D/1576

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK.

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE.

Megláth minta 2.

A M. T. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

RÓNAI HORVÁTH JENŐ
HONVÉD SZÁZADOS, A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

1889. MÁSODIK ÉVFOLYAM.
(II. KÖTET.)

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

BABICS JÓZSEF 1880

BUDAPEST.
1889.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

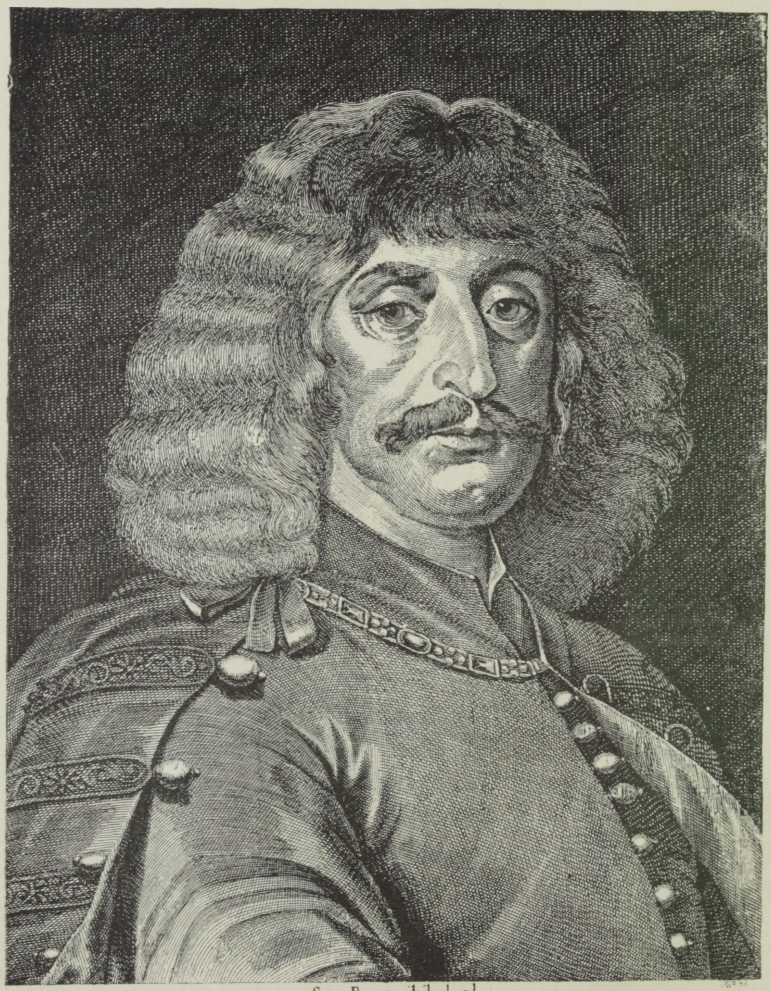

GRÓF ZRINYI MIKLÓS, A KÖLTŐ ÉS HADVEZÉR.

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló nagyobb dolgozatok.

Lap

FRAKNÓI VILMOS. A várnai csata előzményei ... 337
GÖMÖRY GUSZTÁV. Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés ... 79, 233, 484
HOLLÁN ERNŐ. Károly főherczeg mint katonai író ... 517
HORVÁTH, RÓNAI JENŐ. Gróf Zrinyi Miklós (a költő és hadvezér) hadtudományi elvei. Akadémiai székfoglaló értekezés ... 1
— Az 1866. évi osztrák-olasz hadjárat ... 305
— Károly főherczeg Neerwindennél ... 673
HUSZÁR IMRE. A katonai Mária Terézia rend ... 274
JAKAB ELEK. Az erdélyi 1809-iki insurrectio története ... 49, 244, 613
KÁPOLNAI. A mohácsi hadjárat 1526-ban ... 177, 441
KISS LAJOS. Nándorfehérvár bukása (1521). Koszorúzott pályamunka 389, 546
KOMÁROMY ANDRÁS, dr., Thelekessy Imre. 1497—1560 ... 105, 209, 463, 638
SZÁDECZKY LAJOS, dr. Az 1788—89-iki török háború történetéhez ... 313
— Egykorú magyar tudósítások Napoleon hadjáratai felől ... 684
SZENDREI JÁNOS, dr., Szolnok eleste 1552-ben ... 125
— Magyar hadi szabályzatok és utasítások a XVII. századból ... 285
SZÉKELY JÓZSEF. A székelyek lázadása János Zsigmond ellen, 1562 ... 141
THALY KÁLMÁN. Érsekujvár utolsó magyar várparancsnokának utasítása ... 20
— Ősmagyar fegyverek és hadi szokások maradványai a kuruczvilágban 155
THURY JÓZSEF. Még valami a régi magyar hadviselésről ... 312

II. Hadtörténelmi apróságok.

Becsülethelyreállítás a hadseregben ... 163
Csatarendezés a XVIII. században ... 507
Czopf vége ... 164
Elővédharcz Negotinnál ... 322
Forgách Simon tábornok dedicatiója ... 682
Hadi kém, XVI. századbeli, viselt dolgai, GÖMÖRY ... 160
Hadi szabályzatok a múlt századból ... 321
Huszárok az elővédharczban ... 697
Katonai utasítások 1567-ből G. G. ... 320
Károly főherczeg megmentése magyar huszárok által Tarvisnál ... 694
Lélekjelenlét ... 163, 512

Lap
Magyar huszárok Moldvában --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 509
Mária Terézia levele gróf Nádasdy Ferenczhez Schweidnitz bevétele alkalmából --- --- --- --- --- --- --- --- -- --- --- --- --- 696
Mária Terézia megbízó levele Nádasdy Ferenczhez --- --- --- --- --- 162
Meghiúsult királyfogás --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 695
Mohácsi csatáról egykorú levél. G. G. --- --- --- --- --- --- --- 503
Napoleoni hadjáratok felől egykorú magyar tudosítások. Dr. Szádeczky Lajos 684
Nádasdy Ferencz gróf tábornagy báni reverzálisa --- --- --- --- --- 506
Novi bevételénél 1783-ban, egy magyar hős --- --- --- --- --- --- --- 321
Ősmagyar fegyverek és hadi szokások maradványai a kuruczvilágban. Thaly 155
Ragaszkodás az elöljáróhoz. G. G. --- --- --- --- --- --- --- --- --- 511
Régi magyar hadviselésről, még valami. Thury József --- --- --- --- 312
Szerződtetése egy XVII. századbeli magyar huszár-ezredesnek. Szendrei 158
Török háború, 1788—89, történetéhez. Dr. Szádeczky Lajos --- --- --- 313
Zrínyi Miklós egy kiadatlan költeménye --- --- --- --- --- --- --- 512

III. Egyéb tárczabeli közlemények.

A Magyar Tud. Akadémia hadtudományi bizottságából --- 153, 311, 502, 678
Hadtörténeti irodalom:
I. Ismertetések --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 323, 698
II. Irodalmi szemle --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 328, 700
III. A hadtörténeti irodalom repertoriuma --- --- --- --- --- --- --- 334
Hadtörténelmi okmánytár --- --- --- --- --- --- --- --- 165, 514, 703

Mellékletek.

Arczképek: Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, II. Lajos, I. Szulejmán, Károly főherczeg. Összesen: 4 darab.

Térképek és rajzok: Győr 2, Szolnok 1, Mohács 1, Custozza 1, Szabács 1, Nándorfehérvár 1, Neerwinden 1. Összesen: 8 darab.

A szövegbeli rajzok száma 1.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS (A KÖLTŐ ÉS HADVEZÉR) HADTUDOMÁNYI ELVEI.

Akadémiai székfoglaló értekezés.

A hadviselés — bárha művészetnek lenni soha sem szűnt is meg — a X. századtól a XVI-ig tudományosan nem műveltetett, s a byzanczi három tudós császár, *Mauritius, Leó* és *Constantinus Porphyrogenitus*-tól kezdve, egész *Macchiavelliig* a hadtudományi irodalmat egyetlen didaktikai munka, *Ägydius Romanus*-nak 1473-ban kiadott «De regimine principum» czímű műve képviseli, mely harmadik részében kizárólag a hadi tudománynyal foglalkozik.

De míg Ägydius Romanus műve alig terjedt túl Francziaország határain s egyátalán hatástalan maradt, Macchiavelli föllépése a hadi tudományok művelését egész erővel indította meg és a *Dell' arte de la guerra* megjelenését aránylag rövid idő alatt a hadtudományi munkák egész sorozata követte.

Ámde a hadi tudományok föléledésének ez időszakában az önálló, független, nemzeti kormánynyal bíró és nemzeti hadsereggel rendelkező Magyarország már létezni megszűnt. A mohácsi csatamezőn szörnyű véget ért az utolsó királyi magyar hadsereg s vele együtt temettetett el a Mátyás alatt oly szépen fejlődésnek indúlt, de utódai által ismét elhanyagolt magyar hadművészet is.

Magyarország háborúit a következő időszakban idegenek vitték; sőt még ott is, hol magyar csapatok küzdöttek, idegen vezérek alatt állottak s idegen hadművészeti elvek szerint vezettettek. A nemzeti fölkelések és a magyar függetlenségi harczok idején fölcsillámlott ugyan néha-néha a magyar hadművészet, fölhangzott néha-néha a magyar vezényszó, de a mozgalmak a magyar fegyverek egyes diadalai daczára sikert nem eredményeztek; a dolgok ismét a régi kerékvágásba tértek vissza s a magyar nemzeti

hadseregek, a mily kevés idő kellett fölállításukra, ép oly gyorsan foszlottak ismét szét.

A fölkelések rövid időszaka nem volt elégséges arra, hogy a magyar hadművészetet az újabb vívmányoknak megfelelőleg regenerálja, nem volt elégséges, bár a törekvés megvolt, hogy magyar hadtudományt, magyar katonai irodalmat teremtsen. Ez csak akkor válik vala lehetségessé, ha a magyar nemzeti hadsereg állandóan megmarad s így a hadi tudományoknak nemzeti nyelven való művelésére tér, a magyar hadművészet fejlesztésére alkalom nyílik.

A megszokás elidegenítette a magyar nemzetet a hadügytől, vele foglalkozni megszűnt, s így a hadi tudományok művelését is másoknak engedte át.

Az 1867-ik évi kiegyezés szerencsésebb viszonyokat létesített; a magyar honvédségben nemzeti hadsereget nyertünk, s a haderő e részénél nemzeti nyelvünk is érvényre jutott; az általános védkötelezettség a hadsereg és a honvédség soraiba állította a nemzet intelligentiáját, s így a hadi tudományoknak magyar nyelven való művelésére is tér nyilt. Azt hihetnők — még pedig joggal — hogy e fordulat a hadügyek iránti áldatlan közönyt megszüntette s hogy a nemzet ez idő óta a hadi tudományok és a hadművészet iránt élénk érdeklődéssel viseltetik? Pedig ez nagy tévedés.

A nemzet zöménél a hadügyek, s így a hadi tudományok és művészetek iránti közöny ma is ép oly nagy, mint volt azon időben, midőn Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, a szigetvári hősnek nem kevésbbé dicsőséges dédunokája hatalmas szavát fölemelte, hogy a magyar nemzetet a hadügynek megnyerje, hogy honfitársait a hadi tudományok elsajátítására és művelésére ösztönözze.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága szintén e jeles törekvésben fáradozik, amennyiben a hadi tudományokat nemcsak magyar nyelven művelni, de terjeszteni is igyekszik, s így hozzájárúlni kíván ahhoz, hogy a magyarság a hadi tudományokat megkedvelve, fiait a katonai pályára való lépésre ösztönözze, s magának ily módon a hadügyekben mindig nagyobb és nagyobb befolyást szerezni igyekezzék.

Kétségkívül e törekvésekből eredt a bizottság ama legujabb elhatározása is, hogy a hadi tudományok első magyar művelőjének, *Zrínyi Miklósnak* hadtudományi műveit, e valódi *nemzeti*

kincset, új és korszerű kiadásban hozzáférhetővé tegye s szélesebb körökben is terjessze. Zrínyi Miklós hadtudományi összes műveiből csak egyetlen kiadás létezik, az ötvenes évek elején megjelent «Újabb Nemzeti Könyvtár» című gyűjteményben, mely könyvárúsi forgalomban többé nem kapható s csak nagyobb könyvtárakban van meg. Pedig e művek oly rendkívül becsesek, hogy azoknak minél nagyobb körben való elterjedése nemzeti érdeket képez; e meggyőződés indított arra, hogy jelen értekezésem tárgyául Zrínyi Miklós hadtudományi elveit válaszszam s ily módon a figyelmet Zrínyire s munkáira fölhívjam.

A következőkben törekvésem oda fog irányúlni, hogy Zrínyi Miklós hadtudományi elvei közűl azokat, melyek hadművészeti szempontból legkiválóbbak, röviden vázoljam és méltassam.

* * *

Gróf Zrínyi Miklós föllépése a XVII. század közepére esik.

A harminczéves háború, mely Európa figyelmét majd egy félszázadon át lekötötte, lezajlott, de a rendkívüli hatás, melyet a hadművészet kifejlesztésére gyakorolt, még tartott s a bekövetkezett rövid béke európaszerte arra használtatott föl, hogy a vívmányok, melyek javarészben a svédek nagy királyának, Gusztáv-Adolfnak voltak köszönhetők, a jövőre nézve gyümölcsözőkké tétessenek.

E törekvés kétségtelenűl igazolt és helyes volt, de — sajnos — rossz irányba tévedt.

Miután a harminczéves háborúban Gusztáv Adolf volt az, ki a legfényesebb és legtartósabb eredményeket vívta ki, természetes dolog, hogy mindenki az ő utánzására törekedett.

Ámde az utánzók a svéd király sikereinek okát tévesen magyarázván, ismét természetes, hogy csak téves eredményekre juthattak.

A XVII. század hadi tudósai Gusztáv Adolf sikereit ama tétovázó, óvatos és rendszeres hadműködésnek tulajdoníták, melyet a svéd király a német földre történt betörésétől kezdve az Elba átlépéséig követett; megfeledkeztek azonban arról, hogy az éjszaki hős ez eljárást *csak addig* követte, a míg azt a fenforgó viszonyok

kívánták s a helyzet tisztázása után azonnal a leghatározottabb támadásba ment át; nem fogták föl, hogy a legnagyobb eredményeket sem az egyik, sem a másik hadviselési mód kizárólagos alkalmazásával, hanem a kettőnek bölcs egyesítésével, az óvatosságnak és merészségnek, a tétovázásnak és gyors határozottságnak a fenforgó pillanatnyi viszonyokhoz való alkalmazása által vívta ki. Gusztáv Adolf hadműveleteit ilykép helytelenűl magyarázván s tévesen ítélvén meg, azon merőben téves eszme vert gyökeret, hogy nagy eredményeket csak a legszigorúbb óvatossággal, az ellenfélnek folytonos kerűlgetésével — a mi az ellenséges sereget — a nélkűl, hogy döntő csapás koczkáztattatnék — lassankint fölemészti, — szóval a folytonos ügyes *manövrirozással*, végre a hadviselésnek bizonyos merev szabályok korlátai közé való szorításával, tehát a legkövetkezetessebb *módszerességgel* érhetők csak el.

Ez elvek alkalmazása egy egész különös hadviselési módot teremtett, melynek eredményei valának: a hadműködési vonal biztosságáért való túlzott aggályoskodás, a várak és erődök stratégiai értékének túlbecslése, határozott hadműveletek mellőzésével a tétovázó manövrirozás dicsőítése, a hadműveleti czélok jelentéktelensége, a csaták és döntő ütközetek, gondos elkerűlése — mert hiszen a harcz csak *erőpazarlásnak*, sőt *hibának* tekintetett még akkor is, ha azt győzelem követte — végre a hadjáratok czéltalansága és eredménytelensége.

A *methodismus*, mint e hadviselési módot a hadtörténelem nevezi, nem engedte meg a sereg koczkáztatását, s nem kivánt döntő eredményeket; hibásnak bélyegezte a vezért, ha az magát — bár számítás alapján — a csata elfogadására csábítani engedé s dicsőítette azokat, kik egy hadjáratot hónapokon át húzni-vonni képesek valának a nélkűl, hogy a dolog döntésre kerűljön.

Daczára annak, hogy e fölfogás a háború természetével ellenkezik, daczára hogy e hadviselés igazolására a hadtörténelemben egyetlen példa, a hadművészet örök törvényei közt egyetlen tétel sem találkozik, az új hadviselési mód hihetetlen módon elterjedt, a *methodismus*, vagy mint nálunk gyakran, de tévesen nevezik: a *spanyol* vagy *olasz* hadviselési mód, buján fölvirágzott s egész Nagy Frigyes föllépéséig, tehát majd másfél századon át, a gondolkozó szellemeket fogva tartotta.

Csak természetesnek találhatjuk, hogy a methodismus apostolai, kikben a józan gondolkodás helyét a módszeresség rögeszméje foglalta el, hadászati elveiket időre, hadszínhelyre, viszonyokra és ellenfélre való minden tekintet nélkűl, *mindenkor* és *mindenütt* alkalmazni óhajtották.

Így kerűlt a methodismus Magyarországra is, midőn a török háború újbóli kitörése a császárt arra kényszeríté, hogy figyelmét Magyarország felé irányozza. A császári sereg akkori vezérei majd kivétel nélkűl az új hadviselési mód hívei valának, és mi sem ítélheti el a rendszert szigorúbban, mint ama kétségbevonhatlan történelmi tény, hogy az idegen seregek Magyarországnak egy-két évtized alatt több kárt tevének, mint a mennyit a török egy század alatt tenni képes vala. E hadviselési mód volt az, mely a magyar nemzetet a császári hadseregtől, a kormánytól, sőt gyakran magától az uralkodótól is elidegenítette, s a rendszert, mely ezt létre hozta, a bekövetkezett zavarokért, viszályokért, melyek a nemzeti és egyéb fölkelések egész sorozatát szülték, az erkölcsi felelősség súlya nem csekély mértékben terheli.

A methodisták között legkiválóbb volt *Montecuccoli Raymond*, Zrínyi Miklós kortársa s legelkeseredettebb ellensége, ki a császári hadseregnek, különösen mint a nagy *Turenne* ellenfele nagy dicsőséget szerzett, bár 40 éves vezéri pályája alatt csak egyetlen-egyszer engedé magát csatára kényszeríteni; de ha a dicsőség a methodismus tanai szerint ép ebben kulminált? Midőn pedig az egyetlen, akarata ellenére elfogadott és akarata ellenére megnyert Szt. Gothárd melletti csata után a szerencsétlen emlékezetű vasvári békét megkötötte, ő a *győzelmes* hadvezér, elfogadta mindama föltételeket, melyeket a *megvert* nagyvezir eléje szabott. Ily módon boszúlta meg magát a rendszer téves volta, mely még a legjelesebb vezéreket is elvakította.

A hadművészet e szánandó elkorcsosulásának időszakában kerűlnek Zrínyi Miklós hadtudományi prózai munkái a nyilvánosságra, melyekben a methodismus tanaival homlokegyenest ellenkező elveket hirdet; elveket, melyek ma — a nagy napoleoni háborúk, a német-franczia és orosz-török háborúk után is — csonkítatlan értékkel bírnak, s melyek még valószinűleg hosszú időkön át érvényben fognak maradni.

Ha Zrínyi Miklós egy nagy nemzet fiának születik, föllépésével talán halomra dönti a methodismus hadművészetét s neve mint hadtudományi remekíróé, ma világszerte ismeretes; de így szava elhangzott a pusztában. Montecuccoli és elvtársai, ha Zrínyi íratai egyátalán kezökbe kerültek,[1]) souverain megvetéssel tekintettek a magyar portyázó vezér munkáira s valószínűleg elolvasásra is alig méltatták; hiszen hogy is írhat egy magyar ember hadtudományi munkát? Magyar hadsereg nem létezett, magyar vezérek nem voltak; hogy lehetett volna magyar hadtudomány? Művei tehát ismeretlenek maradtak, nem csak a külföldön, de sőt hazánkban is, és a történelemmel vagy irodalom-történelemmel foglalkozó szakembereket kivéve, kevesen vannak Magyarországon, kik Zrínyi hadtudományi munkáit olvasták.

Ha Zrínyi hadtudományi elveit egy tudós rendszerbe állítja össze, mint azt ellenfele Montecuccoli cselekedte, művei bizonyára nagyobb föltünést keltenek; de az alak, melyben azok napvilágot láttak, szerény és igénytelen volt, mint maga a mű szerzője; igénytelen volt pedig azért, mivel Zrínyi munkáival nem a tudományos világra kívánt hatni, hanem azokat csak saját honfitársai okulására és buzdítására írta meg; a tudományos alak, a rendszerbe való szorítás, ellenkezett volna művei szellemével, s visszariasztja vala azokat, kik számára munkáit írta.

Ő maga munkáinak keletkezéséről és czéljáról az olvasóhoz intézett előszóban következőleg nyilatkozik: «kiki használjon hazájának a mint legjobban lehet . . . Én az én geniumomat mindenkor hazám szolgálatára alkalmazom s mivel még az ifjúságtól forr a vér bennem, inkább forgatnám a hadi dolgot, hogy sem mást;» . . . . de mivel, úgy mondja Zrínyi tovább, e viszonylag békés időben azt nem cselekedhette, a historiák olvasására és a hadi tudományok művelésére fordította az időt. Az ily módon keletkezett s eredetileg csak magán használatra szánt jegyzeteket rendezte s azután, «hogy itthon való mulatságos dolgairól hazájának számot adjon» közrebocsátotta.

«Nem kívánok — úgy mond végül — senkit tanítani, hanem

[1]) Zrínyi hadtudományi íratai életében csak másolatokban forogtak közkézen s csak halála után nyomattak ki.

magam akartam tanúlni; azért, ha kinek valami jónak tetszik, olvassa és a szerint munkálkodjék az Isten, a haza és urunk (királyunk) hasznára és önmagának becsületére.»

Ámbár Zrínyi Miklós hadtudományi munkáit a béke által rárótt önkénytelen tétlenség ideje alatt írta, mégis nagy tévedés volna azt hinnünk, hogy e mű egy magába vonúlt ember hosszas töprengésének szüleménye; magába vonúlt emberek föltalálhatnak tudományos rendszereket, föltalálhatnak új gépeket, fegyvereket, eszközöket, melyek a hadviselésre átalakító hatással vannak, de sem új hadászatot, sem új harczászatot fölnem találhatnak; mindkét tudományág, vagyis inkább művészet olyan, hogy csak a harcz mezején, az ágyúk dörgése közt születik, ott alakúl át, s ott leli sírját, hogy az ugyanakkor létrejött újabbnak helyet adjon.

A hadászatnak ép úgy, mint a harczászatnak alaptörvényei a hadtörténelem segítségével megtanúlhatók, de az így megszerzett tudomány csak a hivatott művész kezében válik kincscsé, mely győzelmeken és hírnévben dús kamatokat jövedelmez, a kontár kezében hitvány anyag, mely a csaták tüzében semmivé olvad szét.

Zrínyi Miklós távol volt a gondolattól, hogy a hadi tudományokat, a hadművészetet átalakítsa; előtte csak amaz egyetlen czél lebegett, hogy gondolataival, tevékenységével hazája javát előmozdítsa; tanúlmányozta tehát a hadművészet örök törvényeit, tanúlmányozta a hadtörténelmet, levonta a tanúlságokat s igyekezett azokat ama viszonyokra alkalmazni, melyek közt ő működni hivatva volt. Csak midőn elveinek helyességéről gyakorlati alkalmazás útján meggyőződött, midőn azokat a harcz mezején kipróbálta, csak akkor ült le, hogy tanúlmányainak és tapasztalatainak eredményét, jegyzetek, rövid elmélkedések stb. alakjában papirra vesse.

Zrínyi nem volt föltaláló, a mint nem volt a hadművészet egyik mestere sem; de meg volt benne a tehetség, hogy a hadművészet igaz elveit ne csak fölismerje, de azokat hazánk akkori viszonyaira alkalmazni is tudja, s ha Zrínyi tervei úgy a kormánynál, mint a rendeknél bizalommal fogadtatnak s támogattatnak, nem szorúltunk volna külföldi szövetségesekre, idegen vezérekre, idegen seregekre, hogy a félhold Buda ormairól letöressék.

De a cselekvés mezejéről leszoríttatván, nem maradt egyéb tere, minthogy eszméit írásban örökítse meg. «*Sors bona, nihil*

aliud», «jó szerencse kell, semmi más», mondotta Zrínyi gyakran, hogy valaki egyéb föltételek meglétében nagygyá váljék. E jó szerencsét az ég tőle megtagadta s bár maga azt mondja:

Nem írom pennával,
Fekete tentával,
De szablyám élivel
Ellenség vérivel
Az én örök híremet. —

mégis a viszonyok szerencsétlen találkozása folytán, nem válhatott nagy hadvezérré, s költői, írói neve nagyobb lett, mint vezéri hírneve.

Zrínyi hadtudományi munkái három részre oszlanak.

Az első a vitézségről szóló öt *discursust* tartalmazza; a második részben az *aphorismák* foglaltatnak, melyeket Cornelius Tacitus «*Annales*»-eiből, «*História*»-jából és «*Agricola*»-jából vett tételek fölött írt, s egy a *katonai szerencséről* szóló elmefuttatással fejez be; a harmadik rész végre ama jegyzeteket öleli föl, melyeket Zrínyi részint tanúlmányai közben tett, részint személyes tapasztalása és megfigyelése eredményekép összegyűjtött.

Önálló részeket képeznek «*A török Áfium ellen való orvosság*» mely a később keletkezett «*Ne bántsd a magyart*» czím alatt még ismeretesebb, az «*Elmélkedések Mátyás király életéről*», végre a «*Tábori kis tracta*», mely mű azonban befejezetlenűl maradt.

A politikai íratok, melyekben Zrínyi részint Montecuccolit czáfolja, részint saját cselekményeit igazolja, szintén tartalmaznak ugyan hadtudományi elveket, de szorosabb értelemben vett hadtudományi művei közé még sem sorozhatók.

Már korábban fölemlítettem, hogy a hadművészeti elvek, melyeket Zrínyi Miklós hadtudományi műveiben hirdet, nem újak, s föltalálható azok legnagyobb része a római és görög írók didaktikai munkáiban s ugyancsak ezek hadtörténelmi műveiben.

Ő csak összegyűjti ez elveket, hozzá fűzi saját gondolatait, — majd tanácsokat ad, hogy hazája védelmére miféle üdvös intézményeket kellene létesíteni, s mikép lehetne hazáját ama lealázó függő viszonyból kimenteni, melybe Magyarország, katonai önállótlansága s gyámoltalansága folytán, jutott.

Zrínyi hadművészeti elveinek kútforrása tehát ugyanaz, mint

a methodismus híveié, kiknek álbölcsesége szintén az ókori classikusokra támaszkodott; nincs lap műveikben, melyen az ókor nagy vezérei, azok cselekedetei, a régi görögök és rómaiak hadművészeti elvei, hadseregszervezete stb. ne említtetnének; s még is a végeredmény, melyre ők és Zrínyi jutnak, mily óriási külömbségeket mutat.

S ez természetes is, mert a methodismus hívei az ókori történelmet, az ókori remekműveket nem azért olvasták, hogy a hadművészet örök igazságait fölismervén, azokat a hadviselésben alkalmazni törekedjenek; de olvasták azért, hogy ferde elveiknek, alakiságokból, szellemtelen formaságokból álló mesterségöknek merev s a hadművészetet békókba kényszerítő szabályait, bár helytelenül magyarázott s még helytelenebbül alkalmazott, példákkal támogassák s így munkájoknak a mély tudományosság külső mázát kölcsönözzék.

Mi más volt Zrínyi Miklós eljárása. Nem tudós szabályok, körmönfont elméletek, a háború természetével ellenkező s a hadművészetet fejlődésében megakasztó elvek támogatására, vagyis inkább mentegetésére, keres ő *szavakat, kikapott mondatokat* a régieknél, hanem éles elmével, ritka katonai ítélőképességgel ama gyöngyszemeket válogatja ki, melyek értéke örök s melyeket, amint azokat az ókor nagy hadvezérei figyelmen kívül nem hagyhatták, a jövő hadviselés vezérei is tiszteletben kell hogy tartsanak.

A methodismus hívei elméleteiket a hadtörténelemre alapítják, de merev tételeket alkotván, a szellemet szabadságától megfosztják, a hadművészetet nem tudománynyá emelik, — a mint azt önhitten hirdették, — hanem mesterséggé alacsonyítják s a vezér, ha az ő tanaikat követi, nem művészszé válik, hanem mesterlegénynyé süllyed.

A hadi tudományok és a hadművészet alapjának Zrínyi is a hadtörténelmet vallja, de óva int attól, hogy valaki, mint azt a XVII. század *tudós* hadvezérei cselekedték, megtörtént eseményeket másoljon: «A történt dolog is — úgymond — gyakran rossz következtetést enged a jövőre; nincs két személy, nincs két nap egymással teljességgel egyező, — úgy a hadi állapot is változandó; azoknak, kik kezelik, elméjök külömböző, szerencséjök egyéni. Nincs két hadi dolog, melynek két színe, két ellenkező magyará-

zata ne lenne. De azért a történet haszna még is nagy, mert számtalan esettel ismertetvén meg bennünket, a szerencsétlenség készületlenül soha sem talál, a fenforgó viszonyok kulcsát gyorsabban megtaláljuk s elhatározásra, cselekvésre mindenkor készek vagyunk.» Míg tehát a methodismus hívei minden igyekezetöket arra fordíták, hogy a vezér szellemét és kezeit merev szabályokkal megkössék, oly annyira, hogy még a győzelmet is, — ha az nem a szabályok szerint vívatott ki — kárhoztaták, Zrínyi ellenkezőleg arra tanít bennünket, hogy hadi dolgokban, azok rendkívűli változatosságánál fogva, a vezér nem cselekedhetik mindig egyenlő módon, hanem eljárását a fenforgó viszonyokhoz kell alkalmaznia; a hadtörténelem nem arra való, hogy az eseményekből merev szabályokat alkotva, azokat vakon kövessük, hanem a tanúlmányozás czélja az, hogy számos esemény lefolyását megismervén, szellemünket műveljük, ítélő képességünket élesítsük s ily módon magunkat gyors és helyes elhatározásra képesekké tegyük.

Nem lesz érdektelen, ha e helyen Montecuccolinak és Zrínyinek a vezér tulajdonságaira vonatkozó nézeteit összehasonlítjuk. Montecuccoli szerint a vezér természetes tulajdonságai legyenek:

1. Harczias szellem, erő és egészség, *kedvező külső*, élénk véralkat, *megnyerő modor az érintkezésnél*, fáradhatlan munkásság.

2. Megfelelő életkor.

3. *Előkelő származás*, mert minél előkelőbb a vezér, annál nagyobb a tekintélye.

Megszerezhető tulajdonságok:

1. Eszélyesség, igazságosság, erő és mérséklet.

2. A *hadi tudományoknak theoriában és praxisban való ismerete*; a *beszéd* és *parancsolás* művészete.»

Zrínyi nem foglalja követeléseit paragrafusokba s erre vonatkozó eszméire itt-ott bukkanunk:

«A vezérnek *okosság* és *hadi értelem* kell; ez külömböztesse meg a köznéptől. A bölcs előrelátás hozza meg a győzelmet, nem a nyers vitézség.

A fegyelem, bátorság, halálmegvetés szükséges tulajdon a közvitéznél, de a vezérnek nem elég.

A vezér szivét *tiszta értelmes elme* kell hogy kormányozza; ez szerez jó eredményt.

A vezér szive legyen nyugodt, tiszta, szenvedélyektől ment; a ki gondolatjait megosztja, kinek elméjében az ellenségen és az annak megrontására czélzó műveleteken kívűl más is megfordúl, az sikerre ne számítson.

Ha döntő pillanatok állanak be, a vezér tegye személyét is koczkára s legyen készebb meghalni, mint meggyőzetni.

A vezér szerezzen magának *jó hírnevet*, mert ez gyakran egy sereggel fölér; az ellenségnél rettegést kelt, saját csapatainkban bizalmat gerjeszt, s lépteinkhez csatolja a *szerencsét*, mely a vezérnél szintén szükséges kellek.

De azért ne legyen a szerencsének a mi munkáinkban annyi hatalma, *hogy az eszes és értelmes vezérnek benne semmi része ne maradjon.*

Ilyenek Zrínyi nézetei a vezérnél megkívántató tulajdonokról. Úgy Montecuccoli, mint Zrínyi az őket környező viszonyok befolyása alatt állanak. Míg a felsőbb körökben forgó s természettől is síma olasz a *kellemes külsőt, finom modort,* s *előkelő származást,* a tudós hadviselés apostola a *theoretikus képzettséget* s a *beszéd* művészetét hangsúlyozza, a bajnok magyar nemzet fia a vezértől inkább *erkölcsi tulajdonokat* követel; egyidejűleg pedig a hadművészetben járatlan s csupán a nyers erővel, vitézséggel és bátorsággal kitünő magyar nemességnek tudtára adja, hogy e tulajdonok a vezéri állásra még nem képesítik s hogy oda a *tudás,* az *értelem* ép oly nélkülözhetlen, mint a vitézség és a katonai szerencse, melyre vakon számítani nem lehet.

Ha már e tekintetben éles a különbség az olasz és a magyar vezér nézetei közt, könnyen elképzelhető, hogy a hadműveletek vezetésére nézve nézeteik még jobban szétágaznak.

Azon körülmény folytán, hogy Montecuccoli hadtudományi elveit egy mesterséges rendszerbe szorította, míg Zrínyi művei majd kivétel nélkűl egyes különálló gondolatokból, aphoristicus észrevételekből állanak, az összehasonlítás — mint az már a vezér tulajdonságaira vonatkozó előbbi egybevetésből kitűnik — igen nehéz; Zrínyi elvei inkább *általános jellegű* tanácsok, melyek a hadviselés legkülömbözőbb helyzeteire és viszonyaira egyaránt alkalmazhatók, míg Montecuccoli *concret esetekre* és *viszonyokra* vonatkozó szabályokat ad.

Az összehasonlítás tehát inkább csak a két mű szellemére, irányára vonatkozhatik; kiemelem e czélból Montecuccoli commentárjainak II. könyvéből az V. fejezetet, mely a támadó hadviselés elveit tárgyalja; a commentárok e része, míg egyrészt Montecuccoli elveinek dogmatikus jellegét leginkább föltünteti, másrészt élénken jellemzi a XVII. században dívó hadviselési módot.

«Támadó hadműveletnél — úgy véli Montecuccoli — szükséges: Hogy a had-színhelynek *urai*, s az ellenségnél *erősebbek* legyünk.

Hogy a megtámadandó országban *rémületet terjesszünk;* hadseregünket *számos apróbb testre osszuk,* hogy minél több dolgot kezdhessünk egyszerre.

Biztosítsuk *hátunkat* és különösen saját országunk határait.

Keressünk az ellenséges földön egy *biztos* központot, honnét hadműveleteinket intézhessük.

S így folyik ez tovább. Általános jellege e fejezetnek, hogy bár *támadó* hadműveletekről szól, hiányzik belőle a támadó szellem, az előre törekvés elve; tételei azonkívül nem ritkán kissé túlerős, s nekünk visszatetsző elméleteket is tartalmaznak.

Mi mások az elvek, melyeket Zrínyi műveiben olvasunk; míg a nagy hírű és nagy tudományú hadvezér tételeinek nagyobb része nemcsak erkölcsi, de hadtudományi szempontból is erősen kifogás alá esik, Zrínyi hadművészeti elveinek helyességét úgy az ó, mint az új és legújabb kor legnagyobb hadvezéreinek cselekedetei lépten-nyomon igazolják, erkölcsi tekintetben pedig kimagasló helyet foglalnak el nemcsak kora, de minden idők hadtudományi irodalmában; s ebbeli érdeme annál nagyobb, mivel műveit oly korban írja, midőn a feslettség, tunyaság, tivornya, játék, verekedés, erőszakoskodás, a rablásra és fosztogatásra való készség, a harminczéves háború Landsknechtjei és csőcselék hadai révén európaszerte elterjedt s hazánkban is, nemcsak a közvitézeket, de még a nemességet is megrontotta; oly korban, midőn mind ama nemes tulajdonok, melyek a magyar nemest, a magyar vitézt hajdan ékesíték, mint ritka kivételek bámultatának.

Ha Zrínyi műveiből az e véleményt igazoló tételeket mind fölsorolni akarnám, összes műveit föl kellene olvasnom; de azt hiszem elégséges lesz, ha csak a vitézség circumstantiájáról szóló discursusok egynémely tételét emelem ki:

«A vezér tűzzön maga elé egy *határozott, elérhető czélt,* s azután minden igyekezetét ennek elérésére fordítsa.

Folytonos és szakadatlan *tevékenység* a hadviselés nélkülözhetlen föltétele; e nélkűl lehet valaki bölcs vezér, de eredményeket fölmutatni képes nem leend; ez az eszköz a legnehezebb akadályok legyőzésére, ez a mód, melylyel a szerencsét maradásra kényszeríthetjük. Ha a folytonos tevékenységben szünet áll be, ez a dicsőség vége.

Nagy czélok elérésére *nagy dolgokat* is kell koczkáztatnunk, de csak ha kényszeríttetünk; kényszer nélkűl lehetetlennek látszó dolgokat megkísérleni nem szabad.

Minden dolgot *jól meg kell előbb fontolni,* vaktában cselekedni nem szabad. De ha egyszer megálapodván, magunkat a végrehajtásra elhatároztuk, akkor *egy perczet sem szabad veszteglení,* semmi alkalmat sem szabad elhalasztani, hanem *következetes erélylyel* kell szándékunk végrehajtásához látni. A vezér e közben a *végczélt* tartván szemei előtt, magát semmi akadály, semmi veszély által visszariasztani ne engedje.

A vezér *személyesen* ügyeljen arra, hogy rendelkezései pontosan végrehajtassanak; az ellenséget, a terepet személyesen igyekezzék megszemlélni, mert tiszta képet csak így nyer.

Nincs a hadakozásnak oly szabálya, melyet mindenkor okvetlenűl megtartani lehet; cselekvésünket az időhöz, a viszonyokhoz és alkalmakhoz kell szabni.

A *szerencsére,* a *véletlenre* is kell bízni valamit. A ki mindig csak biztos dolgot művel, nagy károkat ugyan nem szenved, de számos jó alkalom elmulasztása által többet ért, mint a mennyit kisebb biztos sikerei által használ.

Lehet eset, mikor a *várakozás* jó; példa reá Fabius Maximus és I. Endre. A *biztos vereség kilátásával megütközni nem szabad,* hanem ki kell térni. De ilyenkor az alvezérek is fegyelmezettek legyenek s a vezér akarata ellenére harczba ne bocsátkozzanak.

Ha valakinek csak *egy hada* van s mást állítani nem tud, azt *ne tegye koczkára* s ne adja vakmerő vezér kezébe. Ezért volt botorság Mohácsnál a sereget Tomory kezébe adni.

Nem elég győzni, de a győzelemnek hasznát venni is kell tudni.

A vezér ne elégedjék meg a szerencse első szellőjével, hanem a *kivívott győzelmet kiaknázni* igyekezzék; csak az, ki erejében nem bízik, s a váratlan győzelem által meglepetve, fél hogy egy további lépés a váratlan s meg nem érdemlett babért homlokáról letépi, csak az nem meri hajóját újra a tengerre bocsátani; mint a beteg, ki hagymázas állapotban egy széles árkot átugrott, ez is eliszonyodik a maga próbált dolgán, s megelégszik az elért eredménynyel.

A *kedvező időt*, a *kedvező alkalmat* föl kell használni; ha a szerencsés órák elmúltak, hiába várjuk azok visszafordúlását.

A ki a hadi mesterségben csak egy kevés jártassággal bír, de sőt még az is, ki evvel nem bír, be fogja látni, hogy mind e tételek megdönthetlen, soha el nem évülő igazságok, melyek a hadművészet örök törvényei közé tartoznak; s valóban, mind e tételeket ma is tanúljuk s tanítjuk, nem Zrínyi után, ki pedig e tanokat nemzetünk dicsőségére már harmadfél századdal ezelőtt hirdette, hanem az újkor legnagyobb hadvezérei nyomán; mellőztük saját nagy emberünket, hogy idegenektől, idegen nyelven tanúljuk meg azt, mit egy nagy magyar, hazai nyelven írt műveiből is megtanúlhattunk volna.

A milyenek e rövid, a discursusokból vett tételek, olyanok az aphorismák, olyanok Zrínyi munkái mind. Nem kora hadművészetét tanítja Zrínyi, hisz minden tétele, minden szava ellenkezik a methodismus elveivel s lesújtó ítéletet mond a methodismus követőinek mesterkedése fölött. Magas röptű s korát messze megelőző szelleme ama hadművészet elveit hirdette, melyeket követve Savoyai Jenő, Frigyes és Napoleon, nevöknek örök dicsőséget szereztek; ama hadművészet elveit, mely a következő időszakokban trónokat és országokat rendített meg, s a methodismus híveinek silány művészetét úgy eltörölte, hogy ma már csak commentárjaikból ismerjük s csak azért olvassuk el, hogy mint a valódi hadművészet torzképeit, megbámúljuk.

De Zrínyi nem elégszik meg avval, hogy a hadművészet örökigaz elveit a hadtörténelemből s a régiek klasszikus műveiből gondosan összegyűjtse, azokat saját elmélkedéseivel fűszerezze s hadtörténelmi példákkal, nagy vezérek hasonló esetekben követett magatartásának előadásával, esetleg pedig szerencsétlen kimenetelű

csaták vagy hadműveletek intő példakép való fölsorolásával illustrálja s így honfitársainak okulására közrebocsássa.

Ő tovább is megy s számításba véve a hadügy akkori állapotát, fölhasználva a tanúságokat, melyeket a harminczéves háború, de különösen Gusztáv Adolf szereplése nyújtott, s értékesítve saját a török háborúban szerzett gazdag tapasztalatait, kísérletet tesz arra, hogy a magyar hadügy reformtervét megalkossa.

E tervezet részint a «*Török Áfium ellen való orvosság*»-ban, részint a «*Tábori kis tracta*»-ban van letéve, részint pedig — alkalomadtával följegyzett eszmékben — többi műveiben található föl.

Az első a legkiválóbb alkotások egyike, melyek valaha a magyar hadügy érdekében kiadattak; a nemzet veszedelméről szíve mélyében meggyőződve levő hazafi vészkiáltása ez, melyben a nemzetet a magyar hadügy irányában immár másfél századon át tanusított közönyéből fölrázni igyekszik; lángoló szavakkal ecseteli gyalázatot, mely a magyar nemzetre az által háramlik, hogy régi híréből és vitézségéből kivetkőzve, folyton csak az idegen segélyre támaszkodik, azért könyörög, s elfeledve a dicső múltat, saját nemzetének a török iga alól való fölszabadítását idegen nemzetektől várja.

De nem csak buzdító szavakat adott Zrínyi a nemzetnek, hanem bölcs tanácsokat is; nem elégedett meg a baj földerítésével, hanem megmutatja a módot is, mely annak biztos megorvoslását eredményezheti.

Mindenki tudja, hogy Zrínyi az orvoslást az *állandó hadsereg fölállításában* kereste.

A fölvetett eszmét Zrínyi azután műveiben közelebbről elemezi; tervet alkot a végrehajtásra, s nem zárkózván el a terv elé tornyosuló nehézségek elől, bebizonyítja, hogy e nehézségek szilárd akarat mellett könnyen legyőzhetők.

Kimutatja, hogy a hadsereg megalkotásához a magyar népben a legkitünőbb elemekkel rendelkezünk, mert «*a magyar a hadakozásra a legalkalmasabb, a legerősebb, leggyorsabb és — ha akarja — a legvitézebb nemzetség*». Csak fegyelmezni kell, mert ez a magyarnak leggyöngébb oldala; itt mindenki csak parancsolni akar, engedelmeskedni senki; már pedig fegyelem nélkűl a hadseregnek semmi értéke sem volna.

E mellett utal arra, hogy azoknak, kik e hadseregben tiszti helyeket akarnak betölteni, tehát a nemességnek, a hadi tudományokban is jártasságot kell szerezniök, mert «*a hadi mesterség nem csak abból áll, hogy a vitéz vetekedjék akármiképen, hanem okossággal. A győzelem azé, a kinél nagyobb a hadi mesterség; nem kell kételkednünk hogy a mienk nem leszen, ha derekasan magunkat hozzá aplicáljuk. Jobbnak kell tehát lennünk, vitézebbnek is, tanúltabbnak is, ha a törököt meg akarjuk verni; mert ha ő több is, semmit sem indulok azon, ha mi jobbak leszünk.*» Végre a hadsereg föntartására szükséges költségeket illetőleg, utal arra, hogy ha akarjuk, kerül az is; óva int, hogy úgy ne járjunk, mint a görögök Konstantinápolyban, kik II. Mohammed közeledésekor a hadfogadásra szükséges költséget nem bírták előteremteni, midőn pedig a várost a török elfoglalta, annyi kincset lelt, hogy az egész sereg dús zsákmányt kapott.

A fölállítandó hadsereg szervezésére, kiképezésére és fölhasználására nézve Zrínyi az Áfiumban csak általános útmutatásokat ad, de ezek is arról tanúskodnak, hogy ritka szervező képességgel, helyes katonai ítélettel bírt. Még nagyobb tanúságot tesz erről a «Tábori kis tracta» fönmaradt töredéke, melyben nemcsak a honvedelem újjászervezésének elemeit találjuk meg a leggondosabb és legrészletesebb kidolgozásban, — de — legalább előttem úgy tetszik — e művében szándékozott a hadtudomány elveit is, melyek munkáiban elszórva vannak, rendszeresen egyesíteni, ha ugyan nem egy külön munkában kiadni, mely az Áfiumban tett nyilatkozata szerint «*Vitéz hadnagy*» czímmel már készen is volt, de valószínűleg — a hadtudományi irodalom legnagyobb kárára — elveszett.

Nem részletezhetem tovább Zrínyinek sem a magyar hadügy újjászervezésére vonatkozó reformterveit, sem azon elveket melyeket életbe léptetni, alkalmaztatni kívánt; az elsőkre csak azt jegyzem meg, hogy — belegondolva magam a XVII. századbeli általános, s Magyarország különös hadügyi viszonyaiba — reformterveit nem csak kivihetőknek, de katonai szempontból, gyakorlatiaknak, üdvöseknek s czélirányosoknak tartom, s ismételve azon meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy ha Zrínyi terveit a fejedelem s a rendek elfogadják, s végrehajtásával Zrínyit bízzák meg, ez a magyar történelemnek más irányt szab; a török kiűzésével nem a

külföld, nem idegen népek dicsekednének, s Buda várára a győzelmi lobogót nem idegen, hanem magyar hadak tűzték volna föl.

A mi pedig az elveket illeti, melyeket Zrínyi részint mint általános tanácsokat — részint pedig, mint a fölállítandó hadsereg szervezésénél és kiképzésénél mérvadó nézeteket közöl, ezekre nézve elég lesz arra utalnom, hogy azok nagy része nem csak Gusztáv Adolf nézeteivel egyez, de sok tekintetben még messzebb megy, korát megelőzi s számos tétele maig is megdönthetlen érvénynyel bír.

Példakép fölemlítem, hogy Zrínyi nézete szerint nagy háborúknál nem elég egy kisebb-nagyobb sereg összeszedése, hanem ilyenkor a *nemzet egész erejét* kell latba venni, mert *nem a hadseregnek kell az administratiohoz, hanem ennek a hadsereghez* alkalmazkodni; oly elv ez, melynek megtestesűlését csak a nagy franczia forradalom háborúiban látjuk s egyszersmind fényes czáfolata Montecuccoli ama sajátságos nézetének, hogy *a hadsereg egy bizonyos számerőnél nagyobb nem lehet, mert azt mozgatni s élelmezni lehetetlen.* A methodismus kicsinyes, tétovázó, túlóvatos, majd gyáva hadviselésével szemben *nagy czélok kitűzését,* a *gyors és merész hadműveleteket,* a következetes *erélyt,* a *siker gyors kiaknázását* követeli; az időt vesztegető s eredménytelen manövrirozással szemben a *határozott támadó előnyomúlást* s a *döntő nyílt csaták* keresését kívánja; a raktár-élelmezéssel szemben az igazságos és méltányos harácsolást ajánlja, mely a sereg hadműveleteit fölszabadítja s a várak, valamint a várharczok és ostromok jelentőségét leszállítja. Az élelmezést e mellett nem az egyes harczosra bízván, a rablásokat és fosztogatásokat ily módon megszüntetni s a sereg fegyelmét megszilárdítani véli stb.

Talán egy tétele van csak Zrínyinek, mely némi megütközést kelthet s ez az hogy *a tűzérségnek nyílt csatákban való hasznát tagadja.* De itt is tekintetbe kell vennünk, hogy a nehéz lövegek Zrínyi idejében még majd teljesen mozdulatlanok valának s ellenök a gyors és határozott előnyomúlás — mit Zrínyi ajánl — valóban legbiztosabb védekezés volt; a könnyű lövegek hatása ellenben oly csekély volt, hogy számításba venni alig lehetett.

Végűl még egy kérdéshez kell hozzá szólanom, mely Zrínyi hadtudományi elveinek tárgyalásánál önként fölmerűl s melyet

több ízben fölvetni is hallottam. E kérdés: «Számíthatjuk-e Zrínyit kora nagy hadvezérei közé, vagy sem?»

E kérdésre válaszom a következő:

Ha arról van szó, hogy valakire a *hadvezér* czím illik-e vagy sem, nemcsak szavait és íratait, hanem véghez vitt cselekedeteit is számításba kell vennünk. Zrínyi nyilatkozatai, íratai semmi kétséget sem hagynak az iránt, hogy mindama kellékekkel teljes mértékben bírt, melyek egy nagy hadvezérnél megkívántatnak; kétségtelen dolog, hogy szelleme magas röptében messze elhagyta azokat, kik vele s körűlötte a hadi mesterséget űzték, s még kétségtelenebb, hogy azokat úgy erkölcsi tulajdonokban, mint személyes bátorságban és vitézségben fölűlmúlta. Ámde mind e tulajdonok kifejtésére, mind e tehetségek érvényesítésére hiányzott a tér, hiányzott az alkalom. Hadi vállalataiban nem nélkűlözzük a bölcs belátást, s gyakran fölcsillámlik ezekben a katonai genie, mely őt — ha nagyobb eszközökkel nagyobb czélok elérésére önállóan működhetik — talán nagy hadvezérré teszi.

De mindezekre hiányzik a «Sors bona», a jó szerencse, — hiányzik az alkalom.

Ő az, a ki a török kiűzésének, az osman uralom megdöntésének nagy eszméjét hosszú idők után újra fölveti, s ez eszmét fennen hirdeti, — de végrehajtására az idők mostohák. A magyar állandó hadsereg eszméjét a rendek elvetették, mert költséges volt, s mert a vallási kérdések elintézését fontosabbnak tartották; — a fejedelem és a kormány szintén elvetették, mert ez más irányú terveiknek útját állotta volna. Így tehát Zrínyinek szerepkör nem jutott s a mit cselekedett, nagyrészt önállóan, sőt gyakran a kormány ellenére cselekedte; önként és saját felelősségére működött a haza ellenségének, a töröknek megrontásán, azon eszközökkel, melyek rendelkezésére állottak. De még e tevékenysége is szemet szúrt s ugyanaz a kormány, mely összetett kezekkel nézte Nagyváradnak szerződésellenes elfoglalását, föltartóztatta Zrínyit, midőn az Kanizsával hasonlót szándékozott cselekedni.

Csodálkozhatunk-e azon, hogy Zrínyi, e parancsnak engedelmeskedve, kardját hazafiúi elkeseredésében a földhöz vágja, s korát keserű szemrehányásokkal illeti?

Egy ízben — 1663-ban — úgy látszott, mintha az ő csillaga

is feltűnne; a regensburgi hadi tanács elfogadta eszméit, s megbízta azok végrehajtásával; eredménye a fényes téli hadjárat. De már itt korlátozva volt a mellé adott egyenrangú német vezér, Hohenlohe, által. Ugyanezt kapta társúl, még egy osztrák tábornokkal egyetemben, a kanizsai hadjáratban, mely a háromfejű vezérlet mellett a dolgok természeténél fogva nem is sikerűlhetett. Midőn pedig a török sereg megjelenésével a döntő pillanat elérkezett, a kormány a fővezérletet Montecuccolira ruházta.

Montecuccoli 40,000 ember élén meghúzódik a Mura mögött s tétlenül szemléli, mint veszi be s rontja le a török Zrínyivárt; majd a Rába mellé vonúl a sereg, hol azután a nagy hírű szent gotthárdi csata Montecuccolit a dicsőség legmagasabb polczára emeli.

Zrínyi pedig visszamegy Csáktornyára s elvetve minden reményt, a vadászatban keres szórakozást, míg végre életét egy vadkan agyara, egy orgyilkos olasz tőre, vagy, mint a legújabb — de eddig még be nem igazolt — versio mondja, saját, szíve ellen irányzott, fegyvere oltja ki.

Zrínyi Miklóst ezek után joggal nevezhetjük ugyan a XVII. század egyik legügyesebb, legvitézebb s legvakmerőbb portyázó vezérének, de nem sorolhatjuk a nagy hadvezérek közé, — mert erre az általa véghezvitt cselekmények föl nem jogosítanak.

Megmarad azonban ama nagy érdeme, hogy ő a magyar nemzet első hadtudományi classicus írója, ki eszméivel korát századokkal megelőzte, s ki, ha szerencsésebb körűlmények között működhetik, nevét nem csak hazájában, de az egész művelt világban ismertté teszi.

Az előadottak alapján úgy vélem, hogy Zrínyi Miklós hadtudományi munkáit nem szabad egyszerűen magyar *irodalmi emléknek* tekintenünk; becses művek ezek, melyekből a mai hadseregek tisztjei is sokat — igen sokat tanúlhatnak. Tanúlhatnak elveket, melyeknek ismerete a katonai hivatás teljesítésére ma is nélkülözhetetlenek, de tanúlhatnak különösen hazaszeretetet, mely Zrínyi egész lelkét betöltötte s átszivárgott munkáiba is.

Mint vörös fonál húzódik át ez érzelem minden során, minden betűjén, s magyar ember nem olvashatja azokat a nélkűl, hogy lelkében a dicső múlt emlékei föl ne támadjanak s ne osztozzék amaz érzelemben, mely Zrínyi nagy és nemes szívét hevítette.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

ÉRSEK-ÚJVÁR UTOLSÓ MAGYAR VÁRPARANCSNOKAINAK UTASÍTÁSA, 1710-BŐL.

Érsek-Újvár katonai fontos szerepe a Rákóczi-korban, s egyebek közt 1708—1710-iki zárlatának, ostromainak története, ismertetve volt e folyóirat múlt évi III. füzetében. Annál inkább érdekelni fogja tehát a helyzettel és eseményekkel immár ismerős olvasót az alább közlendő nevezetes hadtörténelmi okirat: br. Károlyi Sándornak, II. Rákóczi Ferencz tábornagyának, az 1710-ik év tavaszán kelt s a fejedelem által megerősített részletes utasítása, a várőrség élére ekkor állitott új parancsnokok: *Nagyszeghy Gábor* vezérőrnagy és *Ordódy György* brigadéros számára.

Érsek-Újvár első kurucz parancsnoka — mindjárt az 1704-iki megvétel után — *Ilosvay Imre* ezredes volt, de csak ideiglenesen; őt pár hó mulva *Ebeczky Imre* dandárnok, volt lévai kapitány váltá fel, a ki a parancsnokságot 1706 őszéig viselé, de ekkor folytonos betegeskedése miatt tisztéről leköszönvén, a magánéletbe vonúlt s nemsokára meg is halt. Helye a hajdan nyitrai, utóbb szólnoki parancsnokkal, a régi vitéz *Berthóti István* brigadérossal, Heister 1708-iki dühös ostroma győzelmes visszaverőjével töltetett be, ki az «újvári altábornok» czímével diszíttetett föl, hív és hasznos szolgálataiért. Berthótit 1709 október 16-án a halál elragadván, az újvári vezénylet egy darabig alparancsnokára *Csajághy János* dandárnokra szállott, a ki az áruló Ocskay Lászlót lefejezteté; de parancsnokságától Csajághy több rendbeli erőszakoskodásai miatt elmozdíttatott, és az elhunyt Berthóti megürűlt helyére 1710 április 20-án, a fejedelem megbízásából, az erősség utolsó magyar parancsnokai: *Nagyszeghy* és *Ordódy* iktattattak be Károlyi által. Az ez alkalommal számukra kiadott terjedelmes utasítás úgy katonai, mint gazdászati, pénzügyi tekintetben egyike a legbecseseb-

beknek, legteljesebbeknek azon időkből, s méltó párja a gr. Bercsényi Miklós fővezér által Unghvártt 1710 október 10-én gr. Esterházy Dániel altábornagy, mint kassai főparancsnok részére kiadott hasonnemű utasításnak.[1]) Ím, itt következik:

MI MÁSODIK RÁKÓCZY FERENCZ, Isten Kegyelméből Erdélyországának Fejedelme, Magyarország Részeinek Ura, Székelyek Ispányja; a Magyarország Szabadságáért Öszveszövetkezett Státusok és Rendek Vezérlő Fejedelme; Munkácsi és Makoviczai Herczeg; Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regécznek, Ecsednek, Ledniczének, Szerencsnek, Ónodnak Örökös Ura, etc. Adjuk értésére mindeneknek, nevezetessen Generális-Mezei-Marschall Úri kedves Atyánkfiainak, azoknak Locumtenensseinek, Brigadéros és Colonellus s egyéb Hadi Tisztben lévő, felső, közép és alsó rendű Híveinknek, és közönségessen mindazoknak, az kiket ez alábbírt dolog illetne. Hogy Isten segedelméből ellenségünkön diadalmaskodó fegyverünk által ezen nemzetséges, igaz ügyű hadakozásunknak kezdetitől fogva visszanyert erősségek között az *Érsek-Újvári Praesidiumot* kívánván olly rendben állítanunk, a melly szerint Generális-Főstrázsamester és azon praesidiumbéli Commendáns Tekintetes Nemzetes *Nagyszegi Gábor* és Nemzetes Vitézlő *Ordódy György* Brigadéros és Commendáns Híveink alatt való tiszt és köz-állapotbéli Vitézlő Rend közzűl kiki maga functiójában rendessen és mindenekben kedvünk szerint járhasson: küldöttük vala fel Tekintetes Nagyságos Károlyi Sándor Generális-Mezei-Marschall, Senátor és Nemes Szatthmár vármegyei Fő-Ispán úri kedves Atyánkfiát mindazoknak elrendelésére, a mellyeket minekutánna elvégezett volna, Előttünk mindenekről relatiót tévén, írásban is e szerint repraesentálta, a mint következik.

FORMULA JURAMENTI.

Én Nagyszegi Gábor, esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú, Szent-Lélek, teljes Szent-Háromság, Boldogságos Szűz Máriára, Istennek minden Szenteire; Hogy én a Felséges II. RÁKÓCZY Ferencz Erdelyi és Magyarországi Vezérlő-Fejedelem jó Kegyelmes Uramő

[1]) L. Történelmi Tár, 1884-iki évf. 347. l.

Felsége kegyelmességéből az Confoederált Nemes Magyarországi Státusok és ő Felsége ezen nevezetes Érsek-Újvári Végházának Praesidiumjában, Generálisi Hivatalomban Fő-Commendánsságra kegyelmessen resolváltatván és helyheztetvén, — Tek. Nemz. és Vzlő Ordódy György Brigadéros Urammal s több alattam valókkal együtt, mindenekfelett a szép, egymással való megegyezést, értelmet és szeretetet observálván, tartozó homagiális obligatióm szerint ezen Végháznak mindennémű külső és belső ellenségei ellen gondját viselem; utólsó csepp véremig megtartom, s fel nem adom; ő Felsége ellenségeinek ellensége, barátinak barátja lészek; a gonoszokat minden félelem, atyafiság, barátság, kedvezés, ajándék félretételével, példás büntetéssel megbüntetem; alattamvalóinak kinek-kinek érdemlett becsületit megadom; semminémű privátumot Végház fogyatkozásával nem keresek, másoknak sem engedek. Nemcsak magam Instructiómnak minden punctumit observáltatván, az Végházat mindennémű épületeiben, rendtartásiban és provisiójában conserválom, újítom és reparáltatom; körülötte lévő vidékét Végház javára protegálom és sem magam, sem mások által nem idegenítem, hanem inkább augeálni igyekezem; Instructiómon feljűl is, valamit jobbat s hasznossabbat feltalálok, mások opiniójából is érthetek, annak követője lészek. Előmben jövendő és forduló causánsoknak hadi törvények szerint igaz törvént szolgáltatok és igazságot tétetek. Isten engem úgy segíljen!

Anno 1710. Mense 20. Aprilis. Tek. Nemz. Vzlő Nagyszegi Gábor Generális-Főstrázsamester, Érsek-Újvári Commendáns, és ugyan Tek. Nemz. Vzlő Ordódy György Brigadéros és Commendáns Uraiméknak kiadott Instructiójok.

Minthogy hütök letélele után az egész Végházban lévő Gvardizon újabb hütletétellel magát kötelezte: T. N. V. Nagyszegi Gábor Generális Uramnak a Végház kapuk kólcsai kezében remittáltatnak; azért nevezett Brigadéros és Commendáns Urammal minden hadi dolgokban a Végház conservatiójára egyenlő értelemmel munkálódjék, semmit különössön, — hogy egyik a másikát ne okozhassa,— ne cselekedjék; valami hadi dolgokrúl való dispositiók occurrálnak: egymás között determinálván, irásban tétessék és conserválják; nemkülömben ha mi oeconomicumok interveniálnak is és szükségessek: Kglmetek együtt Praefectus *(Szluha Ferencz)* vagy

képit viselő Tiszttel, bennlévő Vice-Ispányokkal (*Konkoly Thege László komáromi és Szőllősy János nyitrai alispán*) conferálja és determinálja, — azokrúl Diáriumot tartson: mik concludáltatnak? mik effectuáltatnak?

A Végháznak jó gondviselésére, a Gvardizonnak is vezérlésére mindenekfelett az isteni félelem, józan élet, feljebbvalók parancsolatinak tökélletessen való megtartása és alattavalóival való maga szerettetése lévén legszükségessebbek: nem kétlem, Kegyelmetek mind Hazájáért, Felséges Uráért és maga becsűletiért, ezekbenvaló tündöklése által úgy kívánja s igyekezik alattavalóit conserválni, hogy

1. Mindennemű káromkodást, fajtalanságot, veszekedést és egyéb gonoszságokat Isten Törvénye és Felséges Urunk Edictuma szerint alattavalói közt kemény tilalomban observáltat, és az Isten haragjának s itíletinek elkerűlésére, az általhágóknak érdemlett büntetéseket, kinek-kinek az ő rendi szerint, sine discrimine personarum, kiszolgáltatja.

2. Mellynek nagyobb megtartásának ösztönzésére szükséges legalább egy holnapban egyszer az Hadi Reguláknak avagy Articulusoknak extractussát, nagyobb impressiójokra, alattvalói előtt elolvastatni, sőtt valamikor a strázsák változnak, parolák kiadatnak: az fővebb vétkek tilalma egyiknek a másika által adattassék, hogy annak szűntelen való comminatiójával jobban-jobban imprimáltassék.

3. A Végháznak noha mind külső, belső observatiói ex praxi már Kglmeteknél jól constálhatnak: mindazonáltal

4. Szükséges a Gvardizonnak könnyebbségére a Végháznak csendességekor általam instituált fennálló strázsáknak számát sub Litera A. rendelt helyeken observáltatni; hanem az midőn az ellenségre nézve szükségét látja, akkor, s nem külömben, kelletik augeálni, ámbár Generális Commendánsok béérkezése lenne is.

5. Melly strázsáknak is kiállítása, választása, rendtartása, nemkülömben Végház kapuinak nyitása, zárása, bástyáknak gondviselése, tisztántartása a Placz-Major kötelességében járván: sub Lit. B., Méltóságos Fő-Generális és Locumtenens Gróff Bercsényi Miklós Uramtúl kiadattatott, nálla lévő Instructiója szerint vélle observáltassa, és más által folytatni meg ne engedje; hanem teljes

mentségét látván, vagy okát: regimentbéli Főstrázsamestert ad interim applicálhat. A bástyákat tilalomban tartsa, hogy Kglmetek is kaszáltathassa.

6. Egyszeri kapu-bézárása után éjjel, akármelly Generális Commendáns, előre nem izenvén, ha a kapura érkeznék is: senkinek föl ne nyittassék; sőtt, ha előre találna is idején izenni, egyik — valamellyik Kglmetek közzűl — Placz-Majorral és dupplicált strázsa praesentiájával, magát néhányod magával, kis ajtón bébocsáthatja.

7. Hogy tudhassa penig Kglmetek a kézhez resignált Végház kolcsaival minémű zárok és lakatok nyíljanak: szükséges egyike vagy másika által azoknak gyakorta való revisiója. Az béjárókat és kimenőket szorgalmatossan megvizsgáltassa, connotáltassa; szokás szerint estvéli reportumokban az jövők s menők neveit s helyeit observáltassa; ha mi búzát, lisztet, bort, pálinkát hoznak, s kinek? mindennap protocoláltassa; levelét senkinek kézhez vinni kapuról meg ne engedje, hanem elsőben maga visitálja, ha kihez gyanóság férhetne, — fel is szakaszthatja.

8. Hasonlóképpen külső particularis correspondentiáknak folytatása senkinek meg ne engedődjék. Alattomban való kiküldésekre serényen vigyáztassék; hanem a ki mit akar: Kglmetek híre-vel cselekedje. Sőtt Kglmetek maga is eltávoztasson efféle particularis communicatiókat, — hanem a Végház szükségeiről s egyéb dolgairól egyedűl Felséges Urunkat, vagy Mlgos Fő-Generálist és magamat informáljon; azt is félelmessebb időkben sub Lit. C. concredált clavisekkel, — mellyet olly titokban conserváljon, mint szeme fényjét.

9. Mivel penig a commerciumnak szabados folyása, úgy a cartellának cursussa Felséges Urunktól megengedtetett, — melly is ellenséggel való correspondentia nélkűl nem folyhatván: Kglmetek communicatis communicandis, sine laesione Confoederationis et damno Praesidij megengedheti és folytathatja; azon kívül sub nota infidelitatis ellenséggel való correspondentiáktúl és akármi névvel nevezendő conniventiáktúl nemcsak mindeneket prohibeáljon, de magokat is úgy tartóztassák, hogy másoknak okot reá ne adjanak és in delinquentes militari etiam judicio tisztább lelkiismérettel procedálhasson.

10. A strázsáknak éjjeli patallérozását avagy czirkálását ne

bizzák teljességgel arra rendeltetett tisztekre, hanem ollykor — hol egyik, hol másik, a mikor félelem nincs is, annyivalinkább a mikor vagyon, — inseiis reliquis Kglmetek közzűl maga megvizsgálja s járja.

11. Ha valamelly helységről particularis embereknek tűzi fája vagy egyéb accessoriumja hozattatik, a mellyből a Végház szükségére való nem administráltatott: generale axioma szerint (pubica sunt praeponenda privatis) Kglmetek Végház szükségére fordíttassa; aztat suppleálván, a privatumot is megengedheti.

12. Noha mostan hétivásárok és rend szerint való sokadalmok nem eshetnek: mindazonáltal naponként számos kereskedőknek béjárása tapasztaltatik; ámbár Isten ezen darab földet dögös ostorozásával *(az országban dúló keleti pestis)* nem látogatta: de az üdő kinyílásával, tartható; azért annak Isten segedelme által való eltávoztatására szükséges Kglmeteknek az kapu előtt, holott azelőtt is vásár szokott lenni, bizonyos kerítést tenni és azon kívül gémet, strázsát kiállítani, s a vidéken, benn is publicáltatni, hogy arra nézve ki-ki szabadossan jöhet s mehet, adhat s vehet, minden háborgatás és tartóztatás nélkűl.

13. Efféle adóknak s vevőknek csendes időkben is szabados menésekben-jövésekben gyakran gonoszságok szoktak következni; Kglmetek az ollyanokra igen attentus légyen, hogy, ha általok valamelly titkon vagy nyilvánvaló alkalmatlanságok forraltatnának: hamvában érdemlett büntetéssel megoltattassanak; viszont securitásokrúl szoros és kemény reflexióval légyen, úgy, hogy sem jöttökben, sem mentekben, sem itten helyben javokban és árújokban, annyival is inkább szemellyekben meg ne háboríttassanak, háborítói Edictum szerint exemplariter büntettessenek.

14. Történhetik ollykor, az illyen jövő s menő kereskedők felette magok privatumát keresvén, drágáskodnak, mellyel a Vitézlő Rendnek kedvetlensége következhetik. Azért Kglmetek hadi bíró és praesidiális vásárbíró által, a kereskedőnek kára és a Vitézlő Rendnek kedvetlensége eltávoztatásával, közép árrát limitálja.

15. Lévén szükséges illyen Végháznál lovas hadaknak is jelenléte, ámbár de ordinario T. N. V. Géczy Gábor Óbester Uram négy compániája rendeltetett is: mindazonáltal pro ratione status hol több, hol kevesebb; azért, hogy azok is rendeletlenűl a Vég-

házban ne légyenek, — a mikor csak azon négy compánia vagyon benn, csak abbúl, s a mikor több más regimentekbéliek is vadnak, combinative azokbúl is, nemkülömben a voluntérokbúl[1]) az ő proportiójok szerint, mezei strázsák jó távul constituáltassanak; s azok rend szerint változván, viradtakor, midőn nap-lesjárók tiszttel együtt a Végházat megkerűlik: bizonyos reportumot tegyenek, azoknak relatiója után nyittassanak fel a kapuk, et cum securitate bocsáttassanak ki (legelőre) mind lovak, marhák.

16. Observálván abban is, hogy a rendelt külső strázsán kívül se lakos, se katona kívül füvelni vagy legeltetni ne merészeljen; aminthogy azoknak megzabolázására strázsán kívül való mezei patallérozók járjanak, s ha kiket megfognak, Kglmetek által megbüntettessenek.

17. A katonaságnak revelínekbűl és contrascárpák közzűl való kiköltözése jelenvaló csonka hétre resolváltatván, bizonyos hellyek is kimutattatván és felnyilaztatván: tovább a megírtt helyeken ne szenvedtessenek,[2]) hanem rendelt telekekre szállván, hajlékokat csináljanak; kiben Vice-Ispán Uraimék által vidékbéli szekerekkel is succurrálhat Kglmetek.

18. Ámbár mind malomnál, mind a nyitrai hídnál rendelt gyalog strázsák legyenek is: mindazonáltal éjjel is hogy rendeletlenség miatt confusiók ne okoztassanak, pro ratione gradus Officialium kívül is légyen mindenkor Commandó a lovas had között, a ki Kglmetektűl a parolát kivévén, éjjeli strázsákot és ha csak meddig való patallérozőkat is tartson s jártasson.

19. Jól observálja penig Kglmetek, hogy a lovashadak közzűl ha kik portázni s próbálni akarnak: Kglmetek híre nélkűl ne légyen; másként — ámbár szerencsével térnének is vissza, de ha híre nélkűl cselekesznek Kglmeteknek — animadversió nélkűl ne hagyja, s nem erszénynyel, hanem példás büntetéssel zabolázza.

20. Ha midőn penig, Kglmetek engedelméből, ellenségeken

[1]) Ily önkéntesek, tisztek s altisztek is valának, és egy egész lovasszázad újvári honosságú vitéz, *Kocsis János* hadnagysága alatt.

[2]) A katonaság (értsd: *lovasság*) ugyanis csak a téli hónapok alatt szállásolt a ravelinekben és contre-scarpe-okban; nyáron a szabad mezőn tanyázott.

Isten szerencsével megáldja: nehogy maga taxálja, vagy az által szomorítsa, sőtt magok, köz tisztjeinek is vérrel nyert jószágokat portiókra dividálni és felosztani ne engedje; hanem ki mennyi fővel és személylyel indúlt s volt egy úti kereseten: annyira osztassa; azon kívül ha mit közönségessen Végház Commendánsinak s magok fő tisztjeinek jóakaratjokbúl discretizálnak, — nem tiltatik. Illyen okokbúl származható villongásokat penig elsőben regimentek székin, azután veszekedésnek eltávoztatására — praesidiális hadi bíró által revideáltassák.

21. Ha midőn a Végháznak notabilis szüksége hozná külső nagyobb operatiókat is tenni: T. N. V. Ordódy György Brigadéros és Commendáns Uram személy szerint is eruptiókat és operatiókat tégyen véllek;[1]) másként is, egészlen ő Kglme directiója alá rendeltetvén azok is.[2])

22. Kik között is, valamint a gvardizonbéli Vitézlő Rendről irattatott, a szerint mind káromkodás, veszekedés és egyéb istentelenségek tiltassanak; a kik elkövetni fogják, érdemek szerint büntettessenek absque discrimine personarum. Mellyekben minden minutiákról nem rendi Kglmeteknek praescribálni, sok időktűl való experientái lévén Kglmeteknek abban egész directora.

AZ ÉPÍTÉSRŐL.

1. Sok újításra való munkák kívántatván mind bástyákon, flankokon, kortinákon, kaszármákon, kaszamátákon, nemkülömben elszemetezett revelinek, contrascárpák tisztítása: Kglmetek szorgalmatossan, idővesztés nélkűl — alattavalóira is jól reá vigyázzon, hogy ne negligálják, — rajta légyen, hogy a Vice-Ispányok és praesidiális Rendek *(t. i. a várba szorúlt vármegyei nemesség)* által repartiált és assumált fasínák, nemkülömben falukra limitált pali-

[1]) Ordódy ugyanis lovas tiszt volt: előbb az udv. karabélyos testőrző ezer ezredese.

[2]) E rendelkezés utóbb annyiban változott, hogy külön lovassági dandárnok: *Galánthai Balogh István* küldetett Újvárba, a ki aztán mindvégig ott maradt.

záták, gerendák, kasnak való karók, vesszők, — bíráknak behordatásával, felkaróztatás ijesztésével is, — hováhamarébb béhordattassanak; az ólcska fasínák penig megáztattassanak, hogy munkára alkalmatossak legyenek. Német-bakaiaknál lévő deszkát, úgy Bús Istvánra bizottat, hamarébb procuráltassa.

2. Gyalogszeres munkások is (húsvéti) innepek eltelése után szorgalmatossan béhajtassanak; sőtt, ha az ellenségnek valamelly operatiója instálna vagy bizonyos vólta constálna: az bennvaló heverő népet is reáhajtván sine discrimine, — mivel kinek-kinek bőriben jár, — a szükséges munkára szorossan reáhajtsa, sőtt maga cselédjeivel is azoknak jó példát adjon s dolgoztasson, hogy improvise tétova ne kapjon s confusiót ne szenvedjen. Kasokat készíttessen, Zerkeléden lévő gyapjat most tavaszszal procuráljon mennél többet.

3. Ha külső gyalogszeresekben tapasztalt fogyatkozást tovább is szenvedne: más szép szín s praetextus alatt falusi bírákat és lakosokat bizonyos terminusra, körűl való vármegyékbűl bécitáltatván, vakmerőségeket vagy negligentiájokat azokkal suppleáltassa.

4. Minthogy penig megtörténhető az ellenségnek eltökélt szándékára nézve ezen gratuitus laboroknak megtiltása, — attúl lévén félelmes tartalékja a szegénységnek; — azért in strictioribus tiszti hozza Kglmeteknek azoknak compellálását, sőtt, ha ugyan vakmerőségeket tapasztalja: exempláris büntetését, — mintsem sok ezernek a miá való ártatlan szenvedését, — távúl lévő helységekbűl absque remissione exequáltassa.

5. Hogy penig a gvárdizon ne exhauriáltassék, a munka is csonkúlást ne szenvedjen: Kglmetek élés dolgábúl munka idejére kinek-kinek insinuatiót tégyen.

6. Valamennyi szekér penig béjön akármelly dologban is: a kapun lévő strázsák sub gravi animadversione üressen ki ne bocsássák, — hanem szemetet, gazt s egyéb csunyaságot a várból hordattasson a mezőre; a következhető szükségre penig benn a várban ganajat, nagyobb gazt alkalmatosnak ítélvén: azt rakásokra ma is helyben hordassa, hogy szükségnek idején segíthesse véle magát.

7. Szekérmesternek negligentiája és lágysága ittlétemben tapasztaltatván, sub Lit. D. Instructiója adjungáltatik; azt szorgal-

matossan observáltassa, büntetését napról napra ne halaszsza, s mivel nagyon tapasztaltatik a dolgozásban való késedelem mind benne, mind sánczmesterben, úgy egyéb mesteremberekben is: az napot hasokra jőni ne hagyja, hanem mind gyalogszereseknek — in casu benn heverő cselédeknek, — úgy szekereseknek haszontalan időtöltését meg ne engedje.

8. Observálja az vidék el nem idegenítése kedvéért: a közel való szekerek, hacsak nem hetelők, úgy kereskedőké is, visszabocsáttassanak; de az távúl valók, ámbár nem hetelők is, mivel ritkán s nehezen vétethetnek bé: harmad-negyednapig is kívántató szükségre benn tartassanak; annyivalinkább az hetelők el ne bocsáttassanak s hevertessenek. Sőtt, ha módja engedi, másokkal felváltoztassa, lévén elég munka nemcsak benn a várba, hanem revelínek és contrascárpák kitisztíttatásában is.

9. Ha az ellenség ezen Végvárra való operatióit postponálná s időt engedne Kglmeteknek: igyekezzék a cortinákon és bástyákon levő csonkáknak reficiálására való téglát közelebb való helyekről hordattatni és azokat benn lévő kőmívesekkel reficiáltatni.

10. Minthogy jelenlétemben a kaszárma kitisztíttatott, — Komjáthiról alkalmas fa is hozattatott: többnek is hozásáról mind onnat, míg lészen, elfogyván, Ondrohórúl is disponáljon, hogy a kezdett munka, mind alatt, mind fenn egészen perficiáltassék: nemkülömben a porház mellett lévő Praefectus Uram istállója, kinek fedele már elhányattatott, ha vendégfogadóvá pro ratione status nem applicáltathatnék: erre alkalmaztassék, hogy télire — a benne lévőt kiköltöztetvén, — a hajdúságnak jó accomodatiója lehessen. Ki is mostan, téli nyomorúságából, mihelyt melegre indúl az idő: bástyákra szállíttassék, hogy ottan dögleletességébűl újulást vehessen.

11. Az prófontházat is kitisztíttatván sub Lit. E. tett dispositióm szerint, minden cselédes szolgátúl és giz-gaz, kelletlen néptől kiirtson, s többé visszaszállani s megfelesedni ne engedje; a kik penig benne maradnak: azután tisztán való tartására compellálja, és ha mi épületre való szükség vagyon, Kglmetek rectificáltassa.

12. Az hidaknak és felvonó-kapuknak nagy szükségek lévén az megújításra: az repartiált fákbúl és ó épületekbűl restauráltassa.

13. Ámbár a fának szüksége miatt téglának égettetése bajos légyen is itten: mindazáltal, ha az ellenség időt ád, erigáltasson bizonyos téglavetőt, a mellyben mennél többet lehet, vettessen; a kiből az hol mostani kazalja Praefectus Uramnak vagyon régi fundamentomon, száraz téglából is egész kaszármát erigáltathat.

14. A lakatosokat se engedje heverni, hanem fegyverek renovatióját, tisztogattatását, álgyúk s artolléria körűl való munkát szűntelen continuáltassa véllek; sőtt ha kik az falukon, kívül, olly mesteremberek találtatnának, azokat is béhozassa.

15. Azon légyen penig, hogy minélelébb hadak számára és egyéb szükségre negyven szekér szenet procuráljon, úgy, hogy ha szintén valami dolgoztatik is fel belőlle: azonnal helyében másról provideáltasson, hogy ha a vár obsidiót szenvedne is, — fogyatkozása ne légyen.

16. Noha az ágyúknak laffétái mostan jók, mindazáltal obsidió alkalmatosságával ollykor romlandók; hogy in casu lehessen mihez nyúlni: a lött dispositió szerint, sub Lit. F. Kglmetek azoknak való fát is meghordatni s elkészíttetni igyekezzék.

17. Naponként is, de kivált obsidió alkalmatosságával illy erősségben megkívántatván a munka: szükség a béhordandó olcska deszkákbúl s épületekbűl mennél több egy-egy talyigát, egy kerekűt csináltatni és a czejtházban conserválni.

18. A malom is felette káros — kivált szeles időben — az minémű állapotban vagyon: azért industriája által jobban való megigazíttatásában munkálódjék; annyivalinkább nagyobb dexteritássát mutatja, ha Praefectus Uramnak assistálván s a több köveit is felállítván, vízre bocsátja.

19. Nem kevés haszonra láttatik lenni, hogyha mind a malmot jobb formán, mind a katona-várost Kglmetek a Nyitra felől, az ó hidon alól, vizbocsátásig *(zsilip)*, nemkülömben a kőhid felől az árokban folyóig s malomig, s malom-árkán az malomig, palizátával környűlvenné. Kire az ellenség operatiója mutat időt s alkalmatosságot; felállítására való könnyebbségért penig, a katonaságra kiméresse s felosztassa, s kiki maga jováért állíthatná helyében. Mindazonáltal földásásokat s malomhoz való közelítéseket Kglmetek semmiképpen meg ne engedjen.

20. Ámbár a vízi malom jó légyen is: mindazonáltal tovább

kelletvén nézni az embernek az orránál, — a szárazmalomnak restauratiója, többnek, úgy kézimalomnak is a kasamátákban való felállítása pro futura cautela nem ártana; azért, ha Isten időt enged, Kglmetek el ne múlassa.

21. Mindezekben is Praefectus Uramnak, vagy in casu absentiae Tiszttartónak, a Ns. Vármegye Tiszteinek segítségével szükséges Kglmeteknek élni; ő Kglmek dispositiója által teendő rendeléseknek effectuatiója és executiója Kglmeteknek fog incumbálni.

AZ AECONOMICUMOKRÓL.

1. Valaminthogy az erősségek és véghelyek nem mindenkor erővel és hatalommal: hanem fortélyokkal és álnok csalárdságokkal győzettetnek és esnek el, úgymint szükségeknek okozásával, embereknek corruptiójával, köznép között való zendüléssel, úgy szintén nemcsak vitézséggel és resolutióval, hanem a jó vígyázással és takarékos oeconomiával lehet conservatiójok és megtartások; azért a serény vígyázás után felette szükséges Kglmeteknek supplantált emberei által is munkálódni, hogy a Végházban semminémű titkos, annyivalinkább nyilvánvaló conventiculumok ne légyenek, köznép között zendülésre való okok, vagy írásbéli hintegetések, annak publicatiói elkezdőknek élete vesztése alatt meg ne engedtessenek.

2. Mellyekre, hogy Kglmetek az alattavalóinak okot ne adjon: kinek-kinek igazságot impendáljon; kit mi illet, a Végház constitutiója szerint kiszolgáltasson; kinek ha mikor ha mi fogyatkozása történhetnék is, — kit Isten távoztasson, — praevie példás dehortatiókkal felindúlt elméjeket sedálja és placidálja; mellyeknek ha hasznát nem tapasztalná: az engedetleneket több értetlenek példájára le is ültesse.

3. Minthogy penig akármelly gazdának is az erogatiót szükséges az introitussal confrontálni és öszvevetni: annyival (inkább) Kglmeteknek, ennyi nép, illy erősség s Hazánknak nevezetessebb bástyája concredáltatván, — szükségessebb nemcsak takarékossan való követésére serényen vígyázni: hanem incumbál minden útakon-módokon annak szaporodását szorgalmatossan mennél többre augeálni; kin teljes tehetségével igyekezzék is.

4. Ámbár mostan alkalmas magazinumja légyen is a Végháznak: de mivel mind szép tiszta-búza, s naponként abrakra szüksége nincsen, — azért, ha mi zab, árpa, köles a Végházban találtatik, aztat insensibiliter megegyelítvén, minden négy szapu búza közzé ötödik szapu árpát, zabot, avagy kölest öszveőröltesse; nemkülömben, ha mi ezután ingrediál, azzal is a tévő légyen, úgy mindazonáltal, hogy a Vitézlő Rendnek szenvedhető lehessen, és a kenyérnek corruptiója ne következzék.

5. Noha illyen Végháznak költségét nem határozhatni, mivel hol árrad, hol apad — mindazáltal, a mennyire lehetett, sub Lit. F. restringáltatott, a szerint, nemkülömben erogatiója folytatása; sőtt a mikor vagy halál, vagy fegyver, vagy egyéb által decrescál: dietim annyival minuálja, observálván azt is, hogy à prima Maji a tiszteknek, a mikor bővebben lehet, portiói után, a mikor szűköbben: felében, vagy in statu effectivo administráltassék.

6. Sokszor megtörténhető, hogy némely tisztek, úgy közrend is, prófontjával a Végházban kereskedik; az ollyannak kiszabott árrán való rendelés szerint kéz alatt való redemptiójában munkálódjék, — hogy a prófontházból újobban kiosztathassék.

7. Ollykor még a prófontháznál is tékozlás miá sok vesztegetések származhatnak; melly, a miként mostan rendben vétetett, a szerint observáltassék. Több cselédet a rendelteknél odavonódni meg ne engedje; a süttetést gyakran megvizsgáltassa; korpája ámbár eddig a prófontmesteré volt is, de mivel fizetése vagyon: két beneficiumot egy tisztségben nem vehet, — ezentúl Végház szükségére conserváltassék és folytattassék.

8. Tapasztalható dolog, hogy a prófontháznál pénzre való süttetésbéli kereskedések folytattatnak, mellynek színe alatt a Végház szükségére való is köziben csúszhat. Mivel mindnyájoknak fizetések vagyon: abbéli kereskedések tovább ottan meg ne engedtessék; hanem a ki kívánja azzal életét folytatni, a prófontháztól kiigazíttassék; azon kívül szabadossan megengedhető.

9. A kiadott tabellán kívül, sub Lit. F. senkinek, ország szolgálatján kívül lévő interveniensnek semmit erogálni prófontházból meg ne engedjen. A lovas had procuráljon magának. A maga dolgában járó nyissa erszénye száját. Mindazáltal, az midőn a lovas had szükséget szenvedne, imputative adattathatik, de úgy, hogy

successive, excursiója által recompensálja, nem a vidékről peniglen, hanem ellenség földéről.

10. Observálja mindazonáltal, hogy ha mit a lovas had comparál, abból is oeconomizáljon; úgy, hogy számokra való prófontot — mivel, ha nem együtt, másutt jobban kaphat, mintsem a gvardizonbéli, — kissebbre süttesse, s kenyér számra, ámbár nem fontra is, béhozott gabonáját kioszthatja, s gvardizonnak is belőlle legalább in tertialitate succurrálhat.

11. Az ellenség operatiója lészen mindezekben Kglmeteknek vezére; ki által ha annyira meg nem szoríttatnék: teljességgel reánk, — mint Praedecessori — ne támaszkodjanak, hanem minden útokon-módokon felkeressék, hogy az alattavaló hadakkal ezen Végvárnak mindennemű szükségeiről, sine discrimine locorum et personarum, provideálhasson; observálván mindazonáltal, hogy a körül való vidéket, mennyiben lehet, conserválja, és távuljabb való helyekről procuráljon.

12. Ámbár Tek. és Nzetes Ordódy György Brigadéros és Commendáns Uram mostani, vágó ökrökrűl való commissiómat nem effectuálhatta is: mindazáltal Kglmetek igyekezzék suppleálni, s magam is effectuatiójában munkálódni meg nem szűnöm. Melly ha valamelly számra telik is, Kglmetek elfogytát ne várja, hanem többnek szerzéséről is előre munkálódjék; úgy, hogy a gvardizonnak nemcsak lábán levő húsa légyen: hanem füstölten is mázsákkal provideáltassék.

13. Hogyha penig Isten a Vitézlő Rendnek olly szerencset szolgáltatna mint tavaly, és felesszámú marhákat az ellenségtől, vagy benne lévő vakmerőktűl nyernének: nemcsak a privatumokat keresse, hanem a Vitézlő Rendnek tertialitássát igazán kiadván, a két résznek újobban tertialitássát magának kivévén: a többit Végház szükségére, vagy húsra, vagy — ha bővségben volna — pénzre fordíttassa, és a gvardizonra applicáltassa.

14. Noha afféle oeconomicumok is Praefectus Uramnak incumbálnának: mindazonáltal militaris assistentiával kelletvén megesni, hogy egymással való jó értelemmel és consensussal folytathassa feljebb megírtt mód szerint, — minden héten legalább kétszer consideáljon, és communicatis consilijs procedáljon; a mennyiben Ns. Vármegyéket corcernálná: Vice-Ispán

Uraimékkal is conferálja, mindeneket szorgalmatossan connotálván.

15. Már a korcsmák is mind a Végház szükségére lévén applicáltatva, Kglmetek tovább senkinek, titkon vagy nyilvánvaló folytatását meg ne engedje; sőtt ha valaki attentálná, — ámbár Generális embere, vagy czejtházbéli tiszt is, — azonnal elfoglaltassa, s magát kemény árestomban tétesse.

16. Praefectus Uramnak penig borok procuratiójában is minden úton-módon assistáljon; ha kinek magoknak szükségeken feljűl való bort hoznának is: Kglmetek a Végház szükségére fordíttassa, úgy mindazonáltal, hogy a creditorok arról contentáltassanak.

17. A serbéli oeconomia mind a fa szüksége miatt, mind penig a sok szép abrak eltékozlása miatt mostan nem folytathatván, ha Isten az aratást békével megengedi Kglmeteknek végbenvinni: szükség in tempore Kglmeteknek Praefectus Urammal együtt egész esztendőre abbúl is provideálni; azalatt is külső sernevelőkrűl is alkalmas ser hordattathatik, — ebbéli korcsomát is alkalmas haszonra continuálhatja és folytathatja.

18. Noha pálinkábúl nem sokkal kevesebb proventussa, mint a bor-korcsomábúl ingrediálhatna a Végháznak: mindazáltal sok szegény fegyverviselők cselédje (értsd: *családja*), özvegye és árvái táplálódván belőlle, — tovább is azoknak engedtetik; úgy mindazonáltal, hogy a Végház szükségére, sub Lit. G. ineált végezés szerint árendáját megfizessék, és administrálják sub Lit. G. Ordódy Uramtúl, menstruatim száz tallért comprehendálván magában.

19. A vágó-marháknak bőreiből eddig is alkalmasint segítődött a gvardizon; de ha Kglmetek serényebb vigyázással munkálódik: az egész gvardizonnak apróbb mundírja, reménlem, belőlle procuráltathatik.

20. Minémű hybernalis quártélybéli assignatiók és impositák löttenek ezen felső Ns. Vármegyékre és abban mennyi s minémű restantiák hol légyenek? Praefectus Uramnál jobban constálnak; s noha azoknak exactiójára designatiómat el is bocsátottam vala: de a takarmány szüksége miatt nem effectuáltathatott, — azért Kglmetek tovább is, míg az katonaság lova véresedik (értsd: *vér-*

mesedik, javúl,) pátens által urgeálja, s ha kik instantiára olyanok jőnének, hogy pusztulások vagy improportiójok miá meg nem adhatnák, Praefectus Uram által placidálhatja is.

21. Minthogy penig patenter publicáltattam, hogy minden vármegyékből az egész quietantiák béhozattassanak: már naponként mind Praefectus, mind Vice-Ispán Uraimékhoz jöttenek, computizáltanak is, — Kglmetek azt is continuálja, s valakik jőnek: megírtt becsületes tisztekhez igazítsa. A computust, külső hadakkal orales per flor. tres, equiles per flor. 2., a végházbelieknek penig Tek. Nemz. Vzlő Géczy Gábor Óberster Uram (lovas) regimentjével együtt, orales per flor. 5, equiles per flor. tres folytattassa; observálván, hogy pro Novembri et Decembri fenmaradt restantiák, vacans portiók, együtt egész Aprilissel, a Gvardizon részére applicáltattassanak, és a Végház cassájában refundáltassa; ha peniglen a szegénység a cassában is administrálta: valami superfluum találtatik, Kglmetek a szegénységnek fizettesse vissza. Eo non obstante peniglen, hogy már a tél elmúlt: collectatióját el ne múlassa, hanem hováhamarébb — Vitézlő Rend által is — admaturálhassa és compellálhassa.

22. Mlgos Generális Gróff Eszterházy *(Antal)* Uramnak is feles restantiái maradván még némely helyeken, mellyek Praefectus Uramnak szintén úgy constálnak, — azokat is Kglmetek severe exigáltassa. Lévén azon följűl Tek. Ngos Berényi Györgyné Asszonyomnál is bizonyos adósság, mellyet is, — felérkezvén a contractus, kit Csery *(Imre; Bercsényi szárnysegéde)* jól tud, — kész kifizetni. Mindkettőt a Végház cassájában administráltassa, mivel én a Méltóságos Úrnak *(Eszterházynak)* odale bonificáltatni fogom.

23. Vadnak még ezenkívül is némelly assignált restantiák a creditoroknál, nemkülömben alkalmas summák némelly brigádáknál, ezen Végház cassájához tartozandók, kiket ugyan nevezett Praefectus Uram jól tud. Kglmetek azért azokkal ne késsék; menynyiben lehet, én is segítem; mert bizontalan: adatik-é ideje reá, vagy sem? Mihelyt a katona lova épűl, mindenfelé bocsásson ki, a renitens és restáns helyek bíráiban hozasson bé és pro terrore a törvényfa alá pro executione ki is vitesse; más felől penig Vice-Ispánokat, papokat ad intercessionem disponálván, — nagy nehezen tettesse meggrátiáztatásokat.

24. Tek. Ngos Bottyán János Generális Uram Özvegyének is, Tek. Ngos Forgách Juliána Asszonynak itt lévő káplányjánál és tiszttartójánál ezer tallérig, a barátoknál penig ezer forintja lévén, — nemkülömben bizonyos debreczeni embernek, Bagossi Kis András nevűnek, Vág mellett lévő creditorinál ezer tallérig lévő pénze lévén, azokat is Kglmetek incassáltassa; — mellyeket én odale contentáltatni fogok.

25. Mindezekből alkalmas cassa reméltethetik; de egészlen való effectuatiója bizontalan lévén: a mostan öszveszerezhető pénzből a Végház immineáló szükségére fordítson és erogáltassa; melly is ha fogyatkozni találna: többeknek is — ha kiknek depositumja, vagy kereskedésben lévő pénze itten körűl találtatik, — exquirálja és sub spe refusionis a Végház szükségére applicáltassa, úgy mindazonáltal, hogy respirio habito, a restantiákból bonificáltassék.

26. Semminémű perceptiókban Kglmetek magát ne ingerálja, hanem mindazok Praefectus Uramat és ő Kglme alatt lévő tiszteket illetvén, azok számadásában is állván, azokra relegálja; ámbár Hadi Rendeknek valahonnan pénze hozattatik is: ő Kglméhez igazítsa, hogy finito computu et comperta restantia, adattassék annak, a kinek illik. Azért mindenekben a jó correspondentiával vezérelje Kglmetek a dolgokat, s minden publicumokra való költséget Praefectus Uram által folytasson; magoknak is Kglmetek commissióiról és assignatióiról diáriumot tartson s mindeneket connotáljon.

27. Meglévén a generális mustra-tabella feljűl declarált sub Lit. F. jegy alatt: abból való szüksége kitetszik a gvardizon mundérungjának; azért a minémű aba felhozattatott: abból számokra köpenyegeket készíttessen; lehetvén itten a kissebb mundírnak: nadrágnak etc. procuratiójában egyéb módja is Praefectus Uramnak, — aztat suppleáltassa.

28. Nem kicsiny dexteritássa tapasztaltatnék Kglmeteknek, ha nyárra a gvardizont valamelly festett gyolcs nyári ingekkel segítené és azzal a dolmányjokat télire conserválná.

29. Lévén pedig már Praefectus Uram keze alatt feles vászon, gyólcs procurálva: igyekezzék többnek is szerzésében; addig is, míg több érkezik, ezekből csináltasson fejérruhát, s a kiknek szükséges, adassa ki.

30. Úgy szintén a Vitézlő Rendnek sem lenne kárára, — sőtt a cassának alkalmas beneficiumjára, — hogyha Kglmetek a gvardizont heti pénzre szoktatná és inducálná *(havi helyett)*; melly is hagyatik Kglmetek dexteritássára. Mellynek végbenvitelével mészárszékeknek is lehetne felállítása, s egészlen circulatiója lenne a pénznek.

31. Nem utólsó oeconomia a külső vidékeknek és körűl való szegénységnek protectiója és manutentiója. Kglmetek azért severissime bánjék mindazokkal, valakik azoknak akár helyekben, akár mezei munkájokban, akár kereskedésekben valami injuriát okoznak; hanem, ha kiknek mi szükségek vagyon: Praefectus vagy Vice-Ispán assignatiójával s Kglmetek hírével suppleáltassék. Másként, valaki a nélkűl mit húz-von: üldöztesse, fogassa és a szegénységnek consolatiójára exemplariter büntesse.

32. Ha az külső protectió illendő: mennyivel inkább a Végházban ki s béjáró adók s vevők securitássa szükséges. Kglmetek azért jó megvizsgálás alatt, minden javokkal jőni s menni engedje, s ne tartóztassa, kapun való taxálás nélkűl.

33. Nem lehet elfelejtenem a várbéli praesidiális lakosoknak is Felséges Urunkhoz s Hazájokhoz tapasztalt hűségét és magok szép alkalmaztatását. Kiben hogy tovább is nagyobb-nagyobb devotiójok és állhatatosságok tapasztaltassék: Kglmetek privilegiumjoknak punctumiban sérelem nélkűl megtartsa, alattavalói által is manuteneálja, helytelen s rendetlen szolgálatokkal ne terhelje; hanem in casu extremae vel imminentis necessitatis Óber-Vajdájok *(Köröskényi Farkas)* által mind személlyekben, mind cselédjeikkel, mind marhájokkal, valamint a hadi tisztek és végházbéliek, — tartoznak hasonlóképpen concurrálni.

34. Ezen kívül, mivel a Végház fegyverrel szokott tartatni és minden ékessége abból álló: azért minden gazda fegyveres légyen, cselédet is arra valót erőltessék tartani, — hogy annak idejében bástyákon való szolgálatokra is alkalmatos lehessen. Ha kik fegyveretlenek találtatnának: mustra alkalmatosságával Óber-Vajdájok által megbüntettessenek és fegyverszerzésre compelláltassanak; sőtt ha Isten nyereséget ád: kótyavetyéken lovakat, fegyvereket jutalmasson megvétessen.

35. A mint tapasztaltatik, a vár körűl való vízi árkot propria

authoritate magának vendicálván a Placzmajor (*Limprecht János alezredes*), ex abusu magának is applicálta; a midőn nem rendi is, ellenségbűl álló rabok szeme láttára halásztatja, — melly nemcsak Kglmeteknek praejudicál: de még a várnak is kárára czélozhat. Azért a modo imposterum Kglmetek azt senkinek meg ne engedje, hanem pro ulteriori maga és gvardizon szükségére, — a midőn távúlról nem remélhet, — conserválja; akkor is úgy halásztassa, hogy a vár vize mélységének kijelentésével kárt ne okozzon.

36. Ha már ezen beneficium de jure Kglmeteknek cedáltatik: bizonyára a tisztán való tartása s procuratiója is Kglmeteknek fog incumbálni. Azért a rusnyaságoknak belé való folyását impediálja, a növésnek indúlt nádat, sásat, vizének megmelegedésével az egész czigánysággal tisztíttassa ki; dögöt beléhánni ne szenvedjen, — sőtt a naszvadi bástya felől való környékét körűl ha két ölnyi szélessen földdel meghordatja, nem kevés hasznot tészen vélle.

37. Minthogy penig Kglmetek hazafiúságától viseltetvén, Felséges Urunkhoz való szeretetibűl is, maga fogyatkozásával sem gondolván, tisztségét concernáló egész korcsomáját a Végház szükségére cedálta és engedte: azért Felséges Urunk is általam Kglmeteknek annak proventussából annuatim külön-külön flor. 800. resolvált és kegyelmessen deputált, kibűl maga szükséges és tisztességes subsistentiáját segíthesse. Mellyről sub Lit. G. Praefectus Uramra szólló assignatióm is adjungáltatik; ezen kívül a Végház beneficiumával aggrediálható accessoriális proventusokat is, — mellyeket egyező értelemmel való passusok és protectiók által folytatni tartozik, — köz cassát tartván Kglmetek, egyaránt oszsza s dividálja.

38. Hogyha még idejét nem múlta vólna, a bástyáknak belső oldalaiban környöskörnyűl a várban alkalmas beneficiumra való oeconomia lenne, hogyha Kglmetek köröskörnyűl fűzfa-karókkal béültettetné; melly által üdővel mind a bástyáknak földe, gyükerei által omlástól praecaveáltatnának, mind penig esztendőnként lenyesendő ágaival fasínák szaporodhatnának. Ki is bizattatik industriájára, melly successive a várnak a kőfal alatt való környékén is — azoknak belső szélén is belől — continuáltathatnék.

39. Mindennémű appertinentiák, artolléríához való requisitumok mostani inventáriumja s conscriptiója sub Lit. H. Kglme-

teknek kezéhez adattatván, aztat strictissime conserválja s procurálja; nemhogy szükség nélkűl fogyatná, vagy másoknak tékozlani megengedné: sőttinkább szaporítani, mennyiben lehetséges, industriája által igyekezzék.

40. Minthogy illy Végházban lakosoknak particuláris oeconomiájok is, — melly a publicumra nem sokat vígyáz, — szokott practizáltatni: Kglmetek az ollyat se künn, se benn, a Végháznak kárára, sine discrimine personarum, semmi szín és praetextus alatt meg ne engedje.

Mivel penig ezen Oeconomicumok nemcsak praecise Kglmeteket, hanem Praefectus és Vice-Ispán Uraimékat is concernálják: azert — a mennyiben ő Kglmeket nézi — az occurráló dolgokban mindeneket ő Kglmekkel communicáljanak.

A VÉGHÁZ DEFENSIÓJÁRÓL.

1. Noha néhai Tek. Nzetes Vzlő Berthóthy István Generális és Kglmetek praedecessorának Méltóságos Fő-Generális Úr ő Exciája által adatott Instructiója, bizonyos jelek adásáról való orderek is sub Lit. J. pro lumine Kglmeteknek is kiadatik, — ámbár az csak pro ratione ejusdem temporis status lött légyen is, — másként is, meghatározott Instructió alig felgondolható: mindazáltal a mik observatióra méltóknak ítélhetők, némellyeket subjungálni kívántam; tudniillik:

2. Valamint az ellenségnek három rendbéli machinatióját gondolhatom, — tudniillik, hogy bloquáda által; vagy lenta obsidió és bumbardérózása által; vagy penig formális obsidió által, — úgy szintén a Végháznak megmarasztásában is hármat observálhatok. Az ellső ellen a conservatióját, hogy tudniillik magát ne enerválja, hanem, hogyha az ellenség bloquádáját távul veti, mint eddig: Kglmetek a gvardizon mellett feles lovas hadat tartson, hogy az ellenség ellen porták által is operálhasson; holott penig bloquádáját közelebb és nagyobb fundamentummal vetné: in illo casu csak annyira való lovast hagyjon maga mellett, a melly által communicatióját külső hadakkal s Generálisokkal, és az ellenség recognoscérozását folytathassa, hogy nagy szorúlást és költséget

ne okozzon; az több lovas hadat penig az ellenség háta megé bocsássa. Az második, úgymint lenta obsidió ellen hasonló praecautióval éljen. A mi az harmadikát, úgymint formális és reális obsidiót illeti: szükséges

3. Hogy mindeneknek előtte Kglmetek az praemittált requisitumoknak hováhamarébb való procurálásában és béhajtásában szorgalmatoskodjék, mind bizonyos nyelveknek elfogásában serénykedjék, mind penig igaz és okos kémeknek szerzésében s jártatásában, — kikre Praefectus Uram sub Lit. K. adott Commissióm mellett fog expendálni, — mesterkedjék, hogy azoknak relatióját s fassióját jól ruminálván és confrontálván, az ellenségnek minden igyekezetit és indúlását idején bizonyossan kitanúlhassa és megtudhassa, s magát ahhoz készíthesse.

4. Mellyből ha ugyancsak formális obsidióra való készületi confirmáltatik az ellenségnek: Kglmetek maga jó resolutiójával s példaadásával s szép adhortatiójával a népet bátorítsa és adanimálja, újobban — kicsinytől fogva nagyig — a bennvalókat annak rendi szerint öszveeskettesse. Minthogy fegyverünk indításától fogva csak legkissebb erősséget is tőllünk az ellenség ostrommal s maga erejével meg nem vehetett,[1]) hanem factióival, corruptióval vagy hitegető capitulatióival, mellyekben mindennapi példa, hogy egyet sem tartott meg: mintsem gvalázatos mocskolódásra, irtóztató pogány kezére Hazánknak igaz vérei jussanak, Kglmetek nemcsak azokra nézve, hanem ezen magyar nemzetnek dicsőségessen tündöklő régi vitézeinek példáit is előtte forgatván, felvett igaz ügye mellett, hazafiságátúl viseltetvén, Pro Deo, Patria et Libertate, mint elkezdette, sok árvákért, özvegyekért, ártatlanúl szenvedőkért magát ezen nevezetes Végháznak, igaz ügyiben öszveszövetkezett magyar nemzetnek nevezetessebb bástyájának óltalmazására és utólsó defensiójára resolválja, az alattavalóit is egy szívvel-lélekkel való secundatiójára indítsa és gerjeszsze, s jó hireknek hintegetésével, leveleknek formálásával és érkezésével bátorítsa.

5. Ezeket jó rendben állítván és hozván, a midőn az ellenségnek közelítését és minden circumstantiáját s megtelepedését

[1]) Talán az egy görgényi vár s nehány földsáncz, — a nagymagyari, bottyánvári és nyergesújfalui — kivételével.

kinézi és látja: közel való érkezésével minden bástyákra és a toronyra veres zászlókat rakattatván ki, jó vígyázással légyen; és ha az ellenség vagy követje, vagy levele által kívánná szokása szerint Kglmeteket hitegetni: közel se admittálja és semmi szín és praetextus alatt szovát meg ne hallgassa, se levelét egész obsidió alatt bé ne vegye. Sőtt ha valamelly practicával, bélövés által vagy desertor által valamelly legkissebb izenet vagy levél találna is valamimódon béjőni vagy bévitetni: Kglmetek szorgalmatossan vígyázzon, hogy az ollyan a köznép között ki ne terjedjen, hanem maga okossága által supprimáltassék. Ha olly desertor találtatnék: aztat az ellenség felől való revelínben akasztassa fel.

6. E converso, a Végházban lévőkre is hasonló keménységgel légyen és még hütre való beszédet is meg ne engedjen. Valaki ellenkezőben találtatik: sine discrimine personarum, mint a konkoly a búzából, — a szerint Hazánk igaz fiai közzül várfokon vettessenek ki.

7. Akárminémű desertor szökjön bé a Végházban, — ámbár igaz légyen is, — emberek szivét és titkát az egy élő Isten tudván, Kglmetek előtt hirtelen credituma ne légyen; hanem tisztességes árestomban conserváltassa.

8. Ezen observatiók között bizontalanok lévén az ellenség operatióiban: melly felől? miképpen? mennyi erővel s minémű készülettel fogja kezdeni munkáját? Azért hagyatik Kglmetek industriájára és dexteritássára annak jól kitanúlása és megfontolása. A melly felől penig legkeményebb operatióit és batériáit erigálni concipiálja Kglmetek: úgy e converso benn a Végházban Kglmetek is maga nagyobb erejét és öregebb lövőszerszámit arra fordítsa; observálván azt, hogy minekelőtte batériáit elvégezné ha lehetséges, az Kglmetek tüze nagyobb légyen az övénél.

9. Illyetén obsidiókban a puskaporos és élésbéli magazinumok lévén legféltőbb kincsűek a Végházban: minekelőtte az ellenség lövésekhez s tüzes-szerszámok béhányásához kezdene: Kglmetek mind puskaport, mind penig élésbéli provisiót szokott helyekbűl kasamátátákra és securus helyekre — mennyiben lehet, titkosan, — transportáltassa, és praecaveálja, hogy egy-két helyben ne tartassanak, hanem több helyeken; hogy, ha szintén valamellyiket szerencsétlenség érné is, egészlen ne periclitáltassék. Ugyan-

azért szükség az életet éjjel-nappal lisztté fordítani és hordókra veretni, hogy azon alkalmatosságra azokban könnyebben conserváltathassék.

10. Azalatt mind jobban-jobban mutatván ki az ellenség maga machinatióit: Kglmetek a Végházban lévő egész fegyverviselőket, — a szerint, a mint a szükséget látja, — bástyákra subdividálja és oszsza; a városi praesidiálisokat és külső fegyverviselőket a Vitézlő Renddel mixtim rendelje.

11. Maga penig Kglmetek teljességgel a tisztekre, úgy pattantyúsokra a dolgokat ne hagyja, hanem szorossan megczirkálja: ha jól mentek-é a parancsolatok végben? vagy sem? És a kikben legkissebb fogyatkozást tapasztal is: hogy nagyobbra ne vetemedhessék, severe megbüntesse; ha halálra való, azt is kegyelem nélkűl elkövesse. Legkiváltképpen a pattantyúsokban sok istentelenségek szoktanak találtatni;[1]) mintsem rossz lövések által az provisió haszontalanúl fogyattassék, — jobb az ollyan hamissan lövőnek feje bástyán kivettettessék.

12. Az hová szükséges és hasznos: ottan Kglmetek az munitiót nem kímélheti, az lévén az defensiónak rendi; de viszont sok haszontalan lövések által az munitió gyakran szokott vesztegettetni. Azért Kglmetek serényen vigyázzon, és haszontalan, ok nélkűl való lövésekre distractióját és tékozlását meg ne engedje, sőtt prohibeálja; mindazáltal, első odaszállása alkalmatosságával szűntelen mindenfelől éjjel-nappal lövésekkel nyughatatlankodtassa.

13. Közönséges igyekezeti az ellenségnek, hogy vagy tűzimestersége, vagy egyéb factiója által az illyen helyeket tűzzel is megemésztesse; azért idején-korán Klgmetek a házfedeleket leveretvén, rakásra hordassa és Végház szükségére conserválja. A kapuknak is keményen való bécsináltatása és töltése observáltatik; de pro ratione status — kit Kglmetek dijudicálhat — maga ítíletire hagyattatik.

14. Meg kell vallani, el nem hallgathatom: mert a contrascarpák defensiójával és éjjeli kicsapásokkal s próbákkal nem

[1]) A tűzérek ez időben inkább hadi mesteremberekneк tartották magokat, s várfeladások esetén csak könnyedén a győztes félhez állának szolgálatba.

kevés haszna a Végháznak, — úgy romlása következhetnék; de szomorú szívvel értem ezen nemzetben némellyeknek gyengeségekbűl származott állhatatlanságát és szokásban vött szökését s oszlását mind szerencséjében, mind szerencsétlenségében. S noha ezeket szükségesnek látnám: de nagy és sok praeconsideratiók levén előttem, általjában nem committálhatom; mindazonáltal elmúlatni is teljességgel nem jovallom, — hanem Kglmetek megválogatván, a kiknek cselédjek benn lészen, vagy másként is megpróbáltattak és állhatatossak: az ollyanokkal, kemény és jó vígyázó tisztekkel, annyi számban, a mennyi a Végház defensiójára nagy csorbát nem tenne, kibocsáthat, és általok a contrascarpákat is óltalmazza, az ellenségre irruptiókat és próbát is tétethet.

15. Az midőn látja Kglmetek: az ellenség melly felől kezdi a prest tenni, — körmére ne várja, hanem azonnal belől, ha egyéb nem volna, házaknak elrontásával is, erős gerendábúl s fábúl kemény batériát errigáljon; kire az népet sine discrimine personarum munkálódni serio reábajtsa. Az midőn az ellenségnek másfelől való attaquérozását is látja: hasonló oppositiókkal éljen ellene; nem utólsó lévén observatióúl: az melly hosszu prest csinál, belől annyi hosszú árkot ásni, és szűntelen végig nagy tüzet continuálni, hogy ostromot ne tehessen.

16. Noha ingyen sem remélhető, hogy az ellenség mostani erejével ezen erősségen ostromot attentáljon és kevésszámú népét periclitáltassa: mindazonáltal, ha felfuvalkodásából, — látván az belsőknek resolutióját, ámbár nagyobb remítés kedvéért, — próbálna is: Kglmetek abban meg ne csüggedjék; mert a melly dícsíretessen Vég-Eger várában — ki ehhez nem hasonlítható, — az hajdoni magyarok sok rendbéli ostromjait a török császárnak repellálták, magát is szégyennel alólla elmenni kénszerítették: azon isteni segítséggel Kglmetek is ezen felfuvalkodott, természet szerint való ellenségét nemzetünknek megszégyeníti és confundálja, — kire is Isten segítse!

17. Meg kell vallani, a mennyire dícsíretes és üdvösséges embernek maga Istenéhez, Hazájához, Nemzetéhez letett hitit és állhatatosságát utólsó órájával bépecsételni, és életének úgy is valamikor, akkor végének kell lennie: viszont az emberi gyarlóságnak irtózásából származott gyengeségekbűl annyivalinkább ez

dícsíretes, hóltig fennmaradó végtűl és jó emlékezettűl irtóznak és idegenkednek; kik közzűl sokan ezt elkerűlve és múlatva, — azután gyalázatossab halálra s nyomorúságokra jutnak. Hogy az illyenek az dolognak a Végházban confusiót ne okozzanak, sirásokkal, jajgatásokkal, s egyéb alkalmatlankodásokkal az erőssebbeknek is gyengeséget ne causáljanak: Kglmetek még minekelőtte az ellenség nem közelítene, idején-korán tartozó resolutióját kinekkinek publicálja, és valakik nem fegyverre valók s ki akarnak menni, szabadon bocsássa, s az kik bennmaradnak, ha szintén valamelly okot adnának is az praemittált dolgokra, — salva conscientia Kglmetek az ellenség ittlétekor is kihajthatja.

18. Egy szóval, mivel Kglmetek hiti szerint is már ezekre, alattavalóival együtt szabadakaratjából lekötelezte magát, igaz hazafiúságát mindeddig dícséretessen viselte, életének is nagyobb részét Isten kegyelméből elélte: nincs egyéb hátra, hanem, hogy ezen Végháznak defensiójával, — ha a szükség úgy kívánja, — örökké fennmaradandó hírét-nevét élete letételével is fennhagyja; vagy penig vitézi resolutióval dícsíretes megtartását s alatta lévő ellenségnek confusióját amaz istenes dícsírettel: *Téged Isten dícsérünk*, etc. vígan s örvendetessen, egész nemzetünk örömére szentelhesse. Melyre azon Istennek győzhetetlen ereje, minden szenteinek esedezése által — mellyre igaz hitit Kglmetek letötte — segílje, hogy általam kezeiben resignált Végháznak kólcsai Kglmeteknek s nemzetünknek gyalázatjával ellenség kezére ne juthassanak, hanem inkább dícsíretes triumphussával édes nemzetünknek, magok dícsíretes resolutiójával Kglmetek repraesentálhassa.

19. Mindezekben nékünk, Fölséges Vezérlő-Fejedelmünk alatt vitézkedőknek hasonlóképpen tisztünkben s hitünkben incumbál minden útakon-módokon ezen Végháznak megsegítése és succursussa; mellyre én is, kicsintől fogva nagyig, azon keresztyéni hütömre assecurálom Kglmeteket, hogy valamelly útonmódon — ámbár életem elfogyásával is — succurrálok; Isten engem úgy segíljen!

20. Mindezeknek folytatására és consumatiójára felette szükséges lévén a correspondentiáknak és communicatióknak folytatása, — a mellyet sub Lit. K. clavisek és informatióm szerint foly-

tathat. De reliquo az idő s alkalmatosság ezeknél többekre is adhat okot Kglmeteknek, — mellyek bizattatnak bölcs ítíletire és dexteritássára, de úgy, hogy Nemzetünknek s Hazánknak ne kárára, hanem hasznára legyenek. — Datum Újvár, Anno dieque ut supra.[1])

Intimáltatik azért praesentibus megnevezett T. N. V. Nagyszegi Gábor Generális-Főstrázsamester és Érsekújvári Commendáns Uramnak, hogy a következhető dissensióknak — kit Isten eltávoztasson! — jobban való elkerűlése kedvéért, megírtt Brigadéros T. N. V. Ordódi György Urammal ő Kglmével, nemkülömben T. N. Szluha Ferencz (Praefectus) Urammal úgy igyekezzék mindenekben az feljebb declarált Instructiójának minden punctumiban magát comportálni, mintha egy atyától és anyától valók volnának,— hogy az által is az öszveszövetkezett hazafiúságokat contestálván, mindenekben édes Hazánk s Nemzetünknek hasznára, Felséges Urunknak consolatiójára, magának becsületinek nevekedésére, ezen Végháznak penig emolumentumára lehessen. A melly punctumok penig a köznépnek s alattavalóinak communicatiójokra valók: azokat mennél előbb közöttök publicálja; s leghamarébb szóhordás és cseléd között való visszavonások által szokván az emberek között való dissensió megesni: az ollyanokat meg ne engedje, sőtt megvizsgálván, keményen megbüntesse. Külömben sem cselekedvén. Datum ut supra.

Praesentibus azért serio intimáltatik T. N. és V. Brigadéros Ordódi György és Érsekújvári Commendáns Uramnak ő Kglmének, hogy nevezett T. N. és V. Nagyszegi Gábor Generális-Főstrázsamester és Érsekújvári Commendáns Urammal mindenekben úgy comportálja magát, hogy az praemittált Instructiónak minden punctumit szentűl és igazán megtartsa, s következhető dissensiónak eltávoztatásáért és nagyobb harmoniának s egyességnek megtartásáért együvé szálljon, és mindeneket valamellyek hadi dolgok, egyenlő elmével és erejével végezhessen; a mellyek penig oeconomicumok: T. N. V. Szluha Ferencz Praefectus Uram által együtt folytassák, — hogy annyivalinkább szép egyességnek általa édes Hazánknak s Nemzetünknek hasznára, Felséges Urunknak conso-

[1]) Az A-tól K-ig jelölt mellékletek ma már nincsenek meg.

latiójára és ezen Végháznak emolumentumára lehessen. Mivel penig a szóhordás leghamarébb szokta a dissensiókat nemzeni: azt Kglmed semmiképpen meg ne engedje, hanem az ollyanokat jól megvizsgálván, keményen megbüntesse. Hogyha penig Isten megírtt Generális Uramat halál vagy fegyver által — kit Isten eltávoztasson! — Hazánk szolgálatjától Magához venné: in eo casu, az denotált Instructió szerint Kglmed a Végháznak egész terhét magára vévén, aztat hites kötelessége szerint szentűl s igazán folytassa és continuálja. Külömben sem cselekedvén. Datum ut supra.

T. N. V. Szluha Ferencz Praefectus Uramnak azért, Felséges Urunktól adatott generálisi authoritásom szerint praesentibus serio intimáltatik, hogy denotált T. N. V. Nagyszegi Gábor és T. N. V. Ordódi György Érsekújvári Commendáns Uraimékkal az praescribált Instructió punctuminak szentűl való megtartásában, — valamellyek Kglmed tisztit s hivatalját concernálják, — úgy comportálja magát, hogy ő Kglmek Végház hasznára és emolumentumára czélozó assignatiókban és intimatiókban meg ne fogyatkozzanak, hanem mindazoknak Hazánk s Nemzetünk hasznára, Felséges Urunk consolatiójára és ezen Végház conservatiójára véghezvitelében maga dexteritássát contestálja s legkissebb dissensióra való alkalmatlanságot ne okozzon, sőtt egészlen eltávoztasson. Egyebekben is, valamellyekben Hazánknak vagy a Végháznak kárát tapasztalná, maga opiniójával és industriája által úgy moderálja, hogy a szép egyesség s Kglmetek igaz hazafiúsága tündökölvén: ezen Végházban lehessen maga becsületinek, jó hirének-nevének nemcsak megtartására, hanem nevekedésére is, egész Nemzetünknek öröme. Külömben sem cselekedvén. Datum ut supra.

Praesentibus intimáltatik N. V. Rotthenstain N. (Ferencz) artolléria Vice-Colonellus Uramnak, hogy mivel Felséges Urunk Kegyelmes Resolutiója mellett T. N. V. Nagyszegi Gábor Generális-Főstrázsamester Uramat és T. N. V. Ordódi György Brigadéros Commendáns Uraimékat, Felséges Urunktól adatott generálisi authoritásom szerint ezen Végvár commendánsságában szerencséssen béállítottam s egész Instructióval helyben hadtam; Kglmed ő Kglmeknek hiti s kötelessége szerint mindenekben engedelmeskedjék, intimatiójoknak eleget tégyen, úgy, hogy az Instructiónak min-

den punctumi sérelem nélkül effectuáltathassanak s Kglmed renitentiája vagy késedelmeskedése miá fogyatkozást ne szenvedjenek. A Végvárnak szükségeiről idejében insinuatiókat tégyen és aztat urgeálván, serényen folytassa, hogy az által eddig dícsíretessen keresett becsületit nemcsak megtarthassa, hanem előmenetelit és promotióját, ezeknek contestatiójával demereálhassa, egész alattavalóival együtt. Külömbet sem cselekedvén. Datum Anno et die ut supra.

Praesentibus intimáltatik T. és N. Szluha Ferencz Praefectus Uramnak, hogy noha orderem szerint ezen Végház Commendánsainak assignatiójára kötelessége Kglmednek erogatiókat tenni: mindazonáltal illy Véghelynek szükséges jó kémjeinek és levélhordó titkos póstáinak lenni; azért Kglmed maga is azoknak szerzésében allaborálván, fáradságoknak jutalmát, ő Kglmek assignatiója mellett szolgáltassa ki. Lésznek penig a communicatiók folytatására Kéménden Márton Deák és Kovács Tamás ; Naszvalyon (így) az ottan lévő ispán Hajnal Pál; Verőczén igen igaz ember Nemes Mihály; Szilágyon Deák Márton, Jármi Mihály. Hanem Kglmed itten is keressen ollyanokat és állítson, kik által Kéméndig titkon folytattassék; és particularis communicatiókat ne folytasson a Végház dolgairól senkivel, hanem Felséges Urunkkal egyedűl és Méltóságos Fő-Generális és Locumentenens (Gróf Bercsényi Miklós) Urammal ő Exciájával s magammal.

Praesentibus intimáltatik T. N. V. Szluha Ferencz Praefectus Uramnak, hogy mivel az érsek-újvári commendánsságot concernáló korcsomát mostani T. N. V. Generális Nagyszegi Gábor és ugyan T. N. V. Ordódi György Commendáns Uraimék a Végház szükségére cedálták és engedték: azert ő Kglmek subsistentiájára Kglmed angariatim külön-külön mindenikének két-kétszáz rhénes forintokat = nro 200, erga quietantiam fizettessen, úgy, hogy esztendőre egynek-egynek nyolczszáz rhenensis exolváltassék. Datum ut supra.

Mi annakokáért mindezen feljebb megírtt dispositiókat és azokhoz járuló egyéb particulare accessoriumokat helybenhagyván, azokat mindennémű czikkelyeiben és punctumiban jóknak, helyeseknek, a megírtt praesidiumunkban szükségeseknek is látván, — valamint erejekben approbáltuk, ratificáltuk és confirmáltuk: a

szerint minden részeiben szentűl, igazán, híven és szorossan mindenek által megtartani és tartatni keményen parancsoljuk, meg nem engedvén Generális Úri Atyánkfiainak, vagy más akárminémű hivatalbéli Híveinknek is, azoknak csak legkissebb részekben is hírünk nélkűl való megváltoztatását. A minthogy approbáljuk, confirmáljuk és ratificáljuk magunk kezünk írása és authenticumos pecsétünk erejével.

(Rákóczi fejedelem cancelláriáján az udv. levéltár számára készült egykorú másolat, tíz — összevarrva volt — íven, in folio. Jelenleg az orsz. levéltár lymbusában.)

THALY KÁLMÁN.

AZ ERDÉLYI 1809-KI INSURRECTIO[1]) TÖRTÉNETE.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I.

AZ 1805-KI INSURRECTIO INDOKA, KEZDETE S MEGSZAKÍTÁSA.

E kis ország és hadfölkelése az akkori világmegrendítő események közt nem földrajzi kiterjedéseért s lakosainak számáért és erejéért érdemli meg a történetírás figyelmét; hanem azért, mert külső támadások ellen könnyen védhető, s Szent István országainak oly kiegészítő része, a hol nagy vesztett csaták esetében új harcz kezdésére biztos támaszpont és sok erőforrás található, főleg az egészen katonás nevelésű és szellemű fél millión felüli székelységben.

Ez adta meg Erdélynek hadászati és politikai kettős fontosságát Szent István, Szent László, IV. Béla, I. Lajos és I. Mátyás királyok korában, s azután a nemzeti fejedelmek, végre a habsburg-lothringeni ház uralkodása alatt a folyó század elejéig. Az uralkodók nem ismerték el azt mindig; csak a mikor az anya Magyarország államszervezete nagy belviszályok, s délről vagy nyugatról indúlt győzelmes háborúk által alapjaiban megrendűlt, vagy saját hódító

[1]) *Latin* szók használatát, a hol csak kikerülhető, már elvileg sem helyeslem; mert az nyelvünk törvényes jogába vág, s tarkaságával sérti a jó izlést és szép irályt. Itt mégis ellenkezőt kellett tennem azért, mert az *insurrectio* latin fogalomszónak határozott értelme minden olvasó előtt ismeretes, míg a *nemesi fölkelés*, *fölkelő sereg*, *hadfelülés* és más kifejezések változó tartalma s különböző értelme megnehezíti a dolognak azonnal és tisztán felfogását. *Az író.*

királyai keletre, hatalmas nemzeti fejedelmei nyugotra magok viseltek diadalmas harczokat, Erdély és népe a politika mérlegén s a hadviselések folyamában olyankor kezdett nagy súlylyal bírni s érdemelt jelentőségre jutni; a mi azonban a vész elmúltával ismét alászállott és feledésbe ment.

A franczia forradalom kitörésétől fogva, Napoleonnak Európa ábrázatát megváltoztató, többnyire győzelemmel végződött harczai alatt 1805-ig, mint járhatlan határhavasai közé elrejtett csöndes kis sziget, békében élt ez ország. Azon nagy küzdelmekben, melyeket I. Ferencz császár és király néha egyedűl, máskor porosz, angol és orosz szövetségeseivel — hol csak egyikkel, hol kettővel — vívott, Erdély két gyalog és egy sorhadi ezrede, két székely és két oláh gyalog határőr ezrede és e négy gyalog ezred területéről összeírt és alkotott egy huszár ezrede — együtt 12—15,000 ember — vett részt, az uralkodó tetszése s a hadi szükségek szerint, nagyobb vagy kisebb számban, a háború színhelyére kirendelve, s együtt harczolt a monarchia haderejével; kiegészítette sorezredeit többnyire erőhatalommal elfogott újonczokkal, a székelyek és oláhok az összeírottak közűl sor szerint a 60 éves életkorig következőkkel; a székelység egész tartalék zászlóaljakat állított ki; az ország többi lakosa adót fizetett, ellenség nem járt földjén, átvonuló győztes katonaság vagyonában zsákmányt nem tett.

Ennyivel járúlt az ország vérben és vagyonban a monarchia szörnyű hosszas háborúviseléséhez.

A campoformioi béke 1797 október 17-dikén az uralkodóházat Lombardiától, Németalföldtől s a velenczei tartományok egy részétől fosztotta meg, 1801 február 9-dikén a lunevillei békekötés a toscanai és modenai herczegségektől; 1805 nov. 21-dikén estve gróf Teleki Sámuel erdélyi udvari kanczellár azon megrendítő eseményről értesítette gyorsposta útján gróf Bánffy György erdélyi kormányzót, hogy a franczia hadsereg 12-én Bécs cs. kir. székvárost ostrom alá vette, a felség Olmützbe ment, s az ellenség már Magyarország határai felé közeledik; tudatván ezt vele, a monarchia és a magyar haza és alkotmány védelme érdekében megfelelő intézkedések tételére a lehető legsürgősebben fölkérte.

Itt fordúl az udvar figyelme a kis Erdélyre, itt van legelső nyoma az 1809-diki erdélyi nemesi fölkelésnek. Az uralkodó-ház

a nem sokára — decz. 26-dikán — megkötött pozsonyi békében minden olasz tartományait elvesztette, el német birtokai nagy részét, ennek következtében 1806 aug. 6-dikán a felség lemondott a római-német császári czímről és koronáról, a mit elődei 500 évnél tovább viseltek,[1]) sőt arra is kötelezte magát, hogy Magyarországon és Erdélyben nemesi fölkelést — *insurrectio* — nem szerveztet.

Világosan látszott, hogy a franczia császár elhatározott czélja a habsburg-lothringeni uralkodó-háznak és birodalmának megsemmisitése. A nagy kiterjedésű birodalomnak összes nyugoti és déli országai el voltak szakítva, Bécs és Ausztria elfoglalva; a felségnek Magyarországon lett volna teljesen biztos maradása, de már arról is hír jött, hogy ez is föl fog szólíttatni koronás királyától elszakadásra, mely hír — ha pár évvel később is — de csakugyan megvalósúlt.

Hogy a fejedelem első erdélyi tanácsosa, a kanczellár, az ország kormányzóját gyors intézkedésre szólította föl, s az uralkodó-ház e kipróbált híve annak lelke egész erejével eleget tenni sietett, önként érthető; ezt a Bánffyak öröklött loyalitása hozta magával s a következő történetek fényesen igazolják.

A kormányzó a végre, hogy az uralkodó-ház és monarchia mostani veszélyes helyzetében a fegyveres haderő minél nagyobb mérvű szaporítása, s az országban a belbéke, csend és rend fentartása iránt — addig is, míg a felségtől határozott rendelet érkeznék — minél nyomósabb és czélszerűbb intézkedéseket lehessen tenni — a császári várost ért szerencsétlen csapás tényének közlése mellett — deczember 8-dikára tanácskozásra magához kérte maga és a királyi kormányszék nevében gróf Mittrovszky József erdélyi főhadparancsnokot egy hadügyi titkárral, gróf Bethlen József kir. kincstárnokot és báró Bruckenthal Mihály szász nemzeti ispánt, az akkor épen együtt volt szász nemzeti gyűlés két tagjával együtt, a bécsi leverő hír tudatása nélkül pedig az összes megyei főispánokat, a székely székek főkirálybiráit, s külön levélben gróf Haller István alsófejérvármegyei és gróf Bethlen László hunyadvármegyei főispánokat, egy-egy értelmes tiszttel; a szász ispánhoz írt levelében a két nemzeti gyűlési tag magával hozását azzal indo-

[1]) 537. 1806. kir. kormánysz. elnöki sz. az *Orsz. levéltár*ban.

kolta, hogy a gyűlés összes tagjaival annál czélszerűbben tudathassák a hozandó határozatokat, a kincstárnok átjövetelét azzal, hogy kamarai érdekeket is fogván érinteni a gyűlés, jelenléte által ki lesz kerűlve a sok időt igénylő irásos érintkezés, a főhadparancsnok átmenetelét pedig azzal, hogy az akkori rendkívűli viszonyok közt, azok tartamáig, egymással bensőleg egyetértve, tehessék meg a szükséges intézkedéseket. Legterjedelmesebb és részleteiben igen lényeges volt a főispánokhoz és főkirálybirákhoz intézett meghívó. «A mostani környülállások közt — írja a kormányzó — midőn az országból majd minden hadi erő kivitetett, a nép élelme az idő mostohasága miatt szerfölött meg van fogyatkozva, s e miatt nyugtalanságtól méltán lehet tartani: a kir. kormányszék czélszerűnek látta a szükség enyhítésére módokat találni és foganatosítni; mindazáltal a tapasztalás mutatja, hogy ily időben a vigyázatlanság és a történendőktől való félelem egyiránt készteti az újság után kapkodó népet nyughatatlanságra, s az ezek ellenében a közbátorságra nézve tenni kellető intézkedések, ha lármával történnek, mivel azokból a népre teher szokott háramlani, ha az idő jól meg nem választatik, gyakran a czélt meghiusító következményeket idéz elő. Hogy azért sem a gondatlanság vagy oknélküli félelem, sem az idő előtti lármás készűletek által a föld népe föl ne gerjesztessék, de a környülállásokból mégis észrevegye, hogy nyughatatlankodásnak ideje nincs, a kir. kormányszék végzéséhez képest utasítni kívánta valamennyi vármegye és szék főispánját és főtisztét az iránt, hogy a szolgabirákat és dullókat magához hivatván, őket a mostani idők kényes voltára, a közcsend és rend s a felsőbb rendeletek fentartására szóval, vagy ha ebben akadály lesz, írásban figyelmeztetni el ne mulassza, azon hozzáadással, hogy kiki a járásában levő nemességet, zaj és lárma nélkűl, házról-házra eljárván, intse meg, hogy egyfelől magokat tehetségök szerint lóval, fegyverrel s más védő szerekkel minden lárma nélkűl elkészítvén, oly állapotba helyezzék, hogy ha és a hol a szükség úgy kívánná, teljesen fölkészűlve megjelenhessenek; másfelől pedig a nemesek és a tisztek is a mondottak végrehajtásánál mindentől óvakodjanak, a mi a népnek valami szokatlan terhet okozna, vagy rossz és durva bánással azt elkeseríthetné, hogy gyanakodásra és balvélekedésre ok és alkalom ne szolgáltassék. Ámbár remélhető,

hogy ez előkészületekre szükség nem lesz, mindazáltal részint annak megelőzése, részint a belső csend és rend fentartása végett minden községben a gornyikok és szabadosok száma, a leghívebb lakosok közűl annyival szaporítandó, a mennyit a szükség a nép terhe növekedése nélkűl megkíván, a kik szolgálatuk ideje alatt a közterhektől mentesíttetvén, a lakosok minden mozdulatáról és foglalkozásáról jelentést tegyenek. Az is szükséges, hogy a falu őrei hívségökről ismeretesek közűl választassanak, s azok kötélességei miként teljesítésere a járási tisztek egész csöndben, de éberül vigyázzanak, járásaik minden faluját minden tizenötöd nap járják be, a rendelések teljesedését ellenőrizzék, s ezen körútjokról szintén tizenötöd naponként főbírájoknak vagy alkirálybirájoknak jelentést tegyenek; mulasztásuk balkövetkezményeiért a felelősség terhe őket illetvén. A papok is a népet világosítsák fel, gondolkozásának adjanak helyes irányt, s a netán mégis mutatkozó nyugtalanságot a járási tisztek azonnal jelentsék. Meghagyta a kormányzó azt is, hogy némely dolgok előszóval jobban igazíttathatván, ha az útasításokat maga az idő rövidsége vagy más ok miatt nem foganatosíthatná, bízza egy, a vármegye vagy szék prætorialis házához berendelendő alsóbb tisztre, a ki onnan az illető főispán vagy főkirálybíró visszaérkezte előtt eltávozni ne merjen, hanem az előbocsátottakat pontosan foganatosítsa s teljesülésöket ellenőrizze, maga pedig minden közdolgot s tulajdon ügyét úgy igazítsa, hogy a következő deczember 8-dikán egy értelmes tiszttel a kormányzónál megjelenhessék».[1])

A gyűlés megtartatott, a jelen voltak s a nyilvánosságnak nem szánt tanácskozásnak tárgya és részletei felől adatot nem találtam; de van egy elnöki, nagy terjedelmű ügyirat, mely a felséghez, erdélyi udvari kanczellárhoz, erdélyi főhadparancsnokhoz, szász nemzeti ispánhoz, a vármegyék és székek főtiszteihez, a szab. kir. és mezővárosok tanácsaihoz és az összes hitvallások püspökeihez intézett jegyzékek és rendeletek másolatait foglalja magában, 1805 decz. 21-ről van keltezve,[2]) s a melynek tartalmából világos, hogy annak alapját a kormányzó elnöklete alatt s a kormányszék

[1]) 361. 1805. kir. korm. eln. sz. az *Orsz. levéltár*-ban.
[2]) 453. 1805. kir. korm. eln. sz. az *Orsz. levéltár*-ban.

tanácsosainak jelenlétében tartott decz. 8-ki országos tanácskozás végzései teszik.

E végzésekből kitetszőleg, a kormányzó a felséghez már előzetesen fölterjesztést tett volt az iránt, ha a birodalom válságos helyzetében a nemesség fölkelése iránti szándékuk valósítását elrendeltetni parancsolja-e? a mire azon legfelsőbb határozat érkezett, hogy a jelenlegi helyzet azt kívánja, hogy ő felsége Erdélyt az *insurrectio* terhétől ez idő szerint fölmentse, s csak a sorezredek kiegészítését és hadi segély — *subsidium* — adását kívánja. Hogy ez miért történt, kitünik gróf Haller Gábor királyi táblai elnök és küküllővármegyei főispánnak 1805. decz. 21-ki jelentéséből s még inkább a kormányzónak erre kelt válaszából. A gróf t. i. korábbi megbizás következtében az *Erdélyben a belcsend fentartására s a netán bekövetkezhető nyugtalanságok elnyomására nemes sereg fölállítása iránt tervet dolgozott ki* s ezt a kormányhoz fölterjesztvén, kisérő iratában a lovak ajánlásának a bekére való kilátások tekintetéből függőben hagyását s az insurrectiónak miként létesítése módját hozta javaslatba. Erre a kormányzó azt írta vissza: «hogy ha Erdélyország a mostani környűlállások közt a birodalom más országaihoz képest ily kicsinységgel sem kívánná hívségét bebizonyítni, valóban nagy gyalázatára válnék. Tudja, hogy ez költséget okoz s bajjal jár; de attól, hogy valamit tegyenek, se a királyhoz, se a haza becsületéhez való kötelesség meg nem menthet, annál is inkább, mert lóra a hadseregnél mindig szükség van. A mi az insurrectio behozását illeti — írja tovább a kormányzó — midőn a fegyvernyugvásnak nevezetes pontja az, hogy a magyarországi insurrectio megszünjék, annak csak hangja is, ha tovább elhatna, Erdélyre nézve rossz következést szülne és az ellenkező fél által még a fegyvernyugvás pontjainak megszegésére magyaráztathatnék, a mi hogy mily hibás lépés lenne, kivált mikor ezt ő felsége nem kívánja — a gróf maga megitélheti. Ajánlja tehát, hogy az insurrectionak még említése is mellőztessék s a gróf a belbéke és csend s a közbátorság föntartására nézve kövesse a tőle és kormányszéktől korábban — decz. 21. — kapott útasítást».[1])

[1]) 469. 1805. kir. korm. eln. sz. az *Orsz. levéltár*-ban.

Ime az erdélyi 1805-diki nemesi insurrectio elmaradásának oka.

A deczember 8-ki tanácskozásnak tehát ez által sokkal szűkebb kör, végzéseinek más irány szabatott elé. A főhadparancsnokság megkéretett, hogy ezután az ezredek létszáma hiányát a kir. korkormányszékkel előre tudassa, hogy a törvényhatóságokhoz azok kiállítása iránt jókor intézkedhessék; a szabadsággal elbocsátottak nevét pedig az ezredes az illető politikai hatóságoknak szintén írja meg s a szabadságoltakat útasítsa azok előtt magok bejelentésére; úgyszintén arra is fölkéretett az erdélyi főhadparancsnokság, hogy a hadi segély — *subsidium* — elfogadására, a mit a nemesség nagyobb számú ló és ökör adásával fog teljesítni, Szász-Régent és Musnát elfogadó helyűl, a szükséges katonatisztekkel együtt, jelölje ki. A szász ispán az iránti intézkedésre útasíttatott, hogy: 1. minden szász szék és vidék szegényeiről gondoskodjék; 2. mivel az országból minden katonaság ki van vive, a közbátorság fentartása végett a kormányszék által megszabott számú fegyveres gyalog- és lovassereg állíttassék, a kik otthon maradnak ugyan, de szükség esetében kinevezendő alkalmas tisztek alatt a közbátorság fentartásában azonnal segédkezni tartoznak; 3. a kereskedés nélkűli és szükségben levő ország a köteles országos segélyt — *subsidium* — pénzben adni képtelen lévén: alattvalói hűsége bebizonyítása végett legalább ezer lovat s azon kívűl feles mennyiségű ökröt fogván adni, a kormányszék nem kétkedik abban, hogy a szász nemzet már kijelentett igérete s a hasonló esetekben eddig szokásban volt arány szerint 250 lovast meg fog ajánlani; 4. a szász hatóságok a sorezredek kiegészítésére szükséges ujonczok előállítása iránt hozott kormányszéki határozatokat készséggel teljesítik. A szab. királyi és mezővárosok tanácsai, valamint a vármegyék és székely székek főtisztei oda útasíttattak, hogy az elsők hazaszeretetöket, s a fejedelem azon kegyelmeért, hogy az insurrectio terheitől megkimélte, háládatosságokat mutassák meg lovaknak és szarvasmarháknak tetemes számban adása által, hogy azzal egyfelől a hazának dicsőségét, másfelől a maguk javát is mozdítsák elő, s ő felsége kegyelmét még inkább megérdemeljék, a városi tanács és polgárság adományait annak idejében a kir. kormányszékhez felküldvén; az utóbbiak az érintett indokok alapján szintén erre buzdíttattak,

meghagyatván ezen kívül valamennyinek: 1. hogy a kormányszék által közölt kimutatásban látható gyalog- és lovas-sereget igyekezzék a megyékben és székekben kiállítni, azok számára a szükséges fegyverzetről jegyzéket küldeni be, hogy a kormányzó azt a főhadparancsnokságtól készpénz fizetés mellett kieszközölhesse; 2. hadi segélyül ökrön kívül, főleg a nagybirtokosoknak 80 jobbágy-telektől kellend egy lovat adni; 3. az ujonczok kellő időben biztos kiállíthatása végett a már végbevitt nép-összeírás szem előtt tartandó, a hol még nincs meg, elkészítendő, az illetőséget a kir. kormányszék esetről-esetre külön küldi meg. Még bővebb útasítást adott a kormányzó a vármegyék és székely székek főtiszteinek *elnöki úton*. Ebben: 1. a jobbágyoknak az éhség ellen földesuraik által megvédése, számukra gabonaadás iránt a szomszéd Oláhországból való gabonaszerzésnek megkönnyítésére többféle út és mód hozatott javaslatba s foganatosítása a földesuraknak és a megyék főispánainak kötelességévé tétetett; 2. a közbátorság fentartása végett a vagyonosabbakból a lovas, a kevesebb birtokúakból a gyalog sereghez választassanak ki annyian, a mennyi a rend fentartására elégséges, s lóval és fegyverrel ellátva, az évenkinti négy megyei közgyűléskor két-három napig, a mikor gyűlés nincs, akalmas tisztek által megvizsgáltassanak és a fegyveres szolgálatban oktattassanak, a nélkül azonban, hogy a népet érezhetőleg terheljék, s azután haza bocsáttassanak; a főtiszteknek gondja lévén azon rendeletek teljesítéséről, melyek a parasztoknak fegyver tartását tiltják; 3. szem előtt tartván azon nagy áldozatokat, a miket a birodalomnak és ő felségének a háború színhelyéül szolgált országaiban a lakosság immár évek óta tett és naponta tesz, sőt a minek Magyarország is pénz, élelem és sok ezred talpraállítása által oly fényes jeleit adta, kimondhatlan szégyenére lenne Erdélynek, ha ő magát a segélytől visszavonná. Ennélfogva a megyék és székek főtisztviselői hassanak oda, hogy az alájok rendelt nemesség ökrök és lovak adása által tetemes mennyiségben járuljon a birodalom és felség ügye fölsegítéséhez s az eredményről tegyenek külön jelentést; 4. az újonczok kiállításának megkönnyítésére czélszerű módnak találta a kir. kormányszék, hogy a papságot útasítsa az iránt, hogy az a népet a mostani környűlállásokról s önjaváról fölvilágosítsa s a szolgálatra önként eléállók szülőinek jövőben kedvez-

mények adassanak. E végre meghatároztatott s a népnek tudtúl adatni rendeltetett, hogy: 1. azon családfő, kinek fia önként katonává lesz, fő- és földadó-fizetéstől mentté tétetik, csak barmai után lévén köteles fizetni; 2. ha a családfő meghal, e javalomban az részesül, a ki annak házát bírja; 3. a mentesség hat évig tart; 4. az elbocsátottakra nézve e kedvezmény csak akkor áll fenn, ha az ilyen magát a polgári hatóságnál jelenti s haza megy, ha pedig hazul eltávozik, a kedvezmény is megszűnik; ha a katonává lett békeidőben meghal, a kedvezmény tovább fenmaradásának oka megszűnik, ha hadban esik el, a családfő háza hat évig mentes lesz; ha a katona a kedvezményes hat év tartama alatt bocsáttatik el, e javalomnak részesévé válik, mert ez őt közelebbről illeti, s ilyenkor az ő fődíját a kiszabott hat évig a község fizeti. E javalom nem terjed ki azokra, a kik nem önként lettek katonává, s a községnek joga van a czellengő hontalanokat újonczokká besoroztatni. Utolsó volt a püspökökhöz intézett körrendelet és útasítás, melyben meghagyatott, hogy az alattok levő papságot figyelmeztessék a katonai szolgálat szükséges voltára s az önkéntes szolgálatra ajánlkozóknak a kormányszék által biztosított kedvezményekre; általában lelkökre lőn kötve, hogy a népet jóra vezessék, az útasításokat alkalmazzák s rendetlenségtől óvják.[1])

A mint fentebb érintve volt, a nemesi fölkelés Erdélyben 1805 ben a pozsonyi békekötés hatása alatt félben maradt; de a főispánok és főkirálybírák a nemesek összeírását és fegyverben gyakorlását a megyékben és székekben — a mint útasítva voltak — zajt nem keltve és csendben végezték, az eredményről a kormányzót értesítették; úgyszintén a sorezredek és székely s oláh határőrök kiegészítésére is az újonczokat folyvást küldötték a harcz színhelyére; a nemesség és városok is a lovakból és ökrökből álló hadsegély-gyűjtést folytatták, elannyira, hogy ez év és a következő 1806-iki és 1807-iki a fegyvernyugvás vagy fegyveres béke jellegét viselte magán s a harczra előkészülés korszakának volt mondható. Név helyett a dologra, forma helyett a lényegre fordúlt a közfigye-

[1]) A kormányzó 1805 decz. 21. adta be a főkormányszékhez a fogalmazványokat levéltárában megőrzés végett 2153. eln., 10,011. közigazgatási szám alatt.

lem. Fölkelni a nemesi hadseregnek meg volt tiltva, katonát állítni, hadi segélyt nyújtani nem. Így következett be az erdélyi nemesi fölkelés második korszaka.

II.

AZ ERDÉLYI 1808—9-KI INSURRECTIO ELŐKÉSZÜLETEI.

A fejedelem 1808 máj. 28-ki kéziratához mellékelten megküldötte gróf Bánffy kormányzónak ama munkálatot, mely szerint összeírt örökös tartományaiban általános honvédelmi intézmények létrehozását rendelte el, a végre, hogy arról: «mennyiben lenne az Erdélyben alkalmazható s szükség esetében életbeléptethető olyképen, hogy az a monarchia megvédését elősegítse? mihelyt lehetséges, teljesen kidolgozott tervet terjeszszen eléje; megjegyezte, hogy egészen bízik a kormányzónak előtte ismeretes belátásában, tevékeny erélyében s személyéhez ragaszkodásában».

A kormányzó jul. 6-án e hónap 21-re, azon okból, hogy bizonyos hivatalos ügyben velök érintkezhessék, a nélkűl, hogy a dolog különös figyelmet gerjeszszen, látogatásképen Bonczidára hívta meg az erdélyi összes főispánokat és a vidékek főkapitányait, megkérvén, hogy egy bizalmas vármegyei tisztet is hozzanak magukkal .... Kik jelentek meg? s miről folyt az értekezés? külön nyilvános adat nem maradt fenn róla. Hihető, hogy a nemesség összeírása, csöndben fölfegyverzése s zaj nélkűli előkészület, az újonczok kiállításában a kész és pontos eljárás, hadi segélygyűjtés s a néppel kiméletes bánás, a közötte netán keletkező mozgalmak éber szemmeltartása volt a megbeszélés tárgya. Szövegezett külön megállapodás Bonczidán alkalmasint nem jött létre. Az elébb említett kormányzói meghivóhoz csatolt ügyiratokból azonban világos, hogy a felség által leküldött munkálat a szűkebb kormánytanácsban Erdélyre nézve alapúl elfogadhatónak nem találtatott, a viszonyok teljes különbözése, az ottani és erdélyi katonáskodási rendszer s főleg az e végre szükséges összeirások *(conscriptio)* hiányossága miatt. A megállapodás az lett, hogy ennek kimerítő fölfejtése mellett a felség előtt a nálunk immár egy század óta szokásban

levő újonczállítás s a mostani esetben a nemesi insurrectio mai viszonyaihoz módosított rendszere hozassék javaslatba. És így a tanácskozás teljesen a hazai történeti térre vitetvén: az eszmecsere itt folyt tovább s csak ez irányú határozatok hozattak, terv ily módon készült, s a felséghez a kormányzó által, saját véleményével együtt, mint kormányi megállapodás így terjesztetett fel.

A megkérdezett tanácsosok voltak: gr. *Mikes János*, gr. *Teleki Lajos*, gróf *Kemény Sámuel*, báró *Bánffy László* és báró *Bruckenthal Mihály*, egyszersmind szász ispán. Véleményeik alakban és némely részletekben különböznek, de a lényeg és következtetés valamennyinél egy. Az *egyik* tanácsos szerint, tekintve a felség akaratát, de a magyar alaptörvényeket és környűlállásokat is figyelembe véve, a kormányzónak a következő kérdésekre kell felelni: 1. Mint legyen az erdélyi nemesi fölkelés? 2. A fennálló rendes sorezredek pótlására tartalék-zászlóaljak miként állíttassanak s fegyverben előre hogy gyakoroltassanak? 3. Ezen tartalék-zászlóaljak pótlására hogy állíttassanak ismét mások? 4. Utoljára, hogy a szükség úgy kívánván, minden fegyverfogható hogy állíttassék sorba úgy, hogy a közellenség ellen fölkelni alkalmas legyen?

Az első kérdésre részletesen előadta, hogy a magyar nemesség fölkelése személyes, vagy kapuszám szerinti, vagy mindakettő együtt. A személyes fölkelés mint régen, úgy most is megkívánható. Ez azt teszi, hogy régen minden nemes köteles volt fölkelni vagy lustrálni vármegyéje vagy széke zászlója alatt. Egy évben négyszer tartatván megyegyűlés *(marcalis)*, olyankor egy-két napig a katonai gyakorlásokban és tactikában hazafi és megyei tisztek által a főtisztek felügyelete alatt oktattattak. A múlt években is fölkelt a nemesség s gyakorolta magát. Ezt, ha szüséges — bár nagy terűhvel jár — most is meg lehetne tenni, mert ez a törvénynyel nem ellenkezik. A kapúszám szerint való fölkelést az ország az állandó ezredek állításával megváltotta, és így ez, mint a törvénynyel ellenkező, nem kívánható. A második kérdést illetőleg, a tartalék zászlóaljak állítását lehetne az eddigi újonczállítás helyett venni. Ez is kivihető, úgy, hogy a földesúr a besorozandót jelölje ki, a vármegye állítsa elé s a katonai hatóság tegyen kevesebb akadályt, mint eddig, fogadjon el kisebb mértékűt is újonczúl, ha teste ép és erős; az ezredek tisztei — a mennyiben lehet — legyenek

hazafiak, lakjanak katonai szállásokon s a közelebbi években az újonczokra nézve tett kedvezmények terjesztessenek ki a rendes sorezredbeli katonákra is. A harmadik kérdésre nézete az, hogy a tartalék pótléka vagyis a második tartalék zászlóalj mint az első úgy alakítandó meg. De mindkettő, valamint a negyedik kérdésre való czélszerű felelet-adhatás a nép összeírását föltételezi, a minek a katonaság közbejövése nélkül kell megtörténni, e végre kidolgozandó kulcs szerint. A földesúri hatóság alatt álló lakosok fölkelését nem látja lehetségesnek, legfeljebb úgy, hogy a nagy jószágokat bírók, meghittebb embereik közül, udvari hajdúk vagy gornyikok neve alatt — kitől mennyi telik — fölfegyverkeztessenek, s ha szükséges, a közellenségnek ezekkel is ellentállani igyekezzenek. Az egyházhelyes nemesek törvény szerint szintén tartoznak a birtokosokkal együtt személyesen fölkelni. A királyi és mezővárosokban a polgári katonaságot a szerint, mint a monarchia sok városában fennáll, nálunk is fölállíthatónak véli. De mindezt csak országgyűlésen s az ország kk-nak és rr-nek hozzájárúlása által tartja kivihetőnek.

A *második* tanácsos — úgymond — a tartalék zászlóaljak fölállításában nem lát akadályt, ha az ezen zászlóaljakhoz állítandó újonczok az eddigi módon soroztatnak be, úgy fizettetnek, ruháztatnak és gyakoroltatnak, mint valóságos rendes katonák; de ha úgy szerveztetnek, hogy maguk házaikban lakjanak s kisebb csapatokban ünnepnapokon gyakoroltassanak, évenként pedig bizonyos napokon összevonatva, nagy számú csapatokban gyakoroltassanak, ezt nem helyesli; mert tart attól — úgymond — hogy e miatt sokan még inkább elidegenednek a katonaságtól, kimennek a hazából, s a nép megfogyván, az újonczállítás még bajosabb lesz, elannyira, hogy még a rendes ezredek hiányai sem lesznek pótolhatók. E helyett jónak látná, hogy a tartalékzászlóaljakhoz ajánlkozóknak állami kedvezmények adassanak, ugymint atyáik főadója elengedése, községi terhek viselésétől való mentesség stb. A német örökös tartományokban fennálló katonáskodási és országvédelmi intézményeket nálunk alkalmazhatónak s kivihetőnek tartja. Nézete szerint ő felsége czélját jobban elérné a törvényekben meghatározott insurrectiónak a mostani időhöz és hadviselés-módhoz alkalmazottan szervezése által. Ha

mindenki fölkel, kit a törvények köteleznek, szép számú sereg fog hazánkból kitelni, s ha még több kellene, lehetne a vármegyék és székelység kebelében adó alatt levő nép fiaiból különös kedvezmények s a harczban való maguk megkülönböztetése esetében nemesség igérete által is gyarapítni. Mindezt azonban országgyűlésen, új törvények alkotása által véli elintézhetőnek.

A *harmadik* tanácsos a felség czélját szintúgy a mostani hadakozási módhoz alkalmazott, országgyűlés által elfogadott és legfelsőbbleg megerősített katonáskodási rendszer által vélte elérhetőnek; az örökös tartományokban fennálló első és második tartalék zászlóalj-rendszert viszonyainkhoz alkalmazottan nálunk is behozhatónak tartja; a személyes fölkelést úgy érti — úgymond — hogy ha az ország összes 16 és 50 év között levő fegyverfogható nemes, polgár, szabad és jobbágyi állapotú férfiaiból az 5-dik fölkél, 100,000-re menő sereg kerül ki belőle. A katonaságtól elidegenedett nép fiainak ahhoz ismét hozzá édesgetése végett jónak látná, hogy a kik magukat katonai szolgálatra önként ajánlják vagy a harczban kitüntetik, szüleiknek köztehermentesség, adóelengedés, nekik czím és rang, esetleg birtok és nemesség igértessék; végül javallja, hogy a falusi gyermekeket a tanítók mintegy mulatság és játékképpen már az iskolában kisebb katonai gyakorlatokra szoktassák.

A *negyedik* szerint a nemességnek a haza védelmére kötelezettsége az ország alaptörvényeiben gyökerezik, ezt eleitől fogva részletes vagy általános és személyes fölkelésben teljesítette s módját az országgyűlés határozta meg. Ennélfogva egy, az ő felsége birodalmát és így hazánkat is fenyegető külső támadó harcz esetében: 1. a sorezredeknek új tartalék zászlóaljakkal kiegészítése; 2. a haza összes fegyverfogható fiaiból általános fölkelés szervezése s az ellenség elűzézére fölhasználása kérdésében csak országgyűlésen, királyi előadások alapján lehet ugyan határozni; de mivel a hazát fenyegető nagy veszély idejében a törvény jogot ad a kormányzónak a nemesség fölkelését elrendelni, annál inkább megadja ezt a fejedelemnek a dolgok mai helyzetében, midőn az egész birodalom veszélyben van s a késedelmezés a veszélyt még nagyobbá teheti. Ezeknél fogva nézete az, hogy mivel az ország létező két rendes sorezredéhez szükséges két-két tartalék zászlóaljnak fölállí-

tása iránt, a most, a háborús körülmények miatt meg nem tartható országgyűlés nem határozhat, míg ez iránt alkalmasabb mód állapíttathatik meg, a kormányzó azoknak az eddig gyakorolt kényszerítő módon leendő fölállítása iránt intézkedjék, s az általános fölkelést a nemességnek, városi polgárságnak és adófizető jobbágy osztálynak polgári, vagyoni és jogi állapotjuk szerint a létező összeírások alapján rendelje el, szervezésök végett a szükségeseket tegye meg, s az e czélra szükséges munkálat elkészítésére küldjön ki vegyes bizottságot.

Az *ötödik* tanácsos véleménye szerint az uralkodó felség kifejezett akarata az, hogy a monarchia oly állapotba helyeztessék, hogy ellenséges támadás esetében az egész fegyverfogható népség fegyverhez nyúljon s az ellenséget elűzni legyen képes. E végre e vélemény írója szükségesnek látja és ajánlja: 1. hogy a fegyverés szolgálatképes férfiak száma megállapítva és tudva legyen, s azokból, a különböző kategoriák szerint, tartalék zászlóaljak, országos védsergek és polgári katonasági csapatok állíttassanak; 2. hogy az jókor, lassankint, házi dolgaitól elvonatás nélkűl gyakoroltassék és a szükséges fegyverekkel bírjon; 3. hogy a védsereg élelmezésére szükséges készlet iránt állandó gondoskodás legyen. Az *elsőre* nézve tudni kell — úgymond — hogy Erdélyben sem katonai összeírás, sem az ezred- vagy zászlóalj-területi rendszer, mint ez az örökös tarmányokban létezik, még behozva nincs, ezért biztos számítás nem tehető. Az ország népessége a határőrségen kívűl — egybehasonlítva az 1787 diki összeírással, a melyben az egész népesség 1.407,179 lelket tett, ma legfeljebb 1.520,000-re tehető. Ennek egyik oka az, hogy a népek létszáma megkétszereződésére statistikai számítások szerint 500 év kell; másik, hogy az erdélyi születési táblázatok egy év után alig mutatnak 3000 lélek szaporodást. És így a nők, gyermekek, öregek és nyomorékok leszámításával, a védképes férfiak száma — kivéve a sor- és határőrezredeket — legfeljebb 100,000-re tehető. A felség által kijelölt czélok elérése végett *először* a tartalék zászlóaljakat *kiegészítés* nevezet alatt össze és ki lehetne állítni, mivel az ország kk-i és rr-ei a sorezredek kiegészítését elvállalták, még pedig oly számban, a minő a sorezredek békelétszáma. Egy gyalog ezredet vagy 3600 főt s egy lovas ezredet vagy 1200 főt tevő, együtt 8400 főre számítható

katonaságot a leküldött terv szerint gyakorolva, lassankint a sorezredek kiegészítésére be lehetne osztani. Háború esetében nem lenne szükség azonnal újonczokra, hanem a kellő mennyiség a már besorozott tartalék zászlóaljakból vétetnék át, s ezek azután ismét a meghatározandó módon egészíttethetnének ki. *Másodszor* a honvéd és polgári sereg fölállítása tárgyában országgyűlés egybehívása előtt semmi sem határozható. Itt hát csak az lehet tanácskozás tárgya: hogy lehessen a kk-at és rr-ket meggyőzni az intézmény szükségességéről, s ha ez meg van, arra kell figyelmeztetni, hogy az mire irányoztassék. A sérelmek orvoslásának elhalasztása a történelemben elég példa van; a fegyverfogható férfiak száma megtudására pedig a 17 és 45 év közötti életkornak pártatlan és eltitkolás nélkűli összeírása okvetlenűl szükséges. Ez országgyűlés nélkűl is megtehető. A mint fentebb érintve volt, míg az nincs meg, csak hozzávetőleges számokat ismerhetünk.

Az eddigi adatokat fogadva el alapúl:

a) A nemesség köteles lévén fegyverrel védni a hazát, 1785-ben az egész férfi nemesség 32,316 lelket tett, 1786-ban 29,471-et, 1787-ben 27,422-őt. Ha tehát ez szükség esetében 10,000 lovast kiállít, mindent megtesz, a mi tőle kívánható.

b) Az ország szabad lakosi, minők az udvarhelyszéki és marosszéki székelyek, a szabad szászok, az össze nem írt boérok, hajdúk és darabontok közűl kikerűl 50,000 honvéd férfi.

c) A nemes és szabad kir. városok, kiváltságos és taxás helyek szintén kiállíthatnak 10,000 férfit. Ezek közűl lehetne kiválogatni a vadászokat és tűzéreket.

A többi, a mi még a 100,000 számig hiányzik, kitelnék a földesúri hatóság alatt levő vagyonosb és megbízhatóbb lakosokból. Az ország kk-nak és rr-nek ő felségét meg kellene kérni — úgymond e vélemény írója — hogy a védsereg fölötti főparancsnokságot vállalja el, s a részletes teendőket egy erdélyiekből kiküldendő s a kormányszékkel együtt a kormányzó elnöklete alatt tanácskozó bizottsággal intéztesse el.

A katonai gyakorlatok tanítását e vélemény írója hangsúlyozva emelte ki: «Erdélyben — úgymond — az önbizalom és harczias szellem megélénkítése szükséges. E czélból katonai intézmények létesítését, a lovasság és gyalogság mellé tűzérség, vadász-

zászlóalj, útász és hídász csapatok, szóval mindazok életbeléptetését javalja, a mik egy jól szervezett hadsereghez szükségesek». Azt is ajánlja e vélemény írója, hogy a gymnasiumokban, főtanodáknál és lyceumokban különböző fokú katonai iskolák állíttassanak, hogy így ügyes tiszteket s szükség esetében tehetséges vezéreket több közűl lehessen választani.

A *harmadik* pontra nézve, t. i. a katonaság rendes élelmezése végett, elegendő élelmi tárak állítását hozta javaslatba.

Ezekben központosúlnak ama nézetek, elvek és javaslatok, melyeket a megkérdezett kir. kormányszéki tanácsosok a felség parancsára a kormányzóhoz tett írott nyilatkozataikban kifejtettek. Ezek, és a gyűlési tanácskozások voltak azon anyag, melyből a kormányzó, felséghez tett *első jelentése* készült.

«Teljesen át van hatva a hűség és kötelesség azon érzetétől — mondá — hogy a birodalom védelmére a német örökös tartományokban alkotott s a felség által vele közölt intézményeknek Erdélyben is alkalmazását egész erejével előmozdítsa. Azonban itt mások a viszonyok, az eljárási formák és emberek. Itt előbb a most fennállló viszonyok, erkölcsök és szokások nagy részének meg kell változni. Kötelességét sértené, ha elhallgatna oly nehézségeket, melyek az általános fölfegyverkezés elhirtelenkedett behozásával ő felsége legmagasabb szándékát hiusíthatnák meg. E nehézségek *elsője* a katonai összeírás és azzal összefüggő intézmények hiánya, melyből megtudható lenne a katonakötelesek száma és az, hogy a védelmi intézkedésekben minő eljárás követendő. *Második* az ország népe nagyobb részének, az oláhságnak a katonáskodástól irtózása, a mi onnan származik, hogy eddigelő erőszakkal fogattak el és soroztattak be, sokan tértek vissza a katonaságból bénák és az erdélyi ezredekbe még nem hozatott be a *capitulatio* rendszere, a megszabott évig való szolgálat. *Harmadik* a nemesség és birtokosság aggodalma, hogy jobbágyaik fegyver alá behivása romlásukra, sőt az országnak is kárára lesz, mely aggodalmat igazolják az 1784 diki események, midőn a népnek határőrségi czélra összeírása a Hóra-lázadást idézte elő, valamint az is, hogy az ide való nép nehezen érti meg: miért kelljen neki robotot is tenni s katonáskodni is, midőn neki, mint szintén a magyarországinak is, semmi saját birtoka nincs és így kevés ösztönzést érez a

haza és alkotmány védelmére, a hol neki oly kevés a veszteni valója. *Negyedik* nehézség az, hogy a fölkelni és a hazát védelmezni törvény által kötelezett nemességből az újabb udvari és államkormányzati elvek hatása folytán a katonai szellem majdnem kiveszett, melynek fölébresztésére és az állam javára hatékonnyá tételére több előkészület és törvényes intézkedés lenne szükséges. Az *ötödik* az ország alkotmányában van, mely szerint ily intézmény behozatalánál az ország kk-nak és rr-nek közre kell hatni, szabályzatot alkotni s valósítására pénzalapot teremteni. Ezek ily nagy czélnak, ily fontos intézménynek nem állnak ugyan legyőzhetlen akadályokként útjában, de mégis olyanok, hogy annak a hazai viszonyokhoz s az ország alkotmányához alkalmazása, azokhoz képest módosítása elkerülhetlenül szükséges, és ez, valamint a módosítandó új intézmény végleg megszilárdíthatása az ország kk-nak és rr-nek egybehivását elébb-utóbb szükségessé teszi.»

«Az, hogy hamarabb vagy később legyen az egybehivás, attól függ — írja a kormányzó — ha ő felsége hosszabb időre biztosítva véli a békét, vagy azt már most fenyegetve látja? Első esetben nézete az, hogy az általános védelmi intézményeknek ide is behozása és szervezése végett, némely, a törvényekben gyökerező s az alkotmánynyal ellentétben nem álló előkészületi intézkedések megtétele után, országgyűlés lenne egybehivandó, melyen az tanácskozás alá vétetnék, róla formaszerű terv készülne, a mit a felség megerősítvén, azonnal valósításához lehetne kezdeni. Ha pedig az utóbbi eset forog fenn, s a halasztás veszedelmes következményeket okozna, akkor minden más előintézkedések mellőzésével, legelébb az erdélyi *nemzeti ezredeket* — a kormányzó az erdélyi három sor- és öt határőr-ezredet érti — kell rögtön kiegészítni, s egyidejűleg mindenikhez még 6—700-ból álló tartalékzászlóaljat állítni, sőt szükség esetében a harmadikot is, 1000 emberrel, a mi együtt 5—6000-et tenne, és ezt az eddig szokásban volt katonaállítási és sorozási mód szerint. Azután az insurrectiora és fegyvergyakorlásra nézve a vármegyékben, székely székekben és a szász székek- és vidékekben, úgyszintén a szabad királyi és mezővárosokban, a különböző néposztályok természetére és jellemére való tekintettel, a szükséges előkészületeket kellene megtenni, a mire a

jogot, sürgős esetekben, a kormányzónak a főhadparancsnokkal egyetértőleg a törvény által megszabott útasítása adja meg; s a mikor ideje eljő, ez ideiglenes intézkedések állandósítása s megszilárdítása végett, valamint a szükséges katonai védelmi szabályzat elkészítésére s a czél által megkívánt pénzalap létrehozására egy, csak e végre rendelt országgyűlés szintén a kormányzó által lenne egybehívandó.»

Ezek előbocsátása után a kormányzó a vele közölt *általános védelmi tervre* tette meg észrevételeit, melyek részint a halasztást nem szenvedő, jelen való veszély esetére illenek, részint bármely esetre, a nélkűl, hogy a törvényt csak érintsék is, másfelől olyan természetűek, hogy azokat az ország kk. és rr. hozzájárulása nélkűl valósítni nem lehet.

A közölt terv — írja a kormányzó — három szakaszra (*Abtheilung*) oszlik: az *első* a tartalék-intézményeket, a *második* a honvéd-zászlóaljakat, a *harmadik* a polgári katonaság intézményét illetik.

Első szakasz.

Az *első* szakaszra nézve a kormányzó nézetei ezek: «Az örökös tartományokban úgy a tartalék zászlóaljakra, mint a honvédzászlóalj-kerűletekre nézve már régen bevitt s állandósúlt összeírás és biztos alapon nyugvó szabadságolási rendszer áll fenn. Erdélyben sem a katona előállításnál, sem a szabadságolásnál nincs biztos támaszpont, mert nincs sem *canton-rendszer, sem összeírás és capitulatio.* Ezért az újonczokat mindig erőszakos fogdosással állítják sorba, többnyire csavargókból és dologkerűlőkből, a szükséges újoncz-számot sem tudva. Az ide való nép nagyobb része, az oláhság, fél a katonáskodástól, nagy a hajlama az ide-oda költözködésre, s inkább mintsem szolgáljon, elvándorol Moldvába és Oláhországba. Itt tehát akár a tartalékosok, akár a szabadságoltak felől biztos számítás és intézkedés nem tehető. Készűlt volt ugyan 1790-ben az országgyűlés végzésénél fogva az összeírást elrendelő törvény s azt a felség némi módosításokkal jóvá is hagyta; de azután egy bizottság annak oly módosítását javasolta, hogy katonai czélokra is használható legyen, de az országgyűlésen nem tárgyaltatván s meg sem erősíttetvén, törvénynyé nem vált és így nem

használható. Minthogy pedig a tartalék-intézmény czélja az, hogy az oly egyénekből álljon, a kiknek a haza és saját javaik megvédésében érdekök van, ezeket pedig összeírás nélkűl megtudni nem lehet: a kormányzó nézete az, hogy a közterhek felosztása kulcsának vagy mértékének megtalálása czíme alatt a vármegyék, székek és vidékek főtisztviselői által *pótló összeírás* készíttessék, azon alkalommal az egyes lakosok bejegyzésével, jegyeztessék föl az is: kinek hány fia van, hozzávetőleg hány évesek? és szolgálatképesek-e? Azt hiszi, nem hibázik, ha ezt azonnal munkába veszi s a lehetőségig végre is hajtja. Ez úton kiválaszthatók a házbirtokos szülőknek otthon nem szükséges fiai, holott e nélkűl csak az eddigi újonczállítási mód lenne alkalmazható. A kormányzó azt véli, hogy ez úton némely — a szabadságoltak pontos előállítására irányúló intézkedések alkalmazása mellett — a felség azon czélja, hogy háború esetére az ezredek gyorsan kiegészíttessenek, elérhető lenne, főleg ha az alatt gondoskodva lesz, hogy a tartalék-zászlóaljakban levő hiány időről-időre újonczozással pótoltassék.

Részint a tartalék-zászlóaljak kiállítása megkönnyítésére, részint a tartalékosoknak ezredeikhez tettleg bevonúlása biztosítására a kormányzó nézete szerint a következők szolgálnának: 1. Ezen tartalék osztályiak javára bizonyos szolgálati *(capitulatio)* évek lennének megállapítandók, s ők erről bevonulásukkor írásilag *(Versicherungs-Charte)* biztosítandók. 2. Szolgálatuk ideje alatt szülőiket mentesítni kellene a főpénz *(Kopftax)* fizetéstől és a községi terhek hordozásától, olyformán, hogy azt a községek hordozzák. 3. A tartalékosok szülői és a község a besorozottnak ezredénél jelentkezéseért felelősek, s a nem jelentkezés vagy zászlóelhagyás esetében a szülők mentességöket vesztik el, a község a jobb gazdák házától tartozik helyette mást állítni. 4. A rendes sorezredeknél is a besorozottak közűl szabadságoltaknak ezredeikhez visszatérését az eddiginél jobban kellene biztosítni az által, hogy őket csak az ezrednek a politikai hatósággal való egyetértése után, a község jótállása mellett, lehessen szabadságra bocsátani. 5. A hatósági összeütközések eltávolítása végett a szabadságoltak személyi ügyeit illetőleg megállapítandó lenne, hogy ezek akár a tartalékhoz, akár a rendes sorezredekhez tartoznak, ha szabadságuk ideje alatt nincsenek az ezredeknél, közvetlenűl a politikai hatóság alatt állanak.

Ezek a *tartalékot* illető intézkedésekre a kormányzó nézetei, melyek Erdély és népei mai viszonyain s az ország intézményein alapúlnak és a melyeket országgyűlés nélkűl is valósítni lehetne, mivel az ország rendes ezredeinek kiegészítési kötelezettsége általánosan el van ismerve. Egyetlen nehézség a mostani időszak lenne, ha az újonczozásnak már most a közeledő őszön, a téli hidegek beállta előtt, meg kellene történni; mert most az ifjak kiszöknének az erdőkre, nehézséget okozna az aratás, szénacsinálás stb. Ezért, ha az állam biztonsága megengedné, a sorozást késő őszig látná elhalasztandónak; de ha a körülmények sürgetők, akkor minden aggodalmat félre s a legnagyobb erőfeszítéssel a lehetetlent is lehetővé kell tenni. Mindenik esetben — föltéve, hogy ő felsége e javaslatot elfogadja — szükségesnek véli, hogy a kir. kormányszék az erdélyi főhadparancsnokság által vele egyetértés útján az erdélyi sorezredek jelenlegi állásáról s az azokban levő hiányról, ő felsége legmagasb parancsa által pedig azok kiegészítéséről s a tartalék-zászlóaljak fölállításáról a rendes úton értesíttessék.

Második szakasz.

A honvéd zászlóaljak állítását illető intézmények.

Ezekre nézve a kormányzó nézete az, hogy azok Erdélyben alkalmazásának alapja, a *katonai összeírás* nincs meg, s különben is a vármegyékben, székekben és úri hatóság alatti jobbágyság fölfegyverzése aggodalomra adna méltó okot. Ha a honvéd zászlóaljak fölállításának egyfelől az a czélja, hogy azokból háború esetében a tartalék-zászlóaljak kiegészíttessenek, másfelől, hogy ez esetben azok mind a határokra s a rendes haderőhöz rendeltessenek: miután a tartalék-zászlóaljakról nézetét elmondta, itt csak arról lehet szó, hogy a honvéd zászlóaljak helyett, ha azok a határokra vitetnek, oly helyettesítő véderő álljon rendelkezésre, mely habár más név alatt s más alakban is, azon szolgálatot teszi, melylyel a czélt el lehet érni. Ily helyettesítő véderő Erdélyben a törvényeken alapuló általános és személyes *fölkelés*, a melyhez szükség esetében minden nemes jobbágyainak aránylagos számával, valamint a szabad székelység és szászság, úgyszintén a szab. kir.

és mezővárosok polgárai is járúlni kötelesek. E fölkelő sereg, mihelyt szervezve van s csapatokra osztva, a fegyverben és katonai fordulatokban kellően gyakoroltatik, hamarább használható az ország határai védelmére, mint a német tartományok honvéd zászlóaljai. De mivel ily általános fölkelés Erdélyben csaknem egy század óta nem volt, s részletes fölkelés is csak 1742-ben az örökösödési nagy háborúkor, s ezért nemcsak a régi katonai szellem kihalt, hanem a fegyvergyakorlatok, a katonai rendtartás és mód, a mint a fölkelő seregnek ellenség elé kivonulása szokásban volt, nagyobbára feledésbe ment: természetes, hogy egy egészen új, a mostani hadviseléshez alkalmazott közfölkelési rendszernek kell kidolgoztatni, mely minden szükségest magában foglal, mindennek kellő helyét kijelöli, mindenkinek s minden csapatnak hovátartozásáról és teendőjéről, a fegyverzetről és fegyvergyakorlatokról, ruházatról, katonai fegyelemről és élelmezésről gondoskodik, szóval: ellenséges támadás esetében késedelem és hosszadalmas előkészülődések nélkűl az ország határainak megvédésére szükséges haderőknek gyors egybevonását lehetővé tegye.

I. *Első*, a mi itt tekintetbe veendő, a kormányzó nézete szerint a *fölkelő sereg s annak alkotó részei*, a melyek *a)* a vármegyékben és székely székekben lakó *birtokos nemesség*, mely nemcsak személyesen köteles fölkelni, de birtokai arányában jobbágyaiból is bizonyos számú katonát kiállítni tartozik; *b)* az *egy házhelyes nemesek, czímeres nemesek* és *boérok; c)* a határőrségben nem szolgáló székely székek és vidékek *szabad székelyei; d)* a Királyföldön lakó *szabad szászok* és *oláhok; e)* a *kir. és mezővárosokban lakó polgárok*. Mindezeket összevéve, a 17 és 45 év közötti fegyverfogható férfiakból, kivéve a szántás-vetésre és házi gazdaságvitelre szükséges számot, mintegy 100,000 fegyverfogható kitelik, a kik az ország fenyegetett határa védelmére kivonúlhatnak.

II. *Második a szervezés*. A fölkelő sereg — írja a kormányzó — áll gyalogokból és könnyű lovasokból, tüzérséggel együtt. Erről a nemzeti fejedelmek idejében a fejedelem gondoskodott. Voltak ágyúik a városoknak is, de azokat Mária Terézia királynő idejében a bécsi fegyvertárba vitték föl. A lovasságot alkották az első pontban legelől megnevezettek, a gyalogságot a székely puskások *(pyxidarius)*, szász polgárok, a Királyföldön

levő oláhok és a vármegyei jobbágyság fiai. A lovasság escadronokra, a gyalogság századokra oszlott. Ezredek nem voltak, hanem bandériumok, az erre kötelezett legfőbb mágnásokon kívűl a vármegyéknek és székeknek volt ilyen, zászlóval és czímerrel ellátva. A tiszteket a kapitánytól lefelé a vármegyékben és székely székekben a márkális gyűlés, a szászok közt a tanács választotta. A törzstiszteket a királyi kormányszéki tanács kijelölésére a fejedelem nevezte ki, az egész fölkelő sereg főparancsnokát az országgyűlés választotta s a fejedelem megerősitette. A bandériumokat a főtisztek alkották össze, fegyverezték föl és szervezték, s mielőtt táborba nem mentek, állomásaik helyén is attól függöttek. E szervezetnek lényeges megváltoztatását igénylik a megváltozott idők és szükségek, egész ezredek, zászlóaljak, lovas osztályok *(divisio)*, a lovasságnak a gyalogságtól elkülönítése és vadász századok stb. alkotása által.

A szervezésnél az első kellék az összeírás, hogy t. i. mindazok összeírassanak, a kik közfelkelésben szolgálni kötelesek, vagy a kiket földesuraik fegyveres szolgálatra kiállítnak. E végre rendelet lenne kibocsátandó a vármegyék és székely székek főtiszteihez, hogy írassák össze: 1. a hatóságuk alatt levő fegyverfogható nemeseket; 2. az egy házhelyes és czímeres nemeseket, boérokat, a székelység közt a primipilusokat és pyxidariusokat; 3. a földesurak birtokában levő jobbágytelkeket és azon jobbágyaikat, a kiket a vármegyei zászlók alá állitni tartoznak. Kívánatos lenne az összeírásban megjegyezni: kik lovas, kik gyalog szolgálatra valók? De mivel a törvényekben meglevő s ép azért a kormányzó által is használt *bandérium* szó hátrább gyakran eléfordúl, kijelentendőnek véli, hogy e szó alatt egy megye vagy szék összes fegyveres erejét érti .... Szintúgy meg kellene rendelni a szász székek és vidékek tiszteinek és tanácsának, hogy az összeírásokba igtassák be: 1. azokat, a kik vagyonosak és a honoratiorokat, a kik saját költségökön kötelesek lóval kiállani; 2. a tekintélyesb királyi és mezővárosi polgárokat, kik az 50 évet még túl nem haladták s fegyverfoghatók; 3. a 17 és 45 év között levő minden más fegyverfoghatókat.

Másodszor szükséges, hogy a nemesség zászló alá állítandó jobbágy alattvalóinak neveit maga jókor jelölje ki, hogy a vármegye és szék összeírása gyorsabb s teljesebb legyen.

Harmadszor szabályúl veendő, hogy a lovasszázad *(escadron)* 160, a gyalog 200 főből álljon, ezek az egymáshoz közel levő községekből, s a megyei jobbágy fölkelők ne külön, de a czímeres és egy házhelyes nemesekkel s a pyxidarius székelyekkel tétessenek egy századba. Az előkelő szász polgárok a polgári katonaság *(Bürger-Miliz)* czímét viselő századokba osztassanak s ne tekintessenek a valóságos és tényleges fölkelőkhöz tartozóknak, a többi 17 és 45 év közöttiek pedig úgy írassanak össze, hogy ha egy faluból egy század ki nem telik, a szomszéd falubeliekből egészíttessék ki. A századlajstromoknak magukban kell foglalni minden fölkelőt, a századokat 1-ső, 2-dik, 3-dik számmal kell megjelölni, vagy azzal: melyik megyei, székbeli és városiak, s egy példányt a kir. kormányszékhez felküldeni, a másikat az illető törvényhatóság levéltárában kell letenni.

Negyedik kellék, hogy a tiszteket és altiszteket válaszszák a vármegyékben és székely székekben a márkális gyülések, a szászoknál a városi tanácsok, oly módon, hogy az altiszteket hivatalukba be is állítsák, a felsőbbek iránt képes és a lehetőségig a katonaságnál szolgált egyénekről lajstromokat küldjenek a királyi kormányszékhez, a mely a végleges kinevezést megteszi. Egy gyalog században lenne egy kapitány, két fő- és két alhadnagy s húsz altiszt; egy lovas században egy kapitány, két fő- és két alhadnagy s tizenhat altiszt, a kik a kormányszékhez ily létszámmal fölterjesztendők.

Ötödik kellék, hogy a fölkelő seregnek összevonása *(contractio)* osztályokba, zászlóaljakba és ezredekbe, s a törzstisztek és tábornokok kinevezése a kir. kormányszéknek, az osztálytábornokok kinevezése — a lehetőségig honfiakból — a felségnek tartatnék fenn.

Harmadik fődolog a fölfegyverkezés. A nemességnek törvény szerint mindenütt, tehát a székelység közt is kötelessége magát és fölkelt jobbágyait fegyverrel fölkészítni. A kormányzó ezt fentartandónak véli, de a czímeres és egy házhelyes nemességet, szabad székelyeket, a kik hajdan adófizetéstől mind mentesek voltak, de az újabb időben az rájok kényszeríttetett, maguk fölfegyverzésére szorítni nem lenne méltányos, mint a Királyföldön lakó adófizető szabad szászokat és oláhokat s a szab. kir. és mezővárosok föl-

kelőit sem, a hová azonban nem számíttatnának a fegyvert szerezni köteles azon szabad szászok, a kik a *polgári katonaság* közé tartoznak. Ha azonban a fölkelő seregnek szükség esetében eredményes katonai szolgálatot kellend tenni, czélnak megfelelően használható, egyenlő fajtájú, minőségű és kaliberű fegyverrel kell bírnia; minthogy ezek az első szervezkedésnél hihetően azonnal megvétetnek és elfogynak, s nem lévén hazánkban fegyvergyár, hamarjában elegendő számú jó fegyver nem is lesz szerezhető, a kormányzó nézete az, hogy a lovasságnak az első fölszereléskor karabélyt, pisztolyt és kardot, a gyalogságnak puskát, kardot és szuronyt a császári fegyvertárakból és gyárakból kellene adni készpénz fizetésért, a mi a tartományi pénztárból megtérítendőleg előlegeztetnék. A kormányzó egészen ő felsége elhatározásának tartja fenn: ha addig, míg lehetséges lenne a fölkelő sereg számára a szükséges tüzelő fegyvert kellő mennyiségben megszerezni, a végre, hogy szükség esetében a legénység egész védtelenűl ne maradjon, nem lenne-e tanácsos egyébaránt is többnyire a nép alsóbb osztályaiból álló minden gyalog ezrednek csak mintegy felét látni el puskával, a többit ellenben lándsával, s a gyakorlatokat is e szerint rendezni? Ezt a kormányzó a vármegyei nemesség által kiállítandó és a királyföldi szabad oláhságnál czélszerűnek látná. Ez a nemesség terhén könnyítne, a mi miatt már is voltak fölszólalások, a fegyvertől irtózó tudatlan népben pedig a katonáskodástól való félelmet mérsékelné.

A tartományi pénztár kártalanítására nézve ez elveket vélné a kormányzó elfogadandóknak: 1. A birtokos nemesség fizetné a fegyverköltségeket magáért és kiállított jobbágy fölkelőiért, szintúgy a polgári katonaság is. 2. A czímeres és egy házhelyes nemeseknek és szabad székelyeknek és falvakon lakó szászoknak választására hagyatik: ha meg akarják-e fegyverüket tulajdonúl tartani, vagy nem? 3. Az előbb említett nemesek és boérok fegyverköltségét, a kik azt önként nem viselik, a tartományi pénztár hordozza; 4. a falun lakó szászok helyett a majorsági pénztár, vagy a székek és vidékek pénztárai, szükség esetében a nemzeti pénztár.

A fegyverek megőrzésénél a következők veendők figyelembe: 1. Vagy valamely vagyonos nemes, vagy valamelyik tiszt, a kinek erre jó alkalmatossága van, bízatik meg úgy a maga, mint jobbá-

gyai vagy az alárendelt csapat fegyverét udvarában megőrizni; 2. az egy házhelyes nemesek, czímeres nemesek, szabad székelyek, boérok, királyi városok polgárai, a kik fegyveröket megváltották, házuknál tarthatják azt; 3. ha meg nem váltották, azok a megyék, székek és városok prætoriumainál levő fegyverkamarákban tartatnak zár és tiszti fölügyelet s állandó katonai vagy polgári katonaságbeli egyén őrködése alatt.

Említést kellene tennie még — mond a kormányzó — a *tüzérségről*; de mivel erről a nemzeti fejedelmek idejében is azok gondoskodtak, és az országnak ellenség által megtámadtatása esetében a fölkelő sereg is egészen a rendes haderőhöz csatlakozott, s ilyenkor a fölkelő seregnek szükséges ágyúról, lőszerről és szolgálatról együtt volt gondoskodva: ezért itt csak azon egy észrevétele marad fenn, hogy talán nem lenne czéltalan az országban is Károlyfejérvár várában ágyúkészletet tartani, a honnan szükség esetében Erdélyt biztosan meg lehetne védelmezni.

Negyedik kellék a katonai öltöny szükséglet. Erről fölöslegesnek véli szólani a kormányzó. A nemességnek amúgy is a vármegyékben és székely székekben majd mindenütt megvan a maga egyenruhája; az adózóknak pedig szükségtelen ezzel költséget okozni, hanem az országban szokásos viseletet kell megtartani, legfeljebb egy kis megkülönböztető hajtókát varratni a ruha gallérára. A szab. kir. városokbeli századoknak megengedendő, hogy maguknak, mint a magyarországi városokbeli polgárság, saját egyenruhát készíttessenek.

Ötödik a fölkelő sereg élelmezése. Ez egészen sajátságos. A mint ez ma szervezve van, állandó ugyan, de nem működő hadsereg; hivatása az, hogy hazáját védi, s szabály szerint nem vihető kívűl határain. Mind állampolgárokból áll, a kik csak szükség esetében hivatnak fegyverbe saját tűzhelyök védelmére, s a kiknek, hogy ennek megfelelhessenek, magukat a fegyverrel bánásban és katonai mozdúlatokban gyakorolniok kell. Ez is rendesen otthon történik vagy csak órányi s nem napokat tevő távolságban, tehát fentartásáról mindenki gondoskodhatik, szintúgy, mint mikor munkára megy. A kormányzó szerint csak kétféle élelmezésről lehet szó: az egyik békeidőbeli, midőn az egész vármegyei bandérium a megyeházhoz nagyobb hadi gyakorlatra és lustrára egybegyűl, a

másik háborús időbeli, midőn a fölkelő sereg valóságos hadi szolgálatképen a határokat fenyegető ellenség elé vitetik. Első esetben az összegyűlés helyén kell *kisebb élelmi táraknak* lenni, a mihez csak a nemesség járúl hozzá, mert ő köteles magát és kiállítottjait élelemmel ellátni, a jobbágy sem ingyen fuvarral, sem természetben való segélyadással nem tartozik. A szász törvényhatóságokban ezek a majorsági pénztárak költségén állítandók. Háborús időben nagyobb mérvű és tartósabb intézkedések szükségesek.

Először minden vármegyében, székben és vidékben, kir. és mezővárosban *fölkelési pénztár* (Insurrectionalis Cassa) jókor, a míg béke van, állítandó fel, s abból a legszükségesebb élelmi szerek beszerzendők. E pénztár az illető törvényhatóság tagjainak aránylagos hozzájárulása által jő létre, az ebbe való fizetéstől mentve vannak a földesúri hatalom alatt állók. A hozzájárulás mértékét a birtok kiterjedése és jobbágy telkek száma adja meg, akár van lakó rajta, akár nincs, a szászok közt az adómennyiség. A kirovást a márkális gyűlés, a városi tanács és a községi elöljáróság teszi meg, s a főkormányszék hagyja helyben; fölszedik a szolgabírák, székelyföldön a dullók, s egy, a megyegyűlés által választott pénztárnoknak szolgáltatják be, esetleg a kir. pénztárnokoknak; a begyűlt fölkelési pénzről mindenik külön számadást vinni s róla számolni köteles, melyek évenkint a kir. kormányszékhez küldetnek föl, évnegyedenkint pedig pénztári kimutatások; fizetés a megyei és székgyűlések határozatára, a főtisztek vagy helyetteseik és egy jegyző által aláírt és megpecsételt útalványnyal történik.

Másodszor szükségesek *közélelmi tárak*. Az ezeket illető intézkedéseket szintén elősorolja a kormányzó, a minek azonban a fölkelésre kevés vonatkozása van.

Hatodik kellék a fegyvergyakorlat. Erről azt írja kormányzó, hogy a leküldött terv 8., 9., 10. §§-ai kezdetben, míg a banderiumokhoz a kinevezett fő- és altisztek osztályaikkal s csapataikkal az oktatást és gyakorlatokat megkezdik, a fölkelő gyalogságnál nálunk is használhatók azon egy különbséggel, hogy a kisebb gyakorlatokat nem plebániánként, hanem a vármegyékben és székely székekben járásonkint (*processus*) a szolgabírák és dullók fölügyelete és vezetése, a királyföldi szabad községekben falunkint, az

ezredekből küldendő altisztek alatt kellene tartani, az osztálygyakorlatokat pedig több szomszéd járás népe, a szász kerületekben a szomszéd faluk fölkelői összevonásával *(contractio)* tisztek fölügyelete alatt. A lovasságnál azonban, mely a birtokos nemességből áll, czélszerűbb lenne az oktatást nagyobb osztályokban, a főtisztek alatt, a márkális gyűlésekkel egyetértőleg meghatározandó helyeken tartani. Ezen kívűl a bandériumokat, ha azok — a mint tervezve van — lovas és gyalog századok és zászlóaljak s lovas osztályok *(divisio)*-ként ezredekbe osztatnak és kellően szerveztetnek, bizonyos időben szemlére *(Musterung)* és gyakorlatokra nagyobb tömegekben kellene egybehívni. A törvény a nemességnek az évenkinti négy márkális gyűlésen megjelenést rendeli. Ilyenkor jó alkalom van erre, ha tudtokra adatik, hogy osztályonkint *(abtheilungsweise)* teljes fegyveres készülettel jelenjenek meg s legalább egy napot a főtiszt rendelete szerint katonai gyakorlatban töltsenek el, annyival inkább, mert a törvények az évenkinti többszöri hadi szemlét is *(mustra)* rendelik. Az egész bandériumot évenkint legalább egyszer szintén egybe kellene hívni nagy gyakorlatra augusztus 20-dika körűl, mikor a mezei munka szűnik, s akkor a nemesség jobbágyaival együtt, az egy házhelyes és czímerleveles nemesek, boérok, a székelység közt a primorok, primipilusok és pyxidariusok, a szász székekben a polgári századok s a fölkelő seregbe beírt minden szabad ember egyenruhában, fegyveresen, lovas és gyalog századokba beosztva egymás után néhány napot főtisztjeik, az illető tisztség és tanács fölügyelete alatt gyakorlattal töltnek el, az utolsó nap a tüzelésben is gyakorolván magukat, mi végre a szükséges lőszer a fölkelési pénzalapból a tisztek által megszereztetvén, a fölkelők közt kiosztatik. Ez alkalommal az évi hadi szemlét *(mustra)* is meg lehet tartani, a létszámtáblázatokat kiigazítni, a végre, hogy a fölkelő sereg közötti szigorú fegyelemnek szilárd alapja legyen.

Hetedik kellék a fölkelő sereg évenkinti megvizsgálása (Revisio). Ennek czélja az, hogy tudva legyen: vajjon a lovasság és gyalogság legénysége és fegyverzete jó állapotban van-e? Ez az általános sereg egybevonásakor *(contractio)* az első napon szokott történni, a főtisztek az illető székbeli község és városi tanács közbejöttével, miután elébb a megye vagy város házánál őrzött fegyve-

rek a legénységnek kiosztattak. A parancsnok tisztek legelébb megvizsgálják tiszteikkel együtt az egyéneket, lovakat, fegyvereket, azután azokat, a hol hiányt vesznek észre, a vizsgáló főtiszt elé állítják, a legénység századonként jegyzőkönyvbe név szerint beiktattatik, a fogyatkozásokat följegyzik s pótlásuk iránt a szükséges rendelet a jegyzőkönyvbe beíratik. E létszám-táblázat egy példánya a főtiszt és egy jegyző aláírásával ellátva, levéltárba tétetik, a másik a kir. kormányszékhez terjesztetvén föl. A hiányok vagy az egyént, vagy a lovat és fegyvert illetik. Például az egyén szolgálatra képtelenné vált, s ezért el kell bocsátni; vagy meghalt, ez esetben tudni kell: maga nevében, vagy mint jobbágy, földesura helyett szolgált? Utóbbi esetben az illetőnek kell mást állítni. Ha a maga nevében szolgált, helye az összeírottak közül az utána következővel pótoltatik ki. Ha a nemes fölkelő lova szolgálatra képtelenné lett, meghatározandó idő alatt jót kell helyette állítnia büntetés terhe alatt, a mi a fölkelési pénzalapba foly be. A fegyverekben történt hibát azon törvényhatóság tisztviselői igazíttatják meg, a melynek prætoriumában tartatnak.

Nyolczadik a fegyelem és katonai szabályok. Erről így szól a kormányzói jelentés: «e pont szerfölött kényes, de ép oly szükséges. A fölkelő seregben a rendnek és fegyelemnek szigorúnak kell lenni; mert a fölkelő polgár és egyszersmind katona is, s igen fontos, hogy mind a két érdek, bölcs szabályozás által, védve és egyeztetve legyen. Ha a fölkelő a fegyvergyakorlatokon, egybevonások és szemlék alkalmával, valamint a tényleg hadba fölkeléskor és a polgári élet viszonyai közt fegyverével visszaél, mint katona, hadi törvények szerint katonailag itéltetik el; egyéb esetekben úgy személyi, mint dologi ügyekben, mint polgár, rendes bírájának az ország törvényei szerint való eljárást kell vele szemben követnie. Ily szolgálati és büntető szabályzat kidolgozása nagy megfontolást, a különböző tekintetek bölcs egybevetését, több közszolgálatban levő és más szakemberek erőegyesítését, életbeléptetése pedig az ország kk-nak és rr-nek tanácskozását és beleegyezését igényli. Erre a kormányzó e ket észrevételt tette: 1. régen is minden bandériumnak külön törvényszéke volt, mely személyi ügyekben ítélt s azt végre is hajtotta, a mint ez az Approb. Constitut. III. része, 19. czíme, 13. §-ában látható; 2. a fölkelő sereg

számára hozandó büntető törvény alkotásánál a becsületérzésre (*point d'honneur*) kell fősúlyt fektetni».

Kilenczedik a fölkelési ügy vezetése. Erről a kormányzó nézete az: «hogy a mint a vármegyékben, székely és szász székekben és vidékekben a bandériumok vezetese közvetlenül a főtisztek, tisztségek és tanácsok hatósága alatt áll: úgy az országos közfölkelés vezetése joga a Lipót-hitlevél szerint a kormányzó és kormányszék s erdélyi főhadparancsnok joga. E czélra szükséges lenne az idő szerinti kormányzó elnöksége alatt külön bizottságot állítni össze a három nemzetből, melyben a főhadparancsnokságot egy tábornok képviselné, mely bizottság az állandó fölkelést illető minden ügytárgyat, a minő a szervezés, fölfegyverzés, fegyvergyakorlat, sereg-összevonás és évi katonai szemle egyforma, általános szilárd elvek szerint vezetne s a törvényhatóságok és főtiszteik szigorú parancscsal útasíttatnának, hogy jelentéseiket ez ügyekben ehhez intézzék.

Harmadik szakasz.

A polgári csapatok (Bürger-Corps). Ezek a felség által közölt terv szerint az örökös tartományokban állanak: minden 50 éven felül levő megtelepült családfőből, s a 40—50 év közötti iparüzlettel bírókból; rendeltetésök nem az, hogy az ellenség elé vitessenek, hanem csak a belcsend föntartására, katonai szállítások fölügyeletére és a kórházakban való alkalmaztatás. Ennek Erdélybe is behozását a kormányzó lehetségesnek tartja, ha a földesúri hatalom alatt álló családapák nem foglaltatnak bele. A fennebbi elvet tartva szem előtt, veszélyes lenne ez osztálynak, mely a vármegyékben egyébiránt is nagy többségben van, fegyvert adni kezébe. E nélkül is elég családapa van az írt czélokra a szab. kir. és mezővárosokban, a kik a fölkelő seregnek kültámadás esetében a határokra kirendelése után a belcsendet föntartani s az említett katonai szolgálatokat teljesíteni képesek. E polgári csapatoknak a királyi és mezővárosokban a Magyarországon es a német örökös tartományokban fennálló intézmények szerint kellene szabályozni, s e végre lövöldehelyek állítására lennének alapítandók; s minthogy a szab. kir. és mezővárosokra sokféle állapotú és sorsú emberek szoktak begyűlni, lövöldék és szabad czéllövés (*Schiessstätte*

und Freischiessen) ezek körében leghamarább létrehozhatók s ez által egy hazai vadászseregnek *(Scharfschütz)* alapja lenne megvetve, a mi az országban a katonai szellemet emelné és a fegyverrel való bánni tudást és gyakorlatokat előmozdítná.

«Ezek nézetei — írja befejezőleg a kormányzó — a felség által intézett azon kérdésre: miképen lehetne behozni Erdélybe és szükség esetében a közjóra és a monarchia biztosítására nézve hasznossá tenni a német örökös tartományokban fennálló általános honvédelmi intézményeket? Nem titkolta el — úgymond — a nehézségeket, de igyekezett kijelölni az útat és módot, mely szerint ő felsége szándéka úgy a sorezredek tartalékai fölállítása, mint az országnak védelmére tekintélyes fegyveres erő szervezése tekintetében az ország alkotmányával és törvényeivel egyező módon, ha nem is mindenben úgy, mint az örökös tartományokban történt, de amazoknál nem kevesebb eredménynyel elérhető lesz. A kisebb rész a kivitelre marad fenn. A kormányzó a terv minden részletének taglalására kiterjedni azért nem látta szükségesnek, mivel annak részint nem itt volt helye, részint nem tudható: minő észrevételeik lehetnek rá a megkérdezendő országos kk-nak és rr-nek? Ő felsége elhatározásától függ — úgymond — hogy a kk-at és rr-ket előzetesen országgyűlésre egybehivassa, vagy elébb 1. a tartalékos zászlóaljak fölállítása, 2. a fölkelő seregek összeírása, 3. a polgári katonaság szervezése, 4. a nemességnek, kir. és mezővárosoknak, úgy a szabad székelyeknek és szászoknak fegyvergyakorlata iránt némely intézkedéseket kíván-e tétetni? Ez esetben szükséges lenne az azok iránt kibocsátandó kir. leíratban kifejezetten ama biztosítást adni, hogy az ezredek kiegészítésén kívűl minden egyéb csak előkészűleti intézkedés, az ország erőteljes megvédése czéljából, a mikről egy közelebb összehívandó országgyűlésen a kk-kal és rr-kel tanácskozni és végezni ő Felsége el van határozva. A kormányzó tisztének ismerné, a főtiszteket azonnal az egész országból magához behívni, velök a kivitel legjobb módját megbeszélni, nekik a közhangulat vezetésére nézve egyforma útasítást adni, s a kir. kormányszékkel egyetértőleg a szükseges hirdetéseket megtenni».[1])

JAKAB ELEK.

[1]) 1808. évi 286. eln. sz. az *Orsz. levéltár*-ban.

AZ 1809-IK ÉVI MAGYAR NEMESI FÖLKELÉS.

A cs. és kir. hadi levéltár hivatalos okiratai alapján.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

(Két térkép-melléklettel.)

A magyar nemesi fölkelésről e folyóirat hasábjain már a múlt évben megemlékeztünk, ismertetve az 1797. és 1800/1801-ik évi fölkelések életbeléptetésére tett intézkedéseket; tettük pedig ezt azon okból, hogy a régente oly nagy szerepet játszó magyar nemesi fölkelés történetének befejező mozzanatait az enyészettől megóvjuk; mert habár a nemesi fölkelő sereg sem az érintett alkalmakkor, sem 1805-ben tényleg nem is alkalmaztatott, a magyar nemzet hadtörténelmének megírója a fölkelés életbehívására tett kisérleteket nem fogja mellőzhetni s így hiteles okiratokból vett adatainknak hasznát fogja venni.

Ugyancsak ezen indokok vezérelnek bennünket most is, midőn a magyar nemesi fölkelések történetének e nagy fontosságú és egyszersmind végső fejezetét mutatjuk be.

Az 1809-dik évi magyar nemesi fölkelés fontossága nemcsak abban rejlik, hogy a fölkelő sereg ezúttal valósággal alkalmazást nyert, hanem még inkább abban, hogy a tett kisérlet a majdnem évezredes múlttal bíró intézmény hasznavehetetlenséget mutatván ki, annak végkép való megszűntetését vonta maga után.

Nem mintha a magyar nemzetből a hadi erények kihaltak volna, — hisz a fölkelés története a személyes bátorság, a vitézség, az elszántság és az odaadó önfeláldozás számos példáját mutatja s a fölkelő sereg, ha azon föltételek fölött rendelkezik, melyek egy modern sereg harczképessége tekintetéből mellőzhetlenek, helyét bizonyára megállja; nem is azért, mintha az intéző körök a fölkelő

sereg életbehívása alkalmával a kellő buzgóságot ki nem fejthették volna, mert a fölkelés vezető köreit e tekintetben váddal illetni nem lehet.

De meg kellett szűntetni az intézményt azért, mivel a franczia forradalmi és császársági háborúk a hadművészetet gyökeresen átalakítván, a fölkelés intézménye a megváltozott viszonyokkal összhangba hozható nem volt, a fölkelő sereg pedig a fejlődöttebb hadművészet követelményeinek megfelelni képtelen vala.

A nagy franczia császár kitünően szervezett, kiképezett, szakadatlan harczokban edzett és nagy győzelmek által szellemében fölemelt hadseregével a magyar nemesi fölkelés szervezetlen, kiképezetlen, fölszerelésében tökéletlen, fegyelmében meg nem szilárdúlt csapatait a siker reményével szembeállítani nem lehetett; a győri csata beigazolta ezt, s megadta a kegyelem-döfést amaz ősi intézménynek, mely ugyan hajdan a magyar névnek sok dicsőséget szerzett, de a mely magát már régen lejárta s az idők megváltozott viszonyaihoz átalakítható nem volt.

A következőkben — mellőzve a hadjárat politikai történetét, melyre más illetékesebb író vállalkozzék — előadjuk a magyar nemesi fölkelés történetét úgy, a mint ez a hadjáratokra vonatkozó iratokból elénk tárúlt. Munkánkban a fősúlyt a fölkelés történetének katonai részére helyezzük s személyes észrevételeinket csak ott teszszük meg, hol az a tények földerítésére, megvilágítására szükséges; egyébként pedig csak arra szorítkozunk, hogy az okiratok szétszórt adatait egy áttekinthető egészszé fűzzük egybe.

I.

AZ 1808-IK ÉVI ORSZÁGGYŰLÉS BEZÁRÁSÁTÓL A GYŐRI CSATÁIG.

Az osztrák-franczia viszonyok az 1808-dik év végével mindinkább kedvezőtlen fordúlatot vettek, s Ferencz császár és király mindinkább meggyőződött arról, hogy a fenforgó differentiák kiegyenlítése csak egy újabb mérkőzés útján lesz lehetséges.

Az osztrák-magyar haderő Károly főherczeg szakadatlan gondoskodása folytán szervezetében, kiképezésében stb. 1805 óta elő-

nyös változásokon ment át, s Ausztria e hadjáratra talán jobban elő volt készűlve, mint eddig bármikor. Mindazonáltal ép Károly főherczeg volt az, ki a háború megindítását még időszerűtlennek tartotta, s előbb a hadsereg újjászervezésére vonatkozó munkálatok befejezését bevárni óhajtotta.

A hadsereg újjászervezésénél a magyar nemesi fölkelés ősi intézménye is újból fölszínre kerűlt, a mennyiben a fölkelés, ha idejekorán szerveztetik, a működő hadsereg számára alkalmas tartalékot képezhetett. Ez okból a magyar rendek elé a fölkelés szervezése tárgyában törvényjavaslat terjesztetett, mely a rendek által 1808 október havában akadálytalanúl megszavaztatott.

A király ezen, a «*magyar nemesség személyes fölkeléséről*» szóló s s rendek által három évre megszavazott törvényt ugyanezen év november 5-dikén szentesítette.

A tervbe vett új hadsereg fölállítása azonban a kilátásban levő hadizenetig, mely 1809 április 6-dikán következett be, csak lassan haladt előre. A közben eső idő *József* főherczeg, a szervezési munkálatok végrehajtásával megbízott nádor, által a fölkelők összeírására és más munkálatokra a legszorgosabban fölhasználtatott. Ezek után a gyakorlati és szolgálati szabályzatok szerkesztéséhez láttak, melyek az új hadsereg viszonyaihoz voltak alkalmazandók; ezek elég gyorsan elkészűltek s a megyékben gyűlekező csapatoknak még az összpontosítás előtt szétosztattak.

A kezelési és szolgálati nyelv a magyar volt.[1])

A fölkelés, mint a megelőző alkalmakkor, négy kerűletre osztatott, melyek mindegyikének élén egy tábornok állott; és pedig:

Az 1-ső	kerűletben,	Dunán innen:	br. *Davidovich*	táborszernagy.
A 2-ik	«	« túl:	« *Ott*	altábornagy.
A 3-ik	«	Tiszán innen:	gr. *Hadik*	tábornok.
A 4-ik	«	« túl:	br. *Duka*	altábornagy.

Ezeken kívül beosztott tábornokok voltak:

Az 1-ső	kerűletben:	gr. *Keglevich*, *Kerekes* és *Mesko* tábornokok.
A 2-ik	«	br. *Mecséry* altábornagy és gr. *Andrássy* tábornok.
A 3-ik	«	*Hertelendy* és br. *Luzsinsky* tábornokok.
A 4-ik	«	*Csekonics* és br. *Vay* tábornokok.

[1]) Ez az 1809 junius 11-diki napi parancscsal hirdettetett ki.

A magyar fölkelő sereg *vezérkari főnökévé* a császári és királyi osztrák hadsereg teljhatalmú fővezére, *Károly* főherczeg, *Gomez de Parientos* altábornagyot nevezte ki, kit ez alkalmazásban később *Petrich* tábornok követett. Tűzérségi főnök *Vogelhuber* altábornagy, főhadsegéd gr. *Beckers* ezredes lett.

A vezérkarhoz beosztásra egy ezredes (Haugwitz), két alezredes (Ertl), négy őrnagy (Lipsky, Demuth, Maretich), nyolcz százados és tíz főhadnagy ajánltatott.[1])

A tűzérség ereje 60 lövegben állapíttatott meg. A császári álló hadsereg tetemes szaporítása a fölkelő seregnek szolgált tisztekkel való ellátását lehetetlenné tette. Miután pedig Magyarországon a nemesség közt csak kevés tiszti állásra alkalmas egyén találkozott, előre volt látható, hogy úgy a tisztek, mint a csapatok újonczoknak fognak bizonyúlni. Még a tábornokok sem voltak képesek már szolgált tiszteket segédtisztekül alkalmazni, mi a vezérkari főnököt arra indította, hogy minden kerületi parancsnok mellé egy vezérkari tisztet oszszon be, hogy ez a csapatok szervezésénél segédkezet nyújtson.

A csapatok szervezésével és fölszerelésével egyidejűleg a vezérkari főnök az időt az ország határain kémszemlékre, annak belsejében pedig védelmi rendszabályok életbeléptetésére használta. A Morva és Vág mentére, Kassára, a nyugoti és déli vidékekre, a Mura és Dráva partjaira, a magyar-stiriai határszélre és az Árva völgyébe tisztek küldettek ki; de különösen a Rába és Marczal folyók, netán bekövetkezhető védő intézkedések szempontjából, pontosan kémszemléltettek. *Győr* mellett *erődített tábort* terveztek, hogy a háború kedvezőtlen fordulata esetére a fölkelés szervezése ennek oltalma alatt befejeztethessék.

Április 27-dikén a fölkelő csapatok a megyékben szemle alá vonattak és ezután a következő összpontosítás állapíttatott meg:

A *Dunán inneni* kerület Komárom és Nyitra között; a *Dunán túli* kerület Győr és Keszthely között; a *Tiszán inneni* kerület Eger környékén; a *Tiszán túli* kerület Pest és Szeged környékén.

[1]) Csak a zárjel közt említettek neveit találtuk föl; a többi ismeretlen.

Az összpontosítási helyhez legközelebb fekvő megyék fölkelői azonnal, a távolabbiak május közepéig voltak útba indítandók.

De e parancsot csak kevés vármegye teljesíthette, mivel a nagyobb rész a megjelölt időpontig tisztjei választását sem fejezte be.

Az összeírt létszám alapján egyelőre a következő beosztás állapíttatott meg:

Dunán inneni kerület:

		Lovas-ezredek:				Gyalog-zászlóaljak:		
Br. Davidovich táborszernagy	Keglevich, Kerekes és Meskó tábornokok	1. Pozsony	6	lovas-század	1039 ló	—	—	ember
		2. Nógrád	6	«	1074 «	1.	1129	«
		3. Bars	6	«	858 «	4.	1264	«
		4. Pest	6	«	1056 «	2.	1224	«
		5. Érseki	6	«	1023 «	—	—	«
		6. Nyitra	6	«	1011 «	3.	1186	«
		Összesen	36	lovas-század	6061 ló	4 zlj.	4803	ember.

Dunán túli kerület:

		Lovas-ezredek:				Gyalog-zászlóaljak:		
Mecséry tábornagy	Andrássy tábornok, Gosztonyi ezredes	1. Sümegh	6	lovas-század	1106 ló	—	—	ember
		2. Veszprém	6	«	1007 «	9.	1207	«
		3. Zala	6	«	1071 «	8.	1176	«
		4. Vasvár	6	«	1098 «	5. 6.	1191 1028	« «
		5. Sopron	2	« (1 oszt.)	374 «	—	—	«
				Komárom		7.	1148	«
				Székesfehérvár		10.	490	«
		Összesen	26	lovas-század	4656 ló	6 zlj.	6240	ember.

Tiszán inneni kerület:

		Lovas-ezredek:				Gyalog-zászlóaljak:		
Gróf Hadik tábornok	Hertelendy és Luzsinszky tábornokok	1. Zemplén	6	lovas-század	1234 ló	18.	1137	ember
		2. Heves	6	«	1033 «	15.	1133	«
					Borsod	16.	1191	«
					Gömör	17.	1541	«
					Abaujvár	19.	1200	«
		Összesen	12	lovas-század	2267 ló	5 zlj.	6202	ember.

Tiszán túli kerület:

		Lovas-ezredek:					Gyalog-zászlóaljak:		
Báró Duka altábornagy	Csekonics és Vay tábornokok	1. Szabolcs	6	lovas-század	1135	ló	—	—	ember
		2. Bihar	6	«	1055	«	—	—	«
		3. Torontál	6	«	1048	«	—	—	«
		4. Szatmár	6	«	1019	«	11.	1191	«
							12.	760	«
					Mármaros		13.	1071	«
					Bihar		14.	545	«
		Összesen	24	lovas-század	4257	ló	4 zlj.	3567	ember.

Az *egész fölkelés főösszege* 19 zászlóalj és 98 lovasszázad, azaz: 20,810 ember és 17,241 ló.

Miután az ezredekbe és zászlóaljakba való beosztás ily módon megállapittatott, a négy kerület hadosztályainak első összpontosítására a vezérkar által József főhrg, a nádor elé javaslat terjesztetett.

A Duna két kerülete négy lovas- és három gyalog-dandárba osztatott, és a tábornokoknak a szemle és fölszerelés lehető gyors eszközlése megparancsoltatott.

De a ruházat és fegyverzet folyton tartó hiánya még mindig hatalmas akadályúl szolgált, és a megyék a legjobb akarat és legnagyobb önfeláldozás mellett is alig voltak képesek jutalékaikat harczkész állapotba helyezni.

A gazdasági bizottságok e hiányok orvoslására magokat teljességgel képteleneknek nyilvánitották, bár később mégis kitűnt, hogy szigorúbb rendszabályok alkalmazása által a fölszerelés legnagyobb része beszerezhető volt. Különösen a lovasságnak vált nagy hátrányára a nyergek és kantárok hiánya, mely úgy a legénység, mint a lovak begyakorlását gátolta, és később igen káros eredményeknek volt okozója. A mulasztásokért a felelősség leginkább a budai gazdasági bizottságot terheli.

Május elején Magyarország az ellenségnek Ausztriában való szakadatlan előnyomúlása által mindinkább fenyegettetett. Pozsony, valamint a Rába és Marczal vonalak védelme a legnagyobb figyelmet igényelte, annál is inkább, mivel azon csapatokra, melyek e vonalak megszállására szükségeltettek, csak későn lehete számítani, különösen akkor, ha a fővezérlet e czélra fölkelő csapatokat akart alkalmazni.

Egyelőre *Győr* mellett egy erődített tábor építtetett. E czélból *Ertl* vezérkari alezredes, ki a szükséges előintézkedések megtételével már előzőleg megbízatott, *május 6-dikán* utasíttatott, hogy a legszükségesebb pontok megerődítését azonnal kezdje meg, s egyúttal a szigeti — Rába és Rábcza — hidak védelmét is figyelembe vegye, főgondját azonban az ártereknek szabályozására és a zsilipek építésére fordítsa.

A pozsonyi hídfő-építéshez *Chollich* Pál százados küldetett ki, s az ottani repülő híd biztossága különösen gondjaiba ajánltatott, hogy az 1805-diki eset ne ismétlődhessék.[1])

A francziák az osztrák főváros felé mindinkább előnyomúlván, Ertl alezredes parancsot kapott (május 8-dikán), hogy a munkálatokat Győr mellett éjjel se szüneteltesse, az árterűlet elöntését szorgalmazza, s annak oltalma alatt a netán hátralévő munkát, még az ellenség közeledése esetén is, folytassa. Győr maga azonnal védő állapotba helyezendő s annak elkészűlte a legnagyobb szorgossággal eszközlendő.

A király a győri erődítési munkálatok czélszerű megkezdése fölött egy kézíratban legmagasabb megelégedésének adott kifejezést és a pozsonyi hídfő azonnali kiépítését rendelte el. Bécs ez időtájt az ellenségtől körűl volt zárolva, elesése legközelebb várható volt s így Magyarország határai már nagyon fenyegettettek. A közeli vármegyékből minden már harczkésznek nyilvánított fölkelő csapat, de sőt még azok is, melyek kevésbbé használható állapotban voltak, azonnal elindíttattak és következőképen állíttattak föl:

A *Vág* mellett: két zászlóalj gyalogság és hat lovas-osztály.

A *Rába* és *Marczal* mentén egész a Balaton végéig: Győr előtt két zászlóalj gyalogság, három lovas-osztály; Szabadhegy környékén három zászlóalj gyalogság és tíz lovas-osztály; Rába-Szt-Mihálytól Marczaltőig egy zászlóalj gyalogság és három lovas-osztály; Mező-Laknál három lovas-osztály; Nemes-Déd, Csögle és Nagy-Berzsenynél két zászlóalj gyalogság és három lovasosztály.

[1]) 1805-ben a pozsonyi Duna-átkelés biztosítása elmulasztatván, a hídat Davoust a Friant-hadosztálylyal megszállta s az általában egész a hadjárat befejeztéig franczia kézben maradt.

A Magyarországban lévő kilencz gyalog és tíz lovas-tartalékosztály e fölállításnál szintén számításba vétetett.

A Rába, Marczal és Zala védelmére általában — egész a Balaton déli pontjáig (Hidvégnél) — külön intézkedés tétetett, melyben a Rába-hídak lerombolásáról, a szállitó eszközök elviteléről és a legfontosabb átkelő pontok megszállásáról (Rába-Patona, Szt-Mihály, Móriczhída és Marczaltőnél) gondoskodva volt.

De miután a fölkelő seregtől ez ideig még elégséges csapat rendelkezésre nem állott, továbbá mivel a tartalék-osztályok, melyek közreműködése számításba vétetett, más rendeltetést nyertek, egyelőre csak a Rába megfigyelésére és a Győr város előtti sánczok lehető megszállására kellett szorítkozni.

Az e czélra rendelt csapatok parancsnokságával Mecséry altábornagy bízatott meg; e csapatok tizenegy század gyalogságból és két osztály lovasságból állottak.

Bécs *május 13-dikán* a francziák által elfoglaltatott, minek folytán várható volt, hogy Napoleon Magyarországot elárasztani és megsarczolni fogja. Ellenséges portyázó csapatok Mosony és Pozsony tájékán már is mutatkoztak. Az ellenséget a határon föltartóztatni, a már fölszerelt és begyakorolt fölkelő csapatok csekély száma következtében, ez idő szerint lehetetlenség volt. A lovasság — a pozsonyi és győri osztályokat kivéve — még nagyobbára sem karddal, sem pisztolylyal nem volt ellátva, a kantár- és nyereg-szerszám azok nagyobb részénél a legnyomorúltabb állapotban volt, ember és ló begyakorlása ily körülmények közt kivihetetlen maradt.

A már szolgált tisztek csekély száma nem engedé azt következtetni, hogy a fölkelő csapatok rövid idő multán jó eredménynyel lennének alkalmazhatók. Még rosszabb volt a gyalogság állapota, miután e csapatoknak csak kis része volt századokba, zászlóaljakba beosztva, részben még föl sem voltak fegyverkezve, a kiosztott fegyverek a legrosszabb állapotban valának, a legénység minden szolgálati és gyakorlati ügyesség nélkül, minden fegyelem hiányában volt.

A dolgok ilyetén állapotában nem maradt egyéb hátra, mint nehány vármegyét föláldozni és az ellenség további előnyomúlását valamely, a határtól távolabb fekvő folyó-vonal mögött, kedvező

állásban, mint a milyent a Rába nyújtott, sánczok védelme alatt meggátolni.

De e terv is csak addig volt föntartható, míg Magyarország a stiriai határok felől nem fenyegettetik. A pozsonyi hídfő építését az ellenség közeledése folytán május 14-dikén rövid időre be kellett szüntetni. A Győr előtti sánczokon, valamint magának a várnak erődítésén azonban a munkálatok a legnagyobb szorgossággal folytattattak; egyidejűleg Győr felé minden rendelkezésre álló csapat (ezek között két lovassági üteg) útnak indíttatott.

Ez utóbbi rendelkezések után kilátás volt arra, hogy a védelemre legczélszerűbb pontokon május 24-dikéig $6^2/_3$ zászlóalj gyalogság és 40 lovas-század pontosan be fog érkezni.[1])

A mi a *lövegeket* illeti, azokból egyelőre úgy a vár, mint a Győr előtti védőművek fölszerelésére csak tíz darab tizenket fontos vas ágyú volt beszerezhető, melyek Győr felé útnak is indíttattak.

Május 15-dikén Mecséry altábornagy, a Győr körűli csapatok parancsnoka, parancsot kapott, hogy az esetben, ha az ellenség a Rába ellen nagy számban nyomúlna elő, s abbeli szándéka volna kivehető, hogy a Rábán való átkelést kierőszakolni akarja, a folyó partján már fölállított, valamint a még menetben levő csapatokat a vereségnek ne tegye ki, hanem a laktáborozást megszüntetve, a csapatokat táborokba vonja össze s esetleg Buda felé vonúljon vissza.

Az ellenség mozdúlatai Magyarország és különösen Pozsony ellen, a Csallóköznek két lovas-osztály által való megszállását szükségessé tette; ezek zöme Szerdahelynél állíttatott föl. Nem volt ugyan várható, hogy e csapat az ellenséget föltartóztatja, de ez útat egészen fedetlenűl hagyni nem lehetett; e rendszabály különben czélszerű volt már csak azért is, mivel általa a fősereggel az összeköttetés helyreállíttatott.

[1]) Hat lovas-osztály (a nyitrai és az érseki ezred) Kerekes vezérőrnagy alatt a fősereghez osztatott be. Ez a két legjobban fölszerelt lovasezred volt, és Ürményi ezredes, Weiss és Hadik őrnagyok alatt állott. A nyitrai lovas-ezred a királyné nevét is viselte. Wagramnál julius 6-dikán az első ezred (érseki) 27 embert és 24 lovat. a második ezred (nyitrai) 32 embert és 32 lovat vesztett.

A Vág védelmére május 17-dikén Davidovich táborszernagy tizennyolcz gyalog-századot és nyolcz lovas-ezredet vont össze.

Miután időközben a francziák Pozsony előtt csakugyan megjelentek, és a repülő híd átadását követelték, a Győr mellett összegyűjtött sereg pedig még egyáltalán nem volt oly helyzetben, hogy egyenlő erejű ellenséggel megküzdjön, Mecséry altábornagy, ki az e hó 10-dikén elhalt Ott tábornagy helyett ennek kerületi hadosztályát is vezényelte, *május 18-dikán* ismételten utasíttatott, hogy a fölkelő csapatokat a vereség esélyének semmi esetre se tegye ki, és hogy figyelmét a budai útra fordítsa.

Ez időben Győr- és Keszthelynél Mecséry altábornagy alatt két zászlóalj gyalogság és négy lovas-ezred állott. Az ellenség, mely Pozsony és a Lajta melletti Brucknál megállapodott, a magyar újonczoknak nem egy alkalmat szolgáltatott, hogy magokat a kisebb csatározásban gyakorolják.

Ha az összpontosítás már a dunai kerületeknél lassan haladt, még rosszabb volt az ügy menete a tiszai kerületeknél, melyek a szervezés és fölszerelés dolgában még hátrább voltak, és ez ideig még csak szemle alá sem vonathattak.

Pedig nagyon is kívánatos lett volna, hogy legalább a Hadik-hadosztály harczkészen álljon, hogy az a lengyel lázadók ellen alkalmaztassék, kiknek az ország északi határán való fészkelődése nagy nyugtalanságra adott okot.

Mintegy 10—12,000 ember, *május 21-dikén* Lublin és Jaroslau-n át Rzeszow felé nyomúlt, majd Pilsno körül portyázva, az összeköttetést Krakkó és Lemberggel megszakította. A Dukla-szoros szintén veszélyben forgott.

Hogy a fenyegető helyzettel csak némileg is szembe lehessen szállani, a Hadik-hadosztály összes rendelkezésre álló fölkelő csapatai, melyek már Eger felé meneteltek, gyors menetekben Dukla felé indíttattak vissza és Hertelendy vezérőrnagyhoz utasíttattak.[1]) Egyúttal két üteg Kassára küldetett.

Steiner vezérkari őrnagy a sáros- és zemplénmegyei fölkelők egy-egy ezredével a forrongó sanok-i kerületbe küldetett ki. Ez

[1]) Hertelendy négy lovas-századot 600 lóval és egy gyalog-zászlóaljat 900 emberrel vezényelt, kik Ófalutól (Altdorf) Viraváig voltak fölállítva.

alkalommal a bekövetkezett ütközetnél Winkler százados és egy legény könnyen megsebesült; a parasztok közül tizennyolcz meghalt, tíz megsebesült. Görgei, fölkelő őrnagy, ki Rastov, Rzehow ellen egy merész kémszemlét hajtott végre, a legmagasabb megelégedést érdemelte ki.

Május 23-dikáig a francziák Magyarország ellen nagyobb szabású műveleteket nem kezdeményeztek, de a franczia támadások bekövetkezése a főseregnél történt események után és János főherczeg hadtestének az ország határaihoz való közeledése folytán valószínűvé vált.

Macdonald franczia tábornok két hadosztály gyalogsággal és egy hadosztály dragonyossal, összesen mintegy 12,000 emberrel, János főherczeget Laibachon és Cillyn át Magyarországba követte. Elővédét Grouchy tábornok képezte.

Azon esetben, ha János főherczeg netán Körmendre vonúlna, Andrássy tábornok *május 23-dikán* utasíttatott, hogy két lovas-ezreddel, a pesti- és veszprémivel, és a második pesti gyalogzászlóaljjal Zala-Egerszegre indúljon, a főherczeg hadtestével az összeköttetést állítsa helyre és Türgyét három századdal szállja meg.

Május 25-dike táján az erődített tábor munkálatai Győr előtt be voltak fejezve, de a védelmére szükséges csapatoknak, melyek száma 6000-re tétetett, még fele sem volt kéznél. Egészben alig 12 századra lehetett számítani.

Május 26-dikán az ellenség néhány lovas-ezreddel Magyar-Ovárról Győr felé indúlt. A táborban azonban minden nyugodt maradt, és a figyelem kizárólag az árterűlet elöntésére irányúlt.

Az asperni győzedelmes csata után nem volt várható, hogy a francziák a Dunán való átkelést egyhamar megkisértsék; ez által a Vág-vonal veszedelme csökkent, és az ott Davidovich táborszernagy alatt levő csapatok — három zászlóalj gyalogság és három lovas-osztály — a folyó mindkét partján laktáborba vonúltak.

Május 28-dikán a Csallóköz megfigyelésére egy-egy lovas-ezred Fragendorfra, Somorjára és Szerdahelyre, ezen kívűl két osztály Aranyos-Maróthra küldetett.

Május 29-dikén egy lovas-ezred utasíttatott, hogy Zalát Szt-Gróthtól lefelé, Felső- és Alsó-Kustányon, Szt-Györgyváron

és Szalaváron át egész Hidvégig, de különösen a Csány és Hidvég melletti átkelő pontokat figyelje meg.

Május 30-dikán Andrássy tábornok a veszprémi lovasezreddel bevonúlt Körmendre, miután a pesti fölkelő gyalogságot a két üteg fedezésére Türgyén hagyta.

Andrássy tábornok egy jelentésében csapatának hiányos ellátásáról és ama nehézségekről panaszkodik, melyekkel küzdenie kell, mivel a körmendi élelmező-raktár a főhadparancsnokság rendeletére támaszkodva, semmit sem akar adni, s őt Vasmegyéhez utasította, mely azonban csapatok ellátására előkészülve egyátalán nem volt.

Az ellenségnek Pozsony és Soprony tájékán való nagyobb mérvű megerősödése szükségessé tette, hogy az erő Győrnél összpontosíttassék; ennek következtében Davidovich táborszernagy hadosztályai is oda vonattak. A főherczeg nádor főhadiszállása szintén Győr felé indúlt.

Május végén Győr körűl 25 gyalog-század 3500 emberrel és 26 lovas-ezred 4300 lóval volt összegyűjtve.

Miután Magyarország északi határa egy, Estei Ferdinánd főherczeg hadtestéből kiküldött hadosztály által fődözve volt, Hadik hadosztálya [1]) (22 gyalog-század és négy lovas-osztály), mely Eger mellett volt összpontosítva, parancsot kapott, hogy Pestre vonúljon.

Junius 1-sején János főherczeg hadteste, mely a Gyulai Albert, Frimont és Jellasich hadosztályokból állott, 17,600 gyalogot és 2000 lovast számlált, Fürstenfelden és Szt-Gotthárdon át Körmendre érkezett.

Junius 2-dikán az ellenség 1200 lovassal és két gyalog-zászlóaljjal Magyar-Óvár felé nyomúlt, hol a gyalogságot hátra hagyta, és lovasságával egész Mosonyon túl portyázott. Előőrseink jó rendben visszavonúltak; négy lovas-század Barátföldön foglalt állást, kettő Öreg-Öttevénynél tartalékban maradt. Az erődített táborban lévő csapatok legnagyobb része éjen át készenlétben maradt. A János főherczeg hadtestéhez Andrássy tábornok alatt elküldött két lovas-ezred (Pest és Veszprém) már Körmenden volt;

[1]) A Hertelendy tábornok alatt állott csapatok kivételével.

a második ezred Oszkó mellett állíttatott föl, hogy a Rába-átjáratokat fedezze. A sümeghi lovas-ezred Veszprémnél alakúlt, hogy a Zalát megfigyelje. Türgyén a pesti zászlóalj három százada állott.

Az ellenség, mely mintegy 5—6000 emberrel Szombathelyt tartotta megszállva, a fölkelők által megtámadtatott és elűzetett. János főherczeg *Fodor* János[1]) tizedesnek, ki 23 fölkelővel járőrszolgálatban volt és a Puszta-Radócz (Vasmegyében) mellett álló, 80 főt számláló, ellenség megtámadásánál magát kitüntette, az ezüst vitézségi érmet adományozta, őt asztalához meghívta és 50 forinttal megajándékozta.

Sárvár megtámadásánál a fölkelők szintén nagy elszántságot tanusítottak. *Huszti* főhadnagy beugratott az ellenség közé, súlyosan meg sebesűlt és elfogatott; de azután Pál százados, Szeles tizedes (a pesti lovas-ezredtől) és saját fivére, Huszti Sándor által kivágatott és megmentetett. Szeles tizedes derék tettéért az ezüst vitézségi érmet kapta.[2])

Az ellenség junius 2-ki dunamelléki mozdulatai csupán kémszemléknek bizonyúltak, miután 3-dikán éjjel Mosonyba visszavonúlt; erre előőrseink ismét előre tolattak.

Az ellenség Sopronyt 4000 emberrel lekötve tartotta, de e mellett különítményeket tolt Kőszeg és Szombathely felé; Vépen át Sárvárig, továbbá Kis-Czell és Jánosháza felé a Marczal mentén portyázó csapatok kalandoztak. Ámde e vonalon már minden híd le volt rombolva, az átkelő pontok pedig megszállva voltak.

A fölkelő csapatok, melyekre számitani lehetett, a következőképen voltak fölállítva:

Győrnél 3808 fő gyalogság, 2578 lovas; a *Marczal* és *Zala* megfigyelésére 1172 gyalogos, 2177 lovas; a környéken ezeken kívűl még 5130 gyalogos és 4953 lovas; összesen tehát mintegy 10,000 főnyi gyalogság és ugyanannyi lovasság. E számokban azonban bennfoglaltattak ama csapatok is, melyek fölszerelése még tökéletlen, s így harczképességök csekély vala.

[1]) Igmándon, Komárommegyében született.

[2]) Andrássy vezérőrnagynak, valamint a pesti és veszprémi ezredeknek királyi megelégedés nyilváníttatott.

Az ellenség naponta több csapatot vont össze; *junius 4-kén* a pozsonyi hídfő előtt 12,000, Sopronynál 6000 fő állott; ennek következtében a Rába és Marczal vonal a legnagyobb figyelmet igényelte és mindent el kellett követni, hogy a győri erődített tábor a lehető legtökéletesebb módon védelmi állapotba helyeztessék. Ez okból történt azon intézkedés is, hogy a vas lövegek a várba szállíttattak, és jobb minőségű várlövegek által helyettesíttettek.

Junius 5-dikén az ellenség előbbi állásában megmaradt. Magyar-Óvár felé járőröket küldött, mi közben kisebb összeütközések történtek. Egy különítmény, mintegy 1000 ember, *junius 6-án* egész Kapuvárig (a kis Rába mellett) nyomúlt elő; egy másik kisebb különítmény Bogyoszlóra küldetett, hogy Árpás és Móriczhida körül kémszemlét tartson. Öttevénynél a mi előőrseink is nyugtalaníttattak.

A vezérkar részéről már május hóban előterjesztés tétetett, hogy a Dunán, Pest alatt, egy második híd veressék, s annak helyéül Adony ki is jelöltetett, de a hídász-csapatok e terv ellen azt vetették, hogy sem megfelelő hajókkal, sem egyéb hídépítő anyaggal nem rendelkeznek, s azon czélra, hogy szükség esetén Buda mellett csapat-átszállításokat több helyen is lehessen eszközölni, más előkészületeket ajánlottak. Miután azonban időközben majdnem bizonyossá vált, hogy az esetleges visszavonúlás úgy János főherczeg hadteste, mint a fölkelők részéről Komárom felé fog történni, az áthídalási tervek elestek és a Budánál összegyűjtött tutajok Ercsényre szállíttattak.

Junius 8-dikán az ellenség Mosony előtt foglalt állást és a tábor balszárnyát kezdé nyugtalanítani; éjjel 400 lovast Bő-Sárkányra küldött ki, a parasztokat az ottani híd helyreállítására kényszeríté, egy kis különítményt pedig Sövényházára tolt előre; egy franczia hét lovasból álló járőr, mely Rétin át szintén oda indíttatott, ütközetben lovastól együtt a Rábczába fúlt.

Az ellenségnek ez előnyomúló mozdulatai által *Meskó*, mint előőrs-parancsnok, osztagoknak Öttevényen át Kónyba való kikülönítésére kényszeríttetett, mi kisebb összecsapásokat idézett elő. Az ellenség e közben az itáliai alkirály csapatai által tetemesen megerősödvén, úgy Kőszeg, mint Fertő-Szt-Miklóson át Kapuvár ellen nyomúlt.

Ez előnyomúlás a felsőbb vezetést arra indította, hogy a Pápa melletti csapatokat Téthre irányítsa, hol azok a már ott lévő gyalogsággal és lovassággal voltak egyesűlendők; ellenben a Nagy-Szőllős mellett állott lovasság Pápára vonatott. A Rába, Marczaltő és Győr közt, most már védő vonallá vált.

Az ellenség műveletei egyébként nemcsak a Marczalra és Rábára szorítkoztak, hanem azok Szombathelyen túl is kiterjeszkedtek.

Junius 8-dikán innét Gencs és Apáthi ellen, Kőszeg irányában, 2000 lovas tolatott előre; másrészt *Lauriston* tábornok két zászlóalj gyalogsággal és két lovas-ezreddel Sárvárt támadta meg. Az ottan *Gosztonyi* ezredes alatt fölállított két császári lovasosztály, mely még egy fölkelő lovas-osztálylyal és János főherczeg hadtestéből 260 gyalogossal erősíttetett meg, délig szilárdúl tartotta magát, de később a túlerőnek engedni volt kénytelen és Karakóra visszavonúlt. A hátvéd (Andrássy) hét ellenséges lovasosztályt és két gyalog-zászlóaljat folytonos harcz közt egész junius 10-dikén esti kilencz óráig föltartóztatott.

Lauriston tábornok Gosztonyit hevesen üldözte, kinek támogatására ekkor még egy lovas-osztály küldetett. Az ez alkalommal kifejlődött hátvéd-harczokban Pál őrnagy lába átlövetett, a Nyögérnél és Ostfi-Asszonyfánál volt őrsök pedig elvágatván, egy tiszt és 68 gyalogos elveszett.[1])

János főherczeg hadteste Körmendről Baltavár, Zalabér, Türgye és Gogánfán át vonúlva, 6-dikán Tüskeváron, 8-dikán Kupon volt, és junius 9-dikén Pápára érkezett.

Mindinkább nyilvánvaló lett, hogy Lauriston tábornok a mi balszárnyunkat megtámadni és a Rábán való átkelest kierőszakolni akarja, hogy a fölkelő csapatokat e művelet által János főherczeg seregétől elvágja.

Hogy eme szándékában meggátoltassék, s az összeköttetés János főherczeggel biztosíttassék, *Mecséry* altábornagy három

[1]) A hátvéd-harczokról szóló jelentésben *Gosztonyi* ezredes, *Zichy Ferencz* gróf ezredes (a veszprémi ezrednél), *Salamon* alezredes (szintén a fölkelőknél), továbbá Geramb alezredes (a József főherczeg huszároknál) és Tarra őrnagy (a gradiskai határ-ezrednél) elismeréssel említtetnek meg.

gyalog-zászlóaljjal, négy lovas-osztálylyal és egy lovas-üteggel Téthre vezényeltetett, hogy azon esetben, ha az ellenségnek az átkelés csakugyan sikerűlne, azt azonnal megtámadja, és a folyón át visszavetni igyekezzék, ellenkező esetben pedig a Bodonhely és Árpás melletti átkelő pontokat biztosítsa és a fenyegető vonalat megvédelmezze.[1]) Miután a felső Duna tájékán minden csöndes volt, s ez oldalról az erődített tábort veszély nem fenyegette, e kikülönítés lehetséges volt. További kikülönítés vált szükségessé azon hírre, hogy Gosztonyi ezredes Karakóra (Szörcsök) visszavonúlt; a fedezetlenűl maradt irány biztosítására ugyanis a Marczaltó és Belső-Váth melletti őrs-állások mindegyike három lovas-századdal erősíttetett meg.

Az összes erő Győrnél ez időpontban öt zászlóalj gyalogságra = 5000 fővel és hét lovas-osztályra = 2400 lovassal, rúgott.

Junius 10-dikén az ellenség betört Zalamegyébe, hol 12-ig vesztegelt, a mikor is *Macdonald* Sümeghen egy különitményt hagyva hátra, Pápa felé indúlt, s egyidejűleg a Balaton és a Bakony irányában portyázó különítmények küldettek.

Mecséry altábornagy, kihez a Pápáról kiküldött zalai lovasezred is csatlakozott, ez időben öt zászlóalj gyalogsággal és tíz lovas-osztálylyal, körülbelül 7900 fő-, 2900 lóval, *Téth*nél állott. A Marczalon levő összes átkelő pontok egész Váthig meg voltak szállva, s így az összeköttetés János főherczeg seregével biztosítva volt.

A Duna mentén még mindig csend uralkodott, csak Óvárra vonúlt egy kisebb ellenséges gyalog-osztag; ennek egy osztálya megkisérlette a Dunán való átkelést, hogy a Sziget-Közbe jusson, de eredmény nélkűl.

A Vág mellett állott csapatok (három zászlóalj = 3000 fő és hat lovas-osztály = 2000 lovas) csatlakozása folytán a Győr melletti sereg száma 12,000 főnyi gyalogságra és 4400 lovasra emelkedett.

[1]) Hogy a fölkelő csapatoknál a fegyelem és a valódi katonai szellem milyen gyönge lábon állt, mutatja azon körűlmény, hogy midőn az ellenség junius 9-dikén Árpás és Bodonhelynél a Rába átkelését megkisérlette, az 1-ső vasmegyei zászlóalj a fegyver lerakásával fenyegetőzött, ha azonnal erősítést nem nyer.

Az erődített tábor nagy kiterjedése szükségessé tette, hogy ennek megszállásánál csak a legfontosabb pontokra szorítkozzunk; az ily módon nélkülözhetővé vált csapatok junius 11-dikén a *szabadhegyi magaslatokon* táborba vonúltak; az összes, a Dunaágakban, valamint a Rábán lévő vízi járművek Némára szállíttattak.

Macdonald hadteste Zalából csakugyan észak felé, tehát a Marczal mentén fölfelé vonúlt, azon hídat vert, és a Mersénél (Belső-Váth mellett) lévő lovas különítményt Pór-Szalokra visszavonúlni kényszerítette. Egyidejűleg a Külső-Váth melletti erdőben 2000 gyalogossal és 400 lovassal állást foglalt.

A veszély Magyarországra most még inkább nagyobbá vált; János főherczeget az itáliai alkirály nyomban követte, míg északon a lengyel zendülők Viravánál betöréssel fenyegettek, s ennek folytán a Hadik-hadosztály meg mindig nem volt Győrbe indítható. Duka hadosztálya még csak részben volt fölszerelve s csak egy lovasezred volt útközben Győr felé. A többi még fölszerelésben levő vagy kikülönített csapat (öt zászlóalj gyalogság és két lovas-ezred = 7000 gyalogos és 2000 lovas) csak *12-dikén* ért Győr elé, és a szabadhegyi táborba vonúlt.

Junius 13-dikán a János főherczeg seregéhez tartozó, valamint a Mecséry altábornagy alatt kikülönített osztályokat is ide számítva, a győri *fölkelő hadsereg* létszáma 21,000 főre volt tehető.

A rendelkezés alatt lévő fölkelő csapatok a következőképen oszlottak el:

János főherczegnél	—	gy.-zászlóalj	6	lovas-osztály
Mecséry altábornagynál... ...	5	«	11	«
Előőrsökön Öttevényen és Abdán	—	«	3	«
A Kis-Csallóközben	—	«	1	«
Az erődített táborban	3	«	3	«
A táborban Szabadhegyen... ...	5	«	6	«
Összesen	13	gy.-zászlóalj	30	lovas-osztály.

János főherczeg hátvéde a Pápára való menetelés alkalmával erősen nyugtalaníttatott. Az itt beosztott fölkelők közűl kitünt Fold Péter tizedes (a pesti fölkelő ezredtől), ki nemcsak hogy mindig első sorban harczolt és bajtársait is vitézségre buzdította, de sőt midőn lovát alóla kilőtték, gyalog is tovább küzdött, míg-

nem tizenkét sebbel borítva (melyek őt nyomorékká tették) összeesett. Fold e magaviseletért a főherczegtől nyolcz arany jutalmat kapott (?!).

A junius 11-dikéről 12-dikére következő éjjelen a francziák Halászi mellett, Óvárral szemben, a Duna-ágon hídat vertek, néhány száz embert a kis Csallóköz-szigetre átszállítottak és az ott elhelyezett előőrsöket megtámadták. *Stipsics* alezredes, ki a nógrádi ezred egy osztályával a sziget megfigyelésével megbízva volt, az ellenséget megtámadta, és itt dicsőséges halállal kimúlt.[1]) Az osztály visszavonúlt, mire egy gyalog-zászlóalj küldetett a szigetre, *Vámos* és *Újfalu* megszállására; majd a lovasság is ismét előre küldetvén, az a *Medve* melletti révet, valamint az összes ott levő vízi járműveket *Némára* szállíttatta. *Csorna* és *Sövényháza* tájékán járőreink szintén ellenségre bukkantak, tizenegy embert lekaszaboltak, nyolcz lovat zsákmányúl ejtettek és három embert elfogtak. Részünkről Rusitzka főhadnagy esett el és hét huszár megsebesűlt. Forgács és Takács fölkelő hadnagyok magokat ez alkalommal kiváló vitézség által tüntették ki.

A főfigyelem most a János főherczeggel való egyesűlésre irányúlt; az összeköttetés egy lovas-ezrednek Téth és Pápa közt való fölállításával helyre volt ugyan állítva, de Mecséry altábornagy mégis arra utasíttatott, hogy az összeköttetést János főherczeg seregével még tökéletesebbé tegye.

Daczára a János főherczeg és a nádor közt létrejött azon megegyezésnek, a fölállítás Csanak és Gyirmot előtt vétetik (mely állás nagyon sok előnynyel bírt volna), János főherczeg mégis főhadiszállását Győrbe helyezte, a csapatokat pedig a szabadhegyi táborba vonta.

A GYŐR ELŐTTI ÜTKÖZET.

János főherczeg Mecséryvel egyesűlve, már *junius 13-dikán* reggel megérkezett és seregének zömét a fölkelő csapatokkal együtt Szabadhegynél, a lovasság egy részét a Pápa és Székesfehérvár felől jövő országúton állította föl. A hátvéd délben megtámadtatott és Győr felé visszavonúlt.

[1]) Özvegye évi 400 frt nyugdíjat kapott.

Délután két órakor élénk harcz fejlődött ki. Jobb szárnyunk visszavonása lehetővé tette, hogy a lovassággal az ellenség jobb oldalára törjünk, és őt a csanaki szőllőhegyekbe és Gyirmóth felé visszavessük.

Az ütközet, a nélkűl hogy a harczba nagyobb erők vettettek volna, változó szerencsével egész az éj beálltáig tartott.

Az ellenség elfoglalta a csanaki hegyeket, a mi csapataink a szabadhegyi magaslatok birtokában maradtak; az ütközet részünkről kétszáz halottba és sebesültbe került.

Gosztonyi és Zichy Ferencz gróf ezredesek, valamint báró Prónay alezredes (a két utóbbi a fölkelő lovasságtól) az ütközet alkalmával tanusított magatartásukért a főparancsnokság által megdicsértettek.

A fejlődött lovasság arczvonalának hosszából, melyeket csak igen kevés gyalogság követett, és a működésbe hozott lövegek számából az volt következtethető, hogy az ellenség ez ütközetben csak mintegy 5000 emberrel rendelkezett s az egész csak előjátéka volt a másnap bekövetkezendő főtámadásnak.

Az ütközet alatt az ellenség a Duna menti úton nyugodtan maradt; Magyar-Óvárra újabb ellenséges csapatok (mintegy ezer gyalogos és csekély számú lovasság) érkeztek; a kis Csallóköz szigetbe körűlbelől 1800 főnyi csapat kelt át.

A fölkelő sereg, mely egy nagyobb, komolyabb ütközetben ezúttal először vett részt, nagy vitézséget tanúsított; de nagyon is élénken kitünt az is, hogy a lövegtűz hatását nehezen tűri. Az ütközetben több vitéz cselekmény fordúlt elő, de azok részletezésébe, sajnálatunkra, nem bocsátkozhatunk. A lovasság nagy számánál fogva talán nagyobb eredmény is lett volna várható. De alig befejezett szervezés mellett, idomítatlan lovakkal, rossz kantározással, gyakorlatlan lovasokkal, kik a fölállítás óta szakadatlanúl úton és szolgálatban voltak, lehetett-e az elértnél többet várni és követelni? [1])

[1]) Hogy a magyar fölkelő sereg a harczmezőre ne csak *harczvágygyal*, hanem *harczkészen* is vonúljon, ahhoz több kellett volna, mint egy fekete vagy sötét kék ingbe és gatyába bújni (ezen, a jelen körűlmények közt egész czélszerű öltözettel, mely a rendes ruházat fölé vétetett, volt

A GYŐRI CSATA ELŐKÉSZÜLETEI.

A junius 13-diki ütközet szembetünővé tette, hogy a magyar fölkelő csapatok harczképessége elégtelen.

Hogy tehát az egyesült seregnek több szilárdság adassék, a két sereg egybeolvasztása, illetőleg a császári és fölkelő gyalog (lovas) dandároknak váltakozó fölállítása határoztatott el; ez nyomban végrehajtatván, a fölkelő csapatok régen szolgáló s gyakorlott legénységből álló keretet nyertek, mi hasznavehetőségöket nagyban növelte.

Ennek következtében új hadrend megállapítása vált szükségessé, mely egyes kisebb végre nem hajtott részletektől eltekintve, a következő volt:

Az erődített táborban:

Meskó vezérőrnagy	4 1/3 zászlóalj gyalogság		fölkelő
	2 osztály lovasság		

A jobb szárnyon:

Jellasic altábornagy	*Sebottendorf* vezérőrnagy	7 zlj.	János főherczeg seregéből
	Eckardt ezredes	3 «	« « «
		3 «	fölkelő
	Legisfeld vezérőrnagy	4 «	János főherczeg seregéből

A középen:

Colloredo altábornagy	*Lutz* vezérőrnagy	10 zlj.	János főherczeg seregéből
	Marziani vezérőrnagy	5 «	« « «
		2 «	fölkelő

az egész fölkelő gyalog és lovas sereg ellátva), egy pár régi, rozsdás, gyakran óriási ürméretű pisztolyt az övbe dugni, egy alig valamivel jobb kardot az oldalára kötni (melylyel alig egy-két vágást tanúlt tenni) és egy rosszúl kantározott, a legelőről kifogott lovacskára űlni; már pedig a magyar fölkelő lovasságnak egész harczkészültsége ebből állott.

A bal szárnyon:

Mecsery altábornagy	*Andrássy* vezérőrn.	8	lovas-szd.	János főherczeg seregéből
		12	«	fölkelő
	Gosztonyi ezredes	8	«	János főherczeg seregéből
		12	«	fölkelő

Tartalékban:

Frimont altábornagy	*Gajoli* vezérőrn.	6	zlj.	János főherczeg seregéből
	Kleinmaiern «	3	«	« « «
		4	« gránátos	« « «
	Bésán ezredes	11	lovas-század	« « «
		10	«	fölkelő.

A fölállitás *jobb szárnya* (az első fölállítás) a vár külvárosaira támaszkodott, a közép a győr-szabadhegyi és kismegyeri magaslatokat foglalta el, a balszárny Kis-Megyertől délre a *Panzsa* patak mentén, egész Kis-Táplányig állott. Hogy e szárny némileg biztosítva legyen, a szt-mártoni klastrom egy zászlóaljjal megszállatott.

A tartalék hadtest lovassága úgy 13-dikán, mint a következő napon kifejlődött csatában a jobb szárny mögött maradt.

Az *erődített táborra* nézve intézkedés nem tétetett, bár helyzete az ellenség oldalában és hátában kedvező volt, s a csata alatt csupán ágyúzásra szorítkozott. A két sereg egyesítve volt, de hogy ki tulajdonképen a fővezér, az a csapatok előtt ismeretlen volt.[1]) Valóságban a fővezérletet János főherczeg vette át, alkalmasint azon oknál fogva, mivel a bekövetkezendő eseményeknél mégis csak leginkább az ő csapataira lehetett számítani.

Míg osztrák-magyar részről az előkészületek folytak, a franciák sem maradtak tétlenül s előrelátható volt, hogy a döntő csata junius 14-dikén csakugyan bekövetkezik.

A viszonyok franczia részen következőleg állottak:

[1]) Erre nézve semmiféle intézkedés nem történt, ép oly kevéssé, mint a vezérkarra. Nugent volt az, a ki rendelkezett, és a fölkelő sereg vezérkara kénytelen volt e rendelkezésekhez alkalmazkodni, miután főnöke e tekintetben állást nem foglalt.

Jenő alkirály Bécs-Újhelyről junius 4-dikén megindúlván, Sopronyon, Kőszegen és Szombathelyen át Sárvárnak tartott s Macdonald hadtestével e tájon egyesűlve, Pápán át közeledett Győr felé. Az egyesűlt franczia sereg a Grenier, Seras, Durutte, Severoli, Baraguay d'Hillier (olasz gárda) és Pacthod gyalog, a Montbrun, Grouchy és Sahuc lovas-hadosztályokból állott. Számereje mintegy 35,000 fő volt, közte 10,000 lovas.

A franczia hadsereg junius 14-dikén reggel következőleg fejlődött:

Jobb szárny: Montbrun, két lovas-hadosztály és egy gyalog-dandár Kis-Barótnál; támadásának iránya Puszta-Táplány.

Közép: Grenier, három gyalog-hadosztály (Seras, Durutte, Severoli) Csanaknál; iránya Szabadhegy-Kis-Megyer.

Balszárny: Lauriston, egy gyalog és egy lovas (Sahuc) hadosztály.

Tartalék: két gyalog-hadosztály (Pacthod és olasz gárda).

GÖMÖRY GUSZTÁV.

THELEKESSY IMRE.

1497—1560.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

«Uralkodásunk kezdetétől fogva tőlünk soha el nem tántorodtál; hadvezérséged idején annyi harcz és ütközetben, hibád, mulasztásod, avagy gyávaságod miatt legcsekélyebb kárt sem vallottunk.»

Igy ismeri el I. Ferdinánd király öreg vitézének, Thelekessy Imre kassai kapitánynak érdemeit, midőn régi nemességét megerősítve, jeles hadi tetteihez méltó czímerrel tünteti ki a már sírja felé közeledő ősz bajnokot.[1])

Ne higyjük pedig, hogy ezen — különféle változatokban még többször ismételt — szavak csupán átalános szólásformák, a hasonló tartalmú oklevelekben már annyira megszokott jelentőség nélküli phrasisok volnának.

A korszak egyik hírneves történetírója, az Imre kapitányt valószinűleg személyesen ismerő Istvánffy Miklós, előadása szerint is ebben az értelemben s csaknem ezekkel a kifejezésekkel nyilatkozott Ferdinánd király a magyar főrendek előtt Thelekessyről[2]) s véleményünk szerint egy katonának, ki harmincz esztendőt meghaladó időn keresztűl jó és balsorsban egyaránt hű maradt zászlajához és mint a tények igazolják, e zászlónak annyi dicsőséget szerzett, egy hadvezérnek, ki ingadozó trónjának oly tántoríthatlan

[1]) Thelekessy armalis-levele egykorú másolatban az országos levéltárban két példányban maradt fenn. (Acttor. Thurz. 7 nr. 10 és N. R. A fasc. 659. m. 53. Datum egyiken sincs, de a tartalomból meg lehet állapítani, hogy 1560-ban adatott ki. (L. az okmánytárban.)

[2]) Istvánffy: Regni Hung. Hist. Lib. XX. 1685-iki kiadás.

oszlopa volt: hasonló elismeréssel koronás királya valóban tartozott is!

Mert Thelekessy Imre a maga korának egyik legvitézebb katonája s Ferdinándnak kétségtelenül legtapasztaltabb, rendkívül szerencsés s nem középszerű tehetségekkel bíró vezére volt[1]) és Felső-Magyarország megmaradása legfőképen neki köszönhető.

Hadi ismereteit nem az ellenkirályok között dühöngő pártharczok idején szerezte. A régi iskolából került ki s a vezérek, kiknek zászlaja alatt a kardforgatás mesterségét tanúlta, még Mátyás dicsősségének voltak osztályrészesei. Ifjúsága Ulászló és II. Lajos uralkodása alatt telvén le, első ellenségének a törököt ismerte, s épen azért nem rettegte úgy a félhold hatalmát, mint a későbbi nemzedék, mert győzedelmes csaták emlékei élhettek lelkében, a mikor még a magyar fegyvereknek is kedvezett néha a szerencse, s még nem csorbította meg azoknak élét a kiömlő honfivér.

Akkor valódi hős, akkor látjuk vezéri képességeit kiválóan érvényesűlni, mikor e gyűlölt ellenséggel kell megütköznie. Ilyenkor vakmerő s lelkesedesétől elragadtatva, néha sokat koczkáztat, ifjabb korában maga is «*rá öklel*» egy-egy hatalmasabb törökre, kiront az ostromlott várból huszárjaival, megzavarja az ellenség csatarendjét, ládzsát tör egy-egy hetvenkedő béggel s mire üldözőbe vennék, már becsapódnak a vár kapui utánna, nincs kin boszút állani.

A magyar vért azonban nem örömest ontja. — Leggyakrabban bekeríti az ellentábort, de menekűlni hagyja a futókat; kiostromolja a fölkelők erősségeit s aztán földig rontatja, hogy ne pazaroljanak érette több honfivért; néha levághatná csaknem egy lábig az ellenséget, de megelégszik azzal, hogy szétszórja s kiüldözi őket tartományából. Csak azt tartja szem előtt, hogy a gondjaira bízott országrész Ferdinándot uralja, s ha lehetséges, elkerűli a haszontalan vérontást, a mit azután némelyik vezértársa hibáúl is ró föl neki.[2])

De mielőtt hadakat vezényelt volna, hosszú ideig kellett meghajolnia mások akarata és meggyőződései előtt. Mert Thele-

[1]) Ezt különben a kortársak ítélete is bizonyítja, az armalis-levél pedig többször kiemeli.

[2]) L. alább *Szőllős ostrománál.*

kessy előmenetele egyátalában nem nevezhető gyorsnak és már kenyerének javát megette, mikor magasabb tisztségekre jutott, s önállóbb hatáskörben működhetett.

Ennek oka pedig részint saját társadalmi helyzetében, részint a politikai viszonyokban keresendő. E két dolog azonban szoros összefüggésben áll egymással.

Ferdinánd, akármint is igyekezett a rendeket az ellenkezőről meggyőzni, szíve mélyén kevés bizodalommal viseltetett a magyar urak iránt, s ha csak szép szerével tehette, örömest mellőzte azokat magasabb hadi tisztségek betöltésénél, mert nem bízott elvhűségökben, kevésre becsülte képességöket.

A mi az elsőt illeti, be kell vallanunk, hogy alapos okai lehettek a kételkedésre; az utóbbira nézve azonban csakhamar belátta tévedését. Elég későn ugyan arra, hogy a nemzetnek tekintélyes részét szorosan lánczolhassa magához, mert az önérzetes honfiakat a magyarok tervszerű mellőztetése méltán sérthette, de még is elég korán arra, hogy megszilárdíthassa fején Szent István koronáját.

Bejövetelével elözönlötték az országot német és más idegen származású vezérek, kik nyelvünket nem értve, viszonyainkat nem ismerve, nemzeti aspiratóink, s fajunk jellemző tulajdonságainak számbavétele nélkűl, kizárólag fegyvereikre támaszkodva akarták visszahódítani az országot, a kezdetben tagadhatlanúl népszerűbb s a nemzet érzűletéhez és történelmi hagyományaihoz közelebb álló János királytól. Ez eljárás káros következményei mihamar jelentkeztek, s mert a bécsi udvar a magyarok közűl eleinte csupán azoknak engedett tért, kiknek megnyerésére politikai okokból többé-kevésbbé súlyt helyezett: a nagy többség Szapolyai köré csoportosúlt, mert hatalma megszilárdulásában a nemzeti ügy diadalát látta.

Thelekessy Imre pedig sem összeköttetéseinél, sem vagyonánál fogva, nem tartozott a politikai súlylyal bíró egyének közé.

Nemzetsége ős nemes, már az Árpádok alatt virágzó, de szülei középsorsú emberek voltak.[1]) Atyja Mihály, édesanyja Deb-

[1]) A Vas vármegyében fekvő *Telekest* a XIII. század folyamán már bírták a nemzetség tagjai s ezenkívül más jószágokat. 1282-ben előfordúl

rethei Erzsébet volt, hasonlókép régi család sarja, melynek tagjai Zala és Vas vármegyékben századok óta birtokoltak. Imrén kívűl még hat testvér osztozott az ősi javakon, u. m.: János, István, Balázs, Margit, Sára és Krisztina. Legidősebb volt közöttük János, ki 1505-ben a királyi kanczelláriánál jegyzőséget viselt, legfiatalabb pedig Imre, ki 1560-ban történt halálakor, Istvánffy szerint, 63 éves lévén, szükségképen 1497-ben született.[1])

A család ős fészke a vasmegyei *Telekes* volt, de Mihály úr már elszakadt onnan s 1498-ban telekesi curiáját Szent-Jakabfalván és Kerekboldogasszonyfalván fekvő jószágokért cserélte el. Úgy látszik már ezt megelőzőleg Zala vármegyébe költözködött, hol szintén voltak részbirtokai, s azok, főleg testvérsógora s különben is attyafia Debrethei Ferencz magtalan halála után, kinek jószágai részben reá és feleségére szállottak: alkalmasabbak lehettek nagyszámú családja fentartására.[2])

Imre tehát Zala vármegyében született, még pedig a leg-

Telekesi Herbord mint *Gulách* birtokosa, vele egykorúlag vagy valamivel később élhetett az a Telekesi Thyma, kinek maradékai a XV. században igen el voltak szaporodva Vas és a szomszédos Zala vármegyében. 1429-ben Thelekessy István Vas vármegye alispánja volt, ugyanebben az esztendőben fordúlnak elő Thelekessy György, János (2) András, Miklós (2) László és Osváld, mint említett *Thymának* ötödízigleni leszármazói. — Ezeknek egyike *Imrének* az őse, de hogy névszerint melyik ? nem tudnám megmondani; különben is kevéssé érdekel bennünket. Fejér: Cod. Diplom. IX. 7. 168. *Orsz. Levéltár* DL. 12069., 20734.

[1]) Istvánffy i. m. Lib. XX. Thelekessy Mihály gyermekei között 1498-ban Imre még nincs fölemlítve, csak 1505-ben találom nyomát. Ebből azonban még nem következik, hogy előbb is ne élhetett volna, s biztosabb adat hiányában, el kellett fogadnom Istvánffy tudósítását. Az «*Archeologiai Értesítő*» 1887-ik évfolyamának 335. lapján *Csergheő Csoma* közli Thelekessynek a kassai székesegyházban fölfedezett veres márvány sírkövének fölirat át, mely szerint 1560 május 30-án 52 éves korában halt meg, azzal a megjegyzéssel, hogy a «*felirat különösen az évszámnál sérült.*» Tagadhatlanúl nagyon sérültnek kellett lennie, hogy az 52 évszám jöjjön ki belőle, mert Istvánffy világosan mondja, hogy Thelekessy már élemedett ember volt és 63 éves korában halt meg, különben is oklevelek által igazolható, hogy 1505-ben már életben volt, tehát halálakor semmiképen sem lehetett 52 éves.

[2]) Orsz. Ltár. DL. 20734. Emliti ez oklevél Thelekessy Pétert, a Mihály testvérét is, valamint ennek gyermekeit.

nagyobb valószínüség szerint Felső-Debrethén, — mert igen sok oklevélben «*Thelekessy de Felső-Debrethe*» néven jön elő. Nincs pedig semmi nyoma, hogy ősei, vagy atyja ezt a prædicatumot használták volna, s minthogy Imre kapitány, a mint ezt végrendeletében olvassuk, mind a három (Alsó, Felső, Sáros) Debrethét bírta, az említett prædicatum épen származáshelyét jelenthette.

A debrethei curia a hozzátartozó javakkal együtt is, bizony nem nagy uraságot képezett, ha négy fiú neveltetése, három leány férjhez adása forgott kérdésben, és jövedelme, úgy látszik, már a legkisebbik fiú taníttatásának költségeit sem igen fedezhette, vagy talán maga sem érzett különös hajlamot a tudományokhoz, többre becsülvén a vitézi életet a reá váró ütött-kopott deákságnál: elég az hozzá, Imre úrfi felnőtt a nélkűl, hogy az írás-olvasás mesterségét elsajátította volna.[1])

Napjainkban már egy írástudatlan hadvezért képzelni se lehetne, de a XVI. században korántsem volt ez oly rendkívűli jelenség, legfölebb is az illető műveltségének rovására tudatott be, a nélkül, hogy a «*deáktalanság*», vagy mi ezzel nem mindig egyértelmű, az írni-olvasni nem tudás, a hadi ismeretek és katonai képzettség színvonalát alább szállította, az illetőnek előhaladását legkevésbbé is akadályozta volna. Igen sok példát lehetne fölhozni ennek igazolására, ott van a többek között Pekry Lajos, Thelekessynek kortársa, nagy vitéz katona, előkelö főnemes, de a betűt nem ismeri; Ferdinánd király azonban egy perczig sem haboz a bán nélkűl való Horvátország védelmét reá bízni, sőt a báni tisztre is méltónak tartaná.[2]) Bőségesen ellensúlyozzák az eféle hiányokat más egyéni, kiváló tulajdonságok, melyek ma már tagadhatlanúl csekélyebb fontossággal bírnak ugyan, mindazon által néha mégis döntőleg érvényesűlnek.

Alig hiszem tehát, hogy Thelekessy említett fogyatkozásának valami kárát tapasztalhatta volna, akár mint egyik-másik végvár kapitánya, akár mint a felsőmagyarországi hadak vezére, mert minden bizonynyal volt körűlötte annyi *litteratus* ember, hogy nem jöhetett zavarba, ha esetleg királyi leíratot kapott, vagy

[1]) Istvánffy i. m.

[2]) Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek, 250. l.

a szomszéd vár parancsnokát kellett értesítenie a török közeledése felől.

Bizodalmasabb természetű levelezésére pedig módjában állott tartani egy-egy «*titkos deák*»-ot, a kit úton-útfélen eleget találhatott, mert sohasem kóborolt Magyarországon annyi *lantos* és *hegedős*, mint éppen ebben az időben, főleg mikor a török hódításai egyes vidékeket lakatlanná tettek; a nemesség várakba szorúlt, a szegény föld népe rabbá, vagy földönfutóvá lett. Tinódy Sebestyén élete és munkái eléggé bizonyítják, mennyire el volt terjedve hazánkban az ő vidám kedélyű, neha könnyelmű, de mindig erős nemzeti érzéssel bíró sectája, s mily szivesen fogadták őket asztalukhoz a várparancsnokok s egyes főemberek, a kiknek aztán vitézségét, hős tetteit ékesen zengették.

A mily kevéssé látta kárát pályája magaslatán, ép oly kevéssé akadályozta őt előmenetelében az írni-olvasni nem tudás annak kezdetén, de annyi áll, hogy midőn az ősi hajlékot odahagyta, nem sokat kellett a fejét törni azon, hogy mihez fogjon, mert szülei után keveset örökölve — mint vele együtt számosan, kik nagy vagyon s fényes összeköttetések előnyeiben nem részesültek, egyedül jó kardjában s bátor szívében bizakodhatott.

Bizonyos tehát, hogy Thelekessy első ifjúsága nem az iskola zárt falai, de hadi lárma között folyt le, hogy azonban merre vitte jó szerencséje, hol és mily körülmények között élt? — azt legföllebb is következtetnünk lehet.

Istvánffy is hangoztatja, a körülmények is igazolják, hogy pályafutását a vitézi életnek legalsó fokán kellett megkezdenie.

Mikor már emberül megülte a lovat s nem kellett két kézre fognia az ősi pallost, elindúlt szolgálatot keresni. Szükség volt akkor az emberre, megbecsülték a jó vitézséget, mert a törökökkel vívott harczok zaja már betölté az országot. A félhold növekedő hatalma napról-napra fenyegetőbbé és Magyarország meghódítására irányuló törekvései napról-napra veszedelmesebbekké váltak.

Ezzel szemben azonban, úgy a központi hatalom, mint átalában a nemzet, nagyon csekély ellenállást fejtettek ki. Rendszeres védelmi hadjáratról szó sem volt, mert bár a fenyegető veszélyt sokan látták, tulajdonképen senki sem tartott tőle s daczára, hogy a legfontosabb erősségek török kézre jutottak, a bekövetkező vég-

romlás elhárítására számbavehető intézkedés egyátalában nem történt.

Itt-ott felűlt a nemesség, ha épen kedve tartotta s egyes harczkedvelő, vagy a haza megmentését szívökön viselő főpapok és zászlós urak kiállították dandáraikat, de a többség tétlen maradt s bár a nemzet nagy része fegyverben állott, fontos pillanatokban egy czélra soha sem egyesültek.

Csak a horvát széleken látunk mozgalmas életet, hol a nemesség folytonos érintkezésben a rabló törökkel saját megmaradásáért küzdött s a király seregei is nyertek egy pár jelentékeny ütközetet. A Korbaviaiak, Frangepánok, Zrínyiek, Keglevichek, Batthyányak örökös harczot folytattak itt a Szerbiából és bosnyák részek felől támadó törökkel, és Thelekessynek, ha a korabeli nemes ifjak, erejöket próbáló fiatal leventek szokása szerint, dicsőség és harczi babérok után vágyott, nem kellett a szülei hajléktól messze távoznia. Akármelyik határszéli főúr várában szívesen fogadták, s a hadi zsákmányon kívűl élelme s néha még tisztességes *hópénze is* kijárt és a mi fő dolog, elegendő alkalma nyílt közelebbről megismerkedni a törökkel, s ha jó szerencse járt vele, még hírre-névre is kaphatott rövid idő alatt.

1521-ben Belgrád is elesett s a nem kevésbbé fontos *Jaicza* elfoglalását tűzte ki czéljául az ozmán, és bár a horvát nemesség kétségbeesett elszántsággal védelmezte is a határokat, ereje már lankadni kezdett, mert a nép csaknem véginségre jutott a török rablásai miatt s ezerenként hagyta el ősi tűzhelyét, és vagy önként költözött át a török terűletre, vagy az anyaországba menekűlt, hogy a végső pusztulástól megmenekedjék.

II. Lajos sógorától, Ferdinánd osztrák herczegtől, kért segítséget, a horvát főurak s köztük Zrínyi Miklós is, a szigetvári hős, hozzáfolyamodott, minek következtében az erősségek német őrséggel rakattak meg s a nagyobb birtokosok, mint Korbáviai János bán, német pénzen állandó zsoldosokat tartottak.[1])

Az ifjú Thelekessynek tehát kitünő iskolája lehetett, s nem is hagyta hüvelyében rozsdásodni jó kardját, mely később oly ma-

[1]) Salamon Ferencz id. m. — Horváth Mihály és Szalay L. Története, III. k.

gasra emelte őt a hadi életben s melylyel megvetette alapját családja gazdagságának.

Nevet ugyan még nem szerzett magának akkor s legföllebb huszár bajtársai méltányolhatták a külsejére nézve igénytelen, nem is valami rendkívűli testi erővel megáldott,[1]) de félelmet nem ismerő, edzett, kitartó s szilárd jellemű ifjút; gyűjtött azonban gazdag hadi ismeretet, eltanúlta a törökök harczmódját, szerzett bő tapasztalást, gyakorlatot, szolgált jeles vezéreket, megtanúlta tábor tüzek mellett megvénűlt kemény vitézektől zugolódás nélkűl tűrni a hadakozás sanyarúságait, szóval végig járta azt az iskolát, mely őt nemcsak vitéz katonává, de jeles tehetségeivel egyesűlten, a maga korának oly tekintélyes hadvezérévé képezte.

A tanulás, a gyakorlat évei azonban nem hagytak nyomot a történelemben. Senki sem jegyezte föl az ifjú hős hadi tetteit, s maga Istvánffy is, ki minden alkalommal a legnagyobb elismeréssel szól Thelekessy felől s ki örömest tekint vissza a múltba, ha egyik-másik kedvelt alakjáról jellemzőt vagy dícséretest mondhat, csak általánosságban említi róla, hogy már II. Lajos idejében parancsnokságot viselt.[2])

Ez a kifejezés azonban minden más vonatkozás nelkűl, az akkori hadi szervezetet tekintve, igen tág értelmű, sőt még napjainkban is bajosan lehetne következtetést vonni belőle az illető katonai rangfokozatára.

Istvánffy szavait tehát annál kevésbbé lehet túlbecsűlnünk Thelekessyvel szemben, mert a korszak máskülönben elég bőséggel fenmaradt emlékei mélyen hallgatnak felőle, én legalább egyetlen nevezetesebb hadi tényt sem ismerek, mely kapcsolatba lenne hozható nevével, vagy kétségtelen bizonyítékot szolgáltatna önálló működése felől.

Thelekessy parancsnoksága tehát, legföllebb is a kor jellemző kifejezése szerint «*bizonyos*, hozzátehetjük még, korlátolt *számú lovasokra*» szorítkozott, a kik azonban valószínűleg nem is az ő zsoldján, hanem mint abban az időben mondani szokták «*más kenyerén*» szolgáltak. De az mindenesetre kétségtelen, hogy Imre

[1]) Istvánffy id. m.
[2]) U. o.

kapitány már a mohácsi vész előtt hadakban forgott, s bár nem is volt épen jelentéktelen közember, valami nagy dolgot bizony még nem vitt véghez, különben szereplésének nyomait találnók, ha másutt nem is, de Istvánffynál okvetetlenül.

És az évek múltak egymásután, de Thelekessy még mindig a «*névtelen hősök*» közé tartozott. Pedig nem volt többé gyermekember s más, szerencsésebb körülmények között élő ifju, kevesebb tehetséggel, kevesebb buzgalommal talán mint Imre, eddig már sokra vitte volna.

Hiszen csak lett volna neki is módjában legalább 40—50 főre menő jól felruházott könnyű lovast állítani ki, mihamar fölismerték volna benne kortársai a jövendő hadvezérét, de szegény legény módjára, minden lépést, a mit előre tett, éjjel-nappal való fáradságával, vérehullásával kellett megfizetnie. De nem rettent vissza a küzdelemtől, bátran ontotta vérét, szenvedett, tűrt, nélkűlözött, sanyargott, mert hivatott katona volt s éreznie kellett magában, hogy előbb-utóbb hírre, névre vergődik.

Már harmincz felé közeledett, midőn a mohácsi katastropha a magyar nemzetet gyászba borította.

Az 1526 augusztus 29-iki csata lefolyása sokkal ismeretesebb, semhogy én újabb adatok, vagy érdekes részletek hiányában, a már annyiszor s néha oly ékesen elmondottak egyszerű ismétlését szükségesnek tartanám. Elég az hozzá, hogy más főurak és egyháznagyok között *Paxi Balázs*, győri püspök, is megjelent a mohácsi sikon a maga banderiumával és vitéz huszárainak egyike, talán éppen az «*előljáró*» Thelekessy Imre volt.

Tudjuk, hogy a két tábor több napig nézett egymással farkasszemet, mely idő alatt az ellenséges vitézek össze-össze csaptak s ilyenkor néha a török, de leggyakrabban a magyar huszároké volt a diadal; sokat megöltek, sokat elfogtak az ellenségben, melyet azonban biztos állásából kicsalni nem lehetett s bár az ily sűrűen előfordúló apró csatározások vereségei boszúra ingerelhették, de azért türelmesen, tervszerűleg várta a magyarok támadását.

Imre is szerte kalandozott huszárjaival s úgy látszik jól bevágott egy alkalommal az ellenség sorai közé és társai messze maradhattak tőle, a mikor egy előkelő török vitéz űzőbe vette

őt[1]); szégyelte a futást, bár könnyen menekűlhetett volna, s szemben fogadá a törököt. Egyberoppannak a vitézek, s Thelekessynek kedvezvén a szerencse, leveri az ozmánt és foglyúl ejtve, diadalmasan hurczolja magával.

Jó nyereségének azonban nem sokáig örvendezett, mert a törökök észrevevén társuk veszedelmét, utánna lövöldöztek s egy neki szánt golyó halálosan találva rabját, megfosztotta Thelekessyt drága zsákmányától[2])

Ez volt első vitézi tette, mely emlékezetűl maradt reánk s a reákövetkező mohácsi veszedelem, mely a királylyal együtt nemzetünk színét-javát elsöpörte, az ő szerény alakját is feledségbe merítette. Paxi Balázs, győri püspök, is elesett az ütközetben s Imrének más szolgálat után kellett néznie, vagy talán megvonúlt tüzelője mellé, szegre akasztotta kardját, jobb napok közeledtét várván.

Mert a török kitakarodta után szomorú idők következtek a magyarra. Két pártra szakadt a nemzet s az ellenkirályok harcza vészt és pusztulást hozott az országra. Az ozmán megelégedve diadalával, miután kénye-kedve szerint pusz-tította Horvátországot és a dalmát partokat — egyelőre nagyobb hadjáratot nem tervezett; annál jobban dühöngött a polgárháború

[1]) Ezt, hogy előkelő volt, Istvánffy mondja.

[2]) . . . «in bello mohachiense *ante conflictum*, thurcam qui impetu in te incurrerat, victum et captum abducebas, quem globus thurcarum superveniens, tibi eripuit.» Thelekessy armalis-levele.

Istvánffy ellenben, és utánna más íróink nem így adják elő a dolgot. Szerintük Thelekessyt az ütközet után, midőn már a magyar had rendetlen futásnak eredt, vette üldözőbe a török levente s keményen szorította, úgy hogy fáradt lova már-már kidőlt alatta. Visszafordúlt tehát és bevárván üldözőjét, megharczolt vele, és miután megölte, tovább menekűlt. (Istvánffy i. m. 87. l. Budai, Polg. Lex. III. 403. l.)

Én az armalis szövegezését hitelesnek tartva, Istvánffy előadásával szemben, annak adom az elsőbbséget, mert ha a kaland másképt történt volna, s Imre egyszerűen megöli a törököt, föl nem tehetjük, hogy az armalis-levélben egy kigondolt mesét örökítettek volna meg, a minek absolute nem is lett volna semmi czélja, mert Thelekessy vitézsége, magából a török leveréséből is kitünik s a felhozott episodikus körűlmények — ha ugyan szabad e kifejezéssel élnem, egy magában véve is episodikus esetnél — annak illustrálására egyátalában nem szolgálhatnak, de igen is bizonyítják az író jól értesűltségét.

a vetélytársak között. A német zsoldosok, élökön a kétes jellemű *Katzianerrel*, mintha csak be akarták volna fejezni a barbár ellenség által megkezdett művet, embertelenűl sanyargatták a népet, viszont a Szapolyay-párt sem válogatott az eszközökben, hogy hatalmát terjeszsze. Az ellenkirályok törekvései, hogy uralmokat megszilárdíthassák, megingatták az erkölcsi tekintetben különben is gyönge alapokon álló társadalmat, elszabadították az önzés, nagyravágyás, haszonlesés romboló ördögeit, s a fölzaklatott szenvedélyek harczában elvhűség, adott szó, a meggyőződés tisztasága, kötelesség és becsületérzet, vajmi ritka dolgok voltak.

Bizonyos magasabb, az egyéni érdekek fölött álló, hogy ne mondjam eszményi czélok után, senki sem törekedett. Kiki a maga megmaradásáért, jószágainak biztonsága, vagy anyagi boldogulásáért küzdött, és szövetkezett a mint épen a viszonyok alakúltak, János királylyal a német párttal, sőt szükség esetén a törökkel is.

Az önfentartás szüksége abban az időben minden egyebet háttérbe szorított s legfőképen ez magyarázza meg a kor általános jellemét, ebben kereshetjük okát a lépten-nyomon szembeötlő erkölcsi sülyedésnek, melyet azonban a valódi hősiességnek s a hazaszeretetnek egy-egy kimagasló példája jótékonyan enyhít!

Mindenesetre hiba lenne, a mi szempontunkból itélni meg eseményeket és embereket, a viszonyok kényszerítő, úgy szólván teremtő hatalmának figyelembe vétele nélkűl, de vannak dolgok, melyek bármely világnézleten keresztűl tekintve, ugyanazok maradnak s ezekkel szemben itéletünket semmi sem befolyásolhatja.

Az alsóbb nemesség, hova Thelekessy is tartozott, rendszerint eszköz volt a nagybirtokú hatalmasok kezében; a kivételek ritkák és nagy figyelmet érdemelnek, mert alig van rá példa, hogy a főúr és a köznemes egymás szomszédságában más-más úrnak hódoltak volna. Ezt különben magyarázni sem szükséges, oly természetes dolog, mert magam is azt hiszem, hogy ha Thelekessy Imre otthon ülő falusi nemes maradt volna, ki békességgel szántja apái örökét: politikai pártállásában a hatalmasabb birtokosok példáját követi s a mennyiben Lindvai Bánffy János és Cháktornyai Ernuszt a Muraköz birtokosa Szapolyaynak leghívebb emberei voltak s a környék magatartása jobbára tőlük függött — bizony valószí-

nűleg János mellett ragad fegyvert ő is, főleg ha családja s gyermekei vannak, kiknek védelméről gondoskodnia kell.

De Imrét mindenekfölött katonának nevelték s ha a családi tűzhely kétségtelenűl gyakorolt is reá némi vonzerőt, nem szándékozott a falusi nemes egyhangúságában élni le napjait, mikor a hadipálya sokkal több előnynyel kecsegtette. Két-három paripára csak «*felépíthették*» még őt otthon maradt testvérei az ősi birtok jövedelméből, egyébbel aztán nem gondolt, s megtudott élni a saját emberségéből is.

Külső körülmények tehát tudtunkra nem befolyásolták őt abbeli elhatározásában, hogy az országos pártok közűl melyikhez csatlakozzék s annál jellemzőbb reá nézve, hogy első pillanattól kezdve Ferdinánd híve lett, holott saját érdekeit az ellentáborban is épen úgy, sőt talán még sikeresebben — előmozdíthatta volna.

Azt is alig hiszem, hogy elhatározása politikai elvekre volna visszavezethető, mert ő ilyeneket aligha táplált s nem is volt alkalma státustudományokkal foglalkozni, mert mint tudjuk, a betű kevés gondot okozott neki. Véleményem szerint egészen más, sokkal egyszerűbb s talán természetesebb oka lehet annak, hogy Ferdinánd zászlója alá esküdött.

Gyermekkora óta a törököt ismerte legnagyobb ellenségének, ki ellen harczolni, őseitől öröklött szent kötelesség vala. Közel a horvát szélekhez, tehát oly vidéken született, hol a csecsemő úgy szólván anyja tejével együtt szívja be a rabló, embertelen szomszéd iránti gyűlöletet, mely tűzhelyüket feldúlva, oltáraikat megszentségteleníté, véreiket fogságra s mint a barmot vásárra hurczolta. Mire felnőtt s megbírta forgatni az ősi kardot, a törökre indúlt és ifjúságát a félhold elleni küzdelemben töltötte el. És midőn a mohácsi véres nap után a nemzet két királyt választ magának, egyiket saját véréből, másikat idegen nemzetből, mi történik tovább?

A magyar főúr, kinek fejét Szent István koronájával övezték s kit még alig pár emberöltő választott el Mátyástól, kezet csókol a hódítónak s elfogadja tőle hűbér gyanánt a négy folyó határait! Egy szabad nemzet, szabadon választott királya pártfogásáért könyörög az idegen zsarnoknak, és a nemzet tekintélyes része, meg-

tagadva múltjának szent hagyományait, önként hajtja fejét a megszégyenítő járomba.

Thelekessy csekély ember volt, a kivel még senki sem törődött, de nem akart saját vére, az egész kereszténység ellen szövetségese lenni a teljes lelkéből gyűlölt ellenségnek; felajánlotta tehát kardját ott, a hol tovább harczolhatott az ozmán ellen, és Ferdinánd hűségére esküdött. Sokan gondolkodtak s cselekedtek hozzá hasonlóan, bár a töröktől való félelem és a bécsi udvar bizalmatlan, a magyarokat sok tekintetben kicsinylő politikája, más egyebek között, a nemzet egyesülését megakadályozta.

Ettől az időtől kezdve haláláig híven szolgálta fejedelmét Thelekessy és rövid idő alatt magára vonta a figyelmet, úgy bajtársai, mint az udvar részéről, és Ferdinánd fölismervén benne a szilárd jellemű embert, a jeles tulajdonságokkal bíró katonát, módot nyújtott neki tehetségei érvényesítésére, sokszor bebizonyított jó vitézségét pedig egyszer-másszor bőkezűleg is jutalmazá.

A mily szerencsével harczoltak azonban Ferdinánd vezérei eleinte János ellen, ép annyi veszteséget szenvedtek később, midőn a török újból elözönlé az országot, s a rövid fegyverszünet leteltével a franczia királytól örökösen ingerelt Szolimán az eddigieknél még nagyobb hadjáratra készült, mely alkalommal czéljául egyenesen V. Károly császár megalázását tűzte ki.

Ferdinánd, úgy látszik már minden reménységét elvesztette arra nézve, hogy versenytársa életében megszilárdíthassa magát Magyarország trónján, és követei a legalázatosabb föltételeket terjesztették a szultán elébe; küldöik nevében végső esetre egész Magyarországot hajlandók lettek volna átengedni Szapolyainak Szolimán kivánságára, mindössze is annyit kötvén ki, hogy a házasságtól távol tartsa magát s halála után a korona visszaszálljon Ferdinándra.[1])

A követek azonban Szolimánt már útban találták, ki 1532 ápril 25-én indúlva el Konstantinápolyból, diadalmenetét nem volt hajlandó félbeszakítani, és 300 ezer főnyi seregével feltartóztatás nélkűl közeledett Ausztria felé. A magyar erősségek csekély

[1]) Szalay, Horváth M. s egyéb kútfők, miket köztudomású dolgok említésekor tüzetesebben megjelölni szükségtelennek tartok.

ellenállás után úgyszólván kardcsapás nélkűl föladattak s a török útját a János-pártiak is egyengetvén, augusztus 10-dikén Kőszeg alá érkezett.

Kepzelni sem lehetett, hogy e jelentéktelen, rosszúl megerősített város, melynek őrsége fizetetlen, hadi fölszerelése gyarló, falai düledezettek voltak, egy pár napig is tarthassa magát a roppant ostromló sereg ellenében, melynek láttára Siklós, Babocsa, Kapornak, Egervár, Hidvég s más többé-kevésbbé jelentékeny erősségek egymás után hódoltak.

A város őrsége alig volt több 700 főnél, de a török elől menekűlt föld népe, asszonyok, aggok, gyermekek s más fegyverfogásra alkalmatlan nép nagy számban tanyázott a falak között és mindenki tisztában lehetett jövendő sorsa felől.

A kétségbeesés azonban csodát művelt, a város német polgársága nagy esküvéssel kötelezte magát, hogy utolsó csepp vérig védelmezi a falakat, maga a várparancsnok Jurisics Miklós kemény vitéz, elszánt katona s Ferdinándnak kipróbált híve, ki istennek ajánlva lelkét, el volt készűlve a bizonyos halálra, de nem akarta olcsón adni életét s mindent elkövetett arra, hogy az ellenség diadala is drágán legyen megfizetve.

Az ostrom naponkint megújult, s Szolimán a Kőszeggel szemben emelkedő szőllőhegyekről és egy rendkívűl magas fasánczról folytonosan lövette a falakat, de a parancsnok még a nőket és gyermekeket is munkába állítván, a támadt réseket idejekorán betömette.

Segítségre sehonnan sem számíthatott, csak Pekry Lajos vitéz huszárai verték föl többször az ostromló törököt, zavarba hozván merész rohamaikkal a rengeteg tábort, mely fölmentő sereg érkeztétől tartva, kénytelen volt ilyenkor némi pihenőt engedni a kimerűlt őrségnek, hogy ez alatt szerte portyázó s rabló kalandok után járó csapatait összegyűjthesse.

Maga Jurisics, bár két sebből vérzett, legjobb vitézei elhullottak s egy mázsa puskaporánál több nem volt, a föladásról hallani sem akart, de hős lélekkel elhatározá utolsó pillanatig védeni Kőszeget, hogy ez alatt Ferdinánd időt nyerhessen s ne találja őt készűletlenűl a közelgő veszély.

Az ostrom huszonharmadik napján azonban, tehát 1532

augusztus 28-án, mikor talán egyetlen erős rohamra összeomlanák a rongált falak, csodával határos esemény történt. Szolimán fölhagyott a város vívásával, s miután a parancsnok beleegyezésével kitűzte zászlaját az ormokra, ez által akarván a szenvedett kudarcz szégyenét eltörölni, — elvezette seregeit Kőszeg alól.

E váratlan fordulat mindenkit meglepett, az őrség s általában a hivők, megszabadulásukat egyenesen Szt. Mártonnak tulajdonították, ki mint a város védszentje a keresztények segítségére sietett és a török tábort tündöklő megjelenésével megfélemlítette.

Szolimán azonban aligha respektálta volna a harczias szentet, ha Bécs elfoglalását nem tűzi ki czéljául, de miután már így is sokat késett, és a késedelem tervét könnyen meghiúsíthatta — a mint hogy ez be is következett, s miután a sikertelen ostrom fölött érzett bosszúságát kétségtelenül csillapította némileg az az elismerés, mit Jurisics hősies magatartásától megtagadnia lehetetlen volt s Kőszeg bírása legalább ez alkalommal, különben is lényegtelen dolog lévén reá nézve: eltakarodott a város alól.[1])

Kőszeg védelme történetünknek egyik legfényesebb lapjára van följegyezve s bennünket jelenleg különösen azért is érdekel, mert Thelekessyvel a mohácsi veszedelem után legelsőben itt találkozunk.

Szereplése azonban még itt is csak episodikus, s a tény, mely nevéhez fűződik, nem a hadvezér, de a vitéz katona jellemzésére szolgál.

Alig hihető, hogy az őrséghez tartozott volna, valószínűbb, hogy a vitéz Pekry zászlója alatt harczolt, azon huszárok között, kik — mint már említettük — az ostromló tábort háborgatták. Legalább későbben is együttesen látjuk őt működni Pekryvel, jóllehet okunk van föltenni, hogy már ebben az időben, a király zsoldján maga is önálló csapatot vezényelt.

A török-magyar érintkezések a mohácsi veszedelem után egészen más természetűek valának mint később, mikor a hódító és

[1]) Istvánffy id. m., Horváth Mihály IV. k. 87. s kl. — Szalay L. IV. k. 136. s kl. Megjegyzendő, hogy Szalay szerint 1532 *augusztus 10-én*, Horváth szerint pedig ugyanezen év *augusztus 5-en* szállotta meg a török Kőszeget, s ez utóbbi a hiteles.

leigázott már gyűlölte egymást és nem vitéz ellenfélnek, de megvetett rabszolgának tekintett bennünket az ozmán, kivel szemben a lovagiasság s a közöttök különben is szokatlan hadi becsület és tisztesség törvényeit alkalmazni tökéletesen fölöslegesnek tartá.

Amaz előbbi korszak emlékei telve vannak érdekesebbnél érdekesebb adatokkal a két nemzet közötti érintkezésekre vonatkozólag, melyek nemcsak a hadi viszonyokra derítenek élénk világosságot, de jellemzik különösen a társadalmat szokásaival, erkölcsével, világnézletével együtt.

Napirenden lévő dolog volt a török harczok idejében, hogy ellenséges vitézek, akár ostrom közben, akár a sík mezőn egyenként vagy csoportosan összemérték szablyáikat, lándzsát, kopját törtek a sereg szeme láttára, néha hadi játék módjára a legyőzöttet egyszerűen lefegyverezvén, gyakran halálos viadalra kelve, kiki a maga választott ellenfelével.[1])

A közeli várak őrsége, török és magyar leventék, színről színre ismerték egymást, s ha valamelyiknek vitézi híre támadt, vagy dicsekedve emlegette hőstetteit, el lehetett rá készülve, hogy rövid időn egész csapattal kell megmérkőznie, különben tisztességét, lovagi becsületét veszti társai előtt.[2])

Ősi szokás szerint a magyaroknak király engedelme nélkül nem volt szabad a kihívást elfogadva síkra szállani, de a török hódítás terjedésével oly sűrűen fordúlnak elő az ilyen párbajok, hogy minden esetben király elébe nem vihették az ügyet, elég volt arra a vezér vagy az illető várparancsnok engedelme, de gyakran senkihez sem fordúltak e végett, hanem eligazították a maguk baját négyszemközt, vagy fegyveres szolgáik jelenlétében.

Egy ilyen bajnoki mérkőzésnek volt hőse Thelekessy Imre is Kőszeg alatt. Ellenfelét névszerint nem ismerjük, csak annyit

[1]) L. erre vonatkozólag: Salamon Ferencz «Az első Zrínyiek» czímű könyvét; a «*Magyar Levelestár*» I. kötetének érdekes adatait.

[2]) Dely Kazya írja 1554-ben Bosnyák Mártonnak, ki a maga idejében nagy vitéz katonája volt a babocsai őrségnek «im Zigeth alatt több vitézeknek is lészen eklelesik, légy kész hozzá, ha tisztességedet kivánod, mert ha velem nem akarsz megeklelni, úgy szollétlak meg, mind sok jámbor vitézek előtt, hogy nem hogy Babolcsába, de még egyebütt is, tisztességedre meg nem eszed kenyeredet.« *M. Levelestár*. I. 125. l.

tudunk felőle, hogy előkelő török vitéz volt, hanem több lándzsát nem tört életében, mert Imre levágott fejét diadalmasan tűzve kardja hegyére, megmutatta neki a prófétához vezető útat.[1])

Ez a legelső fegyverténye Thelekessynek Ferdinánd alatt, a melyről tudomásunk van. Ugy látszik, hogy sokáig fenmaradt a kortársak emlékezetében, s még huszonnyolcz esztendő múlva is méltónak ítélte azt a fejedelem a Thelekessynek adományozott czímerben megörökíteni.

Középkori történelmünket még mindig bizonyos fantasztikus félhomály borítja. Okleveleket, kútfőket sorakoztatunk egymás mellé s ezek derengő világánál ismerjük ugyan az eseményeket, látjuk a fejlődést, számot vethetünk az eredményekkal, többékevésbbé határozott tudomásunk van a koronás fők s egyes kimagasló vezéralakok törekvései, czélzatai felől, látjuk a nemzetet a létért folytatott küzdelmeiben emelkedése és hanyatlása különböző fokain: a dolgok arányai azonban jobbára természet fölöttiek, az emberek vagy törpék vagy óriások, de kivétel nélkűl test és vér nélküli árnyak.

A XV. században már rohamosan változik e kép, de valódi életet, mozgást, elevenséget csak a XVI. század föltűntével tapasztalhatunk, mikor az uralkodó eszmék s az ezeket képviselő egyes alakok mellett, a másodrangú szereplők is föltűnnek, az események szálai összefüggőbbek lesznek, a logikai kapcsolat szilárdabb, az állami és társadalmi élet különböző tényezői szemünk láttára fejlődnek, szóval a világosság és érthetőség benyomását gyakorolja reánk.

Tiz év telt le a mohácsi ütközet óta és Ferdinánd uralma kétségesebb volt Magyarországon, mint bármikor is. Nem mintha el nem követett volna minden tőle telhetőt annak megszilárdítására, de mert a viszonyok kényszerítő hatalma erősebb volt igyekezeténél, s oly helyzetbe sodorta őt, a hol az egyén önálló cselekvési képessége megszűnik és legföljebb, ügyes alkalmazkodása által, fentartani képes magát az áramlat ellenében.

Seregeivel egyes ütközetet nyerni igen, de győzedelmes had-

[1]) «*Caput primarii thurcae*» mondja az armalis, midőn a czímert leírja, és előbb: «thurca præcipui nominis».

járatot folytatni épen a török ellen, teljes lehetetlenség volt. Német vezérei jobbára tehetség nélküli szerencsés veletlen folytán fölemelkedett emberek, vagy tapasztalatlan és hasonló vállalat vezetésére nem alkalmas katonák, néha épen kétes jellemű kalandorok voltak. A német birodalom minden részéből összesereglett zsoldosai tagadhatlanúl vitéz harczosok, de fegyelmezetlen s fizetéstelenségök következtében, garázda rablók voltak; a tisztességesebb elem pedig, a hány nemzet, annyi független hadvezér, csak a maga «*zászlótartója*»-nak engedelmeskedett s ép oly kevéssé képezett hadi egységet, mint Ausztria politikai tekintetben.

A magyarság még nem volt jelentekeny tényező Ferdinánd seregeiben, az a pár ezer főre menő könnyű lovas jó szolgálatot tett ugyan ütközetek alkalmával, de a török roppant erejével szemben elenyésző csekélység volt. A horvátok hűsége ingadozott, saját jól felfogott érdekeik János pártjára vonzották őket, ki erősen kapaszkodott a szultán palástjába és mindent elkövetett arra, hogy alkalmas, hasznavehető eszköze legyen annak tervei kivitelében.

Egy véletlen körűlmény azonban meggyöngítette irányában a porta jó akaratát, és némi kilátást szolgáltatott Ferdinándnak arra, hogy dolgai szerencsésebb fordúlatot vesznek, ha a pillanat kinálkozó előnyeit fölhasználva, az eddigi önámító, vagy tétovázó politika helyett a határozottabb cselekvés terét választja.

Gritti megöletését ugyanis a szultán Szapolyainak tulajdonította, és első fölhevülésében nem idegenkedett attól a gondolattól, hogy alkalmas ürügy alatt megvonván pártfogását a szemeiben háládatlan Jánostól, ha nem is fogja épen segíteni Ferdinánd törekvéseit, de az ellenkirályok harczát legalább egyelőre közönyösen nézendi. — Ferdinándnak pedig volt gondja arra, hogy míg egyfelől megbizottjai a már régebben megnyert Ibrahim nagyvezír segítségével a hangulatot örökösen János ellen ingerelték a szultán környezetében, másfelől az ennek következtében kissé megrettent s a békét különben is óhajtó Szapolyait reá nézve látszólag előnyös, de végeredményében mégis Ferdinándnak kedvező egyezség elfogadására bírhassa.

A német párt befolyása azonban Konstantinápolyban igen rövid életű volt s maga Ferdinánd vérmes reményeivel csakhamar felhagyva, kénytelen volt belátni, hogy János ügyét hatalmasabb

államférfiak, fegyverét ügyesebb vezérek kormányozzák, a kik a szultánt kibékítve, neki csak azt a kilátást hagyták fönn, hogy Szapolyai halála után Isten és a porta segítségéből még Magyarország trónjára juthat, addig azonban ne hadakozzék János ellen, mert a szultánnal gyűl meg a baja.[1])

Ferdinándnak tehát kétségtelenűl nagyon nehéz helyzete volt s miután vetélytársával folytatott alkudozásai sikertelenek maradtak, a török pedig épen a fegyverszünet napjait használta föl uralma terjesztésére, annak megszegése reá nézve kár nelkűl, Ferdinándra nézve azonban a puszta védelem is nagyobb veszéllyel járván: sem békét nem kötött, melyre különben V. Károly császár is folytonosan ösztönözte őt, sem tulajdonképeni hadjáratot nem viselt, legalább is drága pénzen fogadott vagy nagyrészben rablásból élő zsoldosaival számba vehető eredményt e tekintetben fölmutatni nem volt képes.

E nehéz helyzetet azonban nem kizárólag a viszonyok teremtették reá nézve, tagadhatlanúl nagy része volt abban folytonos habozásainak. Követei örökösen Konstantinápolyt járták, anelkűl, hogy a különben is kétes becsű fegyverszüneteknél egyebet ki tudtak volna eszközölni. És e sikertelen útak nem birták őt meggyőzni arról, hogy csak e kettő között lehet választása: vagy békét kötni versenytársával, a török háta mögött, esetleg beleegyezésével, szükség esetén annak ellenére is, vagy valahára erősen hozzá látni a hadakozáshoz, mely már annyi pénz, annyi véráldozatba kerűlt, határozott eredmények nélkűl.

Az alkalom mindkettőre meg volt adva, mert Fels Lénárd az 1537-ik év tavaszán szerencsésen harczolt a János-pártiak ellen, visszafoglalt tőlök egy pár jelentékeny erősséget, és a magyar lovasok, különösen a rácz eredetű Bakics Pál, valamint Ostrosich Miklós vitézsége Felsőmagyarország egy részét csaknem Kassáig hatalma alá hajtotta[2]) és a hadakozás fáradalmaiba már beleúnt, a törököt szive mélyén különben is gyűlölő Szapolyai könnyen hajlott volna a békére.

Másrészről pedig az ozmán, rendes szokása szerint, megszeg-

[1]) Szalay: id. m. IV. Istvánffy id. m.
[2]) Istvánffy: id. m. XII. Szalay id. m. IV. k.

vén a fegyverszünetet, egyes csapatjai Szlavoniát pusztították; Pozsegát és több várakat elfoglalva, *Klisszát* is ostrom alá fogták, mikre nézve Ferdinánd hasztalanúl sürgetett elégtételt Konstantinápolyban, s ennek következtében a slavoniai rendek is elszakadni készültek tőle.

Csakugyan történtek is az 1537-ik év nyarán Ferdinánd részéről oly intézkedések, melyek hinni engedik, hogy valahára határozott és kész volt a török ellen nagyobb szabású támadó hadjáratot kezdeni birodalmának összes mozgósítható erejével.

Eddig úgyszólván apró csatározásokban forgácsolta szét erejét, most azonban 16 ezer gyalogost, 8000 lovast állított síkra, tehát oly sereget, mely egységes vezérlet alatt nem csak rendes viszonyok között, de abban az időben is könnyen megingathatta volna a török hatalmát Magyarország fölött, vagy legalább is előkészíthette volna az útját egy dicsőséges hadjáratnak.

Huszonnégyezer embert már régen látott együtt Magyarország és a Szapolyai-párt is reménytelten nézett a vállalat elébe, mert utóvégre is a török közös ellenség volt, és a hazafiak, úgy a Ferdinánd, mint János pártján, mindenek fölött *magyarok* voltak, kik nehéz szívvel látták, hogy az idegen hatalom nemzeti önállóságuknak jóformán véget vetett.

E tekintélyes erő névleg Katzianer János vezérlete alatt állott, kivel azonban gróf Schlik Albert, Hardeck, Ungnad, Mager és az olasz Lodron Lajos osztoztak a főhatalomban, mint a stiriai, karinthiai, olasz, német és cseh hadak önálló vezetői, jobbára tapasztalt katonák, de mindannyi független vezér, kik Katzianertől nem örömest vettek parancsot s előre lehetett látni, hogy az együttes működés hiánya a sikernek nagy hátrányára lesz.

A magyar és horvát lovasságot Batthyány Ferencz, Bánffi Boldizsár, Móré László, Bakics Pál, Pekry Lajos, Zrínyi János s mások vezették, a katonák élelmezéséről pedig Erdődi Simon zágrábi püspöknek, német részről Lilienberg Jodoknak kellett volna gondoskodnia.[1])

1537 augusztus vége felé már Kapronczánál táborzott a hadsereg s abban valószínűleg Pekry Lajos huszárjai között *Thele-*

[1]) Istvánffy: id. m. libr. XIII.

kessy Imre is, kinek működéséről azonban közelebbi tudomásunk nincs, egykori emlékek és történetíróknál neve a vezérek között elő nem fordúl, különben is e vállalat mint alább látni fogjuk, nem volt alkalmas arra, hogy intézőit a történetírás dícsérettel említse.

Mert az *eszéki kudarcz*, mint általában nevezni szokták, csaknem páratlanúl áll amaz idők történetében. — Szomorú bizonysága a Ferdinánd alatti nyomorúságos hadi viszonyoknak, szomorú bizonysága a fővezér tehetetlenségének, kit a maga idejében közönségesen árulással vádoltak és a mai elfogulatlan bírálat sem képes őt fölmenteni oly bűnök alól, melyek úgy a hadvezérre, mint az egyénre örökös homályt vetnek.

Nem lehet azonban egyedűl őt kárhoztatni, s bár tagadhatlan, hogy megszökése idézte elő a teljes veszedelmet és jóformán annak lehet tulajdonítani, hogy a török minden nagyobb küzdelem nélkűl az egész sereget megsemmisítette, de a kudarcz szégyene vezér társait is terheli és része volt abban más többékevésbé fontos eseményeknek, melyeknek végzetes befolyása ha szinte esetről-esetre nem is mutatható ki, de arra intik a vizsgálódót, hogy nagy események okait lelkiösmeretesen kutassa, és tartózkodjék oly ítélettől, mely egyes embereket kárhoztat ott, hol a viszonyok hatalma nem csak nagy mértékben korlátozza, de gyakran egészen háttérbe szorítja az egyén cselekvő képességét.

Thelekessy tehát, mint már említettem, részt vett e hadjáratban, s ez némileg indokolja ugyan azt, hogy teljesen el nem mellőzöm, mindamellett nem teszi szükségessé, hogy részletekbe bocsátkozzam, jólehet annak története még jelenleg sincs fontosságához képest kellőleg tisztába hozva és Katzianer alakja ma is igen bizonytalan reánk nézve; föltétlenűl kárhoztatni, föltétlenűl fölmenteni, egyaránt hiba lenne ezt a különben kétes jellemű embert, kinek kiömlő vére a «*szigetvári hős*» kezén szennyfoltot nem hagyott.[1])

Tehát alig indúlt ki Kapronczáról a 24 ezer főnyi sereg, már

[1]) Katzianert ugyan is az 1539. év folyamán Zrínyi Miklós Korczanicza várában megölte vagy megölette orgyilkosok által. V. összse Forgách. Comment. Istvánffy id. m. *Salamon:* Az első Zrínyiek.

is visszavonúlásról gondolkodtak, mert eleségök elfogyott s ez a ket szó, hogy *nincs kenyér*, nagyobb szerepet játszik a hadviselésnél minden egyébbnél és képes egymagában kitünő vezérek, vitéz katonák, teljhatalmú hadi tanács bővében is vereséget idézni elő. Huszonnégy ezer ember élelmezése pedig nagy föladat és Ferdinánd vezérei most próbálták legelőször. — Eddigelé a csapatok összpontosítva egy vállalatra sohasem voltak, és kisebb tömegekben ha nem volt mit enniök, rendszerint raboltak s egy-egy ütközet után elszéledve maguk gondoskodtak élelmökről és fölverték ugyan az ellenséget, ha épen útjokba esett, vagy nyakra-főre egyesültek, ha nagyobbszerű vállalatról volt szó, de sokáig együtt tartani őket teljes lehetetlenség vala, sőt az ellenkirályok harczait tekintve — szükségtelen is lett volna.

Most azonban az egyes csapatok elszéledése egyértelmű lett volna a hadjárat czéltalanságával, különben is közös ellenségre indúltak, és ha sík mezőn derék ütközetre kerül a dolog, a győzelem elmaradhatlan lesz, de apró csatározásokban a török ellen semmire sem mehettek.

Az ellenség vezére nagyon jól tudta mindezt s kerűlve is az összecsapást, azon igyekezett, hogy Ferdinánd hadseregét épen ezáltal tegye harczképtelenné, és folytonos visszavonulásában elpusztítván maga körűl a vidéket, biztosra vette, hogy a katonákat a folytonos élelemhiány, az útak járatlansága, a mostoha időjárás végre is kimeríti, és a sereg vagy fölbomlik magától vagy elfogadva a legelső alkalmat, bármily veszélyes helyzetben is megütközik s így az eredmény reá nézve körűlbelől ugyanaz lesz.

Helyesen számított, mert pár nap alatt kétségbeejtő viszonyok közzé jutott a sereg; az egyes vezérek nem hallgattak többé a főparancsnokra, a katonákat a rossz táplálkozás következtében láz gyötörte, betegség fogyasztotta, a hangulat ingerűlt volt s mindenáron megütközni akartak vagy oly irányban folytatni útjokat, hol eleségre tehetnek szert és Katzianer ily körűlmények között bomladozó seregét alig bírván összetartani, Eszék felé indúlt, hol Mohamed, szendrői pasa, 15 ezer emberrel és 60 ágyúval várta érkezését.

Kimerűlt, elcsigázott seregével szemben ez is hatalmas erő volt, a törököt azonban nem lehetett ütközetre bírni; elsánczolta

magát a városban és türelemmel várakozott a legkedvezőbb pillanatra, mikor Katzianert egyetlen összecsapásban megsemmisítheti.

És ez csakhamar be is következett, mert Eszék falai tagadhatlanúl gyöngék voltak ugyan, de az ostromló sereg még gyöngébb, úgy hogy csakhamar fölhagytak a sikertelen vívással s tovább mentek *élelmet keresni.* Az egész hadjáratnak ez a legjellemzőbb vonása, az éhség gyötörte, hajtotta Ferdinánd seregét szüntelenűl, ez befolyásolta minden mozdulatukat s a vezérek nem azon igyekeztek, hogy lehetőleg jól védett állást foglaljanak az ellenség várható támadásaival szemben, de az volt előttük irányadó, merre találnak legközelebb eleséget, mert az önfentartási ösztön most már mindennél hatalmasabban jelentkezett.

Mohamed békében hagyta az ostromlókat elvonúlni *Eszék* alól éjnek idején, kik nehéz ágyúikat összetörve, a kisebbeket szekerekre rakva, s útjokban nehány várkastélyt, honnan eleséget reméltek, könnyű szerrel elfoglalva, nagy nehezen vánszorogtak tovább a rendkívűli esőzések miatt alig járható útakon, nem lévén más czéljok, minthogy idejekorán bátorságos s mi fő dolog élelmi szerekkel bőven ellátott helyre jussanak.

Hajnaltájban azonban Mohamed rajtok ütött s ettől kezdve folytonosan sarkukban lévén, pihenést sem engedett nekik, de úgy körűl vette minden oldalról, hogy reménységök sem lehetett többé a menekűlésre. A jeles vitéz Bakics halála is nagy vesztesség volt rájok nézve, bár a dolog oly fordúlatot vett, hogy egyes ember föl nem tartóztathatta többé a kikerűlhetetlen katastrophát. — Jó hadvezér azonban még mindig megmenthette volna seregét a végső pusztulástól, ha a visszavonúlást ügyesen intézi; de itt erről szó sem volt, eszeveszetten rohantak vesztökbe, és a török levágott fákkal eltorlaszolván az útakat, tetszése szerint választhatta ki a pillanatot, hogy rájok a végső csapást mérje.

Ez a visszavonulás — bár nem érdemli meg e nevet — még a szökésnél is nagyobb gyalázata Katzianernek, mert igaz ugyan, hogy éjszaka a legnagyobb veszély pillanatában lóra kapva, saját sorsára bízta nyomorúlt seregét, de erre nem ő adta a példát; Móré László, Ungnad János, Erdődi Simon zágrábi püspök és Pekry Lajos már előbb elmenekűltek és Katzianer szökése magában véve tulajdonképen már keveset változtatott a helyzeten, és

inkább jellemét tünteti föl kedvezőtlen színben: de hogy a visszavonúlásnál serege nagy részét föláldozta, hadi fölszerelését az ellenség zsákmányaúl hagyván, ez kiváltképen a rossz hadvezér jellemzésére szolgál, és a róla mondott szigorú ítéletet, a sereg egységes voltának hiánya, vezértársainak engedetlensége csak némileg enyhítheti.

Katzianer szökése után a török hajnal hasadtával megtámadta a fejetlen sereget. Rövid küzdelem fejlődött ki, melyben vitéz ellenállás után a hátramaradt csapatok vezérei részben elhullottak, részben fogságba kerültek, s az ozmán nyeresége jelentékeny, győzelme teljes volt.

Mohamed Bakics Pál, Mager és Lodron fejét küldé ajándékúl a szultánnak, kik drágán adták el életöket. Az olasz csapatok hős vezére, Lodron, mint Istvánffy beszéli, két sebből vérezve, egy patak iszapjába bukott, de ott is harczolva, félholtan került az ellenség kezébe, hol aztán fejét vették.[1])

Semmi nyoma annak, hogy az eszéki kudarcz e végső katastrophájában magyarok is részt vettek volna, legalább is nem tömegesen. A hogy a rácz vitézek Bakics halála után lassanként elszéledeztek, úgy a magyar huszárok is követték menekűlő vezéreik példáját s ezek között volt valószinűleg Thelekessy Imre is, kivel eddigelé a maga korának három egyaránt nevezetes hadi eseményénél találkozunk.

Mohácsnál törököt fogott, Kőszegnél törököt ölt, az eszéki hadjárat balcsillagzata azonban neki sem dicsőséget sem gyalázatot, legföljebb is hadi tapasztalást szerzett. — Ennek pedig, mint később látni fogjuk, nagy hasznát vette.

Dr. Komáromy András.

[1]) Istvánffy id. m. XIII. libr. v. ö. *Salamon* id. m., *Szalay* id. m. *Horváth* id. m. vonatkozó helyeivel.

SZOLNOK ELESTE 1552-BEN.

Egy szövegbeli rajzzal és egy melléklettel.

Oly igen szép, erős Szolnok vára vala.
Tinódi.

Szolnok és vára keletkezésének története a honfoglalás idejéig nyúlik vissza. Árpád e fontos helyen földvárat hányatott, Szt. István alatt pedig már a vármegye székhelye volt.

A XIV. században birtokosait is ösmerjük. Igy tudjuk, hogy 1367-ben Kaponyai Miklós Szolnok felét Trencsik Ilonának zálogba adta 56 frton.

A XV. században Szolnokot már hatalmas dynasták birtokában látjuk. Az 1411. évben ugyanis az ország beleegyezésével Zsigmond király Szolnokot az ország több várai és városaival együtt Belgrádért és annak kerületéért Knéz Brankovits másképp Vukovics György, akkor ráczországi kényúr, albániai fejedelemnek, úgy Helena hitvesének és fiainak cserebe adta; de ezen cserét igen hamar megbánni látszott, mert tetteit mihamar megváltoztatván, 1412-ben az említett birtokot rokonára, veronai Birini Pálra, a budai káptalan előtt átírta.

Majd úgy látjuk Szolnokot mint Zápolya János birtokát, kitől I. Ferdinánd király 1549-ben foglalta el, s fölismerve a helynek, mely a magyar alföld déli és keleti útvonalainak kulcsa volt, roppant hadászati fontosságát, megelőzve a Szegedről idáig portyázó törökök hasonló szándokát, miután Árpád földvárának már nyoma sem volt egy, erődnek, mely mintegy a közép Tiszavidék kulcsa legyen, építését rendelte el.

1550-ben gróf Salm fővezér Egerbe ment, Dobót és Zayt hadaikkal Szolnok alá rendelte, hol Teuffel Rézmán, Sbardellato Ágoston váczi püspök, Losonczy István, Bebek, Nyáry Ferencz és Báthory Endre vezérlete alatt ekkor már mintegy tízezer főnyi had-

sereg gyűlt össze, a vár építési munkálatainak védelmére. Szeptember 10-én csakugyan hozzá is fogtak a munkához.

A tervet Dobó, Zay, a híres Aldano és több olasz és spanyol mérnök állapították meg. A csapatokon kívül nagyszámú nemesség volt jelen s a vidékről egybegyűjtött jobbágyság kezdte meg a munkát. A Tisza és Zagyva között új medret ásattak, úgy hogy a Zagyva árkából, tövén felül mintegy 200 öllel, egy húsz holdnyi szigetet ölelő mellék ág vonatott a Tiszáig s az onnan kihányt földből fűzfafonadékok s kőtörmelék vegyítésével 8—9 ölnyi falat emeltek, akkép, hogy a várépületek s a tűzértelepek födve legyenek. Négy—6 öl széles — szögletbástyát építettek, kettős rendben, úgy hogy a belső kisebb toronyból s a bástya ormáról egyszerre lehetett tüzelni. A várnak csak egy kapuja volt, azonkívül egy fedett kis boltíves ajtaja, mely vízhordásra szolgált. A vár belső területét oly nagyra mérték, hogy benne négyezer ember kényelmesen elfért.[1])

A gyalog és igás napszámosok fölös száma mellett olasz kőfaragók is dolgoztak, s a kir. kamara a pénzt és eleséget pontosan küldte elannyira, hogy a roppant munka 17 nap alatt készen állott. Prágai József és György legényeikkel állították föl az ágyú- és taraczk-telepeket s ugyancsak szép szertárt építettek, por és golyóbisok számára. A fölszerelés állott 24 ágyúból, 3000 szakállas és spanyol puska, 800 mázsa lőpor s egyéb hadi készletekből; eleséggel pedig több évre elláttatott.

Legelső kapitányúl Ferdinánd egyik legmeghíttebb emberét csömöri *Zay Ferenczet* küldte oda, ki már szeptember 24-én állandóan Szolnokra tette lakását; nehány héttel később a fiatal Balassa Jánost társúl mellé adták.[2]) Zay innen csakhamar a komáromi naszádosok kapitányává neveztetett ki. Utánna gróf Salm ajánlatára a király Horvátinovits Bertalant nevezte ki 1551-ben a szolnoki várnagyságra, — de ez egy kirándulás alkalmával a törökök által elfogatván, helyébe e fontos helyre ismét egyik kiváló hívét, bedeghi *Nyári Lőrinczet* küldé.

Az újdonan épült erős vár azonban alig három évig maradt I. Ferdinánd birtokában. Szulejmán török császár ugyanis megne-

[1]) *Gyárfás J.* Dobó István Egerben. 13. l.
[2]) *Thallóczy Lajos.* Zay Ferencz. 55. l.

heztelvén Ferdinándra, a miért ez az ő gyámfiát s hűbéresét Zápolya János Zsigmondot. anyjával Izabellával együtt magához vette, a Tiszántúli részeket és Erdélyt pedig mint török hűbért magának foglalta: a berélt Ali budai basának és Amhát nagyvezírnek megparancsolá, hogy a magyar király várait és egyéb birtokait hajtsák a félhold uralma alá. Bekövetkezett ekkor hazánkra a hősies önfeláldozásokban, de egyszersmind leverő szerencsétlenségekben emlékezetes *1552-ik* év, melyben Szolnok vára is hosszú időkre a török szomorú rabságába esett.

Mi közben az oláh hadak több mint 300 falut fölégetve portyáztak a Tiszáig, Ali 12 ezernyi hadával Budáról megindúl, Ferdinánd seregét Teufel Mátyás alatt Palástnál, Hontban megveri, a vezért elfogja és a Cserhát várait, köztök Drégelyt, hol Szondy hős halált halt, elfoglalja s Amháttal találkozandó, augusztus 22-dikén Szolnok alá száll. Szolnok várnagya ekkor, mint már említők, bedegi Nyári Lőrincz volt; a várbeli őrség némelyek szerint 750 katonából állott, kik csekélyebb számban magyar lovasokból, túlnyomó számban azonban cseh, német és spanyol gyalog zsoldosokból, s mintegy 50 szolnoki hajdúból állának. A hajdúk századosa Keledi István volt. Mások szerint azonban, az őrség 1100 gyalogból, 300 huszárból s naszádosokból állott.

Nyolcz napig lövete Ali eredménytelenűl a várat, midőn Amhát nagyvezír szeptember 1-én közel százezernyi hadával, melylyel az imént Temesvárt a vitéz Losonczitól elfoglalá, megérkezett s a várat, minthogy ez a szultánt illető földbirtokon volna építve, fölkívánta. A várnagy, *Nyári*, tagadólag válaszolt. Ámde a százezernyi ostromló török had sokaságától, mely egész a láthatár széléig borítá a vidéket, megijedt, s egymást elcsábított őrség, miután a várparancsnokot a vár föladására hiába sürgetné; szeptember 3-dikára virradó éjjelen a várból mindannyi megszökik. A lovasság Szanda felé a Tiszán átúsztatott, a gyalogság dereglyéken vergődött át a túlpartra, s kik másnap a nyomozó török által le nem vágattak, Erdélybe menekűltek. — Nyári észrevevén, hogy egyedűl maradt, maga is szökni akart, de belátva annak lehetetlenségét, magára zárta a vár kapuját. A törökök mindezt észrevevén, megrohanák az őrség nélkűl maradt várat, betörték a kaput és Nyárit a küszöbön elfogták. Igy ismeri eddigelé a történelem Szolnok eles-

tének szomorú és mondjuk ki, így a mint elbeszélve van, dicstelen történetét is. Az elfoglalás eddig ismert története, vagy helytelen történeti kútfők használata folytán, vagy Nyári személyes ellenségeinek hiresztelései nyomán kerülhetett történetünkbe.

Nyári a törökök által elfogatván Konstantinápolyba vitetett, honnan azonban sikerűlvén megszöknie, hazakerűlt és állítólagos gyávaságáért és Szolnok elvesztéseért vizsgálat alá fogatott, azonban semmi bántódása nem lett, mit némelyek Oláh Miklós cancellár pártfogásának tulajdonítanak.[1]) Eddigelé csak ennyit tudtunk, de már ez maga elég leendett arra, hogy a dolgot más színben nézzük. A XVI. században nemcsak hazánkban, de mindenütt igen komolyan vették a hadi becsületet s ha az akkori szigorúság mellett csak hajszálnyi bizonyíték merűlt volna is föl Nyári ellen, bizonyára nem mentheti vala meg fejét, sem régi nemzetséges családja, sem magának Ferdinánd királynak személyes baráti jó indúlata. Hogy nem lett semmi bántódása, azt bizonyítá, hogy eljárását teljesen correctnek találták. S valóban annak is kellett lenni. A monarchia akkori két legnagyobb birói hatósága, a bécsi haditanács és a kir. jogügyek igazgatósága, indították meg e tárgyban a nyomozást és eszközöltek számos kihallgatást.

A dolog úgy történt, hogy az idegen ajkú, német, cseh és spanyol legénység csakugyan összeesküdött s részére csábítván a magyar lovasok egy részét is, a parancsnok előtt abbeli szándékát, hogy a várat elhagyni akarja, nyiltan kifejezé. *Nyári* a hír vételére lement közéjök, egybegyűjté mindannyit s hazafias beszédet tartván hozzájok, egyrészt figyelmeztette őket a királynak és zászlójokra tett esküjök szentségére, a gyalázatra a mi nevöket érné s másrészt hivatkozva parancsnoki hatalmára, a távozást minden egyes embernek halálbüntetés terhe alatt szigorúan megtiltá. «Kimenjünk-e? kérditek alávaló hitszegő árulók, nem olyan föltétel alatt kaptok királyi zsoldot, hogy a szükség idejében elfussatok, hanem hogy halálig harczoljatok, lám én itt maradok halálomig.»[2]) Ezek voltak Nyári saját szavai. A legénység meg is látszék nyu-

[1]) *Tinódy: Katonánál* XXII. 273. *Istvánfy* Lib. XVII. 336. *Forgách* 67. II. *Veráncsics.* Magy. Kron. 95.

[2]) *Győri történelmi és régészeti füzetek.* 1861.

godni, azonban ennek daczára az éj leple alatt a hazátlan zsoldosok, kik csak életöket féltették, mégis megszöktek, a magyar lovasság pedig látva, hogy mindannyian futnak, szintén menekülés után látott.

Reggelre kelve, *Nyári* hű hajdúitól értesült, hogy a várőrség megszökött s hogy a kapu tárva van. A törökök ezen közben rendes lovas őrjárataikkal czirkálva a vár körül, nagyobb távolból nem vehettek volna észre semmit, mert az őrséget a falakon a hajdúk elláták. A legtávolabb álló őrszemek azonban már ekkor az éjjel elmenekült őrségből kisebb-nagyobb csoportokat fogdosva össze, azokat a főtáborba hozták. A nagyvezír ebből gyanítva, hogy mi történhetett, kémlelő csapatot küldött a vár alá, mely épen akkor érkezett oda, mikor Nyári hajdúival a fölvonó hidat nagy ügygyel-bajjal fölvonatá s a kaput bezáratá. — A ki ösmeri a várak akkori szerkezetét, ebből is láthatja mennyire volt igazuk azoknak, a kik azt állíták, hogy *Nyári* magában maradt s úgy csukta a várat magára. Ha magára maradt volna, bizony a kaput se tudta volna bezárni, mert arra a munkára akkor 15—20 ember kellett.

A törökök most erős csapattal rohanták meg a vár kapuját, ostromszereiket közelebb hozták s rövid erőfeszítés után a kaput betörték, úgy hogy az recsegve zuhant le. És e perczben a kis szolnoki földvár sánczai előtt, azon a szentelt helyen, hol a honfoglaló Árpád emléke borong, oly hősi jelenet játszódott le, mely ép oly méltó a dalnok énekére, mint Losonczy harcza, vagy a drégelyi hős halála.

A szolnoki hajdúk, élökön Nyárival, oroszlánként szállottak szembe alig 50-en a 100 ezret meghaladó ellenséggel. Vakmerő és hősi harcz után részben dicsőn hullottak el, részben leveretve foglyúl ejtettek s a szintén levert Nyárival együtt Konstantinápolyba hurczoltattak.

Ortélius krónikájából vett rajzmellékletünk Szolnok ostromának hű képét mutatja. Látjuk itt a négyszög alakban, sarok-bástyákkal készült várat, melyben vártemplom is van. Maga a város szintén bekerítve s védő művekkel van ellátva, a várral pedig rendes híd köti össze. Az előtérben látszanak a török tábor, a futó árkok és az ütegek.

A vizsgálat s különösen a bécsi haditanács ezután is minden áron bűnbakot keresett Szolnok elestéért s miután *Nyárival*

nem boldogúlt, *Móré Gáspár* vice kapitányt fogta hűtlenségi pörbe.

Ennek a pörnek minden aktája kezeink között van s az akkori hadi viszonyokra, Szolnok ostromára s az ily esetekben követni szokott eljárásra nézve oly nagybecsű adatokat tartalmaz az, hogy e helyt bővebben kell azzal foglalkoznunk:

A vizsgálattal megbízott bizottság Bécsben a császári palotában tanácskozott, hol maga *Moré Gáspár* is személyesen megjelent.

A vizsgálat folyamát, a latin okmányok szövegét kivonatolva, következőleg vázoljuk:

A Moré Gáspár perének tárgyalására a magyarországi jogügyek igazgatója, *Pókateleki Szomer János* elnöklete alatt kiküldött bizottság, melyhez az elnökön kívűl még az osztrák jogügyi felügyelő *Pacheleb Baptista János*, egyszersmind helyettes elnök, *Tarnóczy András, Thapolcsány Tamás* magyar, *Weitnecki Pichler Leonhard, Nicklburgi Gáspár* osztrák tanácsosok és *Literatus Mátyás* jegyző tartoztak, a pert az 1553-ik év september 7-én a bécsi császári palota egy helyiségében vette tárgyalás alá. A vádat Pacheleb János adta elő s a vádlevelet bemutatván, az a személyesen megjelent Moré Gáspárnak (ki latinúl nem tudott) megmagyaráztatott, neki a vádlevél kiadatott s a válaszra 15 napi határidő szabatott.

September 22-én Móré Gáspár beadta magyar nyelven írt védő levelét, mely ismét előbb latinra fordíttatott s september 28-án tárgyaltatott. Így folyt a periratok váltása tovább, mígnem a per október 20-án befejezést nyert.

Ezen már 17 terjedelmes okmányra fölszaporodott iratok tartalmából a dolog érdemére a következők említendők föl:

A kiküldött birók vagyis királyi megbizottak előtt, kik ezen ügy megismerésére rendeltettek, az osztrák fiscus procuratora által a magyarországi kir. kincstári igazgató helyett, bevádoltatott *Moré Gáspár* azon általánosan ismert tény miatt, hogy *Zolnock* királyi várát, a melynek őrizetére és megtartására mint a királyi felség kapitánya bizonyos számú katonasággal odahelyeztetett, elhagyta, nemcsak a kapitányi hanem a közkatonai kötelesség ellenére, a honnan következett, hogy az a vár katonáktól és védőktől meg-

fosztva a törökök kezébe jutott, nemcsak a királyi felség és Magyarországának, hanem az egész keresztyénség veszteségére. Kéretett, hogy a fölött határoztassék, és mondassék ki az, hogy nevezett *Móré Gáspár*, miután az örökös hűtlenség bűnének bűnébe esett, tehát Magyarországnak a végvárak elvesztői ellen hozott végzései értelmében bűnhödnie kell.

Móré Gáspár tiltakozott, hogy ő a királylyal pörölni nem akar, de csak egyszerüen, nem törvényesen, védelmét elő akarja hozni; azt állítja, hogy ő a királyi felségtől *Szolnok* várában sem a várnagyi, vagy felügyelői, vagy végűl a főkapitányi tisztségre nem választatott ki, hanem hogy engedelmeskedjék fölebbvalóinak mindabban, a mit azok neki parancsolnak. Azt is mondja, hogy ő helyét nem hagyta el, hanem az ellenséget mint becsületes, igaz és hű szolga megvárta *Szolnokban*, a mely a várat ostrom alá fogta és tizenhárom nap és ugyanannyi éjjel a leghevesebben ostromolta s végűl elfoglalta, a honnan ő mint elfoglalt várból isten kegyelméből csupán egy ruhában egy karddal menekűlt meg, az ő kapitánysága alatt levő népek mind a kapitányok által a várban szétosztattak és habár ugyanazon várban jeles lovai valának, amelyeken könnyen megszökhetett volna, mindazáltal, tekintetbe véve az ő tisztségét és hűségét, semmi módon sem akart elmenekűlni, hanem ugyanott a lovakat minden dolgával együtt, melyeket gyermekségétől fogva ő királyi felsége szolgálatában szerzett, elvesztette. Szolnok nem ő rá volt bízva, nem is volt neki semmi hatalma bárki fölött is, kivéve egypár embert, akik maguk is mind a kapitányoktól az egész várban — ide is oda is, ahol szükség volt — szétosztattak és zsoldos fogadásra, a vár védelmére szükséges zsoldos fogadásra, saját pénzéből több mint 300 magyar forintot adott ki, ezért tehát ő a várat nem vesztette el, nem is esik hűtlenségi vád alá; de sőt a vár elfoglalása után ő nem rejtőzködött el a királyi felség arcza elől, ő felsége előtt megjelent s most is itt van, várván, hogy mit tart ő felsége méltónak ő róla.

Azt válaszolja a kincstári ügyész, hogy *Móré Gáspár* okoskodásai és védelmei semmisek, haszontalanok, üresek és visszavetendők — mint be nem bizonyúltak és ha talán be is bizonyúlnak, semmit se használnak az ő ügyének, mert — habár ő azt bizonyítja, hogy sem Szolnok vára várnagyságára, sem fölügyelőségére,

sem főkapitányságára nem választatott meg, de mégis azt nem tagadhatja *Móré*, amint maga nyiltan is beismeri, hogy ő felségétől *Szolnokban* zsoldot érdemelt és bizonyos gyalogok kapitánya volt és hogy azokkal a vár védelmére és megtartására küldetett. Midőn tehát saját és természetes érdeke volt mindig az is és lennie kell örökké, nemcsak a királyi jó kapitánynak, hanem a közkatonának is, hogy mihelyt megkapta az ő zsoldját, azt a helyet, amelyikre állíttatik, vagy állíttatott, hitének és hűségének, amelylyel annak, akitől a zsoldot fölvette — tartozik, de sőt tisztségének és fejének elvesztése alatt, egész a megsebzésig és vérének omlásáig, de sőt egész haláláig megvédeni, nem pedig bármi módon elhagyni tartozik, habár talán mások az ő helyeiket gyalázatosan el is hagyják, mert hacsak az ilyen helyeiket elhagyók meg nem büntettetnek, kétségtelenül sokaknak fog az árulásnak alkalma és útja megnyilni. Azért *Móré Gáspár* a fentebb előadott okoknál fogva nem menekűlhet meg, midőn is maga mondja, hogy az ő hitének, hűségének és becsületének helyét elhagyta; továbbá — habár Szolnok vára hosszú időn keresztül körülzároltatott és hevesen ostromoltatott, mégis nem tagadható, hogy az ellenségnek még nem lévén semmi háborgatása, vagy megrohanása, az a Szolnok vára, mielőtt az ellenség el nem foglalta, majdnem mindazoktól, akiktől annak legjobban kellett volna védetnie, az ellenség számára elhagyatott és ilyen megszökés által azután elfoglaltatott. Ez, ami magának *Móré Gáspárnak* mondása által bevallatott, amidőn is azt mondja, hogy ő akkor menekűlt, midőn a várat már majdnem elfoglalták, a miből világos, hogy akkor még nem foglalták el, hanem csak majdnem elfoglaltatott, midőn ő onnan elmenekűlt. Mert ha elfoglaltatott volna és az ellenség már oda behatolt volna, nemkevésbbé hihetetlen, mint csodálatos volna, hogy ő az ellenség oly tömegén, mint amennyi állíttatott, hogy ott volt, halál, vagy fogság, vagy halálos sebek nélkűl csupán egy szál karddal megmenekűlhetett volna. Amint tényleg megmenekűlt. Azonfelűl a fent említett, a végvárak elhagyói ellen hozott magyar végzésekben meghatározott büntetés magában foglal minden katonát és közembert, akik ilyen elveszett helynek védelmére és megtartására helyeztettek és rendeltettek.

De hisz ő felsége *Szolnok* várát mindazoknak, akiket ott az

ő zsoldján táplált, úgy összesen, mint egyenként bárkinek állása és rangja szerint rábízta és ráhagyta, amelyet — a mint a többi kapitányok vagy katonáknak sem, úgy *Móré Gáspárnak* sem kellett volna vérének omlása, vagy halálos sebek, de sőt zord halála nélkűl, az ellenségnek gyalázatosan hátrahagynia, a mint hátrahagyta.

Azt válaszolja *Móré Gáspár* ügyes védelmében, — hogy ő Ő felségének és az országnak hűségesen szolgált, Istent híván erre bizonyságúl, mivel az ő felsége iránt tartozó tisztelet miatt nem akar ő felsége ellen emberi bizonyságokat felhozni, mégis volt *Szolnok* várában Ő felségének némi nemű spanyol katonája, tudniillik *Gaballio Bernát* építőmester és *Castalinus* vagy *Castranio János* káplár, akik ha fölkerestetnének, bizonyságot tehetnének emlitett *Móré Gáspár* hűségéről és szolgálatairól, amely spanyoloknak némelyikét Gráczban *Guznán* nagyságos úrhoz vezetett el, — nem kételkedvén, hogy ő nagyságának kinyilatkoztatták azokat, amiket *Móré Gáspár* hűségéről és szolgálatáról tudnak. És habár kapitány volt, mégis engedelmeskednie kellett a fölebbvaló várnagy és kapitány urainak, mint egy közkatonának, amint tette is. S azt válaszolja ismét, amit azelőtt is mondott, hogy ő valóban csodálatosan menekűlt meg Isten jótéteményéből, akinek hatalma nem kisebbítendő, hogy ne tudna sokakat tűzből, a tenger hullámaiból, a halál közepéből és sok más veszélyből kimenteni. S nem is kell azt olyan hitetlenűl ellenvetni, hogy halálos seb nélkűl menekűlt meg, mert a jó férfiak gyakran valami ökölharczból, ütközetből, vagy a vár elfoglalásakor seb nélkűl megmenekűltek s mégis ezeknek ez nem rovatott föl vétkűl, ezért hát neki sem kell a szemére vetni ezt, máskülömben sokan háborgattatnának úgy Magyarországon, mint külföldi országokban és tartományokban, akik nagy és igen sulyos összeütközésekkor sértetlenűl menekűltek meg, habár Móré a vérét is hullatá ott azellenségtől kapott seb következtében. Hogy azonban ő ott meg akarna halni, erre nem esküdött, nem is hallotta soha, hogy bárki is arra esküdött volna, hanem mindent megtett, egész a vére hullásáig, amiket a hű katona megtenni tartozik. Hogy azonban nem halt meg, az az Isten akarata volt, hogy ne haljon meg, és nem tartozik bárki is magát lehetetlenségekre kötelezni ura irányában és ha mindazok

megérdemlik a büntetést, akiket Isten sulyosabb ütközetekből és várak megvívásából megmentett, sokan volnának büntetendők.

Ezek mindkét részről előhozatván ezen ügyben, mindkét fél befejezte előadását és a kincstári ügyész részéről kívántatott, hogy arról, mi az igazság, határoztassék.[1])

Az itt elmondottakhoz nem kell magyarázat, hű képét adja az úgy az eseményeknek, mint a kor fölfogásának, midőn arról volt szó, hogy egy katona becsülete fölött határozzanak.

Maga *Móré Gáspár* önérzetesen utasítja vissza a vádat, tiltakozik minden hivatalos forma ellen, ő nem pörölni jött, ő csak azért van Bécsben, hogy fölvilágosításokkal szolgáljon. Mindjárt az első napon kifejezi ezt, midőn egy magyarúl fogalmazott czédulát nyújt át a bizottságnak, melyen szóról szóra a következőket mondja:

«Nagyságos uraim, ez elmúlt napokban ti Nagyságtok hagyja ez időt énnekem, hogy az director uram hozzám való feleletéről, urunk ő felségének, úgy mint tervényben, megfelelnék. Azért ti Nagyságtoknak nyilván vagyon, akort is meg mondám, hogy én nem jőttem ő felsége személye eleibe azért, hogy én ő felségének meg adjam érteni, az én ártatlan és büntelen voltomat, melyeket im Nagyságtok elíbe adok, meg jedzve (így), de nem úgy mint törvénre. Ebből tí Nagyságtok meg értheti az én ártatlan voltomat, mert nem vagyok én méltó hogy ő felségével pöröljek, hanem az mi az ő felsége méltóságának tetszik, azt várom belőle, mint kegyelmes uramtul, mert én mindenütt ő felségének engedelmes és hű szolga voltam, és tugya azt az kegyelmes ur isten, hogy én színtén olyan szorgalmatos szolgája voltam ő felségének Szonokban, noha fei nem voltam, mint Szigetben, hogy fei voltam, a mennyire en elég voltam.»[2])

Nemkevésbbé önérzetes és nagybecsű az a miket a kir. jogügyek igazgatójának vádbeszédére replicájában mond:

«Ti kegyelmetek előtt, Nagyságos és vitézlő urak és itélő birák, király ő felségétől az mi kegyelmes urunktól ez jelen való okban személy szerint választattak. Én *Moré Gáspár*, jelen vagyok

[1]) *Orsz. Levéltár.* Limbus.

[2]) Országos Levéltár. Limbus.

személy szerint. Ahol — director uram az én kegyelmes uram directora ezt feleli, hogy én az én kegyelmes uramhoz való hívségemről és hitemről el feletkeztem volna. Ő felségénél hiszem nyilván vagyon, hogy engemet sem porkolábságra, sem udvarbiróságra, sem főkapitányságra, sem az háznak semmi gondviselésére nem választott, sem esküttetett, azért az az hit engöm nem íllett, melyet director uram, én reám felelt. De engemet az en hűségem és az én tisztességem arra készerített, hogy én az én hadnagyomnak hű és engedelmes legyek, kiket én mindeneket meg míveltem, melyben az én hadnagyim egyebet semmit jónál én hozzám nem mondhatnak, hanem mint jámbor hű és engedelmes szolga mindenben ugy cselekedtem, valamint én nekem parancsoltak és amivel én ő nekik tartoztam, amit láttam, avagy hallottam volna, ki az várnak ártalmára lett volna, azt én ő nekiek meg mondottam, mint jámbor és hű szolga.

Továbbá ahol director uram ezt feleli, hogy az én helyemet el hattam, nem félvén az sententiátul, nem hattam, hanem az ellenséget reám vártam, úgy mint jámbor, hű és igaz szolga. Reánk jöttek és reánk szállottak, az várat vitták ugy mint tizenhárom napig, éjjel, nappal és lőtték mind szénnel és mindennel, valamivel szokott várat vínya, érte voltak, be jöttek, honnan híethetlen volt embereknél. Én magamnál is, az én meg szabadulásom csak az mindenható ur istennek az ő kegyelmes ajándékából szabadulék meg közülök, ugy mint meg vett házból, csak egy dolmánban és egy szablyával. Mert az én alattam való népek, kik voltak az várban, mind helyel voltak el osztva, az kapitányoktul. Azért nem én vagyok az, a ki az ő helyét meg nem állotta, és nem akarta megállani. De én ott is úgy cselekedtem, mint jámbor és hű szolga, mind azon kegyelmes uramnak és az országnak, az én kapitányomnak is, amiben az én szegény legény voltomra szolgálhattam, hiven szolgáltam, ki ellen senki nem mondhat, mert ebből is ki tetszik, hogy énneköm ott jó lovaim voltanak, de reá nem ültem, mert engöm arra nem kíszeritett az én hivségem, hanem az én rendemben ugy maradtam, mind végiglen jámborul és emberül. Az mit gyermekségem olta fogva leltem, azt én mind ott vesztettem, az én kegyelmes uramnak hűsége mellett.

Továbbá ahol director uram ezt feleli, hogy az sententiára

ítéltessem és reám ki mongyák, mely magyarországi decretomban szerzettetett azokra, kik vég házat el vesztének. Nem én vagyok az, mert én nem vesztettem, nem én reám bizta ő felsége, az én kegyelmes uram és semmi birodalmam senkin nem volt többen, csak az egy nehány számu legényeken. Azokat is hova szükség volt, oda osztották és oda állatták. Mert én velem is más birt. Azért nem vagyok méltó az sententiára és az hitlenségre, kít én hozzám director uram felel, mert semmi veszedelemnek oka nem vagyok.

Továbbá abból is ki tetszik, hogy én ő felségének jámbor és hű szolgája voltam, mert az én kapitányomnak engedelmes voltam és az ő felségének parancsolatja szerint hol ott az háznak szükségére és megtartására, szüksége közt nép fogadásra és egyébb szükségekre, tulajdon az én pénzemet ki adtam, és fizettem, többet három száz magyar forintnál, kinek én mind helyít adhatom. Ha nagyobbat mívelhettem volna is, nagyobbat míveltem volna, az én kegyelmes uramnak háza meg tartására.

Továbbá az veszedelem után is ugy cselekedtem, mint jámbor és hű szolga. Ő felségét meg kerestem és magamat nem akartam ő felsége előtt elrejteni. Azért im ő felsége előtt vagyok, és valami az én kegyelmes uramnak, méltóságának tetszik, azt várom belőle.»[1])

Sokáig húzódott még a per, a tanú kihallgatások miatt.

Pókatelki Szomor János, kir. fiscus és a kir. jogügyek igazgatója, az akkor *Szolnokon* volt hadi népből kihallgattatja *Halyman Wolfgang* élelmezési biztost, *Gaballio Bernárd* várépítészt, *Cyndro Ferencz* spanyol harczost a mendózai *Velez Diego* kapitány csapatából, továbbá *Castranyo Jánost* az *Olyova János* kapitány csapatából és végűl *Korlát Kristóf* hadnagyot. Ez utóbbi azt vallja, hogy azon a kérdéses estén, *Nyári* főkapitány éjjelre minden ágyúhoz két embert rendelt s általában meghagyta, hogy a legénység az ágyúknál vacsoráljon s azután maga is vacsorálni ment. Nem sokkal ezután vették észre, hogy a *német* lovasok szöknek. Ő kereste *Mórét* és megtalálta az őrszobában, a mint fejét az asztalra hajtva aludt. Felköltötte s mondta neki, hogy a németek szöknek, ezután nem tudja mi történt vele.

[1]) *Orsz. Levéltár.* Limbus.

Végül *Kövessy András* veszprémi püspök és *Draskovich György* jászói prépost *1554 május 4-én* ő felsége parancsából magát *Nyári Lőrinczet* és a volt főkapitányt eskü alatt kihallgatják. Ő azt mondja: hogy az őrségnek, mely Szolnok várában volt, semmi oka sem volt elfutni a fizetés, élelmiszerek, vagy katonák hiánya miatt, midőn mindez bőven volt. A fentnevezett várban *Móré Gáspárnak* két kötelessége volt, tudniillik várnagyi hivatala és *naszád vajdasága*. Azután mondja, hogy ő tudja, *miszerint a német katonáktól keletkezett először a lázongás* és egyenetlenség, később mindnyájan, t. i. németek, magyarok, spanyolok és csehek, összeesküdtek, hogy futásban keressék menedéköket. Mondta azt is, hogy *Zherenkowyth* (Szerenkovich) *Mátyás* a vár kapuját kivágta, habár a kulcsot ott találta volna, maga bizonyítván, hogyan szokta magát viselni mindig *Móré Gáspár*. Hozzátette még azt is, hogy biztosan tudja, hogy mindenek közt a legelsők a naszádosok voltak, kik naszádukon elmenekültek, a kik közt volt *Móré Gáspár* az élelemmesterrel és alkapitánynyal s más több hadnagyokkal, *de azt még sem tudja, mikor ment ki nevezett Móré Gáspár a várból.* Végül hozzátette, hogy ő bizton tudja, hogy mindenek közt legutolsónak *Pekry Gábor* ment ki fentemlített várból, midőn már a többiek mind elmenekültek *kevés kivétellel.*

Végül hozzátette, hogy mindaz ideig Móré Gáspár mindig engedelmes volt neki.[1])

Az egész pör kétségtelen nagy lelkiösmeretességgel vezettetett, sőt mint már említém is, az intentio is kétségtelennek látszik, hogy a magyarok közül fogjanak egy bűnbakot.

A vizsgáló bírák s a hadi tanács tagjai az ügy elbírálásánál a szolnoki vár tervrajzát is bekívánták s e hevenyében készített (a túloldalon megkisebbítve látható) tollrajz a többi akták között szintén szerencsésen ránk maradt. Hogy ki készítette nem tudjuk, lehet, hogy a vizsgáló bizottságnak a hadi tanácsból való valamely tagja, a ki Szolnokot ösmerte, vagy valamely ott működött mérnök, a ki azonban minden esetre olasz volt, mit a térképen fölirt két égtáj-jelzés, *levante* és *ponente* olasz szavak (kelet és nyugot) bizonyítanak.

Ha e rajzot egybe vetjük *Ortelius* távlati képével, azonnal

[1]) *Országos Levéltár.* Limbus.

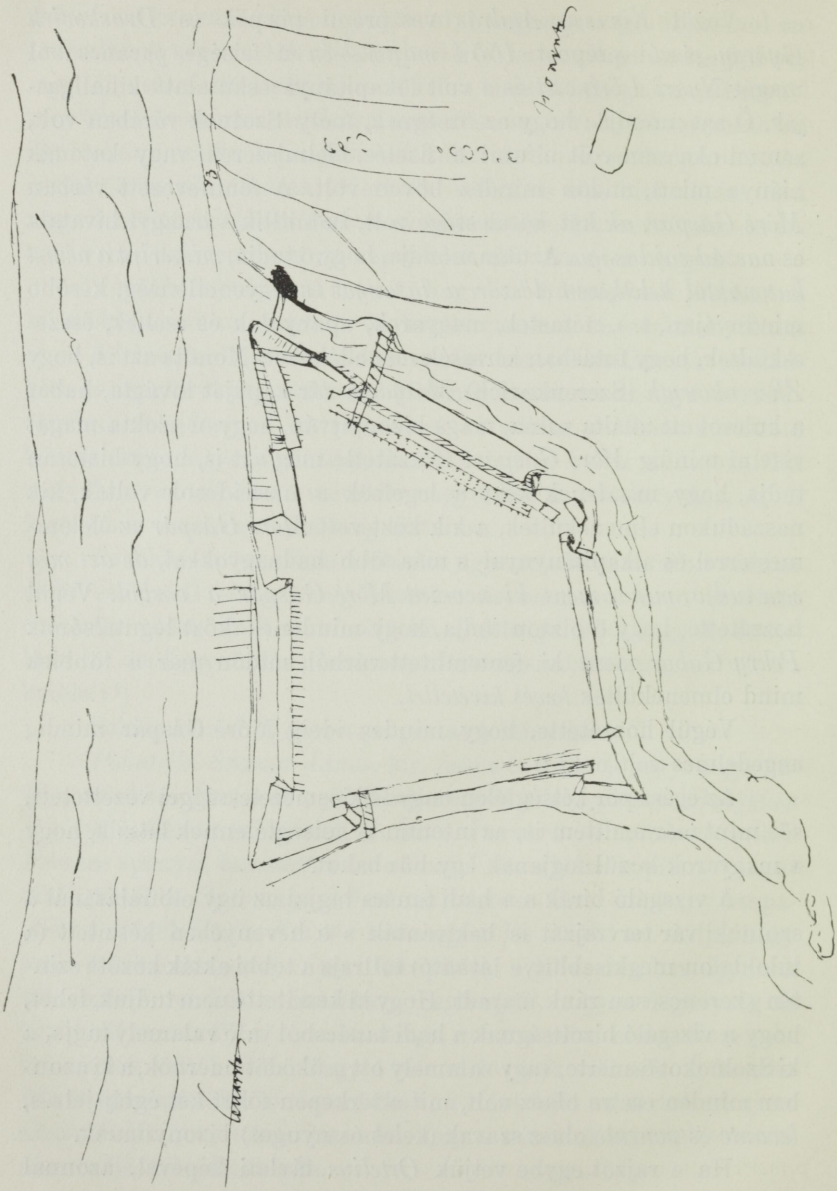

SZOLNOK 1552-BEN. TOLLRAJZ A MORÉ-PÖR IRATAIBÓL.

reá fogunk ösmerni a vár alaprajzára. A város itt teljesen mellőztetett, mert az eseménynél az szerepet nem játszott. Ott látjuk a Tisza és Zagyva folyókat s a szabálytalan négyszög alaprajzú várat, négy előrenyúló szöglet-bástyájával. Ugyancsak jelezve találjuk a két hidat, melyek közűl az egyik a város felé a főkapuból vezett, a másik pedig a kis vízi boltozatból az ellenkező oldalra szolgál. Itt szálltak hajóra rendszerint a naszádosok s innen történt legbiztosabban a szökés is.

A város felőli oldalon végűl az utcza-irányok odavetett jelzése mellett apró karikákat is látunk, melylyel a törököket jelzi.

Mindezek után végre meghozta határozatát, illetőleg a király elébe szánt előterjesztését a bécsi császári palotában ülésezett bizottság, mely *Móré Gáspárnak* fényes elégtételt szolgáltatott s a mely szóról szóra ekként hangzik:

«A magyarországi kincstári jogügyek igazgatójának ezen *Móré Gáspár* elleni ügyében, az ezen ügy megvizsgálására kiküldött biztosoknak úgy látszik, hogy ezt a *Mórét, Szolnok* vára vezetőjének nem lehet nevezni, mivel sem az övé nem volt, sem ott a fő-várnagyságot nem vitte s ezért a várak elvesztéséről szóló magyarországi határozatot nem lehet hozzá fűzni és szökevénynek sem tartható az, aki az ellenség erejét több napon át feltartóztatta, és végűl minden remény elveszvén, midőn más menekülés az ellenség kezéből eltűnt, kivéve a futást. Mivel pedig Móré hivatkozik némely, az ő teljes hűségének ismerőire, és azokat, a melyeket a maga védelmére előhoz, tények, erről méltóztassék kegyelmesen ő felségének bővebben vizsgálatot indíttatni, és azokat, a melyek oly nehezen bebizonyíthatók, vádlott előéletéből megítélheti.»

A király azonban újabb nyomozást nem rendelt el többé s *Móré Gáspár* nyugodtan térhetett vissza Magyarországra.

Szolnokról még csak annyi mondani valónk van, hogy a várat bevévén Amhát, azt két ezernyi őrséggel rakta meg és a szolnoki szandsákság székhelyévé tette, ezt pedig az egri ejalet, vagy helytartóság alá helyezte.

A magyarok pedig látván külső Szolnokmegye ilyetén való pusztúlását, az 1569-iki országgyűlésen Hevesmegyébe olvasztották be s így maradt a két megye közel 300 esztendeig egyesűlve. 1552-től 1686-ig tehát *133 évig ült a török Szolnok nyakán.*

További viszontagságairól Szolnok várának ezúttal nem emlékezem meg, csak fölemlítem még, hogy előbb 1685-ben, végleg pedig *1698*-ban sikerült Szolnok várát a töröktől vissza venni.

Ezután még a *II. Rákóczy Ferencz*-féle fölkelésben játszik rövid dicsőségteljes szerepet s azután mint vár végképen elveszti jelentőségét s ma már nyoma is alig van.

Az 1552-iki szolnoki ostromból pedig az a tanúság, a mi Buda, Lippa és sok más várunk elestéből: Bármennyi új s hasznos hadászati vívmányt honosítottak is meg hazánkban az idegen zsoldosok, nem ellensúlyozhatták sohasem azt a demoralisatiót, a melyet terjesztettek és emlékezetök, — tisztelet a kivételeknek, — nem tartozik történetünknek mindig legfényesebb lapjai közé, mert hiába, pusztán zsoldért, pénzért harczolni bárhol és bármikor, — a XVI. században sem tartatott a legmagasztosabb foglalkozások közé.

Dr. Szendrei János.

A SZÉKELYEK LÁZADÁSA JÁNOS ZSIGMOND ELLEN 1562.

A székely nemzet az ősi szerződés jogainál fogva, kiváltságos helyzetet biztosított magának a magyar államban. A legteljesebb tulajdoni joggal bírta földjét, a melyet az állam sem az uralkodó, sem a haza iránti hűtlenség, sem pedig magszakadás esetén el nem foglalhatott. Mint szabad nemzet, minden egyes tagja bírt a nemesség előjogaival; a három rend egyaránt nemes volt; sem a főemberek (primores), sem a lófők (primipili), semmi hatalmat nem gyakoroltak a szabad és nemes harmadik rend fölött, a mely községnek (communitas) neveztetett.[1])

Saját földjén, a nemzet magának önkormányzatot biztosítván, a nemek és ágak szerint évenkint választott tisztviselőkkel önálló közigazgatást, törvénykezést folytatott; a választott tisztviselők fölött a vajda hatalma is korlátolva volt.[2]) Mint szabad és vitéz nép, a székely a honvédelemben való részvételen kívül az állam irányában semmi más kötelezettséggel nem bírt.[3])

Ilyen kiváltságos helyzet nagy hatással volt a nemzeti élet kifejlődésére, s a székely nemzet önkormányzatánál fogva, mintegy államot képezett az államban. A mohácsi vész után a magyar állam helyzete és így viszonyai is megváltoztak; az állami lét és a szabad alkotmány továbbfejlesztése a kis Erdélynek jutott föl-

[1]) Székely oklevéltár II. kötet 80. l. Szabó Károly.

[2]) Erdélyi történeti adatok I. kötet 261—264. l. N. A. Kovács István.

[3]) Az adózásnak a székely csak egy nemét gyakorolta, az úgy nevezett *ökör-adót*, mi abból állott, hogy az uralkodó házában beállott ünnepélyes alkalmakkor, mint trónralépéskor, házasodás, vagy fiú születése esetén az általános ökörsütés (t. i. minden tizediknek sütővassal való megbélyegzése) rendeltetett el.

adatúl; habár török pártfogás alatt, és sok áldozattal, nemzeti fejedelmei alatt Erdély gyakran az anyaállamnak megmentője lett. Az új viszonyok a székely nemzet kiváltságos helyzetén is változtattak; a portai adó, az udvartartási költség, a gyakori hadakozás, mind tetemesebb pénzadót kívánt, s miután e költségeket az erdélyi három szabad rendnek kelle viselnie, ebbe az eddig adózás alól ment székely nemzetet is bevonták. Martinuzzi kormányzósága alatt, az adó portánkint is kívántatott, a mi egy 1544 ápril 12-én kelt rendeletéből kitetszik, melyben az orbai és sepsi-széki székelyeket, a vásárhelyi országgyűlésen hozott végzésnél fogva, az adórovat kivetésére erőszakkal is kényszeríteni rendeli.[1])

A szebeni 1551 szeptember 8-diki országgyűlés minden portára 32 pénzt vetett ki; az ezen időben Tordán tartott országgyűlésen pedig «udvartartás szüksége» czímén a székelyekre is 4000 frt lett kiróva.[2]) De ezen önkényes adókivetést a nemzet nem minden zugolódás nélkűl viselte, sőt ha alkalom kínálkozott, azt meg is tagadta. Az adóviselés a székely nemzet ősi szabadságával megférhetetlen, azonkívűl a két főbb rendre nézve még igazságtalanság is volt. Ferdinánd, magyar király, a székely nemzetet érdekeinek az által nyerte meg, hogy adómentességét és régi szabadságait 1554-beli rendeletével megerősíté.[3]) Az adónak és a rovatalnak különben, a mint ezt a székelyek 1554 január 25-én Marosvásárhelyen nemzetgyűlése elhatározta, alá voltak vetve: a *közrend*, az *új lófőrend*, a mely II. Lajos király óta lett lófő, a primorok (főemberek) és a lófők *zsellérei*; adózó volt minden ember, ki a községben nyílat bírt, valamint az is, a ki igaz földön s nem zálogos jószágon élt.[4]) Úgy látszik, az országos adó, habár csak nagy nehézségek után, mégis átvitetett a székelyekre is, a kik azt a magok gyűlésén alkotmányos életök szerint szabályozták, és azután kényszerűségből viselték.

Az állami adót illetőleg, az adózás két neme tünik ki, t. i. a rendes országos szükségekre, hadviselésre és udvartartási költ-

[1]) Székely oklevéltár II. kötet, 74. l.
[2]) Wolf. de Bethlen I. kötet 420. l.
[3]) Székely oklevéltár II. kötet, 112. l.
[4]) Székely oklevéltár II. kötet, 108. l.

ségre s ezt fizették a község lakói rovatal útján, míg a tetemes másik adót, a portára évenkint küldendő tributumot, a mely a székely nemzetre évenkint 10—12 ezer forintra ment, a székely nagy községekből lett mezővárosokra rótták ki; bizonyítja ezt Izabella királyné egy rendelete 1557 november 30-áról, mely Udvarhelyre, és egy másik 1558 augusztus 5-ikéről, mely Csik-Szereda lakóira vonatkozik; Izabella e rendelete értelmében a nevezett városokat a rovataltól és adótól fölmenti, a török szultánnak küldendő adó *kivételével.*[1])

János Zsigmond fejedelemsége alatt a székelyek a reájok erőszakolt adózásban megmaradtak, de már nem minden zugolódás nélkül; mutatja ezt egy 1554-ik évi gyula fehérvári országos végzés, a székelyek folyamodványára adott válaszában, a kik a rovatal és az adóbehajtás szigorúsága miatt panaszkodnak. A válasz ígéri, hogy a székelyeket régi szabadságaikban, «a mennyire lehet, az időnek mivoltáért — fenntartja,» a főembert és a lófőt az adózásból kiveszi, de zselléreiket megadóztatni hagyja, valamint a községet (communitas) is, a mely a székely nemesség harmadik rendét képezte, s igaz nemes volt minl a többi; ígéri, hogy minden székbe, igaz, hű embereket küld, kik minden falunak portáját megszámlálnák, mind a zsellért, mind a szolgát (a lófők cselédje) mind a községet megróvják; a székely városok a székelységtől külön szakíttatnak, mert azok portái adót kell hogy fizessenek, s így azokat más teherrel sújtani nem lehet. De másfelől még egy terheltetést is ad a panaszra, hogy miután a törvényben bizonyossá lett, hogy a fő-székelyek a lófejektől nem csak a Három-Székben, hanem a többiben is dézmát szedtek, ezen dézmaadásra a fejedelem részére is köteleztettek.[2])

Így tehát az adófizetés a székelyek közt is otthonossá kezdett válni. A fejedelem által e baj nem hogy orvosoltatott volna, hanem még terhesebbé tétetett. Másfelől az 1557-iki tordai országgyűlés egy nevezetes székely jog megszüntetését rendelte el, a mely eddig a szabad székelynek büszkesége volt; kimondatott ugyan is, hogy

[1]) Székely oklevéltár II. kötet, 138. l.

[2]) Erdélyi Országgyűlési emlékek. Szilágyi XI. rész, 124., 125. l.

hűtlenség esetében, a büntetés a székelynek ne csak fejét érje, hanem az *jószágát* is elveszthesse.

A sérelmek e fölszaporodását a székely nemzet nehezen tűrte s csak alkalmas időre várt, hogy a régi jogokat ismét megszerezhesse. Ez alkalom nem is késett, s a székelyek 1562-ben, János Zsigmond uralkodásának legválságosabb idejében, nyílt lázadásban törtek ki.

Az 1562-ik évi székely lázadás, vagy fölkelés okait legjobban azon folyamodás tünteti föl, melyet a székely székek a fejedelemnek, a lázadás leveretése után, a segesvári, junius 20-iki országgyűlésre benyújtottak[1]) s melyben panaszaikat és sérelmeiket előadják.

Sérelmeik elősorolását az adórovók és az adóbehajtás szigorúságán és zsarolásain kezdték; előadják, hogy az eddigi szokás szerint Ő Felsége akaratát és kivánságát az adóra nézve is a székeken előre megmondták, de most: «az adórovó estve jön és reggel kezdi a rovást, s ha a székely az adót meg nem adhatta, *örökségét* és *marháit* foglalja le, s a birtokot magára nemesíti, a földön pedig lakót hoz reá. Az adót és rovatalt fölveszik a *főemberen*, ép úgy, mint a zsellérjén: a *lófőn*, mint a szolgáján, a szegényen (község) mint a béres szolgáján, a mire eddig még törvény nem volt; fölhozzák a tetemes adóbehajtást, hogy minden adózó emberen «kin 14 frtot, azonfelűl 50 pénzt, 20—40 pénzt, s ismét Ő Felsége nevében 75—50 frtot s azonfelűl búzát és kalangyát is».

Ebből láthatjuk, hogy a székely nemességen két törvénytelenség ejtetett: egyrészt földjétől foszták meg, másfelől pedig az adórovók az adó beszedését nem csak a községre, hanem az eddig még megkímélt lófő és főemberre is kiterjesztették.

A sérelmek vonatkoznak továbbá a tisztviselők törvényellenes zsarolásaira is, mivel a székely törvénytől eltértek; ugyan is peres ügyekben 40—50 forintot is vettek föl rajtok, a mi a régi törvény ellen volt; a vérbírságot és aradíjat, a mely eddig három nyolczadfél oszpora volt, most már a tisztviselők kénye-kedve szerint vetették ki; a királybíró nem a széken, hanem a házában végzi a

[1]) A csikszéki székelységnek folyamodása. Székely oklevéltár II. kötet, 178—881. lap. Hibás kelettel 1564.

törvénykezést, tetszése szerint, s a törvény ellen ítélve; ha valaki kegyelmi ügyben a királyhoz folyamodik, nem hirdetik ki, mivel a királybíró a székgyűlés tartását nem engedi meg. A dézmánál is igen sújtatnak, mivel nem a régi gyakorlat szerint, 10-ből egyet vesznek el, hanem 7-ből egyet, s azt is néki kell, hogy tartsa esztendeig; a bárány, süldő megváltása is terhes, mivel most már két annyit vesznek föl, mint régen. A főemberek is marháikat vetésökre és rétjökre ráhajtják, a szegény népet hódoltatják és megsarczolják.

A sérelmek és panaszok hosszú sora ez, a mely nem csak elkeseredést szült, hanem vágyat is a régi boldog állapot után; az elzálogosítás is kezdett gyakori lenni, s a székelyek az adózás miatt házokat és örökségöket zálogba adták.[1])

Ezen belső rossz állapotok daczára is, a székelység nem lázadott volna föl, ha kívülről — a Ferdinánd udvarából — nem lett volna a régi szabadság megnyerésére kecsegtetve, ha ígéret és segítség nem adatott volna, s maga a helyzet jó alkalmat nem szolgáltat.

János Zsigmond, uralkodása idejében is fölmerült újra a régi terv, hogy Erdély az anyaországgal ismét egyesíttessék, mint az már Martinuzzi alatt is terveztetett. Ferdinánd idejében a terv[2]) részletei voltak: hogy a bécsi udvarhoz szító erdélyi urak bent Erdélyben működjenek János Zsigmond megbuktatásán; a szászok átpártolása biztosíttatott, a székelységet pedig arra buzdították, hogy régi szabadságáért föllázadva, János Zsigmond ellen támadjon. A fejedelem ily módon előbb belülről, majd kívülről is megtámadtatván, vagy lemondásra, vagy az ország elhagyására kényszeríttetik. Végső szükség esetére, alattomban láb alól eltevése el volt már határozva.[3]) A külső támadás intézésére a Ferdinánd-párt *Balassa Menyhértet*, a fejedelem hadseregének volt főhadnagyát nyerte meg, ki talán rossz hazafi, de merész és tehetséges

[1]) Segesvári articulusok 1562 junius 24-iki orsz. gyűlésen. Székely oklevéltár II. kötet (Forgách 237. l. 3. Wolf de Bethlen II. kötet, 18. l. Forgách).

[2]) A terv Forgách Ferencz váradi czímzetes püspöktől eredt, s a bécsi udvari körök tetszését megnyerte.

[3]) Forgách 237. l.

hadvezér volt; a belső viszály előkészítésére több erdélyi főúr, *Majláth Gábor* fogarasi kapitány, *Walkai Miklós* és *Forró Miklós* székely hadparancsnokok és tanácsurak[1]) s a Moldvában vezérkedő *Székely Antal*, a ki ügynökei által a székelyeket lázadásra szította, vállalkozott.

A terv János Zsigmond udvarában sem volt ismeretlen, s intézkedések tétettek, hogy a külső ellenség ellen a had megindúljon, egyidejűleg a török segítség is kikéretvén.[2]) János Zsigmondnak Némethy Ferencz és Báthory István által vezérelt serege *Hadadnál* 1562 márczius 4-én megveretett. Balassa és Zay Ferencz, kassai kapitány e győzelem után Erdélybe nyomúltak, a mi a fejedelem udvarában oly réműletet gerjesztett, hogy a fejedelem már a Lengyelországba való menekűlésre is kész volt.[3]) Balassa már czélját elérni vélte, midőn hírét vette, hogy a török segédhadak a temesvári és budai pasa alatt már közelednek. A Kolozsvár felé nyomúló, és az elégületlenekkel egyesűlt sereg, nagy bonyodalmat ídézhetett volna elő, ha egy a fejedelem által ajánlott fegyverszünet a császári sereget gyors visszavonulásra nem bírja. János Zsigmond ismét a helyzet ura lett. Az összeesküvés Báthory István által fölfedeztetvén, Walkai és Forró Miklós elfogattak.[4])

A korábban érintett terv szerint, a míg a császári sereg kívülről támad, a *Székely Antal* által felbujtogatott székelységnek hátban kellett támadnia. A föllázított székelység ennek folytán megtagadta a reá kivetett 3 ezer forint adót, valamint a dandárok kiküldését is.[5]) A mozgalom vezetői Udvarhelyre gyűlének össze, s itt megesküdtek, hogy a fegyvert addig le nem teszik, míg a régi szabadság ki nem vívatott. A székelység közrendje így a forradalom terére lépett; a nemzetgyűlés általános fölkelést rendelt, s harczot a király és rossz tanácsadói ellen. A mozgalom és a sereg vezetésére főkapitánynyá *Pálfalvi Nagy Györgyöt*, hadnagyokká *Gyepesi Ambrust* és *Bán Andrást*[6]) választák. Mind ezen vezér-

[1]) Wolf de Bethlen II. kötet, 18. l. Forgách.
[2]) Miles Würg-Engel 87. l.
[3]) Forgách 287. l.
[4]) Bethlen II. 18. l. Forgách 244. l.
[5]) Miles 82. l. Wolf de Bethlen II. 14. Forgách 294. l.
[6]) Erdélyi történeti adatok I. kötet, 18. l.

férfiak közönséges székely nemesek, kikről a történet még eddig alig emlékezett meg; hogy a vezetést nem a főemberek vették át, annak az az oka, hogy a császári sereg kivonúlásával a vállalkozás sikere kétségessé vált, s a félig vesztett ügynek áldozatai lenni nem akartak.

A székelység lázadása zabolázhatatlan és fékezhetetlen lett, s a főczél: a régi szabadság visszaszerzése, mellett, mellékczélok is, mint a főnemesség elleni bosszú s azok uradalmainak feldúlása, stb. merültek föl.

A székelyek lázadó serege, mely lassankint 40,000 főre emelkedett a *vajai réten*, a Nyárád mellett gyűlekezett.[1]) A fölkelés kiterjedt Maros, Udvarhely, Csik, Gyergyó, Sepsi és az Orbai székekre.[2]) A mozgalom, a mint az a Szeben városi 1562-iki számadási könyvből kitünik, május elején tört ki.[3])

A székelység követei által a szászokat is közreműködésre szólítá föl, de azok a megváltozott viszonyokat látva, közreműködni nem akartak; a küldötteket a segesváriak Szebenbe utasíták.[4]) A szebeniekhez azonban a fejedelemtől már május 14-én parancs érkezett, hogy a követeket elfogják, s a székely követek, *Antalfi Mátyás* Udvarhelyről, *Ember János* Csikból és *Kovács György* Sepsi székekből, a szászok által május 26-án valóban elfogattak és a fejedelemhez kísértettek. János Zsigmond, a lázadás békés úton való megszüntetésére módot nyújtandó, követet küldött a székelyekhez lázadások okát kitudandó, és azoknak orvoslására, ha széjjel oszlanának, ígéretet is tett.[5]) De a székelyek a fejedelem követét letartóztatták. A székely sereg ezután kétfelé oszlott; az egyik Nagy György vezérlete alatt Ebesfalva felé indúlt s *Holdvilágnál* ütött tábort, míg a másik *Bonyha felé* Maros-Vásárhelyre volt menendő, s a *vajai réten* táborozott. A nyárádvölgyi sereg a Mihályfi Tamás koronkai kastélyát feldúlta, egy nagyobb csapat pedig *Szászrégen* és *Görgény* ellen indúlt, de visszaveretett.[6]) Ekkor ér-

[1]) Wolf de Bethlen II. kötet 18. l.
[2]) Segesvári orsz. gyűlési végzések Székely oklevéltár II. kötet 141. l.
[3]) Székely oklevéltár II. kötet, 164. és 141. l.
[4]) Miles Würg-Engel 87. l.
[5]) Erdélyi történeti adatok I. kötet.
[6]) Miles Würg-Engel és Erdélyi történeti adatok.

kezett a hír, hogy *Majláth* a fogarasi dandárral a székelyföldre csapott, a lázadók házait égeti és dúlja, s családjaikat összefogdossa; a székely lovasság a fejedelmi sereg ellen indúlt s magát iszonyú dühvel Majláth seregére vetvén, azt egy igen véres ütközetben szétverte; Majláth maga is csak egy hű embere, *Boér Balás*, önfeláldozása által menekűlt, de hadnagya, *Velenczei István*, elesett.[1]) A megnyert ütközet után a székely sereg a dúlásnak és és pusztításnak, majd a tivornyának adta magát.

Majláth eleinte az összeesküvők közt volt, sőt a székelyeket segítséggel is biztatta, de miután Balassa visszavonúlása által az ügy kimenetele kétségessé vált, a fejedelem iránti hűségét, — a melyben már nem igen hittek, a székelyek leverésével akarta megmutatni.[2])

János Zsigmond el volt tökélve, hogy a székely lázadást, mely a nemes udvarok feldúlása által már is nagy károkat vitt véghez, fegyveres erővel elfojtja. E czélból hadait összegyűjtvén, *Radák Lászlót* és *Pekri Gábort* mintegy kétezer lovassal és nagy számú gyalog csapattal a *nyárádvölgyi* székely tábor ellen küldé, ő maga pedig a derék haddal *Segesvár* felé tartott, a másik székely tábor ellen menendő.[3]) Radák, egyesűlve Majláth seregével, a másik táborral egyesűlni akaró székely hadat a vajai réten meglepőleg megtámadta s szétverte. Sokan leölettek, mások elfogattak, s az elfoglalt zászlókkal együtt a király táborába vitettek.[4]) Midőn a székelyek Holdvilágnál levő másik táborába a csatavesztés híre eljutott, a sereget félelem töltötte el, s a had, miután vezetőit: Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust a királyi táborba küldé, önként szétoszlott.[5]) A nép nagy részének a király megkegyelmezett, de a fő bűnösöknek örök megszégyenitésül — orrát vagy fülét vágatta le, a szerencsétlen lázadás vezéreit pedig, *Nagy Györgyöt* és *Gyepesi Ambrust*, a kor szokásai szerint, nyársra húzva, kivégeztette.

[1]) Majláth serege romjaival Maros-Vásárhelyre vonúlt. Wolf de Bethlen 22. lap.

[2]) Forgách 238. l.

[3]) Miles 89. l.

[4]) Miles 89. l.

[5]) Erdélyi történeti adatok.

A szép reményekkel kezdett mozgalomnak tehát gyászos vége lett, a székelyek ősi szabadságára pedig még súlyosabb következményt vont. A mozgalom leverése után János Zsigmond Segesvárra országgyűlést hivatott egybe, a melyre a nemességet, a székely főrendet és a lófejeket is meghivta. Minden székely székből, hűtlenség büntetésének terhe alatt, 16 küldött volt köteles megjelenni, a végből, hogy a székely kérdés végleges megoldása fölött folytatandó tanácskozásokban részt vegyen. A székelyek sérelmeit megértve, a fejedelem azoknak orvoslását megígérte.[1]) A segesvári törvényczikkek által azonban az ős székely szabadság a más két országos rend kiváltságaival egyenlően átalakíttatott; másfelől az országgyűlés biztosítást szerzett, hogy hasonló támadások többé ne ismétlődjenek. Az országgyűlést Csáky István kanczellár a hűtlenségi per lejártával megnyitván, a mozgalom és lázadás vezetőit és okozóit olvasta föl. A primorok közűl a fejedelem: Lázár Istvánt és Jánost, Kornis Mihályt, Farkas Pált, Bernáth Ferenczet, Geréb Miklóst, Kátai Ferenczet és Györgyöt és Andrási Mártont, mint lázítókat foglyoknak nyilvánítja, a kik a Görgény és Gyalú várakba börtönöztettek be.[2]) Hogy a támadás okait megértse, minden szék supplicatios folyamodványt terjeszt be a fejedelemnek; ezekben aztán fölsoroltatott a sok nyomorúság, önkény és erőszak, a mit a főemberek és a tisztviselők a község ellen elkövettek s melyek azután a lázadásra vezettek.[3]) A fejedelem el volt határozva a sérelmeket orvosolni; a segesvári végzések a fejedelem ebbeli elhatározásának a tanúbizonyságai s két irányt tűznek ki: a székely ősjogokat megszüntetni s a közszékelység sérelmeit orvosolni, de nem az eddigi törvényes alapon, hanem a székely közrendet más jogi viszonyba hozva, lehetőleg a megyei rendszerhez alkalmazni, az az a szabad közrendet jobbágyságba sűlyeszteni.

A segesvári gyűlések végzései a következők:

1. Miután a székelység azon régi szabadságban bízva lázadott föl, hogy ők jószágukat, örökségüket még hűtlenség vagy láza-

[1]) Erdélyi történeti adatok.

[2]) Erdélyi történeti adatok I. k.

[3]) A csikszéki közszékelység folyamodványa. Székely oklevéltár II. kötet 178—80. l.

dás esetén sem veszthetik el, — elhatároztatott — «hogy ilyen dolgokban, a kik jövőben vétkeznek, ők is mint a nemesség, s a többi országhívünk, fejöket és örökségöket is veszítsék». E végzés által a székelységnek egy igen nagy joga vonatott el, de meg lett nehezítve a lázadás, mivel a lázadónak nem csak feje, de ősi jószága is veszélyeztetve volt.

2. «A főnépek, s a lófejek szabadon éljenek az ő főségökben, mint a nemesség: s a földön lakókat jobbágyúl bírják.» E végzés által az ős társadalmi rend bontatott meg, a főnép és lófő megtartotta nemesi rangját, de a harmadik, a közrend elveszíté azt, s királyi rendelkezés alá esvén, mint jobbágy eladományozhatóvá vált.

3. A főnép és a lófő-rend a dézma és adótized alól fel lőn mentve; egyszersmind szabályoztatott honvédelmi kötelessége, oly módon, hogy a főnép had idején negyed-ötöd magával, a lófő személyesen lóháton, teljes fegyverzetben és jól ellátva a parancsra kiálljon. E végzés által a két rend kiváltságos helyzetbe jő, de egyszersmind a koronától még inkább függő helyzetbe, kiváltságos nemesi levelet nyervén ki, a mit eddig születésénél fogva bírt.

A többi fejedelmi végzés a harmadik rendet illeti, az az a köznépet, a mely eddig mint gyalogos, a honvédelem nagy részét tette, s oly nemes volt, mint a más két rend, ezeknek új helyzetét rendezi és sérelmeit orvosolja.

4. A község királyi fenhatóság alá helyeztetik, a községet sem a főnépség, sem senki, semmi szolgálatra ne kényszerítse, s a ki ezt tenné, az szigorúan megbüntetendő.

5. A királybiráknak meghagyatik, hogy minden 15 nap székűlést tartsanak, s ott törvényt hozzanak.

6. A perrendtartást és a per folyását szabályozza, a melyet megrövidít az által, hogy a felebbezés nem az eddigi szokás szerint a székely szék, hanem a királyi ítélőszék elé vitetik, s így a szék a döntő végítélet jogát elveszti.

7. A székekbe esküdt jegyzőket rendel, s 12 székbírót, a kiket a perlekedő felek fizessenek.

8. A dézma-viszonyt szabályozza.

9. Az elzálogosított jószágok kiváltásáról intézkedik; mivel a közrendbeliek házaikat, jószágaikat a főembereknek zálogosíták el,

a kik azokat ugyanazon árban vissza nem engedik, hanem az összes adókat és költséget is kérik, elrendeli, hogy a jószágot tulajdonosa a valódi árban visszaválthassa.

10. Intézkedik, hogy midőn a tisztviselők, királybírák, hadnagyok és főemberek hivatalos ügyben a községnél járnak, a község az egy szálláson kívűl, semmi más költséggel ne terheltessék.

11. A székely nép szabad vagyonát, a sóbányákat, a lázadás által tett károk fejében, a fiscus számára confiscálja, az ország kincstárának gyarapítására; megengedi azonban, hogy a főrend és lófők, úgy mint a megyékben a nemesség, a házok szükségére sót kaphassanak.

12. Intézkedik, hogy a királyi kegyelmesség, valamely vétkező számára, székűlést tartva, azonnal tudattassék, s a kegyelemlevél átadassék, nehogy marhái s egyéb jószágai fölosztassanak, vagy egyébként megkárosíttassanak.[1])

A végzések által a kettős czél eléretett; az ősi székely alkotmány a megyei intézményekhez hasonlóan átalakíttatott, s a közrend a királyi rendelkezés által oltalmat nyervén, a főnép zaklatásaitól biztosítva lett. Még is ez állapot az állandó békét és nyugalmat, a jövőre nem biztosította, mert a székely nemzet mihelyt alkalom nyílt, azon párthoz szított, a mely régi szabadságát visszaállítani ígérte.

A székely nemzet jogviszonyai egészen megváltoztak; addig egy kis szabad államot képezett az államban, a melynek terhe őt a hadviselés és ökör-adón kivül nem terhelte; e törvények szerint a nép pénzadó és tized alá esett. Eddig a székelyföldet a nemzet bírta, mint egy testület, kihalás esetén a föld szomszédjára esett, örökségét semmikép el nem veszthette, ha a fejét hűtlenség miatt el is veszité, de földje atyjafiaira szállhatott.[2]) A székely született nemes volt, jobbágyság köztök nem volt. De most osztálykülönbség lőn megteremtve, a harmadik rend elveszté nemességét. Eddig a *lustralis könyv* volt a székely nemeslevele, ezután bejöttek az

[1]) Székely oklevéltár II. kötet 161. l.

[2]) Székely oklevéltár II. kötet 119. l. A székely nemzet régi szokásos törvényei.

armalis, primori levelek, a királytól adva.[1]) Mindazonáltal valószínű, hogy a 3-ik rendből, a köznépből, sem lett az egész nemességétől megfosztva, mivel ez lévén a legnagyobb, az ország hadereje miatti tekintetből, birtokában és nemességében meghagyatott, hogy honvédelmi kötelességét lovon vagy gyalog teljesíthesse.[2]) A sóbányák a nemzeti közvagyont tették, s abból minden székely egy köböl babért s egy pénzért annyi sót kapott, a mennyit elvihetett vele; a királybirótól váltott pecsét által, kevés díj mellett avval kereskedést is folytathatott.[3]) Most a közrend egy igen szükséges házi és gazdasági czikktől fosztatott meg, minek fontossága annál nagyobb volt, mivel a nemzet fő gazdaságát a szarvasmarhatenyésztés képezte.

János Zsigmond ezután megkezdte adományozásait; a közrend nagyobb részét a főrendek, más részét a várak alá rendelé, és a *görgényi, szentléleki, várhegyi* és *udvarhelyi* várak területéhez csatolá, a melyekből a fejedelmek hiveiknek adományozást sokszor tettek.[4])

Hogy a székely nép féken tartassék, két erőd létesítése rendeltetett el. Az egyiket az udvarhelyi barátklastromból Pekri Gábor, udvarhelyi kapitány emelte, elnevezve gúnyosan «*Székely-Támad*» várának; a másik vár a Háromszék felől a várhegyi, a melynek neve: «*Székely-Bánja*». E várak a székely lázadás örök emlékeztető jelei levének, a melyekben katonaság őrködött a székelyek nyugalma felett.[5])

A székelyek az új helyzetbe magokat bele nem találták, folyton a régi szabad és független helyzet után vágytak, a mi Erdély fejlődésére kártékonyan hatott.

SZÉKELY JÓZSEF.

[1]) Ily primori levél: Nemzeti Társalkodó 1871. 84. l.

[2]) Erdélyi tört. adatok 245. l.

[3]) Székely oklevéltár 125. l.

[4]) Erdélyi történelmi adatok, 245. l.

[5]) Miles Würg-Engel 99. l. Bethlen Farkas II. kötet 23. l. Boros Sebestyén krónikája 24. l.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A bizottság 1889-ik évi első ülését márczius hó 9-én tartotta.

Az ülés főbb tárgyai a következők voltak:

1. A honvédelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága a bizottság törekvéseit támogatandó a «*Hadtörténelmi Közlemények*»-et a csapatkönyvtárak számára 100 példányban az 1889-ik évre is megrendelte.

Ugyancsak e folyóiratot a m. kir. vallás- és közoktatási miniszter úr Ő Nagyméltósága a középiskolák tanári testületének és könyvtárainak, a közös hadügyminiszter úr Ő Nagyméltósága pedig a közös hadseregbeli tisztikarnak és könyvtáraknak, — melegen ajánlották. Ez ajánlatok hatása mindazonáltal eddig még nem mutatkozott.

2. Miután Zrínyi Miklós hadtudományi munkáinak kiadására a költség-szükséglet megvan, a bizottság *Zrínyi munkáinak kiadását elhatározta* s a szöveg felülvizsgálásával, a commentárok elkészítésével és az egész műnek sajtó alá rendezésével *Rónai Horváth Jenő* honvéd századost bízta meg.

3. A Ludovika Akadémia könyvtárának kiegészítésére nézve az akadémia elnökségéhez az iránt, hogy az akadémia történeti tárgyú, vagy az intézetet egyébként érdeklő *eddig megjelent összes kiadványai* a nevezett intézet igazgatóságának megküldessenek, a fölterjesztés megtétetett.

4. Az előadó bejelenti, hogy a múlt ülésben meghatározott *hadtörténeti pályakérdés* kitűzetett.

6. A *Hadtörténelmi Muzeum* létesítése tárgyában a bizottság meghatalmazásához képest az elnök a vallás- és közoktatásügyi miniszter Ő Nagyméltóságához az akadémia útján fölterjesztést tett. Bár hivatalos értesítés a bizottsághoz még nem érkezett, félhivatalos úton tudomására

jutott az előadónak, hogy a memorandum a Nemzeti Muzeum régészeti osztályának véleményezés végett kiadatott. Az eszme itt meleg pártolásra talált, s a kivitel módozatai iránt positiv javaslat is tétetett. Az ügy ezután az állandó muzeumi bizottsághoz fog áttétetni, s oda az akadémia hadtudományi bizottsága is, képviseltetés végett meg fog hívatni.

Pályakérdés határidejének lejárása. Figyelmeztetjük az érdeklődőket, hogy a múlt év deczember havában kihirdetett pályakérdésünk benyújtási határideje *1889 május hó 1-én jár le.* A pályadíj egy *a magyar hadtörténelemből vett nevezetesebb esemény önálló leírására* tűzetett ki; jutalma *20 drb; arany* a munka azonkívül a rendes díjazásban részesül.

Egyéb részletek folyóiratunk múlt évi IV. füzetében (647-ik lap) foglaltatnak.

A honvédség és a hadtörténelem. Nagy örömünkre szolgál, hogy a magyar honvédség tisztikara a lefolyt évben a «Hadtörténelmi Közlemények» meleg pártolása által a magyar hadtörténelem iránti élénk érdeklődésének adott kifejezést.

Ez érdeklődést legjobban tanúsítja, hogy folyóiratunk a történet kedvelő polgári közönség mellett, és a honvédelmi miniszter úr Ő Nagyméltóságának nagylelkű támogatásán kívül, ki maga 100 példányt rendelt meg, csupán a honvéd tisztikarban közel 300 előfizetőre talált.

Az előfizetések következőleg oszlanak meg:

A honvédelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága 100, a Ludovika akadémia tanári kara stb. 64, II. honvéd-kerület 42, honvéd-huszár ezredek 41, VI. hon. ker. 40, I. hon. ker. 34, III. hon. ker. 32, V. hon. ker. 28, IV. hon. ker. 15, VII. hon. ker. 3, összesen 399.

A gyalog féldandárok közül legtöbb előfizető találkozott a 4-ik, 6-ik (20—20) és a 18-ik féldandárnál (15), a huszár-ezredek közül a 9-ik huszár-ezrednél (13); egyetlen előfizető sem találkozott az 1., 2., 7., 13., 16., 17. és 21-ik féldandárnál, a 2. és 5. huszár-ezrednél.

Rendi fokozat szerint a pártolók: tábornok 11 (16 közül), törzstiszt 33 (126 közül), százados 59 (259 közül); a többi 196 az alantos tisztekre és hadapródokra esik.

De bár e pártolás igen jelentékeny, az aláírók szaporodása mégis kívánatos, minélfogva ezen a magyar hadtörténelem fejlesztésére oly nagy fontosságú vállalat állandó fentarthatása érdekében kérjük a honvéd tisztikart, miszerint követve a honvédelmi miniszter úr Ő Nagyméltósága nemes és buzdító példáját, az aláírók közé a folyó 1889-ik évben is minél számosabban sorakozzék.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Ősmagyar fegyverek és hadi szokások maradványai a kuruczvilágban. Nagy élvezettel olvasám e becses folyóirat múlt évi utolsó füzetében *Thúry József* széleskörű ismeretekkel irott összehasonlító tanúlmányát «*A régi magyar és török hadviselésről*». A tudós szerző alapfölfogásában s fejtegetéseinek túlnyomó részében teljesen osztozom; s hogy részemről is további megerősítésekkel s némi adalékokkal járuljak nagyérdekű művéhez: fölemlítek itt egynémely, kétségtelenűl keleti, ősi, közös török-magyar eredetű oly hadviselési és fegyverzeti tényeket és szokásokat, melyek hazánkban még a sokkal későbbi korszakokban is, — le egészen II. Rákóczi Ferencz fejedelem nemzeti hadseregéig, fentartották magokat.

Az 586. lapon tárgyalt *balta* fegyverhez ez legyen megemlítve: Száma nélkűli egykorú adat és egykorú kép tanúsága szerint a «*balta*» (így nevezve) annyira szokott fegyvere vala a XVI—XVII. századi és a Rákóczi-féle hajdúságnak (= magyar gyalogság), hogy minden közhajdúnak s altisztnek a puska (pulhák, tersényi, muskéta, flinta) és a kis görbe kard mellett, derékszorító övén, elől, rézkarikán egy-egy kurtanyelű balta, vagy csákány csüngött. (Ezeket nemcsak harczra, hanem rőzse-vágásra, sátorkarók hegyzésére stb. is használták.) Ostromoknál, kapuk bevágására voltak fejszéik, szekerczéik is; ilyennel vágta be például 1708 januárban a beczkói ostromnál Csajághy János kurucz brigadéros — maga rohanván elől — a várkaput.

Bezerédy Imre lovas-dandárnok, mikor az óriás termetű b. Orssich Kristóf károlyvárosi horvát végőr-ezredessel párviadalra kelvén, kardja ketté törött: egyik versió szerint a nyeregkápájára akasztott baltáját vette elő, s ezzel verte le ellenét. (1707.) Sőt, hogy a baltát még igen előkelő magyar hadvezérek: vezénylő tábornokok is használták, — vezénylésre és rohamoknál, — annak legszembetünőbb bizonyítéka a kuruczvilágban országszerte ismert «*Bottyán baltája*». (Így; továbbá: «una *baltha* argentea, deaurata, *vulgo Bottyán fejszéje vocitata*».) Ugyanis Rákóczi híres vezére, a savoyai Jenő hg. által is magasztalva említett Bottyán János, tudvalevőleg egy drága mívű, vert ezüstből készűlt s gazdagon megaranyozott *baltával* vezénylé csatáit. És ezt sokszor, haragjában, a megfutamodott tiszteknek s katonáknak is hátukba verte, így fordítván őket vissza az ellenségre. Mikor Bercsényi generalissimus, Bottyánt Dunántúlról 1708 elején a Vág-vidéki vezérlet átvételére Nyitrára kül-

dötte, hogy az ott a tisztek közt lábra kapott laza fegyelmet, mint ismeretes kemény vezér, kellőképen jobbra változtassa: bizakodva s mintegy kívánva írja Rákóczinak, hogy Bottyán bárcsak «*meghaltázna* egy párt *az magahitt brigadérosokban*».

Mikor a nagyhírű tábornok halála után örököseit a hátragyott dús örökség fölött, mint választott osztoztató bírájok, Bottyánnak fogadott fia, gr. Károlyi Sándor (a szathmári pacificator) 1713-ban megosztoztatá, s ezek valami tiszteleti ajándék elfogadására kérték őt: Károlyi, halhatatlan emlékű tábornoktársának eme történelmi nevezetességű *ezüst-baltáját*, annyi harcznak győzelmes intéző eszközét, választá ki magának. E becses ereklye a gr. Károlyi-család valamelyik ágánál talán még megvan.

A mit szerző az 587. lapon a *buzogány*-ról ír, az tökéletesen áll; tudniillik, hogy ez a régi magyaroknál, ép úgy, mint a török-tatár népeknél, nem harczoló, hanem inkább *vezénylő fegyver* vala, s hordhatása bizonyos tiszti rangfokozathoz volt kötve, mint egyúttal *méltósági jelvény*nek. Így a kurucz hadseregben buzogányt csak *önálló csapatparancsnokoknak*, tábornokoknak, ezredes-kapitányoknak, ezek helytartóinak és a legkisebb taktikai egységek: a századok parancsnokainak volt szabad viselniök. Ezek kezeiben azonban a buzogány (a kuruczok legtöbbször «*budzogány*»-nak[1]), sőt egész törökösen «*bodzogán*»-nak is hívták) nemcsak csapatvezetői és vezénylő jelvény volt: hanem azon mellékes czélra is szolgált, hogy azzal, mint Bottyán a maga aranyos baltájával, a szaladókat a harczba visszadögönyözzék. Világos példa erre Rákóczi tábornokának, gr. Eszterházy Antalnak egyik hadi utasításában foglalt azon parancsa kapitányaihoz, hogy rohamok alkalmával személyeik szerint ne menjenek legelől, hanem inkább a jó rendtartásra vigyázván, a visszafutamlóknak kíméletlenűl verjék hátukhoz «*az rézbodzogánt*».

A *dolmány* szót (587. l.) a kuruczok igen gyakran «*dolomán*»-nak (törökül: dolamán) ejtették. Ez a XVII. században rendesen félczombig ért. Az ővig érő kurta dolmányt Rákóczi lovassága kezdette el viselni a kuruczvilágban, s őtőlük kapott az lábra III. Károly és Mária-Terézia ezredeiben. (E kurta dolmányokat sokáig «kurucz dolmány»-nak nevezték; innét említi az egykorú népdal is: «*Másfél araszt* a dolmányod, — nyalka kurucz!» II. Rákóczi Ferencz 1710-ben személyesen készűlvén táborba: a saját dolmányait is ily kurta katona-dolmányokká vágatta.)

A *zászlókat* a régi magyarok, azt hiszszük, eredetileg a mai sinonym névvel *lobogók*-nak nevezték.

[1]) A vajdahunyadi, buzogányalakú egyik tornyot *buzogány*-bástyának nevezték, s nevezik ma is.

A *sátorozást* (590. l.) őseink — mint nomád származású nép — annyira szerették, hogy főuraink még a XVII. század vége felé is széltére sátorokkal utaztak béke időkben is, és ilyenekkel mentek vadászatokra. A hol tanyát vertek: felütötték «*vászonházaikat*». Sőt II. Rákóczi Ferencz, mint az ősi nemzeti szokások kedvelője, fölelevenítője, — mikor 1705-ben a *Rákos mezejére* hirdetett országgyűlést: a rendek tanácsülései számára sok ezer tallér költséggel óriási «*ország sátorát*» (tentorium regni) csináltatott; a mint is kurucz őseink a szécsényi országgyűlést (1705.) és az ónodit (1707.) csakugyan ezen hatalmas «vászonpalotában» tartották meg. Táboraiknak pedig külön «*sátor-szekereik*» valának, mint a török-tatároknak.

Még mikor Törökországban bujdosának is, Rákóczi és hívei: igen szerették a nyári és őszi hónapokat *sátorozva* tölteni, a legcsöndesebb békeidőkben is. Így 1719. augusztus 10-ike táján Jenikőből átköltözködtek a Bosporuson Kis-Ázsiába, Beikószba, s ott a tengerparton sátorokat üttetvén, ezekben tanyáztak egész október 10-ig. Épen így tőnek később gyakorta Rodostóban is, hogy a városból nyaranta hosszabb időkre kiszállának sátorokba a mezőkre, több mérföldnyi távolba, és úgy vadászgattak sátortáboraikból. E sátorozást ők «*szellőzés*»-nek nevezgették; és kivált pestis-ragadványok idején az is volt valóban.

A mi a *lovak festését* (593. l.) illeti, ez is széltére divatozott még a kuruczvilágban. Ők leginkább *kékre* szerették paripáikat festetni, hihetően a szürke színűeket; és pedig úgy látszik, nemcsak sörényét és farkát festették kékre a lovaknak, hanem almás-kékre, *habos-kékre* azok farát, testét is. Kedvelték a babos, pettyegetett festést is, s az ily lovat (a természettől ilyen színűt is!) *szepé*-nek nevezték, a mi szintén török eredetű szó lehet, ámbár a magyar *szeplő*-vel is rokon.

Megjegyezzük még, hogy a kuruczoknál forgót és tigris-, párduczvagy farkas-kaczagányt, avagy akármiféle «*háti bőrt*» csakis tiszteknek és oly vitézeknek engedtetett meg viselniök, a kikről be volt bizonyítva, hogy csatában ellenséget öltek, sebesítettek, hadi foglyot ejtettek, vagy magok sebet kaptak. Nem tudjuk, ez a szokás nem szintén keleti eredetű-e? Forgóikban a fejedelmek s fővezérek *fekete kócsagtollat*,[1]) egyéb

[1]) A régi török szultánok turbán-forgójának tollbokrétája is a *fekete kócsag* volt; a szultánon kívül csupán a *nagyvezír*, — mint a padisah helytartója, — viselhetett ilyent. — Rákóczi az ónodi országgyűlési táborba «nagy fénynyel egy szép, pompás török pejparipán, királyszínű bársonyköntösben, tigrisbőrben és *fekete kolcsaktollasan*» vonúlt be. Mikor pedig őt tíz év múlva (1717) a török császár mint Erdély fejedelmét fogadta: az egykorú kép szerint mind a szultán, mind a fejedelem fövegét *fekete kócsag*

vezérek fehér kócsagot, sastollat, kerecsen- és sólyomszárnyat viseltek. Az ezredes-kapitányok kalpagforgóját *három szál darútoll* illette meg. A darútollak kékre voltak festve, faolajjal, — mint br. Apor Péter «Metamorphosis»-aiban leírja.

Végre mint igen ősi, még pogány szokásra emlékeztető tényt jegyezzük meg, hogy 1706-ban a vitéz székelyeket «*nagy átok alatt*» Istenre, *napra*, *holdra csillagokra*, eskettették meg, hogy hűségökben ingadozni nem fognak.

Ime az ázsiai, török-tatár közös szokások és vonatkozások mily hosszú időkig tartották fönn magokat, kétségtelenül közép ázsiai turk, s nem finn-ugor eredetű fajunk közt! *Thaly.*

Egy XVII. századbeli magyar huszár-ezredes szerződtetése. II. Ferdinánd alatt a vallási háborúk idején *Bethlen Gábor* fejedelem szövetségre lépett Frigyes cseh királyal s a cseh-morva református rendekkel. Ez időtől kezdve, noha Bethlen folytonos béke-alkudozásokban állott Ferdinánddal, szövetségeseit a cseheket is segítette, ha nyíltan nem tehette, legalább titokban. Így *1620* elején 800 főből álló lovas dandárt küldött *Kornis Zsigmond* és *Bornemissza János* vezérlete alatt a morva határszélre.

E közben a csehek magok is toborzottak Magyarországon s hadseregöket igyekeztek a magyar harcztéren edzett és gyakorlott katonákkal szaporítani. Mint említők *Bethlen* e tekintetben nem gördített elibök akadályokat, mit az is mutat, hogy egyik legkitünőbb kapitányát *Horváth Istvánt* engedi, hogy a csehek zsoldjába lépjen. Vagy csak forma volt az egész, hogy ne mondhassák, miszerint míg alkudozásokat folytat Ferdinánddal, addig a cseheknek segély-csapatokat küld. Elég az, hogy nevezett kapitány, mint ezredes *1620* május 15-én *Egerburgban*, *Keresztély* anhalti herczeg s Fridrik cseh ellenkirály főhadvezére által kiállított okmány szerint, 500 kopjásan fegyverzett huszárjával a cseh-morva református rendek szolgálatába lép.

Érdekes, hogy a zsold-föltételeken kívűl oly zászlókat tartoznak hordozni, melyeken a cseh-morva czímer áll s hogy *Horváth István* ezredesnek fizetésén felűl, a mi nemzeti szokásunknak megfelelően egy vezéri buzogány is adatik.

Az egész szerződtetés különben itt következik:

Reversalis pontozatok, hogy mikép tartassék jövőre nézve *Horvát István* ezredes urammal és az ő 500 huszárjával.

tollbokréta diszíté. Ily tollbokrétát idehaza a magyarok közűl Rákóczin kívül csupán az egy gr. Bercsényi hordhatott, mint fejedelmi helytartó s fővezér.

1. Accordiroztatik minden *kopjás* részére havonta négy tallér, 70 krajczárba számítva.

2. Item további két tallér mellékpénz ugyanazon valorban (értékben), a melyet ezredének jobb rendben való tartása czéljából nevezett ezredes kötelezve legyen fennemlített huszárjainak közösen és hűségesen minden időben átadni.

3. Ezen zsold a morvaországi . . . . . (a hely neve hiányzik), tartandó szemlétől (mustrától), a mely legkésőbb Szt.-János napra esik az új kalendáriom szerint, lesz fizetendő, úgy hogy nekik a fél hónap már előre Magyarországban átadatott.

4. Az előre megfizetett hónapok mindenkor teljesen kiérdemlendők, valamint hogy ők is részesűlnek mint megelőzőik a morvaországi uraktól becsűletes megfizetésben; ezért kötelezendők, hogy az itteni nagyságos generálisnak mindenben segítségére legyenek.

5. «Copi»-pénz (kopja-pénz) fejében semel pro semper 100 tallér fizettessék ki.

6. A zászlócskák végett minden század további 6 tallér zsoldot kapjon, valamint hogy 5 zászlócskák a szemletéren sorakoztatandók, közöttük a hatodik mint fő-zászló, valamivel tekintélyesebb a többinél, *a cseh- és morva-czímerrel*, vagy a hogy egyébként jónak fog találtatni.

7. A katonák zsoldján kívűl, a mi fenn volt említve, tartozik az obester valamennyi alantasabb és feljebb való parancsnokot, bármi névvel is neveztessenek, item a trombitást, sípost, dobost, valamint önmagát is beleszámítva a fennemlített értékű havi 650 tallérból kifizetni, és kielégíteni, mely összeg neki ki van kötve és megígérve *egy buzogány nyal* egyetemben egyszer s mindenkorra.

8. Nevezett obesternek innen egy commissarius adassék kiséretűl, a ki a copi-pénz mellett, a miknek kiosztása az obestert illeti, a félhavi zsoldot magával vigye; a másik félhavi zsold később lesz a szemletéren kifizetendő, mihelyt a compániák a kerűleti kapitány úrnál Morvaországban jelentkeznek, hogy ő egy követ által a szemletért kijelölje; ugyanazon követ várja érkezésöket a morva határszélen *Straunitz*-ban és kísérje őket tovább is a szemletérig.

9. Végre és mindenek előtt tartozzék az óbester arra törekedni, hogy toborzott compániáit jó kapitányokkal és parancsnokokkal lássa el, valamint olyan katonákkal, a kik tudják, mi a becsület, és a kik paripával és fegyverzettel, a mint ez a tiszteletreméltó és czifra huszárokhoz illik, fognak beállítani a megnevezett szemletéren. — Signatum *Egerburg*, május 15-én anno 1620. *Keresztély*, anhalti herczeg.

Eredetije az *Országos Leveltár* Limbusában.

Dr. Szendrei János.

Egy XVI. századbeli hadi kém viselt dolgai. A hírszerző szolgálat a hadműveletek vezetésére mindenkor nagy befolyással volt, s a hadviselő felek nagy igyekezetet fordítottak arra, hogy az ellenség viszonyairól minél kimerítőbb értesűlést szerezzenek. A hírszerzés egyik legszokottabb módja volt, és lesz jövőben is, a kémkedés; de csodálatos dolog, hogy bármily fontos legyen is a szolgálat, melyet a kém tesz, bármily ügyességet, képzettséget, lélekjelenlétet, sőt önfeláldozást igényel is a kém feladata, maga a kémszolgálatot teljesítő egyén közfelfogás szerint becstelennek tartatik, személye megvettetik, élete szabad martalék, oltalomban alig részesíttetik.

Ma a felsőbb vezetés mindeme hátrányokért a kémeket legalább dús jutalmazással kárpótolja, de régente a kém még ebben sem igen részesűlt, mint az a következőkből is ki fog tünni.

A XVI. század hadi iratai közt gyakran találtam egy bizonyos «Zypser» (néha Czypser) nevét, a nélkűl, hogy személye iránt tisztába jöhettem volna, csupán annyit tudva meg felőle, hogy valami igen vakmerő legénynek kellett lennie. Nemrég azonban egy kérvényre akadtam, melyből kitünik, hogy e rejtélyes egyén, kinek valódi neve különben *Gennersberger János*, s kire a «Zypser» melléknév csak szepesi származása alapján ragadt rá, Ferdinándnak Szapolyai János ellen viselt háborúiban császári vezérek mellett kémszolgálatokat tett, melyeket az említett — 1550-ről származó — kérvényben fölsorolva. a császártól az Alsó-Ausztriában fekvő Sachsengang nevű birtok adományozását kérelmezi.

Ez iratból kitünik, hogy Gennersberger szolgálatai 1527/28-ban kezdődnek, a mikor is *Katzianer János*, császári vezér, részére tett hírszerző és kémlelő szolgálatokat; e mellett részt vett Trencsén, Bajmócz, Szepesháza és Kassa bevételénél.

Ezután Vehls[1]) Lénárt alatt Sáros és Tokaj mellett volt; de itt Szapolyai emberei által elfogatott, Nagyváradra vitetett s egy híd alatt féltesttel beásatván, 9 napig fogva tartatott, mígnem őt egy Eisner nevű pozsonyi kereskedő ismerőse 50 magyar forintért megváltotta.

Nemsokára ezután — Vehls Lénárt megbízásából — üzenetet vitt János királyhoz Erdélybe; de visszatértekor Tokaj közelében parasztok által ismét elfogatott, kifosztatott s kegyetlenűl elveretett.

1532-ben kémkedés végett Budára küldetett, azonban Visegrádnál újra elfogatott s Budára vitetvén, fakeresztre kötve közgúny tárgyává tétetett. Innét egy Woyawadica nevű úr (a János király udvaránál befolyásos Laszky Jeromos révén) szabadította ki. Alig kiszabadítva, Zypser Eszter-

[1]) Ő maga így írta; a *Fels* és *Vels* változatok tehát nem helyesek.

gomba sietett s elég jókor érkezett oda, hogy a Ferdinánd-párti helyőrséget, egy az ellenfél által vízen tervezett rajtaütéstől megóvja.

Ugyancsak 1532-ben Zypsert már Kőszegnél találjuk, hol egyik legderekabb dolgát végzi. A törökök által ostromolt várba Ferdinánd egy buzdító iratot szándékozott küldeni, hogy *Jurisics Miklóst* és csapatait további vitéz kitartásra ösztönözze. Zypser töröknek öltözött át, s egy újabb roham alkalmával a törökök közé vegyűlve szerencsésen bejutott a várba, s a királyi kéziratot Jurisicsnek átadta. E királyi kézirat kihirdetése, a bátor védőket valóban nagy lelkesedésre indította s így Zypser igen hasznos munkát végzett. A törökök eltávozása után Zypser — saját kivánatára — éjjel kötélen a vár árkába bocsáttatott le; már szerencsésen megszabadúlt, midőn a szabad mezőn egy török portyázó csapatot vett észre; ekkor egy a harczban megölt teve hullája alá rejtőzött, hol a folyton ott száguldó törökök miatt az éj beálltáig kitartani kényszerűlt.

Ezután *Falkensteinra* menekűlt *Dern*[1]) úrhoz; ez néhány horvátot adott melléje, kik őt Bécsujhelyre voltak kísérendők, de azután elhagyták. Zypser ekkor magában bolyongott, pénz és élelem nélkűl, folyton bujdosva a kalandozó törökök elől, míg végre rongyosan, teljesen elgyöngűlve és kimerűlve Laxenburgba jutott. Ő maga azt mondja, hogy ez utazás egész életére koldussá tette.

Egy más alkalommal Zypsernek Frangepánhoz (valószínűleg Ferencz egri püspökhöz) kellett mennie Egerbe; de Hatvannál Bebek Ferencz emberei elfogták, a küzdelemben karját levágták s kocsijától, lovaitól megfosztották.

Ezután Pozsonyban telepedett meg, hol azon szerencsétlensége támadt, hogy Katziáner által kiállított 295 forintról szóló kötelezvényét részeg spanyol katonák széttépték. A foszlányokat beküldte ugyan a császárnak, de a pénzt még 1555-ben sem kapta meg.

Majd ismét Budára ment, hogy Martinuzzi Györgynek egy üzenetet vigyen meg, s innét is, valamint egy tiszamelléki kémjáratból csak nagy ügygyel-bajjal menekűlt meg; ez utóbbi alkalommal egy magyar paraszt egy üres hordóba bujtatta s a Szapolyai emberei által megszállt vidékről úgy szállította el.

Mindezen szolgálataiért Nedeliczben egy községi irnoki állást nyert, de a földesúr haragosa levén, cselédjei által éjnek idején megtámadtatta, mely alkalommal úgy ő, mint felesége súlyos sebeket kaptak.

E közben régi sebei is kiújultak, minek folytán hivatalát is le

[1]) Valószínűleg *Forchenstein* és *Ternye* a helyesebb.

kellett tenni s ekkor — véginségre jutva — kéri a császártól 23 évi hű szolgálatai fejében Sachsengang adományozását. De ezt sem nyerte el s életét valószínűleg, mint földönfutó végezte. . *Gömöry.*

Mária Terézia megbízó levele Nádasdy Ferenczhez, midőn neki 1757-ben a morva-sziléziai hadsereg parancsságát átadja. A sziléziai háborúk hadjáratai közt az 1757-iki, melynek főbb eseményei a prágai, kollini, boroszlói és leutheni nagy csaták, azok közé tartozik, melyekről legtöbbet beszélnek, de a melynek eseményei eddig még legkevésbbé vannak tisztázva. Minden okirat tehát, mely e hadjáratra vonatkozik, nagy fontossággal bír. A következőkben adjuk Mária Terézia királynő egy megbízó levelét, melylyel gróf Nádasdy Ferencznek a morva-sziléziai hadsereg illetőleg önálló hadtest parancsnokságát átadja.

A levél német szövegű s hű fordításban[1]) következőleg hangzik :

Kedves gróf Nádasdy ! Miután üdvösnek találtuk, hogy cseh királyságunkban ez év folyamán két hadsereg, Morvaországban és Felső-Sziléziában pedig egy hadtest fölállíttassék, mindezek fölött a legfőbb vezérletet a fősereghez ezennel elinduló kedvelt hívünknek *Károly*, Lothringeni és baári herczegnek, a második hadsereg fölötti parancsnokságot — a fővezérnek való alárendeltség föntartása mellett — *Daun* Lipót gróf tábornagyunknak adtuk át, míg a Morvaországban vagy Sziléziában fölállítandó hadtest vezérletét, a személyedbe és hadi tapasztalataidba helyezett különös bizalmunknál fogva, reád bízni határoztuk, szintén föntartván, hogy mindenekben kedvelt hívünk, a herczeg rendeleteitől fogsz függeni.

Miről téged kegyelmesen értesítvén, meghagyjuk, hogy a fönt megjelölt hadtesthez, melyre nézve a csatlakozandó csapatok létszám-kimutatásait s az ott alkalmazandó tábornokok és törzstisztek névsorát udvari hadi tanácsunk útján megkapod, haladék nélkűl elindúlj, annak parancsnokságát átvedd, s hadműveleteidben magadat teljesen amaz utasításokhoz alkalmazd, melyeket többször említett kedvelt hívünk, Lothringeni Károly herczeg neked adni fog. Elvárjuk egyébiránt, miszerint mindeneket, miket legfelsőbb szolgálatunk előmozdítására alkalmasnak és szükségesnek itélsz, amaz előttünk ismert buzgósággal, okossággal, s komoly megfontolással fogsz végrehajtani, mely téged mindenkor kitüntetett. Elvárjuk továbbá azt is, hogy csehországi második hadseregünk már említett parancsnokával, Daun Lipót gróf tábornagygyal, kit ez iránt hasonló módon utasítunk, állandóan a legszorgosabb egyetértésben fogsz

[1]) Eredeti fogalmazványa — a kiadási záradékkat ellátva — a bécsi cs. és kir. hadi irattárban (Kriegs-Registratur), 1757. IV 13. 297/8. sz. alatt.

működni. Végre meghagyjuk, hogy mindenről, mi az alattad álló hadtestnél történik, jelentéseidet — a császár Ő Felségéhez címzett borítékban — Nekünk közvetlen beküldd. Kelt Bécsben, 1757 ápril hó 13-án. — Fogalmazta Plöckherr s. k., jóváhagyja Neipperg s. k., kiadandó Mária Therézia s. k.

Nádasdy ez önálló hadtest, illetőleg hadsereg parancsnokságát tényleg átvette, s vele a prágai csata után Daun seregéhez csatlakozott; ez egyesűlés után vívatott a dicsőséges *kollini* csata, mely a hadjárat fénypontját képezi, s melyben a főszerep — Daun után — Nádasdynak jutott.

Lélekjelenlét. Az 1789. évi török háborúban a prädeali sánczot az Orosz altábornagy nevét viselő 31-ik gyalogezred magyar legénységből álló három száza tartotta megszállva. Julius 15-ike hajnalán a sáncz egész váratlanúl egy 9000 főnyi számerejű török hadosztály által támadtatott meg. A harcz heves volt, de valószínűleg rövid idő múlva a magyar századok vereségével végződik, — a törökök a sánczba egy helyen már be is hatoltak, — ha gyors segítség nem érkezik.

E segítséget *Vajna*, a székelyhuszárok egyik századosa hozta, ki egy járőrrel ott czirkálván, az ellenség közeledését észrevette s lélekjelenletét el nem vesztve, előbb cordonon álló legénységének gyors gyűlekezését rendelte el, maga pedig sebes vágtatva az egy mérföldre hátrább fekvő Eszterházy-zászlóaljhoz ment, segélyt hozandó. Vajna ott csak a készűltségben álló századot találta, melyet saját felelősségére magához vevén, az ellenség hátába vezette. Ez idő alatt saját legénységéből öt szakasz gyűlekezett össze, melyekkel Vajna azonnal rohamra indúlt.

Majdnem ugyanazon pillanatban, midőn a derék huszárok a trombita hangjai mellett a törökre rontottak, következett be a törökök hátába már megérkezett Eszterházy-század támadása is.

A török csapatok, a sáncz egyik sarkára már a lófarkat is kitüzvén, biztos győzelemben reménykedtek, midőn az oldalukba és hátukba intézett heves támadások a helyzetet egy pillanat alatt megváltoztatták. A bekövetkezett óriási zavar rövid idő alatt az egész török hadon erőt vett s a csapatok a támadással fölhagyva, hátrálni kezdtek, majd midőn a sánczbeliek is támadásba mentek át, rendetlen futással menekűltek.

Vajna lélekjelenléte nemcsak a sáncz védőrségét mentette meg, de szép diadalt eredményezett; több száz fogoly és nyolcz török zászló küldetett a harcz színhelyéről a főhadiszállásra.

Becsület-helyreállítás a hadseregben a múlt század első felében. A nagyhírű Eszterházy-szabályzatban a becsület helyreállítására vonatkozó eljárás, mely az ezredek nagy részében azonos volt, igen érdekesen van leírva, s a figyelmet bizonyára megérdemli.

A század — úgy mondja a szabályzat — az ezredes szállása elé vonúl; oda viendő a zászló is, mely körűl a század kört képez, egy négy lépés széles nyilást hagyván fönn. A becsületvesztett katonát most a foglár az őrséggel együtt idevezeti s a körön kívül megállítván, kalapját szájába adja; erre a becsületvesztett, szájában a kalappal, négykézláb hátrafelé csúszik mindaddig, míg a nyiláson át a körbe ért, a mikor is irányt a kör közepén álló zászlótartóhoz vesz. A zászlóhoz közeledve megállapodik, majd három lépésre csúszva, kalapját a szájából kiveszi, s a körűlálló legénységet az «Isten nevében» kéri, hogy becsületét adják vissza s őt ismét bajtársúl fogadják. Ezt háromszor — harmadszor a zászló felé fordúlva — ismétli.

Ekkor az őrnagy a századdal tudatja a becsületvesztés okát, valamint azt is, hogy az ezredes úr különös okoknál fogva kegyelmet gyakorol s a bűnös becsületét helyreállítja; ezután kérdést intéz a századhoz, hogy őt becsületesnek ismerni s bajtársúl fogadni akarják-e? A század erre «igen»-nel felel, a bűnös pedig kalapját hátrafelé a körből kidobja. Csak ekkor következik a becsület helyreállítása zászlóval.

A kivont karddal álló őrnagy tisztelgést vezényel, a zászlótartó pedig a zászlót a térdelő bűnös feje fölött megcsóválja, majd függőleges helyzetbe hozza, s rúdjával a fejét háromszor megüti; először mondván: «Én téged becsületessé nyilvánítlak Ő Felsége nevében!», — másodszor «ezredesünk nevében», végre harmadszor «az egész ezred nevében; becsületes neved, melyet elvesztettél, ezennel visszaadatik, hogy ismét szabad légy és az ezrednél, mint eddig, tovább szolgálhass».

A fegyverek ezután lábhoz vétetnek, a fölszabadított jobbulást igérve, becsülete helyreállítását megköszöni, az őrmestertől új kalapot kap s fegyverét az őrnagy kezeiből átvéve, beosztásába lép.

Még fölemlítendő, hogy a zászlótartó utasításaiban benn áll, hogy a bűnös fejére ilyenkor a zászlórúddal *jó nagyot üssön*, hogy a szertartás emlékezetében maradjon.

A czopf vége. A híres czopf, a XVIII. század hadseregeinek ékessége, a nagy franczia háborúk elején még teljes épségben volt s csak 1805-ben töröltetett el.

Az eltörlést elrendelő legfelsőbb elhatározás 1805 julius hó 9-én kelt s következőleg hangzott:

«Hogy a hadsereg minden módon könnyítessék s minden fölösleges fényűzés mellőztessék, indíttatva érezzük magunkat elrendelni, hogy a hajak kenése és porozása az összes legénységnél megszünjék, *a czopfok levágassanak* s a haj jövőben fél hüvelyk hosszaságban hordassék.»

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

6-ik szám.

Thelekessy Imre, kassai kapitány, czímeres levele. 1560.[1])

Ferdinandus etc.

Tibi fideli nostro Emerice Thelekessy civitatis nostræ Cassoviensis, et exercitus nostri in partibus regni Hungariæ superioribus constituti supremo Capitaneo, salutem et gratiæ nostræ Continuum incrementum.

Divinum bonum esse honorem, recte veteres dixisse perhibentur, honor enim respondet virtuti, velut imago corpori et ceu soli radii; neque vero aliud putanda est virtus in homine, quam vestigium bonisatis et sapientiæ Dei impressum in natura ratione prædita, quo hæc nobilissima creatura illam optimam, atque infinitam mentem, quo ad ejus fieri potest imitatur, ejusque similis evadere contendit.

Exercitatur autem adflatu coelesti et luce regitur; huic honos redditur testimonium scilicet et approbatio primum opificis illius et autoris Dei, deinde magnorum atque honestorum hominum recte judicantium. — Quæ cum paucis nec nisi numenis sempiterni munere contingat, in paucis te quoque esse cognovimus.

Ferdinánd stb.

Thelekessy Imre hívünknek, Kassa város és felsőmagyarországi hadaink főkapitányának, üdvöt és szüntelen növekedő kegyelmünket!

Bölcsen mondották a régiek, hogy a becsület Istentől eredő jó, mert azonképen tartozik az erényhez, valamiképen az ábrázat a testhez és a naphoz az ő sugarai; ennélfogva pedig az erény sem más az emberben, mint az isteni jóságnak és bölcseségnek a természetre nyomott bélyege, melylyel a teremtés legnemesebbje azt a vég nélkűl való és legfőbb elmét, tehetségéhez képest utánozni és hozzá hasonlóvá lenni törekszik.

Gyakoroltatik pedig az mennyei sugallat folytán, és kormányoztatik magasból eredő világosság által; tisztességet nyer elsőben is annak alkotója és szerzője az Isten áldásában, azután, nagy és bölcs itéletű férfiak tanúság tételében. — És jóllehet keveseket ruházott fel az örökké való hatalom ezzel az ajándékával, mindazonáltal téged is ezen kevesek között ösmerünk.

[1]) Az oklevél nincs keltezve, a tartalomból azonban meg lehet állapítani, hogy 1559-nél hamarább ki nem adatott, sőt bizonyosabb, hogy csak a következő évben expediáltatott.

Nam ut cæteræ animi et naturæ tuæ dotes laudabiles taceantur, eminet in te singularius, quasdam fortitudo conjuncta cum prudentia non mediocri, cujus prope abineunte ætate specimina multa et præclara dedidisti.

Nam et illud vera et consentiente hominum prædicatione accepimus, quomodo tu in bello mohacsiensi ante conflictum, thurcam qui impetu in te incurrerat, victum et captum abducebas, quem globus turcarum superveniens, tibi eripuit.

Subsecuto mox conflictu rebus christianis funeroso ac lamentabili, deinde expeditioni, quam duce *Joanno Kotiano ad Ezék* misimus, interfuisti. Quo tempore Solimanus Turcarum imperator Arcem *Keözeg* oppugnavit, turcam proprio marte occidisti.[1])

Cum idem Solimanus *Strigonium* obsidione cinctum teneret, centum barbarorum cum paucis in fugam vertisti, cruentamque in eos cædem, ædidisti.

Ad *Vesprimium* victor, cum eo loci in præsidio ageres, multas hostium velitationes profligasti, ac deinceps diversis temporibus multa militaria facinora ædidisti, quibus non minus famam ac celebritatem tibi auxisti.

Nuper autem arcis *Lewa* præfec-

Mert nem említve lelked és természeted egyéb dícséretes tulajdonságait: legfőképen kitünik benned, azon nem középszerű elmével egyesült hősiesség, a melynek csaknem gyermekkorodtól kezdve számos és fényes bizonyítékát adtad.

Mert a mint erről az emberek igaz és egyező értelmű előadásából meggyőződtünk, a mohácsi hadban egy törököt, ki az ütközet előtt reád rontott, legyőztél és rabúl hurczoltál magaddal, kit azonban a törököknek egy véletlen golyója tőled elragadott.

Midőn pedig a kereszténységre siralmas és gyászos kimenetelű ütközet megtörténte után *Kotián Jánost* haddal küldöttük Eszékhez, ebben a vállalatban te is résztvettél. A mikor Szolimán török szultán *Kőszeg várát* ostromolta, egy törököt párbajban megöltél.

Mikor pedig nevezett Szolimán *Esztergomot* szállotta meg, kevesed magaddal megszalasztván a barbarok sokaságát, nagy öldöklést és vérontást vittél végben közöttük.

Győzedelmes voltál *Veszprémnél* is, s mint annak a helynek parancsnoka, több csatározás alkalmával megverted az ellenséget, különböző időkben véghez vitt számtalan vitézi tetteid pedig, ezután is öregbítették jó híredet, nevedet.

Nemrégibe pedig a török vége-

[1]) Az események itt nem időrendben vannak elszámolva, mert a mohácsi ütközet után előbb következett Kőszeg ostroma, 1532 augusztus 5-én szállván meg a török császár a várat, mint *Katzianernek* Eszéknél szenvedett veresége, mely 1537-ben történt.

tura in confinio turcarum sitæ, dextre ac feliciter functus es.

Quibus de causis factum est, ut cum anno supra hinc quarto serenissimus Archidux Austriæ Ferdinandus, filius noster amantissimus, ad liberandam Thurcarum obsidionem *Arcem Zigeth* exercitum duceret, quam *Ali Bassa* ingenti apparatu oppugnabat, neminem tibi anteferendum duximus, cui equitatum hungaricum ac milenarium equorum numerum committeremus. Quod officium magna cum tua laude ac nostra approbatione obivisti; servata autem Arce nostra Zigeth, hostibusque inde rejectis, et plerisque locis, ac munitionibus ex eorum potestate receptis.

Cum exercitum illum dimisissemus, te cum reliquis hungarici equitatus equitibus circiter quingentis in auxilium expedivimus exercitui nostro in superiori regni Hungariæ contra rebelles rem gerenti paulo ante insigni clade afflicto.

Ibi primum tu *castelli Zemplin* ad ditionem nostram nobis eripiendam, loco opportuno per rebelles exstructi, invadendi et impetu expugnandi autor extitisti, atque ad eam rem, cum dignitate nostra perficiendam consilio et opera multum profuisti.

Postea in oppugnationem Castelli *Palótz* acrem te et indefessum præstitisti, ubi globo pixidis ictus es, qui hodie quoque in corpore tuo permanet.

ken fekvő *Léva várának* parancsnokságát viselted, jó szerencsével és dícséretesen.

Mindezeknél fogva, midőn ennekelőtte négy esztendővel legkedvesebb fiúnk, fenséges Ferdinánd osztrák főherczeg, az *Ali basa* által igen nagy készülettel ostromolt *Szigetvár* felszabadítására sereget vezetett, téged tartottunk legméltóbbnak magyar és más lovas vitézeink ezredességére. Mely tisztségedben a mi megelégedésünkre nagy dícséretesen jártál el; *Szigeth vára* pedig megoltalmaztatván, az ellenség onnan elűzetett, és a hatalmukban lévő helyek s erősségek legnagyobb része visszafoglaltatott.

Midőn pedig azt a sereget elbocsátottuk, téged a körülbelől 500 főre menő magyar lovassággal, felső-magyarországi hadaink segítségére küldöttünk, melyek a lázadóktól nem sokkal előbb nagy vereséget szenvedtek.

Te mindenekelőtt a pártütők által igen alkalmas helyen épített *zempléni várkastélynak* hatalmunkba való visszahódításán gondolkodván, azt megtámadtad és rohammal be is vetted; tettel és tanácscsal sokat munkálkodván azon, hogy ez a dolog a mi méltóságunkkal hajtassék végre.

Annakutánna, a *palóczi* várkastély ostromán, vitézül és fáradhatlanúl munkálkodtál, mely alkalommal megsebesülvén, a golyót mai napig testedben hordozod.

Jam vero obsessis in *Warano* signis germanorum militum, quæ duce Joanne *Hertschacher* in auxilium exercitui nostro ad *Palocz* proficiscebantur salute fuisti.

Nam cum adversarii undique ad *Palócz* contra exercitum nostrum convenissent, intellectu dictorum signorum adventu omissaque defensione Castelli, obviam signis venerunt, ac facile ea loco opportuno in oppido Warano deleri posse, his quoque deletis reliquum exercitum debellatum fore rati. In curiam quandam Bathoreorum milites inclusos per triduum acerimmo oppugnarunt, donec Capitanei nostri recepto per deditionem castello Palocz obsessis succurrere decreverunt.

Ibi cum imber vehemens per aliquot dies occidisset, et fluvius Bodrogus, qui præter arcem *Chichewa* labitur vehementer intumuisset et exercitum transitu detineret: tu primus equo fluctuantes vertices transmisisti, ac cæteros exemplo ac cohortatione animasti, ut transire vellent ne fratres suos inimicis ad interjectionem traderent. Itaque te cunctus eques et pedes secutus, dei ope incolumis flumen transiit.

Qua re cognita inimici cesserunt in que diffusam fugam versi abierunt, relicta ibi magna suorum strage, milites nostri statione for-

Varannó megszállásakor pedig te voltál megmentője azon német vitézeinknek, ki *Hertschacher János* vezérlete alatt, táborunk segítségére *Palóczhoz* indultak.

Mert midőn az ellenség, mely seregeink ellen mindenfelől *Palóczhoz* gyülekezett, említett zászlónk jövetelét meghallotta, abbahagyván a várkastély védelmét, az érkezők ellen indult, úgy gondolkodván, hogy *Varannó* városában mint alkalmas helyen könnyen megsemmisítheti azokat, a mikor aztán a többi hadakon is győzelmet nyerhet. A katonákat tehát, kik a Báthoriak bizonyos udvarházába szorúltak, három napon keresztül a legerősebben ostromolták, a míg kapitányaink a palóczi várkastélyt feladás által hatalmukba kerítvén, az ostromoltaknak segítségükre mehettek.

A néhány napig tartó záporeső következtében azonban a *Csicsva vára* mellett elfolyó Bodrog, olyannyira megáradt, hogy a sereg nem akart átkelni rajta s te voltál az első, a ki lovaddal a háborgó hullámokba ugratva, példáddal és buzdító szavaiddal a többieket is arra lelkesítetted, hogy társaikat ne engedjék át az ellenség zsákmányának. Minek következtében az összes lovasság és gyalogság téged követve, isten segítségéből baj nélkül átkelt a folyón.

Mit észre vevén az ellenség, rendetlen futásnak eredt, a nagy veszedelemben hátrahagyottakat pedig katonáink vitézül feltartóztatva,

titer retenta insigni trophea potiti sunt.

Postquam autem magnificus fidelis nobis dilectus Wolphgangus a Puecham officiose abdicavit, et totius exercitus gubernandi provincia ibi est demandata, rebbelium copias haud modicas *ad arcem Munkachii* collectas, et ditionis nostræ invasionem molientes solo adventu fugasti, eundemque cursu secutus *Castellum (Ko)vaszo* subegisti; *Franciscum Pereny* rebellem et infidelem cum uxore liberis, rebusque cunctis in cænobio *ad oppidum Zeoleős* situ cepisti.

Hinc converso itinere castellum *Lelesz* plurium dierum obsidione fatigatum recepisti.

Ineunte vero anno Quinquagesimo octavo, cum Franciscus Bebekus et Melchior Balassa contractis in unum omnibus Reginæ copiis ac Transsylvaniæ viribus gravi obsidione egregium fidelem nobis dilectum *Anthonium Zekel* et milites nostros Castello *Zewlews* inclusos præmerent, inque oppido operibus et munitionibus se se circumvallassent, ne ad conflictum elici possent: Tu ultra Tybiscum exercitum in adversariorum ditione collocasti, quo facto commeatu omni eos inclusisti, multique nobilibus personis captis, liberum abitum et certas inducias eos ultro petere compulisti, milites nostros salvos, cum rebus eorum omnibus de præsidio abduxisti.

fényes győzelmet nyertek felettük.

Minekutánna pedig kedvelt hívünk, nagyságos Puecham Farkas, önkényt lemondott s amaz országrészben lévő hadaink vezérletét reád biztuk; a *Munkács várához* gyülekező s a mi tartományainkat háborgató nagyszámú lázadókat, puszta megjelenéseddel megszalasztottad, és utánok nyomulván, a *korászói* várkastélyt megszállottad; a hűtlen lázadó *Perény Ferenczet* pedig a *Szőllős város* mellett lévő kolostorban feleségével, gyermekeivel és javaival együtt foglyul ejtetted.

Visszatérő utadban a *leleszi várkastélyt* több napi fárasztó ostrom után elfoglaltad.

Az (ezerötszáz) ötvennyolczadik év kezdetével, midőn Bebek Ferencz és Balassa Menyhért a királyné táborát az erdélyi hadakkal egyesítvén kedvelt hívünket vitézlő *Székely Antalt*, a szőllősi kastélyba szorúlt katonákkal együtt keményen ostromolták, elsánczolván magukat a városban hadi építmények és erődítésekkel, hogy ütközetre ne lehessen bírni: te seregedet a Tiszán túl ellenséges földön állítottad fel s ezáltal minden közlekedéstől elzárván, miután a nemességben is sokat elfogtál, arra kényszerítetted őket, hogy maguk kérjenek fegyverszünetet és szabad elmenetelt; katonáinkat pedig az erősségből javaikkal együtt sértetlenül kivezetted.

Procedente deinde anno inimicis Arcis *Kiswardae* duce Stephano Bathoreo subjugationem machinantibus improviso Tibisci trajectu tantum terrorem intulisti, ut præsentiam tuam ferre non potuerint. Quod tu inordinatissime et turpissime fugientes delecto ad id equitam idoneo, hinc usque ad oppidum *Zatthmár*, hinc vero ad *Zekelhidam* es profectus.

Nec conquievisti donec Castellum *Olchwa* cepisti et distraxisti, quod inimici loco apto et natura munito construxerant, in eum finem ut Arcibus *Kgswardae* et *Attyae* immineret, captis ibidem tormentis, quæ secum adversarii adduxerant.

Ea re perfecta reducto cis Tibiscum exercitu: Castellum *Zéthen* Francisci Némethy rebellis obsedisti, ferroque et igne expugnasti, ac solo æquavisti.

Converso vero ad arcem *Barko Francisci Kendy* infidelis nostri impetu eam deditione receptam, diruisti.

Mox arcem *Keöwesd* obsidione cinxisti, vique et armis ditioni nostræ adjecisti.

Nec longo post temporis intervallo octobri scilicet mense, quæ Buda, Strigonio Tata, Peste, Vaczio, Alba Zolnok, Hatvan, Fylek, Zechen, atque aliis ex locis plurimis magnis itineribus, ad depopulandum tractum tarrarum nostrarum, versus *Zykza* ad *Cassoviam* porrectum, et ad exercitum nostrum de-

Az esztendő folyamán a Tiszán történt váratlan átkeléseddel oly nagy íjedelmet okoztál az ellenségnek, mely Báthori István vezérlete alatt *Kisvárda* elfoglalásán működött, hogy jelenlétedet elviselni nem volt képes. Te azonban a rendetlenűl és szégyenteljesen futókat, erre alkalmas válogatott lovasságoddal *Szatmár* városáig, innen pedig *Székelyhidig* üldözted.

Nem is nyugodtál, a míg az *olcsvai várkastélyt*, melyet az ellenség igen alkalmas, és természettől fogva megerősített helyen abból a czélból épített, hogy *Kisvárda* és *Atya* várakat háborgassa, elfoglalván le nem romboltattad, az ellenség által odavitt ágyúkat is hatalmadba kerítvén.

Ezt elvégezve seregedet a Tiszántúlra vezetted; a lázadó *Némethy Ferencz zéthéni* várkastélyát megszállva, tűzzel-vassal kiostromoltad és a földdel egyenlővé tetted.

Innen a hűtlen *Kendy Ferencz Barkó* nevezetű várához fordultál, mely támadásodra megadván magát, leromboltad.

Majd *Köwesd* várát vetted ostrom alá, és fegyveres erővel hatalmunkra hódítottad.

Ezután kevés idő múlva, t. i. október havában, a több mint négyezer főből álló török lovasságot, mely Buda, Esztergom, Tata, Pest, Vácz, Fejérvár, Szolnok, Hatvan, Filek, Szécsény és még több távol fekvő őrségekből nehéz és könnyű fegyverzetű gyalogságát azok védelmére hátrahagyván, oly czélból

lendum, supra numerum quatuor millium convenerant, adducto tantum equitatum gravi et levi peditatu interea ad loca tutiora ire jusso, juxta vicum *Chazam* Comitatus[1]) *Ghewmer* profligavisti, pugna atroci et initio ad modum ancipite. Quæ Victoria tanta tamque insignis fuit, ut postea barbari eas terras invadere non sunt ausi.

Interfuisse ei expeditioni dicuntur Beghi aliquot, duce supremo *Velichiano* begho fylekium, capti autem et interfecti de primoribus *Hemely agha*, Locumtenens Papæ, *Ramadan agha*, *Al agha*, *Mustapha* agha, *Chyrken* agha, *Szywyan* agha et alii complures commemorantur.

Consequente vero decembri mense cum adversarii duce *Melchiore Balassa* arcem *Kiswardam* obsedissent. Ne impetus hostilis cis Tibiscum in ditione nostra longe lateque grassari posset, summa eis celeritate occurristi inque *Tarcano* ad ripam Tibisci sito Castra inimicorum Castris unius milliarii intervallo opposuisti, unde obsessis præsidia militum dextre summisisti. Contractis deinde nec magnis nec adeo validis subsidiis copiis ac militum numero longe inpar, ad exitum Januarii anni Quinquagesimo noni asperrimo frigore Tibiscum trajecisti, admotisque vallo hostium signis prædium flagitasti.

gyűlt össze, hogy Szikszó felé Kassáig terjedő tartományunkat elpusztítsa, seregeinket megsemmisítse: Gömör vármegyében *Kaza* nevezetű falu mellett egy iszonyú, de kezdetben felette bizonytalan kimenetelű ütközetben teljesen tönkretetted. Mely annyira fényes győzedelem volt, hogy a barbarok többé azt a földet háborgatni nme merészelték.

Mondják, hogy *Velichián* füleki bég fővezérsége alatt, még egynehány más bég is részt vett ebben a vállalatban, az előkelőbbek közül pedig *Hemely aga pápai helytartó*, *Ramadán aga*, *Al aga*, *Mustafa* aga, *Chyrken* aga, *Szywyán* aga s még mások számláltatnak elő, kik részint foglyul estek, részint pedig levágattak.

A következő deczember havában pedig, midőn az ellenség Balassa Menyhért vezérlete alatt *Kisvárdát* ostromolta, hogy a Tiszántúl fekvő tartományunkban széltére hosszára ne garázdálkodhassék, a legnagyobb gyorsasággal előtte termettél és a Tisza partján fekvő *Tárkányban* az ellenségtől egy mértföldnyire helyezted ol táborodat, a honnan az ostromoltaknak alkalmas segítséget küldöttél. Azután pedig nem nagy, nem is igen erős a katonák számára nézve pedig szerfölött egyenetlen segély csapatokkal egyesülvén, az ötvenkilenczedik év január végével kemény hidegben a Tiszán átkeltél, és zászlóiddal az ellenség sánczához közeledve, az ütközetet követelted.

[1]) A mondatszerkezet hibás, a fő mondat alanya kimaradt.

Quo denegato Castra ultra eorum munitiones metatus es, Commeatumque mox omnium eorum avertisti, quare illis coactis cedere, tu in oppidum inque castra hostium incensa successisti, arcem obsidione liberavisti atque idoneo militum præsidio firmavisti, commeatuque ac rebus aliis necessariis probe instruxisti.

Qua re perfecta recedens inimicis in aperto campo circumfusis iterque impedire intentibus fortissime restitisti, et exercitum ad *Tarcanum* reduxisti.

Ex illo tempore gubernationem *Cassoriae* et superiorum regni partium tibi commissam ad hunc usque diem summa cum laude obiisti, nostræque de te expectationi eo in magistratu satisfecisti. Que vero duo maxima jura habentur, et paucissimis tribui possunt.

Tu a Regni nostri initio dominum alium neminem agnovisti, nec adversariam factionem sequi voluisti, in tot porro praelys atque dimicationibus post imperium exercitus tibi traditum, nullam cladem contraxisti, nec commisisti, quieque vel errore, vel timiditate, unde rerum tuarum gestarum felicitati macula aspergeretur.

Quapropter ut tibi tuisque eximiis meritis digni honores tribuerentur, pro more divorum Imperatorum ac regum hungariæ antecessorum nostrorum, qui semper exi-

Mely megtagadtatván, táborodat erődítvényeiken túl állítottad fel s ezáltal minden élelmet elzárván tőlük, távozásra kényszerítetted. Magad pedig a városba nyomulván, hol az ellenség tábora felgyújtatott, az ostromlott várat fölmentetted. alkalmas őrséggel megerősítve, élésel és minden egyéb szükséges dolgokkal illendőképen felszerelted.

Ennek megtörténtével az ellenséget, mely visszatérő utadban körülvevén feltartóztatni igyekezett, vitézűl visszaverted, és a sereget épségben vezetted ismét *Tarkányhoz.*

Ettől az időtől kezdve *Kassa* város és országunk felső részeinek kormányzósága reád bizatván, azt a mai napig a legnagyobb dicsérettel viselted, és ezen tisztségedben, hozzád kötött reménységünknek teljesen megfeleltél. Ez pedig a legnevezetesebb két méltóságnak tartatik, és csak igen kevés embert ruháznak föl vele.

Uralkodásunk kezdetétől fogva más urat nem ösmertél, sem pedig pártütő törekvésekhez nem hajoltál, és minekutánna seregeink vezérletét reád biztuk, annyi csatában és ütközetekben, hanyagságoddal, tévedéseddel vagy gyávaságoddal legkevesebb kárt sem okoztál nekünk, a honnan viselt dolgaidnak szerencséjét folt el nem homályosítja.

Mindezeknél fogva, hogy kiváló érdemeid méltólag jutalmaztassanak, dicsőült elődeink a császárok és magyar királyok szokása szerint, kik az erény és a jelesség illendő

miam virtutem dignis, præmiis remunerare consueverunt, *pro que nostro proprio instinctu atque instituto, Te nos Emerice Thelekessy verum et antiquo stirpe ac prosapia ortum regni nostri Hungariae agnoscimus et adnotamus*, quoque uberiorem gratiæ nostræ fructum caperes adpristinam tuam nobilitatem illustrandam, Arma tibi damus et conferimus, que tu ut decora tua, virtutisque tuæ, ac nobilitatis insignia liberis ac posteris tuis tradas, quibus ipsi quoque admoniti et excitati te inimitentur, tuisque insistant vestigiis se se que ad decus et gloriam præclarissimorum factorum conforment.

Scutum militare quadripartitum lineis transversis, ad angulos rectos se intersecantibus in areas seu spatia quatuor distinctum, Cujus in ora dextra ima et læva apposita summa hac ex parte croceo, illa cæruleo colore picta dimidiata Aquila cernitur, ala expansa, collo et capite eminente, pede exerto, et juxta duo fluvii albotractu designati; in ora autem leva ima et item apposita dextra, summa tota rubea, Leo Conspicitur erecto capite, hianti ore, lingua exerta, cauda sursum retro reflexa, duobus posterioribus pedibus campo innixus, duobus anterioribus caput Turcæ tenens, fascia obtorta et in apicem turbinata circumvolutum. Ut quemadmodum aquila inter omnes volucres est nobilissima, sic animi tui magnitudo et vera, quam non tanjutalmazását soha el nem mulasztották, *neked Thelekessy Imre, jóllehet régi magyarországi nemzetségből és törzsből származónak tudunk és ösmerünk*, hogy kegyelmünknek ezáltal is bővebb jutalmát vedd, saját kezdeményezésünkből, önkényt, ős nemességednek díszére szolgáló czímert adományozunk, hogy azt mint erényednek ékességét és nemességednek jelvényét gyermekeidre és maradékaidra hagyhasd, mely által ezek is buzdíttatni és ösztönöztetni fognak, hogy téged utánozva nyomdokaidba lépjenek, jeles és dicső tettek véghezvitelére törekedvén.

Keresztben fekvő s egymást derékszögben átmetsző egyenes vonalak által négy részre osztott hadi vért, melynek alsó jobboldali s ennek ellenében fekvő baloldali, innenső részről sárga, túlsó részről kék színű téreiben, kiterjesztett szárnyú nyakától és fejétől fogva kitetsző, kinyujtott lábú fél sas szemlélhető, két fehér színű folyó mellett; a paizs alsó bal és ennek ellenében fekvő jobboldali egészben vörös színű téreiben pedig két hátulsó lábával a mezőn ágaskodó emelt fejű, nyitott szájú, kiöltött nyelvű s fölfelé kanyarodó farkú oroszlán látható, első lábaival turbános kontyos török főt tartva. Valamiképen pedig a sas a madarak között legnemesebb, úgy tünik ki a te lelked nagysága és valódi nemesség, mely nem annyira nem-

tum ex stirpe accepisti, sed ex virtutis radicibus duxisti, nobilitas innotescat.

Et quia biceps aquila sacri romani imperii est insigne, dignum te duximus cui hanc dimidietatem communicaremus, cum tui labores nonnobis tantum aut regno nostro Hungariæ, sed universæ christianæ reipublicæ salutares extiterint.

Duo porro omnes sunt *Tybiscus* et *Bodroguis*, apud quos bella gravissima gessisti, inimicos nostros sæpe fudisti et fugavisti, hostiles munitiones expugnavisti.

Ac Leo proprium est et perpetuum fortitudinis simulachrum, quam tantum in te esse cognovimus, ut pericula quæcunque, et dimicationes quantumvis ancipites intrepido animo adieris, diurnas ac nocturnas vigilias æque sine intermissione præstiteris, labores innumeros, tædia atque molestias, solem, pulverem, hiemem, æstum, tempestates, frigora indefesso corpore juxta, consveta et usitata pertuleris.

Caput primarii Thurcæ designat unum ex plurimis factum tuum strenuum ac militare, quo circa arcem *Keőzegh* vocatam cum thurca præcipui nominis singulari certamine congressus de vita dimicavisti, eumque ense perlatus adacto interfecisti, mox capite truncavisti, quo tempore thurcarum imperator *Strigonio* occupato recedebat.[1])

zetségedben, mint inkább saját erényeidben gyökeredzik.

És mert a kétfejű sas a római szent birodalom címere, téged annak felére méltónak itéltünk, mert tetteid által nemcsak nekünk vagy magyar királyságunknak, hanem az egész kereszténységnek hasznára voltál.

A két folyó pedig a *Tisza* és a *Bodrog*, melyek mellett a legfontosabb hadjáratot viselted, ellenségeinket gyakorta leverted és megszalasztva, erősségeiket kiostromoltad.

És az oroszlán a vitézségnek tulajdon örökös jelképe, melyet oly mértékben ösmertünk föl te benned, hogy bármilyen veszélybe, bármilyen kétes kimenetelű ütközetbe rettenthetetlen lélekkel belementél, éjjel és nappal való vigyázásokat félbeszakítás nélkül teljesítettél, megszámlálhatatlan fáradságot, vesződséget nyughatatlanságot, telet és nyarat, hideget, meleget, napfényt, port, hőséget, vihart egyaránt kitartó, ahhoz szokott edzett testtel viselvén el.

Az előkelő török feje a te számos vitézi hőstetteid egyikét jelképezi, midőn *Kőszeg* vára körül egy előkelő törökkel párbajban élet-halál harczot vívtál és karddal megölvén, fejét vetted, mely időben a török császár *Esztergom* bevétele után visszatért.

[1]) Itt az idő meghatározása ismét helytelen, mert előbb világosan

Jam vero aquila significat et prudentiam et perspicuitatem quandam mentis fortitudine adjunctam. Qua ita providisti, ut perpetuo belli cursu semper cladibus hostes affeceris, res nostras nullo adverso prælio labefeceris, exercitum semper salvum et integrum reduxeris, et victorias tuas refert alias pari successu continuatas.

Cumque aquilæ administræ dicuntur Jovis ad exercendam in impios potentiam fulmina porrigentes, id est conspicuum et evidens argumentum modestiæ tuæ, qua non tibi ipse virtutem et successus sed Deo tribuis; agnoscis mentem, cor, bracchium, bellatoris in præliis cælitum agi ac vigore neque ullam esse felicem fortitudinem, quæ non a deo regatur.

Scuto galea est posita, militaris cancellata, cui corona aurea imminet, et ex ea Leo toto armo erectus exstat, hiante ore, idem caput thurcæ primarii turbinato apice circumvolutum, anterioribus pedibus tenens; a summo vero galeæ vertice teniæ, dextra crocei ac nigri coloris, læva albi et rubei molliter diffluentes, galeam et medium fere scutum complectuntur et eleganter exornant, prout hæc arma seu nobilitatis insignia pictoris manu sunt in fronte harum litterarum apposita, depicta.

A sas pedig jelenti az elmének vitézséggel egyesült bölcseségét és világosságát, amennyiben oly előrelátó voltál, hogy a hadviselés egész folyama alatt az ellenséget mindig megverted és ütközetet sohasem veszítve, a sereget mindenkor épségben és sértetlenűl vezérelted vissza s győzelmeid állandóan hasonló kimenetelűek voltak.

És midőn a gonoszok megbüntetésére villámokat hordó sasok Jupiter szolgálóinak mondatnak, a te szerénységednek is világos és nyilvánvaló bizonysága az, hogy a derékséget és a jó sikert nem önmagadnak, hanem Istennek tulajdonítod; beismered, hogy a hadakozónak elméjét, szívét, karját mennyei hatalom vezérli a csatákon, és senki sem lehet vitéz vagy szerencsés, ha nem Isten által kormányoztatik.

A paizson zárt hadi sisak s fölötte arany korona van, melyből szügyétől fogva egy kiöltött nyelvű s első lábaival ugyanazon előkelő kontyos turbános török főt tartó oroszlán emelkedik ki; a sisak tetejéről pedig jobbról sárga és fekete, balról fehér és vörös foszlányok lágyan folynak alá, a sisakot, és a paizsot csaknem közepéig körülövezve és illendően díszesítve, a mint jelen oklevelünk homlokán látható czímert vagy nemesijelvényt a képíró lefestette.

mondatik, hogy Thelekessy győzelmes párbaja Kőszeg ostromakor, tehát 1532-ben történt, s bár Gritti török csapatokkal ekkor is ostromolta Esztergomot, de Szolimán csak 1543-ban foglalta el, és takarodott vissza.

Decernimus autem ut tu tui que liberi, hæredes ac posteri utriusque sexus universi, his armis et insigniis, tamquam veri et immediati nobiles et nobili prosapia orti a modo in posterum non tantum in hoc regno nostro Hungariæ, sod per totum christianum Imperium, ubique in præliis, certaminibus, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachis et aliis omnibus exercitijs nobilitaribus et militaribus, nec non sigillis, velis, cortinis, annulis, vexillis et qualiter et quarum libet rerum et expeditionum generibus, vere et avite nobilitatis nomine atque titulo, uti, gaudere et ea ferre ac gestare possitis, et posteritates vestri utriusque sexus universis possint et valeant.

In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam præsentes litteras dupplicis et authentici sigilli nostri munimine roboratas tibi Emerice Thelekessy, hæredibusque et posteritatibus utriusque sexus universis dandas duximus et concedendas.

Datum per manus Reverendissimi in christo patris domini Nicolai Olahii etc. (s. d.)

Megparancsoljuk pedig, hogy te és gyermekeid, mindkét ágon álló maradékaiddal, örököseiddel s ezek utódjaival egyetemben, mint kétségtelen igaz, ős nemzetségből származó nemesek, ezentúl nemcsak magyar királyságunkban, de minden keresztény államban, bármely ütközetek, csaták, tornák, lovagjátékok, párbajok s egyéb nemesi és hadi gyakorlatok alkalmával, nemkülönben pecséteken, lobogókon, kárpitokon, gyűrükön, és bármely névvel nevezendő dolgok és vállalatokban ezt a czímert és nemesi jelvényt viseljétek és hordozzátok, a nemességnek régtől fogva való igaz nevével és czímével mindenkoron szabadon élve, használjátok azt és örvendezzetek neki.

Mely dolognak emlékezetére és örökös bizonyságára neked *Thelekessy Imre*, valamint mindkét ágon lévő örököseidnek és maradékaidnak, kiadjuk ezen hiteles kettős pecsétünkkel megerősített oklevelünket.

Kiadatott a Krisztusban főtisztelendő atya Oláh Miklós úr keze által stb. (Kelet nélkűl).

(Egykorú másolata két példányban az országos levéltárban. N. R. A. Fasc. 659. m. 53. és Act. Thurz. fasc. 7. m. 10.)

Közli: Dr. Komáromy András.

Csallóköz
Duna folyam
Szigetköz
Kis Duna
Győr
Mosony
M. Óvár
Halászi
Somorja
Oroszvár
Leytha f.
Bruck
Nezsider
Fertő
Hanság
Sopron
Boxterháza
Kapuvár
Csorna
Fertő Szt. Miklós
Lövő
Család f.
Rábcze f.
Bogyoszló
Rábaszőlős
Rábaszőlős
Rábaszőlős

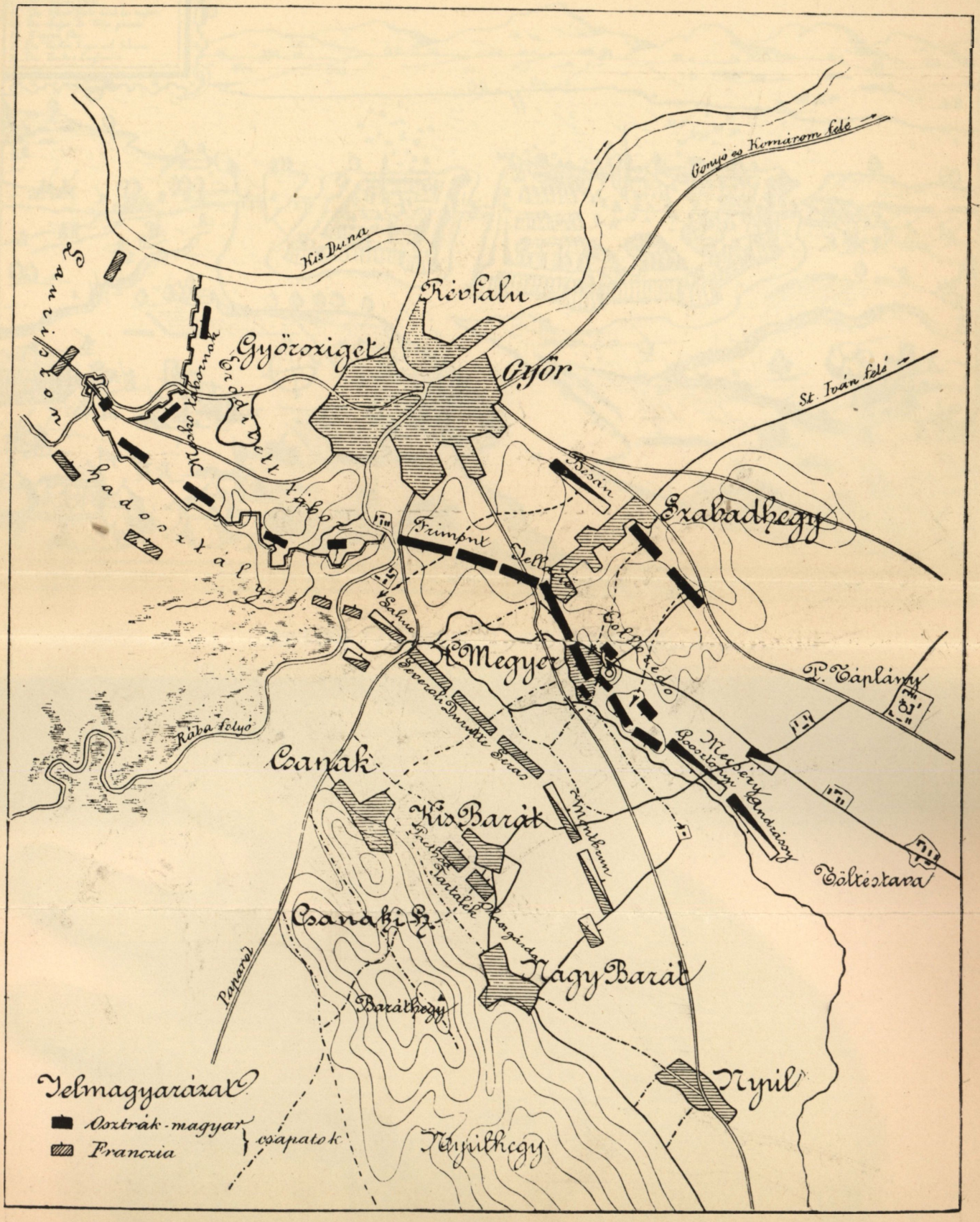

A GYŐRI CSATA 1809. JUNIUS 14-ÉN.

SZOLNOK VÁRÁNAK TÁVLATI RAJZA 1525-BŐL.

II. LAJOS MAGYAR KIRÁLY.

A MOHÁCSI HADJÁRAT 1526-BAN.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A mohácsi csata tervével.

BEVEZETÉS.

Az emberi nem fejlődésének történetében örökké emlékezetes lesz a tizenötödik század vége és a tizenhatodik század eleje.

Amerikának s a Keletindiába vezető útnak fölfedezése, a lőpor hadi czélokra való alkalmazásának *általános* elterjedése a népek polgári osztályait vállalkozóbbá és önérzetesebbé tették, a könyvnyomtatás föltalálása pedig a görög és római remek műveltségnek az európai népek közti rohamos elterjedését s a görög filozófiának feltámadását idézte elő, a mi az európai népeket politikai, társadalmi és vallási reformok kivívásra ösztönözte s az új vívmányokat helyesen fölhasználó népeket annyival műveltebbé, gazdagabbá és hatalmasabbá tette, hogy ezekkel a műveltségben elmaradt népek a politikai létért való harczot azontúl sikerrel többé nem folytathatták.

Ez új korszak derengésekor Magyarország trónján a valóban «Nagy»-nak nevezhető *Mátyás* király ült, a ki éles észszel s erős kézzel vezette a magyar nemzetet a haladás útjára!

Ügyes politikával élve, mindig csakis *egy* ellenféllel volt háborúja. Vezéri tehetségében bízva, hadműködéseit többnyire *támadólag* intézte, a miért is alatta Magyarország földje ritkán vált hadszínhelylyé. Ellenséges szomszédjait többnyire saját országukban győzte le s következőleg seregei többnyire ellenséges népek költségén éltek.

Míg Mátyás király külföldön nem egy szerencsés hadjárattal növelte a magyar hadi lobogó dicsfényét, addig a honban erélyesen míveltette a tudományokat, művészetet, ipart s mezei gazdaságot.

Ő maga is szorgalmatosan tanulmányozta a régi remekírókat s hogy azokban nem csak gyönyörködött, hanem katonai tekintetben azoknak hasznát is vette, azt bizonyítja Bonfinius, a ki Olaszországból Mátyás udvarába jutva, nem sokára megérkezése után, Bécsujhely mellett 28,000 emberből álló magyar hadseregnek hadi gyakorlatát látta, melynek fölemlítésekor azt írja, hogy «*a mit a régi latin és görög remekírókban a csapatoknak harczra való rendezéséről és csatában való alkalmazásáról olvastam, azt ott végrehajtva láttam*».

* * *

Mátyás király 1490-ben meghalt, s halála után a haladás szép vetésére Magyarországban zord idők jártak.

Míg a nyugateurópai népek a művelődés pályáján szakadatlanúl előre haladtak, — míg a törökök is az arabs tudományt és a perzsa műveltséget gondosan átültették hazájokba, addig Mátyás király erélytelen utódai alatt Magyarország minden tekintetben hanyatlott.

II. Ulászló és II. Lajos önző főuraknak s csakis hasznukat leső külföldieknek bábjai voltak, kik az ország jövedelmeit eltékozolták és azután pénzhiány miatt Mátyás király kitünő állandó seregét fölöszlatták oly időben, a mikor a külföldi hatalmak, Mátyás király *példáját* követve, szintén állandó seregek szervezését kísérelték meg!

A tudományok, a művészetek, az ipar és a kereskedelem támogatására gond többé nem fordíttatott, — a tudósok és művészek külföldre költöztek s három-négy év alatt megszűnt mindaz létezni, a mivel Mátyás király a magyar nemzet haladását, jólétét s ezzel politikai hatalmát biztosítani akarta.

A gyámoltalan idegen fajú királyok alatt némely főurak, idegen vállalkozók és szerencsevadászok valóban mesés vagyonokra tettek szert, a magyar nemzet színe-java pedig: a köznemesség és a parasztság elszegényedett, a főurak által büntetlenűl sanyargattatott, kifosztatott, míg végre a pórok, látva hogy e lelketlen zsarnokok ellen senki sem védi meg őket, kedvező alkalommal elnyomóik ellen föllázadtak.

A lázadásból keletkezett polgárháborúban, mely mindkét fél

által irtózatos kegyetlenséggel folytattatott, majdnem 100,000 ember, s ezek közt több mint 40,000 fegyvert viselő bátor férfi veszett el!

A pórok leverése után a parasztság súlyos szolgaságba vettetett, a mi a magyar nemzet e nagy számú részében még inkább növelte az urak elleni gyűlöletet, a minek következménye az volt, hogy míg a pórok Mátyás király alatt az uraknak hű és derék fegyvertársaik valának, ezentúl csak kényszerítve követték őket a csatatérre, s legfölebb a családjaikat és tűzhelyeiket fenyegető ellenséges portyázók ellen harczoltak teljes szívvel és lélekkel.

* * *

Míg Magyarországban a rosszúl nevelt, s fölötte fiatal II. Lajos viselte a magyar koronát, addig Európa többi nagy államaiban fiatal, rendkívűli jellemű fejedelmek uralkodtak, kik éles észszel szemeltek ki kitűnő államférfiakat s vezéreket segédeiкűl.

Európában talán sohasem uralkodott *egyidejűleg* annyi kiváló fejedelem, mint a mohácsi vész idejekor. V. Károly német császár és spanyol király, II. Szulejmán török császár, I. Ferencz franczia király, VIII. Henrik angol király, s a svéd Wasa Gusztáv, mindannyian fiatal s nagyratörekvő, részben valóban lángeszű fejedelmek voltak. S Magyarországban épen akkor a szándékosan élvhajhászatra nevelt, majdnem még gyermeknek mondható II. Lajos uralkodott oly nép fölött, melyben a főurak egymás ellen áskálódtak s néha harczoltak is, a köznemesség a főurak ellen foglalt állást s a parasztság minden úri embert gyűlölt!

S épen e szerencsétlen ország képezte vágyát a világ akkori két leghatalmasabb uralkodójának: V. Károlynak és II. Szulejmánnak!

V. Károly, úgy mint elődei, Magyarországot a Habsburgház örökös tartományaihoz kívánta csatolni; Szulejmán pedig Magyarországot hadászati alapúl óhajtotta a német birodalom ellen indítandó hadjáratainak.

* * *

V. Károly és öcscse Ferdinánd — a Habsburg-ház örökös tartományainak fejedelme — Magyarországgal békében éltek s csakis

örökösödési szerződésekkel s házasságokkal iparkodtak magoknak útat készíteni, melyen majdan a Habsburg-ház osztrák ága a magyar trónra juthasson; II. Lajos elvette Mária főherczegnőt, Ferdinánd s V. Károly húgát s Ferdinánd nőül vette Annát, II. Lajos nővérét. A magyarok azt hitték, hogy e házassági kötelékek által maguknak veszély idejére hatalmas szövetségeseket biztosítanak. Csalatkoztak! Mert midőn a törökök 1521-ben és 1526-ban komolyan támadták meg Magyarországot, akkor V. Károly egész hadereje Nyugat-Európában, különösen I. Ferencz, franczia király ellen volt alkalmazva, a német birodalom hadsegélyei pedig vagy igen jelentéktelenek voltak, vagy pedig elkésve érkeztek a magyar határszélekhez.

Az V. Károlylyal háborút viselő Francziaország és Velencze V. Károly valamennyi ellenségeivel, tehát a török szultánnal is jó egyetértésben éltek és Magyarország a törökök elleni háborúban csakis a pápa, meg a csehek csekély támogatására számíthatott.

Volt is elég magyar, a ki e támogatás csekélységét helyesen mérlegelve, a törökökkel való békét minden áron föntartani tanácsolta; ez óvatos emberek azonban leszavaztattak, a magyarok erejét s a szövetséges németek útján nyerendő segélyt igen is nagyra becsülő túlbuzgók által s oly férfiak által, kik Magyarország gyöngítésére alapították önző politikai tervöket.

* * *

A török hatalom a XVI. században érte el nagyságának tetőpontját. *Száz éven át* majdnem folytonosan kitűnő fejedelmek álltak ezen eszes, edzett, hadi szolgálatra termett nemzet élén, a mely mindenféle nemzetiségű mohamedán vallású népekkel egyesülve, vallási rajongással küzdött az izlám s ezzel a török birodalom kiterjesztéseért.

1451-től 1485-ig uralkodott Mátyás királyunk meltó kortársa: II. Mohammed, «*A hódító*», a ki Konstantinápolyt bevette (1453), s a ki nem csak sok szerencsés hadjárattal nagyobbította a török birodalmat, hanem mint törvényhozó, seregszervező s a belügyeket népei jellegének megfelelően rendező államférfiú is kitűnt.

Ő maga is tudományosan képzett ember lévén, iskolák és magasabb képző intézetek alapítása által a török fiatalság oktatását

és tudományos kiképzését hathatósan előmozdította, a minek tulajdonítandó, hogy a XVI. században a török nemzet intéző köreiben aránylag igen sok tudományosan művelt férfiút találunk.

Tudósok és költők kísérték e nagy hódítót hadjárataiban s ezek társaságában pihente ki fejedelmi és hadvezéri fáradalmait.

E hódító szultán után 32 évig uralkodott Bajezid, a ki leginkább kelet felé indította seregeit, Európában pedig főleg az állami intézmények megszilárdítására s fejlesztésére, s az izlámhoz át nem tért népelemek viszonyainak rendezésére fordította főfigyelmét.

A tudományokat és költészetet maga is mívelő Bajezid után nyolcz évig uralkodott I. Szelim «A kegyetlen». E rendkívüli tehetségű hadvezérnek csapásaitól Magyarország csakis azért menekedett meg, mert Szelim főleg Ázsiában és Egyiptomban terjesztette ki birodalmát s épen akkor halt meg, midőn seregeit az európai kereszténység ellen akarta indítani.

Szelim halála után I. Szulejmán lépett a trónra, kit a mohammedán történetírók «A törvényhozó» névvel tiszteltek meg, míg a keresztény történészek őt méltán «Nagy»-nak nevezik. Ő vetette Magyarországra a török jármot, melynek lerázásában a magyar nemzet másfél évszázadnál tovább fáradozott és léteért való harczában majdnem elvérzett.

E szultán *személyesen* vezényelte a török hadsereget a mohácsi hadjáratban; az ő egyéniségének vázolásával kezdem tehát azon emberek jellemzését, kik e hadjáratban mint vezérek szerepeltek, mert a történelem bizonyítja, hogy a hadjáratok eredménye főleg a vezérek egyéni értékétől függ; a milyen a vezér, olyan a sereg. «Többet ér oroszlán által vezetett szarvas-sereg, mint szarvas által vezetett oroszlán-sereg» mondták már a régi görögök és a történelem igazolja állításukat.

I.

A VEZÉREGYÉNISÉGEK JELLEMZÉSE.

Szulejmán 26 éves korában lépett a török birodalom élére és 32 éves volt, mikor Mohács mezőin a szerencsétlen magyar királyt legyőzte.

Hosszú uralkodása alatt tizenháromszor vezényelte *személyesen* seregeit. Birodalmát keleten Wan-ig, nyugaton Esztergomig terjesztette ki. Nagy tehetségű, erős akaratú hadvezér, népei sajátságait helyesen tekintetbe vevő bölcs törvényhozó, s kegyetlenséggel határos szigorral uralkodó fejedelem volt, a ki ritka emberismerettel, minden előítélet nélkül választá ki főbb tisztjeit, a kiket valóban fejedelmileg árasztott el kincsekkel és kegyekkel, de azokat irgalmatlanúl ki is végeztette, ha az elbizakodásnak, vagy a hatalommal való visszaélésnek legcsekélyebb jeleit észrevette.

A mohácsi vész alkalmával a török birodalom fő tisztviselője *Ibrahim* nagyvezír volt. Görög eredetű rabfiúból emelkedett már 30 éves korában e nagy állásra, melyen mint hadvezér s államférfiú egyaránt kitűnt. A szellemes, rendkívül művelt Ibrahim a hatalmas szultánnak nem csak első tisztviselője, de benső barátja és sógora is lett, a mi őt azonban később meg nem mentette a kivégzéstől, mely a török történészek által hatalmával való visszaélésével és elbizakodásával indokoltatott.

Ibrahim a mohácsi csata idején 33 éves volt.

* * *

A 20 éves *II. Lajos királyban* volt ugyan tehetség, de nevelői és a kiskorúsága idejére rendelt kormányzók azt szándékosan ki nem fejlesztették, hogy nagykorúsága elérése után befolyásukat el ne veszítsék.

Felesége a Habsburg-házból való *Mária* királyné, eszes, erélyes, de még igen fiatal, a mulatságokat kedvelő asszony volt, a ki házasságának rövid időtartama alatt nem volt képes azt a hálót széttépni, melyben a király rokona, Brandenburgi György herczeg és a nádor, a sánta Báthori István meg ennek párthívei a királyt fogva tartották.

A legnevezetesebb ember Magyarországon akkor *Szapolyai János* erdélyi vajda volt; mint hetvenkét várnak, mezővárosnak s az ezekhez tartozó uradalmaknak birtokosa, Magyarországnak akkor leggazdagabb főura volt, a ki a saját váraihoz tartozó telepített katonaságon kívül, jövedelmeiből még 2000 emberből alkotott *állandó* csapatokat is tartott.

Szapolyai János 1505 óta reményelte, hogy II. Ulászló halála

után, a köznemesség segítségével királylyá lesz megválasztva s bosszúsan vonúlt vissza Erdélybe, midőn a főurak, még II. Ulászló király uralkodása alatt, Lajost koronázták királylyá.

Báthori István Magyarország nádora volt és következőleg a magyarországi hadak vezetésére lett volna hivatva, de elegendő hadtapasztalás hiján, erre ép oly kevéssé volt alkalmatos, mint Battyáni Ferencz, a horvátországi bán.

Báthori István, a fondorkodó, beteges nádor s Szapolyai János, a hatalmas erdélyi vajda között rég óta ellenséges viszony létezett, mi e két, háborúban hadvezéri teendők teljesítésére hivatott országos méltóságnak az ország érdekében való összműködésére fölötte kártékonyan hatott.

Valódi vezéri tehetség a magyar főurak között egy sem volt; Szapolyai János értett ugyan nagy seregek vezetéséhez, de miután a király környezete Szapolyai Jánost semmi szín alatt sem akarta az összes magyar hadak élére állítani, a mohácsi hadjárat alatt sajátképen fővezér senki sem volt, habár — a mint az említve lesz — névleg három is neveztetett ki e méltóságra.

A mohácsi csatában tényleg Tomori Pál vezényelte a magyar sereget. Tomori akkor 51 éves, deli férfi volt, a ki fiatal korában mint merész és szerencsés katona országos hírre tett szert, de egynehány ezer embernél nagyobb sereget sohasem vezényelt és fővezéri állásra maga sem tartotta magát képesnek. Tomori férfi kora javában leoldotta kardját és ferenczrendi barát lett; 1523-ban a kalocsai érsekség széke lévén betöltendő, az ország rendei ezen méltósággal Tomori Pált kívánták fölruháztatni, ki az érsekség fölötte nagy jövedelmeivel s ismeretes katonai tehetségével Magyarországnak a kalocsai érsekséghez tartozó déli határszéleit majd legjobban megvédendi.

Tomori Pál nem akarta elhagyni zárdájának magányát és csakis VI. Hadrián pápa parancsára fogadta el az érseki széket. Három éven át majdnem kizárólagosan a saját jövedelmeivel és a pápa által küldött segélypénzekkel tartotta fenn a Duna-vonalat védő csapatokat és várakat.

Tomori Pál, a történelemben följegyzett hadi tettei után ítélve, merész és szerencsés lovas tiszt volt, a ki azonban a török seregek tömegeinek sokaságában rejlő előnyöket és hátrányokat

nem ismerte és következőleg amazokat ellensúlyozni, emezeket pedig hasznára fordítani nem tudta.

II.

A KÉT ELLENFÉL HADSEREGEI.

A magyar hadsereg. Magyarországban ősidők óta *kétféle* honvédelmi kötelezettség létezett: a személyes hadrakelés s a jövedelem nagysága szerinti számú harczosok kiállítása. E kétféle honvédelmi kötelezettség lerovásának módja az országgyűlések által határoztatott meg.

Ősidők óta 1848-ig elvnek tekintetett, hogy a nemesek és az ezekkel egyenlő szabadságot élvező egyének kötelesek *személyesen* a hazát megvédeni. A kik koruk, nemök vagy hivatásuknál fogva e kötelezettségnek meg nem felelhettek, azok költségükön magok helyett egy harczost állítottak ki.

A jövedelem szerint kiállítandó harczosok száma 1526-ban a következő elvek szerint állapíttatott meg: Minden birtokos tíz-tíz jobbágytelke után 1—1 harczost állított ki. Ha ötven vagy ennél több harczossal járúlt az ország védelméhez, akkor azokat ő maga, saját zászlójával vezette a hadjáratban; e csapatokat, melyeknek ereje a földbirtokos gazdagsága szerint igen különböző volt, bandériumoknak, vagy magyarúl dandároknak, az azokat kiállító urakat pedig zászlós uraknak nevezték.

A ki ötvennél kevesebb harczost állított ki, annak emberei a megye zászlója alatt indúltak háborúba. A főpapok bandériumainak ereje nemcsak a birtokukon levő telkek száma szerint állapíttatott meg, hanem még tekintetbe vétetett az általok szedett «tized» is, mely jövedelem után szintén bizonyos számú harczosokat kellett kiállítaniok.

A bandériumot kiállító főpapok is, épen úgy mint a többi zászlós urak, kötelesek voltak *személyesen* hadra kelni.

A külön bandérium kiállítására nem kötelezett papok magok helyett egy-egy harczost s ezen kívűl, ha földbirtok jövedelmét élvezték, minden tíz-tíz telek után még egy-egy harczost állítottak

ki. Azok a nemesek és papok, kiknek birtokain tíz teleknél kevesebb volt, szomszéd birtokosokkal szövetkezve állítottak ki, közös költségen, tíz-tíz telek után egy-egy harczost.

A telkek számával arányos számban kiállítandó harczosokat az 1498-ki törvény szerint: József napjától Márton napjáig folytonosan rögtöni kivonulásra készen kellett tartani.

Miután a rendek meggyőződtek, hogy a nemesség a telekkatonaság készentartását többnyire elmulasztja, az 1525-iki országgyűlés azt rendelte el, hogy azok a birtokosok, kik nem állítanak ki saját bandériumot, a telekkatonaság tartására szükséges pénzt szolgáltassák be a megye pénztárába, mely ezen «exercitualis pénzek»-ből majd szervezi a telkek számának megfelelő telekkatonaságot.

A királyi városok is kötelesek voltak, tehetségök szerint, az ország védelméhez járúlni; polgáraiknak száma és vagyonossága szerint meghatározott számú harczost — többnyire lövészeket és tűzéreket — állítottak ki s ágyúkat s egyéb hadiszereket küldtek a hadsereghez.

A rendes évi fizetést élvező erdélyi vajda, temesi gróf, horvát bán és székelyek grófja az évi fizetés nagysága szerint meghatározott számú bandérium tartására voltak kötelezve.

Magyarországban a király és a királyné külön-külön, bizonyos birtokok és jövedelmek haszonélvezői voltak; e birtokok és jövedelmek után bandériumok: a király dandárja és a királyné dandárja kiállítására voltak kötelezve.

Végre az országgyűlések által ismételve hadi adók szavaztattak meg, melyeknek jövedelméből a király köteles lett volna zsoldos csapatokat toboroztatni és folytonosan hadrakész állapotban tartani, továbbá lőport és lőfegyvereket vásároltatni és a dunai hadihajó-raj költségeit is viselni, a mely költségek fedezésére különben a Duna mentén fekvő várakhoz tartozó birtokok jövedelmének egy része is fordíttatott. A végvárakhoz terjedelmes uradalmak tartoztak, melyeknek jövedelmét a várkapitányok élvezték azzal a kötelezettséggel, hogy a várakat mindig védelmezhető állapodban tartsák és a szükséges várőrséget fizessék.

* * *

Mátyás király arra törekedett, hogy mennél többen a honvédelmi kötelezettségek teljesítése alól *pénzzel* váltsák ki magokat s az ekként bevett pénzzel szervezte és tartotta fönn híres zsoldos csapatait. Mátyás király gyönge utódai alatt mindig többen és többen váltották ki magokat, de a megváltási díjak részint igen alacsonyakra alkudtattak le, részint rendesen be nem fizettettek, a mi pedig befizettetett, az a királyok és környezetök által eredeti rendeltetésétől elvonatott és eltékozoltatott, a minek eredménye az volt, hogy veszély idején a fölkelés alól fölmentettek nem vonúltak ki és helyettök zsoldosok sem voltak!

* * *

A magyar sereg 1526-ban könnyű és nehéz lovasságból, és könnyű és nehéz gyalogságból állott.

A huszárok képezték a könnyű lovasságot, a mely dzsidával, karddal és fokossal vagy buzogánynyal volt fölfegyverezve. A vagyonos nemesek többnyire *vértezve* jelentek meg és nehéz lándzsával, «bontó nyársakkal», egyenes kardokkal és buzogányokkal voltak fölfegyverezve. Ezek képezték a nehéz lovasságot.

A nehéz gyalogság paizszsal volt ellátva s nehéz karddal meg lándzsával volt fölfegyverezve. A király és királyné dandárjainál, továbbá több, leginkább a török tartományokkal szomszéd földbirtokosok bandériumainak gyalogsága, végre némely felsőmagyarországi megyék és városok által kiállított csapat puskákat használt; a többi könnyű gyalogság részben íjas puskákkal, részint közönseges íjakkal, nyársakkal és kardokkal volt fölfegyverezve.

A tűzérséget többnyire a városok s a várkapitányok állították ki.

Mátyás király felsőmagyarországi két ágyú-öntődéje s lőpormalmai 1526-ban már nem léteztek, s háború esetén a király Ausztriában és Németországban vásároltatott lőport és ágyúkat. Csakis némely város készítette otthon a városnak szükséges lőport és némely városban a harangöntők voltak kötelesek a városnak ágyúkat önteni.

Élelmezési intézkedések háborúban csakis annyiban tétettek, hogy azok a megyék, a melyeken magyar seregek tartózkodtak vagy a melyeken áthaladtak, kötelesek voltak arról gondoskodni,

hogy a sereg számára elegendő élelem és takarmány, elárúsítás végett, a tábor közelében kijelölt vásártérre vitessék, a hol azután a harczosok a király által megszabott áron készpénzzel vásárolták a nékik szükséges élelmet és takarmányt.

A nemesség számos szekérrel ment hadjáratba, a melyekre neha 1—2 hónapra való élelem és takarmány volt fölrakva, hogy ne kellessen készpénzen vásárolni azt, a mi otthon bőven termett. Orvost csak nehány nagy úr vitt magával; a többi a gondviselésben bízott; ha megsebesűlt, akkor kimosták a sebét s zsíros rongyot, vagy valamely javas asszony által készített kenőcsöt tettek a sebre addig, míg a megsebesűlt: vagy meggyógyult vagy — meghalt.

Különben némely helyen ismerték már az antiszeptikus sebkötést is, a mennyiben «igen gyógyító áldásnak — mondták — a tiszta faszénport, a melynek kis újjnyi vastagságú réteggel kell a sebhelyet betakarni s ezt a kötést néha megújítani.»

A magyar hadseregekben különben volt mindig sok szerzetes pap is; különösen a «cseri» barátoknak nevezett ferenczrendűek és a csuklyásrendűek nemcsak az emberek lelki üdvével foglalkoztak, — nemcsak a «pogányok» elleni harczra lelkesítették az embereket, hanem mint orvosok, levélírók s sokféle viszonyokban hasznos tanácsadók is áldásosan működtek a magyar hadseregeknel, melyekkel harczba is mentek és balkezökben feszülettel, jobbkezökben bunkós bottal (fegyvert nem volt szabad viselniök) vallási rajongással keresték a vértanúi halált, s ezzel utánzásra indították hivőiket.

* * *

A török hadsereg, Szulejmán szultán alatt, kora legjobb seregeinek egyike volt. Szervezete igen jól felelt meg a középkorból az új korra való átmenetnél keletkezett különös viszonyoknak. Voltak részei, melyek kizárólag állandóan szolgáló katonák által képeztettek, a melyek mellett azonban a középkorból fenmaradt hűbéres rendszer is gondosan föntartatott s szigorral ügyeltetett föl, hogy a hűbéres földekkel és birtokokkal járó katonai kötelezettségek pontosan teljesíttessenek, nem úgy, mint Európa többi országaiban, a melyekben a hűbéresek mindinkább kivonták magokat hűbéri kötelességeik teljesítése alól.

A török sereg három, egymástól lényegesen különböző részből állott: a szultán csapataiból, a hűbéresekből képezett seregrészekből és a csakis a mohammedán hitért és zsákmányért harczoló kurudzsikból.

A *szultán serege* állandóan szolgáló gyalogságból, lovasságból, tűzérségből és mesteremberekből képeztetett. Szulejmán trónraléptekor az állandó sereg 23 ezer emberből állott. A mohácsi hadjáratkor e szám már meghaladta a 35 ezret és Szulejmán halálakor már majdnem 49 ezer emberrel vonúltak a török állandó csapatok Magyarországba.

A mohácsi hadjáratra 17 ezer gyalogos (janicsárok puskákkal), 5000 lovas és 2000 tűzér, mesterember stb. volt kirendelve.

A *hűbéres csapatok* kevés kivétellel lovasokból állottak. A török katonai hűbér-birtokok vagy oly kicsinyek voltak, hogy annak élvezője csakis személyes hadrakelésre volt kötelezhető, vagy nagyobbak, melyeknek élvezői a birtok nagyságának megfelelő számú, jól fölfegyverzett, fölszerelt, kiképzett és lovasított emberrel tartoztak hadjáratokban részt venni.

A kis hűbérbirtokokat «timár»-oknak, a nagyokat «sziámet»-eknek nevezték; törvény által meg volt állapítva, hogy egy-egy sziámet legalább is 400 aranyat jövedelmezzen; a timárok nagyságának minimumát nem ismerem, de a timárosok örökösödési viszonyait rendező törvényekből következtethető, hogy azok legalább 80 aranyat jövedelmeztek évenként.

A timárosok és sziámetesek, kiket, úgy mint az állandó lovasságot, szipahik-nak hítták, birtokaikat hadi érdemek jutalmazásául kapták s e birtokok azután apáról fiúra, s ennek hiányában más, a birtokszerzőtől fiágon leszármazó férfira szálltak; ha a fiág teljesen kihalt, akkor a hűbér-birtok az államra maradt, a ki azt újra valakinek adományozta.

A hűbéres szipahik tartományuk kormányzója, a szandzsákbég által vezettettek hadjáratra s Európa összes szandzsákjainak vezére a rumili béglerbég (ezredesek ezredese), az Európán kívűli szandzsákok katonaságát pedig az anatoli béglerbég vezérelte.

A két béglerbég közvetlen előljárója a nagyvezír volt, a ki csakis a szultánnak volt alárendelve.

Különös gondot fordított Szulejmán a lövő fegyverekre. Vala-

mennyi janicsárját az akkor a spanyol seregben használt lövő fegyvereknel kevésbbé súlyos és könnyebben kezelhető puskákkal fegyverezte föl.

Tüzérségének emberei is igen gyakorlottak és *állandó* szolgálatra kötelezettek voltak, míg a keresztény hadseregek vezérei csakis hadjáratok kitörésekor fogadtak, *a hadjárat tartamára*, pattantyús mestereket és segédeket.

Az *ágyüöntés*, mely Európa akkori államaiban csakis kevés érczöntő által gyakoroltatott, a török hadseregben a *tüzérek* föladataihoz tartozott, kik ebben oly gyakorlottak és ügyesek voltak, hogy várvívások alkalmával néha, ha az útak oly rosszak voltak, hogy az akkori nehéz ágyúkat a várhoz szállítani nem lehetett, csakis érczet vittek magokkal s közvetlenül a vívandó vár előtt, rögtönzött öntőműhelyben, öntöttek ágyúkat.

Tudjuk, hogy lőporral fölrobbantó aknák arabok s törökök által alkalmaztattak először *rendszeresen* várvívásokra, valamint azt is tudjuk, hogy Szulejmán katonai mérnökei alkalmazták először *tervszerűen* (Rhodosz előtt) a várvívó árokrendszert.

Seregének nagyszerű fejlődését Szulejmán leginkább azzal érte el, hogy fényesen díjazta és megjutalmazta a hadművészet bármely ágában kitűnő férfiakat, akár saját népeiből váltak azok ki, akár idegen országból jöttek őt szolgálni.

Sok franczia és olasz renegát, a kit tehetségének megfelelően honában nem alkalmaztak, eszét és tapasztalatait Szulejmán seregébe vitte, a hol, úgy mint később a franczia seregben, minden közkatona előtt az előléptetés, sőt a meggazdagodás útja is nyitva állott; eszszel, bátorsággal és a mindenhez szükséges szerencsével, nem egy rabszolga-fiúból lett pasa, sőt nagyvezír is, és a török hadseregben nem egy elzüllött keresztény katona jutott magas állásba s segítette Szulejmánt győzelmei kivívásában.

A török sereg kegyetlen, szigorú fegyelemmel tartatott rendben s még a csak is harácsolásból élő kurudzsik is — mely szóval valószinűleg a magyar «kurucz» szó egy eredetű — kegyetlenül kivégeztettek, ha harácsolásra s pusztításra adott engedély nélkül, bármi kárt tettek a megkímélendő vidéken.

A török hadi tengereszet is minden tekintetben kitűnő volt. Szulejmán pénzügyei mindig rendezettek voltak, s következőleg

hajók építésére s fölszerelésére mindig volt elegendő pénze és mesterembere. A hajósok és tengerészeti tisztek többnyire oly sziriai és afrikai partlakók, meg görög és olasz renegátok voltak, kik gyermekkoruktól fogva a tengerhez szoktatva lettek s részben kalózhajókon kezdték tengerészeti pályafutásukat. A mohácsi hadjáratra, naszádokon, e népségből is jött 6000 ember Magyarországba.

III.

A HADJÁRAT INDÍTÓ OKAI.

II. Ulászló 1503-ban hét évre békét kötött a törökökkel s e béke ismételve meg is újittatott. II. Lajos király uralkodása alatt azonban a végeken vezérkedő magyar zászlósurak ismételve betörtek a török tartományokba, a mi természetesen a török határszéli bégeket is arra indította, hogy ők is betörjenek Magyarországba.

E végbeli kis hadjáratokban a magyarok előnyben voltak, mert a Duna és a Száva jobbparti várai, Nándorfehérvár és Szabács, a magyarok birtokában voltak.

A mint II. Szulejmán 1520-ban a trónra lépett, első gondja volt a Duna és Száva vonalnak déli partvidékét teljesen hatalmába ejteni; e czél elérésére 1521-ben hadjáratot indított Magyarország ellen és Nándorfehérvárt meg Szabácsot csakugyan el is foglalta.

Szulejmán 1521-ben a hadászati alappontokúl és hídfőkűl használható várak elfoglalásával megelégedett s a következő években hadi erőit tengeri hatalmának kifejlesztésére és ázsiai meg egypitomi tartományainak biztosítására használta föl. — Csakis 1525-ben fordította ismét figyelmét Magyarország felé, melynek meghódításával Szulejmán a török birodalomnak hadászati alapot kívánt szerezni a német birodalom ellen majd indítandó hadjáratokra.

Szulejmán már 1524-ben, a mikor II. Lajos, a pápa és a magyar kormány tanácsából a béke megújítását mindenféle ürügyekkel húzta-vonta, II. Lajos királyt azzal fenyegette, hogy majd személyesen jön Magyarországra, Budát elfoglalja s hatalma alá

fogja hajtani nem csak Magyarországot, hanem a német birodalmat is. A német birodalom akkor, valamint 1525-ben is, a magyaroknak nyújtandó hadi segélyt megszavazta ugyan, de csakis azon esetre, ha a törökök valóban komolyan megtámadják Magyarországot. Mivel mind 1524-ben, mind 1525-ben hadi segély nem volt szükséges, a német rendek 1526-ban is «vak lármának» tekintették a törököknek Magyarország elleni hadkészülődésökre vonatkozó híreket, s csak akkor segítettek volna, a mikor már késő volt.

A Magyarország ellen indítandó s később Némethon felé folytatandó háború idejét Szulejmán 1525-ben leginkább azért vélte bekövetkezettnek, mert Velenczével és Lengyelországgal békét kötött volt, I. Ferencz franczia király pedig V. Károlynak halálos ellensége lévén, hadaival a német császár seregét Olaszországban foglalkoztatta.

* * *

Magyarországnak nem volt szándéka a törökök ellen hadjáratot indítani, csakis állami függetlenségének megvédése végett nyúlt fegyverhez és korántsem valószínű, hogy a háborút kikerűli, ha Szulejmán utolsó ajánlatát elfogadja s évi hűbér-fizetésre kötelezi magát, mely föltétel alatt Szulejmán Magyarországgal békét akart kötni.

Ha a magyarok ezt az ajánlatot vissza nem utasítják, akkor Szulejmán bizonyosan más ürügyet talált volna, melylyel birodalmának véghelyeit Bécshez közelebb helyezheti.

IV.

A TÖRÖKÖK HADI KÉSZŰLETEI.

Szulejmán szultán, a színleg Perzsiát sújtandó, de valóságban Magyarország ellen indítandó hadjáratra való előkészületekre a rendeleteket részben már 1525-ben adta ki.

A kisázsiai és az európai főkormányzók (béglerbégek) már 1525-ben kapták meg az értesítést, hogy 1526-ban hadjárat lesz. 1526 elején parancsoltatott meg nekik, hogy hadi erőiket akként

gyűjtsék össze, miszerint azok a bajram ünnepén, azaz július elején Nándorfehérvár körűl összpontosítva legyenek.

Nyolczszáz, a Dunán is alkalmazható hadihajó, a tavasz kezdetére Konstantinápolyba rendeltetett, hogy azokon néhány janicsár zászlóalj és némely könnyű csapat Nándorfehérvárra szállíttassék.

A rumili (európai) béglerbég már az 1525-ki aratás óta a Konstantinápolyból Nándorfehérvárra vezető birodalmi út főbb városaiban, úgy mint Drinápolyban, Philipopolyban, Zsófiában, Nisen és Nándorfehérvárott élelmi raktárakat gyűjtetett össze, hogy az 1526-ban a szultánnal jövő sereg rendes élelmezése lehetséges legyen.

A Kis-Ázsiából jövő gyalogság ápril hó folyama alatt gyűlekezett Konstantinápoly körűl, míg e seregrész lovassága, később kelt át a Boszporuson, hogy nagyobb menetekkel haladva, csakis a hadszínhely közelében csatlakozzék az amúgy is igen számos hadsereghez.

A török birodalom lakói érdekében a sereg fegyelmezésére szigorú rendeletek adattak ki: csakis a vásári árakon való vétel volt megengedve; a ki erőszakkal bár mit elvett, vagy valamit lopott, — a ki a vetéseket összegázolta, vagy gyümölcsfákat rongált, az halállal büntettetett meg és hogy ez nem csak puszta fenyegetés volt, az Szulejmán naplójából is kitűnik, melyben olvassuk, hogy május 10-ikén egy ember lefejeztetett, mert Kemal falu mellett vetéseket gázolt össze, — ugyan e hó 11-én két ember fejeztetett le, mert lovakat lopott, 13-ikán egy tiszt fölakasztatott, mert alárendeltjeinek a lakosság elleni garázdálkodását elnézte, 31-én egy katonai biró és hét ember végeztetett ki; az emberek, mert vetéseket gázoltak össze és loptak, a biró pedig, mert őket meg nem büntette; junius 5-ikén két lovas katona fejeztetett le, mert lovaikat vetéseken legeltették stb.

Ápril közepe táján a török seregnek egy tekintélyes része már Konstantinápoly körűl volt összpontosítva. E seregnek erejét az egykorú írók 100,000 emberre s 300 ágyúra becsülték; miután azonban tekintetbe veendő, hogy az akkori, nagyrészben hűbéresekből álló, kevés, rossz útakon haladó seregnek, úgy a mint a Keleti-Indiában működő angol seregeknél még most is látjuk, körülbelűl

két harmad része szolgákból, lovászokból, kocsisokból, tevehajcsárokból stb. efféle nem harczoló emberekből állott, a török sereg ezen részének valóban harczra szálló embereinek számát mintegy 30—40 ezer emberre tehetjük.

V.

A MAGYAROK HADI KÉSZŰLETEI.

Magyarországon már 1523-ban várták Szulejman támadását. Szulejmán azonban akkor a Rhodosz szigeten levő János szerzetes lovagok elleni győzedelmes, de fölötte sok emberveszteséggel járó háborúból tért vissza, s azt az évet seregének rendbehozatalára és a veszteségek pótlására használta föl, a későbbi években pedig, seregei Ázsiában és Egyiptomban voltak elfoglalva.

Magyarországnak tehát ideje lett volna, a majdan *okvetlenül* bekövetkezendő nagy hadjáratra készűlni; a rendek évenként meg is szavazták a hadi adót és a honvédelmi kötelezettségek lerovására vonatkozólag is elég törvényt hoztak, de ezek erélyesen és lelkiismeretesen sohasem hajtattak végre. A hadi adó, a mennyire be volt hajtható, elkallódott, a fegyveres csapatok tartására kötelezett urak, kötelezettségöknek nem feleltek meg, s még a király és a királyné által kiállítandó dandárok sem voltak oly erősek, a milyeneknek a törvények szerint lenniök kellett volna.

A végvárakhoz tartozó uradalmak jövedelmeit a várkapitányok magánjövedelmüknek tekintették s a végvárak épentartására, fölfegyverzésére és jó várkatonasággal való ellátására lehetőleg keveset költöttek.

Senki sem volt, a ki a törvények végrehajtására szigorral felügyelt volna, s csakis Szapolyai János Erdélyben, Tomori Pál a Bácskában és Battyáni bán Horvátországban akarták a honvédelmi törvényeket pontosan végrehajtatni, ámde ezeket a király a kötelezettségöknek meg nem felelő hatalmas főurak ellenében nem támogatta.

Budán ápril elején tudták meg, hogy a török hadkészűlődések egy *Magyarország ellen* indítandó hadjáratra tétetnek. Lajos király

azonnal írt segitségért rokonának, a lengyel királynak, a pápának, V. Károly és Ferdinánd sógorainak, de a Magyarországon teendő hadkészülődések elrendelését az ápril 24-ikére a Rákosra összehívott országgyűlés megnyitásáig elhalasztotta.

Az ápril 24-én összejött magyar országgyűlés, melynek föladata lett volna az ország biztosítására szükséges intézkedéseket megtenni, politikai pártharczokkal töltötte együttlétének első napjait; Báthori István, pénzen szerzett pártjával, a *kalandosok*-nak nevezett bandájával, mindenek előtt a köznemesség bizalmát biró Verböczi nádort fosztatta meg hivatalától és magát választatta meg ismét nádorrá s csakis azután jöttek szóba a hon megvédésére teendő intézkedések. Május elsején — a mikor Szulejmán és serege már Drinápoly vidékén voltak — kezdődtek az ország védelmére teendő intézkedések felőli viták; a főpapok készeknek nyilatkoztak a templomok kincseinek egy részét a hadi költségek fedezésére átadni; május 2-ikán a főurak és a nemesség is szavaztak meg hadi adót, de *kevesebbet* mint az előbbeni években, mert attól tartottak, hogy ez az adó is, úgy mint az előbbi években fizetett adók, csakis nehány ember meggazdagítására lesz elprédálva és eltékozolva. Ezenkívül határoztatott: hogy a király *személyesen* vezesse a netalán hadjáratra indúló nemzeti sereget s válaszszon maga mellé egy vagy két hadtapasztalással biró vezért; hogy a zászlós urak s a vagyonos nemesek nem csak a törvénynyel meghatározott számú dandárjaikat (bandériumokat) küldjék a nemzeti sereghez, hanem mindenki személyesen és annyi harczossal vonúljon ki, a mennyit fölszerelni s eltartani képes. Végre elhatározták, hogy a parasztok is állítsanak öt-öt telek után egy harczost, ha pedig a király elrendeli, akkor valamennyi fegyverviselésre alkalmas paraszt ott gyűlekezzék, a hová a király őket összehívja.

E törvények, bár igen későn hirdettettek ki, mégis hasznosak lehettek volna, ha erélyes király, ügyes és lelkiismeretes főtisztviselőkkel, azokat gyorsan és szigorúan végrehajtatja; ámde a király ezentúl is lóversenyekkel, harczjátékokkal s egyéb mulatságokkal töltötte idejét, mit sem törődve az államügyekkel; a nemzet által gyűlölt főtisztviselőknek pedig a nemzet nagy része engedelmeskedni nem akart.

A külföldi hatalmak közül csakis a római pápa buzgólkodott

Magyarország megmentésén. Rögtön küldött 50,000 aranyat s követe, Burgio bibornok, azonnal intézkedett is, hogy e pénzzel Lengyelországban és Csehországban jó katonák és tisztek fogadtassanak és Magyarországba küldendő csapatokká szerveztessenek.

II. Lajos király sógorai, a hatalmas V. Károly császár, valamint a Magyarországgal szomszédos örökös tartományok fölött uralkodó Ferdinand, egy katonát, egy aranyat sem küldtek Magyarország segélyezésére!

II. Lajos király rokona, a lengyel király, nem segítette Magyarországot, mert a törökökkel békét kötött volt, s így a magyarok azon része, mely leginkább azért kívánt mindig idegen uralkodó házból való királyt, hogy az által Magyarországnak a veszély idejére hű szövetségest biztosítson, e reményében csalódott!

I. Ferencz, franczia király, nem csak hogy a magyarokat az összes kereszténység hatalmas ellensége elleni háborúban nem segítette, de még a törökök győzedelmét is óhajtotta, reményelve, hogy a magyarok legyőzetése után Szulejmán teljes erejével majd halálosan gyűlölt ellensége, V. Károly császár és családjának örökös tartományai ellen fog fordúlni.

A külföldi uralkodók közűl csakis a törökök támadásai által legkevésbbé fenyegetett fejedelem: VIII. Henrik angol király küldött pénzsegélyt: «Az összes kereszténység védelmére kelő vitéz magyaroknak»!

Tomori érsek a határszéleknek török harácsolások elleni biztosítására már összes pénzét elköltötte volt, úgy hogy Péterváradnak védhető állapotba való hozatalára s a várőrségek meg a naszádosok zsoldjára sem volt már elegendő pénze. A szükségen segítendő, a kormány igénybe vette a főpapok által az országgyűlésen tett ajánlatot és elrendelte, hogy valamennyi templom arany és ezüst készletének fele a kincstárnak beszolgáltassék. E rendszabály sem jövedelmezett azonban sokat, mert senki sem bízván a király azon ígéretében, hogy a beszolgáltatott arany- és ezüstneműek értéke később meg lesz térítve, a tulajdonosok sokat eltitkoltak és csak keveset adtak át; e kevésből pedig — a kortársak állítása szerint — sok elkallódott, úgy, hogy a beszedett fémekből vert pénzen és a juliusig befolyt hadi adóból alig lehetett

a legszükségesebb kiadásokat fedezni s Bécsben és Németországban néhány ágyút és lőport vásároltatni.

Június 12-én hirdettetett ki Budán a királyi rendelet, mely julius 2-dikára Tolnára hívja össze a nemzeti sereget; meg volt hagyva, hogy a zászlós urak s a nemesség személyesen, a törvényszerű legénységökkel s minden öt telkök után egy-egy fegyveres paraszttal, jelenjenek meg. A királyi városok is fölszólíttattak, hogy legénységöket s ágyúikat szintén július 2-ikára Tolnára küldjék, vagy pedig e kötelezettség teljesítése alól magokat pénzzel váltsák ki.

Június 22-ikén a megyék fölszólíttattak, hogy «véres kard» körül hordoztatással, minden fegyverviselésre képes magyart a haza védelmére hívják föl.

Ugyanekkor Buda várfalainak kitatarozását is megkezdték és a király a Budán maradó királyné védelmét Szalaházi veszprémi püspökre, Thurzó Elekre és Bornemisza Jánosra bízta, kik dandárjaik egy részével a budai királyi várkastélyt szállották meg.

VI.

HADMŰKÖDÉSEK 1526 AUGUSZTUS 26-IKÁIG.

A szultán főhadiszállása s a sereg éle 1526 április 23-án indúlt el Konstantinápolyból s május 2-án érkezett Drinápolyba; kilencz nap alatt 192 kilométernyire, azaz, átlagot véve, naponta $21^1/_3$ kilométernyire haladtak, a mi az útban levő sereg nagy tömegét tekintve, bizonyítja, hogy a menet-intézők igen ügyesek lehettek.

Drinápolynál a sereg egy hétig megállott, a mi bizonyára azért rendeltetett el, hogy a sereget követő podgyász-oszlopok a csapatokat utólérhessék s az élelmezési czikkek kiosztására a szükséges idő meglegyen.

Drinápolyból a sereg kilencz nap alatt Philipópolyig nyomúlt előre, a hol 19-én érkezett meg. Ez út 144 klm.; a sereg tehát átlag naponta csakis 16 kilométert haladt, azaz kevesebbet mint Konstantinápolytól Drinápolyig való menete alatt, a mi abban

leli magyarázatát, hogy a menet előbbi szakaszán a sereg három úton mehetett, míg az utóbbin csak kettőn.

Philipópolynál a sereg ismét négy napig megállott, bevárta a kisázsiai lovasságot s azután két oszlopban kelt át a Balkánhegylánczon; az egyik, a szultán csapataiból (állandó sereg) és a főhadiszállásból alkotott oszlop a főúton, a másik, az anatóliai és ruméliai csapatokból álló oszlop, az Izladin át, indíttatott Zsófia felé.

Hat napig tartott a menet Zsófiáig s a sereg a menet e része alatt átlag naponta ismét $20^2/_3$ kilométert haladt.

Május 29-én a török sereg szakadó esőben ütötte föl sátrait Zsófia körűl s ez időtől fogva majdnem hat hétig folytonos esőzések, késői fagyok, zivatarok s árvizek nehezítették a török sereg előnyomúlását.

Június 3-dikán az egész sereg egy oszlopot alkotva indúlt el Zsófiából, de a legközelebbi állomáson két, lépcsőzetesen egymást követő oszlopra osztatott. Az első, Ibrahim nagyvezír vezetése alatt, az anatóli és ruméli seregekből állt s 48 órával előbb indúlt el mint a főhadiszállásából és a szultán csapataiból álló második oszlop.

Június 9 dikén a török seregnek mind a két oszlopa a Nis körűli magaslatokon táborozott; a sok esőzés következtében az egész menet alatt a völgyek vízzel voltak borítva; valamennyi patak ki volt áradva s a hídak többnyire az árvizek által hasznavehetetlenné váltak.

Ily nehéz viszonyok között a török sereg mégis hat nap alatt 124 kilométert haladt, azaz átlag naponta $20^2/_3$ kilométert.

Nistől, illetőleg Aladsa-Hiszártól a nagyvezír június 16-án az anatóli és ruméli seregekkel Belgrádra előre sietett s e fontos hadászati alappontot június 30-án érte el. Belgrádba való megérkezése után Ibrahim azonnal a hűbéres harczosokból alkotott csapatok megvizsgálását kezdte meg. Három napig — szakadó esőben — győződött meg, vajjon a hűbér-birtokokat bíró harczosok teljes számban s kellően fölfegyverezve és fölszerelve jelentek-e meg?

A ki hűbéri kötelezettségeinek teljesen meg nem felelt, az hűbéres birtokától megfosztatott. Július 4-ikén a nagyvezír főhadiszállását Zimonyba helyezte át, július 6-ikán a boszniai és hercze-

govinai hűbér-csapatok, 9-ikén a szultán és 10-en a naszádhad is megérkezett Belgrádba. Ez utóbbi napon az anatóli hadsereg a Száván átkelt és Zimony környékén szállt táborba, s ezzel a Magyarország ellen rendelt török hadsereg összpontosítása be volt fejezve és a hadjárat meg volt indítva.

* * *

A török sereg állandóan szolgáló csapatainak menete 68 napig tartott, de némely anatóli csapat már majdnem félév óta volt úton, míg Sziriából Zimony vidékére jött!

Július 13-án indúlt el a török hadsereg Zimony vidékéről és 14-én Péterváradot a Duna mind a két partján bekerítette.

A török hadsereg közeledésekor Tomori puskás gyalogságát Péterváradra küldte és 2000 lovasával a török seregnek hadmozdúlatait szemmel tartotta.

Péterváradot *Alapy György* védelmezte. Alig 1000 főből álló helyőrségével megszállotta a város falait és a Duna bal partján épített hídsánczot; Tomori pedig a parancsnoksága alá rendelt 40 naszáddal több ízben s majdnem mindig szép sikerrel támadtatta meg a törökök dunai hajóhadát.

Ibrahim a nem kőből épített, hanem egyszerű védőczölöpzetes földgátból épűlt városfalat július 13-án délután és július 14-én egesz nap lődöztette és szakadó esőben rohamhágcsókat készíttetett.

Július 15-én a török sereg rohamot intézett a védő harczosok számához aránytalan hosszú városfalra. A roham sikerűlt. A magyarok visszavonúltak a fellegvárba, a hová a hídfő védői is fölhívattak.

Július 16-án az európai török sereg hűbéres lovassága a Duna balparti vidékére Tomori ellen küldetett és július 17-én a kisázsiai sereg foglalta el a kiküldetés által a körűlzáró vonalban okozott hézagot.

Július 21-én Ibrahim háromszor egymás után rohamot intéztetett a lődöztetés által már romladozó fellegvárra, de sikert nem ért el. Alapy vitézűl védte a fellegvár réseit s a törökök este 150 harczosukat temették el.

Július 22-én a fellegvár lődöztetése közben, Alapy egyik csapatával kirohant s a *meglepett* törökök közűl sokat levágott. Ibrahim

a kitörés után várvívó vonalait a várhoz közelebb állította fel s július 23-án ismét hét rohamot kíséreltetett meg, de ekkor sem sikerült a janicsároknak a fellegvár elfoglalása, mert Alapy s derék katonái, a törököket mindannyiszor nagy veszteséggel visszaűzték; a törökök közűl e napon 660-an estek el.

A janicsárok veszteségeit pótlandó, július 24-én a szultán még 1000 janicsárt küldött Ibrahimnak. Július 27-én a törökök két aknát robbantottak föl, mi által a fellegvárnak délkeleti része romba dőlt, a mely romokon át a janicsárok végre rohammal benyomúltak a fellegvárba; Alapy és vele 500 magyar harczos elesett.

Ibrahim nagyvezír, valószínűen tisztelve a magyar helyőrség hősies magatartását, a még életben maradt 300 magyar vitéznek lemészárlását nem engedte meg, hanem azokat hadi fogságba vetette.

Július 29-én a szultán is megérkezett seregével Péterváradra, a honnan a török sereg július 31-ikén folytatta előnyomulását Eszék felé.

E közben Perényi Péter temesi bán s más főurak dandárai Tomori seregével egyesültek, úgy hogy Tomori ekkor már 5000 harczossal akadályozhatta meg az európai török lovasságnak portyázásait.

A török seregnek Eszék felé való elindításakor Szulejmán a Duna bal partján portyázó török lovasságot ismét a Duna jobb partjára hívatta, mire Tomori seregrészével Bácson át Dályára sietett, ott a Dunán átkelt s azután az előrenyomúló török hadsereg elől lassan Eszékre vonúlt vissza, a török seregnek oda érkezésekor pedig a Dráván is átkelt, a hídat maga után elégette s Baranyavár felé vezette seregét.

A török hadsereget Péterváradról való elindúlása után a kőből épített újlaki várkastély (most Illok) tartóztatta föl, mely ellen a török rendszeres vívó-árkokat és ágyútelepeket is ásatott; ez azonban fölösleges munka volt, mert a gyáva német várőrség még a vár lövöldöztetésének megkezdése előtt föladta a várat (augusztus 8-ikán), a mely példát a többi szerémségi várkastélyok parancsnokai is követték.

Augusztus 9-én a török hadsereg éle ismét folytatta menetét Eszek felé. Ugyan e napon Szulejmán az egész török sereggel tudatta, hogy a hadjárat főczélja: «*Buda* elfoglalása».

A török sereg előnyomúlása a folytonos esőzések s az útak rossz állapota által igen megnehezíttetett, a miért is a sereg éle csak augusztus 14-én jött Eszék elé s következőleg augusztus 14-ikéig naponta *átlag* csak 12 kilométernyire haladt.

Eszéknél a törökök rögtön hídépítéshez fogtak; a 215 méter hosszú és $1^1/_2$ méter széles híd 4 nap alatt elkészült; 20-dikán már a belgrádi vajda 150 lovassal a Dráván átkelt s Tomori előőrseit — valószínűleg Bellye körűl — megtámadta s ezekből foglyokat is hozott a szultán főhadiszállására, a hol a foglyok a magyar hadak viszonyai felől kikérdeztettek.

Augusztus 21-én Ibrahim fővezér az európai sereggel, 22-én a szultán az állandó sereggel és 23-án a kisázsiai sereg kelt át a Dráván; a Dráván való átkelés után a török sereg Dárda és Bellye körűl szállt táborba; a málháknak a hídon való átszállítása után Eszék fölgyújtatott és a híd a sereg mögött leromboltatott, valószínűleg, hogy a nyugati Horvátországból Magyarország felé jövő Frangepán Kristóf Eszéken át a török sereget hátúlról meg ne támadhassa.

A Dráván való átkelést a török katonák a táborok díszkivilágításával ünnepelték meg.

A Dárda és Bellye körűl összepontosított török seregnek hadászati helyzete akkor rendkívűl előnytelen volt.

Hat hét óta majdnem szakadatlanúl esett az eső, minek következtében az 1526-ban még igen lápos és mocsaras Duna-Dráva-köz utai majdnem járhatatlanokká váltak. Az egész vidék tóhoz hasonlított, melyből csak a földhullámokra épített falvak s némely magasabb fekvésű erdőség tűntek ki szigetekként.

Bellyéből két út vezetett az akkori időben hosszúra nyúló tóhoz hasonló Karasicza-völgyhöz.

A dárda-laskafalvi-baranyavári út volt az úgynevezett «*országos út*», a mely néha tataroztatott is; a másik — közönséges mezei út — Laskón, Herczegszőllősön és a Bánhegységen át Bánra vezetett.

E két rossz úton kellett a török seregnek szakadó esőben, majdnem folytonosan mocsarak- és vízzel elárasztott erdőségek közt előrenyomúlnia!

Abból, hogy a tagadhatatlanúl vezéri tehetségnek nevezhető

Szulejmán szultán a majdnem 300,000 emberből (szolgákkal, lovászokkal, tevehajcsárokkal stb.) és valószínűleg félannyi lóból és tevéből álló seregét e veszedelmes útszorosokba merte vezetni, következtethető, miszerint Szulejmán a magyar haderők elégtelenségéről s a vezetés hiányosságáról igen jól volt értesűlve; de még e föltevés mellett is, Szulejmán merészségét csakis a *siker* igazolja, mert ha a király Tomorinak az alább említendő hadi tanácsban előadott tanácsát elfogadja s a magyar sereg a mocsárokból kifejlődő, fölötte hosszú török menetoszlopok éleit Baranyavár, Bán és Kisfalud előtt megtámadja, akkor igen valószínű, hogy a török sereg nem győzelmet arat, hanem fölötte érzékeny veszteséggel űzetik vissza!

A török sereg *elővéde* 25-ikén jött Baranyavárra, a többi seregrészek pedig 26-ikán, 27-iken és 28-ikán gyűlekeztek a Baranyavár és Kisfalud között fekvő szőllős dombvidéken.

A magyar seregek működései 1526 augusztus 26-áig.

Említettem, hogy a nemzeti sereg július 2-ára Tolnára volt összehíva. E napon azonban Tolnán még egyetlen egy harczos sem volt, mert a nemesség és a zászlós urak előbb nem akartak a táborba indúlni, míg meg nem győződtek, hogy a király is részt vesz a hadjáratban!

Mikor a török hadsereg Száván való átkelésének híre Budára jött, az első íjedtséget fölhasználva, Burgio pápai követnek sikerűlt a királyt arra bírni, hogy Szapolyainak is küldjön rendeletet, mely szerint erdélyi seregével siessen Budára. A rendeletet vivő futár 3 nap alatt meg is tette az útat Budáról Gyula-Fehérvárra és Szapolyai rögtön össze is vonta a nagy erélylyel mozgósított seregét; ámde a mikor el akart indúlni, jött Battyáni Orbán hozzá, azzal a rendelettel, hogy Oláhországon át fenyegesse a szultán hadászati alapját.

Szapolyai e rendeletnek is tüstént engedelmeskedett, de alig hogy ezen újabbi rendelet végrehajtásához hozzá látott volna, már is ismét a nádortól, Báthori Istvántól, kapott rendeletet, hogy jőjjön tüstént Magyarországra s egyesítse seregét Budán a király seregével.

Szapolyai most már nem tudta, hogy kinek engedelmeskedjék, a királynak-e, a ki őt utóljára Oláhországba rendelte, vagy a nádornak, a ki őt Budára indítja?

Ismerve régi ellenségének — Báthori Istvánnak — fondorkodó természetét, attól tartott, hogy a király rendeletének nem teljesítése őt később bajba hozhatja és ezért *Basi György* megbízott emberét küldte futárként a királyhoz, hogy tudja meg a király végleges parancsát.

Basi György augusztus 6-ikán érkezett vissza Szapolyaihoz, azzal a rendelettel, hogy az erdélyi hadak rögtön indúljanak Tolnára.

A király csak július 20-án indúlt el Budáról. Saját dandára 4000 ember helyett csakis 1800-ból, a királyné által kiállítandó dandár, 1500 ember helyett, csakis 800-ból állott!

Budáról Tolnáig a király, csekély seregével, 16 napig volt úton; átlag tehát naponta csak nyolcz kilométert haladtak.

A király menetének hírére, a zászlós urak s a megyék is megindították csapataikat s augusztus 14-éig már mintegy 12 ezer ember volt Tolna körűl összepontosítva.

Tolnára izente Tomori, hogy véleménye szerint sietősen békét kell kérni Szulejmántól és bármely áldozatot inkább hozni, mintsem a hadjáratot folytatni, mely a nemzet készűletlenségénél fogva csakis az ország végromlását vonhatja maga után.

Az öreg katona, a merész lovassági vezér e higgadt tanácsát a háborút kevésse ismerő udvaronczok «papi kislelkűségnek» gúnyolták s a királyt reá vették, hogy a háborút folytassa.

A király seregével 15-én Szegszárdra és 16-án Bátára ment.

Bátán a király a zászlós urakkal hadi tanácsot tartott, melyre Tomori Pál is meghívatott.

Főleg a fölött tanácskoztak, hogy ki legyen a király mellé rendelendő *fővezér;* a zászlós urak majdnem egyhangúlag Tomori Pált és Szapolyai Györgyöt, a szepesi grófot, jelölték ki fővezérekűl.

Tomori Pál könnyezve kérte a királyt és a főrendeket, hogy ne bízzák reá a fővezérséget, mert ő ahhoz nem ért; soha sem volt alkalma — mondá — nagy hadseregeknek harczra való rendezését és csata közben való alkalmazását látni; 5—6 ezer embernek élén megteszi kötelességét, de ennél nagyobb hadak vezetése oly férfira

bízandó, a ki ahhoz ért; ilyen Szapolyai János; az ő vélemenye tehát az, hogy várják be Szapolyai János megérkezését s bízzák arra a főparancsnokságot, addig pedig csatát ne vívjanak.

A király s a főrendek azonban nem engedtek kérésének és Tomorira ruházták a fővezérséget; Szapolyai György is csak azon föltétellel vállalkozott Tomori vezértársául, ha János testvérének megérkezése után annak adhatja át a fővezérséget.

Lajos király a két fővezérhez még egy harmadikat is nevezett ki, a hadi tetteiről híres Frangepán Kristófot, a ki azonban akkor még Horvátországban volt, a hol Magyarország felé való menete közben folytonosan szaporította jól fegyelmezett hadát.

A fővezérek megválasztása után a főrendek arról tanácskoztak, hogy a magyar haderők összpontosítása hol történjék?

Tomori s a főrendek egyik csekély része a seregnek Báta környékén való összepontosítását ajánlotta, óhajtva, hogy a magyar sereg addig csatát ne víjjon, míg Szapolyai János és Frangepán Kristóf hadaikkal, valamint a csehországi segélyhadak a király seregével nem egyesültek.

A tanács nagy többsége azonban ezt a bölcs javaslatot nem fogadta el, mert — úgy okoskodtak — «ily eljárással Magyarország fölötte nagy része engedtetnék át védtelenül a törökök pusztításainak».

A többség *Mohácsot* jelölte ki a magyar sereg gyülekező helyének. E határozatot a király is elfogadta. Tomori ezután Baranyaváron át Karancsnál álló seregéhez útazott, Szapolyai György pedig a király seregét Mohácshoz vezette, a hol a sereggel táborba szállt.

Brodarics, a király alkanczellárja, azt írja, hogy a magyar sereg Mohácstól délre egy mérföldre ütötte föl sátrait.

Hogy milyen mérföldet értett a latinúl író főpap, azt nem tudjuk. Az egykorúaknak a csata lefolyását ismertető följegyzéseikből azonban biztosan következtethetjük, hogy Brodarics nem értett földrajzi vagy magyar mértföldet, mert ez esetben a magyar tábor a földvári puszta épületeitől délre esett volna, de miután a csata alkalmával ott a török hadsereg fejlődött föl csatára, a magyar seregnek előbb vissza kellett volna vonúlnia, a mi a reánk maradt kútfők szerint nem történt. Igen valószínű tehát, hogy Broadrics olasz mérföldet értett, azaz 2500 lépést.

A magyar tábor e szerint valószínűleg a kölkedi csárdától északra levő fensíkszerű földháton volt, melynek közelében még e század elején patak folyt Kölked felé, a mely azonban most el van vezetve.

Negyedfél századdal ezelőtt Mohács valószínűleg kelet felé messzebbre terjedt, mint napjainkban, mert a Duna, mint minden a víz által kimosható terepen északtól délre kanyargó folyam, mindinkább nyugat felé mos magának medret. Dr. Hermann 1846-ban a természetvizsgálók nagygyűlésén azt állította, hogy «II. Lajos idejében Mohács nem ott állott, a hol jelenleg áll, hanem miután a Duna *erőszakosan új ágra szakadt*, a mostani Mohácson túl fekvő szigeten állt.»

Dr. Hermann tévedett. A Duna 1526 óta nem tört magának *erőszakosan* oly ágat, mely a régi Mohácsot a dunántúli vidéktől elszigetelte volna; ily nagyszerű elemi csapásról, mely, ha megtörtént volna, Mohácsnak nagy részét okvetlenül tönkre teszi, sem a török, sem a magyar krónikák nem emlékeznek meg; a mostani Mohácsban továbbá van több épület, melyek *alapfalairól* biztosan állíthatjuk, hogy a XV. században, tehát jóval a mohácsi csata előtt, építtettek s van ma is pontosan kijelölhető háztelek, melyről Mátyás király idejében keltezett okmányt bírunk. Tény azonban, hogy a mohácsi polgárok már a XV. és XVI. században, az akkor «Margittá»-nak nevezett mohácsi szigetnek nagy részét bírták s hogy ottan majorok és szőlők léteztek. Valószínű tehát, hogy 1526-ban a mohácsi csata alatt a mohácsi polgárok a Dunán át, a mohácsi szigetre menekültek s később az ottani mocsarakban s nádasokban bújkálva várták be a török fergeteg elvonulását; lehet, hogy később is sokan oda tértek ki a Mohácson letelepedő törökök elől s így keletkezhetett az a hagyomány, hogy Mohács ezelőtt a mohácsi szigeten állott.

Hogy Mohács 1526-ban is ott állott, a hol jelenleg áll, azt bizonyítják végre azok a képek is, melyek a mohácsi csatáról a XVI. században készíttettek s Németországban adattak ki.

* * *

A király nem jött a sereggel Mohácsra, hanem azon ürügy alatt, hogy sátrai még nem érkeztek meg, Duna-Szekcsőn, azaz a seregtől 14 kilométernyire maradt, a mi a gyors intézkedést igen

megnehezítette, mert sem Tomori, sem Szapolyai György fontos parancsokat önállóan nem adhattak ki, a király beleegyezését pedig Szekcsőn, azaz 14 kilométerre a tábortól kellett kérniök!

Tomori augusztus 16-án futárt küldött Szapolyaihoz és a királyhoz, azon értesítéssel, hogy a törökök Eszéknél már hídat építenek, s hogy következőleg kéri a királyt, miszerint seregét az övével egyesítse, hogy az ellenségnek az Eszéktől északra levő mocsarakból való kibontakozása megakadályoztathassék.

A király, környezetére hallgatva, erre rá nem állott, hanem rendeletet küldött Tomorinak, hogy vezesse vissza hadát s egyesüljön *ő* Mohácsnál a király seregével.

E közben Szapolyai Jánostól és Frangepán Kristóftól is jöttek jelentések. E két hadtapasztalt férfi, kik 90 mérföldre voltak egymástól s következőleg semmi esetre sem beszélhettek össze, majdnem ugyanazon szavakkal rosszalták azt, hogy a király serege annyira előre nyomúlt, miszerint a velök való egyesűlés ezentúl csakis a király seregének visszavonúlása után történhetik, mi a harczosok kedélyére rossz befolyással lesz; ha pedig nélkűlök csata vívatnék, ez okvetlenűl a törökök előnyére dőlne el, a mi Magyarországra borzasztó bajt hozhat, a miért is mind Szapolyai János, mind Frangepán Buda felé való visszavonúlást ajánlott.

Alig hogy a király környezete Szapolyai és Frangepán e tanácsait megkapták, jött a hír, hogy Tomori harczosai nem akarnak Mohácsra vissza menni, hanem azt követelik, hogy a királyi sereg jőjjön hozzájok s akadályozzák meg egyesűlt erővel a törököknek a mocsarakból való kibontakozását.

Augusztus 21-ikétől 22-ére való éjjel Tomori Páltól futár (Podmaniczky Mihály) jött a királyhoz, jelentve, hogy a törökök hídja Eszéknél már elkészűlt, s a törökök már meg is kezdik az azon való átvonúlást; a seregnél levő urak «kérik tehát a királyt, hogy siessen a táborba és vezesse őket győzelemre».

A király ekkor sem lépett még erélyesen föl; ekkor sem határozta el magát arra, hogy csak *egy* embernek tanácsát kövesse s ennek rendeleteit erélyesen végrehajtassa. Ekkor is még alkudozásokba bocsátkozott a fejetlen tömeggel. Brodaricsot küldte a táborba, hogy beszélje rá az urakat a Buda felé való visszavonúlásra. Brodaricsnak azonban az nem sikerűlt, a miért is augusztus 23-án

a király személyesen jelent meg a Mohács melletti táborban s hadi tanácskozásra hívta össze az urakat, melyre Tomori is eljött és utána seregének nehány küldöttje.

A király elmondta Szapolyai János és Frangepán Kristóf üzeneteit, és meg akarta értetni az urakkal, hogy Magyarországra nem oly nagy a csapás, ha a Dunán túli vidék egy része elpusztíttatik, s a törökök azután a magyar hadak összeműködésével megveretnek, mint ha a most még távol egymástól levő magyar hadak egyenként legyőzetnek s az egész ország török iga alá kerül.

A nemesség nagy többsége nem volt a királylyal egy véleményen. Tomori most már maga is azt hitte, hogy a király serege az övével egyesülve elég erős lesz a török hadsereget a mocsáros vidékből való kibontakozásában megakadályozni.

Tomori egészen helyesen jegyezte meg, hogy az állítólag 300,000 emberből álló török seregben legfölebb 70,000 harczos van s ezeknek is nagy része — a portyázók — csak rosszúl van fölfegyverezve. Szulejmán ágyúitól sem tartott, mert azt hitte, hogy a nagy részt német és olasz renegátokból álló török tűzérség nem fog a keresztényekre lőni, hanem az ágyúkat inkább a törökökre fogja irányozni.

Tomori, a ki előbb a Budára való visszavonúlást ajánlotta, most nyilván csakis azért határozta el magát a csatára, mert látta, hogy a visszavonúlásra való rendelet a seregben újabb lázadást idézne elő, miután a számos dunántúli nemes és főúr semmi szín alatt nem akart abba beleegyezni, hogy birtokaik s szülő megyéik, harcz nélkűl a török seregnek átengedtessenek s kipusztíttassanak.

Tomori bizonyára jól ismerte a sereg hangulatát s őt semmi esetre sem lepte meg az ő alája rendelt sereg követeinek magaviselete, kik előbb a királytól engedélyt kértek, hogy vele magányosan beszélhessenek, e magánkihallgatás után pedig a főurakhoz jöttek, fenyegetve őket, hogy valamennyiöket kardélre hányják, ha a királyt a csatavívásról lebeszélik. «Gyertek inkább ti is a királylyal és dandárjaitokkal a mi táborunkba; ott közelebb vagyunk az ellenséghez és onnan több sikerrel való reménynyel támadhatjuk meg a törököket!»

Tagadhatatlan, hogy ez utóbbi érvelésök helyes volt; köny-

nyebb volt a török sereget akkor legyőzni, a mikor annak nagy része még a mocsárok és erdők szűk útain haladt, mint később, ha annak összes erői már fölfejlődve voltak.

Tomori seregének követei azzal az ígérettel küldettek vissza táborukba, hogy a magyar sereg Mohács alatt várja be az ellenséget és hogy Tomori serege is oda lesz rendelve, mert ott előnyösebb a terep a magyar hadsereg nehéz lovasságára nézve, mely e hadsereg főerejét képezi.

Tomori is visszaútazott táborába, melynek előőrsei akkor már a török hadsereg kémlelő lovasságát üzték volt vissza.

Augusztus 24-én Tomori seregrészével Baranyavárra és Bánra, 25-én pedig a király seregének táborához ment.

E két napon megérkeztek végre a hajók is, melyek a király podgyászát, ágyúkat és puskaport hoztak.

Augusztus 28-áig folytonosan jöttek még csapatok a királyi sereghez, melynek főbb csapatai a következők voltak:

A király és a királyné dandárjai és Szalkai érsek dandárja	3000	harczos
Az ecsedi Báthori András dandárja és a tolnai nemesség ---	1000	«
Szapolyai György dandárja (300 nehéz lovas és 1200 gyalogos)	1500	«
Cyprusi Hannibál 1300 morva és Gvojenski Lénárt 1500 lengyel zsoldos, kik a pápa költségén gyűjtettek össze és fizettettek --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	2800	«
Várdai egri és Perényi Ferencz nagyváradi püspökök dandárjai	900	«
Thurzó Elek ágyúkat és 200 lövészt küldött--- --- --- ---	200	«
Horvátországból a bánnal jött --- --- --- --- --- --- ---	3000	«
Erdődi Simon zágrábi püspök és Erdődi Péter egyesült dandárjai--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	700	«
Bornemisza dandárja--- --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	300	«
Szerecsen János kincstartó íjas puskásai --- --- --- ---	2000	«
Tomori serege --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- ---	5000	«
A kevésbbé gazdag zászlós urak s a megyék dandárjai összesen	8000	«
összesen ---	28400	harczos
	80	ágyúval.

A magyar seregnek mintegy negyed része vértes lovasokból, más negyed része többnyire dzsidás könnyű lovasokból s körülbelől fele gyalogosokból és tűzérekből állott.

Tomori, mikor seregével Mohácsra indúlt, a báni hegyeken hátvédet hagyott hátra, mely augusztus 26-án hajnalban Karancs

vidékén a török elővéddel megütközött, a törököket több ízben megfutamította, de később a megjelenő török zöm elől Bánnál a Karasiczán át visszavonúlt s a báni hídat is fölgyújtotta; a karasiczai mocsárokon létezett többi hídakat a parasztok, Tomori rendeletére, már 25-én szétszedték.

A törökök még 26-ikán építették föl újból a baranyavári hídakat s töltéseket és 28-án Bánnál is építettek hídat s ez utóbbi helységet meg is erősítették; a mostani temető is alighanem a törökök által sáncznak használt helyiség volt, melyet azonban valószínűleg már ős időben ott lakott népek a Karasiczán való átkelés védelmére készítettek.

KÁPOLNAI.

THELEKESSY IMRE.

1497—1560.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A tótországi hadjárat szerencsétlen kimenetele s a múltban szerzett más szomorú tapasztalatok után, Ferdinándnak igen kétes kilátásai lehettek arra nézve, hogy a folytonosan ígért és sürgetett, de a szükség idején soha meg nem érkező német birodalmi hadak jövetelében s a keresztény államok régóta tervezett szövetkezésének megvalósulásában továbbra is bizakodva, versenytársa és a török hatalom ellen egymagára diadalmasan harczolhasson.

Nem örömest hagyott fel csak rövid időre is azzal a törekvésével, hogy egyedül uralkodhassék Magyarországon, de a viszonyok kényszerítő hatalma következtében végre is be kellett látnia s még ideje korán belátta, hogy naponként erősbödő ellenségeivel megmérkőzni gyönge és fegyverei dicsőségében többé nem bízhatik.

De jóllehet eszközeit gyakran, czélját azonban sohasem változtatta, s akármit mondott és tett a mi azzal látszólag ellenkezett, a valóságban következetesen ragaszkodott föltett szándékához, s még egyszer annyi kudarcz sem lett volna képes őt attól eltántorítani és bírt annyi belátással, hogy a több ízben kínálkozó pillanatnyi előnyökért a jövendő fontosabb érdekeit koczkára ne tegye.

Nem a nagy tettek véghezvitelére szükséges vas következetesség, de bizonyos makacs csökönyösség volt jellemében, mely néha a viszonyok hatalma fölé is kerekedett, és saját érdemén kívül, úgyszólván véletlenül is nagy szolgálatokat tett neki czéljai keresztülvitelében. Kiválóbb uralkodói képességekkel egyáltalában nem volt fölruházva, de rendkívül szívós, kitartó s a türelemben

alig fölülmúlható fejedelem volt; bár egyéniségéből más egyebek között a hősi lélek öntudatos bátorsága is hiányzott, de azért sohasem csüggedt, a legnehezebb körülmények között sem esett kétségbe s hol a hős régen elbukott vagy dicsőséges halált halt volna, ő mint a gladiator egyszer-kétszer földhöz veretve, lerázta magáról a szégyenítő port s újból kezdé a harczot, melyből ha nem is diadalmasan, de mindenesetre nyereséggel tért meg.

Midőn törekvései, hogy versenytársát a fegyver hatalmával buktassa meg, sikerteleneknek bizonyúltak, elérkezettnek tartotta az időt arra, hogy kerülő útakon, nem oly gyorsan, de annál biztosabb eszközökkel okozza vesztét. Elvonta őt a török szövetségtől, rövid időre helyet szorított neki maga mellett a trónon, hogy a maga jövendő érdekeit annál sikeresebben megvédelmezhesse.

Szapolyay saját részéről már őszintén óhajtotta a békét. Megúnta a folytonos harczot, és — ezzel az elismeréssel tartozunk neki, sajnálta is pazarolni a honfivért. A béke megkötésében eddigelé Ferdinánd merev magatartása és túlkövetelőzései, részben pedig a töröktől való félelem akadályozta őt, örömest bocsátkozott tehát tárgyalásokba, ha azok eredménye számára királyi pálczát, a nemzetnek pedig nyugalmat biztosíthat. Nem volt annyira önzetlen, hogy az előbbiért az utóbbit föl ne áldozta volna, de talán épen azt hitte, hogy a Ferdinánddal való szövetkezés által mindkettőt elérheti s a pogányság fenyegető hatalmát együttesen sikerül megfékezniök.

Ferdinánd czélzatai más természetűek voltak. A magyar vér nem lehetett becsesebb előtte mint az idegen zsoldosoké, sőt ez utóbbival szemben még több kíméletre intette őt a naponként üresedő kincstár. Két ellensége közűl az egyiktől minden áron meg kellett szabadúlnia, a törökkel nem boldogúlt, tehát János királylyal szövetkezett s minden erejével a félhold ellen fordúlhatott. Akár diadalra jut, akár meghiúsul a közös vállalat, őt veszély sehonnan sem fenyegette: győzelem esetén versenytársával könnyű lesz elbánnia s miután eszközűl használta őt czéljaihoz, tetszése szerint eldobhatja ismét, ha nem lesz többé szüksége reá; ha ellenben a török, mint előre látható volt, kettőjüknél is hatalmasabb lesz, helyre áll ismét a status quo ante, János király bűnhödni fog hitszegéseért s ő bevárhatja Prágában vagy Bécsben míg az oz-

mán haragja lecsillapúl, s míg a német birodalomnak Magyarország fölmentését czélzó nagy hadi vállalata a cselekvés stadiumába lép.

De még oly kilátásai is lehettek Ferdinándnak, hogy a Jánossal kötendő békeszövetség oklevele, egymagában is képes lesz előidézni a fényes portán versenytársa bukását, s hogy a hitszegő vasall megbüntetésének napja, az ő diadalának napja lesz. A következmények teljesen igazolják ezt a föltevést, mert tény, hogy Ferdinánd egy perczig sem habozott volna elárulni szövetségesét a portán, s hogy vádaskodásai daczára a dolog mégsem így történt, annak pusztán az az oka, mert János királynak kipróbált hűségű tehetséges ügyvivői voltak a szultán környezetében, más részről pedig Károly császár is tisztességesebb fogalmakkal bírt e tekintetben mint Ferdinánd, s többször megakadályozta öcscsét abban, hogy ez uralkodóhoz nem méltó, de különben saját részéről is nagy koczkáztatással járó árulását elkövesse.

Egyelőre azonban mindkét félnek érdekében állott a tárgyalásokat titokban tartani, s ezt a körülményt Ferdinánd nem kevés ügyességgel tudta fölhasználni a maga javára.

A horvát- és tótországi rendek ugyanis már elvesztették belé helyezett bizodalmukat; vígasztalta ugyan Ferdinánd az annyi pénz- s véráldozatok daczára teljesen védelem nélkűl hagyott szlavoniai nemességet, hogy az eszéki vereséget nem annyira a török hatalmi túlsúlyának, mint inkább a királyi vezérek gondatlanságának kell tulajdonítani,[1]) de midőn a rendek a végső veszedelem kikerűlését, országuk és fajuk megmaradását egyedűl abban az esetben látták biztosítva, ha Ferdinánd János királylyal szövetkezik: a folyamatban lévő béketárgyalások daczára egy pillanatig sem késett azzal vádolni Szapolyayt, hogy az ország romlásának egyedűl ő az oka, mert nem lehet semmi módon rávenni, hogy közös ellenségük, a török ellen vele szövetkezzék.[2])

Ily módon Ferdinánd a titok leplét ravaszúl saját önző czéljaira használta fel, s míg egyfelől János királyt rágalmazta, másfelől soha be nem váltott ígéretek és nagyhangú fogadkozások által mindent elkövetett, hogy a rendeket lecsillapítsa, mert

[1]) Fraknói Vilmos: Magyar Országgyűlési Emlékek. II. 178.
[2]) Fraknói Vilmos: Magyar Országgyűlési Emlékek. II. 177.

attól félt, hogy ha a béketárgyalások befejezése előtt Horvát- és Tótország nyíltan Szapolyaihoz pártol — mire nézve csakhamar ezután veszedelmes mozgalom indúlt meg az említett országrészekben — versenytársa hatalma érzetében, ha nem is áll ugyan el a török ellen való szövetkezés eszméjétől, de bizonyára ő fogja dictálni a feltételeket s így messze látó terveit meghiúsítja; pedig Ferdinánd épen a békeszerződésben biztosított előnyök és a török ellen való együttes működésben kivívott hadi siker által remélte megerősíthetni magát Magyarország trónján.

Nem czélom a nagyváradi békekötés előzményeivel s egyáltalában annak érdekes történetével ezen a helyen bővebben foglalkozni, elég az hozzá, hogy az 1538-ik év február 24-én aláírt szerződések értelmében Ferdinánd és Szapolyay egymást kölcsönösen legitimálták, véd- és dacz-szövetségre lépve ott a török ellen.

Igaz ugyan, hogy e békekötés hátterében ott lappang a szerződő felek kölcsönös rosszhiszeműsége, s alig lehet föltenni, hogy akár Ferdinánd, akár Szapolyay annak maradandóságában őszintén bíztak volna, mégis csodálkozunk János királyon, hogy épen az eszéki kudarcz után, midőn versenytársa számot tévő haderővel nem rendelkezett, Horvát- és Tótország átpártolása csak idő kérdése volt, a török hatalma folytonosan növekedőben, maga pedig személye és vagyonára nézve teljes biztosságban vala s a további hadakozásnak minden kedvező esélye az ő részén állott, hogy ily körülmények között mondom, mikép fogadhatott el oly szerződést, mely saját vére s a benne diadalra jutott nemzeti párt törekvései ellenére a Habsburgok Magyarország felett való uralmának megszilárdulását idézhette elő s mely számára egyedűl azt a hiú, látszólagos, sőt némi tekintetben lealázó előnyt biztosította, hogy minek utánna már Magyarország rendjei ünnepélyesen megválasztották és Szent-István koronája az Árpádok jogos örökébe avatta őt, Ferdinánd is törvényes királynak ismerte el.

Hogy Szapolyay békehajlamain kívül más körülmények is közbejátszottak a nagyváradi szerződés létrejötténél, illetőleg hogy annak elfogadása János király részéről sok be nem vallott, csupán gyanítható okokra vezethető vissza, mondanunk sem szükséges.

Nem lehet föltennünk, hogy Szapolyay tanácsosai s köztük a nagytehetségű Frater György váradi püspök ennyire háttérbe en-

gedték volna szoríttatni urok érdekeit, ha a békekötés maradandóságában bíztak volna, ellenben sok körűlmény oda mutat, hogy János király — ki föláldozta Horvát- és Szlavonországot, föláldozta utódjai jogát a trónhoz, lemondott a török szövetségről s kitette magát a szultán bosszújának: — lelke mélyén azzal az utógondolattal írta alá a szerződést mint Ferdinánd, hogy lehetőleg hasznot húz belőle, de a vele járó kötelességek teljesítését a viszonyok alakúlásától teszi függővé.

Hiányzott tehát a szerződő felek jóhiszeműsége, hiányzott az erkölcsi alap a békekötésből. János király házasodni készűlt s mert Lengyelország királya csupán abban az esetben volt hajlandó hozzá adni leányát, ha Ferdinánd törvényes királynak ismeri őt el, a nagyravágyó ember kész lett volna bármire is, hogy czélját érhesse, s erre nézve alig lehetett volna kényelmesebb eszközt választani a békekötésnél az ő helyzetében.

Már ez a körűlmény magában véve is sok mindent megmagyaráz, és Szapolyay magatartását a békekötés előtt és azután némileg következetessé teszi.

Mert lélektani képtelenség, hogy egy Szapolyayhoz hasonló ember, egy megkoronázott király, ki úgyszólván egész életét a trónért való küzdelemben töltötte el, s ki végre czélját érve házasodni készűl, hogy Magyarországban egy új virágzó nemzeti dynastiát alapítson: egy pillanatig is komolyan gondolkozott volna egy oly szerződés föntartására, mely életének legfőbb törekvését, egyedűli czélját — melynek valósításáért a polgárháború vérengzéseinek dobta oda nemzetét, s megtagadva atyái hírét, szent hagyományait, szövetkezett a pogány ellenséggel — nehány szavával semmivé tette!

Természetes dolog azonban, hogy míg nagyobb fontosságú érdekei a békekötés föntartásával összeütközésbe nem jöttek, s míg reménye volt arra nézve, hogy a török támadása esetére teljes erejével segíteni fogja őt Ferdinánd, — hű szövetségesnek bizonyúlt s különben is tagadhatlan dolog, hogy a törököt lelkéből gyűlölvén, örömestebb választotta egy keresztény uralkodó szövetségét, és valódi lelkesedéssel látott a védelem szervezéséhez különösen Erdélyben, hol országgyűlést tartva, a nevezetesebb várak őrségét megerősítette, rendezte a nemesi fölkelést, bátorította, példájával

lelkesítette a vitézlő népet a közeli véres napokra, a mikor a magyar nemzeten kívűl a többi keresztény hatalmak is meg fogják támadni a törököt és véget vetnek a félhold rettegett uralmának; de lennének bár egyedűl, ő mint magyar király karddal kezében a seregek élére áll, és vagy visszaállítja a nemzet szabadságát, vagy dicső halált hal a csatateren stb.[1])

Mikor azonban látta, hogy minden igyekezete hiába való, mert Ferdinánd nem fukarkodik a fényes ígéretekben ha meg van szorúlva, de a kényszerítő szükség vagy a fenyegető veszély elmúltával, esze ágában sincs ígéreteit beváltani, s mikor tapasztalta, hogy Ferdinándnak legfőbb czélja az volt a szerződés által, hogy elvonja őt a töröktől s annak pártfogása helyett inkább bosszúját idézze föl ellene s mikor alkalma nyílt meggyőződni arról, hogy a keresztény államok szövetkezése hiú dolog, melyben bízni nem lehet, Ferdinánd pedig bármikor kész adófizetője lenni a fényes portának, ha őt a szultán hitszegése miatt elűzné: mindezt látva és tapasztalva, mondom felhagyott a hadi készületekkel, ellenben volt gondja arra, hogy a váradi békekötést megsejtő szultán haragját lecsillapítsa, s annak pártfogását maga és fia számára továbbra is megtarthassa.

A török közeledése pár évig folytonos réműletben tartotta Magyarországot. János királyt azonban őszintén kedvelték a fényes portán, és tanácsosainak főleg pedig a lángeszű államférfi Martinuzzinak mindannyiszor sikerült kiengesztelni a szultán haragját, valahányszor Ferdinánd követeinek árúlkodása veszélyt hozhatott volna urára.

Tisztában lehettek azonban a honfiak azzal, hogy az ország nyugalmát sem János királynak a portára küldött fényes ajándékai, sem Frater György ügyes politikája, legkevésbbé pedig a nagyváradi békekötés biztosíthatja.

Szapolyaynak fia születvén, természetes dolog hogy a szövetségesek ismét versenytársakká lettek s bár a töröktől való félelem miatt óvakodtak fegyverhez nyúlni, de az összeütközés már csak idő kérdése volt a két párt között és János királynak 1540 július

[1]) Fraknói Vilmos: Magyar Országgyűlési Emlékek. II. 143. skkl. (Erdélyi gyűlések 1537—1540.)

23-án közbe jött halála ismét vérbe, lángba borította Magyarországot.

Ismeretes dolog, hogy Szolimán pártfogásába vévén a Szapolyay-párt által királynak választott csecsemő János Zsigmondot, hadai rövid idő alatt elözönlötték az országot, azon szín alatt, hogy azt Ferdinándtól János fia részére visszafoglalja. Hasztalanúl hivatkozott az a nagyváradi békekötésre, hasztalanúl igyekezett adófizetés által megnyerni a szultánt, Izabella királyné párthívei a gyermeket akarták látni Szent-István trónján, a török pedig csak elősegítve hitte ez által s valóban úgy is volt, — Magyarország elfoglalását s a mindig gyűlölt Habsburgok elűzését czélzó törekvéseit.

De a török ha félelmes ellenség, kétségtelenűl veszedelmes barát is volt. 1541 augusztus 29-én az özvegy királynétól elvette Budavárát, melyet Martinuzzi és más János Zsigmond-párti urak Ferdinánd hadai ellen — a német párt, sőt az általa behálózott Izabella királyné cselszövései daczára is — oly hősileg védelmeztek.

Szolimán a vár elfoglalását azzal indokolja, hogy a csecsemő és az özvegy királyné nem lesznek képesek Budát Ferdinánd ellen megvédelmezni, addig tehát ő veszi hatalmába, ha azonban János Zsigmond felnő, Magyarországgal együtt ismét visszaszállítja reá.[1])

Történetíróink egy része minden kigondolható módon gyalázza a törököt, Budának csalárd módon való elfoglalása miatt, s bár igen érthető természetes dolog, hogy a magyar ember elkeseredik ha a 150 esztendős török igára gondol, mely Buda elfoglalásától kezdve nehezedett súlyosan a nemzetre, mindamellett az az egyoldalú és szitkozódáshoz nagyon hasonlító ítélet, jobban illenék egy az őrséghez tartozó vitéz, mint a történetíró szájába.

A török ellenségünk volt és hatalmát minden rendelkezésére álló eszközzel terjesztette. Hogy egyik várat rommá löveti, másikat

[1]) Még azt sem lehetne bebizonyítani, hogy a szultán ezen ígérete rosszhiszemű volt, mert a török, valószínűleg megállja hitét, ha látja, hogy a magyarok szakítva a Habsburg-házzal, János király fia mellett tömörűlnek. De esztelenség lett volna tőle visszaadni Budát, mikor János király a váradi szerződésben, halála esetére Erdélyt is Ferdinándnak engedte át, és a szultánnak így is nagy erőfeszítésbe került megakadályozni az ország egyesítését, melynek valósítása további hódításainak útját állotta volna.

csellel, fondorlattal veszi be, ez tulajdonképen keveset változtat a dolgon. Hogy Budánál a segítségűl jövő barát és gyámapa nemes álarczát öltötte fel, s így űzte világgá a csecsemőt és özvegyet, bizony a mi fogalmaink szerint nem volt szép Szolimántól, de hát abban meg neki volt igaza, hogy másküléönben Budát elfoglalja Ferdinánd, ha nem is a fegyver hatalmával, de árulással, a mi az eredményt tekintve, teljesen egyre megy. Áruló pedig okvetetlenűl akadt volna, talán a német polgárok közűl, valószínűbb hogy Izabella, de még az is föltehető, hogy maga Martinuzzi személyében, a kivel sohasem lehettek tisztában kortársai s a kinek soha meg nem értett törekvései és jelleme inkább gyanút mint bizalmat keltettek nem csak a török, de még saját felekezeténél is.

Igen rossz hadvezér lett volna Szolimán, ha Buda elfoglalását elmulasztja, és föl kell tennünk róla, hogy e fontos erősséget minden áron hatalmába kerítette volna. Természetesen reá nézve kényelmesebb volt véráldozat nélkűl jutni annak birtokába, de szükség esetén azt sem kímélte volna, a mi különben, míg Buda az Izabella-pártiak hatalmában volt, alig képzelhető el s az egykorú memoir- és történetírók minden siralma daczára azt hiszszük, hogy ha az erősséget Szolimán a János Zsigmondnak nyújtandó pártfogás fejében jutalmúl követeli, a kormánytanács bizonyára átengedi azt neki annál is inkább, mert Ferdinánd előbb-utóbb elfoglalta volna azt, s ily kedvezőtlen kilátásokkal szemben tehát, nem lett volna tanácsos a szultán barátságát koczkáztatni.

De ne feledjük azt sem, hogy a török meghódított földnek tartá hazánkat, s mind Szapolyayt mind János Zsigmondot rabszolgájának tekintette, a kiket pusztán kegyelemből ültetett be saját jogos tulajdonába, ily fölfogás mellett nem csodálkozhatunk tehát, hogy Budához is jogot formált s legföljebb annak álnok módon való érvényesítése ellen lehet kifogást emelni, de hasonló eljárás mindenütt jellemzi a törököt és Buda elfoglalásának ténye inkább következményeiben vált oly nagy horderejűvé.

Nem sokkal ezután Ferdinánd és Izabella kibékűltek, a nagyváradi békekötés alapján. Hogy Budának török kézbe jutása menynyire befolyásolta János Zsigmond pártjának elhatározását, tulajdonképen kimutatni nem lehet, s bár történetíróink széltére hangoztatják, hogy Buda eleste minden pártérdeket háttérbe szorított,

az események vizsgálata meggyőz bennünket a felől, hogy a kibékülés más tényezők hatása alatt jött létre, az eddigivel sok tekintetben ellenkező politikai irány- és czélzatok működtek közre, miknek személyesítője Martinuzzi György volt.

Az 1543-ik év tavaszán a török ismét haddal támadta meg Magyarországot, s Valpót, Siklóst, Pécset elfoglalván, július 22-én Budára érkezett s míg rabló csapatjai, a körülbelől 80,000 tatár, Veszprémben, Győrben és a szomszédos vármegyékben fosztogattak, maga a fősereggel Esztergom vívására indúlt.[1])

Minthogy Esztergom védelmében Thelekessy Imre is részt vett, szükségesnek látjuk az ostrom és megadás történetével kissé bővebben foglalkozni.

Esztergom már természetes helyzeténél fogva is a legjobban megerősített, és sikeresen védelmezhető erősségek egyike volt a dunai vonal mentén. Maga a vár középmagasságú hegyen emelkedett a Duna jobb partján, falai szilárdak valának, és előre láthatólag hosszú ideig daczolhattak a XVI. század sok tekintetben kezdetleges ostromló szereivel. Az ostromot különben már az a körülmény is rendkívül megnehezítette, hogy a védelem nem szorítkozott pusztán a várfalak s az ezt ővedző sánczok és földhányásokra, hanem mint az egykorú történetíró megjegyzi, — s a mit különben a helyi viszonyok ismerete s a vár romjainak vizsgálata folytán ma is constatálni lehet — négyszeresen is védelmezhető volt.[2])

A várral szemben ugyanis a Szent-Tamás hegyi erőd, a várhegy tövében a víziváros torony, maga a jól megerősített város, s az alatta elfolyó Duna, külön-külön kitünő védelmi tárgyakúl szolgáltak, s nem csak megosztották, de egyenként kemény próbára is tették az ostromló tábor erejét.

Tapasztalta ezt a török már az 1532-ik év folyamán is, midőn előbb János király, később Gritti vezérlete alatt, a legnagyobb erőfeszítés daczára jelentékeny veszteség mellett kudarczczal távozott

[1]) Mikor vette kezdetét Esztergom ostroma, szorosabban meg nem határozhatjuk. Tény azonban, hogy a szultán még Budán időzött, midőn hadai már körűlzárolták a várat, de a tulajdonképeni ostrom csak megérkezésével, minden valószínűség szerint, augusztus első napjaiban, kezdődött el.

[2]) Istvánffy XV.

Esztergom alól, pedig annak őrsege, igaz ugyan hogy vitéz, jól fegyelmezett, de mindössze is 1000 főnyi spanyol katonából állott.[1])

De mi volt ez az ostrom a jelenlegihez képest, midőn Szolimán egész táborával megszállotta a várat, roppant hajóhada elzárta a Dunát s a 15—20,000 főre menő tatárság pedig rendszeresen pusztitotta a környéket, hogy utolsó esetben kiéheztetés által bírja feladásra az őrséget.

Tudvalévő dolog, hogy a török hadviselésnek ez a legjellemzőbb tulajdonsága. A sáska és jégeső együtt véve sem lett volna képes jobban elpusztítani egy-egy videket, mint a keresztűl vonúló török tábor, mely mérföldekre fölégetett, kirabolt minden emberlakta hajlékot, úgy hogy a föld népe seregestől hagyta el tűzhelyét, hogy a rablánczt ól vagy az éhhaláltól meneküljön; a körűlzárolt várak őrségei pedig, ha csak a parancsnok Zrínyi Miklós hős lelkével nem bírt, kénytelenek voltak megadni magukat, mert segítség nagy ritkán érkezett, és többnyire már későn.

E barbár, kissé hosszadalmas, de annál biztosabban czélhoz vezető eszközt azonban Esztergom ellenében sikerrel nem alkalmazhatta Szolimán, először mert az őrség már el volt készűlve a támadásra, s mielőtt a tatárok elpusztították volna a környéket, bőségesen összegyűjtötte az élelmi szereket, másodszor és legfőképen azért, mert hosszú időt nem tölthetett Esztergom alatt, s ha az őrség még nehány napig is tartja magát, valószínűleg felhagy a vár ostromával.

Igen kedvező volt a védelemre nézve már az a körűlmény is, hogy Szolimán a vár ostromát kezdettől fogva hibásan intézte. A helyett ugyanis, hogy minden erejével szárazon és vízen egyszerre nyomúlt volna Esztergom alá, megvonván ott a szoros ostromzárat, előbb Ahmet beglerbéget küldé az európai lovassággal a vár megszállására, ki a helyi viszonyok ismerete nélkűl, egy pár fontosabbnak látszó positiót elfoglalt ugyan, de az őrséget nem volt képes megakadályozni abban, hogy érintkezésbe ne tegye magát a Komárom körűl táborozó királyi hadakkal s hogy az élelmi szerek beszerzéséről az utolsó pillanatig ne gondoskodhassék.

Így történt, hogy mielőtt Szolimán a fősereggel megérkezett

[1]) Istvánffy XI.

volna, a teljesen szabadon hagyott Dunán az őrség 600 főnyi segítséget kapott a komáromi táborból, a szárazon pedig Horváth Bertalan, az esztergomi érsek hadnagya, minden veszedelem nélkűl 200 ökröt s más élelmi szereket szállított a várba.

Az ekkép nyert segédcsapatokkal a védő sereg száma meghaladta a 2000-et, éhségtől nem lehetett tartani, lőpor, ágyú és golyó nagy bőségben voltak itt felhalmozva, úgy hogy a parancsnokok egész bátorsággal nézhettek az ostrom elébe.

Úgy látszik azonban, hogy a valódi katonához illendő öntudatos nemes bátorság helyét a parancsnokokban elbizakodott üres dicsekvés, spanyol önhitt fölfuvalkodás, és olasz gyorsan lobbanó, gyorsan kialvó szalmaláng pótolta. Lascano Márton és Salamanca Ferencz kapitányok széltére telt torokkal dicsekedtek, hogy vadászebeket, sólymot és sast küldenek az ellenségnek, hogy az ostrom tartama alatt meg ne únják magokat.[1])

Olasz és spanyolokon kívűl még németek voltak a várban, mindannyian zsoldosok, kiket a hazaszeretet csodákat mívelő érzése nem lelkesített, pénzért harczoltak ma itt s holnap talán a világ ellenkező részében, a mint a körűlmények hozták magukkal. Foglalkozásuk, kenyérkeresetük a kardforgatás, éltető elemük a harcz volt, egyedűl a zsoldért lelkesedtek, s a hadi zsákmányt többre becsűlték a lovagi tisztességnél; senki sem múlhatta őket felül a dicsekvésben, míg távol volt az ellenség, de a kislelkűségnek gyalázatos példáját adták igen gyakran, ha személyük veszélyben forgott.

Történetíróinknál nem találom nyomát annak, hogy az őrséghez magyarok is tartoztak volna, minthogy azonban Thelekessy Imréről teljes bizonyossággal tudjuk, hogy Esztergom védelmében részt vett, alig tehetjük föl, hogy ő lett volna az egyedűli magyar a várőrségben, sőt valószínű, hogy midőn Pál esztergomi érsek kapitánya az említett Horváth Bertalan híradására a Komáromban táborozó Ungnád, Tournier és Diskau Ottó vezérek Esztergomba segítséget küldöttek, a 600 főnyi csapatban valószínűleg magyar

[1]) Istvánffy XV. Szalay id. 256. Lascano honfiúsított magyar volt, érdeme úgyszólván semmi, de összeköttetései igen előkelők; ennek köszönheti, hogy a vár feladása után a hadi törvényszék halálra nem ítélte.

lovasok is lehettek, a kikre ott valóban nagy szükség is volt, mert a spanyol, olasz és német őrség kivétel nélkül gyalogokból állott.[1])

Az ostrom kezdetén a várbeliek tagadhatlanúl vitézűl viselték magukat. Előbb mintsem Szolimán a fősereggel és rabló tatárjaival megérkezett volna, az őrség egy kedvező pillanatban kirontott a várból, s az igen közel fekvő török tábort fölvervén, sokat megölt, sokat megszalasztott az ellenségben. Az elesettek között volt a próféta törzséből származó Omer bég is, kit a csata hevében zöld turbánjáról ismertek meg s el lehet képzelni, mily vadászatot tartottak a drága zsákmányra, ki mindazonáltal csak halva került a győzők kezébe.[2])

Szolimán, hogy a vár megszállásakor elkövetett mulasztást s az ebből származó károkat némileg helyre üsse, mindjárt az ostrom kezdetén cselhez folyamodott, mely kedvező siker esetén, igen megkönnyítette volna feladatát.

Míg ugyanis követei — három, az olasz, spanyol és német nyelveket beszélő renegát — Esztergom parancsnokaival értekeztek a vár feladását követelve s ellenkező esetben kardélre való hányással fenyegetvén az őrséget, a czélzatosan hosszúra nyújtott tárgyalások alatt, ágyúit és egyéb ostromszerszámát a közeli Szent-Márton hegyére vonatta, hogy eképen a mitsem gyanító várbelieket meglepve, egy kevésbbé védett ponton a falakat meghágja.

Azonban csúfos kudarczot vallott, mert a várbeliek idejekorán megsejtvén alattomos szándékát, gyanútlanságot színleltek, de a közben ágyúik nagy részét hasonló óvatossággal ők is a falakra vonták, s mielőtt Szolimán ostromló szerei fölállításával elkészült, s a támadáshoz hozzákezdhetett volna, jól védett positiójukból egész váratlanúl nagy tüzeléshez fogtak és a rohamra készűlő janicsárokat, a tűzérséget ágyúikkal együtt teljesen tönkre tették.

De Szolimánt legkevésbbé sem rettentette vissza az első kísérlet sikertelen volta. Az ostromot naponkint megújította s míg a török tábor egy része Esztergom külvárosai felől támadva, itt a védelem hanyagsága miatt kellőleg meg nem erősített falakat töreté, más része a vár alatt közel a partokhoz fekvő Dunaszigetről

[1]) Istvánffy XV.
[2]) U. o.

mozsárágyúkkal lövette a víziházi bástyatornyot, úgy hogy annak bomladozni kezdő falain a janicsárok a támadott réseket már-már meghágták.

Az ostromlott vár parancsnokai pedig a helyett, hogy minden erejöket az ekkép megtámadott és komolyan fenyegetett pontok védelmére s a megrongált falak kijavítására fordították volna, bátorságukat veszítve az esztergomi polgároktól rablott kincseikkel együtt lassanként a belső várba vonúltak, nyomukban a törökökkel, kik a külső védműveket aláaknázva, a falakat szakadatlanúl lövettek, úgy hogy az őrség tehetetlen réműlésében már-már megadásról gondolkodott.

A belső vár ostrománál azonban kétségbeesett harcz fejlődött ki. Az őrség, mely eddigelé a még jobbára épségben álló, s az ellenség erejével kellő védelem mellett könnyen daczolható falakon keresztűl gyávaságból-e vagy menthetetlen könnyelműségből csaknem testéhez engedé férkőzni a törököt, a döntő pillanatban hallatlan erőfeszítéssel két egymásután megújuló rohamot vert vissza, nagy kődarabokat hengergetve, szurokból és lőporból készített tüzes szerszámokat szórva az ellenségre, mely — miután az utolsó hét óra hosszat szakadatlanúl tartó roham is vissza lőn verve, kénytelen volt egy időre felhagyni az ostrommal.[1])

Erre az őrseg fölbátorodva az alig remélt győzelmen, kirontott az ostromlott várból s a rendetlenűl visszavonúló török táborra vetvén magát, azt hirtelen támadásával zavarba hozva, megfordította s űzőbe vette, úgy hogy csak nagy nehezen voltak képesek hajóikra menekűlni és gyors egyesülésökkel a tábor teljes szétszóratását megakadályozni.

Az esztergomiak azonban a Dunán állomásozó hajók közűl is elsűlyesztettek tizenhármat, s Istvánffy az őrség 200 halottja ellenében az ellenség veszteségét a sebesűlteken kívűl 3000 emberre teszi. Az arányokat és a kirohanásban résztvevő maroknyi csapatot tekintve, kétségtelenűl túlzott a szám, de hogy a győzelem jelentékeny volt, azt a török kudarcza felől országszerte szállongó és Ferdinándhoz Prágában is csakhamar eljutó hírek, nagyon valószínűvé teszik.

[1]) Istvánffy XV. Ferdinánd levele Martinuzzihoz. Tört. Tár. 1879. évf. 328. lap.

Ismerve hasonló esetekben a könnyű lovasság közreműködésének döntő fontosságát, föl sem lehet tennünk, hogy e gyors s az ellenség rengeteg táborát épen villámszerű bevágásával megzavaró vakmerő támadást, Esztergomnak idegen s a hadakozásnak egészen más módjához szokott gyalog őrsége intézhette volna. Magyar huszárság kellett oda, Thelekessyhez hasonló, merész jó lovasok, a kik ifjúságoktól kezdve gyakorolták magukat s úgyszólván naponként részt vettek ily bravourokban, nem spanyol és olasz zsoldosok, kik eddigelé még törököt sem láttak s a védelemnél tanúsított maguktartásából ítélve, ily kétségtelenül sok koczkáztatással járó dicsőségért nem is igen rajonghattak!

Ezen, hadászatilag azt hiszem teljesen méltányolható okon kívűl, más körülmények is nagyon valószínűvé teszik, hogy Esztergom védelmének egyetlen dicsősége is magyar fegyvereknek köszönhető.

Tény ugyanis, hogy Thelekessy Imre Esztergom vívásakor igen kitűntette magát, s magasztaló szavakban dícséri őt Ferdinánd, hogy kevesed magával megszalasztván az ellenség sokaságát, nagy öldöklést és vérontást vitt véghez közöttük.[1]) Minthogy pedig történeti emlékeinkben nincs nyoma annak, hogy Szolimán táborát Esztergom ostroma alatt a királyi hadak, avagy csupán egy merész lovascsapat — mint Kőszeg vívásakor Pekry huszárjai — egyáltalában háborgatták volna, sőt a Mosony és Komárom körűl fekvő német birodalmi hadak, Esztergomot sorsára hagyván, egyedűl az osztrák szélek s közvetve Bécs védelméről gondoskodtak, Thelekessy, Ferdinánd által bizonyított vitézségét, szükségképen csak az esztergomi őrségnek most leírt vagy már előbb említett kirohanása alatt tanúsíthatta. — És a mennyiben az őrségnek az ostrom kezdetén történt első kirohanása kisebb jelentőségű hadi tény volt, aligha csalódom, midőn a könnyű lovasság közreműködését, az utolsó és eredményére nézve sokkal fontosabb kirohanásnál látom inkább érvényesűlni. Kétségtelenűl ennek a hőse volt Thelekessy Imre is s csak itt nyílhatott valóban alkalma ármális levelében megörökített és jeles csapatvezetőhöz méltó vitézsége bebizonyítására.

De bármily kevesed magával rontott is az ellenség soraira,

[1]) Hadtörténelmi Közlemények, 1889. évf. 1. Okmánytár.

föl kell tennünk, hogy vitéz bajtársai huszárok voltak; mit keresett volna különben Thelekessy egyes egyedűl Esztergomban? hogy vállalkozhatott volna minden bátorsága mellett is ily merész tettre, mely mind a mellett is kellő óvatosságot s nagy gyakorlatot igényel, ha csak nem kipróbált huszárjaival?

Esztergom parancsnokai azonban nem voltak képesek e szerencsés fordúlatot hasznukra fordítani, s a helyett hogy az ellenségen nyert győzelem után a további sikeres védelmet szervezték, a megrongált de még bármily erős és hosszú ostromot megálló falakat kijavítgatták volna, a szultán haragjával rémítgették az őrséget, rablott kincseik megmentését is előbbvalónak tartották a hadi becsület és tisztesség törvényeinél.

Ferdinánd Prágából 1543 augusztus 12-én írott levelében tudósítja Martinuzzi Györgyöt, ki minden eshetőséggel számot vetvén, megfizette ugyan a szultánnak János Zsigmond nevében a szokott évi adót, titkon azonban már Ferdinánd, illetőleg az ország egyesítése mellett működött, hogy az esztergomi őrség hősiesen feltartóztatván a töröknek egy hét óra hosszat tartó rohamát, reményli, hogy Isten kegyelméből megszégyeníthetik a kereszténység örökös ellenségét.[1]) Ekkor azonban Esztergom kulcsai már Szolimán kezében voltak, mert 1543 augusztus 10-én a parancsnokok feladták, az őrség gyalázatosan elárúlta azt.

Egy Massa János nevű olasz zászlótartó ugyanis harmadmagával titkon a törökhöz szökött, és a parancsnok engedelme nélkűl alkudozni kezdett a vár föladása felől, ha Szolimán javaikkal együtt szabad elmenetelt biztosított az őrség számára. A parancsnokok, Lascano és Salamanca, a helyett hogy példásan megbüntették volna a török követek kíséretében visszatérő árulókat, rövid és csak látszólagos ellenkezés után — állítólag az olaszok lázadásától tartván — elfogadták a föltételeket, s erre a janicsárok késedelem nélkűl megszállván a kapukat és falakat, az őrségtől a fegyverek átadását követelték.

De nem ez volt az egyetlen és legnagyobb gyalázat, mely a kötelességükről megfeledkezett katonákat s az árulókkal valószínűleg titkon egyetértő parancsnokokat érte.

[1]) Történelmi Tár 1879. évf., 328. l.

Fegyvereik elszedése után még egy álló napig szégyenszemre étlen-szomjan Esztergomban tartatott az őrség s a rablott kincseiktől megfosztott s félmeztelenre vetkőztetett katonákat bottal kényszerítették a már feloszlásnak induló bűzhödt török hullák eltakarítására, a sánczok kitisztítását s egyéb lealázó munkát végeztetvén velök.

Végre Szolimán elbocsátván őket, a kiéheztetett, mezítlábos, inkább söpredékhez mint kardforgató vitézekhez hasonlító s a győzők gúnyja és megvetésének kiszolgáltatott tömeg, Esztergomban hajókra, Zsitváról pedig szekerekre rakatva Pozsonyba szállíttatott, árulásuknak ekkép méltó jutalmát vevén.[1])

Egyáltalában nincs ugyan bizonyítékunk arra nézve, hogy az Esztergomban lévő magyarok is ne osztoztak volna az őrség közös sorsában, mindamellett szeretnők s talán némileg jogunk is van hinni, hogy a török, ki meg tudta becsülni a jó vitézséget, s mint számtalan példa igazolja, a magyarokat soha sem nézte úgy le, mint Ferdinándnak, különösen pedig a Szolimán által módfelett gyűlölt Károly császárnak mindenfelől összetoborzott idegen zsoldosait, — ez alkalommal is kíméletet tanúsitott nemzetünk iránt. De a magyarság különben is lovasokból állván, könnyű szerrel menekűlhetett, köztök vagy épen élükön Thelekessyvel, a kinek talán egyes egyedűl nem volt oka szégyenleni, hogy Esztergom őrségéhez tartozott, mert jó kardjával ott is dicsőséget tudott szerezni magának.

Esztergom eleste után, melynek hűtlen kapitányai a megérdemlett halálbüntetés helyett rövid ideig tartó fogság után szabadon bocsáttattak, Tata parancsnoka, az olasz Tasso Hannibál, réműltében az ellenállást meg sem kísértve, nyakra-főre hódolt Szolimánnak, a miért aztán Komáromban fejét is vették[2]) s most Székes-Fehérvárra kerűlt a sor, mely azonban kemény munkát adott a töröknek, mert az őrség vitézűl védte magát és csak a kapitány, Varkócs György, hős halála s a kétségbe esett városi polgárok kényszerítésére adta föl a várat, bár az 500 főre olvadt őrség még

[1]) Istvánffy id. m.
[2]) U. o. Szalay id. m. IV. 257.

akkor is kész lett volna Szolimán 40,000 embere ellenében a végsőkig küzdeni.[1])

Szolimán 1543-iki hadjárata Székes-Fehérvár elfoglalásával véget ért. Így Magyarország három legnevezetesebb históriai emlékű városa, melyre mint letűnt régi dicsőségének s egykori nagyságának tanújára, annyi kegyelettel nézett a nemzet — Buda, Esztergom, Fehérvár, török kézre jutott. Megkísérlette ugyan Ferdinánd, ki Szolimán hódításai, főleg Fehérvár ostroma alatt Bécsért remegve, tekintélyes hadseregével tétlenül vesztegelt Pozsonynál s az osztrák széleken, hogy Frater György segitségével, ki nehéz helyzetében míg egyfelől a törököt volt kénytelen ellátni élelmi szerekkel, másfelől Ferdinándot igyekezett biztosítani hűségéről, — hogy az elvesztett várakat a szultán kitakarodása után visszafoglalhassa, — de már ekkor minden késő volt.

A birodalmi, főleg pedig a Ferdinánddal különben is elégedetlen cseh és morva hadakat semmi se lett volna képes megakadályozni abban, hogy Szolimán eltávozásának hírére, késedelem nélkűl hazájukba vissza ne térjenek. Példájokat követték a többiek, úgy hogy a nagy lelkesedéssel hadba szállott magyar nemesség méltó elkeseredésére rövid idő alatt az egész sereg felbomlott, s a német birodalomnak oly jogosúlt fényes reményekkel kezdődött hadi vállalata véget ért a nélkűl, hogy belőle hazánknak vagy általában a kereszténységnek legcsekélyebb haszna is származott volna.

A török várak, őrségei pedig fölhasználván a kedvező alkalmat, folytonosan terjesztették hatalmukat, s az 1544-ik év tavaszán a Dunán túl fekvő vármegyék tekintélyes részét behódították. Elesett egymás után Visegrád, Nógrád, Hatvan, Simontornya, Döbrőköz, úgy hogy a török alig talált valamerre ellentállást, csak egy nehány vitéz kapitány, mint Nyáry Ferencz, Ráttkay Pál és Thury György, a horvát széleken pedig a már előkelő hírnévnek örvendő Zrínyi Miklós bán tartóztatta föl őket, egyszer-másszor fényes győzelmet nyerve rabló csapataikon.[2])

Akkor sem fordúltak jobbra a viszonyok, midőn a sokfelől

[1]) Istvánffy id. h. Szalay id. m. 257.

[2]) U. o. és Salamon Ferencz: Az első Zrínyiek.

zaklatott Ferdinándnak hosszas könyörgés után 1547 június 19-én sikerült végre öt esztendőre szóló békességet kötni a szultánnal, 30,000 aranyat fizetvén érte minden esztendőben.[1])

Mindenki tudja, hogy a fényes portával kötött efféle szerződések, csak az egyik, a békességet megvásároló félre nézve bírtak kötelező erővel, mindazonáltal ennek sem békét sem fegyverszünetet nem biztosítottak. Igaz ugyan, hogy ez alatt az idő alatt maga a szultán vagy a nagyvezér derék hadjáratot nem indított s a magyarországi szandsákoknak meg volt tiltva, hogy erősségeket ostromoljanak, de már azért hiába emeltek panaszt, ha a basák és bégek behódoltatták a várak közelében fekvő helységeket, adóval és más elviselhetetlen terhekkel sanyargatván a föld népét s összemérvén szablyáikat a szomszédos erősségek vitézeivel, felégették, elpusztították mértföldekre a vidéket, megrablották a városi polgárt s minden tőlök kitelhető módon zsarnokoskodtak hazánkban.

De mikor a mi vitézeink is bosszúra gerjedve, egyszermásszor véres megtorlást szereztek magoknak a rabló szomszédon, vagy a feldühödt nép agyon vert itt-ott egy-egy zsákmányért kóborló török csapatot, már egymást érték a fenyegető levelek és üzenetek a várkapitányokhoz, hogy féken tartsák vitézeiket, különben megszegettnek tekintik a békét s a győzhetetlen török császár haragja siralom völgyévé változtatja az országot! És lőn romlás, pusztúlás abban a faluban, hol egy-egy hitvány pribéket rablásközben agyonvertek. Ha csak a bírák fejét ütöttek volna le, még hagyján, de fölperzselték ilyenkor az egész helységet, korra és nemre való tekintet nélkűl leöldösvén vagy rabságba hurczolván a lakosságot.

Történeti emlékeink tele vannak hasonló eseményekkel, főleg a hódoltság terjedésével, mikor a török-magyar érintkezések mint már említettem is, egészen más természetűekké válottak mint eredetileg voltak, s az évszázados viszony engesztelhetetlen gyűlöletet hozott létre közöttük, mely a magyar részéről egész a jelen századig tartott s csak a legújabb kor eseményei változtatták át azt őszinte rokonszenvvé.

Történetünk idejében azonban a béke és fegyverszűnet alatt

[1]) Szalay id. m. 270. l.

folyó csatározások még napirenden voltak, és reánk nézve kevesebb veszélylyel jártak. Fenyegetőzött ugyan a török egy-egy érzékenyebb vereség után, de utóvégre is neki több haszna volt a jól megfizetett fegyverszűnet föntartásában, mikor hatalmát épen ezen idő alatt könnyű eszközökkel, csekély áldozattal terjeszthette. Ezért tehát a szandsákok is sokat elnéztek a magyar vitézeknek, örömest eltitkolták a magok népének rablásközben szenvedett kudarczát, jó alkalomra várván, hogy a kölcsönt kamatostúl adhassák vissza.

Alig volt a magyarországi szandsákok között nagyobb rabló, tagadhatatlanúl jobb vitéz — mint a perzsa származású Veli aga, Székes-Fejérvár, később Fülek és más erősségek parancsnoka, kinek nevével igen gyakran találkozunk amaz idők történetében.

Ez a Veli aga, némely íróinknál később *Velizsán bég*[1]) 1549-ben az esztergomi és budai őrséggel egyesúlten szokása szerint ismét rabló hadjáratra indúlt, s míg a körűlbelől 4000 főnyi sereg nagyobb része a Győr és Pápa között fekvő földet pusztította, maga a Bakonyban Veszprém felé portyázott, midőn Thelekessy Imre hírtelen útját állotta.

Thelekessy vitézi híre úgy látszik Esztergomnál kezdődött; eddigelé — bár sok ütközetben forgott, tapasztalt katona volt — több hasonló bajtársa között nem igen vette őt észre senki. Esztergomnál tanúsított magatartásával azonban már magára vonta Ferdinánd figyelmét is, úgy hogy 1545 november 16-án hű szolgálatai fejében egy nemes udvarházat ajándékozott neki a fejedelem szülőföldjén Zala vármegyében[2]) s a merész bravourjairól már ismeretes hadnagyot csakhamar főbb tisztségre is emelé.

Thelekessy ez ideig még nem tartozott egyik őrség vitézei közé sem, de mindenütt megjelent, a hol a törökkel kellett verekedni s legtöbbb valószínűséggel szabad csapatot vezérelt, néha Ferdinánd zsoldján, máskor általános szokás szerint hadi zsákmányon tartva huszárjait. Az 1548-ik év folyamán azonban már Veszprém várának kapitányságát viselte s ugyanaz év október 9-én

[1]) Történetíróink néha *Velichián*-nak, Budai Ferencz *Veligián* pasának nevezi.

[2]) Nevezett udvarház Sáros-Debrethén állott, tőszomszédságában a Thelekessy-nemzetség birtokainak. Orsz. Levtár. Lib. Reg. I. 334.

egy Kaszaháza nevű prædiummal jutalmazta őt Ferdinánd[1]) s mindkét körülmény arra mutat, hogy kiváló érdemeket szerzett magának a hadi életben, különben e fontos végház oltalmát nem bízták volna reá, és ember is akadt elég, kit egy-egy gazdátlanná válott jószággal lekötelezhetett volna magának Ferdinánd.

Imre kapitány tehát neszét vevén a török garázdálkodásainak, tüstént értesítette Ráttkay Pál pápai kapitányt, ki mint Zrínyi Miklósnak egy pár ütközetben diadalmas bajtársa, a kiválóbb magyar vitézek közé tartozott, hogy űltesse föl az őrséget, de csatlakozásra szólította föl egyszersmind a győrieket is, mert a szállongó hírek a rablók nagy számáról beszéltek s így nem tartá tanácsosnak koczkáztatni a vállalat sikerét.

De az enyingi Török-nemzetség pápai gondviselője, Martonfalvay Imre deák is, értesűlvén a rabló csapat közeledéséről, nosza beüzent Győrre Horvátinovics Bertalannak[2]) és Nádasdy Tamás 100 lovagját maga mellé vévén, elindúlt a hevenyében összetoborzott vitézekkel törököt fogni.

Thelekessy azonban nagy harczi kedvében nem várta be a segítség megérkezését, hanem még a devecseri őrséggel egyesűlve elhatározó gyorsasággal a törökre csapott, s azt váratlan támadásával aránytalanúl nagyobb száma daczára zavarba hozván, üldözőbe vette.

Ez alatt más oldalról Imre deák is megérkezett s látván az ellenség sokaságát, tanácsolta Thelekessynek, hogy jobb lesz bevárni a győri vitézeket, mert a török úgy is elfáradt s nem lesz képes egy húzamban Fejérvárig menni.

De Thelekessynek épen az volt a terve, hogy a meglepetés által okozott zűrzavart fölhasználva, szét szórja a tábort, mielőtt az harczrendbe fejlődnék, s épen azért oda sem ügyelve Imre deák beszédének, üztön űzé tovább a törököt, «*mert irígy az magyar nemzet*» — sóhajt fel naplójában a magát ez által sértve érző jámbor férfiú — *kiki magának kívánja a tisztességet.*[3])

[1]) Orsz. Levéltár Lib. Reg. I. 437.

[2]) Horvátinovics Istvánffy szerint Zay Ferencz után rövid ideig Szolnok parancsnoka volt, 1550-ben pedig, a mint ezt az országos Levéltárban lévő iratok igazolják (Pozsonyi kamara levelei 1550—1559. A.) a lévai kapitányságot viselte.

[3]) L. alább.

A török azonban — mint Thelekessy helyesen számított reá — egyébbre sem gondolt mint menekűlésre, a magával hurczolt tetemes zsákmány és rabok miatt pedig szabad mozgásában akadályozva s igen fáradt is lévén, *Porvához* közel Veszprémben egy völgyben pihenőt tartott. Ebben a pillanatban érkezett meg Thelekessy is huszárjaival, és habozás nélkűl az ellenségre ütvén, megszalasztotta, szétszórta a törököt, s a magyar rabok megszabadításán kívül a zsákmány egy részét is elfoglalta tőlök.

Veli aga azonban még elég korán észrevevén az üldözők csekély számát, nagy nehezen megállította a szaladókat, s rendbe szedvén seregét, homlokot fordított Thelekessynek, üldözöttből hirtelen támadóvá válván. De Imre kapitány sokkal gyakorlottabb vitéz volt, semhogy ily túlerő ellenében nyílt csatát fogadjon el, hanem egy árok mellé vonúlva keményen védte magát, mikor egyszer csak nagy dobpergés s trombitaharsogás között törnek elő a győri vitézek[1]) Gyulaffy László, Paksy János, Gregoróczy Vincze, másoldalról pedig Ráttkay Pál és Petry Gergely, kik nagy erővel megújítván a harczot, élükön Thelekessyvel heves küzdelem után teljes diadalt nyertek a törökön, a szép hadi zsákmányból 13 zászlót küldvén Ferdinándnak.[2])

Nincs határozott tudósításunk az ellenség számáról. Istvánffy 4000 főre menőnek mondja a rabló kalandozásban részt vevő török tábort, de csak hallomás után beszél; Martonfalvay ellenben 500 főnyi csapatról emlékezik naplójában, a mely viszont csak egy töredéke lehetett az egész tábornak, s mely a leírt ütközet alkalmával — mint az ő különben gyakran ellentmondó elbeszéléséből is láthatjuk — hihetetlenűl megszaporodott. Minthogy azonban az elfogott törökök számát történetíróink — bár szokás szerint kissé nagyítva — de egyező értelemmel mindannyian 600-ra teszik, kétségtelenűl jelentékenyebb ütközet forog szóban, a mit különben az abban részt vevő vitézek előkelő volta is igazol.

Thelekessy Imre, Ráttkay Pál, Paksy János mind jól ismert

[1]) «Hamar azonközbe érkezének az győriek az öreg dobbal és trombitákkal» írja Imre deák. Monum. Hung. XXXI. 153.

[2]) V. ö. Martonfalvi id. m. Istvánffyval. L. továbbá *Budai* polg. Lexicon III. 403. l. és Petthő Gergely Magyar Krónikáját, az 1547-ik esztendőnél.

nevek a török előtt; az ifjú Gregoróczy, vagy mint Istvánffy nevezi Gregorics Vincze akkor győri tiszt, később a Székes-Fejérvár és Esztergom bukása után nagyfontosságúvá lett erősségnek egyik kapitánya volt, és Tkelekessy Imre Anna nevű leányát vette nőül.[1]

A székes-fejérvári Veli agán nyert diadal volt Thelekessynek legelső kiválóbb tette, melyet a történetírás is följegyzett.

Eddigelé jobbára csak az armális levél után ismertük hadi működését, ezentúl azonban, ha nem is lépten nyomon de a korszak majd minden nevezetesebb eseményénél találkozunk nevével, és szakadatlanúl követhetjük életpályáját, míg Magyarország legmagasabb katonai méltóságainak egyikére emelkedik.

Hej de még addig bőségesen ontotta vérét, és egyszer-másszor sok kopját tört a pogánynyal.

Hogy meddig viselte a veszprémi kapitányságot, határozottan meg nem mondhatjuk, csak az bizonyos, hogy ezen idő alatt még többször is győzedelmes ütközeteket vívott a törökkel, s a szerencse, mely egyszer hozzá szegődött, hosszú hadi pályáján, sohasem hagyta őt cserbe.[2]

Utódja Paksy János lett, s jóllehet ez már a várnak 1552 június 1-én történt feladásakor a komáromi kapitányságra választatott el Ferdinánd által, de a mennyiben a gondjaira bízott erősséget az új parancsnok megérkezése előtt a közelgő veszély pillanatában hagyta el, legnagyobb részt ezen könnyelműségének lehet tulajdonítani, hogy távollétében az őrség Vas Mihály várnagy ellen föllázadva, Ali budai basa könnyű szerrel hatalmába kerítette a különben jól megerősített és sikeresen védhető várat.[3]

Thelekessy ezután Léva várának kapitányságát vette át s az 1550-ik év folyamán már megkezdődött s most már az eddiginél nagyobb mérveket öltött török háború idején, jelentékeny szolgálatokat tett urának.

Mert a fegyverszűnet, mint azt előre lehetett látni, nem volt tartós. Mihelyt a szultán meggyőződött arról, hogy Frater György Magyarország egyesítésén fáradozik, Erdélyt és a tiszántúli ré-

[1]) Orsz. Levéltár N. R. A. Fasc. 121. m. 10. s még több helyen.
[2]) Hadtörténelmi Közlemények 1889. évf. l. Okmánytár.
[3]) Istvánffy i. h. Forgách Comment. 45. l. Akadémiai kiadás.

szeket, melyek különben török szempontból már a hódoltsághoz tartoztak — János Zsigmond érdekei ellenére is kész levén Ferdinánd kezére játszani, ha ez viszont az ország egységét és régóta nelkülözött nyugalmát a törökkel szemben elég erős lesz megvédelmezni: haladéktalanúl kiadá rendeletét vezéreinek s a magyarországi szandzsákoknak, hogy szolgáját, János Zsigmondot, űltessék vissza, atyja és az ő kegyelméből reá szállott örökségébe.

Frater György e sokféleképen megítélt és rágalmazott s úgy a kortársak, mint a későbbi nemzedék által félreismert egyetlen államférfi, ki az őt terhelő minden sötét gyanú daczára nagy és nemes czélok valósításáért a viszonyok és a szükséghez képest, néha kétszínű politikával, de szakadatlanúl a nemzet megmaradásán munkálkodott, elbukott ugyan az emberi erőt meghaladó küzdelemben, de ártatlanúl kiontott vére még engesztelő áldozatúl sem szolgálhatott a nemzet megváltására.

A barát életének tragédiája a Ferdinánd lelkére nehezedő alvinczi orgyilkossággal be lett fejezve, de vele együtt az ország egyesítésének reményét is eltemették.

Azzal vádolják, hogy egyedűl az ő személye állott útjában annak, hogy Ferdinánd a tiszántúli részeket és Erdélyt a nagyváradi szerződés értelmében birtokába vehesse, és íme halála után egyfelől a török egész hatalmi súlyával, másfelől a János Zsigmond visszahozását sürgető párt zendűlésével szemben, hasztalanúl pazarolta a vért Ferdinánd, hogy Erdély különválását megakadályozza, bekövetkezett az sokkal hamarább, sem mint ama rendkívüli ember csontjai elporlottak volna, ki nagy tehetségével egymagára képes volt saját hatáskörében úgyszólván irányt adni az események folyamának.

A török nagy erővel támadt, s Frater Györgyben kidőlt az egyedűli ember, ki ügyes politikájával a szultánnak a történtek fölött érzett haragját csillapítani képes lett volna. Mert hasonló esetekben mindig a barát volt a villámhárító, és rendszerint sikerűlt is neki legalább a gondjaira bízott országrészt megóvni a török bosszújától. Most azonban Ferdinánd ígéretei és adófizetési készsége által föl nem tartóztatva, vad diadallal nyomúlt előre.

És bár a magyar mindent elkövetett, a mire egy a hazáját rajongó lelkesedéssel szerető s atyáitól hősi erényeket öröklött

nemzet a létért való küzdelemben képes, de mit tehetett e maroknyi nép a török roppant erejével szemben?

Az erősségek egymás után estek el. Dobó és az egri vitézek hősiessége, Losonczy és Szondy György nemes önfeláldozása nem menthették meg Magyarországot, főleg miután Ferdinándnak tapasztalatlan vagy könnyelmű idegen vezérei, ismeretlenek lévén úgy a török mint a magyar faj harczképességével, kiváltképen pedig hadviselése módjával, inkább kárunkra mint hasznunkra voltak.

A hódoltság terjedésével az eddigelé másodrangú s néha épen elhanyagolt erősségek is emelkedtek fontosságukban, mert Ali basa Veszprém bevétele után seregét a Dunántúlra vezetvén, az ország északi vidékein folytatta tovább hódításait. És miután Drégely, Gyarmat, Szécsény, Hollókő és Buják várakat rövid idő alatt elfoglalta, a bányavárosok felől az eddig jelentéktelen *Léva*, a Tisza vidékén pedig a nem régiben újonnan épült és gróf Salm Miklós országkapitány igyekezete folytán rendkívül megerősített *Szolnok* képezték a legfőbb védelmi pontokat.

Dr. Komáromy András.

AZ 1809-IK ÉVI MAGYAR NEMESI FÖLKELÉS.

A cs. és kir. hadi levéltár hivatalos okiratai alapján.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

(A vonatkozó rajzokat lásd az első füzetben.)

A GYŐRI CSATA.

Az osztrák-magyar csapatok számára június 13-án megállapított új hadrend kétségkívül igen czélszerű intézkedés volt; a kipróbált harczosokból és az alig szervezett fölkelőkből álló dandárok váltakozó fölállítása a vegyes sereg harczképességét nagy mértékben emelte, bár a dolog két hátránynyal járt: először is a fölváltások, áthelyezések stb. végrehajtása tetemes időt igényelt, másodszor pedig az állásaikat s az előterepet már ismerő csapatok helyebe újak léptek, melyeknek még előbb tájékozódni kellett.

Ha Jenő alkirály idejekorán támadhat, e körülményekből nagy baj származhatott volna; de a francziák, hogy a harczkörletben levő összes erőket alkalmazhassák, szintén késedelmesen fejlődtek s a támadás tényleg csak délután egy órakor indúlt meg.

Mielőtt a harcz lefolyását előadnánk, egy pillantást kell még a harczintézkedésekre vetnünk.

János főherczegnek a fővezérlettől határozott parancsa volt arra, hogy az ellenséget — ha a Marczalt átlépné — támadja meg s vesse vissza. A továbbiakra nézve, a generalissimus kívánsága az volt, hogy János főherczeg serege javával a Duna bal partjára átkelve, az osztrák fősereghez csatlakozzék s a franczia hadak további foglalkoztatását Gyulaira, Chastelerre s a magyar nemesi fölkelő hadakra bízta.

A július 13-iki intézkedések tehát a támadást tartották szem

előtt, azt határozván, hogy az ellenség *14-én délben* megtámadandó, hogy számereje kitudassék, s a csanaki magaslatokon át visszanyomandó.[1])

Július 14-én a helyzet azonban tisztült. A jelentések alapján az ellenség számereje 35,000 főre becsültetett (közte 10,000 lovassal) s ennek túlnyomó nagy része már a reggeli órákban a csanaki magaslatoktól keletre állott.

Ha az osztrák-magyar sereg támad, a szabadhegyi állás által nyújtott előnyöket elveszti, s számba véve a hadsereg összetételét, a francziákkal szemben hátrányba jut. A szabadhegyi kedvező védőállás előnyeit tehát ki kellett aknázni s így védőharczot vívni. Egyébiránt tekintve a két sereg közelségét s a francziák már-már végrehajtott fejlődését, az osztrák-magyar vezérletnek más választása alig maradt.

Elhatároztatott tehát, hogy a harcz a szabadhegy-kismegyeri állásban vívatik; a sereg jobb szárnya egyszersmind előretolatott oly módon, hogy az a Rábára támaszkodjék. Mivel ez által a tartalék több csapata is a jobb szárny első vonalába jutott, a legszélső jobb szárnyon a vezérletet Frimont altábornagy vette át.

A harczfölállítás képét az I. füzethez csatolt 2-ik melléklet mutatja.

Ugyan e rajz föltünteti a franczia fejlődést is, melyben a harczterv már mintegy benfoglaltatik s a következőkből állott: közép — arcztámadás Kis-Megyer és Szabadhegy ellen; jobbszárny — átkaroló támadás az osztrák-magyar fölállítás baloldalába; balszárny — összeköttetés Lauristonnak a Rába és Duna közt álló s az erődített tábort foglalkoztató különítményével; végre a tartalék a fővezérlet rendelkezésére.

A franczia erők egy jelentékeny része, mintegy 8—10,000 fő, *Macdonald* alatt 13-án Pápán maradt vissza. Midőn Jenő alkirály 14-én reggel látta, hogy a dolog döntésre kerül, mit sem óhajtott inkább, mint hogy a czél nélkül visszahagyott erő a harczban részt vegyen s egyik parancsőrtisztet a másik után küldé Macdonaldhoz; de bár Macdonald saját kezdeményezéséből megindúlt Győr felé, csapatai még is csak az est beálltával értek a harcztérre s a küzdelemben részt nem vettek.

[1]) A fölkelő sereg vezérkarával ez intézkedések azonban nem közöltettek.

A francziák a támadást a közép-hadosztályoknak lépcsőviszonyban (a jobb szárnyról) való előretolásával délután egy óra tájban kezdették meg. A közép első lépcsője, a *Seras*-hadosztály akadálytalanúl jutott majd egész a szt.-mártoni útig, itt azonban a Kis-Megyer körűl felállított osztrák lövegek hatásos tüzébe jutván, föladata annál inkább nehézzé vált, mivel a kismegyeri épűletek elérése előtt még a *Panzsó* patak posványos medrén is át kellett hatolni; a francziák ez akadálynak is bátran neki mentek, de a Kis-Megyert, nevezetesen az ottani *magtár-épűleteket* megszállva tartó osztrák és fölkelő gyalogság oly nagy tűzhatást fejtett ki, hogy a Seras-hadosztály első harczvonala nyomban hátrálni kényszerűlt.

Ugyanez idő alatt a *Durutte*-hadosztály a Kis-Megyer és Szabadhegy közötti emelkedés, a *Severoli*-hadosztály pedig maga Szabadhegy ellen nyomúlt előre, s hasonló ellenállásra találván, a harcz itt is megállapodott.

A közép előnyomúlását támogatandó, a franczia fővezérlet a csanak-kismegyeri út közelében egy kisebb homokdombon közel 24 ágyút hozott működésbe, másrészt pedig *Montbrun* lovasságát támadásra parancsolta.

Ekkor következett be a magyar fölkelő lovasság számára a legfontosabb pillanat. Eddigi tevekenysége inkább csak földerítő és biztosító szolgálat volt, kisebb összecsapásokkal, melyekben a személyes vitézségnek és bátorságnak tág tér nyílván, helyét becsülettel megállhatta; most nagyobb, nehezebb föladat várt reá s válságos körűlmények közt. A fölkelő lovasság ugyanis már órákon át, minden fedezék nélkűl, ágyútűzben állott, mi a szenvedett veszteségek mellett a csapat összetartását és fegyelmét erős próbára tette;[1]) s ily előzmények után kelle egy csatákban kipróbált s kitűnően vezetett lovas tömeg ellen zárt rohamot intéznie.

Montbrun lovasságával előbb Töltéstava felé tartott, de észre-

[1]) A fölkelő lovasság nagy része a fedezék nélkűli nyílt csatatéren hosszú időn át foglalkozás nélkűl, s a nélkűl, hogy akár a visszavonúlásra, akár támadásra parancsot kapott volna, a leghevesebb ágyútűznek volt kitéve; oly *tűzpróba* volt ez, melyet még csataedzett lovasság sem mindig áll ki; ilyennek egy csapatot szükség nélkűl (s Győrnél nem volt szükséges) kitenni, nem szabad.

véve, hogy az osztrák-magyar fölállítás bal szárnya a táplányi pusztáknál van, arczot váltott s a rohamot a fölkelő lovasság oldala ellen intézte.

Mecséry tábornok a veszélyt idejekorán észrevéve, a balról álló Andrássy-dandárt azonnal kikanyarodtatta s a franczia támadást ennek arczvonalával fogta föl, míg a másik dandárral a francziák oldalába akart törni. Ámde a gyakorlatlan fölkelő lovasság, a mozdúlatot ideges elhamarkodással hajtván végre, soraiban már az összecsapás előtt bomladozni kezdett s Mecséry az oldaltámadásról lemondva, a Gosztonyi-dandárt is — mint második lépcsőt — rögtön a harczba vetni kényszerűlt.

A magyar lovasok nagy bátorsággal ütköztek meg, de az összecsapás eredménye egy perczig sem volt kétséges s a magyar fölkelő lovasság, alig néhány percznyi küzdelem után, teljesen felbomlott soraival hátrálni kényszerűlt.

Mecséry tábornok átlátva a helyzet kedvezőtlen voltát, a harcz helyreállítására még csak nem is törekedett, s miután a visszavetett csapat gyors gyűlekeztetése szóba se jöhetett, a francziák előhaladását a második harczvonalban álló régi huszárokkal igyekezett föltartóztatni. Ez, a francziák a Panzsó patak áthatolása közben némileg szintén rendetlenségbe jutván, részben sikerűlt is; miután továbbá a Colloredo bal szárnyán álló gyalogság több százada a franczia lovasokat tűz alá vette, az osztrák-magyar balszárny az első és legközelebbi veszélytől megmenekűlt. De a helyzet válságos maradt, mert Montbrun a fölállítás oldalában állott s támadását bármely perczben megújíthatta.

Míg Puszta-Táplánynál e nagyérdekű lovassági harcz lefolyt, a középen a kismegyeri magtárak és a szabadhegyi magaslatok és épűletek körűl elkeseredett küzdelem indúlt meg.

Seras hadosztálya a második támadásnál még hevesebb ellenállásra talált s roham-oszlopai, alig néhány percz alatt 700—800 főt veszítve, másodszor is visszavettettek; végre a harmadik roham alatt, melynél már a hadosztály legutolsó embere is tűzbe jutott, sikerűlt az épületek körűlfogása, melynek kapui fejszékkel bezúzattak s védőrségök részben levágatott, részben elfogatott.

Szabadhegynél a Durutte és Severoli hadosztályok együttes működése sem volt képes a sikert kivívni, mivel a harczot itt sze-

mélyesen vezető János főherczeg a tartalékot is harczba vetvén, a francziák támadását megakasztotta.

A bekövetkezett rövid szünetet a *Sahuc* lovas hadosztály első harczvonala egy merész támadásra használta föl, melyet az osztrák-magyar csapatok föltartóztatni nem bírván, tűzerségök hátrahagyásával hátrálni kezdtek. De Frimont altábornagy, észrevevén, hogy a támadók mögött mi sem következik, a közelébe húzódott Bésán lovas hadosztályt — melynek több mint fele magyar fölkelő lovasokból állott — sebes vágtában előrevonta s azok élére állván, a francziákat megtámadta. E váratlan támadás az egész Sahuc-hadosztály visszavonúlását idézte elő.

Az itt kivívott sikerben a fölkelő lovasságnak is tetemes része volt.

De ez az eseményeket csak rövid pillanatokig tartóztatta föl. Jenő alkirály ugyanis látva a támadásnak Szabadhegynél való fönnakadását, a tartalékból a Pacthod-hadosztályt szintén Szabadhegy megtámadására utasitotta, s a helység szegélyén levő épületek ugyanakkor estek a francziák kezébe, midőn a kismegyeri magtárak kapúi bezúzattak.

Az osztrák-magyar csapatok ekkor előbb a Templomhegy kápolnáját s az ott levő sánczokat, majd a hátrább fekvő szabadhegyi magaslatot szállották meg, hogy az ellenállást folytassák.

De ez lehetetlen volt; lehetetlen pedig azért, mert Frimont, Jellačič visszavonúlása után előre tolt állásában meg nem maradhatván, a Sahuc és Pacthod hadosztályok támadásai elől mind tovább hátrálni kényszerűlt, továbbá mivel az osztrák-magyar csapatok visszavonúlása a hátsó állásba Montbrunnek is jeladás volt a támadás megújítására. Ily módon a szabadhegyi állás mindkét oldalában meg levén támadva, tarthatlanná vált s a főherczegek, nehogy a sereg a komáromi úttól elvágassék, vagy a Dunába szorittassék, *délután öt órakor az általános visszavonúlást elrendelték*, mi Szent-Iványon át Ács felé történt.

A visszavonúlást Mecséry és Frimont altábornagyok fedezték; az ellenség az üldözést Gönyőig folytatta, a visszavonuló csapatokat Montbrun által oldalt is kísértetvén.

Gönyőnél János főherczeg a harcz megújítását szándékolta, de az állás hátrányai, mindenek fölött pedig a sereg állapota kö-

vetkeztében egy újabb küzdelem sikerét reményleni nem lehete s így a menet 15-én Komáromig folytattatott.

A két (osztrák és magyar) sereg vesztesége körülbelől 7000—8000 főre rúgott, melyből a nagyobb szám a császáriakra esik; de a fölkelők is sokat vesztettek, különösen a balszárny lovassága. Az ellenség vesztesége szintén tetemes lehetett, mivel előnyomúlása nagy részt heves kartács- és puskatűzben történt; franczia források azonban csak 2000 főnyi veszteséget ismernek be.[1])

A francziák az erődített táborban levő Meskó tábornokot június 15-én megadásra szólították föl, de siker nélkűl. Meskó csapataival a Rábán fölfelé haladva, a folyón átkelni s Komáromon vagy esetleg Pesten át szándékozott János főherczeghez csatlakozni. Erre még később visszatérünk.

A győri csata elvesztésének okai közűl többeket megfelelő intézkedésekkel el lehetett volna enyésztetni, mi ha nem is vezetett volna győzelemre, de legalább a fősereg túlgyors és rendetlen visszavonúlása maradt volna el.

Ez okok közűl kiemelendők:

a) A június 13-iki harczok kétségen kívűl helyezték, hogy 14-ére döntő csata várható s ennek daczára a helyzetnek megfelelő intézkedések ki nem adattak. A fővezérlet támadni akart, de 14-én d. e. 11 óráig ez iránt rendelkezés nem történt.

[1]) A magyar fölkelő lovasok közűl a győri csatában kitűntek: *Almássy* Kristóf és *Eszterházy* János grófok, ezredesek; az utóbbi, később mint látni fogjuk, a Mária Terézia rendet kapta. *Barkóczy* báró százados, kinek lábát egy ágyúgolyó elszakitotta s másnap meghalt. *Bessenyei* százados (zalai lovasezred), ki szinten elesett. *Budaházy* tizedes (zempléni lovasezred), kinek a haldokló Barkóczy tanúságára az ezüst vitézségi érem adományoztatott. *Festetics* János százados (sümegi lovasezred), ki itt esett el; holttestét csak augusztus 12-én találták meg s 14-én a pannonhalmi sírboltban helyezték el. *Hunkár* százados (veszprémi huszárezred) súlyosan megsebesűlt s később a Lipót-rendet kapta. Ugyanez ezredhez tartozott *Baráth* István tizedes, ki a Montbrun elleni rohamnál ellenség által körűlvett századparancsnokát, Zichy Károly grófot kivágta (vitézségi érmet kapott) és *Fodor* István fölkelő, ki hasonló módon egy bajtársát szabadította meg (8 aranyat kapott). Fodor 13 lősebet kapott, majd pedig midőn lovát is kilőtték alóla, 11 kardcsapást kapott s fogságba esett, honnét a béke beálltával mint nyomorék tért vissza. A horvát banderiális huszárezrednél 18 ezüst és aranyérem osztatott ki.

b) Június 14-én délelőtt a védő magatartás határoztatott el, de a védtelen balszárny oltalmára mi sem történt. Pannonhalmára küldetett ugyan egy zászlóalj, de ez megszállásra is kevés volt, annál kevésbbé működhetett közre a csatában. A jobb szárnyon a tábor védőrsége csak megfigyelés alatt volt, de meg nem támadtatott. E védőrség — mely az ellenség oldalában és hátában állott — nagyobb koczkázat nélkűl kitörhetett volna, mi esetleg a harcz sorsát is megfordítja; a kirohanást a Rába nem gátolja vala, mert a híd (a Becső szállásnál) birtokunkban volt.

c) A visszavonúlás esetére semmi intézkedés sem történt s a Komáromba rendetlenűl hátráló oszlopokat csak ösztön vezette. Nagy szerencse, hogy az üldözés lanyha volt, mert különben seregeink teljes feloszlása következhetett volna be.

ESEMÉNYEK A GYŐRI CSATÁBÓL JÚNIUS 23-DIKÁIG.

A főherczegek az egyesült császári és fölkelő sereget június 15-ike folyamában szerencsésen átvezették a Dunán és a Vágon s részint a körűlfekvő helységekben laktáborban, részint pedig szabad táborban helyezték el. A Duna jobb partján csak azon csapatok maradtak, melyek az előőrsi szolgálat ellátására s a szőnyi hídfő megszállására szükségesek voltak.

A franczia sereg csapatainkat csak Gönyőig üldöztette, s azután nyomban Győr körűlzárolásához fogott.

De már 16-án délben néhány száz lovasból s két lövegből álló különítmény jelent meg a hídfő közelében. *Frimont* altábornagy, ki 2000 lovassal (fele részben fölkelők) a Duna jobb partján állott, az ellenséges különítményt nyomban megtámadta s azt, miután a vezető tábornok elesett, Ácson át visszavetette. Veszteségünk 14 sebesűlt volt; 28 fölkelő lovas pedig, az ellenséget űzvén, visszatértekor az ácsi hidat fölszedve találta s franczia fogsága jutott.[1])

[1]) A június 16-iki ütközetben kitűnt *Meleg* János, vasmegyei lovas fölkelő, ki az ellenséges tábornokot levágta, s annak kalapját, becsületrendjét s lovát magával hozta; kitűntek továbbá: a vasmegyei lovasság parancsnoka *Szapáry* Vincze gróf alezredes, és e csapat egy fölkelő lovasa, *Mlinarich*, ki 14 sebet kapott, továbbá *Batthyányi* herczeg ezredes, *Montaillon*, *Tóth* és *Horváth* Kristóf századosok.

A vágmelléki táborokban a sereg élelmezési nehézségekkel küzdött s miután voltak csapatok, melyek már napok óta élelem nélkül maradtak, valóban csodálatos, hogy nagyobb kihágások még sem történtek.

A főhadiszállásra érkezett hírek szerint a franczia sereg Győr körül állott, míg Ácsnál állítólag egy 12,000 főnyi seregrész táborozott. Mesko tábornokról, ki csapataival a Rába mentén fölfelé húzódni szándékozott, semmi hír sem jutott a fővezérlethez, mely Győrre nézve sem bírt semmi tájékozással.

A Duna mentén Győrtől Komáromig kisebb lovas csapatok czirkáltak. Miután azonban az ellenség Némánál vízi járműveket gyűjtött össze, s egy üteget is állított föl, a Csallóközben álló csapataink egy fölkelő lovas ezreddel és egy határőr-zászlóaljjal erősbittettek.

Egyidejűleg elhatároztatott, hogy János főherczeg hadteste, melyhez 19 fölkelő lovas osztály volt csatlakozandó, a vágmelléki táborból N.-Tány, N.-Megyer és Bőös tájékára indúljon, részint a Csallóköz megoltalmazására, részint pedig Győrnek élelemmel való ellátására.

Június 19-én éjfél után indúlt meg a sereg a főherczegek személyes vezetése alatt. Az egész fölkelő gyalogság további katonai kiképezés czéljából a vágmelléki táborban maradt, hova a Duka és Hadik által küldött fölkelő csapatok is bevonúltak. A parancsnokságot Dávidovics altábornagy vette át.

Június 20-án Bőös felé közeledtében tudomására jutott a fővezérletnek, hogy Németát az ellenség elhagyta, de Győrnél harcz folyik; az ágyúdörgés sőt a puskaropogás is hallható volt. A franciák ekkor Győrt nehéz lövegekkel is lövették.

Győr általában kényes helyzetben volt. A várőrség száma Péchy, hadmérnöki ezredes, parancsnoksága alatt mintegy 2000 főre mehetett, mely élelemmel csak négy napra volt ellátva s ez eleségből meg azokat is el kellett látni, kik a győri csata alatt és után a várba szorittattak.

János főherczeg elhatározta Győr fölmentését. A végrehajtás június 22-ik éjjelre tűzetett ki, a mikor is a sereg egy része a sümeghi fölkelő lovasság s néhány gyalog-zászlóalj által rendezendő tüntetés alatt Csicsónál a Kis-Csallóközbe szándékozott átkelni.

De az egész vállalat elmaradt, mivel János főherczeg a főseregtől határozott parancsot kapott a Pozsonyba való indulásra.

János főherczeg eltávozása után a nádor fölkelő lovasságával egyetemben egyelőre Bőősnél maradt, annál is inkább, mivel az ellenség Ács mellől Győr felé elvonúlt s Némát is elhagyta.

Hogy a Győr körűli állapotok felől biztos híreket szerezzen, a nádor *június 23-án* egy portyázó különítményt szándékozott a Kis-Csallóközön át Révfaluba és esetleg Győrbe küldeni; az intézkedések a végrehajtásra megtétettek ugyan, de a vállalat a francziák ébersége folytán meghiúsult s a különítmény visszavonatott.

MESKÓ TÁBORNOK ELVONÚLÁSA.

Meskó tábornok a győri csata alatt az abdai erődített tábort védte Lauriston csapatai ellen; a csata szerencsétlen vége után pedig mint tudjuk, a Rába mentén szándékozott elvonúlni, hogy a fősereggel Komáromnál, — sőt ha szükseges Pesten át — egyesűljön. Különítményének számereje négy gyalog-zászlóalj és három fölkelő lovasosztály, összesen 2875 gyalogos és 875 lovas és tíz löveg volt.

Szándékát már a csatát követő éjjelen végrehajtotta s az erődített táborból csendben elvonúlván, két erőltetett menettel, P.-Lesváron, Bágyokon, Szillen, Rába-Szt.-Péteren, Saághon és Jánosházán át a Marczal melletti Megyerre ért.

E menet veszélyes volt azért, mert majd folyton ellenséges csapatok között kellett átvonúlni, sőt az oszlop néha csak erőszakkal tudott magának útat nyitni. E harczok közt legérdekesebb az, midőn *Marulles* franczia tábornok 2000 lovassal az oszlopnak elővédét és hátvédét (Kis-Czell és Saágh közt) *egyidejűleg* támadta meg. A küzdelem, melyben a fölkelő lovasság magát rendkívűl derekasan viselte, teljesen a Meskó-oszlop javára dűlt el s csapataink nemcsak hogy 16 ellenséges tisztet és több mint 200 legényt fogtak el s tetemes zsákmányt (közte 2000 pár új czipőt) ejtettek, de azonkívűl kiszabadítottak 36 császári törzs- és főtisztet és számos legényt, kik a győri csatában jutottak hadi fogságba.

Legjobban kitűnt a harczban galánthai gróf *Eszterházy* János, a pozsonyi fölkelő huszárok ezredese, kinek magatartá-

sát — mivel tettéért a *Mária Terézia rendet kapta* — röviden vázoljuk.[1])

Az oszlop Kis-Czell és Saágh közt legelőször is hátban támadtatott meg. A támadást a fölkelő lovasság egy része fogta föl, majd a gyalogság is harczba jutott s a dolog oly komoly volt, hogy a harcz vezetését maga Mesko tábornok vette át.

A tűzérség nagyobb része (nyolcz löveg) a vonattal együtt az oszlop élén, illetőleg az elővédnél volt beosztva s oltalmára gróf Eszterházy ezredes vezetése alatt a pozsonyi fölkelő lovasság volt rendelve. Midőn a harcz a hátvédnél igen komolylyá vált, Eszterházy ezredes a tűzérséget a Kis-Czelltől délkeletre fekvő magaslatra vezette, s a hátvéd küzdelmét innét támogatni igyekezett.

Az egész figyelem a kis czelli harczra volt irányozva, midőn Saágh felől hirtelen és meglepőleg néhány száz franczia lovas, támogatva egy gyalog zászlóalj által, a tűzérségre rohamot intézett. A támadás oly gyors volt, hogy a löveg-fődözet azonnal visszavettetett s maga a tűzérség is alig egy pár kartács-lövést tehetett megtámadói ellen. E pillanatban vágtatott oda Eszterházy ezredes a pozsonyi fölkelő lovas ezred egyik osztályával, s nem tekintve az ellenség nagy számbeli túlerejét, azt bátran megtámadta. A franczia lovas vadászok azonnal szétverettek, a mikor is huszárjaink a gyalogságra törtek s azok nagy részét levágva, 12 tisztet és 200 legényt, valamint a közelben levő vonatot is, elfogták.

A gyönyörűen végrehajtott roham a fölkelő lovasság legszebb hadi tényei közé tartozik s nemcsak a tűzérséget mentette meg, de számos foglyot, tetemes zsákmányt és 36 hadi-fogságban levő császári törzs- és főtisztnek s közel 400 St.-Julien, Eszterházy és Strassoldo ezredbeli, továbbá stayer-landwehr gyalogosnak kiszabadítását eredményezte. Még nagyobb volt azonban az erkölcsi eredmény, mert a francziák elmaradtak s az oszlop útját ezentúl nyugodtan folytathatta.

A kis-czelli epizód igazolja ama korábban tett állításunkat, hogy a fölkelés nagy tömegekben — képzettsége csekély fokánál fogva — alkalmazható ugyan nem volt, s vesztét Győrnél ez

[1]) Dicsérő elismerésben részesült még *Nemes* Ferencz főhadnagy és számos fölkelő tiszt és legény.

okozta, de kisebb részekben helyét mindig derekasan, becsülettel megállotta. A császári állandó hadseregnél is nagy dolog, ha egy csapat parancsnokának a Mária Terézia rendet küzdi ki, — ez pedig csak rögtönzött, insurrectionalis lovasság volt.

Mesko oszlopa a következő napon, jun. 18-án Szt.-Grothra ért s 19-én Kis-Komáromnál egyesült Chasteller altábornagy csapataival. Chasteller hadteste, a 8-ik hadtest, ez egyesülés folytán 15.140 főre emelkedett, közte 2469 lovassal, melyben a magyar fölkelő csapatok 3865 fővel (közte 839 lovas) szerepeltek. A hadtest egyelőre Türgye és Zalabér körűl foglalt állást.

Mesko tábornok egy, Alvinczy altábornagy, magyarországi főhadparancsnokhoz intézett jelentésében panaszkodik a fölkelő gyalogság hiányos fölszerelése fölött, megemlítvén, hogy egy része még most is *teljesen hasznavehetlen fegyverekkel* bír; a tábori fölszerelés hiánya rendkívűl megnehezíti az élelmezést; a lovasság részint a hadi fáradalmak, de még inkább a *rossz nyergelés* folytán sokat szenvedett s lovainak fele szolgálatképtelen.

Ugyanekkor jelentést tesz *Olgyai Boldizsár* százados bevonúlásáról, ki 50 fölkelő lovassal (pozsonyi ezred) a győri csata alatt Ikrénynél volt előretolva, de az oszlop elvonúlásakor a Rába-híd korai fölszedése folytán bevonható nem volt.

Olgyai még a következő egész napon kijelölt állásán maradt, s csak midőn 15-én este megtudta, hogy Mesko oszlopa már 24 órával előbb elvonúlt, gondolt a távozásra. A Rába és Marczal mentén fölfelé húzódva, az ellenséget mindenütt kikerűlte egész az Ihászi pusztáig, hol egy 400 főre menő franczia lovas osztály állta útját.

Olgyai roppant merészséggel megtámadta a francziákat s a szerencse kedvezett neki; a franczia lovasokból négy tisztet és 60 lovast levágtak, 30 embert és 40 lovat, továbbá hét (egyenruhával terhelt) kocsit elfogtak.

Olgyai e ritka és vakmerő cselekményeért, mely a magyar vitézség gyönyörű példája, 1810-ben, midőn Ihászinál kapott sebeiből kigyógyúlt, a Mária Terézia rendet kapta; legényei szintén megfelelő jutalmazásban részesűltek.

GÖMÖRY GUSZTÁV.

AZ ERDÉLYI 1809-KI INSURRECTIO TÖRTÉNETE.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A kormányzó jelentése jul. 7-dikére volt fölterjesztésre elkészítve, miközben jun. 28-án a fejedelem újabb kézirata érkezett hozzá, melylyel a József nádor ő fensége által a magyarországi nemzeti fölkelésnek, a német örökös tartományokéhoz alkalmazása iránt készíttetett s a felséghez fölterjesztett általános védtervet, az arra kelt legfelsőbb kir. elhatározással együtt, másolatban azon megjegyzéssel küldötte meg a kormányzónak, hogy Erdélyben is hasonló intézkedések tétessenek, hogy háború esetére a birodalom hathatósan megvédethessék; ez okból meghagyta, hogy haladéktalanúl véleményt adjon arról, miként lehessen ő Felségének kitüzött czélját elérni s Erdélyt az általános védelmi intézkedésekhez legczélszerűbben hozzájárulásra képessé tenni?

«Épen azon ponton volt — úgymond jul. 13-diki második jelentésében a kormányzó, — hogy a május 28-diki legfelsőbb parancsra készített tervét fölterjeszsze; azonban mégis kötelességének tartotta a főherczeg nádor ő fensége tervét minden részeiben alaposan megvizsgálni, azon czélból: vajjon a magyarországi terv részleteit nem lehetne-e az erdélyiekkel közelebbi viszonyba hozni? De bár mily élénken óhajtotta, hogy különösen az általa tervezett tartaléki intézkedéseket a magyarországiakhoz alkalmazza, mindazáltal komolyan megfontolván Erdély fekvését és viszonyait, amaz intézmények behozatala előtte igen koczkáztatottnak s eredménye főleg egy közeli háború esetében nagyon bizonytalannak tűnik föl, ha például a tartaléki intézkedéseket véve föl, ő Felsége, az örökös tartományokban gyakorlatban levő fölfegyver-

zést, úgy mint Magyarországon, kevés módosítással Erdélyben is alkalmaztatni parancsolná».

«Oly országban, a minő Erdély, a hol a népesség nagyobb része oláh, melynek nincs tulajdon birtoka, azért kivándorolni mindig kész, a katonaságtól fél, s az országot körítő közeli erdőkben mintegy kinálkozik az alkalom, hogy Moldvába vagy Oláhországba kiszökjék, s ebben őt megakadályozni majdnem lehetetlen; ha ez óvatossági okok ellenére az összeírás és fegyvergyakorlás a közölt terv értelmében nyilván kihirdettetik, ennek ép ellenkező következménye lesz azzal, a minek elérése czéloztatott. A nép föllármázva, megkezdődnének a rendetlenségek, rablások, kiszökések az országból az erdőkön és havasokon át, s ez annyira megfogyasztaná a fegyverre alkalmas ifjak számát, hogy az erdélyi sorezredek kiegészítése is lehetetlenné válnék, valamint a tartalék zászlóaljak fölállítása is ép akkor nehezittetnék meg, mikor legnagyobb lenne rá a szükség. Ezek bírták a kormányzót — úgymond — arra, hogy ő Felségének a tartalékosok kiállítására nézve a közölt rendszertől némelyekben eltérőt javasoljon, a mi kivált egy hamar kitörendő háború esetében, a belbéke koczkáztatása nélkűl, sokkal biztosabban visz czélhoz s a kincstárt sok kiadástól kíméli meg.

«Az eltérés — úgymond — csak alaki, tudniillik *tartalék* czíme alatt minden erdélyi ezredhez 2500-tól 3000-ig való újoncz soroztatnék be, 3—4 hétig gyakoroltatnék az ezrednél s azután kellő intézkedések mellett szabadságoltatnék. Ha kiüt a háború, a tartalékosok behívatnak, az ezredek közűlök hadilábra növelve, kiegészittetnek, egyszersmind egy rész tartalékúl marad, a mely új újonczozás útján ismét kiegészíttetik, a várakban további begyakorlásra elhelyeztetik s szükség esetében azokból a 4-ik és 5-ik zászlóalj szolgálat végett az országból kivihető lesz. Amaz ellenvetés, hogy így mind gyakorlatlan emberek jőnek a tartalékosok közé, s így a főczél szem elől eltévesztetik, csak az első tartalék zászlóaljat illetheti; de a fölkelési intézmények megszilárdulásával önmagától elesik, minthogy a nemességen kívűl nem csak a szabad székelyek, szabad szászok és szabad oláhok, valamint a szabad kir. és mezővárosok lakói, de a jobbágy rendűek nagy száma is a fölkelőkhöz tartozik, a kiket a földesurak vagyonuk arányában kiállítani kötelesek, a kik mind fegyverben gyakoroltatnak.

«Ez a még most nem működő, de állandó fölkelés jövőre nézve az ezredek valódi csemete-iskolája lesz, ebből keletkeznek a tartalékosok s ezekből viszont kiegészíttetnek az ezredek, s mindez összevág és egészen illik egymáshoz, a népnek pedig kisebb lesz az ellenszenve az összeírás, a fölkelő sereg és e czím alatt végbemenő fegyvergyakorlat irányában, mivel ez egyfelől a nemességgel is történik, másfelől a fölkelés szabály szerint csak a haza védelmére van rendeltetve, és így az itt begyakorolt köznép ama rendeltetésével, hogy ő katonai szolgálatra a sorezredekhez is áttétethetik, nem ismerkednék meg azonnal.

«Azon elvből indúlt ki a kormányzó — úgymond — hogy az első védő intézkedéseknél e határszéli országban minden a mi a népet attól elrettentené, ellenében idegenkedést ébresztene, a lehetőségig mellőztessék, s csak arra legyen figyelem, a mi a fő czél felé visz, még ha némi alaki eltérések fordúlnának is elő; hisz meg van győződve arról, hogy ha az intézmény egyszer folyamatba jön, sokkal könnyebben lehet rajta lassan-lassan módosítást tenni, sőt a tartalék-intézményeket is az örökös tartományokéval inkább egyformásítni.

«Ezen tekintetből, és mivel a kormányzó által javasolt fölkelési intézmény főbb vonásaiban a magyarországiakkal egyezik, és az ott előforduló módosítások az ide való országos törvényekkel megegyeznek és a három nemzet politikai rendszeren alapulnak, a közlött tervnek pedig a polgári katonaságot illető része — a jobbágyi alattvalók kivételével — itt is egészen alkalmazható: a kormányzó nem lát semmi akadályt arra nézve, hogy alázatos javaslatát, változtatás és a közlött terv részleteibe bocsátkozás nélkűl — Ő felsége elé terjeszsze, s várja rá a legmagasb elhatározást. Csak még a nádori tervben a sorezredeknek országgyűlés nélkűl való kiegészítése és a fölkelő sereg mozgósítása nehézségeire kívánja megjegyezni, hogy bárha a két ország alaptörvényei ugyan azok, mégis vannak némely oly körűlmények, melyek szükség esetében mindkét tekintetben kevesebbé korlátolják itt a fejedelmet, mint Magyarországon. Ugyanis: 1. bár nincs határozott törveny arról, hogy az 1751. 5. t.-cz., mely az újonczállításnál minden kényszerítést megtilt, idő folytán erejét elveszítette volna, sőt 1791 és 1792-ben még a kk. és rr. hivatkoztak rá, mégis mivel az ország a

hazai ezredek kiegészítését magára vette, csaknem általánossá lett ama vélemény, hogy ezen kiegészítés és tartalék zászlóaljak állítása országgyűlés nélkűl is sorozás útján eszközölhető. 2. A kormányzói 1691-ki utasítás sürgős veszély idejében, némi előgondoskodásokkal jogot ad a kormányzónak az ország főhadparancsnokával egyetértőleg a fölkelést kihirdetni s a fölkelőket szolgálattételre behívni. Erdélyben tehát sürgős esetekben a fölkelő hadat országgyűlésen kívül is egybe lehet hívni s ellenség elé állítni, természetesen csak az ország határáig, sőt minthogy Erdély bár önálló, még is jogilag a magyar koronához tartozik, ez lehetővé teszi, hogy a seregnek legalább egy része Magyarországra is kivitethessék, a hol azonban a fizetést és élelmezést a hadi kincstárnak kell fedezni.»

Itt a kormányzó a jun. 28-ki legmagasb kir. kézirat ama főpontjára adja meg a feleletet: *hogyan lenne elérhető a felség ama legmagasb szándéka, hogy az ország egy kitörendő háború esetére maga tegyen oly intézkedéseket, hogy a monarchiát hatályosan védni képes legyen?* «Bátor — úgymond — Ő felségének emlékezetébe hozni, hogy az 1791-ki országgyűlésen a közigazgatás fontosabb ágaiban rendszeres munkálat kidolgozására kinevezett bizottságok javaslatai és munkálatai legfelsőbb helyre már rég fölterjesztettek, a megyék és székely székek többször sürgették országgyűlés egybehívását s a sarkalatos hivatalok betöltését. Mindezekben a felségnek az alkalom önként kinálkozik, hogy az említett munkálatok és főhivatali kijelölések tárgyalása végett országgyűlést hívjon egybe. Mihelyt a tanácskozások elkezdődnének, a kk. és rr. hangulatából azonnal eszre lehetne venni: miképen hozassék legczélszerűbben szóba a közvédelmi intézkedés ügye, s nem lesz nehéz úgy a kk-at és rr-ket rábírni, hogy ők szabad elhatározásukból az iránt a felséghez előterjesztést tegyenek, vagy hogy a királyi előadás szükségessége s annak alkalmas módon szövegezése iránt fölterjesztést tenni a kormányzót kérjék föl.

«Sok függ itt — úgymond a kormányzó — attól, mikorra hirdettessék ki az országgyűlés? s vajjon addig a kormányzó a védelmi intézmények iránt némely előkészületeket megtegyen-e? vagy Ő felsége előzetesen az egész tárgyat a kk. és rr. tanácskozása alá bocsátandónak látja-e? *Első* esetben az ügy az országgyűlésen jőne szóba és arról s a behozandó védelmi intézmények megszilár-

dításáról a kk. és rr. a felséghez törvényjavaslatokat terjesztenének föl, a kormányzó is már eleve igyekeznek a főtisztek útján a kerületeket oda hangolni, hogy azok az összeírt örökös tartományokban fönnálló védelmi intézmények alkalmából — a mit a hirlapokból megtudnak — a kir. kormányszékhez, azoknak az alkotmánynyal megegyező módon behozatala iránti kivánataikat a kormányzónak adják tudtára. *Második* esetben a magyar országgyűlésnek az erdélyire is nagy befolyása lesz. A kormányzó a két országgyűlésnek egyszerre tartását sok okoknál fogva nem ajánlja. Ha amott a legfelsőbb várakozásoknak kedvezők az eredmények, ez az erdélyieket is készebbekké teszi, s a kormányzó reméli, nem csak a fölkelési terv elfogadtatását, de a tartalék iránti intézmények formáiban is az örökös tartományokbeliekkel nagyobb összhang elérését. Ellenben ha — a mit nem gyanít — nádor ő fensége a magyarországi gyűlésen némely jogfentartásokat és korlátozásokat kikerűlni nem tud, azon esetben megtörténhetik, hogy Erdely részéről is hasonló kívánságok fognak szóba jőni, s főleg jó pénz hiánya, bankó elszaporodás és a só drágulása miatt panaszok lesznek hallhatók; de a kormányzó és kormányszék erejöket egyesítve, azon lesznek, hogy a felség szándékai, melyek szükségessége és áldásos volta által egészen át van hatva, mennyire csak tőle telhetik, mindig előmozdítassanak».[1])

A fejedelem a kormányzó két fölterjesztését 1808. szept. 2-diki kir. kézíratával intézte el. Mindkét munkálatát erélye és ragaszkodása bizonyítékáúl vevén, azokkal teljes megelégedését jelentette ki. A főtisztek által végbevitetett pótló összeírás — úgymond a fejedelem — ép oly czélszerű, mint alaposak a tartalékosok fölállítására czélzó javaslatok. Mihelyt az erdélyi ezredek kiegészítésére szolgáló ezen tartalék-zászlóaljak állandóan biztosítva lesznek, nem lesz semmi akadálya annak, hogy az erdélyi legénységnek capitulatiót engedjen, a mi azonban csak szolgálatba belépésöktől számíttatik. A törvényhatóságoknak az ezredekkel a szabadságolásoknál egyetértőleg eljárása iránt, a király rokona, a főherczeg mint teljhatalmú fővezér (Erzherzog Generalissimus) a szükségeseket elintézi, s a kormányzóval a főhadparancsnokság útján az erdélyi ezredek létszámát

[1]) Kir. korm. eln. 298. sz. 1808.

tudatja. A tartalékkatonaság a gyakorlatok idején kívül mindenben a polgári hatóság alatt áll. A tartalékosok szülőinek kedvezmények adása iránt tett javaslatot, — mondja tovább a fejedelem, — mihelyt ezek az ezredekbe be vannak kebelezve, az erdélyi kanczellária terjeszsze elébe, s a fejedelemtől jóváhagyott többi javaslatokról is tegyen kimerítő jelentést; de e mellett a kormányzó minden előleges intézkedéseit annyira siettesse, hogy a tartalékok fölállítása a kormányzó javaslatai után legalább is az idei késő őszig létre jőjjön. Egyébiránt az erdélyi fölkelés iránti további javaslatai — úgy mond a fejedelem — bár mennyire megfelelnek is szándékainak, s ezért e szándékok és elvek szerinti törvény és főleg katonai szabályzat (*Regulament*) szerkesztését várja, mindazáltal magának tartja fönn azt, hogy a kormányzónak később adja tudtára akaratát azon védelmi intézmények felől, melyek megalapítására országgyűlés egybehívása szükséges, de följogosította őt e tekintetben is azon előkészítő intézkedések megtételére, melyek most megtehetők, és a melyek azon egészen helyes szempontokhoz illők, melyekből a kormányzó kiindúl.[1])

A kir. kézirat teljhatalmat adott a kormányzó kezébe, a ki a közoltalom végetti fölkelésre erélyes és tapintatos előintézkedéseit azonnal megtette. Körrendeletet bocsátott ki a törvényhatóságok fejeihez és szász ispánhoz, hivatkozólag nála tartott szóbeli értekezletökre, nem egyszerre, de a mint a megye viszonyai és szelleme javalták, bizonyos időközökben, legkésőbbre, november 9-dikere a székely főkirálybírákat hagyva, s abban a fejedelem akaratát s a maga nézeteit bizalmasan és őszintén előadta, megkérve őket, hogy rendeletét a megyék és székek tiszteivel, a nemességgel s józanon gondolkozó papokkal, még most a publicitást kerülve, értessék meg, s azok értelmében való eljárásra s ő felsége szándékainak buzgó teljesítésére szép móddal rábírni igyekezzenek.

A körrendeletnek öt pontja volt. Az 1-ben érintette a velünk egy monarchiában s kölcsönös védelmi szövetségben élő népek által viselt nagy terheket, Európa több népének és országainak a franczia nagyravágyás áldozatául esését, és azt, hogy a sor mármár ránk következik; megtámadtatásunk és sok századok óta

[1]) Kir. korm. eln. 492. sz. 1808.

fönnálló alkotmányunk vegképen való veszélyeztetése közeledni látszik. Szükséges tehát — mondja a körlevél — hazánkfiait a mély álomból jó módjával fölserkenteni, egész politikai életünk veszélyben létére figyelmessé tenni, s meggyőzni arról, hogy mi is azon pontra jutottunk, hogy valamely áldozat nélkűl magunkat fönn nem tarthatjuk; azért jobb egy részecskét föláldozni, mintsem az egészet örökre elveszteni. Mondjunk le a magánérdekről, kapcsoljuk magunkat — ha lehet — még szorosabban a fejedelemhez, cselekedeteinket a mai viszonyokhoz. A hírlapokból olvasható a franczia uralkodó által legyőzött népek sorsa, a miénk is, kivált a nemességé előre látható. Előre el kell hát készítni az elméket, s föl kell ezekről világositni, hogy a mikor a közoltalomról s arra előkészülésről a vármegyék és székek gyűlésein szó lesz, — a mi iránt annak idejében rendelet megy ki, — annál kevesebb nehézséggel s nagyobb készséggel lehessen a szükséges határozásokat és intézkedéseket megtenni. 2. Azon czélra, hogy a közoltalomra és védelemre szükséges rendeléseket jó móddal és foganatosan megtenni lehessen, szükséges az arra fordítható népnek száma pontos tudása. Gondoskodni kell tehát, hogy a nemesség összeírassék, de közéjök nem-nemes be ne jusson. Ezt a főispán a kormányzóval folyt beszélgetés értelmében, a korábbi időkbeli e tárgyú határozatok és megyei végzések alapján, a legközelebbi markális gyűlésen terjeszsze elé, a mi iránt tájékozzák a törvények és megyei lustrákról kibocsátott rendelések is. 3. Össze kell íratni a közoltalomra szükséges köznépet is bizonyos osztályozás *(Classis)* szerint; s hogy gyanu ne támadhasson iránta, meg kell értetni mindenkivel, hogy ez a közterhek egyenlő kioszthatása végett szükséges. Tájékozásúl a kormányzó mellékelte az összeírás *(Conscriptio)* formáját is, fölhatalmazva a főtiszteket, hogy a rovatokhoz netalán szüksegeseknek látszó másokat is csatoljanak, de a most benne levők ne mellőztessenek. 4. Nem sokára országgyűlés tartására levén kilátás, melynek igen nevezetes tárgyai lesznek, szükséges, hogy arra követté alkalmas egyén választassék s kezébe józan útasítás adassék. A kormányzó nézete szerint a követnek ezek megkívántató tulajdonságai: tiszta erkölcsi jellem, józan csendes magaviselet, a ki se az ékesen szólásra való vágyódással, se hasztalan szószaporítással vagy illetlen kiabálással véleményét ne erő-

szakolja másokra, a kinek a tiszti kötelességekről, közdolgok folytatásáról, a fönnálló rendelésekről gyakorlati ismerete legyen, s nemcsak a hazai törvényeket és viszonyokat, hanem a monarchia többi országaiét is, a melyekkel a pragmatica sanctio kölcsönös oltalomra egybeköt, sőt az európai mostani válságos állapotokat s azoknak ránk való befolyását is értse, összehasonlítsa, s azokból a maga kötelességére s hazánk állapotára nézve helyes következtetéseket levonni képes legyen, szóval: a ki fogja föl, hogy most nem azon időkben élünk, a mikor az Approb. és Compilata Constitutiók írattak. Az útasítás alatt pedig azt érti a kormányzó, hogy az úgy legyen szerkesztve, hogy a követet az országgal összeütközésbe ne hozza. A vármegyék és székek stb. kívánságaikat kijelenthetik, de követeiket, mint az ország tanácsosait, se meg nem köthetik, se nekik *liberum veto*-t, azaz, hogy a többinek végezése az ő ellenkező véleményök által semmivé tétessék, fölfüggesztessék, nem adhatnak; mert a vármegye, szék és vidék magára nem tevén az országot, hanem annak csak egy részét, az egésznek határozását se meg nem akadályozhatja, se föl nem forgathatja. A főtisztek tehát igyekezzenek ily követek előre való kinézését és megválasztását s ily módon útasítását eszközölni. 5. A kormányzónál folyt beszélgetések kőzt arról is volt szó: mily szükséges lenne közbátorsági tekintetből s létünk biztos föntartása végett, ha a birtokosok jobbágyaiknak a tulajdon (*proprietas*) bizonyos nemét megadnák s az által bennök mind a hazaszeretetet, mind a munkára való nagyobb hajlandóságot fölébresztenék. E nagy czél az által lenne elérhető, ha a tulajdonosok velök bizonyos föltétel alatt szerződnének, a melyben azok a föltételek megtartása igérete mellett biztosíttatnának, hogy a nekik átadott telkek tőlük soha többé el nem vétetnek, azok birtokában fiúról fiúra megmaradnak és csak azon esetben s akkor is csak tiszti határozás által tétetnek ki, ha a szerződés föltételeit megszegnék. E tárgy azonban még most csak beszélgetésnek marad, több dolgok igazításának kelletvén még addig előre bocsáttatni, míg a sor erre jöhet.[1]) Itt két megjegyzést kell tennem, 1. hogy az ötödik pont a székely főkirálybírák körrendeletéből közvégzésileg kihagyatott, azért, mert a

[1]) Kir. korm. eln. 327. sz. 1808.

székely földön jogilag jobbágyföld és birtoktalan székely nem levén: a közlés szükségtelen volt. 2. A követi minőség és útasítás felőli fölfogás, valamint a jobbágyoknál tulajdonjog-adás kezdeményezése vagy legalább az eszmének kimondása oly magas fokon állónak mutatja a kormányzó államférfiúi fölfogását s a körlevél az ő kormányzói eszélyét, a jövőbe messze belátását és tapintatát oly föltűnőnek, hogy lehetetlen az iránt elismeréssel nem lennünk.

A körlevélnek meggyőző tartalma és viszonyokhoz alkalmazott szerkezete mozgásba hozta a megyék és székek központjain a tiszti kart s a kerületekben a birtokos nemességet. A helyzet megismerése fölébresztette az ősi alkotmány féltését és a hazaszeretetet. Ezek szárnyat adtak a lelkesedésnek, tettre buzdítva a rég alvó nemzeti önérzetet. A megyei főispánoktól csakhamar kedvező jelentések érkeztek úgy az összeírás, mint a fölkelés előhaladása, a nemesség szorgalmas fegyverkezése és katonai gyakorlása iránt. Br. Bánffi Pál, krasznavármegyei főispán, örömmel jelentette, hogy a nemesség fölkelésére szükséges előkészületeket egész csöndben munkába vették, végzésül kimondva, hogy szept. 14-dikéig a a nemesség illendő dísze föntartására a még 1806-ban meghatározott ruhát elkészíttetni igyekezzék, s a ki lóval való szolgálatra iratta volt föl magát, jó lovat tartani, a ki gyalog szolgálatra, az köpenyt szerezni siessen. «Csak kardot és alkalmas fegyvert nem lehet kapni, — így végződik a jelentés, — ha csak pénzökért a katonai fegyvertárból nem kapnak.» A kormányzó tudomásúl vette a jelentést [1]) s egy október 9-én kelt újabb körrendeletében az összes főispánokat fölkérte, hogy a nem-nemesek összeírását is vitessék végbe, a mire jó alkalom lesz a közelebb az adó-rectificatio iránt kibocsátandó rendelet, s megtörténvén az, mindkét összeírás egy példányát hozzá küldjék föl.[2]) Br. Wesselényi Miklós, belső-szolnokvármegyei főispáni administrator október 3-án jelentette, hogy megyéjében a fegyverfogható nemesség száma 1300, a kik közűl 200 lóval, a többi gyalog fogja teljesítni nemesi kötelességét; a közelebbi márkálison már mintegy 500-an igen csínos egyenruhában, többnyire csákóban és bokrétákkal földíszítve fegyveresen

[1]) Kir. korm. eln. 356. sz. 1808.
[2]) Kir. korm. eln. 435. sz. 1808.

jelentek meg; a főispán velök két ízben gyakorlatot próbálván, a bámulásig kimutatták katonaságra alkalmas voltukat és kedvöket. A többiek is készséggel igérték maguk kikészítését; két-három hét alatt a fegyveren kívűl készen lesznek; ez iránt a kir. kormányszekhez írnak föl. A magyar nemzetnek ugyan — írja a főispánhelyettes — vele született tulajdona a fejedelméhez és hazájához való hűség; de azt a tüzes szeretetet és indúlatot, a mit e megye minden tagja a mostani gyűlésen a felséges uralkodó-ház és hazánk védelme iránt a maga készségével és többszöri *Vivat*-kiáltásokkal kifejezett, eléggé leírni nem tudja.[1]) 1809. február 2-án pedig arról tudósította a kormányzót, hogy a lovasok gyakorlását saját zsibói ló-iskolájában maga a főispán végzi; tizenként mennek be Zsibóra egy tiszttel, míg valamennyi elvégzi; e hely a legalkalmasabb a tanúlásra, s a komor idő ellen is védelmül szolgál; soknak nem is kellett egy hét, oly hamar begyakorolták magukat; mindnyájoknak a főispánnál volt asztala, a közembereknek is.[2]) Az elsőnél nagyobb előhaladásról tette meg második jelentését br. Bánffy Pál, Kraszna-vármegye főispánja is, hogy t. i. megyéjében a deczember 5—6-án tartott katonai szemle (*Mustra*) alkalmával a nemesség személyesen jelenvén meg, összeíratott 90 lovas, 667 gyalog, megalakúlt egy lovas, négy gyalog s egy lövész (*Scharfschütz*) század, s fő- és altiszteiket, az őrmesterekkel és tizedesekkel együtt a generalis gyűlés választotta meg; ruházatjokra nézve használhatónak vélik a megyében szokásos darócz-posztót, de mivel kivált a hajtókákra és gombokra nézve sem régibb, sem újabb vármegyei és hazai végzések nincsenek, erre és a fegyverekre nézve az egyformaság tekintetéért a kir. kormányszék rendeletét várják. Ha a szegényebb nemességet bundájából, subájából kivetkőztetik is, hogy fegyverforgatásra alkalmas ruhát szerezzen, a fegyver nem léte akkor is mint legyőzhetetlen nehézség álland előttük, mert a nélkűl a fegyverrel bánás és sebes járás, a mi a mostani taktikának a sarka, be nem tanúlható. A főispán tehát bizonyos számú fegyvert kér, vagy fölhatalmazást, hogy a károly-fehérvári császári fegyvertárból a főhadparancsnoktól ő maga kérhessen. A szegényebb nemességről

[1]) Kir. korm. eln. 436. sz. 1808.
[2]) Kir. korm. eln. 102. sz. 1809.

jelentette, hogy az a fölkelést az adó alól való mentesítése föltételéhez kötötte, a mi Magyarországon már megtörtént.[1]) A küküllővármegyei főispán jelentése szerint 558 megyei, 323 megyén kívűli

[1]) Kir. korm. eln. 608. sz. 1808. A főispán jelentéséhez csatolta 1. *a lovasság öltözetében és fölfegyverzésében teendő újítások javaslatát*, 2. *a gyalogság, főtisztek, kard és kardszíj, dobosok, tábori ácsok és tiszti szolgák iránt 1805-ben hozott végzések megváltoztatásáról kelt vármegyei végzések tervezetét.* Az *elsőt* a mi illeti: 1. Minden vitéz szerezzen alkalmas lovat, mely 14 maroknál kisebb, 15 maroknál 1 hüvelyknél tetésebb ne legyen. Rugdalozó, faltörő, czövekrágó, erős szájú, patkolást nem álló, makranczos ló nem fogadtatik el. 2. *A lószerszámok:* kantár, trénzli, kötőfék, szügyellő, farmatring — hasonlók a huszárezredekéhez. A tiszteké álland fehér boglárokból, angol bőrből, a nyeregtakaró báránybőrből, a czafrang vörös posztóból, mely fekete posztóból rávarrott farkas-fogakkal lesz körűl czifrázva; a tiszteké abban különbözik, hogy hátúlsó szögletökön kivarrott arany korona lesz, a szögleteken kis arany bojt. 3. *Az öltözet:* mind a tisztek, mind a közemberek csákóit és tollait az egyformaságért Pestről kell hozatni. A tisztek csákóit egy sor ezüst varrással, ezüstös pánczél lánczczal, ezüst rózsával és csillaggal, fehérrel s feketével vegyített vitézkötéssel kell felékesítni. A lovas fejét nyírassa meg, nyakravalója legyen fekete, alól fehér keszkenőt viselve; mente, dolmány, nadrág világos kék posztóból való, szőrkészülete valamivel világosabb. A tisztek dolmányán legyen öt sor gomb, a többiekén három sor fehér gomb és csak egy rendű zsinorozás, sújtás nélkűl (költségkiméletből). A mente bárányborrel legyen bélelve. A tisztek öve ezüst, közembereké fehér szőrzsinórból, fekete gombozattal; magyar csizma, a tiszteké ezüst borítással és bojttal, a közembereké világos kék zsinórral készűlve; a közvitézeknek legyen a csizmájokon nyolcz ágú vágott sarkantyú vasból készűlve. 4. *A fegyverkezés.* A tisztek ladoskája (*Patrontasche*) fehéren platirozva, a közvitézeké szarvasbőr formára fehér bőrből készűlve. A tisztek ladoskáján a vasból való pisztolytöltő-vessző függjön rajta, kardjuk aczél-, a közvitézeké vashüvelyűek; a tisztek kardszíja fekete, fehér czérnával kivarrva, a közvitézeké fekete szíj kivarrás nélkűl; a tarsoly vörös posztóból való, kerűlete ezüsttel kivarrva, mint a rendes katonaságnál, a közepénél feljebb arany fonalból varrott magyar korona, oly formán, hogy a korona alá, ha szükség, valami betűk is alá férjenek. A közvitézek tarsolya is olyan, mint a rendes katonaságé, sárga szőrrel varrott koronájuk lesz, oly formán, mint a tiszteké, kerűlete fehér szőrpaszománttal. 5. *Pisztolyok.* A mostani új pisztolyok alakjokra rezesek legyenek, a pisztolytok Cartusch-sal, 4—4 töltéssel; a kengyelvasak és zablák, mint a rendes katonaságnál. 6. Muntli-zsáknak, nyeregtakarónak vörös, köpenyeknek fehér, lovagló-nadrágnak, mely fekete posztóval lesz paszomántozva, szürke posztó Pestről hozatandó.

nemes íratott össze s a hadi szemlét (*Mustra*) kedvezőbb időszakra halasztották; Kolozs vármegyében 208 lovas nemes, 456 gyalog fölkelő nemes, Kővárvidéken 1387 benlakó, 78 azon kívül lakó,

Mindezeket a vármegye gyűlése elfogadván: a választott fölkelési bizottság a fölkelők terhére Pestről szerzi meg.

Másodszor: A gyalogokat illető változtatások. 1. A csákón nem lesz szalagos rózsa, mivel eső után hamar elmocskosodik. 2. A csákókra teendő ütközetkötők vagy szíjak legyenek fölvarrva, s gyakorlaton kívül mindig a csákón belől kell tartani. 3. A szerszám készüljön fehér szarvasbőr módra ökörbőrből, mert megfestve mindig új, s mivel kevéssel kerül többe, mint a fekete szíj, s mivel nem törik, a feketénél tartósabb. 4. A mellény legyen kék, a kabát oly hosszú, hogy a mellény és nadrágszíj ne lássék ki, hátúl oly hosszú, hogy a legszükségesebb eszközeit, ú. m. orrfuvó keszkenőt, tűzszerszámát, rövid szárú pipáját, bicskáját és kalánját zsebébe tehesse. A szegényebbek darócz- vagy czondraposztóból is készíttethetnek kabátot, pázsintszínű hajtókával. 5. A kinek nincs csizmája, kössön fekete szörkapczát fölül a bocskorába, és a bocskor szíját csizmaformára fölfacsarva fölül a nadrágon, a mely ez esetben legyen kapocsra, a nadrág is mindenesetre kapocsra. 6. Minden gyalog vitéznek egy jó, erős, fehér vászonból, mustra szerint készült kenyeres tarisznyája legyen, melyet mivel mosni és szapúlni kell, szükség, hogy nyakbavetője nem szíjból, de háromrétű, két újjnyi szélesen egybevarrt vászonból legyen és hosszúsága a testhez legyen szabva.

A főtisztekről. 1. Legyen háromszögű kalapjok, melyen a szolgálatkor mindig zöld ág legyen, a kalapon fehér gomb és keskeny ezüst paszománttal készült gombolat, a fejedelem színe szerinti szalagcsokorral vagy máslival. 2. Alól fehér, fölül fekete selyem, módosan kötött nyakravaló. Az egyenruha legyen felső köntös vagy kaput, szerecsenszín, mellén kettősön fehér gombbal átgombolva, hossza csizmáig érő, galléra pázsintszín hajtókájú, melyen nem szükség bojtos gombolatnak lenni. 3. Az egyenruha olyan szabású legyen, mint a rendes katonaság tisztjeié, hat vagy hét fehér, síma, ezüstös gombbal, fönnálló széles zöld gallérral, hasonló hegyes magyar hajtókával, melyen ezüst paszománt-bojt és egy gombocska lesz; fehér posztó, vagy tiszta fehér, mosható mellény, pikétből vagy parquetből, gombjai pedig apró, fehér ezüstös gombok, melyek a mosó mellényről lebontatván, újra fölvarrhatók; a mellény alól magyarosan keresztűlvágva, fölűl dolmány gallérral, melynek nem szabad az egyenruha alól kilátszani. A nadrág világos kék, a somlyai szabónak már kiadott mustra szerint, lapos szőrzsinórral angol módon kihányva, a kinek tetszik, ezüstös keskeny gömböleg zsinórral (*pertli*) úgy igazítva, hogy a nadrágszíj és az ing a mellény alól ki ne lássék.

A kard és szíjja. A kard markolatja a magyar seregnél bevett forma szerint sárga, rovatozott legyen, a vasa súgár s elég hosszú, mely függjön

Belső-Szolnok várvegyében keves lovas, de két-két századot számláló 10 osztály gyalog nemes íratott össze.[1]) E vármegye nemesei közé beíratták magokat a Szamos-Ujvár városi örmény nemesek is [2]) A megye örömmel fogadta sorai közé, mint a haza védelmére önként ajánlkozó lelkes férfiakat, a főispán ajánlta a kormányzónak, s az oly módon vette helyeslő tudomásúl, hogy birtokaikra nezve tovább is a városi rendhez tartozzanak; mint ez a Szamos-Ujvárott birtokos kormányzóval is történik.[3])

A kormányzó azon főtiszti jelentésekre, a melyekben egyes kifogások vagy kivánságok voltak kifejezve, visszaírta, hogy kényszer helyett még most mindenütt csak rábeszélést kell használni;

egy, a mostani mód szerint készült széles, fehér öven és vas kardtartókon, melyeken széles aczél csat van. Csizmájok legyen jó hosszú szárú, borjúbőrből vagy kiviaszolt borjúbőrből, széles sarokkal, felkötő vas sarkantyúval, hogy a midőn napi szolgálatra (*Ordonnanze*), vagy más egyéb hadi követségekbe küldetnek, felköthessék. A segéd (*Adjutans*) mindig viseli azt.

A dobosokról. Minden századhoz legalább kettő, ha lehet négy ifju kívántatik, a kiknek kezeik még könnyűk, és a dobolást megtanúlhatják; dobokat a vármegye közköltségen hozat; ruházatuk, kivévén a vállakon levő fecskefészkeket, nyakukban függó kardokat és csákójukon viselendő fehér-feketével vegyes tollakat, egyenlő lesz a közvitézekével.

A hadi dészok. Egyenruhájuk hasonló, nagy kötő-fejszéjök és kicsiny bárdjok fehér szíjtokban vállukon fog függeni; minden századnál kettőnek kell lenni, a kik jó erős és faragó emberek.

Tisztek szolgái. Szürke posztó vagy darócz zekéjök, hajtóka nélkűl. Ilyenek lesznek annak idejében az osztályok (*Divisio*), a kenyérhordó- és pénztár-szekér kocsisai is; csákójuk nem lesz, hanem kerek kalapjuk, fehér és fekete szőrrózsával.

A gyalogok igyekezzenek bunda helyett akár szürke szőrből, akár posztóból a katonai forma szerint köpenyeget csináltatni, melyen két vállukon a töltés és péter-kés tartó szíjtartók zöld posztóból és fehér gombok lesznek.

[1]) Kir. korm. eln. 249. sz. 1809.

[2]) Balta Gergely fia, János, lovasnak; Balta Márton fia, Emmanuel, lovasnak; Kovrik Tódor fia, János, lovasnak; Kovrik Simon fia lovasnak; idősb Kovrik Márton gyalognak; ifj. Novák Márton lovasnak; Novák János, mint eddig, gyalognak; Novák Emmanuel gyalognak; idősb Lászlófi Bogdán lovasnak; Mártonffi Miklós gyalognak; Verzár Lukács, al-őri haszonbérlő fia, Márton, lovasnak; Karácsonyi Miklós lovasnak; Gratianus Karácsonyi, lovasnak.

[3]) Kir. korm. eln. 95. sz. 1809.

a magukat a portio alól kivétetni óhajtó nemeseket a főispán biztosíthatja, hogy mikor a haza védelmére valóságos hadi szolgálatot tennének, azaz fölkelés idején — a minek a mostani törvényes gyakorlat semmiképen nem mondható — az adófizetéstől minden kétségen kívűl mentek lesznek. A fegyverkéréssel még várni kell, s a főispán közvetlenűl ne folyamodjék, mert szabályellenes lenne, hogy egyik főhatóság a másiknak alattvalóival nevezetesebb dolgot igazítson. A kir. kormányszék, mikor ideje eljő, gondoskodni fog fegyverekről mérsékelt áron.

A vármegyék közűl Alsó-Fehér megyeben találtak ellenzésre a kormányzó által folyamatba indított fölkelési előkészítő intézkedések, s a székely székek közt Marosszéken. Az első október 18-án azt jelentette, hogy ő megyéje szellemét s az ottani nemesség gondolkozását ismervén, nem látta czélravivőnek a nemesség új összeírását márkális gyűlés elé vinni, hanem elegendőnek vélte az 1806-diki határozatokat emlékezetbe hozni, melyekben ki van mondva, hogy a tehetősebb nemesek fegyverrel, azaz karddal és egy pár pisztolylyal, lóval és ruhával, a kevésbbé tehetősek puskával fölkészűlni és a márkális gyűléseken a megye által megállítandó nemzeti forma ruhában megjelenni igyekezzenek. Ezt most is megújították, a szolgabírákat útasítva, hogy a nemességet a hiányok kipótlására serkentsék, hogy a közelebbi márkális gyűlésre teljesen fölkészűlve tehessenek eleget törvényes kötelességöknek. Ezt azért látta elegendőnek, — úgy mond, — mert érintkezvén előzetesen vele, meggyőződött arról, hogy a nemesség a fölkelésre előkészítő intézkedéseket is olyanoknak tartja, melyek országgyűlés határozása nélkűl meg nem tehetők. A nem-nemesek összeírása ellenben akadály nélkűl foly.[1]) Marosszék főkirálybírája deczember 16-án szintén azt jelentette, hogy az igazgatása alatti székben november 28. és 29-én közgyűlést tartott, melyen a következendő országgyűlésen meghatározandó fölkelés előkészűletei: a valóságos nemességnek (az adó alatt levő armalisták közűl csak az önként vállalkozók vétettek be) lustrája és fegyverben gyakorlása meghatároztatott, a minek következtében deczember 12., 13. és 14-én a nemesség, s köztük sok adó és közteher alatt levő arma-

[1]) Kir. korm. eln. 462. sz. 1808.

lista és szabad székely, a kiszabott forma ruhában teljesen fölkészűlve a Nyárád mellett két helyen a főkirálybíró jelenlétében összegyűlt s két század (*escadron*) lovast, három század gyalogot kiválasztván és rendbeszedvén, azok magokat igen nagy tűzzel, a fejedelemhez és hazához viseltető buzgo hívséggel fegyverben és katonai mozdulatokban gyakorolták. Nem jelent meg ugyan sok nemes és magát nemesnek tartó armalista, de ezek meg fognak büntettetni, s a főkirálybíró hiszi, hogy ha a többi székbeliek ellenkező gondolkozása az idevalókat meg nem zavarja, törvényes kötelességök teljesítésére nem sokára még nagyobb számmal fognak megjelenni. Azonban kötelesnek érzi magát a kormányzónak tudtára adni, hogy székében az a hír van elterjedve, hogy a felség országgyűlés nélkűl akarja a fölkelést elrendelni, a mi félelmet és rendetlenséget okoz; jónak látná körlevélben nyilván biztosítást adni az országgyűlésnek megtartása és a fölkelésnek azon leendő megállítása felől, a mi megnyugvást idézne elő, s a közoltalomra szükséges lelkesedést fölkeltené. Ha ez Szent-György napig meg nem történnék is, de annak tudása, hogy az meglesz, az insurrectio ott fog valósíttatni, a bizottságok munkálatai tárgyaltatnak s egyéb közdolgok is elővétetnek, helyreállítná a közcsendet, növelné az egyetértést és nemesi tüzet, s a szék tisztviselői inkább előmennének minden jó intézeteikben.[1])

A kir. kormányzó úgy Alsó-Fehérvármegye, mint Marosszék főtisztének azon útasítást adta, hogy eljárásaikban a mérséklet, rábeszélés és a törvények kötelező erejére hivatkozás szelid eszközeit használják, kényszerítést és keménységet ne; arról, hogy az insurrectiónak országgyűlésen kívűl végbeviteléről szó sincs, nevében mindenkit biztosítsanak, kötelességeikben azonban útasításaik szerint buzgón járjanak el, s a megrendelt és bevégzett összeírások egy párját küldjék föl. A kormányzó ez alkalomból kiadott körrendeletében az ország összes főtiszteinek a fölkelési előkészületekről behatólag s valódi államférfihoz illő bölcseséggel nyilatkozott, a tényleges helyzetet minden kételyt kizáró világosságba állította s a nemesség hazafiságára hivatkozólag oly meggyőző módon adta elő azok halaszthatlan voltát, hogy az ország

[1]) Kir. korm. eln. 604. sz. 1808.

közhangulatát — igen csekély kisebbség kivételével — a közoltalom ügyének egészen megnyerte. «Bár azon törvények — úgymond — melyek minden birtokost köteleznek a haza védelmére fegyvert fogni, béke levén az országban, egy idő óta nem hajtattak végre, de azok el sem töröltettek s ma is fönnállanak. Bölcs előrelátása az őseinknek, hogy a bekövetkezhető külmegtámadásra vagy a belső csend föntartására béke idejében készültek elő, ama közmondás szerint: *si vis pacem, para bellum.* A midőn tehát a kormányzó nem insurrectiót, a minek az országgyűlés meghatározásán s a felség helybenhagyásán kívűl helye nem lehet, hanem azokat az előrevaló intézeteket, készületeket és gyakorlatokat, melyeket a törvény béke idejére határozott a felség helybenhagyása mellett, az időhez alkalmaztatva most kívánja megtétetni, midőn a rendes katonaság kívűl van a hazán s a közbátorság előre való gondoskodást igényel; bárki átláthatja, hogy nem egyebet kíván, mint a mit törvény parancsol, és a haza külső és belső állapota szükségessé tesz; fölkéri a törvényhatóságok főtiszteit, hogy ezek iránt a nemességet, ha szükségesnek látja, e körlevélnek másolatban közlése mellett újabban világosítsa föl s őket bírja rá, hogy törvényes és hazafiúi tisztét mindenki igyekezzék teljesítni, a magokat visszavonni akarókat vigye jobb útra, s őket kedvetlenebb következésektől vonja el.» [1])

Míg a kormányzó a törvényhatóságokban az elméket a felség szándékainak készséges teljesítésére elkészítette, s az összeírás, fölkelés és gyakorlatok iránt intézkedett, nem mulasztá el egyszersmind az erdélyi udvari kanczelláriával és erdélyi főhadparancsnoksággal a czél valósítására szükséges egyetértést és összeműködést kezdeményezni. Az elsőnek a felség és közte a közoltalom iránt folyt tárgyalást tudomására adta, a vele közölve volt német örökös tartományi és nádori terveket, úgy az általa készített s a felségtől jóvá hagyott erdélyi tervet is november 12-én másolatban közölte s az erdélyi sorezredek legénységének engedélyezendő capitulatio és a szülőiknek adandó kedvezmények iránt, átalában a kir. kéziratban érintett tárgyakban a kormányzói javaslat alapján a felséghez külön-külön előterjesztés tételére fölkérte.[2]) Utóbbinak

[1]) Kir. korm. eln. 604. sz. 1808.
[2]) Kir. korm. eln. 492. sz. 1808.

deczember 9-én megírta, hogy a felség által helyben hagyott közoltalmi terv szerint Erdélyben a legelső teendő a tartalék-zászlóaljak fölállítása, mely terv mindenik zászlóalj létszámát 600-ban és így a négyét 2400-ban állapította meg, az újonczok mértékéül és életkoráúl pedig azt, hogy öt láb és két hüvelyk magasságúak, sőt öt láb és egy hüvelyk magasak is elfogadandók, életkoruk pedig legyen a 17 és 40 év között; a kormányzó az annak alapját tevő összeírásokat megtétette, a vármegyékre, székely és szász székekre s vidékekre a kiállítandó újonczok számát a kir. kormányszékkel egyetértve meghatározta s az arról készült kimutatás másolatát azon figyelmeztetéssel küldötte meg, hogy az újonczozásnak most a kemény hideg idő beálltával kellene végbevitetni, a midőn a nép házára van szorítva s az erdőkön menhelyet nem talál. Kérte azért a főhadparancsnokságot, közölje vele nézeteit a sorozási helyek, sorozó biztosok és azok útasítása felől, valamint nyilatkozzék arra nézve is: mennyiben lesz kész az újonczok előállítása és besorozása idejéig a nekik szükséges ruházat és hogy vajjon rendelkezésre álland-e a nekik szükséges felsőbb és alsóbb tisztek létszáma, a kik e tartalékosokat átvegyék, a gyakorlatokban való oktatást megkezdjék, s bevégezvén, a körűlmények szerint őket szabadságra bocsássák.[1]) A főhadparancsnok e fölhívásra visszaírta, hogy a Benyovszky és Splényi erdélyi gyalog ezredekhez állítandó tartalék-zászlóaljak iránt oda az udvari hadi tanácstól semmi rendelet nem érkezett; tudatja, hogy a német ezredekben az első tartalék-zászlóalj 700 emberből áll, a második 600-ból, nem kapnak sem foglalót, sem ruházatot, hanem saját ruhájokat viselik, melynek fehér hajtókája van s az első oktatásra négy hét van kiszabva. Ő kérdést már tett — írja tovább a főhadparancsnok — a katonai ruházati bizottságnál, ha január 15-dikére a ruhákkal elkészűlnek-e? Egyébiránt aggodalomban van az iránt, ha kiszolgáltassa-e, ha addig a bécsi udvari hadi tanácstól útasítást nem kap? Kéri a kormányzót, hogy öntájékoztatása végett közölje vele az általa dolgozott s a felség által helybenhagyott tervnek azon pontjait, melyek a katonai hatóság közreműködését s a legénységnek a katonai kincstártól való ruházat engedélyezését illetik, hogy ez ügyben ő is biztosan

[1]) Kir. korm. eln. 566. sz. 1808.

járhasson el. A kormányzó visszaírta, hogy a szóban levő terv nem terjed ki a tartalék-zászlóaljak fölállítása részleteire, csak az elvek vannak benne kimondva. Ez alapon kész az idevaló és német örökös tartományokbeli tartalékosok egyformásításához hozzájárúlni. Semmi akadály sincs abban, hogy az első zászlóalj itt is 700, a második 600 főből álljon, foglaló és ruházat nélkűl, s elég lesz a mellett maradni, hogy az újonczok ruhájának tetszés szerinti hajtókája legyen, ez hihetően növelni fogja bennök a szolgálati készséget. Ha a főhadparancsnok ezek szerint nem talál akadályt a közreműködésben, elég lesz, ha a sorozás helyei, a bizottságokban a katonaság részvéte, a besorozottak átvétele, beosztása és idővel szabadságolása iránt szíves lesz nézeteit a kormányzóval közölni.[1])

Mint a vármegyék és székely székek főtiszteit, úgy hívta föl a szászok ispánját is, hogy őt a közoltalmi intézetekhez való kész járulásra s a felség szándékainak erélyes valósítására bírja. «Az ispán előtt — úgymond — tudva vannak a más két nemzet főtisztjeihez tett intézkedések, személyes találkozásukkor szóval értesűlve volt minden szükségesekről, sőt ő felsége meghagyásait is közölte vele. A felség szándékai az ország alkotmánya szerint ugyan egyedűl a törvényes országgyűlés által valósíthatók; de törvényeink közt vannak az ország biztonsága föntartását illető oly rendeletek, melyek az utóbbi békés időszak alatt alkalmazva nem voltak, de fölelevenítésöket semmi sem akadályozza. Közli a magyar és székely törvényhatóságokhoz tett intézkedései másolatát, melyek értelmében ott már az előkészületek folyamatba indúltak, néhol be is végződtek, valamint nézeteit is az iránt: miként gondolja a szász nemzetnek is a hazai oltalmi intézkedésekhez hozzájárúlhatását s a felség üdvös czéljainak foganatosítását.»

«Hogy a szász nemzet a haza oltalmazásához minden időben hozzá járúlt — írja a kormányzó — ismeretes a történelemből és törvényekből. E régi kötelezettség most sem szűnt meg, annyival kevesebbé, mert az önvédelem s azon társadalom védelme, melynek tagjai vagyunk, természeti és polgári kötelesség. A felség akarata parancs a szászokra nézve is, s ez abban áll, hogy a közoltalom

[1]) Kir. korm. eln. 589. sz. 1808.

általok és közöttök is haladektalanúl szerveztessék. A régi századokban városi kapitányságokra volt osztva a város népe s ellenség betörésekor vagy fölkelés idejében a nemzet egyeteme, háza és tűzhelye vagy az ország védelmére köteles volt bizonyos számú hadi szállító-szekeret és fogatokat adni. A székek szintén tartoztak tornyaikat védni, fölfegyverezni s lövöldéket s lövészcsapatokat (*Scharfschützen*) állítni. Ezek most átalakítandók az idő szükségei és szokásai szerint. A mostani hadmesterség hosszabb-rövidebb időre állandósított katonaságot vagy polgári őrséget tart szükségesnek; a gyalogok századokra, zászlóaljakra, a lovasság szintén századokra (*escadron*) és osztályokra oszlik. A dolog és így a kötelesség is csak alakjában változik meg. A szász nemzet által kiállítandó polgári őrség is századokra, zászlóaljakra és osztályokra fog fölöszlani, mígnem az ezred megalakúl. A szász ispán ismeretes bölcseségére és erelyére bízza — úgymond a kormányzó — hogy az alatta levő hatóságok főbb tiszteivel értsen egyet, a teendők iránt tájékozzák magokat, s a régi védelmi kötelezettségeknek a jelen idő igényeihez képest átalakítására egybekapcsoló pontokat találni igyekezzenek. Vezérfonalúl közölte a kormányzó eredetiben az általa e végre megszerzett bécsi polgári katonaság szervezeti szabályzatát, fölkérve a lehető gyors tanácskozásra s nézeteiknek és megállapodásaiknak vele közlésére. Minthogy azonban a védelem szervezése a nép fegyverfogható részének bizonyos tudása nélkűl nem eszközölhető, útasította az ispánt, hogy a közterhek egyenlő kiosztása színe alatt minden szász székben és vidékben írassa össze a családapák (*Hausväter*) számát, s egyidejűleg kéz alatt minden háznál a létező férfi-személyeket s azok számát és hozzávetőleges életkorát jegyeztesse föl, s az összeírásokat hozzá egy példányban mihamarább terjeszsze föl.[1])

A szász egyetemi gyűlés tagjainak aggodalmai miatt az ispán által előleges tanácskozásra fölkért szebeni főbb tisztek nem akartak elől menni a szervezkedésben, ezért az ispán az összes hatóságok követei egybehívását határozta el, s ezt a kormányzónak jelentette. Ez örömét fejezte ki 1809. január 9-iki elnöki levelében, hogy az oltalmi szervezés ellenzésre nem talált; de a szebeni főbb

[1]) Kir. korm. eln. 571. sz. 1808.

tisztektől azt várta volna, hogy a többi városoknak jó példát adnak készségökkel s gyors dologelintézessel. Gondolják meg az odavaló polgárok és tanács, hogy a fejedelem akarata teljesítése mellett saját javuk is fönforog. Jó, hogy a gyűlés nem messze időre tűzetett ki, még helyrehozható a késedelem. A dolog siettetését kösse a követek lelkére az ispán hatályosan; értesse meg velök — mondja a kormányzó — hogy a közhaza, tűzhelyök, nőik és gyermekeik vannak fenyegetve az ellenség által, azt nem oklevelekkel és nemzeti accordákkal, de rendezett és bátor tett által lehet távol tartani.[1])

A kormányzónak a fel éghez tett azon jelentéséből, hogy a törvényhatóságokban már fölkelő lovas és gyalog századok vannak alakúlva s gyakorolják is magokat, Károly főherczeg, mint a monarchia haderejének teljhatalmú fővezére (*Generalissimus*) a bécsi udvari hadi tanácshoz s ennek elnöke, gróf Colloredo, márczius 11-dikén gr. Bánffyhoz azon megkeresést intézte: igyekezzék ezeket minél elébb harczképes állapotba tenni s fölhívta, hogy az erdélyi fölkelő seregnek szükséges fegyvernemek és más kellékek számát vele tudassa. A kormányzó márczius 30-án megírta, hogy mindenekelőtt meg kell hogy igazítsa az udvari hadi tanács elnökének átiratából kitetsző azon fölfogását, mintha az ő legfelsőbb helyre tett jelentésében végleges és valóságos fölkelésről lett volna szó. Erdély diplomatikailag külön választott, saját alkotmánynyal bíró ország, végérvényes fölkelést a törvények szerint csak az országgyűlés határozhat és hajthat végre. Minthogy a felség az elmúlt évben neki értésére adta, hogy az oltalomintézkedések tárgyában országgyűlést tartat, ő nem mulasztotta el a csaknem egy század óta gyakorlatból kiment, de el nem törölt azon törvényeket, melyek a békés időben való közoltalmi intézkedésekre jogot s alapot adnak, fölelevenítni s ismét gyakorlatba hozni, hogy így egy meghatározandó országgyűlés teendőit úgy előkészítse, hogy mihelyt az össze lesz gyűlve, a fölkelés részletei annyira elő legyenek készítve, hogy azoknak csak végső helybenhagyása és megerősítése legyen hátra. Így lőn a megyéken, székely és szász törvényhatóságokban az összeírás, szervezés és gyakorlás általa azon pontra vive, hogy az országgyűlésnek immár csak törvényesítése szükséges.

[1]) Kir. korm. eln. 25. sz. 1809.

A ruházatra és fegyverzetre nézve a kormányzó tudatta, hogy a nemesség és szabad székelyek és szászok magok szerelik föl magukat; de az egyformaság végett mégis bizonyos számú kard, puska, szurony, karabély, pisztoly és vadászfegyver, továbbá tölténytáska és kartusch, valamint a lovasság és gyalogság fölszerelése végett szíjszerszám szükséges. A hozzá bejött jelentések szerint a fölkelők száma eddig 10,000-re megy, a mi még növekedni fog, melynek mintegy negyedrésze lovas. Teljes bizonyosságszerzés végett azonban most felszólította a törvényhatóságok főtiszteit, hogy fegyverés ruházatbeli szükségletökről küldjenek föl kimutatásokat, s mihelyt azok beérkeznek, az erdélyi főhadparancsnokságnak — melylyel egyetértve kell eljárnia — a valóságos szükségletet átíratilag tudomására adja. Örvendeni fog — így végzi átíratát — ha mihelyt az országgyűlés megtartása iránt ő felségétől parancsot vesz, mind a főherczeg fővezér ő fensége, mind az udvari hadi tanács elnöke várakozásának a lehetőségig mindenben megfelelhet. Ezt az erdélyi főhadparancsnokkal ápril 3-án tudatta, a törvényhatóságok főtiszteit pedig az alattok levő fölkelő sereg fegyverzeti s ruhaszükséglete számszerinti kimutatása fölküldésére útasította;[1]) ápril 15-én a fölkelő sereg *Katonai Szabályzata* (Regulamentum Militare) kidolgozására az ország három nemzetéből szakértő s jobbára katonaviselt 12 egyént jelölt ki, hozzájok a szász ispánt s a rendes hadseregből két felsőbb tisztet, s azokat május 6-dikára Kolozsvárra meghívta;[2]) ápril 19-én, az erdélyi főhadparancsnok átíratára, melyben egy alakúlóban levő szász vadász-zászlóalj legénységének és alsóbb tisztjeinek zsoldjáról értesíti s egy ugyancsak erdélyi második magyar és vegyes nemzetiségű vadász-zászlóaljnak fölállításában a teljhatalmú fővezér kívánságára segédkezését kéri, a kormányzó teljes készségét igérte, a sorozási helyeket kijelölte, az e csapatban szolgálók szülőinek főpénztől és községi terhektől mentesítése szükségét szintúgy hangsúlyozta, a mint ez a tartalék-zászlóaljakban szolgálóknak megadatott, de erről még a kir. kormányszékkel kell előbb tanácskoznia; ezen második zászlóalj fölállításával addig várakozást, míg a szász zászlóalj ki lesz

[1]) Kir. korm. eln. 240. sz. 1809.
[2]) Kir. korm. eln. 275. sz. 1809.

egészítve, nem látja szükségesnek, mert a kétféle zászlóalj toborzási területe egymástól külön s távol van.[1]) Ápril 23-án már a kormányzónál volt a főhadparancsnok egy e tárgyú átírata, melyben a fővezér meghagyásából az e zászlóaljbelieknek nyújtandó előnyökről értesítette, hogy tudniillik szolgálatuk csak a háború végeig tart, beálláskor három forintot kapnak a kincstártól, a közvadász napi zsoldja 15½, őrvezetőé 17, alvadászé 20, fővadászé 30 kr. és egy kenyérrészlet; ruhát, fegyvert a kincstár ad. A főhadparancsnok kívánatosnak tartja, hogy az erdélyi nemes nemzetségekből szolgálni kívánó gavallérok tisztségre kiválólag javaslatba hozassanak... A kormányzó készséggel ígérte közreműködését s azonnal intézkedett különösen Csik- és Marosszék főtiszteihez, fölhívta, hogy az erdőségek és hegyek alatt lakó, vadászatkedvelő népet, Torda és Belső-Szolnok vármegye, Fogaras- és Kővárvidék főtiszteit, hogy az alattok levő hajdan puskás darabontokat ez előnyökre figyelmeztessék, a többi vármegyék és székek főtiszteinek pedig hathatósan ajánlta, hogy mindenik bizonyos számú[2]) újonczot június 15-dikére a sorozási helyekre állitsanak elé, használva a dologhoz értő egyének által tánczczal egybekötött toborzást s minden személynek főispáni vagy főkirálybírói utalványra két-két r. forint kifizetését az illető kerület pénztárnoka által biztosította. A kormányzó azt tanácsosaival egyetértve határozta, valamint azt is, hogy a zászlóalj *Mária Ludovika* császárné és királyné asszony ő felsége nevét viselje. Mindezekről a főhadparancsnokságot azon hozzáadással értesítette, hogy a már említett könnyebbítést az újonczok szülőinek megadandónak véli, s a foglalót nagyobb összegnek óhajtaná, a mire a minden órán várt országgyűlés majd talál módot. A kormányzó az oláhfalvi r. kath. papnak is írt, hogy községéből minél több vadász-újoncz ajánlkozásában legyen munkás.[3])

A teljhatalmú fővezér azon okból, hogy a majdnem másfél milliót tevő oláhság a jelenlegi nagy katona-szükségben ele-

[1]) Kir. korm. eln. 290. sz. 1809.

[2]) Oldalvást írva: Fogaras földje 35, Csikszék 15, Marosszék 50, Aranyosszék 8-at.

[3]) Kir. korm. eln. 324. sz. 1809.

gendő számban nem járúl a hadsereg gyarapitásához, az erdélyi főhadparancsnok által negy osztály oláh lovascsapat fölállitását kivánta következő kedvezményekkel: 1. a mely oláh családfő lovas legényt állít ki, bizonyos évig katonaállitástól ment lesz; 2. a foglaló három forint; 3. a ló lehet 14 markos és sajátjok marad, ha harczban elesik, a kincstár mást ad; 4. a szolgálat csak a háború végéig tart; 5. külföldi oláhok is vehetők be, a határőrségiek nem; 6. külföldieknek különös előnyűl — minthogy nem itt élő szülőiknek kedvezmény nem adható — nagyobb lesz a foglalója; 7. egyenruhát s fegyvert a kincstár ad; 8. fő- és altisztek fizetése a sorezrediekkel egyforma; 9. kitüntetésekben s elnyomorodás esetében a sorezrediekkel egyforma ellátásban részesűlnek. A kormányzó tanácskozván fölötte a kormányszékkel, eredményűl tudatta a főhadparancsnokkal, hogy 1. Erdelyben az oláh nem bevett nemzet, nincs földje, hanem a más három nemzetén lakik, czélszerűbbnek vélné nemzetiségre való tekintet nélkűl egy *erdélyi lovas ezred* állítását; 2. a kedvezményeket elfogadhatóknak tartja; 3. a kellő újoncz-létszám kiállítható lenne, ha a vármegyei nemesseg — a mint remélhető — lovat és pénzt ajándékoz e czélra; 4. a fölállitással azonban kesni kellene, míg a vadász-zászlóalj megalakúl. A kormányzó maga is e nézeten van s az országgyűlésig vélné elhalasztandónak, a hol a legnagyobb birtokosok és követek együttlétében adandó jó példa által gyors siker lenne eszközölhető.[1])

A fokozatos, csöndes készülődést az ápril 19-dikén és 20-dikán Landshut és Eckmühl körűl vívott s nagy veszteséggel végződött csata híre megzavarta. Ennek egyik következménye a monarchia fenyegetett határainak, sőt a birodalom fővárosának sürgős védelmezése szüksége. Rainer főherczeg — a kinek ő felsége a kormányt Bécsből eltávozása után, táborban léte idejéig átadta — ápril 27-én erről azon hozzátétellel értesítette a kormányzót, hogy addig is, míg a felségtől közvetlenűl útasítást kapna, használjon föl minden eszközt, a mi hatalmában áll, arra, hogy az ezredek vesztesége pótlására tartalék-zászlóaljak alakúljanak. Mellékelve volt az érintett ütközetek nagy vonások-

[1]) Kir. korm. eln. 325. sz. 1809.

ban való leírása. «E véres csaták kimenetele — úgymond írója — váratlan. A lovasság nagy túlsúlya az utósó nap estéjén kedvezőtlenül döntötte el a csatát. A bal szárnynak hátrálni kellett. A császári főherczeg fővezér tudósítása szerint a Regensburg előtti magaslatról ápril 23-dikán a nagy hadsereg a Dunán átkelt s a Waldmünsen előtti tágos térségen állott föl. Így végződött az öt napig szakadatlanúl folyt véres harcz. A hadi szerencse többször megváltozott. A veszteség mindkét részen rendkívüli. Ez mutatja, hogy mindkét részről bátran harczoltak. Mindenki igazságot ad katonáinknak. A fővezér dicséri a hadsereget, melyet a hosszantartó erőmegfeszítés igen kifárasztott. Hiller altábornagy az Isar és Inn között van. A hadsereg e perczben a támadó harczot védőre változtatta.» [1])

Mikor a hír megérkezett, a kormányzó egy nappal előbb, ápril 22-én már vette volt ő felsége közlését a harcz kimeneteléről s azelőtt kevéssel elküldötte volt magánfutárát országgyűlés-egybehívhatásra engedélykérés végett. A megdöbbentő eset első hallása zavarából kiocsúdva titkos tanácskozásra hívta egybe kormányszéki tanácsosait, el levén határozva arra, hogy inkább felelet alá vonassék, semhogy valamit elmúlaszszon abból, a mit a helyzet veszes volta s a felség iránti hűség megkíván. Megállapodtak abban: 1. hogy 3000 főre menő tartaléksereg előállítását rögtön elrendelje; [2]) 2. a fölkelés egybehívása, pénzalap teremtése, katonai szabályzat helybenhagyása és szentesítése s a kk. és rr. kívánságainak (*Postulata*) elintézése végett a törvényes időtartam megrövidítése mellett — az országgyűlést május 6-án kelt s az összes törvényhatóságokhoz intézett meghívó levelében június 5-dikére Kolozsvárra egybehívja.[3]) Utóbbit azért tette: 1. mert márcz. 23-án vette volt a felségnek részletes congressus egybehívását illető legmagasb kézíratát, s annak — ha ellenében aggodalmai lesznek — végrehajtatlanúl hagyására fölhatalmaztatását. Erről ő felségéhez előterjesztését megtette, a minek tárgyában kedvező elhatározást remel; 2. mert az ápril 9-diki fölterjesztésében kifejtett okoknál

[1]) Kir. korm. eln. 348. sz. 1809.
[2]) A tényleges kirovás 2800. számban történt.
[3]) Kir. korm. közigazgatási 3554. sz. 1809.

fogva az országnak tetemesb segélyre való készségét másképen nem reméli, mint úgy, ha az országgyűlés egybehívatik; 3. mert annak messzibb halasztása a közszolgálat kára nélkűl lehetetlen; 4. az 1692-diki kormányzói útasítás arra a kormányzót világosan fölhatalmazza. Ezekről külön jelentésben a főherczeget biztosította, s a mi erejétől kitelik, mindennek teljes önodaadással vegrehajtását igérte; egyidejűleg a kormányzó a törvényhatóságok főtiszteihez buzdító körrendeletet bocsátott ki, közölve a kiállítandó újonczok mindenikre külön eső számát s a sorozó bizottságot útasította, hogy az május 30. és 31-én éjjel az egész országban előállíttassék, addig a dolgot a siker biztosításaért titokban tartsák s az eredményről a kormányszéket értesítsék. A főhadparancsnokot mindezekről május 5-én azon hozzáadással értesítette, hogy a sorozásnál a katonaság közreműködését, az újonczok begyakorlását s azoknak, a kik hamar elsajátítják a szükségeseket, a maga idejében szabadságoltatását elintézni legyen szíves, hogy a nép ez intézmény hasznosságáról meggyőződjék.[1])

Az erdélyi nemesi fölkelés ily soká elhúzódásának oka az volt, hogy a felség országgyűlést tartani sokáig vonakodott, azután is a helyett csak a kormányszék tanácsosaiból, a kir. tábla ülnökeiből s a törvényhatóságok főtiszteiből a kormányzó elnöklete alatt egybealakított *congressust* akart tartatni, s a fölkelést és kapcsolatos teendőket azzal elhatároztatni, azt hozván föl okúl, hogy az országgyűlés-tartás sok időt igényel s lassan tárgyal, a mostani hadi események nem engednek rá időt és nyugodtságot. A kormányzó többször sürgette az országgyűlést, s mikor a felség első alkalommal 1809 márczius 31-én vett legmagasb kézíratában a *congressus* eszméjét vele közölte, ő hathatós érveket hozott föl ellenében. «Az országgyűlést pótolni hívatott congressussal — úgymond — 1809 április 9-diki fölterjesztésében — a közgondolkozásmód és átalános közhangulat teljes ismeretéből származó meggyőződése szerint ő felsége legmagasb szándéka elérhető nem lesz, sőt az, az eredményt vagy egészen meghiúsítja, vagy legalább szerfölött bizonytalanná teszi. Vannak ugyan Erdély történetében esetek, midőn főleg a nemzeti fejedelmek viszálkodásai idejében

[1]) Kir. korm. közigazg. 348. sz. 1809.

a közdolgokat kiküldött bizottságok intézték; de ezek igen ritkák és ezeket is mindig a megelőző országgyűlés hagyta helyben és választotta. Ellenben az, hogy az előkészületileg megtett intézkedéseket, a mint ő általa javasolva van, országgyűlés törvényesítse, s még háború esetében is véglegesen megszilárdítsa, a történetben sűrűn előforduló példák igazolják. A kormányzói útasítás valóságos fölkelés kihirdetését az országba ellenség tényleges betörése egyetlen esetére szorítja. Az aggály, hogy a törvényt erejéből kiforgatják s az alkotmányt megsértik, minden együtt működőt visszaijesztene. A törvényhatóságok főtisztei, ha a határozatok meghozatnának is, hogy hajtanák végre a megyéken és székekben, tudva, hogy nem volt országgyűlés, nem járnak törvényes úton. Vajjon kényszerítő végzések teljesíthetők-e, ha nincs meg a törvényes alap?! Tudja be a felség — írja a kormányzó — az ő határtalan buzgalmának, hogy ő egy mihamarabb megtartandó országgyűlés kihirdetését azért kéri, mert ez közohaj, Erdélyben évek hosszú során nem volt, s itt sok országos ügy a régen kinevezett bizottságok által elő van készítve. A felség abból is meggyőződhetik az ő érzülete egyenességéről, hogy az országgyűlés senkinek annyi gondot, fáradságot, nyugtalanságot, kedvetlenséget es költséget nem okoz, mint neki. Ő felsége meggyőződhetik róla, hogy a már jobbadán készen levő s úgy az ország közjavát, mint a monarchia védelmét illető munkálatok legmagasb szándékai szerinti gyorsasággal fognak letárgyaltatni s az országgyűlés hamar elhalasztható lesz, mégis a kedélyek meg lesznek nyugtatva, s nem marad hátra oly nemű kedvezőtlen benyomás, mintha csak a fölkelés lett volna a czél, eléretvén az, többé ismét nem fog országgyűlés egybehívatni. Nem lenne nehéz a kk-kat és rr-ket rábírni, hogy a fölkelési munkálatokat, határozatokat és törvényeket haladéktalanúl tárgyalva, ő felségéhez megerősítés végett följuttassák, s azonnal annak valósítása erélyesen munkába vétessék s azután szükség esetében a kormány kebeléből egy végrehajtó választmányt vagy ha úgy tetszik congressust küldnek ki a továbbiak elintézésére. Egyedűl ő felségétől függ elhatározni, hogy miután a fölkelés, segélyadás és élelmi raktár-állítás kérdéseiről országos határozatok hozattak, az országgyűlés elhalasztassék, s az ország közdolgait illető rendszeres bizottsági kész munkálatok

folytatás és bevégzés végett egy később egybehívandó országgyűlésen tárgyaltassanak.[1]) Ez volt a külön futár által Bécsbe vitt, s az előbbiekben is említett kormányzói fölterjesztés, a minek tartalmáról az erdélyi udv. kanczellária is értesíttetett.

A felség 1809. ápril 2-diki kir. leíratában ismételte elhatározását, mire a kormányzó ápril 15-én másodszor is ellenkező nézetét kifejtő fölterjesztést tett. «Hogy ne láttassék — úgymond — saját belátását igen sokra becsülni, egybehívta kormányszéki tanácsosait, mély titokban tartásra kérve föl őket, s így hosszas és higgadt tanácskozás után teljes egyetértéssel a következő véleményben állapodtak meg: «a czélba vett congressus bizonyosnál bizonyosabban kedvezőtlen érzelmeket fog az országban fölkelteni, e helyett czélravezetőbb bármily rövid országgyűlést tartani, melyen a felségnek a monarchia védelmét tárgyazó szándékai teljesedése remélhető. Ebbe a kormányzó is annál inkább bele nyugodt, mert ismeri ő felségének erdélyi alattvalói iránti azon kegyes atyai indúlatát, hogy nem akarja szívöket megszomorítani, vagy elméjöknek bármiképen megzavarására okot adni. Megszomorodnának pedig annyival inkább és bizonyosabban, minél forróbban s türelmetlenebbűl várják az országgyűlés egybehívását. Ő felsége ítéletére hagyja annak meghatározását: mi lenne várható így hangolt s ily meggyőződésben levő elméktől, midőn alkotmányuk, kiváltságaik és törvényeik védelmét és fentartását remélve, azzal egészen ellenkező módon, mintegy fölháboríttatnának? Vajjon nem tízszer is több idővesztésbe, gondba és munkába kerülne az így hangolt elméket más elhatározásra s más érzés- és gondolkozásmódra térítni, mint a mennyi az az időköz, a mi egy lehetőségig megrövidítendő országgyűlés tartására szükséges?! Az országgyűlés rövid tartama eszközlése végett egyéb előkészületi munkálatokon kívűl, melyeket már ő — úgymond — a felségnek jelentett, most azt is jelenti, hogy a fölkelő katonaság részére szükséges s az országgyűlés által csak helybenhagyandó *Katonai Szabályzat (Regulamentum Militare)* kidolgozására a három nemzet fiai közűl, arra képes 12 választott egyénből álló bizottságot küldött ki, mely május 6-án egybegyűl, munkálatát elkészíti s csak az országgyűlés

[1]) Kir. korm. eln. 249. sz. 1809.

és a felség jóváhagyása lesz szükséges, hogy azonnal életbeléptettessék.» [1])

Az egymást követő vesztett ütközetek hatása-e? vagy a kormányzó fölterjesztéseinek nyomatékos érvei? — melyik inkább, vagy mindkettő? elhatározni nem lehet — a fejedelmet arra bírták, hogy a *congressus* eszméjétől elállott, s elébb 1809. május 3-án Bécsben kelt kir. leírata által Erdélynek a *törvények által rendelt országgyűlés* tarthatását megengedte s azt azon évi június 19-ikére[2]) hivatta össze, később az asperni ütközetet megelőző napon, május 19-én Magyarországban, Pesten kelt udvari rendelet szerint *mindenben a kormányzó javaslatát fogadta el.* Jellemző, a mint az erdélyi udvari kanczellária a kormányszéket erről a legnyájasabb s megtisztelőbb formában értesíti. «Ő felsége — írja a kanczellária — az erdélyi kormányzó gróf úr által mind az Erdély nagyfejedelemsége kk-nak és rr-nek a jövő június 5-ikére szab. kir. Kolozsvár városába országgyűlésre egybehivása, mind a tartalékzászlóaljak számára 3000 újoncznak kiállítása iránt a mostani újonczok közt igen bölcsen és előrelátólag tett s május 5-iki fölterjesztésében ő felségének jelentett intézkedéseit kegyelmesen helybenhagyta, s a legfelsőbb királyi szolgálat érdekében tett gondoskodása és buzgalma ezen újabb bizonyítékát kegyesen fogadván, a gróf kormányzó úr iránti legmagasb tetszését kifejeztetni kegyelmesen elhatározta.»[3])

A gróf kormányzó és fejedelem által az országgyűlésnek nem egy napra kitűzése az országot rövid bizonytalanságnak tette ki, s ez az öreg kormányzóra is érzékenyen hathatott, azért, mert a fejedelemhez való ezen önfeláldozó hű ragaszkodás valóban ritka, s gróf Bánffy intézkedései és javaslatai eddig mindig teljesültek s felsőbb helyen elfogadásban részesültek. Eloszlatta azonban az elsőt s megengesztelte az utolsót nézeteinek föltétlen elfogadtatása, a mire döntő befolyással lehetett az, hogy már ekkor az örökös tartományok a birodalom fővárosával együtt ellenség kezében voltak, Galicziában a lengyel forradalom mind több-több tért fog-

[1]) Kir. korm. eln. 349. sz. sz. 1809.
[2]) Kir. korm. eln. 3943. közigazg. sz. 1809.
[3]) Kir. korm. eln. 486. sz. 1809.

lalt s a csász. sergeket az országból kivonúlásra kényszerítette, az orosz czár kétes magatartást követett, a király és legfőbb kormányhatóságok Nagy Váradra jöttek le, sőt — a mint hátrább említve lesz — egészen Kolozsvárig kellett előtte visszahuzódni. Bármi inditotta azonban a fejedelmet engedékenységre, a történetírás el kell hogy ismerje úgy annak politikai és alkotmányos értékét, mint a kormányzónak az alkotmány és ősi törvények érvényben tartása mellett tanúsított bölcs és kitartó küzdelmét.[1])

[1]) Hadtörténelmi folyóiratban helyén valónak hiszem az örökre emlékezetes asperni ütközet folyamát és körülményeit úgy, a mint azt maga a király, testvére a fővezér hozzá tett hivatalos tudósitása alapján, egyik benső hívével, gr. Bánffy György erdélyi kormányzóval, Wolkendorfról keltezve május 24-én tudatta, ismertetnem.

«Napoleon császár — írja a király — május 19. és 20-án egész hadseregével s a szövetségeseitől érkezett erősítésekkel együtt a Duna szélesb ágán átkelvén, csapattömegeit a Lobau szigeten állította föl, a miből a Duna keskenyebb ágán átkelő és támadó szándéka könnyen meglátszott. — A főherczeg mint a hadsereg fővezére elhatározta, hogy hadseregével elébe megy, átkelését nem akadályozza, de azután rá üt, hogy a hol az oly nagy önbizalommal tökéletes győzelmet vél kivívni, neki vereséget szerezzen. Ez elhatározást a kitűnő hangúlatban levő hadsereggel tudatván, az nagy lelkeseléssel fogadta. A pusztítás jelenetei, a miket az ellenséges hadseregek maguk után hagytak, a hazaszeretettől s uralkodójához hív ragaszkodástól lelkesitett hadseregnek balszerencsétől soha meg nem tört bátorságát még inkább lángra lobbantották. Újjongó örömmel, ezer *éljen a császár* kiáltással s szívökben a győzelem reményével mentek oszlopaink május 21-én déli 12 órakor az ellenséggel szembe, s a harcz kevéssel három óra előtt elkezdődött. Napoleon maga rendelte el a támadást, áttörni igyekezve összes lovasságával közép-hadunkat; e lovas tömeget 60,000 gyalog, saját testőrsége és száznál több ágyú támogatta. Két szárnya a természettől és mesterség által megerősitett *Aspern* és *Esslingen* helységekre támaszkodott. De sehol sem volt képes áttörni. Gyalog zászlóaljaink tömegekké verődve a rájok rontott lovasságot hősies állhatatossággal fogadták, visszaverve minden ponton, míg vérteseink pánczélos lovasait nyomták meg s könnyű lovasságunk fölállítása szárnyain osztotta a halált. Erre csakhamar általános harcz kezdődött, az egész gyalogság küzdött egymás ellen s 200 ágyú állott szemben. Aspernt a mieink tízszer vették be, ismét elvesztették és újra elfoglalták. Esslingent nem tudták megtartani. Éji 12 órakor a faluk lángban voltak. Mi voltunk a csatatér urai. Az ellenség be volt szorítva, háta mögött Lobau szigete és a Duna; az éj szüntette meg a harczot. A fővezér főherczeg a Dunán fölfelé evező égő hajókon a nagy Duna-ágon levő ellenséges hídat átlyuggatta. — Az ellenség észrevette

Itt az erdélyi fölkelés az országgyűlés összehívásával alkotmányos térre vitetvén át, a közkormányzati úton való *előkészülődés stadiumából* a végleges *törvényszerű létesítés pontjához* ért, a minek előadása egy harmadik befejező *közlemény* tárgya lesz.

JAKAB ELEK.

helyzete fenyegető voltát, s a legnagyobb erőfeszítéssel igyekezett belőle menekűlni s május 22-dikén kierőszakolni azt, a mi 21-dikén nem sikerűlt. Még azon éjen Bécsből és a Felső-Dunáról a rendelkezése alatt levő minden csapatát hajón megszakítás nélkűl lefelé szállítva magához vonta, szünetlen a maga nagy hidja helyreállításán dolgoztatott s reggeli négy órakor összes ágyúütegeivel szörnyű ágyúzást kezdett; ezután a harcz az egész vonalon ismét átalánossá lett, s még nagyobb hévvel folyt, mint a megelőző napon. Rohamot roham követett, visszaveretett és ismét megújúlt. Az ellenség makacs magatartása s legalább állásának megtarthatása végett minden lehetséges eszközök fölhasználása a harczot kora reggeltől este feléig terjesztette ki. Mikor a francziák Aspernt már megtartani nem voltak képesek, a hesseni derék katonasággal még az utolsó kísérletet is megtették s őket sikertelenűl föláldozták. A mi hasonlíthatatlan sergeink hősiessége rettenthetlen volt végig; ezek magukat legyőzetni sehol sem engedték, s ha egy-egy ponton visszanyomattak, a vesztett előnyöket csakhamar ismét visszavívták. Esti hét órakor minden támadás vissza volt verve s a hadsereg erőmegfeszítését a legteljesebb győzelem koronázta meg, azon hadseregét, melyről az előtt kevéssel a világnak azt híresztelték, hogy szét van morzsolva és feloszlott. Az ellenség vesztesége szörnyű nagy, a harcztér holttestekkel fedve. Halottai közűl hatezer sebesűltet kerestek ki, a kik a mi sebkötöző házainkban vannak. Napoleon császár teljes visszavonúlása a Duna folyó partjára folyamatban van, s azt a nagy Lobau sziget megszállásával fedezi. A hadsereg erőfeszítésének szerencsés következménye növelte benne azon önbizalmat, melylyel az szembe ment egy oly harczczal, melyről előre lehetett látni, hogy rendkívűl véres lesz. Ragyogó példái a legnagyobb vitézi bátorságnak a legfelsőbbektől le a legalsóbbakig lényegesen befolytak a harcz kedvező kimenetelére.

«A főherczeg fővezér magát a legnagyobb veszélyeknek tette ki, s a megnyert győzelmet különösen Lichtenstein herczeg lovassági tábornoknak köszöni. A többi tábornokok, a kik közűl kilencz sebesűlt meg, s a törzs- és más tisztek, a kik közűl sokan meghaltak, sokan megsebesűltek, szintén kitűnő bizonyítékait adták hősi bátorságuknak. Mindkét rész vesztesége részleteiről, valamint azokról, a kik magukat különösen kitűntették, s azokról, a kiket e nevezetes napokon elfogtak vagy a mit zsákmányúl ejtettek, csak majd utólag szerezhető tudomás. ha a jelentések beérkeztek.... A király meghagyta a gróf kormányzónak, hogy ezt be nem várva, a történteknek nyilvánosság elé hozásáról a leggyorsabban intézkedjék.

Aláírva: *Ferencz*, m. pr.»

A KATONAI MÁRIA TERÉZIA REND.

A katonai Mária Terézia-rendnek, az osztrák-magyar monarchia legmagasabb lovagrendjének, története a rend alapításának 100 éves ünnepe alkalmával jelent először meg[1]) s négy díszes foliansában nem csak a rend alapításának története foglaltatik, hanem a lefolyt század alatt a rend tagjaivá avatott katonák rövid életrajzai is.

Miután e mű legközelebb az 1857 óta felavatott tagok[2]) életrajzaival kiegészítést nyer, alkalomszerűnek tartjuk a rend alapításáról és fejlődéséről röviden megemlékezni s egyidejűleg ama derék magyar bajnokok emlékét is fölidézni, kik e magas rendjellel a legelső fölavatás alkalmával kitüntettettek. Munkánk alapját természetszerűleg a már idézett nagy mű képezi, de minthogy annak adatai nem teljesek, a rend fejlődésének újabb mozzanatait pedig a mű egyáltalán nem tartalmazza, munkánk összeállításánál más, ide vonatkozó, hiteles forrásokat is fölhasználtunk.

A Mária Terézia rend felől általános a hiedelem, hogy az 1757-ben, a Kolinnál kivívott dicső győzelem után s annak emlékére alapíttatott. Ez azonban téves, mert a rend a kolini csata idején már megalapítva volt, s Mária Terézia királynő a rend megalapitása napjául június 18-dikát (a kolini győzelem napját) csak utólagosan határozta.

Közismert dolog, hogy III. Károly királynak, kivel a Habsburgok férfiága kihaló félben volt, a pragmatica sanctio általános

[1]) Dr. J. *Hirtenfeld* «Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Zur ersten Säkularfeier.» Bécs, 1857. 4 folio-kötet.

[2]) Köztök van báró *Fejérváry* Géza, a jelenlegi honvédelmi miniszter is.

elfogadtatása csak nagy áldozatok árán sikerült, s hogy halála után örökösének, Mária Terézia királynőnek, Károly Albert bajor választóban hatalmas vetélytársa támadt, kit csak nyolcz évi harcz után s csupán a magyar nemzet hősies önfeláldozása mellett bírt leküzdeni. Ép úgy ismert dolog az is, hogy az 1740-től 1748-ig tartó osztrák örökösödési háborúval egyidejűleg Mária Teréziának még a poroszok nagy királyával, II. Frigyessel is háborút kelle viselnie.

E nehéz időkben a népek áldozatkészsége mellett a hadsereg soha meg nem szűnő hűsége, bátorsága és vitézsége volt a trón legkiválóbb támasza s Mária Terézia uralkodói bölcseségéről tesz tanúságot, hogy a hadseregnek, mint a háborúk legfontosabb tényezőjének méltó megjutalmazására eszközöket keresett; eszközöket, melyek egyúttal a hadsereg lelkesedését ébren tartják, tetterejét fokozzák s a vitézségben nemes versenyt idézzenek elő, mely nélkűl nagy tettek, fényes eredmények alig képzelhetők.

E törekvésből származott a Mária Terézia rend megalapításának eszméje. A királynő egy magas, több rendbeli kitűntetéssel, erkölcsi s anyagi előnyökkel összekötött *tisztán katonai* rendet óhajtott alapítani, melynek elnyerésére a hadsereg minden tisztje törekedjék. A rend elnyeréséhez magas föltételeket kötött, de megnyitotta az útat minden tiszt számára, s a rendhez oly rendkívűli előnyöket kapcsolt, hogy annak elnyerése minden tiszt leghőbb vágyát képezhette; az alkotás tökéletességéről tanuskodik, hogy a rend jelentőségéből a mai napig mit sem veszített, s az jelenleg is minden egyébb kitűntetés fölött állva, minden derék tiszt vágyainak netovábbját képezi.

A rend megalapítására a kezdeményező lépések a harmadik sziléziai, vagy hét éves háború kitörése idején, 1756-ban tétettek meg; ezek a rend alapszabályainak megalkotásából állottak s a vonatkozó előmunkálatok az 1757-ik év tavaszán befejeztetvén, a királynő elhatározta, hogy a rend alapítása a hadseregnél Prágában, *május hó 13-dikán* Lothringeni Károly herczeg, a hadsereg fővezére által kihirdettessék.

A prágai május hó 6-dikán vívott szerencsétlen csata azonban a kihirdetést elodázta s az csak június 22-én, tehát négy nappal a kolini fényes győzelem után történt meg; de a királynő az e

tárgyban Bécsben ugyan e napon kiadott kéziratával meghatározta, hogy a rend alapításának napjául a kolini győzelem napja, azaz *június 18-dika* tekintessék.

Jobb is szeretjük hinni, hogy a rend megalapítása valóban így s nem másképp történt. A kolini csata sem történelmi sem más tekintetben nem volt oly rendkívűli esemény, hogy emlékére az első katonai lovagrend alapíttassék. Daun a csatát megnyerte ugyan, de nem annyira saját genialitásánál fogva, mint egyrészt ama hibák következtében, melyeket Frigyes ez alkalommal elkövetett, másrészt pedig az alája helyezett alvezérek — különösen gróf Nádasdy Ferencz határozott s önálló közreműködése folytán. A csata e mellett a hadjárat menetére nem is volt döntő fontosságú, mert Daun ama rendkívűli óvatosságánál fogva, mely sajátja volt, a megvert ellenség üldözésére, megsemmisítésére, nemhogy közvetlen a csata után, de még akkor sem mert vállalkozni, midőn Prágánál Lothringeni Károly seregével egyesűlvén, több mint 100,000 fővel rendelkezett, a porosz király ereje pedig többfelé megosztva volt. Így történt, hogy az 1757-ik évi hadjáratot nem a kolini győzelem, hanem a Leuthen melletti vereség fejezi be, s a királynő a kolini diadal daczára a hadjáratot elvesztette.

A kolini csata jelentősége abban állott, hogy ez volt *az első nagyobb csata, melyet a királynő hadai Frigyes ellenében megnyertek.* Ha Frigyes minden, a sziléziai hadjáratban megnyert nagy csata emlékére lovagrendeket alapít, ma Poroszország volna a rendekben leggazdagabb állam.

De ha nem is tartanók dicsőségesnek hadseregünkre nézve azt, ha a Mária Terézia rend a kolini csata megünneplésére s emlékére alapíttatik, készségesen elismerjük, hogy a kolini győzelem a *már megalapított* rend kihirdetésére a legkitűnőbb alkalom volt. A kolini győzelem a királynő szemében nem egyszerű megnyert csata jelentőségével bírt, de kétségtelenűl fordúló pontként üdvözöltetett, s a királynő e naptól, mely a Frigyes győzhetetlenségébe vetett hitet megingatta, s a személyét körűlvett bűvös varázst megtörte, a győzelmek egész lánczolatát remélte, melyek a hadi szerencsét zászlóihoz fűzvén, igaz ügyét a megérdemlett diadalra segítendik.

A királynő a rend kihirdetésével tehát nemcsak a győzőket

jutalmazta, de a királyi kegyelmet mintegy előlegezte ama diadalokért is, melyek bekövetkeztében egy perczig sem kételkedett.

A királynő nagyságát bizonyítja, hogy a hadsereg iránti kegyelme, bizalma, akkor sem szűnt meg, midőn a fényes győzelmet ismét gyászos veszteségek váltották föl. Kitűnik ez azon körülményből, hogy gróf Nádasdy Ferenczet Lothringeni Károly herczeggel együtt 1758-ban, tehát a leutheni vesztett csata után, mely mindkettőjöket a működés színhelyéről leszorította, avatta a Mária Terézia rend nagykereszteseve s ugyanez évben emeli őt a tábornagyi méltóságra.

A királyi kézirat, mely a rend kihirdetését megparancsolja s melyről már megemlékeztünk, különben kétségen kívűl helyezi, hogy Mária Terézia a kolini győzelmet szintén csak *kedvező alkalomnak* tekintette az *évek óta* tervezett, s ez időben *már megalapított* rend kihirdetésére, mely rend a királynő ekkor használt szavai szerint arra szolgáljon, hogy a kiváló érdemeket szerzett tisztek egyrészt nyilvános elismerésben és kitüntetésben részesűljenek, másrészt pedig, hogy a renddel járó javadalmakkal ugyanazok anyagi helyzete is javíttassék.

A kérdéses alkalommal egyébiránt a rend alapszabályai még nem adattak ki, minélfogva a már idézett kézirat tartalmazta mindazt, mi a rend azonnali életbeléptetésére szükséges volt.

A rend *nevét* az alapító királynőtől nyerte, mi által a rend tagjai mintegy a jogaiban megtámadott királyi hölgy védő lovagjaivá avattattak; bizonyára szerencsés gondolat, mely a rend különben is nagy értékét még jobban növelte. A rend *nagymesteri* méltóságát Ferencz császár, a királynő férje, vállalta el, a rend kanczellársága pedig az akkori államkanczellárra, Kaunitz-Rittberg grófra ruháztatott.

Miután a rend alapszabályai tényleg csak 1858 deczember 12-én avattak ki, az első fölavatás (1758 márczius 7-én) nem a rendkáptalan, hanem a hadsereg-parancsnok, Daun gróf tábornagy előterjesztésére, kinevezés útján történt.

A nagykeresztet ez alkalommal Lothringeni Károly herczeg, Daun gróf tábornagy, gróf Nádasdy Ferencz lovassági tábornok és Hadik András altábornagy nyerték el; a kis kereszt 14 tisztnek adományoztatott.

Az elv, mely a hadsereg-parancsnokság által szem előtt tartandó volt, s mely még az alapszabályok kiadása előtt végbe ment második és harmadik fölavatásnál a rendkáptalannak is zsinórmértékül szolgált, ekkép állapíttatott meg:

1. A kis keresztre érdemesít minden oly merészen végrehajtott tett, mely felelősségre vonatás nélkül el is maradhatott volna, de mégis végbevitetett.

2. A nagy kereszt adományozása ajánlható, ha ugyanazon tettben a vitézséghez rendkívűl eszes magatartás is járúl.

A rend életbe léptetése alkalmával ugyanis csak két fokozat, a nagy- és kiskereszt létesíttetett; de a rend alapszabályai már 1765-ben II. József császár által olykép módosíttattak, hogy e kettő közé még egy harmadik, a közép-kereszt, toldatott be, mit különben más helyen még fölemlítünk.

1758 deczember 12-én végre kiadattak a rend alapszabályai, s meghatároztatott egyúttal a szertartás is, a mely szerint a fölavatásnak végbemenni kell.

A rend alapszabályai Ő Felsége 1879-ben történt azon intézkedése folytán, hogy a Mária Terézia rend alapszabályai a hadsereg és a honvédség «Szolgálati Szabályzat»-ához függelékkép csatoltassanak, közkézen forognak s könnyen hozzáférhetők.[1]) Ezokból tartózkodunk is azok fölsorolásától s csupán azon dolgokat emeljük ki, melyek kiváló fontosságúak, illetőleg a melyek a rend további fejlődésénél változásokon mentek át.

A rend alapszabályai rövid bevezetés után 51 pontot tartalmaznak; közűlök rögtön szembeötlő a 3-ik és 4-ik, melyek a rendi uralom és vallási türelmetlenség ama korszakával mintegy ellentétben állanak. «Megváltozhatatlan főszabályúl határozzuk, mondja a 3-ik pont, hogy senki, legyen az bárki is, előkelő születése, hosszas szolgálata, vagy háborúban kapott sebei, vagy előbb szerzett érdemei tekintetéből, még kevésbbé pedig csupán kegyelemből, és mások ajánlatára e rendbe föl ne vétessék, mivel ebbe csak azok veendők föl, kik tisztükben nemcsak teljesen becsület és kötelesség szerint jártak el, hanem *ezen fölül* magukat még valamely bátor tettel ki

[1]) «Szolgálati Szabályzat» a m. kir. honvédség számára. Függelék. Budapest, 1879. Légrádi testvérek.

is tüntették stb.» A rendre tehát kizárólag és csakis *érdem* jogosít, még pedig az ellenség előtt véghez vitt vitéz cselekmény, más semmi. E tekintetben az uralkodó annyira szigorú, hogy még saját kezét is megköti, mondván: «E főszabálytól soha sem szabad eltérni, vagy tőle valamely kivételt megengedni, elannyira, hogy legkegyelmesebben elhatároztuk, miszerint *hozzá Magunk is kötve legyünk.*» E szép elvet kiegészíti a 4-ik pont, mely szerint a rendet minden főtiszt, a legfőbbtől a legutolsóig megkaphatja, «még pedig *hitvallására, rangjára vagy más egyébb körülményekre való tekintet nélkül.*»

Hogy pedig a rendhez valóban minden tiszt, ki arra érdemes, hozzá juthasson, az 5-ik pont a rendtagok számát korlátlannak mondja ki.

A 6-ik pont meghatározza, hogy a rend *két osztályból* álljon; lovagok lehetnek mindazok, «kik magukat erre valamely kiváló vitéz tettel, mások fölött érdemessé tették»; nagykeresztesek, «kik vitézségöket oly okos magatartással egyesítik, mely a hadi vállalatnak szerencsés kimenetelére valamely hasznos hatással volt».

A rendtagok járadékát a 8-ik pont olykép határozza meg, hogy 20 nagykeresztes évi 1500, száz lovag évi 600, és más száz lovag évi 400 forintot húzzon; a 400 forintot húzó lovagok beálló üresedés esetén a 600 forintos osztályba, a járadékot még nem élvezők hasonló módon a 400 forintos osztályba lépnek elő. E járadékok fedezésére a királyi pár a 9-ik pontban együttesen 150,000 forint évi jövedelmet biztosít.

A fölvételre a 4-ik pont szerint szükséges: *a)* hogy a rendre érdemesítő vitéz tett kellőleg leírva legyen; *b)* hogy a leírás elegendő tanúbizonyítékkal erősíttessék; *c)* hogy a rend káptalana által részrehajlatlan vizsgálat és megfelelő ajánlat tétessék.

A 12—28. pontok ezután nagy részletességgel tárgyalják, hogy miként kell a tettet leírni, mikép kell azt bizonyítani, végre pedig hogy a káptalannak a vizsgálatnál, odaítélésnél s az ajánlatnál miféle módon kell eljárnia.

Kiemelendő e határozatok közűl, hogy *minden tiszt jogosítva van a rend odaítéléseért folyamodni*, s az elöljárók kivétel nélkűl kötelesek a folyamodót — kivált a bizonyítékok beszerzésében — támogatni. Csak szemtanúk bizonyíthatnak és pedig a vezérlő

parancsnokon kívül öt tiszt tanúsága szükséges; ha tisztek ily számosan tanúk nem lehetnek, minden hiányzó tiszt helyett két altiszt vagy közember bizonysága szükséges. A rend szövetséges hadseregben véghez vitt vitéz tettekért is kérelmezhető.

A tett minősítésére vonatkozó részekből kiemeljük, miszerint általános elvként a már korábban, az alapszabályok kiadása előtt meghatározott két pont az alapszabályokban is meghagyatott; így tehát lovagi fokozatra érdemesít minden oly vitéz tett, mely felelősségre vonatás nélkűl el is mulasztathatott volna, nagykeresztre, ha e tettben a vitézséghez rendkívűl eszes magatartás is járúl.

Hogy pedig ily tettek véghez vitethessenek, minden tiszt — ha véleménye szerint valamely sikerrel kecsegtető merész tett végrehajtására s így a rend kiérdemlésére alkalma van — föl-jogosíttatik, hogy vezérétől vagy parancsnokától a tett végrehajtására engedélyt eszközöljön ki. Természetes, hogy ez oly esetekre vonatkozik, midőn a tiszt felsőbb kötelékben működik, mert ha önálló, ily engedélyre szüksége úgy sincs.

A káptalan a legszigorúbb eljárásra utasíttatik, hogy a rend dísze, becse és fénye állandóan megtartassék, hogy a rendtől senki — ha érdemes — el ne utasíttassék, de más részt, hogy ahhoz senki megfelelő érdem nélkűl ne juthasson s a becsületjel megpillantásakor mindenki azonnal azt a csalhatatlan következtetést tehesse, hogy tulajdonosa azt valamely rendkívűli vitéz katonai tettért nyerte.

A 29—33. pont a kihirdetés és kézbesítés szertartásait, a 34-ik a rend tagjainak egymás közötti rang- és egyébb viszonyát határozza meg; míg a következő pontok a renddel egybekötött kitüntetéseket tárgyalják. Ezek között a főbbek:

a) A rend tagjai, ha Ő Felségeiknél kihallgatást kérnek, ezt, előleges jelentkezés nélkűl, Bécsben Ő Felségeik magán szobájában, Schönbrunnban a tükörszobában nyerhetik.

b) A nagykeresztesek minden időben, a lovagok az évi rendünnep napján s ha érkezés- vagy elutazáskor kézcsókhoz bocsáttatnak, a titkos tanácsosi terembe szabadon beléphetnek.

c) Minden rendtag, a tábornokokhoz hasonlóan, nem csak a rendes udvari ünnepélyeken, hanem az úgynevezett játszó- vagy kisebb udvari társaságokban is megjelenhet.

d) A rendbe való avatás az illetőt — ha még nem volna — a lovagi rendbe emeli, a kik pedig a báróságért folyamodnak, nekik e rang megadatik s a rendes oklevél díjtalanúl kiszolgáltattatik.

e) A rend közvetlen az aranygyapjas rend után következik s jelvénye a mellett viselendő.

f) A katholikus vallású rendtagokért az Augusztinusok udvari templomában engesztelő mise tartatik.

g) A rendtagok özvegyei az elhalálozott évi járadékának felét élethossziglan megtartják.

A még hátra levő pontok a rend tisztviselőiről s azok ügyköre felől rendelkeznek.

A rend alapszabályaiban az első változás 1765-ben következett be, a mikor is II. József császár, mint a rend nagymestere, az eddig letező két fokozat közé, mint már említettük, egy harmadikat, a középkeresztet toldotta be, hogy a Mária Terézia rendet e tekintetben a többi lovagrendekkel egyenlővé tegye. A jelvényekre nézve a császár meghatározta, hogy a nagykeresztesek eddigi rendjelüket a rendszalagon a jobb válltól bal felé viseljék, ezen kívűl pedig a bal mellen egy hímzett csillagot hordjanak. A középkeresztesek a nagykeresztesekhez hasonló jelvényt viselnek, de azt a rendszalagon a nyakon hordják. II. József a középkeresztesek évi járadékát egyelőre évi 600 forintban állapította meg.

A középkeresztesek kinevezése ez alkalommal császári rendeletre oly módon történt, hogy a rendkáptalan a kiskereszttel már bíró lovagok közűl azokat hozta ajánlatba, kik annak idején már nagykeresztért folyamodtak, de erre a káptalanban szótöbbséget nem nyertek, vagy, a kik már a rend bírása óta ismételten jeles tetteket vittek véghez.

A kinevezett középkeresztesek sorát egy magyar ember: herczeg Eszterházy Miklós nyitja meg, ki a kiskeresztet már Kolinnál megnyerte s a rend első lovagjai közé tartozott; kívűle még két magyar nyert ekkor középkeresztet: Siskovitz József gróf táborszernagy (Szeged) és gróf Draskovich József táborszernagy.

Nagyobb változást szenvedtek a Mária Terézia rend alapszabályai I. Ferencz császár és király alatt 1810-ben, ki az alapszabályokat a megváltozott viszonyokhoz képest sok tekintetben

kiegeszitette, a nelkűl azonban, hogy a rend jellegén változtatna; a rend továbbra is kizárólag az *érdem*, a *valódi katonai vitézség* rendje maradt.

Miután e kiegészítő szabályok Ő Felsége I. Ferencz József császár és király által 1879-ben hatályon kívűl helyeztettek, belőlük csak a következő, kiválóan fontos, intézkedéseket emeljük ki:

Az 1766-ban beállott értékcsökkenés folytán a rend vagyona megapadt, úgy hogy a rend tagjai a járadékot csak fogyatékosan kaphatták. A császár és király ennélfogva a rendnek pótlólag megfelelő évi jövedelmet biztosított s a járadékokat egyidejűleg következőkép határozta meg: nyolcz nagykeresztes számára évi 1500 frtot, 16 középkeresztes számára evi 800 frtot, az I. osztályhoz tartozó 100 lovag részére évi 600 frtot, végre a II. osztályba tartozó 100 lovag számára évi 400 frtot.

A további rendelkezések a rend alapszabályai ismeretének minél szélesebb körben való terjesztésére, a rend elnyerésére szolgáló érdem közelebbi meghatározására, a bizonyító eljárás szabályozására, a káptalan által szem előtt tartandó elvek tüzetesebb körűlírására stb. vonatkoztak s majd kivétel nélkűl — de megfelelően módosítva — az 1879-ik évi pótszabályokba is átvétettek.

Az 1879-iki évi pótszabályok kibocsátása valószínűleg azon okból történt, mivel az eredeti alapszabályok 21. pontjában foglalt határozat, mely szerint a rendre érdemesít minden oly vitéz tett, *mely felelősségre vonatás nélkűl el is mulasztathatott volna*, az idők folyamán tévesen olykép magyaráztatott, hogy a Mária Terézia rend csak *saját kezdeményezésből eredett és parancs nélkűl végrehajtott* tett után nyerhető el.

E fölfogáshoz igen közel állott azután a másik, hogy tudniillik a cselekmény *az adott parancs mellőzésével*, sőt esetleg *annak ellenére* hajtandó végre s tisztek között hadjáratban napirenden voltak az ilyen kijelentések: «*Ma vagy a Mária Terézia rendet nyerem el, vagy hadtörvényszékileg főbe lőnek*».

Az eredetileg igen nemes elv e ferde értelmezés folytán veszélyessé vált a fegyelemre s ha idejekorán óvó intézkedés nem történik, végzetes következményeket vonhat vala maga után.

Az 1879-iki pótszabályok egész törekvése oda irányúl, hogy minden kétely, úgy a vitéz tett minőségére, mint annak körűlmé-

nyeire, bizonyítására stb. elhárítassék s a rend alapszabályai általában a 120 év óta oly lényegesen megváltozott viszonyokkal összhangba hozassanak.

Miután e pótszabályokat a «Szolgálati szabályzat»-hoz csatolt függelék szintén tartalmazza, s így azok is könnyen hozzáférhetők, e helyen csak a megváltozott főbb elvek elősorolására szorítkozunk.

Hogy a téves fölfogások mellőztessenek, a pótszabályok is a Mária Terézia rend alapszabályainak minél szélesebb körökben való ismeretét tartják kívánatosnak, s erre a legjobb mód valóban az volt, hogy a rendre vonatkozó szabályok a hadsereg és honvédség «Szolgálati szabályzat»-ába fölvétessenek; így mindenki könynyen hozzájuthat s velök alaposan megismerkedhetik.

A pótszabályok mindenek előtt ama korábban említett veszedelmes elvet, hogy tudniillik «a cselekmenynek saját kezdeményezésből eredettnek s parancs nélkűl végrehajtottnak kell lenni» rontják le, kimondván, hogy minden cselekvénynél a szolgálati és gyakorlati szabályzat tartandó szem előtt és saját kezdeményezésnek, önálló cselekvésnek, csak e szabályok korlátai közt van helye.

«Hol az önállóság és saját kezdeményezés *a kapott parancsnak előre meggondolt semmibe vevése és nem követése* gyanánt tűnik elő, *ott elismerésre méltó érdemről szó sem lehet* s ilyenkor a rendre való érdemességet a *legfényesebb hadi tett sem képes támogatni.*»

Fontos és igen helyes elv ez, mely míg az eddigi tévedést helyreigazítja, a rend elnyeréséhez az útat nem hogy elzárná, de sőt világosabban megmutatja. Előre nem látott helyzetek háborúban naponta fordúlnak elő, ilyenkor van az önálló cselekvésnek helye, ilyenkor kell eszélyes, vitéz föllépéssel a rend elnyerésére törekedni, melyre külömben még ismert intézkedések határai közt is gyakran nyílik alkalom.

Fontos továbbá a pótszabályok határozata, hogy a rendet nemcsak vezénylő csapattisztek, de vezérkari tisztek, segédtisztek stb. saját hatáskörükben is elnyerhetik, mint nemkülönben az, hogy a rend elnyerésére a harcz szerencsés kimenetele nem alapföltétel, mert ép szerencsétlenségek idején szükséges az eszélyesség, tántoríthatlan bátorság, odaadó vitézség, mely vagy jóra fordítja az ügyet, vagy legalább a káros következményektől megóv.

A következő pontok meghatározzák, hogy a rend különféle

fokozatai mely állásokban véghezvitt cselekményekért ajánlhatók; mert a nagyobb kitűntetéshez nagyobb jelentőségű tett szükséges, ez pedig csak magasabb alkalmazásban lehetséges.

Behatóan tárgyalja a szabályzat ezután a pályázat és a bizonyítás módjait és a rendi káptalan által követendő eljárást.

Végűl pedig a járadékokra tér át, melyek ezúttal ismét s most tetemesen fölemeltettek. A járadékok ezentúl a következők:

Hat nagykeresztes részére évi 3000 frt, 16 középkeresztes számára évi 1500 frt, 100 első osztályú lovag részére évi 800 frt és 50 másod osztályú lovag részére évi 600 frt. Ha a rendtag a járadék elnyerése előtt hal meg, özvegye annak felét azon időponttól mégis megkapja, melyben ferje a járadék élvezetébe lépett volna; ha pedig a rendtag özvegyet ugyan nem, de árvákat hagy hátra, az özvegyet megillető részt 18-ik életévük betöltéséig az árvák élvezik.

A pótszabályzat buzdítással végződik, mely a haderő tisztjeit a rend elnyerésére való törekvésre serkenti.

A jelen sorokban rövid vázlatát adtuk a Mária Terézia rend megalapításának s fejlődésének; jövőre meg fogunk emlékezni annak három első lovagjáról, gróf Nádasdy Ferenczről, Hadik Andrásról és Eszterházy Miklós herczegről.

HUSZÁR IMRE.

MAGYAR HADI SZABÁLYZATOK ÉS UTASÍTÁSOK A XVII. SZÁZADBÓL.

Föltűnő a hadi szervezetnek és szabályzatoknak az a tökéletessége, mely már a honfoglaláskorabeli, majd a későbbi középkori magyar hadakat is jellemzi. Már a vérszerződés ismert pontjaiban alapjukat találják ez intézkedések, mit különben főleg az magyaráz meg, hogy a nemzet azon kori egész élete hadi cselekményekben nyilvánúlt s lelte minden kifejezését.

A törzsfőnököknek mint csapatvezéreknek hatásköre, minden egyes harczosnak a zsákmányban való miként való részeltetése, a fölvonulás, a hadi jelek, a táborozás stb., mind-mind a legaprólékosabb részletekig ismert parancsokba valának foglalva.

A hadszervezet teljességéhez megkívántató eme szabályzatok, melyek a harczos mindenkori viselkedésére kiterjeszkednek, hovatovább tökéletesednek; a századok folyamán a fegyverzet és harczrend tökélyesűlése folytán az aprólékos részletek sok tekintetben változnak, majd föltűnik egy-egy újítás közöttük, a melyet a magyar földön velünk vagy ellenünk harczolt különböző nemzeteknek köszönhetünk: de a mi az egésznek alapvonásait, hogy úgy mondjam alaptörvényeit illeti, azok mind végig ugyanazok maradnak a századok folyamán, mindenkor magukon viselik annak jellegét, hogy egy kiválóan magyar institutio elemeit képezik. És így van ez a XV. század elejétől egészen a XVIII. század közepéig. Ekkor újabb hadi szabályzatok készűlnek az ausztriai ház nagy állandó hadseregei számára, a melyek azután viszont a külföldi, különösen pedig a porosz regulamentumok után indúlnak s így bennök az eredetiséget többé hasztalan keresnők. A fontos, józan, erélyes és tapasztalt intézkedések fölött a puszta üres külsőségekre irányuló szőrszálhasogatás emelkedik túlsúlyra.

A XVI. és XVII. században, akár általános vagy részleges fölkelés rendeltetett el, akár nagyobb gyalog vagy lovas, akár megyei, akár királyi vagy bandériális hadak indúltak meg, azt előre írásba foglalt hadi edictum nélkűl sohasem tették. A nagyobb váraknak, kapitányságoknak, nagyobb csapatok fölött álló kapitányoknak külön hadi szabályzataik voltak. Ugyancsak ilyenekkel bírtak nemcsak a fejedelmi, hanem nagyobb nemeseink udvarai is csatlósaikra nézve. Mint alább *Pethe Anna* esetéből látni fogjuk, még asszonyok is bocsátottak ki ilyen hadi rendeleteket.

A legkésőbbi hadi edictum, a melyben még félreismerhetetlenűl meglátszik a régi magyar szabályzatok hatása, a *Leopoldé*, melyet akkor bocsátott ki, midőn nagy hadi vállalatát a török ellen megkezdte.[1])

Az országos levéltárban nagy becsű ily régi hadi szabályzatokra akadván, — miután azok a XVII. század hadi viszonyait a legnagyobb közvetlenséggel tárgyalják s így úgy hadtudományi, mint hadtörténelmi tekintetben első rangú forrás jellegével és becsével bírnak, megragadjuk ez alkalmat, hogy azokat e helyt egész terjedelmükben közzétegyük.

Az első *1660* körűl készűlt, *Vesselényi Ferencz* nádor és felsőmagyarországi főkapitány idejében s vagy ő maga, vagy valamelyik vezérlő kapitánya bocsátotta azt ki. Érdekes képét nyerjük ebből a lustratióknak, a mi a mai ellenőrzési szemléknek felelt meg, továbbá a katonaság fizetésének, melyben a természetben kiszolgáltatott életneműek és a posztó is még nagy szerepet játszanak. Egyúttal már látjuk itt a gondos figyelmet, a melylyel az élelmezesi raktárak iránt tesznek szigorú intézkedéseket.

Második szabályzatunk *1664*-ben augusztus hó 15-én Sárospatakon kelt s *Gersei Pethő Ferencz*, akkori híres felsőmagyarországi vicekapitány ordinatiója czímet viseli. Itt már a szigorú rendtartási szabályokkal találkozunk, melyek e korbeli edictumainkat általában jellemzik, s a melyekben a részegeskedés, rablás, verekedés, zsákmányolás stb. a legszigorúabban, a legtöbb esetben halállal fenyegettetnek.

[1]) *Fejérpataky* «I. Lipót által kiadott katonai szabályok.» Lud. Ak. Közl. 1877, 164. l.

Bizonyára mindannyinál legérdekesebb azonban gróf *Thököly Imrének* udvari és egyéb hadai számára adott azon «tanúság», mely *Ecsed* várában, minden valószínűség szerint *1676*-ban június havában kelt.

Tudjuk, hogy 1675-ben a még ifjú *Thököly* nem akart nyíltan csapatokkal kivonúlni, s *Apafyhoz* szegődni, mert azt várta, hogy Erdély mikor csatlakozik teljes hadi erejével a bújdosókhoz. Ez a következő évben végre bekövetkezett.[1]) Ekkor készítteté *Thököly* hadi edictumát mindjárt táborozásának megkezdésekor s hogy akkor már Apafy fejedelem alárendeltjeként tekinté magát, mutatják a fejedelemmel szemben való tiszteletbeli rendelkezései. Hogy pedig a következő évben e szabályzat már teljes érvényében volt, bizonyítja az eredeti kézirat hátlapján levő jegyzés, mely szerint az akkor már, 1677 július hó 28-án, Thököly pecsétje alatt egyéb iratokkal együtt Bor Péter által levéltárba helyeztetett.

Nagy érdekű e szabályzatban, hogy az a néhai jó hirű nevű *Horváth István* kapitányra hivatkozik, mint a kinek rendtartása mintául szolgált. *Horváth*, Bethlen Gábornak volt híres kapitánya, mint jó katona két országban ismeretes. 1620-ból van reá adatunk, hogy Keresztély anhalti herczeg seregéhez 500 huszár és kopjásból álló csapatával mily jó feltételek alatt szegődik.[2])

A szabályzat alapja a pontos rend és kérlelhetetlen szigor akar lenni, mit azzal is kifejez, hogy ha, úgymond, a szép szó nem használ, «csákányfokkal is tanítsák és szoktassák a hadi népet a disciplina megtartásához.»

Terjedelmes intézkedéseket foglal az magában különösen a zsákmányolás mikénti foganatosítására, továbbá külön útasítást a szállásosztó és a sátormesternek, a táborhely megválasztása és a sátor felütésére nézve. A továbbiak az őrszolgálatra, az ütközetbe való fölvonúlásra stb. vonatkoznak. Érdekkel látjuk itt, hogy az isteni tisztelet mily vallásos áhítattal és szép renddel tartatik meg, hogy annak kezdetén, a fejedelmi sátortól adott jelre a csapatok «Isten» nevét kiáltják, még pedig úgy sorban, hogy minden egyes

[1]) *Angyal Dávid.* Thököly Imre. 123. l., 1887.

[2]) Ez okíratot múlt füzetünkben közöltük. Hadtörténelmi Közlemények. 1889, 153. l.

harczos külön, sorban egymás után kiáltja azt. Este lefekvés előtt ismét «Jézus» nevet kiáltja az egész tábor, a mely után többé borozni, mulatni nem szabad. Ez utóbbi szokás is még a XV. század elejétől származik le, midőn feleletűl használták a magyar csapatok a törökök «Allah» csatakiáltására.

Negyedik szabályzatunk *Pethe Anna* udvari katonasága részére szól s a XVII. század második felében íratott. Özvegy asszonynak kell őt már tartanunk, hogy saját neve alatt parancsol. Családja az 1476-ban Mátyás alatt élt hetesi Pethe Balázstól származik. Tagjai között kamarai elnökök, érsekek, főispánok s főajtónállók találtatnak. Rokonságban voltak a Perényiek, Balassák, Serenyiek és Rákócziakkal,[1]) — érthető tehát, hogy a hatalmas és bizonyára gazdag család is külön udvari csapatokat tartott.

Az V. szám alatti instructio már várakra vonatkozik s így érdeke jóval nagyobb. A *Szathmár vára* részére ugyancsak a XVII. század második felében adott hadi szabályzat az, melyben az akkori várvédelem rendszerének is hű képe tárúl elénk. A fönnálló sajátságos viszonynál fogva, szigorú útasításokat találunk itt, hogy a katonaság egy részről a polgársággal, más részről a szintén e várban levő német katonasággal jó egyetértésben legyen.

Érdekes, hogy a legénység egészségére is gond fordíttatván, a katonaság fürdéséről külön pont rendelkezik, — meghagyván, hogy fürdeni is zászló alatt kell kivonúlni. Továbbá, hogy a kereskedők, ha el akartak útazni, a várkapitánynál kellett jelentkezniök s ha Erdélyben, vagy a török közt jártak, visszajövet tapasztalataikat ugyancsak a kapitánynál azonnal jelenteni tartoztak.

Végűl, mintegy összehasonlításképp, meg kell e helyen a *Mária Terézia* korabeli pedáns hadi artikulusokat is említenünk, melyek *1750*-ben készültek.

Ezek jellemzésére s talán még a koréra nézve is szolgál, hogy a 25. pont az ördöngösség és a varázslás büntetéséről szól s hogy a párbajozás a hadseregben halálbüntetés alatt tiltva volt s a segédek is megfelelő büntetésben részesíttettek.

Mint föntebb is említők, azonban ezek mellett a szőrszálhasogató aprólekos intézkedések kora is bekövetkezett. *Fáber*

[1]) *Nagy Iván.* Magyarország családai 9. k., 255. l.

Kristián Farkas, Kassa város kommendánsa 1755-ben a «hadi embernek oktatása» czímű könyvében mindezeket komolyan tárgyalja is. Itt a IV. rész II. czikkelyében fő dolgoknak jeleztetnek a katonákra nézve, hogy «mindenik a fejét megfésűlje, haját pedig a regementnek bevett szokása szerint befonva tartsa: haja fonadékját sem alább, sem feljebb ne hordja, hanem a meddig nyakravalójának csatja ér. A fölött haját fülei mellett módosan papirosba kondorítsa, hogy annak idejében, vagy dróttal, vagy hajtővel, aztat felfodorítván, megszoríthassa (czopf); egy szóval mindenekben magát úgy alkalmaztassa, a mint a regementnek közönséges rendtartása magával hozza. Nemkülönben, miképen kellessék bajúszát nevelni, tekerni és festeni, másoknak egyenlő módját, hogy megtartsa, igen kívántatik.

A legények lábra valójokat huzzák feljöl a fartsokon, ennek pedig szára érjen le épen a deli csizmájokig, s egész lába szárai legyenek díszesen befedeztetve. Szoktassák ahhoz is magokat, hogy nadrágjokat illendőképen felhúzzák, nehogy szárokon ránczok maradjanak, és mint egy esztergán metszett, srófos lábakkal látszassanak lenni.

Vigyázás legyen arra, hogy ha a katona az execérozó helyen áll, se kiljebb, se beljebb ne álljon egyikének deli csizmája orra, mint a másikénak: úgy hogy mintha sinórra mérték volna, egyenes rendet, vagyis lineát csináljanak, hogy a kik szembe állanak az lineával, gyönyörködjenek a szép egyenes seregben.

Akár fegyverrel, akár pedig a nélkül gyakorlásra kiállíttatik a katona, csendesen es egyenesan álljon, ábrázatját jobb válla felé fordítván, ne pökdössön, köhögjön, magát mozgassa, ingadozzon, és mintegy dűlő félben álljon: a feje a föld felé, jobbra vagy balra ne függjön, hasát ki ne dűlleszsze, nyakát meg ne görbitse stb. stb.»

Íme, ide fejlődött a had művészete.

És mégis, bármennyire részletesek és pedánsak e hadi szabályzatok, — kétségtelen, hogy bizonyos fokig tökéletlenek, mert hiszen ki tudná mind azt írásba foglalni, bár könyvtárakat is írva össze, a mit a jó katonának, a bátor harczosnak s az ügyes hadvezérnek tudnia, látnia és észre vennie kell. Valóban semmi sem találóbb ennek az álláspontnak jelzésére, mint a mivel *Thököly Imre* fejezi be hadi edictumát. Mindeneket írásba foglalni, úgy

mond, nem lehet. «Isten s az idő és a tábori állapotok bővebben megtanítanak, s ahoz kell osztán magunkat alkalmaztatni. Isten ő felsége segéljen minden jóra mindnyájunkat.»

I.

Vesselényi Ferencz nádor hadi utasítása 1660-ból. (Hitelességére l. a bevezetést.) Az Úr Istennek segítségéből kegyelmed megindúlván az végekben minden alkalmatossággal, és tehetségével azon legyen, hogy az ő Felsége hasznát és commoditását promoveálja, kárát eltávoztassa, mindazonáltal az vitézlő rendnek is satisfactiója legyen, cum contentatione, és panaszolkodás nélkül.

Arra igen reá vigyáztasson kegyelmed, hogy az mustrákot kölcsön szolgákkal ne mustráljonak, és az ő Felsége fizetését érdemetlenek ne vegyék, az strázsamester minden helyekben hites lévén, azokkal kell bizonságot tétetni: ha ki ki maga szolgáival és személyével mustráljon, ha kik olyak találkoznának, afféle kölcsön szolgákra semmit nem kell fizetni nekik. Az mustrát elvégezvén, az mikor az fizetéshez kezdnek, kegyelmed mindenkor jelen legyen, és az partiale szerint *Székely István* úrral írassa külön, kinek-kinek mennyi pénzt, és hány sing posztót és mennyiben adjak, a szerint az gondviselőkről; az búzáról extractust kell venni, kinek-kinek mennyit fizettek búzáúl, azt is felírassa kegyelmed, anticipato kinek mennyit fizetett azelőtt perceptor Uram, arra is vigyázatnak kell lenni, minden vég posztó hány singre mérődik, mert az sincsen egyiránt, ki több, s ki kevesebb singet tart.

Az kapitányok, ha most kezdik sollicitálni az victualeért való fizetést, mivel azoknak kész pénzek jár, nem kell most arra nekik semmit adni kész pénzől, ha búzát és bort elvesznek. *Vigyázó György* limitatiója szerint, borúl és búzáúl adassa meg kegyelmed nekik, sőt az mely kapitányoknál és vitézlő rendnél találkoznak dézsma árenda restantiák, bor és búza, azt kell fizetésekben computálni és deputálni.

Fő és vice Generalis uramékkal kegyelmed jó correspondentiát tartson, mindazonáltal, mivel ő Nagysága igen liberális ember, az miben méltó, és illendő, ha kik mellett instál ő Nagysága és érdemes ember, kell valamit cselekedni. Elhiszem az kik rabságban

estek, az más fizetéstől fogva, azoknak hó pénzeket kész pénzől fogják kévánni megadatni, de abban nincsen most mód, hanem egyiránt legyen az fizetés, mind pénzől, buzáúl és posztóúl, sőt az özvegyeknek semmi pénzt nem kell adni, hanem Præfectus Urnak ő Nagysága parancsolatja szerint, buzáúl és posztóúl kell fizetni nekik.

Nem árt kegyelmednek megtekinteni minden helyekben az ő Felsége prófont házait, mi állapottal vannak, mennyi búzája, bora lehet ő Felségének, és minemő köböllel élnek minden helyekben az annonáriusok. Az mely német officireknek az búzáért 80 pénzt fizettek *Paczot* idejében való limitatio szerint, mivel az pénz jövedelem igen megkevesedett, buzáúl kell kiadatni nekik; lám az tehen-pénzt nekik is szintén úgy megadgyák mint másoknak. Azon legyen kegyelmed, hogy valahol az német præsidium vagyon, mind egyiránt rendelje, hogy a pénz helyett búzát fizessenek nekik, és az véghelyekben is az pattantyusoknak felit pénzől felit búzáúl kell ezután megadni és fizetni nekik.

Isten kegyelmedet *Kállóban* vévén, vegyen extractust az udvarbirótúl, miolta az korcsmát ő Felsége számára foglaltuk, hány hordó bort árultatott ki, és mennyi lehetett annak az lucruma; az harmadévi boroknak az ára mennyi lehet. Az mesterembereket megárendálta-e, és mennyire intendáltatik az árenda, instructiója szerint be állatta-e az hites bor birókat, kiknek számot kellett tartani mennyi hordó bort vettek, min vötték, és mennyire ment ki, azon harmad évi borokban, az kit az vitézlő népnek rovásra kiadatott, azt most mind kész pénz fizetésekben kell tudni, az vitézlő rendnek, kire *Székely István* mind számot tartson, és felírjon.

Tokajban érkezvén kegyelmed, ha valamint az főkapitány számára sollicitálnák az fizetést, nem kell semmit fizetni, azzal mentvén magát kegyelmed, hogy arrúl nincsen semmi commissiónk. Az vice kapitánynak, ha kegyelmednek úgy tetszik adasson három hóra való fizetést, felit pénzől, felit posztóúl, de elsőben két hóra valót kellene igérni, ha generalis Uramék instálnának mellette, úgy adasson egy hó pénzzel többet neki. Ha a szegény Szőcs Bálint marhájában sollicitálna valamit megéri azzal kegyelmed, hogy nincsen az mi hatalmunkban, hogy arrúl semmit disponálhassunk, vagy adhassunk valamit valakinek, mivel nekönk az magyar kamarátúl vagyon dependentiánk.

Az Szathmári ezres teleki dolog most el nem igazodhatik, arra bizonyos terminust kell præsignálnunk, és úgy eligazítanunk *Kökényesdy* maradékit, az faluért meg kell kénálni az ezer forinttal, ha felveszik maradéki jó, hol nem, csak az várhoz foglaltassa kegyelmed minden haladék nélköl.

Nem árt kegyelmednek *Károlyi Mihályné* asszonyommal is szemben lenni, és megjelenteni, minemő nagy violentiát cselekedett az fia az ő felsége jószágán, holott csak zálogos Károlyiné asszonyom is abban, azért ne háborgassa, mert bizonyos legyen benne, hogy azt a falut is kiváltják tőle, azon kivől az violentiára reá keresik.

Mindent írásban nem foglalhatni, ki tudgya micsoda occurrentiák occurrálnak, hanem kegyelmed mindenekben vigyázzon az ő felsége javára és hasznára való dolgokra és perceptor urammal communicálja és tetszésit vegye kegyelmed. Az mit együtt eligazíthat kegyelmetek igazítson el, az mi olyan dolog occurrál, hogy magunktól el nem igazíthatunk, az ő Felsége magyar kamarájára halasszuk, nem árt ad portem mind fő és vice Generalis Uramékat megtalálni, hogy ha mi oly dolgok energálnak vagy occurrálnak, mutassák minden segedségeket ő nagysága, és ő kegyelme, magok kötelességek szerint.

Az német præsidiariusok, ha fizetéseket kezdenek sollicitálni meg kell mondani, ő felségének nincsen arról semmi commissiója, és mivel ez ideig az magyarországi jövedelemben az tehen-pénzen kívűl semmit sem fizettek, kapitányoknak irjonak instáljon ő Felségénél az ő fizetések felől, meg kell látni micsoda kenyeret és prófontot sütnek nekik, ha kegyelmed látja hogy igen szegény, dohos, és keserő mindenütt igen serio megparancsolja az annonariusoknak, hogy jó kenyeret süttessenek, mert ha mi panasz jön az németektűl, nem mások, hanem ők búsúlnak meg érette.[1])

II.

Tekéntetes és Nagyságos *Gersei Pethő Zsigmond Urunknak ordinatioja:* Az végbeliekkel coniungálván magát ő kigyelme,

[1]) Országos Levéltár, Limbus.

az töb mezei hadakkal, legyen szép correspondentiával az több Német és mezei hadakkal, ő kegyelme mellé rendelvén Magyar és Német gyalogimat (kiknek az egy kenyérbeli provisiójától provideáltatván, valami kártételt és kapdozást ne engedjen) és ezen alább megírt Edictumunkat közönségesen az egész hadaknak meg olvassa.

Primo. Senki zászlója alul kapitánya hire nélkül imide amoda ne merészeljen járni s menni, arra az tisztek úgy vigyázzanak, az ő kegyelmek számadásában fog járni.

Secundo. Az szegénységen kapdozást, dulást, koborlást semmi lett uttal ne merjen senki cselekedni sub amissione vitæ.

Tertio. Magok között való ló vonás, lopás legkisebben se patráltassék sub amissione vitæ.

Quarto. Kardoskodás, vagdalkozás, veszekedés ne legyen, és senki maga kezével igazat ne tegyen sub eadem pœna.

Quintó. Mihelyet az lesbűl ki indulnak az hadak falura, városra, senki ne menjen, annyival inkább be ne szálljon kiváltképen az hun valami részegítő ital van.

Sexto. Az lesben az főő tisztviselőkkel el végezvén, mit kíván, mit kellessék próbálni, ott válván el, mihez ereje leszen kegyelmeteknek, ha csak lesve kivánna valamely végbeli töröket venni, avagy valamely kastélyt, avagy pedig palánkot meg próbálni, avagy törökes Ráczokat s Ráczságot fel verni, s rabolni, aki, amint felül is íránk, fog állani épen kigyelmetek öszve gyült mi voltához; de akar melyik legyen, a minémű végzést magok között egyszer végez, abban állandó legyen, és ki ki vett rendit oly állandó képen meg álja s vegye executióba, hogy annak fő tisztviselőinek gyalázatos számadásaiban ne járjon.

Septimo. Az erdélyi pártrul, s más kereszténytul is csak egy bornyut se vegyen senki is, mert valaki ezt által hagyja bizony meg hal érette.

Octavo. Ha az ur Isten ő szent Felsége, ingyen való kegyelmességéből szerencsét ad; élete vesztése alatt senki imide, amoda ne distrahaljon, tudván azt micsoda része szokott lenni affélékben ő Felségének is, hanem köz *kotyavetyére* hit alatt hozza, és semmi lett úttal el ne oszoljon, hanem köz helyre gyülvén, kegyelmetek

egyezéséből ki ki vissza menjen rendelt helyére. Datum in Arce Sáros Patak, die decima quinta Mensis Augusti, anno 1664.[1])

III.

Gróf Thököly Imre hadi edictuma. Udvari és több hadnagyimnak, tizedesimnek való tanuság.

1. Az tisztviselő ember megemlékezzék arrul, miért adgyuk kezében az pálczát, a hatalmat és tisztviselést; — nem hogy annak árnyékában alunnék, nyugodnék, hanem ha az előtt tunya, hivalkodó volt volna is, serkenjen fel: mert az tisztviselés hív serénységet és serény hűséget kíván. Mivel penig tisztiben ura személyit viseli magán, azért mind maga az ura személyét meg tudja becsülleni magán, — s mind másokkal meg becsültesse, és magát előjáronak esmertesse lenni hivatalja szerint, — vigyázon igen amaz mondásra: Aki magát meg böcsüli, más is azt böcsüli meg.

2. Utra indulván, az hadnagyok tiszti az, hogy az seregeket szép csoporban (így) rendeljék, indítsák, és vigyék, ne hagyják imide, amoda szállongani, csapongani, maradozni, kiáltozni, szitkozódni, illetlenül csürögni, csavargani. Valakiket én vezeték lovaim eleiben, zászlóim mellé vissza rendelek, azokat ne engedjék változni hírem nélkül, hanem azon heliben szép sorjában áljanak s menjenek. Fegyverhordozó inasomat, zászlótartómat, dobosomat, trombitásokat, síposokat mindenkor az ő helyekre állatván megváltozhatatlanul ott jártassák. Az kik különben cselekednek, szép szóval elsőben, azután keményebben, s ha ugyan szófogadatlankodnak csákány fokkal is tanitcsák és szoktassák az disciplina megtartásához. Noha penig mindenkor az rendet meg kell tartani fogyatkozás nélkől, de legfőképen a mikor az fejedelemmel ő nagyságával, vagy magával, vagy penig valami rész hadaival együtt kel járnunk.

3. Az tábor helihez közelitvén, hogy ha az szállás osztó idején ki nem jönne, avagy valami akadály miatt ki nem jöhetne, mindenkor két értelmes lovast külgyönek elő hadnagyuraimék, a kik

[1]) *Orsz. Levéltár.* Limbus. II. sor. 1. és 2. csomó.

az szállás osztót felkeresvén és táborhelyönköt meg tudván sietséggel előnkben ki jöhessenek és vezethessenek szálló helyökben, hogy így nem tudván helyünket, az táborban nagy szégyen vallással ne kellessék tévelyegnönk.

4. Az tábor helyen meg kelletvén szállanunk, sátorom környül oly formán szállícsák minden rendbeli szolgáimat, hogy ha fel kell ülni, mindjárt rendelt seregében indulhassanak meg, a mint ennek módját *Kálmándy István* urammal megmutattam az néhai jó hírű nevű *Horváth István* kapitány rendtartása szerént. Tár szekereim megszállítására is gondjok legyen, azokat sem kelletik távul sátoromtúl szállítani, melyről parancsoljonak sátor mesteremnek és szállás osztomnak, értésekre adván ez aránt való rendelésemet.

5. Így jó renddel megszállítván, vigyázzonak mindjárt arra s értekezzenek, hogy ha az több seregekből kibocsájtják-e az zsákmányosokat, s ha másunnét nem bocsátanak, ők se bocsássák, hanem okát megértsék az Fejedelem ő Nagysága tábor mesteritől avagy az generálistúl, mert gyakorta megtiltatik az zsákmányozás avagy az ellenség közel űlésejért, avagy az hellből tovább való indulásért, hogy így oda ne maradjanak és az ellenségnek prédái ne legyenek zsákmányosaink, mód nélkűl menvén ki.

6. Ha penig szabados leszen az zsákmányozás, megértekezzék azt is, melyre és meddig: mert néha egy felé s néha más felé, s neha tovább, s néha közelebb meghatároztatik s megtiltatik az zsákmányolás, hogy így az tilalom ellen vétvén kárt ne valljanak, mindenekből ki ne fordétassanak az zsákmányolók.

7. Zsákmányost penig különben ki ne bocsássanak, hanem velek bocsássák mindenkor vagy viczéjéhez, vagy egy emberséges tizedest, tíz-tizenkettőd magával, avagy többel is, a mint az ellenkezők közel vagy távul lesz, avagy az fel zendűlt kösségtűl való tartás kívánja.

8. Azok az kiket elbocsátanak, fenn vigyázzanak, valamig az zsákmányolók rakodnak. Ha ez alatt az ellenkezőknek, vagy az kösség ellenséges jöveteleket veszik eszekben, az zsákmányolóknak mingyárt hírt tegyenek, de ne réműlés képen, hanem bátorítva őket, mingyárt csoporban (így) verjék s úgy indítsák meg előttük, magok penig hátra maradván ellenkezzenek érettek. Ha penig derekas erő érten éri őket, minden zsákmánylásokat, terheket

lehányatván velek, igyekezzenek kár nélkől eljönni vélek az tábor felé.

9. Hogy ebben az zsákmányosokkal kibocsájtott gondviselőnek jobb módja lehessen, ha magunk járunk egy bokált fuvasson meg és maga felűlvén mellé rendelt katonáival elsőben gyűjcse és várja mind öszve őket; s úgy indulván meg, ne engedje őket imide-amoda széledni, hanem a mint a táborból etszersmind (így) indulnak ki, úgy egyszersmind menjenek, jőjjenek, s kinn is egy helyben etszersmind rakodjanak, s ha egy helyben meg nem rakodhatnának, másuva is együtt etszersmind menjenek keresni, de egymás nélkül semmi képen, se menni, se jönni, se rakodni ne engedje az vélek ki bocsátott gondviselő. Ha penig az táborral együtt járunk, a minémű jelt az zsákmányosok kibocsátásában az fejedelem ő Nagysága vagy generálisa kivetett, attul kell hallgatnunk. De az zsákmányolásban ezt az módot, melyet ide irattunk, tartassák meg hadnagy uraimék. Ilyen tanusággal bocsássák azért el hadnagy uraimék, mindenkor az zsákmányosokat.

10. Ezen formán megtelepedvén az táborban és az zsákmányost elbocsájtván, vigyázzanak hadnagy uramék, tizedesek, alattok valójok között valami illetlen dolog, össze veszés, harczolás, kiáltozás ne legyen. Ha mi afféle akarna lenni, azt mingyárt míg szikrájában vagyon, igyekezzenek le csendesíteni, szép szóval, kemény megriasztással s ha könnyebben nem lehet, ugyan pálczáztatással is.

11. Hadnagy uraméknak egyike, ha letelepedönk, az uraimékkal, mingyárt sátoromhoz udvarhoz jöjjön s mindenekről ércsen tűllem. Hogy így együtt levén vagy lovon, vagy gyalog kivántatik, az fejedelem ő Nagysága sátorához illendő móddal mehessek, és jöhessek vissza. Onnét és penig senkit mind addig eloszlani ne engedjen valamig és valakinek valahová való menését, avagy minnyájoknak szállásokra való vissza mehetéseket nem parancsolom s meg nem engedem. Ott penig ne késsenek és hivatalt ne várjanak, hanem ételeket és egyébb dolgokat hamar elvégezvén, utánnam jönni siessenek; ne én ő reájok, hanem ők várakozzanak én reám. Erre szorgalmatos gondja legyen hadnagy uraméknak.

12. Az mikor penig helyben levén, mód adatik estve, reggel az isteni szolgálatra való közönséges felgyülekezésben (Melyben

módot is kell és illendő alkalmatos üdőt keresnönk kire segéljen Isten!) Hadnagy uramék ércsenek tőllem és hirdessék meg hogy az dobszó leszen jel az isteni szolgálatra való öszvegyülekezetre sátoromban, s a mikor parancsolom ütessék meg, szorgalmatosan fel is gyűljenek az *edictumban* kiadott büntetés alatt. A mikor penig a táborban leszönk az fejedelem ő Nagysága arra való jeladását kövessük mi is.

13. Ha az Isten kiáltását az fejedelem ő nagysága sátoránál el kezdik, hadnagy tizedes uraiméknak gondjok legyen arra is, hogy senki alattok valójok közzül, valamig az kiáltásban való sor oda nem érkezik, bele kiáltani ne merészeljen, hanem oda érkezvén szép rendel, Istenet ájtatossággal, nem czifrálkodással és játékkal kiálcsák mindháromszor: mert az ki Istennel játszik veszedelmet nyer, amint az harmadik parancsolat tanít.

14. Egyik hadnagy, arra rendelt szolgáimmal együtt mindenkor sátoromban háljon minden fegyverével készen levén, s ezek közzül is cirkáljon fenn egy csak ott az én háló sátorom előtt.

15. Noha penig az táborban elég circálás leszen, de hadnagy uraiméknak arra is gondjok legyen, hogy mind az én sátorom körül s mind az magok szállások és állások között cirkáltassanak szorgalmatosan annak rendje szerént. A mig és a mikor az táborral nem leszönk penig, mind éjjel nappal strását is álletassanak az alább meg írt módok szerént. Jelt mind cirkáló s mind strásáló én tűllem vegyen.

16. Erre is szorgalmatos gondja viselések legyen hadnagy Uraimék és tizedes Uraiméknak, hogy éjjel valami zenebona indítás, kiáltás veszekedés ne történjék. Ha kik penig affélét cselekednének, mindjárt magok meg fogják, kötöztessék és reggel törvént látván reá, az tilalom szerént kíméletlenűl meg büntessék.

17. Ha vagy ő Nagysága az Fejedelem, vagy generális Uram strását parancsol kiküldeni vagy hogy ugyan magát parancsolja egyik hadnagyot ki menni, jelt vevén generális Uramtól, annak is végére menjen, mennyit küldjön, avagy mennyit vigyen ki, melyre és meddig vigye ki, ha mit azt, avagy valakit foghatunk meg, kihez vigye elsőben. Ezeket megértvén tarcsa ahoz és az edictumokban kiadott tilalomhoz a strása álatásban magát.

18. Az csatára való küldésről és menésről is ha parancsolnak

hadnagy uramék, tarcsák magokat az edictumokban kiadott tilalomhoz és rendtartásokhoz. Ez aránt is végére menjenek mennyit kell küldeni, avagy menyid magával menni, hány napra való élést kell vinni. Az kit pedig elésben rendel az Fejedelem, ő Nagysága, vagy az generális, attul hallgassanak s annak szavát fogadják mindenben.

19. Az csatázásban (cziatazasban) vagy maga az egyik hadnagy, vagy az tizedesek közül valamelyik menjen el, más alatta járóval, avagy magam. Ugy igyekezzék magokat viselni, mint vitéz férfi emberhez illik, nem vakmerőképen ugyan, mert az vakmerőség gyakran veszedelmet nyer, — hanem oly vitézi bátorsággal, hogy nem csak meg merjék nézni az ellenséget, de ha nekik valónak ítélhetik, ugyan meg is vonakodjanak vitézül vele s ha egyebet nem lehetne is, de nyelvet fogni minden úton módon igyekezzenek. Csak valami hírre, nem látván az ellenséget, vissza ne térjenek, mert így nem coronát, hanem gyalázatot vesznek és érdemelnek.

20. Az szolgáltatásban is hadnagy uramék jó és igaz rendet kövessenek, mind csatára az mikor parancsolják (mert csatára, parancsolat és hír nélkűl ne merészeljen senki menni, a mint az edictumban vagyon feje vesztése alatt) mind strására, cirkálásra és egyébb szolgálatra való küldés, jó rendel és szerrel legyen, hogy egyik az másiknál több szolgálattal ne bántodgyék.

21. Hasonlóképen az zsákmányra való kimenetel is rendel legyen, ha egyszer negyed részét ki bocsátják a zsákmányra, az megérkezvén az más negyedrészét úgy bocsássák ki és így harmadszor, negyedszer az többit: mert a szolgálatra így érkeznek inkább reá, s az bokros veszedelmet is így kerűlhetik el, ha szinte szerencsétlenség találná is szakmányosinkat.

22. Hadnagy és tizedes uramék gyakorta meg látogassák alattok valójokat, hogy imide, amoda hír nélkől az táborban el ne oszoljanak, kiváltképen estenden mind jelen legyenek, az részegeskedésnek mindenek, tisztességek vesztése alatt békét hagyjanak. Jézus kiáltás után penig ha ki borozáson találtatik, az edictum szerint megbüntessék.

23. Hadnagy és tizedes uramék, csak fél mélyföldnyire is az táborrul senkit ki bocsátani és küldeni hírem nélkűl ne merészel-

jenek, sőt az táborban is senki imide amoda vendégeskedésre menni hírem nélkül ne merészeljen.

24. Hadnagy uramék rendel magok két ízben is étszakákon az mi quártérunkban való circálókat, mikor az táborral egygyüve leszünk is meg látogassák, meg kémleljék; mig penig és a mikor magunknak kell járnunk, mind cirkálókat, strásákat szorgalmatosan el járjanak, a kiket vigyázatlanul aluva, avagy másut, a hova állattak volt, vagy egyébb fogyatkozás tételben találnák, meg fogják, kötöztessék és reggel törvént tevén reájok az edictum szerint, meg büntessék kimélet nélkűl.

Egyébb dolgokra Isten s az idő és táborozó állapotok megtanitanak. Vezéreljen ő Felsége és segicsen minjáunkat minden jóra szent fiáért. Datum in Ecsed, sub mense Junio.

Szállás osztónák és sátor mesternek való tanuság.

1. Mivel az táborozás mezei állapot, mig és mikor magunk járunk, ércsenek tűlem, mikor elő kell menni s a hol mi mondgyuk, addig menjenek. Ha az táborral együvé jutunk, ott osztán az Fejedelem ő Nagysága, avagy generális urnak szállás osztóitúl kell értekezni az indulás felől, s ha ők megindúlnak, úgy kell nekik is azokkal megindulniok, és vélek együtt járniok.

2. Az szálló helyre jutván az Fejedelem ő Nagysága szállás osztóinak meg jelentvén, foglaljanak számomra az hol lehet, szép híves, vízhez közel levő dombos helyet az hova alkalmatosan sátorimat föl vonhassák, az szájával mindenkor ha lehet az fejedelem ő Nagysága sátori felé. Egy felől sátorimnak az lovaimot, másfelől szekereimet, hintóimat, s az veres társzekereimet és az konyha sátor mellé, egyébb élés szekereimet szállítván. Egy felől az magam zászlómat, más felől az atyám uram ő Nagysága zászlóját rendelvén. Trombitásokat, síposokat és az dobost mingyárt az ebellő (így) sátorom ajtaja mellé két felől telepítvén le.

3. Mindenkor penig az szállás osztó jó idején ki jűjjön előmben, és velem szemben levén, az vezeték lovaim eleiben álljon osztán s úgy vezéreljen szép módjával az szálló helire és oda érvén minden rendeknek mutogassa ki szálló helyit, melyet az mi oda érkezésünkig jó rendel mindenkor el kell intézni.

4. Meg telepítvén ekképen, légyen szorgalmatos vigyázása az Fejedelem ő Nagysága és generális Uram szállás osztóira, tábor

mesterekre, kik gyakorta ha az tábort megszállítiák, mingyárt elébb mennek, más tábor helyre s ő is el menjen vélek, és az én részemről tisztihez lásson.

5. Sátor mesterem penig meg lássa, hogy az sátorimat illendőképen vonassa fel mindenütt, azokat szakadozásoktól oltalmazza, hozzá való szerszámokat el ne veszessen. Igen feszesen, sem tagban ne vonassa. Az essős s szeles üdőkben ha meg feszűl, meg bocsátassa a mennyire illik és taszítcson rajtok, kapája, ásója legyen, melylyel az esős időben körül árkolja és vizét el bocsássa mellette. Az útban is mindenütt az meg vizesedéstől ótalmazza. Helyben penig mint egy szép házat oly tisztán tartassa. Ha hol meg repedne vagy szakadna, arra való ruhája legyen, mingyárást megfódassa, feslésit meg varassa. Az mikor penig fel kell szedetni, abban is illendő módot kövessen, s ne csak kordéra, akármint, hanem szép rendel össze kötöztetvén, és tokjában be rakván, rakossa az szekérre s úgy induljon meg vélle, a mikor eléb kel indulni.

Erről is Isten s az idő és az tábori állapotok bővebben meg tanítanak s ahoz kell osztán magunkat alkalmaztatni. Isten ő Felsége segéljen minden ióra minyájunkat. Datum in Eched sub mense Junio.[1])

IV.

Pethe Anna keze írása alatt udvarabeli lovas és gyalog rendeknek adatott edictum.

Kívánjuk és parancsoljuk, hogy az mi hozzánk tartozó lovas és gyalog rendek alkalmaztassák ezekhez magokat:

1. Minden ember viselje előtte hozzánk való hűséges kötelességét és maga becsületit, az bor italnak s részegeskedésnek békét hagyjon. Valakinek mi tisztek, hivataljok leszen prefectus uramtól elrendelve, abban járjon, egymás között szép egyességet és szeretetet tarcsonak; mert valaki külömbet cselekeszik minden személy válogatás nélkül gyalázatosan megbüntettetik és udvarunkból kiűzettetik.

[1]) *Országos Levéltár.* Limbus.

2. Mind az fő uraim, mind az étek fogok közel, szállásunkon való pitvarban háljonak és vigyázásban legyenek, prefectus uram kegyelme jó rendelése szerint; mert abban is valaki szófogadatlannak találtatik, nem marad büntetés nélkül.

3. Meg indulván, minden ember szép csendesen kiáltás és zajgás nélkül menjen, mind lovas és gyalog az rendelés szerént járjon, meg ne haladja egyik az másikat az rendben.

4. Az falukon valahol el mennek, senkinek kárt ne tegyenek és senkit meg ne károsicsanak; mert valakire legkisebb dolog bizonyosodik is, büntetlen el nem marad. Petthe Anna m. pria.[1])

V.

Instructio pro Dominos supremo et vice Capitaneos suae Majestatis arcis et presidii Szathmár.

Mivel ez az ő felsége végháza alatt két mezőváros vagyon, úgymint Szathmár és Németi, a melyek három rendbeli emberekből állanak, úgy mint nemes, vitézlő és polgári rendekből, hogy a jó egyesség közöttök megtartassék, ilyen limitátiót tettünk, melyet megtartatni is akarunk.

Elsőben, hogy mivel néha néha történhetnék és történnek is illetlen dolgok és violentiák a vitézlő rendtől a polgárokon, azokáért ha in flagranti, vagy vagdalkozáson, vagy házra menésen, vagy valami egyéb súlyos vétken a vitézlő rendbelieket a bírák és a városiak találják, affféléket megfoghassanak és a kapitány kezében hozzák és reá törvényt kérjenek. S ha kapitány uramék igazat felőle nem szolgáltatnának, vagy az ő kegyelmék törvénye a városiaknak nem tetszenék, mi előnkben mint generális eleiben appellálhassák, és nekünk hírünkké adják. Viszont ha a városi ember vét a vitézlő rendnek, competens bíráját találtassa meg kapitány úrnál elsőben, azután vagy udvarbíráját, vagy pedig az ő Felsége kamaráját, hogy így utrinque minden egyenetlenségek jó módjával és inter sui igazodhassanak.

2. Semminemű dologra a vitézlő rendet a birák ne erőltet-

[1]) *Országos Levéltár.* Limbus.

hessék, a ki után való töltések és kerítések kívűl (?), sem pedig adajokat följebb két forintnál ne vethessék.

3. A katonák réteit megircsák a szatmáriak, mert a magok tiszta réteit veszik el érettek.

4. A Szamoson való gát körül ütközeteket (így) csináljanak egy nehányat, mi helyen ideje leszen. Erre mind kapitány uraméknak, s mind az udvarbiráknak nagy gondjok legyen, és a városbeliek attól ne vonogassák magokat.

5. A vár kulcsait ne a kapu között, hanem a kapitány házánál tartsák nappal is, jó őrízet alatt.

6. A gyalognak minden holnapba mikor fizetnek mustrájok legyen elsőben, és jól meglássák fegyvereket, 's lőttessenek velek czélhoz, 's a kinek puskája el nem sűl, jól meg lapátozzák, 's haszontalan embernek fizetést ne adjanak. A pattantyúsoknak is úgy értjük drabant fizetések is jár, többé az se legyen, elég egy féle fizetés, hanem fogadjanak másokat helyettek. A vártól pedig a gyalogot messze távozni ne hagyják, sem pedig hír nélkül sehova ne merjenek el menni, nagy büntetés alatt. Hasonlatosképen az lovasok is hír nekül ne járjanak, és sokat egyszerre bennek ne engedjenek távol lenni.

7. Mivel német is vagyon a várba, jó correspondentia és egyesség tartassék velek, és visszavonás eltávoztassék mindenektűl.

8. A németek házai megcsinálására jó gondviselés legyen, és mentűl hamarább elvégeztessék.

9. Mivel ő felsége kegyelmes parancsolatja, hogy a kapitányok az ő felsége jószágát magoknak ne tulajdonítsák: ez okáért Piskarkos nevő faluhoz, és az erdődi makkos erdőhöz közit fő kapitány uram ne tartsa, hanem az udvarbíró, ő felsége számára bírja.

10. Erdély közel lévén, igen igen nagy vigyázásban legyenek kapitány uramék ő kegyelmek, és mindenekrűl minket tudósítsanak mentűl hamarébb.

11. Az czeigházra, és lövő szerszámokra is jól vigyázzanak, és mint viselnek a czeigbartok gondot, 's ha fogyatkozás találtatik tisztekben, megintsék, 's nekünk is megírják.

12. A gratuitus labor fáját exigálják, a hol mi hátra vagyon, és mikor ideje vagyon építtessenek is szorgalmatosan, 's az épületre való fákat ne égessék 's ne tékozolják.

13. Idegen ember soha kapitány híre nekül a várba be ne jöhessen, hanem szorgalmatosan megvizsgálják mi járatba legyen; a hídakon azonképen sőt minthogy néha igen megakad a víz, akkor is senki fejiért által ne merjen rajta menni, hanem a hídakon járjanak.

14. A mely tűzre való fát a vármegye ígért hozatni, úgy mint három száz szekérrel, senki a tisztviselők közül ne kapdossa, és maga szállására ne vitesse, hanem az udvarbíró rakassa rakásba. Azonkívől is vagyon olyan panasz, hogy a jószág, mikor fát hoz, azt is úgy kapdossák, az se legyen, mert senkinek a tisztviselők közül fája nem jár, hanem főkapitány Uramnak száz szekérrel.

15. A vár árkát jegeljék szorgalmatosan, és a mit tisztíthatnak rajta el ne mulassák.

16. Az czigányokhoz senki közit ne avassa, hanem az ő Felsége itt való czeigházához itt szolgáljanak, a mint Kassán is, és az udvarbiró gondviselése alatt legyenek.

17. Sem fő sem vice kapitány Uram, az mi úgymint generalis híre nélkül, senkit tisztviselőt se be ne vehessen, se be ne írhasson: ha szintén, vagy meghalna, vagy elszöknék, vagy elhagyná is a szolgálatot, hanem nekünk hírré tegye. A melyik pedig a vitézlő rend közűl meghal, vagy elszökik, annak a napját felírja a strázsamester; és a mely nap helyére mást állatnak, azt is, s mind fő és vice kapitánynál, 's mind az hadnagyoknál, lajstroma legyen az ő alattok való katonáknak.

18. Senkit közlegényt is különben, se lovast, se gyalogot be ne vegyenek, ha nem megesküssék, hogy esztendeit kitölti a szolgálatban.

19. A nemes vármegye panaszolkodik, hogy kezesség alatt lévő gonosztévő jobbágyokat is befogadnak a várba drabantságra. Azért többé affélék be ne fogadtassanak.

20. A katonák füredésében tartassék meg a régi jó szokás, hogy a kapitány és az udvarbíró limitatiója szerint legyen az itt való katonáknak elegendő fürdő helyek. A németeknek fürdő helylyel nem tartoznak. Zászló alatt a kimenés.

21. A két városbeli kereskedő rendeknek, mivel sok országokat járnak kereskedéseknek okáért, senki közülök kapitány híre nélkül, Erdélybe és a török közé kereskedésnek okáért is se külön-

ben, el ne merjen menni. Visszajövet pedig mindjárt elsőben is tartozzanak a kapitánynál szembe lenni, és hitek szerint a mit oda hallottak láttak és értettek megjelenteni, sub gravi pœna.

22. Kapitány uramék a cortinák közepén mindenütt egy-egy strázsa házacskát csináltassanak, és abba német strázsáljon. A casamatta szegeletén is mindenütt egyet-egyet, 's abban magyar álljon.

23. Ezután itt egy fő porkoláb és két vicéje leszen, s annyinak kelletik fizetni.

24. Az udvarbíró, ha mikor illendő dologban assistentiát és segítséget kíván, 's gyalogot vagy lovast az ő felsége jövedelme bészolgáltatásában, főképen contra violentes, kapitány Uramék adjanak, a mint mondám minden illendő dologban, mert ő felsége szolgái lévén a vitézlő rend, mélto az ő felsége jövedelmét oltalmazniok.

Dr. Szendrei János.

AZ 1866. ÉVI OSZTRÁK-OLASZ HADJÁRAT.[1])

A custozzai csata vázlatával.

A *hadjárat színhelye* Felső-Olaszország, különösen pedig a *várnégyszög* területének északi része, ama magaslatok, melyek az Etsch és a Mincio között, Veronától nyugotra elterűlnek s melyek már az 1848-iki olasz hadjáratban oly nagy szerepet játszottak; miután a hadjárat legfőbb és döntő eseménye a custozzai csata volt, elég lesz e csata színhelyének közelebbi méltatása.

A Mincio balpartján, Veronától mintegy 12 kilométerre, egy alacsony hegyvidék emelkedik ki a síkságból, mely *somma-campagnei* vagy *custozzai hegyvidéknek* neveztetik; e terűlet közelebbről Peschiera, Castelnuovo, S.-Giustina, Sona, Somma-Campagna, Custozza, Valeggio, végre a Mincio által van határolva s szélességben mint mélységben mintegy 10 kilométer; a fejlődött olasz kultura a síkság minden legkisebb részét művelés alá vette, minek folytán a sík terűletek rizs- és szőllő-ültetvényeikkel, kerítéseikkel, kőfalaikkal stb. a csapatok mozgását rendkívűl megnehezítik, míg ellenben a már érintett hegyvidék mozgásra s általában a hadműveletekre teljesen alkalmas terűlet; s e körűlményen alapszik a custozzai hegyvidék fontossága, mely már többszörösen harczok színhelyéve tette.

A hegyvidék fölötte változatos; a kúpok és gerinczek csekély terjedelműek s harczászati fontosságuk még a rajtuk elszórt majorok, épületcsoportok stb. által emelkedik; a keleti párhúzamos emelkedések, valamint a déli szegélyző kúpok magasabbak és meredekebbek; a nyugoti és az északi részek kevésbbé; a völgyek és

[1]) Mutatvány a szerzőnek most megjelent «*Az egyetemes hadtörténelem vázlata*» czímű munkájából.

hajlások többnyire keskenyek, meredek oldalakkal; legnevezetesebb szakaszok a Castelnuovotól Oliosi, Custozza és Villafranca felé folyó, a Mincioval párhúzamos *Tione* keskeny mélyedése, továbbá a déli gerinczek, mint a *Monte Vento, M. Mamaor,* a *Custozzai* gerincz, a *M.-Torre,* M. della *Croce,* a *Berettara* stb.

A KÉT FÉL VISZONYAI.

Osztrákok. Az osztrák hadsereg, miután az egyidejűleg kiütött porosz háború a haderő túlnyomó nagy részét lekötötte, Olaszországban aránylag igen csekély volt, s három hadtestből és egy önálló hadosztályból állott, és pedig:

Az 5. hadtest, előbb Lichtenstein Fr., majd *Rodich,* a *Piret, Möring* és *Bauer* dandárokkal;

a 7. hadtest, *Maroičič* altábornagy, a *Scudier, Töply* és *Welsersheimb* dandárokkal;

a 9. hadtest, *Hartung* altábornagy, a *Kirchberg, Böck* és *Weckbecker* dandárokkal;

a tartalék-hadosztály, előbb *Rodich,* majd *Rupprecht* tábornok, a *Benko* s *Weimar* dandárokkal; végre a *Pulz* és *Bujanovich* lovas dandárok; egészben véve mintegy *73,000 ember,* közte 3000 lovas és 168 löveg.

Az osztrák hadsereg, bárha szervezetében, fölszerelésében hiányok voltak is, kiképezésére nézve igen jó volt s a csapatok a döntő csatában ama bátorsággal s kitartással harczoltak, melyek az osztrák-magyar csapatokat minden időben kitűntették.

A fővezér *Albrecht* főherczeg volt; Albrecht, Károly főherczegnek, a nagy franczia háborúk hősének méltó fia, 1817 augustus 3-dikán született; 1848-ban bécsi főparancsnok volt; a forradalom következtében Radeczky seregéhez ment, de csak 1849-ben nyert alkalmazást, mint a 2. hadtest egyik hadosztályának parancsnoka, mely minőségben a Mortara és Novara melletti csatákban fényes eredménynyel működött; 1859-ben diplomatiai küldetésben Berlinben lévén, a hadjáratban nem vett részt; 1866-ban a következőkben tárgyalandó nagyfontosságú győzelem után a déli sereget Bécsbe vitte s átvette az egész hadsereg főparancsnokságát; a viszony azonban ekkor már oly kedvezőtlen volt, hogy azon változtatni nem lehetett.

A hadtestparancsnokok közűl különösen *Rodich* és *Maroičič* tűntek ki.

Olaszok. A már egyesített olasz királyság az 1866-iki hadjárathoz 200,000 főt meghaladó sereget mozgósított, melyek közűl a *fősereg* a *király*, illetőleg *Lamarmora* alatt három hadtestet számlált, mindegyikben négy hadosztálylyal:

1. hadtest *Durando*, mely a *Cerale*, *Pianelli*, *Sirtori* és *Brignone*,

2. hadtest, *Cuchiari*, mely a *Longoni*, *Angioletti*, *Cosenz* és *Nunziante*, végre

3. hadtest *Della Rocca*, mely a *Cugia*, *Govone*, *Bixio* és *Humbert* hadosztályokból állott; ehhez csatlakozott egy tartalék lovas hadosztály *Sonnaz* alatt.

A főseregen kívűl, melynek létszáma *140,000 főre* tehető, közte 3000 lovas és 228 löveg, — még egy másik hadsereg állott *Cialdini* alatt az alsó Pónál, melynek létszáma 80—90,000 főre mehetett.

Az olasz csapatok szervezése és kiképezése még nem volt ugyan befejezve, mindazonáltal a sereg állapota egészben véve kielégítő volt s a csatában helyét igen jól megállotta.

A fővezérlet név szerint *Victor Emanuel* király kezében volt, ki már az 1848—49-iki küzdelemben mint hadosztályparancsnok részt vett, s az 1859-iki hadjárat menetére is befolyást gyakorolt; mellette *Lamarmora* tábornok volt, ki magát 1848-ban több ütközetben kitűntette, 1849-ben Parmát alávetette, azután mint hadügyminiszter, 1855-ben mint az olasz segélyhad parancsnoka, végre 1859-ben, mint a szárd sereg vezérkari főnöke működött. A második hadseregparancsnok *Cialdini*, valamint a hadtestparancsnokok közűl *Durando* és *Cuchiari* a régi szárd sereg kipróbált tábornokai közé tartoztak.

BEVEZETŐ HADMŰVELETEK.

Az osztrák sereg a háború kitörésekor jobb szárnyával (tart. hadosztály) *Pastrengonál*, zömével (5. és 9. hadtest) *Veronánál*, bal szárnyával (7. hadtest) *S.-Bonifacionál* állott; Pulz lovas dandára a Mincio megfigyelésére volt kirendelve; az olasz hadseregből a

fősereg junius 20-án *Cremona, Lodi* és *Piacenzanál,* Cialdini hadserege *Bolognánál* állott; a fősereg azonban junius 23-ig egész a Mincio-vonalig előre vonatott.

Az olasz sereg hadműveleti terve abból állott, hogy a fősereg — miután az osztrákok hallomás szerint csak az Etsch mögött szándékoznak védő állást foglalni — átkel a Mincion, elfoglalja a várnégyszög közt fekvő hegyvidéket s ha magát ott befészkelte, akkor azután Cialdini seregével egyesülve támadólag előnyomúl; Garibaldi az általa toborzott önkéntesekkel Dél-Tirolba volt benyomulandó.

Albrecht főherczeg csak annyit tudott e tervekről, hogy az olasz sereg a Mincion átkelve az Etsch-vonal ellen szándékozik előnyomúlni; ennek következtében elhatározta, hogy az olasz sereg balszárnyát megtámadja; ehhez képest első gondja a *custozzai hegyvidék birtokának biztosítása volt,* mi a Weimar-dandárnak Pastrengoból Sandroba (az elővéd Castelnuovoba), az 5. hadtestnek Veronából Sonára való előtolása, végre az 5. hadtest elővédjének Custozza irányában való előnyomúlása által *még junius 23-án* végrehajtatott; a 7. hadtest egyidejűleg S.-Bonifacioból Veronába vonatott, minek folytán 23-án este a 9. hadtest S. Luciánál, a 7. S. Massimonál Verona előtt állott.

Az olaszok részéről junius 23-dika folyamán hét hadosztály, vagyis az első hadtest, a Pianelli hadosztály kivételével, mely Peschiera megfigyelésére a jobb parton maradt s az egész harmadik hadtest, továbbá a lovas hadosztály, átkelt a Mincion s az átjáratok közelében (Monzambano, Valeggio, Pozzolo) táborozott; a második hadtestből két hadosztály (Cosenz es Nunziante) Mantua és Borgoforte felé volt kikülönítve; az Angioletti és Longoni hadosztályok egyelőre szintén Mantuával szemben (Castellvechionál) állottak s csak 24-én voltak a Minciót Goitonál átlépendők; a lovas hadosztály földerítő osztagait és járőreit Villafrancáig tolta előre, hol azonban csak a Pulz-dandár egyes osztagaival találkozott.

Junius 24-ikére az osztrák csapatok előbb *Sandra—S.-Giustina—Sona* és *Sommacampagna* vonalában, jobb szárnyon a tartalék-hadosztály, középen az 5., balszárnyon a 9. hadtest, vonúltak föl, majd az egész vonal *Somma-Campagna* sarkponttal egy nagy *balrakanyarodást* hajtott végre, mi által az arczvonal *délnek* jutott

s a jobb szárny Oliosi, a közép pedig S. Rocco di Palazzolo felé nyomúlt előre; a 7. hadtest egyelőre *tartalékba* jutott Sonanál; a két lovas dandár a sereg baloldalát födözendő, Villafrancánál állott fel.

Az olasz sereg átkelt részeiből a Cerale hadosztály Castelnuovo, a Sirtori hadosztály S. Giustina, a Brignone hadosztály Sona irányában nyomúlt elő; a harmadik hadtest részint Somma-Campagna, részint Villafranca felé, a lovas hadosztály Mozzecane és Quaderni irányában volt lépcsőviszonyban előnyomúlandó.

E két intézkedésben volt a csata bevezetése letéve, melyben osztrák részről mintegy 70,000, olasz részről mintegy 90,000 fő vett részt.

A CUSTOZZAI CSATA.

Junius hó 24-én reggel mindkét fél a föntebb közlött intézkedések szerint megindúlt s így az összeütközés csakhamar bekövetkezett; legelőször az osztrák lovas dandárok bukkantak az ellenséges (Sonnaz) lovas hadosztály, valamint a Humbert és Bixio gyalog hadosztályok előcsapataira.

A küzdelem azonban nem itt, hanem a harcztér nyugati részén indúlt meg nagyobb erővel, hol az olasz *Cerale* hadosztály az osztrák tartalék-hadosztály elővédével *Alzareanál* (a valeggio-castelnuovoi úton) reggel hét órakor ütközött össze s csakhamar *Oliosira* vettetett vissza; midőn a hadosztály itt erős ellenállást fejtett ki, Albrecht főherczeg még a Piret-dandárt is ide vonta, míg az 5. és 9. hadtest között keletkezett hézagba a 7. hadtesttől a Scudier-dandár vonatott előre.

Cerale nem soká tarthatta magát az összelőtt Oliosiban s a *Monte-Ventora* vonúlt vissza, hol a harcz déltájban megállapodott. Ugyanez idő alatt a Sirtori-hadosztály a Tione-hajlás felé tartva, a S. Lucia kápolnánál megállott.

Cerale hadosztálya, a tartalék-hadosztály és a Piret-dandár által újra hevesen megtámadtatván, nemsokára a Monte-Ventoi állásból is kiszoríttatott; e csapatok azonban tovább nem nyomúlhattak előre, mert a Valeggio felé visszavonúló Cerale-hadosztály balszárnyán a Pianelli-hadosztály egy dandára s a hadtest-tartalék jelent meg.

A középen a harcz a Sirtori-hadosztály, továbbá a Möring és Bauer hadosztályok közt egyensúlyban maradt.

A keleti részen a 9. hadtest a *Monte-Torren* álló Cugia-hadosztály szívós ellenállása miatt nem jutott előbbre; nemsokára megjelent Custozzánál a Brignone-hadosztály, hova a Govone-hadosztály is útban volt; az olaszok most a Scudier-dandár által is támogatott 9. hadtest csapatait visszanyomták; az osztrák fővezérlet ekkor a 7. hadtest Sonaból megérkezett két dandárát vetette a harczba s azt megállította.

Délután három órakor a Brignone-hadosztály, valamint Cugia is Custozzáig visszavettetvén, a Govone-hadosztály tört előre azon czélból, hogy az osztrák harczvonalat *Sona irányában áttörje;* de míg e támadás a Berettara-magaslaton fennakadt, az olasz balszárny hátrálni volt kénytelen, mivel a Cerale-hadosztály visszanyomása után a Sirtori-hadosztály sem tarthatta magát, Pianelli csapatai pedig a Peschierából kivonúlt helyőrség s a tartalék-hadosztály részei által, melyek Salionzeból a monzambanói hídat fenyegették, leköttettek.

A tartalék-hadosztály és a Piret-dandár most az olasz balszárny ellen mind tovább előhatolván, másrészt Cugia hadosztálya is részben visszanyomatván, az olaszok délután öt órakor, minden további előnyomúlásról lemondva, a *visszavonúlást* a Mincio-hídak felé az egész vonalon megkezdették.

Az olasz legszélső jobb szárny, a Bixio és Humbert gyalog és a Sonnaz lovas hadosztály Villafrancánál a Pulz és Bujanovics dandárok ismételt heves támadásai által annyira leköttettek, hogy a harczban csak igen csekély részt vehettek.

Az éj folyamán az egész olasz sereg a Mincio jobb partjára vonúlt vissza.

A custozzai fényes győzelemmel a hadjárat sorsa el volt döntve, s a későbbi események, melyek az általános részben fölemlíttettek, a tengeri küzdelmet kivéve, csekély jelentőségűek.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság a f. évi akadémiai nagygyűlésen az 1889-től 1892-ig terjedő három évi időtartamra újból megválasztatván, május hó 18-án d. u. öt órakor alakúló gyűlést tartott.

Az «Ügyrend» értelmében az új időszakra az elnök és előadó újból választandó lévén, elnökül ismét *Hollán Ernő* nyugalmazott altábornagy tiszteleti tag, előadóúl pedig *Rónai Horváth Jenő* honvédszázados levelező tag választatott meg; az elnök egyidejűleg fölhatalmaztatott, hogy a bizottságba új tagúl Hampel József múzeumi régiségtári őrt, segédtagokúl pedig Szvetics József tábornokot és Zsoldos Ferencz ezredest az osztály útján a következő három évre leendő megválasztás végett az összes űlés elé terjeszsze.

A bizottság tudomásúl vette, hogy *Hollán Ernő* és *Thaly Kálmán* a közoktatásügyi miniszter úr által az állandó múzeumi bizottságba beválasztattak, mi által a *Hadtörténelmi Múzeum* ügye még jobb fordulatot vett.

Az előadó ezután jelentést tett, hogy a kitűzött *pályakérdésre* egy pályamű érkezett be, czíme: *Nándorfehervár bukása (1521);* jeligéje: «Concordia parvæ res crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Sallustius.»

A pályamű már a bírálaton is átmenvén, mivel a bírálók azt egyhangúlag érdemesnek és jutalmazásra méltónak ítélték, a jeligés levélke fölbontatott s belőle *Kiss Lajos*, szegedi főreáliskolai tanár, neve tűnt elő.

A bizottság az előadónak ez után fölhatalmazást adott arra, hogy a 20 darab aranyból álló pályadíj megküldése iránt azonnal intézkedhessék, s egyszersmind utasította, hogy a pályadíjat nyert mű szerzőjét a bírálók által még szükségesnek vélt pótlások eszközlésére hívja föl.

A pályadíjat nyert munka a «Hadtörténelmi Közlemények» f. évi III. és IV. füzetében fog közöltetni.

Végre az előadó ajánlatára elhatároztatott, hogy az akadémiánál *hadtudományi pályakérdések* kitűzése tárgyában előkészítő lépések tétessenek.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Még valami a régi magyar hadviselésről. Azon nagybecsű észrevételekben, melyeket e folyóirat előző füzetében a kuruczvilág legavatottabb búvárlója tett a múlt év végén megjelent «A régi magyar és török hadviselés» czímű tanulmányomra, — van két pont, melyet nem hagyhatok szó nélkűl, még pedig annál kevésbbé, mert az egyiket mintegy hozzám intézett kérdésnek bátorkodom tartani.

Érdemes tudósunk ugyanis a lovak festéséről szólván, többek közt ezt mondja: «Kedvelték a babos, pettyegetett festést is s az ily lovat (a természettől ilyen színűt is) *szepé*nek nevezték, a mi *szintén török eredetű szó lehet*, ámbár a magyar *szeplő*-vel is rokon.» — A miről említett tanulmányomban megfeledkeztem, most kipótolom.

A *szepe* nevezet csakugyan azon magyar szók közé tartozik, melyek közösek a törökséggel és abból a tőből sarjadzott, melyből a *szeplő* szavunk. Teljesség kedveért meg kell említenem, hogy a *szepe* jelentése nem csak «Tupfschimmel» (azaz: babos, pettyegetett festésű ló), hanem «szőke» és «fakó» is. A megfelelő török szókban szintén meg van mind a három jelentés. Így az ozmán-törökben: *szepe*, vagy *szepi* = csepp, folt, petty. A közép-ázsiai törökségben (teljesebb alakban): *szepke* = csepp, folt, petty és szőke, fakó. Másrészről a keleti török *szepkil* annyi mint «csepp» és «szeplő».

A másik pont pedig, hogy t. i. a székelyeket még 1706-ban is a napra, holdra és csillagokra eskettették meg, nem csak azt a körűlményt juttatja eszünkbe, hogy Erdély czímerén a székelyek jelvénye *nap* és *hold*, a régi Cumania czímerén meg *hold* és *csillag* látható, — hanem azt is, hogy az ozmán-törökök czímere szintén a *hold* (félhold) és *csillag*, az úgynevezett *aj-jildiz*. — Nem meglepő dolgok tárulnak-e szemeink elé őstörténetünk mezején? Látjuk a historiából, hogy a török-tatár népek azon ága, mely a Káspi tengertől keletre és észak-keletre lakott s melyet az egykorú írók *oguz* és *gúz* néven említenek, — *túrul* nevű nemzeti czímere (kiterjesztett szárnyú sólyom vagy sas) alatt folytatott irtó háborúkat a régi persa cultura ellen. Később e népnek két elszakadt része, különböző útakon, új nemzeti czímer alatt jelent meg nyugaton: a kún, vagy kumán *holddal* és *csillaggal* Moldvában, a szeldsuk, vagy ozmán pedig *félholddal* és *csillaggal* a Boszporusz partjain. De már a kúnok és oszmánok kiválása előtt el kellett szakadni két néptöredéknek az oguz, vagy gúz nevű nemzettestből; mert mind a két nemzeti czímer már jóval

előbb föltűnt a Kárpátok aljában: a *turul* a húnokkal és magyarokkal, a *nap* és *hold* a székelyekkel! *Thúry József.*

Az 1788—89-iki török háború történetéhez. A sárközújlaki Péchy-levéltárból följegyzésre méltó adalékokat találtam e hadjárat történetéhez. Péchújfalusi Péchy Mihály mérnökkari főhadnagy, a ki a háború folyama alatt az aradi várban szolgált, időközönként tudósítja Zilahon lakó öcscsét, Péchy Lászlót, a hadjárat megindulásáról, a harcztérről érkező hírekről, az első hadi mozdulatokról és sikerekről, pl. Szabács megvételéről, majd a horvátországi hadtest vereségéről, hg. Liechtenstein alatt, Dubicza vára mellett. A legérdekesebbek és a legközvetlenebbek azon tudósítások, melyek a Bánátban folyt hadakozásról, az első szerencsétlen összecsapásokról, seregeink visszavonúlásáról, a lakosság kétségbeesett menekűléséről s magának József császárnak e hadakozásban való részvételéről szólnak, a ki maga is megbetegedvén ott, tudósítónk mintegy megjósolja a betegség rosz jeleiből a császárnak a hadjárat után nem sokára bekövetkezett halálát.

*

A hadjárat megindulásáról ezeket írja 1788 február 16-án: «Ennek a hónapnak eleitől fogva, 8., 9., 10., 11-ikétől a háborút mind publikálják, de még semmi látható progressust az armadia nem tett. A publicatio után mindjárt a törököknek a Duna túlsó partján kiczövekelt kereskedő hajói elvevésére holmi apró commandókat küldött general Papilla baltákkal, kik köteleket elvágván, mintegy 30 török hajót így elvettenek, kik közzűl kettő eleséggel Belgrádba volt intézve. Egy gefreytert ez alkalmatossággal meg is lőttenek. Orsovát is, de nem a várat, mely a Duna szigetében fekszik, hanem innen a Dunán egy nehány házból álló helységet, Papilla elfoglaltatott. Ekkor egy Devinsi tiszt megsebesíttetett. Azt is írják, hogy a török Gradisco várt elvette légyen, de erről bizonyost, minthogy távol vagyon, nem írhatok. Bizonyosabb az, hogy Belgrádot blokirozva tartják. Oppovánál ide alatt a Bánátusban a Duna kiáradását megakadályoztatni egy hatezer ölnyi gátot csinálnak stb. — A császár, a mint mondják, már Péterváradra lement, de azért áprilisnak elejéig nem sok újságokat reménylhetek. A commandirozó generalis csakugyan Loudon lett.»

A tavaszszal a Száva és Unna vonalán folytatott hadakozásról s Lichtenstein seregének *Dubicza vára alatt szenvedett vereségéről* ezeket írja május 17-én:

«Úgy reménylem a nevezetesebb újságokat eddig érthette öcsém uram, Szabácsnak a császár által megvételét,[1]) Jassinak obester Fábri által

[1]) April 24.

való elfoglalását, a törököknek a Száva vizénél csinálandó töltésre való másodszori kiütését, melyért ezekről nem is írok. — A fő dolgokat várnók a nagy armeéról,[1]) de minthogy onnan most semmi levelek nem jöttek, bizonyos jele, hogy ott semmi sem is történt. — Bár ugyan itten innep után való csötörtök éjszakáján az ide való (t. i. aradi) bástyákról egy néhányon látták Belgrádnak bombardirozását, azaz Belgrád felé a levegőégben föl s alá járó bombákat s némelyek nem is alhatnak az éjszakai rengésétől a földnek, de az én buta organumim, bár azolta reá figyelmeztem, erről semmit sem mondhatnak. Innen Belgrád 17 egész mérföldet tévén, ha ugyan csupa síkság is, öt-hatszáz ölnyire felmenő bombák ide nem látszhatnak.[2])

Az horvátországi armádáról mult postán jövő levelek az oda küldetett commandirozónak Feldmarchal Lichtensteinnak egész becsületét elrontják. Herczeg Lichtenstein általmenvén mintegy 12,000 emberrel az Unna vizén, Dubiczát akarta ostromlani. Már a circumvallationis lineák készen voltak, a trenchék felnyittattak, egy 26 ágyús batteriával brecht is lövetett, de az oroszlány módon vívó törökök miá a mieink a brecht el nem foglalhatták. Azonban a várban lévő törökök a vár fokaira zöld, kék, veres és más zászlókat kirakván, a föld népének nagy szükségekről jelt adtak, kapitulálni is örömest kivántak volna, de úgy hogy a várat általadván, ő magok fegyverestől elmehessenek. Ezt a mieink nem akarván, azonban mintegy ötezer törökök a lineákat, kívülről segítségűl jövén, meghágták, a mieinket kiveték és a várban a segítséget bévitték; azután nem sokára meg még ötezeren megvervén a mieinket, a várban bémentek, minket a trenchékből kivertek, a batteriát elrontották és három generalist megsebesítettek, u. m. Devinst két sebbel, Schlaunt halálosan, G. M. Khunnak csak az egyik lábát hordotta el a golyóbis. A mieink az Unna vizén visszavonták magokat, valami hegyeken megszállván, a hol lárma esvén, hogy a törökök jönnek, a nagy confusióban kiki szaladni készűlvén, jó hogy nem jöttenek, mert az egész patikát, bagagiákat ott kapták volna, nem lévén Vorspontra való lovak.

Én még csak itt nézem a törököket, eddig nem kaphattunk többet 27-nél, a kiket itt bézárva tartunk a casemátákban, naponként kenyérrel és 4 krral. De most minden órán érkeznek a szabácsi foglyok hatszázon és 18-an, a többi mintegy 200 Szegedre megyen.»

Harmadik tudósításában (1788 szeptember 12-éről) a törököknek

[1]) A főhadiszállás Futakon volt.

[2]) Kételye valónak bizonyúlt, Belgrádot csak 1789 szeptember havában szállották meg s október elején (8-án) foglalták el.

a nyár végén a Bánátban fölállított hadak ellen való heves és sikeres támadásait írja le Orsova és Mehádia vidékén: miként keltek át a törökök a Dunán, hogy «kergették» és szórták szét Papilla tábornoknak Orsova és a közeli Zsupanek mellett őrtálló seregét s vették el 12 ágyúját; hogy ataquirozzák több napon át a mehádiai tábort, hogy szállják meg ágyúkkal az osztrákok által megmászhatatlannak hitt kősziklás hegyeket s kényszerítik Wartensleben tábornokot Mehádia föladására; miként haladnak elő a Duna mellett s készűlnek kiütni a Bánát hegyei közűl a sík alföldre Újpalánka mellett, a melyet 12,000 ember védett, míg a császár maga Karánsebesnél állott a főtáborral. — Mindezekről így ír:

«Én a múlt hónapot Szegeden töltöttem, üres óráimban többed magammal az ott lévő török rab tisztekkel mulattam. De ezek, a kik cselédjeikkel mintegy 120-an voltak, mint szintén az ide Aradra valók is 550 felé, az schupaneki szerencsétlen retirád után mindjárt N.-Váradra küldettettek. — Azólta itt minden mozgásban vagyon, a Bánátusból futó és magokat visszavonó asszonyi rendek éjjel nappal érkeznek, melyeknek legkevesebb része marad itt, mind tovább szándékoznak. Az beteg és blessirozott katonák ezerenként rész szerént az itt levő Új- és Ó-Aradon, rész szerént a falukon feküsznek. Az élést és munitiót hordó szekerekről nem is szólván — ágyúkat is nekünk ide a várba naponként hordanak. Mind az ide jött artilleristák, mind mi a ki csak a kapitányommal vagyok itt, a váron szüntelen innep napon is dolgoztatunk; csak az ebédi óráim vagynak, akkor nem tudom egyem-é? aludjam-é? vagy levelet írjak?

Minthogy nehezen hallotta öcsém uram genuine azt itt lévő történeteket, sietve leírom. A mi nagyobb táborunk a *szabácsi* dolog után Semlint (Zimonyt) sánczba vervén, ott és az ott körűl csinált töltéseknél töltötte a nyarat, melyből a hévséghez szokott nem lévén, a canicula végén mintegy 18 ezer az ott levő falukon feküdt betegen. A török fővezérnek élési provisiója nem lévén, az aratást Sophiában, Nissában és Vidinnél kellett elvárni. A hír szűntelen jött, hogy Vidinnél hídat csinál és a Bánátusban béüt. A múlt hónap elein Oláhországban számoson is általköltöztek és 8. aug. mintegy 12 ezeren a Schupanek körül levő impracticabilis kősziklás hegyeket elfoglalták, azonban a Dunán is Orsovánál a lovasság kezdett általköltözni. Az ott levő generalis Papillának a császártól parancsolatja lévén, hogy ha a török nagy erővel jönne, magát vonja vissza: útnak indította az ágyúit és bagagiáját, azután két bataillon Reiski s egy Devins, végre az arrière gárdát az ott levő oláh regementből formálta. A törökök látván, hogy a mieink mennek, utánok indúlt, az oláh arrière gárda fegyvereit elhányta s elszaladt a hegyekre, Devins és Reiski reg. confusioba jövén a tiszteiknek nem volt módja őket rangirozni.

Számoson elestek mind tisztek mind a köznépből. NB. hetven töröknél több nem volt, a ki kergette. Maga Wartensleben, a ki a mehádiai lagerből succursust hozatott, huszár és dragonyosokkal nem tehetett semmit, hogy a gyalogságot rendbe vegye. Azonban a törökök visszamentek, Topliczánál azaz 1½ mérföldnél tovább nem kergetvén; a huszárok distingvirozták (t. i. kitűntették) magokat.

Papillának lova elesvén, gyalog ment Mehádiára, onnan Temesvárra árestomban, a holott a császár 2000 frt. jubilálta *(így!)*. Az ágyúk közűl az első a retirádában feldűlvén, az utánna lévő 12 is a szoros út miá nem mehetvén, a törököknek maradott, 3000 sült profont és sok egyéb bagagia. — A törökök Schupaneket, Orsovát a contumácz szép házakat és ott levő falukat felégették. 17. Aug. próbálták a törökök a mehádiai lageren keresztűl menni, de az ott lévő ágyúk őket százanként seprették, még is ezzel nem gondolván, késeket szájokban, karddal a kezekben az ott lévő erős rekeszfákig mentek, de azon túl nem mehetvén, vissza kellett fordúlni. 26., 27., 28., 29. 30-án mindennap attaquirozták, hol egyik hegynél hol másnál lévő blockházainkat, hogy a lageren keresztűl menjenek, de czéljokat el nem érhetvén, utóljára az ott lévő magas kősziklás hegyekre, a melyeket a mieink impracticabilisoknak gondoltak, bivalyokkal ágyúkat hordattak.

Wartensleben a császártól, a ki már akkor egy armadával Karánsebesre érkezett volt, segítséget kérvén, ő felsége nem adhatott, — melyért Wartensleben lisztes, boros, pálinkás hordóit felvervén, a vízben öntve, szénáját felégetvén, a várost Mehádiát a négy szegleténél felgyújtván, bagágiáját éjszaka, népét reggel a lagerből visszavonta. Ezzel a török nemcsak Meádiát, de számos falukat is a keze alá kapott. A török fővezér is innen Mehádiánál egy hegyen Korniánál campirozott, de a császár tábora Szlatina és Karánsebes között lévén, a hegyek közzűl kijönni bátorságosnak nem tartotta; Mehádiánál a sütőkemenczéit Wartensleben elhagyván, innen Aradról kellett az armádiához számos profontokat mindeddig küldeni. Mehádiáról nagy része a török tábornak s a fővezér is hamar visszatért s igyekezett a Duna mellett a Bánátusban kiütni, mivel a Dunáig Mehádiától s még azon inned is szörnyű nagy és magas hegyek vagynak, de a Duna mellett egy Veterani nevű barlangban egy bataillon s tizennégy ágyú egy majorral Brechanville reg. lévén, a Duna mellett ezek miá lehetetlen volt passirozni. A fővezér 60 csajkákkal oda menvén, fenyegetéssel s szép szóval addig próbálta, míg az ott lévő majorral alkura ment, az fegyvereket és ágyújokat a töröknek által engedvén, magokat az ott levő katonákkal a török el engedte menni a barlangból; betegeiket a hajón maga a fővezér Moldova nevű városig

transportálta s a tiszteket megajándékozta. Ez által már a török majd 50 falukig birtoka alá foglalt a Bánátusból és mindenkor félni, nehogy Ujpalánkánál kiüssön. A főquártélya a császárnak még mind Karánsebesnél vagyon. Oda alá Újpalánkánál vagyon Brechanville generalis 12 ezer emberrel.

Loudon 19. Aug. horvátországi armádiához megérkezett. Dubiczán alól a törököket elverte és 26. Aug. Dubiczát megvette. Dubiczánál fogott 384 török rabot, 60 mázsa puskaport, 6 álgyúkat s annyi doppelhacket.»

A negyedik (1788 szeptember 26-án írt) levél nagyon élénk színekkel, talán némi túlzással, festi a Bánát lakóinak eszeveszett s kétségbeesett menekvését az előnyomúló törökök elől, miután azok Fehértemplomnál áttörték az osztrák sereg védő vonalát, s miután maga József császár is visszavonúlt Szlatina vidékéről Lugosig.

«Itt hétfőtől (szept. 21.) fogva — úgy mond — futó emberekkel nem csak az útak, de a mezők is teli vagynak, ugyanakkor hír futamodván Lugosnál, hogy a török jön, onnan minden a hogy szaladhatott, úgy ment, vármegye tisztei kanczelláriájokból gyalog pennájokkal, szolgák, kocsisok legjobb lovukat istálójokból kifogván lóháton, gyermekek anyjok nélkűl, férjek feleségük nélkűl, bagasiájokat oda hagyván futottanak, szőlőjök sokaknak félig szedve oda maradott, az úton a szekerek az elbotlott emberek testeiken mentenek; volt olyan is a ki pénzes zacskóját kötetlen a hóna alá vévén, az úton pénzét mind kihúllatta, mégis az utána menők nem merték fölvenni, nehogy az szekerektől az alatt felütődvén, többé föl ne kelhessenek. Sok oláh asszony egy csuporral kezében elfutott s tehenét otthon felejtette. Lippavárra a hír érkezvén, sokan a Marosba ugrottanak, hogy a Maroson általuszhassanak, kik közűl sokan a vízben holtanak. Ez a hír olyan közönséges lett, hogy egy Vinga nevű mezővárosban ide egy mérföldnyire csak egy ember sem maradott. Végre csak egy sem volt ennyi futók közűl, a ki törököt látott volna. Temesvárt a kapukat bezárták és Lugosig kiküldvén, semmi törököt nem láttak. De a sok nép még most is szűntelen takarodik, mind onnat alól Fejértemplom és a bányavárosokról, mind a Bánátusnak Erdély felől való részéről.

Az oka ennek kétségkívűl az, hogy egyfelől gen. Brechanville, a ki oda alatt Fejértemplomnál volt 12 ezer emberrel, a törököt lineáján béeresztette; ide fel pedig a császár Ilováról, a mely Szlatina mellett vagyon, magát Lugosig visszavonta. A császár armádiája Ilova körűl a hegyeken feküvén, a balszárnyán valami magosságon feküttek Terzi, Durlach és az Wartensleben corpjából való regementek; a török ezt recognoscirozván két batériát csinált és fölemelt lövésekkel ezt a hegyet úgy lövöldözte, hogy benne lehetetlen volt maradni. Bár a mieink is majd három napig

reájok szörnyű ágyúzást tettenek, az ő ágyújokat nem demontirozhatták. Ezért a császár feltette, hogy onnan magát visszavonja. Mikor a mieink a spanische reitereket elszedték, a török észrevette, hogy a mieink magokat vissza akarják vonni, melyért a hegyen volt regementek elejében kerűlt és bennek sok kárt tett. A hegy alatt nem messze egy redoutte volt, abban a Brentano regementje: 60 török rájok ütött s ők mind elszaladtak. Ezt látván Lascy perspectiván, a Nádasdy inf. regementből egy divisiot küldött, hogy a Brentano regementet kergesse vissza. Ilyen a német kuragi! — Elég az, a múlt szombaton az armádián minden szaladott vissza, a mint lehetett, *a császár fölvont pisztolylyal kezében szaladott népei között.* Karánsebesre a török vasárnap (sept. 20.) reggel nyolcz órakor érkezett, a hol a mi grenadirosink közűlök sokat leöltek. A császár egész Lugosig vonta magát s táborát vissza, a hol most a törököt várja. Nekünk, hogy itt a várban szűntelen vigyázzunk, ma is két stafétánk jött. Temesvárról, a kinek három holnapig való élése nincsen, mindennek el kell menni. Pellegrini feldmarsal lett és temesvári guverneur. — Az armádián nagy a confusio s még is marad a mostani sistémánál. Az útak teli tolvajokkal, szökött katonákkal etc. Azt hallám, hogy a Brechanville corpjának a császár armádiájához kell ütődni, mivel ennek fele is beteg. Loudonnak Belgrád felé kell magát vonni. — P. S. Ha a császár a törököket nem attaquirozza, Lugosról is bizonyosan idébb kell magát vonni és Temesvárt maholnap a török bloquirozza.»

Míg a Bánátban ily szerencsétlenűl folyt a hadakozás, a horvát határon kedvezőre fordúlt a hadiszerencse s ez csakhamar a Bánát feladására késztette a törököket. A szeptemberi diadalmas előnyomúlást október folyamán a visszavonúlás váltotta fel s a mi hadaink nyomukban «rukkoltak» előre az elhagyott helyekre. Erről és a horvát-bosnyák határszéli Novi vára csellel való elfoglalásáról tudósít 1788 okt. 27-én írt következő levele:

«Az újságok most egyszerre nálunk is megritkúltak. A császár ma két hete (október. 13.) nálunk volt (t. i. Aradon), megnézte az sánczon tett munkánkat s az nap megint visszament Temesvárra. A törökök nagy részént kimentek a Bánátusból; de Mehádiánál magokat erősen bépalisadirozták. Egy nehány napokkal ezelőtt oda alá Tomaschovecznél a Temesen lévő híd őrizetére ott hagyott egy kapitányt katonái öszve vagdalták, melyért generalis Lilien arestomban van. A mi népeink mind rukkolnak alább az elhagyott helyekre.

Miként vette légyen meg Loudon Novit, úgy tartom az újságokban is nem sokára olvashatja öcsém uram. Parancsolatot adott, hogy Gradisca alá kell készűlni s Novit odahagyják. G. Devinsnek bepecsételt parancso-

latot adott s elküldette túl Novin, melyet három lövés signálra bontson föl. Maga népével Gradisca felé indúlt, a törökök utána attaquirozva, mikor gondolta, hogy elég távol vagyon, akkor jelt adott s Devins parancsolatja szerint attaquirozta Novit, a hol törökök nem lévén, a várat elfoglalta, azonban Loudon is a többinek frontot csinált, a kiket rész szerént a várból öszvelöveldeztek a mieink, rész szerént Loudon öszvevagdaltatott. Ezt nekem így beszélték s a mint mondják az ujságokban is már benne vagyon. Mert én vagy 10 nap olta a vérhassal bajlódván, sohová nem mehetek s ujságot sem olvashatok.»

Mennél tovább folyt a hadakozás, annál kedvezőbbé vált az a mi hadaink részére. — Főkép a szlavoniai határon, a hol 1789 tavaszán a küzdelem szép sikerrel indúlt meg újra s míg a bánáti hadsereg Karánsebesnél vonatott össze s megfigyelő állásban várta a török újra készülő beütését. Ezekről s a császár végzetessé vált betegeskedéséről szól tudósítónk 1789 máj. 21-iki levele.

«Hogy a török császár megholt, azt már fogja tudni öcsém uram. Selim az új szultán az kapitán basát strangulláltatta s maga fogja a török armádiát commandirozni. Itt minden tudósítások erősítik, hogy a törökök megint Mehádiánál Orsován keresztűl akarnak a Bánátusban béütni. Melyért 20. máj. a bánátusi armée Karánsebesnél öszvegyűlt a szélekről. Midőn a széleken egész Belgrádig semmi török nem láttatik, úgy tartom a törökököt ott fogják elvárni, mivel innen a török földére Belgrád és Orsova elvétele nélkűl bérukkolni tanácsos nem volna.

A sclavoniai armée magát már jól viselte, mivel gen. Mitroski commandérozása alatt török Gradiscát überfallal megvette. Igaz, mint a híre, a mieink közűl is majd 800 estenek el. De mégis ezáltal szíve a mieinknek nő s a törököknek vész. — Mi még négy ingenieur tisztekkel mind itt dolgoztatunk, nincsen is reménységünk, hogy innen elmehessünk, mivel Belgrád vívásához semmi reménység nem láttatik, kivált mivel Pellegrini is Bécsben maradott. A császár ugyan mellyével jobbacskán volt, de megint rosszabúl van, hideglelésben esvén, a mely azon nyavalában mindenkor rosz jel.»

Ezeket írja az 1788—89. török hadjáratról, Arad várából, kedves öcsese urának, Péchújfalusi Péchy Lászlónak Zilahra «igaz atyafia, szolgája s bátyja Péchy Mihály ingenieur főhadnagy». Tudósításain látszik a közvetlenség s a jól értesűltség s bizonyára hasznavehető adalékokúl szolgálhat annak, a ki e hadjárat történetének megírására vállalkozik.

Eme hat eredeti levél Péchújfalusi Péchy István úr adományából immár a budapesti egyetemi könyvtár tulajdonát képezi.

Dr. Szádeczky Lajos.

Két katonai utasítás 1567-ből. Az 1567-ik év a török háborúnak rövid időre véget vetett. Miksa király a magyar területből megtartotta mindazt, a mit a fegyverszünet beálltakor bírt s azt az által igyekezett biztosítani, hogy a fontosabb helyekre meghitt embereit tette.

Így 1567 január 13-án Gyulaffy Lászlót veszprémi kapitánynyá nevezte ki, mely alkalommal az a következő utasítással láttatott el:

1. A mellett, hogy a kapitány Tihanyt is kezeli, Veszprémben lakjék s királyi engedelem nélkűl onnét el ne távozzék.

2. A tűzér eszközökre stb. gondot viseljen s szükség nélkűl sem lőport, sem mást el ne fogyasszon.

3. A váron szükséges javításokat, nehogy az ország panaszt emeljen, vigye véghez.

4. Veszprémi jószágaira nézve magát a kiküldött biztosoknak vesse alá.

5. Aratás idején gondoskodjék a várnak élelmi szerekkel (gabonával), való ellátásáról.

6. Tisztjeivel jó egyetértésben éljen, az ellenséggel szemben éber vigyázatot gyakoroljon s az udvart minden eseményről idejekorán tudósítsa.

7. Azon esetben, ha a kapitányságot az udvar tőle elvenné, vagy ő maga lemondana, köteles mindent, de különösen az ágyúkat és egyéb szereket rendesen átadni.

8. A zsold nagysága majd később határoztatik meg.

9. Más előre nem látott esetekben, az eljárás kipróbált hűségére és eszélyességére bízatik.

Kelt Brünnben (Morvaországban), 1567 január hó 15-én.

Valóban várnagyi utasítást rövidebben, szabatosabban alig lehet fogalmazni.

Ugyanez évből még egy *élelmezési* utasítás akadt kezünkbe, melyben Pfann Benedek, a magyar határok élésmestere, 1567 április 4-dikén a következőkre utasíttatott:

1. Hogy a végvárakat s az innen kiinduló csapatokat kenyérrel, borral, sóval, zsírral, sajttal és zabbal mindig idejekorán ellássa.

2. Igyekezzék a bevásárlásoknál mindig első lenni, hogy jó czikkeket s olcsón vásárolhasson.

3. A horvát tartománygyűléssel mindig egyetértőleg járjon el s ha ennek részéről ellenzésre találna, erről azonnal jelentést tegyen.

4. A vétel mindig bécsi mérték szerint történjék.

5. Idejekorán gondoskodjék alkalmas lerakodó helyekről, hol az élelmezési czikkeket összegyűjtheti.

6. Gondoskodjék arról, hogy a bor ne téli időben szállíttassék, hogy hordókat idejekorán s olcsón szerezzen be, hogy a bor jó helyen tartassék, a kimérésnél pedig vagy maga vagy helyettese mindig jelen legyen.

7. Igyekezzék a gabona megőrlésére malmokat biztosítani, gondoskodjék a kenyérsütésről s arról, hogy kétszersültből (Bisquit) mindig megfelelő készlet legyen.

Látjuk ez utasításból, hogy a végbeli katonaság eleséggel, a hús kivételével, mely talán más úton biztosíttatott, *legalább papiroson* elég jól volt ellátva; hogy azonban az élelmi czikkeket valóban mind megkapta-e, az más kérdés. *G. G.*

A múlt század hadi szabályzatai ból. A botbüntetés a múlt században ugyan a legteljesebben virágzott, de mivel a visszaélések számosak valának, a hétéves háború előtt kiadott Regulament, a büntetéseket mintegy szabályozni akarta, mondván:

«A sok botozás, mint a szökések okozója, ezennel *beszüntettetik*». De nyomban utána következik: «*Jövőben tehát* az altiszt, első felhevülésben adott bűntetésképp, csak három, legfeljebb négy botot alkalmazhat; ép úgy az al- és főhadnagy is csak tetten érés esetén s csak hat, legfeljebb 7 botot szabhat ki». De hogy e bűntetés *naponta hányszor* alkalmazható, arról a szabályzat mit sem szól.

A század-bűntetés a jövőre 20, legfeljebb 25 bottal határoztatik meg. Az altisztekre vonatkozólag a szabályzat elrendeli, hogy azok botozása kitelhetőleg mellőzendő s ha bűntetésük mégis szükséges, inkább egy időre lefokozandók. Ha azonban végső szükségben mégis botozni kell, akkor is az őrmester, szakaszvezető és fourir megbotozása soha nyilvánosan ne történjék.

Legeredetibb azonban a szabályzat azon pontja, mely a közlegényt a tiszt és altiszt túlkapásai ellen oltalmazni igyekszik.

«Azon tisztre vagy altisztre pedig — mondja a szabályzat — ki egy közlegényt rúgásokkal vagy pofozással bántalmaz, a legszigorúbban kell . . . *rátekinteni*» (. . . solle auf das Schärfeste angesehen werden . . .).

Egy magyar hős Novi bevételénél 1788-ban. A császári és királyi hadsereg 1788-ban Novi várát ostromolta. Midőn szeptember 20-án a Blagojnál álló s 6000 főnyi számerővel bíró török seregrész Chyhaja pasa vezérlete alatt fölmentő kísérletet tett, a Messinovacz hegyen levő erődítések védelmére a második gyalogezred három zászlóalja rendeltetett *Ocskay József* alezredes alatt. Ocskay a törökök támadását nagy ügyességgel fogta föl, s bár azok négy óra lefolyása alatt három rohamot intéztek, Ocskay nemcsak hogy dicsőséggel visszaverte azokat,

de sőt maga is támadásba ment át, s a török hadat egy lelkesült rohammal visszavetvén, Blagojig üldözte.

Még szebb alkalma nyilt azonban Ocskaynak a magyar vitézség bebizonyítására, midőn október 6-án, az általános rohamnál, csapataival a vízi-bástya megtámadására rendeltetett. A támadás roppant erőfeszítések s nagy veszteségek után valóban sikerült s *Ocskay volt az első, ki a törökök öldöklő tüze daczára a várfalakra lépett.* De a törökök a bástyát nem engedhették oly könnyen át s visszavételére rohamot intéztek Ocskay s derék katonái ellen. E roham azonban már elkésett, mert Ocskay a legnagyobb gyorsasággal földhányásokat rögtönöztetett, sőt köteleken egy ágyút is vontattatott föl s így a bástyát megtartván, a vár bevételének főtényezőjévé vált.

Ocskay hősi magatartásáért ezredessé lépett elő s a Mária Terézia rendet kapta.

Elővéd-harcz Negotinnál. Ugyancsak a fönti török háborúból egy érdekes elővéd-harcz emléke maradt reánk, melynél a főszerepet *Szarvassy József*, huszár-százados, vezetése alatt a 9-ik ezredhez tartozó magyar huszárok vitték.

A Negotinnál táborozó s 6500 főnyi számerejű török had megtámadására Lipthay alezredes alatt egy három gyalogzászlóaljból, három huszárszázadból és nyolcz lövegből álló oszlop küldetett ki. Az oszlop 1790 január 6-án reggel 8 órakor indúlt meg, élén a huszárok két százada, mint az oszlop elővédje, Szarvassy százados vezetése alatt.

Midőn az oszlop Negotinhoz körűlbelől egy órányi távolságra érkezett, az elővéd ellenségre bukkant. A törökök a sűrű bozóttal benőtt s egyébként is alig áttekinthető terepet fölhasználva az elővédet egyszerre arczban s mindkét oldalában megtámadták. De huszárjainkat ez nem hozta zavarba, s a törökök közé ugratván, azokat csakhamar visszavonúlásra bírták. De az ellenség spahikkal és janicsárokkal szaporodván, csakhamar újra helyt állott, mire Szarvassy a még hátralevő századnak az elővédhez való küldését kérte. A harmadik század csakhamar beérkezvén, Szarvassy, hogy nagyobb erőt tüntessen föl, a huszárokat két sorral (három helyett) alakítván, hat századba osztotta s újra támadást intézett; e támadás oly jól sikerűlt, hogy a törökök hanyatt-homlok futottak vissza, sőt *Nagy György* huszártizedes egy lófarkos zászlót is hatalmába ejtett.

A huszárok által nyomban üldözve, a törökök egész a Bukovcze helység előtti magaslatig hátráltak, hol új erősbítésre lelvén harmadszor, is gyülekeztek; de az ellenállás sem itt, de még a negyedszeri és ötödszöri kísérletnél sem sikerűlt s a törökök egész a Timok folyóig üldöz-

tettek, hol átkelés közben nagy részök vagy a vízbe fúlt vagy huszárjaink által levágatott.

Miután ez által a Negotinnál álló török had, részint számban gyöngébb lett, részint fegyelmében megingott, a Lipthay alezredes által, a Pálffy-gyalogság három zászlóalja élén megindított támadást fölfogni nem volt képes, s tetemes veszteségek után Negotint föladni s a Krainaból visszavonúlni kényszerűlt.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Magyarország függetlenségi harcza 1848—1849-ben. Írta Gelich Richárd tábornok; három kötet, 120 nyomtatott ív, az első kötet mellett négy, az egyenruhákat föltűntető, színes táblával. Ára 7 frt 20 kr.

Gelich Richárd nyugalmazott tábornoknak a közel nyolcz év óta folyamatban lévő nagy munkája a legutóbb megjelent füzettel véget ért s most már az egész terjedelmes mű előttünk fekszik.

Természetes dolog, hogy egy ily nagy terjedelmű dolgozat most, közvetlenűl a megjelenés után, nem ismertethető s nem bírálható oly részletességgel, melyet egy ily nagy munka igényel s jelen sorainkban ez nem is áll szándékunkban; e becses folyóirat szerkesztősége megtisztelt azon fölhívással, hogy Gelich munkája felől első benyomásainkat közöljük, s ennek a következő sorokban teszünk eleget; meglehet hogy más alkalommal még majd bővebben foglalkozunk vele.

Mindenek előtt ki kell jelentenünk, hogy Gelich munkája a magyar hadtörténeti irodalomra határozott nyereség, s hogy a szerző a magyar függetlenségi harczra vonatkozó számos, helylyel-közzel igen fontos, s részben ismeretlen adatnak gondos egybegyűjtése s földolgozása által a magyar hadi történetírásnak, mely ma még bölcsőjében fekszik, fontos szolgálatot tett. Örömmel kell üdvözölnünk a hadtörténeti irodalom terén a legkisebb munkát, a legcsekélyebb értekezést is, mennyivel inkább egy ily nagy művet, mely ha nem is tekinthető a magyar nemzet e dicső küzdelmét tárgyaló végleges munkának, a magyar szabadságharczczal majdan, később még, foglalkozó íróknak, valamint a függetlenségi harcz történetét végleg megalkotó történésznek is igen becses forrása, segédeszköze lesz.

Gelich tábornoknak műve megalkotásáért teljes elismeréssel adózunk; a magyar nemzet rég várt már egy munkát. mely történelmének e gyászban és dícsőségben egyaránt dúsgazdag időszakát a maga egészében egységesen fölkarolja, s ezen a világtörténelemben kiváló helyet igénylő háborúról lehetőleg hű és tökéletes képet nyújt. Kétszeresen örülünk azon, hogy a munkára egy ilyen kiválóan hívatott egyén vállalkozott, ki, míg egyrészt mint activ közreműködő s a dolgokba állásánál fogva beavatott tiszt az eseményeket a leghívebben, másrészt pedig mint képzett, művelt és szellemes katona azokat teljes szakavatottsággal s katonára ép úgy mint a nagy közönségre egyaránt érthetően, élvezhetően s vonzóan írta meg. De, bárha a munkát, mint egészet, igen becsesnek tartjuk, s azt a hadtörténelem barátainak a legmelegebben ajánljuk, ismertető s kritikai tisztünket — úgy véljük — rosszúl teljesítenénk, ha a műnek csak fényes tulajdonságairól emlékeznénk meg, s ne említenénk föl azt is, mit a munka hibájának tartunk. Az író, midőn valamely művét nyilvánosságra bocsátja, igazságos és pártatlan bírálatot vár s nem veheti rossz néven soha, ha művének fény- és árnyoldalai egyenlő módon emeltetnek ki. E mellett, tekintve a nagy érdeklődést, mi Gelich munkája iránt keletkezett s mely valószínűleg aránylag rövid idő alatt egy második kiadást tesz szükségessé, talán szívesen is veszi, ha oly dolgokra tétetik figyelmessé, melyek egy újabb kiadásban a mű előnyére aránylag könyen megváltoztathatók.

Ezek között első helyen áll a tervezet egységének hiánya. — Míg első programmjában a szerző az egész anyagot két részre szándékozott osztani, melyek elseje a magyar honvédelem szervezésének történetét, másodika a hadműveleteket s általában a háború tisztán katonai történelmét volt magába foglalandó, a közel tíz évi idő alatt, míg a munka folyamatban volt, e beosztástól eltért s munkája második és harmadik kötetét ugyanoly módon folytatta, mint az elsőt megkezdette. Mi úgy véljük, hogy az eredeti terv határozottan jobb volt; a kettéválasztás jobb arányt, könnyebb áttekintést eredményezett volna s a műnek kivált használhatóságát bizonyára nagyban emeli vala. Ugyancsak e szempontból hátrányosnak tartjuk, hogy a bizonyításra, vagy a helyzet megvilágítására szolgáló okmányok, országgyűlési tárgyalások, kiáltványok, levelek stb. a mű szövegébe vannak beillesztve, mi az előadást helyenkint szakadozottá teszi, s az események áttekintését megnehezíti. Ha ez okmányok a műből kivétetnének, s külön csatoltatnának, az előadás — mely egyébként igen jeles — folyékonyabbá válna, az összefüggés bensőbb volna s az áttekintést lényegesen megkönnyítené.

Nem tartjuk továbbá jónak, hogy Gelich a magyar függet-

lenségi harcz *politikai* és *katonai* történelmét egyszerre s egy műben kívánta megírni; a függetlenségi harcz politikai és katonai történelme igaz sokkal szorosabb összefüggésben van, mint az más háborúknál szokott lenni, mégis azt hiszszük, hogy két ily nagy föladat egy műben megoldva sok, s a két föladat egyesítésének ritkán marad el azon következménye, hogy vagy az egyik, vagy a másik rész nem elég tökéletesen oldatik meg.

Bárha Gelich tábornoknak mindkettő igen jól sikerült, mégis — a mi katonai szempontunkból — azt óhajtottuk volna, hogy Gelich fényes tehetségeit kiválóan a katonai részre fordítva, annak még behatóbb, részletesebb s minden eseménynek kritikai módon való földolgozása által lehetővé tette volna azt, hogy a magyar emberre, a magyar katonára nézve e háborút illetőleg minden idegen nyelvű munka fölöslegessé váljék.

Végre nagy hátránynak tekintjük még, hogy a műhöz egyetlen térkép, egyetlen ütközet vagy csatatery sincs mellékelve, mely nélkül pedig katonai eseményeket köztudomás szerint tanúlmányozni lehetetlen; általában hadtörténeti műveknél a térképek, tervek fontossága — különösen a megérthetés szempontjából — legalább is oly nagy, mint magáé a szövegé s a katona azokat csak nehezen nélkűlözi.

A föntebbiek előadásában bennünket ama vágy vezérelt, hogy a magyar hadi történetírás e díszművének egy újabb kiadása a lehető legmagasabb tökélyre emelkedjék. *Szabó.*

Kriegsgeschichtliche Uebersicht der wichtigsten Feldzüge der letzten 100 Jahre. Írta Horsetzky Adolf, vezérkari ezredes. Egy 33 táblát tartalmazó atlaszszal. Bécs, 1888. Nyolczadrét XV. és 400 lap, ára 12 frt.

E mű megjelenését már múlt évi IV. füzetünkben jeleztük, s most tekintettel azon körűlményre, hogy a hadseregben szokatlanúl nagy mértékben elterjedt, bővebben ismertetjük.

A mű czélja a szerző előszava szerint abból áll, hogy azoknak, kik hadtörténelmet még nem tanúltak, a legutóbbi száz év hadjáratainak gyors áttekintésére útmutatást; azoknak pedig, kiknek a hadászat (stratégia) tanúlmányozása közben példákra van szükségök, kész előmunkálatot nyújtson.

E kétféle czélnak a különben kitűnő munka nem egyenlő mértékben felel meg.

A kik hadtörténelmet *még nem tanúltak*, azok számára e munka nem való, mert egész figyelmét majd kizárólag a *hadműveletekre* fordítja, adatokat csak ezek számára tartalmaz, térkép-mellékletei csak ezeket magyarázzák; ellenben a hadjáratok *tulajdonképeni történetét*, de különösen az *ütközetek és csaták leírását* teljességgel mellőzi, vagy csak egy-két odavetett szóval említi föl.

A munka használata tehát ellenkezőleg a hadtörténelem ezen időszakának teljes és tökéletes ismeretét föltételezi; ez ismeret nélkűl a könyvet és térképeit akár kezünkbe se vegyük, mert olvasásából hasznot vonni nem fogunk. De sőt még ez sem elegendő; a ki Horsetzky könyvét haszonnal forgatni akarja, annak nem csak a szorosabb értelemben vett hadtörténelemben, hanem a katonai tudományok minden ágazatában megfelelő magasabb képzettséggel kell bírnia, csak akkor fogja e rövid szavakkal előadott, de a térkép-mellékletek által kitűnően magyarázott képeket teljesen átérteni, csak akkor lesz reá a könyv tanúlmányozása gyümölcsöző.

Azoknak, kik a bécsi hadi iskolában a hadászatot e könyv és e térképek segítségével, s a tanár támogatása mellett tanúlmányozzák, a mű igen becses, valamint becses azok számára, kik a hadi iskolát már végezték s a hadászatban s hadtörténelemben ismereteiket bővíteni, megszilárdítani akarják; végre igen hasznos segédeszköz a mű azok számára is, kik katonai nevelő- és képző-intézetekben a történelem, hadtörténelem, vagy a hadászat tanításával foglalkoznak.

A mű értékesebb részét különben nem a könyv, hanem az atlasz képezi; a térképek terep nélkűli — nagyobbára 1 : 750,000 mértékben készített — vázlatok, melyeken a hadviselő felek mozdúlatai, a seregek és seregrészek hadműveletei, nagy pontossággal és részletességgel, színes vonalakkal vannak föltűntetve; e vázlatok a tanúlmányozást, a hadműveletek áttekintését igen megkönnyítik s a hadtörténelmi irodalomban nem ismerünk művet, mely ily kitűnő műmellékletekkel volna fölszerelve.

Maga a könyv inkább csak magyarázata a térképeknek, s előadása ennek megfelelőleg, rövid, tömör, világos és a tárgyalt hadjáratokban előforduló hadműveletekről könnyen áttekinthető képet nyújt. Tömörségének bizonyítására elég lesz fölemlítenünk, hogy kisebb hadjáratok átlag 4—8 oldalon tárgyaltatnak s a leghosszabbak sem vesznek 15—20 oldalnál több teret igénybe.

Az események három csoportba vannak osztva, melyek elseje a forradalmi háborúkat (1792, 1793, 1794, 1795), a második a napoleoni hadjáratokat (1796—1797, 1799, 1800, 1805, 1806—1807, 1809, 1812,

1813—1815), végre a harmadik a legújabb kor háborúit (1828—1829, 1831, 1848—1849 olasz, 1854—1855, 1859, 1864, 1866 porosz és olasz, 1870—1871, 1877—1878, 1878 Bosznia) tárgyalja.

A hadjáratoknál a háború oka, a hadműveleti tervek s az erőcsoportosítások csak egy-két sorban említtetnek föl, azután következnek a hadműveletek, a fontosabb mozzanatok szerint szakaszokra osztva.

R. H. J.

Schlachten-Atlas des XIX. Jahrhunderts. Zeitraum 1820 bis zur Gegenwart. Bäurle Pál. Iglau, Bécs, Lipcse.

Ez érdekes vállalat már az 1886-ik év elején indúlt meg, s ez ideig 23 füzet kerűlt kiadásra, az egész tervezett vállalatnak tehát mintegy két harmad része.

Tekintettel azon körűlményre, hogy a legújabb kori hadtörténelmi eseményekről összevontabb, de a mellett mégis kimerítő, mindenek fölött pedig *jó térképekkel* ellátott gyűjteményes munka alig van, a kiadó czég hasznos vállalatba fogott, miről különben az is tanúskodik, hogy e füzetes vállalat nem csak hadseregünkben, de a külföldön is számos pártolóra talált.

A kiadók a fősúlyt a jó térképekre fektették, melyek fínom kivitelű, elég nagy mértékben készűlt, a terepet vonalkázás útján, a csoportfölállításokat stb. pedig színes modorban előtüntető foliáns lapokból állanak; azon egy hátrányos körűlményt leszámítva, hogy magassági jelzéseket nem tartalmaznak, a térképek valóban kifogástalanok s a tárgyalt eseményeket elég híven és elég részletességgel tüntetik föl.

Ép ily dícséret illeti a szöveget, melynél az ismeretlen szerzők rövid, tömör előadásra törekedtek; az eseményekre nézve úgy látszik igen jó kútforrásokat használnak, s történelmi hűség és tárgyilagosság tekintetében a munkálatok ellen panasz nem emelhető.

Az eddig megjelent füzetek (1—21) vegyesen és időrendre való tekintet nélkűl több hadjárat vázlatos előadásán kívül, a következő ütközetek és csaták leírását illetőleg térképeit hozták:

A második keleti háborúból (1853—56): Alma, Balaklawa és Inkerman.

Az észak-amerikai háborúból (1861—1865): Shiloh, Bull-Run I-ső, Bull-Run II-ik, Murfreesborough, Donelson, Perryville, Fair-Oaks, Antietam.

Az 1859-ik évi olasz hadjáratból: Montebello, Palestro, Melegnano, Magenta, Solferino.

Az 1864-ik évi dán háborúból: Missunde, Ob.-Selk és Jagel, Oeversee, Fredericia, Veile.

Az 1866-ik évi porosz háborúból: Nachod, Skalitz, Trautenau, Neu-Roggnitz és Rudersdorf, Schweinschädel, Langensalza (a poroszok és hannoveriek közt), Aschaffenburg, Jičin, Tobitschau és Roketnitz, Königgrätz és Blumenau.

Az 1866-ik évi olasz háborúból: Custozza.

Az 1870—1871-iki német-franczia háborúból: Spicheren, Wörth, Vionville—Mars-la-Tour, Colombey—Nouilly (Borny), Gravelotte—St.-Privat, Metz (körűlzárolás), Noisseville, Beaumont, Sedan.

Az 1877—1878-iki orosz-török háborúból: Lovča, Plewna, I., II. és III. csata. *R. H. J.*

II. IRODALMI SZEMLE.

Az 1888. év IV. és az 1889. év I. negyedéről.

A) MAGYAR MUNKÁK.

Kubinyi Ferencz: «Magyar történelmi emlékek». II. kötet; Budapest, 1888. 8-adr. XXV. és 400 l. ára 4 frt. — Számos nagyérdekű s a hadtörténelemre is kiváló fontosságú okirattal, melyek a hontmegyei nevezetesebb várak, mint Hont, Csábrág, Drégely stb. múltjára vonatkoznak.

Márjássy Béla: «A magyar törvényhozás és Magyarország története». V. kötet. Győr, 1888. 8-adr. 408 l., ára 5 frt.

Rohrbacher Miklós: «Tata története». I. rész. Alapításától 1412-ig. Tata 1888. 8-adr. Tata vára hajdan igen nagy szerepet játszott Magyarország történetében, s így a reá vonatkozó történeti adatoknak egy monografiába való összegyűjtése érdemes munka. A még hátralévő II. rész 1526-ig, a III. 1727-ig, a IV. 1848-ig fog terjedni.

Hradszky József: «Szepesmegye a mohácsi vész előtt». Szepesváralja 1888. 8-adr. 108 l.

Beke Antal és *Barabás Samu:* «I. Rákóczy György és a porta». Levelek és okiratok. Akad. kiadv. Budapest, 1888. 8-adr., 906 l., ára 5 frt.

Óváry Lipót: «Bethlen Gábor diplomatiai összeköttetései». Tanúlmány. Akad. Tört. Értek. Budapest, 1888. 8-adr., 86. l., ára 50 kr.

Fraknói Vilmos: «Carvajal bíbornok magyarországi követségei 1448—1461». Akad. Tört. Értek. Budapest, 1888. 8-adr., 88 l., ára 50 kr. Igen fontos adatok Hunyady János hadjáratainak történetéhez s Mátyás király uralkodásának kezdetéhez.

Iványi István: «A tiszai határőrvidék 1686—1750». Budapest, 1888. Adalékok a határőrvidék katonai történetéhez.

Székely József: «A védtervezetről». Budapest, 1888. 8-adr., 108 l., ára 80 kr. A véderő-vita alkalmából kibocsátott érdekes röpirat, függelékben a magyar hadi törvények jegyzékével.

Molnár Victor: «A genfi conventio». Budapest, 1888. Második kiadás. Ára 1 frt.

Gelich Richárd: «Magyarország függetlenségi harcza 1848—49». Budapest, 1882—1889. A legutóbb kiadott füzettel Gelich nagy munkája befejezést nyert. A megelőző rovat a munkával bővebben foglalkozik.

Hentaller Lajos: «Görgey mint politikus». Történelmi tanúlmány. Budapest, 1889. A mű éle Görgey ellen van irányítva, s mintegy ellenírata Görgey István ismert munkájának.

Rónai Horváth Jenő: «Az egyetemes hadtörténelem vázlata». Budapest, 1889. 8-adr. 235 l., 22 szövegbeli ábrával és 25 rajzmellékkel. A mű szerzője e folyóirat szerkesztője levén, ismertetés helyett jelen füzetünk egy mutatványt közöl. Bővebb adatokat a «Ludovika Akadémia Közlönye» f. évi IV. füzete tartalmaz.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEI.

Századok.

Pór Antal: Köcski Sándor. (IX.)

Király Pál: Marcus Ulpius Trajanus dák háborúi (IX—X.). Beható tanúlmány a nagy római császár Dacia meghódítását eredményező hadjáratairól.

Gr. Lázár Miklós: Erdély főispánjai. (1888. IX. és X. 1889. I—III.)

Téglás Gábor: Hunyadmegyének a török világban szerepelt barlangerődítményei. (I.)

Szabó Károly: A zöld ág, mint a székely főtisztek jelvénye. (III.)

Magyar Történeti Életrajzok.

E jeles folyóirat ez évi két füzete Fraknói Vilmos «Bakocz Tamás» czímű nagy érdekű munkáját tartalmazza, mely a szokott módon rendkívűli díszes kiállításban jelent meg.

Hazánk.

Füzetei elmaradtak s közűlök több csak legutóbb (utólagosan) jelent meg; ezek a legközelebbi szemlébe fognak fölvétetni.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Cs. J. A m. kir. honvédség fejlődésének ismertetése 1869-től 1888-ig (öt közlemény).

Dragosevics: Tanúlmány a magyar-szerb harcztérről. (Két közlemény.)

Rákos Ernő: Olaszország gyarmatosítása a Vörös-tenger partján. 1 térképpel. (IV.)

Ezenkívűl egész sora a bel- és külföldi hadtörténeti irodalmat tárgyaló kitűnő ismertetéseknek.

C) KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNETI MUNKÁK.

Köhler G.: Die Entwicklung des Kriegswesens und der Kriegsführung in der Ritterzeit von der Mitte des XI. Jahrhunderts bis zu den Hussitenkriegen. Bd. III. Theil 2. Die Entwicklung der personellen Streitkräfte in der Ritterzeit. (Breslau. 1888. 367 l. 10 M.)

Gallitzin: Allgemeine Kriegsgeschichte der neuesten Zeit. Uebersetzt von *Streccius.* (IV. Abtheilung.) 2. köt. 2. fele. Tartalma: Az I. franczia forradalom korabeli háborúk 1792-től 1801-ig. (Cassel. Kay. 1889. 950 l. és 23 térkép. Ára 18 M.)

Schlachten-Atlas des XIX. Jahrhunderts. (1820-tól a jelenkorig. 18. és 19. füz. Iglau. 1888. à 2 M. 60.) Jelen füzetünkben ismertetve.

Möller: Der serbisch-bulgarische Krieg 1885. (Hannover, Helwing. 1888. 230 old. 6 M.)

Das Kriegstheater an der Weichsel. Für den Beginn der Operationen in einem Kriege Russland gegen Deutschland und Oesterreich-Ungarn. (Hannover, Helwing. 1888. 68 l. 2 M.)

Armee-Album. (4-ik füz. 1889.) Tartalma 70 altábornagy arczképe és életrajza, köztük Fejérváry, Máriássy J., b. Nyáry Alb., Galgóczy A., Dobay J., Görgey K., Ghyczy B. és Hollán Ernő.

F. von W.: Kartenskizze zur Kriegsgeschichte des Alterthums und Mittelalters. (Bécs, Artaria. 1889. 4°. 1 M. 50.) Színes vonalak és pontok segélyével tűnteti föl a fontosabb hadjáratokat. Így pl. Cäsar hadjáratai vörös, Nagy Sándor hadi útja kék vonalakkal van kijelölve.

Wehner O.: Ueber zwei Denkschriften Radetzky's aus dem Jahre 1813. (Greifswald. Dissertation. 1887.)

Heyer von Rosenfeld, Hauptmann: Die Orden und Ehrenzeichen der k. k. österr. und ungarischen Monarchie. (Bécs, Schroll. 1888. 5 ív szöveg és 12 képes tábla. 12 frt 50 kr.)

Borcke J.: Kriegerleben 1806—1815. (Berlin, Mittler. 1888. 398 ol. 6 M.) Borcke följegyzései után kiadta *Lesczynsky.*

Catualdi Vittorio: Sultan Jahje dell' imperial casa ottomana od altrimenti Allesandro conte di Montenegro. (Triest. 1888.) Adalék az 1609—49. évek történetéhez, hazánkat is érdekli. (L. Századok. 1889. 1. füz. 82 l.)

Gedanken über Oesterreich-Ungarns militär-politische Lage. (Hannover, Helwing. 1889. 1 M. 20.)

Lang R.: Das k. k. Inf.-Reg. Wilhelm I. deutscher Kaiser und König von Preussen Nr. 34 in Schleswig-Holstein und Jütland. (Lőcse, Reisz. 1889.) E magyar ezred Benedek Sándor ezredes alatt részt vett 1864-ben az Oberselki-i sánczok és a Königsberg elfoglalásában. E hadjáratban részt vett még a 72-iki Dormus-ezred (pozsonyiak), a 6. sz. Coronini-ezred (bánsági szerbek), és a 9. sz. Lichtenstein huszár-ezred. — V. ö. a «Vor 25 Jahren» czímű czikket a bécsi Fremdenblatt-ban (1889. 33. szám.)

Masslowski: Der 7jährige Krieg nach russischer Darstellung. I. köt. 1756—1757. Németre ford. Drygalski. (Berlin. 1888. 12 M.)

Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs. Neue Folge III. Tartalom: 1. *Wetzer:* Der Feldzug vom Oberrhein, 1638 und die Belagerung von Breisach. — 2. *Langer:* Serbien unter der kais. Regierung. 1717—1739. — 3. *Duncker:* Militärische und politische Aktenstücke zur Gesch. des I. schlesischen Krieges 1741. — *Kriegs-Chronik Oesterreich-Ungarns.* (III. folytatás.)

Peyre Roger: Napoléon I. et son temps. Histoire militaire etc. (Paris. F. Didot. 1888. 24 Fr. Becses képekkel és csata-tervrajzokkal.)

Klaus A.: Unsere Colonien. (Aus dem Russischen übersetzt von *Tows.* (Odessa. 1889.) Szól a többi között ama katonai gyarmatosokról,

kiket Horváth magyar ezredes Erzsébet czárnő korában Oroszországba hozott, hol a Dneper-től nem messze, az Ukrainában földeket nyertek. A gyarmat «Új-Szerbia» nevét viselte. 1798-ban azonban e kiváltságos két ezred legénysége a rendes hadseregbe besoroztatott.

Marquis de Vogüé: Villars d'après sa correspondance et des documents inédits. (Paris. Plon-Nourrit. 1889. 2 köt. 16 Fr.) Fontos mű a spanyol örökösödési háború történetéhez, mely Szavoyai Eugén levelezését is felöleli.

Général Stcherbatow: Le feld-maréchal prince Paskévitsch, sa vie politique et militaire d'après des documents inédits. Traduit par une Russe. (Sz. Pétervár. Trenké. 1889. 280 l.) Az I. kötet az 1782—1826. évek történetét foglalja magában.

Az 1736—39. évi török háború történetéhez l. *Legrand:* Éphémérides daces ou chronique de la guerre de quatre ans. Par C. *Dapontès.* (3-ik köt. Paris, Leroux. 1889.)

Parnell: The war of succession in Spain. 1702—1711. London. Bell. 1889. 346 l. 14 Sh.) Mig Macaulay essayjében az Earl of Peterborough érdemeit hangsúlyozta és a többi angol író mind Marlboroughot szereti Savoyai Eugén rovására dicsőíteni, addig Parnell ezredes és a már említett *Malleson* (a «Prince Eugen of Savoy» írója) Jenő herczeg nek és katonáinak megadják a kiérdemelt elismerést.

Martel Tancrède: Napoleon Bonaparte. Oeuvres littéraires. (Paris, Savine. 1889.) A katonai munkák és dolgozatok a 6. fejezetben találhatók, a katonai «emlékíratok» és az egyes hadjáratok története a 11. és 12. szakaszban.

Unzer Adolf: Die Convention von Kleinschnellendorf. (1741. okt. 9.) Dissertation. Kiel. 1889. 140 old.

A német táborkar által kiadott hivatalos mű: «Der Krieg zwischen Frankreich und Deutschland» olcsó kiadásban fog megjelenni. (15 füzetben. Berlin, Pauli.)

Babeau: La vie militaire sous l'ancien régime. I. Les soldats. (Paris, F. Didot. 1889. 389 l. 6 Fr.)

Ebhardt Ferdinand: Geschichte des k. k. 33. Inf.-Regiments Kaiser Leopold II. (1741—1878.) Ungar.-Weisskirchen. 1888. 941 l. Wunder nyomdája. E magyar ezred 1741-ben alapíttatott, első ezredese Andrássy Ádám vala; később a Gyulai és Kussevich, 1857 óta pedig a II. Lipót császár nevét nyerte. Kitűnt kivált Novara-nál (1849.)

Pipitone Fed.: La Sicilia e la guerre d'Otranto. 1474—1484. (Palermo. 1888.) V. ö. *Óvári Lipót* akadémiai értekezését: A magyarok Otranto ostrománál (1881.)

Blasendorff: Der deutsch-dänische Krieg von 1864. (Berlin, Weidmann. 1889. 3 M.)

Reményi A.: Zur Geschichte der Donauflottille von den Zeiten Stefans I. bis zur Schlacht von Mohács. Bes. nach Szentkláray's Werk. (Bécs, Gerold. 80 Pfenn.) — Rokon tartalmú *Vitkovic* munkája: A kir. naszádosok múltja. (Belgrád. 1887. L. a Századokat 1889. évf. 349 l.

Pohler: Bibliotheca historico-militaris. E fontos hadtörténeti repertoriumból megjelent a két első füzet a II. kötetből. (Kassel, Kessler. 1888. 4 M.)

Sajtó alatt van végűl *Jähns M.* régóta várt munkája: «Geschichte der Kriegswissenschaft», mely a «Gesch. der Wissenschaften» czímű nagy vállalatnak egyik részét fogja képezni. Lajos bádeni őrgróf naplói és hadtörténeti oklevéltára az 1693—97. évi török háborúból, hasonlóképen sajtó alatt van.

D) KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK MAGYAR HADTÖRTÉNETRE VONATKOZÓ CZIKKEI.

Archiv für österreich. Gesch. 1888. 73 köt. 1. füz. Zeissberg, Erzherzog Carl und Prinz Hohenlohe. Ein Beitrag zur Gesch. des Feldzugs in der Champagne 1792.

Harnack Otto: Die Briefe des Feldmarschalls Fürsten Barclay de Tolly aus den J. 1812—1815. (Megjel. a Baltische Monatsschrift. 1888. évfolyamában. 6 füz.)

G. Marczianyi: Ein ungarischer Reiteroberst. (A bécsi Fremdenblatt 1888. évi nov. 30. és decz. 1. számában.) Szól Simonyi huszárezredes hősi tetteiről, kivált a Napoleon elleni háborúkban (Wagram-, Fontainbleau- és Lyon-nál), és az ő, valamint huszárezredének a békekötés után történt bécsi fényes fogadtatásáról. Czikkíró Simonyi sajátkezű följegyzéseit használta föl, melyeket Nagy Pál 1819-ben Kecskeméten kiadott.

Oklevelek Sziszek ostromának és fölmentésének történetéhez (1593.) Kiadta P. Radic, a zágrábi Starine czímű vállalatban. 19. köt. 172 l.

Streffleurs österr. Militär-Zeitung. 1888. 12. füz. Betrachtungen über den Feldzug in Italien 1809. Aus den hinterlassenen Papieren des Generals Vetter von Degenfeld.

Militär-Wochenblatt. 1889. 21. sz. Aufruf des Comités für die Restaurirung der Denkmäler auf den Königgrätzer Schlachtfeldern.

Beiheft zum Militär-Wochenblatt. (1889. 1. sz.) Klein, Kriegslehre und Kriegsführung 1796 und 1815. Eine kriegsgeschichtliche Studie. Külön lenyomatban is megjelent. Mittlernél, Berlinben.

Allgemeine Militär-Zeitung. 1889. 10—11. füz. — Die Feldzüge von 1796 und 1815.

Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Politik. (Kiadja Zwiedinek-Südenhorst.) 1888. 12. füz. — Krones, Niklas II. Graf von Bercsényi-Székes, der Genosse Franz Rákóczy's.

Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine. (1889. Febr.)

Der zweite Abschnitt des Rheinfeldzuges unter Wurmser im Jahre 1793.

Münchner Allgemeine Zeitung. 1889. Beilage Nr. 54. — Ein russisches Kriegstagebuch aus dem ungarischen Feldzug 1849. (Alabin P. W. orosz tiszt naplója, mely az augusztusi eseményekről szól.)

Streffleur: Oesterr. Militär-Zeitung. 1889. (1—2. füz.) Ornstein, Deés und Umgebung.

Neue militärische Blätter. 1889. márcz. és ápril. — Charakteristik der preussischen und österr. Kriegsführung im Feldzug 1757. I. és II.

III. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

FOLYTATÁS ÉS PÓTLÉK.

ÁLTALÁNOS SEGÉDMŰVEK.

Tersztnyánszky Ág.: A hadi tudományok tana. Felolvasások hadtörténeti példákkal felvilágosítva. 1871.

Rónai Horváth Jenő: Az egyetemes hadtörténelem vázlata. (1889. 25 melléklettel.)

Gilbert Anger: Geschichte der k. k. Armee. Bécs. 1886 óta füzetekben jelenik meg. (Ismertetést l. Lud. Akad. Közl.-ben. 1889. 460 l.)

Bernek: Buch der Schlachten. 1856.

Schlachtenpläne. Kiadja a Rothenburg-czég Berlinben 1886.

Kausler: Wörterbuch der Schlachten und Belagerungen und Treffen aller Völker. 4 köt. 1825—33. Ulm.

« Synchronist. Uebersicht der Kriegsgeschichte. (1825—26.)

« Versuch einer Kriegsgesch. aller Völker. (2 köt. 1826.)

Allgemeine Militär-Encyclopädie. Herausgegeben von einem Verein deutscher Offiziere. (2. kiad. 1869—77.)

Dennin: Die Kriegswaffen in ihrer histor. Entwicklung. (2. kiad. 1887.)
Allgemeine Bibliographie der Militärwissenschaften. (Megjelent 1871 óta évenkint 1876-ig. 5 kötet.)
Hoyer: Literatur der Kriegswissenschaft und Kriegsgeschichte. (Berlin. 1832.)
Zur Nedden: Allgemeiner Schlachtenkalender. (Rostock. 1820.)
Winckler: Philomachus. Chronolog. Uebersicht der wichtigsten Schlachten. (Freiburg 1847.)
Prüsker: Lexikon der bedeutenderen Schlachten und Belagerungen. (Lipcse 1872.)
Wurzach: Wörterbuch der vornehmsten Belagerungen. (1789. 2 köt.)
Leitfaden der Geschichte des österr.-ungar. Kriegswesens. Als Lehrbuch für Militärschulen. (Bécs, Hölder. 1888.)
Dolleczek Ant.: Gesch. der österr. Artillerie. 1887. (Ismertetést l. a Lud. Akad. Köz.-ben. 1887. 666. l.
Rüstow: Gesch. der Infanterie. (2 köt. 1857—58.)
Noszlopy Tivadar: A magyar hadsereg fejlődésének története a legrégibb időktől kezdve 1848-ig. Czikksorozat a «Kaposvár»-ban. 1888. 49. s köv. sz. 1889. 1. s. k. szám, (889-től 1848-ig.)

ŐSI VÁNDORLÁS ÉS HONFOGLALÁS KORA.

FOLYTATÁS.

Karácson M.: Árpád emléke. (Budapest, 1868. Emich.)
Fraknói Vilm.: A magy. nemzet bevándorlása. (Tud. Értekező. I.)
Vámbéry Ármin: A honfoglaló magyarok jellemzése. (Nemzet. 1886. 129—130. sz. Egyetértés 129. sz. Budap. Szemle 1887. 1. füz.)
Pacor Vilmos: Jegyzetek a népek és seregek harczmódjairól. A magyarok harczmódja. (Lud. Akad. Közl. 1878. 840 l.)
Thúry József: A régi magyarok taktikájáról. (Budap. Hirl. 1887 (febr.) 36. szám.
« «A régi magyar és török hadviselés.» Hadtört. Közlem. 1888. IV. (562—600.)
Kiss J.: Hadi mesterség a régi magyaroknál. (Tud. Gyűjtem. 1840.)
Boncz Ödön: A régi magyar ruházat és fegyverzet. (Archæol. Értes. 1885—86—87. évf. Így az «egyenes» kardokról az 1886 okt. füzetében.)
Hazay Samu: A X. századbeli magyar hadügyről. (Hadtört. Közl. 1888. 3—4. füz.)

Borovszky Samu: A millenariumról és őseinkről. (Nemzet. 1886. 112—114. sz.)

Husz Samu és Imándy György: A honfoglalás hadjáratainak átnézete. 889-től kezdve 897-ig. Melléklet a szerzők által készített, Magyarország történeti térképéhez. (Kézirat a magy. tud. akadémiában.)

Häufler: Ueber die Einwanderung der Ungarn. etc. (Oesterr. Blätter. 1844. 48. sk. sz.)

A honfoglaláshoz számos kritikai adatot közöl:

Torma T.: A zonuki grófság. (Történ. Tár. 1886—1887. évf.)

A magyar honfoglalás. (Ker. Magvető. 1884. 4 füz.)

Csopey: Morvaország és a magyarok a IX. és X. században. Grot orosz műve után. (Budapesti Szemle, 1884.)

Richter: Swatopluk und das grossmährische Reich. (Hormayr, Archiv. VII. 1816.)

Weidele: Die ersten Kämpfe der Ungarn. (Hormayr, Archiv XVIII. 1827.)

A *Szvatopluk* elleni hadjáratról szólnak még *Dümmler:* Gesch. des ostfränk. Reichs der Karolinger. II. köt. — *Dudik:* Mährens allgemeine Gesch. II. köt. — *Palacky:* Gesch. Böhmens. I. köt. — *Huber Alf.:* Beiträge zur ältest. Gesch. Oesterreichs. (Mitthg. d. Inst. für österr. Gesch. II. 1881. 2. és 3. füz. Kivált Szvatopluk országainak délkeleti határairól.) — *Fekete Zsigmond:* Privina és országa. (Nemzet. 1884 jan. 5—6.)

Schwabenau: Verfall des grossmähr. Reiches. (Hormayr, Archiv 1818. 84—87. sz.)

Borovszky Samu: A honfoglalás éve 895. (Pesti Hirlap 1889 máj. 26.)

A külföldi hadtörténeti irodalmat és a magyar hadtörténeti repertoriumot összeállította:

Dr. Mangold Lajos.

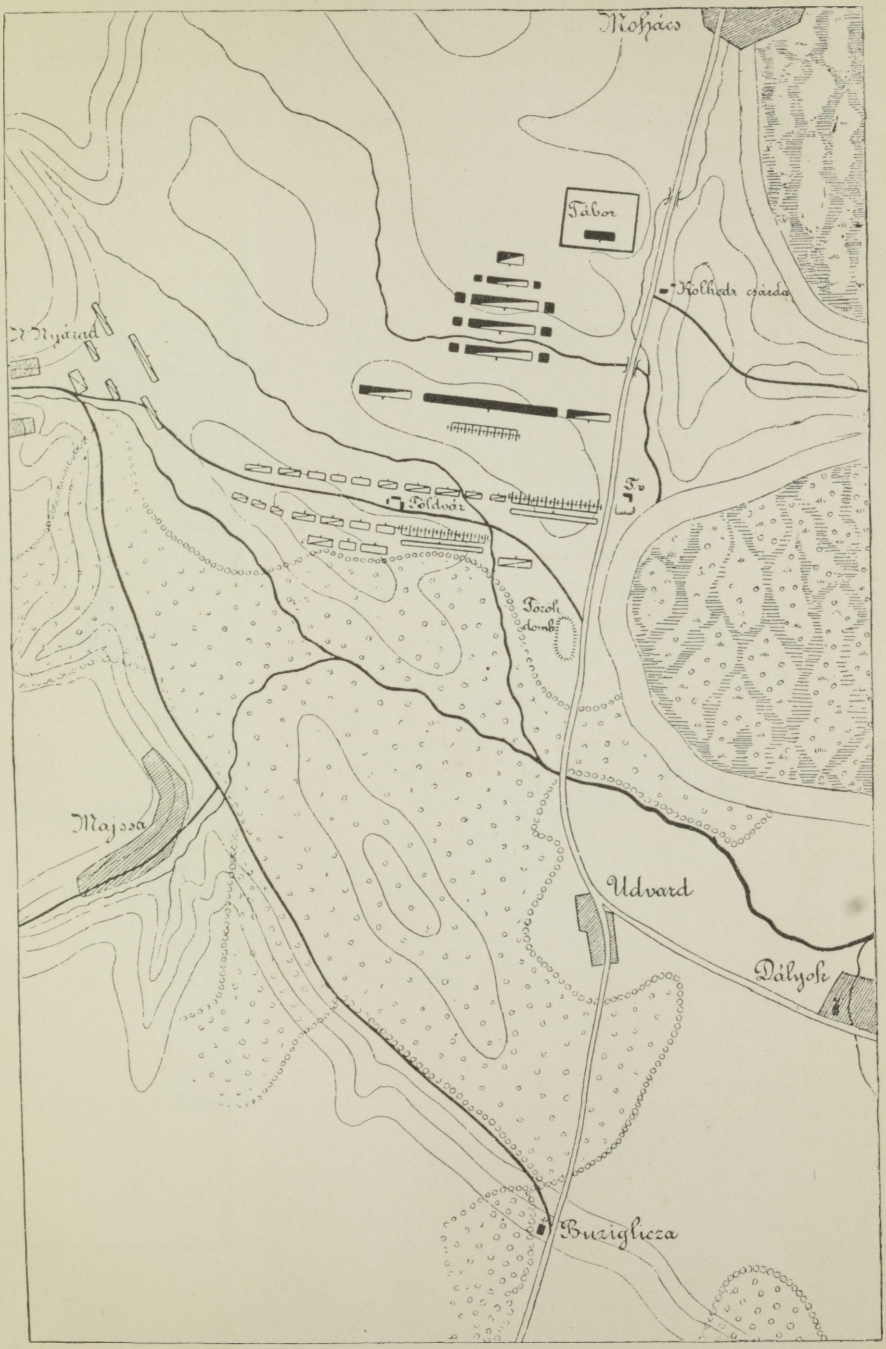

Jegyzet: A kitöltött csapatjelek a magyar, az üres jelek a török fölállítást jelzik.

A MOHÁCSI CSATA. (1526. augusztus 29-én.)

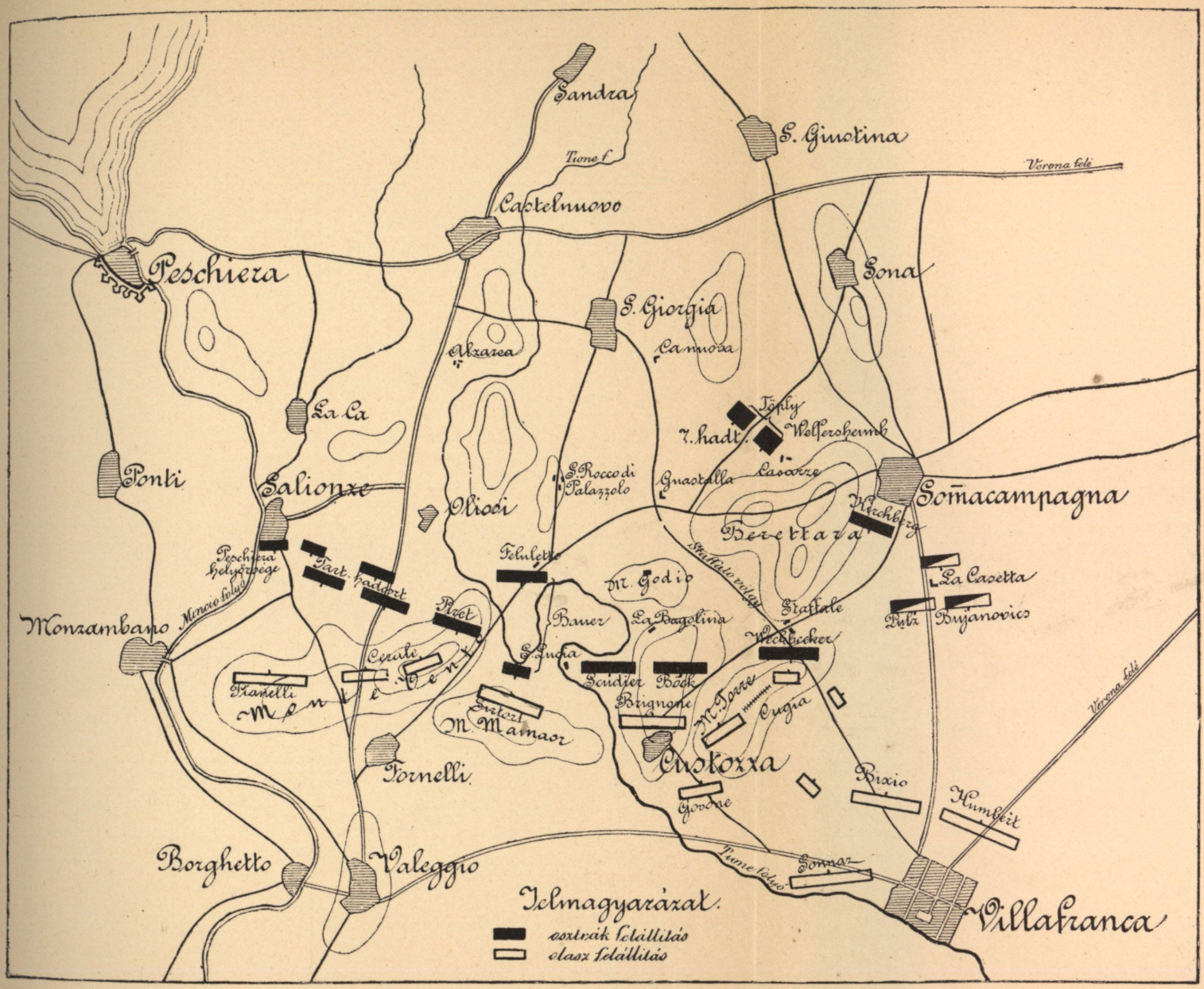

A CUSTOZZAI CSATA. (1866. junius 24-én.)

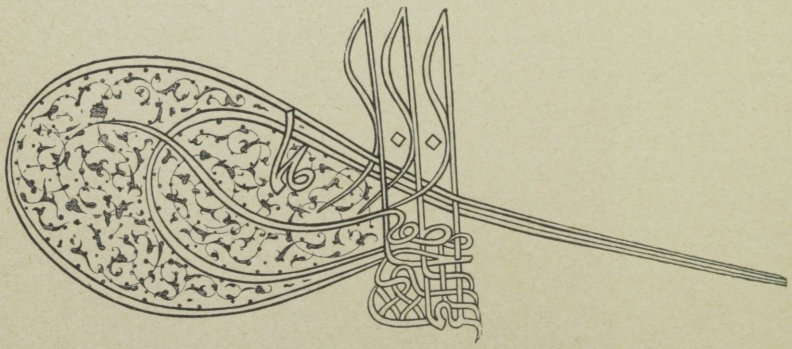

I. (NAGY) SZULEJMAN TÖRÖK SZULTÁN ÉS KÉZJEGYE (TUGRÁJA.)

A VÁRNAI CSATA ELŐZMÉNYEI.

A velenczei állami levéltár irományainak fölhasználásával.

I.

Azon fényes diadalok, melyeket Hunyadi János, 1442 őszén, Szebennél és a Vaskapunál, egészen magára hagyatva, kivívott: alapos reményt kelthettek, hogy a magyar nemzet nagyobb mérvű támadó föllépése, a többi európai hatalmak által támogatva, megmentheti az enyészet szélére jutott görög birodalmat és visszaszoríthatja Ázsiába a kereszténység félelmes ellenségét.

Ezen remény erejének teljes megfeszítésére lelkesítette *Cesarini Julián* bíbornokot, a szentszék legatusát, ki több hónap előtt éppen azon czélból küldetett Magyarországba, hogy a belső béke helyreállítása után, a törökök ellen hadjáratot hozzon létre.[1])

Míg oda hatott, hogy a magyar király és az urak körében a harczias szellemet éleszsze, egyúttal azon eszmét hozta szőnyegre, hogy, a magyar sereg előnyomúlásával egyidejűleg, a tengerparti államok által kiállítandó hajóhad is lépjen actióba, oly módon, hogy az európai és ázsiai török birodalmat elválasztó galliopolisi szorosban (Hellespontusban) foglaljon állást, és a török hadaknak Ázsiából Európába szállítását akadályozza meg.[2])

[1]) Ezen kiváló főpap életpályájának ismertetésére e helyen nem terjeszkedem ki. Az egy közelebb megjelenő monografiának fogja tárgyát képezni. Hasonlag mellőzöm e helyen a Frigyes római királylyal folytatott békealkudozásokat is, melyekben Julián volt a főtényező.

[2]) A velenczei doge már 1443 május 3-ikán a görög császár követéhez intézett válaszában kiemeli, hogy Julián bíbornok *ismételten sürgette* a pápánál a hajóhad kiállítását. A miből következik, hogy a kezdeményezés

Ez ügyben a pápához, a velenczei köztársasághoz és a lovagias burgundi fejedelemhez fordúlt.[1])

Mindenütt helyesléssel fogadták az indítványt, melynek czélszerűségéhez nem férhetett kétség.

A pápa nemcsak erkölcsi támogatását, hanem tényleges közreműködését is fölajánlotta.

Ápril második felében — Sienában tartózkodott ekkor —, az udvaránál levő velenczei követ, Ser Leonardo Venerio útján, azon kérelmet intézte a signoriához, hogy adjon neki át tíz gályát, melyeket azután fegyveresekkel és hajósnéppel a szent-szék fog ellátni; közölte azon szándékát, hogy a költségek fedezése végett a velenczei és flórenczi köztársaságok papságára egyházi tizedet fog kivetni; egyúttal a hajóhad kiállításának módozataira nézve a signoria tanácsát kérte ki.[2])

A signoria, a mint a pápa kívánatáról értesűlt, készséggel fölajánlotta a tíz gályát, bár kellő jókarba helyezése húsz ezer aranyat meghaladó kiadásokkal járt. De a pápa azon szándékát illetőleg, hogy a gályák fölfegyverzését és hadi népeik ellátását a papságra kivetendő tizedjövedelemből fogja födözni, kijelentette, hogy a flórenczi és velenczei papság az egész teher elviselésére képtelen; minél fogva a pápának más jövedelmi forrásokat is szük-

dicsősége őt illeti meg, és hogy az első lépéseket az év elején tette meg. Julián a pápai hajóhad felől, ápril végén Schlick cancellárhoz intézett levelében is szólott. A cancellár május 6-iki válaszában kétségét fejezi ki a terv valósulása iránt. Cugnoni. Aeneæ Sylvii Opera inedita. (Róma 1883) 67. Hogy pedig a terv kezdettől fogva a galliopolisi szorosban való állásfoglalásra vonatkozott, kitűnik a pápának 1443 ápril havában a velenczei követtel folytatott értekezleteiből.

[1]) A pápánál tett lépésekre utal a velenczei doge imént idézett válaszában. Juliánnak, a signoriához intézett felszólítását említi a doge 1443 ápril 13-dikán a pápához intézett levelében. A burgundi fejedelem ápril végén vagy május első napjaiban négy gályatestet rendel meg Velenczében, (mint a doge 1443 május 10-dikén a pápai udvarnál levő követéhez írja). Ez valószínűleg szintén Julián bíbornok felszólításának volt eredménye.

[2]) A pápának a velenczei követtel folytatott értekezletéről több részletet tartalmaz a doge válasza a követ jelentésére, 1443 május 10-dikén. De már egy héttel előbb, május 3-dikán, a görög követnek adott válaszában említi a doge, hogy a pápa tíz gályát kér felfegyverzés végett, a köztársaságtól.

séges megnyitnia, és pedig sürgősen, mert a hajóhadat rövid idő alatt kell útnak indítani, hogy az már a galliopolisi szorosnál álljon őrt, a mikor a magyarországi hadsereg megindúl. Egyúttal a hajóhad megindításának föltétele gyanánt állította elő Olaszország belső békéjének helyreállítását, különösen a milanói herczegi házzal való kibékűlést, mert a háborút, melyet ez ellen viselnek, a köztársaság olyannak tekinti, mint ha saját terűletét fenyegetné.[1])

A pápa fölszólításával egyidejűleg a burgundi fejedelemtől is érkezett a köztársaság kormányához azon kérelem, hogy négy gálya engedtessék néki át, melyeket saját költségén fog fölfegyverezni és a Hellespontusba küldeni. A senatus ezen előterjesztésre is kedvező választ adott.[2])

A pápa a hajóhad ügyeinek intézésére és a galliopolisi szorosba vezetésére, külön teljhatalmú legatust nevezett ki: választása Condolmieri Ferencz bíbornokra, a római egyház alcancellárjára esett, ki úgy is mint az ő unokaöcscse, úgy is mint velenczei származású, kiválóan alkalmasnak látszott a reá bízott föladatok megoldására.[3]) És a signoria csakugyan megelégedéssel fogadta ezen kinevezést.[4])

Mindazáltal mielőtt még a legatus Velenczébe érkezett volna, a signoria és a pápa között ellentétek merűltek föl. IV. Eugen ugyanis kincstárának szomorú helyzetében, melyet az egyházi szakadás és az olaszországi politika bonyodalmai idéztek elő, nem mondhatott le azon tervről, hogy a hajóhad költségeire a papság megadóztatásában keres fedezetet; és mivel a signoria ezt tíz gálya fölfegyverzésére elégtelennek nyilvánította, csak hat gályával kívánt a tengeri actióban részt venni.[5])

[1]) A doge azon kérdésre, hogy hány gályára van szükség? azt válaszolja, hogy húsz vagy legalább tizenhat hadihajóra és egy teherszállító hajóra. A dogenak, 1443 május 10. és 20-dikán, a pápai udvarnál levő követéhez intézett jegyzékei.

[2]) Az imént idézett jegyzékekben említi a doge.

[3]) A május 8-dikán kelt kinevezési okirat a vatikáni Regestákban. Vol. 382 fol. 188.

[4]) A május 20-dikán, a pápai udvarnál lévő követhez intézett jegyzék és ugyanazon napon a legátushoz intézett gratuláló levél.

[5]) A pápa ez ügyben május közepe táján a signoriának levelet írt,

A signoria nem titkolta el e fölött elégületlenségét. Utasítása értelmében, május végén megjelent követe a pápa előtt és így szólott:

«A köztársaság a megszokott tisztelettel és hódolattal fogadta Szentséged iratát, a galliopolisi szorosba küldendő hajóhad tárgyában. Utánozván az ősöket, kik mint Krisztus igaz atlétái, a szent hit terjedése- és gyarapodásáért, a hitetlenek és különösen a törökök ellen viselt háborúkban minden veszélylyel szembeszállottak, ugyanazon buzgó készség lelkesíti most is. Ezért Szentségednek szívesen tett tíz gálya átengedése iránt ajánlatt, melyhez állhatatosan ragaszkodik. Nem kevéssé ütközött meg tehát azon, hogy Szentséged levelében csak hat gályáról beszél, melyeknek fölfegyverzését magára vállalja. A tengerészeti ügyekben szerzett tapasztalatok alapján, kellő tisztelettel kijelenti a signoria, hogy a szent vállalat sikerének biztosítására nagyobb számú gályák kiállítása szükséges.

«De továbbá, Szentségednek azon intézkedése sem kielégítő, mely szerint a gályák fölfegyverzésének költségei az egyházi tizedből fedezendők. Mert ha elegendő volna is a várható összeg, ez nem folyhat be a kellő időben. Ugyanis szükséges, hogy a mikor a keresztény sereg közeledik, a hajóhad már a tengerszorosban foglaljon állást, és képes legyen a török hadaknak úgy Ázsiából Európába, mint Európából Ázsiába átkelését megakadályozni. Ha késik a hajóhad indulása, félő, hogy ezt nem teheti meg alkalmas időben, és így a keresztény világ reménysége meghiúsul.»

A követ azután előadta, hogy a pápa és a burgundi fejedelem részére fölajánlott 14 gályának jó karba helyezése több mint 28,000 ducat költséget fog a köztársaságnak okozni, a mely eszerint nagyobb terhet vállal magára, mint a mely megilletné. És fölkérte a pápát, hogy a lehető legrövidebb idő alatt gondoskodjék a tíz gálya fölfegyverzéséről, mert a halasztás végzetes következményeket vonhat maga után.[1])

valamint a velenczei követ által üzenetet küldött. A levél és jelentés elveszett. Tartalmára a signoriának május 25-diki válasza vet világosságot.

[1]) A signoriának 1443 május 25-dikén követéhez intézett jegyzéke Ezzel összhangzásban áll ugyanazon napon egy bíbornokhoz (Cardinali Morinensi) intézett levele.

Mindazáltal előterjesztésének nem volt meg a várt hatása; és a tudósítások, melyek a pápai udvarból Velenczébe érkeztek, itt mindinkább azon meggyőződést érlelték meg, hogy a hajóhad megindítása ezen esztendőben nem remélhető. Ezért a doge egyenesen értésére adta Condolmieri bíbornok-legatusnak, hogy a mennyiben a szükséges pénzzel el nem látják, inkább ne is jőjjön Velenczébe. «Mert — írja követének — ha a bíbornok úrnak megparancsoltatnék, hogy pénz nélkűl jőjjön, ezen intézkedést úgy értelmeznők, hogy bár belátják a hajóhad fölfegyverzésének pénz nélkűl lehetetlenségét, de a felelősséget azoktól, kik hibásak, elhárítani és a mi államunkra, mely mindent meg tett a mi hatalmunkban állott, zúdítani kívánják.»[1])

Condolmieri bíbornok ennek daczára (augusztus 2-dikán) megjelent Velenczében és hozzáfogott a rábízott föladatok megoldásához. Első sorban fölhatalmazást kért a signoriától, hogy a köztársaság terűletén az egyházi tizedet behajthassa. A senatus válasza akképen hangzott, hogy «habár ő szentsége a pápa nem úgy viseli magát Velencze irányában, a mint hódolata és szolgálatai igényelnék; mégis elődei nyomdokába lépve, Krisztus igaz hívei gyanánt óhajtván eljárni», a fölhatalmazást megadják. Azonban kívánják, hogy előlegesen közölje a legatus az egyes javadalmakon behajtandó összegeket; továbbá a pápai tizedszedők mellé alkalmaztassék a köztársaság részéről két biztos; végre a befolyó pénzek a köztársaság pénztáraiban helyeztessenek el és kizárólag a hajóhad czéljaira fordíttassanak.[2])

Ily előzmények után a legatus és a köztársaság kormánya között nem alakúlhatott szívélyes viszony. Érintkezésökben bizonyos ingerlékenység és elkeseredés mutatkozik.

A bíbornok-legatus szeptember elején panaszt tett a signoriánál azért, hogy pénzeket, melyekkel a szentszéknek adósa, vonakodik megfizetni. Továbbá azt kívánta, hogy a tizedből befolyó összegek egy banknál, nem pedig a köztársaság pénztárában helyeztessenek el. Végre az aragoniai fejedelem által a törökök ellen fölfegyverzett hadihajók részére menedék-levelet kérvén, ezen

[1]) Az 1443 július 6-dikán kelt jegyzék.

[2]) A senatus 1443 augusztus 3-diki végzése.

magában véve jelentektelen ügy előterjesztéséhez fenyegető óvást csatolt. Ha — úgy mond — a menedéklevél meg nem adatik, ő szentsége tudatni fogja a keresztény fejedelmekkel, hogy a signoria «a szent vállalat előmozdításához a legcsekélyebb mértékben sem hajlandó hozzájárúlni».

A senatus erre közvetlenűl a pápához fordúlt. Kijelentette, hogy a köztársaság nem adósa, sőt a pontos leszámolás kitűntetné, hogy ő szentsége tartozik a köztársaságnak. Továbbá ragaszkodik azon korábbi kívánatához, hogy a tizedből befolyó összegek a köztársaság pénztárában helyeztessenek el. Végre előadván, hogy szemben azon barátságos viszonynyal, mely az aragoniai királyok és Velencze között régtől fogva fönnáll, menedéklevél kiállítása fölöslegesnek mutatkozik; azon reményét fejezi ki, hogy ő szentsége a menedéklevél megtagadását nem fogja más oknak tulajdonítani, és a signoria ellen a keresztény fejedelmek előtt nem fog vádat emelni. Köztudomású — úgy mond — mily nagyok az áldozatok, melyeket a köztársaság a kereszténység megoltalmazására hozott; és most is sok ezer ducat költséggel fölszerelve áll az a tíz gályatest, melyet ő szentségének fölajánlott; de nem jött meg a pénz, melyet ő szentsége a gályák fölfegyverzésére ígért; minélfogva a signoria ellen vádat nem emelhet. «Ha ezt — úgy mond — bár nem hiszszük, mégis megtenné; tudomására hozzuk, hogy mi, kik becsületünket és jó hírünket minden egyébnél többre becsüljük, ugyanazon fejedelmek és államok előtt, ártatlanságunkat, szándékaink tisztaságát és a katholikus hit érdekében lángoló buzgalmunkat igazolni fogjuk, nem engedve, hogy becsületünk méltatlanúl megtámadtassék».[1])

És már korábban igazolni iparkodott magát a signoria *Julián bíbornok-legatus* előtt, ki július 11-dikén kelt levelében a magyarországi hadikészületek sikeres előhaladásáról tett jelentést, és a hajóhad megindítását sürgette.

«Az események szerencsés folyamatát szemlélve — írja válaszában a doge — a vállalat érdekeit lelkünk ugyanazon hévvel karolja föl, mint Atyaságod. A mennyiben a dolog minket illet, egészen rendben vagyunk és a hadihajókra vonatkozó ajánlatunkat,

[1]) Az 1443 szeptember 10-dikén a pápához intézett irat.

költséget nem kímélve, immár teljesítettük. Csak arra várakoztunk, hogy a fölfegyverzésre ígért pénzt megkapjuk. De ő szentsége nem méltóztatott más rendelkezést tenni, mint azt, melylyel a flórenczi és velenczei államok papságára tizedet vetett ki; egyéb pénzforrásokból más czélokra merít. A tized pedig csekély összeget ígér, és behajtása a kedvezőtlen időviszonyok miatt, hosszú időt igényel... Tekintetbe véve azt, hogy pénz nélkül semmi sem történhetik, és az alkalmas idő, a mikor a hajóhadnak, hogy sikeresen léphessen föl, már is a galliopolisi szorosban kellett volna lennie, elmúlt: a hajóhad megindításának reményéről lemondunk. Élénken fájlaljuk ezt, mert előre látjuk mindazon bajokat és veszélyeket, melyek a kereszténységre fel fognak merülni. Egy gondolat vigasztal: hogy minket kötelességeink teljesítésében a mulasztás vádja nem érhet!»[1])

II.

A tengeri actio meghiúsúlása daczára, a magyar hadjárat nem maradt el.

Ugyanis június havában, a déli részeken hadakat toborzó Hunyaditól, majd Ragusa város tanácsától is, tudósítások érkeztek, hogy a szultán Ázsiában súlyos vereséget szenvedett.

Általános volt azon fölfogás, hogy a támadást elhalasztani nem szabad.

Es a király már július 22-dikén megindúlt Budáról. Kíséretében voltak: Julián bíbornok, Hunyadi János és Brankovics György szerb despot.

A sereg mintegy negyvenezer emberből állott, túlnyomó része zsoldosokból, kiket az országgyűlés által megajánlott pénzen toborzottak. Néhány főúri bandériumhoz és a pápai segélypénzen fogadott cseh vitézek csapatához keresztesek csatlakoztak, kiket hitbuzgalmuk a távol külföldről vezetett ide.[2]) A királyt számos hű lengyel vitéz környezte.

[1]) A dogenak Julián bíbornokhoz augusztus 8-dikán írt levele, melyben értesíti, hogy a magyar király és az ő kérésére, tízezer font lőport ajándékoz a magyar hadseregnek és azt már Sebenicóba szállíttatta.

[2]) Egyik előkelőbb vitéznek nevét Julián bíbornok 1444 június 22-én

A mint szerb terűletre értek, mintegy nyolczezer rácz és hat-hétszáz bosnyák fegyveres ajánlotta föl szolgálatait.

Október második felében a Morava partjaihoz jutottak, hol tábort ütöttek. Itt értesűltek, hogy jelentékeny török sereg közeledik. Hunyadi János mintegy tízezer lovassal elébe ment. Bolgárországba nyomúlt, Nissza városát elfoglalta és november 20-dikán véres ütközetet vívott a kétszerte számosabb ellenséggel, melyen fényes győzelmet aratott. Mintegy kétezer török teteme födte a csatatért; négyezer fogoly és dús zsákmány esett a győzők kezeibe.

Hunyadi ekkor visszatért a morvamelléki táborba, hol nagy lelkesedést keltett a dicső diadal, melyet Ulászló és Julián bíbornok siettek a pápához és a keresztény fejedelmekhez intézett levelekben köztudomásra hozni.[1])

A legatus ekkor ékesszólásának és tekintélyének egész hatalmát érvényesítette, hogy a sereg, a téli évszak okozta nehézségekkel daczolva, a hadjáratot folytassa. És czélt ért.[2]) Nagy reményekkel volt eltelve. Mikor híre jött, hogy a szultán Drinápolyból kiindúlt, és személyesen vezeti ellenök seregét, félelem nélkűl nézett a mérkőzés elé.

«Bízom Abban — írja — kinek szent nevéért harczolunk,

a mantuai őrgrófhoz írt leveléből ismerjük. «Nobilem virum — írja — Franciscum de Carrareis . . . in exercitu Christianorum contra Turcos anno preterita novimus», és mivel most Olaszországon keresztűl Spanyolországba utazik, az őrgróf pártfogásába ajánlja. A levél eredetije a mantuai állami levéltárban.

[1]) Aeneas Sylvius 1444 január 15-iki levelében a november 3-diki diadalt leírván, megjegyzi «Hæc acta sunt, . . . sicut Regi nostro per ipsum Cardinalem et Regis litteris scriptum est». Egy későbbi, 1445 október 28-iki levelében az elesettek és foglyok számát feljegyezvén, kiemeli: «Sic enim Julianus suis litteris Cæsari significavit, quamvis Uladislaus, more Polonorum, qui de magnis majora loquuntur, 30,000 hominum cecidisse, suis epistolis adnotaverit». (Baseli kiadás, 44. és 81. sz. levelek.) Juliánnak ezen jelentései közűl csak egy (fejedelemhez intézve, datum nélkűl) a müncheni királyi könyvtár 12725. számú codexében (f. 120) maradt ránk.

[2]) Julián az imént idézett levélben írja: «Crastina die, in nomine Domini movebit se exercitus . . . Videntur isti Domini habere animum hiemandi . . . ad quod ego exhortatus sum et exhortor eos quotidie, quanto fficatius possum».

hogy a császárra ugyanazon, vagy talán még rosszabb sors várakozik, mint a mely helynökének, a basának osztályrésze volt. Mindnyájan a seregben, nagyok és kicsinyek egyaránt, csodálatos módon, bátran és lelkesen, sietnek a csatába. Ha csak a küszöbön álló tél nem szolgál akadályúl, reméllem az Úrban, hogy ez a sereg nagy dolgokat fog művelni. Engedje ezt a kegyelmes Isten, kinek szent hitéért fáradozunk, az ő szent felségének dicsőségére, ezen országok felszabadítására és az egész kereszténység vigasztalására.»[1])

A királyi sereg csakugyan folytatta dicsőségas előnyomúlását. Julián december 4-dikén Sofiából újabb győzelmekről küldhetett szét jelentéseket; melyekhez buzdító fölhívásokat csatolt a szerencsésen megindúlt hódító vállalat elősegítésére.[2])

A keresztény sereg mind tovább halad. A Balkán hólepte magaslatain ragyog az apostoli kereszt és lobog a magyar zászló. A vallásos önfeláldozás és hazafiúi lelkesedés képessé teszi a vezéreket és vitézeiket a zordon évszakkal járó szenvedések és nélkűlözések elviselésére, újabb diadalok kiküzdésére. Különösen Julián bíbornoknak nagy volt a hatása. Folytonosan buzdító beszédeket intézett a csapatokhoz és ébren tartotta bennök a bizalmat az isteni támogatásban.[3])

De a természet leküzdhetetlen akadályokat gördített eléjök. A Balkán meredek sziklaösvényei a tél közepén járhatatlanok voltak. Vissza kellett fordúlniok. A mint Sofiát elhagyták, Murád megtámadta az utóhadat. A király a harcz színhelyére sietett. Karácsony estéjén ütköztek meg. A törökök megverettek. Számos fogoly között, a szultán egyik sógora is, Cselebi basa, a győzők kezeibe kerűlt.

[1]) Julián bibornoknak egy fejedelemhez, a Morva melletti táborból, november első felében írt levele. A müncheni idézett codexben.

[2]) A velenczei senatus 1444 márczius 6-dikán, Magyarországba küldött követének adott utasításban meghagyja neki, hogy Julián bibornokkal közölje, hogy az utolsó levél, melyet tőle kapott, 1443 december 4-dikén Sofiából volt keltezve. készségét fejezvén ki a legátus által előadott kívánat teljesítésére. (A velenczei állami levéltárban.)

[3]) Vespasiano Bisticci részletesen szól Julián működéseiről a táborban. Dlugoss is kiemeli azt.

Bizonyára a legünnepélyesebb és legmeghatóbb jelenetek közé tartozott az, mikor a hadsereg az ország fővárosába, az ujjongó tömegek sorfalai között, február 2-dikán bevonúlását tartotta, mikor a húsz éves király, ki maga személyesen is részt vett a csatákban, és ellenséges nyíl által okozott seb ékességét hozta magával, atyja példáját követvén, a b. Szűz budavárbeli temploma előtt czipőit levette és mezítlen lábakkal járúlt az Úr oltára elé, hogy az Ég áldásaiért hálát rebegjen, és az ellenségtől zsákmányolt hadi jelvényeket, hódolata jeléül az Isten anyjának fölajánlja; mikor a ragyogó fényben megjelenő papság közepett Julián harczedzett férfias alakja az Isten házában térdre borúlt, oldala mellett a «bátorságot öntő legatusi kereszttel», mely a Hämus jégmezőin a kimerűlt harczosok lelkébe új bátorság életerejét öntötte.[1])

A király dicső haditettek emlékének megörökítése czéljából, elrendelte, hogy a legkiválóbb vezérek és vitézek, tizenkét lengyelnek és ugyanannyi magyarnak czímeres pajzsai a templom falain elhelyeztessenek. Juliánnak is igénye volt ezen kitűntetésre. És ő a magyarok közé kívánt számíttatni; a magyar czímerek élén, Hunyadié mellett foglalt helyet az övé![2])

A hadjárat dicső tényeinek híre örömteljes lelkesedést keltett Európa minden részében. Ulászló, Hunyadi és Julián a kereszténység ünnepelt hősi alakjaivá lettek.

Rómában, 1444 január 10-dikén, a bíbornokok nyilvános tanácsűlésében olvastatott föl Julián bíbornok jelentése, és a következő vasárnapra ünnepélyes hála isteni tisztelet tartása határoztatott.[3])

Majd csakhamar megjött Rómába Julián küldötte, Trevisói Tádé, kit a hadjárat részleteinek előadásával és folytatására a segítség sürgetésével bízott meg; a mely utóbbi irányban az

[1]) Dlugoss, Caro i. h.

[2]) Dlugoss írja: «Inter Ungarorum autem vexilla et arma principalem locum tenebant arma Cardinalis Juliani.» 779.

[3]) Caffari István lateráni kanonok naplójának feljegyzései 1444 január 10. és 12-re. (Archivio della Societá Romana di storia patria. VIII. 568.) A pápa, 1444 márczius, írja Ulászlónak róla: «Cui tua velut propria negotia cordi insita sunt, eaque continuis studiis ut effectui mancipentur sollicitare non desistit.»

olasz orvos, kit Magyarország iránt benső rokonszenv lelkesített, buzgalommal és nem siker nélkűl járt el.

A pápa nagy magasztalásokkal halmozta el legatusát, kiemelvén «okosságát az ügyek elintézésében, gyorsaságát föladatai megoldásában, tapintatosságát a viszálykodók kibékítésében, erős lelkét a veszélyek között, béketűrését a nehézségekkel szemben, valamint lángoló buzgalmát, melyet a kereszténység javainak előmozdításában tanusít». Egyúttal, azon biztos reményben, hogy a hadjárat további folyamán, a törökök egész Európából kiűzetnek, és a keresztény sereg hódításai Ázsiába is ki fognak hatni, Julián legatusi hatóságát már most Görögországra és a tengerentúli terűletekre is kiterjesztette.[1])

Ulászló királyt pedig azzal tűntette ki, hogy (márcziusban), a visszatérő Trevisói Tádé útján, a szentelt hadvezéri föveget és kardot küldötte meg néki, a mely jelvények — úgy mond — ősi szokás szerint, azon fejedelmek részére adományoztatnak, kik «a keresztény hit védnökei és a római egyház oltalmazói» gyanánt tesznek jelentékeny szolgálatokat. És a hadjárat folytatására buzdítván őt, biztosította, hogy a szentszék és a többi keresztény hatalmak támogatására számíthat; ígérte, hogy a hajóhad fölfegyverzését siettetni fogja, úgy hogy az egy hónap alatt a velenczei kikötőből a galliopolisi szoros felé fog vitorlázhatni.[2])

A pápa ezen ígéret teljesítése végett azon volt, hogy a velenczei köztársaságot és a többi tengerparti hatalmakat közreműködésre, gályák kiállítására késztesse;[3]) valamint nagy erélylyel rendelkezett Európaszerte az egyháziakra kivetett tized behajtása iránt, melynek egy részét a hajóhad költségeire szánta, másik részét

[1]) A pápának 1444 február 12-ikén Juliánhoz intézett iratát kiadta Theiner. Monumenta Slavorum Meridionalium. I. 382.

[2]) Az 1444 márcziusban kelt pápai irat, a vatikáni Regestákban. (380. köt., 26 b. lap.) A pápa már korábban, február 12-ikén kelt levelében, azon kedvezményben is részesítette, hogy a hadjárat alatt, hordozható oltáron, bármilyen időben miséztethessen. (Ugyanott.)

[3]) A velenczei köztársasággal folytatott tárgyalásokról más helyen szólunk. Raguza városát a pápa már 1443 deczember 17-ikén szólította föl három hadihajó kiállítására. Raguzai Oklevéltár 448.

pedig Ulászló királynak és Julián bíbornoknak rendelkezésére bocsátotta.[1])

Julián egy ideig azon gondolattal foglalkozott, hogy a signoria áldozatkészségének fokozása, a készületek siettetése végett, személyesen fog Velenczébe útazni; de tervét elejtette és Magyarországon szentelte tetterejét a szent ügynek.[2])

Ő már a hadjárat folyamán folytonos összeköttetésben állott a köztársaság kormányával. És hogy a magánérdekeit mindíg előtérbe helyező signoriának az áldozatkészségre hatásos ösztönt nyújtson, kilátásba helyezte, hogy a kereskedelmi szempontból nagyfontosságú *Galliopolis* város, a Hellespontus torkolatánál, Velenczének fog jutni, közreműködése jutalmául.[3])

A signoria sietett köszönetet mondani és megígérni, hogy gályáit mielőbb útnak indítja.[4])

Mivel ugyanis Juliánnak (1443 december elején írt) tudósításai úgy hangzottak, hogy a magyar sereg a tél folyamán előnyomúlását Drinápoly felé folytatni fogja, az olasz hajóhadnak megjelenése a Hellespontusban jelentékeny szolgálatokat tett volna.

A senatus 1444 január 24-diki ülésében elhatározta, hogy a tengeröböl parancsnoka, három gályával, mielőbb indúljon Corfuba,

[1]) A pápa Lengyel- és Csehországba (1444 márczius 15-ikén) Andreas de Palatio mestert küldi és utasítja, hogy a behajtott pénzt két éven át Ulászlónak szolgáltassa át. (Ezen ügyre vonatkozó több rendelet Raynaldnál IX. 416, 427, 428.) Már korábban, 1444 január 20-ikán, utasítja a milanói érseket, hogy Juliánnak, a már részére kifizetett 1000 forinton felül, még 3000 forintot küldjön egy velenczei bankhoz. (Az irat a vatikáni Regestákban, a melyekben több más rendelet is van az olaszországi tized gyűjtéséről.) Angliába a tized behajtása végett küldött követről említést tesz Poggio 1443 december 10-ikén a yorki érsekhez írt levelében.

[2]) A signoria 1444 márczius 23-ikán értesíti a burgundi fejedelmet, hogy Juliánt néhány nap múlva Velenczébe várják. — Juliánnak 1444 márczius 26-ikán Budán kelt oklevele (hordozható oltár tárgyában) az országos levéltárban.

[3]) A velenczei senatus 1444 márczius 6-ikán Magyarországba küldött követének adott utasításában említi, hogy Julián bibornoknak 1443 december 4-ikén Sofiában írt leveléből értesült «quantum in factis Galliopolis nobis dixit; quod processisse cognoscimus ex singulari benevolentia et affectione quam habet nostro Dominio».

[4]) Ezt az imént idézett utasításban említi.

onnan Modonba, majd Nigropontisba, hol a további útasításokat be fogja várni; egyszersmind meghagyta néki, hogy a Corfuban, Cretában, romániai Nápolyban és Nigropontisban állomásozó gályák fölfegyverzését eszközölje, és élelmiszerek készletének összeszerzéséről gondoskodjék.

Ugyanakkor a Veronában időző Condolmieri bíbornok fölkéretett, hogy haladék nélkűl térjen vissza Velenczébe, a pápai gályák fölfegyverzése iránt rendelkezendő.[1])

A bíbornok-legatus már február második napján megjelent a doge előtt, bejelentette, hogy a pápai gályák fölfegyverzésére kellő pénzerő áll rendelkezésére; és késznek nyilatkozott, hogy a legelső velenczei hajón, mely kelet felé indúl, ő is útra kél.

Ezen ajánlatát a signoria nem fogadta el; czélszerűbbnek tartotta, hogy személyesen fölügyeljen a pápai gályák fölfegyverzésére és majd azokkal szálljon tengerre; a velenczei gályák Nigropontisban fogván őt bevárni.[2])

Ezalatt a tengeröböl parancsnoka február első napjaiban készen állott az indulásra. Vele kellett mennie a senatus egyik titkárának, De Rigvardatis Jánosnak, ki követ gyanánt küldetett a magyar táborba, oly czélból, hogy Ulászló királynak, Julián bíbornoknak és Hunyadi Jánosnak a köztársaság szerencsekívánatait tolmácsolja és ajándékait nyújtsa át.[3])

De míg a gályák parancsnoka részére az útasítások elkészítésével foglalkozott a senatus:[4]) megjött a tudósítás, hogy a magyar sereg a hadjárat folytatását abba hagyta és visszatért Magyarországba. Ekkor azután a parancsnok azon rendeletet kapta, hogy

[1]) Az 1444 január 24-iki végzés.

[2]) A bíbornok-legatus előterjesztésére február 2-ikán adott válasz.

[3]) A senatus 1444 január 15. és 28-iki végzései, valamint a tengeröböl parancsnoka részére február 6-ikán készűlt utasítás.

[4]) Február 6-ikáról keltezve két utasítást találunk a senatus jegyzőkönyvében. Részletesen szabályozzák eljárását. A második Galliopolisba érkezésének időpontjáig terjed. Egyebek közt meghagyatik neki, hogy ha Galliopolis lakói önként meg akarnának hódolni, a várost Magyar- és Lengyelország királyának nevében vegye át. A signoria konstantinápolyi követe pedig rendeletet kapott, hogy mielőbb találkozzék Ulászló királylyal és Juliánnal, hogy velök a hadjárat ügyében értekezzék.

csak Modonig haladjon előre, és az ottani vizeken állomásozva, a további utasításokat várja be.[1])

A signoria ugyan ekkor Rigvardatist Budára küldötte, és megbízta, hogy mindenek előtt Julián bíbornokot keresse föl és újítsa meg előtte a köztársaság korábbi ajánlatait a Hellespontusba küldendő gályák tárgyában, azon föltétel alatt, «ha tavasz nyíltával a legatus úr és a király ő felsége hadjáratot indítanak» a törökök ellen.[2])

A burgundi fejedelem irányában is határozottan kinyilatkoztatta, hogy «a hajóhad, bármily hatalmas legyen is az, csak azon esetben működhetik sikerrel, ha Magyarország és a szomszéd tartományok területéről hatalmas szárazföldi sereg indíttatik a törökök ellen.»[3])

És azért most a signoria volt az, mely Condolmieri bíbornok buzgalmát mérsékelte; az ő előterjesztésére beleegyezését adta ugyan, hogy Ser Alvisio Loredano velenczei procurator a pápai gályák parancsnokává neveztessék ki,[4]) és a többi tiszteket is a köztársaság tengerészete szolgáltassa;[5]) de a gályák fölfegyverzésére vonatkozó intézkedések foganatosítását akkorra kívánta halasztani, mikor a Magyarországba küldött követtől biztos tudósítás érkezik a magyarországi hadikészületek felől.[6])

Mikor azután a biztos tudósítás megérkezett, a signoria kíméletlen türelmetlenséggel sürgette a pápai gályák fölfegyverzését, és május 23-dikán mintegy ultimátumot intézett Condolmieri bíbornokhoz. «Nem kevéssé fájlaljuk — úgy mond — hogy ő szentsége a gályák megindítására nem gondol, sőt az e czélra kivetett egyházi tized jövedelmeit más czélokra, saját fegyvereseinek fizetésére fordítja, a mi államunk becsületének sérelmére és a kereszténység veszedelmére van; annál inkább, mert ha a gályák megindúlása késik, a magyar király és a többi hadvezérei, kiket a mi buzdításaink

[1]) Az 1444 február 8-ikán Lucæ Georgii Capitaneo Golfi részére kiállított utasítás.

[2]) A márczius 6-ikán kelt utasítás.

[3]) A burgundi fejedelemhez márczius 23-ikán írt levél.

[4]) 1444 február 13-iki végzés.

[5]) 1444 márczius 13-iki végzés.

[6]) A legatusnak 1444 ápril 7-ikén adott válasz.

és ígéreteink késztettek a hadjárat megújítására, méltán neheztelhetnek ránk. Ezek után föl volnánk jogosítva a gályákról levenni a pápai zászlót és azokat a mi lobogónk alatt küldeni a törökök ellen; mindazáltal a szent-szék iránt táplált hódolatunk és ragaszkodásunk által indítva, ismételve kérjük föl, hogy a gályák késedelem nélkül fegyvereztessenek föl és indíttassanak meg.»[1])

És csakugyan most lázas sietséggel megindúlt a gályák fölfegyverzése, hajósokkal és katonákkal benépesítése. E· czélra az egyházi tizedekből több mint 35,000 forint adatott ki; a további költségeknek fedezését a pápa saját pénztárából ajánlotta föl.[2])

III.

Ulászló király el volt határozva, hogy a pályán, mely az örök dicsőség babéraival kecsegteté, tovább fog haladni. Azonban a lengyel urak, hazájuk válságos helyzete által indítva, uralkodójuk személyes megjelenését sürgették. Juliánnak nagy erőfeszítésre volt szüksége, hogy őket ellensúlyozza, és a királyt elhatározásában megingattatni ne hagyja.[3])

A magyarországi rendek körében nem merültek föl ilyen nehézségek.

Az ápril közepe táján Budán tartott országgyűlésen végzés alkottatott, hogy «a mindenható Isten dicsőségére, a keresztény hit oltalmára és öregbítésére, a katholika egyház javára, kivált pedig Magyarország és határos részei fölszabadítására, a jövő nyár folyamán a király vezérlete alatt, hadjárat fog indíttatni Görögország és Románia felé».[4])

[1]) A senatus végzése 1444 május 23-ikán.

[2]) A signoria ezért 1444 augusztus augusztus 28-iki levelében fejezi ki IV. Eugénnek köszönetét. Október 19-iki levelében említi, hogy a pápa 5000 forintot már küldött, de megjegyzi, hogy ez csekélység a szükséghez képest.

[3]) Dlugoss előadása.

[4]) Ezen szavak Ulászló királynak 1444 augusztus 4-iki (alább tárgyalandó) okiratában foglaltatnak és kétségkívül a törvénykönyvből, mely nyomtalanúl elveszett, vétettek át.

És Ulászló a legatus kezeibe tett *ünnepélyes esküvel* kötelezte magát arra, hogy «ezen nyár folyamán ő maga, az ország zászlósaival, uraival és főrendeivel, hatalmas sereget fog a hitetlen törökök ellen vezetni».[1])

A miről, sajátkezűleg aláírt levelekben, a pápát és a keresztény világ uralkodóit tudósította, egyúttal segítségöket is kikérte. Ezen iratait áthatotta lángoló lelkének heve. «Isten különös kegyelmének tartom — írja az egyikben — hogy atyámnak minden tekintetben örököse lehetek; hogy hitemért és a kereszténység javáért életemet ajánlhatom föl áldozatúl!»[2])

Az országgyűlés szétoszlása után megindúltak a hadi készűletek, melyekben Julián tevékeny részt vett.[3]) Egyúttal éber sze-

[1]) Az 1444 augusztus 4-iki okirat mellékesen érinti, hogy az országgyűlési végzést a király esküvel erősítette. Prædictam deliberationem Budæ factam et *juratam* áll Dlugoss munkájában. Praynál és a későbbi történetíróknál e hely meg van hamisítva, mert így hangzik: «Prædictam deliberationem Budæ factam et *nunc* juratam». A minek az volna értelme, hogy a király az ápril havi végzést csak augusztus 4-ikén erősítette meg esküvel. Erre vonatkozólag tanúságos fejtegetéseket tartalmaz Vaszary Kolos munkája, «I. Ulászló magyar király eskűszegése és a várnai veszedelem», mely Győrött 1884-ben jelent meg. — Hogy csakugyan a Dlugoss által, munkájába fölvett okirat szövegezése a helyes, bizonyítja az oklevélnek a velenczei állami levéltárban található egykorú másolata, melyben a «nunc» szócska szintén nem fordúl elő.

Hogy a király a budai országgyűlés idejében tett esküt a szóban forgó végzésre, és pedig Julián bíbornok kezeibe, ezt teljesen kétségtelenné teszi a velenczei doge által Julián 1444 április 25. és 27-iki leveleire, május 12-ikén adott válasz. Ebben ugyanis írja, hogy örömmel értesűlt «Serenissimum illum Dominum *Regem omnino statuisse* acjurasse *in manibus Vestris, nna cum Baronibus et aliis Dominis ac Primatibus Regni illius, adversus perfidos Teucros, hac praesenti aestate, potenti exercitu se transferre*». A doge e fölött a köztársaság örömét fejezi ki. (A velenczei állami levéltárban.)

[2]) Az 1444 május 2-ikán a német lovagrend nagymesteréhez intézett levelet idézi Caro. 336. Valószínűleg ugyanezen napon mentek a többi uralkodókhoz intézett levelek is. Ezek közűl sajnos, egyet sem bírunk. Valamint Julián bíbornok leveleiből sem, melyeket — Dlugoss szerint — a pápához, a burgundi fejedelemhez, Velenczébe és Genuába írt. — Ulászló király 1444 augusztus 4-iki okiratában maga is szól «sajátkezű leveleiről», melyeket szétküldött az ápril havi országgyűlés idejében.

[3]) Ezekről tudósította Frigyes királyt. «Vidimus — írja Schlick can-

mének látköre kiterjedett az ország határain túl mindenhová, honnan támogatást várhatott.

Első sorban Frigyes római királyhoz fordúlt. És oda hatott, hogy a Nürnbergbe kihirdetett birodalmi gyűlés segítséget szavazzon meg a hadjárat czéljaira.

«Ez — írja egyik levelében — a császárnak és az egész német nemzetnek legnagyobb dicsőségére válnék. Sőt a császári méltóság kötelességeihez is tartozik. Minthogy pedig ezen szent föladatot az elmúlt időkben más fejedelmek ismételten megkísérlették, illik, hogy ő felsége, kit arra még szorosabb kötelesség késztet, kövesse példájukat. Az egész dolog nem is járna nagy nehézséggel. Ha Németország egész területén mindegyik házra egy rajnai forint adó vettetnék ki, a mi pedig nem volna súlyos tehernek tekinthető, roppant pénzösszeg gyűlne egybe. És hogy ezen teher még könnyebben legyen elviselhető, akként lehetne intézkedni, hogy ha egy helység példáúl száz házból áll, a község fizetné meg a száz forintot, a mely összeg azután a lakosok között, vagyonuk arányában osztatnék föl. Továbbá a szent-szék a római királynak rendelkezésére bocsáthatná az egyházi jövedelmek tizedét, a mi szintén nagy összeget eredményezne. Hasonlag ő szentsége teljes búcsút engedélyezhetne mindazoknak, kik ezen szent vállalat költségeihez járúlnak. Végtére a szent atya, a római egyház jövedelmeiből, Velencze és más államok hozzájárúlásával, nagy hajóhadat létesíthetne, mely a seregeket a háború színhelyére szállítaná.

«A császári felség és a dicső német nemzet nem szentelhetné erejét dicsőségesebb és gyümölcsözőbb vállalatra! A katholika hit gyarapítására hivatott ilyen művek méltók a császárhoz. Ilyen törekvések illenek a keresztény népekhez, s főleg azon nemzethez, melynek körében van a császári trón megalapítva. Talán mosolyt fognak kelteni ezen gondolatok. De valóban helyesebb ilyen, mint

cellár a bíbornoknak — litteras, quas Regie Mti scripsistis, intelleximusque preparacionem . . . instaurando adversus Teucros passagio, cuius rei Vestra Paternitas sollicitudinem gerit, ex suo more continuam atque solertem.» (A müncheni codexben.) Julián 1444 ápril 29-ikén a mantuai őrgrófot is értesíti, hogy a hadjáratból visszatérte után «jussu SS. D. N. Pape hic omni industria procuravimus, ut alius potens exercitus hac estate instauraretur.» (A levél eredetije a mantuai állami levéltárban.)

léha vagy káros gondolatokkal foglalkozni. Ha Krisztust úgy tisztelnők szíveinkben, a hogy ajkunkon valljuk, ha ép oly buzgalommal igyekeznénk az igaz hitet terjeszteni, a mint a saracénok Mohammed undok felekezetét: bizonyára gyakrabban foglalkoztatnának minket ilyen gondolatok!»[1])

Azonban lelkes szavai nem találtak viszhangra. A nürnbergi birodalmi gyűléshez csatolt reményei füstbe mentek.

Julián bíbornok szemeiben és terveiben a *velenczei köztársaság* még nagyobb fontossággal bírt, mint a német birodalom. Mert az Ulászló király vezérlete alatt megindítandó hadjárat biztos és teljes sikerre csak úgy számíthatott, ha egyidejűleg a keresztény hajóhad kellően fölszerelve megjelenik a Hellespontusban és ott megfelelő módon támogatja a szárazföldi actiót.[2])

Julián, a budai országgyűlés tartama alatt, pontosan értesítette a signoriát a hozott határozatok, a király esküje és a hadi készületek folyama felől. Egyúttal a vett ígéretek beváltását sürgette, és Rigvardatist útasíttatni kérte, hogy a magyar sereget a hadjáratban kísérje.[3])

A doge sietett az örvendetes közlésekért köszönetét kifejezni, a korábbi ígéreteket megújítani és követét útasítani, hogy a hadjárat idején a király kíséretéhez csatlakozzék.[4])

A legatus Rigvardatisnak fontos szerepet jelölt ki; minthogy az volt óhajtása, hogy a szárazföldi sereg és a hajóhad mielőbb érintkezésbe lépjen.

Mikor május elején a királyi tanácsban a hadjárat ter-

[1]) Juliánnak Budáról 1444 május 23-ikán Schlick cancellárhoz írt levele. A müncheni codexben, f. 130.

[2]) A senatusnak erre vonatkozó, 1444 január 15. 28. és márczius 3iki végzései a senatus jegyzőkönyvében.

[3]) A doge 1444 május 12-én a legátushoz intézett levelében hivatkozik a legatusnak ápril 25. és 27-iki leveleire. — Ugyanazon napon Rigvardatishoz intézett jegyzékében utal a követnek ápril 26., 27., 28-iki jelentéseire. — Sajnos, a leggondosabb nyomozás daczára ezen, történetünkre nagyfontosságú iratoknak a velenczei levéltárban nem sikerült nyomába jönni. — A signoria május 12-iki iratai a senatus jegyzőkönyvében maradtak ránk.

[4]) Az imént idézett május 12-iki levelek. De a senatus csak julius 4-iki ülésében állapít meg Rigvardatis részére utiköltséget.

vének megállapítása tárgyaltatott: Julián azt javasolta, hogy okúlván azon nagy nehézségeken, melyekkel a múlt évben a túlnyomóan lovasságból álló hadseregnek a Balkán-hegységben kellett megküzdenie, alkalmasabb hadműveleti vonal jelöltessék ki, és a Balkán főgerinczének megkerülésével történjék az előnyomúlás. E szerint az volt terve, hogy a sereg ne Orsovánál keljen át a Dunán, hanem a bal parton, Oláhországon keresztül vonúljon egészen odáig, hol a folyam a Fekete tengerbe ömlik. Itt azután fogadná azt a hajóhad egy része, mely a Dunán átszállítását eszközölné. Ezen tervet több előnyös körűlmény tette ajánlatossá. Ily módon ugyanis a terűleti nehézségek nagy részben kikerűlhetők voltak. A sereg továbbá a Fekete tengerig juthatott el a nélkűl, hogy ellenséges terűleten támadások és ütközetek föltartóztatnák és erejét fogyasztanák. Végűl a hajóhaddal való közös actio is biztosíttatott. Mindezeknél fogva Julián javaslata úgy Magyarországon, mint Frigyes udvaránál és Velenczében is, helyesléssel fogadtatott, és foganatosítása érdekében a signoria készséggel tette meg a maga részéről a szükséges intézkedéseket.[1])

Julián egyidejűleg nem mulasztotta el fölfrissíteni azon korábbi ajánlatait, melyek Velenczének uralma kiterjesztésére a keleten kilátást nyitottak. Rigvardatissal közöltetett, hogy a hadjárat sikere esetében, a köztársaság Galliopolist, Salonikit, más görögországi terűletekkel fogja megkapni.

A doge köszönetet mondott ezért és magyarországi követét útasította, hogy maga idején, mikor ama helyek átvételére kerűl a sor, a legatus tanácsa szerint járjon el.[2])

[1]) A tervet Julián májusban közölte Frigyes királylyal is. Schlick cancellár, többször idézett levelében, erre vonatkozólag írja neki: «Quod autem Dominacio Vestra per Valachiam facienda scribit, omnino laudo, quia equestribus exercitibus aspera moncium vitanda sunt, patentesque campi suscipiendi.» — A velenczei dogeval Julián 1444 június 5. és 15-iki (sajnos elveszett) leveleiben közli a tervet, azon kéréssel, hogy rendeljen néhány hajót a Dunára. — A doge julius 4-iki válaszában írja neki, hogy a hajóhad főparancsnokát utasította, hogy nyolcz vagy ha kell több hajót küldjön a Dunára. Mennyire helyeselte ezen eszmét, mutatják a levél következő szavai: «In quo transitu videmus consistere victoriam illuis gloriosæ impresæ.» Ezen levél és a hajóhad főparancsnokához ugyanakkor küldött rendelet a senatus jegyzőkönyvében.

[2]) Rigvardatisnak erre vonatkozó június 15-iki jelentése nincs meg.

Ez alatt a velenczei arsenalban lázas sietséggel dolgoztak a pápa által megrendelt gályák fölszerelésén. Ugyanott ezen felül a burgundi fejedelem költségén szint azon czélra négy gálya szereltetett föl.[1]) E mellett a senatus rendeleteket bocsátott szét tengerparti és szigeti birtokainak kormányzóihoz, hogy nyolcz gályát indítsanak meg, melyek a Hellespontusba vitorlázó pápai és burgundi hadi hajókhoz csatlakozzanak. A pápai bíbornok-legatus főparancsnoksága alatt, az egész hajóhad tényleges parancsnoksága Loredano Alajos velenezei patriciusra bízatott.[2])

A görög császár és az aragoniai király szintén fölajánlották Ulászlónak segítségöket és közreműködésöket.[3])

Albánia hős fejedelméhez, Castriota Györgyhöz pedig Ulászló küldött követet, jelentvén a hadjárat közel kezdetét és részvételre kérvén fel őt.

«Meghívnak Téged — olvassuk a királyi levélben — Magyar- és Lengyelország hőslelkű főrendei; meghív Julián bíbornok, a keresztény üdvösség ájtatos harczosaival, kik régtől fogva oldalunk mellett állanak. Csak Te rád várakozunk.»[4])

A doge július 4-iki válasziratából tudjuk meg, hogy az ajánlatot most közvetlenül Lasocki dékán tette a követnek, de Julián eszközlésére. A doge ugyanis írja: «Intelligimus verba suprascripta Decani, de locis suprascriptis nobis dandis, a Sua processisse Reverendissima Paternitate, et de *predictis primus fuerit promissor.*» (A senatus jegyzőkönyvében.)

[1]) Erre vonatkozó végzések a velenczei senatus jegyzőkönyvében. (A doge 1444 május 12-ikén értesíti magyarországi követét, hogy a burgundi fejedelem követet küldött Magyarországba. Kétségkívül az volt feladata, hogy a fejedelem intézkedéséről hírt vigyen.)

[2]) Ezen ügyekre vonatkozó végzések a senatus jegyzőkönyveiben. A nyolcz velenczei gályára vonatkozó végzés indokolása következőképen szól: «Cum . . . *Regi Polonie* et . . . *Legato Apostolico* mittere promisimus et de aliis galeis nostris . . . ad impresiam contra Tencros, sitque honor Dei et fama nostri dominii nostris promissionibus satisfacere, ut ea que fienda sunt magis potentius fiant, vadit pars . . .»

[3]) A dogenak 1444 július 4-ikén magyarországi követéhez intézett jegyzékében utalás van arra, hogy görög és aragoniai követek vannak Budán.

[4]) Ulászló királynak 1444 július 5-iki levelét közli Dlugoss, utána Pray, Katona stb.

IV.

A mikor most már Európa népei feszült várakozással néztek a magyar hadsereg megindúlása és fegyvertényei elé: a helyzetben váratlan fordúlat állott be.

Murad szultán, a mint a mindenfelé folyamatban levő készületekről értesült, a múlt évi vereségek lesújtó hatása alatt, arra szánta el magát, hogy bármily áron megvásárlandó fegyverszűnettel hárítja el a fenyegető veszélyt. Erre azon körűlmény is indította, hogy Kis-Ázsiában újból ellenséges mozgalmak vették igénybe figyelmét. E mellett azon gondolattal foglalkozott, hogy a trónról egyik fia javára lemond; mielőtt tehát a magánéletbe visszavonúlna, biztosítani kívánta birodalma fönmaradását.

Alkalmas közbenjáróúl kínálkozott Brankovics György a szerb fejedelem. Őt saját érdeke, országa épségének és függetlenségének visszaállítása vezérelte ingatag politikájában. Gyengének érezvén magát, Magyarországon keresett támaszt az ozmán hódítás ellen. De azért aggódva és irigykedve szemlélte a magyar korona hatalmának növekedését, mert az éppen olyan veszélyessé válhatott Szerbország függetlenségére nézve, mint az ozmánoké. Egyébiránt a szakadár görög egyház híve lévén, kívűl állott azon áramlatokon, melyek a római egyházhoz tartozó népeket lelkök mélyében mozgásba hozták. Zsigmond és Albert királyok uralkodása alatt a magyar korona igaz hívének vallotta magát, és mikor a törökök Szerbország nagy részét meghódították, Magyarországon nagy kiterjedésű uradalmakat nyert adományúl. De Albert halála után a törökökhöz közeledett, a miért Ulászló király által magyarországi uradalmaitól megfosztatott.[1]) Kevéssel utóbb ki tudta eszközölni a király bocsánatát, visszakapta jószágait, és az 1443-dik évi hadjáratban egész odaadással vett részt. Ennek hasznát is látta. Szerbország terűletének nagyobb része visszahódíttatott a törököktől.[2])

[1]) Ulászló király az erről 1444 július havában kiállított oklevélben indokúl felhozza, hogy «predacionum et vastacionum Regni . . . conscius et consenciens fuisse suspicatur.» Történelmi Tár IX. 144.

[2]) Ő maga mondja 1444 július 3-iki okiratában, hogy Hunyadi János

Azonban az országnak még jelentékeny része, a legerősebb várakkal, a törökök kezeiben volt. Mind ennek visszaszerzését az 1444-dik évi hadjárattól várta,[1]) melyben ő maga is részt venni készült. És hogy Hunyadi János iránt, ki mind az eddigi eredményekben a főtényező vala, mind a tervezett hadjáratra is nagy áldozatokat hozott, elismerését s háláját kifejezze: július 3-dikán az aradi káptalan színe előtt bejelentette, hogy Világos várát a hozzá tartozó uradalommal örök tulajdonúl átengedi néki.[2])

De az adományozásnak más rúgója is volt, mint az, a mit a hivatalos okiratok bevallottak.

Mikor az bevégzett ténynyé lett, Brankovics György már alkudozásban állott a törökökkel.[3]) A szultán óvatosan tette meg első kísérletét. Küldöttei azon ürügy alatt jelentek meg nála, hogy sógorának, a fogoly Cselebi básának kiszabadításáért váltságdíjat ajánlanak. Majd a tárgyalások folyamán megpendítették a békesség eszméjét, oly módon, hogy egész Szerbország visszaadására és a deszpót török fogságban levő két fiának szabadon bocsátására nyitottak kilátást; valamint a magyar korona más terűleteinek átengedésére és jelentékeny pénzösszeg fizetésére is készeknek nyilatkoztak.

Brankovics természetesen örömmel karolta föl ezen ajánlatot; mert a békekötés kardcsapás nélkűl és biztosan nyújtotta néki mindazt, a mit a kétes kimenetelű hadjárattól várt, és a mit nagy

az elmúlt évi hadjáratban «Regnum Rasciæ pro maiori parte . . . reoccupasset». (Fejér. Genus, incunábula et virtus Joannis Corvini de Hunyad. Buda. 1844. 71.)

[1]) Imént idézett okiratában ő maga mondja, hogy «in quarum reobtentione, . . . spes indubia creditur».

[2]) Az imént idézett okirat.

[3]) Ezen alkudozások megindulásának időpontját a történeti források nem jelölik meg. Csak egy chronologiai adat áll rendelkezésünkre. A szultán július 12-ikén átkel Ázsiába, azon biztos tudattal, hogy a megindított békealkudozások sikerre fognak vezetni. Már most, ha a szultánnak Drinápolyban vagy a Bosporus partján július 12-ike táján már tudomása volt a Belgrádban vagy Aradon folyamatban levő tárgyalások állásáról, — tekintetbe véve azt, hogy gyors futárnak is legalább 8 napra volt szüksége, hogy a hírt megvigye — ezen tárgyalásoknak június végén kellett megkezdődniök.

áldozatokkal kellett volna kiküzdenie. E mellett a két hatalmas birodalom között a közbenjáró helyzete sokkal előnyösebbnek látszhatott rá nézve, mint azon állás, melyet a magyar birodalom irányában, a törökök megsemmisítése után foglalt volna el.

Azonban az ő csatlakozására a szultán nem fektetett nagy súlyt; csak az Ulászlóval kötendő béke birhatott előtte értékkel. Ezt kellett Brankovicsnak létre hozni.

Hogy e tekintetben czélt érjen, a legelső föltétel: Hunyady János hozzájárúlása volt. Mert a békekötést a királylyal és a magyar urakkal elfogadtatni, Julián bíbornok jóváhagyását megnyerni vagy befolyását ellensúlyozni, csak a nagynevű hadvezér lehetett képes. Szoros titoktartás mellett közölte vele a török küldöttek nyilatkozatait; egyszersmind igéretet tett, hogy azon esetre, ha a békekötés létrejő és ő ennek következtében Szerbország elvesztett reszeit visszanyeri: viszont összes magyarországi uradalmait néki engedi át.[1])

Hunyadi, bár éppen ő volt az, ki a háborúért leginkább lelkesedett és készűleteire másoknál nagyobb áldozatokat hozott, nem utasította vissza az ajánlott békét, sőt kész volt azt pártolni és elfogadni, ha megadja azon előnyöket, melyeknek kiküzdéseért a háborút tervezte.

Ezen háborúnak pedig két czélja volt; az egyik: a magyar korona elvesztett melléktartományait visszaszerezni és Magyarországtól a török támadásokat jövőre elhárítani, a másik: a görög birodalom tartományait a törökök kezeiből kiragadni és őket Ázsiába visszaszorítani.

[1]) A törökök kísérletéről Brankovics Györgynél, ennek Hunyadi Jánossal való tárgyalásairól Dlugoss és Callimachus szólanak. Bár elbeszélésök nem mindig bírja a hitelesség kellékeit, ezen részletekhez alig fér kétség; annál kevésbbé, mert ugyanazokat megtaláljuk Andreas de Palatio emlékiratában is, melyet ezen pápai küldött, ki a hadjáratban részt vett, kevéssel a hadjárat befejezése után dolgozott ki. Megemlítendő, hogy Bonfin — ki Mátyás udvaránál írta meg munkáját — Callimachus előadását átveszi, és pedig azon pontját is, melyben a Brankovics által Hunyadinak tett ígéretről van említés téve; a mi egyszersmind bizonyságúl szolgál arra nézve, hogy ezen ajánlatban mi sem foglaltatik, a mi Hunyadi jellemét — azon kor felfogása szerint — compromittálhatta volna.

Ezen utóbbi föladat megoldása méltán kétségesnek tűnhetett föl előtte; minthogy az európai hatalmak olyan mérvű közreműködésére, milyent a kitűzött czél igényel vala, nem számíthatott.

Éppen azon időtájt, mikor Hunyadi a török békekötés ügyét fontolóra vette, panaszolja el Ulászló király, hogy Magyarország szenvedéseit és veszélyes helyzetét a keresztény fejedelmek részvétlenűl szemlélik. «Mintha — úgy mond — a mi rendeltetésünk csak az volna, hogy engesztelő áldozatúl szolgáljunk, és ezzel másoktól hárítsák el a vészt. Egyedűl Eugen, Róma szent főpapja és Fülöp Burgundia fejedelme támogatnak.»[1]) Tehát a spanyol király és az olaszországi államok segítségére nem számított; sőt el volt készűlve arra is, hogy a görög császár cserben fogja hagyni.

De azon reményeket is, melyek a pápa meg a burgundi fejedelem által fölszerelt hajóhad működéséhez csatoltattak, a legszerényebb mértékre szállították le a Velenczéből érkező tudósítások.

Június végén csak annyit tudtak Magyarországon, hogy a pápa rendeletére nyolcz, a burgundi fejedelem számlájára négy gálya szereltetik föl a velenczei arsenálban; és mivel ezen fölszerelési munkálatok folyamán minduntalan pénzügyi nehézségek merültek föl, attól lehetett félni, hogy ezen jelentéktelen hajóhad is elkésve fog útnak indúlni és rendeltetési helyére érkezni.

Így tehát le kellett szállítani a nagy terveket; le kellett mondani azon gondolatról, hogy a keresztény világ halálos csapást fog mérni az ozmánok európai uralmára, és a görög birodalmat hajdani hatalmának polczára visszahelyezheti.

Az első czél elérésére mindazáltal, a tervezett hadjárat eredménye gyanánt, a legnagyobb valószínűséggel lehetett számítani, még azon esetben is, ha a szövetséges hatalmak ígéreteiket be nem váltják; csak hogy mellőzhetetlen volt a hűbéres fejedelmek és legelső sorban Brankovics György közreműködése. A mennyiben tehát a deszpot, megnyerve a törökök által, tétlen szemlélője marad a magyarok erőfeszítéseinek, vagy épen a törökökhöz csatlakozik: a magyar sereg a legnagyobb veszélynek van kitéve. Már pedig

[1]) A Skanderbéghez 1444 július 5-ikén írt levélben.

ismerve Brankovics jellemét és magatartását, kétségtelennek látszott, hogy azon esetre, ha Hunyadi az ő merevségével a deszpotra nézve előnyös békét meghiúsítja, ez a magyar koronától el fog pártolni.

Így tehát, szemben a szultán ajánlataival, Hunyadinak kettő között volt választása: biztosan, kardcsapás nélkűl elfogadni mindazt, a mit a hadjárat a legszerencsésebb esetben ígért, és a nagy tervek valósítását akkorra halasztani el, mikor ez biztosabban lesz várható; vagy pedig kitenni magát annak, hogy a hadjárat szerencsétlen kimenetele a nagy terveket hosszú időre meghiúsítja, a biztos előnyöket elragadja, sőt az eddig elért vívmányokat is megsemmisíti.

Nem lehet meglepő, hogy Hunyadi hazafiúi szelleme ezen koczkázattól visszariadt, és ambitiója is kielégítést talált azon, eddigi diadalainál nem csekélyebb értékű eredményben, hogy a szultán, ki alig két esztendő előtt csak Nándorfehérvár átadása és adófizetés árán volt hajlandó békére lépni, most maga kínált a békéért nagy terűleteket, erős várakat és jelentékeny összeget!

Hunyadi jól tudta, hogy Ulászló királyt a szövetséges hatalmaknak adott szava és a legatus színe előtt tett esküje a hadjárat megindítására kötelezi; tudta tehát, hogy a török békekötés tényével az eskűszegés merényletét követné el.

Az ő lovagias és vallásos szelleme a hűtlenség és eskűszegés gondolatával nem volt képes megalkudni. Ha tehát mégis a békekötés létesítésére határozta el magát: eljárásának magyarázatát azon reményben kell keresnünk, hogy a pápai legatus az eskű kötelezettségétől való fölmentést nem fogja megtagadni.

Az eskű ugyanis elvesztheti kötelező erejét, ha teljesítése lehetetlenné válik, vagy pedig súlyos hátrányok és veszélyek forrását képezné. Csakhogy annak megítélése és eldöntése vajjon ilyen eset fönforog-e, természetszerűen nem az érdekelt felekhez, hanem egy fensőbb forum illetékességéhez tartozik. Ezen fensőbb forum a fenforgó esetben a szentszék, illetőleg teljhatalmú követe volt.

Hunyadi bízott abban, hogy Julián bíbornokot meggyőzheti arról, hogy az eskű megtartása erkölcsileg lehetetlenné vált, mivel abból Magyarországra és az egész kereszténységre nagy hátrányok

és veszélyek, mellőzéséből ellenben jelentékeny előnyök származnának.

Mindezek után — a legszorosabb titok leple alatt — Hunyadi megegyezett Brankovics Györgygyel abban, hogy a békekötést pártolni fogja, és egyúttal a föltételek iránt is megegyeztek; a miről a szultánt azon fölhívással értesítették, hogy a béke megkötése végett a királyhoz ünnepélyes követséget küldjön.[1])

A szultán örömmel értesült ezen megállapodásról, haladék nélkűl útnak indította követeit, és már most a békét biztosítottnak tekintvén, július 12-dikén hadaival Ázsiába kelt át.[2])

Hunyadi pedig elérkezettnek látván az időpontot arra, hogy a béke ügyét a titkos alkudozások köréből a hivatalos tárgyalások színhelyére vigye át: értesítette a királyt mindarról, a mi ekkorig történt, és arról is, hogy a szultán követsége legközelebb várható. De egyúttal, a mikor a királyt fölkérte, hogy a szultán ajánlatait az országtanácscsal egyetemben fontolóra vegye: nem mulasztotta el mindazon intézkedéseket javaslatba hozni, melyek a békealkudozások meghiúsúlása esetén, a hadi vállalat érdekében szükségesek valának.

Ezért azt ajánlotta a királynak, hogy a béketárgyalások az alföldön, Szegeden, a háborúra fölkészűlt magyar hadsereg köreben folyjanak. Ily módon lehetővé akarta tenni, hogy ha a béke nem jön létre, a hadjáratot késedelem nélkűl meg lehessen indítani.[3])

[1]) Andreas de Palatio szerint «Georgius despotus . . . ac magnificus Johannes de Hunyad . . . *inconsulto Rege*, habuerunt cum . . . Teucrorum Principe . . . (tractatum), quo in tractatu idem Magnus Teucer castellum Szendrő et castellum Golumbácz . . . magnamque partem Regni Rascie . . . reddere tenebatur». És Dlugoss szerint is «tractatus pacis per Georgium Despotum Rasciæ ac Johannem de Hunyad . . . cum Imperatore Turcarum clandestine interpositus.»

[2]) A görög császár, Misistrából július 30-ikán kelt levelében tudósítja Ulászlót, hogy megütközéssel értesűlt arról, hogy ő a szultánnal békét kötött; egyszersmind ennek tulajdonítja a szultán Ázsiába való menetelét.

[3]) Dlugoss és Callimachus elbeszélésökben különös nyomatékkal emelik ki Hunyadi azon tanácsát, hogy a király fölkészült serege élén jőjjön Szegedre.

A király minden pontjában követte Hunyadi tanácsát. Hadai élén, Julián bíbornok és a főurak kiséretében Szegedre jött.

Csakhamar megérkeztek a török követek is, kiknek vezetője a szultán kanczellárja, egy renegát görög volt.

Arra nézve, hogy ajánlataik tárgyalás alá vétessenek, a lengyel és magyar urak soraiban nézeteltérés nem nyilvánúlt. Mindazáltal kísérlet tétetett a szultán által fölajánlott terűleteken felűl, Bolgárország átengedésének kieszközlésére. A török követek nem voltak fölhatalmazva, hogy ezen kívánatot teljesítsék, és arra nem is voltak rábírhatók.

Egyébiránt e nélkűl is a szultán által ajánlott föltételeket a király hívei «*hihetetlenül előnyösek*»-nek ítélték.[1])

Épen azért természetszerűen föl kellett merűlni azon aggodalomnak, vajjon az ajánlatok őszinteségében lehet-e bízni? És vajjon azok hátterében nem lappang-e csel és ármány? Lehetséges volt ugyanis, hogy a szultán a tárgyalások megindításával és a békekötéssel csak időt akar nyerni, és azt kívánja elérni, hogy a magyar király és szövetségesei a háború viselésére alkalmas nyári időt föl ne használhassák, azután pedig a föltételek teljesítését, az ígéretek beváltását meg fogja tagadni.

Ezen lehetőséggel szemben, megfelelő biztosítékról gondoskodtak Ulászló tanácsosai. Kikötötték, hogy a törökök, a békekötés értelmében visszabocsátandó várak tényleges átadását nyolcz nap alatt tartozzanak végrehajtani. Ily módon elérték azt, hogy azon esetre, ha a várak átadásának megtagadásával a törökök álnoksága

[1]) A lengyel rendek 1444 augusztus 26-ikán Ulászló királyhoz intézett levelökben élnek ezen kifejezéssel. («Conditiones pacis nunquam credibiles.») Ezen levélben resumálják a királyi iratban velök közlött békeajánlatot, hogy t. i. a szultán «astruxit se Regnum Rasciæ, dominium Albaniæ et plures alias terras, in diebus et regimine aliorum b. m. Regum Ungariæ occupatas, cum 24 castris insignibus, inter quæ castrum Golubert, restituere, captivos relaxare, centum aureorum millia solvere, et 25 millibus amatorum pro qualibet Vestræ Serenitatis gverra subsidio esse . . .» Ezen előadás tehát teljesen authentikus és így az egykorú források eltérő előadásával szemben biztos tájékozást nyújt. A levél, mely eddig a magyar történetírók által nem használtatott föl, kiadatott Krakóban, 1876. Codex Epistolaris XV. sæculi. I. 141, 2.

kiderűlne, nagyobb időveszteség nélkűl meg lehetett indítani a hadjáratot.

A török követek hozzájárúltak ezen föltételhez is.

Így azután, július közepén, tíz esztendőre megköttetett a béke, melynek megtartására a király esküvel kötelezte magát.[1])

Kérdés, hogy Julián bíbornok a békealkudozások tartama alatt és a békekötés tényével szemben, milyen állást foglalt el?

Annak lehetősége, hogy a legatus a tárgyalások folyama

[1]) Ezen előadás részletei Dlugoss, Callimachus és Bonfin munkáiban foglaltatnak. Csak egy pontban térnek el egymástól: a békekötés létrejöttének időpontja tárgyában. Dlugoss érthetetlen és lehetetlen dolgot ír, elmondván, hogy Ulászló fölkéretett Hunyadi által «ut Segedinum *proxima die* (?) augusti descendat». Ha «proxima» helyett «prima» állana is az eredeti szövegben, teljesen lehetetlen, hogy a király csak augusztus 1-én jött volna Szegedre, minthogy már augusztus 4-ikén ünnepélyesen felbontja a törökkel kötött egyezséget. Ezen három nap alatt kellett volna megtörténni a török követek fogadtatásának, a békeajánlat megvitatásának, a békeföltételek megállapításának, az okirat szövegezésének, a királyi eskűnek; azután az egyesség felbontására vonatkozó tanácskozásoknak, és a király esküvel erősített ünnepélyes nyilatkozatának, melyben magát arra kötelezi, hogy a hadjáratot megindítja. — Egyébiránt Dlugoss egy más helyen írja, hogy a török béke megkötése és (augusztus 4-ikén történt) felbontása között húsz nap folyt le. Igy tehát a «proxima die Augusti» tévedés. És szerinte a békekötés július közepén jött volna létre. *Callimachus* és *Bonfin* szerint Hunyadi arra kérte fel a királyt, hogy «*idibus Junii*» (június 13) legyen Szegeden. De az is lehetetlen, hogy a békekötés június közepén jött volna létre, mert a király július 5-ikén Castriota Györgynek jelenti, hogy közelebb megindítja a háborút. Igy tehát igen valószínű azon föltevés, hogy az «idibus *Junii*» helyett «*Julii*» olvasandó, és a békekötés július közepén jött létre. (Erről bőven ír *Vaszary Kolos* idézett munkájában. 154. és köv. lapokon.) Már Hammer is (Geschichte des Osmanischen Reiches I. 459.) július közepére helyezte a szegedi békekötést. Figyelemreméltó, a mit Andreas Pannonius, karthausi szerzetes 1467-ben. Mátyáshoz írt könyvében érint, hogy t. i. a király az eskű szövegének formulázásánál valami csellel élt volna (*Calliditate* verborum jurasse . . . Deinde . . . *juramentum* in fœdus pacis, *verborum calliditate prolatum* . . .» Irodalomtörténeti Emlékek I. 22.) Azonban ezen állítást semmiféle más emlék nem támogatja, és így tartózkodunk azt elfogadni, annál inkább, mert szerzője külföldön, 23 évvel az esemény után írt, és különben is téved, mikor azt jegyzi föl, hogy a török béke megkötését csak három hónap múlva követte a felbontása.

és kimenetele felől tudomást nem nyert volna, egészen ki van zárva.

Hasonlag lehetetlen föltennünk, hogy ő, ki a törökök ellen hadjárat létesítése végett küldetett Magyarországba, ezen czél meghiúsítására czélzó tárgyalásokat előmozdított, vagy csak javallott volna is.

Másfelől kétségtelen, hogy ha hivatala hatalmának és személye tekintélyének összes eszközeit fölhasználja, ha esetleg a királyt és tanácsosait az egyház büntetéseivel — melyeknek alkalmazására föl volt jogosítva — fenyegeti; ha az április havában tett eskűvel ellenkező békekötést előre esküszegésnek bélyegezi: a békealkudozások sikerét képes lett volna meghiúsítani.

Ezt nem tette. Tartózkodó állást foglalt el. Meghajlott a viszonyok kényszerűsége előtt.

Az ő helyzetét ugyanis nagy mértékben nehezítette azon bizonytalanság, vajjon a hajóhad a Hellespontusba elindúlt-e már vagy nem?

Az áprilisi királyi eskű azon föltevésben (talán azon nyíltan kikötött föltétellel) tétetett le, hogy a szövetséges hatalmak hajóhada támogatni fogja a magyarokat.

Mikor a törökökkel a béketárgyalások megindúltak, Juliánnak tudomása volt azon nehézségekről, melyek a pápai gályák fölszerelése körül fölmerűltek és azon szemrehányásokról, melyeket a velenczei signoria IV. Eugénnek ez ügyben tett.[1]) De nem volt tudomása arról, vajjon a nehézségek elháríttattak-e már, és biztosan számíthatni-e arra, hogy a hajóhad tényleg megindíttatik, és ha igen, vajjon idején eljut-e a Hellespontba?

Mily súlyos felelősséggel terheli magát és a szentszéket, ha a magyarok, az ő szavára, elútasítják a békeajánlatot, megindítják a háborút, eljutnak a Fekete tengerig, nem találják ott a hajóhadat és katasztrófa éri őket?!

És ettől el is tekintve, vakmerő eljárás lett volna, Hunyadi és Brankovics tanácsa s akarata ellenére, kierőszakolni a háborút, melyben épen ő rájok várakozott a legfontosabb szerep. Kényszerítő eszközökkel háborúra szorítani a nemzetet, mikor ennek az a

[1]) A signoria 1444 május 25-iki levele a senatus jegyzőkönyvében.

meggyőződése, hogy sikert nem ígér és káros; háborúra, mely az erők teljes megfeszítését és a lelkesedés legmagasabb fokozását igényelte, a legkoczkáztatottabb eljárás lett volna.

De e mellett valószínűleg még más természetű okok is befolytak Julián elhatározására. Minden jel oda mutat, hogy a törökök ajánlatait nem tartotta őszintéknek, és meg volt győződve arról, hogy az ígért várakat nem fogják átadni. Alig csalódunk, ha fölteszszük, hogy épen az ő sürgetésére tűztek ki az átadásra olyan föltűnően rövid határidőt.

Csak is abból, hogy a békekötés érvényesülésében nem hitt, magyarázható meg a mulasztások egész sora, melyek különben, a mennyire igazolhatatlanok, annyira érthetetlenek is volnának; hogy t. i. a tárgyalások folyama alatt nem győződtek meg arról, vajjon a szövetségesek a hadi actiót nem indították-e már meg; hogy a békekötés létrejöttéről nem siettek azonnal, a lehető leggyorsabb úton, szövetségeseiket értesíteni.[1]) És csak így magyarázható meg az is, hogy Julián a békekötés szentesítése után nem csak nem hagyta el Magyarországot, — a mi kötelessége leendett, ha föladatát végképen meghiúsítva szemléli, — hanem Szegeden maradt, bevárandó a további fejleményeket.

Juliánnak kettő között volt választása: meghiúsítani a békealkut és így kedvetlenűl, csüggedten háborúba űzni a nemzetet; vagy tűrni a békekötés létrejöttét és annak néhány hét alatti fölbomlását, a mely esetben azt remélhette, hogy a nemzetnek lelkesedése új lángot fog vetni, és azt a törökök álnoksága által előidézendő fölháborodás is éleszteni fogja.[2])

[1]) A signoria 1444 augusztus 28-ikán még semmit sem tudott a július közepén kötött békéről. E napon ugyanis a pápához intézett levélben szól a hadikészületek felől. Okvetetlenűl említést tett volna a szegedi békéről, ha tud róla.

[2]) Sajnos, Julián magatartásának magyarázatában combinátiókra vagyunk utalva. Tőle vagy az események más tényezőjétől nyilatkozat nem maradt fönn. Aeneas Sylvius — ki a békekötésről szóló írók közűl az eseményekhez legközelebb állott (De Europa czímű munkáját 1458-ban írta), nem jellemzi közelebbről Julián magatartását; csak annyit mond, hogy a békekötés «molesta . . . Cardinali fuit, cui prosequenda victoria videbatur». (V. fej.) Dlugoss elbeszélése megerősíteni látszik a mi magyarázatunkat.

V.

Mialatt Szegeden a török békekötés föltételeinek végrehajtására vonatkozó tudósításokat szorongó lélekkel, aggódva es remélve, várták: július utolsó napjaiban, a *velenczei dogetól*, ugyanazon hónap 4-ikén Julián bibornokhoz intézett levél érkezett. Ebben közli, hogy a pápai hajóhad bíbornok-főparancsnoka nyolcz gályával a galliopolisi szoros felé elvitorlázott, és két-három nap múltával követé őt a burgundi fejedelem által megrendelt négy gálya is.[1]) Megjegyzi, hogy ezen tizenkét hadihajó felszerelésének költségeihez a signoria, a maga pénztárából mintegy 30,000 aranynyal járúlt, és a pápa által az egyháziak tizedadójából utalványozott összeg legnagyobb része is velenczei terűleten folyt be. Igy tehát az egész hajóhadat olybá lehet venni, mintha a köztársaság állította volna ki. De ezzel áldozatkészsége nincs kimerítve; mert a saját lobogója alatt nyolcz, vagy legalább hat gályát fog a Hellespontusba küldeni.[2]) Végűl értesíti a legatust, hogy az ő óhajtásának megfelelően, a hajóhad parancsnoka mihelyt Galliopolisba

Azt írja, hogy a mikor Hunyadi első üzenete Budára érkezett és az urak a békeajánlatnak örvendettek, Julián más nézetben volt (alius erat animus), mert Európa felszabadításának reményét eltűnni látta, és attól tartott, hogy a pápa, a burgundi fejedelem, a velenczeiek és genuaiak, kiket ő vitt rá, hogy a hajókat a Hellespontba küldjék, hazugság vádját fogják ellene emelni (mendacii insimularetur). De a mint Szegedre jöttek, a békekötést nem ellenezte többé, az létrejött «*Juliano nec quidquam disvadente*». *Callimachus* is azt írja, hogy a béke megköttetett «*non adversante Juliano*». És hozzáadja «non tam, quod non ex animo rem improbaret, quam quia aut non succurrebat quid spei proponeret tot tantisque utilitatibus compensandis, si in præseus negligerentur, aut, quia in tam constanti consensu omnium clausas mentes admittendæ rationi intuebatur, *expectabatque admonendi tempus* opportunius». *Bonfin* erre vonatkozó megjegyzése érthetetlen: «Quamvis pacem iniquo animo ferret, nihil tamen veniebat in mentem, quo ipsam facile improbaret.»

[1]) Július 7-iki végzésében a senatus megemlítvén, hogy a burgundi fejedelem hajóinak főparancsnoka egy gályával elutazott, súlyos bűntetés terhe alatt meghagyja a többi hajók parancsnokainak, hogy 24 óra alatt szintén indúljanak meg.

[2]) És csakugyan ugyanazon napon a signoria elrendeli a tengeröböl

megérkezik, onnan rögtön nyolcz vagy esetleg több hajót a Duna torkolatához fog bocsátani, ott a magyar sereg átszállítását eszközlendők.[1])

Ezen tudósítások természetszerűen mély hatást gyakoroltak a Szegeden egybegyűltekre.

A míg a magyar király szövetségesei actióba nem léptek, sőt, a múlt évek szomorú tapasztalatai alapján, indokolt aggodalom merülhetett föl az iránt, vajjon egyáltalán van-e komoly szándékuk a tettek mezejére lépni; addig azon gondolattal kecsegtetheték magukat Ulászló és tanácsosai, hogy a cselekvés szabadságával rendelkeznek.

De mikor bevégzett tény előtt állottak, mikor szövetségeseik, a magyar király sürgetéseinek engedve, az ő fejedelmi szavában és keresztény eskűjében bízva, a badi műveleteket megindították, nagy pénzáldozatokat hoztak, alattvalóik életét és államuk reputatióját engagirozták: elutasíthatlan kötelességökké lett az, hogy őket cserbe ne hagyják.

Vajjon szólhattak-e így hozzájok? «Mi időközben a korábbi megállapodásoktól eltértünk, előnyös békét kötöttünk; nem gon-

parancsnokának, hogy az összes hajókat, melyeket a piráták elleni őrködésben nélkülözni lehet, vezesse Galliopolis felé.

[1]) A dogenak julius 4-ikén Juliánhoz és ugyanazon napon a magyarországi követhez intézett levelei a senatus jegyzőkönyvében. — A XV. századbeli írók: Dlugoss, Callimachus, Bonfin és utánok az összes hazai és külföldi történetírók a legújabb időkig kivétel nélkűl azt írják, hogy augusztus első napjaiban Szegedre érkezett a «pápai, burgundi, genuai és franczia» gályák parancsnokaitól, azon jelentés, hogy a Hellespontusba megérkeztek és az Ázsiába átkelt szultánt Európától elzárták. — Eltekintve attól, hogy a Hellespontusból a hajóhad Magyarországgal közvetlen összeköttetésben nem állhatott, ezen előadás hitelességét megdönti az a tény, hogy augusztus első napjaiban a pápai és burgundi gályák még nem is érkeztek meg a Hellespontusba; génuai és franczia hajók pedig nem is voltak a hajóhadban. Mindez a velenczei állami levéltár okirataiból kétségtelenűl kiderűl. Dlugoss közli a görög császárnak július 30-ikán Misistrában írt levelét, melyben Ulászlónak jelenti, hogy a szultán július 12-ikén Ázsiába kelt át. Dlugoss erről a levélről állítja, hogy augusztus 4-ike előtt jött meg Budára. Ez teljes képtelenség. Az akkori közlekedési viszonyok között nem 3 nap, hanem ugyanannyi hét alatt juthatott el csak az a levél Szegedre.

dolunk veletek, tegyetek a mit akartok, hívjátok vissza gályáitokat, avagy viseljetek háborút saját magatok, válaszszatok a biztos gyalázat és a kétségtelen romlás között.»

De az új helyzet követeléseinek súlya legelső sorban Julián bíbornokra nehezedett. Kötelességévé lett mindent megtenni, a mi hatalmában állott, hogy most már Magyarország is teljesítse hivatását.

És ő valóban ékesszólásának s tekintélyének egész hatalmát érvényesítette.[1])

Hatását jelentékenyen elősegítette a keletről érkező azon hír, hogy Murád szultán, hadai élén, július 12-ikén Ázsiába átvonúlt.[2])

Már pedig világos volt, hogy azon esetre, ha a keresztény hajóhad a Hellespontuson állást foglalván, Murád szultánt Ázsiából visszatérésében és segítség küldésében megakadályozza: az európai török birodalom haderejét könnyen meg lehet semmisíteni.

A török békekötés fölbontását tehát a szövetségesek irányában elvállalt kötelezettségek mellett, a származható előnyök is sürgették, a melyek mellett elenyészett a békeköté svégrehajtásától várható haszon.

Mert ha a törökök csakugyan átadják mindazon területeket és várakat, melyek a szegedi okiratban felsorolvák, vajjon az ekkép keletkező helyzetnek tartósságában lehetett-e bízni? Vajjon várható

[1]) Callimachus és Bonfin közlik azon beszédnek egész szövegét, melyet Julián ezen alkalommal a szegedi országtanácsban tartott volna. Magában véve nem kellene kételkednünk ez autenticitásban. A humanista szónokok gondosan kidolgozták beszédeiket, melyek azután másolatokban mindenfelé elterjedtek. Így bírjuk Aeneas Sylvius, Vitéz stb. beszédeit. Fönmaradhattak volna Julián beszédei is.

De mikor humanista történetírók munkáiban fölvéve találunk beszédet, méltán gyanú támad. Kiváló előszeretettel foglalkoztak Livius és Tacitus példájára, hősök, államférfiak beszédeinek componálásával. Így például Bonfin még Attila beszédeit is közli!

Hogy a fenforgó esetben szintén compositió előtt állunk, már az a körülmény is elárúlja, hogy Callimachus és Bonfin két, egészen külömböző szöveget közölnek.

[2]) Ezen hír három hét alatt eljuthatott Szegedre, annál könnyebben, mert a szultán átkeléséről kétségkívül maga értesítette Brankovics Györgyöt, kivel most szoros és bizalmas összeköttetésben állott.

volt-e, hogy a törökök Magyarországot végkép meg fogják kímélni támadásaiktól, kihagyják hódító czélzataik sphærájából?

És mivel ezt nem lehetett reményleni, vajjon helyes eljárás volt-e: bevárni azon időpontot, mikor a törökök Ázsiában ellenségeiket tönkre tették, a görög birodalom romjait is hatalmukba ejtették, hogy azután meggyarapodott és megszilárdúlt hatalmukat Magyarországra zúdítsák?

És mivel a magyar nemzet — akkor majd még kevésbbé mint azelőtt, — magára hagyatva nem lehetett képes daczolni a törökök hatalmával: miképen számíthatott volna a szent-szék és az európai államok segítségére, ha azokat a legkedvezőbb pillanatban, ideiglenes előnyök kedvéért cserben hagyta?

Bizonyára Magyarországot attól fogva egy vonalba helyezte volna a keresztény világ a görög birodalommal, melyet rövidlátó, önző és megbízhatatlan politikája sodort az enyészetbe. Ugyanazon sors várakozott volna Magyarországra is.

A nemzeti becsület és létérdek ezen sugallatainak meghallgatását mi sem tiltotta.

A király és tanácsosai mikor július közepén a török békekötést megerősítették, jóhiszeműleg azon véleményben lehettek, hogy áprilisi esküjök és kötelezettségök érvényét vesztette az által, hogy a keresztény hatalmak ígéreteiket be nem váltották. Most meggyőződtek arról, hogy tévedtek; hogy akkor, mikor a törökökkel tárgyaltak, a hajóhad már útban volt a Hellespontus felé.

De e mellett magok a törökök is jogczímet nyújtottak a magyar királynak arra, hogy a szegedi békekötést fölbontsa. A leglényegesebb föltétel volt: a várak átadásának nyolcz nap alatt végrehajtása. Több napi idő engedtetett arra, hogy a rendeletek a várak parancsnokaihoz eljuthassanak, és a szükséges intézkedések mindkét részről megtétessenek; több nap arra is, hogy a megtörtént átadás felől a tudósítások Szegedre érkezhessenek.

Azonban húsz nap telt el, a nélkűl, hogy ezen tudósítások megjöttek volna; a mit most általán annak bizonyítékául tekintettek, hogy a szegedi alkudozásokkal a törököknek nem volt más czéljok, mint a magyar király által tervezett hadjáratot késleltetni.[1])

[1]) Dlugoss írja: «Dum castra . . . elapsis non octo solum, sed *viginti*

Ily körülmények között Juliánnak könnyű volt czélt érni: a királyt és a Szegeden egybegyűlt magyar urakat a maga nézeteinek, javaslatainak megnyerni.[1])

Úgy látszik Hunyadi habozott legtovább, és hogy az ő ellenkezését legyőzzék, a király és a rendek igéretet tettek neki, hogy a hadjárat szerencsés befejezése után Bolgárország fejedelmének méltóságával fog felruháztatni.[2])

Végre ő szintén engedett. És miután a már létrejöttekor érvénytelen, feltételeinek meg nem tartása miatt is hatálytalanná lett békekötést, Julián bíbornok a szent-szék nevében semmisnek nyilvánította:[3]) felbontása és a hadjárat mielőbbi megindítása egyhangúlag elhatároztatott.

A királyi tanácsban, mely ezen ügyet tárgyalta, a következő egyházi és világi főurak vettek részt: Rozgonyi Simon egri püspök, királyi kanczellár, Dominis János váradi püspök, Herczeg Dániel boszniai püspök, Péter csanádi püspök; Hunyadi János erdélyi vajda, Hédervári Lőrincz nádor, Rozgonyi György országbíró, Palóczi Simon főlovászmester, País Mihály főkincstartó, Czudar Simon főpohárnokmester, Bánfi Pál bán, Tornai Silveszter tornai

diebus . . . non redderentur . . . *Ungari, legatos Turci in dolo venisse et callidis vanisque promissionibus avertere Regem a bello gerendo voluisse concludebant.*»

[1]) Aenæs Sylvius (1458-ban írt) De Europa czímű munkájában elbeszéli, hogy a pápa értesülvén a szegedi békekötés felől «*scripsit Cardinali* nullum valere fœdus, quod se inconsulto cum hostibus regilionis percussum esset; Uladislao . . . uti conventa dissolveret, imperavit, juramenta remisit, novum instaurari bellum tum precibus, tum minis extorsit». (V. fej.) Nincs jogunk kételkedni azon állítás igazságában, hogy a pápa Juliánnak és Ulászlónak a szegedi békekötés érvénytelenítése érdekében írt. De ennek a szegedi béke felbontására befolyása nem lehetett. Minthogy a pápai válasz Julián jelentésére hat hétnél rövidebb idő alatt, tehát szeptember elejénél előbb nem érhetett Szegedre.

[2]) Dlugoss és Callimachus előadása. Súlyt fektetünk rá, hogy Bonfin, Mátyás udvarában, átveszi ezen részletet is.

[3]) Nincs okunk kétségbevonni a *tényt*, melyet Dlugoss azon helye tartalmaz, a hol írja, hogy Julián a szerződést «pro ampliori cautela et purificatione, *auctoritate apostolica dissolvebat, et irritum, cassum atque nullum*, . . . veluti, quod injussu Sedis Apostolicæ cum hoste christiani nominis Rex pepigerat, *decernebat*».

főispán, Marczali Imre volt somogyi főispán, Losonczi János, Herczeg Pál, Tasi Rupert és Maczedoniai Dancs.

A mint a fegyverszünet megtörése és a hadjárat megindítása elhatároztatott: Julián bibornok ezzel nem elégedett meg.

Előre látta, hogy a fegyverszünet megkötésének híre a szövetséges hatalmaknál bizalmatlanságot fog kelteni, melynek eloszlatására ünnepélyes manifestátiót tartott szükségesnek.

Az országnagyok beleegyezését kieszközölvén, rábírta a királyt, hogy az imént elvállalt kötelezettséget esküvel erősítse meg. A királyi eskű így hangzott:

«Királyi szavunkra, becsületünkre és keresztény hitünkre, melyben a szent keresztséget fölvettük és az örök életet elnyerni reméljük, az Úrnak ezen szent evangéliumára fogadjuk, igérjük, ajánljuk a szent Háromságnak, az Atya Fiú és szent Lélek Istennek, a boldogságos szűz Máriának, Isten anyjának, az angyaloknak, Isten szentjeinek, különösen István és László királyoknak, ezen országunk védszentjeinek, hogy Budán tett határozatunkat és fogadásunkat teljesíteni fogjuk, és a legközelebbi szeptember hó első napján Orsova mellett a Duna révénél, vagy alább fekvő más révnél leszünk, azonnal megkezdjük és megszakítás nélkül folytatjuk seregünk átszállítását a túlsó partra, azután rögtön a törökök által bírt területre lépünk, és mindennemű csel vagy ürügy mellőzésével, folytatjuk seregünkkel az előnyomúlást Romániába, Görögországba és a törökök által bírt más tengermelléki területekre; megcselekedvén mindent, mi tőlünk telik, erőnkben és hatalmunkban áll, hogy a törökök a jelen év folyamán a keresztényeket illető területekről a tengeren túl fekvő részekre kiűzessenek; nem akadályozhatván minket bármilyen egyesség, végzés vagy fegyverszünet, melyet a török császárral vagy követeivel, bármely formában kötöttünk vagy ezentúl kötni fogunk, még ha esküvel is erősítettük volna, vagy fognók megerősíteni, mert ezt jelen igéretünk, eskünk és fogadalmunk által nyiltan és határozottan érvénytelenítjük, érvénytelennek nyilvánítjuk, úgy hogy semmiféle kigondolható ürügy, szín és ok alatt jelen igéretünket, eskünket, fogadalmunkat megtörni vagy megsérteni, végrehajtását megakadályozni vagy elhalasztani ne lehessen.»[1])

[1]) Az eskű szövege az alább idézendő oklevélben foglaltatik.

A király után hasonló esküt tettek le Rozgonyi Simon, Dominis János és Herczeg Ráfael püspökök, valamint Hunyadi János is, kik kötelezték magokat, hogy a hadjáratban a királyt kísérni fogják. Hunyadi azon megszorítással élt, hogy a mennyiben szeptember első napján Orsován megjelennie lehetetlen volna, ötödikén vagy hatodikán legkésőbben mindenesetre ott lesz.[1])

Hogy pedig esetleg ezen esküt az illetékes tényezőkkel hiteles alakban közölni lehessen, Julián bíbornok gondoskodott okiratba foglalásáról.

Ennek bevezetésében a király előadja, hogy «Magyarország egyházi és világi urainak és nemeseinek, legújabban Budán tartott gyűlésében, a mindenható Isten dicsőségére, a keresztény hit oltalmára és gyarapítására, az egész kath. egyház javára, kivált pedig Magyarország és határos részeinek, melyeket a törökök az elmúlt években kegyetlenül dúltak és dúlni meg nem szűnnek, felszabadítására az országgyűlés közmegegyezésével és akaratával végzést hozott, elhatározta és megállapította, hogy a nyár folyamán személyesen sereget vezet Görögország és Románia felé, Isten segítségével összes erejét az istentelen törökök kiűzésére fordítja; a mely fogadást, nagyobb biztosság kedvéért, Julián bíbornok előtt tett esküvel erősítette; egyúttal végzését és szándékát a keresztény világ vigasztalására, sajátkezűleg aláírt levélben tudatta IV. Eugén pápa ő szentségével s a fenséges keresztény királyokkal és fejedelmekkel.»

«Habár pedig — úgymond — senki sem teheti föl rólunk, hogy ezen szent, ünnepélyes esküvel erősített, nyilvánosságra is hozott végzésünket nem akarnók Isten segítségével végrehajtani; mindazáltal, mivel némelyeknél Murad török császár követeinek megjelenése és bizonyos időre kötendő fegyverszünetnek általok történt kérése kétséget támasztott az iránt, vajjon csakugyan végre akarjuk-e hajtani Budán hozott és esküvel erősített, fentebb említett határozatunkat: azért ily rólunk támadható kétség, aggodalom és bizonytalanság eloszlatása végett, kiváltképen azért, hogy a főtisztelendő szentszéki alkanczellárt és Julián bíbornok szentszéki követet, valamint a burgundi fejedelem és a velenczei köztár-

[1]) Ugyanezen okirathoz csatolt záradék.

ság gályáinak nagyságos kapitányait akaratunk őszinteségéről és szilárdságáról, föltételünk erősségéről, fentebb említett határozatunk és igéretünk megtartásáról még inkább meggyőzzük» — megújítja korábbi esküjét.

Julián úgy az eskű, mint az okirat szövegének formulázásában megkímélte a királyt és az ország főurait attól, hogy a budai eskű ellenére létrejött szegedi fegyverszünetről világosan, szabatosan szóllniok és azt határozottan visszavonniok kelljen. Csak utalás és czélzás történik rá.

Az okiratot a király és a körűle levő főrendek pecséteikkel erősitették meg.[1])

Julián bíbornok és De Rigvardatis augusztus 12. és 14-ikén írt leveleikben értesítették a velenczei senatust a történtekről, egyúttal megküldötték az augusztus 4-iki okirat egy példányát.[2])

Azonban habár ezen okirat tartalma a szegedi fegyverszünet létrejöttével egyidejűleg jött a velenczei senatus tudomására: Ulászló király állhatatlansága és megbízhatatlansága kétségtelenűl bebizonyúlván, az újabb eskű sem volt képes a bizalmat egeszen megszilárdítani.

Ezért a signória figyelembe vette azon eshetőséget, hogy a magyar király által kilátásba helyezett hadjárat nem jő létre, vagy idő előtt abban marad.

És megfelelő utasításokkal látta el Loredano Alajost, a Hellespontusba küldött hajóhad kapitányát, (ki július 17-ikén érkezett volt Modonba, és három nap múlva folytatta útját; míg a burgundi hajók július 25-ikén Corfuban kötöttek ki és három nap múlva indúltak tovább),[3]) bár óvakodott őt világosan beavatni a magyar

[1]) Az okiratnak eredeti példányai és hiteles másolatai elvesztek. A legrégibb példány a mit kéziratban ismerünk, a velenczei állami levéltárban, a XV. században írt Commemoriali XIII. kötetének 160. levelén.

Dlugoss bírta az okirat másolatát és annak teljes szövegét fölvette történeti munkájába. De nyomtatott kiadásaiban több hiba és kihagyás van.

Már Vaszary Kolos idézett munkájában (97—112) kimutatta, hogy Pray és más latin történetírók nem híven közöltek, Fessler és Teleki nem híven fordították ezen nagyfontosságú oklevelet.

[2]) Ezen levelek, sajnos nincsenek meg. Utal azokra a senatus 1444 szeptember 8-án a hellespontusi gályák kapitányához intézett rendeletben.

[3]) A dogenak 1444 augusztus 28-ikán a pápához írt levele.

kormány magatartásának ingadozásaiba, és sem a szegedi fegyverszünet létrejöttéről, sem annak felbontásáról nem értesítette.[1])

Az utasítás akképen hangzott, hogy azon esetre, ha a magyar király megindítja és folytatja a hadjáratot: a hajóhad támogassa az actióban. Ha ellenben a magyar király felhagy a hadjárattal, a signoria nem viselhet egyedül magára hagyatva háborút, és ez esetben a kapitány küldje egyik tisztjét a szultánhoz, biztosítsa a signoria békés szándékai felől, kérje a korábban kötött békeszerződések megerősítését; mire azután a kapitány indítsa vissza gályáit Velencze felé.[2])

Mikor ezen rendelet a Hellespontusba érkezett — október közepetáján — ott már értesűlve voltak a felől, hogy a magyar király a hadjárattal nem hagyott föl, és serege a Fekete-tenger partjaihoz közeledik.

VI.

Az augusztus 4-iki megállapodások után, Hunyadi János Erdélybe sietett, hadak gyűjtése végett; a király pedig *Nagyváradra* vonúlt, hová Julián bíbornok és Velencze követe is kísérték.[3])

[1]) A helyzetet a következő homályos phrázisokba burkolva ismerteti meg Loredanóval a senatus. A Julián bíbornoktól és Regvardatistól érkezett levelek, melyekben írnak «de nonnullis praticis, habitis per Imperatorem Turcorum, tam cum Sermo D. Rege Hungariæ et Poloniæ, quam etiam cum Illmo D. Despoto, quas tamen nescimus si locum habituræ sunt; cum idem Rmus Legatus S. Angeli ac Secretarius noster nobis scribant Sermum D. Regem prædictum et Barones Hungariæ, prædictis non obstantibus, promisisse velle procedere exercitualiter anno isto ad exterminium Tencrorum».

[2]) Az 1444 szeptember 8-ikán Loredanónak írt rendelet részletesen szabályozza a szultánhoz küldendő követ eljárását. Egyúttal meghagyja, hogy a rendelet tartalmáról Ferencz bíbornok-legatust is értesítse. A velenczei állami levéltárban.

[3]) A velenczei senatus 1444 szeptemker 8-iki rendeletéből tudjuk, hogy Julián és Rigvardatis augusztus 12. és 14-ikén *Váradról* írtak leveleket a senatusnak. A velenczei követnek, mint láttuk a hadjáratba követnie kellett volna a királyt. De betegsége miatt visszahivatását kérte. A signoria október 5-ikén hozta meg végzését, melyben a visszatérést megengedi.

Több hetet töltöttek szent László városában. Ott voltak még augusztus 28-ikán is;[1]) tehát négy nappal azon időpont előtt, mikor a szegedi eskü értelmében a seregnek a Dunán át kellett volna kelni.

Mindazáltal a király azon volt, hogy mielőbb a kijelölt helyen legyen. Szeptember 9-ikén csakugyan Orsovánál táborozott,[2]) várva a hadak gyűlekezését, a melynek lassú folyama szintén a török békealkudozások egyik vészteljes következménye vala.

Mivel pedig a hadjárat megkezdése ily módon késett, attól lehetett félni, hogy a hajóhad költség és élelem hiánya miatt, nem lesz képes bevárni, míg a magyar sereg a Fekete-tenger partjaihoz ér.

Ezért Ulászló király orsovai táborából Trevisói Tádé orvostudort visszaküldötte Olaszországba, azon megbízással, hogy a pápánál, a velenczei köztársaságnál és a többi államoknál a megfelelő intézkedéseket kérje és sürgesse.[3])

A velenczei signoria kijelenté ugyan, hogy a hajóhadnak idő előtt való visszatérése nagy gyalázat volna, de egyúttal a pápára hárította az egész terhet. «Az Isten szerelmére» kérte őt, gondoskodjék arról, hogy a hajóhad november végeig el legyen mindennel látva, és néhány hajó a télen át is a tengerszoros őrizetére maradhasson; mert ha ez nem történik meg, kénytelen a gályákat visszahívni.[4])

Ezalatt szeptember 20-ikán a magyar sereg átkelt Orsovánál a Dunán.

[1]) Ezen napon, Váradon kiállított királyi okiratot említ Teleki. I. 412. 3-ik jegyzet.

[2]) In vado Danubii Orsowa keltezi a király szeptember 9-ikén Siena kormányához intézett levelét, melyet a sienai állami levéltár tartott fönn.

[3]) Ulászló a sienai kormányhoz intézett, idézett levelében csak általánosságban írja, hogy «in quibusdam legacionibus nostris» küldi Tádét. De a velenczei irományok kétségtelenné teszik, hogy mily ügyben küldetett. Minthogy 1444 november 23-ikán Tádé mester, Magyarországból Rómába menet, Velenczében megállapodik és előterjesztésére a signoriától választ kap: igen valószínű, hogy Tádé mester szeptember 9-ikén Orsováról indúlva, nagy gyorsasággal járt el megbízatásában, október folyamán visszatért Magyarországba és novemberben másodízben ment ismét Olaszországba.

[4]) A signoriának 1444 október 19-ikén a pápához intézett levele.

A hadműveletek tervének megállapításánál ugyanis elejtették Julián bíbornok azon korábbi javaslatát, mely szerint a Duna bal partján kellett volna vonúlniok a folyam torkolatáig.

És e körűlmény végzetes következményeket vont maga után.

A mint a sereg Bolgárország terűletén diadalmasan előhaladott, november elején azon megrendítő hír érkezett a táborba, hogy a keresztény hajóhad nem volt képes megakadályozni a szultán átkelését Ázsiából Európába.

Néhány nappal utóbb — november 10-ikén — Várna mezején, a magyar sereg a szultán haderejével állott szemben, és vitéz küzdelem után, vereséget szenvedett, melynek súlyát a király és a bíbornok-legatus halála növelte.[1])

Julián balsejtelmekkel ment a csatába.[2]) De hősies elszántsággal vett abban részt, a király oldala mellett. Több nyíl és lándzsa sebezte meg.[3]) A király eleste után, mikor a magyar sereg felbomlott, és Hunyadi kétségbeesve a csatatért elhagyta, ő is távozott. Az üldöző török csapatok elől szerencsésen menekűlt. De a mint egy víz partján megpihent, magyar katonák vették körűl, és vagy azért hogy kifoszszák, vagy pedig mivel a háború szerencsétlen kimeneteleért őt okolták, fegyveröket emelték rá és felkonczolták.[4])

Ilyen tragikus véget ért a kiváló férfiú. Halálát azon nemzet fiai idézték elő, a melynek a török veszedelemtől megmentése képezte életczélját!

[1]) A hadjárat és az ütközet lefolyásáról új adatok nem állanak rendelkezésemre; így tehát az ismert részletek ismétlésétől tartózkodom.

[2]) Poggio a Julián fölött tartott emlékbeszédben és Vespasiano Bisticci Julián jellemrajzában szól azokról.

[3]) A szemtanú, Andreas de Palatio feljegyzése.

[4]) Ezt kétségtelenné teszi Aeneas Sylviusnak legújabban kiadott két levele. Az elsőben 1445 június 1-én Bécsből írja, hogy Juliánt «sacrilegus Ungarorum ensis interemit; namque quum vulneratus ex bello fugisset, apud paludem quandam equo potum permitteret, affuit scelerata manus lixarum, acceptoque ferro virum cœlo dignum, tanquam proditorem Regni necavit». És a másikban 1445 szeptember 13-ikán Bécsből: «Vereor, ne domesticæ magis, quam hostiles noxiæ sibi fuerint manus, quod *nec Hungari qui sunt* hic inficiantur.» Archiv für Oesterreichische Geschichtsforschung. XVI. 368, 384.

A várnai katasztrófa híre nagy későre érkezett Olaszországba.

Hét héttel azután, az 1445-ik esztendő első napján IV. Eugén pápa még azon meggyőződésben élt, hogy a keresztény hajóhadnak sikerült volt a szultán átkelését megakadályozni, és most már a Rodosz szigetét fenyegető babiloniai szultán ellen egy másik hajóhad kiállítását tervezte, melynek főparancsnokává Márk alexandriai patriárkát rendelte.[1])

Csakis január második felében jött meg Rómába a hír, hogy a török sereg Ázsiából Európába átkelt, azon magyarázattal, hogy a felelősség a velenczei gályákat terheli, mert azoknak kapitánya, élelmiszerek beszerzése végett, eltávozott a tengerszorosból, és huszonöt napon át vesztegelt Konstantinápoly s Tenedos sziget között.[2])

A pápa le volt sújtva és fel volt háborodva. Sietett nehezteléséit, Donato András velenczei követ útján, a signoriának tudomására hozni.

A senatus, mely ez idő tájt a galliopolosi szorosból visszatért egyik pápai gálya parancsnokától[3]) a leghitelesebb tudósításokat megkapta, azon volt, hogy a súlyos vádat elhárítsa. Így írt a pápához.

«Emlékezetünkben felidézvén mindazt, a mit köztársaságunk a kereszténység javára tett, az áldozatokat, melyeket hozott, az

[1]) Az 1444 január 1-én kelt bullában írja a pápa «Quamprimum vero classis, quam ad strictum Galliopolis duxit, prout continuo paratissimam tenet, dil. fil. Franciscus Cardinalis, . . . illo in strictu visa est, illico Teucri, qui in Europa erant, territi, animos amiserunt, alia vero Teucrorum multitudo, quæ ex Asia in Europam trajicere conabatur, non classis nostre presencia modo, sed viribus eciam, est repulsa.» (A vatikáni Regestákban.)

[2]) A doge február 15-ikén római követéhez intézett jegyzékében egyebek között írja: «Literas vestras accepimus, datas ultima Januarii, quibus nobis declaratis . . . Sanctitatem suam sensisse defectu galearum nostrarum secutum malum processisse, cum ei relatum fuit, Capitaneum pro victualibus, viginti quinque diebus stetisse inter Tenedum et Constantinopolim.»

[3]) A doge 1445 január 29-ikén a római követet értesíti, hogy egyik pápai gálya megérkezett, és rövid idő alatt megjő a többi is; a katonák igényeinek kielégítéséről gondoskodni fog a senatus.

őszinteséget, melylyel eljárt: szilárdúl hittük, hogy minket és mieinket, kik szűntelenűl a leghűségesebben szolgáltunk, senki sem fog gyanúsítani, hacsak vétkességünk szembetűnő és kézzelfogható módon nem igazoltatik. Fájdalmunk annál élénkebb, mert tudomásunk van arról, hogy a mieink ez alkalommal is híven teljesítették kötelességöket. Kétségtelen, hogy polgáraink és alattvalóink, kik a gályákon, a tengerszorosban állomásoztak, súlyos alkalmatlanságokat kényszerűltek eltűrni. Az éhség és szomjúság kínjait szenvedték; mert elegendő kenyér sem állott rendelkezésökre, és édes vizet csak véres küzdelmek, többek halála árán tudtak szerezni; sőt nem egyszer megtörtént, hogy a források nagyszámú török fegyveresek által őriztetvén, eredménytelenűl kellett visszatérniök, és sós vízzel költötték el kenyeröket. Emellett hihetetlenűl kemény hideget kellett elviselniök, úgy hogy sokan elfagyott lábaikat és egyéb tagjaikat elvesztették, vagy elerőtlenedtek. Továbbá naponkint harczoltak az ellenséggel, és sokan életöket vesztették; kiknek a legsúlyosabb nyomorban hátrahagyott gyermekeik hozzánk fordúlnak segítségért; panaszaikat és sírásukat senki sem hallgathatja megindúlás nélkűl. . . . A mi pedig azon állítást illeti, hogy egyik gálya Konstantinápoly és egy másik Tenedos közelében volt, élelmiszerek beszerzése végett, ha ez meg is felel a valóságnak, nem lettek volna képesek az egész hajóhad élelmi szükségleteit kielégíteni, már pedig mindent könnyebben eltűr az ember mint a hosszú éhséget. És a hajóknak, melyek Konstantinápolyt vagy Tenedost felkeresték, nem állott hatalmukban visszatérni a mikor nekik tetszett; ezt a háborgó tenger és a kedvezőtlen szelek nem mindig engedték meg. Mindezekből következtetjük, hogy mieink kötelességeiket teljesítették és dicséretet érdemelnek.»[1])

Azonban a velenczei követ, ki a signoria ezen előterjesztését a pápa tudomására hozta, nem volt képes őt meggyőzni. A február végén tartott bíbornoki consistoriumban a várnai csatáról több

[1]) A dogenak 1445 február 15-ikén római követéhez intézett jegyzéke, melyhez mellékelve volt a hajóhad parancsnokának levele és hivatkozás történik a görög császárnak a pápához intézett jelentésére. (Sajnos, egyikét sem bírjuk.)

rendbeli jelentés olvastatott föl, melyek a hadjárat szerencsétlen kimenetelét a velenczei gályák magatartásának tulajdonították.[1])

A signoria erre újabb kísérletet tett a vád megczáfolására; különösen magasztalásokkal halmozta el a hajóhad parancsnokát, «ki mindenkor híven engedelmeskedett a vett parancsnak, gondosan őrködött, és jól ismerte a galliopolisi szoros helyi viszonyait, minthogy ott ismételten járt már küldetésekben; minélfogva hihetetlen és képzelhetetlen, hogy ő, ki mindig dícséretesen s hősiesen viselte magát, hibát vagy mulasztást követett el, és a bíbornok-legatus rendeleteinek nem engedelmeskedett. Ha pedig netalán a tengerszoros fölötti őrködést, mint ő szentsége állítja, egy időre elhagyta, ezt bizonyára csak kényszerűségből, az élelem hiánya miatt cselekedhette; mert jól tudhatta, hogy eljárásából sem dicsőség, sem haszon nem származhatik rá!»[2])

Azonban az elmúlt bajok nyomozását csakhamar az azok orvoslására czélzó törekvések, újabb hadjárat előkészítése tárgyában indított tárgyalások háttérbe szorították.

VII.

Azon nagyszámú katasztrófák között, melyek történelmünk évkönyveit gyászlapokban gazdaggá teszik, egy sincs, mely éles commentárokat és sújtó ítéletet oly mértékben idézett volna föl, mint a várnai csatavesztés.

Azóta közel ötödfélszázad folyt le. És ma is a történetírók, mikor avval foglalkoznak, rendszerint elvesztik a felfogás nyugalmát

[1]) A doge 1445 márczius 12-ikén a római követhez intézett jegyzékben írja: «Scribitis Summum Pontificem in Consistorio legi fecisse nonnullas litteras in quibus describebatur conflictus per Teucros datus Hungaris ac de morte Rmi D. Cardinalis Angeli, et imponebatur defectus galeis, super qua materia scripsit quoddam breve Summus Pontifex.» Ezen brévét, sajnos, sem Rómában, sem Velenczében nem tudtam feltalálni.

[2]) Az imént idézett 1445 márczius 12-iki jegyzék. Hat nappal utóbb, a signoria által Giustiniani Orsato személyében új követ küldetett Rómába. Néki is megparancsoltatott, hogy a hűtlenség és kötelesség mulasztás vádja ellen oltalmazza a hajóhadat. Az 1445 márczius 18-ikán kelt utasítás.

és az ítélet elfogúlatlanságát; nem egyszer gyűlölet ragadja magával tollukat.

Ezt a hadjárat szerencsétlen kimenetele és következményei nem magyarázzák meg elegendőképen. Az előzmények és a rendkívűli körűlmények képezik a lényeges tényezőt.

Az iránt nem merűlhet föl kétség, hogy a magyar király és tanácsosainak magaviselete ép oly helytelen, mint szokatlan volt. Öt hónap lefolyása alatt három olyan határozat hozatott és erősíttetett meg fejedelmi esküvel, melyek homlokegyenest ellentétben állottak egymással.

Ápril havában megállapíttatik, hogy a nyár folyamán Ulászló király sereget vezet a törökök ellen.

Július havában a törökökkel tíz esztendőre fegyverszünet köttetik.

Augusztus havában határoztatik, hogy a király hat hét letelte után megindítja a háborút a törökök ellen.

Mindez köztudomású volt. Ellenben ismeretlenek maradtak, a beavatottak szűk körén túl, a részletek és a motivumok. Így tehát nem lehet meglepő, hogy már a kortársak között azon téves felfogás emelkedett uralomra, hogy a király a török békekötés felbontásával az esküszegés bűntényét követte el.

Aeneas Sylvius, egy évvel a csata után, azon tanúlságot vonja le kimeneteléből, hogy «az esküt a hit ellenségei irányában is meg kell tartani».[1])

Andreas Pannonius, a tudós karthauzi szerzetes, 1467-ben, Mátyás királyhoz intézett oktató munkájában, őt a könnyelmű esküvéstől való tartózkodásra és a tett eskü szigorú megtartására intvén, elrettentő példa gyanánt hozta föl Ulászló király esetét.[2])

Dlugoss, a lengyel történetíró, Ulászlót «hitszegőnek»,[3]) *Callimachus* pedig, történeti munkájában, Juliánt «a hitszegés szerzőjének és pártfogójának»[4]) nevezi.

[1]) «Victores evadunt Turci, juramentaque non solum domesticis fidei, sed etiam hostibus servanda demonstrant». Opera. Bázeli kiadás. 84-ik epistola. 1445 október 28-ikán a passaui püspökhöz intézve.

[2]) Irodalomtörténeti Emlékek. I. 22.

[3]) «Juramenti prævaricator.» 796.

[4]) «Auctor patronusque perfidiæ.» 199.

A következő században, a hitszakadás korának vallási polemiái terén, Julián személye még inkább vált a támadások czélpontjává.

A német protestánsok adtak erre példát. Ugyanis Husz Jánosnak a constanzi zsinat idején, máglyán történt kivégeztetésében, mivel a részére kiállított menedéklevél daczára hajtatott végre, a hitszegés tényét látták, és abból azt a következtetést vonták le, hogy a kath. egyház híveit a hitszegésre feljogosítja.

A magyarországi protestáns írók ugyanezen következtetést vonták le Julián bíbornok szegedi magatartásából.

Pázmány Péter, a kath. egyház ellen intézett egyéb vádak mellett, ezt is behatóan tárgyalta munkáiban; és pedig legelőször 1609-ben «Egy keresztyén prédikátortúl a kassai nemzetes tanítóhoz, Alvinczi uramhoz íratott öt szép levél»-ben.

Miután az esemény részleteit, — a Julián által állítólag elmondott beszéddel, Bonfin nyomán előadta, — az ő szokott világosságával és szabatosságával így formulázta a tényállást.

«Látod-e, hogy Juliánus abban veti a dolognak fundamentumát, hogy az egyszer adott hit ellen nem vethettek frigyet a törökkel. A hitszegésre pedig annyira nem szabadíta Juliánus, hogy ugyanottan azt mondá, hogy az igaz esküvést mindenek ítéleti szerint szentűl meg kell tartani. De a kérdés az vala: ha igaz és istenes esküvés vala-e az, melylyel az előbbi kötés ellen, a confœderátusok kárával és veszedelmével kötelezték vala magukat a magyarok? Juliánus azt vitatja és igazán is vitatja, hogy sem istenes sem igaz esküvés nem volt a törökkel való frigyben.»

Azután a következő kérdéseket intézi a protestáns prédikátorhoz:[1])

«Hitszegésnek tartod-e, mikor azt elhagyod, a mit igaz kötelességed ellen fogadtál? Te prédikátor lévén, arra esküdtél, hogy a szent írást tanítod; ha újonnan, a török barátságáért, arra esküdnél, hogy az Alkoránt hírdeted, vajjon az, a ki azt az utolsó fogadást elhagyatná veled, hitszegővé tenne-e? Megesküdtél királyodnak; azután lépjenek házadba a hajdúk, esküdtessenek magukhoz a király ellen; vajjon hitszegővé teszlek-e, ha elhitetem veled, hogy

[1]) Az öt levél egy kath. főúr és egy protestáns prédikátor között folytatott párbeszéd formájában van írva.

Isten ellen való esküvés volt a hajdúk hitetése?... Hitet adtál feleségednek; azután ha megbolondúlsz, másnak megesküszöl, fölbontod-e a hitet, ha ezt az utolsó esküvést hátrahagyod?»

És a következtetést így vonja le:

«Hasonlókép volt a magyarok dolga. Előbb megesküdtek a keresztyéneknek, hogy velök akarnak élni-halni, és felűltették (azaz: a hadjárat megindítására késztették) ezzel a kötelességgel a keresztyén fejedelmeket. Ezt félbe nem hagyhatják az ő társuknak akaratja ellen; de mikor az első frigyhez állottak, nem esett abban semmi vétek. Hogy pedig az Úr Isten megrontá és a törökkel földhöz vereté a magyarokat, elég okot adtak rá azzal, hogy a keresztyénekkel kötött hit ellen mással czimboráltak. Jólehet ezen kívűl is, Istennek sok titkai vannak, és gyakran azokat is a hadban veszti, kiknek igaz ügyök vagyon».[1])

Alvinczi az odadobott keztyűt sietett fölvenni. Válasziratában fönntartotta azon tételt, hogy a szegedi fegyverszűnet megtörése hitszegés volt. Szerinte, a magyaroknak — a pápa, a görög császár és Velencze megkérdezése nélkűl is — joguk volt a törökkel békét kötni, mert «azoknak semmi közük nem volt Magyarországhoz». Azután úgy okoskodik, hogy habár a keresztény hatalmakkal kötött egyesség megelőzte a török fegyverszűnetet, ez «nagyobb volt, mert esküvéssel ment véghez, és a két gonosz közt a kisebbet kell választani». Végűl kiemeli, hogy «utolsóbb volt a török frigy, az utolsó végezés pedig felbontja az előbbit».[2])

Ezt Pázmány nem hagyta szó nélkűl. Azonnal ellenıratot bocsátott közre. Ebben hangsúlyozza, hogy a keresztény hatalmaknak «semmi közük nem volt Magyarországhoz», mielőtt a magyar király velök szerződésre lépett; de igen is «volt közük» a szerződés létrejötte után. Bonfin szavaira hivatkozva, bizonyítja, hogy Ulászló a keresztény hatalmak irányában is esküvel kötelezte le magát.

[1]) Ezen munka első kiadásából egy példány sem maradt fönn. Második kiadása a «Kalauz» mellett függelék gyanánt jelent meg. (1613.) A várnai kérdést a XXIII—XXXII. lapon tárgyalja.

[2]) Az írat czíme: «Egy tettetes neve vesztett pápista embertől küldött színes öt levelekre rendszerint való felelet.» Debreczen. 1609. Ezen munkából egyetlen példány sem maradt ránk. Tartalmát csak Pázmány válasziratából ismerjük.

Egyébiránt az egyszerű fogadás és szerződés, eskü nélkül is, kötelező erővel bírt volna. «Ha valaki — úgy mond — vagy önkénnyen vagy kénszeríttetvén, megesküdnék a koronás király ellen való pártolásra, sem arra nem tartozik, hogy ezt az istentelen esküvést megállja, sem magát azzal nem mentheti, hogy ő a királynak meg nem esküdt.»

Alvinczi azon állítását, hogy «az utolsó frigy felbontja az elsőbbet»; nevetségessé teszi. Abból — úgy mond — az következnék, hogy «ha ki az első feleségét megúnván, máshoz kötné utólban magát, ezzel a másodikkal kellene élni». Megmagyarázza, hogy azon jogi elv «priora tolluntur per posteriora», csak a szabad akarattól függő rendelkezésekre alkalmazható, nem pedig a szerződésekre.

Mivel pedig Alvinczi is a hitszegésnek tulajdonította a vereséget, Pázmány megjegyzi: «Istennek még titok-tanácsa nem voltál, és okát nem tudod az ő szentsége rendelésének!»[1])

Természetesen, Pázmány logikájának hatalma nem volt képes ezen kérdést a napirendről véglegesen levenni. Fel-felmerült az ismételten napjainkig, úgy a vallási polemiák mint a történetírás terén.

Azon legújabb dolgozat is, mely e folyóirat hasábjain, hadtudományi szempontból tárgyalja a várnai csatát, — taktikai és strategiai alapos fejtegetései közben, ismételten kitérvén az ethikai kérdések tárgyalására, új érvekkel igyekezik bebizonyítani, hogy a törökökkel kötött békekötés felbontása csakugyan az esküszegés természetét bírja, a melyért Julián bíbornokra és a pápai hajóhad bíbornok-parancsnokára[2]) hárítja a felelősséget.

[1]) A röpirat címe: «Alvinczi Péternek sok tétovázó keringésekkel és czégéres gyalázatokkal fölhámozott feleletinek rövid és keresztyén szelídséggel való megrostálása». Pozsony. 1609. Egyetlen ismert példánya a mármaros-szigeti ref. lyceum könyvtárában.

[2]) Ez utóbbiról azt írja, hogy «úgy látszik már áruló szándékkal szívében» jött a Hellespontusba és megjelenése itten «csak tüntetés volt, hogy a magyar királyt eskütörésre s a háború megindítására csábítsa, de azután hűtelenül cserben hagyja». (117.) Valóban felfoghatatlan, mikép emelheti a képzelhető legsúlyosabb vádat minden támpont nélkül. A «szándékot» szerencsére teljes biztonsággal ismerhetjük föl az utasításokból,

«Az áprilisi határozat — úgy mond — akár erősíttetett meg esküvel akár nem, egyszerűen fogadalom jellegével bír; megtartása vagy meg nem tartása a király belátásától függ és senkire nézve sem kárral sem haszonnal nem jár; ha a király az ország helyzeténél fogva jónak látja, indít háborút; ha nem, nem; szerződésre erre nézve senkivel nem lépett, s így a hadjárat elmaradása senki jogát, senki érdekét nem sérti, s így esküszegésről beszélni nem lehet. A szegedi békekötés ellenben kétoldalú valóságos szerződés, melynek megtartását mindkét fél esküvel fogadta; ily szerződést csak kölcsönös és előleges megegyezés folytán lehet fölbontani, s ha az egyik fél a másik beleegyezése nélkül azt felbontja, az isteni és emberi törvények előtt szerződésszegés, eskütörés».

Azonban, a megkülönböztetés, melyet az egyoldalú és kétoldalú eskü között tesz; és azon tétel, hogy az eskü elveszti kötelező erejét, mihelyt azzal ellenkező tartalmú kétoldalú szerződés jő létre és esküvel erősíttetik meg: egészen új, ekkorig ismeretlen erkölcstani elméletet képez!

Ebből az következnék, hogy a királyi eskü, melyet a király trónraléptekor az ország szabadságaira és törvényeire tesz, «egyszerűen fogadalom jellegével bír, megtartása vagy meg nem tartása a király belátásától függ. Ellenben ha a király saját országa feldarabolására valamely külhatalommal szerződést kötne és esküvel erősítené meg; azt érvényben kellene tartania, míg fölbontásába a másik fél is megegyez.

Egyébiránt az áprilisi eskü is a pápa és a többi hatalmak irányában elvállalt kötelezettséget foglalt magában, és kétoldalú szerződés természetével bírt.

Az sem állhat meg, hogy ezen eskü megtartása vagy meg nem tartása senkire nézve haszonnal vagy kárral nem járt. Mert

melyeket a velenczei állami levéltár megőrizett. A mi pedig azon feltevést illeti, hogy a pápai hajóhad megjelenésének a Hellespontusban czélja volt a magyarokat esküszegésre késztetni: ez nem kevésbbé alaptalan, mint merész. Mikor a hajóhad útnak indúlt, akkor Rómában és Velenczében annak lehetőségére sem gondoltak, hogy a magyarok a törökökkel békét fognak kötni. Mikép lehet azon combinatiót koczkáztatni, hogy június végén hadi actio indíttatik egy olyan békekötés felbontására, a melynek létesítése érdekében akkor még a legelső lépések sem tétettek meg. ? !

miután a pápa, a burgundi fejedelem és Velencze hajóhada a törökök ellen indúlt: ezen hatalmakra nézve nagy előnyök származhattak, ha a magyarok az esküt megtartják; — nagy veszedelmek, ha azt meg nem tartják.

Az értekezés szerzője szerint a várak átadásának elmulasztása sem jogosította föl a királyt a kétoldalú szerződés fölbontására. «Ez — úgy mond — a szerződésnek egy jelentéktelen pontja, mely ha nem teljesíttetik, a töröknél szorgalmazandó lett volna, s a háború csak akkor lett volna jogos, ha Ulászló a török szultánnak kijelenti, hogy a várak átadását casus belli-nek tekinti, s a török azokat a kijelentés daczára sem adja át. A szerződés főpontja az volt, hogy a felek a szerződés tartama alatt egymás birtokába fegyveres kézzel be nem törnek; ezt a török megtartotta, a magyar nem.»

A várak átadása a szerződésnek nem «jelentéktelen», hanem egyik legjelentékenyebb pontja volt; először, mert — mint kifejtettük — kriteriuma volt annak, vajjon a törökök békeajánlata őszinte volt-e, vagy álnokság; másodszor, mert egyike volt azon előnyöknek, melyek kedveért a magyarok a hadjáratról lemondottak.

A szerződésnek nem az volt lényege, hogy «a *felek egymás* birtokába be nem törnek». Arról, hogy a törökök magyar terűletre betörnek, most szó sem volt; hanem igen is arról, hogy a magyarok a törökök terűletére viszik hadaikat. *Ezen veszély* elhárítása végett tette meg a szultán békeajánlatait. A békekötés az adás-vevési szerződés jellegével bírt. A törökök megvásárolták a békét, a hadjárat elmaradását; az árt a visszaadandó várak és terűletek képezték; és pedig első sorban a várak, mert ezek nélkűl a terűletek értéktelenek valának.

Hogy a magyarok a várak átadásának ügyét casus belli gyanánt vették, mutatja a nyolcz napi határidő megállapítása. Lehetetlen föltenni, hogy ezen határidő meg nem tartását olyan incidensnek kívánták volna tekinteni, mely következmények nélkűl marad.

Mennyire ingatag alapon áll az idézett értekezés két tétele, szembetűnővé teszi azon következtetés, mely azokból a logika szabályai szerint levonható. Ezek szerint a pápai követ kezeibe letett eskű a magyar királyt még azon esetben sem kötelezte, ha a pápa és a

többi hatalmak kötelezettségeiknek megfelelve, hajóhadat küldenek a Hellespontba; nem gátolhatta abban, hogy a törökökkel békét kössön, ha ezt országára nézve előnyösnek tartotta. Ellenben a török követ kezeibe letett eskű a magyar királyt még azon esetben is kötelezte, ha a szultán kötelezettségeinek meg nem felelve, a várak átadását, a kitűzött határidő alatt teljesíteni elmulasztotta; és eltiltotta őt a törökkel kötött béke fölbontásától, bármennyire előnyösnek tartotta ezt országára!

«Sophisma az — folytatja az értekező — hogy a hitszegőknek és szerződést meg nem tartóknak adott eskű nem kötelező. Az ilyeneknek nem kell eskűt adni, nem kell szerződést kötni; de ha adatott, ha köttetett, azt föltétlenül meg kell tartani.»

Tiszta, kétségbevonhatatlan igazság. De a katholikus egyház soha sem is tanította, hogy különbség van a keresztényeknek és pogányoknak tett eskű kötelező ereje között; vagy hogy a pogányoknak tett eskűt meg szabad szegni.

Azonban a középkori keresztény világ által általánosan elfogadott nemzetközi jognak egyik sarkalatos elve volt az, hogy mikor a keresztény világ a törökök ellen háborút visel, egyes államok önhatalmúlag, pillanatnyi érdekeik sugallatára, külön békét vagy fegyverszűnetet a törökökkel nem köthetnek; mert az ilyen külön egyességek a kereszténység közös érdekei ellen intézett merényletek, mintegy az árulás és hittagadás jellemét viselik magukon.

Ezzel kapcsolatban állott azon fölfogás, hogy az egyház fejét illeti meg annak eldöntése, mily esetekben engedi meg vagy tiltja el a kereszténység közjava az ilyen békekötéseket és fegyverszűneteket.

Ezen jogot a pápák következetesen igénybe vették és a keresztény uralkodók s államok ellenmondás nélkűl elismerték.

A minek folyománya volt az, hogy a pápák a békekötéseket, melyek az ő hozzájárúlásuk nélkűl jöttek létre, érvényteleknek tekintették és azok kötelező erejétől a keresztény hatalmakat fölmentették.[1])

[1]) IV. Eugén pápa szabatosan adja elő ezen álláspontot 1444 október 7-ikén. «Aranito Comnio, Domino Cormenici et Catesichi» szóló leve-

Ilyen eset forgott fönn a szentszék követének jóváhagyása nélkül létrejött szegedi békekötéssel szemben, a mikor az érvényes nemzetközi jog elvei nyertek alkalmazást.

Így tehát a szegedi béke megkötésénél, nem pedig fölbontásánál, követtetett el eskűszegés. És Julián bíbornokot csak azért, hogy a szegedi békekötés létrejöttét meg nem akadályozta, nem pedig mert fölbontását előidézte: terhelheti a felelősség.

Áldozata ő is azon soha meg nem szűnő harcznak, melyet az élet egész körében, de legkivált a politika terén, az érdekek sugallataival az elvek, a viszonyok követeléseivel az eszmények vívnak; a mely harczban az opportunitás zászlaja ép oly gyakran lobog diadalok mint vereségek színhelyén!

FRAKNÓI VILMOS.

lében. «Quia nobis per tuas literas significas, evitandi periculi causa, quod tibi et statui tuo imminebat, pacem simulatam cum infidelibus edidisti, certis fœderibus, obligationibus et juramento . . . roboratam; nos, ut alacriori animo bellum contra Turcos et infideles restaurare valeas, ... te ab hujusmodi fœderibus, obligationibus et juramento . . . liberamus; cum absurdum sit, quod religiosa fidei observantia et juramentum, quod ad Dei honorem præstari debet, in *fidei detrimentum* et Dei offensionem redundet.» Raynald. IX. 430. És III. Calixtus pápa 1458 május 13-ikán Carvajal bíbornokot, magyarországi követét utasítja: «Procul abjici facias, *sub poenis et gravissimis censuris prohibendo*, ne pacis seu treugarum condiciones ullæ, ab aliquo Principe Christiano istarum partium tuæ legationis cum Turcho acceptentur.» (A vatikáni Regestákban.) És hogy a pápa ezen jogigényeit a keresztény uralkodók készséggel elismerték, egyebek között bizonyítja *Mátyás* király két nyilatkozata. Az egyikben kijelenti: «Nec quidquam me imvent pristina fœdera, temporum necessitate conflata, quæ omnia scio facile *auctoritate apostolica posse dissolvi.*» A másikban utal II. Pál levelére: «inhibentes ne cum Turcis pacem feriam»; ha akarna békét kötni «non tam immemor officii mei sum, ut rem tantam inconsulta aut saltem inscia Apostolica Sede transigerem.» Epistolæ Matthiæ Corvini. Pars II. Ep. XXVI. és F. XXI.

NÁNDORFEHÉRVÁR BUKÁSA.

(1521.)

(Koszorúzott pályamunka.)

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

(Szabács és Nándorfehérvár egykorú metszetével.)

Jelige: Concordia res parvæ crescunt,
discordia maximæ dilabuntur.
Sallustius.

Szelim szultánnak 1521 szeptember 21-én történt halála után fia, I. Szulejman lépett a török birodalom trónjára.

A fiatal, még csak 25 éves uralkodónak három világrészre szóló óriási terület jutott örökségül. Egész Kis-Ázsia, Armenia, Syria, Palæstina, Éjszak-Mesopotamia és Egyptom őt vallotta urának; a Fekete-tenger éjszaki partján lakó tatár csordák rendes zsoldosai voltak; a Balkán-félsziget népei hatalma alatt nyögtek; a moldvai és havasalföldi vajdák — névleg a magyar király hűbéresei — tényleg a porta adófizetői gyanánt szerepeltek; a dalmát városok miatt folyvást remegett a velenczei signoria s Cyprus-szigeti birtokát csakis adófizetéssel bírta megtartani.

E roppant kiterjedésű mohamedán oczeánban, melynek éjszakon a Száva, Al-Duna és Erdély hegyei, délen Libya sivatagja, keleten a Kaukazus s nyugaton az Adria képezték szélső határait, csak két szigetszerű pont volt ezen időben, hol a *kereszt* még folyvást daczolt az *izlam* támadásaival: keleten *Rhodusz*, a johanniták birtoka, nyugaton *Jaicza* a környékén fekvő nehány jelentéktelen várral s a Száva jobb partján *Szabács* és *Nándorfehérvár*, az egykor nagy kiterjedésű boszniai és macsói bánságokból a magyar uralomnak utolsó maradványai.[1])

[1]) Magyarország és a török birodalom ekkori határait részletesen

E magyar várak között Nándorfehérvár volt a legerősebb és legfontosabb, melyet ekkoriban úgy hazánkban, mint a külföldön Magyarország kapujának, sőt az egész nyugati keresztyénség védbástyájának tekintettek.

Tudva van, hogy II. Mohamed, Byzancz meghódítója, mind Rhodusz, mind Nándorfehérvár elfoglalását megkísérlette, azonban sikertelenűl, — sőt ez utóbbi alatt Hunyady Jánostól 1456-ban oly iszonyú vereséget szenvedett, hogy ez idő óta a törökök sokáig nem is gondoltak arra, hogy e várat valaha bírni fogják.

Szelim ázsiai és afrikai hódításokkal lévén elfoglalva, hazánkkal általában véve békében élt. Így mindjárt uralkodása elején, 1512-ben megújította az atyja és II. Ulászló közt öt évre kötött 1511-iki békét,[1]) melyet 1516-ban ismét meghosszabbított egy évvel;[2]) 1517-ben újra békét ajánlott, mely azonban huzamos alkudozás és egy rövid boszniai rabló hadjárat után csak 1519 márczius 28-án köttetett meg három esztendőre.

De e fegyverszünetek csak mohamedán felfogás szerint nevezhetők békének. Mozlim uralkodó a *korán* értelmében csupán adófizetés mellett adhat békét a keresztyéneknek, ellenkező esetben a folytonos háború nemcsak szabad, de vallásos kötelesség is. A szultán rendelete nélkűl történt határsértések és kisebb hadjáratok által nincs megszegve a béke. A fegyverszünetek tehát tényleg csak annyit jelentenek, hogy a szultán a kikötött idő alatt az illető ország ellen nagyobb hadjáratot nem indít.[3]) Ily értelemben maga Szelim meg is tartotta a fegyverszünetet a magyar királylyal; azonban a határszéli törökök már a béke első évében, 1519 nyarán betörtek a boszniai magyar terűletre, mit a magyarok szerencsésen visszavervén, hasonló betöréssel válaszoltak s foglyokkal és zsákmányokkal megrakodva tértek vissza. E miatt a török kor-

feltűnteti a II. Lajos és Szelim közt 1519 márczius 28-án kötött béke oklevele. Ennek másolata megvan a Magy. Orsz. Dipl. Levéltárban 24393. sz. alatt. Ez okmányt közli Theiner: Vetera Monumenta Hung. Romæ. 1860. II. 626—628. l., csakhogy ebben a keltezés 1519 ápr. 1-jére tétetik.

[1]) Századok 1881. 301. lap. Fraknói, Tomori P. élete.

[2]) Gévay. Urkunden und Actenstücke I. 53.

[3]) Lásd erre nézve Salamon F. Magyarország a török hódítás korában. Pest, 1864. 87. és köv. l. «A török béke.»

mány — úgy látszik — panaszt emelt, minek következtében Lajos 1519 augusztus 22-én kelt rendeletében szigorúan meghagyja a határszéli parancsnokoknak, hogy miután legújabban közte és a török szultán közt békekötés jött létre, ezentúl hasonló beütésektől óvakodjanak, a török foglyokat és zsákmányokat pedig minden hiány nélkűl azonnal visszaszolgáltassák.[1])

De a rabló hadjáratok mindamellett sem szűntek meg, — és már a következő 1520. év tavaszán, tehát a béke második évében azt látjuk, hogy a boszniai törökök még nagyobb erővel ismétlik a betörést, Szreberniket elfoglalják, Knint fölégetik s a vitéz Beriszló Peter veszprémi püspököt Bihács mellett seregével együtt felkonczolják.[2])

Azon körűlmény, hogy az említett békék voltaképen csak rövid tartamú fegyverszünetek voltak, — s ezek is folytonos határszeli betörések által zavartattak, eléggé tanúskodik arról, hogy a világuralomra törekvő szultán egy Magyarország elleni nagy hadjárat eszméjével foglalkozott, melynek megvalósítására csak az alkalmas időt várta; előbb azonban Rhoduszt akarta elfoglalni s már szervezte is az erre szükséges hajóhadat, midőn véletlenűl bekövetkezett halála ebben megakadályozta.[3])

De ha a törökök a mondottak szerint a béke idejen is hadilábon állottak, másrészt azon diplomatiai alkudozások, melyeket a római curia a magyar kormánynyal és a nyugati fejedelmekkel a legközelebbi években a török ellen indítandó általános európai háború érdekében folytatott, a portát is meggyőzhették arról, hogy a keresztyén hatalmak sem veszik komolyan a békét s a döntő összecsapást csak rövid idő kérdésének tekintik.

Igy különösen 1518-ban, midőn hire járt, hogy Szelim Magyarország ellen nagy hadjáratra készűl, igen harczias hangulat fogta el a keresztyénség vezéruralkodóit. X. Leo pápa és Miksa császár komolyan foglalkozik a török háború eszméjével. Az emlí-

[1]) II. Lajos 1519 aug. 22-ikén kelt oklevele. Magy. Orsz. Dipl. Levéltár 24394. sz.

[2]) Magy. Tört. Emlékek. Írók II. 10. (Verancsics). Istvánffy. Regni Hung. Historia. Köln. 1724. 55. lap.

[3]) Zinkeisen. Geschichte des Osm. Reiches. Gotha. 1854. II. 608.

tett évből számos röpirat maradt fel, mely eléggé bizonyítja, hogy az uralkodók és népek, egyháziak és világiak élénken érezték és egész valójában felfogták a keletről fenyegető veszély nagyságát. Egy 1518 január 29-ikén Innsbruckban megjelent «Anschlag wieder die Türcken» című röpirat szerint[1]) a pápa az eszközök beszerzése s az erők egyesítése végett kész tervvel lépett fel, melyet az említett év elején a magyar kormánynyal is közölt. E terv a következő volt: A curia az egyetemes keresztyénségre általános adót vet ki a hadjárat költségeinek fedezésére, oly formán, hogy a kolduló szerzeteseken kívűl az összes papság jövedelmének tizedét, az összes világi rend jövedelmének huszadát, a szolgák pedig évenként fél forintot fizessenek s ezen általános adózás három évig tartson; a harczoló fejedelmek békűljenek ki s a török elleni hadjáratra egyesűljenek; a franczia és angol Afrikában intézzen támadást, Perzsia, Fez és Marokko uralkodói, a német császár, a portugal, lengyel és magyar király szövetkezzenek; a moldva, oláh és tatár fejedelem szólíttassék fel, hogy három évre az egyetemes szövetségbe lépjen; hat éven át minden belháború és viszály szüneteljen!

A mily nagyszabású, ép oly illusorius terv, mely magában véve is eléggé tanuskodik arról, mily roppant hatalmas volt az a birodalom, melynek megtörését a római pápa ily rengeteg erők egyesítése által vélte csak elérhetőnek.

Efféle tartalmú röpiratok ez időben különben másutt is jelentek meg. Ilyen p. o. az «Anschlag eines Zuges wider die Turgken» czímű munka is, mely 1518-ban Boroszlóban adatott ki.[2])

A haditerveken kivűl nagy számmal jelentek meg ezen időben, főleg Németországban az úgynevezett «*Ermanung*»-ok, vagyis *buzdító szózatok* is, melyeket az akkor még gyermekkorukat élő nyomdák segélyével sok ezer példányban terjesztettek a közönség között. E buzdító szózatokat 1518-ban a németországi papok, kik vallási szempontból leginkább óhajtották a hadjáratot, vasárnapon-

[1]) Megvan a Magy. Nemz. Muzeum 1518-iki füzetei között.

[2]) Lásd Kertbeny Bibliographie der ung. nationalen und internationalen Literatur. Budapest, 1880. I. 33. l.

ként a szószékről felolvasták a nép előtt, hogy azt ez által a keresztes hadjáratra lelkesítsék.[1])

Minthogy pedig ezen harczias áramlatnak nyiltan bevallott czélja első sorban a magyar nemzet megvédelmezése volt: e körülmény a dolog természeténél fogva folyvást arra ösztönözte a konstantinápolyi udvart, hogy a keresztyénség elleni küzdelem színhelyéül első sorban Magyarországot válaszsza s a katholikus egyház fejeit, a római császárt és a szakadatlanúl keresztes hadjáratot hirdető római pápát, kiknek a Német birodalomban és Itáliában ez idő szerint még nem árthatott, Magyarországban támadja meg. Az izlam és keresztyénség szellemében rejlő nagy ellentét, mely a kétszáz évig tartó palæstinai keresztes hadjáratot létre hozta, volt oka annak is, hogy Magyarország, földrajzi fekvésénél fogva a keresztyén világ előharczosa, Nagy Lajos óta folytonosan hadi lábon állott a törökkel. Valamint az első keresztes hadjárat az izlam diadalával végződött, épúgy a második is. Hazánk végre elbukott az egyenetlen küzdelemben részben saját hibája s gyöngesége miatt, részben pedig a miatt, hogy az egyetemes keresztyénségtől csak harczra ösztönzést, nagyhangú ígéreteket s erkölcsi támogatást kapott, de realis segélyt, a mi a csata mezején szükséges, igen keveset.

Szulejman trónra léptével a mohamedán nemzeti és vallásos szellem új és hatalmas lendületet nyert. A babonás kelet csodálatos meséi, álomlátásai, jövendölései pezsgésnek indúltak. «Minden új század első évében egy nagy ember születik, kit korszakának vezéreül s hódítójául jelölt ki a végzet.» Ezen kívül a tízes szám tökéletességét, nagy jelentőségét emlegették a jósok. «Valamint Timur a kilenczedik század ura, hódítója, épúgy Szulejman a tizediké. Ő az ozmanok tizedik szultánja, ki a tizedik század első évében — mohamedán számítás szerint 900-ban — született... Nagy dolgok, világra szóló események vannak készűlőben, melyeknek végrehajtója Allah választott kegyencze, Szulejman lesz.[2])

Ily babonás jóslatokkal vegyített vallásos rajongás között

[1]) Ily Ermanung található a zürichi levéltárban. Tartalma Kertbeny Bibliographie I. 33. l.

[2]) Hammer. Geschichte des Osm. Reiches. Pest, 1828. III. 3—4. lap.

üdvözölte az ozman nép a fiatal uralkodót, kiben nem is hiányzott a tehetség és tettvágy, hogy a beléje helyezett bizalomnak megfeleljen.

Szulejman a török birodalomnak legnagyobb uralkodója volt; törvényhozó, a tudományok és művészetek pártfogója és nagy hódító egy személyben. A keresztyén írók «nagy» melléknévvel tisztelték meg és elfogulatlanúl ítélve, nem is érdemetlenűl. Szulejman 46 éves uralkodása alatt a török birodalom a hatalom tetőpontjára emelkedett, azon fokra, honnan utána csak hanyatlania lehetett.

A harcz tehát már Szulejman trónra léptekor el volt határozva. A hívők tomboló ereje, a janicsárok fanatikus tömege háborút követelt. Az áramlatot feltartóztatni nem lett volna tanácsos. Vezetni kellett azt a keresztyénség ellen, Magyarország ellen.[1])

Szulejman azonban előbb hódolatra hívta fel II. Lajost s Behram csausz vezetése alatt követséget küldött Budára azon teljesen mohamedán szellemű ultimatummal, hogy az atyja által 1519-ben kötött békét csak oly feltétel alatt hajlandó továbbra is megújítani, ha Magyarország a portának évi adót fizet, — ellenkező esetben háborút üzen.[2])

A török követ, mint ez Orio Lőrincz velenczei követ jelentéséből kitűnik, már 1520 decz. 13-án Budán volt.[3])

Ugyanekkor a boszniai pasa a szultán parancsára megkezdte a pusztító hadjáratot s Jaiczát ostrom alá vette; a szendrői törökök is átkeltek a Dunán s Temesmegye déli részét rablással zaklatták.[4])

[1]) Zinkeisen II. 612—613.

[2]) Szalay László. Magyarország tört. Pest, 1863. III. 556. Török források után. Zinkeisen II. 615. «Suo ambasciadore havea mandato a nuntiar la guerra al Re, si non gli dava il tributo.» (Spandugino Cantacuscino után.) A magyar források közűl Zay (Magy. Tört. Eml. Írók III. 124—126.) «Az Landorfejirvár elveszésének oka stb.» czímű műve említi az adókövetelést.

[3]) Marino Sanuto. (Magy. Tört. Tár XXV. 194. l. Orio levele.)

[4]) Istvánffy. 55. l. és Schwandtner Scriptores Rerum Hung. Veteres. Bécs 1746. II. 360. (Tubero.)

II.

1521-ben sokkal hatalmasabb volt a török birodalom s Magyarország ellen jelentékenyen nagyobb erőt fejthetett ki, mint 70 évvel azelőtt, mikor Mohamed Konstantinápolyt elfoglalta volt.

Ellenben Magyarország Mátyás halála után époly mértékben hanyatlott, a mint veszélyes ellenfele emelkedett.

Hazánk a középkor utolsó századában a belső átalakulás korszakát élte. Az Anjouk hűbéri jellegű intézménye, mely virágzása idején kívűl-belől hatalmat kölcsönzött az államnak, bomlásnak indúlt. A bandérialis főnemesek osztályából, mely Róbert Károly és Nagy Lajos korában a királyi hatalomnak és az ország kültekintélyének emelésére oly hathatós eszközt szolgáltatott, kifejlett az önző, nagyravágyó olygarchia, mely a központi hatalmat lábbal tiporván, a törvényt, tekintélyt és a közérdeket megvetette.

Igaz ugyan, hogy az elvénűlt, korhatag alkotmány romjain már egy újnak csírái kezdének fakadozni, azonban a kifejlésre mindenek előtt szükségesek lettek volna a kedvező külügyi viszonyok. A forrongási processus már Zsigmond alatt elkezdődött s évről-évre nagyobb arányokat öltött, azonban a tisztulásra, a jegeczedésre huzamosabb idő volt szükséges.

Ily átmeneti korszakban az államok a legválságosabb helyzetben vannak s szerencsétlen az az ország, melyre ilyenkor valamely hódító hatalom terjeszti ki kezeit.

Ha nincs Hunyady Jánosunk, kinek hadvezéri dicsősége s önzetlen hazaszeretete mindig képes volt a nemzet egy részét az izlam ellen egyesíteni, ha nincs Mátyásunk, kinek lángesze, erélye képes volt a széthúzó erőket legalább egy emberkorra összpontosítani és helyes mederben vezetni s ez által az országot kívűl-belől hatalmassá tenni: bizony már Mohamed korában bekövetkezett volna az 1526-ikihoz hasonló katasztrófa s a török lett volna az úr Budán.

Mátyás példája azt mutatja, hogy az erős központi hatalom néha, habár rövid időre is elég sikerrel pótolhatja a bomladozó

állami intézmények hiányait s az országot a végveszélytől meg is mentheti.

Azonban Mátyás alkotásai halála után nem sokára enyészetnek indúltak. Utódja erőtlen, gyáva uralkodó volt, ki alatt az egy időre elnémított, de meg nem semmisített olygarchia ismét teljes erővel üté föl fejét. A *fekete-sereget* pénzhiány miatt már 1493-ban föl kellett oszlatni s ezen állandó haderőnek felbomlása annál nagyobb szerencsétlenségnek tekinthető, mivel Mátyás korában főuraink a bandérialis rendszertől nagyon elszoktak s a Jagellók alatt még nagyobb közönyt és hanyagságot mutattak csapataik kiállításában, mint azelőtt is.

A központi hatalom gyarlósága s a pénzügyi nyomorúság II. Ulászló halála után még inkább növekedett. A trónra *a gyermek II. Lajos* jutott, kit nevelője, Brandenburgi György annyira félszegűl nevelt, hogy már 14—15 éves korában csak a mulatságokat, lakmározásokat szerette s az ország ügyeivel mit sem törődött. Hasztalan volt a komolyabb gondolkozású főurak jóra intő szava, hasztalan Zsigmond lengyel király dorgáló levele: az ifjú király ezekre nem hallgatott s meggondolatlanúl haladt tovább a lejtőn, melyen vele együtt az ország is a végromlás felé sodortatott.

II. Lajos jellemgyöngesége annál károsabb hatású volt az országra, minthogy ő kiskorúsága mellett is *valódi király* volt; ő gyakorolta a *felségi jogokat*, nem pedig a tanács. A rendeletek, adományozások, kinevezések — mint ezt a többek közt az országos levéltárban található diplomák is mutatják, — nemcsak az ő nevében, hanem egyszersmind az ő aláírásával adattak ki és voltak érvényesek. Lajos kellő tudatával is bírt hatalma nagyságának s éretlen kora daczára néha elég önfejű volt a kormánytanács végzéseivel ellenkezni.

A *kormánytanácsnak*, mely a közügyek vezetésével volt megbízva, nemcsak a király, hanem a nemzet előtt sem volt tekintélye. Tagjai egy-kettő kivételével oly olygarchák voltak, kik csak saját érdekeiket tartották szem előtt; kicsinyes kérdések miatt folyvást czivódtak egymással; magasztos eszmékért nem lelkesűlve, nagy alkotásokra képtelenek voltak. E tanács a főnemesség legnagyobb részével képezte az *udvari pártot*, a mely, hogy a többnyire köznemesekből s egynehány főnemesből álló *nemzeti párt* erejét meg-

törje, sem cseltől, sem erőszaktól nem riadt vissza, sőt az *idegen befolyás* előtt is készséggel meghódolt, a mi népszerűtlenségének egyik főoka volt.

A *köznemesség*, mely a magyar nemzet zömét képezte s mely az országot Hunyady János és Mátyás fölemelésével már két ízben megmentette, most is ösztönszerűen érezte az anarchia fenyegető következményeit s az ország állapotát komoly vizsgálat tárgyává tévén, több országgyűlésen szigorú intézkedéseket hozott a bajok orvoslására; de bár a nemzeti párt szellemi vezére a nagy törvénytudós és fenkölt szellemű szónok, Verbőczy, támasza pedig a hatalmas erdélyi vajda, Szapolyay volt: mégis meghiúsúlt minden reformkísérlet.

Az udvari párt előbb a nagyravágyó vajdát a nádori méltósággal kecsegtetvén, a maga részére megnyerte, ezután a támaszuktól megfosztott köznemesi tanácsosokat, kik az 1518-iki bácsi országgyűlés végzéseinek foganatosítására a kormánytanácsba beválasztattak, az udvarból elutasította; végűl pedig nádorrá Báthory Istvánt választván meg, Szapolyayt is kijátszotta.

E csúfos eljárás után a nemesség belátta, hogy az ország állapotán változtatnia nincs hatalmában s valódi lethargiába süllyedt; a vajda pedig az udvari párt által vérig sértve s az eddig hozzá híven ragaszkodó köznemesség előtt is sokat vesztve népszerűségéből, haraggal távozott Budáról s az ország ügyeivel egészen a mohácsi vészig nem sokat törődött.

Az udvari és nemzeti párt közti ellentét a mint láttuk, régibb keletű és mélyebbre ható volt; hibáznánk tehát, ha annak forrását egyedűl a nádor és vajda közti személyes gyűlöletben keresnők. De az bizonyos, hogy a két hatalmas főúr versengése sokat ártott a hazának s a két párt közti antagonismust a közel jövőben még inkább élesítette. Már maga azon körűlmény, hogy a vajda az udvarral, melyben a nádor vitte a vezérszerepet, mit sem törődött, sok zavarnak és csapásnak lett okozójává, — és tekintve, hogy Szapolyay eddigi hadjárataiban, az egyetlen *zsarnai* vereséget kivéve, szerencsés kezű volt: a közöny és hanyagság, melyet ez idő óta a közügyek iránt tanúsított, minden esetre igen káros lett az országra. A nádor és vajda közti személyes gyűlöletet XVI. századbeli íróink országos fontosságúnak tartják és a bajok egyik főoká-

nak tekintik. «Adta volna a felséges Isten — így kiált fel Pethő Gergely[1]) — hogy ennek a két úrnak vagy egyike sem, vagy csak az egyike született volna, nem vesztünk volna ily szörnyen országostúl miattok.»

A pártviszályon kívűl növelte a bajt a pénzügyi viszonyok ziláltsága. 1520-ban nem volt a kincstárban annyi pénz, melyen a Csehországba utazni akaró király magának tisztességes kiséretet szerezhetett volna[2]). Nem volt hadsereg, mely az országot, nem volt őrség, mely a várakat védelmezte volna. A végvárak minden hadiszerben szűkölködtek, falaik omladoztak. A pórnép az 1514-iki Dózsa-lázadás leverése után kegyetlenűl elnyomatott. Az ország e háború alatt harczképes emberekben is igen sokat veszített. Külföldön is általános volt a vélemény, hogy Magyarország az 1514-iki belháború miatt igen elgyengűlt. Minden téren észlelhető volt a sülyedés. A korhatag állami szervezet egészséges működésre képtelen vala.

Megrázó vonásokkal rajzolja e viszonyokat Verbőczy az 1520-iki országgyűlésen tartott nagy beszédében, de fájdalom, süket fülekhez szólott.[3])

Ily állapotban volt hazánk, midőn Behram csausz Szulejman trónra léptét hivatalosan tudtúl adta Lajos királynak s a béke fejében évi adót követelt.

A budai udvar még 1520 okt. 19-én értesűlt a konstantinápolyi trónváltozásról.[4]) Az urak szabadabban keztek lélekzeni. Bélay Barnabás szörényi bán s konstantinápolyi követ pár év óta fenyegető híreket küldözött Szelimnek Magyarország elleni készűlődeseiről. E hirek nem valósúlnak meg. A rettenetes Szelim nincs

[1]) Pethő G. Rövid magyar krónika. Kassa, 1729. 104. l.

[2]) Fraknói V. II. Lajos és udvara. Budapest, 1878. 11. l.

[3]) Verbőczy 1520-iki szónoklata. Magyar Történelmi Tár XXIII. kötet 138—148. l.

[4]) Magy. Tört. Tár XXV. köt. Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai III. közlemény. 189. lap. (Orio Lőrincz, Velenczének ez időben Budán tartózkodó követe folyvást jelentéseket tett a signoriának a magyarországi viszonyokról. E jelentések 1521-re nézve az említett kötetben találhatók.)

többé. A dühös oroszlán után szelíd bárány ült az ozman trónra, ki eddig pusztán a tudományoknak élt s a háborútól irtózik.[1])

Hasonló volt a vélemény a pápai udvarban is. «Hálát adunk Istennek — így szól X. Leo, — hogy megmentett bennünket a rettenetes hatalommal, vakmerőséggel és kegyetlenséggel fenyegető ellenségtől.»[2]) — Még akkor Rómában sem sejtették, hogy Szulejman sokkal veszélyesebb ellensége lesz a keresztyén egyháznak, mint atyja volt.

Arra is számítottak, hogy az új uralkodónak belháborúkkal kell küzdenie. Trónviszályok és polgárháborúk gyakran fordúltak elő a török birodalomban. II. Mohamed után több évi villongás dühöngött Bajazed és testvére, a trónkövetelő Dsem közt. Szelim katonai forradalom által ragadta el a trónt atyja, Bajazed kezéből. Általános volt a vélemény, hogy Szulejman kormányának kezdete sem lesz zavartalan. És ez csakugyan meg is történt. Ghazali, syriai helytartó Szelim halálának hírére azonnal fellázadt s elfoglalta Damaskust, Beirutot és Tripolist s egyszersmind Egyptom, Armenia, Drusia és Arabia lakóit is fegyverre hívta. Ennek hírére a perzsák is készülődni kezdtek. Mindazon népek, kiket Szelim rettenetes kardja lesújtott, felzúdúltak a fiatal szultán ellen.[3])

Csak innen lehet kimagyarázni azt, hogy a magyar országtanács Szelim halálának hírére, az ország készületlensége daczára is, egy török hadjárat létesítésével foglalkozott, melynek czéljául több boszniai határvár visszafoglalása volt kitűzve. Ez ügyben a velenczei kormányt már 1520 nov. közepén tanácsadásra, illetőleg szövetkezésre hívta fel Lajos király; de az óvatos signoria, mivel épen ekkor Egyptomban Szulejmantól kereskedelmi kiváltságokat nyert, sőt a levantei kereskedést akadályozó tengeri kalózok ellen török hajóhadat is kapott segítségűl, semmi kedvet sem mutatott a háborúra s a magyar kormánynak kitérő választ adott.[4])

Ellenben a római pápa, daczára annak, hogy a viszonyok

[1]) Marino Sanuto az említett kötetben. 189. l. Zinkeisen. II. 611. (Paolo Giovio után.)

[2]) Zinkeisen II. 612. (Bembi után.)

[3]) Hammer III. 9—10. Zinkeisen II. 613.

[4]) Marino Sanuto 191. l. Zinkeisen II. 614.

I. Ferencz és V. Károly között ez időben már nagyon elmérgesedtek, Szelim halálának hírét vevén, követe, Vio Cajetan által azonnal felszólítá Lajost a török elleni hadjáratra, ígérve, hogy ki fogja eszközölni, miszerint a keresztyén hatalmak e vállalatot szárazföldi és tengeri hadaikkal támogatni fogják.[1])

Nagyon meglephette tehát a budai udvart a Cajetannal egy időben érkező Behram csausz követelése. Azon tudósítás, hogy a török sereg épen ekkor támadta meg Jaiczát, mindenkit meggyőzhetett a felől, hogy Szulejman üzenete nagyon is komoly.

Lajos tüstént követeket küldött a keresztyén hatalmakhoz, megtudandó, hogy hajlandók-e Magyarországot segíteni, ha a hadjáratot megindítja. Velenczébe Móré Fülöp egri prépost indúlt el pénzsegélyért, mert a királyi udvarban ez hiányzott leginkább. Móré 1521 január 10-én el is jutott megbízatása helyére, de a signoria vagy mivel nem akart adni, vagy pedig mivel talán nem is volt ekkor pénze, húzta-halasztotta a dolgot, úgy hogy Lajos király február elején ismét követet menesztett Velenczébe, kinek azonban a tanács a kért 30,000 arany helyett csak 10,000-et ajánlott fel. — Orio Lőrincz, Velenczének magyarországi diplomatája igen zokon vette e lépéseket és február első felében Bakócz primást Esztergomban fölkeresvén, panaszkodva említette előtte, hogy a magyar országtanács méltánytalan igényekkel lép föl a signoria ellen, melynek pénztára saját szükségletei miatt most különben is ki van merűlve.[2]) A lengyel királyhoz, Cseh- és Morvaország rendeihez, valamint a római pápához szintén követek küldettek; Balbi Jeromos pozsonyi prépost és Verbőczy ítélőmester pedig Németországba jelöltetett ki a wormsi birodalmi gyűléstől segélyt kérni, — ez utóbbiak azonban csak márczius elején indúltak útnak.[3])

Jaicza felől nemsokára kedvező tudósítás érkezett. Keglevics Péter, a vár kapitánya visszaverte a támadást s a török teli szállásra vonúlt.[4]) A kormánytanács erősen bízott abban, hogy a X. Leo

[1]) Istvánffy. Hist. 56.

[2]) M. Sanuto 195. 197. és 202. Az új követ február 9-dikén ért Velenczébe.

[3]) Századok 1876. 465. l. (Fraknói: Verbőczy a mohácsi vész előtt.)

[4]) Tubero (Schwandtnernél II.) 360. Istvánffy 55.

által 1518-ban tervezett általános európai szövetség valahára létesűlni fog. Mikor volna arra kedvezőbb alkalom, mint épen most? Az urak vérszemet kaptak s a *török követséget letartóztatták.*

Különben a követek letartóztatása a porta előtt nem volt ujdonság. Épen Szulejman atyja, Szelim volt az, a ki II. Ulászló és II. Lajos követét, Bélay Barnabást öt éven át visszatartóztatta s ázsiai és afrikai hadjárataira mindenütt magával hurczolta.[1])

Ha hibát követett el a kormánytanács, e hiba tulajdonképen a török szultán példájának utánzása s a kölcsön visszafizetése volt.

A budai udvar azonban később tovább ment e tekintetben, mint Szelim szultán.

Orio Lőrincz jelentéséből kitünik, hogy Lajos király nem akart addig válaszolni Behram csausznak, míg Velenczével nem közli a dolgot.[2]) Tekintetbe véve, hogy a signoria ez időben mindig a legalaposabban volt értesűlve az európai viszonyok felől: Móré Fülöpnek titkos megbizatása bizonyára az volt, hogy e tekintetben tájékozást szerezzen.

Úgy kellett történnie a dolognak, hogy a budai udvar Móré megérkezéseig időt akarván nyerni, eleinte szép szerivel igyekezett a csauszt várakozásra bírni, a ki azonban, miután többszöri sürgetése daczára sem nyert választ, minden áron vissza akart utazni.

Ekkor a kormánytanács attól tartva, hogy a csausz az országnak el nem palástolható s általa bizonyára könnyen észrevett készűletlenségéről a szultánnak idejekorán hírt fog vinni: a török követet *fogságra* vetette.

Erről Orio 1521 január 21-én tudósítja a signoriát, felemlítve, hogy a török követ még most is Budán van egy kis házban, őrizet alatt és nem mehet sehová.[3])

Magyar források szerint a követséget előbb Budán tartották fogva, később pedig a tatai várban zárták el.[4])

Orio datumot tartva irányadónak, ha Behram csausz már

[1]) Magy. Tört. Eml. III. 14. Gévay Urkunden und Act. I. 53.

[2]) Marino Sanuto. 194.

[3]) Marino Sanuto. 197. «Et questo orator Turcho e anchora qui, sta in una caxa assa bassa con custodia, ne pol ussir di caxa.»

[4]) Tubero 362. Zay 124—126. (M. Tört. Eml. Írók III.)

1520 decz. 13-án Budán volt, neki legfeljebb deczember végére vissza kellett volna térnie Szendrőbe, mert az utazás Budától Szendrőig akkoriban 7—8 napot vett igénybe, de gyorsan utazva 5—6 nap alatt is meg lehetett ezt az útat tenni.[1])

Azonban a szendrei pasa hiába várakozván Behramra, kötelessége szerint bizonyára futár által közölte a késedelmet Szulejmannal, a ki nemsokára *új követet* küldött Budára, de a kormánytanács ezt is elfogatta.[2])

A leghitelesebb források csak a követek *elfogatásáról* tanúskodnak. Ezt mondja Ibrahim nagyvezir Ferdinand követeinek s ezt írja 1534-ben magának Ferdinandnak is. Ezt említi Tubero is azon szónoklatban, melyet Szulejman szájába ad. A velenczei követ Orio, a ki pedig többnyire Budán tartózkodott ez időben és mindenről értesűlve volt, szintén csak elfogatásról beszél. Ezt állítja Ortelius is 1603-iki Chronologiájában és Dillich is 1600-iki Chronikájában.

Azonban a közönség körében úgy hazánkban, mint a külföldön nagyítva és eltorzítva terjedt el a nemzetközi jognak ezen bármely indokok által sem menthető megsértése.

Istvánffy szerint a török követeket a *tatai tóba fojtották*, Zay szerint pedig, miután sok ideig a tatai várban fogva tartották, *orrukat és fülöket levágva* küldték vissza Szendrőbe.[3]) Sőt külföldön is el volt terjedve ez a hír. Kapszali Elijahu kandiai rabbi, ki 1523-ban írta meg Törökország történetét, egyenesen a török közvéleménynek ad kifejezést, midőn fölemlíti, hogy Lajos király kezet emelt Szulejman követei ellen, ruhájukat letépette, orrukat, füleiket levágatta;[4]) Pecsevi török történetíró e részletekre nem terjeszkedik ki, hanem egyszerűen azt mondja, hogy a követek II. Lajos részéről különféle

[1]) Verancsics 1553-ban öt nap alatt ért Budáról Belgrádba. L. Verancsics naplóját M. Tört. Eml. Írók II. 289—334. — Scepper Kornél 1534-ben szintén öt nap alatt utazott Belgrádból Budára. Oláh Miklós levelezése. 517. l. — Belgrádból pedig egy fél nap alatt Szendrőbe lehetett érni.

[2]) E második követségről s ennek, valamint az elsőnek elfogatásáról Ibrahim tesz említést 1534-ben. (Szalay: Magyarorsz. Tört. III. 556—557.)

[3]) Istvánffy 56—58. Zay 124—126.

[4]) Történelmi Tár 1880. évfolyam 119. lap. Kapszali E. az 1521-iki hadjáratról.

megvetések által bántalmaztattak.[1]) Spandugino Cantacuscino is ily értelemben nyilatkozik.[2])

Szulejman, ki még 1520-ban megkezdte a szárazföldi és vízi haderők gyűjtését, a már említett syriai, egyptomi és perzsa mozgalmak miatt eleinte maga sem tudta, hogy a kelet vagy a nyugat lesz-e első nagy hadjáratának színhelye. Ha a Ghazali ellen küldött Ferhád pasa legyőzetik, a szultán kénytelen lett volna egész hadával Syria és Egyptom ellen fordúlni s ez esetben Magyarország, egy időre legalább, megszabadúl a veszélytől.

Azonban a keleti lázadás nem volt oly veszélyes, a minőnek eleinte mutatkozott. Ghazalit az 1520 őszének végén Aleppótól Damaszkusig üldözte a győztes Ferhád pasa s itt újra megvervén, elfogta és lefejeztette. Erre a perzsák, kik csak most kezdtek fegyverkezni, lecsendesedtek; Chair-bég, Egyptom helytartója is tanácsosabbnak vélte meghódolni a szultán előtt s példáját a többi elégületlenek is követték.[3]) — A diadalmas Ferhád épen akkor vonúlt be Konstantinápolyba a lázadó Ghazali fejével, midőn Szulejman a követein elkövetett méltatlanság felől értesűlt.[4])

A felboszankodott szultán azonnal kiadta a parancsot a *Magyarország elleni hadjáratra.*

III.

Szulejman először egyenesen Budát tűzte ki a hadjárat czéljáúl, azonban tapasztalt és harczias nagyvezire, Piri Musztafa pasa javaslatára ettől később elállott s beleegyezett, hogy előbb Nándorfehérvár és Szabács vétessék ostrom alá.

Ámbár Magyarország zilált helyzete a porta előtt régóta ösmeretes volt, mindamellett is a szultán Murad és Mohamed példáján okulva jól tudta, hogy a siker biztosítására főleg Nándorfehérvár ellen roppant hadierő szükségeltetik. A készűletek tehát a nagy

[1]) Uj Magyar Muzeum 1860 II. 420. Pecsevi munkájából.
[2]) Zinkeisen II. 616.
[3]) Zinkeisen II. 613.
[4]) Hammer III. 9—10. Zinkeisen II. 616.

czélhoz képest óriási arányokban történtek, úgy, hogy ápril végén összesen 250—300,000 ember állott harczkészen. Ferhád pasa 3000 tevén szállítá Szófia felé a puskaport, ólmot, kőgolyókat és más hadiszereket. A tűzérség 300 ágyúval rendelkezett. A szófiai, viddini és aladzsa-hisszári szandzsákok rajahira összesen 10,000 szekér liszt és árpa vettetett ki, melynek ára az eladók részére az állampénztár terhére utalványoztatott. E tömérdek élelmiszer szállítására Ázsiában 30,000 tevét szedtek össze. A Fekete-tengerről 40 nagy gálya — köztük 17 velenczei — evezett a Dunán fölfelé, ugyanekkor a zworniki bég a Drina folyón egy más hajóhadat szervezett, mely a hídépítésre szükséges fakészletet a Szávára volt szállítandó. Arról is gondoskodott a szultán, hogy az erdélyi, moldvai és havasalföldi vajdák és Zsigmond lengyel király hadai lekötve tartassanak. Mehemet bég 80,000 emberrel támadta meg Oláhországot és Erdélyt, Lengyelországba pedig 50,000 főnyi rabló tatár csapat rontott be. Végűl a boszniai pasa azon parancsot kapta, hogy úgy a saját, mint a herczegovinai és maczedoniai szandzsákságok haderejével a Száva-Dráva közti vidék pusztítására induljon.[1])

Február 19-én utazott Szulejman Halkali-Binarba, Konstantinápolytól nyugotra, hol a főhaderő táborozott. Azonban az előkészületek sok időt vettek igénybe, úgy hogy a szultán csak május 18-án hagyta el eddigi szállását s indúlt Drinápoly felé, hová május 27-én vonúlt be, Ahmed ruméliai beglerbég és a szandzsákbégek által nagy lelkesedéssel és ajándékokkal fogadtatva. Négy napi

[1]) Zinkeisen II. 617. Hammer III. 11—12. Tubero 364—365. Magy. Tört. Eml. Írók II. 16. (Verancsics.) II. Lajos VIII. Henrikhez 1521 jun. 30-ikán írt levelében a Belgrád ellen indúlt sereget 200 ezerre, Mehemetét 80 ezerre, a tatárokat 50 ezerre teszi. Magy. Tört. Eml. Okmánytár V. 62—64. l. Ép így a Velenczéhez írt levélben 1521 jun. 29-én. Marino Sanuto 216—218. l. — Kapszali Elijahu azonban 400 ezernél többre teszi a szultán seregét. Tört. Tár. 1880. évf. 120. l. Zay. 159. l. 300 ezer emberről beszél. Ellenben Francesco Massaro 1523-ban azt írja Szulejman 1521-iki seregéről: «Vene (a szultán) cum persone 100 milia, di lequal 30 milia erano da facti, el resto zentaglia senza arme con uno pezo di legno in man, con fama di non voler expugnar cita ne castello, ma venir dretto a Buda.» Marino Sanuto. 278. Ez téves, de Kapszali meg sokat mond.

nyugalom után június 1-én ismét tovább vonúlt a nagy hadsereg s június 9-én Filippopolyba s innen a Balkán-hegység ichthimani szorosán át június 16-án Szófiába érkezett, hol ismét öt napi pihenő tartatott. Miután a defterdarok utasítást nyertek, hogy a serkői, nisi és szófiai raktárak részére élelmi szerekről gondoskodjanak, a szultán június 22-én parancsot adott a továbbvonúlásra s 23-án Tekur-binariból 1000 janicsárt küldött előre a szendrei bég csapatainak erősítésére s innen a Nisava mentén vivő úton haladva június 27-én Nisbe érkezett.

Eddig egy és ugyanazon úton, mely a Duna magyarhoni völgye és Konstantinápoly közt már ősidők óta egyedűli közlekedési vonal, nyomúlt az összes török hadsereg.

A csapatok felvonúlása a hadjárat színhelye felé Nisben kezdődött meg. Az aszábok és a többi portyázó csapatok már előbb előre küldettek, a rendes hadsereg pedig Nisben két részre szakadt: nevezetesen a ruméliai hadtest Ahmed pasa alatt még június 27-én Szabács ellen rendeltetett s gyors menetekben azonnal küldetése helyére sietett, a főhaderő pedig a szultán és Piri nagyvezir alatt előbb a Bolgár-Morava völgyén haladt Aleksinacznak, innen pedig Djuniszon át Aladzsa-Hisszar, a mai Krusevácz felé a Szerb-Morava völgyébe csapott át, hová június 29-én érkezett meg. Innen több út vezet a Duna és Száva felé. Egyik előbb a Bolgár-Morava völgyén, majd az egyesült Morava mentén egyenest éjszak felé Jagodinán, Batocsinán át Szendrőnek s innen Belgrádnak; a másik Trszteniken s Karanováczon át a Szerb-Morava mentén előbb éjszaknyugatra halad s innen Kragujevácznak éjszakkeletre csap, Kragujevácznál pedig kétfelé válik, nevezetesen az egyik egyenest éjszakra Belgrádnak tart, a másik pedig mindenütt éjszaknyugati irányban Satornján keresztül a Kolubara völgyéhez s innen Szabácshoz vezet; a harmadik előbb Krusevácztól Trszteniken s Karanováczon át egész Csacsakig a Szerb-Morava mellett visz éjszaknyugot felé, Csacsaktól pedig Milanováczig előbb éjszaki, innen a Kolubara völgye és Szabács felé éjszak-nyugati iránynyal bír. Van még egy negyedik út is, melyen Krusevácztól Szabácshoz lehet jutni: ez Krusevácztól Csacsakon át mindenütt a Szerb-Morava völgyét követi Usiczáig, innen pedig Valjevot érintve egészen Szabácsig éjszakra tart; ez azonban igen nagy

kerűlőt tesz s a török főhaderők 1521-ben ezen az úton nem haladtak.

Szulejman a saját naplója szerint Nistől a következő állomásokat érintette seregével: Június 27. Nis. 28. Butna. 29. Aladzsa hisszar. (Ez a mai Krusevacz a Szerb-Morava mellett.) 30. Kaszikőji. Július 1. Eliadsik. 2. Hadsa. 3. Ramke, hol a haderő két hadtestre szakadt s innen két úton haladt: nevezetesen Piri pasa az egyik hadtesttel egyenest Belgrád felé tört, a másik hadtest pedig Szulejman személyes vezérlete alatt július 4-én *Saturnába* (*Satornja* név alatt ma is megvan ez a község és pedig Kragujevácztól éjszaknyugatra a Jasenicza völgyében fekszik), július 5-én Ratlosba, 6-án Bibercsikbe jutott, hol 7-én pihenőt tartott s végre július 8-án a szultán bevonúlt a szabácsi táborba.[1])

Innen látható, hogy Szulejman a fent említett útvonalak közűl a másodikat választotta, nevezetesen Krusevácztól Trszteniken át Kragujevácznak s innen Satornjan át a Kolubara völgyének, majd Szabácsnak tartott.

Magyarországban az év elejétől folyvást szállingóztak a különféle háborús hírek, mint a nagy hadjárat előpostái.

Február 13-án közli Bakócz primás Orio velenczei követtel, ki őt Esztergomban fölkereste, hogy Frangepán Bernát, János corbáviai gróf és többen a horvát főurak közűl összeesküdtek azon czélból, hogy Magyarországtól elszakadván, a portának adófizető hűbéresei legyenek s már érintkezésbe is léptek a boszniai pasával s a szultánhoz küldendő követeik számára menedéklevelet kértek tőle; azonban a zágrábi püspök és Erdődy Péter e terv meghiúsítása végett a magyar királytól, Velenczétől és a pápától kért segélyt. Márczius 6-án azt beszélik Budán, hogy az említett urak az elszakadás ügyében Zágráb mellett nagy gyűlést tartottak s 17-én a velenczei tanács is tudomást nyer e tervről, melynek megvalósulása dalmatiai birtokait a legnagyobb veszélylyel fenyegetné. E hír Budán még ápril 19-én is tartja magát, most már azon hozzáadással, hogy a horvátok csakugyan adófizetői lettek a töröknek. Orio, kitől e tudósításokat veszszük, nem említi ugyan e mozgalom valódi

[1]) Lásd az egész hadi útra nézve Szulejman naplóját. Hammernél. III. 621—625. lapon.

indokát, azonban az akkori viszonyokból kitűnik, hogy a horvát rendeket a boszniai törököknek még a béke idején is folyvást üzött rablása és a közelgő nagy hadjárat pusztitásaitól való félelem késztette a kétségbeesés ezen politikájára. Márczius 17-én arról is értesül a budai udvar, hogy a török Szörényt fenyegeti, öt nappal ezután pedig a havasalföldi vajda hirnökei jelennek meg urok számára gyors segélyt kérni a török ellen; a király Szapolyay vajdára bízza a segélyadást.[1])

Ápril és május hónapokban biztos tudósitás nem érkezett Magyarországba Konstantinápoly felől. Tudjuk, hogy a szultán csak május 18-dikán indúlt el Halkali-Binarból s 27-én ért Drinápolyba. E két hónap a bizonytalanság ideje volt a budaiakra nézve s úgy látszik, az urak nagy része csak kisebb rablóhadjáratot várt ez évre, mely miatt nem is szükséges komolyan készűlődni. A háború ugyan Ferencz és V. Károly közt már a tavasz elején kitört, de Lajos és tanácsadói még mindig azon reményben ringatják magukat, hogy az 1518-ban oly nagy hangon hirdetett európai szövetkezés sikerűlni fog.

Június 11-dikén új hírek érkeznek a Balkán-félsziget felől Budára. Mint bizonyos tényt emlegetik, hogy a törökök Magyarország és Havasalföld ellen, a tatárok pedig Moldva ellen indúltak.[2]) A szultán ekkor már két napja, hogy elhagyta Filippopolyt s előcsapatai legalább is Nis vidékén táboroztak, de az urak még most sem tartják sürgősnek a dolgot s azzal bíztatják egymást, hogy Szulejmán csak most indúlt el Drinápoly felé, tehát nyugodtan lehet aludni. Azonban két hét múlva, június 25-dikén az a megdöbbentő hír hallatszik, hogy az ellenség Szendrő felé közeleg, ugyanezen időben Erdélyből is tudatják, hogy Havasalföldet a török, Moldvát a tatár csapatok pusztítják. A veszély kétségtelenné kezd válni. A szultán, kiről sokáig azon hitben ringatták magukat, hogy ez idén Ázsiában kell harczolnia, íme az ország határán táborozik. Június 29-dikén a velenczei tanácsot, 30-dikán pedig

[1]) E hírekről: Marino Sanuto. 202. 204. 205. 209. lapokon. — Hammer szerint III. 12. l. Szulejman Nisből is küldött egy rabló csapatot Erdély ellen, Mihalogli vezérlete alatt.

[2]) Marino San. 214.

VIII. Henrik angol királyt is értesíti erről Lajos király. De az urak, a helyett, hogy véres karddal hívnák fegyverre a nemzetet s szervezett bandériumaikkal az Al-Dunához sietnének, még most is a fölött vitáznak, vajjon Temesvárat, vagy Nándort tűzte-e ki a szultán hadművelete czélpontjául? Hanem pár nappal ez után Báthory nádor, egyszersmind temesi főispán, nyugodtabban érzi magát: Temesvár nem forog veszélyben, a török elhagyta a szendrői révet s július 3-dikán, szerdai napon, szárazon és vizen Nándorfehérvár alá érkezett s azt minden oldalról körűl zárolta. Az erről szóló hiteles tudósítást július 5-dikén éjjel hozták Budára. Ötödnapra, július 10-dikén, villámgyorsan terjed el a fővárosban a mindenkit lesújtó hír, hogy a bevehetetlennek tartott Szabács vára elesett s az ellenség a Száván áthatolva egész a Dráváig űzi pusztításait. Július 16-án újabb hír hallatszik. Az ellenség az egész Szerémséget elfoglalván, már a Dunát is áthídalta. Általános réműlet fogja el a kedélyeket. A királyné, ki csak július 11-dikén érkezett Budára, nem érzi magát biztonságban. Németországba készűl menekűlni.[1])

Az udvari párt hitványsága most tűnt föl valódi meztelenségében. A kiben az erkölcsi és fizikai erő hiányzik, rendesen mástól várja a megmentést, ha bajba kerűl. Láttuk föntebb, hogy a kormánytanács Behram megérkezése után követeket küldött az európai hatalmakhoz. Az urak, kik magukat eddig is csak külföldi befolyás által voltak képesek föntartani a nemzeti párt ellenében, az ország védelmezését is kívűlröl várták. Azon reménynek, hogy a német birodalomtól hathatós támogatást nyernek, a már föntebb említett 1518-diki harczias áramlaton kívűl más tekintetben is volt alapja. II. Lajos esküvője Máriával, Ferdinánd osztrák főherczeg és V. Károly német császár és spanyol király nővérével és Ferdinándé Annával, Lajos nővérével 1520 december 11-dikén hajtatott végre Innsbruckban biztosok által. Így a magyar király kettős kötelékkel csatoltatott a Habsburg-dynastiához s méltán várhatta, hogy sógoraitól segélyt nyer. Azonban kormányunk most is épúgy csalatkozott a külföldben, mint az előtt igen sokszor.

[1]) Marino Sanuto 214—219., 226—227. l. Orio jelentései után. Schwandtner. II. 366. (Tubero.)

Balbi Jeromos a magyar követség vezére 1521 ápril 3-dikán terjeszté elő megbízatását a wormsi birodalmi gyűlés előtt, melyben a császár elnökölt. Nagy szónoklatában élénk rajzot adott a török birodalom roppant hatalmáról s legújabb hódításairól. Majd a hazafiúi önérzet hangján szólott a magyar nemzetnek az egyetemes keresztyénség védelmezésében eddig szerzett érdemeiről. «Ki fékezte meg — úgy mond — a törököknek rohanó árként tomboló dühét? A magyarok! Ki verte vissza a törököknek az egyetemes keresztyénség ellen irányzott fegyverét? A magyarok! S ki volt az, a ki inkább maga ellen zúdította a barbárok összes erejét, semmint azoknak más országokba utat nyisson? A magyarok!» Majd áttér az ország ekkori szomorú állapotára, melynek főokául az eddigi egyenetlen küzdelmet tekinti. «A magyar nemzet — így folytatja tovább — a hosszas és folytonos harczok és pusztítások miatt immár oly veszélyes helyzetbe jutott, hogy az ellenséget nem hogy megsemmisíteni, de visszaverni, sőt föltartóztatni sem képes, ha csak mások által nem segíttetik; mert a Fekete-tengertől egész az Adriáig mintegy százezer lépésnyi hosszú vonalon vagyunk szomszédosak a törökkel és e folyton veszélyeztetett határon annyi várat, annyi erődöt kell föntartanunk és védelmeznünk a szakadatlan támadások ellen, hogy sem elegendő őrséggel, sem a nélkülözhetlen élelemmel, sem a szükséges hadi szerekkel a kellő mértékben nem rendelkezünk.»[1])

De a német rendeket nem tudta megindítani Balbi ékesszólása. Ők most a reformatio kérdésével foglalkoztak. Spanyolország nyugalmát a Padilla által vezetett lázadás zavarta s hogy Károly helyzete még súlyosabb legyen, a viszonyok közte és a franczia király, I. Ferencz között mindinkább elmérgesedtek. Az óvatos velenczei tanács szintén belebonyolódván a két ellenfél közti viszályba, nem akarta magát két tűz közé szoríttatni s a portával — ha talán csak színleg is — barátságos lábon maradt s a hozzá több ízben küldözött magyar követeknek folyvást kitérőleg válaszolt és legföljebb némi kölcsönnel segítette Magyarországot. Lajos király sürgetőleg fölhívta ugyan Velenczét és a római pápát, hogy lépjenek föl béki-

[1]) Balbi beszéde a wormsi gyűlésen. 1521 április 3-dikán. A M. N. Múzeum 1521-diki füzetei között. 11. lap.

tőleg Ferencz és Károly között és hassanak oda, hogy egymás ellen gyűjtött seregeiket küldjék a keresztyénség közös ellensége, a török ellen, de ennek nem volt semmi sikere. A harcz már kora tavaszszal elkezdődött a két uralkodó között és júliusban, tehát ép akkor, midőn a török Nándorfehérvárat ostromolta, Európa nyugoti részén is erős küzdelmek folytak. Velencze a franczianak, a pápa a német császárnak lett szövetségese.

IV.

Az év eleje óta folytonosan fenyegető háborús hírek miatt Lajos király május elsejére országgyűlést hirdetett, melyen a világi és egyházi urak jelentékeny számmal vettek részt.[1])

Szapolyay János erdélyi vajda, a *nemzeti párt* főtámasza, a gyűlésen nem jelent meg. Őt januárban Kolozsváron, februárban Marosvásárhelyen találjuk. Márcziusban, mint föntebb láttuk, a király által Havasalföld védelmével bízatott meg. Hogy tett-e valamit ez ügyben, nem bizonyos; valószínű, hogy áprilisban csak serege szervezésével foglalkozott. Május 31-dikén Tordán találjuk a vajdát az itt kiadott oklevele szerint.[2])

Ellenben az öreg prímást, Bakócz Tamást, betegsége sem tartóztatta vissza; mikor csak egészsége engedte, hordszéken vitette magát a királyi palota tanácskozási termébe, ha pedig nem mozdúlhatott ki szobájából, magához kérette az urakat.

Az udvari párt túlnyomó számmal volt képviselve. A nemzeti pártot a múlt években megpróbált hasztalan kísérletek közönyössé tették és belőle csak kevesen jelentek meg.

Eljöttek a horvát rendek képviselői is Frangepán Ferdinánd, Bernát fia vezetése alatt, küldőik nevében kereken kijelentvén,

[1]) Marino Sanuto 208. l. «Communico — írja Orio ápril 19-én — que quela dieta zeneral si fa poi il di San Zorzi si tratava questa matéria contra Turchi satt» és a 209. l. «et che 8 di dapoi San Zorzi li a Buda si douea tenir una dieta.»

[2]) Lásd Szapolyay, 1521. január 25., 31.; február 3., 18. és május 31-diki okleveleit az Országos Levéltárban. M. O. D. L. 29,644., 31,034., 26,546., 29,646. és 27,612. szám alatt.

hogy ha május végéig segítséget nem kapnak, a szultán adófizetői lesznek.[1])

A békétlenkedő horvátok üres ígéretekkel lecsendesíttetvén, az urak azonnal Nándorfehérvár ügyére tértek át, mely alkalommal az *udvari* és *nemzeti párt* közti antagonismus az ország roppant kárára ismét előtérbe lépett.

Nándorfehérvárnak törvényeink szerint állandóan *két bánja*, vagyis főkapitánya volt.

II. Lajos uralkodása elején Paksy Mihályt és Enyingi Török Imrét találjuk a báni hivatalban, kik mindketten eléggé megfeleltek föladatuknak. Azonban Paksy Mihály 1517-ben a zsarnai csatában elesett, Török Imre pedig 1521 elején elhalálozott.[2])

Paksy Mihály helyére Héderváry Ferencz választatott bánná; azonban mind e mellett is azt látjuk, hogy II. Lajos király 1519 augusztus 23-dikán és 1520 január 8-dikán kelt okleveleiben Báthory Andrást, a nádor öcscsét, daczára annak, hogy ez időben Török Imre még élt, *nándorfehérvári bánnak* nevezi.[3])

A dolog úgy történhetett, hogy Paksy halála után Szapolyay pártfogásával Héderváry nyerte el az egyik bánságot; midőn pedig 1519-ben, Báthory István nádorrá választásakor a nemzeti párt vereséget szenvedett s újra az udvari párt kerekedett fölül, az ifjú király Héderváry helyett az általa nagyon kegyelt Báthory Andrást, kinek birtokán is gyakran tartózkodott, nevezte ki bánná.

Héderváry azonban nem törődött az újabb rendelettel s továbbra is tényleges nándorfehérvári bán maradt.

Az 1521-ben elhalt Török Imrének két fia maradt: Bálint és Miklós. Mindkettő kiskorú volt még s gyámság alatt állott. Gyámjaik Lekcsey Sulyok Balázs és István voltak, kik anyjuk Enyingi Török Margit után az ifjakkal vérségi rokonságban állottak.

Az udvari párt Török Imre helyére Országh Ferenczet, egyik

[1]) Marino Sanuto 202, 208.

[2]) Toldy F. Tizenhatodik századbeli magyar történetírók. I. Pest, 1854. Székely István krónikája, 59. l. Török Imre halálára nézve pedig: Nagy Iván, Magyarország családai XI. Pest, 1865. 290. l.

[3]) Lásd II. Lajos okleveleit az Országos levéltárban: 23,211 és 23,318. sz. a.

kipróbált hívét jelölte ki; de Török Bálint, az idősebb testvér meg úgy gondolkozott, hogy atyja után neki van joga a báni hivatalra és a dolog valóban úgy is állott, hogy ő az országban mások által is tényleges nándorfehérvári bánnak tekintetett.[1])

A Lekcsey Sulyok testvérek közűl az idősebbik, Balázs már régóta *szabácsi* bán volt. Itt is két bánra volt bízva a védelmezés, mint Nándorfehérváron. Balázsnak társa 1519-ig Kerey Balázs volt, ki azonban ekkor elhalván, helyére a király Kenderessy Andrást nevezte ki társbánná és 1519 június 11-dikén kelt levelében megparancsolta Sulyok Balázsnak, hogy a nevezett egyént az őt megillető jogokba iktassa be.[2]) Azonban mi történt időközben Kenderessyvel, azt nem tudjuk; talán elhalt, vagy talán nem is bocsáttatott be a várba Balázs által. Annyi kétségtelen teny, hogy Sulyok Balázs történetünk korában nem Kenderessyvel, hanem öcscsével, Sulyok Istvánnal osztá meg a szabácsi bánságot. Már e várnak őrízete is elég felelősséget rótt vállaikra, de ezen kívűl, mint Török Bálint gyámjai Nándorfehérvár és a hozzá tartozó Zimony és Zalankemen ügyeire is befolyást gyakoroltak és pedig, mint II. Lajos egy 1523-iki okleveléből kitűnik, Török Bálintnak, mint *nándorfehérvári bánnak helyettesűl* első sorban Istvánt tekintették, míg *Szabács* váráért első sorban Balázsra háramlott a felelősség.[3])

Az említett férfiak mindannyian a *nemzeti párthoz* tartoztak.

A gyűlésen fölszólították az urak Héderváryt és a Sulyok

[1]) Verancsics szerint M. T. Eml. Írók II. 11. l. Héderváry F. és Török Bálint voltak nándorfehérvári bánok, illetőleg ez utóbbi helyett a Sulyok testvérek. Istvánffy: 57. Török Bálintot és Héderváry Ferenczet tartja a vár bánjainak. Föltűnő, hogy a különben jól értesűlt Zay M. T. Eml. Írók III. 127. Csak Török Bálintot említi, Héderváryt pedig nem; pedig hogy ez volt az egyik bán, azt a «Héderváry-féle per» okmányai igazolják. Szerémy. M. T. Eml. Írók 88—89. l. csak Török Bálintot tartja bánnak; ép így Brutus is. 76. l.

[2]) Magyar Tört. Tár. 1887. évf. 800. lap. II. Lajos oklevele.

[3]) Hogy Szabács bánjai 1521-ben a Sulyok-testvérek voltak, abban a legtöbb forrásunk megegyezik; azonban II. Lajos 1523 június 4-diki oklevele szerint — Magy. Tört. Tár 1887. évf. 801. lap — Lekcsey Sulyok Balázs «in causa amisssionis Sabacz», István pedig «in causa amissionis Nándoralbensis» idéztetik törvény elé. Zimony és Zalankemen szintén a nándorfehérvári bánok alatt állott. Verancsics. M. T. Eml. Írók II. 15. l.

testvéreket, hogy adják által Nándorfehérvárt a királynak. «Nagy veszély fenyegeti — mondák — az országot s ha valami szerencsétlenség történik, ők lesznek az okai.»

A következmények teljesen igazolták, hogy sem az idős, beteges és kényelemszerető Héderváry sem a nagyon is fiatal Török Bálint nem voltak alkalmas egyének a nagyfontosságú vár védelmezésére. Rosszabb kezekre készakarva sem lehetett volna bízni annak a sorsát. A kormány tehát teljesen az ország érdekében járt el, midőn őket mások által akarta helyettesíteni.

Az udvari párt azonban, mely a vár átadása alatt voltaképen az ellenpárti bánok letételét értette s az új bánokat a már említett Báthory Endre és Országh Ferencz személyében már régebben ki is jelölte, nem boldogúlt oly könnyen, a mint gondolá.

Verancsics, a tudós esztergomi érsek, e kornak egyik hiteles emlékírója, a nándorfehérvári bánság ügyét a Szapolyay János és Báthory István között nem rég (1519) lezajlott nádori viszályhoz hasonlítja.[1]) Hozzá tehetjük, hogy a két ügy nem csak hasonlított egymáshoz, hanem mindkettő ép oly természetes következménye volt az olygarchia és köznemesség közti régi ellenségeskedésnek, mint az 1525-diki hatvani és az 1526-diki budai országgyűlések.

Ösmeretes, hogy az udvari párt ezelőtt is minden eszközt fölhasznált ellenfelének gyöngítésére. A viszonyokat tekintve, nem csodálkozhatunk azon, hogy a nándorfehérvári bánság kérdése is ily színezetben tűnt föl.

Török Bálint gyámjai és Héderváry azonban bizonyos föltételhez kötötték a vár átadását. E körűlmény maga elegendő világot vet az ország ekkori zilált helyzetére.

A megboldogúlt Török Imre nem kapván elégséges pénzt a kincstárból, a várban szükséges építkezéseket, javításokat saját költségén teljesítette, ezen kívűl az őrség fizetésére való zsold egy részét is a sajátjából előlegezte. Ez előlegek Verancsics szerint 70,000 forintra, Zay szerint pedig 40,000 forintnál többre rúgtak.[2]) A gyámok a kiskorú Bálint érdekében kijelentették, hogy a míg a kincstár a kiadott összeget meg nem téríti, addig nem adják által

[1]) M. T. E. Írók. II. 12.
[2]) M. T. E. Írók. II. 15. és III. 128.

a várat. Ép így nyilatkozott a másik bán, Héderváry is, ki azelőtt Jaicza, később pedig Nándorfehérvár föntartására több ezer forintot előlegezett s most az átadás föltételéül 8000 arany kártérítést követelt.[1])

Mi sem jellemzi jobban a kormány nyomorúságát, mint azon körülmény, hogy egyes urak az alvidék legfontosabb védőhelyét *jelzálog gyanánt* letartják követeléseik biztosítására és az udvarnak nincs annyi hatalma, hogy e nyakas embereket a különben sem oly nagy összeg kifizetése által elnémítsa.

Az urak eleinte szép szerével akartak czélhoz jutni. Hízelgésekkel, ígéretekkel vették őket körül, kérve, hogy halaszszák követeléseik kielégítését jobb időkre. De habár Héderváry hajlandó is lett volna erre, a Sulyok testvérek hajthatlanok maradtak. Majd azt kívánták tőlük, hogy legalább a királyi csapatot ereszszék be a várba, de a gyámok cseltől félve, nem egyeztek bele. «Mi nem akarjuk — mond István — urunk gyermekének torkát metszeni; sőt azt mondom, ha Fejérvárat egyfelől a török császár, más felől ő felsége szállaná meg, nem tudom, melyiknek adnók meg hamarább. Van ott elég sereg, küldjön ő felsége puskaport, élelmet és pénzt; ha ezekkel ellátattnak: ők magok is meg tudják védelmezni a várat.» Majd fölhozták az urak a gyámok előtt azon felelősséget, mely terhelni fogja őket, ha a vár el találna veszni. «Nem a mi hibánk lesz! — volt a válasz — míg pénzt nem látunk, a királynak egy emberét sem bocsátjuk a várba, nehogy talán hatalmukba kerítenék.»

Zay a gyámok ezen hallatlan vakmerőségét a vajda bíztatásának tulajdonítja; azonban a puszta pártkérdésen kívűl sokkal közelebbi, *egyéni érdek* is közreműködött a dologban.

Lekcsey Sulyok Lajos, ki Istvánnak és Balázsnak fiágon rokona, valószínűleg nagybátyja volt,[2]) 1519-ben fiörökös nélkűl elhalálozott. Testvérének, Istvánnak az említett két fiún kívűl még Ferencz és György nevű fia (és egy Magdolna nevű leánya) maradt s így a Sulyok testvérek négyen osztozván az atyai örökségen, nem

[1]) Ugyanaz II. 14. és III. 128. Hogy Héderváryanak jogos követelése volt a kincstáron, oklevelekből is kitűnik. M. Tört. Tár VI. 67. l.

[2]) Nagy Iván. Magyarország családai. X. 402. l.

lehettek valami gazdagok. Gondolhatjuk tehát, hogy nagyon számítottak a gyermektelen Sulyok Lajos szép vagyonára, minthogy különben is legközelebbi firokonai voltak. Azonban Báthory István, ki csak ekkoriban nyerte el a nádori méltóságot, meghiúsította a Sulyok-testvérek számítását és keresztűl vitte, hogy II. Lajos király 1519 szeptember 2-dikán kelt oklevele szerint Sulyok Lajos összes magyarországi birtokait a három Báthory testvérnek, nevezetesen István nádornak, György főlovászmester és somogyi főispánnak és András szatmári főispánnak adományozta.[1])

Képzelhetjük ennélfogva, hogy Sulyok Balázs és István ez idő óta irígyei, személyes ellenségei voltak a Báthoryaknak és minthogy éppen Báthory András volt kijelölve egyik bánnak: a legnagyobb makacssággal megmaradtak elhatározásuk mellett.

Végre a gyűlés tagjai közűl némelyek erélyesebben léptek föl s a csonka toronyba akarták záratni a daczos férfiakat; de a többség ez időben még nem látta a veszélyt oly nagynak s alkudozással pazarolta az időt. Sokan pedig elámítva a gyámok azon kijelentése által, hogy elég sereg van a várban, nyugodtan tekintettek a jövőbe s Szerémy szerint azzal bíztatták egymást: «Eb higyje, hogy a török elfoglalja Nándorfehérvárat.»[2])

A gyűlés május végén eredménytelenűl oszlott szét. Nándorfehérvár magára volt hagyva. Az ország déli határának védelmére nem történt semmi intézkedés.

Adomának megjárja, a mit Dubravius fölemlít, hogy Nándorfehérvár azért veszett el, mert nem volt a kincstárban 100 arany, melyen a segédszereket idejében el lehetett volna szállítani Budáról;[3]) azonban nézetünk szerint a bajnak főoka nem annyira a pénzhiányban, mint inkább az őrűletes s minden képzeletet fölűlmúló könnyelműségben, hanyagságban és önzésben keresendő, mely ekkori főurainknál uralkodott.

Ha bűnösök voltak a nemzeti párt említett férfiai e dologban, ép oly bűnösök voltak az udvari párt tagjai is.

[1]) L. II. Lajos oklevelét. Országos levéltár 23,219. sz. a.

[2]) Az egész vita részletes leírása Zaynál «Az Landorfejirvár elveszésének oka e vót és így esött.» M. T. Eml. Írók III. 128—130.

[3]) Dubravius. Historia Bohemica. Basileæ. 1575. 309. l.

A király nejének fogadásával foglalkozik, ki június hóban jön az országba; az udvarnokok, mintha a legbékésebb idő volna, mulatságokkal szórakoztatják a királynét és udvarhölgyeit. A tapasztalt és áldozatkész Bakócz Tamás esztergomi érsek, végkép kimerűlve a májusi gyűlés izgalmas jelenetei miatt, megtörve, súlyos betegen hagyja el Budát s június 15-én elhalálozik. A megürűlt prímási széket Szathmáry György nyeri el, ki új hivatala berendezését fontosabbnak tartja az ország védelmezésénél. Szalkay kanczellár gondját az egri püspökségnek — melyet épen most nyert el — ügyei veszik igénybe. Báthory nádor, kinek vállaira a király kiskorúsága alatt a legsúlyosabb teendők nehezednének, boritallal űzi el az országos gondokat s még július elején is nem a haza védelme érdekében, hanem menyegzője ügyében — melyet a mazoviai herczegnővel szándékozik tartani — levelez a lengyel kanczellárral.[1]) A köszvényes Héderváry is új házassággal foglalkozik s az országgyűlést ideje korán elhagyva, tétlenűl él ozorai kastélyában,[2]) az ifjú Török Bálint pedig könnyelműen s gondtalanúl csapong ide-oda.

S mindezek akkor történnek, mikor a török Nándorfehérvártól csak pár napi járóföldre van.

«Magyarország szép és gazdag tartomány — írja ez időben a velenczei követségi titkár, Massaro — mely a föld minden javaival meg van áldva. Nagyobb lovas- és gyalog-hadsereget volna képes kiállítani, mint bármely európai állam. Gabonája, bora bőven terem; barmokban, másféle szelid és vad állatokban dúskálkodik; arany-, ezüst-, vas- és ólombányái kimeríthetlenek.»[3]) Az ország tehát ekkor sem volt szegény; a főurak és főpapok fejedelmi fényben éltek. Csakhogy midőn a hazáért is kellett volna tenni valamit, akkor a fejetlenség, pártoskodás és önzés minden közérdeket háttérbe szorított.

Törvényekben ekkor sem volt hiány, de nem volt végrehajtó

[1]) Országos levéltár, 23,568. Schidlovijecz lengyel kanczellár írata Báthory nádorhoz. 1521 július 16.

[2]) Héderváry úgy látszik nem várta be a gyűlés végét, mert már 1521 május 19-én Ozorán tartózkodik. Országos levéltár 23,548. sz.

[3]) Marino Sanuto, 291. l.

hatalom, mely azoknak érvényt szerzett volna. Egymás után dőltek ki az élők sorából azon jeles férfiak, kik még Mátyás iskolájából kerültek ki. E körülmény az egykorú íróknál nagyon ki van emelve, a mi eléggé tanúskodik arról, hogy az ifjabb nemzedék polgári erényekben szűkölködött.

De e tüneménynyel más államokban is találkozunk ez időben. «E kor a bomlás kora volt; — így szól egyik jeles történetírónk — nincs az ekkori európai nemzedéknek egyetlen egy vezércsillaga, közös nagy eszméje. A középkori Európa rommá kezdett dőlni anélkűl, hogy az újkori előállott volna. A katholicismus megingott a nélkűl, hogy a reform határozott alakott öltött volna még. Hatalmas vágy keletkezett egy jobb szellemi légkör után, de az előbbi kor hagyományaként az erkölcsi romlottság megmaradt. Nem csak a lelkiösmeretekben, hanem a politikai világban is nagy átalakulás történt a katholicismus megingásával. A pápa vezéri hatalomból másodrendű hatalommá sűlyedt.»[1])

A XVI. század történetéből kitűnik, hogy azon küzdelemben, melyet a franczia király és római császár vívott egymással, az eddig oly hatalmas pápaság és Velencze csak jelentéktelen szövetséges szerepét játszotta. Az európai nemzetközi érintkezés elveszti eddigi keresztény jellegét, s nagyon is világias, kosmopolita ruhát ölt magára. A küzdelembe a török is bevonatik. Ferencz, a «rex christianissimus» jó viszonyban áll Szulejmánnal s több ízben ösztönzi őt hazánk ellen, hogy a császári párt ez által is gyöngíttessék. Bizonyos, hogy a török Ferencz ösztönzése nélkűl is harczolt volna Magyarország ellen, de az is bizonyos, hogy a megváltozott európai viszonyok a legnagyobb kárára voltak hazánknak. Mindenki tudta, mily készűletlen a magyar nemzet a küzdelemre, azt is tudta, hogy bukásával a keresztyénséget is nagy veszély fenyegeti: azonban segély még sem érkezett sehonnan sem. A vallásos kérdésekkel foglalkozó német birodalmat nem volt képes fölrázni Magyarország jajkiáltása. A keresztes háborúk kora lejárt. Csak hét évvel előbb a török helyett saját uraik ellen vitték fegyvereiket a kereszttel felövezett pórok. Az 1521-diki évnek nincs Kapisztránja,

[1]) Salamon F.: Magyarország a török hódoltság korában. Pest, 1864. 71. lap.

sem Hunyadija, de ha lett volna is, lángérzelmeiket kioltotta volna az ekkori nemzedék fagyos részvétlensége.

V.

Vizsgáljuk meg az 1521-diki hadjárat színhelyét.

A ki valaha az Al-Dunán útazott, sohasem fogja feledni azon benyomást, melyet *Nándorfehérvár* festői fekvése tett reá.

Éjszakon a beláthatlan síkság, délen a gyönyörű hegyvidék, a kettő között a széles mederben hömpölygő Duna a vele egyesülő Szávával, a folyók partján meredek hegyen emelkedő vár a körűlte elterűlő várossal meglepő tájképet alkot, mely Budapest és Pozsony fekvésére emlékeztet bennünket.

De a magyar emberben a tájképi szépség által fölkeltett elragadtatást csakhamar háttérbe szorítja a szentelt fájdalom, mely lelkét a nemzeti múlt nagy napjaira való visszaemlékezésben elárasztja. Azok a sziklafalak, azok a dombok és völgyek magyar hősök vérétől piroslottak egykoron. Azon a mosolygó, hullámos vidéken magyar harczosok csontjai porladoznak. A Száva és Duna hullámai s a táj fölött ellebbenő szellő magyar daliák hős tetteiről suttognak.

A vidék, hol Nándorfehérvár fekszik, azon ritka helyek közé tartozik, melyek már a természet által arra vannak hivatva, hogy nagy csaták színteréűl szolgáljanak.

Szerbia éjszaki részének közepén a Morava és Kolubara folyók völgyei közt alacsony hegység vonúl éjszak felé, melynek legvégső nyúlványai néhol egészen a Száva és Duna partjáig hatolnak. E hegység a Száva torkolatától — hol Nándorfehérvár fekszik — 4—5 kilométernyi távolságban hullámos dombvidékbe megy át, melynek éjszaki szélét a Duna és Száva határolja, déli részén pedig két uralkodó pont, a Dedina és Batina hegy emelkedik: az első a várostól délre, a második pedig délkeletre. A dombvidéket három patak hasítja: nyugoton a Topcsider, mely egyenest éjszaki irányban halad a Száva felé, ettől odább keletre a Mokrilung, mely éjszaknyugotra folyván, szintén a Szávába ömlik s végre a Batina hegyről leszakadó Mirievo, mely délről éjszak felé a Dunába

siet. A térséget tehát nyugotról a Topcsider, keletről a Mirievo patak határolja, a kettő közt haladó Mokrilung pedig majdnem két egyenlő részre osztja. A Batina tövéből délkeletről éjszaknyugot felé egy körülbelől 4 kilométer hosszú s legfeljebb 1 kilométer széles földhát húzódik a Duna felé, a mely földhát keletre a Mirievo, nyugotra a Mokrilung völgyére lejtősödik és éjszaknyugoti végén, a Száva torkolatánál 125 méter magas hegyfokba csap át. Ez a hegyfok épen azt a szögletet tölti be, melyet a Duna a beléje ömlő Szávával alkot és majdnem oly elszigetelve áll a környező dombok-tól és hegyektől, mint a budai várhegy.

A hegyfok nyugoton a Száva, éjszakon és keleten a Duna felé meredeken s néhol mint pl. az éjszaki oldalon falszerűleg ereszkedik alá, de nem közvetlen a folyók hullámaiba, hanem oly módon, hogy a hegy talpa és a folyók partjai közt mindenütt keskeny partsík húzódik, mely a Duna legnagyobb vízállásánál is magasabb pár méterrel. A partsík legkeskenyebb a nyugoti oldalon, vagyis a Száva felől, hol csak 130—160 méter széles; tágasabb az éjszaki oldalon, hol 250—300 méter széles, a hol jelenleg katonai gyakorlótér és kaszárnyák vannak; legtágasabb a keleti oldalon, hol a hegy talpa és a Duna között 500—600 méter széles partsík van, melyen ma egész városrész fekszik. Dél felé a hegyfok oldala menedékesen, csekély eséssel ereszkedik le a földhátra; e lejtőn jelenleg szép park van, mely a várat a mai város legszebb részétől elválasztja.

Fent, a hegyfok tetején emelkedik a *felső- vagy fellegvár*, lent a hegyfok nyugoti és éjszaki oldalához csatlakozó partsíkon pedig az *alsó- vagy vízi-vár*, melyet a folyóktól mindenütt vastag, magas s néhol közvetlen a hullámokból kiemelkedő fal választ el.

A várhegy Szerbia felőli oldalát mindenütt a város határolja, mely a fellegvárat átkarolva a Szávától a Dunáig nyúlik. A mai Belgrád főtömege részint a Száva mentében, részint a földhát tetején fekszik, kisebb része pedig a Duna melletti síkon, a várhegytől keletre terűl el.

A Münster-féle Cosmographia a régi Nándorfehérvárat *városkának* — Stettlin — nevezi[1]); ez azonban téves állítás. Az Ortelius-

[1]) Seb. Münster. Cosmographey. Basel. 1569. 1231. lap. (Lanfranconi gyűjteményében.)

féle régi kép, mely a város keleti részét ábrázolja, eléggé meggyőzhet bennünket a felől, hogy az 1521-iki Nándorfehérvár ha nem is volt oly nagy, mint az akkori főbb német városok, de mindenesetre jelentékeny község volt. De oly népes és terjedelmes korántsem volt, mint a mai s alakja is különbözött a mostanitól. Az 1521-iki város sokkal kisebb területre volt építve s a földháton dél felé nem nyúlott oly messzire, mint ma. Mint minden középkori város, úgy Nándorfehérvár is lehetőleg összeszorúlt s falak közé volt zárva.

Az 1521-ik évből és az azelőtti időből származó oly forrásművel, mely a *magyar* Nándorfehérvár helyrajzát híven és részletesen tűntetné fel, nem rendelkezünk. Magyarhoni történetíróink, mint Thúróczy, Bonfinius, valamint azok is, kik 1521 után írták műveiket — az egyetlen Verancsis kivételével — csak röviden és hézagosan szólnak róla. 1432-ben Bertrandon de la Broquière utazott Belgrádon át Buda felé, azonban Nándorfehérvárról igen keveset mond.[1]) A mohácsi vész után a magyar királyok által Konstantinápolyba küldött követek rendesen Nándorfehérvár felé utaztak, de a városról és várról alig írnak valamit. Egyedűl Verancsics képez kivételt. Ő 1553-ban, mint pécsi püspök, Ferdinándtól a portához követűl küldetvén, egy napot töltött Nándorfehérvárban s a látottak felől elég részletesen ír.[2]) Minthogy a lefolyt 32 év alatt nem sok változás történhetett itten: Verancsics leírása nemcsak a várra, hanem a városra nézve is legjobban megközelíti az 1521-iki viszonyokat. 1584-ben Schweiger Salamon utazott hazánkon át Nándorfehérvárra s onnan Konstantinápolyba és Jeruzsalembe. Útleírásában Nándorfehérvárról is megemlékezik, de röviden.[3]) E leírás már jól behatol a török korszakba, de még jobban a Browné. Brown Edvárd, angol orvos, 1668-ban utazott innen Macedoniába; útjáról érdekes adatokat jegyez föl és ír Nándorfehérvárról is, de jellemzése főleg a város török korszakbeli

[1]) Hatvani. Brüsseli okmánytár IV. 304.

[2]) M. T. Eml. Írók. II. 296—300.

[3]) Schweiger kézírata *Lanfranconi* gyűjteményében «Hic codex contin et itinerarium Salomonis Schweiger 1584.» Befejezte Grötzingenben 1589-ben. Nyomtatva kiadatott Nürnberg. 1608.

állapotát s kereskedelmi fontosságát tűnteti föl.[1]) A XVII. század végén Thököly Imre gyakran megfordúlt Nándorfehérváron, a hol házat is építtetett magának. Néha hónapokon át családostúl itt lakott. Ha pedig távol volt, állandó követeket tartott a városban. Épen ekkoriban, a XVII. század utolsó tizedében történt a vár átépítése Cornaro híres hadi építőmester által, kivel Thököly bizalmas viszonyban élt. Azonban a vár helyrajzára vonatkozólag sem Thököly számos naplóiban, sem a nándorfehérvári követek jelentéseiben adatokat nem találunk.

Némi tájékozást nyerhetünk a régi Nándorfehérvárra nézve a *képekből*, különféle *metszetekből* is, melyek a XVI. és XVII. századbeli krónikákban nagy számmal találhatók. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában 1880-ig 84 darabra ment a Nándorfehérvárat ábrázoló fa- és rézmetszetek száma.[2]) E metszetek a magyarországi várak és városok metszeteivel együtt jelenleg az Országos Képtárban láthatók. Még gazdagabb a Lanfranconi-féle gyűjtemény, melyben csupán Nándorfehérvárra vonatkozólag 115 különféle metszet van. Ezek jelenleg Milán király birtokában vannak, de a róluk szóló czédula-katalogus az Országos Képtárban őríztetik. De Lanfranconi gyűjteményében, Pozsonyban, az említett 115 elajándékozott metszeten felűl, még számos kép és tervrajz és sok becses régi krónika található, melyekből a régi és az újabb Nándorfehérvárra nézve adatokat szerezhetünk.

Vizsgáljuk meg már most, melyek azok a metszetek, a melyek a *magyar* Nándorfehérvárat ábrázolják.

Ilyen mindenek előtt a Baselben 1550-ben megjelent Münster-féle Cosmographia 869. lapján «Kriechisch-Wyssenburg» czím alatt közölt fametszet, mely az Országos Képtár nándorfehérvári képei közt a 28. sz. alatt található. Ugyanezen képet látjuk Münsternek «Cosmographey» czím alatt 1569. évben Baselben nyomatott újabb kiadásában az 1231-ik lapon, hol a várnak rövid leírása is foglaltatik. E képek még nagyon kezdetlegesek. A művész a tárgyakat természetes helyzetben metszette a fára, minek követ-

[1]) Edvard Brown. Reisen. 1668—1673. Nürnberg. 1711. 120—122. lap.

[2]) Bubics Zs. Magyarországi várak és városok fa- és rézmetszetei. Budapest. 1880.

keztében a lenyomat fordított képet ad és csakis tükörből nézve mutatja az igazi képet. A Münster-féle metszetek az 1521-iki ostrom azon jelenetét ábrázolják, midőn a törökök a város kapuját elfoglalják és kis hajókon közelednek a vízi-vár felé. A képek Nándorfehérvár éjszaki és keleti oldalát tűntetik föl.

Szintén az 1521-iki ostromra vonatkozik az Ortelius-féle, 1603-ban Nürnbergben kiadott «Chronologia»-nak «Conterfactur der Stadt und Vöstung Griechisch-Weiszenburg von Türcken eingenommen. A. 1521.» című s a jelen füzet második mellékletét képező rézmetszete is, mely Nándorfehérvárat a Duna bal partjáról nézve ábrázolja. Ez a vár és város éjszaki és keleti oldalát mutatja s az ostrom azon pillanatát jeleníti meg, midőn a törökök a várost elfoglalják és a lakosok a várba menekűlnek. Hibája az, hogy a várhegy délkeleti oldalát igen meredeknek tűnteti fel és azt a benyomást teszi ránk, mintha a várhegy mély völgy által volna elválasztva a földháttól.

Ortelius képét számos krónika átvette. Így pl. az 1663-ban kiadott nürnbergi krónika, valamint a Gerhard-féle (Paulus Fürsten), 1663-ban Nürnbergben kiadott «Türkische und ungarische Chronika» is. Ezek már irányjelzést és némi helyrajzi magyarázatot is csatolnak a képhez. Ortelius képét némi jelentéktelen módosításokkal a XVIII. században kiadott képes krónikákban is feltaláljuk.

A magyar Nándorfehérvár képét láthatjuk Dillich «Ungarische Chronica. Cassel. 1600.» című munka 141-ik lapján is. Ez az Ortelius-féle képtől teljesen független, de minthogy ez is a keleti és éjszaki oldalt tűnteti fel, amazzal majdnem összevág.

Régi képeket közölnek Nándorfehérvárról még a következő művek: Dilbaum: «Eichonographia. Augsburg. 1603.» — Meiszner: «Politisches Schatzkästlein. Frankfurt. 1628.» — Zimmermann: «Türkenkrieg. Augsburg. 1665.» Happel: «Thesaurus Exoticorum. Hamburg. 1684.»[1]) Christof Wagner «Delineatio Provinciarum Pannoniæ. Augsburg. 1684.» Jacobus Peeters «Korte Beschryvinghe. Antwerpen.» (1668 körűl).

Oly kép, mely a magyar Nándorfehérvárat a *szerbiai* oldalról ábrázolná, nem maradt fel. A török korszakra azonban, és pedig

[1]) Lanfranconi katalogusa az Országos Képtárban.

az átépítés előtti időre vonatkozólag, van egy pár az Országos Képtárban: ilyenek a 37. és 38. számúak.

Az említett gyűjteményekben és krónikákban oly metszettel, mely a régi várnak *Száva* felőli, vagyis nyugoti oldalát tűntetné fel, nem találkozunk. Csak Savoyai Eugen korától kezdve fordítottak a rajzolók némi figyelmet a várnak ezen oldalára is. Ilyen a Bodenehr által 1717-ben Bécsben kiadott «Bellográdum vi capitur stb.» czímű metszet, mely az Országos Képtárban látható. Ugyanez a kép Bodenehr «Europens Pracht und Macht» (Augsburg, 1730 táján) czím alatt megjelent művébe is föl van véve.

Nagy fontossággal bírnak Nándorfehérvár helyrajzának megállapítására nézve a régi *tervrajzok*. Ilyenek a XVI-ik századból nem maradtak fel, valószínűleg nem is készültek. Az Országos Képtár ide vonatkozó tervrajzai között a legrégibb 1688-ban készült, melyet Jacobus de Rubeis Formis Rómában adott ki. Ez időben a vár még nem volt átalakítva, tehát a régi magyar vár körvonalaira nézve némi tájékozást szerezhetünk a tervrajzból.

A XVIII-ik században, Savoyai Eugén és Laudon korában számos nándorfehérvári tervrajz készült. Ilyen pl. a Christophori-féle «Belgradi seu Albæ Grecæ vera et nova delineatio. Viennæ. 1717» czímű tervrajz az Országos Képtárban; az Ostertag-féle «Belgrad Schloss, welches von Cornaro erbaut worden», a Lanfranconi-féle gyűjteményben Belgrádban; ilyen a «Plan von Belgrad» czímű tervrajz az aradi lyceum könyvtárában, mely a legnagyobb valószínűséggel III. Károly korában készült. Ez utóbbi igen szép és nagy tervrajz. A régi vár körvonalai, az újabb előművek, a város és a körfalak, továbbá a város környéke 400 ölnyi távolságban van rajta feltüntetve. Mértéke: 1 : 2950. A térkép hossza 133, szélessége 94 centiméter.

Verancsics leírását a többi egykorú írók adataival, az ösmert régi képekkel, tervrajzokkal és a helyszínen nyert tapasztalatokkal egybevetve, elég világos képet szerezhetünk a II. Lajos korabeli Nándorfehérvárról.

A *város* legnagyobb részben a *vártól délre és keletre* feküdt: amott a földhát tetején, meg nyugoti és keleti lejtőjén, emitt a várhegy keleti lejtőjén és a Duna melletti síkon. A felső vártól délre terülő városrész a Száva, a keleti városrész pedig a Duna

mentében feküdt s e két vízi-várost a földhát tetején emelkedő *felsőváros* kötötte össze. Az 1521-iki Nándorfehérvár tehát a maival annyiban megegyezett, hogy a városrészek a várhegyet délről és keletről övezve a Szávától a Dunáig terjedtek a szárazföldi oldalon, csakhogy a mai Belgrád főrésze a földháton terül el, a középkorinak pedig legnagyobb része a Száva, főleg pedig a *Duna mellett* csoportosúlt. Erre mutat azon körülmény is, hogy a legrégibb képek mind a Duna melletti, vagyis keleti városrészt ábrázolják. — A várhegy éjszaki és nyugoti lejtője alatt, a Duna és Száva partján vonúló partsík részint a város házaival, részint pedig az *alsó-* vagy *vízi-vár* erődítményeivel volt beépítve.

A város a középkori erődített községek mintájára a mezőség felől mély árokkal volt körűlvéve, melyen csak hidakon lehetett bejutni a tornyos kapukon át a városba. Az árokból tornyokkal koronázott vastag falak emelkedtek föl, melyek az egész várost és a várhegyet az alsó várral együtt körűlfogva, a szárazföldi oldalon a Szávától a Dunáig, a vízi oldalon pedig a két folyó partján szakadatlan védővonalat képeztek. A falak szögletei izmos, alacsony bástyákkal voltak megerősítve; e bástyák többnyire kerekek, de vannak köztük négyszögletesek is. Ily bástyákat látunk a Münster-féle képen. Ilyeneket látunk Ortelius és Dillich képein is. E két utóbbi kép szerint a városnak föltűntetett körfalán összesen 9 tornyot és bástyát találunk: nevezetesen a Száva torkolatánál emelkedik a hatalmas, négyszögletes *malomtorony* (Mühlthurm), mely egészen a vízbe van építve, ettől kelet felé van előbb egy kisebb négyszögletes, majd két izmos kerek bástya, odább keletre ismét egy alacsony négyszögletes bástyát látunk s ettől nem messzire a négyszögletes, nagy kapu-torony tűnik föl, — ez volt a város keleti kapuja; innen délkeletre kanyarodik a kőfal és a szögleteken még két kerek bástyát veszünk észre s ezektől távolabb a délkeleti, négyszögletes kaputorony magaslik ki. A tornyokon és bástyákon lőrések vannak.

A Münster-féle kép szerint a bástyák és tornyok közti hézagot fonott vesszőkerítés, sövény töltötte be. Ez azonban tévedésnek mondható. Ortelius és Dillich képei eléggé meggyőzhetnek bennünket a felől, hogy a város körfala erős és magas *kőfal* volt és sűrűn el volt látva lőrésekkel, tehát a védelem nem szorítkozott

pusztán a tornyokra és bástyákra, hanem az ezeket összekötő falazat is jó védővonalat szolgáltatott. — A falakon kívüli árkolatnak a Száva és Duna melletti részébe a víz jó messzire behatolt. Az Ortelius és Dillich-féle képeken szépen kivehető a vízzel telt s jókora szélességű keleti árok, mely a kaputól délkelet felé hosszan benyúlik. Itt a kőfal és két bástya egyenest a vízből emelkedik ki s minthogy nyugot felé meg a Duna és Száva folyik a körfal alatt: ez okból a keleti kapuhoz csakis hajón lehetett eljutni. Bizton állítható, hogy Szerbia felől a felső és Száva melletti városrészbe is vezettek be kapuk. A Rubeis-féle 1688-iki tervrajz szerint a városba összesen öt kapun lehetett bejutni, ezek közűl az egyik a Száva, a másik a Duna mellett volt (az Ortelius-féle keleti kapu), a többi három pedig Szerbia felé nyitott útat. Ez utóbbi kapuk az átépítés után a XVIII. században is megvoltak.

A körfalnak szárazföld felőli része most már nem látható. A mai Belgrád házai borítják azt minden irányban. De a Száva és Duna mentében a régi körfal még sok helyen megvan. A tornyok eltüntek ugyan, az egykori kerek bástyák helyett újabb rendszerű csillagbástyákat és más védőműveket, meg újabb építésű falakat találunk, azonban alacsony vízálláskor a Duna partján végig haladva, több helyen s hosszú vonalakon szemünkbe ötlik az omladozó régi falazat, mely anyagára és építési rendszerére nézve az újabbaktól élesen különbözik.

A várhegy alatt az éjszaki és nyugoti oldalon, vagyis a Száva és Duna egyesűlésénél fekvő partsíkon az *alsó-* vagy *vízi-vár* feküdt. Ennek czélja az erősség biztosítása volt a folyamok felől. Falai oly közel voltak a vízhez, hogy csak kis vízálláskor maradtak szárazon, máskor a hullámok által mosattak, sőt több helyen, mint pl. a *malomtoronynál* mindig a vízből emelkedtek ki. E falak a város körfalával összefüggésben állottak, azonban a *vízi-vár* a feléje nyúló szávai és dunai városrészektől *keresztfalak* által volt elválasztva, melyek a várhegy meredek lejtőjéről nyugoton a Száva, keleten a Duna felé vonúlva a parton emelkedő külső falakhoz csatlakoztak. Ortelius és Dillich képein jól látható a *keresztfal*, mely a malomtoronytól a várhegy felé húzódik és a dunai városrészt a vízi-vártól elzárja. Ép ily keresztfal volt a Száva felőli oldalon is. A vízi-vár falai, ép úgy mint a város körfalai, lőréses tornyok és

bástyák által voltak megerősítve. A tornyok közűl legnagyobb volt a *malomtorony,* mely az Ortelius-féle kép szerint a vízi-vár éjszakkeleti szögletén a Duna hullámaiból emelkedik föl, ép azon a helyen, honnan a keresztfal a várhegy felé húzódik. Ez malom és egyúttal erősség is volt. Alján boltív látható, melyen a víz átfolyt. Itt voltak elhelyezve a malomkerekek.[1])

Azon a tájékon, hol a régi malomtorony magaslott, napjainkban szintén emelkedik egy torony, melyet a szerbek «*ne bojsza*»-nak (ne félj!) neveznek. Az 1521-iki Nándorfehérvárban szintén előfordúl egy ily nevű torony, mely az ostrom történetében nagy szerepet játszik. A *mai ne bojsza* azonban nem azonos a szóban forgó *malomtoronynyal,* nem azonos az 1521-iki ne bojszával sem. A mi az első kérdést illeti: a mai *ne bojsza* nevű torony nyolcz szegletű, az 1521-iki *malomtorony* pedig Münster, Ortelius és Dillich képei szerint négyszögletű volt, a mostani *ne bojsza* a vízi-vár falán belől magasabb helyen van, a régi *malomtorony* azonban már rendeltetésénél fogva is mély vízbe volt építve és a képeken is így van ábrázolva. Tévednénk tehát, ha a mai ne bojszát a malomtoronynyal azonosítanók. De nem lehet azonosítani a *malomtornyot* az 1521-iki *ne bojsza*-erőddel sem. A malomtorony ugyanis lent a vízi-várban feküdt, s a vízből emelkedett fel; az 1521-ik évben ne bojsza név alatt ösmert torony pedig fent a hegyi várban volt és annak egyik legfontosabb védőpontját képezte.

A vízi-vár falain belől *hadi kikötő* is volt a naszádosok számára. Még most is látható a *viddini kapu* és a mai *ne bojszatorony* közelében az erős boltozott kőkapu, melyen át a hajók a belső kikötőbe eveztek.[2]) Ebbe a Duna medréből kövezett, széles és mély csatorna vezetett, mely be van ugyan iszapolva, de nyomai

[1]) Münster. Cosmographey. Basel. 1569. 1232. lap: «Hat auch ein wolbewarten abgang vom vordern Schlosz bisz zu dem wasserthurm, do sie ir pfisterey haben vn ir mülwerck. Derselbig thurn steht auff d Saw, do die Saw in die Tonaw fleüszt». E torony a nürnbergi Chronica (1663) szerint — mely Ortelius képét magyarázva adja — «Mühlthürm»-nek neveztetik, ép így más krónikákban is. Azonban a Száva torkolatán *alúl,* a Duna mellett feküdt.

[2]) Erről szól Szentkláray is: A dunai hajóhadak története. Budapest. 1886. 346. lap.

most is kivehetők. A falon belől a kikötő meder ma is megvan és minthogy nagy vízálláskor a Duna vize belefolyik, valódi kis tavat képez. Partjai ki vannak kövezve. Hossza 182 méter, szélessége 50—60 méter. A magyarok idejében valószínűleg kisebb volt. Ostrom alkalmával zsilip által vizet bocsátottak a kikötőbe s a hajók ide menekűlhettek a veszély elől. A vízi-várból külön feljáró vezetett a hegyi várba.

A város és vízi-vár közt emelkedett a tenger színe fölött 125 méter, a Duna szintje fölött 50—55 méter magas hegyen a *fellegvár* vagy *felső-vár*. A várhegy lejtője a négy világtáj felé különböző meredekséggel bír. Legcsekélyebb az esése a déli oldalon, hol lassanként megy át a fensíkba. Itt mesterséges úton kellett pótolni a természet hiányát. Ezt az által érték el, hogy két egymással párhuzamosan haladó vastag és magas falat emeltek s mindenik előtt széles és mély árkot húztak. A keleti oldal már elég meredeken ereszkedik alá a Duna melletti síkra; itt csak egy magas és erős fal volt s előtte széles árok. Sokkal meredekebb ennél a nyugoti, vagyis Száva felőli és főleg az éjszaki, vagyis Duna felőli lejtő, mely utóbbi a legtöbb helyen egészen falszerűleg ereszkedik alá. E két oldalon a hegy párkányára építették a falakat; itt árokra nem volt szükség.

A *felső-várra* nézve nem lehet elfogadnunk gr. Hunyady László azon állítását, hogy falai még most is úgy állanak, a mint azokat Kapisztrán hadai elhagyták.[1]) Ugyanis történelmileg bizonyos, hogy 1456-tól 1521-ig, különösen Mátyás király alatt jelentékeny renovatiók tétettek;[2]) ezen kívűl Szulejman, a vár elfoglalója is eszközölt építkezéseket, nevezetesen a faltornyok számát tetemesen szaporította. De legnagyobb átalakúláson ment keresztűl a vár a XVIII. század utolsó tizedében. Tudjuk, hogy Miksa Emmanuel 1688 szept. 6-án elfoglalta Nándorfehérvárát, melyet azonban a törökök már két év múlva, 1690 október 8-án könnyű szerrel visszafoglaltak. Ez események folytán a török kormány azon meggyőződésre jutott, hogy a vár a hadviselés újabb

[1]) Archæologiai Értesítő. Uj folyam III. kötet 2-ik rész. Budapest. 1884. XXXI. lap. Gr. Hunyady László felolvasása.

[2]) Tubero. 372. Brutus 98.

követelményeinek nem felel meg és hogy biztos védhető pontot szolgáltasson, azt az újabb rendszer szerint átalakítani okvetlenül szükséges. S ez meg is történt.

A porta a kandiai születésű, olasz Cornarot,[1]) ki azon időben híres hadi-építész volt — bízta meg a műveletek vezetésével. Cornaro több éven át folytatta a vállalatot s a várat Vauban rendszere szerint átépítette. Azok a gyönyörű Vauban-féle bástyák, ravelinek, lunettek és más védőművek, melyek a várhegyet minden oldalról körűlveszik s egészen a Száváig és Dunáig lehatolnak, továbbá a folyók partján emelkedő újabb építésű falak és csillagbástyák tőle származnak;[2]) ezeket a III. Károly alatti 20 éves korszakban csak igen kevés új építménynyel pótolták. Legnagyobb kiterjedésűek voltak Cornaro védőművei a déli oldalon, a földhát felé; ezeknek jelentékeny része azonban az újabb időben lerontatott; helyökön most park van.

Ez építkezések által a vár terűlete rendkívűl nagyobbodott és bonyodalmas lett; de a rengeteg épülettömkelegben a vár *régi* része, az egész erősségnek a *magva*, a *hajdani magyar Nándorfehérvár* még ma is megvan és figyelmes helyszíni szemle után szépen megkülönböztethető.

Egyébiránt e tekintetben kisegítő tájékozást nyújtanak a régi tervrajzok is.

A Rubeis-féle 1688-iki tervrajzon az úgynevezett «Castello», vagyis a *felső-vár* hosszan nyúlik el nyugotról kelet felé s szabálytalan hétszöget képez, mely azonban nagyjában véve hosszúkás négyszögnek vehető. A Christophori-féle 1717-iki tervrajzon a «fortezza vecchia» vagyis *régi vár* hosszúkás négyszöget alkot s constructiója által nagyon eltér a «nuove fortificazioni»-tól, az új védőművektől, melyek a négyszögön kívűl foglalnak helyet. Ép így föltűntetik a hosszúkás négyszöget a Savoyai Eugén és Laudon korában készített összes tervrajzok is.

[1]) Marsigli. Stato militare dell' Imperio Ottomano. I. Haga. 1732. 150. lap.

[2]) Löschenkohl. Beschreibung der Festung Belgrad. Wien. 1790. 1. lap szerint az egész építkezés 20 évnél tovább tartott s 8 millió frtnál többe kerűlt. — Cornaro műveit a XVIII. században készített tervrajzok szépen feltűntetik; így pl. az aradi lyceum «Plan von Belgrad» czímű térképe.

Ez a hosszúkás négyszög tényleg ma is létezik. Ez az egész erődítménynek a magva, a régi magyar vár.

Bármelyik oldalról menjünk fel a várba, előbb mindenütt a Cornaro-féle újabb építésű előművek kötik le figyelmünket s ezeken belől a régi falak következnek, melyeken ódon szerkezetű boltíves kapukon áthaladva a vár tágas udvarára jutunk. Az udvaron több török korbeli és újabb épület van. A térséget körűljárva, mindenütt szemünkbe ötlenek az omladozó régi szerkezetű falak, melyekről azonban a tornyok eltűntek. A falak keleten és éjszakon kívűlről tekintve még most is impozans magassággal bírnak. A *keleti kapunál,* fent a falon még ma is látható két régi erkély. Itt a hajdani *kaputorony* romjait még most is láthatjuk. A *déli* belső fal is mindenütt megvan; a *nyugoti* falakat azonban belőlről csak úgy vizsgálhatjuk meg, ha a várudvar nyugoti felét borító parkon áthaladunk.

E falak oly szabálytalan négyszöget zárnak be, melynek hosszúsága nyugotról keletre 320 méterre, szélessége éjszakról délre 175 méterre megy.

Az izmos falakkal körűlvett régi várat teljesen lerontani a törököknek nem állott érdekében, de megtartani és kijavítani igen.

Cornaro a *keleti, éjszaki* és *nyugoti* falakat nem is rontotta le, hanem csak kijavította és kívűlről Vauban-féle védőművekkel biztosította. A *déli,* vagyis a felső város felőli oldalon azonban Cornaro nagymérvű átalakításokat tett; itt csak a *belső falat* hagyta meg s azt belőlről földművekkel látta el; a *külső falat* pedig egészen lerontotta s helyére hatalmas bástyákat, ravelineket és lunetteket épített, melyek a földhát felől az egész oldalt és a kaput biztosították.

A rendelkezésünkre álló adatokat a helyszíni szemlével egybevetve, vizsgáljuk meg, *milyen volt 1521-ben a felső-vár.*

Ez akkor is szabálytalan hosszúkás négyszöget alkotott, melynek hosszoldala nyugotról keletre vonúlt a hegy tetején. Hosszúsága akkor is 320 méter körűl volt, mivel nyugoti és keleti falai 1521-ben is a hegy párkányán emelkedtek, szélessége azonban több volt 175 méternél, mert akkor a *déli belső falon* kívűl még egy *második külső fal* is volt s a kettőt széles árok választotta el. A keleti menedékes oldalon a fal alatt mély árok húzódott. A nyugoti és éjszaki meredek oldalakon nem volt árok a falon

kívűl. A falak *lőrésekkel* bírtak és mint a város körfalai, úgy ezek is lőréses magas *tornyokkal* és *bástyákkal* voltak megerősítve. A lőrésekből oldalt be lehetett lőni az árkokba és a hegy lejtőjére. A várba a városból és vízi-várból *négy kapun* lehetett bejutni: az egyik kapu délre, a második keletre, a harmadik éjszakra a Dunára, a negyedik nyugotra a Szávára nyílott. A kapuk — melyekhez *csapó-hídon* lehetett feljutni — hatalmas tornyok és bástyák által voltak biztosítva. Így pl. a dunai városrészre nyíló keleti kaputegész kis vár védelmezte, mely az Ortelius-féle képeken «*alsó-vár*»-nak (Under Schlosz) neveztetik, ámbár ez egészen fent, a várhegy szélén feküdt. E kapu most is megvan és a bejáratánál ma is látható jobb- és baloldali két *kerek bástya* ugyanaz, melyet az Ortelius-féle képeken szemlélhetünk. E metszetek szerint a vár keleti oldalán öt magas faltorony emelkedett, melyek közűl kettő négyszögletes, három pedig kerek. A többi oldalon szintén tornyok és bástyák voltak építve. Münster szerint a várban összesen hat torony és 20 bástya volt.[1]) Legerősebbek voltak a falak a déli és keleti oldalon. Az éjszaki oldalt az alig megmászható sziklás hegylejtő eléggé biztosította. Ellenben a nyugoti, vagyis Száva melletti falazat a várnak leggyöngébb része volt. Ez oldalnak egyedűli védőművét a hatalmas *kölestorony* képezte, melyben az őrség élelmiszerét tartották. A szerbek «*ne bojsza*»-nak (ne félj!) nevezték ez erődöt. Ez valószínűleg olyanforma *kis vár* volt, mint a keleti kapunál fekvő «*alsó-vár*». Itt volt az a harang is, melylyel az őrök a veszélyt jelezték s a legénységet fölriasztották.[2]) A felső várban számos épűlet volt az őrség számára. Ezek közt legnevezetesebb a Cilley-féle «*palota*». Az a nagy kút, melyet a szerbek mai nap

[1]) Münster. Cosmographey. Basel. 1569. 1231—1232. l.

[2]) Istvánffy szerint, 58. l., a «ne bojsza» és «kölestorony» egy és ugyanaz. Ezt olvashatjuk ki Verancsics leírásából is: M. T. Eml. Írók II. 28., hol a kölestorony fekvése is meg van határozva. «Jacobo (érti Utjesenicset) propugnaculum, Hungaris *kewleus*, indigenis *Neboize*, hoc est ne timeas nominatum, arcis quidem præcipuum munimentum, quod palatio comitis Ciliæ et *Savo flumini* imminet, fortitudinis ergo in tutelam erat assignatum.» Ebből látszik, hogy az 1521-iki *ne bojsza* a Száva felőli oldalon volt; hogy pedig nem lent a Száva partján, hanem fent a hegyi várban feküdt, az az ostrom történetéből tűnik ki.

«*Rimszki-bunar*», vagyis *római kút* név alatt ismernek és az utazóknak mint nevezetességet mutogatnak, történetünk korában nem volt meg. Arról egyetlen egykorú írónk sem tesz említést, sőt ellenkezőleg azt állítják, hogy az őrségnek az utolsó három hét alatt, midőn a vízi-vár elfoglalása miatt a folyóktól teljesen el volt zárva, vízhiánynyal kellett küzdenie, a mi, ha a kút meg lett volna, nem következett volna be. E kútat valószínűleg Szulejman építtette olasz építészek által.

Nándorfehérvár a középkorban Magyarország legerősebb határvára volt. Jelentősége abban állott, hogy hazánk déli részét biztosította oly korszakban, midőn a várostromok a tűzérség fejletlen volta miatt nagy nehézségekkel voltak összekötve; erejét pedig annak köszönhette, hogy két nagy folyó egyesülésénél hegyen feküdt s helyzeténél fogva a környező vidék és a két folyó fölött uralkodott. De az emberi mesterség is nagy tevékenységet fejtett ki e hely biztosítására.

Nándorfehérvár a rómaiak óta — midőn Singidunum nevet viselt — folyvást erődített hely volt.[1]) Verancsics szerint a rómaiak alapitották a várost, de már a rómaik előtt kelta község volt itt Singidon név alatt. Hogy a várhegy fensíkján római castrum állott, azt azon körűlmény bizonyítja, hogy a «Kali-majdan» nevű park készítése alkalmával régi falakra akadtak római bélyegű téglákkal.[2]) A XI. században a görög császárok bírták e helyet. Ismeretes, hogy a magyarok 1072-ben elfoglalták Dukasz Mihály vezérétől, Nikétasztól. Ez időben *Alba-Graeca* volt a neve s a német krónikások még a XVI—XVII. században is ezen a néven, vagy pedig németre fordítva *Griechis-Weiszenburg* néven ösmerik. Majd a szerbek kezébe jutott, kik Beligradnak, rövidítve *Belgrad*-nak (Fehérvár) hítták. A szerbek Dusan czárt tartják a fellegvár alapítójának,[3]) ez azonban tévedés. Dusan tetemes építkezéseket tett itt, de a várhegy egy része már ő előtte is be volt építve. A magyarok, kik Zsigmond alatt szerződés szerint nyerték el a várat Lázárevics Istvántól, leginkább *Nándorfehérvár*-nak, *Nandor-Alba*-nak nevez-

[1]) Magy. Tört. Eml. Írók II. 8.
[2]) Kanitz. Serbien. Leipzig, 1868. Belgrád leírása. 423. l.
[3]) Hunfalvy János. Dél-Európa. 191.

ték, mint Verancsics mondja, a közelben fekvő «Nándor-hegye» nevű szőllőhegy után.[1]) Sokan *Lándor-Fehérvár*-nak is nevezik, így pl. Zay az elfoglalásáról szóló művében. Így nevezi Thököly is az ő naplóiban, valamint követei is mindig így írják. A «Landor» szó valószínűleg a görög *Leander* névnek módosulása; innen származhatott a magyar Nándor és Nándorfehérvár is. A török történetírók többnyire *Belgrád* név alatt említik, később pedig az alatta vívott nagy küzdelmek miatt «Darol-dzsihad»-nak, a «*szent háboru háza*»-nak nevezték el.

Azon körűlmény, hogy Nándorfehérvár a Száva túlsó oldalán emelkedett, hazánkra nézve hadjáratok alkalmával tetemes hátránynyal bírt. A középkorban egyetlen európai hatalom sem tudott oly gyorsan mozgósítani mint a török, valamint hadjáratot sem volt képes oly gyorsan végezni. Ennek főoka abban rejlett, hogy a török nagyszámú és jól szervezett állandó hadsereggel bírt oly időben, mikor ez a többi államokban vagy teljesen ösmeretlen volt, vagy ha létezett is, nagyon hiányos, kezdetleges volt. Hazánknak e korban csak Mátyás alatt volt állandó hadserege, más királyaink alatt Róbert Károly óta a bandériumok képezték a főhaderőt. A bandériumokat rendszerint csak közvetlen a hadjárat előtt toborzották, akkor, midőn a török már a Dunához közeledett s így megtörténhetett, hogy a fölmentő hadsereg elindulásakor Nándorfehérvár már ostromzár alatt állott. Hunyady János idejében is előfordúlt ilyen eset. A magyar sereg még csak Szegeden volt, midőn Mohamed az ostromhoz fogott. Ehez járúlt még az is, hogy a magyaroknak, ha a várat meg akarták szabadítani, útjokban kettős akadálylyal kellett küzdeniök: előbb át kellett kelni a Dráván vagy a Dunán, azután meg Nándorfehérvár alatt a Száván, és pedig itt az ellenség szeme láttára, roppant nehézségek között. E szerint a vízi-vonal tulajdonképen nem az ellenséget, hanem a magyar sereget akadályozta az esetben, ha a váron segíteni kellett. Csak Hunyady János lángesze volt képes ez akadálylyal megbírkózni.

De Hunyadynak e tekintetben volt egy hathatós eszköze: a *dunai hajóhad*, a *királyi naszádosok*. Már 1440-ben is a naszádo-

[1]) Magy. Tört. Eml. Írók. II. 298.

soknak köszönhető, hogy Thallóczy Magyarországból segélyt nyerhetett s így a várat megvédelmezhette. 1456-ban könnyen elbukott volna Nándorfehérvár a magyar hajóhad közreműködése nélkül. Tudjuk, hogy a fölmentő hadsereg átköltözése csak az által vált lehetségessé, hogy a Hunyady által összegyűjtött 200 hajó felülről, a nándorfehérvári 34 hajó pedig alúlról együttes támadást intézett a török hajóhad ellen s azt szerencsésen legyőzvén, a vízi közlekedést Zimony és Nándorfehérvár közt szabaddá tette.

A Duna és Száva vonalának hadászati jelentősége legelőször a Manuel elleni hadjáratokban tűnt ki, azonban országos fontosságra csakis a török támadások óta emelkedett; mi okból bátran állithatjuk, hogy a dunai hajóhad is ettől fogva indúlt szerves fejlődésnek s lett lassanként a magyar honvédelmi szervezet jelentékeny kiegészítő részévé. Mátyás jól tudva, mily nagy szerepet játszott atyja hadjárataiban a dunai hajóhad s belátva, hogy a délvidék rendszeres védelmezése a török becsapások ellen e nélkül úgy szólván lehetetlen, uralkodása végső tizedében oly tevékenységet fejtett ki annak szervezésében, mely valóban bámúlatra méltó. Egy Florenczben őrzött egykorú okmány szerint ez időben Mátyás hajóhada 330 hajóból állott, melyeken 2600 matrózon kívűl 1700 lándzsás, 1200 vértes, 5100 balistarius (lövész) és íjász volt elhelyezve. E hajók közt volt 16 nagy gálya, mindegyike 44 evezőre, 300 fegyveressel, 4 nagy ágyúval, 200 puskával és 100 cerbottánával. Ezen kívűl Nándorfehérváron volt 34 naszád, mindegyik 18 evezőssel, 18 puskással és 2 pattantyús mesterrel s mindegyik naszád orrán egy ágyúval. Ezeken kívűl a királyi hajóhad még 40 darab nagy ágyúval rendelkezett.[1])

Mátyás halála után e nagyszerű hajóhad épúgy megsemmisűl, mint a fekete sereg, pénzhiány miatt. 1504-ben Nándorfehérvárban csak 500, Zalánkemenben 500, Szabácson 100 naszádos katona volt a régi ezrek helyett. A gályáknak, hatalmas lövegeknek híre hamva sincs többé. A királyi naszádosok némi romjai névleg még fennállottak ugyan egy ideig; volt naszádos kapitány is;

[1]) Óváry Lipót. Jelentések olaszorsz. kutatásaimról. Századok 1884. 510. lap.

1515-ig Silyánovics István, ennek Török Imre nándorfehérvári bán által történt megöletése után pedig Révay István, azonban 1518-ban ez is megszűnt. Ekkor ugyanis a naszádosok, miután többszöri, Budára tett utazás után sem kapták ki régóta elmaradt zsoldjukat, sőt Várday Pál kincstartó által sértő gúnynyal utasíttattak el: zászlójukat a budai kúthoz kötve, elkeseredetten távoztak haza, azon fenyegetődzéssel, hogy ha a magyarnak nem kellenek, a törökhöz fognak csatlakozni.[1])

E szerint 1521-ben nem volt hajóhadunk a Dunán. E nélkül pedig Nándorfehérvár fölmentése a mondott viszonyok miatt lehetetlen volt.

Mátyás törvénye szerint Nándorfehérvár őrizetére mindíg 400 gyalog, 300 huszár és 500 naszádos katonának kellett lennie, azonfelül a várnagyok kötelesek voltak 200 lovast tartani, kik mindnyájan a kincstárból kapták zsoldjukat pénzben és sóban. Ez az 1400 ember ha talán nem elegendő is a vár megvédésére, de 2—3 hétre, míg a segély a közeli vidékről és Budáról megérkezhetik, okvetlenül elég volt.

Ez a törvény 1504-ben is megújíttatott, azonban mint a II. Ulászló és II. Lajos alatt hozott törvények általában, úgy ez is papiroson maradt.

1521-ben sem tartatott meg.

Nándorfehérvár, melyet nemcsak a magyar, hanem a külföldi egykorú írók is Magyarország és a nyugati keresztyénség bástyájának, Konstantinápoly bukása után legfőbb védoszlopának tartottak, ez időben a legnyomorúltabb módon volt ellátva a szükségesekkel. A várőrség létszáma legfeljebb 700 főre ment.[2]) És ez már régóta így volt. Brutus azt írja, hogy Nándorfehérvárát hét év óta már csak a híre védte.[3]) Az utolsó években csak nehány jobb lelkű

[1]) Magy. Tört. Eml. Írók. I. 95—96. (Szerémy.)

[2]) Tubero, 374. l., 400-ra teszi az őrség számát. Brutus, 103. l., szintén csak 400-ra. Zay, 159. l., kevéssel több 700-nál. Istvánffy, 58. l., 700-ra teszi. Verancsics (M. T. Eml. Irók II. 15.) 600-ra. Marino Sanuto, 237. l. «In grado erano 900 Hungari et non piu.» Schönwetter «Neue ungarische und siebenb. Chronick.» Frankfurt, 1664. 304. l. 700-ra teszi.

[3]) Brutus 100.

hazafi, mint Bakócz prímás, Ujlaky Lőrincz és Frangepán Gergely kalocsai érsek segítette valamivel, de 1521-ig e férfiak is elhaltak.

Igaz ugyan, hogy az a 700 katona mind válogatott magyar hős volt; de tekintve a vár és a város nagy terjedelmét a kellő élelmi és hadi fölszerelés mellett legalább is 4—5000 ember szükségeltetett volna arra, hogy a védelmezés fölmentő haderő nélkül sikeres lehessen.

A hadi fölszerelés is igen hiányos volt. Szapolyay János néhány évvel azelőtt a vár ágyúinak legnagyobb részét Zsarnó ostromára vitte s megveretvén, elvesztette.[1]) A hiány azóta nem pótoltatott, sőt ha némely egykorú írónak hitelt adhatunk, egyetlen nagyobb ágyú sem volt a várban. Puskapor-, élelmiszer- és más dolgokban is nagy volt a szükség.

Említettük, hogy ez időben Héderváry Ferencz és Enyingi Török Bálint volt a vár bánja, mely utóbbi helyetteséül a báni hivatalban Sulyok István tekintetett. Minthogy azonban Sulyok csak mint gyám szerepel: a főfelelősség Héderváryra nehezedett, kinek semmi körülmények között sem lett volna szabad a várat elhagynia, — annyival inkább, minthogy törvény szerint az egyik bánnak mindig a várban kellett tartózkodnia. Minthogy azonban az országtanács részint tehetetlenségből, részint boszúból semmi segélyt sem adott a határváraknak: Héderváry és a Sulyok testvérek is közönynyel válaszoltak a közönyre, s midőn Szulejman hadainak közeledéséről értesültek, az őrség vezetését *al-bánokra* bízván, maguk azon ürügy alatt, hogy segítséget fognak hozni, váraikat elhagyták s oda többé vissza sem tértek. A király, mint 1522 február 22-én kelt oklevelében említi, Héderváryrnak személyesen, levélben és hirnök által több ízben megparancsolta, hogy szerezzen élelmiszert és katonákat, és siessen a várba, hogy azt a fölmentő sereg megérkeztéig megvédelmezze: azonban az önző, hanyag ember, ámbár dúsgazdag volt, ámbár a kincstárból a költségekre pénzt is kapott, a király rendeleteire semmit sem hajtott.[2]) Lehet,

[1]) Brutus 100.

[2]) Országos levéltár. M. O. D. L. 23617. sz. a. II. Lajos 1522 febr. 22-én kiadott oklevele.

hogy a pénzt magán követeléseire foglalta le, vagy a mi szintén valószínű, oly későn kapta azt, hogy már akkor lehetetlen volt a várba jutni.

Az alkapitányok vagyis *al-bánok*, kik a vár parancsnokságát vezették, Török Bálint helyett *Oláh Balázs*, Héderváry Ferencz helyett pedig *Móré Mihály* voltak. Oláh nem a híres Oláh családból, hanem egy más, jelentéktelenebb köznemesi családból származik. Régi szolga volt a várban. Már Török Bálint idejében is al-bán volt s mint ilyen az 1514-iki pórháborúban nevezetes szerepet játszott. Midőn ugyanis a Barabás, Pogány Benedek és Nagy Antal által vezérelt parasztok, szövetkezve az alvidéki szerbek egy részével, Bácsmegyét iszonyúan pusztították, Oláh Balázs a nándorfehérvári őrséggel s a királyhoz hű szerbekkel megtámadta a rablósereget és azt Szt-Lőrinczné szétverte s vezérét, Barabást elfogván, kegyetlenül kivégeztette. Ez által a pórlázadás Bácsmegyében befejeztetett.[1]) Móré Mihály nem a Csulai Móré családból való, melynek tagjai közül ez időben többen előkelő állást foglaltak el; — így pl. Fülöp egri prépost, László pedig királyi étekhordómester volt. Móré Mihály szintén valamely jelentéktelen köznemesi család sarjadéka.[2])

Az alsóbb rangú tisztek közül az egykori írók Morgay Jánost, mint hadnagyot, Bajnai Both Jánost, mint várnagyot (udvarbíró), Bárdy Lászlót, a gyalogság hadnagyát, Ovcsiarevics (v. Oktárevics) Pétert, a naszádosok kapitányát és Utjesenics Jakabot, a *kölestorony* őrségének parancsnokát említik. Ezeken kívül még az óriás erejű bajvívónak Káldy Miklósnak tudjuk a nevét.[3])

[1]) Márki Sándor. Dósa György és forradalma. 197—198.

[2]) Nagy Iván. Magyarország családai. VII. 560.

[3]) Feltünő, hogy az egykorú Szerémy (M. T. Eml. Írók I. 88—89.) Oláh Balázs mellett Morgay Jánost tartja vicebánnak, kik szerinte mindketten Török Bálint helyettesei. Zay (127. lap) szerint Oláh Balázs és Móré *János* a Török B. vicebánjai. Verancsics szerint (M. T. Eml. Írók II. 15.) Oláh Balázs a Török Bálint, Morgay János a Héderváry vicebánja. Az tehát kétségtelen, hogy Török Bálint vicebánja *Oláh Balázs* volt. Hogy Héderváry vicebánja *Móré Mihály* (és nem János, mint Zay nevezi) nem pedig Morgay János volt, az kitűnik a Wenczel által kiadott Héderváry-pör okmányaiból (Magy. Tört. Tár VI. 3., 8. l.) és az Országos levéltár 23617. számú okleveléből is.

Ezek közűl Morgay és Bajnai Both János volt a legelőkelőbb származású. Utjesenics Jakab testvére volt a később oly nagy hatalomra emelkedő György bíbornoknak. Jellem, tapasztalat és vitézség dolgában legkitűnőbb volt társai közt Oláh Balázs. A később elbeszélendő események azt bizonyítják, hogy Brutusnak igaza van, midőn őt *nagy szellemű* és *páratlan erélyű* férfinak nevezi.[1]) Oláh volt az őrség lelke.

A város lakói közűl a vagyonosabb polgárság már előbb kivándorolt, csak a szegényebb osztály maradt ott. Az al-bánok a védelmi munkálatok teljesítésére a Szerémségből parasztokat is rendeltek a várba, kik azonban nem nagy számmal lehettek.[2]) A közeli szerbiai falvakból, mint ilyenkor történni szokott, a pusztító török csapatok elől számos lakosság menekűlt a városba.

Nándorfehérvártól éjszaknyugatra a Száva túlsó oldalán, a Duna jobb partján *Zimony* vára feküdt. A Szávát szegélyző ingoványos lapályból a mai Zimony környékén magasabb földhát emelkedik föl, melynek széleit meredek dombok szegélyzik. Egy ilyen dombon, a temetőtől nem messzire, Zimony egyik külvárosában találjuk a régi vár maradványait. A romokat a zimonyiak ma is Hunyady-várnak nevezik. A domb, melyen a vár feküdt a XVI. században Czigány-hegynek neveztetett; ma is úgy nevezik. A régi vár szabályos négyszöget alkotott, szögletein egy-egy kerek bástyával. A falak és bástyák most csak egy-két méternyire emelkednek ki a földből. A dombról gyönyörű kilátás van a zimonyi mezőre, a Dunára és a távolabb fekvő Nándorfehérvár vidékére.

Zimony közeli fekvésénél fogva Nándorfehérvárnak kiegészítő része volt s Zalánkemennel együtt a nándorfehérvári bánok főparancsnoksága alatt állott. Őrsége az ellenségnek a Száván való átkelését s Nándorfehérvárnak a vízi oldalról való elzárását könnyen megakadályozhatta. 1456-ban Zimony szolgált támpontúl Hunyady János átkelő csapatainak. Mint erősség másodrangú s nem nagy kiterjedésű volt. 1553-ban, midőn Verancsics erre járt, a vár teljesen le volt rombolva, a város pedig igénytelen faluvá sülyedt.

[1]) Brutus. Historia. 102.
[2]) Istvánffy. 57. M. T. Eml. Írók II. 15. III. 159.

A városi lakosok már július elején elmenekültek Zimonyból, azonban a vár kapitánya *Szkoblics Márk*, horvát származású, vitéz férfiú, nem követte példájukat, hanem 350—400 főnyi, többnyire horvát és szerb származású naszádosokból álló kis csapatával a várba zárkózott, elkészülve az élet-halál harczra. Három kis ágyú — taraczk — volt a várban, a puskapor és élelmiszer alig volt elég pár napra.[1])

Nándorfehérvár után legerősebb határvárunk a tőle nyugotra, egyenes vonalban 50 kilométernyire, a Száva jobb partján emelkedő *Szabács* volt. Ezt Mohamed szultán Mátyás csehországi hadjárata idején lopva építtette azon czélból, hogy Magyarországba teendő rabló hadjáratainak a Száva mellett oly támpontot szerezzen, a milyen volt Szendrő és Galambócz a Duna mellett, továbbá, hogy Nándorfehérvárát ellensúlyozza. Szabács valódi átka volt a Szerémségnek és Szlavoniának. A török gyakran ki-kicsapott belőle s egészen a Dráváig űzte pusztításait. Mátyás azonban nem nyugodott, míg a veszélyes fészket el nem foglalta. 1476 óta Szabács egyik legfontosabb határvára volt hazánknak.

Pecsevi török történetíró szerint e várat, mely tulajdonképen *palánk* volt, a szultán parancsára *Saaban* bég építette Nándorfehérvár szorongatása végett. Keleten Szendrő, délen Zsarnó szintén ezen feladattal bírtak. A törökök a várat *Bögürtlen*-nek (tövisbokor) nevezték, azonban a környező lakosság az építő nevéről Szabácsnak keresztelte el.[2])

E várról is maradtak régi képek. Legrégibb azon fametszet, melyet Hartmann Schedel 1493-iki német és 1497-iki latin krónikájában találunk, melyekben a vár rövid leírása is olvasható; e metszetet az olvasó e füzet végén (6-ik melléklet) találja. Szabács képét közli az Augsburgban, 1684-ben kiadott Wagner-féle «Delineato Provinciarum Pannoniæ» czímű munka is, mely kép teljesen megegyezik a később kiadott Bürcken-féle «Neu vermehrte

[1]) Zay. 159. többnyire városbeli negyedfélszáz embert ír. Verancsics M. T. Eml. Írók. II. 16. Mihály vajdát tartja a várparancsnokának, 500 naszádossal, mellette Szkoblics Márkot főembernek nevezi.

[2]) Új magyar múzeum. 1860. évfolyam II. kötet 418—419. Pecsevi munkájából.

Donau-Beschreibung»-ban található metszettel. Ezek azonban későbbi keletűek, a török korszakra vonatkoznak s nagyon eltérnek a Schedel-féle képtől. Érdekes itt megjegyezni, hogy Zay leírása Szabácsról a Schedel-féle képpel a leghívebben összevág. A többi egykorú írók, mint Tubero és Verancsics csak röviden írnak Szabácsról.

Szabács a Száva jobb oldalán a Mudnik patak torkolatánál szigeten feküdt, melyet keletről az itt dél felé kanyarodó Száva, a többi oldalról pedig az említett patak és mesterséges vízárok határolt. A szabálytalan négyszöget képező sziget partjai négy szögletbástyával és az ezeket összekötő két sor sövény közé tömött földfallal voltak körűlvéve. A szigetnek, melyre Szerbia felől hídon lehetett jutni, nyugati és déli felében Szabács házai terűltek, a Száva felé eső keleti oldalát pedig majdnem egészen a vár töltötte be. Ez két részre oszlott: *külső-* és *belső várra*. A négyszög-alakú külső vár a sziget déli részén, az ezzel egyenlő szélességű, de kétszer oly hosszú, tehát téglány alakú belső vár pedig a sziget éjszaki részén feküdt. A két vár vízárokkal volt körűlvéve, vízárok választotta el a külső várat is a belsőtől, s a szigetről a külső várba, innen pedig a belsőbe híd vezetett. Az egész erősséget tehát kettős vízárok biztosította, nevezetesen a külső, melyet részint a Száva, részint a patak képezett és a belső, mely a várat körűlvette. A külső vár szögletein négy bástya volt, a belső vár pedig a szögleteken négy, a falak közepén szintén négy bástyával volt megerősítve, tehát a falakon összesen nyolcz bástyával bírt. Ezen kívűl a belső vár közepén egy magas kerek torony emelkedett, mely nagysága által a bástyákat fölűlmúlta. A bástyák mindannyian kerekek voltak s kőből készűltek; az ezeket összekötő falak pedig két méter hosszú vaspántok által összefoglalt két sor czölöpzet közé tömött földrétegből állottak.[1])

A vár parancsnokai, Lekcsei Sulyok Balázs és István az őrség vezetését Logody Simon és Torma András alkapitányokra bízván, elhagyták a várat, de sem segélyt nem küldtek, sem vissza nem tértek többé. A fölszerelés itt is oly hiányos volt, mint Nándorfe-

[1]) Liber Chronicarum. Authore Hartmanno Schedelio. Norimberg. 1497. 285. l. Német kiadása: Nürnberg. 1493. 253. l. Zay. 152—153. Istvánffy 59. Tubero 370. Brutus 91—92. összevetve a Schedel-féle képpel.

hérváron. Az őrség száma alig volt 500. Nagyobb ágyú egy sem volt a várban, puskapor és élelmiszer igen kevés. A török közeledtekor Logody futárokat küldött Budára segélyért, de az összeszedett 200 gyalog katona, néhány szekér élelem és puskapor kesőn indúlt útnak s midőn a Szerémségbe ért, akkor már Szabács a török kezében volt.[2]) Az őrség tehát itt is ép úgy magára volt hagyatva, mint Nándorfehérváron és Zimonyban.

KISS LAJOS.

[2]) Zay, 155—156. l., 500-ra teszi az őrség számát s parancsnoknak csak Thorma Andrást említi. Istvánffy, 58. l., csak 100 gyalog és néhány lovas. Tubero 370. l., szerint csak 60 katona. Brutus 91. l., szintén csak 60 volt az őrök száma. Az útnak indúlt segélyről Zay 155. l., tesz említést.

A MOHÁCSI HADJÁRAT 1526-BAN.

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

(A mohácsi csata vázlatát a második füzet tartalmazza.)

VIII.

A MOHÁCSI CSATA.

Augusztus 28-án este a királyi magyar sereg Mohácstól délre, a kölkedi csárdától északra eső földháton és dombokon táborozott.

Szapolyai Jánosnak 14 ezer emberből álló serege, augusztus 27-én, Szegedre jött s augusztus 28-án és 29-én ott élelmiszerekkel látta el magát.

Frangepán Kristóf hadával augusztus 28-án Zágrábra érkezett s szándéka volt 3000 emberével menetét 30-án Verőcze felé folytatni. A II. Lajos, mint cseh király által, Magyarországba rendelt cseh és morva, összesen 7500 harczosból álló, segelyhadak augusztus 29-én Székesfehérvárott és Veszprémben pihentek. Sok főúr és megye dandára augusztus 29-dikén a király seregét még el nem érte volt, hanem az ország északi részeiből sietett a királyhoz.

Ha a magyar királyi sereg augusztus 29-én hajnalban megkezdi visszavonúlását Buda felé, akkor szeptember 5-én a sereg Budán lehetett, a hová ugyanazon a napon Szapolyai János és a cseh meg morva segélycsapatok is megérkezhettek s a hol még több főúr és megye dandárjai is egyesülhettek a király seregével.

A szeptember hatodika előtt Buda alá semmiesetre meg nem érkezhető Szulejmán, ott tehát legalább is 60—70,000 emberből álló magyar sereget talált volna, a mi mellett még tekintetbe veendő az is, hogy szeptember 6-án Frangepán Kristóf már Pécsett lehetett, a honnan a török hadsereg hátát komolyan fenyegethette.

A magyar nemzet végromlását tehát nem fegyveres erők

hiánya okozta, hanem az, hogy nem volt erélyes vezér, a ki a magyar hadakat egyesítette s czélszerűen alkalmazta volna.

* * *

A török sereg augusztus 28-án Baranyavár, Bán, Kisfalud, Monostor, Karancs és Herczegszőllős vidékein táborozott.

A két ellenfél tehát egymástól 23 kilométernyi távolságra töltötte a csata előtti éjt.

A Baranyavár és Mohács közti vidék még e század elején sem volt oly áttekinthető, mint a milyen most. Még az e század elején készített *Lipszky*-féle térképen, a Karasiczától északra, majdnem a Földvári pusztáig terjedő terep, erdőkkel borítottnak van föltüntetve; a csata lefolyását leíró török történetek részleteiből pedig biztosan következtethetjük, hogy e terep 1526-ban is *legalább* oly erdős volt, mint a milyennek e század elején Lipszky rajzolta.

A Földvári pusztától északra nem voltak erdők, hanem az ott fekvő áttekinthető földhullámok szántóföldeknek használtattak. Keletre a Duna kiöntései terjedelmes mocsarakat képeztek, melyeknek Kölkedtől délre eső most lecsapolt s mívelés alá vetett része, akkor erdővel volt borítva.

A mohácsi síkság nyugoti szélét, északtól déli irányban fekvő, 30—40 méter magas part képezi, a mely Nagy-Nyáradnál délkelet felé fordúl s a buzigliczai erdőig vonúl, a hol fokozatosan földhullámokká alacsonyodik.

A n.-nyáradi partoktól, a most vizsluki földeknek nevezett, akkor erdős mocsárig terjedő mohácsi síkság, $5^1/_2$ kilométer széles. - A XVI-ik században vívott csatákról, katonák által készített, pontos csatatervekből tudjuk, hogy az akkori időben átlag 16—20 ember jutott a csatavonal minden lépésére.

E szerint 80 ezer embernek csatára való felfejlődése által 5000 lepés hosszú csatavonal képeztetett; ily csatavonal a Földvártól nyugatra fekvő földektől, a Duna melletti erdős mocsarakig terjedhetett. Miután tudjuk, hogy Szulejmán harczosainak számát az akkori katonák 80 ezerre becsülték, azt következtethetjük, hogy serege harczvonalai majdnem az egész síkságot elzárták.

A Földvári pusztához tartozó földeken, közel a mostani «Új istálók»-hoz, nyilván emberek által összehordott domb emelkedik

ki a síkságból; e dombot most is «Törökdomb»-nak nevezik; hossza 300 méter, szélessége most jelentéktelen, de igen valószínű, hogy hajdanában sokkal szélesebb volt, de régebben a keleti oldalát alámosó patak által vált mindinkább keskenyebbé, később pedig a nagy műútnak vágatott el belőle egy tekintélyes része.

E dombról a mohácsi síkságnak nagy részét teljesen át lehetett tekinteni.

Az e dombtól északra levő *téglaégetőktől egészen N.-Nyáradig terjedő terepen vívatott a mohácsi csata.*

A Buziglicza és N.-Nyárad között létezett erdő, még e század elején majdnem a Földvári puszta épületéig terjedt.[1])

* * *

Augusztus 29-én a magyar sereg szándéka az volt, hogy a törökök előnyomúlását Mohács felé megakadályozza.

Szulejmán szultán augusztus 29-én seregét csakis a mohácsi síkság széléig akarta vezetni s ott fölfejlődtetni. A magyarokat csak augusztus 30-án akarta megtámadni, a mint az Szulejmán naplójának következő szavaiból tűnik ki: «Míg mi Isten kegyelmével a *harczot csak másnap reggel akartuk megkezdeni,* íme egyszerre, esti imakor, a keresztények ellenünk indúltak».

* * *

A magyar sereg 29-én reggel értesíttetett, hogy a török hadsereg éle Baranyavárról már elindúlt s Buziglicza irányában nyomúl előre.

E hírre a sereg felriasztatott és Tomori, Battyáni meg Szapolyai György rögtön a seregnek harczra való rendezéséhez fogtak.

A magyar sereg két csatavonalban, a tűzérség pedig az első csatavonal előtt állíttatott fel.

Tizezer gyalogos képezte az első csatavonal közepét, melynek mindkét szárnyán lovasság állott.

A második csatavonal 5 harczvonalban állíttatott fel.[1])

Igen valószínű, hogy a gyalogság, úgy mint Mátyás király

[1]) Lásd a második füzethez már csatolt vázlatot (4. melléklet).

korában 8 sorban volt felállítva; ha az akkori harczászati igényeknek megfelelő térközöket is tekintetbe veszszük, akkor föltehető, hogy az első csatavonal gyalogságának arczvonala körülbelűl 2500 lépésnyire terjedhetett.

A lovasság valószínűleg nem 6 sorban volt felállítva, a mint az akkor szokásban volt, hanem csak négyben, mert tudjuk, hogy Tomori «a csatavonalat lehetőleg hosszúra nyújtotta».

Miután egy-egy szárnyon 1500 lovas állott, e két lovassági seregrész arczvonalainak hossza összesen mintegy 1500 lépésnyi lehetett s következőleg a magyar csatarendnek első csatavonala, mely a szemtanúk állítása szerint, a második csatavonalnál hosszabb volt, körülbelűl 4000 lépésnyire terjedhetett, azaz a mostan Fekete kapunak nevezett juhászmajortól a Földvári pusztától északra fekvő földhullámig érhetett.

* * *

A török sereg 29-én a reggeli ima után kezdte meg Mohács felé való előnyomúlását.

A sok esőzés után, ez volt az első verőfényes nap, melynek melege az át meg átázott földből tikkasztó gőzöket fejlesztett ki.

A török sereg menetrendje a következő volt:

Elővéd: a zvorniki Bali bég 5000 lovassal.

A *fősereg:* 1. Khosrev bég a boszniai hűbéres lovasokkal.

2. Ibrahim nagyvezir 2000 puskás janicsárral, 100 tűzérrel, 150 ágyúval, s az európai sereg többi részeivel.

3. Behram pasa a kis-ázsiai csapatokkal és 150 ágyúval.

4. Szulejmán a rendes lovassággal, a janicsárokkal és egyéb testőreivel.

Bármily szigorral is tartatott fen a török seregben a rend, s ha föl is tételezzük, hogy a kevés mezei út, mely az országúton kívűl a mohácsi földek felé vezetett, a menetre föl is lett használva, a török hadseregnek *harczoló része* mégis legalább 6—7 órajárás hosszú menetoszlopokat képezett. Ha tehát a török hadsereg reggel $^1/_2$6 órakor Baranyavárból elindúlt s következőleg *éle* 10 óra körűl érkezett meg a csatatérre, a török sereg mégis csak délután 4 óra körűl lehetett teljesen kifejlődve; délelőtti 10 óra és délutáni 4 óra közt tehát a magyar hadsereg csakis

a török hadseregnek töredékeivel harczolt volna, míg este felé már az egész török hadsereggel egyszerre kellett megvívnia!

Hogy menetszámításom helyes, azt Szulejmán naplója s a török történészek följegyzései is bizonyítják.

Szulejmán naplójában ez áll: «Reggeli ima után (augusztus 29-én a nap 1/4 6-kor kel fel s a mohamedánok akkor végzik reggeli imájokat), a sereg fölkerekedett s csendesen ballagott, hol megállva, hol haladva.[1]) A pasa (t. i. Ibrahim) előre ment s *este előtt* a ruméliai sereggel Mohács mezejére jött».

Dzselálzáde egykorú török történész pedig azt írja, hogy Ibrahim pasa «déltáján jött a Mohácshoz közel fekvő tágas síksághoz». Ez egészen helyes, mert Ibrahim a fősereg élén haladt s következőleg csak az ő megérkezése *után* kezdődött a török főseregnek harczászati kibontakozása, melynek végbevitele — tekintetbe véve, a délig már a csatatérre jött elővédet s boszniai hűbéresekből álló hadosztályt — csakugyan még 4—5 órát vehetett igénybe, s következőleg csak délután 4 vagy 5 órakor lehetett befejezve.

* * *

A török hadsereg előnyomúlása közben, Ibrahim nagyvezir Buzigliczánál az elővédnek meghagyta, hogy balra térve, kerűljön a magyar sereg jobb oldalába.

Török és keresztény történészek ezt a megkerűlést «*völgy*»-ben hajtatják végre. Ez tévedés. Buzigliczánál nem ágazik el balra völgy. A tévedés onnan eredhetett, hogy Bali bég az elővéddel Buzigliczánál balra kitérve s a Majsa felé vonúló part mellett haladva, katonái azt gondolták, hogy oly *völgyben* járnak, melynek csak balpartját látják, míg jobbpartját az akkor ott létezett erdők miatt észre nem vehetik. Így keletkezhetett «völgyben való megkerűlést» emlegető hagyomány, melynek a történészek, mint szemtanúktól hallott adatnak, hitelt adtak.

Bali bég az *erdők* által a magyarok elől elrejtve, lovas hadtestének *élével* csak délelőtti 8—9 óra között érkezhetett

[1]) Ki ne ismerné a hadjárati menetek e kellemetlen sajátságát, mely szerint hol megállni, hol ismét sietve zárkózni kell!

N.-Nyáradra, a hol a nedves, tatarozatlan erdei úton bizonyosan igen hosszúra nyúlt (5000 lovasból álló!) seregrészének összegyűjtése legalább is 5—6 órát vett igénybe, úgy hogy Bali bég igen kellemetlen helyzetbe jutott volna, ha a magyarok délelőtt támadják meg seregrészét, a melynek legnagyobb része akkor a legkedvezőbb esetben kettesével képezett, legalább is egy mértföldnyi hosszú menetoszlop alakzatban a feneketlen sáros erdei úton csak lassan haladhatott előre.

A törökök szerencséjére a magyarok oldaluk biztosítására *nem* küldtek ki kémlelő őrjáratokat s következőleg csak akkor tudták meg megkerűltetésöket, mikor Bali bég hadtestét már összegyűjtötte volt.

A Mohács alá érkezett török sereg két csatavonalban fejlődött fel, a melyek mögött a szultán csapatai általános tartalékot képeztek.

Ibrahim az első csatavonalba az európai sereget fejlődtette föl.

A második csatavonalban a kis-ázsiai csapatok foglaltak állást.

A szultán főhadiszállásának sátrai a török hadsereg jobbszárnya mögött a Törökdomb körűl állíttattak föl.

A törökök első csatavonala csakis addig állt fegyverben, míg a kis-ázsiai seregrész is fölfejlődött, a mire az egész török sereg *táborozásra* kapott engedélyt.

* * *

A magyarok az egész napot csatarendjök felállításával s a *tikkasztó hőségben való várakozással* töltötték el. A csehek a tábor körűl szekérvárat képeztek, melynek őrzésére 200 cseh és morva zsoldos hagyatott hátra.

Délkor terjedt el a hír a magyar táborban, hogy a török hadsereg a nyáradi erdőben táborba szállt; nyilván valaki Bali bég gyülekező lovasait vette észre.

Délután 3 óra után a vérteik alatt a nagy hőségtől kimerűlésig kiizasztott magyarok már táborukba akartak visszatérni, mikor Bali bég lovasságának *egy részét* pillantották meg, a mely ellen Tomori csekély erőt küldött ki. Azért állítom, hogy csak «*egy részét*» pillantották meg, mert különben nem lenne érthető, hogy a hadtapasztalt Tomori csakis a «királyi személy őrizetére kirendelt

Ráskayt «nehány zászlóval» küldte a magyar sereg oldalát és hátát fenyegető török lovasok ellen. Ha Tomori tudja, hogy ott 5000 lovas van, akkor bizonyára tekintélyesebb számú hadtestet küld e fölötte veszedelmessé válható ellenfél ellen.

Különben Bali bég sem szándékozhatott akkor támadást intézni a magyar seregre; Szulejmán seregében oly fegyelem uralkodott, hogy nem is képzelhető, miszerint egyik alvezére a szultán akarata ellenére a török sereget harczba bonyolítani merészelte volna; ily tettért okvetlenül fejével lakol vala!

Valószínű azonban, hogy Bali bég, hadtestének összegyűjtése után, táborhelyeket kerestetett 5000 lovasa számára s az e feladattal megbízott tiszteket kíséretökkel látták a magyarok s ezeknek elűzése végett küldte Tomori — nem akarván a hadrendet csonkítani — az ama pillanatban úgy sem szükségesnek vélt királyi testőrséget a török lovasok elkergetésére.

Alig hogy Ráskay csekély számú lovasaival Bali bég ellen elvágtatott, a magyar sereg «az egész török sereget csatarendbe fölfejlődve, a szemközt levő dombról leszállni» látta. Tomori s valamennyi magyar, a törökök e mozdulatát támadásra való indúlásnak magyarázták, holott Szulejmán naplója szerint a szultán nem akart a menet és a hőség által kifárasztott és eltikkasztott emberekkel és lovakkal az nap még döntő csatát vívni.

Mi czélja lehetett tehát a törökök e mozdúlatának?

A feleletet mindenki megadhatja, a ki a török sereg felfejlődésének viszonyait tekintetbe veszi.

Ibrahim nagyvezir fölötte hosszú menetoszlop élével jött délelőtt a mohácsi mezőktől délre eső erdők széleihez, tudta, hogy a sereg fölfejlődésére legalább is 5—6 óra szükséges, — tudta, hogy ha előbb mutatja magát, akkor a fölfejlődött magyarok a még fejlődés közben levő seregének élét támadják meg s okvetlenül meg is verik. Ő tehát a magyar sereggel szemközt fekvő erdőnek széle *mögött*, fejlődtette föl seregét; így csapatainak fejlődését a magyarok nem látták s Ibrahim emberei az erdő árnyékában pihenve várhatták be a sereg fölfejlődésének befejezését.

Délután a szultán a sereg táboroztatását rendelte el; Ibrahim erre a már fölfejlődött sereggel a 6 heti esőzés után táborozásra kevéssé alkalmas erdőből seregét kivezette, az erdő előtt levő

mezőkre, a hol az augusztusi napsugarak a földet már némileg kiszárították és a hol a sok lónak és tevének szükséges vizet és takarmányt is találhattak. Táborozni ment tehát a török sereg a földhullámokon levő erdőből az alacsonyabb fekvésű szántóföldekre, a mit a magyarok támadó szándékkal való előnyomúlásnak néztek.

A törökök valószínűleg a N.-Nyáradtól a Földvári pusztán át folyó (most csatornázott) patakig akartak menni, hogy elegendő vizök legyen, de a mint e patakhoz közeledtek, a magyar csatarend előtt felállított ágyúk tűzérei a törököket ágyúlövésnyi távolságra vélték s elsütötték ágyúikat; a távolság becslésében ugyan tévedtek (török források szerint a magyar ágyúgolyók nem érték el a törököket), de a jel a csatára meg volt adva!

Szulejmán rögtön összehívatta vezéreit s ezek veleményének meghallgatása után csatára való készűlődést rendelt el, megengedve, hogy a török katonaság podgyászát lerakhassa s a málhás állatok hátraküldessenek. Valamennyi ágyú előre rendeltetett s 150 ágyú az első harczvonal jobb szárnya előtt az országúttól balra, 150 pedig a kis-ázsiai sereg közepétől jobbra állíttatott fel s az ágyúszekerek lánczokkal köttettek egymással össze; az első harczvonal tűzérsége mögött, ennek védelmére 4000 janicsár fejlődött fel, a kis-ázsiai sereghez tartozó tűzérség védelmét pedig a szultán a közvetlen alatta álló janicsárokra bízta.

A török tűzérség vonalának hosszát csakis hozzávetőleg számíthatjuk ki. A Szulejmán csatáiról kortársak által rajzolt képeken, a «lánczokkal összecsatolt ágyúk» körülbelül 10 lépésnyi térközökkel vannak felállítva s minden térköz mögött 3—5 janicsár tagot látunk lövésre készen tartva.[1])

Ha Mohácsnál is a török ágyúk így voltak felállítva, akkor 150 ágyú legalább is 1500 lépés hosszú vonalat foglalt el s a térközökből 450—750 janicsár tag, melyek mindegyike 9 emberből állott, lőhetett a támadó magyarokra.

[1]) A janicsárok tagjaikban másfél lépésre álltak egymástól; a tag első embere lőtt s azután a tag kilenczedik embere mögé szaladt s ott újra megtöltötte puskáját; az első ember után a második lőtt s szintén hátra futott s az első mögött állva töltött; így egymásután a tagnak mind a kilencz embere elsütötte puskáját s hátra szaladt tölteni; ezután az egész tag ismét előre ment, régi helyére s ismét megkezdte lődözését.

Az első csatavonal tűzérsége az országúttól valószínűleg a Földvári puszta mostani komlókertjéig állott, a kis-ázsiai sereg tűzérsége pedig a földvári puszta épületeitől délre eső terepet pásztázta. Szulejmán maga, valamint testőrei, a tűzérséghez nem rendelt janicsárjai és az állandóan szolgáló lovascsapatok a kis-ázsiai sereg közepét jelző zászlónál, tehát a tűzérségtől balra állottak. Szulejmán mielőtt felállítása helyére ment volna, a csapatokhoz lovagolt s azokat személyesen buzdította a harczra.

A keresztény történészek többnyire azt állítják, hogy Szulejmán a Törökdombról nézte a csatát; ez tévedés. Szulejmán csakis seregének fölfejlődése alatt s a csata befejezése után tartózkodott a Törökdombon, a melyen sátrai is üttettek fel; a csata alatt azonban seregének közepén volt. A pécsi Ibrahim Effendi, a ki a mohácsi csata részleteit a csatában jelen volt egyik őse és Seik Ali Dede elbeszélései után írta le, azt mondja, hogy «A szultán, vezérei meghallgatása után, lóra ült, minden egyes csapathoz közeledett s rövid imaszerű beszéddel buzdította a katonákat a szent harczra, azután pedig lángoló lelkétől előre hajtva, az *alem humajunig*, azaz a csatavonal közepét jelző zászlóhoz ment és ott — mint a földsark — megállott.»

Hogy ez az «alem humajun» nem lehetett a török sereg európai részénél, azt Szulejmán naplója bizonyítja, melyben azt olvassuk, hogy «A gaztettes király (ez II. Lajos!) más sereggel, a szerencsétől követett szultánra és *anatoliai* (azaz kis-ázsiai) *seregére* megyen».

A kis-ázsiai sereg közepe körülbelől a tűzérség balszárnya mellett lehetett s innen is magyarázható, hogy a mint említve lesz, nehány magyar lovas a szultánig juthatott, a mi nem történhetett, ha a szultán a tűzérség mögött áll, mert bizonyosan tudjuk, hogy a magyar lovasság az ágyú és janicsár soron át nem hatolhatott.

* * *

A török seregnek az erdőszéltől való előremenése után a magyar sereg rögtön harczra készült; a hevederek meghúzattak; a vértek szíjazata teljesen összecsatoltatott; az aczélból vagy vasból készített nehéz sisakok a fejre tétettek, s az urak, csatlósaik segítségével, lóra ültek és átvették a nehéz kópját, melylyel szokás

szerint az első roham alkalmával az ellenség sorai felbontattak, míg a harcz további folyama alatt a kópjákat eldobták s karddal, buzogánynyal és csatabárddal harczoltak.

A harczra való készülődések befejezése után a magyar sereg első csatavonala támadásra indúlt. Ezt Bali bég észrevette s lovas hadtestét azonnal a magyar csatavonal oldala s háta ellen indította. Tomori ezen oldaltámadás feltartóztatására az első csatavonal *jobb szárnyán* levő Battyáni horvát bán lovas hadtestét (körülbelül 1500 lovast) küldte ki.

A 10,000 gyalogosból álló középhad a törökök európai seregének közepe ellen rohamlépéssel nyomúlt előre, az e csatavonal balszárnyán levő lovas hadtest pedig, Perényi vezetése alatt, a török hadsereg jobbszárnya ellen indított támadást.

A magyarok első harczvonalának támadása sikerűlt; a törökök első csatavonala szétveretett s e közben Battyáni lovasai is, Bali bégnek első harczvonalán keresztűl törtek.

A török történészek a csata ezen első időszakában szenvedett vereséget szépítgetni akarják. Mesélik, hogy a csata előtt tartott haditanácsnak határozata következtében a török hadsereg első csatavonala *parancsra engedte átnyomúlni a magyarokat,* hogy őket azután teljesen be lehessen keríteni.

Szulejmán naplójában ilyen hadicselnek alkalmazása említve nincsen. Az egész esemény minden szépítgetés nélkűl így van leírva: «A keresztények tömege, mely tetőtől talpig vassal volt födve, kézben vasnyársat tartva, a kisütött ágyúkkal és puskákkal mitsem gondolva, bátran Ibrahim pasa, Rumélia kormányzójának vágtatott. A *ruméliai sereg akkor még szét volt szórva s ellent nem állhatott.* Később azután némelyek az ellenségek közűl a szultán felé rohantak, egy hadtestök pedig Bali bég ellen vágtatott és annak seregét kettészakította».

Szulejmán tehát első csatavonalának megveretését nem hadicselnek tűnteti fel, hanem annak tulajdonítja, hogy a ruméliai, azaz európai sereg még szét volt szórva s ez igen természetes is, mert a podgyász lerakása, a málhás állatok hátraküldése és a csatára való sorakozásra kiadott rendelet végrehajtása a már táborba szálló seregnél sok időt vehetett igénybe, míg a harczra készen álló magyar sereg *azonnal* ütött a törökökre.

A magyar lovasság, bár magát az ágyúk és a janicsár puskák elsüttetése által nem tartóztatta föl, úgy látszik mégis a lövések elől jobbra kitért, mert sehol sem olvassuk, hogy az ágyúk közzé jutottak volna.

A törökök első csatavonalának áttörése után Perényi lovassága s a később megérkezett gyalogság is valószínűleg a török első csatavonalnak gyűlekező csapatai ellen kemény harczot vívhatott, a mi a magyar gyalogság egyik parancsnokát, Báthori Andrást, arra indította, hogy a királyhoz vágtasson s kérje őt, hogy a félig kivívott győzelem biztosítására a magyar sereg második csatavonalával is nyomúljon előre; a király, tartalék hátrahagyása nélkül, rögtön az *összes* második csatavonallal előre indúlt.

A magyarok második csatavonala 5 harczvonalból állott. Az első: a király kamarásai és ezek fegyvereseiből, — a második: zászlós urak dandárjaiból, — a harmadik: cseh és morva zsoldosokból, — a negyedik: a királyból és az ország legtekintélyesebb zászlós uraiból és ezek fegyvereseiből, — az ötödik pedig 1000 vértes lovasból állott.

E csupán csak lovasokból álló 5 harczvonal szárnyain csekély számú gyalogcsapatok (többnyire az urak gyalogcsatlósaiból lehettek e csapatok összeállítva) voltak felállítva.

A tízezernél több, csupa válogatott lovasokból álló második csatavonal a török sereg közepe felé lovagolt; a török sereg első csatavonalának fölállításán keresztűl vágtatott, s a magyar első csatavonal lovasaival együtt, folytatta rohamát a török sereg második harczvonalára, a melynek közepén tartózkodott Szulejmán testőreivel.

Török történészek szerint ezen alkalommal 32 fiatal magyar — valószínűleg a király kamarásai közűl — összeesküdt volt, hogy a szultánig előre nyomúlnak s őt megölik. Tény, hogy magyar lovasok a szultán testőrein áttörtek s kardcsapásokat is mértek a szultánra, a melyek azonban hatástalanok voltak, mert a szultán kitűnő készítésű perzsa vértinget viselt; tény az is, hogy a szultánig előre nyomúlt magyar hősök mind elestek a nélkül, hogy czéljukat elérték volna. Neveiket nem ismerjük; a török források csak egyiköknek nevét említik, de az sem állapítható meg biztosan, mert az egyik Marsay-nak, a másik Marsal-nak írja, mely utóbbi

szó inkább udvari méltóságnak, mintsem családi névnek felel meg.

Habár a magyar második csatavonal egyik része, valószínűen a jobbszárnya, a szultánig hatolt is előre, a támadás még sem sikerült, mert a magyarok balszárnya és közepe a kis-ázsiai sereg tűzérsége s a janicsárok által, jól irányzott és élénken folytatott ágyú- és puskatüzeléssel fogadtatott, ezzel egyidejűleg pedig az előre rohanó kis-ázsiai hűbérlovasok által jobb oldalában is megtámadtatott.

A magyar sereg balszárnya és közepe ekkor hátrálni kezdett.

Ugyanakkor az addig győzedelmes magyar jobbszárny Bali bég és Ibrahim által hátban, a szultán négy rendes lovasezrede által pedig arczban támadtatott meg. A magyar seregben ekkor zavar keletkezett s ez nőttön nőtt; a rendetlenségbe ejtett roppant lovassági tömeg mindinkább keletre, azaz a Duna és ennek mocsarai felé szoríttatott; s nem lévén tartalék, a mely mögött a hátrálókat össze lehetett volna gyűjteni, a hátrálás természetesen mihamar futássá vált!

A mi az ágyúk használata óta sok nagy csata végén észleltetett, az a mohácsi csata végén is történt: *felhőszakadás vetett véget* a harcznak; a törökök abbanhagyták az üldözést és csak másnap reggel vették észre mily nagy győzelmet arattak. Ezt abból következtetem, hogy a török sereg fegyverrel kézben és fölnyergelt meg fölkantározott lovakkal, rendben és sorban, töltötte az éjt s még Szulejmán is — naplója szerint — «*majdnem éjfélig maradt lóháton valamennyi szolgájával együtt*».

Bali bégnek a döntésre való megérkezése csakis úgy magyarázható, hogy a horvát bán lovassága, Bali bég első harczvonalának áttörése után, ennek második harczvonalai által oldalban támadtatott meg s űzetett vissza, a mire Bali bég a többi harczvonalaival azonnal a török fősereg segítségére sietett.

El nem mulaszthatom megemlíteni, hogy a ki Szulejmán hadjáratait tanúlmányozza, az arra a meggyőződésre jut, hogy ez a Bali bég kora legügyesebb lovassági tábornokainak egyike volt.

A harczolók számát tekintetbe véve, a mohácsi csata rendkívül véres volt.

Szulejmán naplójának szeptember 2-án bevezetett feljegyzése

szerint, 24000 kereszténynek tetemei szedettek össze a csatatéren és környékén és 2000 magyar, cseh és lengyel esett hadifogságba,[1]) kik augusztus 31-én szintén megölettek.

A török veszteség száma meg nem állapítható; nem lehetett azonban ez sem csekély, mert a magyarok a ruméliai sereget szétszórva találván, abban nagy öldöklést vihettek végbe. Bali bég első harczvonalának legyőzése alkalmával is sok török eshetett el s a kis-ázsiai sereggel vívott harczban sem lehetett a török sereg vesztesége sokkal kisebb mint a magyaroké, mert a törökök valódi aratása, az üldözés nem tartott sokáig.

Ha azonban az elesetteknek nemcsak számát, de minőségét is tekintetbe veszszük, akkor kitűnik, hogy a magyar nemzet vesztesége fölötte súlyosabb volt a törökök veszteségénél, mert a magyar sereg halottai között a művelt elem sokkal nagyobb arányban volt képviselve, mint a török sereg halottai között.

Szulejmán naplója szerint az összeszedett keresztény hullák között 4000 volt színaranyba s vasba öltözött lovag!

Pedig nemcsak a harczban vesztek el keresztények, hanem sokan futás közben a mocsarakba s a felhőszakadás által rendkívűlien megdagadt patakokba is fúltak, s ezek közé tartozott maga a szerencsétlen király is, a kit nehány kísérője a csata zajából ugyan szerencsésen kimentett, de a ki futás közben lovával a Csele patakba esett és annak posványában lelte halálát. A királyon kívűl a magyarok halottai közt volt még Tomori a fővezér, egy érsek, öt püspök, 16 zászlós úr, és majdnem 500 oly nemes, a ki nem csak maga jött a hadsereghez, hanem több harczost is állított ki.

A nádor, kinek Szapolyai elleni féltékenysége, féktelen hatalom- s pénzvágya volt a katasztrófa főelőidézője, még jókor elfutott a csatatérről s szerencsésen Budára érkezett, a honnan rögtön Pozsonyba utazott.

[1]) A pécsi Ibrahim ezek számát 4000-nek írja, ámde Szulejmán naplójának írója mindenesetre jobban volt értesítve a csatára vonatkozó számadatokról, mint a csak szájhagyomány szerint író Ibrahim effendi.

VIII.

A MOHÁCSI CSATA UTÁNI ESEMÉNYEK.

Augusztus 30-án este már Budára jött a mohácsi vész híre. *Mária kiralyné,* rögtön Pozsonyba futott, hová őt a veszprémi püspök s a kincstáros is kísérte: e főurak Budavár védelmezésére semmi intézkedést nem tettek s csakis a királyi lak őrizetére hagytak hátra 50 lövészt.

A vagyonos budai és pesti lakosok holmijokkal hajón menekültek Pozsony felé, s a testvér városokban csakis a szegénysorsú polgárok maradtak vissza.

* * *

Szapolyay János augusztus 28-án könnyű kocsin, csak nehány lovas által kísérve indúlt Mohács felé, hogy a királyt és seregét Budára való visszavonúlásra indítsa. Miután azonban a Dunán csakis Tolnán lehetett a törököktől háborítlanúl átkelnie, arra vette útját s 29-én este jött Dusnokra (a tolnai révtől keletre 2 mértföldre), a hol azonban éjjeleznie kellett, mert a felhőszakadásszerű esőzés következtében a Dusnok és a Duna közti, amúgy is mocsáros vidéken az utak mind vízzel voltak borítva; csak augusztus 30-án délfelé indúlhatott a tolnai rév felé; útközben azonban megtudta a nappal előbb vívott csata szomorú eredményét, a mire rögtön visszafordúlt és seregéhez sietett, nehogy ettől a török portyázók által elmetszessék.

* * *

Várday Pál, egri érsek, a kit a király a mohácsi csata előtt a királynéhez küldött, a vesztett csata hírével majdnem egyszerre érkezett meg Budára; e derék főpap azonban nem követte a királynét futásában, hanem érseki megyéjébe utazott, hogy ott védő intézkedések elrendelését indítsa meg, mely czélból már szeptember 1-én kelt fölhívásával a hevesi, borsodi, gömöri, tornai és abaujmegyei nemességet fölszólította, hogy védelemre készüljön

s a védelem szervezésének megbeszélése végett követeket küldjön Miskolczra; figyelmeztette továbbá az érseki megye területén levő városokat és vártulajdonosakat, hogy erődítéseiket sietősen javíttassák ki s készüljenek azok megvédésére. Várday tehát tette azt, a mi a nádornak kötelessége volt, a ki azonban az ország sorsával mit sem törődve, csakis élete és kincsei megmentésére gondolt s Pozsonyban az időt nem védő intézkedések elrendelésével, hanem politikai fondorlatokkal töltötte el.

* * *

A mohácsi csata napján Győrött és Fehérvárott pihenő cseh és morva segélycsapatok augusztus 30-án tudták meg a mohácsi csata elvesztését s rögtön visszafordúlva Pozsonyba mentek.

A morva segélycsapat, mely a király segítségére «sietve» Pozsonytól Székesfehérvárig 12 napig volt úton, most ugyan ezt az útat 4 nap alatt tette meg!

* * *

Szalkay esztergomi érsek a csatában elesett; az *Esztergomban* maradt káptalan tagjai s az érseki tisztviselők, mit sem gondolva az esztergomi várral, az érsek s a templomok kincseivel Komárromba futottak. Az esztergomi vagyonos polgárok — többnyire olaszok, németek, csehek és lengyelek Pozsonyba, sőt Bécsbe is menekűltek, az esztergomi vár védelmével pedig senkisem törődött.

Szapolyai seregével a Tisza mögött maradt, hogy e hatalmas védővonal mögött, oly sereget gyűjtsön össze, melylyel majd a törökök ellen síkra szállhat; e czél elérése végett Várday érsekkel levelezett, képviselőket küldött Miskolczra s a török seregnek észak felé — Budára — folytatott előrenyomúlásának hírére, szintén észak felé vezette seregét s szeptember 10-én, a mely napon Szulejmán Buda várába vonúlt be, Szapolyai serege Mező-Túrnál táborozott.

Frangepán Kristóf a mohácsi vész hírére nem folytatta tovább menetét Verőcze felé, hanem nyugotra tért ki s N.-Kanizsa felé ment, a honnan azután Székesfehérvár felé nyomúlt előre.

* * *

Szulejmán a mohácsi csata után négy napig pihentette seregét, s azután hét napi menettel Budára sietett; serege ez alkalommal tehát naponta átlag 27 kilométernyire haladt!

Előnyomúlása közben a kurudziknek megengedtetett, hogy az országot pusztítsák s a férfiakat megöljék.

Szulejmán szeptember 10-én vonúlt be a budai királyi várpalotába. Elrendeltetett ugyan, hogy Buda megkiméltessék, azonban szeptember 14. és 15-én a város mégis leégetett s csakis a királyi palota maradt épen.

Budavár elfoglalása után — szeptember 15-én — Szulejmán egyszerre csak a hadjáratot befejezettnek nyilvánította!

A török történészek állítása szerint Szulejmánnak nem is volt szándéka ez alkalommal Magyarországot meghódítani s török tartománynyá tenni; csakis «bosszút akart állani azokért a sértésekért, melyekkel a magyarok őt megbántották».

Lehet, hogy Szulejmán így nyilatkozott, de nem hihető, hogy a mindig számító, eszes Szulejmán e rendkívűl költséges, sok derék muzulmánnak életébe kerűlt hadjáratot, minden maradandó haszonra való számítás nélkűl indította volna meg.

Szulejmánnak közvetlenűl a mohácsi csata után kiadott rendeletei azt bizonyítják, hogy ő az országot kímélni akarta; ezért csakis a további ellenállásra képes férfiakat akarta kiirtatni, de az országot nem kívánta néptelenné tenni, a miért is a nők és gyermekek kímélését rendelte el. Budát is eleinte kímélni akarta s csakis miután a török sereg visszavonúlását rendelte el, égettetett le e város, a mi a kegyetlen szigorral a fegyelmet fentartó szultán alatt bizonyára meg nem történik, ha akkor is még e várost meg akarja óvni.

Szulejmán naplója szerint, a szultán csak október 8-án, Pétervárádon, tudta meg a turkománok fellázadását Kis-Ázsiában. Alig képzelhető azonban, hogy Szulejmán e lázadás előjeleiből és fejlődéséről már előbb jelentést ne kapott volna s következőleg igen valószínű, hogy e lázadás kitörésének meggátlása végett siettette oly nagyon seregének visszaindúlását Törökországba.

Őseinek s saját nemzetének történetéből tudta Szulejmán, hogy a nyers erőben bővelkedő, sok természetes észszel megáldott, a harczot kedvelő turk pusztai népek, mily veszedelmes förgeteggé

válhatnak, ha fölkerekedésök után rögtön meg nem állíttatnak. Sietni kellett különben is a turkománokat legyőzni, nehogy Kis-Ázsia sok nemzetiségű és vallású népei a turkománok példáját követve, az aránylag csekély számú ozmanli törökök ellen szintén fellázadjanak.

Ha Szulejmán Magyarországot megtartja, akkor tekintélyes sereget kellett volna hátrahagynia, mert Szulejmán személyesen győződött meg Mohácsnál, hogy a magyar hadierőknek csak egyik, aránylag csekély részét semmisítette meg; de még arra is el kellett készűlve lennie, hogy ezentúl Némethon rendei is tekintélyes hadsereget küldenek majd Magyarországba, hogy ott védjék hazájok területét s egyik fővárosukat, Bécset.

Szulejmán mindig összepontosított haderőivel vívta hadjáratait; a kis-ázsiai forradalom miatt seregét meg kellett volna osztania; Magyarország és valószínűleg a német birodalom hadierői ellen seregének csak egyik részével nem akart hadjáratot folytatni s azért inkább egész seregével vonúlt ki az országból, hogy egyesült erővel verje le már egyszer tökéletesen a török uralom gyökereit már 60 év óta ismételve fenyegető turkománokat.

Erre annál inkább határozhatta el magát, mert, ismerve Magyarország szerencsétlen belviszonyait, biztosan számíthatott arra, hogy idővel vagy megnyerheti a magyarokat V. Károly ellen indítandó hadjáratban való szövetségeseiűl, vagy pedig az országot oly helyzetbe hozhatja, hogy belügyeibe való beavatkozása s később az ország elfoglalása lehetségessé válhat!

Hogy az amúgy is fölötte hatalmas Habsburg család, Magyarországnak háború nélküli elfoglalásával, erőit még inkább ne szaporítsa, Szulejmán azon magyar követség által, mely a török történészek állítása szerint békeajánlatokkal Budára jött, Szapolyai Jánost támogatásáról biztosította, ha az osztrák Ferdinánd ellen mint trónkövetelő lép föl.

Igen valószínű az is, hogy Szapolyai Jánost biztosította arról is, miszerint a török sereg a Tiszán nem fog átkelni, a mi onnan következtethető, hogy a magyar követségnek Budáról való visszautazása után, Szapolyai seregével rögtön elhagyta a Tisza mögötti védő állását s Tokaj felé vonúlt, hogy az északi megyék hadierőivel

közvetlen érintkezésbe léphessen s azokat a maga számára megnyerhesse.

Az egri érsekhez intézett egyik levelében Szapolyai azt is írja, hogy «*még a törökök is megbotránkoztak azon*, miszerint a mohácsi csata idejekor Ferdinánd, az összes kereszténységet fenyegető nagy veszélylyel mit sem törődve, az általa Tyrolban összegyűjtött csapatait nem Magyarországba, hanem Olaszországba küldte, hogy ott V. Károly zászlója alatt a *pápa ellen* harczoljanak».

Látni, hogy Szulejmán — valószínűleg a franczia és a velenczei diplomaták által — jól lévén értesítve arról, a mi Európában történik, e híreket igen ügyesen használta fel a magyar nemzetnek és a papi rendnek Ferdinánd elleni fölingerlésére, mert a törökök által elpusztított megyék életben maradt lakosai, valamint a papság ugyancsak elkeseredéssel halhatta e hírt, melyet *megczáfolni nem lehetett*, mert teljesen megfelelt a valóságnak!

* * *

A török seregnek Budára való menete és Buda környékén való tartózkodása alatt, a török sereg lovassága Magyarországnak dunántúli vidékeit, Győrig s a stájer határig kalandozta be.

Pécs, melynek fegyverviselésre képes polgárai s deákjai püspökjükkel Mohács mezején harczoltak s vérzettek el, kegyelmet kérve nyitotta ki kapúit, de a kurudzsik által mégis kiraboltatott, férfi lakosai pedig legyilkoltattak.

Székesfehérvárt a polgárok s az oda menekűlt megyei nemesek szerencsésen megvédték a kurudzsik s nehány boszniai hűbér lovascsapat ellen. A kormány által őrség nélkűl hagyott *Visegrádba* pálos és cseri barátok menekűltek, kik e várat s ezzel sok abba menekűlt vidéki népet is, vitézűl megvédték a nehány kis ágyúval támadó Bali bég csapatai ellen.

A törököknek Esztergom felé való előnyomúlásakor, Nagy Mihály, az esztergomi érsek uradalmi hajdúinak hadnagya, összeszedte az érseki uradalmakon szolgáló hajdúkat s azokkal Esztergom várát szállotta meg s azt vitézűl és sikerrel meg is védte.

Szerencsétlenebbűl jártak azok a vidéki népek, melyek az esztergomi érsek maróthi várkastélyába menekűltek; e várkastélyba csak kevés ember fért; a többiek Maróth és Dömös közt

tábort ütöttek s azt részint szekérvárrá alakitották, részint földsánczokkal erődítették meg; az erődítési munka azonban még be nem volt fejezve, mikor a törökök nehány ágyúval már ott termettek s a szekérsorokat ágyúztatták; a szekérsorok nem álltak soká ellen s a törökök harmadnap — szeptember 13-án — betörtek a táborba s ott első dühökben állítólag 25 ezer embert, többnyire aggokat, asszonyokat és gyermekeket lemészároltak.

Bali bég Komárom és Tata elé is vonúlt, de azokat a várkatonaság és egyéb fegyveresek által megszállva találta, lődöztetésre és ostromlásra pedig nem volt már ideje, mert szeptember 16-án kapta a szultán azt a parancsát, hogy csapatait szedje össze s 21-én legyen seregrészével Budán.

* * *

Szulejmán, seregét a teljesen kifosztogatott és kipusztított Dunántúl vidékén nem vezethette vissza s következőleg kényszerítve volt seregét a Dunáninneni vidéken meneltetni, a hol még élelmi czikkeket és hajlékokat reményelt találni.

A török sereg visszavonúlására két hadi út jelöltetett ki: Ibrahim nagyvezérnek az európai csapatokkal Szegeden át Péterváradra kellett mennie, — a szultán pedig a sereg többi részeivel Kalocsán, Baján és Zomboron át szintén Péterváradra volt indulandó, a hol a két hadseregnek a Moharem hó első napján (október 8-án) összepontosítottnak kellett lennie.

* * *

Buda elfoglalása után a török katonai mesteremberek a budai fapiaczon talált fából hídat építettek Pestre s e nagy munkát nyolcz nap alatt el is végezték.

Szeptember 16-án érkeztek meg a török hadihajók is, a melyekre a Budán talált ágyúk s a királyi palota értékesebb tárgyai felrakattak.

Szeptember 20-án, a reggeli ima után kezdte meg a török sereg a hídon való átkelését a Duna balpartjára; három nap és két éjen át folytonosan mentek csapatok a hídon át, míg 22-én éjfél felé a híd el nem romlott; ez időtől fogva a hadi hajók szállították át a még a budai partokon maradt törököket, míg

24-dikén dél felé az egész török sereg Pest körül volt összepontosítva.

September 25-én indúlt el a török sereg Pétervárad felé.

Visszavonúlása közben Ibrahim nagyvezér serege ivóvíz hiány miatt igen sokat szenvedett; a Pest és Szeged közti vidéken lovainak majd egy negyedrészét veszté el vízhiány miatt, bár Ibrahim lehetőleg gyorsan, hat-hét mértföldnyi napi menetekkel, haladt át a kevés ivóvízzel bíró vidéken.

A török seregnek a Duna mellett menő része nem szenvedett ugyan hiányt sem vízben, sem élelemben, hanem ennek még nehány véres ütközetet kellett vívnia.

Így Szulejmán naplója szerint, september 29-én «*Bacs ostromoltatott, bevétetett, kiraboltatott és felgyújtatott*». Némely történész ezt «Bács»-nak véli. Ez lehetetlen. Egy egész sereg nem mehet öt nap alatt a Pestről 32 mértföldre eső Bácsra!

A szultán naplójában világosan meg van említve, miszerint «*A szultán serege 11 napi menettel jött Pestről Pétervárádra; Becsnén egy és Váraddal (?) szemközt két napig volt pihenés; összesen tehát 14 napig volt úton*». Pétervárad Pesttől 36 mértföldre fekszik; a szultán serege tehát *átlag* naponta $3^1/_2$ mértföldet haladt s következőleg 29-én *reggel*, a mikor «Bacs»-ot megtámadta, *legfölebb* 14—15 mértföldre — azaz 105—112 kilométerre — lehetett Pesttől. Ily távolságra Pesttől találjuk Pataj és Kis-Köröst és ez utóbbi helységtől keletre a «*Bócsa*»-i pusztát, melynek területén, még e század elején is egy elpusztúlt helységnek maradványai s e körül földsánczok nyomai léteztek.

Azt hiszem ott volt az a «Bacs», melyet Szulejmán janicsárai september 29-én vettek be és pusztítottak el.

Volt azonban «Bács»-nál is egy véres ütközet, de nem september 29-én, hanem október 5-én. Szulejmán naplója szerint ugyanis a szultán serege október 5-én jött «*Badsna* jól elsánczolt helyhez, a hol véres harcz vívatott, melyben a janicsárok tábornoka és nehány gyalogszázados (jahja basik) elestek, több aga megsebesült és sok lovas megöletett». Miután a szultán serege október 7-én már Pétervárádra jött, következtethető, hogy két nappal előbb, azaz október 5-én, legfölebb 7—8 mértföldre lehetett Pétervárádról; a hajdani Bács megye főhelye, az akkor erődített «Bács» épen ily

távolságra fekszik Péterváradtól s következőleg biztosnak vehető, hogy a szultán naplójában említett «Badsna» nem egyéb Bács-nál.

Szulejmán nem említi naplójában, hogy csapatai Bácsot bevették, a miből következtethető, hogy Bács védőinek sikerült a törökök rohamát visszaverni, mert ha a törökök a várost beveszik, akkor az Szulejmán naplójában okvetetlenül meg lett volna említve.

* * *

Ibrahim serege kilencz nap alatt ment Pestről, Szegeden át Péterváradra, azaz naponta átlag 32 kilométernyire haladt!

Nem hihető, hogy a szultán igen komoly ok nélkül ily rendkívűlien siettette volna seregei visszavonúlását, a mi a török seregnek több veszteséget okozhatott, mint a magyarokkal vívott harczok. Ezen majdnem vert sereg futásához hasonló gyors visszavonúlásnak oka csakis az lehetett, hogy — a mint azt előbb említém — Szulejmán már Budán vehette hírét a kis-ázsiai forradalomnak, s sietett seregét ennek elnyomására Kis-Ázsiába indíthatni.

A török sereg október 9-én Péterváradnál átkelt a Dunán s ugyan e napon még a kis-ázsiai sereg gyorsított menetekkel küldetett Kis-Ázsiába, az európai hűbéresek nyolcz nappal később haza bocsáttattak, a szultán pedig az állandóan szolgáló csapataival szintén szokatlan nagy menetekkel sietett Konstantinápolyba.

Szulejmán hadjárata eredményeűl csakis Péterváradot és Ujlakot (most Illok) tartotta meg, mely várakat helyreállíttatta és erős várőrséggel szállatta meg.

Belgrád, Pétervárad és Illok képezték ezentúl annak a vidéknek végvárait, a melynek területén Szulejmán ezentúl összepontosította seregeit a Buda vagy Bécs ellen indítandó hadjáratokra.

* * *

A hadjárat lezajlása után Magyarország gyöngítve volt ugyan, de korántsem oly mérvben, hogy ezért függetlenségét kellett volna elvesztenie.

Verancsics 200 ezerre teszi azon emberek számát, kik e hadjárat alatt vagy megölettek, vagy rabságba hurczoltattak. Nyolcz millió emberből álló nemzet, 200 ezer embernek elvesztését megérzi ugyan, de ily veszteség miatt, fölötte gyöngítettnek nem

tekinthető. Majdnem minden évtizedben pusztítnak oly járványos betegségek, melyek ennél sokkal nagyobb veszteségeket okoznak.

A törökök Magyarországnak csak mintegy negyedrészét pusztították el; az ország három negyedrésze előbbeni állapotjában megmaradt; nem mondható tehát, hogy e hadjárat anyagilag tönkre tette az országot; sok kárt okozhattak a törökök, de, ha tekintetbe veszszük, hogy a földmívelésből élő, egyszerű, többnyire szalmával fedett, vályogokból épített házakban lakó magyar népnek a *föld* képezte majdnem egyedűli vagyonát, a mit a törökök el nem vihettek: arra a következtetésre jutunk, hogy a törökök a lakosoknak leginkább az utolsó termés és a marhaállomány elfogyasztásával, árthattak. Az ingó vagyonokból keveset vihettek el, mert a földmívelőknél ilyent nem igen találtak, a vagyonos polgárok és földbirtokosok pedig többnyire ingóikkal a törökök elől a felvidékre menekűltek.

A magyar állam hanyatlását tehát nem a mohácsi hadjárat okozta, hanem a nemzet vezető egyéneinek mindinkább növekedő hazafiatlansága, haszonlesése és önzése idézte elő. A mohácsi hadjárat csak az a tűszúrás volt, mely ezen, régóta a magyar nemzet testén létezett s mindinkább mérgesebbé váló fekélyt kifakasztotta. Szerencsénkre a magyar nemzet nagy tömegének vére még nem volt megmérgezve. A mohácsi csata utáni századokban a családjuk hatalmát a nemzet érdekei fölé helyező főúri családok kihaltak s a magyar nemzet valóban csodálatraméltó kitartással, lassanként mindent visszahódított, mit a Báthoriak, Szapolyaiak s a többi önző főúri családok bűnei miatt elveszített.

Lassan bár, de szakadatlanúl erősbödik a magyar nemzet — erősbödik számban és míveltségben; — folytonosan fokozódik önérzete s mindinkább maga is reményli, hogy:

«Magyarország nem csak volt, hanem lesz is!»

KÁPOLNAI.

THELEKESSY IMRE.

1497—1560.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Léva csak 1549-ben került Ferdinánd hatalmába. Ez előtt rettegett rablófészek volt. Balassa Menyhért rémítgette belőle és a szomszédos *Csábrág*-ból a környéket, míg végre Salm Miklós megsokalván a királyi jövedelmeket is magához ragadó veszedelmes ember garázdálkodásait, hadat vezetett ellene és hozzá hasonló rablótársai a murányvári Bacsók ellen, s ostrom alá vevén a gyarlóan megerősített de a martalóczok által nagy elszántsággal védelmezett várat, s az őrséget kardélre hányván, előbb Majthényi Urielt, utóbb pedig a Ferdinánd által kapitánynak nevezett vitéz *Horvátinovics Bertalant* ültette Lévába.[1])

Bertalan azonban csak rövid ideig viselte tisztét, mert midőn Zay Ferencz 1551-ben a naszádosok főkapitányává neveztetett ki, Salm ajánlatára ő vette át a szolnoki parancsnokságot, mint e fontos állásra teljesen méltó ember.[2])

[1]) Istvánffy id. h. Horvátinovics Bertalan lévai kapitány levele 1550 augusztus 19-ről. Országos Levéltár kincstári osztálya.

[2]) Thallóczy szerint Zay Ferencz 1551 augusztus 11-ig viselte a szolnoki kapitányságot s őt közvetlenül Nyáry Lőrincz követte volna. Istvánffy azonban, ki 1550-től kezdve nem hallomás, nem is hiteles kútfők, de saját tudomása után ír, világosan mondja, hogy Zayt, Horvátinovics váltotta föl, és csak miután ezt a török elfogta, kevéssel az ostrom előtt jött helyébe Nyáry Lőrincz. Minthogy pedig Salm Miklós 1550 végével már meghalt, ellenben Horvátinovics csak 1551-ben lett szolnoki parancsnok, természetes hogy régibb ajánlatról lehet szó, melyre Ferdinánd e fontos állás betöltésénél kétségtelenül tekintettel volt. V. ö. Istvánffy id. m. Thallóczy: Zay Ferencz. 60. l.

Ily körülmények között kívánni sem lehetett tőle, hogy a várnak lehetőleg jó karban tartásán kívül, rövid idő alatt annak védelmi képességét is fokozza. Különben is Léva jelentőségében csak ezután emelkedett, minél fogva Ferdinándnak teljesen megbízható, tapasztalt jeles kapitányról kellett gondoskodni, a ki a mellett hogy szükség esetén feje fönnállásáig védelmezni fogja az erősséget, az elhanyagolt s már régiségöktől fogva is dűledező, de az utolsó ostrom óta tökéletesen helyre sem állított falakat, s a vár védőműveit oly állapotba helyezi, hogy képes legyen diadalmasan föltartóztatni az ellenséget, mert mint Batthyányi Ferencz 1552 szeptember 2-án írja Mária királynénak: «*ha Léva elesik, valamennyi bányaváros a török alá kerül*».[1])

Ily föladat megoldására úgy látszik Thelekessy Imrét tartá Ferdinánd legalkalmasabb embernek, a ki, mint ezt az események igazolják, sőt maga az uralkodó fényes elismerése is bizonyítja, méltó is volt a benne helyezett bizodalomra.[2])

Thelekessy tehát az Ali budai basa által 1553 tavaszán engedélyezett fegyverszünetet s a rövid idő mulva Konstantinápolyban öt esztendőre újból megkötött, bár rendes szokás szerint meg nem tartott békét, Léva várának helyreállítására fordította.

[1]) Horváth Mihály id. m. IV. k.

[2]) Mikor vette át Thelekessy a lévai kapitányságot, pontosan meg nem határozhatjuk. A «*Magyar Leveles Tár*» első kötetében 1552 augusztus 29-én Komáromból keltezett levelét olvasom, melyben írja, hogy Hasady János váltsága ügyében már két emberét küldötte Bécsbe sikertelenül, a török fenyegetőzik, hogy rabbá teszi a bírákat stb. Nádasdyról oly dolgokat hall, hogy leírni sem meri etc. etc. Minthogy pedig sem az egykorú emlékekben, sem történetíróinknál s a mi legfőbb Thelekessy armális levelében, a hol pedig minden tisztsége felsoroltatik, sincs nyoma annak, hogy veszprémi és lévai kapitánysága között lefolyt időben a komáromi parancsnokságot is viselte volna, azt kell hinnünk, hogy valami hiba történt a datum körül, mert föl sem lehet tennünk, hogy Thelekessy, kit 1556-ban Ferdinánd maga választ ki a *Szigetvár* fölmentésére induló sereg egyik vezérének, utóbb *Kassa város és felső Magyarország főkapitányának*, 1552-ben akár Paksy János komáromi parancsnok, akár Zay Ferencz naszádos főkapitány alatt szolgált volna, mint azoknak alárendeltje; de föltéve, bár meg nem engedve, hogy szinte úgy lett volna is, az armális levél bizonyára nem hallgatja azt el; én tehát ez egyetlen levél bizonyságát úgy az armális mint más emlékeink hallgatólagos tagadásával szemben Thelekessynek Komáromban való szereplésére nézve el nem fogadhatom.

A dolog azonban nagyon lassan haladt előre. Egyszer a szükséges pénz, másszor alkalmas építőmester vagy munkások hiányoztak s a *kamarás uraknál* nem győzött eleget panaszkodni, hogy több gondviseléssel legyenek, különben ő saját hűségén kívűl, nem áll jót semmiért, ha az ellenség készületlenűl találja meglepni a várat s a vitézek örökös fizetéstelenségök következtében lassanként elszélednek. Mindamellett lankadatlan buzgalommal folytatta föladatát; a falakat fölépítteté, bástyákkal, sánczokkal vétette körűl a várat, beszerezte a hiányzó ágyúkat és gyalogsági puskákat, gondoskodott élelmi szerekről, úgy hogy a vár bármely pillanatban készen állott az ostromra, meglepetéstől pedig a parancsnok nem igen tarthatott.[1])

Mert Thelekessynek mindég kiváló gondja volt arra, hogy a szomszédos várak kapitányaival sűrű correspondentiát tartson, de különben is minden parancsnoknak saját érdekében állott, hogy a *török hírekről* jó előre értesűljön, mert négy fal között sohasem tudhatta, mikor támad az ellenség, bár az egy-két napi járó földre szerte portyázó tatár csapatok, füstölgő falvak és menekülő szegénység: csalhatatlan jelei voltak a török sereg közeledésének.

De Imre kapitányt nem csak bajtársi kötelességből, de saját hasznukra is gyakorta fölkeresték szomszédjai az efféle *török hírekkel*, mert igen jól tudták, hogy szükség esetén számíthatnak reá s a lévai őrség könnyen nélkülözhet 50 főnyi lovas legényt, sőt a személyes bátorságáról ösmeretes s a merész huszár-bravourokat kedvelő kapitány maga is kiront olykor a várból s az ostromló sereget oldaltámadásával meg-megzavarja.

Mert a török szokása szerint a fegyvernyugvást használta föl most is hatalma terjesztésére, sőt miután az ötesztendős béke reménye ez alatt szétfoszlott, a hosszas alkudozások legalkalmasabbak voltak arra a czélra, hogy a magyarországi pasák és bégek közös vállalatra egyesűlve, hódításaik által a békére új alapot teremtsenek, azaz, hogy azt Ferdinánddal annál drágábban és magasabb engedmények árán vásároltassák meg.

[1]) Thelekessy levelei a pozsonyi kamarához az országos levéltárban. (Pozsonyi kamara irományai 1550—1559). Íródeákja, úgy látszik, nem volt magyar ember.

E hadjáratot Tojgon budai pasa vezette s a török sereg első jelentékenyebb foglalása *Fülek* volt, hová egy szerecsen rab árulása folytán Hamzsa szécsényi bég éjjel belopódzott, s az alvó őrséget gondatlan parancsnokával meglepve, a török rabokat kiszabadította és az erősséget a vártulajdonosok, Bebek és Perényi, által segítségűl küldött hadak daczára, heves ellentállás után hatalmába kerítette.[1])

Fülek elfoglalása nagy réműletbe ejtette a közeli várak parancsnokait s nem is késtek Thelekessy Imrét tudósítani a fenyegető veszélyről. Krusith János, korponai kapitány, 1554 szeptember 10-én nyakra-főre sürgeti Thelekessyt, hogy ötven lovast küldjön segítségére, a zsoldosok főkapitányát Sforzia Pallavicinit pedig haladéktalanúl értesítse Fülek sorsáról;[2]) a következő napon Sághy László és Nagy Benedek csábrági tisztek levele érkezett, hogy a török már megvette a felső várat, s csak a közép várban vannak még magyarok stb.[3])

Thelekessy tehát éjjel-nappal vigyázásban állott és harczkészen tartá az őrséget, mert sohasem tudhatta, hogy melyik pillanatban kerűl a sor reá, s még a vár javítása nem volt befejezve teljesen, úgy hogy a következő év elején tartott országgyűlésen törvénybe kellett igtatni Lévának helyreállítását, mert a pozsonyi kamara Thelekessy sürgetései daczára, csak mostohán gondoskodott annak biztonsága felől.[4])

De Imre kapitány ezért nyugodtan várta a törököt, bízott Léva őrségében, mely válogatott vitézekből állott, kik nem egyszer diadalmasan ütköztek meg a rabló szomszéddal, bízott jó szerencséjében, mely a legkétesebb helyzetekben is gyakran segített rajta.

A veszély azonban elvonúlt anélkűl, hogy Lévát érintette volna. Ezt az országrészt még nem tartotta a török teljesen megérettnek a behódolásra, de beérvén az eddigi könnyű sikerrel, minden erejét a Duna és Dráva között fekvő vidék ellen fordította s a hadjárat bevallott czélja *Sziget* volt, melynek őrsége és parancsno-

[1]) Istvánffy XIX.
[2]) Magyar Levelestár. I. 134.
[3]) U. o. 135.
[4]) Szalay id. m. IV. 327. Thelekessy levelei i. h.

kai sokszor útját állták rabló támadásaiknak; előbb azonban a Somogy megyei várakat: Kapost, Koroknát és Babócsát kellett elfoglalni, hogy nyitva álljon az út Szigetig, melynek megmaradásától Somogy, Zala s részben a szomszédos vármegyék sorsa is függött.

De úgy Ferdinánd mint az országrendek minden lehetőt elkövettek e nagyfontosságú határhely megoltalmazására s jó előre értesűlvén a veszélyről, sikeresen szervezték az ellenállást és a nádor fővezérlete alatt már jelentékeny haderő állott készen, mely a fenyegetett vár fölmentését tűzte ki czéljáúl s melynek egyik vezére később Thelekessy Imre lett.

Míg az előkészűletek úgy török mint magyar részről szakadatlanúl folytak, Imre kapitány is nyugalmasabb napokat élt Lévában s a várépítés örökös gondjai mellett arra is ráért, hogy rövid időt családjának s magán ügyeinek szentelhessen.

Úgy látszik későn házasodott, mert 1560-ban történt halálakor gyermekei még kiskorúak valának és mostoha anyjok gondjaira bízta őket. Első feleségét nem ösmerjük, a Thelekessy-nemzetségre vonatkozó s különben elegendő számmal fenmaradt levelek nem őrizték meg annak emlékezetét. Nem lehetett valami tekintélyes, nagybirtokú család sarja, mert ebben az esetben gyermekei örököltek volna utánna, már pedig mint Imre kapitány végrendelete tanúsítja, ezek osztályrészét a Thelekessyek némely ős jószágán kívűl, kizárólag atyjuk által szerzett birtokok képezték s a végrendeletben még csak elő sem fordúl az édes anya neve.[1])

A várparancsnokok, ha csak nagybirtokú főnemesek nem voltak, családjokat rendszerint magok mellett tartották, de még ha szinte jól megerősített várak birtokosai voltak is, feleségöket s gyermekeiket nagyobb biztonságban hitték saját védelmök alatt, mint bárhol másutt, s nem egyszer csak a végveszély közeledtével küldötték azokat másfelé. Az pedig általánosan bevett szokás vala, hogy az őrség, egész háza népével beköltözött a várba s a kinek felesége nem volt, anyját vagy testvérét hozta magával s apraja-nagyja ott ütött tanyát. Sziget ostrománál példáúl a vár egyik hadnagya, Szekcsey Máté, mint Istvánffynál olvassuk, felesége és kilencz gyerme-

[1]) Országos Levéltár. N. R. A. fasc. 121. m. 10.

kével együtt volt a falak között[1]) s rajta kívűl még számosan, és egy Zrínyihez hasonló emberről föl nem tehetjük, hogy elnézett volna ilyesmit, ha ez a védelem hátrányára szolgált volna. Ellenkezőleg úgy tényekkel, mint a viszonyok s a korszellem ösmeretéből vont moralis okokkal be lehetne bizonyítani, hogy nők és gyermekeknek a várban való létele, csak növelte a küzdők bátorságát és elősegítette a sikeres védelmet.

Thelekessynek nem voltak várai, még csak derék ostromot kiálló kastélyai sem; a zalavármegyei udvarházak pedig kevés biztonságot nyújthattak volna családjának, mikor a török hadjárat központja épen az a vidék volt. Kétségtelen dolog tehát, hogy gyermekeit, mert úgylátszik hogy felesége ebben az időben már meghalt, bevitte magával Lévába s így hosszabb időre még el sem kellett hagyni a féltett erősséget, bárha annak őrizete távolléte alatt is jó kezekben volt letéve.

Mert Imre kapitány nem fogadott be mindenféle jöttmentet vitézei közé. Az őrség egy részét Bars és Hont vármegyei birtokos nemesek, más részét régi huszár bajtársai képezték, köztök hadra termett zalavármegyei fiúk, kik úgy ragaszkodtak hozzá mint édesatyjokhoz, hűséges követői voltak minden vállalatában s néha életét is megmentették.[2])

Messze földön hírök is volt a lévai vitézeknek s a török leventek fegyverszűnet idején, vagy háború alatt, pihenő napokon gyakran össze jöttek velök a síkmezőn lándzsát, kopját törni, s nem egyszer ott hagyták fogukat, vagy szégyen szemre kudarczczal tértek meg, várva a jó szerencsére, mikor a fegyvereiken ejtett csorbát kiköszörűlhetik.

A kapitány ifjabb korában maga is örömest részt vett az ily *öklelésekben*, most azonban már csak buzdította, lelkesítette vitézeit, beszélvén nekik a régi jó idők hőseiről, törökverő Kinizsy Pálról, mikor még nem űlt nyakunkon a pogány, Hollós Mátyás diadalairól, mikor a magyar nemzet dicsősége szerte hangzott a világban. Lobogó tábortüzeknél vagy a környék nyugalma felett őrködő várfokon, a pór kunyhójában úgy mint a nagyok fényes

[1]) Istvánffy. id. h.

[2]) Lásd alább a kazai győzelemnél.

lovagtermeiben, hajdani nagyságunk híre mindenütt kísértett s az ősök dicsőségének emlékezete lángra lobbantotta a hazaszeretet soha ki nem alvó szikráját, bátorságot öntött az unokák szívébe, megedzette a véres küzdelmekben már-már lankadó karokat s így lett nemzetünk története hasonlóvá egy gyönyörű hősköltemény-hez, telve csodával határos eseményekkel, melynek hősei azonban nem a képzelet által teremtett félistenek, de hús és vérből alkotott valódi emberek voltak.

Történt, hogy a lévai vitézek egy csoportosan vívott párbaj alkalmával igen megszégyenítették a váczi török őrség velök síkra szálló daliáit. Fichor Mihály, Nagy Gábor, Rácz Farkas, Sztankovith György, Balogh Mihály voltak a kaland hősei, kiknek — mint ez hasonló esetekben rendesen történni szokott — nagy *tisztességök* lett ezután társaik előtt, de a törökök annál jobban fenték a fogukat, hogy lemoshassák a rajtok esett gyalázatot, mert hadbaszállás vagy más közbe jött körülmény folytán nem értek rá, hogy szerencsét próbálva busásan visszafizessék nekik a kölcsönt.

Dolguk végeztével tehát 1554 *mindszent előtt való vasárnap*, Hazon odapasa, Kurt odapasa, Dely Omer, Dely Hajdár, Dely Ferhát levelet küldtek a várba, melyben fölszólították a múlt mérkőzés alkalmával győztes vitézeket, hogy «az minémű kopja vasakat ott hattunk vala» azoknak visszanyerésére napot tűzzenek, «*mert* — így szól tovább az érdekes levél — *igen szép dolog a hon az két szép sereg szembe áll és csak ketten-ketten vívunk, mint két kos vína egymással, mert azt értsétek, hogy levél szerint, ennél több levelet, mi nektek nem küldünk. Ez levélhez képest nekünk ezt megadgyátok értenünk, hogy ha kijöttök avagy nem, mert tugyjátok meg, ha ki nem jöttek, mi tudjuk minémű ajándék kell aztán efféle vitézeknek. Kérünk azon, hogy a gyermekséget hagyjátok el és jelencsétek meg magatokat, ha vagyon vitézségtek avagy nincs.*»[1])

[1]) Magyar Leveles-Tár I. k. 140. l. — E nagybecsű gyűjtemény, mint már említettük is, igen érdekes dolgokat foglal magában a török-magyar érintkezésekre vonatkozólag. — Különösen mulattató, mikor a vitézek párbajra híván egymást, kölcsönösen eldicsekednek hőstetteikkel, melyek azonban bár kissé Háry János féle zamatúak néha, de jobbára történeti tények voltak. Az 1555-ik év Szent-János napján egy Káldy János nevű *régi fejérvári vitéz*, levelet ír a veszprémi béghez, hogy válasszon ki egy daliát, a ki *az*

A levél hangjából ítélve, úgy látszik ez már nem az első kihívás volt a váczi török részéről és a lévai őrségnek bizonyára valami fontosabb dolga lehetett, hogy nem sietett rögtön bebizonyítani kétségbe vont vitézséget. Alig lehet azonban kétségünk a fölött, hogy az *öklelés* előbb utóbb megtörtént, mert Thelekessy nem az az ember volt a ki az efféléktől visszatartsa katonáit, különben is ez a kortársak előtt nem kevés gyalázatnak tekintetett volna.

A végvárak képezték ebben az időben a hadi pályára készülő nemes ifjak *tanuló iskoláját;* az ott folyt életet dicsőíti verseiben a század lánglelkű dalnoka, Balassa Bálint, maga is ezen némileg a britt legenda Arthur királyának lovagjaira emlékeztető körben töltvén ifjúságát, a *jó hírért, névért, a szép tisztességért,* mindent hátrahagyó bajtársak között, kik mint sólymok szerte járnak a mezőkön, vagdalkoznak, futtatnak ellenség hírére felbuzdúl a szivök s

«Az éles szablyáknak, méltán örvendeznek,
Mert fejeket ők szednek;
Viadal helyeken, véresen, sebesen,
Halva sokan feküsznek.
Sok vad madár gyomra, gyakran koporsója
Vitézűl holt testeknek!»

bayt jólveszi, de semmi egyébb fegyver ne legyen vele csak egy éles szablya és egy vasbot, se pánczél se sisak, mert ő fejenként ösmeri a török vitézeket, és számtalant megölt már bennök. Elsorolja azután részletesen a maga kalandjait, nem mulasztván el egész refrainszerűleg minduntalan ismételni: *azért meggondolhatjátok, ki vagyok én, azon eszötökbe vehetitek ki vagyok én* s ha az elmondottak daczára még is akad valaki a ki vele síkra száll, *annak nagy szép ajándékot* küld. Máskor a pápai *Ibralyom* bég, szemrehányást tesz a fónodi kapitány *Magyar Bálintnak,* hogy nem akar vele megvívni, és folytonosan czirkál előtte, pedig ő nem afféle utolsó ember, mivel Fejérváron *Házon agának* hitták, Nógrádban pedig *Olay bék* lett stb., különben is ők mind törököt mind magyart egyformáknak tartanak, mert egy istenök van s azzal is biztatja, hogy mint *két atyafi vívunk meg.* — A görösgáli *Mustapha Cselebi,* már nem volt ilyen szelid lelkületű ember, és igen zokon vette, hogy a babocsai őrséghez tartozó *Pribék Demeter,* társai előtt igen *megszidogatta* őt, holott tiz esztendős követ járása alatt ilyesmi rajta meg nem esett, azért halálig akar vele vívni stb. — Néha a vitézek apró szivességeket s lovagi szolgálatokat is teljesítettek egymásnak, így Szalay Benedek, ki nagy örömmel írja ugyan, hogy az esztergomi törököt *az áruló kurvafiakat* igen megvesszöztették, de tudósítja egyszersmind Dorottya asszont, hogy ne aggódjon férjéért, mert *Berhan Aga* nem vett részt az ütközetben s így sem meg nem ölhették, sem rabságba nem esett. stb.

De jóllehet a végbeli vitézeket nem annyira rideg katonai fegyelem, mint inkább az egész nemzetet átható lelkesedés, a viszonyok és a kor szellemében rejlő általános harczi kedv s a megtámadott ősi tűzhely védelme tartotta össze, sok baj származhatott volna belőle, ha előljáróiknak nem engedelmeskedve, mint a sólymok örökösen szerte kalandoztak volna, ez alatt a várat őrizetlenűl, a hirtelen támadó ellenség zsákmányává hagyván.

Ilyesmi azonban — az őrség és a parancsnok között fennálló viszony természeténél fogva is, csak nagy ritkán fordúlt elő.

Fejérvár ostroma előtt történt, hogy az Erdődy Péter, Istvánffy István és Kápolnay Ferencz vezérlete alatt álló 500 magyar huszár, mikor Szolimán Esztergomot vívta, kirontván a várból, a környéket rabló tatárokra ütött. Ez alatt pedig a török Esztergom bevétele után Fejérvár alá szállván, a tatárok üldözéséből megtérő huszárok nem voltak képesek többé bajtársaikhoz jutni.[1]) De a kinn szorúlt vitézek tulajdonképen nem is tartoztak az őrséghez s így *Varkocs György* kapitányt gondatlansággal vádolni alig lehetne.

A parancsnokok teljhatalommal, csaknem korlátlanúl uralkodtak váraikban s az általuk fizetett őrség — föltéve, hogy *hópénzök* rendesen kijárt, és az illető kapitány nem valami gyámoltalan ember volt — az engedelmességet csak igen ritka esetben tagadta meg.

Zendülésre vagy az ellenséggel szőtt fondorlatokra jobbára ott találunk példát, hol az őrség több nemzetbeli s a kapitányok sem értenek egyet.

Thelekessynek legkevésbbé lehetett oka az őrség engedetlenségétől tartani, mert katonái mindig szerették őt és szükség esetén erélyes, kemény fenyítéket tartó parancsnok volt.

Neki is meggyűlt egyszer-másszor a baja a vitézlő renddel s *nemes uraimék* főleg Lévában váltig fenyegetőztek, hogy magára hagyják, ha nem fizeti őket pontosan; részint személyes tekintélye, részint tapintatos bánásmódjával azonban mindig le tudta csillapítani a zugolódókat s erős kezekkel tartván a kormányt, úgy várparancsnoki minőségében mint a magasabb katonai állásaival járó kiterjedtebb hatáskörben szerzett érdemeivel tökéletesen meltó volt

[1]) Istvánffy i. h.

a sírkövére vésett ezen fényes elösmerésre: «*sohasem vétett, nem félt s nem hanyagolt el semmit, dicső tetteivel csak használni tudott urának*».[1])

Az 1555 ik tavaszán még nagyban folytak az építési munkálatok Léva várában.

Thelekessy a török támadásától tartván, be sem várta az országgyűlésnek a rossz karban lévő végvárak kijavítására vonatkozó intézkedését, hanem fölterjesztést intézett ez ügyben Ferdinándhoz s úgy látszik a pozsonyi kamara mellőzésével sikerűlt is kieszközölnie, hogy Bars és Hont vármegyék közönsége királyi leíratban utasíttatott, hogy az építkezéseknél szükséges ingyen napszámot haladéktalanúl kiszolgáltassa.

Ez a rendelet azonban nagy felháborodást okozott az illető vármegyékben, mert a nemesség nem volt hajlandó különben is ereje fölött terhelt jobbágyait fizetés nélkűl munkára hajtani, azzal védekezvén, hogy ő felsége eddigelé sem kívánta ingyen a nyomorúlt földnépének verejtékét, most sem kívánhatja.

Thelekessy maga is tapasztalván, hogy a pór valóban véginségre jutott s alig van napélő kenyere, nem tartá lelkiösmeretével összeférhetőnek, hogy erőszakot használjon, hanem előadva a dolgot a *kamarás uraknak*, ők lássák mi tévők lesznek majd a fizetéssel, de addig is hatalmazzák fel, hogy a munkába álló szegénységnek kenyeret és bort adhasson.

A napszám kérdése még csak el lett valahogy intézve, anélkűl, hogy az építkezés félbe szakadt volna, de a fizetetlen őrség is megzendűlt, mert a gyalogság már egy teljes hónapja nem látott zsoldot, holott ő felségének is az volt az akarata, hogy fizetésük pontosan kijárjon és ha a kamara gondot nem visel rájok, attól lehet tartani, hogy a *vitéz urak* (domini milites) egyszer csak közértelemmel fölkerekedvén, oda hagyják a várat.

Telvíz idején még csak könnyebb volt boldogúlni az őrséggel, midőn a hadjárat szünetelvén, örömest maradt kiki biztos tüzelője mellett s korántsem volt oly becse az embernek, mint tavaszszal. Ilyenkor nem zúgolódott a legénység, ha megkésett is

[1]) Thallóczy: Zay Ferencz. Körűlbelől ez az értelme a sírkövére vésett betűi mondatnak.

rendes hópénze s örvendett a huszár, ha lovának elegendő takarmánya volt; tavaszszal azonban mozgolódni kezdtek a puskás gyalogok, szabad lett a mező s az *utaknak lese* is jó nyereséggel kecsegtetett; a huszár pedig legelőre csapván lovát, oda szegődött a hol legjobban fizették, sőt a pór is, ha csak szerét tehette, örömest búcsut mondott az ekevasnak, szántás-vetéssel nem igen gondolt, talán hogy a pogány töltözzék verejtékének gyümölcsével.

Thelekessy is attól félt, hogy mire észreveszi magát, megszökik a fizetetlen őrség, írja is 1555 márczius 30-án a pozsonyi kamarának, hogy a vitéz urak éjjel-nappal szakadatlanúl zajonganak hátralékos zsoldjuk miatt, sőt már maguk közűl választott követeket küldöttek Pozsonyba. Nem tanácsos tehát tovább halogatni a fizetést, mert közeledik a tavasz stb. Panaszkodik, hogy Léva várában jelenleg csak 100 gyalog és 300 lovas képezi az őrséget, de a lovasok száma sem teljes, mert *Csábrágon* is vannak közűlök. *Én* — végzi be levelét kötelessége teljes tudatában — *fejem fennállásáig itt maradok s a mire képes vagyok, mindent megteszek, mert azért vagyok szolga, hogy szorgalmatosan vigyázzak.*[1])

Valószínű, hogy Ferdinánd nemcsak híréből, de személyesen is ösmerhette már Thelekessyt, annyi azonban tény, hogy csak lévai kapitánysága idején érdemelte ki az uralkodó teljes elösmerését, melynek rövid idő alatt fontos következményei lettek. Már az a körűlmény, hogy harmincz esztendő lefolyása alatt hűségében soha meg nem tántorodott, ha nem is épen példátlan, de mindenesetre ritka jelenség volt abban a korban, s egymagában véve is elegendő lett volna Imre kapitány számára biztosítani az udvar jó akaratát.

De a hosszú szolgálati évekhez nem csekély érdemek is járúltak s Thelekessy a 60 felé közeledő öreg vitéz, ki edzett munkabíró testtel és vas egészséggel rendelkezett, akkor jutott el pályája magaslatára, a hol azután kiváló tehetségei fényesen érvényesűltek, mikor már társait a köszvény nyugalomra inti, vagy a szerencse, mely XVI. Lajos franczia király mondása szerint — az öregeket különben sem szereti, végkép hátat fordított azoknak.

[1]) Pozsonyi kamarához írott levelek 1550—1559. A. B. csomag. Az országos levéltár kincstári osztályában.

Említettük már, hogy Tojgon budai pasa *Szigetvár* elfoglalását tűzte ki czéljául, hogy azonban ezt valósíthassa, 1555. augusztus havában a fegyverszünet alatt Somogy és Zalavármegyékre tört, Korponát, Korothnát, Babocsát könnyű szerrel bevévén, seregét diadalmasan vezette vissza Budára, *Szigetvár* elfoglalásának kétségtelenül dicsőséges, de előre láthatólag annál több veszélylyel járó kísérletét a szultán első tanácsosára, a *heréltnek* nevezett Ali pasára hagyván.

A török gyorsan nyomúlt előre, nem csak rablásaival, de elbizakodott fenyegetőzésével is reműletet terjesztvén útjában, hogy bottal fogja majd a büszke magyarokat járomhoz szoktatni, a Szigetvárba menekült rablókat pedig kardélre hányja. A babocsai, pécsi és koppányi bégek vezérlete alatt előre küldött sereg azonban, melynek feladata lett volna a beglerbég megérkezése előtt úgy körűlzárolni a várat, hogy eleséget vagy segéd csapatokat ne lehessen abba szállítani, csakhamar tapasztalta, hogy a magyarokkal nem fognak oly könnyedén elbánni, mint Ali gondolja, mert a szigeti kapitány, Horváth Markó, kezdettől fogva hősileg védte a várat s az egész ostrom alatt Zrinyi méltó elődjének bizonyúlt.

Junius 10-én már Ali is Sziget alá szállott és azonnal töretni kezdé a falakat, de ezalatt szakadatlanúl folytak az alkudozások közte és Ferdinánd között, mert a beglerbég remélte, hogy szép szerével is megkaphatja *Szigetet*, melynek őrsége szerinte csupa rablókból áll, kik nem régiben is 14 eleséget szállító hajót vertek fel a Dunán s több mini harmincz török nőt hurczoltak fogságra.[1]) —

Másrészről pedig úgylátszik Ferdinánd is bízott abban, hogy a törököt okkal móddal visszatérésre bírja, de Sforzia Pallavicini kísérletei hiába valók voltak; kikeletre kijön a szultán, akkor majd alkudozhatnak vele, írja Ali basa, neki azonban megparancsolta, hogy bevegye Szigetet, s már eddig is, a levél 1556 junius 16-án kelt, az őrséget a belső várba szorították, de Isten akaratjából harmad nap alatt azt is beveszik.[2])

Hasonló értelemben ír a beglerbég junius 29-én Ferdinánd-

[1]) Ali pasa, a *magyarországi uraknak parancsolója* Paxy János komáromi kapitányhoz. Történelmi Tár 1881. 268. l.

[2]) U. o.

hoz is. A szigetiek rettenetes dolgokat míveltek, nemcsak a szultán, de Ferdinánd népét sem kímélték, a magyar kereskedőket is fosztogatják, ölik. De ha Ferdinánd Erdélyt visszaadja János Zsigmondnak, ő magára vállalja, hogy kibékíti Szolimánnal; Sziget ostromával azonban föl nem hagy: *Micsoda haszna vagyon te felségednek Szigetben, csak egynehány lopó szorúlt bele, dúlnak, égetnek, útakat lesnek.*[1])

Ily körűlmények között csak fegyverrel lehetett elintézni a dolgot, mert akármily hősiesen védték is magokat Horváth Márk és vitéz bajtársai, látni lehetett előre, hogy Sziget már nem sokáig tarthatja magát és a katasztrófa, mely Zrínyi nevét halhatatlanná tette, 10 évvel hamarább következik be. Ferdinándnak tehát támadólag kellett föllépni, bár ezáltal a fegyverszünetet megtörvén, a Konstantinápolyban sürgetett béke megkötésének reményét szinte el is vesztette.

Sziget megmaradása azonban egyelőre minden más érdeket háttérbe szorított és a legkisebb habozás vagy késedelem veszedelemmel járt. Mert a török amellett hogy kitartóan ostromolta a várat, hovatovább nagyobb sereget összpontosított Sziget körűl s attól lehetett tartani, hogy rövid idő alatt úgy elzárja mindenfelől a közlekedést, hogy a vár fölmentése a legnagyobb áldozatok daczára is sikertelen marad.

Szerencsére Ferdinánd kormánya most az egyszer kellő időben intézkedett. A vállalat kimenetelére nézve elhatározó gyorsasággal már junius első napjaiban együtt volt a sereg Kanizsán és Nádasdy Tamás nádor fővezérlete alatt a török által nemrég elfoglalt Babocsa alá indúlt.

Ferdinándnak tízezer külföldi zsoldosa vett részt e hadjáratban s azonfelül a stiriai, krajnai, morvaországi rendek is kiállították csapatjaikat, Polweiler Miklós, Ruber János, Puchaim Ottó, Lenkovics János s többek vezérlete alatt. Zrínyi Miklós horvát huszárokat, Nádasdy kapitánya, Magyar Bálint pedig magyar lovasokat vezetett. Látni való tehát, hogy a sereg most is igen vegyes

[1]) U. o. 272. E becses leveleket Salamon Ferencz sem használhatta föl, az *Első Zrínyiek* cz. könyvében.

elemekből állott, de az egységes vezérlet tökéletes volt, a mi már magában véve is roppant előny és a sikert nagyban előmozdítja.

Hozzájárúlt még, hogy Nádasdyt úgy mint Zrínyit saját érdekeik is fokozott tevékenységre ösztönözték, mert mindkét főurnak tetemes birtokai voltak a török által megszállva tartott terűleten, mely körűlmény épen oly fontossággal bírhatott rájuk nézve, mint az, hogy most *kiválóan a magyar fegyverek és magyar hadvezetés becsülete forgott fenn.*[1])

Ha meggondoljuk, hogy Ferdinánd 10 ezer zsoldosán kívűl, Nádasdy Tamás 1000 lovast és ugyan annyi gyalogot állított ki, Zrínyi Miklós horvát bán 1000, Thelekessy Imre lévai kapitány 500 könnyű lovast vezényelt; Tahy Ferencz, Pethő János, Bánffy István és László dandárjai a Dunántúli fölkelő nemességgel együtt elég kerek számot adhattak ki: a Szigetvár fölmentésére induló sereget egész biztonsággal tehet'ük Istvánffy után 15,000 főre, mely mindenesetre tekintélyes haderő volt, habár némelyek a török hadak összes létszámát 40 ezerre teszik is, mely azonban kétségtelenűl túlozva van.[2])

Nem akarok e rövid, de a magyar fegyverekre mégis dicsőséges hadjárat leírásánál részletekbe bocsátkozni, mert Istvánffy jól értesűltsége és Salamon Ferencznek erre fektetett, de combinativ szelleme és alapos kritikája mellett egész más benyomást tevő előadása után, nekem igen kevés mondani valóm lehetne hátra: mindamellett nem is mellőzhetem teljesen, mert Szigetvár fölmentésének dicsőségében Zrínyi Miklós mellett, Thelekessynek is része volt.

E hadjárat tulajdonképen két részből áll, mert midőn a Nádasdy Tamás vezérlete alatt álló sereg a babocsai ütközet után Kanizsára visszatért, Ferdinánd főherczeg hadai érkeztek meg és csak ezután hagyott fel a török végképen Szigetvár ostromával.

Imre kapitány úgy a nádor mint az ifjú főherczeg harczaiban részt vett, sőt azon ritka kitűntetés érte, *hogy Ferdinánd határozott óhajtására csatlakozott a fölmentő sereghez,* őt tartván legméltóbbnak fejedelme a Győr, Pápa s más végvárakból összegyűlt 1000 főre menő magyar lovasság vezetésére.[3])

[1]) Salamon Ferencz id. m. 395. l.
[2]) Istvánffy id. m. XIX. könyv.
[3]) V. ö. Istvánffy i. h. Thelekessy armalis levelével.

Nádasdy mindenek előtt *Babocsát* vette ostrom alá, hogy ezáltal Ali pasát vagy legalább hadainak egy részét elvonja Sziget alól. De a török úgy látszik megsejtette a vezérek szándékát és vagy kész volt eleinte feláldozni Babocsát, vagy nagyon bízott annak őrségében, mert csak az ostrom negyedik napján mozdúlt meg Sziget alól és julius 22-én ért a Rinya vizéhez, melynek túlsó partján Zrínyi és Lenkovics dandárai állottak, hogy megakadályozzák őt a folyón való átkelésben.

Feladatukat tökéletesen meg is oldották s elmúlt a nap anélkül, hogy Ali pasa átkelhetett volna a folyón. A kik pedig mégis eljutottak a túlsó partra, részint a Rinya körül elterülő mocsarakba vesztek, részint Zrínyi huszárjainak csapásai alatt hullottak el, ki mindenütt elöljárván, lelkesítette vitézeit és diadalmasan verte vissza az ellenség meg-megújuló dühös rohamait.

Thelekessy ebben a harczban nem vett részt, az első nap dicsősége kizárólag Zrínyit illeti. A nagyobb feladat azonban még csak ezután következett, nyilt csatában meggyőzni a törököt, mely esetben Babocsa elesik, Szigetvár pedig felszabadúl az ostrom alól.

A hadi tanács végzéséből tehát a folyón való átkelés védelem nélkül hagyatott, és csak 25 lovast rendeltek a gázlóhoz, hogy az átkelést hírül adják. Nádasdy pedig a Rinya jobb partján csatarendbe állitotta a magyar és német rendes hadakat, a gyalogságot azonban a szekerekre rakott podgyásznál hagyta, hogy a visszavonúlást fedezze. De ezalatt Babocsát is szüntelenül lövette sőt a hadi tanács azt határozta, hogy míg a lovasság a törökkel megharczol, a gyalogság rohamot intézzen a vár ellen és ha a szerencse nem kedvez, az egész tábor egyetlen minden oldalról védett tömegben megkezdi a rendszeres visszavonúlást Berzencze felé.

A terv tehát jól volt kigondolva s hogy teljes győzelemre nem vezetett, annak oka az ellenség aránytalanúl nagyobb száma, és a keresztények kedvezőtlen helyzete volt. Mert a török megoszthatta erejét anélkül, hogy valamit koczkáztatott volna, a magyar fővezér ellenben nem concentrálhatta erejét, mert igen könnyen kereszttűzbe juthatott, sőt ezáltal a visszavonulást is fedezet nélkül hagyja.

Ali pasa julius 23-án virradóra egy magaslaton felállított ágyú fedezete alatt megkezdé az átkelést. A túlparton felállított

egyesült sereg harczkészen fogadta. Zrínyi mint horvát bán, kiváltságánál fogva legelső sorban, mellette Lenkovics János a stiriai lovasokkal, utána Polweiler a német gyalogsággal a derék hadat vezette. A jobb szárnyat Ruber osztrák vértesei, a balt pedig a magyar könnyű lovasság egy része képezte.

A támadást a török kezdé meg, nagy erővel vetvén magát Zrínyi huszárjaira. A bán vitézűl tartja magát s eleinte sikerűl is visszaűzni az ellenséget a folyó süppedékes mocsárjaiba, de a vízen új meg új csapatok kelnek át, a túlpartról Ali pasa szakadatlanúl tüzeltet, megdördűlnek a várbeli ágyúk is s a harcz kétes kimenetelűvé válik. A fővezér veszedelemtől tart s kibontatja az ország zászlaját, mire Polweiler és Ruber megújítják a harczot, de a török ágyúk rettenetes pusztítást visznek véghez soraik között, az ellenség pedig rendűletlenűl áll s a legerősebb roham sem képes megzavarni csatarendjét. De Petheő János bátorító szavai lelket vernek a csüggedőkbe s egy végső erőfeszítéssel megbontják a török hadi rendjét. Ebben a pillanatban rohan elő *Thelekessy* huszárjaival és eldönti az ütközet sorsát. Az ellenség ingadozik s nem képes kiállani az erős rohamot, de tüzet adva rendetlen futásnak ered. A könnyű lovasság űzőbe veszi s csakhamar a mocsárba szorítja. Babocsa várnagya látván a török veszedelmét, nyakra-főre menekűl Alihoz, nyomában a huszárok, kik nagy harczi kedvükben megfeledkeztek a Rinya mocsárjairól, de gondatlanságukért keservesen lakolnak. Ali pasa azt hiszi, még nem veszett el minden s Dervis béget a spáhikkal egy alkalmas gázlón keresztűl a magyar sereg háta mögé küldi. De Nádasdy és Polweiler szemben fogadják s a puskás gyalogok vitézűl feltartóztatják a rohamot, mialatt megérkezik Zrínyi és diadallal nyomja vissza az ellenséget.

A török tehát, mint az elmondottakból láthatjuk, háromszor újítá meg a harczot s mindannyiszor nagy veszteséggel lőn visszaverve. Ali basa megúnta végre a folytonos kudarczot s midőn julius 23-án a kora hajnaltól délutáni egy óráig tartó hármas ütközet véget ért, úgy látszott nem is szándékozik tovább folytatni a harczot, mely már eddig is 600 emberébe kerűlt, nem is említve a moralis veszteséget, melynek súlyát rövid idő alatt az egész magyarországi török haderő megérezte.

De a fölmentő sereg vesztesége is nagy volt, bár mit mond-

janak az egykori történetírók. Nádasdy az ütközet után tüstént elhagyta a csatatért s Babocsát lerontatván, lassú menetekben Berzenczére, majd Csurgóra s onnan julius végén Kanizsára vonúlt vissza. Igaz ugyan, hogy élelme fogytán volt, a lőporban is hiányt szenvedett, de ezen még lehetett volna segíteni anélkűl, hogy odahagyja a csatatért, mikor már Ferdinánd főherczeg jövetelét széltére híresztelték. Úgylátszik tehát, hogy a sereg nem csak kimerűlt, de számban is igen megfogyatkozott és nem lett volna képes tovább folytatni feladatát.

Ali pasa jóformán nem is gondolt üldözésükkel, hanem seregét pihentetvén, julius 25-én ismét Szigetvár alá szállott s bosszúsan tapasztalta, hogy a serény őrség ezalatt kijavitotta a várat s míg ő Babocsánál hiába pazarolta a drága időt, Horváth Márk még eleséggel is bőségesen ellátta magát s mi fődolog, épen az ő könynyelműsége folytán.

Mikor ugyanis Nádasdy Babocsát szállotta meg, Ali pasa oly hirtelenséggel kerekedett föl az ostrom negyedik napján Sziget alól, hogy a táborral járó kalmárok, kereskedők s más a podgyász és élelmi szerekről gondoskodó csapatok nem voltak képesek őt követni. Horváth Márk pedig használván a kedvező alkalmat, rajtok ütött és sokat levágván sokat elfogván bennök, annyi marhát s eleséget szállított a várba, hogy az őrség hosszú ideig beérhette vele.[1])

Ali pasa tehát minden szenvedett kudarczáért a szigetieken akart bosszút állani és ha sikerűl neki elfoglalni a várat, amellett hogy bő kárpótlást talál, becsületét is megmentheti a szultánnál. Esküdözött is mennyre-földre, hogy ha Ferdinánd minden népével szinte Budát vagy Fejérvárat szállaná is meg, ő egy tapodtat sem mozdúlna Sziget alól; vagy beveszi vagy meghal alatta.[2])

Eltelt azonban egy hónap anélkűl, hogy valamire mehetett volna, sőt a vitéz őrség egyszer-másszor csúffá is tette kirohanásaival a roppant török tábort, mely Ferdinánd főherczeg közeledésének hírére bátorságát kezdé veszíteni.

Valóban ideje is volt már, hogy a sokat emlegetett segédcsa-

[1]) Történelmi Tár 1881. 282. l.
[2]) U. o. 272. l.

patok megérkezzenek, mert Sziget fölmentése, azzal hogy Nádasdy hadai Babocsánál megverték a törököt, még korántsem volt elérve, sőt ha Ferdinánd főherczeg rövid idő alatt meg nem érkezik, valószínűleg kimerűl az őrség, mert már egy hónapja éjjel-nappal szakadatlanúl munkában állott, hogy a falakon támadt réseket kijavítsa s az ellenségnek sűrűn ismétlődő rohamát feltartóztathassa.

Szigetvár környékén három-négy mérföldnyire mindent elpusztított a török, a lakosság menekült a merre látott, nem volt a ki élelmet szállítson, nem volt a ki a vármunkát teljesítse. Nem csak a török, de saját vére is rablá a szegénységet; bizonyos Szél Péter és Morzsoló Máté nevű martalóczok társaikkal elállották az útakat, kifosztották, megsarczolták a Sziget felé igyekező pórt, úgy annyira, hogy ha a várkapitány a végszükségben maga is tűzzel vassal nem fenyegeti őket, a két ellenségtől való félelmükben, veszni hagyják a már különben is igen megrongált erősséget.

A török lovasok: Pécsről, Szent-Lőrinczről, Görösgálról örökösen Sziget körűl czirkáltak, s a vár-építésére jövő munkásokat tömegesen elhajtották; a kálmáncsehi polgárok pedig földesurok, a hatalmas Báthory Andrásban bízva, sem élelmet sem kőmiveseket nem akartak adni. Azok a kiket mégis fegyverrel kényszerített napközben a munkára, éjjel rendszerint megszöktek, úgy hogy Horváth Márknak valóságos megváltására szolgált a nádor levele, melyben a főherczeg érkezéséről tudatja, mert tapasztalt katona létére tisztában volt azzal, hogy az ellenség, ha másképen nem is, de minden közlekedés elzárása által előbb utóbb oda kényszeríti az őrséget, hogy a rommá lőtt és eleségből kipusztult várat feladja vagy a romok közzé temetkezzék.

Adja az hatalmas Ur Isten — írja a kapitány 1556 szeptember 1-én Nádasdynak — *hogy ő felsége bejőjjön .... győzedelmessé tegye az ellenségen, és az szegény nyomorodott körösztyénnek ő felsége által az pogántúl legyen szabadulása.*[1])

Szeptember 10-én Ferdinánd főherczeg serege már Kanizsán állott. Lehetett Istvánffy szerint úgy 9—10 ezer ember, melyhez még a nádor és Zrínyi csapatjai csatlakoztak s rajtok kívűl Polweiler, Lenkovics és a babocsai győzelem több részesei. Cseh-, Morva-

[1]) Történelmi Tár. 1881. évf. 275. l.

és Bajorország rendjei 3000 kitünő lovast állítottak ki, Thelekessy mint már említettük 1000 főnyi lovasságot vezetett, melyből 500 magyar huszár volt, jobbára Imre kapitány kipróbált vitézei. Ágyúk és élelmi szerek bőségesen voltak, az utóbbi miatt rövid idő múlva mégis panaszokat hallunk, úgy látszik nem tudtak vele gazdálkodni, a mi aztán nagy hátrányára is volt az egész hadjáratnak.

Még el sem indúlt a sereg Kanizsáról, már a hír bejárta az országot és csoda dolgokat beszéltek az ifjú főherczegről, ki 60—80 ezer emberrel közeledik és kiveri a pogányt hazánkból. 1556 szeptember 5-én írja Devecserből Désházy Boldizsár Thelekessynek, hogy a budai pasa Fejérvárra akart jönni, *de mert hogy hallotta az ifjú király hogy jő, mindjárást visszatért Budára és beteggé tette magát.*[2])

Annyi igaz, hogy a török csodálatos módon megrémült s a bégek nyakra főre siettek Sziget alól, hogy váraikat lehetőleg biztosítsák, főleg mikor még nem volt határozott tudomásuk a közeledő sereg czéljairól, mert a hadi tanácsban némelyek Pécs, mások Fejérvár ostromát sürgették s csak hosszas vitatkozás után tudtak megegyezni abban, hogy az őszi hadjáratnak tulajdonképen alig lehet más czélja, mint hogy a Sziget körül fekvő kisebb erődöket hatalmukba kerítve, megnyissák a közlekedést és Szigetvárat minden szükségesekkel ellátva, a további sikeres védelemre is alkalmassá tegyék.

Mikor már egyszer megállapodtak a tervben, azután könnyen ment a dolog. A török szinte megfoghatatlan gyávaságot tanúsított, a mit még is csak bajosan lehetne a babocsai vesztett ütközeteknek tulajdonítani. Máskor is szenvedett vereséget az ozmán, anélkül, hogy bátorságát és önbizalmát elveszítette volna, de most isten tudja mily oktalan réműlet fogta körül, mert alig vették be Ferdinánd főherczeg hadai Korothnát: Görösgál, Szent-Lőrincz, Séllye s más erődök őrsége gyáván megfutott s ha össze is verődött itt-ott egy-egy jelentékenyebb sereg, ütközetre nem volt birható.

[1]) Történelmi Tár 1881. évfolyam. 275.

Ilyesmi azonban gyakran fordúl elő a hadviselések történetében. Az embereket bizonyos csüggedés vagy apathia lepi meg; lelkesedés helyett fásultság, bátorság helyett pulya kishitűség költözik a szivekbe, a test ugyan még bírná a küzdelmet, de hiányzik a moralis erő, mely az akarat fölött uralkodik és azt vezeti. És jóllehet nagy horderejű események is előidézhetik, mindazonáltal az ily jelenségeknek nem is annyira külső mint inkább az emberi természet mélyében rejlő s jobbára kifürkészhetetlen okai vannak.

Körűlbelől ennek hatása alatt állott a magyar Szolimánnak 1541 és 1543-iki támadása alkalmával, most pedig — de szerencsétlenségünkre rövid időre — úgy látszik a törököt kerítette hatalmába, mert általánosan hitték az országban, hogy nincs meg többé a régi bátorsága[1]) és tények igazolták, hogy e föltevés nem is volt alaptalan.

Ferdinánd főherczeg hadai, anélkűl, hogy egyetlen derék ütközetet vívtak volna, szeptember havában tökéletesen megtisztították Szigetvár környékét az ellenségtől. A török réműltében már Pécsről is szökött s nem volt megállása sehol, míg csak át nem kelt a Dráván, nyakra-főre hajókra szállván, üldöztetve a feldühödt nép bosszúja által, melynek reményeit csak a német zsoldosok kegyetlensége múlta felűl, kik elevenen megnyúzták a török vitézeket, vagy hasukat metszették föl, Istvánffy szerint azon hitben, hogy az aranyat leszokták nyelni.[2])

A beállott őszi esőzések miatt a hadjárat nemsokára véget ért s a vezérek meg lehettek elégedve az eredménnyel. Ferdinánd főherczeg október végén már Bécsben, a többiek pedig állomásaikon voltak. Thelekessy azonban nem tért vissza többé Lévára, mert az uralkodó fölismervén benne a jeles hadvezért, 500 főre menő huszársággal a felső magyarországi hadak segítségére küldötte őt, hol ezalatt az ügyek igen rosszra fordúltak, mert a János Zsigmond

[1]) Horváth Márk szigeti kapitány levele a nádorhoz. Történelmi Tár 1881. 275.

[2]) Istvánffy id. m. és Horváth levele i. h. A Dráván menekülő törökök közűl, csak egy ízben is 32 süllyedt el egy hajóban a nagy *tolódás* miatt.

pártján lévő urak: Perényi Gábor, Balassa Menyhért, Tárczy György, Bebek Ferencz stb. győzelmet győzelem után nyertek a gyámoltalan német vezéreken, s attól lehetett tartani, hogy rövid idő múlva Erdélylyel együtt egész Felső-Magyarország elszakad Ferdinándtól.

Nem volt tehát egyéb feladata Thelekessynek, mint helyrehozni a rossz hadvezérlet által okozott károkat és tűzzel-vassal visszahódítani a már elvesztett országrészeket. Sem czímet sem rangot nem kapott mellé, bárha csak katonai zsoldját fizették volna pontosan! Ő azonban vállalkozott reá; bízott erejében, bízott jó szerencséjében, mely még eddig sohasem lett hűtelen hozzá.

Ezzel megtette az első lépést a kassai főkapitánysághoz.

Dr. Komáromy András.

AZ 1809-IK ÉVI MAGYAR NEMESI FÖLKELÉS.

A cs. és kir. hadi levéltár hivatalos okiratai alapján.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

ESEMÉNYEK A FEGYVERSZÜNETIG.

A június 23-ára elhatározott diversio a Kis-Csallóközbe, mint azt már fölemlítettük, nem volt kivihető.

Június 24-ike éjjelén a Szőgye falú melletti szigetet sikerült ugyan gyalogsággal megszállni, valamint egy mozsárágyút és egy hat fontos löveget a bokrok között elrejtve elhelyezni; de hajnalhasadtával már kitűnt, hogy az ellenséges őrjáratok a parton igen élénken czirkálnak. Már az első lövések kétségtelenné tették, hogy a Sziget-Köz erősen őriztetik és az ellenség az átkelés meggátolására jól elő van készülve. Ennek következtében a lövegek visszarendeltettek és a már hajókon lévő gyalogság is a balpartra visszaszállíttatott.

Különben e művelet időközben tárgytalanná is vált, mivel Győr magát már június 24-én megadta.[1]) Parancsnoka, *Péchy* tábornok, mindent megtett, a mit egy oly helyen tenni lehetett, melyben négy héttel az ostrom előtt a védelemre még semminemű előkészület nem történt. A feladás csak akkor következett be, midőn a város nagy része már elhamvadt és az ellenséges közeledő árkok annyira előre tolattak, hogy a várfalaknak két nap alatti rombalövetése s így a roham sikere minden kétségen felül volt. A dolgok ilyetén állapotában a védelmi tanács azt határozta, hogy ha a fölmentés június 24-én délutánig be nem következik, a vár feladassék. A fölmentés elmaradt s így a vár capitulált.

[1]) Narbonne tábornok a városra 15000 frt hadisarczot vetett ki.

Június 27-én Ferencz császár és király váratlanúl Bőösbe érkezett s a fölkelő lovasságot szemle alá vevén, legfelsőbb megelégedését nyilvánította.

A beérkezett kémszemle-jelentések szerint, az ellenség Gönyő mellől nagyrészt elvonúlt és ott csak 1500 embert hagyott hátra. Hír szerint az elvonúlás előtt a franczia sereg letszáma 20,000 ember volt s az alkirály vezetése alatt állott, ki főhadiszállását állítólag Győrbe helyezte.

Ugyancsak június 27-én délfelé előőrseink a komáromi hídfőtől visszaszoríttattak s ez alkalommal három fölkelő lovasszázad is harczba vonatott. A harcz azonban rövid tartamú volt s a hevesi lovasezred egy századának gyors előnyomúlása és egy szluini határőrvidéki zászlóalj czélirányos tüntetése a szőllőhegyeken az ellenséget visszavonúlásra bírta. A veszteség ez alkalommal két sebesült volt, köztük Oray alezredes a hevesi ezredtől, továbbá négy ló.

Este érkeztek meg Komáromba a győri helyőrség tisztjei, közöttük 14 fölkelő tiszt; előadásuk szerint a francziák a legénységgel szemben a megadási föltételeket nem tartották meg, sőt bántalmazás és a legszükségesebb élelmiszerek megvonása által mintegy kényszeríttettek arra, hogy ellenséges szolgálatba álljanak.

Június 28-án a Bőös mellett állott fölkelő lovasság Komáromba vonatott; a nagy Csallóköz megfigyelésére Pászthory ezredes három határőrvidéki és egy fölkelő zászlóaljjal és öt osztály fölkelő lovassággal maradt hátra; az előőrsök a Duna mentén Somorjától Komáromig terjedtek.

A Vág mögött álló fölkelő sereg teljes nyugalmat élvezett, és az idő annak további kiképzésére fordítatott. Ereje a győri csata óta nagyon megfogyott; sokan haza szöktek, de ismét sokan visszatértek. Létszáma ez időpontban körűlbelűl 29,163 emberre tehető.

Elosztása június végén a következő volt:

Meskó tábornoknál	4 1/3	zászlóalj	2 1/2	lovas	osztály
Előőrsökön a nagy Csallóközben	1	«	5	«	«
A főseregnél	—		6	«	«
Komáromnál	9	«	24	«	«
Meneten Lengyelország felé	4	«	11	«	«
összesen	18 1/3	zászlóalj	48 1/2	lovas	osztály.

Kisebb portyázó műveletek Esztergomból és Komáromból Tata és Kis-Bér tájékára, valamint Budáról Bicskén át Moór és Székesfehérvár felé, e vidéket egyelőre az ellenséges sarczolástól megóvták.

A beérkezett jelentések, nevezetesen: hogy Bakony-Szombathely mellett (Kis-Bérnél) egy 8000 főből álló ellenséges tábor, a helységben magában pedig egy lovas ezred van, továbbá, hogy csapatok Gönyőről is vonattak oda, melyek most mind Pápa felé tartanak, a fővezérletet ama föltevésre jogosították, hogy e hadművelet Chasteller altábornagy ellen intéztetik. A főherczeg nádor ennélfogva a pesti sereg két lovas ezredét Gosztonyi ezredes alatt Tatára és tovább egész Moórig rendelte, hogy egyrészt a vidéket egész a Balatonig ellenséges portyázások és sarczolásoktól megóvja, másrészt pedig, hogy Meskó tábornoknak, ki már a Veszprém felé való menetelésre kapott parancsot, utat nyisson. Mesko feladata az volt, hogy Chasteller hadteste és a fölkelő sereg között az összeköttetést a legrövidebb idő alatt s a legbiztosabb irányban helyreállítani igyekezzék.

A következő napon, július 2-án még egy harmadik lovasezred utasíttatott Gosztonyihoz azon parancscsal, hogy Bánk és Réde mellett vegyen állást és onnan Pápa és Győr felé hírszerzés czéljából csapatokat toljon előre. Chasteller altábornagy Szt.-Gróth és Zalabér mellett állt, de egész Rohoncz, Sopron és Pápáig portyáztatott, Nyavaládot, Vasvárt és Körmendet pedig megszállva tartotta. Az ellenséges oszlop, mely július 4-én mintegy 14,000 főnyi számerővel Magyar-Szombathelyről Zircz felé nyomúlt, Macdonald hadtestéhez tartozott és Székesfehérváron át Buda felé volt előnyomúlandó; de bár csak Palotáig jutott, az összeköttetést Chasteller és Gosztonyi között mégis megakadályozta. Ennek következtében a Gosztonyi alatt lévő három lovas ezred egyike Veszprémbe küldetett és az összeköttetés Chastellerrel ily módon állítatott helyre.[1])

Az ellenség július 5-én Sopronból is elvonúlt és irányát a

[1]) Gergely főhadnagy a zempléni lovasezredtől a julius 6-iki napiparancs szerint 20 főnyi legénységgel Chastellernél szerencsésen megérkezett s ez alkalommal ennek buzgósága, tevékenysége és elhatározottsága különösen kiemeltetett.

Lajta melleti Bruck felé vette; a Magyar-Szombathelynél állott és a Palotáról visszavonúlt csapatok szintén a Duna mentén fölfelé való indulásra kaptak parancsot. Győr várának franczia helyőrsége ekkor két gyalogzászlóaljból állott, 100 lóval; élelmi szerekkel a vár két hónapra volt ellátva. Az erődítéseken szorgalmasan dolgoztak; a mi a lövegeket illeti, a zsákmányúl ejtett tíz drb tizenkét fontos vaságyún kívűl csak két franczia mozsár volt a várban.

Miután az ellenség a Rába mindkét partját elhagyta, Chasteller altábornagy Szt.-Gróth melletti állásáról Vasvárra, a Rába felé nyomúlt és 9-én Pápára érkezett és Győr körűlzárolásának eszméjével foglalkozott.

A Duna jobb partja ezek szerint (Győr kivételével) egész Pozsonyig teljesen szabad volt. A fölkelő sereg ez időszakban, szervezésének és kiképezésének tökeletesbítése mellett csak arra szoritkozhatott, hogy a Dunát lefelé erejéhez mérten megvédje, a Csallóközt megfigyelje és az összeköttetést Meskó oszlopával, Chasteller hadtestével és később még Pozsonynyal fenntartsa. A wagrami csata következtében azonban a franczia hadsereg hadműveleteinek iránya Csehország felé ment, minek folytán Magyarországra nézve, legalább pillanatnyilag, minden veszély megszüntnek látszott. A magyar fölkelő sereg tehát újabb tevékenységi teret nyert, részben a Vág-vonal biztosításában, részben pedig Győr ostromában.

Győr körűlzárolását és esetleg ostromát első sorban Chasteller hadteste volt hivatva átvenni; de mivel az a körűlzárolás végrehajtásában, különféle okoknál fogva gátolva volt, e feladat — úgy vélte a fővezérlet — a fölkelő hadseregre szállott; négy lovasezred, egy lovasított üteggel, továbbá három gyalog zászlóalj elegendőnek tartatott arra, hogy a körűlzárolást a Duna jobb- és balpartján foganatosítsa annál is inkább, mivel Duka hadosztályától még további két lovasezred volt útban Komárom felé.

A fölkelő sereg fővezérlete csakugyan ily módon szándékozott cselekedni, midőn *július 11-én* János főherczeg kihirdettette, hogy egész hadtestével a Duna jobb partjára indúl és Chasteller és Gyulai altábornagygyal egyesűlve Bécs ellen szándékozik működni; egyúttal a főherczeg azt is tudatta, hogy a beérkezett hírek szerint az olasz alkirály egy tekintélyes hadtesttel a Morva ellen

nyomúl. E hírekre a fölkelő sereg vezérlete a Győr ellen tervezett működéstől elállott s főfigyelmét a Vág-vonal felé fordította. Andrássy tábornok három zászlóaljjal és egy lovas ezreddel azonnal a Vág felé indíttatott, hogy a Galgócz-Gutha vonalat megszállva, az összes hidakat lebontsa és minden átkelő eszközt a Vág balpartjára szállítson.

A Duna jobb partján álló csapatokat illető részletes intézkedések nagyobbára attól függtek, hogy János főherczeg a Duna jobb partjára való átkelést hol szándékozik foganatosítani; de miután ez még ismeretlen volt, a három lovasezred egyelőre a Gönyő, Szent-Márton és Pápa vonalon hagyatott; Chasteller altábornagy a bodonhely-soproni menetirányt tartotta meg; Meskó pedig, ki Tatánál állott, Komáromba utasíttatott.[1])

Július 13-án úgy János főherczeg hadteste, mint Meskó tábornok oszlopa Komáromba érkeztek; az utóbbi a Duna balpartján álló fölkelő csapatokkal egyesült.

Bianchi tábornok jelentésére, hogy a francziák Marcheggnél a Morva folyón hídat vertek és előőrseinket visszanyomták, a Csallóközben álló Pászthory ezredes parancsot kapott, hogy csapatjainak zömével Pozsony felé indúljon, hogy szükség esetén Bianchi csapatát fölvehesse.

Chasteller ez időben Téthnél állott, Gyulai pedig útban volt Gráczból Bruck felé.

Július 14-én fegyverszünet híre érkezett a táborba, mi azonban nem tetszett valószínűnek, mivel egyidejűleg egy futár által a császár érkezése is jelentetett. Ez különben a két főherczeg által Bécs ellen tervezett és elhatározott előnyomúláson mit sem változtatott, annál kevésbbé, mivel a császár maga is a futár által ugyanezt rendelte el.

A császár este kilencz órakor érkezett Komáromba, a két főherczeg elhatározását szentesítette és megparanesolta, hogy a fegyverszünetről tudomást venni nem szabad.

Erre császári elhatározás folytán a két főherczeg megegye-

[1]) Meskó oszlopa az állomány-kimutatás szerint június 13-ától július 13-ig 1173 embert vesztett; hogy a kimutatás volt e hiányos, vagy pedig a csapattól ez idő alatt annyian megszöktek-e, nem volt kideríthető.

zett, hogy a Duna jobbpartján Sopron és Győr felé együttesen előre nyomúlnak és Chastellerrel és Gyulaival egyesűlnek; Győr körűlzárolásával egyidejűleg Davidovich táborszernagy bizatott meg.

János főherczeg hadteste már július 15-én este útnak indúlt Bőny felé; a nádor, kilencz fölkelő lovas osztálylyal, három lovagló üteggel és a tartalékkal éjfél után két órakor követte őt. A császár főhadiszállása Szemerébe (Győri) tétetett. A Duna jobbpartján lévő kilencz fölkelő lovas osztályból három Öttevény felé a többi hat osztály egyenlő magasságban Pér felé küldetett előre. Davidovich táborszernagy Gönyőig ment és előőrseit Győr irányában állította föl.

Július 16-án János főherczeg Téthre, a nádor Koronczóra vonúlt. A Pérnél fölállított lovasezred a zömhöz vonatott; — Enese megszállva maradt.

Mindeme mozdulatokat, melyek az ellenséges győri helyőrség szeme láttára történtek, az ellenség nyugodtan, zavarás nélkűl engedte megtörténni.

A következő napon, *július 17-én* János főherczeg Pápára ment, hol Chastellerel egyesűlt.

A császár, a fegyverszünetről időközben hivatalosan értesíttetvén, utasítást adott, hogy Győr körűlzárolásának tervét mellőzve, Davidovich csapatjaival Komáromba indítandó; Gönyőben csupán Keglevich maradjon két lovas ezreddel, melyek Győrt tüntetéskép a Duna és Rába között, 2500 lépésnyi távolságban félkörben körűlfogják. A bécsi út hasonlóképen szabaddá tétetett, a mennyiben Gosztonyi tábornok[1]) parancsot kapott, hogy Enesétől a Rábcza mögött, Bő-Sárkány és Lesvárig (a Rába mellett) kordont vonjon és Chastellerrel, ki a Bő-Sárkány és a Hanság mögötti őrsállásokat látta el, az összeköttetést keresse föl.

A Morva mellől jelentés érkezett, hogy Bianchi tábornok a fegyverszünet föltételeit teljesítve, Pozsonyt átadta. A két egyesűlt hadtestnél azonban legfelsőbb parancsra a fegyverszünetről egyelőre tudomást nem vettek, mivel Ferencz császár annak némely föl-

[1]) Rövid idő előtt léptetett elő.

tételét még nem szentesítette s így az ellenségeskedések tovább tartottak.[1])

Julius 18-án, Narbonne tábornok, Győr kormányzója, segédtisztje által a demarcationalis vonal meghatározását kérte János főherczegtől; az adott válasz ezt kilátásba helyezte, de csak akkorra, «a midőn Ő Felsége a császár a fegyverszünetre vonatkozó egyezményt elismeri».

A főhadiszálláson kormánybiztossá Almássy Ignácz udvari tanácsos és főispán helyébe gróf Cziráky neveztetett ki.

Julius 19-én János főherczeg Pápáról Tüskevárra, a fölkelő lovasság pedig a pápai táborba vonúlt; Batthyányi herczeg ezredes 4 fölkelő századdal Gosztonyi tábornok erősbítésére Téthre tolatott előre.

A császár főhadiszállását ismét Komáromba tette át.

A FEGYVERSZÜNET MEGKÖTÉSÉTŐL A FÖLKELŐ SEREG FELOSZLATÁSÁIG.

A fegyverszüneti egyezmény Ő Felsége a császár és király által július hó 19-én erősíttetett meg; 20-án és 21-én [2]) a csapatok nyugodtak, de ezután a fegyverszünet tartamára megállapított laktáborozó körletekbe vonúltak; a fölkelő lovasság a Rába mellékére, a fölkelő gyalogság részint a Vág vidékére, részint a komáromi táborba. A császári csapatok közűl Chasteller hadteste szintén a Rába vidékén — a fölkelő lovasság bal szárnyán laktáborzott; még tovább délre a Muráig Jellasič tartalék-hadteste, végre a Muraközben Frimont lovas-hadteste.

[1]) Rákovitz (Rakavics) százados a pesti fölkelő lovas-ezredtől, ki Öttevénynél előőrsön állott, júl. 12-én az ellenségtől, több zabbal és élelmiszerekkel telt, kocsit foglalt el, melyek értéke később megtéríttetett. Ugyanekkor egy Czintulár József nevű portyázó altiszt (szintén a pesti ezredtől) 186 zsák borsót, 25 mázsa szalonnát és 44 puskát ejtett zsákmányúl.

[2]) Ugyane napon vonúlt be a sereghez a bihari és szabolcsi fölkelő lovasezred; a legutolsó, a szatmári pedig 30-án; valamennyi a Rába vidékén nyert laktáborzó körletet. A szatmári és bihari fölkelő gyalog zászlóaljak julius 25-én Komáromba vonúltak be.

József főherczeg nádor Ő Felsége főhadiszállására Komáromba, majd később Budára vonúlt, honnét csak 1810 április 8-án tért vissza. A magyar fölkelő sereg parancsnoka a nádor távollétében Davidovich táborszernagy volt, ki főhadiszállását Pápára tette.

Győr körűl a semleges ővr meghatározására Voith vezérkari őrnagy küldetett ki; az egyezmény Narbonne tábornok hadsegédével, Ruell-el, köttetett meg. Egyszersmind megállapíttattak a módozatok a hadi foglyok kicserélésére is. Mindkét egyezmény Ő Felsége által nyomban jóváhagyatott.

A csapatok gyakorlatai a fegyverszünet alatt tovább folytak. Mindjárt a fegyverszünet elején a császári tábornokok és főtisztek egy része azon kívánalmat terjesztette Ő Felsége elé, hogy a magyar fölkelő sereg is *német nyelven* vezényeltessék, minek folytán Ő Felsége megengedte, hogy Davidovich és Hadik tábornokok a kerületeikhez tartozó fölkelő csapatoknál a német vezénynyelvet alkalmazzák.

József főherczeg nádor azonban, utalva a magyar nemzeti fölkelésre vonatkozó *magyar törvényekre*, előterjesztést tett Ő Felségének s kérte, *hogy a magyar vezénynyelv továbbra is meghagyassék;* a nádor hangsúlyozta, hogy *egy csapat mely a vezénynyelvet nem érti, nem csapat, hanem csak gép*, s nyomatékosan utalt arra, hogy a magyar fölkelő sereg, mely a győri csata óta, az egész világ bámulatára a legtökéletesebb s teljesen hadképes sereggé vált, *e rendkívűl gyors és sikeres előmenetelét első sorban a magyar vezénynyelv használatának köszönheti.*

A válasznak, mely ez előterjesztésre adatott, az iratok közt nyoma nincs, mindazonáltal, mint a későbbiekből kitűnik, a fölkelő seregnél *a magyar vezénynyelv használata mindvégig megmaradt.*

Július 31-én Ő Felsége a király látogatást tett a fölkelő gyalogság komárommelléki táborában, s mivel a Duna balpartján levő táborokat nedveseknek és egészségteleneknek találta, az itt levő csapatoknak a Duna jobbpartján — Ó- és Új-Szőny közt — való elhelyezését rendelte el. A csapatparancsnoknak Ő Felsége legmagasabb megelégedését jelentette ki.

Augusztus 3-án legfelsőbb rendeletre 3 fölkelő lovasezred és 4 fölkelő gyalog zászlóalj (Pozsony, Pest, Nyitra és Nógrád) a Jablunka-szoros megszállása czéljából Szucsányba indíttatott,

Luzsénszky tábornok pedig a zempléni lovasezred törzsével s $2^1/_2$ századával Pápa vidékéről Egermann hadtestéhez Bártfára vonúlt, hol az ezred többi részével egyesült.

Az ország északi határainak fedezésére ezek szerint két fölkelő különítmény állott rendelkezésre: egy Szucsánynál, mely $5^1/_2$ gyal. zászlóaljból és 8 lovas századból állott, s egy Eperjes és Bártfa vidékén, mely 6 gyal. zászlóaljat és 10 lovas századot számlált.

Augusztus 4-én a zempléniek pótlására Gömörmegyéből Dessewffy Tamás alatt a hevesi ezred egy osztálya érkezett Pápára.[1])

Augusztus első napjaiban léptek életbe ama nevezetes rendelkezések, melyeket József főherczeg nádor a hadsereg jobb és czélszerűbb élelmezésére kibocsátott s melyek Márkus kormánybiztos, a megyei tisztviselők és a nemesség hazafias buzgósága s áldozatkészsége folytán az eddigi bajokat gyökeresen orvosolták.

A magyar nemesi fölkelő sereg hadrendje ez időpontban a következő volt:

Főparancsnok: ***József*** főherczeg, Magyarország nádora.

Főparancsnoki helyettes: *Davidovich* táborszernagy (később Komárom várának kormányzója).

A szőnyi táborban:

Parancsnok: gróf *Hadik* kerületi tábornok.

Gyalogság:

Hoffmeister tábornok	1-ső vasmegyei	zászlóalj	5.	sz.	--- --- --- --- 6	század
	2-ik «	«	6.	«	--- --- --- --- 6	«
	komáromi	«	7.	«	--- --- --- --- 6	«
	zalai	«	8.	«	--- --- --- --- 6	«
Vogel tábornok	szatmári	«	11.	«	--- --- --- --- 6	«
	máramarosi [2])	«	13.	«	--- --- --- --- 6	«
	bihari [3])	«	14.	«	--- --- --- --- 6	«

[1]) Ugyane napon történt, hogy Kreskay, a fehérvári fölkelő gyalogság egy főhadnagya, rablóüldözés közben Ugodnál a rablók által agyonlövetett.

[2]) Augusztus 7-én Komáromba rendeltetett.

[3]) « 14-én Eperjesre « hova szept. 4-én érkezett.

Splényi tábornok	hevesi	zászlóalj	15. sz.	6 század
	1-ső borsodi	«	16. «	6 «
	2-ik «	«	12. «	6 «
	gömöri	«	17. «	4 «
	zempléni	«	18. «	6 «

Laktáborokban Pápa körül:

Parancsnok: Mecséry, kerületi tábornok.

Gyalogság:

Márkus ezredes	veszprémi	zászlóalj	9. sz.	6 század
	fehérvári	osztály	10. «	2 «

Lovasság:

Keglevich tábornok	pozsonyi	lovasezred		6 lovas század
	nógrádi	«		6 « «
Gosztonyi tábornok	pesti [1])	«		6 « «
Andrássy tábornok	zalai	«		6 « «
	sümeghi	«		6 « «
Meskó tábornok	veszprémi	«		6 « «
	vasmegyei	«		6 « «
	sopronyi	«	osztály	6 « «
Hertelendy tábornok	hevesi	«		6 « «
Vay tábornok	szatmári	«		6 « «
	szabolcsi	«		6 « «
Csekonics tábornok	bihari	«		6 « «
	torontáli	«		6 « «

A Csallóközben:

Parancsnok: Kerekes tábornok.

Primatialis		lovasezred		6 lovas század
nyitrai		«		6 « «

[1]) Orczy br. alezredes alatt a semleges öv mentén levél-küldönczszolgálatban.

Arva-megyében:

Parancsnok: Kálnássy tábornok.

Gyalogság:

Pozsonyi zászlóalj	1. sz.	6	század
pesti «	2. «	4	«
nyitrai «	3. «	6	«
nógrádi «	4. «	6	«

Lovasság:

Barcsi lovasezred --- --- --- --- --- --- --- --- --- 6 lovas század

Eperjes körül:

Parancsnok: báró *Luzsénszky* tábornok.

Gyalogság:

Abaújmegyei zászlóalj 19. sz. --- --- --- --- --- --- --- --- 6 század

Lovasság:

Zempléni lovasezred --- --- --- --- --- --- --- --- 6 lovas század

A fegyverszünet ideje a fölkelő csapatok által kitünően fölhasználtatott. A fölkelő lovas ezredeket Ő Felsége megbízásából Bellegarde lovassági tábornok sorra megvizsgálta s azokat kiképezés és most már fölszerelés (nyergelés, kantározás) tekintetében is kitünőknek találta, kijelentvén, hogy «az ellenségeskedések megkezdése esetén e csapatokra bizton lehet számítani».

A nádor szintén megszemlélte a csapatokat s mindenütt megelégedésének adott kifejezést.

A fölkelő sereg vezérkara terep-szemlékkel, fölvételekkel, útak, hídak, átkelő pontok megszemlélésével stb. foglalkozott.

Augusztus hó 18-án Ő Felsége nagyérdekű kéziratot intézett a nádorhoz, melyből közöljük a következőket:

«A béke-tárgyalások kezdetöket vették; az eredmény előre nem látható. Az okosság és az elővigyázat követeli, hogy minden eshetőségre készen álljunk. Én el vagyok határozva — s nyugodt öntudattal — az ellenségeskedést, ha a monarchia java úgy kívánja, inkább újból megkezdeni, semmint egy elfogadhatlan békét aláirni.»

«Ha a háború folytatására kényszeríttetem, el vagyok határozva azt a legnagyobb erélylyel és a legnagyobb erőmegfeszítéssel vinni; ez a czél melyet szüntelenül követni fogok. Minden fejedelem tartozik evvel népének, én pedig népem irányában, mely uralkodásom egész ideje alatt, de különösen e háború kitörése előtt és annak folyama alatt, törhetlen hűségének és ragaszkodásának annyi s oly kétségbevonhatlan tanújelét adta, kétszeresen le vagyok kötelezve. E jó s a boldog jövőre olyannyira érdemes nép java lesz egyetlen czélom, mely előtt minden más tekintetnek háttérbe kell szorúlni.»

«Mindazok, kik velem s körűlöttem e mindenekfölött fontos czél elérésére működni hivatva vannak, ez érzelmeimben a legkitünőbb mértékben kell, hogy osztozzanak» stb.

Augusztus hó 25-én a magyar fölkelő sereg körletében körútat tevő Ludovika Carolina királyné névnapja alkalmából *Tatában* fényes ünnepély tartatott. Ebéd után gróf Keglevich tábornok bemutatta Ő Felségének a pozsonyi, bácsi és nógrádi fölkelő lovasezredeket. Az ezredek teljes díszben vonúltak ki s a legteljesebb elismerésben részesűltek.

A szemle után Meskó tábornoknak a Mária Terézia-rend középkeresztje, báró Voith vezérkari ezredesnek pedig e rend kiskeresztje adatott ünnepélyesen át. Egyszersmind a fölkelő csapatok kiképezése körűl szerzett érdemeikért a következő tiszteknek nyilváníttatott Ő Felsége legmagasabb megelégedése: gróf Keglevich György tábornoknak, gróf Eszterházy János ezredesnek, a pozsonyi ezred parancsnokának, *gróf Széchenyi István*, a vezérkarhoz beosztott főhadnagynak, végre Schuster János 3-ik tűzérezredbeli századosnak.

A közelebbi napokban a Kienmayer, Blankenstein és Lichtenstein huszároktól több számfölötti tiszt osztatott be a fölkelő lovassághoz, hol azok, mint oktatók alkalmaztattak.

A czélbalövés szorgalmasan gyakoroltatott s az elért eredmény igen jó volt.

Győr franczia helyőrsége a fegyverszünetet szintén derekasan fölhasználta, amennyiben nemcsak a régi erődítményeket mind kijavította, de újakat is épített s ezek által a vár terjedelmét és védőképességét tetemesen növelte. Az építkezések megtekintésére augusztus hó végén maga Napoleon császár is megjelent Győrben. Az egykorú jelentés szerint kíséretében voltak: Jenő, italiai alkirály, a bajor herczegek, továbbá Berthier, Lauriston, Masséna, Bertrand, Broussières, Duroc és Rapp tábornokok.

Ez erőfeszítések bennünket is arra kényszerítettek, hogy az újbóli körűlzárolás és ostrom esetére a vár körűl erődítményeket emeljünk; ezek közűl a Csép és Igmánd körűl levők október végével már készen voltak, a mócsaiak azonban még munkában. A fölkelő csapatok e munkálatokban csak csekély részt vettek.

A csapatokhoz egyébiránt erősbítések érkeztek; így Zemplén és Sáros megyékből 1—1 lovas század, Szepesből 56, Ungból 92 lovas. Ugyancsak a pótszállítmányokból alakíttatott az aradi lovasezred, melyhez Aradmegye 1 századot, Torontál $2^1/_4$, Temes $1^1/_4$ és Brassó 1 századot, Csanád pedig 44 lovast adott.

A gyakorlatok ezentúl már az új gyakorlati szabályzat szerint folytattattak s a nádor által gyakran megszemléltettek. Kocsnál a hevesi lovasezredet Ő Felsége a király is megszemlélte. Az eredmény minden tekintetben kitűnő volt s Ő Felsége maga is kijelentette, hogy a fölkelő lovasság teljesen hadképes csapat, melyet az ellenség elé bátran lehet vezetni. Különösen kitűntek a hevesi, zalai, sümeghi, bihari, vasmegyei, veszprémi és soproni ezredek.

A fegyverszünet alatt a gyakorlati szabályzatokon kívűl más utasítások, sőt hadtudományi munkák [1]) is magyarra fordíttattak.

A nyelvkérdés különben a «reggeli jelentések» és más beadványok miatt újra fölelevenült. Erre a választ a nádor 1809. július 12-én kiadott napiparancsa adta meg, melyben a fölkelő csapatokat figyelmeztette, «hogy a magyar nemesi fölkelés *törvényes szolgá-*

[1]) Vay báró tábornok lefordította a számviteli utasítást, Zalárdi Jákkó László pedig «Az új haditudománynak lelke» czímű művét adta ki.

lati nyelve a magyar, minél fogva minden beadvány kizárólag *magyar* nyelven szerkesztendő».

E közben letelt a 6 hó, melyet a fölkelő sereg törvény szerint szolgálni köteles volt, közeledett a tél s mivel a béke megkötése is kihirdettetett, a fölkelő sereg — melynek legtöbb tagja családját s gazdaságát odahagyván, ha a tél előtt haza nem térhet, övéit a nyomornak veti oda — haza kívánkozott.

Különösen a béke kihirdetése után, a mikor a fölkelő a további szolgálatot méltán fölöslegesnek tekinthette, indúlt meg a kérelmezés s vele együtt a tömeges szökés is, annál is inkább, mert az insurrectionális pénztár is üres lett s a zsold fizetése rendetlenné vált.

A nádor ennélfogva október 28-án jelentést tett Ő Felségének s utalva a föntebb előadottakra, a fölkelő sereg feloszlatását hozta javaslatba.

A király e fölterjesztést nem fogadta kegyesen s egy erélyes hangon tartott kabinet-irattal felelt, melyből kiemeljük a következőket:

«A fölkelő csapatoknak Pápa környékén való megszemlélése ellen akadályok merültek föl, minélfogva elhatároztam, hogy a szemle Székesfehérvár mellett tartassék meg, bárha Kedveltséged ez irányban ellenvetéseket tett. Ámde a jelen pillanatban, midőn az alkudozás alatt levő egyezmények végleges megállapítását türelmetlenül várom, annál is inkább mivel az ország területének fölszabadítása és további biztossága első sorban ezektől függ, székhelyemről (Tatából) 3 napra semmi szín alatt sem távozhatok. Egyébiránt az egész hadsereg új elhelyezési terve legközelebb életbe lép, s ekkor a fölkelés úgy is Székesfehérvár környékére jut.»

«Nagyon meglepett Kedveltséged azon jelentése, hogy a nemesség a hazatérés után oly hallatlan módon sóvárog. A király van hívatva megítélni, hogy a haza mikor van veszedelemben, s a király tiszte meghatározni, hogy e veszély mikor múlt el; ennek saját belátására és megítélésére kell bízva lenni.»

«A béke ugyan már megköttetett, de eddigelé annak még egyetlen föltétele sincs teljesítve, sőt még az ide vonatkozó egyezmények sincsenek megállapítva. A francziák Magyarországból csak

november 25-én vonúlnak ki, *az ország egy része tehát még az ellenség kezében van;* északon pedig *Magyarország határa mentén orosz csapatok állanak s a nemesség mégis már most kíván hazatérni?*»

«A fölkelés nagy része a kincstár kölségén tartatott eddig is, november 1-től fogva pedig az egész fölkelő sereg kincstári ellátásba lép. Az utolsó fölkelés alkalmával (1801) a fölkelő csapatok a béke megkötése után még hosszú ideig tényleges szolgálatot teljesítettek s Ausztriában maradtak.»

«Végre pedig a hadsereg főparancsnokságát *Én Személyesen* viselem s Én Magam is a hadseregnél vagyok.»

«Ha tehát a hazatérés iránti kívánság e körűlmények daczára oly hangosan nyilatkozik, ennek okát bizonyára itt-ott az előljáró parancsnokok hibájában kell keresni s ezek kipuhatolását Kedveltséged kötelességévé teszem. Kívánom, hogy mindazok, kik zászlóikat az általam meghatározott időpont előtt elhagyják, a törvény teljes szigora szerint büntettessenek.»

«Meghagyom tehát Kedveltségednek, hogy ama fölkelő csapatokat, melyek nagyobb menetek nélkül összpontosíthatók, az Általam később még meghatározandó napra a szemle megtarthatása végett Székesfehérvárra összegyűjtse.»

E parancs folytán a fölkelő sereg továbbra is együtt tartatott s november 1-ével kincstári ellátásba lépett.

A nádor főhadiszállását már november 3-án Székesfehérvárra tette át, hova a király november 16-án érkezett meg.

A nagy szemle a tiszamelléki kerűletek lovassága fölött november 17-én Puszta-Börgöndnél tartatott meg. Az idő kedvezőtlen, a talaj 14 napi megelőző esőzés folytán felázva volt.

A gyakorlatot maga a főherczeg nádor vezette. Ő Felsége kíséretében Antal és Lajos főherczegek voltak, továbbá a tábornoki kar.

November 18-án a veszprémi fölkelő gyalog zászlóalj tűzharcza mutattatott be.

November 19-én végre a dunamelléki kerűletek lovasezredei szemléltettek meg, melyek a budai úton a fehérvári szőllők mögött állíttattak föl.

A díszmenet után a Fehérmegye és Székesfehérvár város által állított s gróf Schmidegg Pál őrnagy által vezetett önkéntes csa-

pat mutattatott be Ő Felségének, mire a király ismét Tatába tért vissza.

A nádor Ő Felsége megelégedését a fölkelő csapatokkal napiparancsban tudatta. A királyi kézirat különben következőleg hangzott:

«Nyugodtan térek vissza, mivel azt találtam a mit reméltem s mit jogosan el is várhattam. Fegyelem, rend, figyelem és nyugodtság volt mindazon csapatoknál, melyeket megszemlélni alkalmam volt, s azon meggyőződésben vagyok, hogy e csapatok a harcztéren is megtettek volna mindent, a mire egy lángoló hazaszeretettől, becsület- és kötelességérzettől áthatott csapat képes lehet.»

«Elismerem a tábornokok törzs- és főtisztek buzgalmát s meghagyom, hogy köszönetem és megelégedésem a fölkelés összes tisztjeivel és legénységével közöltessék.»

De Ő Felsége evvel nem elégedett meg s a magyar nemesi fölkelő sereghez november hó 24-én még a következő hadseregparancsot intézte:

«Őseitek példájához híven, királyotokhoz szeretettel és engedelmességgel, hazátok iránt a legtisztább ragaszkodással szíveitekben, a férfias erő s az igaz akarat által hajtva, királyi szózatomra nagy számmal sereglettetek össze, hogy a törvények szellemében a trón és honfitársaitok oltalmára fegyvert ragadjatok a harczban, mely immár véget ért. Láttam vitézségteket, tanúja voltam ama serény törekvésteknek, hogy magatokat rendeltetésteknek megfelelően kiképezzétek; megelégedéssel láttam e törekvés kitünő eredményeit s biztosan számítottam reá, hogy amint már eddig is közületek számosan, egyenkint és csoportokban, hősiességöknek fényes tanúságát adták, úgy seregetek összessége is a csata napján buzgón fog versenyezni az egész Európa által nagyrabecsült állandó hadseregemmel, hogy az ellenséget a monarchia szívéből egyesült erővel kiűzzétek és az államot az ellenségre mért döntő csapások által megmentsétek».

«A megkötött béke e nemes törekvéseteknek határt szabott. Hálatelt szívvel mond nektek köszönetet királyotok azért, a mit tenni készek valátok.»

«Családjaitok ölébe térve, ama boldogító tudatot vigyétek magatokkal, hogy a fejedelem és a haza iránti kötelességeteknek

eleget tettetek. Ne enyészszen el bennetek ama nemzeti erő, mely — a mily rettenetes az ellenségre, oly jótékony és oltalmazó honfitársaitokra. Tisztelet az előljárók iránt, egyetértés, rendszeretet és pontosság legyen jelszavatok úgy a békében, mint a háborúban, és a polgári és hadi erények bennetek élő összhangja, mely Magyarország évkönyveiben leli megörökítését, biztosítja számotokra a nyugalmat és boldogságot, melyet királyotok óhajt s mely minden törekvésének végczélját képezi. Ferencz s. k.»

A nádor e hadsereg-parancsot nyomtatás útján számtalan példányban többszörösítteté, hogy vele, mint a királyi bizalom és megelégedés ritka szép bizonyítványával, minden egyes fölkelő ellátható legyen.[1])

Deczember 3-án Ő Felsége megengedte, hogy a tiszamelléki kerületek fölkelői megyéikbe térhessenek, a dunamellékieknek pedig, hogy megyéik közelében helyeztessenek el; a csapatok szétbocsátása azonban csak deczember 18-án rendeltetett el.

E végre feloszlató bizottságok (Dissolvirungs-Comissionen) állíttattak föl, melyek a feloszlatást a megyékben — egy 80 §-ból álló utasítás szerint — végrehajtották.

Magyarország e nehéz esztendőben a monarchia védelmére nagy áldozatokat hozott, melyek részletezése külön munkát érdemelne; mi itt csak fölemlítjük, hogy a magyarok az országgyülés által megszavazott 20.000 újonczon s a fölkelő gyalogságon kívül 107 lovas-osztályt vagyis körülbelül 36.000 lovast állítottak föl, melynek fölállítási és fentartási költségeit Magyarország túlnyomó részben maga födözte.

És most közleményünket ama búcsú-szózattal zárjuk be, melyet feledhetlen emlékű nádorunk, József főherczeg, a magyar nemességhez a fölöszlatás alkalmával intézett:

«Midőn a háború vihara Magyarország határait fenyegette, hazaszeretettől lelkesítve siettetek a király, az ország atyjának hívó szavát követni, hogy őseitek dicsőséges példája után indúlva, fegyvert ragadjatok s a királyt, a hazát, alkotmánytokat, gyermekeiteket s vagyonotokat megoltalmazzátok.»

[1]) E sorok írója, midőn a 30-as években Baranyában, Gömörben és Somogyban időzött, e hadsereg-parancsot számos paraszthházban látta üveg alatt megóva.

«A bennetek rejlő jóakarat, engedelmesség és kitartás, képességeitek és tulajdonságaitok, a mindnyájatokkal közös nemes gondolkozás és elismert hősiességtek rövid idő alatt harczosokká tett benneteket. Hőslelkű, erőtől duzzadó csapatot képeztetek, melynek még az ellenség is csodálattal és tisztelettel adózott.»

«Csak keveseknek közűletek nyílt arra alkalma, hogy a hatalmas betörő ellenséggel mérkőzzék; de eme kevesek is többet tettek, mint a mennyit az igazságosan itélő világ tapasztalatlan s készűletlen újonczoktól várhatott. Én, vezéretek, ki veletek a háború minden fáradalmait és nehézségeit hűségesen megosztottam, tanúja valék annak. Láttam, hogy egyesek közűletek dicsőséges őseitekhez méltó, nagy, merész és csodálatraméltó hőstetteket vittek véghez, melyeket szebben nem jellemezhetek, mintha azt mondom, *hogy azok a nemes és hős magyar nemzethez méltók valának.*»

«Sokakat láttam testvéreitek közűl, a mint nemes véröket ontották, hogy a drága hazának, az ősök arany szabadságának oltalmára áldozatot hozzanak. Dicsőség lengjen poraik fölött, a nemzet áldása szentesítse sírjaikat; nevöket és emléköket pedig jegyezze föl a történelem hazánk évkönyveibe.»

«Királyotok, hazátok, vezéretek köszönetet mond nektek szeretetekért és áldozatkészségtekért, hűségtekért és ragaszkodástokért.»

«Most már béke van. Vonúljatok szülőföldeitekre, családjaitok körébe, hova benneteket királyotok kegyelme és megelégedése, vezéretek szeretete és becsülése, hazátok hálája kísér; fogadjátok a biztosítást, hogy jeles őseitekhez, dicsőségtekhez, önmagatokhoz méltók vagytok. És így foglak benneteket — meg vagyok győződve — mindig találni, valahányszor a hazát és az alkotmányt veszély fenyegeti s azok oltalmára erős karjaitokra szükség lesz.»

«A szívélyes szeretet és határtalan bizalom, melyben engem részesítettetek, örömöt okoz nekem, büszkévé és boldoggá teszen. Életemet, mint eddig, úgy jövőben is mindenkor csak királyom javára s a haza boldogságára kívánom fordítani. Menjetek békességben! Szerencsét és Isten áldását! Szeretetem és tiszteletem kísérjen benneteket. Kelt Budán, 1809 deczember 18-án. József s. k. főherczeg nádor».

GÖMÖRY GUSZTÁV.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A bizottság e folyóirat legutóbbi füzetének megjelenése óta a beállott akadémiai szünet következtében ülést nem tartott.

Függőben levő ügyeire vonatkozólag a következők volnának megjegyzendők:

A «*Hadtörténelmi Múzeum*» tárgyában, az állandó múzeumi bizottságnak legutóbb a közoktatásügyi államtitkár elnöklete alatt tartott ülésén élénk eszmecsere volt. Érdemleges határozat ugyan nem hozathatott, mivel ezt a Nemzeti Múzeum kibővítésére vonatkozó tervek eldöntésének kell megelőzni, annyit azonban örömmel konstatálhatunk, hogy a Hadtörténelmi Múzeum létesítésének eszméjét az állandó bizottság melegen fölkarolta, továbbá azt, miszerint kilátás van arra, hogy a «Hadtörténelmi Múzeum» fölállítására a közoktatásügyi költségvetésben egy bizonyos összeg már a jövő évben föl fog vétetni.

Zrínyi Miklós hadtudományi munkáinak kiadása tárgyában a munkálatok folyamatban vannak. A munkával megbízott előadó a szövegnek az egykorú kéziratokkal való összehasonlítását már bevégezte s őszszel már a kommentárok kidolgozásába fog.

A Zrínyi-kéziratok között az előadó az eddig kiadatlan «*Siralmas panasz*» három példányán kívűl meglelte még ama nagyhírű *vita* íratait is, mely *Zrínyi* és *Montecuccoli* közt lefolyt.

E vitaíratok közűl Zrínyi védőíratából csak egy töredék volt ismeretes, Montecuccoli vádírata pedig eddig teljesen ismeretlen.

Mindkét írat latin szövege s magyar fordítása, megfelelő magyarázat kíséretében a Hadtörténelmi Közlemények IV. füzetében fog közöltetni.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Egykorú levél a mohácsi csatáról. Spies, a plassenburgi — jelenleg bambergi — levéltár levéltárosa, ki a német történetirodalomban «der fränkische Chronist» név alatt ismeretes, a következőkben kivonatosan közlendő nagyérdekű levelet találta, mely a mohácsi csatáról s Lajos király haláláról sok érdekes dolgot mond el. A levél, melynek írója ismeretlen, Csehországból 1526-ból van keltezve s a Santa Clara kolostor főnöknéjéhez van intézve vagy Bambergbe, vagy Nürnbergbe; az utóbbi esetben a levél a híres Pirkheimer Charitas hagyatékából való. A levél a XVI. század közepén dívó ó-német szövegből fordítva következőleg hangzik:

«Jézus Krisztus! Tisztelendő, istenes és jámbor, szíves Anyám! Bárha tisztelendő anyámnak amaz időből, midőn a magyar és cseh király ő királyi fensége, legkegyelmesebb Urunk és keresztény serege az isteni gondviselés rendeletéből a hitetlen törökökkel legutóbb csatát vívott, már többször írtam s ama csata szerencsétlen kimeneteléről is megemlékeztem, mindazonáltal most újra erről írok, mivel e dolog felől alaposabb híreket nyertem, még pedig több szavahihető személytől, *kik a csatában jelen voltak* de Isten kegyelméből és segítségével — bár nagy halálos félelmek s nehéz küzdelmek után — szerencsésen megszabadúltak...

Már a múltkor megírtam tisztelendő kegyes Anyám, hogy a törökök a magyarországi keresztény népeknek nagy és nehéz károkat okozának, s ő felsége, királyunk, kénytelen vala ellenök hadat indítani; a király úgy vélte, miszerint az esetben, ha a seregnél ő királyi felsége személyesen megjelenik, sokkal több vitéz nép fog ott megjelenni, s írt ide hozzánk Csehországba is, segedelmet sürgetvén. Mivel azonban a vitézek — a magyarokban nem bízván — menni vonakodtak, ő királyi felsége még többször is írt ide, különösen a Schlick urakhoz s többekhez, kikhez bizodalommal viseltetett. E fölhívások és intelmek folytán több főúr, nevezetesen Schlick Albrecht, Wurzscherett János, Schlick Albin és Kutnaver Henrik, jól fegyverezve s fölkészűlve, fegyveres vitézeivel, trabantjaival s utazó szekereivel megindúlt Bécs felé Ausztriába.

Midőn az urak már Bécs felé közeledének, a királyi felség követet külde eléjök, keserves kérelemmel intvén őket, hogy ne tétovázzanak s a leggyorsabban ő felségéhez csatlakozni igyekezzenek, mert a törökkel csatát kell vívni. Az urak e levél olvasásából megértvén, hogy a király

őket Isten és a kereszténység nevében a sietésre ösztönzi, Bécsből azonnal fölkerekedének s a már megnevezettek, Albrecht, János, Albin és Kutnaver urak egy gyorsan futó könnyű lengyel kocsira — milyenek Magyarországon szükségesek — űltek, s csak néhány puskát véve magokhoz, sietve megindulának a királyhoz. Fegyvereseiket, trabantjaikat, vérteiket, lovaikat s utazó kocsijaikat Bécsben hagyták, hogy azok majd őket lassabban kövessék, mert a nehéz és drága csatalovakat megerőltetni nem lehete, az utazó kocsik pedig nagy megterheltetésök miatt csak lassan mozoghattak.

Ily módon a nevezett urak kilencz nappal előbb értek a király táborába, mint szolgáik, lovaik s hadi szereik. De Schlick István és Guttenstein urak már néhány héttel előbb érkezének a királyhoz s a seregnél valának. De a törökök gyújtogatással s öldökléssel naponta nagy károkat tevén, a magyar püspökök, kik szintén a seregnél valának, a királyt folyton támadásra ösztönzék. Két püspök megjelent a király előtt, az egyik egy levágott gyermekfőt, a másik egy gyermekkart mutatván föl a királynak s a következőket mondák neki: «Nézd király, e nyomort és szükséget; tudod és látod mint ölik, rontják naponta népünket a törökök s mint gyújtogatják falvainkat; támadd meg és űzd el őket, mert mi ezt tovább nem tűrhetjük, s ha nem teszed, népünk a töröknek meghódolni lesz kénytelen.» Az ifjú és jámbor keresztény király szívét könyörűlet fogta el népe veszedelméért s a püspökök szavaira hallgatván, a jámbor, erényes és keresztény lelkületű király beleegyezett hogy a törökök ellen a harcz megindíttassék, s vezéreivel tanácsot tartott, hogy a csata mikép vívassék.

Két nappal később, egy szerdán, Keresztelő János — Krisztus e harczosa — napján a táborban mindenki a csatára készűlt. Schlick Albrecht és Albin, Wurzscherett János és Kutnaver urak nagy izgalomban valának, hogy most csatába indúljanak, holott lovaik s fegyverzetök még nincs itt, és semmi, a mire a harczban szükség van, mert fegyvereseik, szolgáik s kocsijaik még útban valának. Követeket küldének tehát eléjök, intve őket, hogy siessenek, éjjel-nappal haladjanak, hogy a csatára jókor érkezzenek. De a fegyveres vitézek azt üzenék vissza uraiknak, hogy ők a kocsikkal s nehéz lovakkal gyorsan haladni nem képesek... A jámbor urak aggodalma nagy volt, s Albrecht úr levelet írt Wolffrode nevű kapitányának, miszerint éjjel-nappal igyekezzék hogy a holnapi napon a táborba érkezzék; a lovak és szolgák közűl azok, melyek tovább nem jutnak, az úton hagyandók... És a fegyveresek és szolgák éjjel-nappal, étlen-szomjan igyekeztek, hogy a csata napjára megérkezzenek. És meg is érkeztek, midőn a sereg már harczfölállításban volt s aggodalommal

keresték uraikat, tudván, hogy senki sincs mellettök és sem lovakkal sem fegyverzettel nem rendelkeznek; feleletűl azt nyerték, hogy az urak az első harczvonalban vannak... A szolgák előre furakodtak egész a negyedik vonalig, de tovább nem juthattak, mert a harmadik vonalban állott a király a püspökökkel.

A három Schlick, Albrecht, István és Albin, valóban az első harczvonalban állottak; István vértezve, fegyvereseitől s szolgáitól környezve, Albrecht és Albin azonban mindezek nélkűl s nem is remélték már, hogy népeik megérkeznek.

A mindenható Isten azonban e napon igen kegyelmes volt hozzájok, s nagy szerencséjökké vált az, hogy vértjeik s nehéz lovaik elmaradtak, mert ezekkel a futásnál a vízen átjutni nem lettek volna képesek.

Kegyes Anyám elhiheti nekem, miszerint nagy vigyázatlanság volt az ifjú keresztény királyt s a legjobb férfiakat annyira előre állítani, mert a cseh urak is mind az első harczvonalban állottak; én azt tartom, hogy ha vezérekűl a német és cseh urakat teszik s a csatát azok rendezik, a dolog nem jutott volna ennyire. Soha se engedték volna azok meg, hogy a királyi felség annyira előre jusson; de a magyarok voltak a vezérek. Lássa kegyes Anyám, mily merészen áldozta föl az ifjú jámbor király nemes életét a keresztény hitért...

Midőn a törökök közeledtek, királyunk hevesen támadott reájok és sokat levágván és lelövén közűlök, azok futásnak eredtek. Ámde a törökök három seregben (harczvonalban) harczoltak; a király támadása ugyan mind a két első harczvonalat szét űzte s lovasaival utánok nyomúlva bennök igen nagy kárt tett és sokakat megölt, de ez a harczot még nem döntötte el; mert a keresztény gyalogcsapatok a futó törököt nyomván, ágyúiktól elváltak és egyenesen a törökök ágyúi elé kerűltek. A gyáva törökök ágyúikat, melyek nagyok és számtalanok — mert csak nagy ágyúkból vagy 500—600 (!?) volt ott, kisebb lövegek szám nélkűl — elsütvén, a lövedékek a király hadába ütöttek, mi oly nagy zavart idézett elő, hogy mindenki futásnak eredt. Egy hátrább fekvő terepen a keresztény hadak ugyan még vagy egy óráig tartották magokat, de a törökök ágyútüze miatt onnét elő nem törhettek.

Ekkor egy tisztes aggastyán lépett a király elé, mondván: «Támadj még egyszer a törökre, mert neked úgy is meg kell halnod; tedd tehát legalább kötelességed és ne ijedj meg»; majd a hadak felé fordúlva fölkiáltott: «Keresztény uraim, grófok és nemesek és szolgák! Tekintsétek nemes keresztény fiatal királyotokat, mily lovagiasan s merészen cselekszik; tekintsétek őt, s tegyétek kötelességtéket!» Erre a király, s vele egész környezete ismét lándzsát szegzett, s a török hadaknak rohant. De

a törökök e rohamot is erős ágyútűzzel fogadták, úgy hogy a király a nagy veszteségek folytán újból futni kényszerült.

Ekkor érkezett a királyhoz Dominus Paulus (Tomori Pál), ki a gyalogosok vezére volt s mondá: «Nos, keresztény, nemes király, azt mondom neked, hogy ha most egy magas hegyen állanál is, ellenségeid nem birnád áttekinteni. De légy nyugodt s ne ijedj meg, mert én nem azért beszélek, hogy benned félelmet keltsek, hanem hogy tudd magad mihez tartani s elővigyázó légy. Vigyázz tehát magas személyedre; hogy tovább mi történik, az Isten kezében van. Lásd utánna, hogy legalább magad elmenekűlj!»

De a király harmadszor is támadásra indúlt s a török had közepébe igyekezett; a törökök azonban a támadás elől a gyalogság felé kitértek, nem akarván a pánczélos lovagokkal megütközni.

A keresztény csapatok élén számos szerzetes volt különféle rendekből és klastromokból, kik bátran mentek az ellenségnek, jól harczoltak, a töröknek sok kárt okoztak, sokakat megöltek és saját lobogójuk volt. De mindnyájan elestek, mert pánczélt nem viseltek...

A futásnál a király egy patak átugrásakor lováról hátrafelé lebukott s a vízbe fulladt; ez idő óta a királyt többé senki se látta. A harcz folyamán a három Schlick is szét jutott egymástól...»

A levél további folyamában előadatik, hogy Schlick Albin egy Röder nevű kapitánynyal s több futó cseh fegyveressel mikép menekűlt el Székesfehérvárra, s mikép jutott Pozsonyon s Bécsen át vissza Csehországba. E részletek azonban a mohácsi csatára nézve érdektelenek.

Bárha a levél sok helyen téves és gyakran túloz, a fő dolgokban a történelmi előadással pontosan megegyez, s mint egy szemtanú elbeszéléséből eredő adat a magyar történetírás figyelmére érdemes.

G. G.

Gróf Nádasdy Ferencz tábornagy báni reversálisa.

A bécsi hadi irattár Nádasdy okiratai között nem érdektelen ama reversális, melyet a tábornagy Horvát-Szlavon- és Dalmátországok bánjává történt kinevezése alkalmával, úgy látszik hagyományos szokáshoz képest, írásban kiállított, és a császári és királyi udvari haditanácshoz fölterjesztett. Az okirat[1]) német szövegű s magyar fordításban következőleg hangzik: «Én, gróf *Nádasdy Ferencz*, Ő római császári és királyi Felségének titkos tanácsosa, lovassági tábornok és egy huszárezred tulajdonosa, ezen reversálisomnál fogva beismerem és megerősítem, hogy miután a fen-

[1]) Eredetiben Hadi irattár (Kriegs-Registratur) 1763 máj. 31. 474. sz. iratcsomóban.

tebb alázattal megemlített Ő császári és apostoli királyi Felsége, legkegyelmesebb Asszonyomnak engem Dalmáczia, Horvátország és Szlavónia öröklött királyságainak Bánjává legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott és a báni tisztet a számomra kiállított legfelsőbb utasítással és kinevező oklevéllel hűségemre és buzgóságomra legkegyelmesebben bízni méltóztatott, a fentebb alázattal említett Ő császári és királyi Felségének megígértem és megfogadtam, hogy mindazt testem és lelkem egész erejével engedelmesen, serényen és hűségesen teljesítem, a mire a fentebb megjelölt báni tisztre kinevezett bán természetes és örökös fejedelemnője, királynője és Asszonya irányában kötelezve van. Miről jelen reversálisomat kiállítottam, saját kezemmel aláírtam és pecsétemmel megerősítettem. Kelt Varasdon, 1756 szeptember 26-án. Gróf Nádasdy Ferencz, s. k. P. H.

Csatarendezés a XVIII. században. A múlt század hadi szabályzatai között kiváló jelentőséggel bír azon utasítás, melyet Mária Terézia császárné és királynő General-Reglement czím alatt (talán indíttatva II. Frigyes hasonló intézkedése által) Lacy tábornagy fölügyelete alatt kidolgoztatott. Az utasítás, mely ugyan már 1769 szeptember hó 1-jén lépett életbe, de 14 éven át, mint titkos használatra szánt mű, a nyilvánosság elé nem került, útmutatásokat tartalmazott a tábornokoknak békében és háborúban való magatartásukra nézve, s érdekes világot vet azon időszak katonai viszonyaira, mely a sziléziai háborúk és a nagy franczia forradalom közé esik.

A következőkben közlünk egy részletet a XIV. fejezetből, mely «*A csata előtt*» czím alatt a tábornokoknak a harcz előkészítése és bevezetése körűli tevékenységét tárgyalja.

«Mihelyt egy vezénylő tábornok — így szól az utasítás — a mindenkor kiküldendő ügynökök és kémek által tudomására jut annak, hogy az ellenség őt megtámadni akarja, hadi tanácsot hívhat egybe. E tanácsban előterjesztendők mindazon hírek, melyek az ellenségről addig összegyűjtettek, s részletesen kifejtendők az indokok, melyek a vezénylő tábornokot az ellenség támadásának bevárására, az ellenség megtámadására vagy egyéb általa szándékolt fontosabb vállalatok végrehajtására indítják.

Ezek után megvitatandó lenne, hogy a hadsereget mikép kellene a helyzetnek megfelelőleg csatarendbe állítani? hogy a lovasság a szárnyakra vagy a gyalogsági harczvonalak közé állíttassék-e, — vagy hogy gyalogság — és pedig mennyi — a szárnyakon, a lovasság támogatására alkalmaztassék-e?!

Megfontolandó volna azután, nem volna-e czélszerű az arczvonal előtt erődítményeket (Redouten) alkalmazni, hova kellenék a tartalékokat állítani, végre pedig a tűzérségi tartalék — mely rendszerint a szárnyakon

vagy a középen nyeri fölállítását — mely magaslatokra, illetőleg az ellenség által legkönnyebben fölhasználható közeledési irányok melyike ellenében volna elhelyezendő. Hogy az esetben, ha az ellenség valamely ponton áttörne, s ez által rendetlenség támadna, mely dandároknak (esetleg tűzérségi osztagoknak) és miképen kellene egymást támogatniok, hogy az ellenség azonnal ismét visszavettethessék.

Ha *mindezen, és több más hasonló dolgok* a szándéknak és a viszonyoknak megfelelőleg éretten megfontoltattak, *az ezek fölötti vélekedések alulról fölfelé kimondattattak* és megfelelő helyes elhatározás hozatott, akkor *az egészet helyes részletességgel papírra kell vetni.* Csak *ezután* következik a csatára vonatkozó intézkedés részletes megállapítása és leírása, mely — ha a körűlmények megengedik — *egy nappal a vélt ellenséges támadás bekövetkezte előtt*, a tábornoki kar tagjaival közlendő, hogy azok mindegyike megfelelő tájékozást nyerjen.

Az első hírre, hogy az ellenség valóban támadásra megindúlt, és már nincs nagyon távol, a vezénylő tábornok a hadsereget csatarendbe állítsa. A tábornokok a legnagyobb szigorral tekintsenek arra, hogy a 300 lépést tevő harczvonal távközök és a szabályzatszerű térközök pontosan betartassanak, nehogy az ellenségnek valahol keresztűl törni módjában álljon.

A hadseregnél jelenlévő tábornagyok, táborszernagyok, lovassági tábornokok stb. helye hadtesteik, szárnyaik, illetőleg osztályaik előtt van, tüzelés esetén pedig azok mögött.

A hadseregnek oszlopokban való előnyomúlása esetén a lovassági és gyalogsági tábornokoknak egymásra ügyelniök kell, hogy az oszlopok éleit egy magasságban vezessék, s egyik a másik elé ne jusson. Fejlődés esetén a többször említett tábornokok a legnagyobb igyekezettel hassanak oda, hogy a fejlődés gyorsan, rendben, sok lárma és ide-oda futkározás nélkűl hajtassék végre; hogy egyik oszlop a másiktól messze el ne távozzék, nehogy ez által az arczvonalban a fejlődés után nyílások támadjanak. Minden tábornoknak főkötelességei közé tartozik, hogy az e művelethez szükséges helyes szemmértéket folytonos gyakorlat által magának idejekorán elsajátítsa.

Az esetben, ha a vezénylő tábornok az ellenség ellen valamely meglepő vállalatot tervezne, kötelességében áll, ezt az őt rangban követő legmagasabb tábornoknak, s mindazoknak, kikre a végrehajtást bízni akarja, illendőképen és pontosan megmagyarázni.

Mihelyt valamely gyalog- vagy lovasezred a számára kijelölt helyen fejlődött, a dandárnok egy őrnagyot az ezred-segédtiszttel az arczvonal elé küld, hogy a terepet, a mennyire lehetséges, szemrevételezzék, hogy

utánna nézzenek, vajjon lehetséges-e mindenütt és mikép előre jutni, hogy van-e az elől fekvő árkokban, mély utakban és egyéb rejtett helyeken ellenség — és körűlbelől mennyi — elrejtve. Ha a megszemlélt helyek valóban ellenséges csapatok által vannak megszállva, oda aránylagos erejű csapatok küldendők előre, melyek az ellenséget onnét elűzik, hogy ily módon tér nyeressék előre, s tehát a szemrevételezést továbbra kiterjeszteni lehessen.

Ha mindez *a lehető legnagyobb gyorsasággal* (?) megtörtént, a hadsereg teljesen megalakúlt és a támadáshoz általában minden előkészűlet megtéve van, úgy a vezénylő tábornok intézkedéseinek pontos végrehajtását — miután végre is *mindent előre látni s előlegesen meghatározni lehetetlen* (!) alárendeltjeinek képességeire, buzgóságára, vitézségére és hadi tapasztaltságára kell, hogy bízza.

Erre azután az egész hadsereg, egy adott jelre, az arczvonal egész szélességével megindúl és lobogó zászlókkal, zeneszó mellett az ellenséges fölállítás ellen nyomúl.»

Bizony furcsa idők voltak azok, a mikor a csata előkészítése és bevezetése a föntebbiekben foglalt elvek szerint hajtatott végre.

Magyar huszárok Moldvában. Az 1788-ik évi hadjáratban a Moldvába való betörésre rendelt s Koburg herczeg parancsnoksága alatt álló hadtest márczius hó közepe táján indúlt meg.

Az előnyomúló oszlopok előtt magyar huszár-csapatok voltak, melyek a főerők bevonúlása előtt önálló küzdelmeket folytattak. Így történt az Erdődy-huszárezreddel is, mely *Fábry* ezredes vezetése alatt már jó eleve vitézkedett Moldvában.

Márczius 21-ike volt, midőn Fábry ezredes kémek útján megtudta, hogy *Ibrahim Nazir* pasa 600 janicsárral és 500 spahival egy nagyobb gabona-szállítmányt kísér Bottusánból Chotymba. Az ezredes elhatározta, hogy e szállítmányt a következő nap megtámadja, minélfogva elrendelte, hogy a Dorogoe körűl lévő huszár és gyalog csapatok másnapra indúlásra készen álljanak.

A csapat márczius 22-dikén reggel négy órakor indúlt meg. Az elővédet, mely egy huszár-századból és 50 lövészből állott, *Szörényi* százados vezette; ez után következett a zöm Révay őrnagy alatt, mely három lovas, négy gyalog-századból és két lövegből állott; a hátvédet ismét egy lovas-század képezte.

Délre járt az idő, midőn Szörényi Bottusántól mintegy két órányira a Sicna mocsaras völgyében ellenséges lovasságra talált. Szörényi nyomban rohamot intézett e csapat ellen, mely Ibrahim Nazir főoszlopát képezte, de makacs ellentállásra talált; mindazonáltal sikerűlt neki a

küzdelmet mindaddig kihúzni, míg a zöm megérkezett. A harcz ezután nem soká tartott s a törökök számos halott és sebesült és az egész, 3000 mázsát tévő gabona-szállítmány hátrahagyása után, Jassy felé elmenekültek. Fábry ezredes délután négy órakor bevonúlt Bottusánba. E csinos vállalat a nagyfontosságú Bottusán megszállásán és a tetemes zsákmányon kívűl még azon jelentőséggel is bírt, hogy huszárjaink Chotym helyőrségének élelmezését és megerősítését megakadályozták, Ibrahim Nazir pasa csapatát pedig hosszú időre működésre képtelenné tették.

A két csapat újabb összeütközése csak ápril közepe táján következett be, a mikor is Ibrahim Nazir a Mitok folyónál Schipotje mellett táborozott. Fábry ezredes négy lovas és négy gyalog-századdal ellene indúlt s a török csapatokkal ápril 18-dikán a Larga melletti korcsmánál, hol a bottusán-jassy-i útvonal a Sessura patakon átvezet, találkozott. Az út itt szorost képez, a mennyiben két tó között elhúzódó magas töltésen vezet; fölötte kisebb emelkedések uralkodnak, melyek gyalog csapatokkal voltak megszállva; a bejáratot azonkívűl három löveg védte.

Midőn csapataink közeledtek, Nazir pasa 300 tatár lovast küldött előre, kik vad rivalgással törtek a huszárokra, de ezek már harczkészen várták őket. A gyalog századok ugyanis egymástól fejlődési távolságra négyszögöket alakítottak s a térközöket lovasság töltötte ki, a szárnyak mögött ismét lovasság; így vonúlt a csapat előre. Midőn a tatárok közeledtek a két szárny-század oldaltámadást intézett reájok, mire az ellenség azonnal visszafordúlt; de a tatárokat nyomban követte a spahik 500 lovasból álló csapata, mely a tatárokat is előre vonván, csapatainkra általános rohamot intézett. Az összeütközés heves volt, de nem soká tartott; huszárok és gyalog-csapatok egyetértve pusztították a törököt, annak nagy részét levágták, a többit pedig a tavakba és mocsarakba szorították.

Ibrahim Nazir megmaradt csapataival Jassyba menekűlt, de a huszárok a város előtti táborát még az este, magát Jassyt pedig, Moldva fővárosát, ápril 19-dikén reggel elfoglalták. A Larga melletti harczban két török zászló és három ágyú kerűlt a huszárok kezébe.

Ugyan e napon az ezrednek *Szörényi* százados által vezetett százada szintén nevezetes dolgot művelt. A század ugyanis a Jassyból megszökött *Ypsilanti* herczeg moldvai fejedelem üldözésére küldetvén ki, a herczeget már Jassytól néhány mértföldnyire elérte. A huszárok megrohanván a menekülőket, a herczeg kíséretét szétszórták, s őt magát udvari népével egyetemben elfogták. E pillanatban a kíséretben lévő török meghatalmazott *Diván Effendi* pisztolyt rántott elő, hogy Ypsilanti herczeget lelővén, a huszárokat drága zsákmányuktól megfoszsza; de gyorsabb volt

Szörényi kardja s a következő perczben Diván Effendi holtan hevert a porban.

Ypsilanti herczeget *Szarvassy* százados kísérte 60 huszárral Szuczavára, honnét azután Czernovitzba bellebbeztetett.

Ragaszkodás az előljáróhoz. A wagrami szerencsétlen végezetű csata után Károly főherczeg a visszavonúlás födözésével gróf *Klenau* altábornagyot, a 6-dik hadtest parancsnokát bízta meg. Klenau altábornagy a reá bízott feladatnak fényesen megfelelt, csak lépésről-lépésre s folytonos ütközetek között hátrált s az utánnyomuló francziákat nem ritkán tetemes veszteséggel verte vissza.

1809 julius 9-dikén Klenau altábornagy szokása szerint már kora reggel kilovagolt, hogy az ellenséges előőrsöket és felállításokat kémszemlélje. Hirtelen nagyobb ellenséges lovas csapat jelent meg mellette s csekély kíséretével együtt körűlfogta; Klenau maga is kardot rántott s kísérőivel együtt vitéz harczot folytatott a franczia lovasok ellen.

A tusa hevesen folyt, midőn az altábornagy oldala mellett küzdő *Csillag* nevű küldöncz huszár-tizedes (a Kienmayer huszároktól) lova összeroskadt: a keletkezett rést a franczia lovasok fölhasználva annál hevesebben támadtak a tábornokra; de vesztökre, mert Csillag tizedes villámgyorsan talpra ugorva a tábornokra már sújtani készülő francziát egy hatalmas kardvágással lováról leütötte; a következő pillanatban Csillag már a franczia lován ült s a küzdelemben kapott öt sebe daczára társaival együtt oly vitézűl harczolt, hogy a tábornokot végre is kivágniok sikerűlt.

Biztosságba jutva, Klenau vitéz megmentője felé fordúlt, ki annyi vágást fogott fel helyette s bámúlva ugyanazon merész huszárt ismerte föl benne, ki 1799-ben Genua előtt a Rivieraban Rapollo mellett életét már egy hasonló alkalommal megmentette s a ki ezen tettéért az ezüst vitézségi éremmel díszíttetett föl. Klenau megindúltan nyújtott neki kezet: «Tehát másodszor is neked köszönöm életemet derék bajtárs!» «Szívesen történt uram», válaszola Csillag, «s úgy örülök mint egy gyermek, hogy Méltóságodat kivágnunk sikerűlt.» Csak akkor vette észre Klenau Csillag mély sebeit. «Hiszen te egészen össze-vissza vagy vagdalva» — mondá neki — «s neked inkább a harczból visszahúzódnod kellett volna». «Visszahúzódni» — kiálta Csillag — «s volt ezredesemet cserben hagyni? Ilyet magyar huszár még nem tett soha! Méltóságod nemcsak hős ezredesünk volt, hanem jó atyánk is s ezt egy régi huszár el nem feledi soha; szivesen követjük uram, még ha a poklot kell is megrohanni.»

Bizonyára szép példája az előljáróhoz való ragaszkodásnak és nemes

önfeláldozásnak, mely nem is maradt jutalom nélkül. Károly főherczeg Klenau altábornagy ajánlatára Csillag tizedesnek az arany vitézségi érmet adományozta s neki azonfelül ezer forintot ajándékozott. Sajnos, hogy e derék katona további sorsáról mit sem tudtam föltalálni. *G. G.*

Lélekjelenlét. Az 1793-dik évi hadjáratban csapataink a *Famars* melletti franczia tábort szétverendő, a tábort védő sánczok ellen rajtaütést terveztek. A végrehajtással az Eszterházy (most 34-dik gyalogezred) bízatott meg. A vállalkozás csak meglepés által sikerűlhetett s erre merész ficzkók kellettek. A derék ezredben találkozott ilyen elég s az éj beálltával egy csupa önkéntes vállalkozókból álló kis csapat kúszott a franczia előőrsök felé. De bármily nagy volt az óvatosság, az őrszem valamit észrevéve, puskáját ép azon pontra irányozta, hol az önkéntesek egy pillanatra megállapodtak. Ha az őrszem lő, az egész vállalat dugába dől; ezt villámgyorsan megfontolva, az egyik magyar baka társaitól gyorsan elvált s magát szökevénynek jelezve az őrszemhez közeledett. Az őrszem elég meggondolatlan volt az állítólagos szökevényt magához elég közel bocsátani, minek árát gyorsan meg is adta, mivel a következő pillanatban torkát erős kezek fogták körűl s mielőtt hangot adhatott vagy fegyverét használhatta volna, már megfojtva a földön hentergett.

A tábori őrs és a sánczozat őrségének meglepése most már könnyebben ment s bár a zajra maga a tábor is fölriasztatott, ez már késő volt, mert az önkéntesek a sánczokat már hatalmukba ejtették, s mivel az utánuk nyomban következő zászlóalj által hathatósan támogattattak, az erődítmények birtokunkban maradtak.

A francziák nem várták be a reggeli támadást s még hajnal előtt sietve elvonúltak.

Zrínyi Miklós egy kiadatlan költeménye. A Nemzeti Múzeum kéziratai között Zrínyi Miklós a költő és hadvezér költői és hadtudományi munkáiból számos, részint egykorú, nagyobbrészt azonban későbbi másolat van, melyek irodalmilag teljesen értékesítve még nincsenek. Több munkáról a megelőző rovatunkban tettünk említést, itt pedig bemutatjuk egy epigrammját, mely latin és utána szabadon átdolgozott magyar szövegben a kéziratok két példányán megvan.[1]) Zrínyi a magyar hadtörténelemnek oly kiváló alakja, hogy minden sora irodalmi értékétől eltekintve is igen becses s így a költemény bemutatását kötelességnek tartjuk, elemzését azonban s hitelességének megállapítását az irodalomtörténet művelőinek kell átengednünk.

[1]) Nemzeti Múzeum kéziratok 1070. és 1149. sz. Qu. hung.

In Consensum Epigramma.

Arma paret quicunque focoss patriosque panates
Diligit; ah pudor (est) patriam sic cedere genti
Barbaricæ; fonstra paci confiditis ultra
Hunniaci; rutilum præstat mutare veterno
Marsem Pannonia cedet victoria palmam
Ite alacres et spe pleni, nam martia nondum
Sedibus ex vestris virtus decessit et oris.
Zrinius, hoc magnus banus (ni fata procellis
Turbarent) voto poscit Turcamque potentem
Orbe procut ferro promptus proscribere toto
Martius est animo hic, et scuto padavis audax.

Azon magyarúl!

Fegyvert s bátor szívet kell annak szerezni,
A ki hazájáért kész harczot próbálni
Élet s halál között szerencsét keresni
Kard, sűrű lövés közt nem kell semmit félni.

Világ előtt szégyen hazánk pusztulása
Minden csata nélkűl Magyarnak romlása
Nagyhírű nemzetnek prédára hullása
Török dandároknak könnyen kóborlása.

Kevés békességhez, melylyel csak hiteget
A török bennünket s magához édesget
Ne bízzunk, mert mutat romlandó üveget
Vagy édes méz alatt nyujt keserű mérget.

Zászló alá Hazám kérd jőjjön Magyar Mars
Pusztító had ellen ki legyen veled társ
Mert már hónyad alatt alig maradt az ács
Félek rajta, hogy te öved ne legyen hárs.

Szállj ki hát álmodból még pihenést vehetsz
Fogj fegyvert markodba, szabadulást nyerhetsz
És bánatos ködből majd örömre mehetsz
Föltett szándékodban kívánt véget érhetsz.

Im hol sok bestia ellened kardot vont
De ha serénységed tunyaságot el ont
Sok zászlós kopjáit holdgyával összve ront
Rendelt csoportokat szaggatva széllel bont.

Virtus még közűlünk szintén ki nem szakadt
Noha sok muszurmány bátorságra fakadt
Sokszor magyar mint török hold megapadt
Most is éles kardunk hüvelyben nem ragadt.

Zászlós magyar vitéz tőllünk ily jót kíván
Induljunk meg immár kedves hazánk kárán
Ne hadgyuk töltőzni pogányt magunk javán
Példát kész mutatni egy vitéz magyar bán.

Ha a magyar kard pogány karddal öszve csendűl
Jól fordul a koczka, szerencsénk is perdűl
Bánatban bús elménk örömre fel zendűl
Vitézségünk miatt pogány füle tsendűl.

Igy jön meg hazánknak régi szabadsága
Bánat s siralomnak öröm lesz váltsága
Elpusztult földünknek lehet orvossága
Igaz magyarságnak csak ez kívánsága.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

7-ik szám.

Zsigmond királynak 1389. évi január hó 20-án Budán kelt levele, melyben kijelenti, hogy Sopron megyében fekvő Borostyán várát zálogszerűleg leköti Kanisay Miklós kir. tárnokmesternek, úgy azonban, hogy ez a várat kijavítsa.

Relatio Ladislai voyuode.

Nos *Sigismundus* dei gratia rex Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. marchioque Brandenburgensis etc. Memorie commendantes tenore presentium significamus, quibus expedit universis. Quod licet nos castrum

László vajda jelentése.

Mi Zsigmond, isten kegyelméből Magyar, Dalmát, Horvát stb. országok királya, Brandenburgi őrgróf stb. Emlékezetűl adván jelen oklevelünkkel tudatjuk mindenekkel, a kiknek illik, hogy habár mi a Sop-

nostrum regale *Porostyan* nuncupatum in comitatu Sopruniensi existens nostro fideli dilecto viro magnifico domino *Nicolas* filio *Johannis de Canisa* magistro tawarnicorum nostrorum regalium pro certa pecunie quantitate alias obligaverimus prout in litteris nostris de et super hoc confectis plenius continetur. Tamen quia nobis per eundem dominum Johannem extitit declaratum, quod ipsum castrum in suis edificiis plurimum indigeat reformari, ideo eidem *Nicolas* annuimus et consensimus, quod dictum castrum in necessariis reficiat et reparet edificiis ac structuris, promittentes ipsi domino *Nicolas*, quod ipsum castrum ab eodem auferre seu recipere non faciemus, nisi prius de omnibus sumptibus et impensis, que super edificiis et reformatione dicti castri se imposuisse, rationabiliter demonstrabit seu demonstrare poterit, sibi per nos plenarie fuerit satisfactum, harum nostrarum testimonio litterarum. Datum *Bude* in festo beatorum Fabiani et Sebastiani martirum anno domini M°CCC° LXXX° nono.

ron megyében fekvő Borostyán nevű királyi várunkat a mi kiválasztott hívünknek, nagyságos úrnak Miklósnak a Kanisai János fiának, a mi királyi tárnokmesterünknek bizonyos pénzösszegért lekötöttük, mint ez az erről készült levelünkben bővebben bentfoglaltatik, mindazáltal mivel János úr nekünk kijelentette, hogy a vár épületeit felette igen szükséges átalakítani, ennélfogva megengedtük ugyanazon Miklósnak és beleegyeztünk abba, hogy az említett várat a szükséges épületekkel és építkezésekkel egészítse és javítsa ki, ígérvén Miklós úrnak, hogy mindaddig ő tőle a várat el- vagy vissza nem vetetjük, míg mindazon költségekről és kiadásokról, melyeket helyesen megbizonyít vagy megbizonyíthat, hogy az említett vár épületeire és átalakítására fordított, tökéletesen ki nem elégítjük, ezen levelünk bizonysága szerint. Kelt Budán, Szt. Fábián és Sebestyén vértanúk napján (jan. 20.) az úrnak ezer háromszáz nyolczvankilenczedik évében.

(*A kis pecsét alatt áll:* ratio Ladislai vayuode.)

(Eredetije hártyán, előlapra nyomott kis piros pecsét nyomával megvan. Orsz. Levéltár. Dl. Oszt. 7472. sz.)

Jegyzet: Eddigelé közlött okmányainkban láttuk, hogy miként harczolt Zsigmond királyunk a végeken, hogy segítette meg harczos társait s miként gyűjti és tartja fönn seregeit.

Ezúttal azt látjuk, hogy mily érdekes és praktikus módon tartja fönn

némely végvárait. Nem lévén elegendő költsége azoknak megfelelő hadi karban való tartására, — bizonyára uradalmaik és minden jövedelmeikkel egyetemben — zálogba veti megbízhatóbb és tekintélyesebb főembereinek, oly kikötéssel azonban, hogy ezek a várat megújítani s minden szükségeseket benne kiépíteni tartoznak. Ebben különben csak is a pénzben szűk középkor általános szokását követte, mely a hűbéri intézménynyel állott szoros kapcsolatban.

Ily módon kapja *Kanisay Miklós* kir. tárnokmester Borostyán várát. Kanisay Miklós maga, a most már kihalt ősrégi családból származott, mely még az Osl, vagy Osth nemzetségből vette eredetét.[1]) Első ismert ősük az az *Imre* volt, a ki Béla király alatt 30 ezer embert vezetett Ottokár osztrák herczeg ellen. Zsigmond király alatt *Jánost* látjuk szerepelni, kinek fia *Miklós*, Zala-, Vas- és Sopron vármegyék főispánja. *1389*-ben tehát okmányaink kelte idején részt vett a szerbek, majd a dalmaták elleni háborúban, *1395*-ben Franczia- és Olaszországban járt a törökök elleni segély végett, *1396*-ban Nikápolynál csatázott s a szerencsétlen csata után Gara Jánost és őt küldé ki a király az ország kormányzására.[2]) Látni való tehát, hogy *Miklós* tárnokmester egyike volt Zsigmond legnevezetesebb hadvezéreinek s legkitünőbb katonáinak.

Innen magyarázható meg, hogy az osztrák határ felé oly fontos *Borostyán* vár fönntartását és restauráltatását is reá bízta Zsigmond.

Maga *Borostyán*, azonos a későbbi Borostyánkő várával, mely akkor még Sopron megyébe esett, ma pedig Vas megye területéhez tartozik. A magas kősziklán épült vár egy fegyvertárral s kősziklába vágott mély kútjával még ma is meglehetős jó karban van.

[1]) *Wagner* Dec. I. p. 91—111.
[2]) Nagy Iván. 6. k. 67. lap.

Közli és jegyzetekkel kíséri

Dr. Szendrei János.

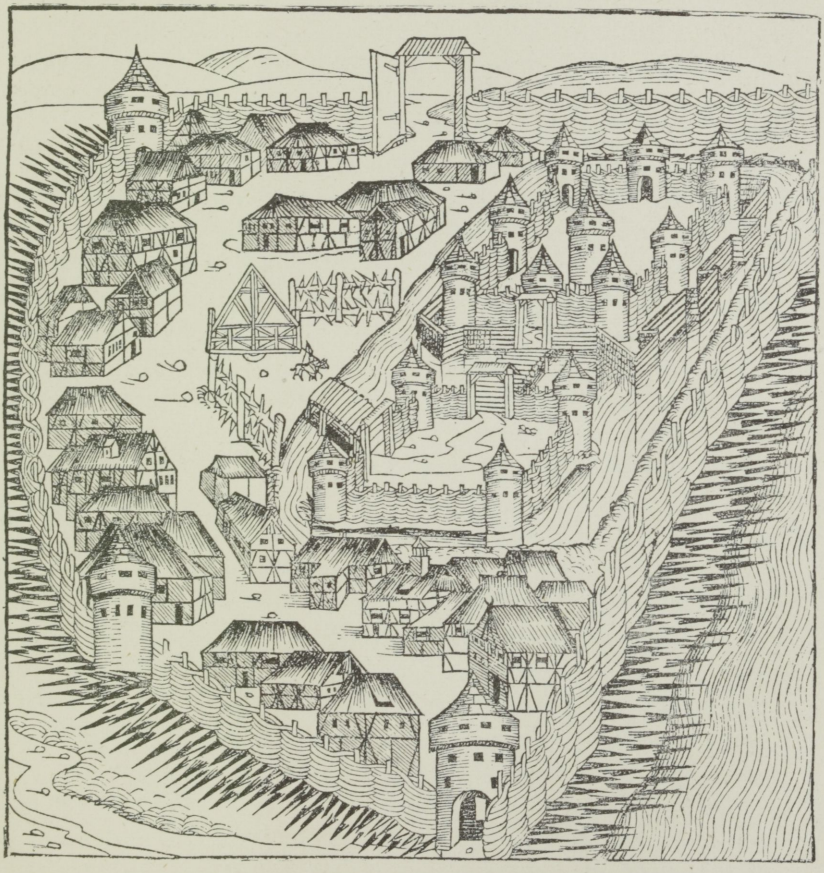

SZABÁCS VÁRA A XV-IK SZÁZAD VÉGÉVEL.

KÁROLY FŐHERCZEG MINT KATONAI ÍRÓ.

Azon férfiak közől, kik a század elején, Ausztria történetének e mozgalmas korszakában az állam sorsára befolyással bírtak, magasra kiemelkedik Károly főherczeg hősies alakja, kinek mint hírneves tábornoknak, a császár hű alattvalójának, és fenkölt szellemű államférfiúnak, egyaránt nagy küldetése volt. Kezében a kard s a toll, hatalmas fegyverek gyanánt egy nagy czélra egyesültek harczkészen, a monarchiát külső támadások ellen megvédeni, régi fényét és hatalmát visszahódítani. Hadi tettei, hadvezéri dicsősége, a történelemben vannak megörökítve, mint katonai író, hátrahagyott munkáiban önmaga örökítette meg magát. Történelmi jelentősége mindamellett még eléggé méltatva nem volt. — Katonai és politikai működésére, egész életfolyamára a legújabb levéltári leletek derítenek több világot. Ezeknek tüzetesebb ismerete nélkűl, a nagy események képe általában hézagos és tökéletlen maradt volna, és ha egyik kortásra, Lacuée franczia követségi tanácsos, már akkor úgy nyilatkozott felőle, hogy «nagy lelkét, szép jellemét még nem eléggé magasztalták»,[1]) a történetírás, úgy látszik, még csak ezután fog neki teljes igazságot szolgáltatni, a mióta a levéltárak megnyíltak, és hozzáférhetőkké lettek a hivatalos okiratok, a bizalmas levelezések, a történetírásnak ezen egyetlen megbizható kútforrásai.

Albrecht főherczeg magán-irattárában szakadatlan összefüggésük szerint rendezve, megvannak mindazon nagyfontosságú levelek, melyeket egyrészt Ferencz császár Károly főherczeggel

[1]) Lacuée Bourienne-hez. Notes sur la cour de Vienne stb. Arch. nat. L. Wertheimer. Ausztria és Magyarország története a XIX. század első tizedében. Budapest, 1884. 48. l.

váltott, másrészt a főherczeg örökbefogadó atyjának, szász-tescheni Albert herczegnek írt. A mióta Wertheimer engedélyt nyert, hogy e gazdag magán-levéltárt átkutassa, abból Károly főherczeg nagybecsű irodalmi hagyatékát fölhasználhassa, a mióta Kronesnek alkalma volt betekinteni János főherczeg nagyérdekű naplóiba, melyekben Károly főherczegre vonatkozólag sok nevezetes följegyzés található, — azóta dúsabban fakadoznak az újabb adatok és bizonyítékok forrásai. Az egykorú följegyzések közelebbre hozzák az eseményeket, földerítenek sok érdekes eddig ismeretlen dolgot, tisztább világításba helyezik az udvar, a hadsereg, s az állami közigazgatás körében történteket; megadják a kulcsot a rejtélyes, de azért nem kevésbbé heves küzdelmek megfejtéséhez, melyek a legfelső körökben külső zaj nélkűl lefolytak, és tüzetesebben megismertetnek bennünket a nagy feladattal, mely a monarchiának e végzetes korszakában Károly főherczegnek jutott.

A természettől nemes hajlamokkal, sokoldalú szellemi tehetségekkel megáldva, a főherczeg már kora ifjúságában figyelmet ébresztett maga iránt. Áthatva a vágytól, hogy képességeit az állam szolgálatának szentelje, gyönge egészségi állapota daczára, főképen a katonai tanulmányokra adta magát. Ismerte Polybius és Cæsar, nemkülönben Machiavelli és Nagy Frigyes íratait; de legkedvesebb olvasmánya mégis Tacitus volt;[1] benne úgy látszik szívének sugallatára talált, s e vonzalmában jövő sorsának hangját ismerte föl. — Nem pillanatnyi fölhevülés, nem ifjúkori túlbecslés, de szilárd akarat és tiszta öntudatban gyökerező hajlama indítá őt a katonai pályának komoly iskolájába, melyben arany gyümölcsöket aratott.

Ifjúságának első éveiről, első neveltetéséről, önéletirásában találunk jellemző följegyzéseket. «Neveltetésem» úgymond, «s egyéb viszonyok által ösztönöztetve, gyermekségemtől kezdve egész mostanig, kötelességeim betöltésénél egy elérhetetlen eszmény után törekedtem, mely az elmét, de nem a szívet vevé igénybe.. Jó érzéseimet nem gyakoroltatták, ezért sokszor kedvetlenséggel, lenézéssel, bizalmatlansággal és kicsinyléssel viseltettem minden iránt, a mi esz-

[1]) Waldstätten. Erzherzog Karl. Ausgewählte militärische Schriften. L. Militärische Klassiker des In- und Auslandes. Berlin. 1882. II 1.

ményemnek meg nem felelt.»[1]) — Ezzel egybehangzólag életírói azt jegyzék föl felőle, hogy fiatal korában félénk elzárkozott természetű volt, környezetére olynemű benyomást tett, mintha elnyomva, mindenben mellőzve érezné magát.[2]) Úgy látszik, hogy császári atyjának komor lénye megfélemlítette, s a kikre nevelése bízva volt, nemesebb tulajdonait fölismerni nem bírták. Ki tudja hova jutott volna ez úton, ha csak a véletlen közbe nem jő, hogy további kifejlődésének irányzatát megváltoztassa. A történelem nem egy példában mutatja, hogy hősök, költők, művészek és bölcsek, kik különféle időszakokban a világ színpadján szerepeltek, leginkább a női befolyás által jutottak jeles tulajdonaik, nagy tehetségeik birtokába. Szavoyai Jenő herczegnek egész élete befolyására elhatározó volt a kiolthatatlan gyűlölet, melyet édes anyja XIV. Lajos s annak egész háza ellen, a jövendőbeli hős ifjú szívébe csepegtetett. Károly főherczegre vonatkozólag egy másik fönkelt szellemű nőnek, nagynénje, Krisztina főherczegasszonynak volt fönntartva, hogy jótékony befolyásával a ferde nevelés csorbáit kisimítsa.

Húsz éves korában, a brabanti forradalom elnyomatása után, Károly főherczeg Brüsselbe, nagynénje udvarához küldetett, kinek férje, szász-tescheni Albert herczeg őt örökbe fogadá s örökösévé tevé. Az volt a szándék, hogy az ifjú herczeg idővel nagybátyja helyében a kormányzói állást elfoglalja. Az éles látású főherczegasszony, ismerve öcscsének nemes tulajdonait, fínom tapintatával csakhamar helyrehozta a hibákat, miket helytelen bánásmóddal kedvelt rokonán elkövettek. Károly, ki addig csupán büszke függetlenségről álmadozott, mintha hirtelen megváltozott volna, ismét önmagának volt visszaadva, és nemsokára bekövetkezett az idő, mely a benne szunnyadozó képességek kifejlesztésére a kedvező alkalmat meghozta, nagy hivatásának betöltéséhez az útat megnyitotta.

1792-ben Albert herczeg oldalán, a francziák elleni hadjáratban, megkezdé katonai pályafutását. Résztvett a jemappes-i

[1]) Wertheimer: Ausztria és Magyarország története stb. 52. l.

[2]) Wertheimer. U. o. 48. l., továbbá Waldstätten E. H. Karl. Ausgewählten milit. Schriften. I. l.

csatában. Coburg herczeg vezetése alatt, elővéd-parancsnoki minőségben az aldenhoveni és neerwindeni győzelmek kivívásában volt nagy része. 1794-ben Landrecy-nél egy hadosztályt, Tournay- és Courtray-nél Pichegru ellenében az egész bal szárnyat, Fleurus-nél a közép-hadat vezényelte.

A hadjáratok befejezése után fegyver helyett tollat vett a kezébe, hogy korán érlelődött tapasztalásait a hadsereg javára értékesítse. Messzelátó tekintet s erős szívbeli ösztön kellett, hogy egyesüljön nála, a midőn 24 éves korában, egészben három évi hadjárati tapasztalás után, a katonai irodalom terére lépett, alapot vetvén későbbi nagy munkásságához, melylyel a hadsereg szervezése és kiképezése körül fényes sikert aratott. — Legelső irodalmi műve az «Ueber den Krieg mit den Neufranken» czímű értekezése volt 1795-ből. Úgy látszik e dolgozata nem volt arra szánva, hogy nagyobb közönség elé kerüljön, legalább az éles bírálat, mely a befejező sorokban foglaltatik, és több más helyek arra engednek következtetni. E kezdő munkából az tűnik ki, hogy szerzője a vezérletnek főkellékeit, az erők egyesítésének, a tevékenységnek és kezdeményezésnek elveit jól ismerte, a mint megmutatta a következő évben, mikor mint fővezér fényesen helyt állott. — Követte ezen első kísérletet egy másik «Betrachtungen über den Krieg im Jahre 1796. in den Niederlanden», és még vagy három értekezése, melyek 1795-ben készülhettek. — Végre ugyanezen időszakból, nevezetesen 1797-ből valók a következő dolgozatai: «Ueber Nationalreichthum», továbbá «Ein Entwurf der Defensive am Rhein», majd ismét egy e felírattal «Ein Haupt-Entwurf zu der inneren und äusseren Vertheidigung der Haupt- und Residenzstadt Wien».[1])

1796-ban, mint birodalmi tábornagy, az egyesült osztrák és német birodalmi seregek élén, hadvezéri dicsőségének első babérait aratta. Rastattnál sok szerencsével küzdött, és miután Jourdan-t másodízben is a Rajnán át visszavetette, Moreaut mesteri hadműveletekkel tévedésbe ejtvén, a híressé vált visszavonúlásra kényszerítette; szerencsés hadjáratát télnek idején Kehl bevételével fejezte be. — Később, Bonapartenek szédítő gyorsasággal kivívott

[1]) Waldstätten E. H. Karl. Ausgewählte milit. Schriften. IV. 1.

győzelmei folytán, Olaszországba küldetett (1797 febr. havában), hogy a hadi szerencsét ismét az osztrák fegyverek részére hódítsa. Kimerült, meggyöngült seregével azonban a vitézségnek ismételten adott fényes jelei daczára sem bírt ellentállni, s a császár, a fivére által kivívott legelső előnyöket, a leobeni előzetes békének megkötésére használta fel (1797 ápril 18.).

* * *

Alig telt el másfél év a campoformioi béke után (1797 okt. 17.), Ausztria a czárral s Angliával szövetkezve már ismét fegyverben állott. Az 1799-ki véres küzdelmek után olasz földön, Németországban s a Svájczban, rá egy évre következett a végzetes eldöntés, az Alpokon innen és túl; Marengonál (1800 jún. 14.), Hohenlindennél (1800 decz. 3.) s a lunevillei békekötés (1801 febr. 9.) a második coalitiónak tényleg már régen elhatározott fölbomlását, Ausztriának katonai vereségével, politikai sülyedésével toldotta meg. A monarchiának e szomorú helyzetében, háttérbe szorúlt minden más gondolat, a józan politikának csupán egyetlen czélja lehetett, az, hogy a kényszerű nyugalmat a kimerűlt erők üdülésére, a szenvedett veszteségek kipótlására használja fel, s e részben nem volt semmi vesztegetni való idő, mert a békének tartósságára számítani nem lehetett.

Károly főherczeg, ki a helyzetet jól ismeré, legott a béke megkötése után, a birodalom átalakításának szükségességét hangsúlyozá. Nagy szerencsétlenségek után több a hajlandóság újítások elfogadására. Az emberek ilyenkor számba veszik, hogy mennyi kárt szenvedtek, és keresik a módokat, miképen lehetne annak jövőre elejét venni. Ferencz császár fivérében megbízott, s a főherczeg, ki már eddig szerzett érdemeinél fogva arra méltán igényt tarthatott, széles belátásával bírt annak a nehéz feladatnak, melyet a fejedelmi bizalom reá ruházott. Figyelmét az állami igazgatásnak minden ágaira egyaránt kiterjesztè. Bizonyságot tesznek e felől számos emlékiratai, melyeket a császár elé terjesztett. Mindenekfölött az ingatag kormányrendszer megszilárdításához kívánt biztos alapot teremteni. E czélból a «Staats- u. Conferenz-Ministerium» fölállítását hozta javaslatba, mely fontos állami közeg, buzgó kez-

deményezésének köszöné lételét. Mégis oly időben, midőn az állam biztonsága, inkább mint valaha, a véderőnek állapotától függött, első sorban a hadsereg újjászervezéséről kelle gondoskodnia. Senki más erre több hivatással nem bírt, mint Károly főherczeg. — «A csapatok», ezt írja Lacuée felőle, «lelkesülten szerették, Németország legelső, Európa második emberének tekintették s a fővezéri állás betöltésére, minden többi tábornokok fölött, csakis őt tartották képesitettnek.»[1]) — 1801. január 9-én kineveztetett az udvari hadi tanács elnökévé. Bécsben e kinevezést nagy lelkesedéssel fogadták, a tőzsdén áremelkedéssel üdvözölték; a főherczeg nagy erélylyel fogott a munkához, a hadügyi kormányzatnak minden ágaiban gyökeres reformokat létesitett, és bámulatos tevékenységet fejtett ki a hadsereg szervezése, a katonai szellem fölélesztése, a tisztek tudományos kiképzése körül.

Annak megitélésére, hogy milyen természetű lehetett e munka, bele kell hogy képzeljük magunkat a helyzetbe, melyben a hadsereg a luneville-i béke után volt. Kiveszett abból az önérzet, a katonai szellem mélyre alásülyedt. A felsőbb parancsnokokat féltékenység és bizalmatlanság fogta el, a történtekért egymást hibáztatták,[2]) s a hangulat, mely a csapatok nagy részénél lábra kapott, a fejedelem iránt csekély ragaszkodást mutatott, a monarchia sorsával keveset gondolt.[3]) A teljes fölbomlás veszélyétől lehetett tartani. Még jó szerencse volt, hogy e vigasztalan állapotában a hadsereg Károly főherczeg iránt bizalommal viseltetett, kibe minden reményét vete, hogy megmentője legyen.[4]) S e bizalomnak a főherczeg mindenképen megfelelt. Megbizható értesülések és személyes megfigyelés után, a hadsereg állapota felől alaposan tájekozva volt. Sokat gondolkozott az okok felett, melyek e sülyedést előidézték, s az eszközökről, melyekkel a bajon segíteni lehetne. Ez úton arra a meggyőződésre jutott, hogy a hadsereg

[1]) Lacuée. Arch. nat. L. Wertheimer Ausztria és Magyarország története stb. 114. l.

[2]) Wertheimer. Ausztria és Magyarország története stb. 114. l.

[3]) Wertheimer. E. H. Karl als Präsident des Hofkriegsrathes. Archiv f. österr. Geschichte. B. LXVI. 1885. 285. l.

[4]) Relation de Marlingen. Bécs, 1801. május 17. Albrecht fhg levéltára. L. Wertheimer. Ausztria és Magyarország története stb. 114. l.

újjászervezését az udvari hadi tanács reformjával kelljen megkezdenie. Mindenekfölött a katonai igazgatóságnak s a szakszerű administratiónak helyreállítását tartotta szükségesnek,[1]) és súlyt fektetett arra, hogy a hadsereget új erők alkalmazása mellett, a legfőbb igazgatásban megrögzött formalizmus nyűge alól fölszabadítsa. «Csak a kinek személyesen volt alkalma észlelhetni», így szól a császárhoz intézett jelentése, «csak az alkothat magának fogalmat arról, hogy az akkori ügykezelés mennyire czéltalan volt, mily hosszas formalítások közt mozgott».[2]) Ismét egy másik jelentésében: «hasonló körülmények közt», úgymond, «a gyökeres átalakítás föltétlen szükségességéről vagyok meggyőződve, melylyel az udvari hadi tanács összes ügykezelése azon egyszerű módszerre lesz visszavezetendő, a melytől soha sem lett volna szabad eltérnie».[3]) — A császár, helyeselvén fivérének eljárását, megadta beleegyezését ahhoz, hogy a régi tanácsosok elmozdíttassanak és helyökbe új emberek hívassanak meg.

Egyébiránt a nagy fogyatkozások, melyekben a múlt századbeli hadi rendszer szenvedett, majd kivétel nélkül az akkori időviszonyokban rejlettek, és főképen a kiegészítés módjában, az élelmezési ügyek kezelésében, s a pénzbeli gazdálkodásnál voltak tapasztalhatók.

A mi az elsőt illeti, történt ugyan Ausztriában még Mária Therézia és II. József császár idejében bizonyos szabályozás. 1781-ben behozatott a katonai összeírás, konskribált alattvalókra nézve a toborzás eltiltatott, a kötelező állítási kor, a 17-ik évtől kezdve a 40. évig terjedt; a szolgálati kötelezettség élethosszíglan tartott, de a capitulatiónak csupán külföldiekkel szemben volt helye; Magyarországon az újonczok megajánlása törvény szerint, az országgyűlés jogaihoz tartozott. — E rendszernek szembeötlő hátrányai mellett sok káros következményei voltak. 1802-ben csupán az örökös tartományokból távol volt 27,000 fiatal ember, kik félelmök-

[1]) Károly fhg jelentése a császárhoz. April 4. 1801. L. Wertheimer. Archiv. f. österr. Geschichte. B. LXVI. 1885. 290. l.

[2]) Vollständige Rechenschaft. Albrecht fhg levéltára L. Wertheimer. U. o. 296. l.

[3]) Károly fhg jelentése a császárhoz aug. 1. 1801. L. Wertheimer. U. o. 297. l. (4. megjegyzés).

ben (az élethossziglani szolgálattól) hazájokat elhagyák.[1]) Ez az állapot, kivált az újabb hadi rendszer követelményeivel szemben, továbbra fentartható nem volt, s ennek mielébbi megszüntetését az udvari hadi tanács új elnöke egész erélylyel sürgette. Javaslata a császár tanácsában helyeslésre talált, és megjelent 1804-ben a császári patens, melylyel a capitulatio, Károly főherczegnek e nagyszabású alkotása, életbeléptetve lett s az élethossziglani szolgálat örökre eltöröltetett. — Új rendszerét a főherczeg kívánta volna Magyarországra is kiterjesztetni, hogy a capitulatiónak behozatala által a magyar seregnek kiegészítése béke és háború idején szilárdabb alapot nyerjen. Ebbeli terve azonban meghiusúlt, mert az az 1802-ki országgyűlésen keresztűlvihető nem volt.

Hatásaiban nem kevésbbé fontos, de lényegere bonyolúltabb s így terhesebb föladat várt a főherczegre, az élelmezési és számvevőségi ügyek rendezése körűl. «Azon időben», úgymond a császárhoz intézett jelentésében, «melyben az ügyek vezetését átvettem, a katonai gazdálkodásnak egyik ága sem volt annyira elhanyagolva, mint az élelmezési ügy.»[2]) Hogy pedig a számvevőségnél tapasztalt állapotok sem lehettek kielégítők, sőt tán még rosszabbak, arra következtetni enged a főherczegnek egy szellemes aforizmája, mely így hangzik: «ha léteznek Ausztriában, mint volt Ephezusban, egy Herostratos, úgy Diana temploma helyett a számvevőségeknek, a sok haszontalan írka-firka templomainak, kellene füstbe menniök.»[3]) Elképzelhető ezek szerint, hogy a főherczegnek mennyi munkájába és fáradságába kerűlhetett, hogy az annyira zilált állapotokat rendbe hozhassa, és lelépése alkalmával a császárhoz intézett jelentésében méltó önérzettel ezeket mondhassa: «Nem titkolhatom el Felséged előtt, mennyi megelégedéssel tekintek vissza a példás rendre, melyben az összes katonai számviteli ügyeket utódomra hagyom. Benső megnyugvással gondolok a nagy előnyökre, melyeket az által Felséged kincstárának, a hadseregnek

[1]) Vollständige Rechenschaft. Albrecht fhg levéltára. L. Wertheimer. Archiv für österr. Gesch. B. LXVI. 306. l.

[2]) U. o. 300. l. 1. sz. megjegyzés.

[3]) Waldstätten. E. H. Karl. Ausgewählte milit. Schriften. 222. l.

és mindazoknak, kik számadással tartoznak, özvegyeikkel s árváikkal együtt, biztosítottam.»[1])

* * *

Ha csak egy futó pillantást vetünk is a tevékenységre, melyet Károly főherczeg mint az udvari hadi tanács elnöke kifejtett, bámulnunk kell a szívós kitartáson, az önzetlen odaadáson, melylyel hivatásának megfelelt. E közben rendkívüli nehézségekkel kelle megküzdenie, s ezek nemcsak a dolog természetében rejlettek, de sőt olyan elemek rossz indulatú ellenkezéséből eredtek, a melyek az új viszonyokkal megbarátkozni nem tudván, terveit mindenképen meghiusítani akarták; mert nem volt inyökre, hogy az új elnök őket felelőssekké tegye a munkáért, mit végezniök kellett, és nem tűrte, hogy elkövetett hibáikat másokra tolják.[2]) — Ámde bármi nagy horderővel bírtak is a főherczegnek mélyreható intézkedései, melyekkel az udvari hadi tanács ügymenetét rendezte, a katonai administratiót szilárdabb alapokra fektette, a reá bízott nagy föladatnak ez még csak egyik részét képezte.

Az 1789-iki franczia forradalom nemcsak az állami és társadalmi életben, de a hadművészet terén is gyökeres változásokat idézett elő, s ezekkel kellett, hogy számoljon minden hatalmasság, ha csak lemondani nem akart amaz előnyökről, melyekből mások nagy hasznot vontak. Francziaországban a közlelkesedés, emelkedett szellemű férfiak buzdítása mellett, a néphadat hozta létre, mely miután Ausztria és Poroszország seregeivel szembeszállt, a nagy mester keze alatt átváltozott rettentő és félelmetes gépezetté, nemcsak rugóinál fogva, melyek által mozgásba hozatott, de nem különben azon szellemnél fogva is, mely neki irányt szabott. Megtört előtte a régi monarchiák hatalma, és mélyre süllyedt a múlt századnak helybenmaradó rendszere, melynek áltanai a fősúlyt inkább a mathematikai és földtani elemekre, semmint a csatában működő élő erőkre helyezték. Merev alakzataival elfojtotta a szellemet és tarthatatlanná vált, mihelyt a francziák a hadviselés módjába új

[1]) Vollständige Rechenschaft. Albrecht fhg levéltára. L. Wertheimer. Archiv für östr. Gesch. B. LXVI. 304. l.

[2]) U. o. 308. l.

elemeket hoztak, a mi által a szellemi erőket fölszabadították, az értelmiségnek szabad tért nyitottak.

Az új hadi szervezés értelmében a kiegészítés többé nem toborzás, hanem a tulajdon területen eszközölt állítás útján történt. A régi vas-dressura helyébe a kiképzés magán a csatatéren lépett, új harczászati formák szerint. A hadi szükségletek előállítását illetőleg nem a régi raktár-élelmezésre támaszkodtak többé, hanem e helyett a sokkal okszerűbb eljárást követték, miszerint a szükségletek magán a harcz színterén fedeztessenek, s a csapatok azon ország készleteiből élelmeztessenek, a melynek terű letén harczolnak. A conscriptio, a szükséges ember-anyagot tömegesen rendelkezésre bocsájtotta, a forradalmi korszak azonban gyorsan fölemésztette, s a nagy fogyatékot csupán gyöngébb kiképzésű legénységgel pótolta, holott a régi methodikus harczmód, jól iskolázott katonákat föltételezett. Kénytelenek voltak azért fölhagyni a nehézkes linearis alakzatokkal, s ezek helyett a csatárlánczok, rajvonalak által fedett oszlop-alakzatokhoz kellett folyamodniok. Hadászat és harczászat ennek folytán egészen új lendületet nyertek. A küzdő csapatok most már szabadon kifejlődhettek bármily terepen, s így nemcsak a nemzetek hatalmi eszközei, a harczszíntérnek összes erőforrásai, de szükség és tetszés szerint, bármely terepalakzatok is korlátlanúl a harcz czéljaira voltak fölhasználhatók.

Általában az egész hadviselési mód, fölszabadulván régi békóiból, szűkebb határoknál immár többé meg nem állapodhatott, hanem inkább természetes czéljai felé, az ellenség teljes leveretése után törekedett. Csak az új elemek közrehatása mellett érvényesűlhetett a régi hadi elv, melyet minden korbeli nagy hadvezérek czélképen szem előtt tartottak ugyan, de a szükséges eszközök hiányában el nem érhettek. Úgy a nagy csatákra szóló intézkedések, valamint a győzelem mikénti kihasználásának módja ez értelemben módosúlt, és mindkét tekintetben, nem a pillanatnyi eredmény, de az elérendő legfőbb hadi czél volt a mérvadó szempont. — Mind e nevezetes változások kezdetben homályosak és zavarosak valának, Napoleon génie-je kifejleszti, helyes medrökbe tereli; hadviselési rendszere a többi hatalmasságokra nézve mintáúl szolgál, hadviselési módjában az erélyes offensiva elvét követi s visszahódítja ez által a fölényt az erkölcsi és szellemi tényezők részére.

melyeket a mult századbeli hadtudománynak tudákos pedanteriája háttérbe szorított.

Senki az új viszonyok lényegébe mélyebbre be nem hatolt, szellemöket jobban át nem értette, mint Károly főherczeg. Áthatva magasztos föladatának jelentőségétől, minden erejéből arra törekedett, hogy újabb szellemi alapokon új hadsereget teremtsen. Ismerte a létező hiányokat, a fenforgó szükségleteket, és tisztában volt magával az iránt, hogy mely úton kelljen haladnia. — Dolgozataiban és cselekményeiben mindvégig a háború czéljait tartotta szem előtt; s ez az egyedűl helyes szempont, mely akár a szervezésnél, akár a kiképzésnél végzetes tévedések elől megóvni képes. A hadsereg szervezését a legszélesebb alapokon indította meg, és habár magas állásában hivatalos teendőkkel el volt halmozva, talált mégis időt arra, hogy irodalmi tevékenysége által szellemileg is hasson. A hadseregnek ő nem csak reformátora, de szó szerint oktató mestere is volt. Számos művei, melyek ez időszakban (1800—1809.) megjelentek, főképen e szempontból ítélendők meg, legnagyobb részt saját tollából erednek, részben útmutatásai szerint készültek, és majd kizárólag hadszervezési vagy közigazgatási kérdésekkel foglalkoznak.

Jelesűl 1806-ban tábornokai számára írta meg a magasabb hadművészet alapelveit (Grundsätze der höheren Kriegs-Kunst, für die Generäle der österreichischen Armee). — A mikor e mű napvilágot látott, az 1805-ki hadjáratnak újabb tapasztalásai még teljesen áttekinthetők nem lehettek, egészben tehát megjelenése korának jellegét viseli magán. Elmélete még a múlt század hadjárataiból merített tapasztalásokra támaszkodik, némelyekben Nagy Frigyesnek kedvencz módszerei felé látszik hajlani; egyébként a hegyi harczok találnak benne több méltatásra, a mi arra mutat, hogy irányának és tartalmának megállapításánál, az 1799-ki hadjáratnak emlékezetes eseményei voltak túlnyomó befolyással; belbecsét a tanúságos magyarázatokkal ellátott számos példák emelik. Megjelenésekor katonai tudományos körökben nagy feltűnést keltett, és nagybecsű volt a felsőbb parancsnokokra nézve, kik benne hasznos segédeszközre találtak. Mint ilyen, a mai viszonyok által meghaladottnak tekintendő ugyan, vannak mégis egyes részei, melyek újabb időben is figyelmet ébresztettek. Így neveze-

tesen azokra nézve, mik a 4. §-ban foglaltatnak, Waldstätten tanúsága szerint, bár felirata (Ueber den Türkenkrieg) már nem időszerű többé, tapasztaltatott a bosnyák-herczegovinai megszállási hadjárat alatt, hogy azok a mai viszonyokra is rá illenek.[1])

Ugyanazon időből származik egy másik jeles munkája, mely fölötte becses segédeszköz gyanánt, az osztrák hadseregbeli tisztek használatára lett közrebocsátva (Beiträge zum praktischen Unterricht im Felde, für die Offiziere der österr. Armee. 1806—1813.). — Czélja szerzőjének saját szavai szerint az volt, hogy «a gondolkozó tiszt számára különféle hadi helyzetek magyarázatát adja, figyelmét a gondos előrelátásnak, s a kipróbált gyakran drágán szerzett tapasztalásnak szabályaira irányítsa, eszméit nem képzeletileg előállított, hanem a természetből kölcsönzött tájképeken példákkal és tervezetekkel gazdagítsa, s a katonai írók által gyűjtött szabályokat gyakorlatias módon emlékezetébe hozza».[2])

A hadi tudományok ápolása, különösen a hadtörténelem művelése, az országismének terjesztése stb. czéljából Károly főherczeg 1808-ban az «Oesterreichische Militairische Zeitschrift» czíme alatt ismeretes katonai szaklapot alapította; e mellett számos önálló dolgozatban, a napirenden levő fontosabb katonai kérdéseket tárgyalta,[3]) s a fenforgó helyzetre vonatkozólag hol katonai, hol politikai szempontból több fontos emlékiratot készített. Ilyen volt pl. a javaslat, melylyel a Staats- und Conferenz-Ministerium felállítását ajánlotta,[4]) s a «Relatio ad Majestatem suam Sacratissimam, Imperatorem Franciscum I. Regem Hungariæ apostolicum. Buda, május 5. 1807.)», mely öt fejezetben a magyar hadrendszerrel,

[1]) Waldstätten. E. H. Karl. Ausgewählte milit. Schriften. 43. l.

[2]) Waldstätten. U. o. VI. l.

[3]) Károly fhgnek a jelzett időszakból származó műveinek és dolgozatainak bővebb kimutatását l. Waldstätten. U. o. IV—VI. l.

[4]) Károly fhgnek előterjesztései «Vertrauliche Eröffnung an Seine Majestät über die Lage der Monarchie, in Bezug auf die Auswärtigen Angelegenheiten (aug. 8. 1802.)», továbbá «Ernstliche Betrachtungen über die gegenwärtige Lage (október havában 1802.)», már csak korábbi emlékiratának «Organisation der obersten Staats-behörden (jul. 24. 1801.)» kiegészítéseül szolgálnak. L. Krones. Zur Geschichte Östrreichs 1792 bis 1826. Gotha 1886. 32. l.

különösen a nemesi fölkeléssel foglalkozik és fölötte érdekes módon a capitulatio rendszere mellett érvel.

A harczászat egyszerűsítésére, a hadmozdulati képesség fokozására, a tisztek elméleti és gyakorlati kiképeztetésére czélzó szervezeti munkálatok közől. megemlítendő az új szabályzat a gyalogság számára, (Neues vereinfachtes Exercier-Reglement für das Fussvolk 1805. kiadatott 1807-ben), melylyel a formák az újabb harczászat követelményeihez képest egyszerűsíttettek, s a szétszórt harczmód, tekintettel a zártrendű vonal- s oszlop-alakzatokra, oly kitűnő módon szabályoztatott, mely a mai napon is mintaszerűnek mondható. — Ugyanazon évben kiadatott az új lovassági szabályzat (Neues verbessertes Reglement für die k. k. Reiterei, február 25. 1805.). — Következett azután a dandárok, egy évvel későbben a hadosztályok rendszeresítése, és végre 1809-ben a beosztás hadtestekbe, melyek mind a három fegyvernemből alakítva, s a szükséges tartalék-intézetekkel ellátva, ez által önálló hadműveletekre képesíttettek.

* * *

Az időviszonyok Károly főherczeg nagyszabású szervezési munkájának nem kedveztek. Sokféle nehézségekkel kelle megküzdenie, s az események gyors váltakozása alig engedett időt arra, hogy az új alkotások a gyakorlatban gyökeret vehessenek. Az eredmény mindamellett bámulatos volt. Alig rövid nehány év alatt egészen új hadsereget teremtett, melynek nemcsak alakításában, de alkalmazásában is nagy mesternek bizonyúlt. Az osztrák hadsereg Károly főherczeg tapasztalásának, éles látásának és lankadatlan buzgóságának köszönhete újjászületését, s az elismerést a fölött, hogy benne a hadmozdulati képesség, a kiképzés egyöntetűsége, a tökélynek minő fokára emelkedett, most már ellenei sem vonhatták meg tőle. Katonai dolgokban ítéletet mondani az időtájt bizonyára a francziák voltak legilletékesebbek, és távolról sem lehetett rólok föltenni, mintha nyilatkozataikkal Ausztriának kedvezni akartak volna. Mindig csak lenézéssel és kicsinylőleg szóltak az osztrák császári hadseregről, most azonban Lacuée nem késhetett figyelmeztetni császári urát, hogy «fegyelem», úgymond, «kiképzés és kiegészítés, az osztrák hadseregben jobb mint ná-

lunk»,[1]) s a nagy alkotásnak méltó eredménye sem maradt el, meghozta az asperni győzelem, melylyel Károly főherczeg kétszeres dicsőséget aratott, mert ő volt az első, ki a hatalmas franczia császárt legyőzte.

E nevezetes csatának részletei, úgy az egyes és vegyes fegyvernemek alkalmazását, valamint az összes harczerőnek mikénti felhasználását, a harcznak az újabb kor szellemében történt lefolyását illetőleg, több jellemző tűneteket mutatnak föl, és fényes világitásba helyezik a haladást, melyet az osztrak hadsereg újabb szervezése és kiképeztetéze folytán elért. — A franczia vértesek mondaszerű vitézsége megtört az osztrák oszlopokon és zárt négyszögökön, melyeket az osztrák gyalogság most első ízben alakított. Aspern és Esslingen körűl két napon át folyt a helyi harcz, s a francziák, az osztrákok konczentrikus támadásai által a két falu közti szűk helyre szorítva, hasztalan erőlködtek a fejlődésre szükséges tér elnyeréseért. Ebből aztán kifejlődött, mind a három fegyvernem tömeges harcza, mialatt a tűzérség önálló föllépésének, a hadsereg-tartalék alkalmazásának kiváló szerepe jutott. Másnap Napoleon újabb kisérletet tesz, a főtámadást a középre intézi, melyen áttörni akar. De az eldöntés pillanatában Károly főherczeg elhárítja a veszélyes krizist, érintetlen tartalékának, a granátosoknak elővonása által. Megállítja a harczot, azután maga nyomúl elő támadólag, s a francziákat előbbi állásaikba szorítja vissza. Időközben a Duna főágán átvezető hídak leromboltattak, s e művelet által a jobb parton maradt franczia hadoszlopok közreműködésére immár többé számítani nem lehetett, Napoleon, a Lobau szigetre való visszavonúlást rendelte el. — Hat heti előkészületekre volt ezután szüksége, hogy a harczot Wagramnál újból fölvehesse. A znaimi utóharcz kétes kimenetű volt, s a beállott fegyverszűnet, megakasztá a továbbá hadműveleteket, az utolsókat, melyekkel Károly főherczeg hősi pályáját befejezte.

Rövid idő múlva lemondott a főparancsnokságról, letette minden katonai hivatalait, előbb tescheni birtokaira vonúlt vissza, később Bécsbe tette át állandó lakóhelyét. E pillanattól kezdve

[1]) Lacuée. Arch. nat. L. Wertheimer. Ausztria és Magyarország története stb. 115. l. 3. sz. megjegyzés.

a közpályán többé szerepe nem volt. Önként fölmerűl azért a kérdés, miképen történhetett az, hogy a főherczeg, kinek a monarchia körűl oly nagy érdemei voltak, fényes múltja daczára, aránylag rövid pályafutása után, korának 38. évében visszalépett s azontúl a közügyektől távol tartotta magát? Levéltári leletek, a mennyiben nyilvánosságra jutottak, e kérdésre meg nem felelnek. Csakis a történelmi tényekből lehet következtetni, a melyek pedig igazolni látszanak a sejtelmet, hogy Károly főherczeg elkedvetlenítve a sok nehézségek által, melyek minden törekvéseit meghiúsíták, további működésének sikerességében nem bízott.

* * *

Már 1798 elején, midőn Bécsben a háború újabb kitörésének eshetőségével foglalkoztak, kezdetöket vevék a személyes surlódások, Károly főherczeg és Thugut miniszter között, melyek később a hadjárat lefolyása alatt komoly alakot öltöttek. A főherczeg, ki mint katonai parancsnok ez időtájt Prágában tartózkodott, utasítva lőn, hogy az előkészületeket Csehország védelmére, a hadsereg összpontosítására megtegye, és meghagyatott neki, hogy javaslatait időhalasztás nélkűl előterjeszsze. A főherczeg azonnal hozzáfogott a munkához. Már ekkor szemére vetették a nagy sietséget, mely Párisban gyanút ébreszthetne. Egyébiránt javaslatának kidolgozásánál azon föltevésből indúlt ki, hogy a francziák minden valószínűség szerint a Duna völgyét választják hadműködési vonalúl. Megmutatta a következés, hogy itélete helyes volt. Alapos nézeteit erős érvekkel támogatá. Mindamellett hadműködési tervének erélyes védelmére kelle kelnie Mack fantasztikus ötleteivel szemben, ki az Inn vonalat egész hosszában elsánczoltatni akarta, majd ismét egy katonai bizottság javaslata ellenében, mely a hadseregnél mélyreható szervezési változásokat ajánlott azon pillanatban, melyben az ellenséggel szembeszállni kellett volna.[1])

Bécsben általában nehezen tudták magokat elhatározni. A folytonos ingadozások béke és háború között Károlyban kevés bizalmat gerjesztettek, Thugut viszont a főherczeget, a politikai

[1]) L. Wertheimer. Ausztria és Magyarország stb. 57—60. l.

helyzetre nézve homályban hagyá. Végre október havában a főparancsnok Bécsbe hivatott; a császárral és Thuguttal folytatott értekezései után Friedbergbe, onnét Münchenbe indult, és miután a bajor udvarnál dolgait rendbehozta volna, a czélbavett hadműveletekre vonatkozólag deczember 9-ki kellettel mesterileg kidolgozott emlékiratot küldött Bécsbe. Ezzel azonban ép oly kevés szerencséje volt, mint első javaslatával, mert a támadási terv, a külügyminiszter tetszését meg nem nyerte, többféle kifogásokat tett ellene, s a főparancsnok küldöttje, Schmidt tábornok, azokat kiegyenlíteni nem birta. A főherczeg ellenben következetesen ragaszkodott tervéhez, melynek helybehagyását erélyesen sürgette. E sajnálatos surlódások súlyos következmények nélkül nem maradhattak, sőt a hadjárat egész lefolyására végzetes hatással volt a külügyminiszternek megbocsáthatatlan hibája, hogy a politikai megfontolásokra túlságos nagy súlyt fektetett, és még akkor is, midőn a háboru már kitört, a helyett hogy a fővezérnek szabad működési tért engedett volna, minden cselekményeit fontosaknak látszó politikai tekintetek által korlátozni, saját kombinácziói szerint szabályozni akarta. Thugut ez által maga magát fosztotta meg politikájának diadalától, s az első vereség, melyet annálfogva szenvedett, Graubündten elvesztése volt, melyet Masséna a márczius 6- és 7-iki ütközetek után meghódított. A miniszter e miatt a főherczeget hibáztatta, mivel hogy a Lechen gyorsabban át nem kelt, és most mindent el kelle követni, miszerint visszafoglalhassák az országot, melynek birtokára Bécsben nagy súlyt fektettek. Ferencz császár semmit sem kívánt inkább, minthogy Hotze tábornok, ki e vidéken működött, vállalkozásaiban szerencsés legyen, a miben Károly főherczegnek őt a főerővel támogatnia kellett. — A főherczeg ehezképest előnyomúlt, és miután Jourdant Ostrachnál és Stockachnál megverte, Massena a Tyrolban kivivott előnyökről kénytelen volt lemondani. A győztes főherczeg most elérkezettnek vélte a pillanatot arra, hogy Svájczban siettesse az eldöntést, az összes haderőnek közreműködése mellett. Osztozott vele e nézetben Pitt, az angol miniszter, ki úgy volt meggyőződve, hogy Svájcznak visszahódítása az egész hadjáratnak sorsa fölött dönteni fog. Nem így Thugut, ki a poroszok iránti bizalmatlanságból, mert fegyverkezket a nélkül, hogy a coalitióba belépnének, hasonló vállalatról

tudni nem akart, és kivitte a császárnál, hogy a főherczeg-főparancsnok e tervének kivitelétől eltiltassék.[1])

E tilalom Károly főherczeget mélyen elkeserítette, tétlenségre látván magát kárhoztatva azon pillanatban, melyben egész lelkesedéssel arra készült, hogy Masséná val megütközzék, egyesült erejének kifejtése mellett biztos győzelmet arasson. Egészségi állapota már hosszabb idő óta hanyatlott, most midőn rosszabbra fordúlt, Stockachból ápril 14-én fölmentéseért folyamodott.[2]) A császár ebbe beleegyezett, és Thugut legott a parancsnoki állás betöltésére József főherczeget hozta javaslatba. Ámde Károly főherczeg, mihelyt bajából fölépült s egészsége ismét helyreállt, el volt tökélve, hogy visszatérjen a hadsereghez, melytől a megválás neki oly nehezére esett. A császár fivérének ebbeli kívánságát meg nem tagadhatta, s így Thugutnak el kelle készítenie a legfelsőbb kéziratot, melylyel Károly főherczeg előbbi állásába visszahelyeztetett.

Alig hogy a fővezényletet ismét átvevé, katonái a rastatti merényletet követték el. Ennek híre Francziaországban nagy fölindulást okozott, Károly főherczeg pedig császári parancscsal utasíttatott, hogy minden nagyobb vállalattól tartózkodjék. — Masséna, ki vele szemben állott, viszont kormánya részéről azt a parancsot vevé, hogy 10,000 főnyi segély-csapatot Moreau támogatására Olaszországba küldjön. — Az osztrák főparancsnok már most, ha csak tétlenűl bevárni nem akarta, hogy ellenfele a vett parancsot végrehajtsa, a bécsi tilalmak daczára is, kénytelen volt nagyobb akcióba bocsájtkozni, miszerint Massenát arra kényszerítse, hogy az elindított csapatokat visszarendelje. — E végre május 23-án a Rajnán átlépett, 27-én Hotzeval egyesült, június 4-ikén a francziákkal megütközött, és Zürich elfoglalása által nagy előnybe jutott. Követhette volna most egész biztos számítással eredeti tervét, miszerint a francziákat Svájczból véglegesen kiűzze. Szándékának kivitelére a katonai konstellácziók nagyon kedvezők voltak, de a magasabb politika a hadmíveletek folytatásának más irányt szabott, s így Károly főherczegnek kedvencz terve ezúttal is meg-

[1]) L. Wertheimer. E. H. Karl und die zweite Coalition. Wien, 1885. 8—20. lap.

[2]) L. Wertheimer. U. o. 21. l.

hiusúlt. — Gróf Dietrichstein, Thugut megbizottja, meghozta a szó- és írásbeli parancsot, melyben a főherczegnek meghagyatott, hogy a Svájczot kiürítse és az oroszoknak átengedje. — Károly főherczeg megtette a maga ellenvetéseit, de ezek mitsem használtak, s az orosz vezérek eljárása csakhamar megmutatta, hogy a sikernek koczkáztatása nélkül, a hadműveletek felsőbb intézését egymástól független több parancsnokok közt megosztani nem lehet.[1])

A hadjárat czéljaira és mikénti folytatására nézve egyébiránt, a szövetkezett udvarok kabinetjei egymás közt sem tudtak megegyezni.[2]) Szuvarovnak visszavonulása volt az első kézzelfogható jel arra, hogy az egyértelműség köztök megszakadt. A czár feloszlatta a coalitiót, Napoleon visszatért Egyptomból, Károly főherczeg a főparancsnokságtól visszalépett, s e végzetes események majdnem egyidejűleg álltak be, hogy súlyosabbá tegyék a helyzetet, mely a monarchiát végveszélylyel fenyegette.

Napoleon a köztársaság hadait a Rajnánál s az Alpesek alatt összpontosította. 1800 május havában megkezdé fényes hadjáratát, mely 40 napig tartott, s a marengói győzelemmel végződött. — Károly főherczegnek egészségét a sok keserű tapasztalás s a legutóbbi megrendítő események végképen megrongálták. 1799 október havában kérte fölmentését, mely neki még csak a következő évi február 2-án adatott meg.[3]) Gonosz sejtelmei csakhamar beteljesedtek. Olaszországban a fegyverszünet Melas és Bonaparte közt létrejött. Hosszú vonakodás után Moreau Kray-al hasonló egyezségre lépett. — Károly főherczeg, a súlyos föltételek alatt megkötött békét is előnyösebbnek tartá, mint a háború folytatását. Thugut ellenben más véleményen volt. Nem akart a békéről tudni semmit. Dezavouálta St-Julien grófot, ki Bonaparteval és Talleyrand-al a béke-előzményekre nézve már megegyezett, s az alkudozások folytatása helyéül Luneville városát jelölte meg. Bonaparte e javaslatot elfogadta. Mindkét részről békés szándékot színleltek, de a fegyverkezések annál erélyesebben tovább folytak.

[1]) L. Wertheimer. E. H. Karl und die zweite Coalition. Wien, 1885. 22—31. l.

[2]) U. o. 36. l.

[3]) U. o. 49. l.

E váltságos pillanatban méltán várni lehetett, hogy azon tábornokot állítsák a hadsereg élére, kit a közvélemény, és mindenekfölött a hadsereg bizalma, mint az egyedűli hivatottat ez állásra kijelölt. De ez nem történt meg, mert Thugut határozottan ellene volt, s így János főherczeg hívatott meg a nagy felelősséggel járó fontos állásra, kit Ferencz császár még csak egy évvel elébb, testi fejletlenségére való tekintetből, a hadjárat fáradalmainak s az abból eredhető következményeknek kitenni nem akart.[1])

Keservesen megboszúlta magát a ballépés, hogy a tapasztalatlan ifjú főherczeget, a hadművészet nagy mesterével szembe állították. A hohenlindeni csatának (1800 decz. 3.) szerencsétlen kimenetele után, most minden szem ismét Károly főherczeg felé fordúlt. A főparancsnokság átvétele iránt már október havában kezdtek vele alkudozni. Colloredonak küldetése ekkor eredménytelen maradt, a császár és fivére közt a levelezés tovább folyt. Végre november 23-án a főherczeg késznek nyilatkozott engedni az újabb felhivásnak, de mert időközben egészségi állapota ismét rosszabbra fordúlt, még csak deczember közepe táján jelenthetě, hogy a főparancsnokságot átveszi.[2]) Elképzelhető, hogy milyen állapotban találta a hadsereget, melylyel hogy újabb hadjáratot kezdjen, a lehetetlenségek közé tartozott volna. Az egyetlen czél, mely után törekedhetett, csupán annyi volt, hogy a sereg maradványaival a székvárosba korábban eljutni s azt megszállni igyekezzék, mielőtt az ellenség oda elérkezhetett volna. Az új főparancsnok a kétségbeejtő helyzetet a császár előtt leplezetlenűl föltárta, ez viszont fölhatalmazta fivérét, hogy Moreau-val Steyerben a fegyverszűnetet megköthesse. Egyúttal Cobenzl utasíttatott, hogy a béke-pontozatokat Anglia közbejötte nélkűl aláírhassa. 1801 február 9-én a luneville-i béke megköttetett.

* * *

Nehéz volna meghatározni, vajjon az anyagi csapás volt-e nagyobb, melylyel a luneville-i béke Ausztriát sújtotta, avagy az

[1]) Wertheimer. U. o. 52. l., továbbá Ausztria és Magyarország története stb. 80. l.

[2]) L. Wertheimer. E. H. Karl und die zweite Coalition. 55—56. lap.

erkölcsi veszteség, mely tekintélyének sülyedésére, a hatalmába vetett bizalom csökkenésére vezetett. De bármiként legyen a dolog, annyi bizonyos, hogy a külső nagy viharok, melyek a monarchia ege fölött elvonúltak, nem okozhattak volna annyi kárt, hacsak a rombolás művét elő nem segítik a veszélyes belső krizisek, a súlyos csapások nem öltheitek volna oly nagy mérveket, ha csak a személyes súrlódások a monarchiát erőhatalmának kifejtésében meg nem zsibbasztják, és soha Thugut annyi akadályokat nem gördíthetett volna Károly főherczeg elé, ha csak a támaszt ehhez meg nem találja a végzetes szakadásban, mely az udvari és kormányköröket két egymás ellen küzdő pártokra elválasztotta. — Károly főherczeg úgy volt meggyőződve, hogy a monarchia fönnállásának veszélyeztetése nélkül a közállapotok többé fönn nem tarthatók; mindenekfölött a rossz kormányzat gyökeres megváltoztását tartotta szükségesnek, s az egyedűli mentőszert a birodalom teljes rekonstrukciójában vélte föltalálhatónak. A fejedelem és testvér iránti hűségtől, a monarchia iránti odaadástól áthatott, mély államférfiúi belátásra valló előterjesétéseiben figyelmeztette a császárt a szomorú helyzetre, rámutatott a sajgó sebekre és sürgette a már továbbra el nem halasztható reformokat. De mindezzel czélt nem ért, mert fáradozásai meghiusúltak az ellenálláson, mely a császári család részéről, meg az üzelmeken, melyek a kormány köréből ellene fordúltak.[1])

A császár ugyan hallgatott volna fivérére, de nem volt elég szilárd arra, hogy őt elleneivel szemben támogassa. A legtöbb nehézség Károlina nápolyi királyné részéről jött, ki Napoleon elleni gyűlöletből boszút forralt, szüntelen a háborút szította, Thugut-ot kitartásra bátorította, s ellenszenvvel viseltetett Károly főherczeg iránt, kit a béke apostolának gúnyolt.[2]) Nem volt könnyű föladat fölvenni a küzdelmet a király-asszonynyal, ki leánya Ludovica császárné útján ennek férjére, a császárra nagy befolyással bírt, s e viszony az idegen követek előtt sem maradt titokban. «Károly főherczeg»-et, ezt írja Champagny Talleyrand-nak, «szereti a nép, tiszteli egész Németország, becsüli egész Európa, de

[1]) L. Wertheimer. Ausztria és Magyarország története stb. 111. lap.
[2]) U. o. 113. l.

nem kedvelik saját családjában, mert az ő szemükben ő igen nagy».[1]) — A miniszterek, kik a főherczeggel még kevésbbé rokonszenveztek, szívesen csatlakoztak e sajnálatos áramlathoz. Colloredonak nem volt inyére, hogy a hatalmat Károly főherczeggel megoszsza, s a többiek nemcsak azon ütköztek meg, hogy cselekményeikben korlátozva lássák magokat, de még inkább rossz néven vették, hogy a főherczeg őket nyugalmukban megzavarja, s azt kívánja tőlök, hogy megszokott útjokról letérjenek. Komor lehetett a kép, mely a főherczeg szemei előtt föltárúlt, midőn örökbefogadó atyjának ezeket írja «mélyen elszomorodva nézek a jövőbe, mert az olyannyira megrongált államban mint a mienk, a nagy erőszakos összeomlást elkerűlhetlennek tartom».[2])

Károly főherczeg soká ellentállott. Vasakaratán megtört minden fondorlat. A nehézségek, melyekkel az udvari hadi tanács átalakításában megküzdenie kellett, már fönnebb érintve voltak. 1805-től kezdve azonban ellenei újra fölbátorodtak és tért nyertek, mert a főherczeg határozottan ellenezte, hogy a franczíákkal ismét összetűzzenek. Pitt mindent megmozgatott, hogy a harmadik coalitio létrejőjjön. Cobenzl, ki eleinte maga is tanácsosabbnak vélte, hogy a háború elhalasztassék, most az oroszok biztatásai által elcsábítva, lelkesen buzgólkodott a mellett, hogy Napoleonnak hadat kell üzenni. De Károly főherczeg, a helyzetet ismerve, óva intett minden elhamarkodástól. Jól tudta, hogy a birodalom a háború erélyes folytatásához szükséges eszközök nagy híjával van, kímélni akarta tehát az erőket, míg jobban ki nem fejlődtek és tiltakozott az ellen, nehogy készűletlenűl megkoczkáztassák az újabb harczot, mely a monarchiát végveszélybe döntheti. Erős meggyőződésében a külsegélyre való utalás sem bírta őt megingatni. Nem bízott az orosz ajánlatokban, mert bármenynyire meghitt és őszinte legyen a pillanatnyi csatlakozás, jövőre nézve veszélyes versenytársat látott az éjszaki szomszédban. Cobenzl az angolok segélyével is nagyra volt, bár a főherczeg arra figyelmeztetett, hogy kontinentalis háborúban angol közreműkö-

[1]) L. Wertheimer: Ausztria és Magyarország története stb. 112. l.
[2]) U. o. 113. l.

désre számítani nem lehet.[1]) De mind hiába, a főherczeg szavai elhangzottak, a kabinet mindinkább Oroszország felé hajlott, s a háború-pártiak tapasztalván, hogy tervük kivitelének a császár tanácsában csakis Károly főherczeg áll útjában, arra szánták el magukat, hogy őt nagy befolyású állásából kimozditsák. — A császár sokáig ingadozott a két párt között, s a míg egyfelől a véderőnek erélyes reformátora azt hangsúlyozá, hogy a hadsereg még nincs harczkész állapotban, másfelől a császár a háborúpártiak által engedte magát elsodortatni, kiknek élén az elméletileg képzett, de különben elbizakodott tervcsináló Mack állott, ki már 1804 óta azon buzgólkodott, hogy a császár előtt a régi rendszer előnyeit, Károly főherczeg reformjainak gyarló voltát kimutassa, és bebizonyítsa, mennyire hátrányos az összes hadügyeket egyetlen kézben egyesíteni.[2])

A főherczeg ellenkezésének eképen vége szakadt. Ellenfelei utóljára is rávették a császárt, hogy őt az udvari hadi tanács elnöksége alól fölmentvén, csakis hadügyminiszteri állásában hagyja meg. — Beállott azután a kiméletlen reakczió mindazok ellen, kik Károly főherczeg meghittjeinek hírében vagy gyanújában álltak. Duka helyébe Mack lett vezérkari főnökké kinevezve, s a férfiút, ki már 1799-ben Olaszországban oly dícstelen szerepet játszott, kinek nevéhez az osztrák hadsereg történetének gyászos emléke füződött, most Károly főherczeg ellenei Bécsben a birodalom megmentőjeként üdvözölték.

Mack nyomorúságos végzetét Ulmnál (október 20. 1805.), Károly főherczegnek nehezen kivívott győzelmét Caldiero-nál (október 18.), — követte Napoleon diadala Austerlitznél (decz. 2.), s a pozsonyi békekötés befejezte Ausztriának a campoformioi békével megkezdett, a luneville-i békével folytatott katonai és politikai leveretését. — Alig telt el nehány hó, az események Károly főherczegnek adtak szomorú elégtételt, ellenei szégyenletes véget értek, a világ színpadjáról örökre eltűntek. «Tous les jours je vois plus noir» írja Károly főherczeg Albert herczegnek, «tout est perdu, s'il (a császár) ne fait pas pendre Mack, Cobenzl et

[1]) L. Wertheimer. Ausztria és Magyarország története stb. 265. lap.
[2]) Krones. Zur Geschichte Östreich's stb. 37. l.

Collenbach.»[1]) Nemes lelkét sokáig gyötörte e szomorú napok emléke és gyakran visszatért azokra, midőn a közpályáról lelépve már csak magántanúlmányainak élt.

* * *

Volt mégis e gyászos események lánczolatában egy, mely a monarchiának szomorú helyzetében némi vigaszt nyújtott, a jövőre jobb kilátással kecsegtetett. Még a szerencsétlen hadjárati év végső napjaiban sikerült Károly főherczegnek, hogy politikai és személyes elleneinek szövetkezetét a holitsi udvarlakon szétrobbantsa.[2]) — A véres harczok befejezésével az udvari pártok heves küzdelmei is megszűntek. Az eddigi regime szerepvivői eltávolíttattak, helyökbe új férfiak léptek. — A politikai ügyek vezetésére gróf Stadion hívatott meg, s az új aera legfontosabb feladatával, Ausztriának katonapolitikai újjáalakításával Károly főherczeg bízatott meg. Mindketten teljes egyetértésben haladtak nagy czéljok felé.[3]) A békepolitikát illetőleg köztük nézeteltérés nem volt. Stadion elvileg a negyedik coalitio eszméjét pártolta ugyan, Ausztriának mégis szabad kezet akart biztosítani, mert számolt a lehetőséggel, hogy a szigorú neutralitást, ha nem is mindjárt, később mégis mindkét részről úgy értelmezhetnék, mintha Ausztria titokban az ellenséges hatalom részére hajlana, s e helyzet csak olyan leendett, mintha már kezdetben vagy az egyik, vagy a másik félhez csatlakozott volna. — De már 1806 deczember végével, midőn a poroszok- s oroszoknak Napoleonnal folytatott küzdelmei felől az első tudósítások megérkeztek, a két államférfiú nézeteiben több eltérés mutatkozott. Károly főherczeg állhatatosan a szigorú neutralitás elvéhez ragaszkodott, 1807. június 8-án kelt véleményes jelentése, az érintett hírek benyomása alatt komoly elhatározott hangon volt tartva, holott Stadion, nem oly sötét színben látván a dolgokat, végczélképen a poroszokkal s oroszokkal való egyesülést tartotta szemei előtt. — Időközben a franczia kabinet

[1]) Wertheimer. Ausztria és Magyarország története stb. 280. l.
[2]) L. Krones. Zur Geschichte Östreich's. 53. l.
[3]) U. o. 59. l.

elkövetett mindent, hogy Ausztriát a vele való szövetkezésre bírja. Sem a főherczeg, sem Stadion, de maga a császár sem volt erre hajlandó. — Később 1807 márczius havában, midőn a külügyminiszter tapasztalta, hogy terve, az oroszokkal együtt Napoleon ellen fegyvert ragadni, nagy nehézségekbe ütközik, egyre határozottabban a fegyveres neutralitás mellett emelt szót. A főherczeg, ki sem az orosz sem a franczia szövetségnek barátja nem volt, Ausztriára nézve helyeselte ugyan a közvetítő szerepét, a hadsereg összpontosításának mégis határozottan ellene volt, mert Franczia-ország ellen irányúlt veszélyes demonstrácziónak tekintette, a miben Stadion nem oly nagy koczkázatott látott.

A vélemények hasonló eltérése mellett Ferencz császárnak gyors elhatározására annál kevésbbé lehetett számítani, mert az ellenkező oldalokról jövő ajánlatok között, melyek mindenike szövetségre hívta fel, megállapodásra jutni nem bírt. Tartott egyrészt Franczia-országtól és szemei előtt lebegett a veszély, mely másrészt abból keletkezhetnék, ha a coalitio Napoleonnal külön megállapodásra jutna. Növelte ebbeli aggodalmait Napoleonnak összejövetele Sándor czárral a Niemennél, s a tilsiti békekötés (1807 július 7—9.), melyre Oroszország Franczia-országgal lépett. — Most ez utóbbival kezdtek érintkezésbe bocsátkozni, kimutatva egyrészt az előnyöket, melyeket Ausztriának békés magatartása nyújtani képes és kerülve másrészt a szorosabb szövetséget, mert biztosítandó volt az álláspont azon újabb fázissal szemben is, miszerint Napoleon állítólag, a török birodalom felosztása iránt Oroszországgal megegyezett volna.[1])

De már 1808-ban, Napoleonnak egyre fokozódó követelései s a szárnyaló hírek, hogy Ausztria iránt minő szándékkal viseltetik, Bécsben nagyobb aggodalmat keltettek, Stadion intelmeinek több súlyt kölcsönöztek. Párisi tudósításai után a külügyminiszter, Napoleon czéljai és tervei felől sokkal jobban volt értesítve, semhogy újabb franczia háborútól ne kellett volna tartania. Mélyen meg volt győződve, hogy Napoleon Ausztria ellen boszút forralván, csakis a kedvező pillanatra vár, melyben azt kitölthesse. Ehez járúltak a Spanyolországból érkező hírek, melyek Bécsben nagy

[1]) Krones. Zur Geschichte Östreich's stb. 65—67. l.

benyomást tettek. Jól tudta Stadion, hogy mi forog a koczkán; az ő szempontjából véve csakis helyeselni lehet, hogy az előkészületeket a védelmi harczhoz sürgette és követelte, hogy a monarchia hadi készültségben legyen, a miben őt a császár is támogatá. Számított a mellett a franczia járom alatt sínylődő államok közreműködésére, Németország fölkelésére.[1]) — De a mint a külügyminiszter tovább menve nagymérvű katonai erőkifejtést kivánt, s a támadó harcz eszméjével is megbarátkozott, Károly főherczeg kijelenté, hogy e czélra a birodalom hatalmi eszközeit elégségeseknek nem tartja. Egyetértett azzal, hogy az előkészületek megtétessenek oly értelemben, miszerint az esetleges franczia támadással erélyesen szembeszállni lehessen. Ennyit az államnak segélyforrásai megbírnak, de már távolról sem elégségesek ahoz, hogy a fölmentő vagy fölszabadító harczot a monarchia saját erejéből megkezdhesse.[2]) — Stadionnak a külsegélyre vonatkozó számításait sem tartotta helyeseknek. Megmutatta a következés, hogy e részben is neki volt igaza, s azért későbbi följegyzéseiben méltán hivatkozhatott rá, «hogy az osztrák államkormány 1809-ben Európának akkori viszonyait félreismerte.[3]) — Így következett be az 1809-iki év. Ujabb szövetségek kötéséhez a kísérletek megtétettek ugyan, de már márczius havában tudva volt, hogy a poroszokra számítani nem lehet. — Ausztria tehát a continentalis hatalmasságoktól elhagyatva, az eldöntő küzdelmet egymagára vette fel.

Braunaunál Károly főherczeg az Inn folyót ápril 10-én átlépve, bajor területen Landshutig nyomúlt elő. Első hadműveleteiben neki a szerencse nem kedvezett. Bal szárnyát Napoleon 19-én megkerűlte, s a 22-én vívott csata után, minthogy bal oldalában Eggmühlnél majd az egész franczia fősereg állott, kénytelen volt 23-ikán Regensburgnál a Duna bal partjára átkelni. Seregével Csehországba vonúlt vissza. — Következett azután Aspern és Wagram. — Stadion, mert a békének útjában lenni nem akart,

[1]) Wertheimer. Zur Geschichte Wien's im J. 1809. Wien, 1889. 8. 9. l.

[2]) Krones. Zur Geschichte Östreich's stb. 67. l.

[3]) Aufzeichnungen über den Krieg von 1809. Albrecht fhg levéltára. L. Wertheimer. Zur Geschichte Wien's im J. 1809. 9. l.

még a znaimi udvarlakon (július 8.) beadta lemondását. Metternich, a ki helyébe lépett, a császárt Magyarországba kisérte, s a főherczeg, miután a főparancsnokságot (július 31-én) Morva-Littauban Lichtenstein herczegnek átadta, tescheni birtokaira költözött.

Két évvel később Metternich, a császárhoz intézett egyik előterjesztésében, az állami tanács szervezetének hiányait kimutatván, annak újbóli szervezését hozta javaslatba. Bár egy szóval sem mondta ki, hogy kire czéloz, fejtegetéseiből mégis tisztán kivehető volt, hogy a császár fivéreinek az államügyekre gyakorolt befolyását üdvösnek nem tartja. A császár visszagondolva az 1809-iki tapasztalásokra, miniszterének e nézetét a maga szempontjából is helyeselte.[1])

Még egy ízben, 1813-ban, a viszonyok olyan fordulatot vettek, miszerint várni lehetett, hogy teljesedésbe menjen a hadseregnek hő óhajtása és Károly főherczeg a szövetséges hadak élére állíttassék. Ferencz császár azonban, bár azt kívánta, hogy a fővezénylet szövetségeseinek hadai fölött is az osztrák parancsnokra ruháztassék, nem akarta mégis, hogy e fontos állásra egy főherczeg, valamelyik rokona ajánltassék, tartván attól, nehogy szövetseges társainak féltékenysége ez által felköltessék és még inkább meggyűljenek a bajok, melyek a főparancsnokság vezetése körül már amúgy is megvoltak.[2]) — Károly főherczegnek ilyképen az 1813- és 1814-iki eseményekben része nem volt. Rövid ideig, Napoleonnak visszatérte után Elba szigetéről, a mainzi várnak volt kormányzója. Azontúl visszavonúltságban élt, majd kizárólag a hadi tudományokkal és hadművészettel foglalkozott, kedvencz tanulmányaival, melyeknek történelmi jelentőségét köszönheté.

* * *

A franczia háborúk végleges befejezése után tartós békére volt kilátás. A beállott nyugalmat most már a lezajlott események tanulmányozására kezdék felhasználni, miszerint a nyert tapasztalásokból jövőre hasznos tanúlságokat levonni, az újabb módosításokat beható vizsgálatok után általános érvényű szabályokba fog-

[1]) Krones. Zur Geschichte Östreich's stb. 191. l.

[2]) Heinrich A. Organ der milit. wissenschaftlichen Vereine. B. XIX. 203. lap.

lalni lehessen. Új szellemi s irodalmi mozgalom fejlődött ki e törekvésekből, melyre Ausztriában a nagy tehetségű főherczegnek volt termékenyítő befolyása. Számos csatákban szerzett tapasztalásait, nagy lelkének egész erejével, az állam javára kívánta értékesíteni, irodalmi munkásságának legnagyobb része e korszakba esik.

1813-ban kiadta a Strategiáról írt három kötetes munkáját, (Grundsätze der Strategie, erläutert durch die Darstellung des Feldzuges 1796. in Deutschland), melyben a hadászat alapelveit, az 1796-iki harczszíntérre alkalmazva, ep oly szellemes módon mint éles itélettel fejtegeti. Tantételeit oknyomozó módszerével több példa összehasonlító magyarázatából állapítja meg, és kifejti taglalati vizsgálatok alapján az okokat, melyeknél fogva a leírt hadi események, az egyik félre sikeresek voltak, a másikra nézve eredménytelenek maradtak. «A mily egyszerűek» úgymond, «a hadi tudomány alapelvei, ép oly sokfélék az alkalmazás módjai; a sokkal nehezebb mesterség, hogy a háború maximáitól soha el nem térve, különböző körűlmények közt, más-más rendszabályokhoz nyúljunk. Háborúban egyik eset sem hasonlít a másikhoz, alapelveinek alkalmazására tehát átalán érvényű szabályokat felállítni nem lehet, hanem igenis példákra mutatni, melyekből az analogia útján lehet arra következtetni, hogy a kitűzött czél miképen lesz elérhető,» a leghelyesebb eljárás bizonyára, mely komoly tanúlmányok után gyakorlati eredményekre vezet. Jellemző a mellett a szigorú tárgyilagosság, melylyel a főherczeg saját hadműveleteit leírja, a nyiltszívűség, melylyel azok fölötti bírálatait elmondja. Az egész munkában gazdag tapasztalás, ismeretbőség és mélyreható itélőképesség nyújtanak egymásnak kezet. Katonai körökben Károly főherczegnek e korszakot nyitó alkotása nagy hatással volt és miután több nyelvekre is lefordíttatott, ez által a világirodalom tulajdonává lett. — Már 1814-ben második kiadásban jelent meg. Franczíára lefordította egy magas állású osztrák tiszt. Ujabb franczia fordításban kiadta Jomini 1818-ban (principes de la strategie, developpée par la relation de la campagne de 1796. en Allemagne). Ugyanazon évben Brüsszelben egy utánnyomata, s a következő évben olasz fordításban jelent meg (Principij di strategia, applicati alla campagna del 1796. in Germania. T. III. Napoli. 1819.). — Lefordíttatott továbbá török nyelvre, a sztambuli katonai iskola

használatára, melynek első kötete érdekes bevezetés kiséretében 1838-ban jelent meg. Lefordította ismét francziára Barre Duparcq hadmérnöki százados (l. Moniteur universel, szept. 25. 1856). Kiss Károlynak magyar fordítása, a magyar tud. akadémia kiadásában jelent meg.

Később 1819-ben, e nagy munkájának folytatásaképen, kiadta a főherczeg, ismét névtelenűl mint az előbbinél tevé, az 1799-iki német hadjárat történetét (Geschichte des Feldzuges von 1799. in Deutschland und der Schweiz. 2. B. 1819.), mely hasonlóképen mint a Strategia, számos térképpel és magyarázatokkal ellátva, 1819—1820-ban franczia fordításban is megjelent.

A fenséges szerzőnek már korábban közzétett művei, nevezetesen a «Grundsätze der höheren Kriegskunst» s a «Beiträge zum praktischen Unterricht», nagy katonai képességéről tesznek fényes tanúságot, írói dicsőségét mégis ez utóbbi két nagy munkájával alapította meg, melyekkel nagy nevet szerzett, s a katonai irodalomban a klasszikusok sorába emelkedett. — Ugyanezen időszakból származó egyéb hadtörténelmi munkái közől, a «Geschichte der ersten Kriege der französischen Revolution vom J. 1792—1797. in den Niederlanden, Frankreich, Deutschland, Italien und Spanien», meg volt írva már 1815-ben, az Oesterr. Milit. Zeitschrift»-ben azonban már csak a szerző halála után, 1865-ben, közöltetett. — Más hadtörténelmi művei 1817-ből erednek, így nevezetesen a «Geschichte des Krieges auf der pyrenäischen Halbinsel (1808—1814)», «Geschichte des Feldzuges 1812 in Russland», Geschichte der Feldzüge 1813., 1814., 1815. in Deutschland und Italien», mely utóbbiak azonban ki nem adattak, s a főherczeg gazdag irodalmi hagyatékában őriztetnek.[1])

Hosszú útjában az emberi geniusz számos tévedéseknek volt kitéve, de mindaz, mit tudomány es művészet nagyot előállitottak, csupán bölcseleti spekuláczió útján volt elérhető. Az egyénnek szellemi értékét, katonai működésének körében ép úgy mint bármi más téren, filozófiai tanúlmányok fokozzák, s a mint Szavoyai Jenő, Nagy Frigyes vagy Napoleon, s általában minden nagy hadvezérek egyúttal bölcsészetileg mívelt emberek is voltak, úgy Károly főherczegnek

[1]) L. Waldstätten. E. H. Karl. Ausgewählte milit. Schriften. VII—IX. l.

minden munkái, a mély filozófiai gondolkodás jellegét viselik magukon. Irodalmi munkásságának termékei, nemkülönben mint fényes hadi tettei, a hadművészetnek nagy mesterére vallanak. Remek művei a korábbi hadművészet szellemének mélyreható fölfogása, világos kifejtése által tűnnek ki. Akár a gondolatok bőségét, akár az irályi tökélyt tekintsük, kortársai közől egyik sem múlta fölül. Nem szabad e mellett megfeledkezni arról, hogy azon időben, melybe irodalmi tevékenysége esik, a hadi tudomány mint elvont elmélet, a fejlődésnek még csak aránylag alacsony fokán állott. Károly főherczeg annálfogva az újabb hadi tudománynak egyik kiváló megalapítója is volt. Dolgozatai a szigorú tudományos kutatás és kifejtés útjain haladnak; sajátos jellemvonásukat képezi az, hogy a hadi dolgokban tapasztalt szerző, különös előszeretettel azon módszerhez tartotta magát, miszerint bizonyos hadi események, a valóságnak lehetőleg megfelelő módon tárgyaltassanak és mindaz, mi a konkret esetnek megfelel, a megfontolások körébe fölvétessék.

Álljanak itt befejezésül saját szavai, melyek irodalmi tevékenységének irányzatát leghűebben visszatükröztetik. Az 1799-iki hadjáratról írt munkájában ugyanis ezeket olvassuk: «mily gyakran megesik, hogy háborúban a miatt bünhődünk, mert békében a tisztek képzésére kevés gondot fordítottunk. A fővezér, kit az egésznek áttekintése, az általános rendelkezések igénybe vesznek, figyelmét nem lehet, nem szabad, hogy kiterjeszsze a szolgálatnak apró ügyeire, mert az események gyors lefolyása nem enged arra időt, hogy alárendeltjeit alkalmazásuk órájában oktassa, ismereteik hiányait kipótolja. Nem arathat, ha nem vetett. Meg kell elégednie az eszközökkel, melyek rendelkezésére állanak, már pedig ha roszszak, úgy vagy az fog megtörténni, hogy közreműködésökben túlságosan megbízva oly vállalatokba bocsátkozik, a melyek képességeit fölülmúlják, vagy megfordítva, ha tehetetlenségöket ismeri, óvatossá, késedelmessé lesz és távolról sem fogja megtenni azt, mit az állam tőle megvár.»

Így gondolkozott Károly főherczeg, az asperni hős, ki mint jeles hadvezér és kitűnő katonai szervező, minden szabad idejét a hadi tudományok művelésére szentelé.

HOLLÁN ERNŐ.

NÁNDORFEHÉRVÁR BUKÁSA.

(1521.)

(Koszorúzott pályamunka.)

MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

VI.

A ruméliai hadtest Ahmed vezérlete alatt június 27-én Nisben szakadt el a főhaderőtől és azon a legrövidebb útvonalon, melyet Aleksinácz, Djunisz, Krusevácz, Trsztenik, Csacsák, Gornye-Milánovácz és Ub községek jelölnek meg, Szabács felé sietett.

Szulejmán a sereg többi részével június 28-án hagyta el Nist.

Nistől Alekszináczig és innen Románig a Bolgár-Morava völgye elég tágas és járható közlekedési vonalat szolgáltat, ellenben Romántól Sztalaczig mintegy 12 kilométer hosszú, meredek sziklafalak által szegélyzett keskeny völgyben halad a folyó s e völgyszoros járhatatlan.

Sztalacznál a nyugotról jövő Szerb-Morava egyesül a Bolgár-Moravával s az így megnagyobbodott folyó tágas völgye egészen Szendrőig egyenes és kényelmes hadi útat képez.

A Román-Sztalaczi szoros megkerülésére már ősidők óta két hegyi út volt használatban. Az egyik a szorostól keletre Razany felé kanyarodott s a hegységen át az egyesült Moravához vezetett, többnyire a régi római út nyomait követve. Ezt a törökök jól ösmerték s Szulejmán is ezen az úton vonúlt haza felé 1521-iki hadjáratáról. A másik kerülő út a szorostól nyugotra hajlott s Djuniszon át Kruseváczhoz, a Szerb-Morava völgyébe ereszkedett le.

Szulejmán ez utóbbi vonalon nyomúlt előre összes seregével és két napi menet után, június 29-én Aladsa-hisszar — a mai Krusevácz mezejére érkezett.

Ha már ekkor meg lett volna alapítva azon hadműveleti terv, hogy Szabács és Nándorfehérvár rendszeres ostromlása *egy időben* kezdessék: úgy Pirinek legczélszerűbb lett volna vagy a razanyi úton haladni czélja felé, vagy pedig Krusevácznál elválni a szultán seregétől, hogy Sztalaczon és Jágodinán át Szendrő felé siessen. Azonban Szulejmán naplójából az tűnik ki, hogy Piri hadteste nemcsak Kruseváczig, hanem innen még négy napon át a szultán seregével együtt, egy oszlopot alkotva *Szabács felé* halad és csak július 3-ikán, tehát a Nisből való elindulás után a hatodik napon, Csacsáktól egy napi járásra, Ramke nevű állomáson szakad el a főseregtől, hogy Nándorfehérvár ellen nyomúljon.

E feltűnő körűlmény azt mutatja, hogy a szultán eleinte összes haderejét Szabács ostromára akarta fordítani, Nándorfehérvárát pedig egyelőre csak a szendrei pasa hadosztályával és az előre küldött portyázó csapatokkal egyszerűen megfigyeltetni szándékozott. Ez első hadműveleti terv azonban útközben megváltozott és ez okból ment Piri hadteste is Csacsákig a Szerb-Morava völgyén nyugot felé.

Julius 2-dikán, midőn a török sereg Csacsáknál táborozott (Szulejmán naplójában: Hadsa.), megérkezett Hasszánbég, egyik előre küldött portyázó csapat vezére. Bizonyára fontos tudósítást hozott a hadjárat kitűzött színhelyéről, minek következtében lehetségesnek és czélszerűnek mutatkozott, hogy az első hadműveleti tervtől eltérőleg, a két vár *egy és ugyanazon időben* vétessék ostrom alá.

De Csacsáknál arról is értesűlt a szultán, hogy a szabácsi út igen nehéz. Ez út alatt bizonyára azon vonalat kell értenünk, a mely Csacsáktól eleinte a Deszpotovicza patak völgyén vezet fölfelé Gornye-Milanováczhoz s innen a Rudnik hegységen keresztűl a Kolubára völgyébe ereszkedik le és Csacsáktól Ubig a legrövidebb közlekedési vonalat képezi.

E vonal helyett Szulejmán más irányú kerűlő útat választott, vagyis az éjszaknyugoti irány helyett éjszakkeletre, Ramke felé ment, hová július 3-án érkezett meg. Ez a Ramke nevű állomás vagy Kragujevácz vidékén, vagy az attól éjszaknyugotra, tizenkét kilométernyire fekvő Minovácz közelében lehetett. E községektől mai nap is közlekedési vonalak ágaznak el éjszakra Nán-

dorfehérvár felé, és éjszaknyugotra Szatornyán át a Kolubára völgyéhez.

Ramkénál 1521-ben is két felé ágazott az út. Az éjszakin az új hadműveleti terv szerint Piri pasa a natoliai hadtesttel Nándorfehérvár alá sietett, az éjszaknyugoti vonalon pedig Szulejmán a császári fősereggel Szatornyán át (Szulejmán naplójában: Saturna) Szabácsnak vonúlt és három nap múlva, július 6-ikán, tehát Nistől számítva a 9-ik napon Bibercsikbe érkezett, hol július 7-ikén pihenőt tartott.

Bibercsik Szabácstól legfeljebb félnapi járó földre lehetett, mert Szulejmán júl. 8-ikán elindulván, oly korán érkezett Szabács alá, hogy még azon a napon megszemlélhette a várat s annak újraépítése végett intézkedéseket tehetett.

Szulejmán naplója közvetlen azon hadtest meneteiről ad felvilágosítást, melyet ő maga vezetett; arról, hogy mikor ért Ahmed Szabács alá és Piri Nándorfehérvár alá, nem tudósít bennünket. Így a két vár rendszeres ostromának kezdetét csak combinatio útján állapíthatjuk meg.

Tegyük a szultán menetidejét, a július 7-iki pihenőt levonva, Nistől Szabácsig $9^1/_2$ napra, Ahmed pasáét pedig, ki kisebb hadtesttel mozgott, Csacsáktól kerülő útat nem tett és küldetéséhez képest nagyobb napi meneteket végezett, 7 napra: ez esetben Ahmed, ki, mint tudjuk, jun. 27-én vált el a főerőtől, Szabács *alá július 4-ikénél előbb nem érhetett.*

Piri, mint láttuk, csak július 3-ikán Ramkénál vált el a szultántól. Szulejmánnak három és fél napra volt szüksége, hogy innen Szabácshoz jusson. Minthogy Ramke jóval közelebb feküdt Nándorfehérvárhoz, mint Szabácshoz, számítsunk Piri útjára két napot; ez esetben Piri hadteste július 5-dikén Nándorfehérvár alá érhetett.[1])

Azonban tekintetbe véve a törökök azon hadi szokását, hogy a portyázó csapatok a hadsereg előtt már 2—3 héttel előbb bebarangolták a vidéket s tekintetbe véve, hogy a boszniai, herczegovinai és macedoniai szandzsákságok csapatai Szabács ellen, a

[1]) Az egész hadi útra nézve lásd Szulejmán naplóját. Hammer: Geschichte des Osmanischen Reiches. Pest, 1828. II. k. 621. és köv. lapokon.

szendrői csapatok Nándorfehérvár ellen Ahmed és Piri megérkezésenél a hadműveleteket jóval hamarább megkezdték: bizonyosnak tarthatjuk, hogy a törökök már *június vége felé* mind a két vár környékét megszállották. Ezen következtetést megerősítik hazai forrásaink is. Ugyanis Zay szerint Szabács a megszállás után a 17-dik napon bukott el. Szulejmán naplója szerint pedig ez az esemény július 7-ikén történt. Innen 17 napot visszafelé számítva, június 21-ét nyerjük, vagyis ekkor szállották körűl a törökök Szabácsot. Szerémy szerint Nándorfehérvárát 66 napig ostromolták a törökök. Így nyilatkozott előtte Báthory Endre, a hajóhad parancsnoka,[1]) a ki valószínűleg a nádortól kapta a hírt. Verancsics is azt írja, hogy az ostrom 66 napig tartott.[2]) Minthogy pedig a vár feladása aug. 29-én történt, innen 66 napot visszafelé számítva, Nándorfehérvár körűlzárolásának kezdete június 25-ikére esik.

A törökök Szabácsot csak a szárazföldi oldalról zárhatták el, mivel még június 21-én sem a zworniki naszádok, sem a Feketetengerről fölrendelt hajók nem érkeztek meg. Az őrség tehát, miután hajókkal is rendelkezett, éjjel vagy akár fényes nappal is, bátran átmenekülhetett volna a Szerémségbe. De az 500 főnyi kis csapatot spártai honszeretet és elszántság lelkesítette. Logody Simon és Torma Endre, ámbár jól tudták, hogy csekély számuk és a rossz fölszerelés miatt nagyobb ostromot kiállani képtelenek, vitézeikkel megesküdtek, hogy helyökön maradnak s utolsó emberig védelmezik a rájuk bízott erősséget.

A törökök nem rendelkezvén ostromágyúkkal, már az első napokban *rohammal* akarták a várat elfoglalni.

Ezen korban a védők rendkívüli előnyben voltak a támadók fölött. A puskák igen nagyok s nehezek lévén, rohamoknál nem voltak használhatók, ellenben a védőknek, kik azokat a falakon megtámaszthatták s fedett helyökön újra tölthették, eléggé megtették a szolgálatot. A szabácsi őrség is puskalövésekkel veri vissza az első rohamokat s a szigetet környező vízárkot több napon át megközelíthetlenné teszi.

[1]) Szerény. 98. l.

[2]) M. Tört. Eml. Írók II. 17. Ellenben Lajos királynak Zsigmondhoz 1521. okt. 1-én írt levele szerint az ostrom 59 napig tartott volna; így a megszállás kezdete július 2-ára esnék. Schedius. Zeitschrift III. 295.

Most a törökök más próbát tesznek. *Sánczkosarakat* vonnak és ezek mögűl ők is erősen puskáznak az őrségre, egyszersmind a tüzelés alatt új rohamokat intéznek, de a magyarok tüzelése és a vízzel telt széles és mély árok által akadályozva, sehol sem tudják megközelíteni a sziget falait; sőt Logody és Torma a várban levő kis ágyúkkal a sánczkosarakat is szétrombolják.

Így folyt a harcz július 4-ikéig, midőn Ahmed a ruméliai hadtesttel, a rendelkezésére bocsájtott janicsárokkal és az ostromágyúkkal megérkezett.

Most megváltozik az ostrom képe.

A fővezér ostromló ütegeit azonnal felállíttatja s éjjel-nappal szakadatlanúl löveti a falakat; egyszersmind meggyőződve arról, hogy míg az *árok* be nem töltetik, a roham sikeretlen marad: a táborába hajtott görög, bolgár és szerb parasztokkal a közeli erdőkben tömérdek rőzsét és fát vágat s ezt az árok szélére hordatja.

Július 5-én iszonyú küzdelem kezdődik. Az ágyúk folyvást szórják a lövedékeket a falakra s ez alatt a dologra hajtott parasztok a felhalmozott rőzsével és földdel a vízárkot több ponton áthidalni törekszenek. A magyarok emberfölötti erőt fejtenek ki; míg egyrész a rések betöltésén fáradozik, a másik sűrű puskázással szórja a halált a parasztokra. Roppant áldozatba kerül e művelet a törökök részéről, de Ahmed nem kíméli az embervért s a kidőltek helyére újakat kerget a munkára.

Az árok több helyen betöltetvén, Ahmed még az nap általános rohamot parancsol.[1]) A janicsárok vak elszántsággal nyomúlnak a rőzséken át a falak felé; a magyarok eleinte élénk tüzeléssel fogadják őket, de a törökök folyvást előre hatolnak; a lövések mindegyre ritkúlnak . . . a puskapor fogytán van s a janicsárok megjelennek a réseken. Most ember ember ellen küzd, de végre is a túlnyomó erőé lesz a diadal s Logody Simon 100 főre olvadt kis csapatával elhagyja a küzdelem színhelyét s a várba vonúl vissza. A sziget a török hatalmába jutott.

Július 6-ikán a *belső vízároknak*, mely a tulajdonképeni várat

[1]) Zay szerint az első «közönséges roham» a megszállás 15-ik napján történt s ez júl. 5-ikére esik. Zay. 155., 156. l.

körülvette, betöltésével foglalkoztak a törökök, mialatt az ütegek szakadatlanúl működtek s több helyt réseket törtek a vár falain. A magyarok puskapor-hiánya miatt semmit sem tehettek az árok védelmére s legfeljebb a rések betömésével igyekeztek az ellenség czélját meghiusítani, de ez is hasztalan fáradság volt. Így a törökök akadály nélkül végezhették munkájokat s estére a vár árkai több helyen áthidaltattak.

Logody és vitézei reménytelen sorsnak néztek eléje. Az új roham holnapra bizton várható. Segélynek, fölmentő hadseregnek híre-hamva sincs. A vár bukása bizonyos. Éjjel még most is átmenekűlhettek volna a túlsó partra, de nem tették. Thermopylæi hősökkel hazánk történetében is gyakran találkozunk. A száz szabácsi magyar bajnok többre becsülte a dicső halált a becstelen futásnál s az utolsó éjszakát a várban töltötte.

Másnap, *julius 7-ikén*, épen vasárnap, az összes török hadak *rohamra* indúltak. Az első sorban a persa és egyptomi hadjáratokban megedzett *janicsárok*, Európának azon korban legelső gyalogkatonái, nyomúlnak a rőzsén át a falakra, a magyarok oroszláni erővel küzdenek a réseken, de a túlnyomó ellenség elől csakhamar a belső-várba kénytelenek visszavonúlni. Logody és vitézei ekkor sem kérnek kegyelmet, hanem a vár piaczán csatarendben, hidegen fogadják az utolsó viadalt. Az élet-halál harcz rövid idő alatt be lett fejezve. Nem haltak el megtorlatlanúl. A 100 magyar hullája mellett 700 török, többnyire janicsár, hever a csatatéren.[1])

Ahmed pasa maga is alig tudta elhinni, hogy ily maroknyi erő ellen mozgósította egész roppant seregét. Mikor a száz magyar hős levágott fejét diadaljelűl Bibercsikbe küldte, mintegy szégyenelve, hogy egyetlen foglyot sem tud felmutatni, azt üzente a szultánnak, hogy az őrség többi része a Száván átszökött.[2]) A szultán azonnal futárt küldött Konstantinápolyba az örvendetes hírrel. Július 16-án már tudták a török fővárosban, hogy Szabács elfoglaltatott. A törökök e hírrel kapcsolatban 1500-ra tették elesett embereik számát.[3])

[1]) Szabács ostromára lásd: Tubero 370. Istvánffy 59. Brutus II. 91. Zay 156 és köv. l.

[2]) Szulejmán naplója júl. 7-ikére.

[3]) Marino Sanuto. 229.

A következő nap, július 8-án Szulejmán a vár felé indúlt. Az út mentében a magyar hősök fejei voltak karókra tűzve, kiengesztelésűl azon fájdalmas haragnak, melyet az ifjú uralkodó oly sok derék katonájának elhunyta fölött érezett, — mivel bizonyos, hogy Ahmed vesztesége sokkal nagyobb vott másfél ezer embernél. A táborba érve előbb Ahmed pasa ruméliai beglerbéget és a szandzsákbégeket kézcsókra fogadta, majd meglátogatta a várat s a szemle után parancsot adott a vár közepén egy új védmű és új vízárok építésére és a *Száva áthidalására.*

Szabács bukásáról július 10-ikén értesültek Budán. Nagy volt a rémület. Azt híresztelték, hogy a török már egész a Drávánál táboroz s egyenesen Buda ellen készűl.[1]) Azonban most Szulejmán hadjáratának főczélja nem Buda, hanem Nándorfehérvár elfoglalása volt. Ez a főcselekvény az 1521-iki drámában, a többi, mint Lengyelország, Havasalföld, Erdély és a szörényi bánság megtámadása, Szabács, Zimony és más kisebb várak ostroma csak mellékesemények, melyek által Nándorfehérvár katasztrófája előmozdíttatott.

Szulejmán azt hitte, hogy a magyarok minden áron kísérletet fognak tenni Nándorfehérvár fölmentésére. Tudta ugyan, hogy az ország zilált helyzetben van és hogy Lajos király a nyugoti hatalmaktól segélyt nem várhat: de oly gyöngének még sem képzelte a magyar kormányt, hogy az ország védbástyájának megtartása végett egy döntő ütközetet ne merne megpróbálni. Így gondolkozhattak vezérei is. Ez ütközetet azonban Szulejmán, ki jól ismerte alattvalóinak babonás jellemét s maga sem volt ment az előítéletektől, nem az 1456-iki szerencsétlen csatahelyen, Nándorfehérvár mezején, hanem jóval feljebb, a Szerémségben, akarta elfogadni, a hol hajdanban Manuel görög császár ellen oly sokat harczoltak a magyarok. A Száva hídja tehát azért készűlt, hogy a sereget a Szerémségbe szállítani s a fölmentésre jövő magyarokat már itt feltartóztatni lehessen.[2]) Azon körűlmény, hogy így a Szávát háta mögött hagyja, nem hozta a szultánt zavarba. Szabács már birtokában van s alkalmas hadászati alapot szolgáltatott. A Száván a

[1]) M. Sanuto. 226. l.
[2]) Tubero. 370.

Duna torkolattól Nándorfehérvárig török hajóhad uralkodott s s megveretés esetén a hajók és a híd megkönnyítik vala a visszavonulást Szabács felé.

Szulejmán jul. 9-ikén fogott a híd építéséhez. Ugyanekkor Ahmed pasa a ruméliai szipáhikkal és a szegbanbasi 1000 janicsárral hajókon átkelt a Száván s megszállotta a *Szerémséget*. Az egykorú Zay szerint nehány ezer ember elegendő lett volna az átkelés és hídépítés megakadályozására. Azonban a Szávát, az ország e fontos védővonalát, senki sem oltalmazta s így a törökök minden nehézség nélkül átvonúlhattak rajta.

A következő három napon ismét új csapatok keltek át a Szerémségbe. Ezek közül egy hadosztály Balibég alatt azon megbízást nyerte, hogy *Jaksicsné* várát, *Kölpényt* elfoglalja. Jaksicsné ugyanis rászedte a szultánt; előbb adófizetés mellett hódolatot igért neki, később pedig a hozzá küldött török tolmácsot fogságra vetve Budára küldte, maga pedig összes ingóságaival elmenekűlt.[1])

Július 14-ikén Behram bég nikápolyi és Mahmud bég szilisztriai pasák alatt ismét új csapatok keltek át a Száván.

A török azon vidékeket, melyeket meg akartak hódítani, előbb portyázó hadak, *kurudzsik* által pusztították el. A *kurudzsik önkéntesek* voltak, kik csakis a mohamedán hitért és zsákmányra való kilátásért vettek részt a hadjáratban s a janicsároktól és a hűbéres szipahiktól abban is külömböztek, hogy csak a hadjárat idején és ekkor is csak a táborban kaptak élelmet; a táboron kívül rablásra voltak utalva. Általában kétfélék voltak: gyalogok és lovasok. A gyalogok közűl nevezetesebbek voltak az *aszábok* és a gyújtogató *akindzsik*; a lovasok közűl a *beslük* és *gömüllük*.

Azonban a puszta rabláson kívűl más czéljuk is volt ezeknek, nevezetesen: a hadjárat színhelyét előre kikémlelni, az ellenség mozdulatait szemmel tartani és a tapasztaltak felől a főhadiszállást értesíteni.

Azok a hadak, melyeket Szulejmán július 9-ike óta a Száván

[1]) Ez esetről Szulejmán naplója is említést tesz; Tubero bőven szól róla. 370. l. Nem lehetetlen, hogy ezt a foglyot, mint kémet, csonkították meg és fojtották a tatai tóba és innen keletkezhetett az a hír, hogy ez az eset Behrammal történt.

át küldözött, jó részben ilyen harácsoló kurudzsi önkéntesekből állottak, azonban egy része, nevezetesen az ezer janicsár és a ruméliai szipahik rendes katonaság volt, mely azon feladattal bírt, hogy Szabácscsal átellenben tábort ütve a hídépítést a túlsó oldalról is biztosítsa.

Fentebb említettük, hogy a zworniki bég volt megbízva a hídhoz való deszkák, gerendák és más eszközök beszerzésével. Ő meg is felelt e rendeletnek és az összegyűjtött készletet 20 sajkán és nehány nagyobb hajón a Szávára szállította. A szállítmányt azonban Száva-Szt-Demeternél a városi lakosság és várőrség megtámadván, annyira megrongálta, hogy a sajkák közül 3 elsűlyedt, a hajóknak fele elpusztúlt, mi miatt a hídhoz való anyag jelentékeny részét újból kellett előteremteni; ennek tulajdonítható, hogy az építés kezdetben oly lassan haladt.[1])

Mialatt a híd építése folyt, a szultán reggeltől estig állandóan a parton tartózkodott, hogy a munkát jelenléte által siettesse. Július 12-ikén Ahmed pasát is visszarendelte a Szerémségből a hídhoz. A munkálat most lázas sietséggel haladt előre. Ahmed és a táborban levő összes pasák kezökben bottal őrködtek a parton a munkások fölött.

Július 13-ikán Musztafa pasa új csapatokkal kelt át a Száván a szerémségi várak megszállása végett. Ez alatt a Duna és Száva közti vidéken valódi népvándorlás jött létre. Nemesek és pórok elhagyván lakhelyeiket, részint a Fruska-Gora erdőibe, részint Bácsmegyébe futottak. A menekülők éjjel-nappal szorongottak a dunai réveken. A legtöbb várból megszökött az őrség s az elhagyott helyek egymásután a törökök kezére kerültek. Oly csekély volt az ellenállás a szerémi várak részéről, hogy Musztafa pasa alig öt nap alatt befejezte teendőjét és sok fogolylyal megrakodva, diadalmasan tért vissza a szultán táborába. A kurudzsik valódi hajtó-vadászatot tartottak a menekülő magyarokra, kik közül sokat leöltek és sokat rabságba hajtottak. Az átkeléstől kezdve július hó 28-ikáig — mint Szulejmán naplójában olvassuk — majd minden nap csapatonként hozták a foglyokat a szabácsi főhadiszállásra. Az egész idő alatt csak egyetlen rossz hírt kapott a szultán a por-

[1]) Zay. 156.

tyázó hadak felől, hogy t. i. a tatár khán egyik rokona a magyarok által megtámadtatván, számos tatárral együtt felkonczoltatott.

Magyar forrásaink is említést tesznek ily esetről. Zaynál olvassuk, hogy midőn egy török sereg a Jelsava erdején haladt keresztűl, az oda menekűlt parasztok valami nyolczszázan lest vetettek rájuk és közűlök ezer embernél többet legyilkoltak.[1])

A híd július 18-ára teljesen elkészűlt, azonban nem sokáig gyönyörködhetett benne a szultán. 17-én a Száva vize hirtelen áradni kezdett, annyira, hogy másnap estére a hídfőket is elborította. 19-ikén pedig hirtelen orkán dühöngött, mely az árvíz által külömben is megviselt építményt megsemmisítette s a gerendákat és hajókat úgy szétszórta, hogy azok összegyűjtése lehetetlenség volt.[2])

Vizsgáljuk most, mi történt ez alatt a nándorfehérvári táborban.

A török *előcsapatok* Chosrew szendrei bég alatt — mint fontebb említettük — már június 25-ikén megkezdték a portyázást a vár körűl. Július elsején, vagy legfeljebb másodikán, megérkezett az az 1000 janicsár is, kiket a szultán Tekur-binariból (Piroton túl egy állomásra) még június 23-ikán előre küldött. Július 3-ikán fölevezett a hajóhad is a Fekete-tengerről. Ezt július 5-ikén éjjel, valószínűleg Oláh Balázs futárjától, tudták meg a budai udvarban.[3])

A megérkezett hajóhad segélyével a rabló-csapatok azonnal átkeltek a Száva bal partjára is és Zimony vidékét tűzzel-vassal pusztítani kezdték.

Ekkor *Skoblics Márk* a visszamaradt városi lakossággal és a körülbelől 350 főnyi szerb-horvát naszádos csapattal a várba vonúlt s annak kapuit elzárván megtette a védelmi intézkedéseket.

Július 5-én *Piri* nagyvezir is megérkezett a nándorfehérvári mezőre a natoliai hadtesttel. Piri a harcztért megszemlélvén, első teendőűl *Zimony* elfoglalását tűzte ki, nehogy az az esetleg meg-

[1]) Zay. 158.

[2]) Szulejmán naplója összevetve Tubero 370. Brutus II. 92. 93. lapjaival.

[3]) E tudósítás alapján tehette II. Lajos a vár ostromát 59 napra Zsigmond királyhoz 1521. október 1-én Mohácsról írott levelében. Schedius III. 295.

érkező fölmentő seregnek oly támpontúl szolgáljon, mint 1456-ban. Ez okból Chosrew béget az összes szendrei csapatokkal Zimony alá rendelte. Minden akadály nélkül történhetett meg az átkelés, mivel magyar hajóhadnak híre-hamva sem volt s az a néhány naszád, melylyel Oláh Balázs rendelkezett, mozdúlni sem mert a hadi kikötőből.

A bég bekerítvén a várat, előbb föladásra hívta föl az őrséget, de Szkoblics minden kecsegtető ajánlatot visszautasitott. Erre megkezdődött az ostrom, mely július 28-ikáig oly módon folyt, mint Szabácsé Ahmed megjövetele előtt; Szkoblics és vitézei, míg puskaporuk tartott, visszaverték a rohamokat s a törökökben nagy pusztítást vittek véghez.

A nagyvezir és a szultán tábora között mi sem akadályozta a közlekedést, s így föltételezhető, hogy Piri mindig tudósítást nyert a főhadiszálláson történtek felől s arról is, hogy Szabács bevétele után a híd építése megkezdődött, és hogy Szabács alól tetemes csapatok keltek át a Szerémségbe, pontosan értesítve volt.

E hírek Pirit erélyesebb föllépésre ösztönözték.

Július 8-ikán ostromágyúkat és mintegy 500 főnyi janicsár csapatot küldött Chosrew segélyére, mire a küzdelem ujúlt erővel indúlt meg. Az ütegek július 9-ikén elkezdték működésöket és három napi szakadatlan lövetés a várnak külömben sem igen erős falait több helyen lerombolta. A helyzet a zimonyiakra csakhamar tarthatatlanná vált, annyival inkább, mivel az élelem és puskapor teljesen elfogyott. Július 12-ikén Chosrew általános rohamot intézett a vár ellen s a törökök rövid harcz után behatoltak a réseken. Ennek láttára az elrémült lakosság a naszádosok egy részével lemondott a védelemről és kegyelemre megadta magát; azonban Szkoblics mintegy száz főnyi elszánt csapattal rendíthetlen maradt és a vár piaczán harczkészen várta az ellenséget. Heves viadal után, melyben 3—400 török vérzett el, az őrség legnagyobb része leöletett, a többi megsebesűlve, vagy lefegyverezve, török kézre jutott. Szkoblics bajtársainak holtteste fölött még küzdött egy ideig, végre nehéz sebekkel borítva, alázuhant s a nagyvezir elé vitetett. — «Mért nem adtad fel a várat?» kérdék tőle a törökök. «Mert megesküdtem, hogy védeni fogom,» — volt a válasza — «s nem is tettemet bánom, hanem azt, hogy élve vontatok ki a várból.»

A dühös nagyvezir a haldokló hőst egy felbőszített elefánt által tiportatta össze, az elfogott nőket és gyermekeket rabságra vettette, a férfiakat pedig a Száva torkolatánál fekvő szigetre vitetvén, a nándorfehérváriak szeme láttára felkonczoltatta.[1])

Ez embertelen eljárás által a nagyvezir ijesztőleg akart hatni a magyarokra, de nem érte czélját. Oláh és társai ekkor még nagyon távol állottak attól, hogy a vár feladására gondoljanak.

Röviden összefoglalva az eseményeket, július 12-ikén következőleg állottak a viszonyok: Szabács a török kezében volt, alatta Szulejmán főserege táborozott s a rabló csapatok a Szerémséget egész a Dunáig és Dráváig bekalandozták. Piri hadtestének zöme Nándorfehérvárát zárta el a szárazföld felől, a többi része pedig Zimony mezején tanyázott, honnan a Szerémség keleti vidékeit pusztította. A török hajóhad a Száva és Duna folyókon őrködött s ez utóbbin egész Zalánkemenig leskelődött, hogy a várbeliek a víz felől semmiféle segélyt ne nyerhessenek. Zimony bukásakor tehát Nándorfehérvár minden oldalról elzárva s a segély minden reményétől megfosztva, a legbizonytalanabb jövőnek nézett eléje.

[1]) M. T. Eml. Írók II. 159—161. (Zay.) Brutus II. 96., 97. Ellenben Tubero 373. l. szerint az őrség megadta magát a parancsnok kivételével, a ki a törökökre ütvén elesett. — *Pecseví* török író szerint is megadta magát az őrség, azonban hasztalanúl, mivel a szultán rendeletére a Belgráddal átelleni szigeten felkonczoltatott. (Új magyar múzeum. 1860. II. 419.) Újabb történetíróink szerint (pl. Horváth M. Magyarország története II. 652. l.) Zimonyt *maga* a *szultán* augusztus 1-jén vette ostrom alá és 9-ikén foglalta el. Ez tévedés. Szulejmán naplója világosan említi, hogy Zimonyt Piri nagyvezér Chosrew szendrei bég által foglaltatta el. Szulejmán júl. 12-ikén, midőn erről értesült, még a *szabácsi táborban* volt. Minthogy lovas futárok 5—6 óra alatt elérhettek Zimony alól Szabácsra: föltehetjük, hogy a szultán még az nap este értesült a dologról (különben is a július 12-iki események között Zimony elfoglalása a legutolsó pontot képezi); ez okból Zimony bukását bátran tehetjük július 12-ikére. Minthogy pedig Zimony ostroma 9 napig tartott, így a megszállás kezdete 4-ikére tehető. Már maga azon körülmény, hogy a csekély erősségű vár ostroma 9 napig tartott, kizárja azon lehetőséget, hogy a szultán a fősereggel ostromolta volna azt.

VII.

A király és az urak mulatságait végre félbeszakította a délről fenyegető veszély híre. Egyes menekűlők rémes dolgokat beszéltek a szultán roppant haderejéről. A szorongatott várak futárai segélyt sürgettek bajtársaik számára. A kormánytanácsnak eszébe jutott, hogy tenni is kellene már valamit: mi okból a király június végére *országgyűlést* hirdetett.[1])

A gyűlés nem lehetett valami népes és úgy látszik, kevés ideig tartott. A hozott végzések csak egyes szórványos adatokból tűnnek ki. Törvénygyűjteményeikben ezeknek semmi nyoma sincsen.

Az urak először is a *külsegélyre* gondoltak. Valódi rögeszmévé vált az a felfogás, hogy az ország a saját erejéből nem képes magát megvédelmezni. Június 29-én és 30-án számos oklevelet adott ki a király, melyekben a pápát, a római császárt, Ferdinand főherczeget, Velenczét, a cseh és morva rendeket, VIII. Henrik angol, Zsigmond lengyel, Ferencz franczia és Nagy Emmánuel portugál királyokat segélyadásra hívta fel; tehát a dán, svéd és orosz fejedelmeken kívül egész Európától segítséget kért.

Az *angol királyhoz* intézett levelében még mindig foglalkozik Lajos azon tervvel, hogy a nyugoti hatalmakat ki kellene egymással békíteni és rábírni, hogy seregeiket a törökök ellen egyesítsék és épen arra hívja föl Henriket, hogy ez ügyben közbenjáró legyen. A levélben kifejti Lajos, hogy a török támadást a nyugoti hatalmak háborúja vonta maga után. «A török — így szól — értesűlvén arról, hogy kiűzésére (Európából) a pápa felhívása folytán *általános szövetség* jött létre (itt az 1518-iki mozgalmakat érti) s tudván, hogy a magyar király és római császár közt rokonság van,

[1]) Kovachich: Supplementum ad Vestigia Comitiorum II. 501—502. Ez a gyűlés talán júl. 8-án volt. — Wagner: Diplomatarium Comitatus Sarosiensis. Posonii. 1780. 548. l. Kraucker karmelita vicariusnak 1521. júl. 25-ikén kelt levele szerint Budán legközelebb (proxime) országgyűlés (dieta generalis) tartatott. — Az európai fejedelmekhez küldött segélykérő leveleket junius 29 és 30-án állította ki a király; tehát valószínű, hogy a gyűlés ekkor már megkezdődött.

eleinte nem mert hadjáratot indítani, hanem követeket küldött, hogy a béke meghosszabbítása felől értekezzék velünk; de mielőtt a követeknek felelhettünk volna, kitört a háború a császár és franczia király között. Ekkor a török látván, hogy az általános európai expeditio — melytől nagyon tartott — nem valósul meg és a császár sem adhat nekünk segítséget, megtámadta Magyarországot.»[1]) Indokolja továbbá azt is, miért találta Szulejmán az országot készületlenül. «A török — úgymond — rászedett bennünket; mialatt a békéről alkudozott, fegyverkezett ellenünk.»

Hasonló tartalommal bírnak a többi fejedelmekhez intézett levelek is. «Ha Magyarország elbukott, Italia és Róma következik utána», írja Lajos június 29-dikén a *dogehoz* intézett levelében. A *pápát* pedig arról igyekszik meggyőzni, hogy az egész keresztény világot végveszély fenyegeti. «Emberemlékezet óta — így szól — soha sem támadta meg a török országomat oly nagy számú hadsereggel s oly sok ágyúval, mint most. . . . A szultán fogadást tett Mohamednek, hogy ha szerencsés lesz, három templomot épít neki: egyet keleten, Jeruzsálemben, a másikat éjszakon, Budán, a harmadikat pedig nyugaton Rómában.»[2])

A *császárhoz,* valamint a *franczia* és *angol* királyokhoz a velenczei származású *Balbi Jeromos* pozsonyi prépost, Lajos egyik tanára küldetett követűl. Minden fáradsága sikertelen volt. De Lajos ennek daczára is folyvást foglalkozik a kibékítés eszméjével s aug. 8-ikán újra levet ír ez ügyben a nagybefolyású *Wolsey* bíbornokhoz, kinek figyelmébe ajánlja az angol «királyhoz igen fontos és sürgős dolgokban» küldött követét, Balbit. Ez is eredménytelen lépés volt. Szent István napján, midőn Nándorfehérvár a végső napokat élte, *Dowerben* találjuk Balbit; Wolseyhoz írt levelében keservesen panaszkodik, hogy a császár ez ideig semmiféle segélyt nem küldött; a derék férfiú, ki az év eleje óta hazájából távol,

[1]) Simonyi Ernő. Londoni Okmánytár 62—64. Lajos levele VIII. Henrikhez 1521. jun. 30.

[2]) Pray: Epistolæ Procerum. Posonii. 1806. 142—146. l. Lajos levele a pápához, 1521. jun. 29. — Ugyanitt találjuk az Emmánuelhez küldött levelet is. 146—149. l. — A dogehoz intézett levél Marino Sanuto említett kötetében 216—218. l. 1521. jun. 29.

folyvást a külföldi segély után fáradozott, most egészen kétségbe van esve s nem tudja, mitevő legyen.[1])

Hiába igyekezett Lajos a curiát megindítani azon érveléssel, hogy Magyarország ügye voltaképen az egész kereszténységé: a pápa annyira igénybe volt véve a nyugoti háború által, melybe maga is bebonyolódott, hogy 1521-ben az eddig szokásos pénzsegélylyel sem segítette hazánkat. Velenczétől még június 11-ikén pénzt kért Lajos király, de a signoria csak a június 29-iki sürgető levél vétele után szavazott meg 24000 arany forintnyi kölcsönt, melyet a magyar követ részint készpénzben, részint bankutalványokban és árúczikkekben július 15-én vett át,[2]) s így a legjobb esetben legfeljebb július végén kézbesíthette a budai kincstárnak.

Zsigmond lengyel király az egész éven át oly helyzetben volt, hogy csak alig számba vehető segélyt adhatott Magyarországnak. Tavaszszal a tatárokkal gyűlt meg a baja, kiket szerencsésen visszavert;[3]) nyárban pedig az oroszokkal keveredett háborúba, mi miatt egész seregével Lithvaniában volt elfoglalva. Különben a lengyel kormány Magyarország helyzetét nem látta szerfölött aggasztónak, mivel július közepén úgy volt értesűlve, hogy a nádor tekintélyes haderővel indúlt a törökök ellen. Zsigmond azonban attól félt, hogy, a tatár khán a törökkel fog szövetkezni Lajos ellen. Ez okból július utolsó felében a lengyel főurakat gyűlésre hívta, tanácskozni akarván a felől: mi módon lehetne e szövetkezést meghiúsítani.[4]) A jó akarat tehát meg volt a lengyel királyban s hogy ezt ténynyel is igazolja, küldött is Lajosnak egy 1000—1500 főből álló kis csapatot, egyszersmind fölhívta a cseh- és morva rendeket, hogy királyuknak és testvérországnak segítségére siessenek, de az ezek által kiállított sereg egy része csak augusztus elején, másik része pedig a hadjárat vége felé érkezett meg.[5])

[1]) Simonyi Ernő. Londoni Okmánytár. Lajos levele Wolseyhoz Tétényből 1521. aug. 8. 65—67. l. Balbi levele Wolseyhoz Dowerből 1521. aug. 20. 67—69. l.

[2]) Marino Sanuto. 218.

[3]) Tubero. 364.

[4]) A lengyel kanczellár levele Báthory nádorhoz. 1521. júl. 16. Orsz. Levéltár 23,568. szám.

[5]) Szerémy. 94.

A segélykérés ügyének elintézése után az országgyűlés elhatározta, hogy a zászlós urak bandériumaikkal és a megyei csapatok azonnal fegyverre hivassanak. A dunamellékieknek *Tolna*, a Tiszavidék lakóinak pedig *Zenta* jelöltetett ki gyűlekező helyűl. A városok rendeletet kaptak, hogy hadilletékeiket a legrövidebb idő alatt állítsák ki. A királyi bandérium szervezése végett számos javak elzálogosíttattak.[1])

Az ágyúk, fegyverek és puskapor beszerzésére mindenek előtt pénz lett volna szükséges. E kérdésnél mindenki elvesztette a fejét, mivel a kincstár, mint máskor, most is üres volt. Az apróbb kölcsönök, miket a király egyes birtokokra fölvett, az udvar kiadásait is alig fedezték, hát még a hadjáratét. «Fanno consegli e pocha conclusion» mondja röviden és találóan a velenczei követ Orio.[2]) Az urak sokat tanácskoztak, de keveset végeztek.

Épen kapóra jött az ezen év június 15-én elhalt Bakócz primás gazdag hagyatéka. A primás végrendeletében 40,000 arany forintot hagyományozott a királynak a végvárak megerősítésére, mit Lajos azonnal igénybe vett. Június 26-án egyik titkára, Szerecsen János által parancsot intézett Szathmáry György pécsi püspökhöz, mint a végrendelet fővégrehajtójához, hogy az országot fenyegető nagy veszély miatt a hagyatékban találtató pénzt szolgáltassa ki.[3]) Négy nappal ezután a király ismétli parancsát s most már maga ír a végrendelet végrehajtóinak Esztergomba a hagyaték ügyében, szigorúan meghagyván, hogy a primás összes pénzét hűtlenség terhe alatt azonnal szolgáltassák ki. «Mert oly nagy szükségben vagyunk jelenleg — írja követelésének indokolására, — hogy azon pénzt tovább semmi áron sem nélkülözhetjük; fejünk és az egész ország forog koczkán.»[4]) De Lajos nemcsak a készpénzre, hanem a hagyaték összes tárgyaira is rátette kezét s elrendelte az asztali készletek, ékszerek, bútorok, szőnyegek, a raktárakban elhelyezett vászon, posztó és selyemkelmék elárúsítását.

[1]) Hogy *Tolna* és *Zenta* voltak a gyűlekező helyek, kitűnik II. Lajos 1521. július 31-iki leveléből, melyet közölt Schedius. Zeitschrift. III. 292—294. l.

[2]) Marino Sanuto. 225.

[3]) Magyar Sion. 1866. 132. Szathmáry püspök levele 1521. jun. 26.

[4]) Magyar Sion. 1866. 203. Lajos rendelete. 1521. jun. 29.

A király parancsa teljesítve lőn. A hagyatékban talált 41,000 frt készpénz azonnal ki lett szolgáltatva. Az ingóságokat nagy sietve eladták. Három napon át valódi zsikvásár volt a primási udvar. Boldog boldogtalan vásárolt, potom áron. A gazdag hagyatékból, mely a kellő időben, rendes áron eladva roppant összeget jövedelmezett volna, a nagy kapkodás és sietség miatt nem valami sok pénz folyhatott be.[1])

Azonban valószínű, hogy a primás hagyatékában talált tömérdek ezűstnemű egy részét nem adták el, hanem *pénzverésre* használták fel. A júniusi gyűlés ugyanis végzést hozott, hogy az eddiginél kisebb ezüstpénz veressék, mely a régivel egyenlő értékűnek tekintendő. Ez által is a kincstár baján akartak segíteni az urak és lehet, hogy a primás ezüst edényeit használták első anyagúl. De a pénzverés ügye nemsokára fennakadt. A bányavárosok ugyanis nem akarták az új pénzért a régi áron beszolgáltatni a nyers ezüstöt.

E körülmény Lajosnak a hadjárat alatt is sok kellemetlenséget okozott. Eleinte szigorúan lépett föl. Augusztus 22-ikén kelt oklevelében megparancsolja Selmecz, Beszterce, Körmöcz és más bányavárosok lakosainak, hogy miután egyrészt az országot fenyegető veszély elhárítása végett, másrészt pedig a közhaszon érdekében új pénz verése határoztatott és miután a pénzverésre ezüst szükségeltetik: a bányáikban találtató ezüstöt Thurzó Elek kamaragrófnak fej- és jószágvesztés terhe alatt szolgáltassák be.[2]) Egy másik rendeletben pedig felhívja az ország összes főpapjait, fő- és köznemeseit, hogy a pénzveréshez szükségeltető szenet és a szénégetésre alkalmas fákat erdeikből ingyen adják.[3])

Egy hét múlva ismét oklevelet ad ki Lajos a táborban a pénzverés ügyében. Szorúlt helyzetét eléggé mutatja azon körülmény, hogy a bányavárosokhoz az előbbi szigorú parancsoló hang helyett kérőleg beszél. «Bár tudjuk, — úgy mond, — hogy terhes rátok nézve, hogy az ezüst az új pénzért a régi áron váltatik be,

[1]) Fraknói. Erdődi Bakócz Tamás. Budapest, 1889. 200—201. l.

[2]) Lajos rendelete 1521. aug. 22. Tolnáról. Orsz. Levéltár 23,575 sz. Ugyanily tartalmú a 22,577 és aug. 27. a 26,253. számú.

[3]) Orsz. Levéltár 23,576. 1521. aug. 22. Tolna.

mindazonáltal legyetek nyugodtak és viseljétek csendes lélekkel az ezüstnek a régi mód szerinti beváltását, mivel az új pénz valamivel könnyebb a réginél, de az értéke, melyet királyi tekintélyünk ad neki, egy cseppel sem kevesebb.[1]) Azonban a városok ez által sem voltak megnyugtatva, úgy hogy a hadjárat után tartott novemberi gyűlésen törvény által kellett megszabni, hogy az új ezüstpénz a regivel egyenlő értékűnek tekintendő.[2])

Ezekből kitűnik, hogy az új pénzügyi művelet, melytől az urak sokat vártak, a hadjárat költségeire nagyon keveset jövedelmezhetett.

A gyűlésen nagy bajt okozott a *fővezér* kijelölése. Szapolyay erdélyi vajdát, ki a gyűlésen most sem volt jelen, a pórlázadás leverése óta legjobb fővezérnek tartották az országban, de az ellenpárti főurak hallani sem akartak róla. Országos állásánál fogva Báthory nádor lett volna első sorban hivatva a fővezérségre, azonban az urak a sok fogyatkozással biró öreg emberben nem nagyon bíztak, de ő maga sem igen vágyakozott a rendkívüli felelősséggel járó és terhes föladatra, minthogy a háború reá nézve a legkellemetlenebb időben ütött ki. Lakodalma ugyanis a mazóviai herczegnővel előbb június 11-ikére volt kitűzve, mely azonban nem tudni mi okból elhalasztatott s július 28-dikán volt megtartandó. Nagy előkészületeket tett reá. Az esküvő fontosabb volt előtte, mint a hadjárat. Lengyelországból is hivatalos volt Opoczenszky Szaniszló, a kanczellár nagybátyja, ki a házassági szerződésben közbenjáró volt.[3]) A főurakon kívül a szabad királyi városok elöljárói is felhivattak, hogy a lakodalmi ünnepély fényét megjelenésökkel emeljék.[4])

Az urak tehát, valószínűleg Bornemisza ajánlatára, *Tomory Pált* kínálták meg a fővezérséggel, kit igen merész és szerencsés csapatparancsnoknak ösmertek; de a vitéz férfiú mélyen sértve a kormány azon eljárása által, hogy az aurániai perjelségre, melyre Beriszló Péter halála után nagyon vágyakozott, az ő mellőzésével

[1]) Lajos rendelete 1521. szept. 1. Tolnáról. Orsz. Levéltár 23,580.
[2]) Kovachich. Suppl. ad Vestigia Comit. II. 520. Art. XIV.
[3]) Orsz. Levéltár 23,568.
[4]) Wagner. Diplomatarium Com. Sarosiensis. 154. l.

egy erdemetlen udvaroncz neveztetett ki, visszautasítá a fölszólítást s kijelenté, hogy szerzetesi fogadalmához képest a világtól elvonúltan akarja tölteni hátralevő életét.[1])

Hosszas vitatkozás után végre a király a *nádort* bízta meg a fővezérséggel, a ki kénytelen kelletlen el is fogadta azt.

Bármily nagy volt a zűrzavar az országgyűlésen, egyben, mint főczélban mégis megyezett a közvélemény, hogy t. i. Nádorfehérvárnak és a többi erősségeknek segítséget kell küldeni. Erre azonban *hajóhad* volt szükséges. Csak most jutott eszökbe az uraknak, hogy naszádos főkapitány van ugyan: Révay István, ki 1515 óta viseli ez országos hivatalt, de a naszádosok hada — mint ezt föntebb már említettük — még 1518-ban feloszlott. Nagy lett a méltatlankodás és izgatottság. Nem a zsold elmaradását, hanem Révay hanyagságát és ügyetlenségét tartották a baj főokának. Megfosztották hivatalától és az újlaki várnagyságra helyezték át. Szerencsére akadt néhány pártfogója, kik a nagyobb kellemetlenségtől megmentették.

A király a megüresedett állásra a nádor öcscsét, *Báthory Endrét* nevezte ki azon meghagyással, hogy a szétoszlott naszádosokat szedje össze s a szorongatott Nándorfehérvárnak, melynek különben is a májusi gyűlés óta egyik bánja volt, segélyt vigyen.

Azonban a zsold folyóvá tétele, az ágyúk, puskapor és élelmiszer előteremtése részint a pénzhiány, részint a kincstartó hanyagsága miatt igen lassan haladt. Maga a főkapitány is későn fogott teendőjéhez. Előbb a Tisza mentén próbált szerencsét. Július 27-én saját levele szerint *Csanádon* találjuk Báthory Endrét,[2]) hol egyrészt a tisza- és marosparti naszádosokat igyekezett összeszedni, másrészt pedig bátyja számára, ki épen másnap ülte menyegzőjét Bátorban, a temesvidéki bandériumokat gyűjtötte. Amaz egészen sikertelen maradt, mivel az egykorú iratokban nyoma sincs annak, hogy a Tiszán naszádos had gyűlt volna össze, a másik pedig csekély eredménynyel végződött. Augusztusban ismét Budára ment Báthory Endre s nagy sokára, midőn a drága idő eltelt, három

[1]) Századok. 1881. 309. (Fraknói: Tomory P. élete.)

[2]) Báthory Endre levele a nádorhoz. Csanád, 1521. júl. 27. Orsz. Levéltár 25,629. sz.

gályával és néhány naszáddal s a budai és pesti polgárok által fölszerelt 600 emberrel a Dunán lefelé indúlt, néhány kerekes ágyút, fejszéket és más eszközöket vivén magával. A hajóhaddal ment Szerémy György is, e kornak egyik emlékírója. Az egész expedítió sikertelen volt. A főkapitány nem tudta összeszedni a dunai naszádosokat s csekély erejével nem mert leevezni az Al-Dunára, sőt a *bátai* révben, hol hosszasan állomásozott, Budáról hozott emberei is szökdösni kezdtek a hajókról. Szeptember közepén, midőn Nádorfehérvár rég elbukott, még mindig Bátánál találjuk Báthoryt. Végre lehajózott *Erdődig* (a Dráva torkolatán alúl) s itt várakozott a királyi hadseregre.[1]) Ekkor már szeptember vége felé járt az idő.

A gyűlés a föntebbi intézkedeseket megtevén, feloszlott, — és most a végrehajtásra került volna a sor. Azonban megfoghatlan részvétlenség fogta el a kedélyeket. Ha hiányzott a felelősség érzete Hédervárban és a Sulyok testvérekben, midőn váraikat magukra hagyták, ép úgy hiányzott most a buzgalom a főurakban és a többi lakosokban az ország megvédelmezésére. A zászlós urak késlekedtek a bandériumok kiállításával, mert későn jött az erre vonatkozó rendelet is. Igen sokan meg se mozdultak. A vajda, kitől a király jelentékeny segélyt várt, minden ürügyet megragadott, hogy ne kelljen legnagyobb ellensége, a nádor alatt harczolnia; ez által a véderő nagy csorbát szenvedett, mert az összes erdélyi hadak elvonattak a közös működés teréről. E viszás állapot a többiekre is bénító hatással volt. A köznemesség nem tudván elfeledni, hogy a haza megmentesére a múlt években hozott intézkedéseit az udvari párt meghiusította, közönyösen otthon maradt. Orio velenczei követ a signoriához ez időben intézett jelentéseiben gyakran kiemeli a két párt közötti viszályt és azt a bajok főokának tartja. A városokat is magával ragadta az anarchia áramlata. Vagy teljesen megtagadták a kiszabott adót és hadilletéket, vagy kevesebbet küldtek s azt is későn.[2])

Az 1521-ik év végén tartott budai országgyűlés szigorú bün-

[1]) Szerémy. 96—99. l.

[2]) Az 1521. novemberi gyűlés XLI. és XLII. czikkei. Kovachich: Supplementa ad Vest. Comit. II. 539. 540. l.

tetést szabott azokra, kik a hadjáratról elmaradtak, és azokra, kik a hadjáratra távozottaknak birtokaikat feldúlták, jobbágyaikat elhurczolták, barmaikat elhajtották (mert ilyenek is akadtak); de úgy látszik, oly nagy volt a hűtlenek és rablók száma, hogy a büntetés végrehajtására az ezután is uralkodó pártvillongás között gondolni sem lehetett.[1])

Egyetlen hathatós eszköz lett volna: *keresztes hadjáratot* hirdetni s ily módon az alsóbb néposztály *nagy tömegét* táborba gyűjteni a török ellen. Hunyady János is Kapisztrán hadaival vívta ki 1456-iki nagy diadalát. De az iszonyú pórlázadás ez előtt csak hét évvel történt s a jobbágyság az 1514-iki szigorú törvények folytán a réginél is súlyosabb iga alatt nyögött. Az urak ily viszonyok között a keresztes hadjáratnak még az eszméjétől is visszarettentek.

Július közepén még senki sem volt a kitűzött gyülekező helyeken, Tolnán és Zentán. Végre Szabács bukása s a Szerémség végveszélye felrázta az udvart tétlenségéből s az ifjú király, miután a csehektől igért segélyre hiába várakozott, az országnak jó példát adandó, július 15-én nehány főúrral és 200 lovasból álló parányi csapattal Budáról *Tétény* felé indúlt.[2])

Itt sokáig táborozott Lajos. A fegyveresek nem gyűlekeztek. Épen akkor folyt az aratás, mint Massaro velenczei követségi titkár írja, s ez is nagy akadályt képezett. A király újra sürgető leveleket küldött a főurakhoz, megyékhez és városokhoz. Így pl. július 19-ikén kelt rendeletében szigorúan meghagyta Sopron szab. kir. város hatóságának, hogy a hozzá tartozó megyei birtokokról a parasztok ötödrészét azonnal a vármegye zászlója alá küldjék, hogy mennél előbb a kitűzött helyre siethessenek. «A legnagyobb veszély származik — úgy mond — a késedelmezésből, minthogy a kegyetlen ellenség Szabácsot megvévén, Nándorfehérvárát ostromolja.» Július 28-dikán ismét levelet írt Lajos Sopron elől-

[1]) Így pl. a lőcseiek a kivetett 1600 forint helyett 500 küldtek. C. Wagner: Analecta Scepusii. Pars. II. 141. (Sperfogel.)

[2]) Marino Sanuto 223. Orio írja ezt júl. 16-án Budáról, azonban Massaro 1523-iki levele szerint Lajos júl. 15-én csak 60 lovassal indúlt el. Marino Sanutonál 278. l.

járóihoz, melyben a hadjárat költségeire 1000 arany forintot kért tőlök.[1])

A sürgető parancsoknak nem nagy eredményök lett. Július 31-ikén még folyvást Tétényben táborozott a király és serege legfeljebb 400 főnyi volt.[2]) E napon levelet írt Zsigmond lengyel királyhoz, melynek tartalma némi fényt derít az eddig történtekre es a kormány haditervére. Nándorfehérvár védelmére — úgy mond — segítséget küldött, de nem bizonyos, hogy bejuthat-e. Fölmentő sereget idejében nem vihetett, de ha a csapatok összegyűlekeznek, bármi történik is, a török ellen fog indúlni; azonban kétes, hogy a nándorfehérvári őrség kitartja-e addig az ostromot? Azon hitben van, hogy a vár sorsa már csak hajszálon függ. A török már *Peth* várát is kétszer ostromolta, de sikertelenűl. Tegnap pedig az a hír jött, hogy *Szörényvára* is ostrom alatt áll. Magyar kémek tudósítása szerint Szulejmán Nándorfehérvár elfoglalása után egyenesen az ország szívébe fog törni és a Budáig terjedő 20 állomás, melyeken át az ellenség jönni fog, már meg van állapítva. Mi *két hadtestet* szervezünk. Az egyik *Zentánál*, a másik *Tolna* mellett gyűlekezik; amott a nádor a tiszamelléki csapatok egy részét már összegyűjtötte, mi pedig a Duna jobb partján megyünk lefelé Tolnára s ezután a körűlmények szerint a Dunának vagy egyik, vagy másik oldalán egyesítjük az egész haderőt, de még most nem tudni, melyiken lesz az ütközet. Parancsot küldtünk a vajdának is, hogy Erdélyből a nádor táborába siessen.[3])

Július 31-ikén, vagy augusztus elsején a király ismét visszautazott Budára. E közben megérkezett Velenczéből a 24,000 arany, Bakócz hagyatékából is befolyt a pénz; ez összegek azonban a tengernyi szükséggel szemben elenyészően csekélynek mutatkoztak. A király kénytelen volt újra a külföldhöz folyamodni. Augusztus 2-ikán Budáról levelet írt a signoriához, melyben ismét

[1]) Magyar Tört. Tár XI. 135. l. II. Lajos rendeletei Sopronhoz Tétényből 1511. júl. 19 és 28.

[2]) Marino Sanuto. 279.

[3]) Schedius. Zeitschrift von und für Ungarn. 1803. III. 292—294. II. Lajos levele Zsigmondhoz Tétényből 1521. júl. 31.

pénzsegélyt kért. A levéllel Statileo János veszprémi prépost 18 tagból álló fényes követség élén indúlt Velencze felé, hová azonban csak augusztus 27-én érkezett meg és 29-ikén fogadtatott a doge és tanács által hivatalos kihallgatáson.[1])

Augusztus első hetében némi lengyel, cseh és német csapatok érkeztek Budára. Az egész haderő ekkor a magyar zászlóaljakkal együtt legfeljebb 4000 főre ment.

Lajos e sereggel augusztus 8-ikán másodszor is elhagyta Budát s az ettől csak 15 kilométernyire fekvő *Tétényben* megállapodott.[2])

Innen még a megérkezés napján levelet írt Wolsey bíbornokhoz, kinek a német császárhoz, az angol és franczia királyokhoz küldött követét, Balbi Jeromost, pártfogásába ajánlotta.

A nádor ez alatt a zentai tábort szervezte, hová szintén lassan és csekély számmal gyűlekeztek a bandériumok.

A király hadserege pedig valódi csiga-lassúsággal haladt dél felé a Duna jobb partján.

Útközben a pénzhiány — mint valami tengeri kígyó — gyakran felütötte a fejét s ilyenkor egyik-másik pénzes úr segítette ki a királyt a zavarból.

Augusztus 11-dikén *Érdben*, Tétenytől 6 kilométernyire táborozott a király serege, melyben számos főpap és főnemes volt jelen. E napon Lajos Dóczy Ferencz óvári kapitánytól a hadjárat költségeire 2000 forintot vett föl, melyért a hitelezőnek és örököseinek az óvári uradalmat zálogosította el.[3])

Az ifjú uralkodó ily viszonyok között is a legvérmesebb reményeket táplálja. A nevezett kölcsönről szóló oklevélben ugyanis Nándorfehérvár fölmentését és a töröknek Magyarországból való kiűzését tekinti a hadjárat czéljául.

[1]) Marino Sanuto. 229, 230.

[2]) Marino Sanuto 230. Orio írja Budán aug. 10-én kelt levelében: Come il Re era andato con bon animo in campo con ajuto di Bohemi, Polani, Tedeschi et Hongari. Az elútazás azonban valószínűleg 8-án történt, mivel 8-án Lajos már Tétényből írt Wolseynak (Simonyi: Londoni Okmánytár. 65—67.) Hogy Lajosnak aug. 8-án 4000 embere volt, kitűnik Marino Sanutóból: 278. l.

[3]) Orsz. Levéltár. M. O. D. L. 23,571. sz. Lajos oklevele 1521. aug. 11. Érd.

Augusztus 16-án *Adonyban*, Érdtől 27 kilométernyire találjuk a királyt. Serege ekkor 6000 főre ment, tehát Budától kezdve mindössze 2000 emberrel szaporodott.[1])

E közben híre jött, hogy Szulejmán Nándorfehérvár városát elfoglalta s az őrség a várba vonúlt vissza.[2]) E körűlmény újabb intézkedéseket tett szükségessé. — A nádor parancsot kapott, hogy Zentáról egész seregével azonnal a Szerémség felé indúljon, a vajda és a főurak fölhívattak, hogy bandériumaikkal egyenesen *Bácsra* siessenek s a megyék is oda küldjék csapataikat, hogy a király hadával, mely szintén Bács felé siet, egyesűljenek.[3])

A nádor a rendelet szerint el is indúlt Zentáról Bácsmegye déli részébe s egy darabig *Futaknál* a Duna bal partján táborozott. Itt három gályát megrakatott ágyúkkal, puskaporral, golyókkal és élelmi szerekkel azon czélból, hogy ezeket Nándorfehérvárra küldje; azonban a török hajóhad egész Zalánkemenig őrködött, mi miatt a terv meghiusúlt.[4])

A nádor hadserege a temes vidéki zászlóaljakkal és a bácsmegyei fölkelőkkel együtt valami *17—18,000* főre szaporodott. Ily erővel Hunyady János csodákat tudott mívelni, de Báthory nem volt hadvezér. Eleinte a vajdára várakozott s midőn ez hasztalan volt, végre átkelt a Dunán és a Szerémségbe nyomúlt. De nem sokáig volt ott. *Szent-Demeternél* Bali bég portyázó csapatai fölött könnyű győzelmet aratván, nehány török fogolylyal, mint diadaljellel *Ó-Péterváradra* — Péterváraddal átellenben — a Duna bal partjára vonúlt vissza, a hol tábort ütött és az időt egész a hadjárat végeig tétlenűl töltötte.[5]) Annyit azonban mégis megtett, hogy Péterváradot a saját pénzén ellátta a szükségesekkel, miért később a futaki uradalmat és Cserög várát nyerte kárpótlásúl.[6])

A király hadserege augusztus 18-án elhagyta Adonyt és részint hajókon, részint szárazon, Duna-Pentele, Földvár és Paks érintésével Tolna felé vonúlt. A menetelés e vonalon aránylag elég

[1]) Marino Sanuto. 232, 233.
[2]) Marino Sanuto. U. o.
[3]) Brutus. 80, 81.
[4]) M. T. Eml. Írók II. 17. (Verancsics.)
[5]) Zay. 183. Tubero 371. Szerémy 93.
[6]) Orsz. Levéltár 23,586. Lajos 1521. szept. 30-iki adománylevele.

gyorsan történt, mivel a sereg augusztus 22-én már *Tolna* mellett táborozott, tehát a 77 kilométer hosszú útat négy, vagy legfeljebb öt nap alatt tette meg.

Tolnán két hétnél tovább vesztegelt a király. Itt adta ki a föntebb említett rendeleteket a bányavárosoknak a pénzverés ügyében.[1]) Ez alatt a csapatok szép számmal gyűlekeztek. Megérkeztek a dunántúli megyék zászlóaljai, a zágrábi püspök és az auraniai perjel bandériumai. Szeptember 3-ikán, mint Orio írja, összesen *20,000 ember* volt a tolnai táborban.[2])

Szeptember második hetében már szállingóztak egyes kósza hírek Nándorfehérvár bukása felől. Attól lehetett tartani, hogy a török a Drávát is átlépi, a mely pedig mind ez ideig védtelenül állott. E miatt a király rendeletet adott a tovább vonulásra.

Szeptember 13-án *Báta* mellett, Tolnától délre mintegy 34 kilométernyire, táborozott a hadsereg. Eleinte a király is a táborban volt, majd a városba ment, hol számos főúr várakozott reá.[3])

A nádor ez időben még mindig Futak és Ó-Pétervárad közt tartózkodott egész hadseregével együtt; a hajóhad pedig a bátai révben állomásozott, honnan Báthory Endre, a főkapitány, a király fogadására Bátára utazott.

Ez alatt a hajókról az emberek szökdösni kezdtek, mi miatt Szerémy György, a hajóhad egyik századosa, a városba indúlt jelentést tenni. Megérkezvén, ott találta Báthory Endrét számos főúrral együtt. Mindnyájan le voltak verve. «*Jaj nekünk,* — így szólt Báthory Szerémyhez — *mert elfoglalta a török Nándorfehérvárát! Hatvanhat napig ostromolta és senki sem vitt segítséget.*»[4])

Ekkor tehát már megbízható értesítést nyertek a vár bukása felől, valószínűleg a nádortól.

[1]) Lajos rendeletei a bányavárosokhoz Tolnáról. Orsz. Levéltár 23,575. (aug. 22.), 23,576. (aug. 22.) 23,577. (aug. 22.) 26,254 (aug. 27.) és 23,580. (szept. 2.) sz. alatt.

[2]) Marino Sanuto 239.

[3]) Orsz. Levéltár 23,583. «datum in castris meis ad oppidum Bátha positis» 1521. szept. 13. és 23,584. «datum ex oppido Bátha» szintén 1521. september 13.

[4]) Szerémy. 98.

A király még az nap — szeptember 13-án — megjött Bátára. A délelőtt folyamán ide érkezett az *erdélyi vajda*, Szapolyay János is Árthándy Pállal, a *nemzeti párt* egyik vezérférfiával együtt.[1]) A vajda nem sokára a király által fogadtatott s itt elhatározták, hogy a nádort is Bátára kell hívni.

Erről Báthory Endre magán úton rögtön tudósította bátyját; a király pedig még az nap Drágffy Jánost küldte a nádorhoz azon meghagyással, hogy seregét jó karban hagyván és távolléte alatt Drágffyra, mint helyettesére bízván, azonnal Bátára jőjjön. «Ismételve kérünk, — írja Lajos a hozzá intézett rendeletben, — hogy a legnagyobb gyorsasággal jer, mert ideje volna már, hogy a legfontosabb dolgokról együttesen tanácskozzunk és a mit az ország védelmére tenni kell, végre-valahára megtegyük.»[2])

Említettük, hogy a vajda szeptember 13-án Bátán megjelent. A török hadak Mehemed bég alatt a Havasalföldön beállott zavarokat fölhasználva, ez országot két ízben is elözönlötték, sőt Erdélyt és a szörényi bánságot is fenyegették. Ez ürügyűl szolgálá Szapolyainak arra, hogy hadait Erdélyben tartsa s innét csak augusztus derekán indúlt Magyarországba.

E magatartás miatt a vajdát sokan hazaárulónak tartották s azon gyanúval illették, hogy a trón elnyerése végett a törökkel szövetkezett.[3])

A mondottak után nem csodálkozhatunk a fölött, hogy a király és nádor egész augusztus hóban hiában várakozott a vajdára, mivel ő csak szeptember elején érhetett a Tiszához, honnan aztán dél felé vonúlt és mintegy 20,000 emberből álló seregéve Bácsmegyében, *Vanna* mellett táborba szállott.[4]) A király rendele-

[1]) Orsz. Levéltár 25,632 és 25,633. sz. Báthory Endre levelei a nádorhoz, mindkettő Bátáról. 1521. szept. 13.

[2]) Orsz. Levéltár 23,584. sz. Lajos rendelete a nádorhoz. Báta, 1521. szeptember 13.

[3]) Zay. 184. Ezt Orio is többször említi leveleiben.

[4]) M. Tört. Eml. Írók. II. 17. (Verancsics.) Orio szerint a vajda serege 20,000 főnyi volt. Marino Sanuto 239. l. *Vanna* Zsigmond király 1435 iki oklevele szerint majorság (possessio) volt és akkor Bodrogmegyében feküdt. Minthogy a régi Bodrogmegye a Zombor, Szabadka és Kalocsa közti vidéken terült: ennélfogva Vannát Zomboron felűl kell keresnünk (Fejér Codex Dipl. X. 8. 644. l.).

tére aztán Szapolyay egynehány hívével Bátára indúlt, hová szeptember 13-án érkezett; az erdélyi hadak pedig továbbra is Vanna mellett maradtak.

Ezekből látható, hogy *a magyar hadsereg működése szeptember 13-ikáig nem volt egyéb, mint gyülekezés, készülődés a háborúra.*

Három hadtest alakúlt: a *királyé*, a *nádoré* és a *vajdáé*.

Az *első hadtest*, 20,000 emberrel, a Duna jobb partján vonúlt lefelé s augusztus 8-ikától szeptember 13-ikáig, tehát 36 nap alatt csak 159 kilométert haladt előre és ez utóbbi napon, Nándorfehérvár bukása után két héttel, a Dráva vonalától 65, a megsegíteni szándékozott vártól pedig légvonalban számítva 180 kilométernyi távolban táborozott.

A *második hadtest*, mintegy 18,000 emberrel, leggyorsabban és legtovább hatolt előre az ellenség hadműködési alapja, a Száva felé, a mennyiben augusztus derekán Futakhoz ért s innen a Dunán átkelve egészen a Száváig nyomúlt; de csakhamar visszahuzódott s ettől fogva szeptember 13-káig folyvást a Duna bal partján, Péterváraddal átellenben, Ó-Péterváradnál, Nándorfehérvártól mintegy 70 kilométernyi távolságban tartózkodott. Ez alatt a rabló kurudzsik a Szerémség falvit, városait felgyújtották, szétrombolták, a lakosokat leölték vagy rabszijra fűzték. Zalánkemen, Kölpény, Barics, Perkász, Sz.-Demeter, Karlovicz és Zimony várakat elfoglalták, feldúlták.[1]) Csak annyi haszna volt a nádor hadjáratának, hogy a török hajóhad nem mert feljebb evezni Karlovicznál és legalább Pétervárad, Újlak a Szerémség csekély részével és Bácsmegye megszabadúlt a pusztítástól.

A *harmadik hadtest*, 20,000 emberrel, az erdélyi vajda alatt szeptember elején lépte át a Tiszát s 13-ikán Bácsmegyében, Vannánál táborozott, Nándorfehérvártól legalább is 150 kilometernyi távolságban.

Ezekhez járúlt a Báthory Endre által vezetett *hajóhad*, mely szeptember 13-ikán a király hadtestével együtt Bátánál állomásozott. (600 naszádos.)

A *három hadtest* a hajóhaddal együtt összesen *58—60,000* főből állott.[2])

[1]) Tubero. 371. M. T. Eml. Írók. II. 16. (Verancsics.)

[2]) Marino Sanuto. 239. Orio a király hadseregét 20,000, a vajdáét

VIII.

A föntebbiekből kitűnik, hogy Oláh Balázs és társai nemcsak a fölmentő hadseregre, hanem a legszükségesebb védelmi eszközökre és élelmi szerekre is hasztalan várakoztak. Piri nagyvezir akadálytalanúl intézhette ostromműveleteit; Zimony elfoglalása után Nándorfehérvár környéke szárazon és vízen hatalmában volt. A merre a szem látott, mindenütt mohamedán sereg nyüzsgött, a vizeken mohamedán hajók eveztek.

E fanatikus s a diadal előérzetében ujjongó tengernyi néptömeggel szemben megható ellentétet képez a «szent háború háza», melynek ormán magyar zászló leng s tornyában harangkongás lelkesíti a keresztény hősöket.

Szulejmán naplója július elejétől végeig nagyon kevés tájékozást nyújt Nándorfehérvár ostroma felől. A többi török források valamint a magyar egykorú íróknál alig van egy-két chronologiai adat. E hiánynyal bír Zay munkája is, a mely pedig az ostrom lefolyását a legreszletesebben és — a mint ez a szultán naplójával való összehasonlítás után kitűnik — a legvalószínűbben adja elő.

Augusztus 1-jétől kezdve már hiteles adataink vannak az események egymásutánjára nézve, mivel Szulejman is a nándorfehérvári táborban tartózkodik s minden nap följegyzi a nevezetesebb dolgokat. Ámde ezen időig már egy egész hónap óta folyt a vár ostroma. Piri e hónap alatt nem nagy eredményt mutatott föl, sőt számos jel arról tanuskodik, hogy júliusban inkább a magyarok voltak a helyzet urai, mint a törökök.

Nándorfehérvár leírásából tudjuk, hogy a *hegyi várat* a *vizi-* vagy *alsó-vár* és a *város* egészen körűlölte. Az ostromlóknak tehát előbb ezeket kellett elfoglalniok, hogy a fellegvárhoz juthassanak.

A külső körfal egy része a két folyóra támaszkodott, a másik

szintén 20,000 főre becsüli. Zay 183. a nádor seregét 17—18,000-re teszi. Marino Sanutónál a használt kötet 278. lapján: Massaro írja 1523-ban: «dicendo (a magyarok), esser pochi contra tanti Turchi et che non erano piu di 60 milia Hongari in Campo». Tubero 368. l.

nagyobb része pedig a szárazföldön futott a Szávától egészen a Dunáig.

Az ostrom egy havi sikertelenségének oka az ekkori tűzérség kezdetleges voltán kívűl abban keresendő, hogy Piri eleinte csak a *szárazföld* felől intézte a lövéseket és rohamokat, a hol pedig a falak igen erősek voltak; ellenben a jóval gyöngébb *vizi* oldalt, hol csak néhány bástya képezett nagyobb akadályt, nem háborgatta. E részen Piri megelégedett az elzárással, mely akkor volt befejezettnek mondható, a mikor Zimony is kezébe kerűlt.

Ettől fogva az ostromló-ütegek hatalmasabban működtek a város falai ellen. A szakadatlan ágyúzás végre itt-ott réseket is tört s erre következtek a rohamok. Így folyt ez az egész hónapon át.

Istvánffynál olvasható, hogy a magyarok az ostrom egész ideje alatt összesen *20* rohamot vertek vissza.[1]) Szulejmán naplója szerint pedig július 31-ikétől augusztus 29-kéig, mi alatt a szultán Nándorfehérvár mellett táborozott, mindössze hat roham intéztetett a város és vár ellen. Ekként Piri július havi működésére *14 roham* esnék.

Pecsevi török történész írja, hogy *Nándorfehérvár* ostromát Piri nagyvezir javasolta, azonban a haditanács többsége eleinte ellene volt és *Szabács* elfoglalására irányozta a figyelmet, vagyis ezt tekintette a hadjárat főczéljául; de később a szultán mégis elfogadta Piri tervét s összes hadseregével Nándorfehérvár ostromára ment.[2])

Látszólag csakugyan így áll a dolog. A szultán maga is Szabács alá megy, Pirit magára hagyja; sőt feltűnő, hogy ámbár Szabács már a hadjárat elején elesik, de azért a szultán mégis teljes három hétig ott tartja főhadiszállását s a helyett, hogy egész erejével Nándorfehérvár alá sietne, lázas türelmetlenséggel építteti a hidat s egymás után küldi a csapatokat a Száva bal partjára. Azt nem lehet elhinnünk, hogy úgy a szultán, mint a török haditanács minden tagja ne óhajtotta volna bírni Nándorfehérvárát, s kétségtelen, hogy a hadjárat főczélja *hódítás* és pedig Nándorfehérvárnak, mint legfontosabb hadászati pontnak elfoglalása volt; azon-

[1]) Istvánffy 62. Hammer III. 13.

[2]) Új Magyar Múzeum 1860. II. 420.

ban — úgy látszik — a módozatokban eltérők voltak a vélemények. A haditanács többsége azon föltevésből indulva ki, hogy a magyarok a vár fölmentésére fognak sietni, Szabács bukása után is erre az eshetőségre irányozta a figyelmet s a döntő csatára való előkészületeket elébbvalónak tartotta, mint a vár egyetemes ostromlását, mert a diadal után Nándorfehérvár elfoglalása is biztosnak tekinthető. A nagyvezir ellenben II. Mohamed hadi tervét: Nándorfehérvár *azonnali ostromlását* ajánlotta s e vélemény mellett a haditanács ellenzése daczára is megmaradt. A körülmények úgy alakúltak, hogy neki lett igaza.

Piri pasa tehát egy ideig elszigetelve állott haditervével; de épen ezért föltételezhetjük felőle, hogy teljesen átérezte a rá nehezedő erkölcsi felelősség súlyát, és sarkalva Ahmed pasa gyors diadala által, az öreg tábornokok makacsságával folytatta a vár ostromát s a puskaport, golyót és vért nem igen kimélte. E szerint azt, hogy Piri július hóban 14 rohamot intézett a vár ellen, nem tarthatjuk túlzásnak.

Kútfőink nagy része azzal vádolja a városi szerb lakosokat, hogy tétlenek és közönyösek voltak s a magyarokat a védelemben nem segítették.[1])

Azonban el lehet-e azt hinni, hogy a midössze csak 700 főből álló magyarság egy magában képes lett volna Piri hadteste ellen egy teljes hónapig s ezen felűl Szulejman összes hadai ellen még egy hétig megvédelmezni a városnak a Szávától a Dunáig terjedő s több kilométer hosszú falait? Kétségkívűl úgy áll a dolog, hogy a városban maradt szerb lakosok s a szomszéd falvakból beszorúlt pórok egész lelkesűltséggel csatlakoztak a magyarokhoz és feltétlenűl engedelmeskedtek a várparancsnok rendeleteinek.

A város falainak ily hosszú ideig tartó sikeres védelmezése valóban arra mutat, hogy a szerbek a rohamok visszaverésében és a rések kijavításában egyformán küzdöttek a magyarokkal; a védelem intézése pedig hatalmas tehetségű és nagy erélyű vezérre vall s ez a vezér: *Oláh Balázs*, ki a legtöbb egykorú magyar források szerint az őrség tisztjei közűl jellem, tapasztalat, rendíthetlen

[1]) Így pl. Tubero. 273.

kitartás, a haza és vallás iránti lángoló lelkesedés által egyaránt kimagaslott.[1])

Csakis a minden valódi érdemet sárba tipró pártszenvedély, mely hazánkban nemcsak a mohácsi vész előtt, hanem azután is sok ideig uralkodó volt, s melynek hatása alól emlékíróink legtöbbje sem képes kibontakozni, magyarázhatja meg előttünk azon hálátlanságot, melyet a nemzeti közvélemény s utána a külföldi is a nándorfehérvári hősök, magyarok és szerbek iránt egyformán tanúsított.

Piri nem elégedett meg az ágyúztatással és rohamokkal, *aknákat* is ásatott a város falainak fölvetésére. Azonban Oláh *ellenaknákat* ásatott, melyeken a magyarok betörtek a törökök aknáiba és a munkásokat leölték.

Egy ilyen ellenaknáról érdekes, bár az eredményre nézve túlzó dolgokat jegyez föl Kapszali Elijahn, ki ez esemény után mindössze két évvel írta munkáját. «A városban lakó magyarok — úgymond — számosan voltak és sok kárt okoztak. Vagy 40 nap lefolyta után a magyarok földalatti útakon a városon kívül egészen oda jutottak, hol a törökök állottak. A magyarok ott nagy barlangokat ástak, ezeket lőporral megtöltötték és felgyújtották. A föld rengett, megindúlt és mint a felforgatott Szodoma rögtön megnyílt a törökök alatt, kik vagy fölhányattak az ég felé, vagy pedig a mélységbe sülyesztettek. Nagy veszedelem érte őket: a föld feltárta torkát s elnyelte az ő sátraikat az emberekkel együtt. ... A körös-körűl levő törökök pedig a dörgésre elfutottak, félvén, hogy őket is elnyeli a föld. Az nap nagy veszteséget szenvedtek a törökök, tízezernél több harczos halt meg akkor... A magyarok a török vesztére ezt így gondolták ki, de Isten jóra fordította, mert ez által kifogytak a lőporból.»[2])

Szulejmán naplója ily nagy katasztrófáról nem tesz említést, de azt, hogy a magyarok a városból kitörést intéztek, szin-

[1]) Oláh Balázst és a nándorfehérvári védőket eddigi íróink közűl a leghelyesebben jellemzi Pauler Gyula: «Oláh Balázs és a nándorfehérváriak» czímű történeti rajzban. Vasárnapi Ujság 1862 7. és 8. sz.

[2]) Magyar Tört. Tár. 1880. évf. 120. l. Kapszali Elijahn kandiai rabbi 1523-ban írt Törökország történetéből.

tén megerősíti. Július 23-án ugyanis, mint a naplóban olvasható, Piri pasa hírnökök által tudatta a szultánnal, hogy a magyarok a városból az ágyúk beszegezése végett kitörtek, azonban *nagy veszteséggel* visszaverettek.[1]) Ez esemény július 22-dikén történhetett.

Hogy a magyarok több ízben kitörtek a városból az ellenségre, arról az említetteken kívűl a hazai források egy része is tanúságot tesz. Főleg az ütegek ellen intéztek rohamokat; sok ágyút beszegeztek, hasznavehetlenné tettek; egy alkalommal egy nagy ostromágyút, melyet 30 ló húzott, elvettek; az ütegeknél sok embert leöltek. De megrohanták az ellenséges tábort is. E kitörések mindig visszavonulással végződtek ugyan, de a visszavonulásban nem hiányzottak a diadaljelek; sokszor török lobogókkal tértek a városba, s összesen 19 lobogót vettek el az ellenségtől.[2])

Ez eredmények fokozták a védők erkölcsi erejét, a törököket pedig lehangolták. Piri pasa lassanként azon meggyőződésre jutott, hogy saját erejével nem képes a várat elfoglalni; július vége felé, — tehát a szultánnak is hírűl adott kirohanás után, — beszűntette a rohamokat s egyedűl a falak lövetésére szorítkozott, de ez is lanyhábban folyt, mint azelőtt.

A magyarok ezt arra magyarázták, hogy a törökök kifáradva s a vár bevehetetlenségéről meggyőződve, abba akarják hagyni az ostromot.[3])

Nem úgy történt. Nándorfehérvár védőire csak ezután következtek a nehéz napok.

A szultán a magyarok kirohanásairól értesűlvén, méltán következtette, hogy a várban jelentékeny őrség van; ennek folytán belátta, hogy Piri hadteste nem elegendő az eredmény biztosítására és okvetlenűl erősítést kell neki adni. Másrészt arról is biztos tudomást szerzett a szultán, hogy fölmentő seregtől egyhamar nem lehet tartani. Július végén az Al-Dunánál nyoma sem volt a magyar hadseregnek; sőt ekkor még másutt sem volt számba-

[1]) Szulejmán naplója Hammernél.

[2]) A kitörésekről szól: Marino Sanuto 223. M. T. Eml. Írók II. 16—28. (Verancsics.)

[3]) Tubero 373.

vehető magyar hadsereg. A vajda Erdélyben tartózkodott.[1]) A nádor esküvőjét tartotta (júl. 28.). Báthory Endre, a hajóhad kapitánya, Csanádon készülődött (júl. 27.). A király Tétényben, Budától néhány kilométernyire táborozott és július végeig csak 400 fegyverese volt, mi miatt újra Budára ment és csak augusztus 8-ikán indúlt el ismét 4000 emberrel. A nádor hadserege csak augusztus derekán ért Futaknál az Al-Dunához.[2]) A Szerémségben Behram, Mahmud, Hasszán, Bali és Piri bégek rablócsapatai voltak a helyzet urai egesz júliusban, sőt azután is.

Szulejmánnak tehát júliusban nem volt kivel megütköznie a Szerémségben, sőt ekkor úgy állottak a magyar honvédelmi viszonyok, hogy ha a szultán Szabács bukása után azonnal az ország belsejébe indítja haderejét, úgyszólván kardcsapás nélkűl foglalhatta volna el Budát.

E példátlan készületlenségről, Magyarország szerencséjére, Szulejmánnak fogalma sem volt ugyan, de annyit tudott, hogy Nándorfehérvár ostroma egy darab ideig zavartalanúl történhetik. Ily körűlmények között Szulejmán végre is Piri nagyvezir haditervéhez csatlakozott s kiadta a parancsot, hogy az *egész hadsereg* Nándorfehérvár alá indúljon.

A török haderő a Száva két oldalán vonúlt lefelé. Maga a szultán júl. 29-ikén hagyta el a szabácsi révet, hajón. A sereg főoszlopa a Száva bal partján haladt, a kisebb a jobb, vagyis a szerbiai parton. Szulejmán júl. 30-án Kölpénybe, Jaksicsné egykori várába érkezett s *31-ikén* az egész török hadsereg végtelen ujjongásai között Nándorfehérvár alá evezett,[3]) megjelenése által új reményt s bátorságot öntve a nagyvezir megfogyott, kimerűlt és csüggedező csapataiba.

A következő napon a szultán nagy *hadiszemlét* tartott. Meg-

[1]) II. Lajos júl. 31-iki levelében csak azt írja Zsigmondnak, hogy megparancsolta a vajdának, hogy Erdélyből indúljon el, de arról, vajjon elindúlt-e már, a király semmit sem tud; ezért valószínű, hogy Lajos csak júl. végén küldte az illető rendeletet a vajdának.

[2]) Ezt abból lehet következtetni, hogy a nádor serege Lajos július 31-iki levele szerint (Schedius III. 293.) *júl. végén* még csak Zentánál gyűlekezett.

[3]) Szulejmán naplója Hammernél III. 623.

vizsgálta a nándorfehérvári tábort és Zimony várát, és intézkedett a hadtestek elhelyezése felől. Ezen intézkedés szerint a szerbiai oldalt a Szávától a Dunáig két hadtest szállotta meg, oly formán, hogy a *bal szárnyat Musztafa* pasa, a *jobb szárnyat Piri* nagyvezir hadteste képezte; amannak a város déli és Száva felőli, emennek pedig a keleti és Duna felőli részei jelöltettek ki működési térül s a két hadtest között a város felé vonuló földhát képezte a határt. Mindkettőhöz tetemes számú *janicsár-osztály* csatoltatott: Musztafa alá a janicsár-aga, Pirié alá pedig a szeglanbasi vezetése alatt. *Ahmed pasa* a *harmadik* (ruméliai) *hadtesttel* Zimony mellett táborozott; itt volt a *főhadiszállás* is, azonban Szulejmán a nándorfehérvári tábort majd minden nap meglátogatta, a rohamok alkalmával mindig jelen volt, s néha olyankor is, midőn az ostromműveletek szűneteltek, keleti fényű kíséret által környezve, ünnepélyes menetben vonúlt a vár alá, mintegy égve a vágytól, hogy e sziklafészket valahára bírhassa.[1])

Egykorú íróink közül többen följegyzik, hogy Szulejmánnak két szökevény szerb árúlta el a Száva felőli falak gyönge voltát s rábeszélte, hogy ha eredményt akar elérni, ezen oldal ellen intézzen támadást.[2]) Ebben ugyan semmi lehetetlenség sincsen; azonban, ha tekintetbe veszszük, hogy a török táborban számosan lehettek olyanok, kik mint hadi foglyok azelőtt több ideig tartózkodtak a várban, föltételezhetjük, hogy a vízi-vár gyöngéje Szulejmán előtt a szerb árulók jelentése nélkűl sem volt titok.

Napjainkban a Dunának Nándorfehérvár és Zimony közti öblében két sziget található: az egyik a *Nagy-Tábor-sziget*, a másik ettől délre, a Száva torkolatától balra eső *Kis-Tábor-sziget*.

Az Al-Duna iszapszigetei aránylag rövid idő alatt változtatják alakjukat, nagyságukat és helyöket; mi okból bátran állíthatjuk, hogy 1521-ben a nándorfehérvári Duna képe a maitól külömbözött; sőt nem is szükséges oly távoli időre visszamenni: csak a Szavoyai Jenő 1717-iki hadjáratából felmaradt térképeket hasonlítsuk össze a mai katonai térképekkel, azonnal feltűnik a külömb-

[1]) Szulejmán naplója többször említést tesz erről.

[2]) Tubero 373. Istvánffy. 60. Brutus II. 99. (M. T. Eml. Írók XIII.)

ség, melyet a szigetek helyzetén és alakján a víz romboló és alkotó ereje létrehozott.

A XVIII. század végén azt hitték, hogy a Száva torkolatánál fekvő sziget csak a XVII. században jött létre.[1]) Nem lehetetlen, hogy a víz azelőtt elmosta s később újra feliszapolta; de a felmaradt emlékíratok és képek alapján bizton állítható, hogy a Száva torkolatánál 1521-ben is volt egy sziget, melyet az akkori magyarok *Czigány-sziget* név alatt ismertek. Mai nap egy ily nevű sziget a torkolattól valami 3 kilométernyire a Szávában található, azonban az 1521-iki *Czigány-sziget* közvetlen a Száva torkolatánál, a *vízi-vár közelében* s mint az Ortelius-féle régi kép mutatja, a *malom-toronynyal* épen *átellenben* feküdt.

Ez a sziget közeli fekvésénél fogva alkalmas pontúl kínálkozott arra, hogy a rajta felállított ütegek a *vízi-vár* és város falai ellen működjenek.

Feltűnő, hogy a tapasztalt nagyvezir ez előnyös pontot egy egész hónapon át kifeledte a számitásból, holott Zimony elfoglalása után annak fölhasználásában semmi sem akadályozta.

Szulejman a vár környékét megszemlélvén, azonnal fölfogta a Czigány-szigetnek, mint ostromműveleti alapnak nagy horderejét és kiadta a parancsot Ahmed pasának, hogy azt szállja meg. Ahmed augusztus 2-ikán hozzáfogott a dologhoz. Zimonyból ágyúkat szállított a szigetre, sánczokat hányatott és fölállíttatta az ostromütegeket.[2])

Ez által a helyzet az őrségre nézve veszélyesebbé vált. A védelem majdnem kétszer oly hosszú vonalon léven igénybe véve, mint azelőtt, *erélyességéből* nagyon sokat veszített.

Mialatt Ahmed a szigeten foglalkozott, Szulejmán a szárazföldi oldalon általános *rohamot* rendelt. Piri és Musztafa hadtestei a falak ellen nyomúltak; azonban Oláh és bajtársai hősiesen küzdöttek és iszonyú pusztítást vittek véghez a sűrű tömegekben rohanó törökök között. A külső árkok csakhamar török holttestekkel teltek meg s az ellenség sikertelenűl vonúlt vissza a város falai alól.[3])

[1]) Löschenkohl. Beschreibung der Festung Belgrad. Wien, 1790. 1. l.

[2]) Új Magyar Múzeum. 1860. II. 420. (Pecsevi munkájából.)

[3]) Szulejmán naplója szerint az aug. 2-diki roham alkalmával az

A roham után a szultán kettős erővel ásatta a *futóárkokat* a város falai felé; az első és második *lovászmestert* az alájuk beosztott csapatokkal szintén a munkára rendelte; sánczkosarakat emeltetett, felállíttatta az ütegeket. Hasonló sietséggel folytak az előkészületek a szigeten is.

Augusztus 3-ikán minden oldalról megszólaltak az ágyúk. Legsikeresebben működtek a Czigány-sziget ütegei, melyek a vízivár és a vízi-város gyönge falain csakhamar réseket törtek. Azután csatarendbe állott az egész török tábor; legelőször a szultán vonult ki a táborból s a város felé vágtatva, megadta a jelt az általános rohamra. Piri hadteste a jobb, Masztafáé a bal szárnyon egyszerre nyomúlt előre. E közben *két akna* fellobban s nagy réseket tör a falakon. A törökök roppant tömegben tódúlnak a törések felé. Legdühösebben küzdenek a janicsárok, élökön Bali agával. Hasztalan minden törekvés! Oláh és társai hatalmasan védik a veszélyeztetett pontokat. Az árkok megint holtakkal telnek meg. A vitéz agát sebekkel borítva ragadják ki katonái a küzdelem színhelyéről. Ekkor Szulejmán Ahmed hadtestét is rohamra parancsolja. Ez hadainak egy részét Piri és Musztafa segélyére küldi, a másik részével pedig hajókon a *vízi oldalról* intézi a támadást. De Szabács elfoglalója sem volt képes a magyarok kezéből a diadalt kicsikarni; estére a törökök mindenütt visszavonúltak. Ez a nap a szultánnak 5000 emberébe került.[1])

Még e napon hírt kapott a szultán, hogy a várbelieknek kívülről *segítséget* akarnak hozni. Lehet, hogy Báthory Endre, ki mint fentebb láttuk, júl. 27-én Csanádon időzött, a Tiszán valami segítséget küldött a nándorfehérváriak számára s erről hoztak hírt a török kémek. A Dunán egész Karloviczig török hajók czirkáltak ugyan, azonban Szulejmán mindemellett is szükségesnek tartotta az elővigyázatot s rendeletet adott, hogy 500 janicsár küldessék a Dunán fölfelé a segélyadás meghiusítása végett. Másnap a janicsárok hajókra űltek és Zalánkemen felé eveztek.[2])

árkok holttestekkel teltek meg, de a törökök veszteségét mindamellett is csak 5—600-ra teszi.

[1]) Zay. 162. Szulejmán naplója (aug. 3-ra) is nagy veszteségről tesz említést.

[2]) Szulejmán naplója aug. 3-ikára.

Augusztus 4-ikétől 8-ikáig szüneteltek a rohamok, de annál hevesebben dolgoztak az ütegek. A Czigány-szigetről intézett lövések mindjárt az első napon, aug. 4-ikén, lerombolták a vízivár egyik legerősebb *tornyát,* mi által a bal szárny (Musztafa) roham esetére nagy előnyt nyert.

Augusztus 6-án Szulejmán a zimonyi és nándorfehérvári tábor közti összeköttettés biztosítása végett Karadsa pasának rendeletet adott, kogy a Száván, Nándorfehérváron felűl *hajóhídat* építsen.

Az új híd sokkal jobban volt építve, mint a szabácsi. A hajókat négy méternyi távolságban helyezték el egymás mellé s lánczokra erősített kősúlyokkal horgonyozták le. Egyik hajóról a másikra vastag gerendákat eresztettek s ezeket egymással és a hajókkal szegekkel kapcsolták össze. A híd két végét a hídfőkhöz erős lánczokkal csatolták, melyek annyira meg voltak eresztve, hogy az egész híd a legnagyobb áradáskor is szabadon emelkedhetett a fölszínre s nem kellett attól félni, hogy az iszonyú feszítés a gerendákat ketté töri, mint ez Szabácsnál történt. Most keresztbe új gerendákat fektettek egymás mellé a hajóhíd egész hosszában; e burkolat, mely a járdát képezte, oly erőre volt számítva, hogy nemcsak a lovasokat, hanem a nehéz ágyúkat is elbírja. A híd augusztus 17-én készen állott.

A négy napi szakadatlan ágyúzás a vízi-vár falait igen megrongálta, de nagy réseket tört a mezőség felől is a város körfalain.

A szultán *aug. 7-ikén* haditanácsot hívott össze, mely elérkezettnek tartotta az időt az újabb *általános rohamra.*

Augusztus 8-án megdördültek az ágyúk, a nagy küzdelem kezdetét jelezve. A szerb lakosság a réseken való folytonos munka miatt lankadozni kezdett s a város tarthatlanságáról meggyőződve, kétségbeesetten nézett a jövő elé. Oláh buzdító szavai nem képesek felbátorítani a kifáradt, elcsüggedt tömeget. A csekély számú magyarság nem képes mindenütt megszállani a roppant kiterjedésű védővonalat s csak egyes főbb pontokon foglalhat állást. A törökök minden oldalról, szárazföld és víz felől egyszerre intézik a rohamot. Legerősebb a harcz a *keleti* vagyis a *dunamelletti város* falainál, melyek ellen Ahmed és Piri hadtestei együttesen nyomúlnak. Az

[1]) Tubero. 370. Szulejmán naplója (Hammer III. 624.)

Ortelius-féle kép épen ezt a jelenetet ábrázolja. Itt két irányban tör előre az ellenség: a *keleti* és *délkeleti kapu* felé. Mindkét kapu fölött nagy torony emelkedik. A keleti kaput éjszak felől a Duna, kelet felől a Dunából messzire behatoló, vízzel telt széles árok védelmezi. Az ároktól balra futóárkot látunk, ettől balra, kissé emelkedett helyen, sánczkosarak vannak s közöttük ágyúk. Dél felé a magasabb helyeken szintén ütegek tűnnek föl s ezek mögött a külső vonalon a tábori sátrak látszanak.

A keleti (dunai) kapu előtt terjedelmes partsík van, melyre hajókon szállítják a törököket. A vízállás ekkor, a magyarok szerencsétlenségére, alacsony volt s a Száva és Duna szélén a falak alatt sok helyen száraz partsík emelkedett ki; ezeket a törökök megszállották s innen a megrongált falakra tódúltak. A kép szerint egy csapat török már egészen a keleti kapu előtt csoportosúl s a hajók szakadatlanúl hordják ide az ellenséget. Ugyanekkor a mezőség felől egy másik török csapat futó lépésben rohan a délkeleti kapu felé.

A falakat és tornyokat már senki sem védelmezi. A kapuk be vannak törve s az ellenség szabadon vonúlhat be a városba. A lakosság a várost elhagyván, a fellegvár kapuja felé menekűl. A törökök azonban nem üldözik őket a vár felé, hanem a város piaczán csoportosúlnak s hosszú lándzsáikat vállra vetve várakoznak kívűlről jövő társaikra.

A fellegvár őrsége ellenben harczkészen áll a falakon s hatalmas lövésekkel üdvözli az ellenséget.[1])

Hogy Ortelius képe az aug. 8-iki rohamot elég híven jeleníti meg, azt hazai forrásaink is bizonyítják.

A törökök csakugyan a keleti kapu ellen intézték a legerősebb rohamot s a magyarok itt fejtették ki a legnagyobb ellenállást és itt folyt le e napnak leghevesebb küzdelme is. A magyarok sűrű puskázása eleinte iszonyú pusztítást okozott a törökökben, ezek azonban vak elszántsággal rohantak előre s három ágyút szegezve a kapu elé, azt betörték. Ekkor a magyarok, belátva a helyzet tarthatatlan voltát, a fellegvárba vonúltak, a janicsárok pedig benyomúltak a városba.[2]) Ily módon történt a délkeleti kapu

[1]) Lásd az Ortelius-féle metszetet (a harmadik füzetnél csatolva).

[2]) Tubero. 373. Brutus II. 101. Zay. 163.

elfoglalása is. Ugyanekkor a szávamenti a víziváros töréseire is felhágtak Musztafa katonái és a város belsejébe tódúltak.

Iszonyú zűrzavar keletkezett a városban. A szerb lakosok, kik már a roham kezdetén elvesztették fejöket és lemondtak minden ellenállásról, a betörés hírére ingóságaikat összeszedve s *házaikat felgyújtva* minden felől őrült kétségbeeséssel menekültek a *fellegvár* felé.[1])

Oláh Balázs rettenthetlen hidegvérűsége s a helyzet fölött teljesen uralkodó szelleme e napon tűnik föl egész fényében. Válságos volt a pillanat; a vár megtartása egy hajszálon függött.

Oláh látván, hogy a törökök kivetése immár lehetetlen, összes magyarjait a fellegvárban vonta össze és a csapóhídakat felvonatta. Egy kisebb csapatot a még el nem foglalt vízivár védelmére rendelt le; ő maga pedig az őrség nagyobb részével a fellegvár falait szállotta meg s megtette az előkészületeket a küzdelemre.

Ez alatt a menekülő szerbek nagy tömegekben tódúltak a fellegvár kapuihoz s bebocsátásért esengettek; Oláh azonban megtagadta kérelmöket.

Ismerjük az 1456-iki ostrom történetét. Midőn Mohamed elfoglalta a várost, az őrség és lakosság ekkor is a fellegvárba menekűlt, a törökök pedig utánok rohantak s velök együtt akartak a várba nyomúlni. Ez ugyan nem sikerűlt, hanem a törökök a nagy zavart fölhasználva rohamot intéztek a vár ellen és több helyen kitűzték a zászlót a falakra. Azonban a magyarok óriási küzdelem után, melynek egyik kimagasló jelenetét Dugovics Titusz önfeláldozása képezi, végre is visszaverték a rohamot. Csak kis hijja volt tehát, hogy az ellenség a várossal együtt el nem foglalta a várat is; pedig 1456-ban az őrség helyzete végtelenűl előnyösebb volt, mint 1521-ben. Akkor a várban több ezer magyar katona volt, most csak néhány száz; akkor Zimonyban Hunyady parancsolt, a vízen való átkelést mi sem zavarta, a török hajóhad meg volt semmisítve, a vízi-vár a törökre nézve megközelíthetlen volt, sőt épen ide szállították a magyar hajók Hunyady és Kapisztrán

[3]) Zay. 163. A város felgyújtását nem említi. De Szulejmán naplója szerint a szerbek felgyújtották a várost; épúgy Istvánffy szerint is. 69. lap.

hadait: most Zimonyban a török táborozott s a vízen mindenütt török hajók uralkodtak.

Oláhnak tehát katonai tekintetben, a fellegvár megtartása szempontjából, teljesen igaza volt, midőn csekély számú magyarjait nem áldozta föl a város körfalainál végletekig menő makacs küzdelemben, hanem meggyőződvén a védelem lehetetlenségéről, idejekorán a várba vonta össze őket; valamint abban is igaza volt, hogy ily veszélyes pillanatban, midőn a törökök rohama várható volt, nem akarta a lakosságot a fellegvárba bebocsátani.

Azonban most a törökök *nem intéztek azonnal rohamot* a fellegvár ellen, mint 1456-ban.

Mi lehetett ennek az oka?

Bizonyára úgy áll a dolog, hogy a városnak külömben is szűk és tekervényes útczáira benyomuló törököket a házak égése zavarba hozta. Tudjuk, hogy a törökök 1456-ban a tűz miatt voltak kénytelenek kivonúlni a városból. Ők, midőn az égő városba rohantak, most is hasonló katasztrófától tarthattak s egy ideig tanácstalanúl, habozva állapodtak meg a piaczon, nem tudva, mihez fogjanak.

Oly hidegvérű és éleseszű ember, a milyen Oláh volt, okvetlenűl észrevette ez ingadozást s veszélytelennek tartván a kapuk felnyitását, engedett a szerbek könyörgéseinek s bebocsátotta őket a várba.

A szerbek már teljes biztonságban érezték magukat, midőn a török vezérek tájékozást szerezvén a helyzet felől, az új haditervet megállapították. Azonnal ágyúkat hoztak a városba, honnan a *vízivár* keresztfalait erősen lövették s azokon csakhamar réseket törtek; azután pedig általános rohamot intéztek a fellegvár és vízivár ellen.

Ez utóbbinak minden felől megrongált falain csakhamar betörtek a törökök s az ott talált őrséget egynehány kivételével, kik a fellegvárba menekültek, legyilkolták; azonban a fellegvár ellen intézett roham sikertelen maradt s estére az ellenség nagy veszteséggel vonúlt vissza.[1])

[1]) Zay. 163. l. szerint a törökök a vízivárat a városból vették meg, tehát a város elfoglalása után.

Szulejmánnak nagy áldozatába került az augusztus 8-iki küzdelem; a janicsárok közűl 800 esett el, a többi csapatokból valószínűleg több is:[1]) de czéljához egy nagy lépéssel közeledett. A külső védővonal, melyet katonái már hat hét óta ostromoltak, hatalmába kerűlt.

Most következett a legsúlyosabb feladat: a *fellegvár* elfoglalása.

Az első roham sikertelensége után a szultán meggyőződött a felől, hogy a fellegvár ellen rendszeres ostromot kell kezdeni.

E végett Szulejmán aug. 9-én parancsot adott a *köles torony* és más erősebb bástyák *alláaknázására*. Az ostromműveletnek e nemét már a XV-ik század végén sűrűn alkalmazták a francziák és spanyolok az olaszországi hadjáratban, ép úgy a XVI. század elején is. Kaland- és pénzvágyó franczia és olasz tisztek ez időben nagy számmal léptek a szultán szolgálatába, kinél hitök és hazájuk megtagadásaért bőséges kárpótlást nyertek. Kútfőink két renegát (olasz vagy franczia) tűzértisztről tesznek említést, kik Nándorfehérvár ostromában részt vettek: ezekre bízta Szulejman az aknák készítését, munkásokúl pedig a közeli ezüstbányákból ide hajtott bányászokat használta, — tehát az aknaásás egész rendszeresen történt.[2])

Pecsevi szerint ez aknákat a vár *felső részén* ásták.[3]) A vár felső részét a nyugoti, vagyis a szávafelőli oldalon kell keresnünk, mivel onnan folyik a víz lefelé. Itt a vár falai gyöngék voltak, de másrészt itt feküdt a fellegvár legerősebb védőműve, a *köles-torony*.

A várhegy ezen oldalán a hajóállomástól végig haladva, még ma is számos barlangforma üreget lehet látni, kisebb-nagyobb-magasságban. Nem lehetetlen, hogy ezek közűl valamelyik azon aknának bejárata, melyet Szulejmán ez ostrom alatt a köles-torony alá ásatott.

A magyarok vagy nem tudtak semmit ez aknák készítéséről,

[1]) Istvánffy. 60. az aszábokon és szipáhikon kívűl 800 janicsárra teszi az elesettek számát.

[2]) Tubero. 375. Istvánffy. 60. Brutus II. 106. Új Magyar Múzeum 1860. II. 420. (Pecsivi.)

[3]) Új Magyar Múzeum 1860. II. 420.

vagy pedig nem rendelkeztek kellő erővel és eszközökkel arra nézve, hogy a műveleteket ellenaknák által meghiusítsák: annyi tény, hogy nem tettek semmi ellenintézkedést.

Augusztus 10-ikét az ütegek új felállításával töltötték a törökök. A tűzvész — úgy látszik — megszűnt s lehetséges volt a város nagyobb épületeiben, a templomokban, kolostorokban fegyvereseket elhelyezni. A vízi-vár és a város alkalmasabb pontjait ágyúkkal rakták meg, sőt a Sz. Ferencz-rend tornyába is, mely a vízi-város (a Száva mellett) magasabb pontján feküdvén, a fellegvár falával majdnem egyenlő magasságra emelkedett és a köles-toronytól nem messzire volt, ágyúkat vontak fel.[1])

Ezután megkezdődött az ágyúzás egyszerre három oldalról és éjjel-nappal szakadatlanúl tartott egész augusztus 16-ikáig. A folytonos lövéseken kívül nagy zavart okoztak a várban a *gyúladások*, melyeket a törökök az által okoztak, hogy éjjelenkint nyílvesszőkre erősített üszköket lövöldöztek a fellegvár épületeire.[2])

Augusztus 11-ikén a török hadsereg új csapatokkal erősbűlt: a szilihdárbasi érkezett meg Diarbekirből a szilihdárokkal. Tehát még a Tigris vidékéről is jöttek csapatok Nándorfehérvár ostromára.

Augusztus 12-ikén haditanács volt. Szulejman *feladásra* szólította a magyarokat, de Oláh tagadólag válaszolt.

Augusztus 14-én ismét haditanácsot tartott a szultán. Az új rohamról volt szó, azonban, úgy látszik, igen eltértek a vélemények egymástól. Nem nagyon bíztak a sikerben. Az aknák ásása a sziklában nagyon nehezen haladt. A falak több helyen meg voltak ugyan rongálva, de a magas és meredek hegyoldal nyugot, éjszak és kelet felől iszonyú akadályt képezett. A déli oldalon a lejtő alacsonyabb és menedékesebb ugyan, de itt roppant erőre épített kettős falazat és árok zárta el az útat. A várbeliek számát is nagyobbnak vélték a valónál. Sokan azon véleményben lehettek, hogy Lajos király ellen, kinek jövetele még mindig várható, pihent erőre van szükség. A janicsárok vesztesége már eddig is jelentékeny; kimélni kell őket. Végre is a harcziasabb párt győzött, mely-

[1]) Tubero. 374. Istvánffy 59, 60. Brutus II. 101. Zay. 163. Szulejmán naplója aug. 10-re.

[2]) Tubero 374.

nek most, úgy látszik, Ahmed pasa volt a szóvivője s a roham a haditanácsban elhatároztatott.

Azonban a roham augusztus 15-ikén nem történt meg.

Egy váratlan esemény végre is megszűntette ez ingadozást s új fordulatot hozott létre. Augusztus 15-ikén *egy nő szökött ki* a várból s Piri pasa előtt elárúlta az őrség gyöngeségét, csekély számát.[1])

E hírre felbátorodott a szultán s *augusztus 16-án* elrendelte a rohamot.

Szulejmán a vár előtt felállított sátorból nézte a harczot. Ahmed a vízi oldalon, Piri és Musztafa a két szárnyon egyszerre intézte a támadást. A magyarok a két *al-bán, Oláh* Balázs és *Móré* Mihály alatt kétfelé szakadva, harczkészen várták az ellenséget. A vezéreknek nagy segítségére voltak *Both* János, *Morgay, Utjeszenics, Oktarevics, Bárdi* László és *Káldy* Miklós hadnagyok. A török jobb és balszárny makacs viadal után csakugyan visszaveretett s megrítkúlva és kétségbe esve menekűlt a falak alól; ezt látván a szultán, haragra gyuladt s gyávasággal vádolja a janicsárokat; szemökre lobbantja, hogy atyja alatt Ázsiában és Egyptomban bátrabban harczoltak; azonban Piri és Musztafa katonáikat minden erőfeszítés mellett sem bírják új rohamra vezetni. Csak Ahmed hadteste nyomúl bátran és lankadatlanúl előre. Móré Mihály és Both János a vár ezen részének védelmezői ember fölötti erővel küzdenek; a puska és kard, a falakról és tornyokról ledobált kövek és szegekkel kivert fatörzsek iszonyúan pusztítják a rohanók sorait. Hasztalan minden erőfeszítés. A janicsárok fölhágnak a törésekre, a falakra s kitűzik a lófarkas zászlókat. Most ember ember ellen küzd. *Móré Mihály*, a csapat vezére, sebekkel borítva halva rogy össze, *Both János* az udvarbíró szintén elesik s a vezéreiktől megfosztott magyarok szétszóratnak és a janicsárok egészen a vár piaczáig nyomúlnak. Azonban e válságos pillanatban hirtelen előront Oláh Balázs s dühös harcz után visszaszorítja a törököket. Így folyt a küzdelem egész nap. A törökök még nehányszor betörtek a vár belsejébe, de mindannyiszor visszaverettek. Ha Piri és Musztafa katonái meg nem tagadják az engedelmességet, talán el

[1]) Szulejmán naplója aug. 15-ére.

is veszett volna a vár e napon. Így azonban estére teljesen megtisztúltak a falak az ellenségtől s hét lófarkas zászló maradt a magyarok kezében.

Nagy volt Szulejmán vesztesége e rohamban, de Oláh is sokat vesztett. Elesett Móré Mihály, ki eddig Oláhnak jobb keze, segítő bajtársa volt és Both János az udvarbíró. Az őrség pedig 400 főre olvadt le.[1])

Szulejmán nem titkolta el bosszúságát a fölött, hogy Piri és Musztafa pasa hadtestei a roham alkalmával lanyhán viselték magukat. Naplójában is megjegyzést tesz erre nézve. Másnap pedig a bátor ruméliai hadtest iránt az által fejezte ki elösmerését, hogy parancsnokát, Ahmed pasát, kaftánnal, aranyos karddal és 2000 aranynyal jutalmazta meg.

Augusztus 17-én ismét új csapatok érkeztek a táborba; ezek a diarbekiri janicsárok voltak, kik által az eddigi veszteség némileg kárpótolva lőn. Karadsa pasa is elkészült a *híddal* s így az állandó összeköttetés Zimony és Nándorfehérvár közt létrejött.

A *nádor* hadserege épen ezen időtájban kelt át a Dunán a Szerémségbe, hol egészen a Száváig, Sz.-Demeterig nyomúlt, de a mint tudjuk, Bali portyázó csapataival vívott jelentéktelen csatározás után ismét visszavonúlt Ó-Péterváradra. A szultán értesűlve volt a felől s attól tartva, hogy a fölmentő hadsereg és hajóhad közeledik, Piri pasa nagyvezírt augusztus 22-ikén *Zalánkemenig* küldte,[2]) hol a török hajóhad egy része összpontosítva volt. A nagyvezirnek bizonyára az volt a kitűzött feladata, hogy ez alkalmas pontról, honnan a Tiszát és Dunát egyformán ellenőrizni lehetett (minthogy Zalánkemen a Tisza torkolatával átellenben a Duna jobb partján fekszik), a vélt magyar hajóhad mozdulatait szemmel tartsa s azt az előnyomulásban feltartóztassa.

Hogy a szultán várta a magyar király jövetelét, abból is kitűnik, hogy a ruméliai hadtestet is a nándorfehérvári táborban

[1]) Zay. 163—164. Szulejmán naplója aug. 16-ra. — A fellegvár ellen a város elfoglalása után intézett első *általános roham*, melyet Zay részletesen leír, a napló szerint aug. 16-án történt. Zay szerint az egyik *ricebán* Móré Mihály (kit azonban Zay tévesen *János*nak nevez) és az udvarbíró (Both János) e rohamban estek el. Zay 164.

[2]) Szulejmán naplója aug. 22-re.

vonta össze es a tűzérségen kívűl az egész hadsereget pihentette, a mennyiben augusztus 16-ától 26-ikáig egyetlen rohamot sem intézett, hanem egyedűl az aknák ásására és a vár falainak lövetésére szorítkozott.

Az ágyúzás tehát szakadatlanúl folyt, a tüzes nyilak ismét repűltek a várba éjjelenként. 19-dikén egy töröknek jól irányzott lövései felgyújtották a déli oldal egyik őrtornyának tetejét. 20-ikán Piri ágyúgolyói lerombolták a keleti kapu-torony ormát.

Ez alatt a várbeliek állapota kétségbe ejtő volt. Az *élelmi szer* fogytán; 24-ikén már csak *4—5 napra* való köles volt a magtárban, az is dohos. *Ivóvízben* is nagy volt a szükség. Augusztus 8-ika óta, midőn a város és vizi-vár elfoglaltatott, a folyóktól teljesen el voltak zárva a várbeliek s egyedűl az esővízre voltak utalva, s most már csak kevés piszkos állott vizet találtak a csatornákban. *Puskapor* legfeljebb két mázsányi. Fölmentő hadseregnek híre-hamva sincs.[1])

Hogy a baj nagyobb legyen, a *viszály* is felüté fejét a várban.

Az elesett Móré helyett ennek első hadnagya, Morgay János, lépett az al-báni hivatalra, ki új állását legott arra használta föl, hogy a reménytelen küzdelmet a vár feladása által befejezze és e lépésre Oláh Balázst és az őrséget is rábírni igyekezett. Azonban javaslatát nem fogadták el. Oláh határozottan ellenezte azt és az ő kitartása, rettenthetlen bátorsága, szívből fakadó szónoklata képes volt még egy ideig föllelkesíteni a lankadozókat.

Az egykorú iratok közűl egyedűl Zay jellemzése enged bepillantást tennünk e valódi hős lelkébe;[2]) a többiek csak röviden szólnak róla. Ez egyszerű katonában nem közönséges lélek lakozott. Oláh jelleme a Hunyadyakra és Zrinyiekre emlékeztet bennünket. Nem a puszta eskü, nem a rideg kötelességérzet vezette az ő tetteit, hanem a haza és hit lángoló szeretete, mely hősöket teremt. Oláh nem egyedül az erős sziklafészket védelmezte Nándorfehérvárban, hanem a hazát és kereszténységet. S e szellemet Oláh képes volt átültetni katonáiba is. Varázshatalommal bírt felettök.

[1]) Zay. 166.

[2]) M. T. Eml. Írók III. Az Landorfejirvár elveszésének oka e vót és így esött.

A kishitű Morgay javaslatának elvetése után nem érezte magát jól e halni készülő, rajongó emberek között, kik őt, mint a ki a *feladás* szót talán először ejtette ki a száján az ostrom kezdete óta, bizonyára gyávának, árulónak tartották. Elszigetelve volt köztük, gyűlölni kezdte őket.

Morgay csakugyan alázuhant a lejtőn, melyen megindúlt. *Árulóvá* lett. *Augusztus 24-ikén* este a törésen járván, kiugrott a várból és a szultán elé vezettetvén magát, föltárta előtte az őrség iszonyú helyzetét.[1])

[1]) *Zay.* 165. *Szulejmán* naplója aug. 24-re. A napló *nevet* nem említ, de Zayból kitűnik, hogy a szökevény Morgay volt. — Itt helyén van tisztázni azon kérdést: *Ki volt hát voltaképen az áruló*, Móré-e vagy Morgay? Hogy az udvarbíró (Both János) és az *egyik vicebán*, *Móré* (a kit azonban Zay tévedésből Jánosnak nevez Mihály helyett) az ostrom alatt — és pedig a fellegvár ellen a város és vízi-vár elfoglalása után intézett *első rohamban* (mely Szulejmán naplója szerint aug. 16-án történt) elesett, azt világosan írja Zay 164. l. A «*Héderváry pör*»-ben kiadott oklevelek szerint azonban Móré Mihály nem esett el, hanem kiszökött a várból és feladta azt a szultánnak. Így pl. II. Lajos 1522. febr. 22-én kiadott oklevelében (Országos Levéltár 23,617. sz. alatt), melyben a hűtlen és lázadó Héderváry Ferencz nehány birtokát Korlátkövy Péter komáromi és Sárkány Ambrúzs zalai főispánoknak adományozza, Héderváry főbűneűl ez hozatik föl: « . . et quod deterius est, quendam Michaelem *More* hominem sceleratissimum omnibusque vita despectum contra multorum reclamationem castro in ipso sui loco pro *vicesgerente* reliquit. Qui post ejus obsidionem *non multis diebus exactis* (antequam suppetias illi ferre potuissemus) ad Tyrannum ipsum Solymarum de eodem castro præter omnium in eo existentium opinionem atque scitum et voluntatem noctu egrediens *ipsum illi prodere* (itt a várat érti) non fuit veritus». Mórét tehát ez oklevél *megbélyegzi* és *árulónak* tartja, ép úgy a Héderváry-pörben kiadott más oklevelek is 1523-ban. (Lásd: Magyar. Tört. Tár VI. kötetben Wenczel Gusztáv: «Héderváry Ferencz jószágai fölötti per és ítélet 1523-ban»). De nem csak az ország előtt, hanem ez ítélet levelek alapján egész Európa előtt meg lett bélyegezve Móré. Így pl. Augsburgban 1522-ben röpírat jelent meg, mely azt állítja hogy Móré Mihály a vár parancsnoka 1521. aug. 29-ikén a török táborba szökött mint *áruló* (Kertbeny: Bibliographie I. 42. l.) s e miatt Oláh feladta a várat. *Ez azonban valótlan.* Nem áll az, hogy a szökés és árulás az ostrom kezdete után nem sokára (non multis diebus exactis) történt, mert a szökevény, mint Szulejmán naplója állítja, aug. 24-ikén, tehát a megszállás után a 61-ik napon ment ki a várból, a vár feladása pedig Szerémy (98.) és Verancsics (M. T. Eml. Írók II. 17.) egybehangzó állítása szerint a megszállás 66-ik napján

Mikor ez a dolog történt, Szulejmán hadserege sem volt valami rózsás állapotban. Élelmi- és hadiszerekben nem volt ugyan hiány, azonban, ha Zaynak hitelt adhatunk, vesztesége már eddig is 40,000 emberre ment.[1]) Katonái kifáradtak, elcsüggedtek a sikertelen küzdelemben s ehez járúlt még az is, hogy a vérhas is pusztított a táborban.[2])

Morgay árulása új reményt öntött Szulejmán szívébe. Augusztus 25-én hadi tanácsot hívott össze, ezután hírnököt küldött a várba s Oláh Balázst *feladásra* szólította.

Oláh és a magyarok tagadólag válaszoltak, de a *szerbek* a vár feladását követelték. Oláh megdöbbenve veszi észre e hangula-

következett be. Az sem áll, hogy az áruló szökevény Móré volt, hanem az a való, a mit Zay állít, hogy t. i. Móré az ostrom alatt elesett, helyette Morgay lett a másik vicebán és ő szökött ki a várból, mi által a feladást siettette. A művelt és előkelő Zay, ki a közviszonyokban tájékozva volt, ki a dúsgazdag olygarchia Héderváryanak nagyon is feltünő hűtlenségi pöréről okvetlenül értesűlést szerzett, nem állította volna az ítéletlevelekkel merőben ellenkezőt, nem írta volna azt, hogy Móré meghalt és utódja, Morgay, áruló lett, *ha nem tudta volna bizonyosan.* Zay leírása szerint az ostrom főmozzanatainak egymásutánja Szulejmán naplójával nyomról-nyomra összevág, csak a datumok hiányzanak, a mi az őrség izgalmas helyzetéből könynyen kimagyarázható; ennélfogva bátran állítható, hogy Zay *hiteles szemtanúktól* szerezte adatait. A tévedés úgy történhetett, hogy a vár bukása után az a hír volt elterjedve, hogy *Héderváry vicebánja* árúlta el a várat: az pedig köztudomású volt, hogy Héderváry Mórét nevezte vicebánjává. Így lett megbélyegezve Móré. A valódi tényállás, hogy t. i. Móré időközben elhalt és utódja Morgay lett, a ki csakugyan áruló lett, csak később derűlt ki. Hogy a *magyar közvélemény* nem Mórét, hanem Morgayt (s vele Oláh Balázst is) tartotta árúlónak, az világosan kitűnik Szerémy emlékirataiból (Szerémy 88, 89, 103. lapokon). Az ítéletlevelek, továbbá Zay és Istvánffy szerint (Istvánffy História 57. l.) Héderváry vicebánja Móré Mihály volt (Török Bálinté pedig Oláh); azonban ezekkel merőben *ellenkezőt* állít *Szerémy* (88. 89. 103.) és *Veranesics* (M. T. Eml. Írók II. 15.), kik szerint Héderváry *vicebánja Morgay* volt, továbbá *Tubero* (374. l.), ki *Both Jánost* nevezi Oláh mellett társbánnak; sőt, hogy tovább menjünk Szerémy, Veranesics és Tubero *Móré* Mihálynak *még a nevét* sem említik a várőrség tisztjei között. E feltűnő ellenmondást csakis úgy lehet kiegyeztetni, hogy Móré az ostrom alatt elesett s helyette Morgay lett a Héderváry-féle őrcsapat vicebánja, és épen így adja elő a dolgot Zay az ostrom történetében.

[1]) Zay. 165. l.

[2]) Marino Sanuto. 233.

tot, azonban lelkesítő szavaival nagy nehezen lecsendesíti a vihart. Ő még most sem vesztette el reményét a külsegélyben. Néhány nap előtt hírnököt (egyik vakmerő, vállalkozó emberét) küldött ki a várból, kinek megérkezését minden nap várta. Ez tájékozást fog hozni a felől, mit remélhetnek a magyar királytól. De másrészt a tapasztalt hangulat miatt el akarta hárítani az új rohamot is, és ez okból legalább öt napi fegyverszünetet kért.[1])

A szultán egy napot sem akart adni. Az ágyúk újra megszólaltak és épen a vízi-vár felől a legveszélyesebb pontra szórják lövegeiket. Az őrség eliszonyodik. Az áruló Morgay keze látszik a dologban. Ő jelölte ki a vezéreknek a gyöngébb, féltettebb helyeket.

Másnap, *augusztus 26-án*, rohamra indúlt az egész török sereg. Oláh a várpiaczon összegyűjtötte 400 magyarját s lelkesítő beszédet tartott hozzájuk. «Atyámfiai, vitézek! — így szól — immár minden ember csak Istennek ajánlja lelkét, mert az áruló, látjátok, elárult bennünket; de azért atyámfiai, legyünk emberek! Tisztességgel ettük eddig kenyerünket, tisztességünkre haljunk meg is a mi hitünk mellett! Míg mi bennünk véget tesznek, addig, ha mi emberek leszünk, sok pogánynak kell elesni!»[2])

Ezután a magyarok elfoglalták helyöket és elszántan küzdöttek egész nap. A törökök több ponton betörtek ugyan, de mindig visszaverettek. Veszteségök ma is nagy volt. Több főtiszt, mint Karadsa pasa, a szávai híd építője, Mahmud bég és Iszkender-Cselebi bég megsebesült. Estére az ellenség ismét elhagyja a vár falait.[3])

Oláh azt hitte, hogy a következő napon pihenést adhat kifáradt, megfogyott seregének. Csalódott! éppen ekkor készült a várbeliekre a legváratlanabb veszedelem, a mely az eddig is alig féken tartható szerb lakosságot őrült kétségbe esésre ragadta.

Az *akna*, melyet Szulejmán tűzértisztjei még augusztus 9-én kezdtek ásni, e napon egészen a *köles-torony* (Nebojsza) alá ért, a nélkül, hogy a várbeliek eddig sejtettek volna róla valamit. A köles-torony volt a különben gyönge s most már teljesen meg-

[1]) Szulejmán naplója aug. 25-re.
[2]) Zay. 167.
[3]) Szulejmán naplója aug. 26-ra.

rongált Száva felőli (nyugoti) vároldalnak legfőbb biztosítéka. Itt őrködött a derék Utjeszenics oly ügyességgel és hősiességgel, hogy a torony védelmezése által az egész vár elfoglalását már-már meghiusítani látszott.

Augusztus *27-ikén hajnalkor* iszonyú dördülés riasztotta föl a várban levőket. Az akna föllobbant s a *köles-torony* külső fala összeomlott. Az ott levők egy része szétzúzva temetkezett a falak közé, a másik része pedig fejvesztve futott el a pusztulás helyéről. De Utjeszenics, ki sértetlen maradt, nem vesztette el hidegvérűségét s gyorsan eltorlaszolván magát, elhatározta egyedűl is megtartani a veszélyeztetett pontot.

A köles-torony felrobbantása volt a *jel* az új rohamra. Mindkét részén ez volt az *utolsó* és talán a leghevesebb összecsapás, melyben a törökök a diadal reményével, Oláh és a magyarok pedig az elszánt vértanúk halálmegvetésével küzdöttek.

Az ellenség főereje a köles-torony mellett nyomúlt föl, hol eleinte csak maga Utjesenics volt. Különben a torony leomlása nem sokat használt a töröknek, mert ott a hegyoldal igen meredek volt, a fal is úgy omlott le, hogy meredek romot képezett. Utjeszenics egy ideig sikeresen küzdött a törökökkel, kik most a várbeliek zavarát fölhasználva, meglepetés által egy csapással akarták a várat elfoglalni; végre egy golyó földre terítette a derék bajnokot. Ekkor a törökök a várba hatoltak.

Azonban csakhamar előrohan Oláh Balázs válogatott katonáival. Dühös harcz keletkezik. A magyarok sűrűn osztják a halált, de a megöltek helyét újak foglalták el, míg Oláh elesett harczosait senki sem pótolja. A magyarok kénytelenek a várpiaczra visszavonúlni, hol új küzdelem keletkezik, melyben *Oláh is sebet kap.*

Az ellenséget többé nem lehetett feltartóztatni. A vár más oldalairól segély nem jöhet, mivel a törökök ott is rohamot intéztek.

Most a magyarok a Czilley-féle *palotába* s a még sértetlen *tornyokba* és bástyákba, továbbá a palota melletti *házakba* vonúltak. Ez utóbbi helyen voltak a *szerbek* is, kik a meglepetés és rémület miatt ez ideig moczczanni sem mertek.

A veszélyt növelte az, hogy a *puskapor* teljesen elfogyott.

A szerbek jól tudhatták, mi vár reájuk, ha most elfoglalja a várat a török. Az utolsó emberig felkonczoltatnak a vérszomjas

janicsárok által. Azt is tudhatták, hogy a roham pillanatában történt megadás a zimonyi lakosságot sem mentette meg, őket még kevésbbé fogja menteni. E válságos helyzet az eddig tétlenül álló szerb lakosságot egy pillanatra dühös ellenállásra izgatta föl.

A törökök a menekülő magyarok után azonnal a házak és bástyák felé rohannak, azonban épen akkor, midőn be akarnak törni, az ablakokból minden oldalról zápor gyanánt omlanak fejökre a kövek, fa- és kősódarabok, miket a magyarok és szerbek dobálnak rájok. E nem várt fogadtatás zavarba hozta a törököket, kik most vad futással menekültek a piacz felé.

E pillanatban a várnak kevésbbé veszélyeztetett pontjairól hirtelen egy magyar csapat rohan elő. Ismét megújul a küzdelem. A magyarok vérszemet kapva, menhelyeikről mindenünnen az ellenségre ütnek. Amhát bég fejét egy iszonyú csapással levágja az oroszlán gyanánt harczoló, herkulesi erejű *Káldy* Miklós. A törökök most csak a menekülésre gondolnak, futnak a rések felé, onnan ki a várból, ott hagyva zászlóikat, melyeket győzelmi jelűl előbb a vár falaira kitűztek. Hasonló szerencsével verték vissza a magyarok a rohamot a vár többi pontjain is.[1])

A két napos roham (augusztus 26. és 27.) mindkét részről roppant áldozatba került. Szulejmán naplója nem említi ugyan a halottak számát, hanem egyszerűen *nagy veszteségről* beszél, a mi a számoknál is többet fejez ki. Orio szerint augusztus 27-ikén, midőn az akna fölrobbant, 8000 török esett volna el.[2]) Ha ez túlzásnak mondható is, annyi bizonyos, hogy az utóbbi két nap küzdelme a mily makacs volt a törökök részéről, ép oly nagy vérontással volt összekötve.

Azonban a *magyarok* aránylag a törököknél is többet veszítettek. A 400 vitézből augusztus 27-ikén, midőn a két napos rohamnak vége volt, csak *72* maradt életben, ezek egy része is Oláh Balázszsal együtt megsebesűlve, majdnem harczképtelen.[3])

[1]) Szulejmán naplója aug. 27-re. M. T. Eml. Írók II. 28—29. lap. (Verancsics.) Zay 1721, 73. Tubero 375. Káldy Miklós 1555-ben kelt levele. (Szalay Agost Magyar leveles tár. Pest, 1861. 157. l.) Káldy levele szerint a köles-torony leomlása hajnalkor történt s a roham *azonnal* kezdődött.

[2]) Marino Sanuto. 239.

[3]) Magyar forrásaink mind megegyeznek abban, hogy az őrség az

Nándorfehérvár a bukás szélén állott.

Szulejmán még az nap (augusztus 27.) *feladásra* hívta fel Oláh Balázst. A török hírnököt, ki a fölszólítást a várparancsnokkal közölni a töréshez jött, egy magyar ember kisérte, mint tolmács: Morgay János.

Morgay a szultán neveben fölhivta a törésnél egynehány hívével megjelenő Oláh Balázst, hogy adja föl a várat, melyet már úgy sem tarthat meg többé.

«Te nem jámborúl cselekedtél — felelt nyugodtan Oláh — elárultad mind Istenedet, mind hitedet, mind pedig minket. Minket is olyan árulóvá akarsz tenni, mint te vagy? Mondd meg a császárnak, hogy nem ő adta nekem Fehérvárat, hanem a magyar király! Én neki esküdtem meg, hogy halálomig senkinek fel nem adom, hanem neki megtartom. Azért míg bennünk csak egy fönnáll, soha eddig föl nem adjuk, de míg megveszik tőlünk, sok tar főnek kell addig elesni!»

Morgay, ki árúlásaért a szultán kegyében duskálkodott s mint Zay mondja, már ekkor fényes kaftánnal volt felruházva, megszégyenűlve állott e rendíthetlen jellemű, önzetlen férfi előtt s cselekedetét és közbenjáró szerepét úgy tűntette föl, mintha azt a magyarok iránti jóindulatból tette volna. «A császár jól tudja — válaszolá Oláhnak — hogy a nélkűl is megveheti tőletek a várat, hanem én könyörögtem neki, hogy ne vesztene el benneteket.»[1])

Oláh hajthatlan maradt. Morgay siker nélkűl tért vissza Szulejmán táborába.

Azonban a *szerbeket* a kölestorony leomlása, az utolsó nap borzasztó küzdelme, az élelmiszer és víz hiánya végképen elcsüggesztette. Ők többé hallani sem akartak a harczról, mely biztos halált hoz, hanem a föladást sürgették, mely legalább a puszta életet megmenti. Hasztalan igyekezett Oláh lecsendesíteni őket, a szerbek megmaradtak elhatározásuk mellett s túlnyomó számuk érzetében fenyegetőzni kezdtek és a bekövetkező éjjel nyílvesszőkre

utolsó roham után 72 főre olvadt le. Ezt megerősíti az Augsburgban 1522-ben kiadott röpírat is. (Kertbeny Bibliographie. 42. l.)

[1]) E beszédek Zay után. 169, 170. l.

kötött *levelek által* tudattá az ellenséggel föladási szándékukat. Most a parancsnok erélyesen lépett föl s az izgatókat elfogatta.[1])

De a kétségbeesést elfojtani s a reménytelen helyzetet megnyugtatóvá tenni katonai szigor által most már nem lehetett. Az elfogatás csak olaj volt a tűzre. Másnap a szerbek *mind föllázadtak* s a törökök új rohamától remegve, őrült izgatottsággal követelték a föladást.[2])

Az elcsüggedés nőttön-nőtt, mint a hegy ormáról alóhömpölygő lavina s az elcsigázott magyarság egy részét is magával ragadta. Nándorfehérvár hasonlított a sülyedő hajóhoz, melyen mindenki mentő csolnak után jajveszékel és csak a parancsnok áll helyén rendületlenül.

Oláh e pillanatban is megtartotta lelki nyugalmát és megtalálta a vigasztaló és bátorító szavakat.

«Nem, atyámfiai, vitézek! — így szól hozzájok — ha eddig tisztességünkre míveltünk mindent, most is e végzetet végezzük tisztességünkre el! Nem jobb-e nekünk immár itt tisztességünkre meghalnunk, hogysem szégyenünkre ott kinn élnünk, holott még a gyermek is újjal mutasson bennünket és azt mondják: imhol az árulók, a kik jó Fejérvárat a török császárnak megadták! Nem minden ember érti a mi szükségünket, hogy így vagyunk! Nem azt fogják mondani, hogy szükség miatt adtuk meg a várat, hanem a mi embertelenségünk miatt. Azért, atyámfiai, ne adjuk meg, hanem *haljunk meg itt mindnyájan* együtt! Im én sebesült vagyok, de *holnap,* ha akarjátok, jertek utánam, *üssünk ki reájok* és míg csak egy fönnáll bennünk, mindaddig vívjunk velök!»[3])

Innen látható, hogy Oláh még *egy napot* szeretne nyerni, egy napot, melynek eltelte után nincs más választás hátra, mint a dicső halál.

Mi az oka mégis, hogy Oláh nem üt ki a törökre, mint indítványozta, hanem még azon a napon, talán egy órával ama beszéd után alkudozásba bocsátkozik a várföladás iránt?

Forrásaink egy része azt állítja, hogy a magyarok iránt val-

[1]) Tubero. 375. Istvánffy. 61.

[2]) Istvánffy. 61.

[3]) Zay. 175. l. szerint Oláh e beszédet a feladás előtt tartotta.

lási gyűlölettel viseltető szerb lakosság lázadása kényszerítette Oláh Balázst a föladásra.[1]) Lehetett-e oly jellemet, a milyen Oláh volt, kényszereszközzel rábírni arra, hogy olyat tegyen, a mi meggyőződésével ellenkezik? Az ilyen ember meghalni tud, de engedni nem. A szerbek lázonghattak ugyan, sőt a magyarok egy része is kívánhatta a föladást, azonban Oláhnak még mindig akadtak volna elszánt bajtársai, kikkel Szkoblics és Logody példáját követheti vala.

Egyedűl Szulejmánnak különben száraz, lakonikus rövidségű *naplója* adja kezünkbe a kulcsot e rejtély megoldására s e nagy jellemű férfiú lelkében történt hirtelen átalakulásra nézve.

Augusztus 28-ikán a szultán nagy hadi tanácsot tartott, melyen a táborban lévő bégek és saimok mindnyájan megjelentek. Az utolsó rohamok visszaverése ellenkezni látszott a védőknek Morgay által jelentett csekély számával és a szokatlanúl népes hadi tanácsban, a milyen sem Szabács, sem Nándorfehérvár alatt eddig nem hivatott össze, bizonyára az képezte vita tárgyát, hogy a két hónapi sikertelen fáradság által kimerített és elkedvetlenedett hadsereget vezessék-e új rohamra, vagy nem?

E közben — mint a szultán naplója említi — az ostromlottak *hírnöke*, ki a magyar királytól jövén, a várba igyekezett belopódzni, egy *szökevény árulása* által a törökök kezére került.

«Amaz kínpadra vonatott — így hangzik a napló, — emez pedig kaftánnal ajándékoztatott meg. E *kettős hírre* az őrség alkudozásba bocsátkozott a föladás iránt, mire a szendrői *bestu-basi* (portyázók hadnagya) és egy janicsár a várba küldetik; ezután két hitetlen jön a várból a szultánhoz kézcsókra, igéretet téve, hogy holnap a várat átadják.»[2])

Ki lehetett ez a hírnök? Bizonyára az, a kit Oláh oly várva várt. S ki volt az áruló szökevény? Bizonyára Morgay, ki mint hadnagy az őrség hadi tanácsának titkaiba be volt avatva s így azt

[1]) Tubero. 375. és 377. l. ismételve hangsúlyozza, hogy nem az élelem hiány miatt, hanem a túlnyomó számú szerbek *lázadása* miatt adták fel a várat a magyarok. Istvánffy. 61. l. szintén ezt tartja a feladás okának.

[2]) Szulejmán naplója aug. 28-ra.

is tudta, mikor várható a hírnök megérkezése. Az áruló előre figyelmeztette erre a törököket és a hírnök fogságba jutott, az áruló pedig hűségének jutalmául kaftánt kapott a szultántól, a mi a kitüntetésnek egyik jele volt a török udvarnál.

A kínpadra vont hírnök bizonyára azt vallotta, hogy a várbeliek nem várhatnak segélyt; mást, a mi a valósággal megegyezik vala, nem is vallhatott. A szultán okvetlenül felküldte a hírnököt a várba s Oláh megtudta a szomorú valóságot.

Az utolsó reménysugár elhamvadt.

A rettenthetlen férfiút, kit nem indítottak meg a saját és társainak sebei, nem rémítettek el a szerbek lázongásai, a ki még ez iszonyú helyzetben is lelkesíteni tudta harczosait, hogy védjék a várat, míg egy lábig elesnek, lesújtotta az a tudat, hogy a magyar egyetlen lépést sem tesz Nándorfehérvár fölmentésére. Oláh lelkesedésében azon hitben élt, és egész az utolsó pillanatig azt a reményt táplálta, hogy a parancsnoksága alatt álló várnak, Magyarország és a keresztény világ kapujának védelmére most is úgy fognak gyűlekezni a szent harczosok, mint Hunyady korában. Nem úgy történt. Mindenki tudta az országban, hogy Nándorfehérvár már két hónapja küzd az ellenség árjával, de azért a nádor még csak Péterváradig jutott s onnan mozdúlni sem mer, a gyermekkirály pedig valahol Tolna vidékén küzd a sereggyűjtés nehézségeivel. Oláh csalódott nemzetében, reményében, s lelke megtört a csalódás súlya alatt.

A megtört lelkű ember mások szerencsétlensége iránt is részvéttel szokott viseltetni. A szigorú katona, kit eddig csak egyetlen czél: Nándorfehérvár megmentése vezérelt minden tetteiben, és a ki ezen czél érdekében magát és környezőit könyörtelenül áldozta föl, most sajnálni kezdte az elcsüggedt, sebekkel borított férfiakat, a jajveszékelő asszonyokat és az éhség miatt síró gyermekeket.

Lemondott tehát a vár további védelmezéséről, lemondott a kirohanásról, a vértanúi halálról is, mi által a várat úgy sem mentené meg, az életben maradt lakosságot pedig a mostaninál is nagyobb nyomorba juttatná.

E sötét pillanatban is meg volt Oláhnak *vezércsillaga: Élni fog tovább, hogy még ezután is harczoljon* a török ellen.

De nem megy be többé Magyarországba, hol még a gyermek

is újjal mutatna reá és azt mondanák: «imhol az áruló, a ki jó Fejérvárat a török császárnak megadta». E szégyent ő nem tudná elviselni. Megvonja, elrejti magát valamelyik határvárban s ott éli le hátralevő napjait harczban a törökkel.[1]) Ott az egyszerű bajtársak nem fogják őt árulónak tartani, mert azok nagyon jól tudják, hogy a ki az ellenség tengernyi erejét hétszázad magával két hónapig föltartóztatta és ez alatt húsz rohamot visszavert, *áruló nem lehet.*

Azonban Oláh nem adta föl Nándorfehérvárat föltétlen kegyelemre. Az a hősiesség és kitartás, melylyel a várat védelmezte, melyet még a töröknek is el kellett ösmernie, szilárd alapúl szolgált neki arra, hogy tisztességes föltételt követelhessen. Oláh föltétele az volt, hogy a magyarok fegyveresen és bántatlanúl vonúlhassanak ki a várból egész hazájukig nejeikkel, gyermekeikkel és ingóságaikkal együtt, a szerbek pedig megtartván vagyonukat, továbbra is a város lakói maradhassanak és ugyanazon jogviszonyt nyerjék, melyet a magyar király alatt élveztek, — és ezen föltételeket a szultán saját pecsétjével és aláírásával megerősített *hitlevél* által biztosítsa.

Szulejmán elfogadta a föltételeket. Másnap, *augusztus 29-én* a hitlevél a kívánt formában és tartalommal megérkezett s este felé a 72 főnyi magyar csapat kivonúlt Nándorfehérvárból s helyét janicsárok foglalták el. Szulejmán még az nap maga elé hívatta Oláh Balázst. A hőslelkű ifjú uralkodó még ellenségében is bámulta a hőst s Oláh Balázst és főbb társait csodálatraméltó vitézségök elismeréseül ajándékokkal tűntette ki. Tábori ima és háromszoros katonazene Nándorfehérvár utczáin fejezte be a nap diadalát.[2])

Azonban a hitlevél hiába való volt. Szulejmán naplója szerint a törökök a magyarokat augusztus 30-ikán hajókon szállítot-

[1]) Zay. 178. l.

[2]) Szulejmán naplója aug. 28- és 29-re. A föladás föltételeire nézve a legtöbb forrás megegyezik. Lásd: Zay. 176. Istvánffy. 62. Brutus II. 109. Tubero. 375. M. T. Eml. Írók II. 17. (Verancsics.) Új Magy. Múzeum. 1860. II. 420. (Pecsevi.) Magyar Tört. Tár. 1880. évfolyam 121. l. (Kapszali Elijahu.)

ták Zalánkemén felé, hogy onnan hazájukba mehessenek.[1]) Magyar forrásaink szerint pedig az utazás szárazföldön történt. Előbb Chosrew szendrői bég csapatának fedezete alatt keltek át a magyarok a Száva hídján Zimonyba, innen pedig Bali boszniai bég csapatának védelme alatt folytatták az útat. Elől Oláh Balázs ment lóháton, utána pedig a 72, többnyire sebesült magyar vitéz a nőkkel és gyermekekkel, gyalog. Alig haladtak Zimonytól két óránvira egy völgyben, midőn a törökök Balitól parancsot nyervén, minden oldalról megrohanták őket. *Oláh* magasra emelve a kezében tartott hitlevelet, a szultán esküjére hivatkozott. Nem adtak rá semmit. A férfiak legnagyobb részét Oláhval együtt levágták, a nőket, gyermekeket rabszíjra fűzték, a szultán hitlevelét összetépték.[2]) Csak egy-két ember menekűlt meg. Ezek közűl *Oktarevics*, a ki későbbi időben még sokáig szerepelt és a nagyerejű, híres bajvívó *Káldy* Miklós, ki még 34 évvel ezután is büszkén emlegette, hogy ő egykor nándorfehérvári vitéz volt.

A *szerbek* is csalatkoztak azon reményben, hogy ősi birtokaikon maradhatnak. Szulejmán Konstantinápolyba hurczolta s annak egyik külvárosában telepítette le őket, mely Belgrád nevet kapott.[3])

Augusztus 30-ikán Szulejmán szemlét tartott a város és vár fölött. Az ifjú uralkodó büszkén tekinthetett végig a fellegvár fokáról a beláthatlan síkság fölött, melynek egy részét már török lovak patkói taposták s melyet mohamedán felfogás szerint sajátjának tekintett. Végre is föltűzhette a félholdat azon erősségre, melyért ősei oly sokat küzdöttek. Nagyobb hadi ténynyel nem kezdhette

[1]) Szulejmán naplója aug. 30-ra.

[2]) Zay. 179, 180. és a többi magyar források a föntemlített helyeken. *Pecsevi* szerint (Új Magy. Múzeum 1860. II. 420.) a magyarokat fogságra hurczolták a törökök, megfeledkezve a kímélet ígéretéről. *Kapszali* szerint a magyarokat rabló török csapat gyilkolta le, mi miatt a szultán később bosszankodott. (M. Tört. Tár 1880. évf. 121. l.) Szulejmán két levélben *eltérőleg* szól e dologról. Ragusának szept. 10-ikén azt írja, hogy megkegyelmezett az őrségnek (Marino Sanuto. 248, 249.); ellenben a Signoriához 1521. szept. 22-ikén írt levelében következőleg szól a nándorfehérvári őrségről: «et li homeni di quelle hanemo menati per fil de spada». (M. Sanuto 251, 252.), tehát az őrség legyilkolása csakugyan megtörtént.

[3]) Szulejmán naplója szept. 9-re.

volna meg uralkodását, megfelelt alattvalói babonás hitének: belépett a nagy hódítók sorába.

Hogy öröme nagy volt, arról világosan tanúskodnak levelei, melyeket Ragusába [1]) és Velenczébe [2]) írt. E levelek büszke hangja nem puszta szóvirág, hanem a tényeknek megfelelő. Hanem a *nándorfehérvári, szabácsi és zimonyi* hősök önfeláldozása és az a valóban titáni küzdelem, melylyel Oláh Balázs és bajnokai védelmezték a várat, sokkal méltóbb a bámulatra, mint az aránytalanúl nagyszámú török sereg által kivívott diadal!

Szulejmán ezután még egész szept. 18-ikáig a zimonyi mezőn tartotta főhadiszállását, honnan Nándorfehérvárat részint a hídon, részint hajón átkelve többször meglátogatta, sőt egy párszor vadászatot is tartott a közeli hegyeken. Ez alatt a törökök a várost és várat kitisztították a hulláktól és azután a védőművek kijavításával foglalkoztak. Húszezer oláh és szerb paraszt segített a munkában. A Czigány-szigeten levő erdőt kiirtották. A templomokból a képeket, szobrokat, ereklyéket kihányták. Szvata-Palnicza szent testét, melyet a szerbek mint vallási és nemzeti ereklyét nagy kegyelettel őriztek, csak hosszas könyörgés után menthették meg a kalugyerek.[3]) Szűz Mária egyháza, a város legszebb temploma, mosévá alakíttatott, a fölavatást maga a szultán végezte ünnepélyes pénteki imával.[4]) A többi templomot kórházaknak rendezték be.[5]) A tornyokból leszedett harangokat ágyúöntésre használták. Barics, Kölpény, Zalánkemén és Zimony romjaiból hajókon hordták a köveket Nándorfehérvár építésére. A vár és város falait 11 új toronynyal biztosították. Szulejmán 3000 főnyi őrséget és 200 ágyút rendelt a vár állandó védelmére. A városba új lakosságot, többnyire törököket telepített. Az új hódítmányt a Szerémséggel együtt Bali bégre bízta, a kit szept. 15-ikén 900,000 aszper évi jövedelemmel

[1]) Marino Sanuto. 248, 249, Szulejmán levele Velenczében 1521. szept. 10. E levél is megerősíti az ostrom eseményeinek a napló által feltüntetett lefolyását.

[2]) Hammernél III. 14. Marino Sanuto. 251, 252. l. közli e levelet; kelt, 1521. szept. 22.

[3]) Tubero. 376.

[4]) Marino Sanuto. 247.

[5]) Marino Sanuto. 246.

Nándorfehérvár és Szendrő szandzsákbégjévé nevezett ki. Végre miután számos tisztet előléptetésekkel s adományokkal kitüntetett s a katonáknak a hátralevő zsoldot kiosztatta, a szultán rendeletet adott a hazatérésre és *szeptember 18-ikán* egész seregével Konstantinápoly felé indult.[1]) A hadjáratnak ez évre vége volt.

IX.

Azon időben, mikor Nándorfehérvár elbukott, a király serege Tolnán, a nádoré Ó-Péterváradnál táborozott, a vajda pedig Lippáról a Tisza felé vonúlt az erdélyi hadakkal.

Budán szept. 6-ikán híresztelték először, hogy a várat elfoglalták;[2]) Lajos király Tolnán már egy nappal előbb is hallhatta e hírt. Ragusában és Dalmátia más helyein szept. 9-ikén értesültek felőle.

Az első tudósításokat mind hazánkban, mind a külföldön kételkedve fogadták, különben is azok, tekintve hogy a vár nagy terűleten, szárazon és vízen, ellenséggel volt körűlvéve, nem eredhettek valami hiteles forrásból.

A lesújtó hír azonban napról-napra bizonyosabb lett. E közben a király 20,000-re szaporodott seregével Bátára ment, az erdélyi hadtest Vannáig jutott, honnan a vajda a királyhoz sietett s szept. 13-ikán Bátán találkozott vele.

Szomorúan jellemzi a viszonyokat, hogy a király körűl levő főurak eleinte czélszerűnek tartották, titkolni a szerencsétlenséget, nehogy a csapatok félelmökben szétoszoljanak s a tábor felé még útban levők visszatérjenek.[3])

Hiába titkolták. Szept. 13-ikán Bátán már köztudomású volt a dolog. Szerémy is értesűlt felőle, mint föntebb említve volt. Szept. 14-ikén Budán is kétségtelen volt a hír. Orio azonnal írt felőle

[1]) Lásd Szulejmán naplóját aug. 30-ikától szept. 20-ikáig. Marino Sanuto. 246. Istvánffy. 62.

[2]) Marino Sanuto. 240.

[3]) Marino Sanuto. 243, 245.

a signoriának, e levelet azonban Velenczében csak 27-dikén kapták meg.[1])

A Bátán összegyűlekezett urak a veszteség hírére a szó teljes értelmében le voltak sújtva. Nándorfehérvár fontosságát most érezték valójában, midőn azt elvesztették. Az ifjú király is mélyen meg volt rendűlve; erről eléggé tanúskodik a nádorhoz intézett levelének rideg hangja.[2]) «Ideje volna már — úgymond — hogy a legfontosabb dolgokról együttesen tanácskozzunk, és a mit az ország védelmére tenni kell, végre valahára megtegyük.» Hogy eddig óriási mulasztások történtek, azt nem írja nyiltan a király, de a sorok között olvasható.

Lajosnak e komor hangulata nem pillanatnyi volt. Hetek múlva is ily lelki állapotban találjuk. «Országunk — írja október 1-jén Zsigmond lengyel királyhoz írt panaszkodó levelében — most már nyitva áll a török előtt vízen és szárazon, és sohasem lehet boldog és nyugodt, míg Szabács és Nándorfehérvár az ellenség kezében marad.»[3])

Általános volt a vélemény, hogy a szultán Nándorfehérvár elfoglalása után még az évben az ország belsejébe teszi át a hadjáratot. Ez nagy zavart okozott a király környezetében, annyival inkább, mivel a sereg fegyelmezetlen és fölszereletlen volt.[4])

Valószínű, hogy ha Nándorfehérvár júliusban elesik, még ez évben Buda felé indúlt volna a török, és tekintve hogy a királynak augusztus 8-ikán még csak 4000 embere volt, úgyszólván ellenállás nélkűl foglalhatta volna el azt.

De Oláh Balázs kitartása és hősiessége legalább egy időre megmentette az országot a nagyobb veszélytől. Mikor Szulejmán a vár birtokába jutott az idő már ősz felé járt és a török hadvezérek minden harczszomjuk mellett is birtak annyi óvatossággal, hogy a megfogyott és kimerűlt hadsereget szeptember havában az ország belsejébe vezetni nem tartották tanácsosnak.

[1]) Marino Sanuto. 243.

[2]) Lásd II. Lajos levelét a nádorhoz. Báta, 1521. szept. 13. Orsz. levéltár 23,584. sz. alatt.

[3]) II. Lajos levele Mohácsról, 1521. okt. 1. Zsigmondhoz (Schedius Zeitschrift von und für Ungarn. III. 296. l.).

[4]) Marino Sanuto. 250.

Azonban a magyar táborban még sokáig az ellenkezőtől féltek. Miután a Száva vonala elveszett, a Duna és Dráva mutatkozott természetes határúl az ellenség föltartóztatására; amott a nádor és vajda serege, emitt a királyé volt hivatva őrködni. Hogy ez sikeresebb legyen, a vajda serege Vannáról Bácsmegye déli részébe a Duna felé vonúlt, a hajóhad Erdődre evezett (a Dráva torkolatán alúl); a király is elhagyta Bátát és attól 25 kilométernyire a *mohácsi* mezőn tábort ütött. Így az összes haderő a Mohács és Pétervárad közti Duna-vonalon helyezkedett el egymástól nem nagy távolságban, és akár a bácsmegyei Dunán, akár pedig Eszéknél kisérlette volna meg a török az átkelést, egyformán válságos helyzetbe jutott volna, mivel a három hadtest egyesűlése bármelyik veszélyeztetett ponton 2—3 nap alatt végrehajtható volt és ez esetben 58,000 főnyi pihent haderő áll szemben Szulejmánnak még mindig nagyobb, de a hosszas ostromban kifáradt hadseregével.

Ily tekintélyes haderővel azonnal meg lehetett volna kezdeni a *támadó* hadjáratot is, azonban az urak halogatták a dolgot és egész szeptember végeig várakozó helyzetben maradtak.

Azonban a török sem Pétervárad vidékén, sem Eszéknél nem mutatkozott, sőt, a mint föntebb említve volt, Szulejmán szeptember 18-án egész seregével haza felé indúlt. Ezt pár nap múlva megtudták a magyarok is, és most a nádor és a vajda a velök levő főurakkal együtt Mohácsra gyűlekeztek a király táborába.

A *gyűlésen* roppant szóvihar keletkezett. A keserű kifakadások és haszontalan okoskodások, melyek a gondatlanságból származott szerencsétlenséget szokták követni, egész özönnel indúltak meg.[1]) A külömben könnyelmű ifjú király — ki ekkor lázas betegségben szenvedett — rendkívűl fel volt háborodva s éles szemrehányásokkal illette tanácsosait. Az ország közvéleménye is ezeket kárhoztatta első sorban, mint ez a jelenlevő Szerémy emlékiratából világosan kitűnik. Azonban a szenvedélyre gyuladt ember nem szokta kutatni a dolgok valódi okát s könnyen tévútra vezethető. A kormánytanács tagjainak nem nagy fáradságába kerűlt a nemesség haragos érzületét az elesett végvárak bánjai ellen terelni,

[1]) «Quum jam dolere meroris pleni essent, inter se habebant rixas et argumenta multa». Így szól a mohácsi gyűlésről Szerémy. 99. l.

minek következtében a mohácsi gyűlés nem a király tanácsosait, nem a gyarló honvédelmi és pénzügyi viszonyokat, hanem Hédervváryt és a Sulyok testvéreket meg Török Bálintot tekinté a veszedelem egyedüli okaiúl. Minthogy amazok távoli birtokaikon lappangottak, a feldühödt néptömeg a táborban levő Török Bálinton — a ki pedig mint gyámság alatt álló alig volt felelősségre vonható — akarta kiönteni minden bosszúját. Sátrát feldúlták, ő maga csak gyors lovának köszönhette, hogy a biztos haláltól megszabadúlt. Ezután a nádori törvényszék itéletet tartott felettök és a végvárak árulóira vonatkozó törvények értelmében mindnyájokat *hűtlenek*nek nyilvánította s javaiktól megfosztotta. E büntetés Török Bálint öcscsére, Miklósra is kiterjesztett. Nándorfehérvár Zimony és Zalánkemén elvesztése miatt Hédervváryt, a Török testvéreket és Sulyok Istvánt, Szabács bukása miatt pedig Sulyok Balázst nyilvánították bűnösöknek. A kapzsi nádor talán első volt azok között, kik az elkobzott birtokokból részesűltek; ő ugyanis Cserög várát és a roppant kiterjedésű futaki uradalmat a hozzá tartozó városokkal és falvakkal együtt — melyek Török Bálinttól és Miklóstól elvétettek — a kincstárnak előlegezett 6000 arany frtnyi kölcsön biztosítására már a mohácsi táborban, szeptember 30-ikán magának adományoztatta.[1])

Ezen a felindulás első pillanatában kimondott itéletet az ugyanezen évi november 19-ikén tartott budai országgyűlés azon záradékkal erősítette meg, hogy a király az illetőknek 40 napot engedjen a maguk igazolására s e végett salvus conductust (biztosító levelet) adjon nekik.[2]) Török Bálint és Miklós éltek is a kedvezménynyel s barátjaik közbenjárása által 1523-ban kegyelmet nyertek és javaikat visszakapták.[3]) Megjelentek a törvényszék előtt a Sulyok testvérek is és többszöri elhalasztás után[4]) ők is föloldoz-

[1]) Lásd II. Lajos 1521. szept. 30-ikán Mohácson kelt oklevelét Orsz. levéltár 23,586. sz. a.

[2]) Kovachich. Supplementum ad vestigia comitiorum. II. 546.

[3]) Lásd II. Lajos oklevelét 1523. nov. 16. Orsz. Levéltár 23,853. sz. alatt, mely szerint Török Bálint és Miklós Cserög várát és a futaki uradalmat visszakapják.

[4]) Magy. Történelmi Tár 1887. évf. 801. l. II. Lajos 1523. jun. 4. és júl. 13-iki oklevelei.

tattak az itélet alól. Sokan a vajda pártfogásának tulajdonították a megkegyelmezést és még a mohácsi vész után is számosan akadtak, kik Török Bálintot és a Sulyok testvéreket Nándorfehérvár és Szabács bukása miatt árulóknak nevezték.[1]) Héderváry Ferencz azonban, jóllehet rokonai és barátai közbenjárása folytán több ízben biztosító levelet nyert, sohasem jelent meg a Curia előtt maga igazolása végett, minek következtében lázadónak, hűtlennek nyilváníttatott s összes birtokai másoknak adományoztattak.[2]) Ő ezentúl eltűnik történetünk szinpadáról s úgy látszik, külföldön számüzetésben töltötte hátralevő életét.

Miután a mohácsi gyűlésen sikerült a kormánytanácsnak a végvárak elvesztéseért az összes felelősséget a bánok fejére zúdítani, áttértek a *hadjárat ügyére*. Már bizonyos volt, hogy Szulejmán visszavonúlt és most az urak, kik eddig tétlenül töltötték az időt, szájhősökké váltak s nagy hangon kezdtek tanácskozni az őszi hadjáratról, melynek czéljául Nándorfehérvár, Zimony, Zalánkemén és más szerémségi várak visszafoglalása volt kitűzve. Fővezérré a gyűlés egy része a vajdát ajánlotta, másik része pedig a nádort. A vajda azonban kijelentette, hogy a nádor alatt nem szolgál; végre hosszas czívódás után a király az által vetett véget a dolognak, hogy mind a nádort, mind pedig a vajdát egyenlő rangú és tekintélyű főhadvezérekké nevezte ki.[3])

A hadsereget a vállalat sikerének biztosítására az urak még most sem tartották elégségesnek, mivel híre járt, hogy Szulejmán Bali bégnek mintegy 40,000 embert hagyott hátra Nándorfehérvár és Szabács védelmére. E miatt a király azokat, kik hadilletékeiket

[1]) Lásd Oláh Miklós levelét a lundi érsekhez 1533-ból (M. T. Eml. XXV. 433. l.) és Bakics Pál levelét Török Bálinthoz 1537-ből (M. T. Tár 1879. 192, 193. l.).

[2]) II. Lajos oklevelei az Orsz. levéltárban 1522. febr. 22. 23,617. sz. 1523. szept. 23. 23,833. sz. a. Kovachich. Astræa. 426—433. M. T. Tár VI. 1859. 8. és köv. l.

[3]) II. Lajos 1521. szept. 30-iki oklevelében a nádort és 1521. okt. 13-iki oklevelében a vajdát is «Capitaneus noster generalis»-nak írja. Orsz. levéltár 23,586 és 31,164. sz. a. Hogy a nádor és vajda egyenlő rangú fővezérré neveztetett, azt II. Lajos is említi Zsigmond királynoz 1521. okt. 1-én írott levelében. Schedius Zeitschrift. III. 295. l.

még mind ez ideig nem állították ki, ismét sürgetőleg felszólította; így a többek között szept. 29-ikén Máté pannonhalmi és Jakab bakonybéli apátoknak is megparancsolta, hogy jobbágyaik ötödrészét a török ellen még ez évben indítandó hadjáratra helyetteseik vezérlete alatt azonnal a táborba indítsák.[1])

A mohácsi értekezlet nem volt törvényesen kihirdetett országgyűlés; ebben csak a táborokban megjelenő urak vettek részt. Ez tehát csak előtanácskozmánynak tekinthető. A végleges intézkedések meghozatala végett Lajos király október 6-ára *Szerém-Ujlakra fegyveres országgyűlést* hirdetett, melyre az ország főpapjai, főnemesei és az összes köznemesség meghivattak.

A pontokat, melyeket az ujlaki országgyűlésen tárgyalni fognak, a mohácsi értekezleten előre megállapították. Ezek a következők voltak: Tekintettel azon nagy veszélyre, miszerint addig, a míg Szabács és Nándorfehérvár az ellenség kezében maradnak, az ország nyugalmat egy perczig sem élvezhet, határozza el a gyűlés, hogy az elveszett várak visszafoglalása végett azonnal hadjárat indíttassék, Zalánkemén, Titel, Pétervárad, Zimony és más szerémségi várak ágyúkkal, élelemmel és őrséggel szereltessenek föl s a hol szükséges, újra fölépíttessenek. Gondoskodjék a gyűlés a kincstár szükségleteiről és oly mérvű rendkívüli hadi segélyt szavazzon meg, mely nemcsak az említett várak jó karba helyezésére elegendő legyen, hanem az egész télen át folytatandó és a jövő tavaszszal új erővel megindítandó hadjárat költségeit is fedezze.[2])

Ezekből látszik, hogy a király és környezete komolyan foglalkozott a hadjárattal. A terv valószínűleg a vajdától származott[3]) és az nem is volt észszerűtlen. A török nagy hadjáratok rendesen a nyári hónapokban folytak, őszszel a csapatok a birodalom belsejébe vonúltak vissza. Részben ez volt az oka, hogy a magyarok által intézett őszi és téli hadjáratok ez ideig többnyire sikerűltek.

[1]) Magyar akadémiai értesítő (Philosophiai és történet tud. osztály) 1862. évfolyam 39, 40. l. II. Lajos 1521. szept. 29 iki rendelete a mohácsi táborból.

[2]) II. Lajos levele Zsigmond lengyel királyhoz a mohácsi táborból 1521. okt. 1-jén. Schedius Zeitschrift. III. 295, 296. Szerémy. 98, 99. Marino Sanuto. 249, 250.

[3]) Szerémy. 98.

Hunyady János 1443-ban november és deczember hónapokban aratja fényes diadalait. Mátyás 1463-ban Jaiczát, 1475-ben Szabácsot téli hadjáratban foglalja el.

Csakhogy most a *kivitel* elmaradt. Az állami élet beteges tünetei újúlt erővel léptek fel ismét s a szép tervek, melyekről Lajos október 1-jén álmodozott, pár nap alatt dugába dőltek. A mohácsi táborban valódi anarchia uralkodott és midőn az újlaki gyűlésre kellett volna indúlni, maga a katonaság is heves vitát kezdett a felett, átlépjék-e a Drávát vagy sem? Az élelmi szer fogytán volt és hogy a baj tetézve legyen, *lázas betegség* tört ki a táborban. A király, a vajda és a nádor is megkapták a betegséget. A tábor, mint Istvánffy írja, naponként halottakkal telt meg. Ez inséges állapot az eddigi csekély fegyelmet is tönkre tette. A nemesi csapatok csakhamar oszolni kezdtek. Október 5-ikén a király *Pécsre* vitette magát, a hol egy darabig feküdt;[1]) erre a magyar csapatok mind haza széledtek és csak a 3—4000 főnyi német gyalog és 1000 főnyi lengyel lovas katonaság maradt a mohácsi táborban.

Ezen előzmények után az ujlaki fegyveres országgyűlésből semmi sem lett s a hadjárat a jövő évre halasztatott. Ezután nem sokára a bácsmegyei két hadtest is szétoszlott és csak a vajda ment később Újlakra pár ezer emberrel, azon elhatározással, hogy ott fog telelni, a nándorfehérvári pasa rablásai ellen a vidéket oltalmazandó.[2])

Október 26-ikán a még folyvást gyöngélkedő király Buda felé indúlt. A gyászoló város minden pompa nélkül, hidegen fogadta az uralkodót és kíséretét.[3]) Nándorfehérvár elbukott, a nélkül, hogy csak kisérletet tettek volna fölmentésére! Az ország mozgósítása czéltalan, a hadjárat hiába való volt. A magyar immár nyugodtan sem alhatik; minden nap ki van téve az ellenség betöréseinek!

A csapás nem csak a főváros lakosait, hanem kivétel nélkül az egész nemzetet megrendítette. Bizonyítja ezt az 1521 november havában tartott budai országgyűlés, a mely az alig három

[1]) Október 6-ikán már Pécsen volt a király az itt kiadott oklevél szerint. Orsz. levéltár 31,164. sz. a.

[2]) Marino Sanuto. 250, Szerémy. 99. Zay. 189

[3]) Istvánffy. 63. Marino Sanuto. 253.

hónappal azelőtt lezajlott események hatása alatt állván, behatóan foglalkozott az ország honvédelmi viszonyaival és a jövő évben megindítandó hadjáratra oly roppant hadi adót szavazott meg, a minő eddig páratlan volt hazánk történetében. Ámde a végzések ismét papiron maradtak; a kormány nem volt képes azokat végrehajtani. A török háború veszélye egy időre megszűnt, mivel Szulejmán 1522-ben Rhodusz ostromára vezette hadait. A pillanatnyi nyugalom érzete lelohasztotta a harczi kedvet és a Nándorfehérvár visszafoglalására tervezett nagy hadjárat elmaradt. De elmaradt a pénz is. A kivetett adóból, mely pontosan behajtva több milliót eredményezett volna, alig folyt be néhány ezer forint!

Nándorfehérvár bukása a szomszéd országokban is nagy nyugtalanságot, félelmet okozott. Nem közönséges dolog, hanem következményeit tekintve, európai fontosságú esemény volt az. Az egykorúak is így gondolkoztak felőle. Akadtak sokan, a kik Nándorfehérvár elvesztését Konstantinápolyénál is nagyobb csapásnak tartották a kereszténységre. És ez érthető is. 1453-ban még csak Európa szélén mutatkozott a veszély, most pedig egészen a szívéhez közeledett. Nem csekély volt azok száma, kik hazánkat már ekkor veszendőnek tartották. Balbi Jeromos pozsonyi prépost, s Lajos királynak egykori tanára, a ki a lefolyt hadjárat alatt a külföldi udvarokhoz követségbe járt, már 1521-ben meg volt győződve a felől, hogy Magyarország rövid idő alatt elbukik. Ő mint magyar főpap jól ösmerte az ország feldúlt állapotát s mint diplomata legutóbbi küldetései alatt elég tájékozást szerzett a felől is, hogy a nyugoti hatalmak a mint most nem adtak, úgy ezután sem fognak segélyt adni a török ellen. Balbi jós lélekkel látta a jövendőt, s nem akarván tanúja lenni a végromlásnak, kivándorolt Magyarországból.[1]) Cselekedete kishitűségre mutat ugyan, de eléggé jellemzi az akkori felfogást és viszonyokat.

A külföldi államok közűl sehol sem okozott Nándorfehérvár

[1]) Magyar Sion. 1866. évfolyam. 348. (Balbi életrajza.) Oláh Miklós primás így ír e dologról: «Postea vero in anno Domini, si bene recordor, 1521, dum Nándor Alba per Thurcos obsessa et capta fuit, Jeronymus ipse Balbus territus a Thurcis et putans totum regnum periturum relicto hic in Præpositura homine suo, una cum rebus suis auffugit in Austriam ad Majestatem vestrani». (I. Ferdinándot érti).

elfoglalása nagyobb izgatottságot, mint a *német birodalomban*. Mindjárt a következő 1522-ik évben számos röpirat jelent meg német nyelven, hirdetve a helyrepótolhatlan veszteséget, mely Magyarországot s vele együtt az egész keresztény világot Nándorfehérvár bukása által sújtotta.[1]) A római pápa és magyar király követeinek szónoklatait, melyekben az 1522-iki nürnbergi birodalmi gyűléstől a török ellen segélyt kértek, a nép nyelvére lefordítva, sok ezer példányban terjesztették a lakosság között.[2]) Károly császár már a nürnbergi gyűlés előtt pár hónappal rendeletet adott a német papságnak, hogy a templomokban mindenütt könyörögjenek és misét szolgáltassanak a török ellen indítandó hadjáratért és szónoklataikban lelkesítsék a népet a szent háborúra, mivel Nándorfehérvár Szulejmán kezébe jutott és e miatt az egész kereszténységet fenyegeti.[3]) E rendelet kinyomatván, szintén számos példányban bocsájtatott a közönség használatára. És ezeken kívül újra feltűntek a különféle «haditervek», «javaslatok» (Anschlag) és «buzditó szózatok» (Ermanung) a német könyvpiaczokon egész özönnel, prózában és versben egyaránt.

De hiába volt minden jó igyekezetök! Európa népei nem siettek Magyarország segítségére!

A magyar nemzet pedig magára hagyatva végre is elbukott az egyenetlen küzdelemben.

De nem bukott el gyáván!

A magyar nemzet 1521-ben minden hibái mellett sem volt gyáva. Bizonyságúl szolgálnak erre a szabácsi, zimonyi és nándorfehérvári hősök is, kik az ország déli határán, a Száva partjain, a magyar *thermopylaei kapu* védelmezésében elestek.

[1]) Ilyen p. o. a Jost Deneäer által nyomatott «All hie ist abkunterfet das Schlosz Kriechisch Weysenburgk und das Stetleyn in aller form und geschicklickkayt. Augsburg 1522.» cz. fametszettel illusztrált munka, mely röviden a vár ostromát írja le. (Kertbeny Bibliographie. I. 42. l.). Ilyen a «Turcken puechlein ein nutzlich Gesprech oder unterrede etlicher personen geendet im Mertzen 1522.» cz. füzet a Magyar Nemzeti Múzeumban.

[2]) Ilyenek a Magyar Nemzeti Múzeum 1522-iki füzetei között: 1. «Die verteuscht Oration on werbung so Bäpstlich heiligkeit durch ihren Legaten 1522. nov. 10.» 2. «Des Bepstliche redners . . . zu Nürnberg . . . Am rixtag des Wintermonents beschen Anno MDXXII.» 3. «Die hungerich botschaft zu Norimberg . . . . Am rrixtag des Wintermonendts bechē. Anno MDXXII.»

[3]) Tartalmát közli Kertbeny Bibliographie. 40. l.

A magyar 1521-ben is meg tudott halni hazájáért. Leonidászaink ekkor is voltak nagy számmal.

De a ki a széthúzó erőket az ész hatalma által egyesíteni és közös nagy czélra vezetni képes lett volna: *Themistokles*, hiányzott.

Az ostrom lefolyásából kiviláglik, hogy Nándorfehérvár semmi áron sem jut Szulejmán kezébe, ha az őrség száma és a fölszerelés kellő arányban áll a hely fontosságával. Helyrehozhatlan hibát követtek el tehát őseink, midőn ezt nem tudták, vagy nem akarták fölfogni és a vár védelméről idejében kellően nem gondoskodtak.

A várnai és rigómezei csatákban Hunyady János lángesze sem volt képes diadalt aratni a janicsárok tömör sorai fölött. A jól fegyelmezett és begyakorlott állandó török hadsereggel a magyar bandériumok és megyei csapatok nem versenyezhettek kellő sikerrel. Ezt nagyon jól tudta Hunyady János, valamint fia Mátyás király is, és Mátyás épen e miatt szervezte a fekete sereget. Halála után azonban az állandó hadsereg, melynek fentartása valódi életkérdés lett volna, fölöszlott és ismét visszaállott a régi honvédelmi rendszer mindazon, sőt még több fogyatkozásaival, melyekkel azelőtt bírt. Ellenben a török hadsereg Mátyás halála óta is sokat fejlődött és 1521-ben kétségtelenül úgy áll a dolog, hogy rendes körűlmények között vívott döntő ütközetben, a hol a szultán állandó gyalogsága és lovassága szállott a síkra, a magyar hadsereg bármily hősiesség mellett sem lett volna képes diadalt aratni a török fölött.

Minthogy tehát nyilt csatában nem versenyezhettünk, annál nagyobb súlyt kellett volna fektetni a *várak* jó karban tartására, védelmezésére. Mily nagy gátúl szolgáltak a várak a törökök terjeszkedésének, arról elég fényes bizonyságot nyújt Oláh Balázs, a ki maroknyi csapatával két hónapig daczolt Szulejmán összes haderejével; de tanúskodnak erről a későbbi események is.

Ezek folytán állíthatjuk, hogy Nándorfehérvár bukása nagyobb szerencsétlenség volt egy elvesztett döntő ütközetnél.

Nándorfehérvár bukása után nyitva állott az út a török hódítások előtt. Az ez utáni katasztrófák csak folytatását képezik az 1521-ikinek s ha nem történik meg ez, talán nem következnek be amazok sem.

KISS LAJOS.

AZ ERDÉLYI 1809-KI INSURRECTIO TÖRTÉNETE.

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

III.

A mint a fejedelem az országgyűlés megtartását elhatározta s a kormányzó kihirdetését június 5-ke helyett 19-re változtatva helybenhagyta, az ország közhangulata megváltozott, a kormányzó tekintélye helyreállott s a törvények és alkotmány megtartásában való bizalom visszatért; azon törvényhatóságok, melyek országgyűlés nélkűl az előkészületi intézkedésekbe sem egyeztek bele, most készek voltak úgy a monarchia, mint a fenyegetett magyar királyi szék és haza védelmére fölkelni. A kormányzó és erdélyi főhadparancsnokság fokozott erélylyel folytatta munkáját s a vármegyéken, a székely és szász székekben élénk katonai mozgalom indúlt meg. Edélyben a szokás az országgyűlés kihirdetése és megnyitása közt hat hetet kíván előkészűletre. Ezt a kormányzó fölhasználni kívánva, az országgyűlés és fölkelés teendőinek sietősb részét lelkesen igyekezett elvégezni.

Az ellenség azonban nem engedett időt védelmi előkészűletre; nyugatról gyorsan nyomúlt előre Bécs és Magyarország szíve, Budapest felé; délen már elfoglalta Fiumét, Dalmácziát és Horvátországot, északon felköltötte a lengyeleket, a honnan több komoly hír csaknem egyszerre érkezett a monarchiába. Báró Wesselényi Miklós, középszolnokvármegyei főispáni helytartó május 26. 1809. jelentette a kormányzónak, hogy bizonyos hírek szerint Bécs a francziáknak magát föladta s azok Magyarországra igyekeznek. A vármegye tehát meghatározta, hogy a nemesi fegyveres

erő 24 óra alatt magát egybevonható állapotba tegye, annálinkább, mert a király lakást Váradon választván, meglehet, hogy oltalmazása. de a belső csend föntartása is szükségessé lesz. A helytartó főispán hívására sokan jöttek be a közgyűlésre s a katonai mozgásokban és fordulatokban magukat kielégítően gyakorolták, a miből megitélhető a vármegyének a fenyegető veszélyek közt fejedelme és alkotmánya iránti hűsége; május 29-én pedig azt írta a kormányzónak, hogy 24-ről azon tudósitást kapta Magyarország Galiczia felőli részéből, hogy a Ferdinánd főherczeg lengyelországi hadserege szekereken szállíttatott el, ott forradalom tört ki, a császári sasokat lehányták, a német tiszteket megölték, az életben maradtak költöznek be Magyarországba, a föld népe kimondhatlan kegyetlenségeket követ el.

Ily fenyegető hírek között nem csoda, hogy a fejedelem s főhadparancsnok sürgették a fölkelő sereg szervezését s a háború színhelyére elindulását. A kormányzó erélyesen dolgozott; de ily különböző elemekből, a mik azt alkotják, oly sok külön jogú és érzületű nemzet, hatóság és egyén közreműködésével, kivált mikor a két legfőbb dolog: a ruha és fegyver, a lovasságnál a ló hiányzott, nehéz föladat volt. Júl. 1. jelentette a felségnek, hogy a galicziai határszéli vármegyék főispánainak meghagyta, hogy a nemességet vonják össze, tartsanak felettök szemlét és a szolgálatra képeseket oszszák lovas és gyalog századokra, hozzák javaslatba a tiszteket, a szükséges fegyverről tegyenek jelentést, s a fegyvergyakorlatot nagyobb tömegekben folytassák szorgalommal, hogy a mikor az országgyűlés a fölkelés megszilárdítása és tökéletességre vitele végett egybegyűl, a védő intézkedések hamar bevégeztethessenek s a fölkelő sereg az északi határokon szükséges számban azonnal kirendeltethessék; igérte, hogy mihelyt egy rész annyira elkészül, hogy Miksa főherczeg rendelkezése alá a galicziai határszélre elküldhető lesz, sietni fog jelenteni.[1])

A katonai gyakorlati és fegyelmi szabályzat (*Regulamentum Militare*) kidolgoztatására a kormányzó bizottságot nevezett ki, de a míg munkálatát az országgyűlés helybenhagyta, a magyarországi hasonló szabályzatból a törvényhatóságok szá-

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 499. eln. sz. 1809.

mára elégséges számu példányokat rendeltetett meg,[1]) s azok használatba is vétettek; később elkészült az erdélyi is, s a hatóságoknak egy-egy példány azonnal megküldetett kéziratban, a kinyomatás azonban, az erdélyi kezdetleges sajtóviszonyok miatt, oly sokáig késett, hogy mikor 1810. megjelent, már a fölkelő sereg fölöszlásban volt.

Bár a kormányzó a fölkelés érdekében minden lehetőt megtett, az erdélyi főhadparancsnok jún. 11. kelt átiratában elégedetlenségét fejezte ki az ügy lassú haladása és a csekély eredmény fölött; a miért is tudatta, hogy az erdélyi lovas csapat fölállítását e hónap 10-ikére határozta s kérte a kormányzót, hogy annak a most országgyűlésre Kolozsvárra bejövő főtisztek által gyors foganatosítását eszközölje, egyszersmind pedig arra is fölkérte: nem látná-e jónak, hogy a mágnás urak és gavallérok az önkéntes lovas csapat egy része kiállítását magán úton önként vennék magokra, s az így 1200 emberig fönmaradó részt oszszák ki a törvényhatóságokra, azok lélekszáma és vagyoni ereje arányában.[2]) A kormányzót ez láthatólag kellemetlenül érintette, de belső érzését elnyomva, a törvenyhatóságokhoz és a püspökökhöz körlevelet bocsátott, közölte hirdetése tervezetét, s a kezdeményezett lovas csapatnak gyors kiállításában hathatós közreműködésre fölkérte, lelkökre kötvén, hogy a népet a körlevél tartalmáról értesítsék, s a csapatba állásra rábeszélés által a közérdeket és felség akaratát előmozdítni igyekezzenek . . . Mikor a kormányzó ezekben a közügynek és felségi akaratnak eleget tett, nem késett a főhadparancsnokhoz intézett átiratában a fönnebbi szemrehányásnak a történtek időrendi előadásával élét venni, s magától úgy a késlekedés, mint a sikertelenség hibáját és felelősségét elhárítni.

IV.

A közkormányzati intézkedések történetfolyamát megszakítva, el kell mondanom röviden az országgyűlés főbb határozatait,

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 5218. közig. sz. 1809.
[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 583. eln. sz. 1809.

melyek csak részben újak, részben ismétlései vagy törvényesítése az eddigi megállapodásoknak. A kormányzó a nagy vész nyomása alatt, a dynastia és haza iránti hűségétől indíttatva, május 6-iki körlevelében — felsőbb jóváhagyást remélve — június 5-dikére Kolozsvárra hívta egybe az országgyűlést, a mit a fejedelem azon hónap 3-iki körlevelében 19-dikére szintén összehívott; a tanácskozás egyetlen tárgyává a nemesi fölkelést, ló- és élelembeli hadisegély-adást, a mezei hadak kiegészítését tűzte ki, kikötve, hogy ezek végeztével az országgyűlés azonnal oszoljék el s más tárgyak maradjanak későbbi gyűlésre. A kir. meghívóban — a mint a következés igazolta — a többi tárgyak a kormányzó kivánságára csak azért voltak fölvéve, hogy ne legyen az a látszat, mintha az országgyűlés egyedűli föladata a hadi készület, a nemesi fölkelés lenne. Az országgyűlés formaszerű megnyitása júl. 15. volt Kolozsvárott; ideiglenes elnök — a régi törvényes elnök rég meg volt halva — gróf Teleki Lajos, a ki a kir. leirat felolvastatása után jelentette, hogy a kormányzó előbbre hívta volt meg a kk-at és rr-ket, de csak ma alakúlhatott meg a gyűlés. A kk. és rr. megköszönték annak egybehívását, de kifejezték sajnos érzékenységöket, hogy ámbár az 1791. 11. t. cz. minden évben országgyűlés tartását rendeli, az 11 évig nem tartatott, most is a tanácskozás ily rövid időre szoríttatott s a kk. és rr. hűségöket a fejedelemhez, szeretetöket a hazához úgy meg nem mutathatják, a mint azt a terhes környülállások kívánják s maguk óhajtanák.

A névsor fölolvasása után a kk. és rr. meghívására megjelent királyi biztos fölolvastatta a felség május 24-én hozzá és az országgyűléshez intézett kir. leiratát; üdvözlő beszédében az uralkodóház és monarchia veszélyben létét erős színekkel festvén, hivatkozott ő felsége erdélyi hív alattvalóinak őseire, a kik nehéz időkben az uralkodóház iránt s a monarchia védelmére mindig minden áldozatot meghozni készek voltak. «A ti ereitekben is — írja lelkes szavakkal a fejedelem biztosa — őseitek drága vére buzog, a ti kebleiteket is a monarchia és alkotmányotok megmentésének azon szent tüze hevíti, karjaitoknak is azon katonai vitézség ad erőt, a melylyel őseitek magoknak birodalmat szereztek és alkotmányt alapítottak; kötelességtek azért ugyanazon hadi vitézséggel s hősi tettekkel e szent jogaitokat megőrízni s unokáitokra szállítni. De nem

szólok hosszasabban — így végződik a buzdító szózat — hisz minden itt levők arczán és szemeiben amaz ősi magyar jelszót látom kifejezve: *Moriamur pro Rege nostro et Constitutione* = haljunk meg királyunkért és alkotmányunkért. Erre a kormányzó felelt. A kk. és rr. sajnálatukat fejezték ki az idők vészei fölött s a roszat csirájában elfojtani tehetségök szerint teljes készségöket lelkesülve nyilvánították. Bajos ugyan — úgymond — régi dolgot megújítni, a mi elavult annak fényt, homályosnak világot, meguntnak kedvességet, kétesnek hitelt szerezni; de mivel nemes lelkeket a munka táplál, nem kétkedik, hogy a jelenlevő kk. és rr. az időviszonyokat, a fejedelem akaratát s a törvényeket tekintetbe véve, minden törekvésöket s tanácskozásaikat ezek érdekének szentelni sietni fognak.

A kir. biztos eltávozása után a kk. és rr. nevében az egyik itélőmester kijelentette, hogy megértették a felség akaratát királyi leveleiből s készek a hazát és ettől elválhatlan fejedelmi széket védelmezni; nem mulasztnak el semmit a fejedelem bizalma viszonzásában s a világ előtt megbizonyítják, hogy a mely szabadságot őseik vérük hullásával s halálukkal szereztek s századok folytával rájok szállítottak, azt voltaképen becsülni tudják, s életöknek és javuknak sem kedvezvén, oltalmazni, megtartani s késő maradékaikra is átszállítni kívánják. Elvégzik a kk. és rr. — így végződik a beszéd — a mire a felség fölhívta, de a kir. levelében foglalt egyéb tárgyak későbbi folytatásáról s orvoslás végett a fejed. előterjesztéséről nemcsak le nem mondanak, hanem jogukat föntartják, hogy a háborús idők lecsendesedvén, azokat is elintézés alá vegyék, a mire a kir. kormányzó és kir. biztos beleegyezését majd ki fogják kérni.

Ez volt az országgyűlés ünnepélyességi és kölcsönös jogföntartási része.

Első tárgyúl a kk. és rr. elnökségére való választás tűzetett ki, a mi a jún. 17-iki gyűlésben ment végbe. Ezután előterjesztetett, hogy a kk. és rr. a háborús időkre való tekintetből, a kormányzó összehívására jún. 5-én egybegyűltek, s addig is, — a míg a felség által kitűzött országgyűlés ideje eljött s a kir. biztos megjelenésével — a maga törvényes formája szerint elkezdődhetett volna, a fölkelési munkálatok gyorsabb elkészíthetése végett négy bizottságot

neveztek ki: az *elsőre* a nemesi fölkelés elrendelése bízatott, t. i. annak melyik neme alkalmaztassék: generalis, portalis vagy personalis = köz, kapuszám szerinti, vagy személyes legyen-e? ki tartozik fölkelni? ki ment attól? hogy osztassanak fel századokra, osztályokra, ezredekre? a tisztekről, hadi oktatásról, fegyelemről gondoskodás és munkálatkészítés szintén ennek kötelességévé tétetett; a *másodikra* a fölkelő sereg pénzalapja, magtárak stb. alakítása iránti tervadás; *harmadikra* a hadi Commissariatus, számvevőség, pénztárak kezelése, a termény-adományok kiosztása, igazgatása és elszámolása felőli munkálat készítése, *negyedikre* a sorezredek számára való toborzás czélszerű módja iránt tervjavaslat. Minthogy azok még az országgyűlés megnyítása előtt neveztettek ki s munkáikat el is készítették, az ország kk. és rr. e gyűlésökben mindkettőt helybenhagyták, s mind a bizottságokat, mind munkáikat törvényeseknek ismervén el, tárgyalási alapúl elfogadták. Az alkotmány és Erdély országgyűlési gyakorlata szerint minden ily munkát elébb a három nemzet külön gyűlésében volt szokás tárgyalni; most is kiadatott tehát, de úgy, hogy az által az ügy ne hátráltassék, s nem bírálat, változtatás, igazítás, hanem csak azokkal jobban megismerkedhetés végett.

Az *első bizottság munkálata* a jún. 22-iki 4-ik ülésben vétetett tanácskozás alá, s folytattatott jún. 23—27-én az 5—8-ik ülésben, ekkor bevégeztetett. A határozatokat az I. t.-czikk foglalta magába, melynek 1. czíme a fölkelésről szól 1—21. §-ban, a II. t.-czikk a lustráról s béke idejében való fegyvergyakorlatról, a III. t.-czikk a hadba menő erdélyi fölkelő sereg fegyelmi és büntető törvényeiről 1—15. §-ban.

Az I. t.-czikket, mint leglényegesebbet, megismertetem. Bevezetése a személyes fölkelést (*personalis insurrectio*) állapította meg, az 1. § pedig a Hármas Törvénykönyv III. r. 4. cz. szerint kiváltságos nemes, de a közelebbi idők viszontagságai miatt adó alá vont czímeres és egyházi (helyesebben: *egy telkes*) nemesek, székely primipilusok, pixidariusok adó alól örökre kivételét s törvényes állapotjukba visszatételét. Életkorra nézve a 18—50 év közötti idő szabatott meg; arra, hogy kik s hogy keljenek fel, kimondatott, hogy azon nemes, a ki 10 népes jobbágy telket bír, a primipilus, ha hozzá módja van, lovon, teljesen felkészűlve s fegyveresen

köteles fölkelni, a szerényebb birtokú czímeres nemeseknek s magukkal szolgálatra alkalmas és jól felszerelt lovat hozni képes primipilusoknak és pixidariusoknak, a kik hazaszeretetöktől indíttatva lovon kívánnak szolgálni, készületre, fegyverre és egyenruhára zsoldjukon s élelmökön kívűl a fölkelési alapból 100 forint fizettetik; a mely primipilusok lovat állítni nem tudnak, gyalog is fölkelhetnek, primipilusi joguk koczkáztatása nélkűl, ha pedig ezek is lovon kívánnak fölkelni, zsoldon stb. kívűl, fegyverre, készületre és ruhára ugyanazon alapból 150 frtot kapnak. Ezután a fölkeléstől mentesítés esetei vannak elősorolva, valamint ki van mondva, hogy az erdélyiek saját főparancsnokuk alatt szállnak hadba, a ki a megválasztott és megerősítendő ország generalisa, vagy az ország mostani kormányzója lesz; a fölkelő sereg a fölkelési pénztárból kapja fizetését és zsoldját, a mint a határra ért vagy azon kívűl, a kir. kincstárból; a béke helyreállítása után a saját fegyverrel felülők magukkal viszik azt, a kik az államtól nyertek, a törvényhatóságok székhelyeire adják be s azok ott őriztetnek a jövő szükség esetére; a fölkelők századokba, osztályokba, ezredekbe, beosztása ez alkalommal a kk. és rr. által a kir. kormányszékre és erdélyi hadak fővezérére bízatott, a magyar nyelven szerkesztett katonai szabályzatok (*Regulamentum Militare*) az országgyűlés felülvizsgálata és megállapítása szerint kinyomatni s a törvényhatóságoknak és fölkelő sereg fő és altiszteinek megküldetni határoztattak. A szász nemzet 2000 gyalogot s egy század lovast ad, a maga költségén tartja, a szab. kir. és mezővárosok az illető vármegye és szék nemességéhez egy jól fölszerelt lovast, nemesi jogon bírt javaiktól szintén birtokuk aránya szerint; Kolozsvár önként ígért 25 lovast, Maros-Vásárhely 10 lovast, 5 gyalogost; továbbá meghatároztatott a czímeres és egyházi nemesek, székely primipilusok és pixidariusok adó alól kivétetése, nevöknek az adótáblákból kitörlése, s addig is, míg az erről készűlt törvényt a felség megerősítné, a fölmentésről a kormányzó és három nemzet nevében, királyi és nemzeti pecsét alatt biztosító levél (*Assecuratorium*) kiadása; kimondatott az ország generalisának megválasztása s fizetésének mennyisége, valamint az is, hogy a tábornokokat a felség, a törzstiszteket, a kir. kormányszék, a kapitányokat és alsóbb tiszteket a törvényhatóságok fejei nevezik ki; ágyút és ahoz

kellő szekereket s lovakat a katonai kincstár ad; a lovas fizetése — a sorezredbeliekhez hasonlóan — élelmezésen kívül 16, gyalogé 12 kr.; a fegyvert a katonai fegyvertárból a fölkelő vagyonos nemesség önköltségén szerzi meg, szegényebb sorsúaknak a közalapból szereznek vagy a kincstár adja.

A II. t.-czikk azon csak most szerzett tapasztalatnál fogva, hogy a törvényes katonai lustrák és gyakorlatok elmulasztása miatt sem a férfiak, sem a lovak, fegyverek s más készületek kézügyben és használható állapotban nem voltak, hanem a vész pillanatában kellett őket összegyűjteni, a fölfegyverzést végrehajtani és a legénységet s lovakat betanítni: meghatároztatott, hogy jövőben a nemesség s székely primipilusok és pixidariusok minden évben őszszel és tavaszszal — midőn a mezei munkában némi szünet van — a törvényhatóságoktól választandó lustráló bizottság által hivassanak be, s azok alatt, a kik a mostani fölkeléskor magukat a katonai tudományokban jártasoknak bizonyították, 8 napon át a fegyverben és szükségesebb katonai mozdulatokban és fejlődésekben oktattassanak és gyakoroltassanak, a mit 2—3 helység lakói polgári tisztviselőik tudtával évenként többször is megtehetnek; a gyakorlatok alatt élelmezésökről a törvényhatóságok gondoskodván.

A III. t.-czikk a harcztérre kivonúló erdélyi fölkelő sereg fegyelmi és büntető törvényeit foglalja magában 1—15. §-ban; a IV. t.-czikk a második bizottság megvizsgált munkálatából szerkesztett fölkelési pénzalap megalakítását illető szabályokat 1—6. §-ban, az V. t.-cz. annak felosztását és rendeltetését határozta meg, a VI. t.-czikk annak fölszedése és kiadása módozatait 1—6. §-ban, a VII. t.-czikk a *harmadik bizottság* megvizsgált munkálatából a katonai számvevő bizottság tárgyait és a raktárügyet szabályozta 1—2. §-ban, a VIII. t.-czikk a *negyedik bizottság* szintén megvizsgált munkálataiból van szerkesztve s szabályozza a rendes ezredekhez kellő ujonczállítást, a IX. törvényczikk az 1700 pót-lóból álló hadi segélyt biztosítja,[1]) a X. t.-czikk jogfentartó intézkedés az iránt, hogy a mostani veszélyes és sürgős körülmények között a legnagyobb

[1]) Ezt később a kormányszék alkudozás útján — a felség kívánságához képest — 1900-ra módosíttatta.

gyorsasággal hozott ideiglenes törvények az ország alaptörvényeinek, a nemesi kiváltságoknak és magántulajdonnak hátrányára ne legyenek. Ezek az országgyűlési kinyomtatott jegyzőkönyvben közkézen forogván,[1]) rájok bővebben ki nem terjeszkedem.

Sajnos, hogy az országgyűlés végzéseit és a hozott törvényeket a felség nem erősítette meg, az júl. 16. eloszlott s a kormányzó és a nyomott hangulatban törvényhatóságaikba távozott főtisztekre maradt a hozott határozatok és meg nem erősített törvények értelmében a fölkelés szervezésének befejezése.

V.

Míg az országgyűlés tanácskozott, az osztrák monarchia megrendítő hadi események színhelyévé lett. Május 1. Ferdinánd trónörökös főherczeg, 5. Mária Ludovika királyné családostul Budára jöttek, 6. az erdélyi udv. kancellária Pestre tétetett le, 13. a francziák Bécset elfoglalták, június 14-én volt a győri elvesztett csata, mely napon kelt Wolkersdorfon a királynak gr. Bánffyhoz a fölkelés meggyorsítását sürgető kézirata, melyben tudatta, hogy Brodiból 15,000 ezer fegyvert parancsolt küldetni Erdélybe; feszítse meg minden erejét — írja neki — hogy a galicziai fölkelés elnyomására haladéktalanúl 2—3000 embert küldhessen. A had koczkája azonban gyorsabban mint várni lehetett, oda fordúlt, hogy a fejedelmi udvarnak Budáról Nagyváradra kellett vonúlni, s már junius 16-dikán előkészűletek tétettek a Kolozsvárra költözésre, csak kedvezőbb harczi esélyek reménye változtatta meg a tervet és szándékot, a mit azonban nyomban szétoszlatott a július 6-iki wagrami végzetes csata, melynek következtében Károly főherczeg július 11-dikén a franczia császárnak fegyverszünetet ajánlott, a mi elfogadtatván, elkezdődtek a békealkudozások, s azok vége az Ausztriára nézve oly súlyos október 14-iki bécsi békekötés

[1]) *Az erdélyi Nagyfejedelemseg és hozzátartozó részek háromnemzetből álló nemes rendeinek 1809-ik esztendőben Kolozsvár sz. kir. városban tartott közönséges gyűlésein folyt tárgyaknak JEGYZŐKÖNYVE.* Kolozsv. Nyom. a kir. Lyceum betűivel 1831. Ívrét, 1—220. l.

lett, mely a monarchiától 2000 □ mérföldnyi területet s majdnem 4.000,000 népet szakított el.

A kormányzó a jún. 14-ki kir. kéziratra jún. 26. mentegetődző jelentést tett, melyben kifejtette, hogy az erdélyi fölkelő seregnek bár egy része is még most harcztérre nem küldhető; mert egy hatvan évnél tovább alkalmazáson kívűl hagyott s a mostani nemzedék előtt idegenné lett elavúlt intézményt életbeléptetni, az irányában levő előitéleteket legyőzni csak lassan lehet, s csak úgy, ha már az elmék rá el vannak készűlve, a fogékonyság iránta fölébredt s azt országos törvény rendeli. A felség erre szintén hangsúlyozva írt le, hogy tartsák szem előtt a mostani idők fontosságát s nagy áldozatok szükségességét, hogy minden el ne veszszen. Az ujonczozásnak folyni kell, hogy a gyilkos harczokban megapadt ezredek hiánya kipótoltathassék. A kormányzói jelentés többi részét a felség egyszerűen tudásul vette.

Nézzük az országgyűlés eloszlása után az országban történteket.

A kormányzó teljes komolyságában fogta föl a fejedelem által előtte feltűntetett helyzetet s férfias elhatározottsággal kezdett munkához. Tervét közölte az erd. főhadparancsnokkal, mit ez helyeselt. Főpontok voltak, hogy a 6000 ujoncz a törvényhatóságokra kormányilag rovassék ki, a 30 frt foglalóból 4 adassék a toborzó és sorozó tisztviselőknek buzdításúl, az ujoncz lehessen 5 láb is, ha különben ép és egészséges, az életkor terjedjen ki 40 évig, a József- és Károly-huszárok toborzása egyesíttessék; azonkívűl a kormányzó a főispánoknak és főtiszteknek másolatban megküldötte a felségnek hozzá intézett három utóbbi legmagasb kéziratát s őket a fejedelmi akarat teljesítésére hathatós érvek kíséretében hívta fel. A monarchia és vele Erdély is veszélyben van — írá — fenn kell tartanunk jó hírnevünket s a nemzet becsületét. Egy ország sem járúlt oly kevéssel e szörnyű háborúhoz, mint hazánk. . . . Itt elsorolta az előbbi kedvezményeket, s fölkérte azoknak a néppel megismertetésére, s hogy iránta lelkesedést ébreszszenek. Aug. 18-án a felségnek jelentést tett, reményét fejezve ki, hogy a fölkelő sereg szeptember 16-ára készen s az összpontosítás (*Contractio*) megtartható lesz. Ők igyekeznek legyőzni minden tőlük függő akadályokat — folytatja a kormányzó — de vannak olyanok, a miket egyedűl a

felség háríthat el; ilyenek az armalisták és szabad székelyek adó alól kivétetéséről hozott törvényczikkek megerősítése. Ezt sürgetőleg kell kérnie, mert az udvarhelyszéki és aranyosszéki nemesek és székelyek az országgyűlés határozatát és *Biztosító levelét* csak kecsegtető csaléteknek tartják s addig nem kelnek föl, míg a két t.-czikk meg nem erősíttetik. Kényszer nem használható — mondja a kormányzó — mert a rendes katonaság távol van, de czélszerű sem lenne, mert rosszabbá tenné a helyzetet. Nem marad egyéb fenn, mint kérni a felséget e törvények siető megerősítésére. Dandárparancsnoknak egyelőre a gyalog sereg részére br. Domokos Antal, Splényi-ezredbeli nyugalmazott ezredest ajánlja, később lehet még egy másodikat is kinevezni; a lovasságnak csak egyet határozott az országgyűlés.[1])

Mig a kormányzó és kormányszék a székelység érdekében oly bátran és melegen járt közben a felségnél, otthon mind terjedt az ellenállás szelleme. A kormányzó elébb népszerű polgári férfiakat küldött ki Udvarhelyszékre,[2]) később egy közkedveltségű huszárfőhadnagyot, utoljára székely katonaságot rendeltetett ki, mely fegyverrel kényszerítse engedelmességre; sokszor maga a kormányzó ment el lecsendesítésökre, három napig igyekezett őket jobb gondolatra bírni, de foganat nélkűl; ezért meghagyta a törvényhatóságnak, hogy még egyszer szólítsák fel a népet a fölkelésre, s a kik készek rá, velök a lustrát folytassa, de nem járásonként, hanem falunként kisebb tömegekben is eskessék fel, küldjék a lustra-helyekre s fegyvert csak ott adjanak kezeikbe, az ellenállókat és fő bujtogatókat fogják el s a közügyigazgató perelje be, az oda rendelt katonaság szálljon az ellenálló falukra s a bujtogatók házaihoz szállásoltassék be. Ezek után a kormányzó a népet ismételve engedelmességre intvén, eltávozott.[3]) Kolozsvárra érkezve, kapta a felségnek szept. 16. kancellári aláírás alatt kelt legfelsőbb elhatározását, melyben az udvarhelyszéki és aranyosszéki ellenszegülőkre

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 980. eln. sz. 1809.

[2]) *Orsz. levelt.* erd. oszt. 526. eln. sz. 1809.

[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 798. eln. sz. 1809. A kormányzó e rendelete értelmében megtartott lustráláskor kitűnt, hogy Udvarhely-széken 47 községben nem lustrált 2378 primipilus és pyxidarius, lustrált 1833.

nézve határozta: hogy azon nemzetségeknek, melyek nemesi kiváltságukból folyó kötelességeik ellenére addig, míg adóból mentesítésök iránti kívánságuknak elég nem tétetik, fölkelni vonakodnak, a felség jogosúlt visszatetszése azon hozzáadással jelentessék ki, hogy azon kötelezettségek teljesítésében, melyek a nemzetségeket rendes törvény szerint szorosan illetik, a felség előzetesen semmi föltételnek helyet adni nem fog, s ezért mindent komolyan intetni rendel, hogy midőn a közjót veszély fenyegeti s ők kötelességök teljesítésére fölhívatnak, a mint nemesi állásukhoz illik, a lustrákra álljanak elé s a fejedelem és haza iránti hűségöknél fogva fegyvert fogni siessenek, s ha ellenállásukban most is megmaradnak, kényszer eszköz ne alkalmaztassék ugyan, de neveik vétessenek jegyzékbe, s annak idejében a felséghez terjesztessenek fel. A kormányszék a megtérőket fogadja el s őrködjék a fölött, nehogy a bujtogatók tanácsára az ellenszegülés terjedjen, a véderő növekedése korlátoltassék vagy a közcsend bár mikép megzavartassék. . . . A kormányszék nem látta czélszerűnek e felsőbb rendelet kihirdetését, tartván attól, hogy az a már a gyűlekező helyeken levő vagy oda kivonúlni kész czímeres nemeseket is a szabadságukat visszaadó törvény megerősítése iránt aggodalomba ejtvén, elkedvetleníti s megszökésre vagy a szolgálat megtagadására fogja ösztönözni, a mire immár volt is példa. E helyett Maros-Udvarhely- és Aranyosszék főkirálybíráit arra utasította, hogy az engedetleneknek a felség neheztelését komolyan tudtára adván, utasítsák kötelességeik teljesítésére, a felséghez pedig újból felírt, kifejtve, mily buzgón igyekezett a kormányszék és országgyűlés a felség akaratát teljesítni, hogy a véderő az ország határán túl is kivitethessék, s látván, hogy ez osztályok régi szabadságának visszaállítása nélkűl a czélnak megfelelő véderő ki nem állítható, az erről alkotott és felküldött két törvény megerősítésére akkor s aug. 18. újabban hódolatteljesen ismételve megkérte, de kérésének sikere nem levén, kénytelen megvallani, hogy az ellenállás miatt a véderő szerfölötti megapadásától s a fölkelés ügye befejezésének megkésésétől kell tartania.

A kormányzó a felségtől várt kedvezőbb elhatározást, s kapott Miksa főherczegtől, az erdélyi fölkelés fővezérétől, ki aug. 24-ről a felség parancsára tett értesítést arról, hogy mivel a főherczegnek

kitérést vagy késlekedést kizáró módon meg van hagyva, hogy az erdélyi összes csapatokat — a 6000 ujonczon kívűl — oly módon szervezze és állítsa föl, hogy az a hadjárat újból megkezdődésével mint külön hadtest működjék, ő a végre, hogy a hadtestben némi azonnal használható elem legyen, a fölkelő seregbe két oláh zászlóaljat kíván beosztani s ugyanannyi fölkelő seregbelit helyőrségre alkalmazni, továbbá megküldötte az erdélyi fölkelő sereg 3 gyalog és 3 lovas ezrede *kimutatását*, a végre, hogy azok beosztásáról nézetét közölje, s hogy mikor véli az ily módon való szervezést létesíthetőnek, nézetét tudassa, hogy ő azt a felségnek jelenthesse. A kormányzó mint eddig mindenben, úgy most ebben is teljes önállásáról biztosította a főherczeget, de kijelentette, hogy gyakorlott katonaság nélkűl, harczhoz nem szokott fölkelőkből és tisztekből hadtestet képezni czélszerűtlennek véli, a vele közölt *kimutatást* biztos alapnak nem tartja, mert az csak előleges számítás volt, a mit a későbbi események megváltoztattak; azt sem lehet tudni: a két vonakodó székely székből mennyi lesz a fölkelők száma, tehát mennyi fegyver, töltény, zsold, tiszt stb. kell; az eddigi irányban való felkészűlést s a szervezkedés bevégződését azonban, ha véletlen akadály elé nem fordul, szept. végeig megtörténhetőnek gondolja.[1])

E közben az ellenállás a kővárvidéki armalis és egyházhelyi nemesekre s a marosszéki szabad székelyekre is kihatott; az elsőket a népszerű gr. Kemény Sámuel kormányszéki tanácsos lecsöndesitette s fölkelésre bírta; de az utolsók vasvillával, lándzsával, fegyverrel felkészűlve Abod község *Keverktető* nevű hegyén gyűltek össze, a kiket egy lovas s egy gyalog század székely határőr oszlatott szét s a katonaság a rend helyreálltáig az ellenszegülő falukon maradt.[2]) Ekkor a kormányzó ápr. 10. ismét felírt a felséghez, előadta az újabb eseményeket, kifejezte aggodalmát az iránt, hogy ha a sokszor említett két törvény meg nem erősíttetik, félő, hogy az elégedetlenség szelleme a főbb összpontosítási helyeken levőkre is kiterjed. Erdélyi törvények szerint — írja — a fölkelés és adófizetés egymás mellett meg nem állhatnak, egyik megszünteti a másikat;

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 894. eln. sz. 1809.
[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1114. eln. sz. 1809.

a polgár és paraszt adót fizet s katonát ad, hordozza a közterheket, a nemes önköltségén személyesen és zsoldozsaival védi a hazát. Itt a törvényesség és méltányosság elvénél fogva más választás nincs, mint a vonakodókat vagy nemesi állapotjukba visszahelyezni s akkor a fölkelésre erővel is rászorítni, vagy attól fölmenteni s ujonczállításra kötelezni. Ez okoknál fogva a kormányzó a fenforgó törvények iránti legmagasb elhatározást annál inkább kéri, mert csak a szabadokká teendő székely osztályokból 8000-en felüli fölkelő férfi bizonyára kikerül. Azonban a felség most is hajthatatlan maradt, okt. 31. legmagasb kéziratában a jelentésnek a fölkelés akadályairól szóló részét s az itt-ott kitört nyugtalanságot tudomásul vette, kijelentvén azon akaratát, hogy az elfogott és még elfogatandó bujtogatók ellen a törvényes eljárás kezdessék meg s a törvények értelmében végeztessék be, de kihirdetés előtt az itéletek elébe terjesztessenek fel. Az armalisták és szabad székelyek felszabadítása iránt elhatározása — így végződik a legfelsőbb kézirat — következni fog; egy nappal előbb, okt. 30. kelt legfelsőbb kéziratában pedig békétlenkedőleg írt a kormányzóhoz, hogy a midőn minden tartományaiban az állam java iránt bámulatos készséget tanúsítnak, Erdélyben, a hosszú háború alatt leginkább megkímélt országban, a fölkelésnek annyi akadálya van. Ez nem a mostani időhöz való és fentartja jogát, hogy a késedelmeskedés okait s az előfordúlt fogyatkozásokat megtudja, a kormányzónak pedig határozottan meghagyta, hogy tegyen meg mindent a végre, hogy a fölkelés, mely az ország egy részében ily rosszúl halad elő, mihamarabb bevégződjék, s annak idejében tegyen róla jelentést. A szász nemzetnek előzetesen adja tudtára megelégedését, a mire az fölkelő csapatainak készséges és buzgó kiállítása által jogos igényt szerzett.

A felség e szelid megdorgálása érzékenyen hatott a kormányzóra; kitűnik ez nov. 15-iki fölterjesztéséből, a hol írja, hogy teljes tudatával bír annak, hogy a mint eddig mindent megtett az erdélyi fölkelés sikereért: úgy ezután is annak befejezésére — a mennyiben az akadályok elhárítása tőle függ, minden gondját, erejének utolsó maradványát oda áldozni kész; azonban hivatkoznia kell sokszori jelentéseire, melyekből a sikeretlenség valódi oka meglátszik és ez ok nem benne s nem is a kormányszékben van. Az eddigihez járúl

még a fölkelésre kötelesek nagyobb részének szegénysége, az adó alóli mentesíttetésökről hozott két törvény meg nem erősítése, a felkészűlés, oly sok anyagnak, lónak, ruhának és fegyvernek megszerzése nehézségei, fegyverkészítők s iparosok hiánya stb. Ha a felség a kormányzó elfogulatlan előadásainak teljes hitelt adhatni nem vél, pártatlan nyomozás napfényre hozza: ha vajjon 3 hónap alatt, oly sok akadály közt, lehetett-e ily nehéz ügyben többet tenni? a kormányzó nyugodt, hogy mindent megtett, a mi emberileg tehető volt. A szász nemzetnek a legmagasb megelégedést tudtára adja, de meg kell jegyeznie, hogy az ő gyorsabb eljárásuk oka polgári alkotmányukban s intézményeikben van; ők kirótták ujonczaikat az oláh falukra és saját városaikra, iparosaik másnak nem dolgoztak, s ezzel a fölkelés és fölszerelés gyorsabban végbe ment.. A felség elhatározása erre decz. 7. kelt, a felvilágosításokat tudomásul vette s rajta megnyugodt, kijelentve, hogy bízik a kormányzó mindenkor bebizonyított erélyében s ragaszkodásában, s reméli, hogy fáradhatlan törekvéseinek végre is sikerülend a fölkelés ügyét a legrövidebb idő alatt czélhoz juttatni, a miről mikor meg lesz, jelentés lesz teendő.[1])

A kormányzó utolsó felszólása az alkotmány mellett 30 sorezredi tisztnek a fölkelő nemes sereghez beosztása kérdésében történt, a mivel a fejed. gyorsítni akarta a fölkelés bevégződését, de minthogy az ily rangfokú tisztek kinevezése a vármegyék és székek joga volt, a kormányzónak hallgatással mellőzni nem lehetett, s így a 30 kinevezett közűl csak br. Wesselényi István ezredessé, Rétsei Ádám alezredessé kineveztetését fogadhatta el, s ezeknek a kinevezési rendeletet a kormányzó meg is küldötte, a főhadparancsnoknak tudtára adván, hogy mikor a fejedelem e kinevezést vele tudatta, ő azt vélte, hogy azok született hazafiak vagy indigenák; mert idegen tisztnek elfogadására világos törvény ellenére magát felhatalmazottnak nem érezhette. Azonban — teszi utána — a vármegyéket felszólította, hogy a hol alkalmas tisztnek való egyének nincsenek, ezek közűl egyet vagy többet fogadjanak el, a mit az jó néven vett s később a felség is megnyugodt rajta.

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1206. eln. sz. 1809.

Ekkor maradt és ez okból függőben br. Löwenberg tábornoknak a fölkelő sereghez hadosztálytábornokká kineveztetése is.[1])

VI.

A fejedelem autocratai hajlama és a kormányzó alkotmányos érzűlete közötti ez állandó küzdelem jobbadán kevesek titka maradt, s ha kiszivárgott is szűkebb körökbe, nem gátolta, sőt siettette a fölkelést, a mi aránylag rövid idő alatt be is végződött.

Az ezredek országgyűlési számát annyiban megváltoztatták a későbbi események, hogy mind a gyalogosokból, mind a lovasokból három-három ezred alakúlt. Létszámuk bizonyosan tudva nem volt; Magyarországon egy gyalogezred 2112 főre volt számítva, sokan az erdélyieket is ennyinek hitték.[2]) Hátrább lesz erről hivatalos adat. Augusztusban elkezdődtek a befejező intézkedések. 7-én a gyalogezredeknek 36 dob rendeltetett s a társzekerek elé való és nyerges lovak kiállítása határidejéül szept. 10-ke tűzetett ki, s ugyanakkorra az összpontosítási helyeken az élelemnek is készen kellett lenni;[3]) aug. 22-én kirovatott a vármegyékre és székekre s vidékekre 63 hámos és 36 nyerges ló mellé ugyanannyi lovász.[4]) Az összpontosítás főhelyeivé kijelöltetett: M.-Vásárhely, később Deés, Nagy-Enyed, Besztercze és Talmács;[5]) június 23-án megkezdődött a töltényszállítás Gy.-Fejérvárról, a cs. fegyvertárból Kolozsvárra, Fogarasba, Hunyadvármegyébe, később máshová is, s tartott júl. 8-ig; szept. 4. egy szász lovas századnak s folytatólag fegyvert kérő más törvényhatóságoknak okt. 21-ig különféle fegyver, ruhanemű s más fölszerelési tárgy; a kormányszék 7781 puskát, 836 pisztolyt osztatott ki a törvényhatóságnak, a gy.-fejérvári cs. fegyvertár 8908-at küldött el, s minthogy a fennebb érintett ezred-

[1]) *Orsz. levelt.* erd. oszt. 8114, 8493, 8893. közig. sz. 1809.

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 5918. közig. sz. 1809. Összevetendő 6608. számmal.

[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 5920. közig. sz. 1809.

[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 6608. közig. sz. 1809.

[5]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 7428. közig. sz. 1809. Összevetendő 7413 és 8335. közig. sz. 1809.

létszám szerint csak 6336 fölkelő volt, 2572-öt visszakívánt, a mit a kormányszék el is rendelt;[1]) okt. 3. történt a tölténykiosztás; szept. 12. a kormányzó a deési összpontosítási helyre kinevezte br. Domokos Antal nyug. alezredest, a m.-vásárhelyire br. Szentkereszty Sámuel főstrázsamestert, a nagy-enyedire br. Bánffy Györgyöt, hogy a tábornokok legfelsőbb helyről kineveztetéseig az oda érkezett csapatokat vegyék számba, alakítsák zászlóaljakká, ezredekké s gyakoroltassák; tudatta velök, hogy az ezredek törzséhez hadbiró, számvevő, fő és alorvos, káplán, mesteremberek stb. iránt intézkedett, tábori kápolnákat a r. kath. püspök ad, sátrakat a főhadparancsnok rendel; azt is tudatta, hogy vas és rézedények, pénzes és orvosságos ládák, ácsbárdok stb.-ről gondoskodva van. Szept. 25. a főhadparancsnok tudatta a kormányzóval, hogy Miksa cs. főherczeg a fölkelő sereg főparancsnokává, Novák Ignácz, Kerekes Timothé és ifj. gr. Bánffy György dandár-tábornokokká, az erdélyi főhadparancsnok az erdélyi és bukovinai összes hadak főparancsnokává van a felségtől kinevezve, és útasítva, hogy az ország szorosainál az útakat vágassa be, s a katonaságot helyezze el különböző pontokra. Ő tehát, minthogy a főherczeg nincs jelen s az ügy sietős, a kormányzó beleegyezését remélve, elrendelte, hogy a fölkelő ezredek parancsnokai, törzs és főbb tisztei névjegyzéke terjesztessék elébe, hogy a fölkelés szervezetét megismerhesse. A kormányzó a kinevezést azonnal megtette, névsorukat közölte s felsőbb helybenhagyást kért rá,[2]) a mit a felség okt. 2. megtett,

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 8983. közig. sz. 1809.

[2]) *Beszterczére:* az I. gyalog-ezred ezredesévé kineveztetett Rétsei Ádám alezredes, őrnagygyá az I. zászlóaljhoz br. Bánffy Farkas, II-hoz Cserey Sámuel, III-hoz Cserey Farkas.

Beszterczére: a III. gyalog-ezred *(Talmátcs)* ezredesévé br. Domokos Antal, őrnagygyá az I. zászlóaljhoz gr. Rhédey Ferencz, II-hoz Huttern Dániel, III-hoz Hannenheim József.

Beszterczére: az I. lovas-ezred ezredesévé br. Wesselényi István, az I. oszt. *(Divisió)* őrnagyává br. Jósika Miklós, II. oszt. őrnagyává br. Bornemisza Lipót, a III. oszt. őrnagyává Balogh Ádám.

Beszterczére: a III. lovas-ezred ezredesévé br. Szentkereszti Sámuel, I. osztály őrnagyává gr. Bethlen Pál, II. gr. Lázár Lajos, III. Horváth Dániel.

Nagy-Enyedre: a II. gyalog-ezred ezredesévé Eperjesi Mihály, I. zász-

s annak az illetőkkel tudatását oly módon parancsolta, hogy e kinevezésekben több változás ne legyen, a nyugdíjaztatást csak a magasb fizetés illetvén.[1]) Okt. 4. a kormányzó meghagyta a törvényhatóságok főtiszteinek, hogy elmenvén már a fölkelő sereg, az otthon maradottakból alakítsanak gyalog és lovas századokat és a belbékét igyekezzenek fentartani;[2]) 10-én Miksa főherczeg a Deésen egybegyűlve volt fölkelő sereggel Beszterczére vonúlt.[3])

Nem fogadván el a kinevezést gr. Kálnoky, helye Eperjesi Györgynek, gr. Tholdalagié gr. Lázár Józsefnek, br. Bornemiszáé gr. Lázár Lajosnak adatott; gr. Bethlen Eleket Miksa cs. főherczeg magához Beszterczére rendelte.[4]) A beszterczei csapatokra nézve azon intézkedés tétetett; hogy a főherczeg alatt állnak, de hozzá van beosztva ifj. gr. Bánffy György, oda tartozik az első gyalogezred, a III-ból a gr. Rhédey őrnagy (I.) zászlóalja, az egész I-ső lovasezred, a III-ik lovasezred három osztályával együtt; Nagy-Enyeden összpontosítandó a II. lovas és II. gyalogezred s ezek egyelőre Kerekes tábornok tandárához tartoznak; az e vidéken levő III. gyalogezrednek két zászlóalja és a III-ik lovasezred I. osztálya pedig a Novák Ignácz tandárához. S hogy a főherczeg főparancsnok a fölkelési ügyekben a kir. kormányszékkel levelezhessen, Novák tábornok folytassa azt s helyette a szervezést intézze Kerekes tábornok.[5]) Miksa főherczeg intézkedést kért tétetni a kormányszék által hadbírák, sebészek, fogolyőrök s mesteremberek iránt,[6]) úgy szintén kívánta a számvevő tiszteknek oktató könyvek adását, pénztárnokok, tábori kórház, gyógyszertár, ruha-

lóalj őrnagyává gróf Bethlen Elek, II. Székely József, III. gróf Kálnoky Ádám.

Nagy-Enyedre: a II. lovas-ezred ezredesévé br. Bánffy György, I. oszt. őrnagyává gr. Haller László, II. oszt. őrnagyává gr. Tholdalagi Zsigmond, III. gr. Rhédey Mihály. *Orsz. levélt.* erd. oszt. 7899, 8574. közigazgatási szám 1809.

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 7891. 9570. közig. sz. 1809.

[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 8188. közig. sz. 1809.

[3]) *Orsz. ltvélt.* erd. oszt. 8494. közig. sz. 1809.

[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 8991. közig. sz. 1809.

[5]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 8335, 8675. közig. sz. 1809.

[6]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 7890. közig. sz. 1809.

készíttető gazdas. bizottság iránti intézkedését, sőt egy teljhatalmú kormányszéki tanácsosnak állandóul mellette létét, s a fölkelő sereg egy havi fizetése elküldését s a megyéknél a fizetéseknek okt. végével megszüntetését.[1]) A nagyobb részben oláhokból álló I. gyalogezredbeliek oktatására a II. oláh határőrezredből 150 kiszolgált katonát rendelt be, sőt a magyar fölkelők oktatására is a székely határőröktől, s ezeknek a fölkelő sereg pénztárából a kormányzó által jutalmat kért adatni, amit az meg is tett.[2])

Ily hosszú vajudás és ennyi küzködés után alakúlt meg végre október utolsó felében az erdélyi nemesi fölkelés; de köztudomásra is alig juthatott, midőn okt. 31. már az erdélyi főhadparancsnoknak a kir. kormányszékhez egy — felsőbb parancsra hivatkozás nélkűl kelt — átirata érkezett az iránt, hogy a béke helyre állván, szükséges a nagy költséget kívánó hadi készűleteket megszüntetni, részben szűkebb határok közé szorítni, s hogy ez miképen legyen, nézeteit is közölte. Erre a kormányzó nov. 9. tudatta az ország törvényhatóságaival: 1. hogy a szabad lovascsapathoz további rendelésig senkit be ne vegyenek, 2. a már kiírt 6000 ujoncz kiállítására az ujonczozás folyhat, de csak a korábbi 3 frt foglaló mellett, ha felsőbb helyen az elmaradott rész utánpótlása megengedtetik, utólag ki fog fizettetni, 3. a kirótt kocsisok és lovászok kiállítása folyjon tovább, 4. a Károly főherczeg lovas-ezredbe a toborzás szintén szünjék meg, a mely lovak ajándékba adatnak, elfogadhatók.[3]) De már ezelőtt egy nappal szept. 30. elindúlt volt, a kormányzóhoz azon legfelsőbb kir. kézirata, melyben elégedetlenségét fejezte ki az erdélyi fölkelés lassú előhaladása, az erdélyieknek nagyobb áldozatoktól vonakodása miatt, a minek okai kinyomozását későbbre hagyta. A személyét illetőkre a kormányzó nov. 15. önigazolólag felelt, de tárgyalás végett a kormányszéknek is átadta, mely nov. 20. körlevelet bocsátott ki — a szászokon kívűl — a hazai összes törvényhatóságokhoz, melyben mellőzve a nov. 9-iki körlevél tartalmát, tudatta, hogy ő felségének a kormányzóhoz okt. 30-án azon k. elhatározása érkezett, hogy a fölkelés tökéletes

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 8616. közig. sz. 1809.
[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 8981. közig. sz. 1809.
[3]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 9189. közig. sz. 1809.

kiállításában tapasztalt késedelem ő felségének kedvetlenséget okozott. Félretétetvén tehát minden tekintet és ok, a mi az ország becsületének csak csorbítására szolgál. s a közjónak és közszolgálatnak árt, rövid idő alatt a legserényebben vigyék tökéletességre s az eredményről tétessék jelentés. Ennek teljesedéseül a kir. kormányszék a törvényhatóságoknak szigorúan meghagyta, hogy a fölkelés tárgyában habozást, tétovázást és késedelmet félre téve, s csak a közjót s a felség javát nézve, annak már egyszer végrehajtását tettben is kimutatni ismerjék kötelességöknek. Ezen gondoskodás különösen a hátra levő vagy ezután állítandó ujonczok kiállítására s a fölkelésnek bevégzésére terjesztessék ki.

A főhadparancsnok és a felség egymással ellenkező két rendelete, egymást követő két napról mutatja az események csaknem perczről perczre változását és azt, a mit a figyelmes olvasó eddig is vehetett észre — a hadsereg fővezérletében az egység hiányt. Legfőbb intéző a fejedelem volt, utána Rainer és Miksa főherczegek, ezek után gr. Kolowrat erdélyi főhadparancsnok, tényleg gr. Bánffy György erdélyi kormányzó. A gyakori nézetkülönbségek azok között, a kik a viszonyokat és az ország törvényeit ismerték, és a bizonytalan tapogatódzás, elsietett vagy fél rendszabályok az ezekkel ismeretlenek részéről, erős nyomokat hagytak az erdélyi hadi erő szervezésében, kiállításában s hadi működésre elkésésében.

A fölkelő sereg valóságos számát mutatják a szemlék adatai.

A legjobban fölszerelt s legjobb rendben tartott ezred volt az I. lovas-ezred, br. Wesselényi István parancsnok alatt; teljes létszámát a feloszlatáskor 1810. ápr. 10. kelt jelentése így mutatta ki: I. *a törzs* létszáma, 4 osztály, 8 század: 1 ezredes, 4 őrnagy, 1 ezredorvos, 1 hadbiró, 1 számtiszt, 1 hadsegéd, 3 főorvos, 2 alorvos, 1 fő- s 2 alszámvivő (Fourir), 4 zászlótartó, 1 szíjjgyártó, 1 nyerges, 2 kovács, 1 szabó, 1 profósz, 5 alszámvivő (Fourirschütz), 3 tiszti szolga, együtt 33 egyén, 16 ló; II. a *századok létszáma*: első kapitány 8, alkapitány 8, főhadnagy 15, alhadnagy 16, őrmester 17, trombitás 8, kovács 4, nyerges 1, káplár 95, alszámvivő 8, közember 796, tiszti szolga 39, együtt 1015; az egész ezred 1098 ember, 981 ló. Az ezredes megjegyezte, hogy az a tényleges létszám; mennyi volt az, a mit a törvény rendelt? nem tudja,

mert a vármegyék vele azt nem közölték. Szabadsággal volt betegség miatt 4 egyén.

Bár a béke megkötése annyira köztudomásra jutott, hogy a szász egyetem ez okból kérte nov. 9-én a kormányszéktől insurgensei hazabocsátását, valamint Háromszék állandó bizottsága is, s bár az erd. főhadparancsnok és a fejedelem ellenkező rendeletei egyideig kétségben is tartották az elméket: egy decz. 23-iki kir. leirat minden kételyt eloszlatott. Ebben a felseg ama törvényhatóságoknak, melyek a fölkelést illető törvények értelmében tett királyi előterjesztésének s azt követő országgyűlési határozatoknak eleget tenni, iránta és a haza iránti köteles hűséget teljesítni, s a fölkelés dolgában, úgy, a mint kivánta s ők rá ígéretet tettek, eljárni buzgólkodtak, királyi tetszése kifejezését a kormányszéknek megparancsolta, azt is meghagyva, hogy mihelyt az idegen katonaság Galicziát kiüríti, az erdélyi fölkelés oszlassék el s a kormányszék tegyen jelentést arról, hogy a fölkelési törvénynek jövőben miképen tétessék elég. A kormányszék felírt a felséghez, tudatva, hogy az elsőre nézve megkérdezte a galicziai főhadparancsnokságot: eltávozott-e már az idegen katonaság? s ha nem, mikorra van eltávozása ideje kitűzve? valamint az erdélyit is megkérte az eloszlásra nézve nézetei közlésére. A mint ezekről válasza lesz, intézkedni sietni fog; a másodikra nézve úgy nyilatkozott, hogy ha a felség a múlt évi törvényes intézkedéseknél többet vagy másokat kíván, azt az 1810. évi ápr. 10-kére kitűzni igért országgyűlés — mint erre egyedűl illetékes — fogja teljesíthetni.[1])

A galicziai főhadparancsnokság nem sokára tudatta az idegen katonaság eltávoztát, az erdélyi pedig azt írta vissza, hogy nem menvén ki a fölkelő sereg az országból s nem vétetvén katonai elbánás alá: a feloszlásra semmi befolyást nem gyakorolhat, s csak a kitűzendő feloszlási időnek vele tudatását kérte azért, hogy annak miben állásáról személyesen meggyőződhessék; némely észrevételeit azonban megirta, a miket a kir. kormányszék a feloszlásnál figyelembe vett; a feloszlás napját febr. 20-ikára tűzte ki, kezdődvén az M.-Vásárhelyen s folytattatván Szász-Régenben, Beszterczén és

[1]) A kir. kormányszék e nyilatkozata mutatja annak a hozott törvények meg nem erősítése s az országos fölkelésnek e miatt nem sikerűlése által okozott lehangoltságát.

Déésen, a hol bevégződik; meghatároztatott, hogy a csapatok századonként, osztályok- és zászlóaljakként, oly módon, rendben, tisztjeik vezetése alatt fognak törvényhatóságaikba bocsáttatni, a mint onnan kiszállottak, élelemmel és zsolddal láttatnak el s fuvart kapnak; a feloszlási főbiztos a magyar és székely fölkelőkre nézve gr. Haller Gábor, a Talmácsnál levő szászokra nézve br. Bruckenthal Mihály szász ispán lesz. Erről értesíttettek a biztosok, a két tábornok, az ezred-, zászlóalj- és osztály-parancsnokok, tartományi fő- és kerületi biztosságok, erd. főhadparancsnok, a törvényhatóságok fejei, s valamennyi — a fölkelésnél érdekelt — hatóság és egyén. Az is meghatároztatott, mi történjék a fölkelő sereg fegyverzetével, öltözetével és lovával, ha azok államiak vagy sajátjaik stb. A szemle alkalmával jegyzék készült a betegekről, foglyokról, szabadságoltakról, pénztárak állapotjáról, tiszti előlegekről és adósságokról stb. Ezekre kiterjednem az idő becse és hely szűke nem engedi. Legyen elég a megemlítés.

A feloszlásra nézve a következő elvek mondattak ki: 1. Formaszerű szemle *(lustra)* tartandó az egész fölkelő seregről ezredenként, zászlóaljanként stb. 2. Az ezredek és zászlóaljak s osztályok parancsnokai készíttessenek róla jegyzőkönyvet, a mit ők és a biztos is írjanak alá. Ebbe foglaltassék bele *a)* a főtisztek, *b)* tisztek, altisztek, legénység létszáma, *c)* a kerület, a honnan valók. 3. A törzs- és más tisztekről külön jegyzék készítendő, 4. az ezredek s zászlóaljak vagyonáról leltár. Mindezeket a főbiztos terjeszsze a kir. kormányszék elé. 5. Szemle végével a felség megelégedése jelentessék ki a csapatok előtt.

Az előintézkedések után megkezdődött a szemle *Maros-Vásárhelyen* a várban febr. 20-án, folyt. 21—22-én *Szász Régenben*, 24-én átment a bizottság *Beszterczére*, ott és a vidéken elvégezte 26, 27, 28-ikán, márcz. 3-án *Déésen*, mely időn túl kérésekkel, panaszokkal, pénztárak és leltárak fölötti intézkedésekkel foglalkozott ápr. 7-ig, a mikor a jegyzőkönyv aláírásával a feloszlás bevégződött;[1]) a tábornokok és osztály-parancsnokok később egyenként jelentést tettek a valóságos szétoszlásról. A Talmácson levő gyalogságról br. Domokos tett jelentést.[2]) A kormányszék ápr.

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 1207, 3650. közig. sz. 1809.

[2]) *Orsz. levelt.* erd. oszt. 2437. közig. sz. 1809.

13. megköszönte Miksa főherczegnek — a ki legelébb május 28. neveztetett ki a fölkelő sereg parancsnokává[1]) — az iránti gondoskodását és fáradozásait, azon kijelentéssel, hogy ha az országgyűlés együtt lenne, az tenné ezt, de mivel később gyűl össze, s a főherczeg eltávozni készűl, ezért a maga érzelmeiben az országét tolmácsolja. A főherczeg ápril 29-iki válaszában kedvesen vette azt, kifejezte, hogy bár voltak akadályok, mindig remélte, hogy azok le fognak győzetni s a felség óhajtása és a fölkelő seregben helyezett reménye teljesűl, a kormányszék és országgyűlés emlékezetében örökre megmarad.[2])

Zárja be közlésemet a kormányszéknek a felséghez az iránt tett javaslata, hogy a fejedelemségben a katonai szellem újonnan fölébresztése végett engedje meg, hogy a tanuló ifjúság úgy a nagyszebeni Teréz-árvaházban, mint a kolozsvári convictusban, seminariumban, gymnasiumok- és collegiumokban a régebben fönnállott szokás szerint, a játékok helyett katonai gyakorlatokban szoktattassanak, a mi azon meghagyással küldetett le, hogy a kormányszék tegyen arról jelentést, mikep hozhatók be a katonai gyakorlatok a tanintézetekbe az oktatási czél koczkáztatása nélkűl s minő segítő intézkedések lennének e végre teendők? A kormányszék megkérdezte a katholikus oktatásügyi bizottságot és a bevett vallások főtanácsait.[3]) Az első azt írta vissza, hogy a nagyszebeni Teréz-árvanöveldében hajdan mind a fegyvergyakorlat, mind a zenetanítás eszközei megvoltak 1784-ig, a mikor az intézet katonai felügyelet alá jutván: egészen polgári nevelés hozatott be, a fegyver és zeneszerek felsőbb rendeletre eladattak s most az intézet mást szerezni képtelen. A convent és seminarium nem bir semmi fegyver-félét s megszerzésére szintén nincs alapja, pedig a fegyverrel való gyakorlat hasznosabb lenne az ifjuságra nézve, mint a restség és léha időtöltés.[4]) A helvét hitűek főtanácsa azt jelentette, hogy gymnasiumaikban a görögöktől és rómaiaktól eredő katonai gyakorlatok annyiban eleitől fogva fönnállottak, hogy a tanuló ifjúság bizonyos napokon dobszó mellett a mezőkre üdülés

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 563. eln. sz. 1809.
[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 3940. közig. sz. 1809.
[3]) *Orsz. levelt.* erd. oszt. 4110. közig. sz. 1809.
[4]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 6813. közig. sz. 1809.

végett ki szokott menni, s ott gyermeki szabad játékokkal testöket edzették és gyakorolták; de szigorúbb katonai gyakorlatoknak iskoláikba behozását azért nem javasolhatják, hogy az ifjúság azáltal más szükséges tudományoktól elvonatnék, s a katonai kedv bennök — talán a szülők szándéka ellen — igen korán kifejlődnék. A kormányszék mindkét jelentést félre tette a többi főtanácsok nyilatkozása beérkezteig,[1]) a mi elmaradván: a szép terv megvalósulása félszázadig maradt el, míg az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. azt a nemzet közörömére az egész országra kiterjedőleg életbeléptette a torna és vivó iskolák rendszeresítése által.

Ez az 1805—1809-iki erdélyi nemesi insurrectio története. Tán a siker tekintetéből sokalják némelyek terjedelmességét, a mi nézetem szerint nem elhatározó. A jó és helyes mérve nem mindig a siker. Az ezekért küzdés magában érdem s erkölcsi becsesel bir. A jogot mint tulajdont védni kötelesség. Az igazság mindenek fölött áll alkotmányos nemzet előtt, míg a nemzeti jellem ép. Erdély ősi törvényeit s alkotmányát védte, midőn nem engedte egyéni akarat tárgyává lenni a nemzet önrendelkezési jogát, mit országgyűlésen gyakorol együtt a királylyal. A fejedelem nem hitte, hogy gróf Bánffy épen a mily hű és odaadó volt az uralkodó irányában, oly sérthetlennek tartotta hazája közjogát. I. Ferencz császár minden útat megkisérlett, hogy őt akaratára birja: használta a határtalan bizalom és neheztelés, a hízelgés és fenyegetés eszközét egyiránt. Ily terjedelmű s annyira bizalmas levelezés uralkodó és alattvaló közt példátlan. E hatalmas rábiró erőn kivűl, idegen intézmények, különböző hatóságok és egyének által kivánt rá hatni. Legelébb az osztrák örökös tartományok védrendszerét küldette le elfogadás végett. De feledte, hogy azok családi örökségek, politikailag fejletlen országok, Erdély pedig régi alkotmányos ország, melynek élnek egykori önállása hagyományai, s mely fölött a fejedelem csak vele egyetértve rendelkezhetik. Azután Magyarország védő rendszabályait kívánta alkalmaztatni. De e két ország viszonyai oly különbözők, hogy az is lehetlen volt. Megkisérlette a bécsi udvari hadi tanács, hogy az alája rendelt erdélyi főhadparancsnokság út-

[1]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 8130. közig. sz. 1809.
[2]) *Orsz. levélt.* erd. oszt. 9382. közig. sz. 1809.

ján gyors intézkedéseket rendeleti úton foganatosíttasson. De a kormányzó a legelső lépést oly határozottsággal útasította vissza, hogy az többé nem ismételte. Kezdeményeztek nehány intézkedést Rainer és Miksa főherczegek, de a miket gr. Bánffy mind az alkotmány útjára terelt vagy mellőztetett. Az erdélyi főhadparancsnok, gr. Kollowrath mint kir. biztos és az erdélyi hadak főparancsnoka akarta egy párszor a törvényeket kikerűlni, de a kormányzó figyelmeztette következéseire, s az engedett; mindent megtett a fejedelem és monarchia érdekében, de csak az alkotmány keretén belűl; azon túl nem ment sem ő, sem nem ajánlta a túlmenést a fejedelemnek és nevében intézkedő katonai parancsnokoknak. Ha enged, elveszti az ország bizalmát s vagy állása ing meg, vagy belzavar támad. A törvény útjáról letérés beláthatlan bajok forrásává lesz. Ott megállás nincs. A szükség megújul s ismételteti a törvényszegést. Gr. Bánffy tudta ezt, neki lehetlen volt a nemesi fölkelés ügyének kormányi úton végbeviteléhez megegyezését adni. Kezdettől végig minden tanácsa és tette azt mutatja, hogy ő el volt határozva e kérdésben nem engedni. Jókor, nyiltan megmondotta a felségnek, hogy azon akaratnak és óhajnak, hogy Erdély gyorsan létesülő tekintélyes véderőt állítson ki, két föltétele van: országgyűlés-tartás és a kis nemesség s szabad székelység adó alól fölmentése. Hónapokon át ismételte ezt, kérte, sürgette, csaknem esenkedett érette. A fejedelem — ki tudja minő tanácsra — hajthatatlan maradt. A két ellentétes akaraterő ellentétes hatása, eredménye, félsiker lőn. Mily másképen alakúl Erdélyben minden, ha az országgyűlés jókor megnyilt, a nemzet felbuzdúlt, az érintett két törvény gyorsan megerősíttetett s az ország fővezére kineveztetett volna és ezzel a nemzeti hadsereg nemzeti vezért s új lelket és szellemet nyer vala! Sajnos, hogy nem így történt, s a nemesi fölkelés intézménye Erdélyben — legalább ez idő szerint — életképtelennek bizonyúlt! De akár mint itéljük meg a dolgot, s bár ismerjünk el egyet és mást, a minek másképen kell vala lenni, Erdély és kormánya részéről — a fejedelem irányában kifogástalan hűsége és loyalitása mellett — alkotmányának e kitartó védelme méltó, hogy követendő például álljon az utókor előtt.

Jakab Elek.

THELEKESSY IMRE.

1497—1560.

NEGYEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Izabella királyné Frater György akaratának hódolva 1551-ben mondott le fia János Zsigmond nevében Erdélyről, hogy Szent-István koronáját ama történetünkben oly sokat emlegetett sziléziai herczegséggel cserélje föl. Azóta öt esztendő telt el, de Ferdinánd uralma Erdélyben nem hogy megszilárdúlt volna, de napról-napra kétségesebbé vállott. Hasztalan volt minden igyekezete, hogy a portát egyezkedésre bírja, követei drága pénzen legfeljebb is rövid fegyvernyugvást, vagy békét vásárolhattak, a mit a török szokása szerint nem tartott meg s nyíltan kijelentette, hogy János király fiát minden áron visszahelyezi atyja örökségébe. — Az erdélyi rendek rövid idő alatt meggyűlölték Ferdinánd kormányát, és visszakívánták János Zsigmondot, hogy legalább a török örökös zaklatásaitól szabadúljanak. — Az elégedetlenség évről-évre fokozódott, s míg az agg Petrovics folytonos érintkezesben a fényes portával, a franczia udvar által is sarkaltatva, minden követ megmozdított gyámfia érdekében, addig az erdélyi rendek Dobó István vajdára panaszkodtak Ferdinánd előtt, ki tapintatlan bánásmódjával, zsarolásaival és erőszakoskodásával, csak sietteté azon mozgalom kitörését, mely Izabella és fia visszahozásával Erdély különválását eredményezte.

Még a Habsburgházhoz természetszerűleg mindig ragaszkodó szászok is megtagadták hagyományos hűségüket s készek voltak János Zsigmond mellé állani, ha a múlt feledve s kiváltságaik biztosítva lesznek. A rendek már 1556 elején követeket küldöttek

Ferdinándhoz, kik sérelmeiket elősorolván, arra kérték az uralkodót, hogy mentse fel őket hűségi esküjök alól, ha Erdélyre oly kevés gondja van. — Ezt megelőzőleg már a vajda mellőzésével Balassa Menyhértet főkapitánynyá választották, ki az uralkodóház elkeseredett ellensége s Kendy Ferenczczel együtt az Izabella visszahozatását sürgető párt fővezére volt.

Erdély különválásának azonban a politikai alakulások s a viszonyok kényszerítő hatalmának következtében szükségképen is be kellett következni s most hatalmas emberek állottak a mozgalom élére, kik a százados törekvést rövid idő alatt megvalósították. Hasztalan volt ez ellen minden küzdelem, hasztalanúl pazarolták a honfivért: a Királyhágón túli országrész önállósága már csak idő kérdése volt.

Izabella még alig lépte át Magyarország határait, már Erdély Ferdinándra nézve tökéletesen el volt veszve. Dobó megkísérlette ugyan az ellenállást, de miután nem csak vajda társa Kendi, de saját hadi népe is elpártolt tőle, meg volt bénítva minden igyekezete és Szamosújvárba zárkózva kétségbe esve szemlélte a hihetetlen gyorsasággal terjedő mozgalmat, melynek hullámai okvetetlenűl eltemették azokat, kiket magukkal nem sodortak.

Az 1556-ik év végével János Zsigmond már benn űlt atyja örökében. Ferdinánd rendes szokása szerint csak bíztatta kevés számú híveit s midőn hosszas halogatás után a cselekvés terére lépett, mulasztásait többé helyre nem hozhatta. Mert míg követei Zay és Verancsics, a portával alkudoztak, Felső-Magyarország is csatlakozott az erdélyi mozgalomhoz s a gyűlölt német zsoldosokat szétverve, egy pár nevezetesebb erősség kivételével János Zsigmondnak hódolt. Hadvezérei egyik kudarczot a másik után vallották s valóban megbotránkoztató az a könnyelműség, mellyel Ferdinánd ezen országrész védelméről gondoskodott. A Perényiek, Bebekek, Patócsyak, Báthoryakkal, Dietrich és Pukhaimok állottak szemben, tapasztalatlan, elbizakodott, gyámoltalan katonák, kik nemcsak ütközetet veszítettek, de igen gyakran saját ügyefogyottságuk miatt seregöket is megtizedelték, végső veszedelembe sodorták. — Gyülevész hadaik rablásból, fosztogatásból éltek mint az útféli martalóczok s valóságos Isten ostora volt a föld népén a dühödt német had, mely éhségtől gyötörtetve embertelenebb volt a po-

gánynál, vért ugyan nem ontott, de elvette a pórtól utolsó betévő falatját.

Csodálatos, hogy annyi szomorú tapasztalatból sem okúlt Ferdinánd s nem hagyott fel a magyarok iránt viseltető régi bizodalmatlanságával. Hadai vezérletét mindig idegenekre bízta, kik — egy pár kivételével — fegyvereire csak gyalázatot hoztak.

Így történt most is Felső-Magyarországon, hol Tahy, Zaberdin püspök, Mágócsy, kiváltképen pedig Forgách Simon eleinte sikerrel küzdöttek a fölkelők ellen, s Tarkőt, Ujvárt, Nagy-Idát elfoglalván, diadallal hurczolták körül Ferdinánd zászlaját, de alig hagyták el a csatatért, a német vezérek fejöket vesztve, az első mérkőzésnél csúfos vereséget szenvedtek.

A királyi hadak ugyanis Pukhaim Farkas és Dietrich Marczel vezérlete alatt a Bebekek ős fészke, *Krasznahorka*, vára alá szállottak s az erősséget ostrom alá véve ott vesztegeltek egy pár hónapig, annélkűl hogy jelentékeny körűlbelől 4—5 ezer főnyi seregükkel csak valamire is mehettek volna. Ez alatt Bebek a töröktől némi segédhadakat nyervén, nagy hirtelen megtámadta őket, kik ostromló szereik hátrahagyásával gyáván megfutottak s az ösmeretlen vidéken útat veszítve Bebek huszárjainak csapásai alatt hullottak el. Megsemmisűlt az egész sereg, hadi felszerelésük pedig mindenestől a győzők kezébe kerűlt s hogy a Ferdinánd zászlaját érő gyalázat teljesebb legyen, a zsoldosok az ütközet után saját vezéreiket vasra verték.[1])

A krasznahorkai vereség legelső következése volt, hogy az eddig Ferdinándhoz szító urak és nemesek is egymásután nyitották meg váraikat Izabella párthívei előtt, úgy hogy Felső-Magyarországon jóformán csak *Kassa* maradt meg birtokában, miután a jelentékenyebb erősségek közűl *Husztot* Szalay Benedek és Korláth Mihály, *Tokajt* Némethy Ferencz s nem sokkal utóbb, *Váradot* Forgách Simon hősi ellentállás után végre is kénytelenek voltak feladni. A Kassa körűl fekvő tartomány azonban legnagyobb rész-

[1]) Istvánffy elbeszélése szerint a gyáva vezérek zsoldjuk és katonai rangjuktól csúfosan megfosztattak, Thelekessy armalis levelében azonban Ferdinánd kedves hívének nevezi Pukhaimot, ki állásáról önkényt mondott le.

ben már a felkelőket uralta s e kiváló fontosságú hely megmaradása is nagyon kétséges vala. Az országrész birtoklása pedig Kassától függött; ha ez feladja magát, Ferdinánd ügye menthetetlenül veszve van. — Ferdinándnak tehát késedelem nélkül új csapatokat kellett küldenie erre a harcztérre s oly hadvezért, kinek bátorsága, s elegendő képessége legyen szembe szállani a fölkelőknek léptennyomon növekedő táborával. A nehézkes német gyalogsággal itt már többé semmire sem lehetett menni, elhatározott gyors fellépésre volt szükség, jól fegyelmezett lovas hadosztályra, mely vakmerően beékelje magát az ellenséges tábor közepébe s megnyitván az útakat, felszabadítsa Kassát, a hovatovább szűkebb körre vont ostromzár alól.

Ily körülmények között Ferdinánd végre is magyar tanácsosaira hallgatván, *Thelekessy Imre* lévai kapitányt, ki Szigetvár fölmentésénél is méltónak mutatta magát az uralkodó különös bizalmára, az ifjú Ferdinánd főherczeg táborából, körülbelől 500 fényi huszársággal egyenesen felső-magyarországi hadainak segítségére küldötte.

Imre kapitány ebben az időben már 60 felé járó öreg vitéz volt, de egy pillanatig sem habozott a nagy felelősséggel járó megbízatást elfogadni s az 1656-ik év őszén Felső-Magyarországon termett.[1]) Katona volt minden izében, s így nem válogatott a megbízatásokban, de tűzön, vízen keresztül híven követte zászlaját; birtok-ügyei pedig kevés gondot okoztak neki, mert úgy őstől maradt csekély öröke, mint adományos jószágai a török által megszállott terűleten vagy azok szomszédságában feküdtek, de nem is képeztek valami nagy uraságot, úgy hogy jövedelmükből bizony bajos dolog lett volna tisztességesen fenntartani családját. Úgy-

[1]) Thelekessy Felső-Magyarországba való érkezésének idejét sem kútfőinkből sem az oklevelekből pontosan meghatározni nem lehet. Miksa cseh király, 1557 márczius 15-én úgy emlékszik róla, mint a ki ő felsége dolgaiban állandóan Felső-Magyarországban van elfoglalva s Ferdinánd 1557. év július 10-én szerződik vele, mint zsoldos kapitányával. Minthogy azonban armalis levelében határozottan az áll, hogy a királyi hadak veresége következtében küldötte őt Ferdinánd Felső-Magyarországba, ez alatt pedig csak a krasznahorkai vereség értendő, Imre kapitánynak az 1556-ik év őszén már új állomásán kellett lenni.

látszik nem is sokat törődött velük, főleg első feleségének halála után; 1555-ben trencsényi házát is eladta Horváth Bertalannak [1]) s ma Kőszegnél, holnap Veszprémben, majd Léván és Babocsánál mérkőzvén a törökkel, két árvájának neveltetése felől sem gondoskodhatott kellőleg, nemhogy birtokaival foglalkozhatott volna.

Mert első házassága is későcskén jutott eszébe, vagy az örökös hadi lárma között arra sem érhetett rá, elég az hozzá, hogy felesége halála idején fia és leánya egyaránt kiskorúak voltak, kik még nagyon megérezhették a gondos anyai kéz hiányát. Úgylátszik rokonokra sem bízhatta őket, mert testvérei egymásután dőltek ki mellőle, megházasodni pedig deresedő fővel, mikor az ember már jóval maghaladta az ötvenet, talán még e sokat próbált kemény vitéz előtt is merész vállalkozásnak tetszett.

De utóvégre is mit tehetett egyebet? — Gyermekeinek gondviselőre, családi tűzhelyre volt szükségük, mert a fiút még csak maga mellé veheti a nyeregbe s felnőtt volna az is mint ő, a csaták zajában, de a leány gyermek sorsa egészen más, azt sem a táborba nem viheti, sem idegenek között nem hagyhatja ebben a háborús világban, mikor a főurak várainak évszázados tömör falai ép oly kevés biztonságot nyújtanak, mint a pór bogárhátú viskója. Megházasodott tehát másodszor is, feleségül vevén Garay Bánffy Katát, a történetünkben oly nagy szerepet játszó Garay család utolsó férfi tagjának, Lőrincznek leányát.

E választás valóban dícséretére válik Imre kapitánynak és a mellett bizonyít, hogy mielőtt házasságra szánta fejét, előbb okos ember módjára jól körültekintett és alaposan megfontolta mit cselekszik, nehogy később megbánja elhatározását. Garay Kata már csak azért is illendő társ volt hozzá, mert nem valami nagyon fiatal, sem pártában megvénült agg szűz, hanem tiszteskorú özvegy vala, ki már két férjet temetett el. — Első férje Markos vagy Ocsarevics Péter, hatalmas rácz főnemes, Szapolyaynak buzgó híve s a kis János Zsigmondnak keresztatyja volt,[2]) kinek halála után Gothó Miklóshoz ment nőül s ez tekintélyes vagyonát végrendeletében reá hagyta.[3]) Pedig atyja után is sokat örökölt Kata asszony,

[1]) Orsz. levélt. N. R. A. fasc. 725. m. 47.
[2]) Dr. Thallóczy Lajos: Csömöri Zay Ferencz.
[3]) Orsz. levélt. Lib. Reg. II. 415. l.

az ős Garay jószágokból s igazán «*értékes*» özvegy vala, ki ha minden áron férjhez akar menni, bizonyára válogathat a kérőkben s hogy mégis a már hajlott korú, nem gazdag, nem is valami magas állású vagy fényes nemzetségből való Thelekessyt választotta, annak a jele, hogy különösen becsülte az egyenes, szilárd jellemű, jeles vitéz hírében álló férfiút s kétszeres özvegysége szomorú fátyolát érdemesnek tartá letenni érette.[1])

E házassággal Thelekessy több előkelő összeköttetés mellett sógora lett régi bajtársa Csömöri Zay Ferencz főkapitánynak, kinek felesége, Borbála, Garay Katának testvérhuga volt. Zay már ebben az időben igen kedvelt egyéniség vala az udvarnál, fontos tisztségeket bíztak reá s mint nyelvekben jártas, kiváló műveltségű ügyes diplomatát, Konstantinápolyi követjárásokra alkalmazta őt Ferdinánd. A sógorok szerették s kölcsönösen támogatták egymást, kedvencz eszméjük volt, hogy gyermekeiket össze házasítják.

Thelekessy tehát gyermekei sorsa felett nem aggódott többé, mert Garay Kata maga gyermektelen lévén, az árváknak valóságos édes anyjuk lett. — Pártfogójuk is akadt az előkelő atyafiság között, kik távolléte alatt szükség esetén védelmükre keltek.

Imre kapitány, mint már említettük, 500 főnyi magyar huszárral indúlt el a már már elveszett országrész vissza foglalására és *Kassát* választotta had-működése központjául, melynek parancsnokságát Ferdinánd ebben az időben Maczedoniai Péter helyett Dersffy Istvánra bízta, az összes királyi hadak pedig még mindig Pukhaim Farkas vezérlete alatt állottak. — Ő mint egyszerű zsoldos kapitány jelent meg közöttük s állásának tekintélyt és méltóságot egyedűl vitézi híre s csakhamar bebizonyított fényes hadvezéri képességei kölcsönöztek.

Ferdinánd ez alatt Szilézia, Cseh és Poroszországból jelentékeny zsoldos hadakat fogadott, melyek Geratov János, Jablunkow Albert és Sporhaim Jakab vezérlete alatt Kassán táboroztak, hova

[1]) Nincs is nyoma, mikor köttetett e házasság, de 1557 július 6-án Garay Kata már Thelekessyné. (Orsz. levélt. Lib. Reg. II. 272. l.), de minthogy 1656 tavasza óta Imre kapitány szünet nélkül hadakozott, a háztűznézésre nem érhetett reá s több okból is nagyon valószínűnek látszik, hogy házassága 1555 végére vagy 1556 elején történt.

Thelekessy megérkezvén, a hadi tervet közösen megállapították s késedelem nélkül a fölkelők ellen indúltak.

Hősünk tagadhatlanúl nagy feladattal állott szemközt, melynek megoldásától nem csak saját hírneve, de családjának, maradékainak jövendője is függött. Mert Thelekessy, a negyven év csatáiban megőszült vén bajnok, jóformán szegény ember volt, szolgálatait nem jutalmazták kellőleg s míg más, politikai tekintetben jelentékenyebb emberek, uradalmakat, országos méltóságokat nyertek, neki csak egy pár elhagyott udvarház jutott, s szerencse ha birtoklásáért költséges pereket nem kellett folytatnia. Most ha győz, és vissza állítja Ferdinánd uralmát Felső-Magyarországon, dicsőséggel fejezi be hosszú hadi pályáját s az udvar bizonyára nagyobb tekintettel lesz érdemeire mint eddigelé volt, de ha a szerencse élte alkonyán hátat fordít neki, magyar létére valószínűleg még egy jelentéktelen erősség parancsnokságát sem bizzák többé reá, hanem végkielégítésül még egy udvarhelyet inscribálván neki, elküldik pihenni tüzelője mellé.

Mert nincs kétség benne, hogy látszólagos alárendeltsége daczára, az egész hadjáratot Thelekessy intézte, s a felelősség egyedül őt terhelé. Utasítása szóbeli, s a mellett igen rövid volt: *Győzni minden áron!* Imre kapitány tehát ehhez tartotta magát, s miután tapasztalta, hogy Ferdinánd idegen zsoldosai, nemcsak harczra készen, de a mi fő — egy havi zsoldjukat előre fölvevén — harczi kedvben is állanak, sietteté a támadást, nehogy a hadjárat sikere, a zsoldosoknak mihamarább bekövetkezendő fizetetlensége miatt — meghiusúljon.[1])

[1]) Igen jellemző a mit erre vonatkozólag Forgách Simon, öcscse Commentárjaihoz csatolt jegyzetében elbeszél: «Mert ugyan törvények ez, hogy mikor alábocsátják őket, akkor adnak csak egy hó pénzt nekik, az után kóborlással élnek, a hol nincs mit kóborlani, ott éhel halnak; mert senki élést nem viszen utánnok, miért hogy nincs mivel megvenniek, ha penig visznek is valami élést, nincsen mit adni érte; ha meg ér szegén betegedni, egy jó falatot, egy ital bort nincs mivel venni, soha fel nem táplálhatja magát, hanem meg kell halni; magok is annyira elunják egymást, hogy oztán az betegeknek feléjök se mennek, hanem az mellikkel asszonyember vagyon, míg az egésséges az mint lehet bánik vele, ha az is megbetegszik, senki feléjök sem megyen oztán, hogy ki nem mehetnek

Említettük már, hogy Kassát mindenfelől ellenség környezte, s a fölkelők közel fekvő erősségeikből ki-kirontván, a királyi hadakat keresztűzbe vették s az útakat elzárván, nemcsak mozdulataikban akadályozták, de váratlan támadásaikkal zavarba hozván, apróbb csatározások alkalmával, egyszer-másszor sokat levágtak bennök. Thelekessy a tapasztalt katona éles szemével mindjárt belátta, hogy hasonló körűlmények között Ferdinánd hadai jóformán csak Kassa és környéke védelmére szorítkozhatnak, de támadólag lépni fel s tervszerűleg intézni a hadjáratot teljes lehetetlenség, míg a Tisza és Bodrog köze a felkelők hatalmában van, s míg a folyók mentén épűlt erősségek le nem rontatnak. Tapasztalta, hogy az erdélyi és felsőmagyarországi mozgalom összetartó kapcsait ezek a magukban véve jelentéktelen, de az együttes működés szempontjából igen fontos — erősségek képezték; az volt tehát czélja, hogy elfoglalásuk által a két felől támadó, s egymással folytonos érintkezésben álló ellenséget külön és biztosabban védhető területre szorítsa, s a mozgalom terjedését úgyszólván localisálja, ennek megtörténte után pedig a királyi hadakat czélszerűen megosztván, egyszerre több oldalról támadhasson.

Mindenekelőtt tehát a zempléni várkastélyt támadta meg, melyet a fölkelők vezére, Perényi Gábor, igen helyes stratégiai felfogással közel a Bodroghoz abból a czélból épített, hogy belőle a királyi hadaknak minden mozdulatát szemmel tarthassa, s vitézei szerte kóborolván, gyakran egész Kassáig űzték a portyázó német zsoldosokat.

Thelekessy látván, hogy az említett várkastély nem védelemre épűlt, be sem várta, míg a kassai had a német faj jellemző fontoskodásával nagy lomhán megmozdúlt, hanem válogatott csapatjaival hirtelen megtámadta, s mielőtt a tábori ágyúk és ostromló szerek megérkeztek volna, rohammal be is vette az erősséget.

Innen *Palócz* alá szállott, hol azonban már nem ment oly könnyen a dolog, s az őrség minden órán segítséget várván Peré-

helekből; *az táborok elbüdösül, eldöglik és nagy nyomorúságos halálokval halnak meg, mert sok meggyógyulna bennek, ha volna mit enniök es inniok, de az fizetetlenség miatt éhség leszen köztök, abból döghalál, aztán hamisan az magyar égnek tulajdonítják*». Forgách: Comment. akadémia kiadás. 157. l.

nyi Gábortól, vitézűl tartotta magát. Az Ung és Bodrog között épűlt várkastély a Dobó-család ősi birtoka volt, de esküdt ellenségök, Perényi Gábor, erőszakkal elvevén tőlök, saját hadi népével rakta meg, s úgy megerősítette, hogy Thelekessy csak nagy erőfeszítés s jelentékeny veszteség által juthatott birtokába. Mikor a sűrű ágyúzás következtében a falak már megtörtek, Thelekessy rohamra parancsolta vitézeit, s maga legelől járván, példája és szavai által lelkesítette követőit. A várbeliek azonban emberűl védték magokat, de látván, hogy segítség sehonnan sem érkezik, buzgalmok lankadni kezdett, míg az ostromlók Tkelekessy buzdítására újúlt erővel rohanták meg a támadt réseken a falakat, s rövid, de véres küzdelem után be is vették az erősséget, — melyet aztán Imre kapitány földig rontatott.

Ezalatt Perényi Gábor is hírűl vette, hogy Pálóczot Thelekessy erősen vívatja, egybegyűjté tehát a királyné hadait, s jelentékeny sereggel a várkastély fölmentésére indúlt. Mikor *Varannó* alá érkezett, meghallotta, hogy már minden késő, mert Palócz elesett, s az ostromlók tőből elhányták, de értesűlt arról is, hogy a királyi hadak fizetőmestere, Gorczakker János, kevés számú magyar-német lovas és gyalog hadi néppel Kassáról Pálócz felé igyekszik, hogy az ostromló seregnek pénzt, kisérőiben pedig fegyveres segítséget vigyen.[1]) Erre Perényi tüstént megváltoztatta szándékát, s Gorczakkernél gazdag zsákmányra számítván, üldözőbe vette, ki azonban látván a veszélyt, útját megváltoztatta, s mielőtt Perényi nyomába ért volna, a Báthory-nemzetség varannói udvarházába vonúlt, s a különben is szilárd kőépületeket sánczokkal és földhányásokkal megerősítvén, elszánta magát a védelemre.

[1]) Istvánffy (Lib. XIX.) és Thelekessy armalis levele, úgy adják elő a dolgot, hogy ez a Gorczakker (Istvánffynál Gersacher, az armalisban Hertschacher), mint Ferdinánd egyik hadnagya, egyenesen a Palóczot ostromló sereg segítségére indúlt. Így vélekedik Forgách Ferencz is a maga Commentárjaiban, de testvére Forgách Simon, mint legilletékesebb tanu, előadását a következő megjegyzéssel kíséri «Garciaker nem volt főhadnagy, hanem fizető és mustra mester, pénzt vitt a hadaknak s kassai németek és magyarok kísérték, kiket Perényi a varannai udvarba szorított. A német had ekkor Leleszt vitatta, Perényi Gábriel népére». Ez utolsó állítására nézve azonban Simon úr is téved, mert Lelesz ostroma 1558-ban történt. (V. ö. Istvánffy i. h. Forgách Comment. 166. l. akadémiai kiadás.)

Perényi nem lévén ostromhoz készülve, három napig hasztalanúl törette a nagy elszántsággal védelmezett torlaszokat, s ezalatt Gorczakker meghitt emberei által levelet küldött Thelekessynek, hogy haladéktalanúl segítségére siessen, mert a veszély nőttön nőtt, s az ostromlottak, mint előre látni lehetett, már csak rövid ideig tarthatták magokat. Perényi azonban a levélvivőket elfogatta, s különben sem tartott Thelekessytől, mert a Bodrog folyó, mely a két sereget egymástól elválasztá, a folytonos esőzések következtében olyannyira megáradt, hogy az átkelés rajta lehetetlennek látszott. Ehhez járúlt még, a miről azonban valószínűleg sem Gorczakker, sem Perényi nem tudott, hogy Imre kapitány Palócz ostrománál csipején sebet kapott, úgy hogy a városba szorúlt magyar és német csapat kétségbeejtő helyzetbe jutott, s valóban csak az isteni gondviselés menthette meg őket Perényi bosszújától.

A gondviselés szerepe pedig egy nőnek, Homonnay Gábor özvegye, Gyulaffy Rozinának jutott, ki látván Ferdinánd népének veszedelmét, titkon értesítette Thelekessyt, s ez nem gondolva a maga bajával, tüstént felültette hadait, és szokott gyorsaságával a Bodrognál termett.

Perényi meglepetéstől nem tartott, mert a folyón való átkelést ő is lehetetlennek tartá, másfelől meg Gorczakker levelét elfogván, nem is sejté, hogy Thelekessy értesűlt a történtek felől. Azonban rosszúl számított, mert Imre kapitány nem az az ember volt, a kit kitűzött czéljától az akadályok elrettentettek volna, ellenkezőleg ha föltett magában valamit, azt ha törik, ha szakad, végre is hajtotta. Megindítván tehát seregét, a mint a megáradt folyam partjához ért, lelkesítő beszédet tartott katonáihoz, hogy vitéz bajtársaikat, saját vérüket ne hagyják az ellenség bosszújának, hanem átkelvén a folyón, siessenek segitségökre. A legénység azonban Isten-kísértésnek tartván a dolgot, nem hajolt beszédjére, s mármár minden veszve volt, midőn Imre kapitány egy hősies gondolattól megkapatva, halálmegvetéssel a háborgó hullámokba ugratott... A huszárok látván szeretett öreg vezéröket küzdeni a tajtékzó habokkal, nem akartak rosszabbak lenni nálánál, s a fényes példa által gyújtott lelkesedés tüze elterjedvén a seregben, mindnyájan követték őt, és a folyón szerencsésen át is keltek.

Perényi hadait megverni ezután már könnyű feladat volt,

mert az ostromlók Thelekessy csodával határos megérkezését látván, eszöket vesztve réműltökben szanaszét futottak, s Imre kapitány szokása szerint kímélni akarván a magyar vért, hagyta őket menekűlni, élükön Perényivel, ki csak gyors lovának köszönheté, hogy ott nem hagyta a fogát, de így is 300 embere maradt a csatatéren, mert a huszárok nagy harczi kedvökben irgalmatlanúl kardélre hányták azokat, kik jó szerével meg nem menekűlhettek.

E győzelem után, minthogy a tél már beállott s a hadviselés országszerte szünetelt, Thelekessy Kassára, Gorczakker pedig, ki mint Ferdinánd biztosa tartózkodott Magyarországon,[1]) uralkodójához Bécsbe ment. Érdemeiért aranysarkantyús vitézzé tette őt Ferdinánd, Thelekessy azonban megmaradt továbbra is egyszerű zsoldos kapitánynak.[2])

A telet s a következő 1557-ik év tavaszát Ferdinánd németországi útjához való készülődésekkel töltötte el, melynek bevallott czélja az volt, hogy a birodalmi rendeknél a régóta megígért és örökösen szorgalmazott segédhadakat kieszközölje, de tulajdonképen a császári korona megszerzésén fáradozott, melyről V. Károly már a múlt évben lemondott. Meg is látszott a magyarországi ügyek állásán, hogy az uralkodó magas czélok után törekszik, miknek valósítása közben alattvalóinak nem kevésbbé fontos érdekeit tökéletesen elhanyagolja.

Hiába aggódott Thelekessy, hogy a Felső-Magyarország elfoglalására oly alkalmas idő elmúlik; az udvarnál keveset törődtek az ő aggodalmaival, ha szinte el is jutottak azok odáig, s úgy látszik Ferdinánd tökéletesen meg volt elégedve a helyzettel és vérmes reményekkel nézett a közel jövőbe. A császári korona megszerzése képezte minden vágyát és törekvését, s úgy gondolkozott, hogy annak birtokában Magyarország fölött való uralmát is könnyebben megszilárdíthatja. Viszont a nemzet, vagy legalább is annak egy tekintélyes többsége,

[1]) Fraknói Vilmos: Magyar országgyűlési emlékek, IV. k.

[2]) Érdekes, hogy a felső-magyarországi hadjárat most előadott részleteit, Istvánffy és Thelekessy armalissa, csaknem szóról-szóra egyformán beszélik el, mi arra mutat, hogy Istvánffy mint Oláh Miklós kanczellárnak 1562-ik év óta titkára, ösmerte és olvasgatta Thelekessy czímerlevelének fogalmazatát s több alkalommal Imre kapitányra vonatkozólag annak kitételeit is használja.

szentűl hitte, hogy hazánkat csak a német birodalom segítségével lehet megmenteni a töröktől. Hogy mennyit áldozott ez a birodalom érettünk, s tulajdonképen kiért áldozta? — arra megfelelnek a történelem lapjai, de való igazság az, hogy ez a *hit* juttatá Ferdinándot az Árpádok örökébe, *ez* csoportosítá körülötte a honfiakat, midőn a trón ingadozni kezdett alatta, s legfőképen *ennek* tulajdonítható, hogy maradékai háromszáz esztendő óta viselik fejükön a szent István koronáját.

Ferdinánd, mielőtt németországi útjára indúlt volna, Pozsonyba gyűjté össze az ország rendjeit, s maga is megjelent közöttük. A gyűlés 1557 június 1-én nyílt meg s július 3-án oszlott fel, mely idő alatt a rendek keserű szemrehányásokat tévén Ferdinánd kormányának, a zsoldos hadak istentelen zsarolásai miatt, sok feleselgetés után végre is felajánlották a háború folytatására szükséges pénzt. Alig örvendezhetett ezen valaki jobban Thelekessynél, remélvén, hogy félesztendei tétlenség után valahára ismét felkötheti kardját, s emberűl elvégezvén a rábizottakat, hosszas távollét után családját is viszont láthatja.

Alig múlt el az országgyűlés, egy Pozsonyból július 10-ről keltezett decretumot kapott, melyben a szokott chablonszerű hivatkozással hadi érdemeire, lovas kapitányának nevezi ki őt Ferdinánd, 200 főnyi huszárcsapat tartására állandó *hópénzt* rendelvén neki.

Bátran állíthatjuk, hogy Thelekessy nem volt megelégedve ezzel a decretummal, mely épenséggel nem különböztette őt meg Ferdinánd más zsoldos kapitányaitól, pedig 30 évet meghaladó hű szolgálata s annyi érdeme után joggal remélhette, hogy az országrész főkapitányságát bízzák reá, mely Pukhaim Farkas lemondásával megüresedett. De másfelől azt is tudta, hogy sem a fényes czím, sem a magas rang nem elégségesek arra, hogy valakit jó hadvezérré tegyenek, vígasztalhatta tehát magát, hogy megveri ő az ellenséget zsoldos kapitányi minőségében is, csak egyszer hópénze kijárjon. Ámde Ferdinándnak sokkal könnyebb volt rangot és kitüntetést adományozni, mintsem katonái zsoldját fizetni, s elmúlt a nyár, már az ősz is igen előre haladott, de a pénz csak meg nem érkezett, s Thelekessy összedugott kézzel nézte, mint készülődnek az erdélyi hadak Bebek és Balassa Menyhért vezérlete alatt, míg ő naphosszant rá ér szakállát szárítani.

Bezzeg sógora, Zay Ferencz, ilyen esetben könnyen tudott segíteni magán, mert volt pénze elég s értette módját a szaporításának, uradalmai is bőven jövedelmeztek, adott tehát kölcsön Ferdinándnak, vagy előlegezte saját erszényéből a zsoldosok hópénzét, s bizony nem is látta kárát. Kedvelték, kitüntették őt az udvarnál, főispánságot már régóta viselt, újabban tanácsosai közé számlálja őt a király, s egyre-másra aquirálja a gazdátlan jószágokat.[1])

De Imre kapitánynak sem heverő pénze sem uradalmai nincsenek, az üzérkedéshez nem ért, adósságot nem szeret csinálni, s az egyszer-másszor lefoglalt dézmából pedig bizony nem képes eltartani seregét, tehát nem tehet egyebet, mint türelmesen bevárja, míg Ferdinánd ügyei rosszabbra fordulnak, majd eszébe jut akkor az elfeledett vén katona, kiről oly gyakran elösmerte, hogy fegyvereinek csak dicsőséget szerzett.

És nem is csalódott számításában, mert Ferdinánd értesülvén arról, hogy Izabella, mióta Bebeket ismét hűségébe fogadta s a fenyegető török hírek valótlanságáról meggyőződött, komolyan hozzálátott a támadó hadjárat szervezéséhez, melynek költségeire a rendek eddigelé Erdélyben hallatlan nagy adókat vetettek ki,[2]) mindenképen azon volt, hogy a támadást megelőzvén, a felső Tisza vidékén lévő erősségeket hatalmába kerítse, melyeknek birtokosai jobbára Izabellának hódolván, háború alkalmával a királyi hadakat szabad mozgásukban lépten nyomon akadályozhatják.

Így alakulván a viszonyok Thelekessy végre is megkapta a régvárt indulási parancsot s ezzel együtt, hogy annál nagyobb kedvvel menjen az ellenségre, a *felső-magyarországi hadak főkapitányságát,*[3]) melyre méltóbb embert nem is igen találhatott volna Ferdinánd. Imre kapitány tehát elfeledvén a vállaira nehezedő hatvan év súlyát, annyi buzgalommal látott feladatához, mintha még ezután akarta volna magát méltóvá tenni a rég megérdemlett kitüntetésre.

Ideje is volt már kibontani Ferdinánd zászlaját, mert a királyné hívei az erdélyi hadak jövetelében bizakodva, vérszemet kaptak a nagyobb sereggel, melynek kapitányai Bornemissza Be-

[1]) Thallóczy id. m.

[2]) Szilágyi Sándor: Erd. országgyűlési Eml. II. k.

[3]) Thelekessy armalis levele: Hadtört. közl. 1889. I. füzet.

nedek és Hagymási Kristóf voltak, *Munkácsnál* szállottak táborba, hogy a föld népe által ott össze gyűjtött bortizedet hatalmukba kerítsék s útjokat folytatván, a királyi őrséggel megrakott *Ungvár* és a még fogságban lévő Dobó István birtoka, *Szerednye*, ellen nyomuljanak.

Thelekessy, szokása szerint, be nem várta, míg a német had felkészül, hanem miután bekényi Alaghy János, Ferdinándnak akkor még buzgó párthíve, saját költségén fogadott 100 gyalog és 50 lovas legénynyel megsegítette[1]), összegyűjtvén a rendelkezésére álló csapatokat, késedelem nélkül a pártosokra indúlt.

Útközben maga mellé vette Székely Antal vitéz lovas hadnagyot, ki most az ungvári kapitányságot viselte, s egyesült erővel megtámadták a Munkács körül portyázó felkelőket. Ezek azonban már jövetelök hírére, csatát nem adva, megszaladtak s egyrészük Husztra, másrészük a kovászói kastélyba és Munkács várába vonta meg magát. — Minthogy azonban oly nagy számmal valának, hogy az Izabella hívei által jól megerősített munkácsi vár be nem fogadhatá őket, közvetlenül a vár alatt ütöttek tábort, melynek ágyúitól védetve, teljes biztonságban voltak.

Thelekessy látta, hogy semmire sem mehet velök, s hogy seregének javát el ne veszítse, az első kísérlet után tanácsosabbnak tartá kikerülni a hasztalan vérontást. Tapasztalta azt is, hogy Munkács kiostromlása hosszú időbe s tetemes áldozatba kerülne, de hogy még is ne járt légyen hiába, nem messze a vártól egy alkalmas és kitünően védhető ponton bizonyos erődítmény építéséhez fogott s miután annak gondviselésére Zalay Simont és Pály Jánost hátrahagyta, *Kovászó* alá vezette seregét.

Az ilyen erődítvények, vagy mint akkor nevezték «*huszárvárak*» igen nagy szerepet játszottak a Felső-Magyarországon vivott harczokban[2]) és tagadhatlanul jelentékeny szolgálatokat tel-

[1]) Dersffy István kassai kapitány, levele a nádorhoz 1557 nov. Orsz. levélt. kincstári osztálya. (Nádasdy levélt.)

[2]) Petheő János kassai kapitány, írja 1558 szept. 8-ról Nádasdynak, hogy míg a királyi hadak Barkó várát ostromolták, Némethy Ferencz Szerencs előtt ismét egy «*Huszár várat*» csináltatott s 100 lovast 100 gyalogot és két kis taraczkot vitt bele. *Orsz. levéltár kincst. osztálya* (Nádasdy levéltára).

jesítettek várak kiostromlása alkalmával. Thelekessy is a végre építette, hogy a felkelőknek Munkácscsal való közlekedését megakadályozza és úgy elzárta általa az útakat, hogy a szükséges élést csak nagy kerülővel lehetett a várba szállítani. A tizedet ellenben, mely abban az időben a várak föntartásának legfőbb s néha — különösen pedig Ferdinánd uralkodása alatt — épenséggel egyedüli forrását képezte, a benn lakó királyi őrség könnyen lefoglalhatá, úgy hogy Munkács, mely nem tartozott a kor jellemző szólásformája szerint úgynevezett «*tarisznyás várak*»[1]) közé, — a kiéheztetésnek nézett elébe s védői hamarább vagy később, de minden bizonnyal kényszerűlve lesznek föladni, ha ideje korán fölmentő sereg nem érkezik.[2])

Kovászó, mely a Matusnay-nemzetség birtoka volt s a környék pártosai tanyáztak benne, nehány ágyúlövés után megadta magát. Thelekessy Csáholyi Farkast ültette bele és seregével az Ugocsa vármegyében alig pár óránnyira fekvő *Nagy-Szőllős* alá szállott.

Ennek ura, Perényi Ferencz, mint az új hit követője, az ősei által alapított kolostorból részint kiüldözte, részint megölette a ferenczrendi szerzeteseket s a XV. századból származó épületet, mely a Feketehegy tövében, közép nagyságú dombon emelkedett, a királyi hadak közeledésének hírére megerősítvén, családjával, kincseivel együtt bele költözött. Mert Ferencz úr Nagy-Ida várának leromboltatása óta nyugodtan viselte magát, de azért nyiltan Izabella felekezetéhez tartozott s mint Bebek sógora kiméletre nem igen tartott számot.

Mikor követe által felszólítá őt Thelekessy, hogy térjen Ferdinánd hűségére, erről hallani sem akart, de vagy nagyon bizakodván a kastély falaiban, vagy valahonnnan segítséget remélvén, elszánta magát a védelemre. — Imre kapitány pedig nem sokado-

[1]) Zeleméry László egri provisor 1557 aug. 5-ről írja Thelekessynek, hogy Balassa Zsigmond és Bebek ragadozásai miatt a vár nagy szükséget szenved, mert ezek a dézsmát lefoglalják «azért kgd az Istenért leljen módot benne, ne veszessék el ez házat az országtúl, mert csak az kőfala marad, ha az dézsmákat meg nem adják» pedig «*Eger nem tarisznyás vár*» stb. Orsz. levélt. N. R. A. fasc. 403. m. 24.

[2]) Ezen erődítvénynek csak Forgách Commentárjaiban találom nyomát, de mint alább látni fogjuk, a kir. jövedelmek elszámolásainál is emlékeznek róla.

zott, hanem erősen lövette a külső falakat, úgy hogy azok, különben is sövényből és földből állván, csakhamar össze omlottak. Ekkor Thelekessy rohamra parancsolván vitézeit, az ellenállást megkísértő őrséget kardélre hányatta, Perényit pedig felesége és gyermekeivel együtt rabbá tevén, Sáros várába vitette. — Ez alkalommal, krónikáink elbeszélése szerint, 40 ezer forintot érő zsákmány esett a győzők kezébe, mit egymás között hadi szokás szerintfelosztottak.[1])

Thelekessy körűlbelől 1557 október közepén foglalta el Szőllőst, mert az említett hónap 17-én már királyi őrség van a kastélyban, vegyesen magyar és német Székely Antal és Eysele János kapitánysága alatt, kiket Thelekessy, míg maga *Lelesz* ostromára indúlt, annak védelmére hátra hagyott. Székely Antal aztán úgy megépítteté a régi barátkolostort, hogy az nem kastély, de tisztességes várnak is beillett volna, el is neveze nem csekély büszkeséggel *Szőllős-Ujvárnak*, a nép azonban csak továbbra is *Kankónak* emlegette, mely valószinüleg régi lakói, a szőrkankós franciscanus barátokról ragadt reá.[2])

A leleszi káptalan kastélyát, több mással együtt, ez országrész egyik leghatalmasabb pártosa, Perenyi Gábor, ragadta magához, nem csekely romlására Ferdinánd híveinek. Thelekessy kimélni akarván a magyar vért, itt is fölszólította előbb az őrséget, hogy szabad elvonulás mellett adják fel a kastélyt; a kik azonban gondolván, hogy Gábor úr nem engedi őket elveszni, hősiesen kijelentették, hogy a helyet utolsó lehelletökig védelmezni fogják. Vitézűl is tartották magukat egynehány napig, míg a falak omladozni nem kezdtek; akkor azonban már lelohadt bátorságuk s látván, hogy urok felől bizony mindnyájan elpusztúlhatnak, egy sötét éjszaka titkon kilopóztak a várból. Thelekessy észrevette ugyan szökésüket, de futni hagyta őket, kevés dicsőséget találván abban, hogy miután czélját úgy is elérte, nehány száz honfitársát felkonczoltassa.[3])

[1]) Istvánffy. XX. k. Forgách id. m.

[2]) Pesti Ferencz a felső-magyarországi királyi jövedelmek igazgatójának számadása szerint, *Székely Antalnak* 59 magyar gyalog vitézre járt hópénze, a német gyalogság s a puskások száma nincs megemlítve, de zsoldjukból itélve, 30—40-en lehettek (Orsz. levélt. kincst. osztálya. A pozsonyi kamarához intézett levelek között.)

[3]) Istvánffy id. m. XX. Lib.

Nem sok idő mulva ezután egyenesen a pártos urak földjére vezette seregét Thelekessy, és *Szathmárt* kísértette meg, melyet somlyai Báthory István tartott meg János király fia hűségében. Most is ő védelmezte e nagy fontosságú helyet, erősen ostromoltatva Thelekessy által, ki úgylátszik a vár elfoglalásával akarta befejezni ebben az esztendőben viselt hadjáratait.

Ezalatt Izabella 1557 november 24-re tábori országgyűlést hirdetvén Kolozsvárra, nov. 26-án már a sereg-szemlét is megtartották s az erdélyi hadak Bebek és Balassa Menyhért vezérlete alatt rögtön megindúltak Felső-Magyarországba, mindenekelőtt Szathmár fölmentését tűzvén ki czélul. — Ily körűlmények között Thelekessy kénytelen volt felhagyni az ostrommal, mert az ellenség száma sokkal nagyobb volt az ő seregénél, s egyfelől a vár, másfelől a Balassa ágyúi által keresztűzbe vétetve, miután a beállott nagy hideg úgy is akadályozta a hadjárat sikeres folytatását, sértetlenűl vissza vezette seregét, előbb azonban, nehogy a pártosok czéljaira szolgálhasson, *Németit* felgyújtatta.

Az erdélyi hadak pedig megvárván, míg a Tisza beállott, *Munkács* felmentésére siettek, melyet Ferdinánd pártja a Thelekessy által épített kastélyból megszállva tartott. A kis «*huszárvár*» maroknyi őrsége azonban elszántan védelmezte magát s Petheő János által némi segedelmet is nyervén, kemény próbára tette az ostromlók erejét. Bebek és Balassa a munkácsi vár ágyúi által is fedeztetvén, már két ízben újították meg az ostromot sikertelenűl, végre a harmadik ostrom után szabad elmenetel föltétele alatt megadta magát az őrség, mire a vezérek széthányták a kastélyt, melynek vívása alatt mindkét részről sokan vesztek el. Izabella hívei közűl enyingi Török János kapott súlyos sebet, Ferdinánd pártján pedig Perényi Mihály, zempléni főispán és királyi pohárnok, ki az ostrom alatt ittas állapotban lóháton föl alá száguldozván, egy Munkácsról jövő szakállas golyó által leteríttetett s nehány nap mulva, 1557 karácsony első napján, sebeiben meg is halt.[1])

[1]) A most tárgyalt eseményeket forrásaink nagyon homályosan adják elő. A munkácsi kastély ostromát Forgách csak nehány szóval említi, Istvánffy szokása szerint bőbeszédű, de nem lehet rajta eligazodni, mert elmondja ugyan, hogy Thelekessy szüret után szállott Munkács alá a pártosokra, még is azt állítja, hogy Perényi Mihályt ez alkalommal lőtték

A munkácsi erőd elfoglalása után Bebek és Balassa Szőllős alá szállottak, s 1557 deczember 21- vagy 22-én a kastélyt nagy készülettel ostromolni kezdették. De Székely Antal, mint már említettük, pár hónap alatt úgy megépíttette azt, hogy rá sem lehetett ösmerni; «*melyet* — írja 1558 január 14-én Bornemissza Pál számőzött erdélyi püspöknek — mikoron az ellenség meglátott volna, egyebek is ők sem mondták, hogy heában neveztem volna *Szőllős-Ujvárnak*».[1]) Eleség volt bőven, Dobó István Szerednye várából lőporral is ellátta az őrséget, melynek számát Székely Antal az erdélyi hadak jövetelének hírére, valószinűleg szaporította, úgy hogy jóreménységgel néztek az ostrom elébe, s daczára annak, hogy az ellenség nagy ágyúkkal folytonosan törette a falakat, a

meg, a kiről pedig határozottan tudjuk, hogy 1557 decz. 25-én halt meg a vár alatt (l. Forgách Imre naplója. *Turul* 1889. II. f.)

Petheő János kassai kapitány 1558 jan. 2-án értesíti a nádort, hogy «*Munkács alatt ki kastély volt, az mieink megatták*» s elbeszéli az ostromot, mire vonatkozólag jan. 14-én így ír «*az szegény Perény Mihály uramat meglőtték Munkács alatt nagy messze szakállossal, ő maga vétkével, Isten irgalmazzon szegénnek*». (Orsz. levélt. kincst. osztálya. Nádasdy-levélt.) Mihály úr vétkét pedig, hogy t. i. ittas volt, Listius János püspöknek 1558 jan. 12-én a nádorhoz intézett leveléből tudjuk (Pray. Epist. Proc. III. 116. l.).

Mindezekből világos, hogy Munkács alatt az 1557. év végével két ízben folytak csatározások, Istvánffynak az *elsőről*, Forgáchnak a *másodikról* van tudomása, de az idők s az események egymásutánját mindkettő összetéveszti. Forgách elbeszéli, hogy Munkács vár háborgatására épült kastélyt Balassa és Bebek foglalták el a királyiaktól a kik ezután *Szőllős* ostromára indúltak. Ámde Szőllős már 1557 okt. közepén Thelekessy kezében volt, a mikor még az erdélyi hadak föl sem készültek; az említett kastély ellenben egész decz. végeig a Ferdinánd-pártiak hatalmában volt, mint ezt Pesti Ferencz kamarai adminisztrator számadása bizonyítja, ki 1557 nov. 2-tól 1558 január 3-ig 849 frt 89 d. fizetett ki az őrségnek. (Orsz. levélt. kincst. osztálya. Pozsonyi kamara levelei.) De Perényi Mihálynak 1557 decz. 25-én történt halála, pár napi különbséggel a munkácsi kastély elfoglalását is meghatározza.

[1]) Magyar Levelestár I. k. 276. l. — Forgáchnál olvassuk, hogy az erdélyi hadak Szathmár fölmentése után egyenesen *Szőllős* visszafoglalására indúltak, de minthogy ennek ostroma *1557 deczember 23-án vette kezdetét s 1558 január 13-án ért véget*, világos hogy Balassáéknak előbb Munkácsra kellett menni, mert különben csak 1558 jan. második felében jutott volna idejök a sokszor említett kastély megvételére.

kapitány még a kaput sem tartá szükségesnek felvonatni, csak valami sánczokat emeltetett ellenök, de azt sem vehették meg tőle.

Balassa és vezértársai azonban a királyi hadak elvonulásáról értesülvén, nem hagytak föl a sikertelen ostrommal, de úgy gondolkodván hogy a falak már eléggé meggyengültek, rohamra parancsolták vitézeiket, mialatt Székely küldöttei által fölszólította Thelekessyt, ki már téli szállásra vezette seregét, hogy segítségére siessen. — Az őrség azonban nagy veszteséggel verte vissza az első rohamot, sok főember hullott el a falak alatt, közöttük Erdélyi János és Tarczay György ős nemzetségének utolsó sarjadéka, a kit mint Verancsics egri püspök írva hagyá, «*királné asszony nagy keserűséggel sirata*».

Thelekessy félbeszakítván útját, miután az új kassai kapitány Petheő János hadaival egyesült, az ostrom 16-ik napján a Tiszához érkezett, és a Szőllőssel átellenben fekvő *Szászfalunál* szállott táborba. Itt megösmerkedvén a helyzettel, míg serege egy részét a folyam partján állította föl, más részét a Tiszán átszállítván, egyenesen az ostromlókra vezette. — A mint az ellenség észrevette jövetelét, egy lovas csapatot küldött föltartóztatására, de Thelekessy szemben fogadván a támadókat, megszalasztotta és Szőllős városig űzte őket, mire az egész ostromló tábor fölkerekedvén a kastély alól. csatát nem adva, Szőllősre menekűlt. — Imre kapitány megkísértette ugyan, hogy kicsalja őket sánczaik és torlaszaik közűl, mert egy nyilt csatának minden előnye az ő részén volt, de miután minden igyekezete kárba veszett, szoros ostromzár alá vette a várost s úgy bekerítette mindenfelől, hogy egy lélek sem menekűlhetett belőle. Ily körülmenyek között az erdélyi hadak éhség által is gyötörtetve, mivel Thelekessy a részökre Erdélyből küldött 80 szekér eleséget állítólag elfogta,[1]) fegyverszünetet és szabad elvonúlást kértek tőle, mit Imre kapitány meg is adott s egyszersmind közösen elhatározták, hogy a kastélyt az őrség kivonúlása után lerontják. Ez fájt különösen Székely Antalnak, de még sincs semmi jogos abban a szemrehányásban, mit régi pártfogója Bornemissza erdélyi püspökhöz írott leveléből olvashatunk.

«Az mennyi és minemű szerrel ezt az király hadát láttam vala,

[1]) Pray: Epist. Proc. III. k. 116.

hiszem vala Istent, hogy ha megvínak vala az ellenséggel, tehát nekünk aggya vala az szerencsét, de nem tudom mi okon Telekessy uram az több uraimmal egyetemben egymást értvén, az ellenséggel megconcordáltanak ugyan hírem nélkül, mert én az szállott házban voltam, csak akkor vőm eszemben Telekessy uramtól, hogy Telekessy uram megizené 21-dik napján, hogy megszerződött az ellenséggel. Ő maga is másod nap feljöve s kezdé beszélleni szerződésöket, mit tött az ellenséggel, hogy ők elvégezték volna, hogy elhánnyák az házat, mely szerzés énnekem akkor is ellenem vala, kit Thelekessy uramnak szemébe mondtam, de miért hogy énnekem az házat ő atta vala kezemben, nem akarám hogy senki azt mongya, hogy magamnak usurpáltam. senkitül nem akarok függeni, én ismét Telekessy uram kezébe adám. Rövideden az mint az ellenséggel elvégezte volt, azonképen el is hányatta, immár itt ez föld, kit én királynak holdoltattam vala, elszakada ő felségétűl. De ha énnekem királytól valami értelmöm és parancsolatom volt volna, Szőlösujvár felől, sem Telekessy uramnak szavának, sem egyébbnek ebben nem engettem volna, de miért hogy ő felsége után hadnagyom, és ő kegyelme atta volt kezemben, egyebet nem mívelhettem benne, hanem esmét kezébe kellett adnom. Végre aztán tegnapi napon (azaz 1558 január 13-án) mind az két had elvállának egymástól békével, azok túlmenének az Tiszán, mi innét; immár nem tudom kinek mi szándéka stb.»[1])

Székely Antal nagyon jól tudta, hogy Thelekessy miért nem ütközött meg az ellenséggel, ez a vádja tehát méltatlan és egész előadását bizonyos fokig rosszhiszeművé teszi. — Mert igaz ugyan, hogy Imre kapitány bevárhatta volna, míg az erdélyi hadak a tényleg bekövetkezett éhség miatt magukat tovább nem tarthatva kirontanak a városból s ebben az esetben nyilt csatában talán megsemmisíthette volna őket, a mi azonban, tekintve, hogy sokkal nagyobb számmal voltak, egyátalában nem volt bizonyos; de ha már egyszer önkényt megadták magukat, a hadi tisztesség úgy hozta magával, hogy szabadon bocsáttassanak, ez ellen a török

[1]) Székely levele i. h., melyben az áll, hogy huszonkét napig tartott Szőllős ostroma s az ellenség 1558 jan. 13-án távozott el onnan; ezek szerint a megszállás 1557 decz. 22. vagy 23-án történt.

is ritkán s csak különös okokból vétett. Azt se feledjük, hogy magyar állott szemben a magyarral s épen Balassa és Bebek volt az, ki a munkácsi kastély őrségét békével hagyta elvonulni.

Igen helyesen cselekedett tehát, mikor a szőllősi kastély lerontását elhatározta, mert bármily erősnek állítja is azt Székely, 22 napi ostrom alatt meggyengűlhetett, s mondja is róla Istvánffy hogy falai már már össze omlottak. — Ha tehát Thelekessy az erdélyi hadat szabadon bocsátva, Székelyt az erősségben hagyja, természetes, hogy azok alkalom adtán már csak azért is újból megtámadják Szőllőst, hogy lemossák az alatta szenvedett kudarcz szégyenét, Thelekessy pedig nem volt mindég közelben, hogy az ostromlottakat fölmentse, de meg sajnálta is pazarolni a magyar vért oly csekély fontosságú helyért; úgy cselekedett tehát mint sok más alkalommal ezelőtt és *Székely* vádaskodásai bizonyára nem ártottak neki.

Annyi bizonyos, hogy Bécsben is jó néven vették volna tőle, ha a pártosokat kardélre hányja s Balassát s Bebeket minden hadi tisztesség ellenére elfogatja,[1]) de már Imre kapitány megvénhedt ősz fejéhez a kegykeresés ez a gyalázatos módja nem illett volna s bár tántoríthatlanúl ragaszkodott Ferdinándhoz, erős magyarságát sohasem tagadá meg. Különben is nyoma van annak, hogy Balassa a szabadon bocsáthatás fejében Ferdinánd pártjára való áttérést ígért s Thelekessy eljárását ez is befolyásolta.

Kellő óvatossággal fogadjuk tehát a kortársak ítéletét, mert azok hátterében igen gyakran önző czélok lappanganak. Természetes, hogy Antal úr sajnálta a szőllősi kastélyt, mert belőle kénye kedve szerint zsarolhatta a környéket s mert igen alkalmas központ lett volna ez a vidéken acquirált jószágaihoz, miket Ferdinánd ungvári kapitánysága óta adományozgatott neki.

De nem egyedül Székely Antal zúgolódott, Ferdinánd német biztosai is szemrehányást tettek a vezéreknek, hogy a helyzet által nyújtott előnyöket ki nem zsákmányolták, s ebben az értelemben informálták a királyt. — Panaszkodik Petheő János, ki mint 1557 október vége óta kassai kapitány — Thelekessyvel

[1]) Listi János veszprémi püspök 1557 jan. 12. Bécsből írja a nádornak, hogy Török János, Balassa és Bebek a bezárt táborban vannak s hozzá teszi: «Adja Isten, hogy kézre kerűljenek». Pray. i. h.

együtt harczolt, hogy «*az Commissariusok nagyon haragusznak, hogy mi az három ezeren kik voltunk, mind meg nem öltük az másféle pártot, ki hét ezeren volt, vagy ha mi meg nem ölhettük őket, tehát mi ölettük volna meg magunkat velek . . . mert ugyan szemünkbe megmondák, hogy az magyar az magyart nem marja meg és nem akartuk megharapni egymást, az az hogy csak azt nem mondák, hogy ugyan akarva bocsátók el, ily árulók volnánk, és ezzel köszönik meg az mi hű és kemény szolgálatunkat az ő felsége itt való jó szolgái*» *stb. kéri tehát a nádort, hogy másképen informálja a királyt és ne hagyja el a magyar nemzetet* stb.[1])

Azt persze nem vették tekintetbe a német urak, hogy Thelekessy hadai már hónapok óta nem kaptak zsoldot s mint Petheő János írja gúnyosan a nádornak, a gyalogság bocskorban, félmeztelen napestig éhezik, szomjazik, a bort és kenyeret csak híréből ösmeri, hanem tatár módra maga előtt hajtván a barmot, «*ugy szenved az egy hússal,*» a lovasságnak pedig még ennél is roszszabb dolga van.[2])

Mig Thelekessy a felső Tisza vidékén harczolt, addig Szerdahelyi Derzsffy István, Petheőnek a kassai kapitányságban elődje, szerencsét próbált a pártosokkal és *Némethy Ferenczet* támadta meg Tokajban, ki már eddig is igen sok gondot okozott Ferdinánd vezéreinek. — Vitézei egy sötét éjjel meglopták az őrséget s a külváros palánkjait lerontva, már a belső vár kapuihoz értek, midőn a bennlévők álmukból felriadva, fegyverre kaptak. — A szerencse azonban itt is a támadóknak kedvezett s úgy megszorították Némethy embereit, hogy a kiket le nem vághattak, részint a Tiszában, részint a Bodrogban vesztek. — Derzsffynek egy Fekete Bertalan nevű inasa Némethy Ferenczet a belső vár kapujában három helyen megsebesítette, mire aztán véget is ért a küzdelem, mert az őrség a kapitány veszedelmét látván, gyorsan visszavonúlt s a kapukat felvonatta Derzsffy vitézei előtt, kik bő zsákmánynyal tértek meg Kassára.[3])

Thelekessy őszintén sajnálhatta Derzsffy eltávozását, mert

[1]) Orsz. levélt. kincst. oszt. (Nádasdy-levélt.) 1558 jan. 22.

[2]) U. o.

[3]) V. ö. Istvánffy i. h. Derzsffy levele 1557 nov. 6-ról az *Országos levéltár kincstári osztályában* (Nádasdy-levélt.).

vitéz katona s összeférhető társ vala; ez azonban örömmel hagyta oda Kassát, s csak azt a kegyet kérte ki Ferdinándtól, hogy olyan szolgálatot adjon neki, hol a törökkel hadakozhatik, «*mert szánnya az Ur Isten* — ugymond — *ez két esztendőbe keresztyének között lett vérontást és földpusztulást*». De bent lévő fizetését is sürgeti, mert ezalatt a két esztendő alatt úgy látszik semmit sem kapott s a többi tisztek is ott akarják hagyni Kassát örökös fizetetlenségük miatt; annyi az adósságuk, hogy a hitelezők elfogatják és tömlöczöztetik őket «*ki nem dícséretes volna sem Isten előtt sem emberek előtt*» jegyzi meg a jó úr Nádasdyhoz irott levelében.[1])

Valóban szomorú kilátások az új kapitány számára, de Petheő János vérmes reményekkel jött Kassára sőt úgy látszik nagyon is törte magát utánna, pedig a viszonyokat teljesen ismerő nádor megjövendölte neki, hogy nem lesz jó vége a dolognak[2]) s úgyis történt. Alig múlt el egy félesztendő, már azon könyörög, hogy az Isten mennél hamarább szabadítsa ki őtet a «*purgatoriumból*».[3]) Úgy látszik, Nádasdy nem csak a viszonyokat, de a maga emberét is ösmerhette s azért bizonyúlt jó prófétának!

Thelekessy és Petheő nem a legjobb egyetértésben éltek egymással; tényleg ugyan nem történt közöttük összezörrenés, vagy legalább is nincs erről tudomásunk, mert hatáskörük elegendőleg külön volt választva, de Petheő ellenszenve Thelekessy iránt mihamar nyilvánult s az sem lehetetlen, hogy az kölcsönös volt. — 1558 január 14-én a Szőllős mellett való Ujfaluból[4]) levelet ír a nádornak s hírül adván neki az eseményeket, erősen fogadkozik, hogy ő Thelekessy Imrével együtt életében többé sohasem hadakozik, és hogy az Úristen és Ferdinánd mindig ilyen telhetetlen és magának kereső emberrel veri őt meg, a kik miatt mindez ideig csak veszedelmet látott stb. Ilyen forma bevezetés után azt várná az ember, hogy valami nagy vétket vagy mulasztást lobbantana Thelekessy szemére, de mindezekről mélységesen hallgat, s csak azért van úgy elkeseredve, *mert ő eddig sohasem hallotta, hogy valaki*

[1]) U. o.
[2]) Többször hivatkozik erre Nádasdyhoz írott leveleiben.
[3]) L. alább.
[4]) Ma Ilonok-Újfalu Ugocsában.

élelmi szerek és hadakozó szerszám nélkül háborút viseljen, mert az minden hadnak törvénye és szokása ellen van stb.

Igaz ugyan, hogy ezért nem Thelekessyvel, de egyenesen a királylyal kellene perbe szállania; János úr azonban ezzel nem gondol, hanem gúnyolja Thelekessy gyűlevész seregét s nem jut eszébe, hogy minden szavával a hadvezért dícséri, a ki fizetetlen, kiéhezett, rongyos katonáival, ütközetet nyer, erősségeket ostromol ki, míg ellenben ő hadi pályája alatt eddigelé nagyon kevés sikert tudott felmutatni.[1])

Ez alatt Izabella vezérei, *Somlyai Báthory István* és *Némethy Ferencz* tokaji kapitány, Kisvárda elfoglalására indúltak, úgy gondolkodván hogy a kemény tél elő fogja segíteni szándékukat, mert befagyván a vár körűl elterűlő mocsárok, könnyebben hozzáférhetnek mint nyáron vagy tavaszszal, midőn a Tisza kiöntései csaknem megközelíthetetlenné teszik a várat. Értesűlvén erről Thelekessy, míg Székely Antalt Kassára bocsátotta, maga német és magyar hadaival, mielőtt az ostromlók csak meg is sejthették volna szándékát, a Tiszához érkezett, s katonáit megruházván, nagy hirtelenséggel átkelt a folyón. A várőrségnek azonban titkon megüzente jövetelét, s ezek elszántan védelmezték magukat addig, míg Imre kapitány meglepvén az ostromlókat, gyors támadásával az egész tábort szétszórta, s felhasználván a zavart és rendetlenséget huszárjaival Szatmárig és Székelyhidig üldözte, vágta az ellenség t. — Innen tovább vezetve seregét, az *olcsvai* várkastélyt ostromolta ki, melyet a pártos urak *Kisvárda* ellen építettek, a Báthory István által futásközben ott feledt ágyúkat pedig a király nevében lefoglalva, magával hurczolta.[2])

Ezzel aztán tavasz nyiltáig mindkét fél befejezte a háboruskodást, csak Némethy Ferencz garázdálkodott a tokaji őrséggel, széltére rabolván, égetvén Ferdinánd birtokait, a ki a török béke reményével kecsegtette magát, sokat elnézett, sőt a folyamatban lévő tárgyalások alkalmas ürügyül szolgáltak arra, hogy a hópénzüket sürgető katonákat röviden utasítsák el, hiszen ha létre jön a békesség, a hadi létszámot úgyis felére szállítják majd le.

[1]) Orsz. levélt. kincst. oszt. (Nádasdy-levélt.)

[2]) Istvánffy lib. XX. Forgách. 167. l. és Thelekessy armalis levele i. h.

Thelekessy a rövid nyugalom napjait sem töltötte hasztalanul, s mikor fegyverrel nem terjeszthette Ferdinánd hatalmát, híveket szerzett neki az ellentáborból. Már Szőllős ostrománál alkudozott Balassa Menyhérttel, most két tekintélyes felsőmagyarországi, urat Bocskay Miklóst és Wékey Ferenczet, hajtá Ferdinánd hűségére.[1]) sőt Bebek Györgyöt és Perényi Gábort is megkisértette már ebben az időben, kik azonban még egyelőre tartották magukat, hogy annál drágábban keljenek majd el. Előkészületeket tett a tavaszi hadjárathoz, segedelmet sürgetett a vármegyéktől, megépítteté a rossz karban levő erősségeket, zsoldot követelt éhező katonáinak, ezzel aztán el is töltötte szerencsésen a telet, sőt már a tavasz is jó előre haladt, mikor végre hozzáláthatott ismét a hadakozáshoz.

Meg is únta a dolgot szörnyen, még az örökösen zavargó Némethy Ferenczet sem lehetett kicsalni Tokaj falai közűl, meghúzta magát mint egy vén róka odujában s nem mert a haragvó vén bajnokkal síkra szállani, csak az utakat leste rablótársaival s a jámbor városi polgárokat sarczolta meg egyszer másszor, ha nem érezte háta megett Thelekessy huszárjait.[2]) Ez az élet már elviselhetetlen volt Imre kapitányra nézve. «*Nincs pénz, nincs élelem, nincs hadi fölszerelés*» — írja 1558 május 18-án a nádornak, a pártosok szabadon járnak kelnek, mert a fizetetlen királyi hadak nagy része is hozzájuk állott. — Míg ő a felső Tisza vidékén hadakozott, Némethy Ferencz elfoglalta a szerencsi apátságot s erős kastélyt épített belőle; megostromolná, de fizetetlen katonái szavát sem fogadják, s alig van egy nehány ágyúja; bocsássa hát Ferdinánd *hévvizekre*, hogy legalább törődött testét orvosolgassa, mert ily körülmények között nem is akar, nem is tudna tovább szolgálni s nem veszi a lelkére ha ő felsége ügyei miatta kárt vallanának.[3])

Nagyon rosszúl állhattak Ferdinánd ügyei Felső-Magyarországban, ha már a vén Thelekessy is fürdőre kívánkozott; ez az első alkalom hogy panaszkodik, és ott akarja hagyni szolgálatát.

[1]) Orsz. levélt. Act. Publ. fasc. 14. m. 51.
[2]) Verancsics VII. 216. Dobó István levele a nádorhoz.
[3]) Orsz. levélt. kincst. oszt. (Nádasdy-levélt.)

Sürgeti ő is a fizetést, mint a többi kapitányok, de sohasem fenyegetőzik hogy ledobja a kardot, most azonban úgy látszik már szinültig telt a keserű pohár és Ferdinánd rossz kormányzásának következményei ijesztő mérvben jelentkeztek. — Míg Némethy Ferenczcnek 2000 főnyi őrsége van Tokajban s 500 lovagot *szabad nyereségen* tart, kik természetesen rablásból élnek, addig *Kassát* 600 ember védelmezi, s ezek is fizetetlenül eladják szerszámaikat, hogy éhen ne vesszenek.

Végre a nádor felemeli szavát az udvarnál, szokás szerint fűt-fát igérnek, Thelekessy azonban ki sem mozdulhat Eperjesről, mert a pénz csak nem akar megérkezni; pedig Ferdinándnak hírül adták, hogy Tokajban minden élelem fogytán van s most lenne a legalkalmasabb pillanat ostrom alá venni a várat, s ha másképen nem, hát kiéheztetni az őrséget. Parancsolja is Thelekessynek 1558 jul. 19-én, hogy a többi kapitányokkal egyetértvén, menten menjen a fölkelőkre, a pénzről azonban egy szóval sem emlékezik. De Imre kapitány már megúnta a várakozást s az ezzel járó tétlenséget, körülveszi szép szóval a lőcsei esküdt polgárokat, a kik kölcsönöznek is neki 200 frtot jótállás mellett,[1]) s ezzel aztán megindúl, nem ugyan *Tokaj* ellen, mert ostromló szerei nincsenek, hanem Némethy Ferencz kastélya *Zétény* alá s július 23-án már töretni kezdi. — Az őrség megretten a falaknak szegezett ágyúktól, nem mer daczolni Imre kapitánynyal s július 25-én megadja magát, természetesen nem sejtvén, hogy az ágyúk — Báthory István felett való győzelem emlékei, ha Istvánffynak hihetünk — meg sem voltak töltve. Thelekessy szokása szerint szabadon bocsátaná az őrséget, de vitézei nem kegyelmeznek a rablóknak s irgalmatlanul kardélre hányják őket.[2])

Néhány nap mulva már Bécsben is tudták Thelekessy szerencsés előnyomulását s hogy még nagyobb tevékenységre sarkalják az öreg vitézt, Ferdinánd 1558 augusztus 2-án kiadott oklevele által, *Zétény* várát három megyében fekvő uradalmaival együtt

[1]) Orsz. levélt. N. R. A. fasc. 1758. nr. 42.

[2]) Istvánffy i. h. Verancsics a nádorhoz 1558 aug. 5. (Orsz. levélt. kincst. oszt. Nádasdy levélt.)

neki adományozta[1]; de ezek a jószágok még nem jövedelmeztek Thelekessynek, s minthogy a magával hozott 200 frt elfogyott, már Leleszen meg kellett állapodni a hadaknak. Július 29-én tehát kéri a nádort, hogy küldjenek pénzt utánna, mert nem képes tovább menni s beteges öreg ember létére nincs is kedve tovább sanyargatni magát.[2])

Kérése, úgy látszik, most nem maradt sikertelenül s minthogy rövid idő mulva az adománylevél is megérkezett, Imre kapitány elfeledé öregségét, *hévvizekre* sem kívánkozott többé, hanem ostromszerek és más hadakozó szerszámokkal ellátván magát Kendy Ferencz vára, *Barkó*, alá szállott.

Ez alatt Petheő János, kassai kapitány, hogy ő is vigyen már véghez valami jeles hadi tettet ne csak Thelekessy, az egri püspök, Bebek György és a vármegyék szép számú hadaival egyesülve 1558 júl. 26-án *Tokajt* ostrom alá vette. De csúfos kudarczot vallott, mert egy hajnalban Némethy Ferencz, míg az ostromló tábor aludt, felhasználván az őrt álló *Ördög István* és *Szalay János* hanyagságát, 700 lovas és 300 gyalog vitézeivel kirontott a várból és véres küzdelem után, mely alatt Bebek is sebet kapott, szétverte az ostromlókat, kik eszeveszett futásnak eredtek; Petheő a viadalt állítólag sátorából szemlélte, s mikor látta, hogy katonái szaladnak, lovára kapva, ő is velök nyargalt s egy *hátán* kapott seb emlékét vitte Kassára.[3])

Petheő a nádorhoz irott levelében mentegetőzik ugyan, s minden felelősséget alhadnagyaira és Bebekre hárít, de ideje kitelvén, a kassai kapitányságot le akarja tenni, mert hű szolgálatait nem méltányolják s akármi hiba történik, mindig reá vetnek.[4])

Szerencsésebb volt Thelekessy, ki augusztus végén bevette és lerontatta *Barkót*, szeptember 6-án pedig már *Köresd* várát ostromolta,[5]) mely szintén Némethy Ferencz őrségével volt megrakva,

[1]) Orsz. levélt. Lib. Reg. II. 362.

[2]) Orsz. levélt. kincst. oszt. (Nádasdy levélt.)

[3]) Így beszéli ezt el Verancsics 1558 július 30-ról a nádorhoz írott levelében, és védi Petheőt a szárnyaló hírek ellen.

[4]) Petheő levele 1558 szept. 8-án. u. o.

[5]) U. o.

a hónap közepén ezt is elfoglalván,[1]) a szerencsi kastély ellen készült.

Előbb azonban nagy örömnapot ültek *Kassán*, mert Ferdinánd — szinte hihetetlen — 12 havi zsoldot küldött a katonáknak, a tisztek pedig selyem és aranynyal átszőtt drága kelméket kaptak ajándékba.[2]) És míg pénzkiosztással, meg hadiszemlével töltötték az időt, Némethy Ferencz nemcsak *Szerencset* erősítette meg, de János öcscsét a budai pasához küldé, hogy mint régi szövetséges társát, segítené meg őt veszedelmében.[3])

A pasa hajlott is kérésére, de barátsága igazi török barátság volt. Mert a helyett, hogy egy derék hadat küldött volna *Szerencs* felmentésére, parancsot bocsátott a magyarországi szandzsákokra, hogy *Velizsán* füleki bég vezérlete alatt késedelem nélkül összegyűljenek, kik szavát fogadva, Buda, Esztergom, Tata, Pest, Vácz, Fejérvár, Szolnok, Hatvan, Fülek és Szécsény lovas őrségét a Kassához nem messze fekső *Szikszó* környékére vezették. A török had középszámítással 5000 emberre becsülhető, mind annyi lovas, tehát színe-java a seregnek, kitünő harczosok, de garázda rabló nép, mint a sáska feléli, elpusztítja a földet merre jár, s mint a barmot seregestűl hajtja maga előtt a szerencsétlen rabokat.

Ez alatt lassan Ferdinánd hadai is fölkészültek, és *Méránál* szállottak táborba. — Már épen Szerencsre akartak indúlni, mikor egy paraszt, lóhalálba jön Thelekessyhez, jelentvén hogy a török Szikszót pusztítja. Imre kapitány az égő város füstjét látván, rögtön megváltoztatta szándékát s maga mellé rendelvén a kit előtalálhatott, nagy jó kedvvel indúlt a törökre. A magyar sereg legnagyobb számítás szerint sem haladta meg a két ezeret, ennek is egy része rossz fegyverzetű gyalog; a puskások hitvány paraszt lovakon csak ártalmára voltak a jó hadi rendnek. — De a vezérek tapasztalt vitéz katonák. — Ott volt Forgách Simon, a nemrég megtért Bebek György, Székely Antal és mindnyájuk mestere a vén Thelekessy. Senki sem ösmerte nálánál jobban a török harcz

[1]) Verancsics i. m. VII. 242.
[2]) Istvánffy i. h.
[3]) Verancsics i. h.

módját s bizonyára öröme telt benne, hogy életében talán utoljára rá öklelhet ismét a törökre. — *Veli bég* régi ösmerőse, már egyszer emberségre tanította, s 10 év multával szemtől szembe állanak ismét. — Azóta mindkettőjüknek felvitte dolgát az úr Isten, most fog eldőlni, melyik érdemli meg jobban.

Útközben megállapítják a csatarendet, és szigorú törvénynyé teszik, rabot senki se fogjon míg a viadal sorsa el nem válik. Székely Antal és Zalay Ferencz meg Szennyesy Mátyás vezette az előhadat, kis távolságra tőlük Bebek, ezután Petheő János csapatjai következtek, a derékhadban maga Thelekessy és Forgách Simon, míg a csatarendet Geratov és Feikovics németjei zárták be.

Nap enyészet előtt két órával érkeznek a Sajó mentén elterűlő kazai síkságra. Hogy a török észrevette jövetelüket, szokása szerint öldösni vagdalni kezdi a rabokat, nem irgalmaz a csecsemőnek sem. Thelekessy nem nézheti e vad kegyetlenséget s parancsot ad az előhadnak hogy gyorsan támadjon. — Erre nagy hirtelen záporeső keletkezik, a puskások nem használhatják fegyvereiket s csaknem egy lábig elhullanak; majd Bebek, s utánna Petheő újítják meg a rohamot, de minthogy egymástól jó távol állottak, az ellenség hanyat homlok vissza veri őket, a hadi rend bomladozni kezd s már-már eldől a viadal sorsa. Ekkor Thelekessy és Forgách Simon vágtatnak elő s feltartóztatván a szaladókat, nagy erővel vetik magukat a törökre s véres küzdelem fejlődik ki. Imre kapitány mélyen bevág az ellenség soraiba, s a váczi parancsnok Czirki aga, arczczal támad reá; Thelekessy szemben fogadja az óriás erejű törököt, ki egy hatalmas csapással leszeli sisakjának karimáját, de a vén huszárok észreveszik, hogy a vezér veszedelemben forog, s egyfelől fegyverhordozója Bencze, másfelől Keresztes János rohannak elő s felkonczolják a nagy törököt. — A másik szárnyon Bebek és Székely Antal vitézkednek s rövid idő alatt az ellenség mindenfelől vissza van szorítva, s eszét vesztve rohan a Sajónak. Ez alatt beáll az est s minthogy a vert had *Veli* béggel együtt, menekűl a merre csak szemével lát, Imre kapitány Putnokra vezeti seregét, magával vivén az apró gyermekeket és leányokat, kik térdenállva köszönik meg szabadulásukat; de Forgách Simon és Szennyesy Mátyás elindúlnak törököt fogni, s másnap délig 29 törököt és 40 lovat fogdostak össze. — Majd számba veszik a

nyereséget s jóllehet Bebek esküje daczára nem akarja előadni a zsákmányt, még is 1200 lóra oszlik a «*kótya-vetye*».

A kazai diadal híre (1558 október 13-án) csakhamar elterjedt az országban, és Thelekessynek nagy népszerűséget szerzett. Az 5000 törökből alig menekűlt meg 400, s *Veli béget* vasra verve vitték Konstantinápolyba hol nemsokára mérget vett be; Ferdinándnak pedig 13 zászlót küldtek a vezérek, s nehány előkelő foglyot, de az agák legnagyobb része a csatatéren maradt.[1])

Így menekűlt meg Némethy Ferencz, de a budai pasa drágán fizette meg a mulatság árát. — Azonban Ferencz úrnak is lett volna oka panaszkodni, mert a kazai győzelem vagyonába kerűlt; Ferdinánd ugyanis 1558 november 21-én úgy ő mint két testvére Abauj, Zemplén és Ung vármegyében fekvő összes javait — közöttük egy kőházat Kassán — Thelekessy Imrének és fiának Istvánnak adományozta.[2]) Ezentúl tehát még elkeseredettebben verekedett a német párttal.

Imre kapitány, mikor nem hadakozott, többnyire Eperjesen tartózkodott, valószínűleg családját is elhozta magával, mert serdülő fiáról bizonyosan tudjuk, hogy vele volt. Ő azonban csak vendég lehetett a családi tűzhelynél, mert alig pihente ki magát, már mindenfelől zaklatták és folytonosan szemmel kellett tartani a pártosok minden mozdulatát, nehogy háta mögött valami nagyot merjenek. Most legfőképen Balassa Menyhérttel gyűlt meg a baja, ki mint Izabella főkapitánya, legalább szinleg nagyon buzgólkodott érdekében, és Szathmár várából ki-ki rontván, örökös rettegésben tartotta Ferdinánd alattvalóit. — Nem régiben pedig Kisvárda ellenében annak háborítására építtetett egy kastélyt, s már huzamosabb idő óta azon működött, hogy e fontos helyet a német párt kezéből kiragadja.

Az év végével pedig — november derekán — összegyűjtvén az erdélyi hadakat, egyenesen Kisvárda ostromára indúlt s körűl-

[1]) V. ö. Istvánffy i. h. Forgách Comment. 175. l., különösen pedig Simon vitéz jegyzeteit, ki az ütközetet igen érdekesen írja le; valamint Pethő János levelét a nádorhoz 1558 okt. 20-ikáról. Orsz. levélt. i. h. Katona XXIII. 84. l.

[2]) Orsz. levélt. Lib. Reg. II. 372.

belől 2—3000 főnyi seregét a Tisza partján állította föl. — Mindenek előtt jól körűl sánczolta és megerősítette táborát, úgy, hogy véletlen támadástól nem kellett tartania. Elesége volt bőven, katonái zsoldját pontosan fizették s csak arra várt, míg a Tisza mocsarai befagynak, mert így legnagyobb erőfeszítés mellett sem tudott a vár közelébe férkőzni, úgy hogy még nagyon kevésre ment az ostrommal, midőn Thelekessy fölmentő seregével megérkezett és az ellenkező parton *Tárkánynál* szállott táborba.

Így a két tábor egy mérföldnyi távolságra egymástól, farkasszemet nézett, de közöttük zajlott a Tisza s az ezen való átkelést hasztalanúl kísértették meg. — A harcz tehát egyelőre csak kölcsönös ágyúzásra szorítkozott, de Imre kapitánynak nem is állott érdekében siettetni az átkelést, mivel serege az ellenség számához képest igen kicsi volt, várnia kellett tehát míg segéd-csapatok érkeznek, mert egy elhamarkodott kísérlettel mindent koczkára tehetett volna. — Balassa népe azonban nem volt ily türelmes, az oláh csapatok szokásuk szerint megszöktek, a székelység pedig zúgolódott, hogy ha csatára nem viszik őket, hát bocsássák békével haza.[1]) Imre kapitány a kedvező alkalmat fölhasználva, minthogy időközben Verancsics püspök buzgólkodására számbavehető segítséget kapott s az ostromlók eleségét is elfogta, Csaholyi Farkas vitéz hadnagyát bizta meg, hogy egy század puskást titkon vigyen be Várdába, ki egy éjjel az ellenség előőrsét kijátszván, feladatát dícséretesen meg is oldotta. De ez alatt az erdélyi rendek gyűlést tartván, nem csak új csapatokat küldöttek Balassához, de a szomszédos vármegyék nemességét is fölszólították, hogy haladéktalanúl Várda alá szálljanak, minek következtében Szathmár, Ugocsa, Szabolcs, Kraszna és Szolnok nemessége csakugyan fölkelt, s ez által az ostromló had rövid idő alatt négyezer főre szaporodott, Varkocs Tamás, Ártándy Kelemen, Kapitány György s több jeles hadnagyok vezetése alatt.[2])

Mindazon által nagyon lassan haladt előre a dolog, sőt Balassa Menyhért, már ekkor komolyan forgatván eszében az átpártolást, alkudozni kezdett Thelekessyvel, a minek azonban valószínűleg az

[1]) Verancsics i. h. VII. k.
[2]) U. o. 312.

udvar bizalmatlansága következtében eredménye nem lévén, miután Menyhért úr úgylátszik már Szőllősnél is rászedte a jóhiszemű vezéreket; Imre kapitány 1559 január 26-dikán a Tisza jegén átvezette seregét, és Balassának csatát ajánlott. — De az ostromlók megelégedvén azzal, hogy Thelekessy élelmi szereit elfogták, hallani sem akartak az ütközetről, hanem sánczaik mögé vonúlva, tétlenül nézték, hogy Imre kapitány seregét Kis-Várdán túl *Ajaknál* állítván föl, táborukat egészen bekeríti. — Innen rögtön kemény parancsot küldött a bártfai tanácshoz, «*hogy ha fejeteket, jószágotokat szeretitek és megmaradástokat kívánjátok, kenyeret, húst, abrakot, sert, pénzért Tárkányba küldjetek.*»[1])

Nagyon hihető, hogy az élelmi szerek rövid idő alatt meg is érkeztek s most nem volt egyéb dolga Thelekessynek, mint hogy türelmesen bevárja, míg az ellenség vagy elfogadja a felajánlott ütközetet, vagy eltávozik Kis-Várda alól, mert minden élelemtől elzáratván, más választásuk nem lehetett. — Nem is kellett sokáig várakoznia, mert Balassa, miután táborát felgyújtotta, megfordította seregét s egyrészét *Kállóra*, más részét *Szalkára* vezetvén, átengedte a tért Thelekessynek, ki ily módon, úgy szóllván vérontás nélkűl fölszabadítván és megépítvén Várdát, azt *Székely Antal* gondjaira bízta, maga pedig sietett átkelni a Tiszán, mielőtt a jég, az enyhe időjárás következtében, megszakadozhatott volna. — De a pártosok épen arra a czélra építették a kállai és szalkai kastélyokat, hogy Thelekessy visszavonuló seregét két oldalról is megtámadhassák; most tehát elzárták az útakat mindenfelől s rövid időre úgy látszott, hogy még is a kard fog dönteni közöttük. — Imre kapitány már hadi rendbe állítá seregét, melynek hangulata határozottan harczias volt, ekkor azonban Balassa rövid fegyverszünetet kérve, Thelekessy hadnagyát, Kátay Ferenczet, magához hívatá s beszélgetésöknek az lett az eredménye, hogy a két sereg békességgel távozott egymástól. — A katonák azonban nem voltak megelégedve a történtekkel, ezek Thelekessyt, amazok pedig Ba-

[1]) Dr. Szádeczky Lajos: Magyar levelek a bártfai levéltárból. Tört. Tár 1882. 390. l.

lassát kárhoztatták; gyávának sőt árulónak tartván őt, ki a német vezérektől megvesztegettetni engedé magát.[1])

A következmények rövid idő alatt igazolták, hogy a dolog érdemét tekintve, nem is ok nélkűl gyanusították Balassát, mert csakhamar nyíltan Ferdinándhoz pártolt, és *Várda* alatt tanusított magaviselete, határozottan árulásnak mondható. Thelekessy azonban úgy cselekedett, mint hasonló körülmények között Ferdinánd minden igaz híve cselekedett volna; mint hadvezér az ostromlott vár fölmentése által megtette kötelességét, mint jó hazafi saját nemzete vérét nem pazarolta hiába s mint hű alattvaló, egy bár hitvány jellemű de jeles katonát szerzett fejedelmének. — Hogy pedig eljárását Bécsben sem rosszalták, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy rövid idő mulva ezután Magyarország egyik legmagasabb hadi méltóságára, a *kassai kapitányságra* emelte őt Ferdinánd.

A kassai kapitányok sűrűn változtak s alig lehetett e nagy fontosságú tiszt betöltésére alkalmas embert találni. Petheő János csaknem szökve távozott a «*purgatoriumból*», utána ideiglenesen *Robles Menyhértet* küldé oda Ferdinánd, de minthogy ez sem igen volt szerencsésebb elődjénél, választása Thelekessyre esett, kinek személyében aztán Kassa város és a felső-magyarországi hadak főkapitányságát, az országgyűlés határozott ellenzése daczára szerencsésen egyesítette.

Míg ugyanis Imre kapitány Kis-Várda alatt harczolt, a pozsonyi országgyűlésre egybegyűlt rendek arra kérték Ferdinándot, hogy vetne véget már a felső-magyarországi zavarteljes állapotoknak s az ideiglenesen oda rendelt Thelekessy Imre helyébe — kinek vitézségét és hasznos szolgálatait különben teljesen méltányolják, — főkapitánynak egy olyan főurat nevezzen ki, kinek az országrészben jószágai vannak s a nemzet jogait és szokásait jól ösmeri, mert Imre kapitánynak nincs annyi tekintélye, hogy a királyi hadakat a garázdálkodástól vissza tartsa, sőt mint mondják, még maga megy jó példával elő. — A mi az utolsót illeti, abban volt

[1]) Kisvárda ostromára vonatkozólag l. Istvánffy i. m. Forgách i. m. Verancsics VII. k. és dr. Szádeczky Lajosnak idézett közleményét, mely Thelekessy utolsó napjaira is igen becses adatokat tartalmaz.

valami igaz, de ugyan ki ne tette volna hasonló körülmények között; alaptalan vád azonban, hogy Thelekessynek ne lett volna tekintélye katonái előtt, csak a hatalmaskodó gőgös főnemesek kicsinyelhették a saját erejéből fölemelkedett embert. De az uralkodó nem értett velök egyet s kijelentette, hogy Thelekessyt, a ki hosszú időn keresztül úgy a török, mint a pártosok ellen vívott harczokban annyi érdemet szerzett magának, kicsinyes okok miatt mellőzni nem engedi, és a rendek kénytelenek voltak meghajolni királyi szava előtt.[1])

De az uralkodó eme fényes elösmerésén kívül, élte alkonyán más jutalomban is részesült hősünk, mert 1559 junius 2-án a Trencsén vármegyében fekvő *Lednicze* várát roppant uradalmával együtt adományozta neki Ferdinánd, mely Podmaniczky Raphael magvaszakadtával szállott a koronára.[2]) Most tehát gondtalanul nézhetett a jövendőbe s azzal a megnyugtató érzéssel hunyta le szemét, hogy egyetlen fia az ország legvagyonosabb főurai között foglaland helyet.

Ezután már nyugalmasabb napok következtek a vén bajnokra. A török el volt foglalva a maga bajával s nem idegenkedett a békétől; Izabella már bele fáradt az örökös hadakozásba, vezéreinek hitehagyása nagyon elkeserítette, méltányos föltételek alatt tehát ő is kész volt letenni a fegyvert, csak Erdély s a részek maradjanak meg fiának. Békés szellő lengett hát mindenfelől, de az nem éltette a vén Thelekessyt. — Megvonja magát Kassán családja körében, szegre akasztja rozsdás kardját, talán kezibe sem veszi többé. Pedig most is megbirná még forgatni, jobban mint sok fiatal levente, de ugyan ki ellen? — Lefoglaltatja az egri püspök dézsmáját hogy legyen miből tartani katonáit, de arra egy vicze-hadnagya is elégséges; a jámbor városi tanácsot pennával is meg lehet ijeszteni, a hatalmaskodó nemes urak meghunyászkodnak előtte, a pártosok nem tanyáznak többé a kassai kapu előtt, mint régen; olyan a csend, hogy szinte megborzad tőle az örökös hadi lármához szokott ember. Kiüt a pestis, Bártfáról Eper-

[1]) Az erre vonatkozó tárgyalásokat l. Fraknói: Magy. országgyűlési Emlékek IV. k. 164, 170, 276, 339. l.

[2]) Orsz. levélt. Lib. Reg. II. 425. l.

jesre viteti fiát s ráíjeszt az élelmes kalmárokra, hogy ne merjenek Lengyelországgal kereskedni; hallgatnak reá; de ki ne is fogadná szavát? — Egyszer-egyszer török híreket hall, megpezsdül benne a vér, s van dolga íródeákjának a sok hadba szálló parancs elkészítésével, de aztán meghazudtolják a híreket, nagyot fordult a világ azóta, a török is otthon űl már a szakáll szárítón. — Ha legalább régi ellensége, Némethy Ferencz, kerűlne útjába, de az is kihurczolkodott már Tokaj várából, s talán ekevasat forgat az éles kard helyett? — Mi keresete hát neki tovább ezen a világon — ha az ellenséget nem vághatja? — Az unalomba belebetegszik s 1560 február 28-dikán megíratja végrendeletét. Körülötte vannak régi bajtársa Forgách Simon, Perényi Gábor az abauji főispán, s még egy pap is Szerdahelyi Máté, a mislei prépost... Imre kapitány csakugyan meg akar halni. Családját Ferdinánd gondjaiba ajánlja, Zay Ferencznek lelkére köti, hogy a gyerekeket összeházasítsák, eszébe jutnak szegény attyafiai ott a Zala vármegyei udvarházakban, bírják békességgel örökét, neki úgy is adott az Úr Isten kardja után eleget.[1]) Leszámolt tehát a földi gondokkal s nyugodtan várja a halált, hiszen régi ösmerősök, százszor is néztek egymás szemébe. Mire kizöldült a mező s elérkezett a Balassa által dicsőített «*áldott pünkösdnek gyönyörű ideje*», mikor a végbeli vitézek jó hamar lovakon szerte kalandozván, vagdalkoznak, futtatnak, Thelekessy Imre is megvívta utolsó harczát a halállal... 1560 május 30-án a kassai kapitányság megüresedett. — Eltemették nagy pompával a székesegyház sirboltjába, koporsókövére rá metszették nemzetségének Ferdinánd által kibővített ősi czímerét: oroszlán és sas őrködnek a hős álmai felett.

Dr. Komáromy András.

[1]) Verancsics VIII. 75, 111, 117. Orsz. levélt. N. R. A. fasc. 121. m. 10. Szádeczky közleménye i. h.

KÁROLY FŐHERCZEG NEERWINDENNÉL.

1793 márczius 18.

(A Neerwinden melletti csata vázlatával.)

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottságának nagyérdemű elnöke a szerkesztőséget egy Károly főherczegről írt, s e füzet élén közölt érdekes tanúlmánynyal lepte meg; evvel az osztrák-magyar monarchia egyik legnagyobbb hadvezérének emlékét fölelevenítvén, mi is hozzájárúlni óhajtunk e nagy férfiú dicsőítéséhez, leírván első szereplését Neerwindennél, midőn mint 22 éves ifjú e nagy fontosságú győzelem kivívására erős elhatározásával döntőleg közreműködött.

E leíráshoz, melyet különben csak a legrövidebbre szabunk, annál szívesebben fogtunk, mivel a neerwindeni győzelem túlnyomó nagy részben *magyar csapatok* által vívatott ki, s a döntő mozzanatoknál vezénylő főbb tisztek is nagyobbára magyarok voltak.

Az osztrák hadak az 1792. évi németalföldi hadjáratban szerencsétlenek voltak; a Jemappes melletti csata elvesztése egész Németalföldet a francziák kezébe juttatta, s az osztrák sereg Clairfait által a *Roer* folyó mögé vezettetett.

Csak természetesnek találhatjuk tehát azt, hogy *Coburg* Joziás herczegnek, midőn 1793-ban a hadsereg parancsnokságát átvette, első kötelességévé a Németalföld visszahódítása tétetett.

A sereg 1793 február hó végén állott ismét hadkészen s a hadműveletek a Roer átlépésével megkezdődtek. Rövid küzdelmek után, melyek közönségesen *Aldenhoven* melletti csata név alatt ismeretesek, a francziák hátrálni kényszerültek, mert a franczia északi hadseregnek, *Valence* tábornok alatt, csak egy töredéke állott a Roer folyónál, egy másik része *Miranda* alatt Maastricht

várát ostromolta, míg a főerő, *Dumouriez* főparancsnok által személyesen vezetve, Antwerpennél állott és Hollandia meghódítására készült.

A császári sereg az első sikerek után diadalmasan nyomúlt elő; márczius 4-én már a Maas folyón is átkelve elfoglalta Maastrichtet és Lüttichet, és hadműveleteit Tirlemont és Löwenen át *Brüssel* felé volt folytatandó. De Coburg előbb még a jelzett erősbítéseket bevárni szándékozott s e végből a Maas-vonalon megállapodott.

E szünet Dumourieznek alkalmat nyújtott Hollandiából visszatérni, s Löwen tájékán mintegy 40,000 főnyi erőt összpontosítani, melylyel az osztrák sereg előnyomúlását megakadályozni szándékozott.

Az osztrák sereg márczius 14-én indúlt meg a Maas-vonal mellől, s 15 én elővéd-csapatainak egy része, *Károly* főherczeg vezetése alatt, már Tirlemontot is elfoglalta; Coburg márczius 16-án bocsátotta ki az intézkedéseket, melyek szerint a Löwennél álló franczia sereg *márczius 19-én* arczban és jobb oldalában megtámadandó volt.

De az előnyomúlás már 16-án akadályba ütközött, a menynyiben az osztrák elővéd Tirlemontnál túlerő által megtámadtatván, visszaveretett. A francziák a Nagy-Geete folyón is átkelve. a két Geete közti magaslatokat hatalmukba ejtették, s mivel e magaslatok visszafoglalása az osztrák hadaknak nem sikerűlt, az egész osztrák sereg márczius 17-én a mellékelt vázlat szerint a Kis-Geete folyótól keletre fekvő magaslatokon foglalt állást.

A jobb szárnyat az eddigi elővéd képezte *Károly* főherczeg parancsnoksága alatt; a közép első harczvonalát *Colloredo* táborszernagy, második harczvonalát *Benyovszky* és *Württemberg* altábornagyok, a bal szárnyat, mely tartalékhadtest nevet viselt, *Clairfait* táborszernagy vezérelte.

Az osztrák seregnek létszáma a csatában míntegy 40,000 lehetett. A francziák ereje körülbelűl 45—47,000 fő volt.

Ez adatok azonban csak hozzávetőlegesek, mivel a létszám a források mindegyikében különböző.[1]) Csupán az bizonyos, hogy

[1]) Az *Österr. Mil. Zeitschrift* 1808-ik évfolyamában az osztrák erő

a francziák egészben erősebbek voltak, mig ellenben az osztrák sereg még egyszer annyi lovassággal rendelkezett, mint a franczia.

Dumouriez márczius 13-án érkezett Brüsselbe és seregét összegyűjtvén, 15-én Cumptich-be, 16-án Tirlemont-ba ért, 17-én pedig a két Geete közti magaslatokon táborozott.

A csata *márczius 18-án* a francziák támadó előnyomúlásával kezdődött.

A *Valence* alatt álló jobb szárny oszlopai a Kis-Geeten Neerhelissemnél átkelve, Racour Oberwinden és Neerwinden ellen nyomúltak; a középhad *Chartres* herczeg[1]) alatt Esemael és Elissemnél kelt át, s Laer és Wanghe ellen támadt, végre a bal szárnyat *Miranda* Neerhespen és Orsmaelen át Dormælnek vezette. Különített viszonyban volt Champmorin hadosztálya, mely Neerlinterből Léauba vonúlt, s innet az osztrákok jobb oldalát és visszavonúló vonalát fenyegette.

A franczia oszlopok már meneten voltak, midőn Coburg herczeg, ki támadásra egyáltalán nem számított, tábornokaival egyetemben Károly főherczeg főhadi szállására Neerlanden-be lovagolt, hogy a *márczius 19-én hajnalban tervezett* támadásra az intézkedéseket kiadja. Itt érte a jelentés, hogy a francziák a Nagy-Geeten erős oszlopokkal átkeltek és Léau felé nyomúlnak.

A franczia balszárny csapatai csakhamar elérték a Kis-Geetet is és az osztrák előcsapatokat Oberhespen, Gutzenhoven és Orsmaelnél megtámadván, a folyón át visszavonúlásra kényszerítették. Mivel pedig bizonyossá vált, hogy egy franczia hadosztály Léauba ért, s az ott levő különítményt visszanyomta, Coburg herczeg veszélyeztetett jobbszárnyának óltalmára rendelkezéseket volt kénytelen tenni.

Ehhez képest *Károly* főherczeget szívós védelemre utasítván, egyidejűleg elrendelte, hogy a második harczvonal egyik fele

42,538 főre, ugyan-e folyóirat 1813-ik évfolyamában 36,749 főre, a *Mittheilungen des Kriegs-Archivs*-ben, 1877., 40,153 főre tétetik. A francziákat *Jomini* 45,000-re, *Duller* (Erzherzog Karl) 55,000-re becsüli; *Dumouriez* íratai szerint (Mémoires du Général Dumouriez) 47,000 fő állhatott Neerwindennél harczban.

[1]) Később Lajos Fülöp franczia király.

Benyovszky altábornagy által Orsmael, másik fele pedig *Württemberg* herczeg által Halle ellen vezettessék.

Délelőtt 11 óra volt, midőn az erősbítések megindúltak, de ekkor már Károly főherczeg csapatai kemény harczban állottak. A Sztáray gyalogezred (most 33-ik) magyar tisztjei és legénysége és az Eszterházy-huszárok (most 3-ik) 6 százada bámúlatos kitartással küzdött, hogy a francziáknak Orsmaelből való kibontakozását megakadályozza. Az itt álló tűzérség — 4 löveg — a francziák 16 lövege ellen keveset tehetett; csakhamar egész legénységét elvesztette, mire a lövegeket a Sztáray-ezred tisztjei: *Bakonyi* főhadnagy, *Thibát, Fodor, Gruber* és *Horváth* hadnagyok [1]) kezelték.

Ily módon, bár nehezen, az ellenség előnyomúlása egyelőre meggátoltatott.

De ez alatt *Miaczynsky* franczia hadosztálya elfoglalta a Károly főherczeg oldalában fekvő Dormæl falut. Benyovszky ép ekkor ért ide a d'Alton és Brechainville magyar ezredek [2]) három zászlóaljával, s a küzdelmet fölvette.

A most bekövetkező mozzanat a legérdekesebbek egyike, melyek harczban előfordúlnak. Károly főherczeg a franczia *Ruault*, Benyovszky a Miaczynsky hadosztálylyal, egyik Orsmael, a másik Dormæl ellen, a legmakacsabb harczot folytatják, mely *Smola* tűzérfőhadnagy kétfelé irányzott lövegei által hathatósan támogattatik.

Végre Miaczynsky csapatai megkezdik a hátrálást és Benyovszky Dormæl birtokába jut.

E válságos pillanatban, a nyert parányi előnyt fölhasználandó, *Károly főherczeg általános támadást rendelt el Orsmael ellen.*

A Sztáray-ezred derék ezredese, *Gruber, egész tisztikarát az arczvonal elé szólítva,* kivont karddal s hangos magyar «*rajta*» kiáltással az ellenségre tör, követve a bár megritkúlt, de a példa által új lelkesedésre gyulladt derék magyar katonák által. Ugyanekkor az Eszterházy-huszárok, továbbá a *Benyovszky* által

[1]) Eine Skizze aus dem Feldzuge 1793. Oesterr. Mil. Zeitschrift 1843. 250. l.

[2]) Most a 15-ik és 25-ik gyalog-ezred. Mittheilungen des Kriegs-Archivs 1877.

személyesen ide vezetett Zeschwitz és Coburg dragonyosok, az utóbbiak *Dévay* ezredes parancsnoksága alatt, szintén az ellenségre rohannak, mire a francziák, miután a hadosztály-parancsnok Ruault tábornok is elesett, 15 löveg visszahagyásával hanyatthomlok megfutamodtak.

E percztől kezdve a csata sorsa el volt döntve s a fényes győzelem, melyet az osztrák hadak kivívtak, *Károly főherczegnek*, a harczvonal e része parancsnokának, hírnevét megalapította. De nagy része volt e győzelem dicsőségében *Benyovszky* altábornagynak, továbbá a derék *Sztáray-ezrednek* és az *Eszterházy-huszároknak* is, kik a diadalt oly rendkívüli önfeláldozással kivívták. A Sztáray-ezred két zászlóalja 7 tisztet és 189 legényt (tehát létszámának majd 1/4-ét) veszített. Az Eszterházy-huszárok 4 tisztet, 75 huszárt és 100 lovat veszítettek.[1]) A Sztáray-ezred halottjai közt ott volt kitünő ezredese, Gruber.

Károly főherczeg a Mária-Terézia-rend nagy keresztjét, *Benyovszky* altábornagy a közép keresztet, *Smola* főhadnagy a kis keresztet kapta. A *Sztáray-ezred legénysége közül 30 az arany és 126 az ezüst vitézségi éremmel diszíttetett.*

Bár e helyen csak Károly főherczeg tevékenységét szándékoztunk vázolni, de röviden fölemlítjük a harcztér többi részén történteket is.

Württemberg herczeg Champmorin hadosztályát, Miaczynsky megfutamodása után könnyen visszanyomta.

Nagyobb küzdelem folyt azonban az osztrák balszárnyon, hol Dumouriez seregének nagyobb része, közel 30,000 ember működött. A harcz tárgyai Neerwinden, Oberwinden és Racour helységek valának, melyekért elkeseredett küzdelem folytattatott.

A magyar csapatok közül kitűnt itt az Eszterházy-gyalogság (most 34. gy.-ezred) *Bideskuty* őrnagy parancsnoksága alatt, ki Racour helységet, négyszer megújított támadással elfoglalta, továbbá a Blankenstein-huszárok (6-ik huszárezred).

Végre a harczot itt is, mint a jobb szárnyon, egy *magyar tábornok* döntötte el; ott Benyovszky Dormæl elfoglalásával, itt *Boros* tábornok, ki a Latour-dragonyosokkal és a Blankenstein-

[1]) Mittheilungen stb. 281. l.

huszárokkal remek rohamot intézett a Racour és Oberwinden közt tömör alakban álló tízszerte erősebb franczia gyalogság ellen, mi az egész franczia jobb szárny hátrálását vonta maga után.

Mirandának Károly főherczeg által megvert csapatai olyannyira fölbomlottak, hogy azok csak 4 mértföldre a csatatértől voltak ismét összegyűjthetők. Valence később hátráló oszlopai ellenben az üldözéstől részint az éj beállta, részint a franczia lovasság önfeláldozása folytán megmenekültek s az éjt a két Geete közt töltvén, másnap hajnalban vonúltak Tirlemontra s tovább Löwen felé.

A neerwindeni győzelem jelentősége nagy volt, mert visszaszerezte Ausztriának Németalföldet, de még nagyobb lehet vala, ha a császári hadsereg élén Coburg helyett, ki még a XVII-ik századbeli methodismus híve volt, egy erélyesebb és tevékenyebb fővezér áll, ki a nyert nagy előnyt fölhasználva, Dumouriez fölöszlásban levő seregét határozott előnyomulással és néhány erőteljes csapással megsemmisíti. Dumouriez serege, már mire Brüsselbe ért, 20,000 főre olvadt le, később pedig, midőn Dumouriez, árulása köztudomásra jutván, az osztrák sereghez menekűlt, majd teljesen fölöszlott.

Ha Coburg ekkor egy merész elhatározással egyenesen Párisba megy, abban őt alig gátolja valaki. De Coburg nem volt a nagy elhatározások embere s Párisba menetel helyett hónapokon át apró-cseprő, jelentéktelen várak ostromával bíbelődött, mi által a háború dicsőséges befejezésére az oly kedvező alkalmat elmulasztotta.

De a neerwindeni győzelem így is nagy jelentőségű az osztrák-magyar haderő történetében; itt villant föl a szikra, melyből később ama hatalmas villám fejlődött, mely a csaták legnagyobb mesterének merész terveit lesújtotta; itt kezdődött ama fényes pálya, mely tetőpontját Aspernnél elérte s mely, sajnos, e nagyszerű győzelem után oly váratlanúl és oly gyorsan véget ért.

Ránk magyarokra pedig különösen nevezetes e csata azért, mert Károly főherczeg ez első fényes győzedelmét legnagyobb részben *magyar csapatokkal, magyar vezérek* segédkezése mellett vívta ki, s a túlnyomó ellenséget *magyar harczkiáltással* verte vissza.

RÓNAI HORVÁTH JENŐ.

TÁRCZA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A hadtudományi bizottság utolsó ülését f. évi október hó 15-én tartotta.

Az előadó bemutatta a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr leiratát, melyben tudatja, hogy a Hadtörténelmi Közleményeket a középiskolai tanári könyvtárakba való beszerzésre is ajánlotta, továbbá Wengen freiburgi író átiratát, melyben az 1848/49-iki magyar függetlenségi harcz irodalmáról jegyzéket kér, hogy e művek Pohler «Bibliotheka historico-militaris» czímű gyűjteményébe fölvétessenek. A jegyzék összeállítására a múzeumi és egyetemi könyvtár fog fölkéretni.

A «Hadtörténelmi Közlemények»-re nézve elhatároztatott, miszerint e folyóirat, tekintve a nagy érdeklődést és pártolást, melyben az eddig részesült, a jövő évben *két havonkint megjelenővé* változtattatik át, minél fogva jövőre nem négy, hanem öt füzet fog kiadatni. A bizottság egyidejűleg felhatalmazta a szerkesztő bizottságot, hogy a mult évben *magyar hadtörténeti értekezésre* kiírt pályázatot a jövő évben is kihirdethesse.

Végre elhatározta a bizottság, hogy a jövő évben, amennyiben ajánlkozó találkozik, «Egyetemes Magyar Hadtörténelmi Könyvtár» czímen új vállalatot indít, melynek rendeltetése az, hogy a legújabb kor hadjáratait magyar írók által, magyar nyelven leíratván, a magyar tisztikarnak s a magyar közönségnek e hadjáratok megismerhetését és tanúlmányozását megkönnyítse.

A két utolsó tárgyra vonatkozólag a bizottság a napi lapokban és több folyóiratban a következő fölhívásokat közölte.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága által kiírt hadtörténelmi pályakérdések.

1. A hadtudományi bizottság folyó évi október hó 15-én tartott ülésén elhatározta, hogy a magyar hadi történetírás fejlesztésére a jövő évben «*Egyetemes Magyar Hadtörténelmi Könyvtár*» czímen egy új vállalatot indít; e gyűjteményes műből évenkint egy-egy kötet jelennék meg, s tekintve, hogy a modern hadviselés tanúlmányozását a legújabb hadjáratok megismerése segíti leginkább elő, a gyűjtemény a legújabb hadi eseményeket magában foglaló köteteket hozza előbb, s csak azok után tér a régebbiekre vissza. Ennek megfelelőleg az első három kötet a következő munkákat tartalmazná:

Az 1890-ik évben a gyűjteményt, a monarchiánkat legközelebb érdeklő, 1866-iki osztrák-porosz és osztrák-olasz hadjáratok leírása nyitja meg; ezt követi 1891-ben az orosz-török és 1892-ben pedig a német-franczia háborút tárgyaló kötet.

A művek megírására a bizottság a következő fölhívást bocsátja ki:

Fölhívás.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága a magyar katonai írókat ezennel fölhívja, miszerint a jövő évben megindítandó «*Egyetemes Magyar Hadtörténelmi Könyvtár*» czímű gyűjteménye számára az 1866-ik évi osztrák-porosz és osztrák-olasz hadjáratokat magában foglaló első kötet megírására ajánlkozzanak.

A hadjáratok tisztán katonai szempontból, a hadászati és harczászati kiválóbb mozzanatok kidomborításával, olykép írandók le, hogy a mű egyrészt a magyar nyelvet beszélő katonának a hadjárat alapos tanúlmányozását lehetővé tegye, másrészt azonban a polgári művelt közönségnek is a hadjáratok lefolyása felől könnyen megérthető leírást nyújtson. A szöveg a szükséghez képest hadműveleti vázlatokkal és a főbb csaták és ütközetek tervével szerelendő föl és magyarázandó.

Az egész mű (mindkét hadjárat együttvéve) legfeljebb 20—25 nyomatott ívre terjedhet.

A mű nyelvezetétől és irályától megköveteltetik, hogy az irodalmi színvonalon álljon.

A munka benyújtásának határideje 1890 november 1-je.

A munkát az akadémia hadtudományi bizottsága adja ki, s a szerzőt megfelelő méltányos tiszteletdíjban részesíti.

Az ajánlat a megírandó mű tervezetével *legkésőbb december 10-éig*, a hadtudományi bizottság előadójához (Horváth Jenő honvéd százados, Budapest Lónyai-utcza 9. sz.) küldendő be, ki egyéb részletesebb fölvilágosításokat is készséggel ad.

2. Ugyanez ülésen fölhatalmazta a bizottság a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztőségét, hogy a múlt évben *magyar hadtörténelemből* vett értekezésre kiírt pályázatát az 1890-ik évre újból kihirdesse.

E pályázat a következő:

Pályázat.

1. Kívántatik *a magyar hadtörténelem valamely nevezetesebb eseményének önálló leírása.*

A dolgozat tárgya választható a mohácsi vész előtti vagy utáni időszakból (1815-ig), de az utóbbi esetben föltétel, hogy a cselekmény magyar csapatok által, vagy magyar földön hajtatott végre.

A földolgozás lehet vagy *történelmi*, a mikor is szükséges, hogy az levéltári kutatásokon, lehetőleg eredeti kútfőkön alapúljon, vagy az eseményre valamely irányban új világot vessen, illetőleg azt reconstruálja, vagy lehet *katonai*, mely már ismert és nyomtatott kútforrásokra támaszkodhatik ugyan, de a tárgyat a katonai szaktudomány szabályai szerint kritikailag dolgozza föl. A dolgozat 4—5 nyomtatott ívnél többre nem terjedhet.

2. A munka jutalma *20 darab cs. és kir. arany*, mely az aránylag legjobb, de irodalmi színvonalon álló pályaműnek adatik ki; a munka ezen felül — a folyóiratban való közzététele után — a szokásos tiszteletdíjban is részesül.

3. A pályaművek idegen kézzel, tisztán és olvashatóan írva, lapszámozva, s egy, a szerző nevét, állását és lakhelyét rejtő, jeligével ellátott pecsétes levélke kíséretében, a «Hadtörténelmi Közlemények» szerkesztősége címére (Budapest, IX. kerület Lónyai-utcza 9. sz.) *az 1890-ik év május hó 1-éig* küldendők be.

4. Álnév alatt pályázóknak a jutalom nem adatik ki.

5. A jutalomban nem részesült, de megdícsért vagy közlésre alkalmasnak osztályozott pályaművek a folyóiratban rendelkezésre álló tér

arányában szintén közöltetnek, míg a többiek jeligés levélkéi bizottságilag elégettetnek, a kéziratok pedig a hadtudományi bizottság levéltárába tétetnek.

6. A jutalomra, a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága tagjait kivéve, bárki pályázhat.

7. A pályázat eredménye 1890 június 1-én fog közzététetni.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Forgách Simon tábornok dedicátiója, melylyel Zrínyi Miklós munkáit II. Rákóczy Ferencz fejedelemnek ajánlja.[1]) Az nagyméltóságú Felső-Vadászi *Rákóczy Ferencz*, Istennek kegyelméből *Erdély országi választott fejedelem*nek; Sáros vármegyének Fő-ispánnyának, Munkács, és Makoviczai herczegnek, Sáárospataknak, Tokainak, Regécznek, Ecsednek, Somlyónak, Ledniczének, Szerencsnek, Onodnak örökös urának; nagy jó kegyelmes uramnak ő Nagyságának!

Mi némű írása maradt légyen a nagy vitéz, és méltóságú Horváth országi bánnak, néhai gróf *Zrínyi Miklósnak*, noha sokan hallották ugyan hírét, de világosságra ezen szép munka ki nem mehetett; két okát ennek látom: Első hogy deficiálván ezen méltóságos familia, nem volt azt kinek dedicálni: Másik oka volt, hogy már oly nyomorult sorsra jutott a szegény árva magyar nemzet, hogy senki a hadakozásról, annak módgyárul, és hadi disciplináról nem is gondolkodhatott; sőt arrul álmodozni sem merészlett: magát egészben idegény nemzet oltalma alá vetvén az volt szerencsésebb, a ki keményebben huzhatta az igát, és foghatta az adót hozó földben járó eke szarvát. De a mint a nagyhatalmú Úr Isten minden dolgaiban hathatós, csak ennek a szép munkának kiadásában is a föllül írt két oknak határát megszabadította: Mert ha keresem a régi híres nevezetes vitéz nagy-méltóságu tündöklő familiákat néven nevezve, noha nem találllom egyenként; De tudok egy edényt a kiben Succum familiarum, et heroum, Zrínyi, Frángyepán, Báthori, etc.:

[1]) Ez ajánlat Zrínyi munkáinak kézírati másolatain, több példányon, a Nemzeti Múzeum kézírattárában meg van. Így a 10, 15 és 363. oct. h. számú kéziraton.

mint egy Quvinta essentiáját ezeknek a ditsősséges vezéreknek meglát-hatni, és tapasztalhatni. Quod in multis, hoc in uno, nem is reménlem, Nagyságod (tudván tiszta igaz szívemet) hízelkedésnek vélje, ha Nagyságodat méltán annak nevezem: Van azért kinek dedicálni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát. A másik ok is Nagyságod által fölszabadúlt: mert nem tsak fegyverre kelnünk (szabadságunk mellett) lőtt hatalmunk; de Nagyságod az, a ki a nagyméltóságú bánnak vére lévén, nem tsak igyekezik a jó Militaris disciplinát bé hozni, sőtt parancsolja, és parancsoltattya már is. Mert ha a Rómaiak és a hadi disciplina által lőtt triumphusit el halgatom is; szóllok erről a nemzetről, a ki régen előttünk vagyon, nyakunkon üll; hírivel, életivel, költségivel, minden kigondolható mesterségivel szabadságunkat, jószágunkat, és országunkat sanyargattya. Vallon ezen német nemzet miért oly hatalmas ellenünk? Az Istennek külömb teremtett embere-é, mint mi? Annyi feje, annyi keze, annyi lába, annyi tagja az hadakozáshoz, mint nékünk. Keményebb, tűrhetőbb, erőssebb, magassabb, talpassabb, tenyeressebb-é mint mi? a kit ha a dér meg csíp, mint a légy; ha meleg Szupponya nintsen, mint az holt: termete mint a czinegének. Talán a maga visellése, vagy a köntöse, ki tsak lotyog-fütyög, és egész impédimentum az hadakozásra, a jobb e nálunk? Talán a fegyvere, koczpitere, hosszú puskája, a kit, ha ki lő, nagy dörgést tészen, de nem talál véle, és annak meg töltése nagy időt kíván, és nagy confusiot okoz: az jobb-é a mi kardunknál, kopjánknál, a ki mindenkor kisült és utat tsinál magának? Vallyon lova-é jobb? a ki, ha huszonnégy óráig nem eszik, dög; a mienk pedig akkor vidámabb. Hanem ha annak könnyebbsége volna gyorsabb a mienknél, midőn mászva-mász a lóra, a mikor már mi lovon vagyunk. Hát mivel hatalmas azon nemzet? Azért é hogy, tam in actu, quam extra actum, mindenkor exercitiumja vagyon; magát, lovát probálgattya tiszti által; kiből a szófogadás származik, soha semmit sem exequál, míg felölle jót disponál. Ezt Nagyságod böltsen által látván tapasztalja: Quod sit ordo amina rerum. Mivel pedig én gyermekségemtűl fogva a disciplináris hadakban nevelkedtem, és annak hasznát érezvén benne gyönyörködtem, s tudva tudom Nagyságodnak szent igyekezetit a jó Militaris Disciplinához; azért merészlettem ezen szép munkát kinyomtattatnom, és ezzel Nagyságodnak dedicálnom. Kérvén azért a nagy hatalmú Úr Istent, hogy Nagyságod jó intentióját secundálván, ezen mi magyar nemzetünket a pogány módra szokott hadakozásrúl el szoktassa, a szó fogadást szívire tapasza, ki által a hadi jó rend és disciplina helyre állíttatik: mely által nem tsak az idegen nemzet igájától megszabadittya; de az eő vitézkedésre teremtett virtusi által más nemzeteknek is példája, és

ditsőssége lehessen: és a Nagyságod híre, neve annyival is inkább terjedhessen, e széles világon.

Nagyságodnak alázatos szolgája és híve

G. G. Forgách Simon.

Egykorú magyar tudósítások Napoleon hadjáratai felől. A Péchújfalusi Péchy-család sárköz-újlaki (szatmármegyei) levéltárából jutott a kezemhez néhány egykorú levél, — melyek megérdemlik, hogy adalékúl a hadjáratok történetéhez följegyeztessenek.

Péchy Mihály, a kinek leveleiből a 1788-iki török hadjárat történetéhez a Hadtörténeti Közlemények f. évi II. füzetében közöltünk jellemzetes tudósításokat, részt vett a Napoleoni harczokban is, mint az osztrák hadseregben szolgáló hadmérnöki tiszt. Levelezéseiben, melyet Nagybányán és Fejérszéken lakó öcscsével Péchy Lászlóval Kővárvidék vicekapitányával folytat, megemlékezik a nevezetesebb hadi eseményekről is s így a szem- és fültanú hitelességével és közvetlenségével bírnak azok. — Ezeket kívánjuk itt mindenekelőtt bemutatni:

I. *Az 1799-iki hadjárat* idejéből két levele maradt fenn; egyiket Braunauból május 3-án, a másikat ugyanonnan nov. 3-áról írta.

«Az ide való armádiáról — írja az elsőben — most kevés újság hallatik, mivel az *erzhertzeg Károly (az osztrák hadak fővezére) megint a régi nyavalyájában esvén (az nyavalya törésben) parancsolatot vett volt, hogy Bécsbe visszamenjen és helyette a palatinus jőjjön az armádiához*, a kinek már az equipagija ide útban is volt; de már jobban lévén, és az ármádia is kívánván az erzhertzeget megtartani, megint megváltozott és Károly erzherczeg nállunk megmarad.»

E hadjáratban tudvalevőleg az osztrák hadak az oroszokkal szövetségben együtt működtek a francziák ellen. Ez együttműködésről szól a második levél nehány sora.

«*A muszkák már ráuntak a hadra*, s a Duna partjára szállottak téli quártélyban s a mieink váltották föl mindenütt a Helvetia szélén való vorpostjaikat, a hol *vigyázatlanságok miá tizenhárom ezer embert vesztettek el.* Szerencsétlenségünkre miattok itt még öt hónapi armistitiumot (fegyverszünetet) kellett tenni, mely a megérkezett Bonapartenak malmára jó víz, mivel népet gyűjthet olaszországi armádiájáról. Azt is beszélik, hogy a prussiai király intermediatiójára a francziák és mi is rá állottunk, de nehéz hinni, hogy valami a békességből meglehessen.»

II. *Az 1805-iki franczia-osztrák-orosz hadjáratról*, a francziák győzelmes előnyomulásáról, Bécs elfoglalásáról, a híres *austerlitzi csa-*

táról stb. Péchy Mihály nem küldözhet öcscsének tudósításokat, mert ő ez időben Szebenben van, de még is kap, és pedig jó forrásból, nagyon érdekes és jellemző tudósításokat. Gulátsy Antal látja el őt hírekkel Debreczenből, a ki viszont Budáról a nádor közeléből kapja a harcztérről érkező híreket Péchy Imrétől és Sombori Imrétől. — Péchy Imre az összehívott országgyűlésre ment fel s ott az ideiglenesen alakított kormány tagjává választatván s így «le nem jöhetvén a diætáról... gyermekeit, háza állapotját» Gulátsynak mint atyafiának gondjaiba ajánlotta, megkérvén őt, szálljon velek Debreczenbe, a hol legjobb menedékhelyet találhatnának akármely szerencsétlenség ellen «kivált ha a paraszt fellázasztatna is (Napoleon által), a mely könnyen megeshetne». Gulátsy Péchy Imre családjával csakugyan beszállott Debreczenbe s ott sűrűn kapja a családjáért aggódó Péchy Imrétől a tudósításokat, s adja tovább Péchy Lászlónak. «*Módja lévén* — így ír 1805 nov. 29-én — *oda fel bátyánknak mindeneket a maga valóságában tudni, mi történik*, valamint megigérte, hogy mindeneket megír, úgy teljesíti is s ha tudósít uram bátyám (t. i. Péchy László) hogy correspondense nincsen, *én a mint veszem, a szerént a maga tisztaságában mindenkor megküldöm*». — Később (decz. 19-én) ismétli, hogy minden nevezetes dolgot megír «úgy is *a bátyám cancelláriája* (úgy mond) *a major, az enyim pedig a minor*, mert előre megírván, hogy nem győz mindeneknek írni, tehát jó barátinak s atyafijainak adjam tudtokra *s innen mennek széllyel az expeditiók*».

Az első levélben (Debreczenből nov. 29-éről keltezve) többek közt ezeket olvassuk:

«Drága kedves uram bátyám! Azt remélem, hogy urambátyám eddig hitelesen is tudja *Bécsnek 12-a praesentis a francziák által lett elfoglaltatását, mely miatt felséges urunk Olmüczbe menvén, ott állapodott meg, a királyné pedig a gyermekeivel Kassára ment, hogy ha ott is bátorságos hellye nem lenne, az udvar Moszkovia felé venné útját.* E miatt míg az országba jöhetne felséges urunk, az igazgatást általadván az palatinusnak, az a következése lett, hogy a palatinus a magyar cancelláriát három hónapi előre való fizetéssel elbocsátotta, megtartotta a consiliumot, *maga mellé pedig választott nyolcz minisztert, négy főispánt, négy nemes embert s ezen nemesek közt közte van Péchy Imre bátyánk is*» . . .

Péchy Imre tudósítása alapján azután még ezeket írja «Elhallgatván már azt, mi módon vert meg bennünket (t. i. Napoleon) Bécs elvétele előtt: 11. præsentis a francziának egy részét megverte ugyan a muszka, de mégis ő retirált és a franczia nagyobb erőt küldött utánna, a kinek is előre való postája a nékem'írt levél idejekor már Budára megérkezett volt, hogy öszvecsaptak 17-a, melyik nyert? még nem tudom.

Ez az ütközet pedig csak az ország szélibe esett. Károly herczeg is küldött Olaszország felé, de ő Görzből visszahúzta magát és 18-a Carlstadba volt. — *Bécsben* (Napoleon) *a néppel szépen bánik, az urasságokhoz visitára jár.* — A pozsonyi hídat 15-a elfoglalta, Pozsonyban is bent volt. Gróf Pálfi Miklós generalis levél által a franczia tisztet megkeresvén, hogy miért foglalta el a röpülő hídat, holott az commercialis híd; erre franczia generalis Vial egy tisztet küldött Pozsonyba azzal a declarationval, hogy *nemcsak a hídat visszaadja, de az egész magyar földről is a katonaságot kiviszi s effective vissza is vonta magát.* De ezt veti bátyám (t. i. Péchy Imre) utánna: félek tőle, hogy nem soká tart, ha meghallja, hogy *egy colonne muszka sereg Holicsnál béjött az országba, hogy közelebb érje a Kutusow ármádiáját*, különben is Morvában az eleség szűk lévén. — Bécsből noha sem postán, sem másképpen levelet senki is, még a kereskedők se vehetnek, azonban tudatik, hogy verbuváltat, sánczokat ásat. Bécs körűl a fának ölit hat forintra leszállította, *életet vétetett s ingyen a nép közt kiosztatta.* Három hajót elfogott, a melyen ágyút, fegyvert, mondurt hoztak volna az insurrectio számára. — Egy budai kereskedőnek az apja Sveciából azt írta, hogy oda pro 23-a præsentis ismét 70,000 új franczia sereg váratott. — Itt (t. i. Debreczenben) körül való újság egyéb nincs, hanem hogy *mi insurgálunk, azonban csak imígy-amúgy megy a dolog, senki azt se tudja, mit csináljon.* Most 2-a decz. lesz itt egy kis diæta Debreczenbe a környűl-belől levő vármegyék követjeiből, a kik az insurrectio dolgába tartanak conferentiát, majd meglátjuk, mit csinálnak. Hát Erdély mozog-é?»

Gulátsy Antal második levele Debreczenből decz. 2-áról keltezve ezeket tartalmazza:

«D. k. U. b.! Én már ígéretem szerént, míg nem tudósít U. b., hogy correspondense van, a ki egyenesen írhatja a történteket, egymás után vett két levélben levő történeteket megírom:

De dato 24. Nov. 1°., Pozsonyi comendans generalis Pálfinak a lévén a palatinustól az instructioja, hogy mivel erő nincs, ha az ellenség az országba bejönne, csak nézni kell: ő túl ment az instructióján, a franczia generálissal írásba elegyedett s a mint a Bécsbe kijött s a palatinusnak mellesleg megküldődött Extrablattban vagyon, *Magyarország részéről neutralitást declarált*, a melyet Bonaparte acceptált, csak hogy a nemzet is neutralitásba tartsa magát. Mi lesz ennek a következése: bizonytalan; de csak alig ha rosz nem lesz. *Generalis Pálfinak lépését revocálni kellett, a pozsonyi comando is tőlle elvétetett.* 2°., 22. præsentis a palatinusnak érkezett tudósítások szerént, mikor épen ütközni akartak volna Hollabrünnél Ausztria szélibe Morva felől a francziák a mieinkkel,

a mi császárunk truppjai részéről egy curir ment által a francziákhoz, azzal a kéréssel, hogy szabad légyen az ausztriai népnek elválni a muszkától. Ez megengedődvén és meg is esvén, *a franczia a muszkának esett és elvette minden munitióját.* Mikor másodszor is akarta volna attaquirozni őket, általmegy egy muszka trombitás a muszka czár flügel-adjutánsa s fegyvernyugvást kér, oly conditio alatt, hogy a muszka sereg kimehessen haza felé a császár földjéről, a melyet a franczia megadván, a muszkák elmentek s már csak magunk vagyunk. Ekkor megtudván a franczia, hogy a császárunk még Brünnbe vagyon, megizente, meg is állapította a népét 24 óráig, hogy ha tetszik az alatt tovább mehessen. De másnap duplázta a marcheot. Hol légyen már most ő felsége? nem bizonyos, de úgy gondolják, hogy Krakkóba ment. Négy curirt küldött a palatinus hozzá, de választ nem kapott. *A minisztereit, a kik ebbe a hadba keverték, Kolorédot, Kohlenbachot, Lambertet elbocsátotta; kabinet-miniszter lett G. Saurau, de még most keresik, hol legyék, mert nem tudatik, hogy hová vette magát ezekbe a környüllállásokba.* — Az ellenség Ausztriát 9 departamentumokra osztotta, minden kerületbe az eddig volt kreishauptmanokat meghagyta, hanem mindenik mellé egy civilis és militaris præfectust adott.

De dato 28. Nov. így ír bátyám:

Vasárnap megírattam mindent, azólta ebbe vagyon az állapot. *Morvába folytába vervén a muszkát, Brünnt s ott a magazinumot elfoglalta.* Azonban a muszkának is érkezett segítsége s úgy számlálják, hogy már most ott volna 70 s 80 ezer népünk, de a francziának is alkalmasint vagyon annyi. — 18-diktól fogva egymással szembe állottak s eddig az ideig az ütközet megvolt, vagy az ütközet helyett békesség, mert *a muszka császár 18-dikban elérkezett a mi császárunkhoz Olmuczba és legelsőben is békességet proponált Bonapartenak*, a melyet ha acceptalna, mi semmit se vesztenénk, sőt nyernők Mantuát és Peschiarát, a burkusé lenne Hannovera, egyébaránt az elébbeni békességre tétetnék minden, Máltát is elhagyná az anglus. Lesz-é valami ebből a békességből, nem-é? úgy tartom két-három nap megtudjuk s a jövő póstán megírom. — Valami kevés népünk Morvaországba szándékozván, 24. præsentis Nyitra vármegye szélire 8000 francziát elibe küldött az ellenség. Károly főherczeg közelget Morvaországhoz; de az ellenség is közel van hozzá s minden attól függ, melyik fog hamarébb érkezni Varasdra; de ott is elsőbb alkalmasint csata lészen. Ha U. b. a postát nézetni fogja, nem sokára meg fogja látni, ha lett-é a békességből valami, Károly herczeg is micsoda kimenetellel érhetett Varasdhoz.»

A következő hírek decz. 9-én érkeztek Debreczenbe és pedig két

levél decz. 2-áról; ezeket «a personalis fia hozta» s mindjárt utána még az nap ismét két levél a postán jött decz. 5-éről. Gulátsy Antal tüstént leíratja őket s küldi Péchy Lászlónak. — A levelek tartalma ez:

«*De dato 2. Dec.*

Az ellenség újra béjött az országba, még pedig most már nagyobb erővel, circiter 12 ezered magával. 28-a Ötevényig jött Győr mellé, de 29-a visszavonta magát Mosonba, magát tartatja s mindent quietal, talán computusra akar vélünk menni. *Pozsonnak napjában 30 ezer forintjába kerül.* Általadott a pozsonyi viceispánnak egy proclamatiót is, hogy azt nyomtattassa ki: fenyegetőzik, ha insurgálnak. Holnap, legfeljebb holnap után meg fogjuk tudni, jő-é beljebb vagy nem. A Duna innenső partján s a Vág vizén is keresztűl jött, talán a bányavárosokra siet. Minden attól függ, Morvában melyik rész nyer, mert ezekben a napokban vagy megesik, vagy megesett az ütközet.[1]) Ha most is szerencsétlenek lészünk, vagy ő felsége meg nem békéllik, kevés idő alatt ide jön (t. i. Budára) s akkor én haza megyek. *A koronát elvitték tegnap Munkácsra.* Éppen most hallom, hogy a muszka megverte volna a francziát Morvába,[2]) ennek az consequentiája volna, hogy az ellenség Magyarországból kimenne.»

«*Ez is ugyanaz napi:*

A másik mai levelembe megírtam, hogy a francziák bejöttek Posonba s azon innét is írtam azt is, hogy megverték a francziákat.[3]) De ez nem igaz, de az igaz, hogy *a francziák kimentek az országból,* melynek históriája ez. Három napot mulatván Posonba, harmad nap egy szép levelet írt a (franczia) generalis a permanens deputationak, melynek

[1]) Épen a levélírás napján decz. 2-án folyt a híres austerlitzi csata.

[2]) Ellenkezőleg történt.

[3]) Hogy ez a hír, a francziáknak az oroszok által való állítólagos megveretéséről mennyire elterjedt az országban s hogy ez az ország keleti részeiben még az auszterlitzi vereség után két héttel is hitelre talált: mutatja Péchy Mihálynak Nagy-Szebenből (a hol ő ez időben tartózkodott) decz. 17-én ugyancsak Péchy Lászlóhoz intézett eme levele:

«K. ö. u.! A tegnapi újságaink mind több több bizonyítást nyernek *és már hihető dolog, hogy a francziák nagy veszteséggel Morvában megverettek a muszkáktól s mind Bécsig vannak kergetve.* A tábori bécsi hídat a muszkák besetzolták. Colloredot a minisztert a császár elbocsátotta, mert a felesége a francziákkal correspondált és minden titkainkat elárulta. Generalis Auersperget rabságba vagy arestomba zárták, mivel a tábori hídat el nem égette és a magazinumokat a francziáknak általadta. Generalis Jellachichot is elbocsátották. Ezek a legújabb hírek».

præsese gróf Esterházy Ferencz s jelentette, hogy ő a császártól (t. i. Napoleontól), parancsolatot vett, hogy mindjárt menjen vissza s a magyar földön csak egy katona se maradjon; *megköszönte a jól tartást a mely Posonvármegyének vagy 90 ezer forintjába került* s azon kérte a deputatiot, hogy mivel ő nem várakozhatik a falukon lévő katonáira, azokat küldjék utána Ausztria szélire. A deputatio hasonló szépen felelt a generalisnak, hogy örömmel vette a jelentést, megköszönte, hogy jó fenyítékbe tartotta a katonáit, megígérte, hogy egy franczia katonának se lesz semmi baja, kalauz által kivezetik. Gróf Amade, a kit küldött ide ezzel a hírrel a deputatio, *nem győzi eléggé dícsérni a rendet és fenyítéket, a melyet tartott*, a falukra az uraságok jószágába tiszteket küldött, hogy kárt ne tegyenek az uraságoknak. Mikor bejött volna Magyarországba, a palatinális regementből a határszélbe állottak némely katonák strásán, *ezekre egy franczia tiszt rálövetett* s elesett 27 közzülök, *ezt parancsolat ellen cselekedvén, már Posonban agyon lövette a tisztet. Egy káplár szerencsétlenségből egy asszonyt eltapodott, mikor visszamentek, ennek is kimondta a sententiát, hogy agyonlöveti.* — Noha ugyan így adta elő a generalis a visszamenetelének okát, de csak nem lehet hinni és ha ki nem verik Ausztriából, meg nem menekszünk tőlle, hogy a télen ide ne jöjjön, mert utóljára nem is lesz mit enni Ausztriában. Minden függ a Morvában és Károly herczeggel rövid időn esendő ütközetekről.»

«*De dato 5. Decembris.*

Az utolsó levelemtől fogva semmi sem történt. Bécsben most próbálják a békességet, a franczia, a mi császárunk és a prussus. De lehet tőlle tartani, hogy meg nem egyezhetnek, mert a franczia nem úgy bánik a bécsiekkel, hogy magát megunassa, sőt *a bécsi újságokba mindétig a mi udvarunkat igyekszik a nép előtt kisebbíteni.* Most a franczia mind a muszka, mind a Károly herczeg serege előtt vonja vissza magát. Mit akarjon? Kevés idő alatt elválik. — *Ma indúlt a magyar gárda Debreczenbe telelni.*»

«*De dato 5. Dec. ugyancsak Sombori Imre így ír:*

Károly herczeg Olaszországból szerencsésen retirálván, már Körmendhez nem messze Magyarország szélén van és ha lehet egész Pozsonyig fel akar jönni, hogy az eleségét fogja el a bécsieknek és éhséggel szorítsa ki belőle a francziát. Ezt a franczia persze hogy nem fogja várni s meg fog ütközni vele. *Ezt az ütközetet és Morvában a muszkával való ütközetet nagy reménység és félelem közt várják itt.* Igaz, hogy *Károly herczegnél mind magyar regementek vagynak, a legjobbak, dé azoknak a száma ugyan megkevesedett, mert 140 ezer emberrel ment el és most csak 60 ezered magával van.* Nevezetesen a *Devins* regementje úgy oda lett,

hogy visszajön ide Pestre, hogy magát újra felállítsa; már a reservája ide is érkezett; elesett, nálok a kiket esmértem, kapitány Sodrai és Ernst.

Bécsbe a mint mondják foly a békességről való tractatio, *de a franczia nem békességre czélzó indulattal mocskolja a mi uralkodásunk gyengeségeit*, nevezetesen a *bankó dolgát* vévén fel, azt mondja: hogy Francziaországban is annyi volt a bankó, de Bonaparte még is a háború közepébe pénzzé tudta változtatni az assignátákat; *pedig nem voltak a magyarországi gazdag arany és ezüst bányái* és nem vitte el magával, mint a mi udvarunk. *Mocskolja a ministereinket is és azt mondja, hogy a franczia császár meg nem foghatja, hogy hogy engedheti az ausztriai császár magát ilyen gyereki módon orránál fogva hurczoltatni a ministereitől*, a kik magokat az anglusokkal kötött subsidiumba is meg engedték csalni, mert az anglusok nem aranyba adták nekünk a subsidiumot, hanem a mi obligatioinkat nyereséggel megvették s azzal elégíttettek ki.»

E levelekben már előre is sokat emlegetett, «nagy reménység és félelem közt várt» morvaországi ütközet a francziák, osztrákok és oroszok között decz. 2-án megtörtént. Erről a nevezetes, igazán világtörténeti fontosságú ütközetről t. i. az *austerlitzi* vagy mint az alábbi tudósítás nevezi, *brünni* csatáról s ott főkép a *székely huszárok vitézségéről* nagyon érdekes följegyzéseket találunk a következő levélben, — a mely Debreczenből decz. 14-én indúl tovább másodkézből Nagybánya felé.

«*De dato 8. Dec.*

Tegnap este megírtam volt a levelet a szerencsétlen 2-dik deczemberi *brünni ütközetről*, hogy ma postára tegyem, de a mai napra felviradván, mindjárt tudtomra lett, hogy az éjjel courér jött s minthogy ez jobb a másiknál, ezen kezdem a levelemet: *Ő felsége minden seregeire nézve armistitiumot kötött Bonapartéval, mely szerént a muszka minden ő felsége ditioiból kitakarodjon.* A több conditiok még, midőn ezt a handbilétet írta ő felsége, meg nem állíttattak.

A mi a 2-ik deczemberi ütközetet illeti:

A franczia sereg sokkal kisebb volt a mi ármádiánknál. 1° már elkezdődtek a csatározások, 2° *a muszka czár a népéhez oratiot mondott s igen nagy tűzbe hozta a muszkákat* s talán e volt a veszedelemnek oka, legalább Constantin herczeget vádolják a tüzességével. A kezdete az ütközetnek részünkről jó vót, Merzfeld és Kienmayer Brünnből kihajtották a francziát. Azonban *Napoleon a maga gárdáját maga vezette a mi ármádiánk centrumának*, a hol a muszka gárdát úgy összetörte, hogy a mint a franczia relatio tartja, két harmadát fogta el, felét *(így!)* levágta, mi is megvalljuk, hogy csak 3000 ember maradt meg belőle; keresztűlvágván a centrumát az egész ármádiát széllyelverte. Azt mondják, hogy

olyan rút szaladás nem volt még, mint ez, *sem kéréssel sem fenyegetéssel a muszka czár meg nem állíthatta a népét. Ilyen confusióba a megveretett nép nem arra szaladt, a merre volt a destinatio, Olmütz felé, hanem Holits felé, a hol semmi provisio nincs. A franczia Magyarország széléig mindenütt kergette, ott megállott. Hamarébb volt Holitsba és mellette 14 ezer muszka, mint a két császár.* Ő felsége a csata piaczáról küldötte herczeg Lichtensteint Napoleon császárhoz. *Maga ő felsége azt írja a palatinusnak, hogyha a székely huszárok nem lettek volna, sokkal több muszka veszett volna el, de ezek oly szepen manövriroztak, hogy egy nagy részét a muszka seregnek megmentették, de magok veszedelmével, mert fele a regementnek elveszett.* A két részről legalább is 25,000 maradt a csata piaczon. — E szerént ő felségek Olmütztől, a hol maradt a corpus diplomaticum, elvágattattak. A herczeg Lichtenstein nyerte-é ki az armistitiumot, vagy ő felsége? nem bizonyos; hanem még az ő felsége bilétje szerént semmi más nem állítódott meg, csak hogy generale armistitium legyék, a muszka takarodjon ki minden ditionkból. Ennek a bilét írásának is a legnagyobb oka a volt, hogy *mivel a muszka sereg még most is 36 ezer és ott az ország szélin nincs mit enni, Magyarországon keresztül fog haza menni:* ő herczegsége (t. i. a nádor) tegyen rendelést mind intertentiójáról (ellátásáról) mind a fizetéséről az úton; a mint hogy ezen provincia deferálódott is gróf Illésházy ő excellentiájának. Úgy hallatik, hogy *a muszka czár igen nagy consternatioba*, mi pedig igen nagy bizonytalanságba vagyunk, hogy micsoda békességet fog præscribálni Napoleon.»

Gulátsy Antal e tudósítást kísérő levelében megjegyzi, hogy «*az a muszka gárda, melyet Napoleon a többi közt úgy elpusztított*, volt 30 ezer és annak tanubizonysága szerént, a ki azt látta mikor kijött, *oly szép nép volt, hogy soha szebbet nem látott*».

Nagyon érdekes az is, a mit a vert had, az orosz sereg, hazánkon való kitakarodásáról *s az oroszok rakonczátlankodásáról* jegyzett fel Gulátsy, Debreczenből 1805 decz. 19-én Péchy Lászlónak Fejérszékre (per N.-Károly, Nagybánya, Nagy-Somkút) írt levelében:

«Mai napon mit vettem a bátyámtól, szóról-szóra így következik:

Az utóbbi levelemben megírtam, hogy 4° præsentis armistitiumot kötöttek, melynek ereje szerént a muszka minden ditionkból tartozik kitakarodni, a mint hogy már el is ment. *A muszka czár 7° indúlt el Holitsból*, kísérte egy darabig a nyitravármegyei v. ispán, azután gróf Illyésházi az ország széléig. *A muszka sereg* merre megyen Nyitráról, még nem tudom; *de az egész világ retteg tőle, mert ha látja, hogy bár azzal, a kivel a házba együtt van, mindent kipraedál, még a maga csá-*

szárjának is két szekerét kipraedált; a mi császárunknak pedig szemeláttára ütötte a szép spanyol kosának oldalába a dsidáját és hogy Holitsba bátorságba lehessen, (t. i. a császár) *a kastélyba egész regementet kellett strásán tartani.* — Micsoda békességet remélhetünk, tudni nem lehet, mert míg a ditionkból ki nem megy a muszka, addig hozzá se kezd a tractatushoz. A demarcations lineát ugyan úgy tette, hogy Poson és Moson mellett Óvárba is a franczia lesz a békesség kötésig. — *A császár Napoleonnak izent, hogy örömest lenne vélle. Ez acceptálta és a mezőn egy tűz mellett két óráig discurálgattak együtt.* — A palatinus tegnap Holitsba ment, de három legfeljebb négy nap alatt visszajön, kétség kívűl ő felsége is, mert sem Bécsbe sem Posonba, sem Prágába nem mehet.»

E tudósítások hitelessége és jó forrásból származása minden kétségen felül áll, mert azok az ideiglenes kormány, az u. n. deputatio, egyik tagjától Péchy Imrétől a jól értesűlt nádor közvetlen környezetéből származnak s mint láttuk sokszor a király saját levelére hívatkoznak. — Magára nézve azt írja Péchy Imre ez utóbbi levelében «Mikor mehetek haza, még nem tudom, mert a herczeg (t. i. a nádor) elmenetele előtt azt mondotta, hogy még egy keveset várakozzunk, ha haza jön, akkor megtudom, talán akkor azt is megtudjuk, az insurrectiot sürgetik-e tovább vagy sem».

III. *A harmadik franczia-osztrák hadjáratról 1809-ből* csak nagyon gyér tudósítást nyerünk Péchy Mihály egy Pestről 1809 júl. 23-án írt leveléből:

«Mindjárt ide jöttemkor azt a parancsolatot vettem volt (úgy mond), hogy Morvában Olmützben menjek; de azólta esett történetek, *Aspernnél 7° praesentis megverődvén Károly herczeg és a francziák Morvába Znaymig előmenvén, az ott levő nagy magazinumokat elfoglalván, arra vették Károly herczeget, hogy armistitiumot csinált négy hétre* és abban az armistitiumban, míg a békesség meglenne is, Pozsonyt, Bernt *(így!)* vagy Brünt Morvában és Grátzot stb. a francziáknak általaladták. Igen könnyen eshetik meg, hogy a békesség tökélletességre nem megyen és akkor megint a háborúba kezdünk. Brünn Olmützhez nem messze esvén, ez is békeríttethetik a francziáktól s én innen talán oda bé sem mehetnék, de csakugyan ott a francziák ellen nem szolgálhatnék; azért magam választására hagyódván a dolog, én is inkább a temesvári várat választottam tartózkodó helyeműl, a hová a héten el is fogok indúlni.»

IV. *Napoleon 1812-iki oroszországi hadjáratáról*, a szokatlan kemény télről, a mely oly végzetessé vált a Moszkváig előnyomúlt franczia hadseregre s a most már franczia szövetségben párhuzamosan Lengyel-

ország felől működő osztrák sereg veszteségeiről szintén találunk egy rövid feljegyzést Péchy Mihály 1813 január 24-én Komáromból írt levelében.

«*Itt nekünk* (úgy mond) *igen nagy a telünk;* szüntelen 12 és 13 gradusig száll a hideg a Reaumur thermometrumon még most is, a melyre soha sem emlékezem, hogy úgy tartott volna. *A francziáknak nagy veszedelmet okozott, mindeneket elresztették s magok is a marchba majd éhel holtak meg; úgy hogy a döglött lóra is mint a farkasok úgy estek rá, s hogy egy darab húst belőlle kaphassanak, egymást verték agyon.*

A mi corpusunk is sokat szenvedett, úgy hogy a 30,000 emberből alig van még meg 10,000. A mint mondják a commandirozójok is herczeg Schwarzenberg el fog menni az armadiától és vissza Párisban. Úgy beszéllik, hogy mi ugyan a 30,000 embert továbbá is ki fogjuk adni, egyébaránt neutralisok lészünk, hanem a több Lengyelországba való népeinket még megszaporítjuk. *Napoleon fél, hogy tőlle elállunk, a végre most azt a finest gondolta ki, hogy a feleségét* [1]) *megkoronáztatja, Francziaországban régensnének declarálván halála után hét senatorokkal együtt, míg a fia felnő, hogy az által egy kis mézes madzagot vonjon el a szánkon.*»

V. *A Napoleon-féle hadjáratok utolsó episodjáról,* Napoleonnak Elba szigetéről való haza térésére s a szövetséges hadak ellene indításáról szól az utolsó levél, Péchy Mihályé Lembergből 1815 márcz. 28-áról.

«*Innen a katonaság mind kifele masirozik,* az itten való négy huszár regementek, császár huszárjai, Blankenstein, Kienmayer és Hessen-Hamburg huszárok, Benyovszky regimentje s többek e holnap végével mind kifele masiroznak *az Elba szigetjéről fegyveres néppel kiszökött Francziaországban bement Napoleon üldözésére.* Az ujságokból fogja bátyám uram tudni, hogy ez a detronizált franczia császár már mennyire ment elő Francziaországban és majd Lyonig semmi hátravetést vagy akadályt nem talált, sőt félni lehet, hogy Párisig akadály nélkül mehessen, mivel *a régi katonaság többnyire vele tart.* Úgy tetszik, hogy szégyelhetjük magunkat, annyi ministerek lévén minden birodalmokból nállunk (t. i. az épen akkor tartott bécsi congressuson) s egynek sem jutott eszében, hogy jobban kellenék az ilyen nyughatatlan embert őrzeni. De már lehetünk okosok, mikor a tehent az istállóból elvitték. Mi reánk nézve ez azért is szomorú dolog, mert nem lehet reményleni, hogy a mostani rosz pénzünk valamivel javítódjék.»

Napoleon hatalmának, mint tudjuk, utolsó felcsillanása volt ez a

[1]) Mária Luizát, az osztrák császár leányát.

diadalmenet, melyet száznapi rövid uralom után Waterloonál örökre elnyomott a szövetséges Európa egyesült hadi ereje. Szent-Ilona szigetéről aztán nem háborgatta többé a bécsi congressus és a «szent szövetség» világrendező törekvéseit. De az eszme, a melynek lelkesítő ereje diadalról diadalra vezette hadseregeit, nem volt száműzhető.

Dr. Szádeczky Lajos.

Károly főherczeg megmentése a magyar huszárok által Tarvisnál. 1797 márczius havában, Mantua megadása után, Bonaparte benyomúlt Karinthiába, s Károly főherczeg seregét visszanyomta.

Tarvis már franczia kezekben volt; az általános helyzet azonban kívánatossá tette, hogy az ott lévő franczia csapatok még Masséna megérkezése előtt visszavettessenek. Ez csak rajtaütés útján sikerűlhetett, s ennek végrehajtására Fédák, az Erdődy-huszárok (most 9-dik, Nádasdy-huszárezred) alezredese vállalkozott. Fédák magyar születésű volt, s már 1789 szept. 10-én kitűnt Belgrád ostrománál, a mikor is — midőn osztálya visszavettetett — egy mocsáron átvezető hídat tized magával addig tartott, míg a csapat újra gyűlekezett, és Fédákot veszélyes helyzetéből kimentette.

A rajtaütés márczius 22-én ment végbe; Fédák osztályával a francziák állása felé előnyomúlván, az ólombányáknál álló őrszemet szerencsésen levágta, s az előőrsöket álomban lepte meg; de ezek közűl egyesek elmenekűlvén, a helyőrséget a veszedelemről értesítették. A fölriasztott franczia csapatok most heves támadást intéztek, de a huszárok sem tágítottak, bátran neki vágtak s az ellenséget egész Saisnitzig visszavetve, Tarvist hatalmukba ejtették. A francziák közűl 14 tiszt és több száz ember esett fogságba.

Márczius 23-án azonban Masséna Tarvishoz érkezvén, a helységet egész erejével megtámadta.

Fédák derekasan védekezett, de 600 főből álló osztályából estig csak három tiszt (Fédák Mihály alezredes, Szörényi László százados és Máriássy István főhadnagy) és 30 legény maradt meg. A küzdelemnél Károly főherczeg is jelen volt és Fédákot vitézségéért személyesen is megdícsérte.

De márczius 24-én a francziák által intézett újabb támadás oly heves volt, hogy a zavarban maga Károly főherczeg is veszélyben forgott. Fédák és huszárjai minden erejöket összeszedték, hogy a főherczeget kivágják, s ez sikerűlt is, de a küzdelemben Fédák elvesztette lovát, és sebesűlve majdnem fogságba kerűlt; végre nagy nehezen sikerűlt lóra kapnia, s ekkor kardjával kezében útat nyitott magának.

A főherczeg ezalatt elvonúlt, de egérútat kellett neki hagyni, hogy az ellenséges lovasok utol ne érjék. Fédák megesküdött, hogy addig, míg kardot fogni bír, a főherczeg fogságba nem kerül — s egy mély út bejáratánál kétségbeesett harczot folytatott. A huszárok száma már nyolczra apadt, kívüle még Szörényi, egy tizedes és öt huszár volt csak harczképes, de addig küzdöttek, míg a főherczeget biztosságban nem vélték.

Most jelt adott a hátrálásra, de ekkor az ellenség előtódulván, lovát lelőtték, s ő négy új nagy sebből vérezve mint halott maradt lova alatt, honnét később ellenséges lovasok húzták elő, s fogságba hurczolták.

A hadi fogságból kicserélés útján szabadúlt meg, s visszatérésekor a főherczeg a következő bizonyítványt állította ki:

«Én alólírott ezennel bizonyítom, hogy Fédák ezredes úr 1797 márczius 23-án a tarvisi ütközetben (akkor az Erdődy-huszárok alezredese), hol őt a sereg visszavonulásánál az ellenség gyors üldözésének föltartóztatásával bíztam meg, s hogy visszavetett csapataink alakulásra időt nyerjenek, végső kitartásra utasítottam, magát mint derék tiszt viselte, s engem kitartása és hősiessége által megmentett, mely alkalommal öt sebet kapván, az ellenség kezeibe került. Prága, 1798 január 17-én. Károly főherczeg m. p.»

Ennek alapján a M. Terézia-rendet kapta, de sebei következtében még az évben nyugdíjba menni volt kénytelen, s 1814-ben mint Gyula-Fehérvár parancsnoka halt meg.

Meghiúsult királyfogás. A Mittheilungen des Kriegs-Archivs legutóbbi kötetében Dunker őrnagy egy nagyérdekű huszárkalandról tesz említést, mely érdemes arra, hogy följegyezzük.

Az osztrák örökösödési háborúban Glatz grófságot, Szilézia ama területét, mely legtovább maradt Mária Terézia birtokában, az osztrák csapatok a poroszok betörései ellen minden áron biztosítani akarták. 1741 február havában Lentulus tábornok parancsnoksága alatt a Batthyány és a Splényi huszárezredek küldettek oda azon utasítással, hogy Wartha tájékán az ellenségre váratlanúl egy nagyobb csapást mérni igyekezzenek.

Az alkalom nem sokára kinálkozott. Gróf Seckendorff tábornagy Berneckből (Bajorországból) tudósítást küldött Ausztriába, hogy február hóban a porosz király Crossenbe megy, még pedig kíséret nélkűl, s így elfogatása talán nem lenne lehetetlen. Seckendorff jól volt értesűlve. Február 23-án II. Frigyes csakugyan Schweidnitzbe ért. Mozdulatairól Lentulus tábornok az osztrák házhoz föltétlenűl hű katholikus papok által értesíttetett, és február 27-én azon tudósítást kapta, miszerint e napon Frigyes okvetlenűl Wartha helyőrségének szemlélésére fog jönni.

A Splényi-huszárok ezredese erre csapataiból két 60—60 huszárból álló különítményt Wartha és Freudenstein irányában előre küldött és ő maga 30 huszárral követte őket. A különítmények parancsnokai Szombó őrnagy és Komáromy százados voltak.

Alig közeledett *Komáromy* Baumgarten helységhez, midőn a porosz király által kíséretéből visszaküldött Diersfordt alezredessel s 95 főnyi csapatával találkozott. Daczára a túlerőnek, a bátor huszárok nekivágtak, s olyan rémületet okoztak, hogy néhány percz alatt az egész porosz csapat fölbomlott, s vad futásban keresett menekülést. Számosan közülök levágattak és fogságba hurczoltattak; alig nyolcz ember, köztük az alezredes és egy hadnagy, menekűlt meg.

Komáromy osztálya 16 hadi fogolylyal és a zsákmányúl ejtett porosz zászlóval győzelmesen vonúlt be Glatzba..

Szombó őrnagy különítménye, mely magának a királynak elfogatását szándékolta, nem volt ily szerencsés. Frigyes neszét vevén a vállalatnak, lóra űlt és 50 zsandár, 40 huszár és 50 muskétás által kísérve, indúlt Frankenburg felé. Warthaból kiérve, azonnal találkozott Szombó huszárjaival, kiket a muskétások heves tüzeléssel fogadtak. A huszárok megkísérelték a rohamot, de végre is a túlerőnek engedve, visszavonúlni kényszerűltek. Frigyes sietve Frankenburgba lovagolt, hol az ott állomásozó zászlóaljat is magához vonva, háborítatlanúl folytathatta útját. E vállalat sikertelenségét, mint azt Lentulus tábornok jelentésében kiemeli, nagy részt Szombó határozatlansága okozta, ki eleve sem szívesen indúltmeg, félve a terep kedvezőtlen voltáró l. De a tábornoknak is joggal vetették szemére, hogy e nagy vállalatra aránytalan csekély erőt bocsátott rendelkezésre. Ha Szombó nem 60, hanem 300 huszárral indúl a vállalatra, az bizonyára sikerűl s a poroszok nagy királya még pályafutása elején osztrák hadi fogságba kerűlve, talán a világtörténelem folyása is más irányt vesz.

Mária Terézia levele gróf Nádasdy Ferenczhez, Schweidnitz bevétele alkalmából.[1]) «Kedvelt Hívünk! E hó 12-én kelt tudósításodból Schweidnitz várának oly szerencsésen történt elfoglalásáról igen nagy örömmel vettem tudomást, és én ezt, különösen pedig az ottani előművek oly gyors és sikeres elfoglalását és a várnak ez által előidézett megadását kiváltképen a Te gondos és jó intézkedéseidnek tulajdonítom. Evvel nemcsak az ebből eredő legkegyelmesebb megelégedésemet akartam irántad kimutatni, hanem arra is utasítalak, hogy az

[1]) Eredetije német nyelven a gróf Nádasdy-család levéltárában. Levelezések. B. 49.

ezen ostromnál alkalmazott összes tábornokoknak, tiszteknek és csapatoknak kimutatott vitézségökért, különösen pedig Riverson dandárnoknak és a többi hozzá beosztott hadi mérnököknek, előbbinek az ostrom kitünő vezetéséért, az utóbbiaknak pedig a közreműködésért kiváló tetszésemet és jóakaratomat nevemben nyilvánítsad és nekik tudtúl add. Császári királyi kegyelemmel és jóindulattal maradok: Bécs, 1757 november 18-án, Mária Terézia s. k.»

Huszárok az elővédharczban. Az 1789-dik évi törökországi hadjáratban, Belgrád bevétele után, Dávidovics ezredes — később altábornagy és a magyar nemesi fölkelő sereg parancsnoka — két gyalog zászlóaljjal és két lovas századdal, mely utóbbiak *Kollonics* százados parancsnoksága alatt állottak, Lesnicza ellen küldetett. A különítmény október 20-án átkelt a Száván, 21-én Pernjavorra és 22-én Lesniczára szándékozott előnyomúlni. E helyet el is érte, s rövid pihenő után tovább akart előhatolni, midőn a Jadak pataknál az erdőből egész váratlanúl török lovasság rontott elő, s a szűk úton rendekben menetelő oszlop élének tartott.

Kollonics százados az elővédszázaddal azonnal a török lovasság elé ment, de rohama visszautasíttatott s a huszárok nagy része a gyalogság mögé vonúlt.

De az utóbbi is nagy veszélyben volt, mert a fejlődésre sem ideje, sem tere nem volt.

E válságos pillanatban Kollonics huszáraihoz fordúlt, s e kiáltással: «*A ki magyar huszár, az parancsnokát el nem hagyja!*» újra a törökök ellen fordúlt. A huszárok egy pillanatig haboztak, de midőn látták, hogy Kollonics *egymagában* is neki megy az ellenségnek, utána vágtattak.

Rövid küzdelem keletkezett, melyben a magyar huszároké lett a győzelem, s a török lovasság nagy veszteséggel visszavettetett.

Midőn a rohamot a törökök megújították, a gyalogság már fejlődve várta őket, mire a törökök végkép visszavonúltak.

Kollonics szép tettéért a Mária Terézia-rendet kapta.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs. Wien 1889; a bécsi cs. és kir. hadi levéltár közleményei; szerkeszti *L. H. Wetzer*, vezérkari ezredes. Tartalma a következő:

Der Feldzug am Ober-Rhein 1638 und Belagerung von Breisach. Beiträge zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. Von Oberst *L. H. Wetzer.* (Schluss.)

A korábbi füzetekben már ösmertettük ezen munka előzetes tartalmát.

A befejező közleményben szerző előadja, hogy a wittenweyeri diadal és a császári és bajor csapatok visszavonulása után Weimari Bernhard herczeg augusztus második tizedében Breisach alá vonúlt seregével, s táborát négy csoportba osztva, a várost körűlzárolta.

A császáriak részéről Breisach fölmentése érdekében több kísérlet történt, azonban eredménytelenűl. Végre élelmiszerek nagy hiánya folytán a város kétségbeejtő nyomorba jutott, s a védőrség deczember második tizedében 400 főre leapadt. Ennek következtében Breisach deczember 19-én capitulált.

A közleményhez mellékelve van: Breisach és közelebbi környéke 1827-ben, — a rajnai határ-térkép alapján, 1 : 20,000, — Breisach 1888-ban készűlt látképével; Breisach 1638-iki ostromzárlatának tervrajza, a Theatrum Europeumból; a Hohle Graben melletti vidék 1 : 50,000.

Serbien unter der kaiserlichen Regierung 1717—1739. Von *Official Langer.*

E munka inkább politikai tartalmú levén, csupán annyiban érdekel bennünket, hogy benne magyar vonatkozású kérdések is tárgyaltatnak, melyek a meghódított Szerbiának a magyar szent korona országaihoz leendő csatolását érintik.

Langer szerint a kormány szervezése Szerbiában nagy nehézséggel

járt, mert a nemzetiségek egymással diametrális ellentétben állván, egyházi és politikai követelések támasztattak, a magyarok azon kívánsággal állottak elő, hogy a visszahódított tartományok Sz. István birodalmába reincorporáltassanak, mindehhez pedig járúlt még, hogy a magyarok és szerbek közt ellenséges viszony uralkodott stb.

Még meg sem volt állapítva — írja szerző — hol és mikor gyűlekezzenek a diplomaták, hogy a császári fegyverek által meghódított tartományokat népjog szerinti formában a császárnak odaítéljék, Magyarország már is igényt támasztott azon országokra, melyek előreláthatólag a császár birtokába fognak jutni.

A magyarok ezen kívánságának a legnyomósabb politikai viszonyok ellene szólottak, miért is ellenezték azt a császári államférfiak, különösen pedig savojai Jenő herczeg.

Enek folytán, hogy minden reclamatiónak eleje vétessék, határozattá lőn, miszerint a neoaquisitiók bekebelezésére az osztrák cancellaria se gyakorolhasson befolyást, hanem a tartományok kormányzata kizárólag az akkori közös állami központi hatóságokat (Gemeinsame Reichs-Centralbehörden), az udvari hadi tanácsot és az általános udvari kamarát (Allgemeine Hofkammer) illesse, hogy az új tartományok minden kegyúri felsőbbségtől szabadon, a császár «absolutum dominiumát» képezzék.

Így a császár, mint nem különben a korona tanácsosai különböző okoknál fogva, s főleg azért perhorreskálták a beolvasztást, mert a ráczok nemzetisége nem akarta magát a magyarok által kormányoztatni, valamint hogy ezen tartományok és kerületek egyidejűleg barrierűl szolgáljanak Magyar- és Törökország figyelemmel tartásánál.

Szerző ezek kapcsában ösmerteti az egyházi, igazságügyi, kamarai, rendőri, katonai, politikai szempontból tett intézkedéseket. Munkája sok becses, s eddigelé részleteiben kevésbbé ösmert történelmi anyagot szolgáltat.

A szerb királyság térképe, mely a passzaroviczi béke időszakában készűlt, s két külön álló részbe osztva a meghódított területet ábrázolja, a közlemény mellékletét képezi.

Militärische und politische Actenstücke zur Geschichte des ersten Schlesischen Krieges 1741. Von *Major Düncker.* (Fortsetzung.)

Szerző folytatólag közzé teszi azon leveleket, melyeket a királynő gróf Neipperghez, s viszont ez a királynőhöz s a toscanai nagyherczeghez

intézett. Azután foglalkozik Mária Terézia ellenfeleinek szövetségével, az ezek közt folyamatban volt tárgyalásokkal, s bemutatja azon szerződést, mely 1741 június 5-én a franczia és porosz udvar közt létre jött.

Duncker becses közleményeit ezen fölül magyarázó jegyzetekkel kíséri, melyek bőséges világot vetnek a hadi és politikai eseményekre, s több érdekes részletet tartalmaznak az első sziléziai háború időszakából.

Olchváry.

II. IRODALMI SZEMLE.

Az 1889. év II. és III. negyedéről.

A) MAGYAR MUNKÁK.

A lefolyt két évnegyed alatt megjelent magyar történelmi munkák között alig van egy-kettő, mely több hadtörténeti vonatkozással bír. Ez okból azok fölsorolását a jövő szemlére hagyjuk.

B) MAGYAR FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNETI VONATKOZÁSSAL BÍRÓ CZIKKEI.

Századok.

Óváry Lipót: Zsigmond király és az olasz diplomatia. (IV.) Nagyobbára a M. T. Akadémia kézíratai alapján írt, érdekes tanúlmány, mely a XV. század első feléből számos, hadtörténeti szempontból figyelemreméltó, adatot tartalmaz.

Stessel József: Fraknó múltja. (I.) Adatok Fraknó vára történetéhez.

Komáromy András: Sempte és Galgócz hadi fölszerelése 1622-ben. (V.)

Thaly Kálmán: Rodosto és a bujdosók sírjai (VI.). Thaly e szép és érdekes, a helyszínén megejtett kutatások alapján írt közleménye nem hadtörténelmi ugyan, de a magyar hadtörténelemben örök időkre nevezetes férfiak életének utolsó napjairól és sírhelyéről ékes nyelven s lelkesedéssel beszél, és felölök számos, eddig részben ismeretlen, hiteles adatot közöl. E nagyérdekű leírás, melyet bizonyára minden magyar szívesen olvas, külön lenyomatban is megjelent.

Magyar Történeti Életrajzok.

Angyal Dávid: Thököly Imre. E terjedelmes életrajz a folyó évi 4-ik füzettel befejezést nyert. Angyal a Thököly-fölkeléssel kapcsolatos hadi eseményeket katonailag sem eléggé nem részletezi, sem nem méltányolja, s azoknak inkább csak politikai történetét adja. A történelmi adatoknak összegyűjtésével azonban, s a források kijelölésével, a Thököly-fölkelés katonai része jövendő megírójának igen hasznos szolgálatot tett.

Hazánk.

E folyóirat az utóbbi időben fölötte hézagosan jelenik meg. Eddig az áprilisi füzet az utolsó, mely kezeinkbe jutott.

A megjelent füzetek hadtörténeti czikkei a következők:

Vetter Antal íratai az 1848/49-iki szerb támadásról, *Abafi Lajos* adalékai az 1859/60-ik évi olaszországi légió történetéhez. *Molitor Ágost* közlése Budavár 1849-iki ostromáról, *Kápolnaié* az isaszegi csatáról, *Zámbelly* emlékíratai 1848/49-ből s végűl *Bozó* Pétervárad szerepléséről a forradalom alatt.

A Ludovika Akadémia Közlönye.

Br. Werder tábornok hadműveletei az 1870/71-iki német-franczia hadjárat alatt. (V.)

Rónai Horváth Jenő: Gurko tábornok hadműveletei a Balkánban 1877/78. Első közlemény. (XI.)

Ornstein József: Deés és vidéke. (XI.) Első része Deés történelmét adja Trajántól kezdve egész 1849-ig.

Ezeken kívűl a legbecsesebb külföldi hadtörténelmi irodalmi művek ismertetései, mindig érdekes és tárgyilagos modorban.

C) KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNETI MUNKÁK.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegsarchivs. *XIV. Band* (2. Serie, Band 5). *Spanischer Successionskrieg 1712.* Nach den Feldakten und anderen authentischen Quellen bearbeitet von *Heinrich Siegler,* Edler von Eberswald, k. k. Hauptmann im Generalstab. (Bécs,

Gerold bizománya, 1889.) — E fontos munkának legújabb kötete feltárja a Franczia ország ellen alakult nagy koalicziónak felbomlását, melyet Szavoyai Jenő sem kardjával, sem diplomácziai alkudozások útján nem bírt többé föltartóztatni. Hasztalan útazott személyesen Londonba; a Marlborough ellen indított pör azért tovább folyt, az új angol fővezér, Ormond herczeg pedig az udvar parancsából titokban a francziákkal czimborált és a csatatérről teljesen félrevonúlt. A diplomáczia cselszövényeit nem követjük. A helyett inkább fölemlítjük azt, hogy Jenő herczeg hadseregében az 1712. év folyamában többi között hét huszárezred szolgált, melyek közűl kivált a Grovenstein tábornok alatt álló huszárok tűntek ki leginkább, kik a nevezett évben egy ízben 350 kilométernyi útat tettek hét nap alatt és portyázás közben Páris tőszomszédságába érkeztek, honnan nagy zsákmánynyal visszatértek. E kötetből tudjuk meg egyúttal, hogy hány főre rúgott 1712-ben a Rákóczy ellen küldött császári hadak száma. Összesen volt 18,400 gyalogos és 11,000 lovas, mihez hozzászámítandó az Erdélyben elhelyezett 9550 főnyi gyaloghad.

D) KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK MAGYAR HADTÖRTENETRE VONATKOZÓ CZIKKEI.

Neue militärische Blätter. (1889, májusi füzet.) *Baron de la Motte Fouqué: Die Begebenheiten des Jahres 1742, des ersten schlesischen Krieges.*

Beiheft zum Militär-Wochenblatt. (1889, 3. füz.) *Napoleon's Feldzug gegen Oesterreich 1796.*

Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine. (1889, május.) Zur Schlacht von Torgau (1760) és: *Petermann,* Die Schlacht von Podol, ein Nachtgefecht (1866).

Streffleur's Oesterr. Militär-Zeitung. (1889, 4—5. füz.) Die Cavallerie-Brigade des G.-M. Schindlöcker im Feldzug von 1866.

Neue Freie Presse. 1889 junius 4. Die Schlacht von Magenta. — Május 21-én: Die Schlacht von Aspern. — Június 25-én: Die Schlacht von Solferino. (Magyar fordításban az Egyetértés is közölte június 26-án.) Ugyanezen csatáról a Pester Lloyd is hozott két czikket június 24- és 25-én. Végűl *Teuber O.* írt a bécsi Fremdenblattban a solferinoi csatáról (június 24-én.)

Legközelebb megjelenik Károly főherczegnek egy biographiája, egyik volt legbizalmasabb barátjától, Kleyel udvari tanácsostól. A Neue

Freie Presse junius 26-án e műből mutatványt közöl, Károly és János főherczegnek 1809-ben kelt több levelét, melyek a pozsonyi hídfő és az aspern-wagrami csaták történetéhez igen fontos adatokat közölnek. A műre majd visszatérünk.

A külföldi hadtörténeti irodalmat összeállította:

Dr. Mangold Lajos.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

8-ik szám.

Eszterházy Pál gróf nádornak Kis-Martonban 1686 aug. 19-én kelt rendelete Sopronmegye rendeihez, melyben írja, hogy a török erőnek Buda alá érkezése miatt, ő felsége Buda alatti hadait valami diversió miatt, onnan másfelé rendelni ne kényteleníttessék, a rendek az insurgens hadakkal a Rába melletti táborba szálljanak.

My Galanthai *Eszterházi Pál* Fraknó Várának örökös Gróff Ura, Magyarországhi Palatinus, az Kunsághnak fő Birája, Aranygyapjas, és az szentséges Római Birodalomnak szentelt Vitéze, Nemes Sopron, Pesth, Pilis és Soldt vármegyéknek fő Ispánja, Császár és Koronás Király Urunk eő Fölséghe titkos Tanácsa, Komornikja, Magyar Országh Duna tulsó részeinek s Hegyallyai Véghatárnak fő Generálissa, Csobáncz Várának és azon Végháznak örökös fő Kapitánya, s Magyar Országhban Helytartója. Mindeneknek az kiknek illik, kiváltképpen pedigh Nemes Sopron vármegyében lévő minden némű rendeknek köszönetünk után jó akaratunkat ajánljuk. Minthogy az Török erőnek Budához való érkezéséhez képest, *hogy ne talántán az eő Fölséghe Buda alatt fegyverben lévő Hadait valami diversio által onnan avocálni akarván, az Rában által csapást* és rablást tégyen, méltó vigyázással köl lennünk mindnyájunknak, kire nézve ezen Nemes Sopron Vármegye is az elmúlt Gyűlésében végezett mód *szerint Insurrectiot determinálván*, úgy intézte ell az dolgot, hogy Rába mellé táborban szállván, annak Passussit oltalmazzák, mely Hadnak Kapitányúl Nsgos *Viczai Ádám*, Vaidájul pedigh Nemes *Tolnai Dániel* Uraimék rendeltettenek. Hadgyuk azért s Tisztünk szerint paran-

csoljuk ezen levelünk ereivel minden fölyebb említett Nemes Sopron Vármegyebelieknek, hogy megh nevezett *Viczay Ádám és Tolnai Dániel* Urakat Nemes Vármegye deputált Tiszteinek ismerni s ő Kegyelmöktől mígha ezen Insurrectio tart, Vice Ispán Úr eő Kegyelme után fügni s parancsolatinak engedelmeskedni tartozzanak. Különben sem cselekedvén. Præsentes perlectis, Exhibend restitutis. Datum in Arce Nostra *Kis-Marton.* Die decima nona Augusti. Anno Millesimo sexcentesimo octuagesimo sexto. *Pauly Eszterhazy.* mpria. (P. h.) *Matthias Benyovszky.*

Eredetije Sopron vármegye leveltárában.

Jegyzet: Minden adat becses, a mely történetünk egyik legkiválóbb és legdicsőségesebb hadi tényére, *Buda 1686-iki* ostromára és bevételére vonatkozik. Okmányunk is ezek közé tartozik.

Már közel két hónapja ostromolják a keresztény seregek, óriási véráldozattal a várat s az még mindig tartja magát, sőt a nagyvezír fölmentő serege kívülről is fenyegeti az ostromlók bátorságát.

Az országtól újabb áldozatokat kell kívánni pénzben és emberben, hogy az ostromló seregnek erősbítéseket lehessen küldeni. A vármegyék tehát újra csapatok kiállítására szólítattnak fel.

Eszterházy Pálnak, a hős nádornak, jut a feladat, hogy e csapatokat kellőleg felhasználja s okmányunkból látjuk, hogy azt kitünő strategiai tapintattal teszi, midőn a fölmentő török seregek Budához való jutását akadályozandó, a megyei fölkelő seregeket a Rába-vonal védelmére rendeli.

Közli és jegyzetekkel kíséri:

Dr. Szendrei János.

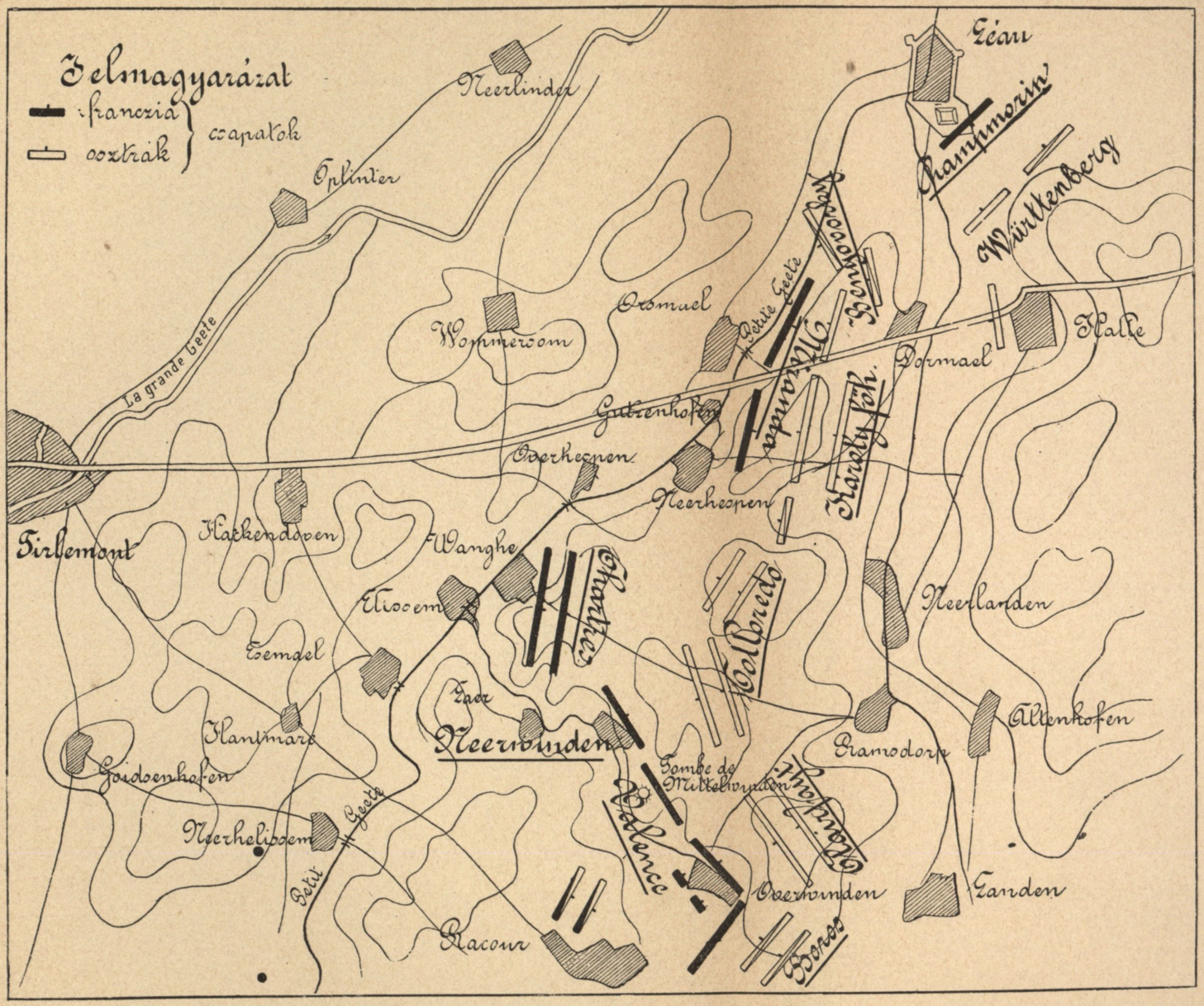

A NEERWINDENI CSATA. 1793. MÁRCZIUS 18-ÁN.